

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU
26-27 NİSAN 2018**

İmtiyaz Sahibi

Fatih Mehmet ERKOÇ
Büyükşehir Belediye Başkanı

Genel Yayın Koordinatörü

Cevdet KABAKCI
Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanı

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa SEMERCİ
Kültür ve Turizm Şube Müdürü

Editör

Prof. Dr. M.Akif ÖZDOĞAN
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA
Arş. Gör. Sezai KORKMAZ
Arş. Gör. İrfan KARA

Yayına Hazırlayan

Ömer Yalçın OVA - Mehmet CANLI

Dizgi&Mizanpaj ve Tasarım

Arş. Gör. Sezai KORKMAZ - Arş. Gör. İrfan KARA
Fikir Ajans

ISBN

978-605-4996-62-9 (Tk.) - 978-605-4996-63-6

Basım Tarihi: 2018

Yapım & Baskı: Fikir Ajans

Yönetim Yeri

Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı
Kültür ve Turizm Şube Müdürlüğü
0 (344) 225 24 15 - 16

www.kahramanmaras.bel.tr

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

ULUSLARARASI İSLÂM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

International Symposium On Islam And Model Human

المؤتمر الدولي عن الإسلام والإنسان النموذجي

26-27-28 Nisan 2018 – KAHRAMANMARAŞ

Adres:

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Kültür Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Kültür
ve Turizm Şube Müdürlüğü

(0 344 223 76 71)

&

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanlığı

Tel: (0344 300 27 01)–

e-mail:

islamvemodelinsansempozyumu@gmail.com

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

SEMPOZYUM ONUR KURULU:

Vahdettin ÖZKAN	(Kahramanmaraş Valisi)
Fatih Mehmet ERKOÇ	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanı)
Prof. Dr. Niyazi CAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Rektörü)

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU:

Prof.Dr. Zekeriya PAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Akif ÖZDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. H. Ezber BODUR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim SOLAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Prof. Dr. Şaban ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇETİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Öğr. Gör. Cemal ERGÜN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Öğr. Gör. Arif YÜCEL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Cevdet KABAKÇI	(Kahramanmaraş Büyük Şehir Belediyesi)
Celal SÜRGEÇ	(Kahramanmaraş İl Müftüsü)
Mustafa SEMERCİ	(Kahramanmaraş Büyük Şehir Belediyesi)

SEMPOZYUM SEKRETERYASI:

Arş. Gör. Sezai KORKMAZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Abdurrahman KURT	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Abdullah ŞAHİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. M. Halit AYAR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. Murat YİĞİT	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Arş. Gör. M. Kübra ÇİFTASLAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Gülhan MENGÜR	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
H. İbrahim ÖZDEMİR	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Harun DEDEOĞLU	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
İlyas KARAGEÇEN	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)
Mehmet CANLI	(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ömer YALÇINOVA

(Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi)

SEMPOZYUM BİLİM KURULU:

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Abdulkadir EVGİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Abdullah SOYSAL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN	(İstanbul Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Ahmet AK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. A. Cahit HAKSEVER	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ	(Çukurova Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Baki ADAM	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ	(Uludağ Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Halit ÇALIŞ	(Gazi Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Hasan ONAT	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. H. Ezber BODUR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Fikret KARAMAN	(İnönü Üniversitesi)
Prof. Dr. İsmail ÇALIŞKAN	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Kenan ALAHVERDİYEYEV	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)
Prof. Dr. M. Akif ÖZDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Mehmet ÖZKARCI	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Musa YILDIZ	(Ahmet Yesevi Üniversitesi)
Prof. Dr. Müfit Selim SARUHAN	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Nasi ASLAN	(Çukurova Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	(Ankara Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Şehmus DEMİR	(Gaziantep Üniversitesi)
Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR	(Amasya Üniversitesi-Türkiye)
Prof.Dr. Temel YEŞİLYURT	(Erciyes Üniversitesi)
Prof.Dr. Turan KOÇ	(Sabahattin Zaim Üniversitesi)
Prof.Dr. Yakup CİVELEK	(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Prof.Dr. Yusuf DOĞAN	(Cumhuriyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Zekeriya PAK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Recep ARDOĞAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Prof. Dr. Şaban ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Doç. Dr. Ahmed TUAMA HALEBÎ	(Katar Üniversitesi- Katar)
Doç. Dr. Ahmet ÖZ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Hamza KARAOĞLAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. İbrahim ÇETİNTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. İzzet SARGIN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Muhammed Abdurrezzak b. Esved (Abdurrahman b. Faysal Üniversitesi- S. Arabistan)	
Doç. Dr. Muhammed Tacuddin Mustafa et-TÎBÎ (İbn Haldun Üniversitesi- Cezayir)	
Doç. Dr. Mustafa KOÇ	(Balıkesir Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Saffet KARTOPU	(Gümüşhane Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Ahmet ABAY	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Doç. Dr. Necmeddin ŞEKER	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Alimcan BUĞDA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Alpaslan ALKIŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe F. EROĞLU	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Erol ÇETİN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fahri HOŞAB	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZTAŞ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TİYEK	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Feyza Betül KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Halit ÇİL	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BAZ	(Şırnak Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇOBAN	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GENÇ	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÖSE	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Necati DEMİR	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Öğr. Üyesi Veli ABA	(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi-Türkiye)
Dr. Elmar MUSTAFAYEV	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)
Dr. İsmâ İDÛ	(Paris Üniversitesi-Amerika)
Dr. Muhammed ESVED	(Demmâm Üniversitesi, Suudi Arabistan)
Dr. Muhammed SIDDIK	(Paris Üniversitesi, Fransa)
Dr. Reşad HUSEYNOV	(Hazar Üniversitesi-Azerbaycan)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

YABANCI UYRUKLU KONUŞMACILAR

Dr. Mesut Cevher

Muhammed Said el-MECD

Prof. Dr. Galib Sayılov

Dr. Abdulcevad HARDAN

Dr. Serkut Mustafa DABBAGH

يوسف سُمانا (Yousoufa SOUMANA)

Dr. Mahmut NEFİSE

مصطفى انجاي (Mustafa ENCAY)

SEMPOZYUM KONULARI:

- Kur'ân-ı Kerim'de Model İnsan
Model İnsan Oluşturmada Kur'ânî Yöntem
Model İnsan Olarak Hz. Peygamber
Nebevî Düşünce Zemininde Model İnsan
Sahabenin Model Olma Özelliği
İslâm Hukuk Normları ve Model İnsan
Kelâmî Düşüncede Model İnsan
Mezhepler Tarihinde Model İnsan
Tasavvuf Düşüncesinde Model İnsan: İnsan-ı Kâmil Anlayışı
Toplum ve Model İnsan
Din Psikolojisi Perspektifinden Model İnsan
İslâm Felsefesinde Model İnsan
Batı Felsefesinde Model İnsan
Doğu- Batı Düşüncesinde Model İnsan Ayrımı
Modern Dünyada İnsanlık Bunalımı
Teolojik Ahlak Düşüncesi Bağlamında Model İnsan Betimlemesi
İslam Eğitim Bilimleri ve Tarihinde Model İnsan
Modern Eğitim Anlayışının Model İnsan Sorunu
Türk-İslâm Sanatında Model İnsan
İslâm Bilim Literatüründe Model İnsan
İslâm Edebî Metinlerinde Model İnsan
Türk İslâm Edebiyatında Model İnsan

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İÇİNDEKİLER

İNSAN-I KÂMİL (AHMED ER-RÎFÂÎ, YÛNUS, H.B.VELÎ VE K.MARAŞLI ŞAİREMİZE GÖRE) Prof.Dr.Münir ATALAR- Nurgül Kaynar YÜCE	12
İNSAN-I KAMİL OLMAK HAYATIN HAKKINI VERMEKTİR Doç. Dr. İzzet SARGIN	23
İNSAN-I KÂMİL OLMA SÜRECİNDE RÂBITANIN TASAVVUFÎ ETKİLERİ Dr. Öğr. Üyesi Esmâ SAYIN	25
FIKIHTAKİ YASAKLAYICI NORMLARIN İNSANIN MANEVİ GELİŞİM SÜRECİNE KATKILARI Prof. Dr. Nuri KAHVECİ	33
KAMİL İNSANIN YANLIŞLAR KARŞISINDA ÖFKELENMESİ; HZ. MUSA (A.S.) ÖRNEĞİ Dr. Öğr. Üyesi Zeki KESKİN	39
İNSAN HAKLARI ALANINDA HZ. MUHAMMED ALEYHİSSELAM'A DUYULAN İHTİYAÇ Öğr. Gör. Ahmet KARATUT	50
FIKIHTAKİ NAFİLE VE TENZİHEN MEKRUH OLGUSUNUN MODEL İNSAN OLUŞUMUNA KATKISI Ali Zülfikar YİĞİT	65
MODEL BİR GRAMERCİ OLARAK İBN EBÎ İSHÂK VE NAHVE DAİR GÖRÜŞLERİ Doç. Dr. Faruk ÇİFTÇİ- Öğr. Gör. İbrahim AYDIN- Öğr. Gör. Şehmus ÜNVERDİ	75
ZEMAŞERÎ'NİN "MAKÂMÂT" İSİMLİ ESERİNDE MODEL İNSAN Arş. Gör. Harun ÖZEL-Arş. Gör. Murat YİĞİT	89
HZ. PEYGAMBERİN DİL VE BELAĞAT AÇISINDAN MODEL OLUŞU Davut POLAT	102
KLASİK EDEBİYAT METİNLERİNDE MODEL İNSAN VE MEDENİYET İNŞASI Doç. Dr. Yakup POYRAZ-Dr. Öğr. Üyesi M. Fetih YANARDAĞ	107
MODEL BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK AHİLİK Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÇOBAN	113
KİŞİLİK GELİŞİMİNDE MODEL İNSAN VE ÜSTLENDİĞİ ROLLER Dr. Öğr. Üyesi Yahya TURAN-Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bahri GÜNDOĞDU	122
NÂBÎ'NİN HAYRÎ'SİNDEN MEHMET ÂKİF'İN ÂSİM'INA: İDEAL OĞUL, İDEAL NESİL Dr. Öğr. Üyesi Aysun ÇELİK	134
SİYASETNAMELERDE İDEAL DEVLET ADAMI MODELİ: NİTEL ARAŞTIRMA YÖNTEMİ OLARAK İÇERİK ANALİZİ ÖRNEĞİ Doç. Dr. Rasim AKPINAR	147
İSLAM SİYASET ANLAYIŞININ TECRÛBÎ MODELİ OLARAK HZ. ÖMER Dr. Öğr. Üyesi Halit ÇİL	154
MODEL İNSAN OLARAK "HZ. ÖMER" Dr. Öğr. Üyesi Osman BAYRAKTUTAN	168

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HZ. ÖMER'İN ŞAHSINDA HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Yunus AKYÜREK	174
HAZRETİ ALİ CENKLERİNDE MODEL İNSAN OLARAK HAZRETİ ALİ	
Dr. Recep Şükrü GÜNGÖR	184
HER YÖNÜ İLE MODEL İNSAN: HZ. MUHAMMED (SAV)	
Prof. Dr. Ahmet AK	196
MODEL İNSAN OLUŞUMUNDA ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRE KORUMA AÇISINDAN İSLAM	
Dr. Öğr. Ü. Aziz BELLİ- Dr. Öğr. Ü. Abdullah AYDIN- Dr. Öğr. Ü. Osman AĞIR	204
MODEL İNSAN OLUŞTURMADA MESAJ ODAKLI TEFSİRİN ROLÜ: BESÂİRÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet AKBAŞ	210
ANADOLU'NUN İSLAMLAŞMASINDA AHİ EVRAN VE AHİLİĞİN ROL MODELLİĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Şirin AYIŞ	227
“MUHSİN” KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE KUR'ÂN'DA MODEL İNSAN DAVRANIŞLARI	
Doç. Dr. Şaban KARASAKAL	234
KUR'AN-I KERİM'DEKİ HAVF VE RECA KAVRAMLARININ MODEL İNSAN OLUŞUMUNA KATKISI	
Dr. Öğr. Üyesi İsmail Hilmi BİLGİ	248
EL-EMİR Bİ'L-MA'RÛF VE NEHİY ANİ'L-MÜNKER”KAVRAMININ MODEL İNSANIN OLUŞUMUNDAKİ ETKİSİ	
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ALTUNTAŞ	255
HADİS TENKİDİNDE SAHÂBE MODELİ: HZ. ÂİŞE ÖRNEĞİ	
Dr. Öğr. Üyesi Fikret ÖZÇELİK	266
TASAVVUF MUSİKİSİ VE İNSAN-I KÂMİL	
Öğr. Gör. Ahmet GÖRÜZOĞLU	273
KUR'AN'DA MODEL OLARAK SUNULAN İNSAN TİPLERİ	
Abdurrahman ALTUNTAŞ	277
KUR'AN'IN ÖNGÖRDÜĞÜ İNSAN MODELLERİNDEN “MÜTTAKÎ” KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME	
Recep KOYUNCU.....	287
KUR'ANÎ BİR KAVRAM OLARAK “SIBGATULLAH” KELİMESİNİN MODEL İNSAN OLUŞUMUNDAKİ KATKISI	
Mehmet ÇALIŞKAN	298
BİR AHLÂK MODELİ OLARAK HZ. PEYGAMBER (SAV)	
Adem APAK.....	306
TEBLİĞ VE İRŞATTA MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER	
Adnan DEMİRCAN.....	316

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

BİR SİYASÎ MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Prof. Dr. Şaban Öz 322

İNSANÎ İLİŞKİLERDE MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Mahmut Kelpetin 332

HZ. PEYGAMBER'İN VECİZELERİNDE MODEL İNSANIN VASIFLARI

Prof. Dr. Ramazan KAZAN.....338

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEDE “KÂMİL İNSAN” ANLAYIŞI

Prof. Dr. Osman TÜRER 349

MEVLANA VE AŞK İNSANI

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ERŞAHİN 357

MÜFESSİRİN ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA

**“İNSÂN-I KÂMİL” ANLAYIŞI,“İDEAL İNSAN”, “BÜYÜK ADAM” VE “ÜSTÜN İNSAN”
TEORİLERİ**

Ahmet Sait SICAK- Necmettin ÇALIŞKAN.....362

KUDDÛSÎ DİVANINDA İNSAN-I KÂMİL OLARAK İDEAL ÂŞIK TİPİ

Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU 376

MUTEZİLE’NİN İNSAN-I KÂMİLİ

Metin ÖZDEMİR.....391

KUR’ÂN ÖĞRETİMİNDE SAHABE ÖRNEKLİĞİ

Cafer YERLİKAYA 399

CUMHURİYET DÖNEMİ KUR’AN EĞİTİMİNDE MODEL İNSAN

(MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU ÖZELİNDE)

Cemal ERGÜN 409

**İMAM NEVEVÎ’NİN *et-TİBYÂN Fİ ÂDÂBİ HAMELETİ’L-KUR’ÂN* ADLI ESERİNDE MODEL
KUR’AN ÖĞRETİCİSİ**

Abdussamed SÖYLER 417

AHMET YESEVÎ’NİN DİVAN-I HİKMET’İNDE MODEL İNSAN

Recep TEK.....431

SÜNBÛL-ZÂDE VEHBÎ’NİN *LUTFİYYE’SİNE* GÖRE MODEL İNSAN

Ekrem BEKTAŞ - Gökhan Alp.....438

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEYE GÖRE MODEL İNSAN FORMU: İNSÂN-I KÂMİL ANLAYIŞI	
İsa ÇELİK - Birol YILDIRIM	451
TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE ROL MODEL YÖNTEMİNİN KARAKTER İNŞASINA ETKİSİ	
Hamdi KIZILAR	467
PAKİSTANDAKİ DİYÜBEND MEDRESESİNİN MODELLİĞİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI	
İsmail Akçay	477
‘İYİ SAMİRİYELİ’ ÖRNEĞİ BAĞLAMINDA AVRUPA’NIN MÜSLÜMAN MÜLTECİLER SORUNUYLA İMTİHANI	
Ali Osman Kurt.....	485
ANLAM VE KAVRAMSAL BAĞLAMDA MODEL İNSANIN TUTUMU	
Şerefettin ADSOY	492
VERİLİ ANLAM DÜNYASINDAN BÜTÜNCÜL BİR HAYATA: MODEL İNSAN DÜŞÜNCESİNİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ	
Harun GEÇER - Hızır HACIKELEŞOĞLU	498
ERDEMLİ TOPLUMUN ERDEMSİZLERİ (NEVABİT) (MODEL İNSANA FÂRÂBÎ ZAVİYESİNDEN TERSİNDEN BAKIŞ)	
Mehmet Murat Karakaya	506
OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE ROL MODELLİĞİN ÇOCUĞUN EĞİTİMİNE ETKİSİ	
Prof. Dr. Niyazi CAN - Öğr. Gör. Emine CAN MERCAN - Okt. Esra ASLANCAN	519
İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE MODEL İNSAN OLARAK ‘AİLE REİSİ’	
İrfan GÖRKAŞ	527
EĞİTİM FELSEFESİ AKIMLARI AÇISINDAN ÖĞRETMEN MODELLİĞİ	
Teceli KARASU	537
OSMANLI DÜŞÜNÜRÜ KEMALPAŞAZADE’YE GÖRE ‘İNSANLIK DURUMU’ VE İNSANDA VAR OLAN POTANSİYEL GÜÇLER	
Şamil ÖÇAL	545
XVI. YÜZYIL ADAB KİTAPLARINA GÖRE İDEAL İNSAN TİPOLOJİSİ	
Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK - Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN	550
ÇOK YÖNLÜ MODEL ÂLİM: FATİH’İN HOCASI AHMET GÜRÂNÎ	
Ayhan AK	557
BİLGE İNSAN EBU’L-HASAN EL-HARAKÂNÎ VE GAZNELİ MAHMUD İLE MÜNASEBETİ	
Doç. Dr. Bilal GÖK	571

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İNSAN-I KÂMİL (AHMED ER-RİFÂÎ, YÛNUS, H.B.VELÎ VE K.MARAŞLI ŞAİREMİZE GÖRE)

*Prof.Dr.MÛNİR ATALAR¹
NURGÛL KAYNAR YÛCE²*

Tasavvuf terimi olarak insan-ı kâmil, Rabb'imizin her mertebedeki tecellilerine mazhar olan insan demektir. İnsan-ı kâmil kavramı, tasavvuf alanına, Muhyiddin İbnü'l-Arabî ile yerleştirilmiştir. (TDVİA, 2000:330) ³ Bu kavram tasavvufun geliştirdiği bir düşüncedir. Biz, bu bildirimizde, bu kavramdan hareket ederek, mutasavvıflarımızın ve Yunus'unuzun toplum problemlerini dile getiren dizeleri üzerinden, yorum ve şiirlerimizle bugünkü model insanı ortaya koymaya çalışacağız.

Bâzı Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin, insan-ı kâmil düşüncesi yönünde yorumlanabileceğini görüyoruz. Bu türden âyetler, tasavvufun insan-ı kâmil konusundaki dayanağının Kur'ân olduğuna delil olarak gösterilmiştir. İnsanın "ahsen-i takvîm" üzere yaratıldığı (Kur'ân-ı Kerîm, 2008:646-7) ⁴ bunların biridir.

İnsan-ı kâmil düşüncesinin gelişmesinde, hadis külliyyatı da önemli rol oynamıştır. "Hazret-i Muhammed (S.A.V) olmasaydı evrenin yaratılmamış olacağı" şeklindeki hadis gibi (Aclûnî, 1362:2123) ⁵

Hazreti Muhammed'e atfedilen bir sözde "Her çile Cennet yolunun bir taşıdır. İmtihandan kaçan âhireti kaybeder."denilmektedir ve biz de deriz ki: "Sûrete duyulan his, aşktan ziyâde menfa'at duygularını içerir. Oysa sûrete duyulan aşk, karşılıksızdır, başkadır ve çok daha değerlidir".

Mevlânâ'mız da "bitkinin güzelliği tohumun iyiliğinden, insanın güzelliği ise, kalbinden gelir" ve "üzülme, herkes ölür, kimi toprağa gömülür, kimi yüreğe." der.

Ahmed er-Rifâî bir gün oynayan çocuklara rast geldi. Çocuklar onun heybetinden hemen kaçtılar. Bunun üzerine o çocukların peşlerine düşerek şöyle demeye başladı: "Bana hakkınızı helâl ediniz, Sizi ürküterek tedirgin ettim. Oyununuza dönünüz."

Bir keresinde de kavga eden çocuklara rastladı. Hemen onların arasını düzeltti. İçlerinden birine şöyle dedi: "Sen kimin oğlusun?" Çocuk cevaben: "Bu lüzumsuzluk niye" dedi. Bunun üzerine o sorusundan vazgeçip: "Beni terbiye ettin ey çocuğum. Allah seni hayırla mükâfatlandırın" dedi.

O, bir yolculuktan döndüğünde Umm Ubeyde'ye yaklaştığı zaman beline bağlı olarak beraberinde getirdiği sicimi çözer, odun toplardı. Sonra bunu başının üzerinde taşırdı. Böyle yaptığı vakit, bunu fakirlerin hepsi de yapardı. Umm Ubeyde'ye girdiğinde, bu odunları, dullara veya kocasından ayrılmışlara zavallılara, kötürümlere, hastalara, körlere ve ihtiyarlara bölüşürdü.(Atalar,2013:35-6)

Rifâî hazretleri, manzumlarında der ki: "Rabbimi andım diyene şaşarım. Ben hiç unutmam ki (unuttuğumu)anayım; Sevgiyi bardak bardak içtim. Ne içtiğim tükendi, ne de ben içeceğime kandım; Sırrın (Allah'ın)hazineleri dostlar içindir. Hikmetin (felsefenin)kendisine has ehil adamları vardır ve onlar da insanlardır. Tasavvuf yolunda mesafe alanları,daha zayıf olanlar geçebilir(Atalar,2013:39-40).Topkapı Sarayı en dıştaki giriş,ana kapı üzerinde surlar üzerinde de yaldızlı kitâbede(Re'sül-hikmeti mahâbetullah) "Hikmetin başı Allah korkusundandır" yazısı çok düşündürücü olup, Padişahlara bir göndermedir kanımızca.Aynı şekilde Endülüsler zamanında bugünkü İspanyadaki Elhamra Sarayı'nda sarayın her yerine,duvarlarına değişik ebatlarla ve fakat aynı stille kazılmış olan ve Yûsuf sûresi 21.âyetten esinlenerek yazıldığını düşündüğümüz ,sayılamayacak kadar velâ gâlibe illallah=Allah'tan başka üstün yoktur "ifadesi de zamanın halifelerine göndermedir.

Ahmed Er-Rifâî hazretleri,"Allah zengine, zenginliğinden dolayı ikram edeni ve de fakiri fakirliğinden dolayı hafife alanı lânetlemiştir"der;"Bir kişi ki namaz kıldığı ve ibâdet ettiği seccâdesi ile eğer denizde yüzebiliyorsa ve yine aynı kişi aynı seccâdesi ile havada uçabiliyorsa, onun sözlerini ve kişiliğini şeriatın ölçüleriyle (Kur'ân-ı Kerîm)ölçüleriyle:(yani emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-

¹ Gaziosmanpaşa Ün. matalar49@gmail.com

² nurgulkaynaryuce@gmail.com

³ Mehmet S.Aydın, "İnsân-ı Kâmil" maddesi, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2000, c. 22, s. 330

⁴ Prof.Dr.Hayrettin Karaman ve diğer, Kur'an Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsir, Ankara, 2008 c. 5, s. 646-7

⁵ İsmail İbn Muhammedü'l-Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ fi-Müzilü'l-İlbas, Kahire 1362, Hadis No: 2123

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

münker)ile ölçmedikçe ona itibar etme (Atalar,2013:50,57).der. Dayanağını Kur'an'dan ve hadislerden alan bu anlayışa göre; en büyük sevgili, dost, yüce Allah'dır. En büyük vuslat ise O'na kavuşmaktır. İslâm felsefesinin de insan-ı kâmil düşüncesine tesir ettiğine kesin gözüyle bakılabilir.

“Kemâle ermiş insan,rızık ve maişet konusunu, geçmiş ve gelecek zamanı düşünmez. Her işinde Cenâb-ı Hakk'a güvenir ve O'na dayanır. Nefsânî ve dünyevî nimet ve lezzetleri terk eder. Nefsini yorgunluk ve sıkıntılara alıştırmıştır. Cenâb-ı Hakk'ın kendisine verdiği nîmet ve ihsânî ibadetleriyle ve tâatıyla gösterir. Cenâb-ı Hakk kendisine bir şey ihsân ederse, onu halka ve muhtaç kullara verir ve cimri davranmaz. (Demirci, 2015:40.i-41.i) ⁶

Seyyid İbrâhim (k.s) hazretlerine bir gün buyurdular ki: “Ey İbrâhim! Şu karşiki direğin arkasında bir adamın zinâ edip işini bitirdiğini görürsen, onun hakkında ne dersin?” Seyyid İbrâhim “Onu zinâ eden bir adam olarak görürüm” deyince, Hz.Pîr buyurdular ki: “Bu fütüvvet/kerem ve mertlik yolu değildir, dedenin yolu değildir.” İbrâhim A'zeb (k.s.) dedi ki: ”Ya nasıl göreyim?: Buyurdular ki: “Onu ârif bir adam görmelisin! Çünkü mümkündür ki, bu işle meşgul olduğu sırada kalbine Allah korkusu gelip de bu işten tövbe etmiş ve Hakk'da onun tövbesini kabul buyurmuş olsun! Halkı rıza gözüyle görmen gerekir. Ben kardeşlerimin ayıplarını gören gözü kör ettim. Hakk'ın razı olmadığı yola gitme! Sağlığa da hastalığa da şükredici ve Allah kapısında zikredici ve sabredici ol! Dertler ve hastalıklar seni Allah'ın kulluğunu yerine getirme konusunda gaflette bırakmasın; İnsanlara iyi davran, herkese kıymet ve şerefi derecesinde ilgi göster! İtidâl sınırını aşarsan, ya dalkavuk veya kibirli biri olursun.” (Demirci, 2015:94.i)

“Şu dört sıfat kendisinde bulunan kimseye Kâmil insan denir: 1-Sohbetinin bereketi ile kötü huyu iyiye değiştirmek;2- Kendisini Yaradan'dan başka bir şey meşgul etmediği için, her ne vakit Hakk'a yönelse, cevâbını iştirmek; 3-O'nun huzurunda yüz bin kişi toplansada, hepsi ihtiyaçlarını arz etse, kalbi Hakk'a yönelmiş olduğu halde, onların ihtiyaçları O'nun bereketi ile hasıl olmaktadır.4- İnsan-ı Kâmilin mertebesini hakıyla kimse bilemez, bilen müşâhade makâmında yerleşendir.”(Demirci, 2015:96.i)

“İnsanın kendi nefesine öğüt vermesi ve başkalarını da faydalandırması ve hikmeti nerede bulursa alması, îman ve doğruluğunun kemalini gösterir.” Sözü en doğrusu şudur: Sûfî, yaratılmış varlıklara ilgi duymaktan gönlü arınmış ve temiz olduğu halde, kendi nefsinde diğerlerinden bir fark ve meziyet görmeyen kimsedir; Cenab-ı Hakk böyle emretmiştir.”

“Kâmil insan kerâmetten korkar; o gerçekten öldürücü bir zehirdir.” (Demirci, 2015:109.i)

“Kâmil şeyhler, Peygamber vârisi olmalarından dolayı, bunların yolu, bütün yolları içinde bulunduran “Tarîk-i Muhammedî”dir ve başka yolların hiçbiri ile kayıtlı değildir. Herhangi yola mensup olursa olsun, maksadı ve isteği ancak Hakk'ın zâtı olan sâdık sâlikleri istidatlarına göre eğitir, vuslat makamından ibaret olan yakîn yâni kesin bilgi mertebesine, yâni kâmil insan derecesi ve seviyesine ulaştırırlar.”

“Şimdi söylenilen niteliklere sahip, her nerede ve hangi tarikatte olursa olsun, kâmil bir şeyh ve kemâle erdirici bir mürşit bulan kimse, bunu pek büyük bir ihsan bilerek, onun ihsan ve yardım eteğine tam bir teslimiyetle sarılmak gerekir. Yol birdir, salike lâzım olan kâmil mürşit bulmaktır. Ona ulaşmak da aynen Hakk'a ulaşmaktır.” (Demirci, 20015:167.i-168.i)

“İnsanların sana kolay gelen tarafını al; sana sıkıntı veren taraflarını ise bir tarafa bırak! Gerçekten insanlar şişe gibidirler. Eğer dikkat edip sakınmazsan kırılıverirler.” (Demirci, 2015:240)

Bâyezid-i Bestâmî'nin “el-kâmilü't-tâm” diye tavsif ettiği insan, insân-ı kâmil fikrinin gelişim çizgisinde önemli bir basamak oluşturmaktadır (TDVİA 2008:22/330)

İnsân-ı Kâmil; kendisini, ruhunu tamamen tanıyan, cismânî aşktan ebedî aşka geçmiş kişidir.Yani ilâhî aşka ulaşan kişi, içindeki düşman olan Nefs-i Emmâre'den kurtulmuş demektir.

Allah insan-ı kâmilî yarattığı zaman, ona akl-ı evvel mertebesini vermiş ve kendisine bilmediği şeyleri öğretmiştir. Allah'ın âlemdeki hükmü, insan-ı kâmil ile zâhir olmuştur. Allah'ı ancak insan-ı kâmil bilebilir. Çünkü o, Allah isminin mazharıdır. Bu anlamda insan-ı kâmil, Hz.Muhammed'dir. Bu makâma erişen evliyâullah ise onun vârisidir. İnsan-ı kâmil, Hakk ile halk arasında bir köprü vazifesi görür. İnsan-ı kâmil ve ma'rifet şeri'at, tarikat, hakikat itibariyle tam ve ergin olan kişidir.

Türk-İslâm kültürünün yayılmasında ve yerleşmesinde etkisi olan Yûnus Emre, Anadolu'da yaşayan, can gözünü kapayıp gönül gözüyle bakabilen, yüreğinde Allah aşkından gayri bir şey

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

barındırmayan, İnsan-ı Kâmil bir tasavvuf ehlidir. Onun şiirlerinde sosyal olayların ve mahallî hayatın izleri görülür.

İnsan, kendisine şah damarından daha yakın olan Rabb'ini nefis perdesi sebebiyle göremez. Ancak nefsini arındırıp, ruhunun emrine verip, takva libâsı giyerek kemâle erişir. Zira, nefsinin kölesi olan insan, kâmil olamaz. Kemâle erebilmek için, nefse hâkim olmak gerekmektedir. Kalp gözü açık olan insan, takvâ sahibi olan insandır. Bakmak ile görmek arasında fark varır. Takvâ sahipleri baktıkları her şeyde Allah'ı görürler.

Bir ağaç, can gözüyle bakan biri için sadece gölgelik ve meyva kaynağından ibarettir. Halbuki tefekkür ile bakıldığında onun bir ibret kaynağı olduğu görülür. Rahmân, manâda gizlidir. Ağaç, bir tohumdan hasıl olur tıpkı insan gibi. Doğar, büyür, gelişir, meyva verir. Ve birgün yaprakları sararıp dökülür üryân kalır. Tıpkı ölüm gibi. Kuruyan ve çıplak kalan ağacın, baharda tekrar yeşerip can suyunun gelmesi ise, yeniden dirilişi anlatır.

Şüphesiz bu garip Türkmen âşıkı Yûnus, çağını olduğu kadar bütün çağları etkileyen sırlı bir güç; bunalım felsefelerini gereksiz ve geçersiz kılan bir mutluluk şâiri, bir güzel erdem, bir ideal insan modeliydi. O, bizim yedi yüz elli yıldan beri aşk dilimiz, en güzel Türkçemizdir.

Dünyaya dâvâ için değil, mana için, kavga için değil, sevgi için gelen Yûnus, ölü canlarımıza üflediği nefesle gönüller yapmağa devam etmektedir. Mâ'nevî dünyamızın aydınlanması için her zaman Yûnus'a ve Yunuslara ihtiyaç vardır.

Nitekim Yunus Emre'miz şöyle der:

Bir kez gönül yıktın ise
Bu kıldığın namaz değil
Yetmişiki millet dahî
Elin yüzün yumaz değil

Bir gönülü yaptın ise
Er eteğin tuttun ise
Bir kez hayır ettin ise
Binde bir ise az değil

Hacı Bayram da Yunus gibi,gönül ehlidir,gönül adamıdır .Nitekim Muhammediye'nin yazarı Yazıcı-zade Mehmed ,600 küsur beyitlik eserini Hacı Bayram'a sunduğu vakit ona :”Bire Mehmed bu kadar buna emek vereceğine ,bir sine hakketseydin ,bir gönüle girseydin ,bir gönül kazansaydın der.O, bununla eseri küçümsemek istememiştir.Sâdece pratik ahlâka önem verdiğini belirtmek istemiştir.Çünkü kendisinin de 4 kadar ilahisi vardır ancak.

Yunus Emre bir başka dizelerinde:

Peygamber yerine geçen hocalar,
Bu halkun başına zahmetli oldu
Müslümanlar zamane yatlı oldu
Helâl yinmez, haram kıymetli oldu

Câhil olan Rabbini gökte arayıp bulur
Ehl-i kâmil olanlar onu ruhunda bulur

Yine Yûnusumuz:
Din-ü millet sorar isen
Âşıklara din ne hâcet
Âşık kişi harab olur
Bilmez ne din, ne diyânet

Tabiattaki canlı-cansız bütün varlıklarda Allah'ın izi bulunur. Tıpkı Yûnus'un dediği gibi:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Görenedir görene,
Köre nedir, köre ne?

Yunus'un şiirleri bir bütün olarak ele alındığı zaman, İslâm'ın duyuş, düşünce ve inanç çerçevesini çizdiği görülecektir. Onun eserlerinde İslâm'ın bütün prensiplerini bulmak mümkündür. O bir şâir olarak İslâm'ı bir an bile aklından çıkarmaz. Bütün gâyesi, İslâm'ın ölümsüz mesajını insanlara ve insanlığa duyurmaktır. Ona, "Kur'ân'ı terennüm eden bir İslam Bülbülü" demek yerinde olur.

Kahraman Maraş'lı şâiremiz Nurgül KAYNAR YÜCE, toplumsal yarımızı şöyle dile getirmektedir:

Kardeş kardeşine kazıyor kuyu,
Çoktandır değişti gençlerin huyu,
Adâletin sanki tükendi soyu,
Hukuk belli değil, hak belli değil.

"Kâmil insan övülmüş huyları taşıyan kimsedir. Kötü huylu birisi onunla birlikte yaşasa güzel ahlâk sâhibi olur. Onun hasletlerinden biri de şudur: Onu Hak'tan ve doğruyu söylemekten hiçbir şey alıkoyamaz. Onun işi ve muâmelesi dâima ehil olanlardır. Eğer yüz bin kimsenin kendisinde hakkı olsa, her birinin hakkını unutmaksızın ve gecikmeksizin verir ve hâcetlerini yerine getirir. Kimse onun durumunu ve sırlarını bilmez, o işlerini saklar ve gizler. Kâmil insan, duâsının kabul görmesi ile bilinir. Onun huzurunda, sayıya gelmez bir çok kimse toplansa ve her birinin birer isteği ve gönüllerinde bir şey bulursa, hepsinin veya bunlardan yarısının yahut üçte birinin isteğini ve gönlündekini, kendisine bir şey söylenmeden önce anlar ve Cenâb-ı Hakk katında bunların makâmını bilir."

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin : "Şâgirdleri taş yonarlar, yonub üstâza sunarlar" mısraından gâye şudur: Şâkird (öğrenci) lerin taş yontması, nefsin kötü tarafının giderilmesi ve kötü ahlâkı bırakmak demektir. Sen sert bir taş veya mermer de olsan, olgun bir kimseye rastlayınca cevher olursun. (Atalar,1971:35)

"Cemi-i eşyâ İnsan-ı Kâmil'i talep edip bulmazlar; zirâ fil hakîka, yerde ve gökte değildir ki, malûm melâike ve sakaleyn ola ve bu cihettendir ki, Erbâb-ı Berâzih arasında ihtilâfât-ı fâhişe vardır ve insân-ı kâmil hakkında tedbîr-i kelâm ederler; yani kimi, redde ve kimi, kabule müteallik söz söylerler." Bilmezler ki, inde-l bâb olanlar, çadırda olanları bilmezler ve dünya gözüyle bakanlar, êhl-i âhireti görmezler. Nitekim, âhiret gözüyle nazar edenler dahî, ehlu'l-lâh kimselerdir ve bilirler ve Kurân-da gelûr: "Onları sana bakar görürsün. Halbuki görmezler de onlar." (Kûr-an, 2008: A'raf sûresi, Ayet 198). Sâlik karındâş, bu makamda dahî kelâm vardır, velâkin lâl olmak gerek ve mütekellimin yüzün görmeye a'mâ olup, 'Ayn-ı sâbite'den başka bir'ayn bulmak gerek. Bu kadar sana besdir." (Atalar, 1971:51)

"Nice me'lûf olalarki tecelliyât-ı zâtîyye ve anın firâset(t)düğü haka'ik ve hikem ve me'ârifin insân-ı kâmil'e ihtisâsı vardır; zira melâ'ikenin dahi, gerçi makâm-ı sem'i'den hazz-ı vâfirleri vâdır; anınçun, ba'zı havâsse sefâret ile şeref-yâb olmuşlardır. Velâkin makâm-ı basar'dan bî-behrelerdir; yani insân-ı kâmil'de olan basar ve basiret anlarda mefkûddur. Bu cihettendir ki, rü'yet-i dîdârı, inşana tahsis ederler ve Cennet'de melâ'ike için müşâhade yoktur derler. Zâhir-i hâl dahî buna karinedir; zirâ melâ'ike cenâ'ı Vâhid ehli olmagla makâm-ı rü'yetde zü'l-cenâheyn olân, insân-ı kâmil kadar pervâz edemezler, eğerçi onlar dâhi huzur ve müşâhadeden hâlî değillerdir ve ş'ol yerdeki melâ'ike te'accüp künân dest-i berdhân olurlar. Sâ'irlerin hâlî nice ola; abdâl korkudan dolayı elini mushaf üzerine durdu." (Atalar, 1971:55-56)

İslâm ahlâkının ön gördüğü model insan nasıl olmalıdır?

Rabbimiz Allah-û te'âlâ mü-minleri tanımlarken: "Mü-minler o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir, O'nun ayetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imânlarını artırır, onlar sadece Rablerine tevekkül eder. Onlar namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızk olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçekten mü-minlerdir, onlara Rableri katında yüksek mertebeler, bağışlanma ve cömertçe verilmiş rızk vardır." buyurmaktadır. (Kur'ân: Enfal, 2-4)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sevgili Peygâmberimizin hayatı, Kur'an'da ön görülen model insanın ta kendisidir. Hz.Aişe validemizin ifadesi ile “Onun ahlâkı Kur'an ahlâkıdır.” Kur'ânda:”Rasulullah'da sizler için güzel bir örnek vardır” buyrulur. (Kur'an, Ahzab:21)

İyi bir insanda bulunan özelliklerden biri de basiret sahibi olmaktır.

Fiziksel görme, baş gözü ile gerçekleşir. Baştaki gözle değil de kalp ile görmeye ise basiret adı verilir. Attar ”gözlerin hep kör kalmayacak, sen yeter ki kapıyı arala” demiştir.

Şâirimiz Nurgül Kaynar Yüce de, kalp gözü ile kapı aralamayı;
“Hangi Yöne Baksam Sen Varsın” şiirime anlatmaya çalışacaktır

Sol yanıma düşen kor ateş,
Sanırsın gökteki şems'e eş.
Uçan her kuşun kanadında Sen varsın.

Kudretin olmasa ya Rab,
Minik serçeler semada nasıl kalsın.
Seni gökte arıyor cahiller heyhat..!
Oysa sen şah damarımızdan da yakınsın.
Nereye baksam senin eserin,
İmzanı görüyorum çıplak ağaçların özünde.
Kızıl alev rengi çizdiğin bulutlar,
Gezinir ihtişamınla gökyüzünde.
Şırl şırl akan suların sesindedin,
Karlı yüce dağların belki zirvesindedin,
Tabiat senin aksin; yansıtır güzelliğini,
Ne göktesin ne yerde; doğanın kendisindedin.
Rüzgar seni fısıldar, yaprak düşer dalından,
Şâfi ismin süzülür arıların balından,
Güllerin kokusuna cennetinden mi sürdün,
Bahar çiçeklerinden düşmüyor Senin virdin.
Nevbaharda alemleri kaplıyor misk-ü amber,
Ya Rab yalvarıyorum bana da hidayet ver,
Aşk od'unla yanayım, kül olayım istersen,
Saharalara düşen bir kul olurum, ol dersen.
Ol demene bağlıdır yer gök sema ve zemin,
Sen her şeye kadirsin Rahmetellil alemin.

İnsan-ı Kâmil, nefsini terbiye etmiş, aşk-ı ilâhî'ye ulaşmış kişidir. Dünyada insanın, nefs, ruh, akıl üçgeninde cereyan eden imtihanında nefs, negatif kuvvetlerin merkezi olarak algılanır. Nefs, şeytanın kullandığı bir santral pozisyonundadır. Tasavvufun asıl gâyesi, nefs tezkiyesi, kalp tasfiyesidir. Madde de, mâna da insanın kalbindedir. Maddenin peşinde gidenler nefs-i emmâre'nin esiri olur ve iki dünyasını da kaybeder. Mânanın peşinde gidenler ise bir güle ulaşmak için onlarca dikene su verirler ve yolun sonunda en sevgiliye ulaşırlar. İzninizle bu konu ile ilgili bir şiirimi paylaşmak istiyorum sizlerle:

Şu fâni dünyaya her konan göçer,
Ömrünün defteri dürülür birgün.
Rüzgâr eken elbet fırtına biçer,
Ettiğin önüne serilir birgün.

Ne marifetliyiz yıkar, yakarız,
Dil kemiksiz, ele her kulp takarız,

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Kibir deryasında batıp çıkarız,
Musallada mola verilir birgün.

Gelmez mi sanırsın dünyanın sonu,
Veren çeker tenden emanet canı,
Sultan Süleymanlar Karunlar hani,
Bil ki yer yerinden yarılr birgün.

Zaman âhir zaman, kınamak boşa,
Kınadığın her şey geliyor başa,
Dilini sıkı tut, edeple yaşa,
Her azandan hesap sorulur birgün.

Dünya denen gurbet iki kapulu,
Söyleyin erenler kime tapulu,
Gâhi ilkbahar, yaz, gâhi tipili,
Hayatın sonuna varılır birgün.

Kul hakkına girip haram yiyenler,
Kirli para ile elin yuyanlar,
Ağa benim, paşa benim diyenler,
Bir top kefen ile sarılır birgün.

Nefs-i emmâreler kalkınca şaha,
Gönül uzak düşer yüce Allah'a,
Ayağın üşüyüp yalınken daha,
Başına çoraplar örülür birgün.

Beyhûde harcadın bütün ömrünü,
Fani sevdalara verip gönlünü,
Bırakıp gidersin malın mülkünü,
Dünyanın kilidi kırılır birgün.

Evlâd ü iyalden geçip gidersin,
Nedâmet yaşları saçıp gidersin,
Âlem-i fâniye vedâ edersin,
Diline mühürler vurulur birgün.

Buğdayı himmete tercih ettiysen,
Her yaptığın işten çıkar güttüysen,
Haramı, helalmiş gibi yuttuysan,
İman, hançerene darılır birgün.

Münker Nekir gelir sualin sorar,
Koynuna akrepler, yılanlar dolar,
Yarın Hakk Te'âlâ mahşeri kurar,
Çürüyen tüm canlar dirilir birgün.

Amelin temizse sıklmaz hiç makber,
İmanın nûr olur, Kur'an'ın rehber,
Firdevs bahçesi yolunu bekler,
Peygamber gülleri derilir birgün.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Garip Nurgül kendi nefsine hükmet,
Ölüm aşikârdır, diriliş hikmet,
Yarabbi; bu âciz kulunu affet,
Ölümden öteye varılır birgün.

İnsanı, haramdan ve kötülüklerden koruyan en güçlü zırhlardan biri edebidir. Edep zırhına bürünmemişsen, hiçbir kalkan kâr etmez. Edep zırhı, ahlâk kumaşından, ahlâk kumaşı ise iman ipinden dokunur. İman ipi incelip zayıflarsa, model insan olmak bir yana, insan olmaktan bile uzaklaşılır. Şu ahir zamanda neslimiz böyle bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Neslimizin içinde bulunduğu bu sıkıntıları kızım Dilâra'nın şahsında tüm kızlarımıza yazmış olduğum "Utaniyorum" adlı şiirimle dile getirmek istiyorum:

Çıkmışsa çizgiden edep ve hayâ,
Neye yarar çıkman Mars'a ve Aya,
Çağ ışık hızında, ben kaldım yaya,
Yürümeye bile utaniyorum.

Anayı babayı dinlemez uşak,
Kaybolup gidiyor koca bir kuşak,
Aslını yitirmiş ekinde başak,
Buğdayım demeye utaniyorum.

Komşu komşusuna vermiyor selam,
Ne bir merhaba var, ne de bir kelâm,
Yüreğim yanıyor, derindir yaram,
İnsanım demeye utaniyorum.

Örf ü ananeyi kaldırdık rafa,
Görüntü muhteşem; lâkin boş kafa,
Okumayı unuttuk, her şey hûrafa,
Edibim demeye utaniyorum.

Kadr-i, kıymeti unuttuk çoktan,
Kalmadı farkımız vicdanı yoktan,
Anlamaz olduk biz, var ile yoktan,
İnsanım demeye utaniyorum.

Neslimize para verdik, taht verdik,
Sevgiyi, şefkati biraz kıt verdik,
Özgüveni, saygıya tercih eyledik,
Atayım demeye utaniyorum.

Garibim, Nurgül'üm sözlerim boşa,
Kimseye geçmiyor, geçse de taşta,
Anlatmak beyhude akılsız başta,
Konuşmaya bile utaniyorum.

Çocuk eğitimi anne karnında başlar. Niyet hayr ise, akıbette hayr olacaktır. Besmele ile anne karnına düşen cenin, daha o gün Allah lafzını işitecektir anne ve babasından. Göbek bağı ile annenin aldığı tüm besinler, karnındaki yavruya geçiyor ise, hiç şüphesiz ki; hamile iken yaptığı ibadetler, okuduğu Kur'an-ı kerimler, yaptığı yardımlar, eşler arasındaki saygı, sevgi ve muhabbetle de ruhsal ve manevî gıdasını temin edecektir. Çocuk dünya ya gözlerini açıp, okul çağına gelinceye kadar anne ve baba ona model olmalıdır. Daha okul öncesinde Allah'ı tanımalı, sevmeli ve Allah'dan korkmayı öğrenmelidir. İnsanı haramdan koruyan, haramı işlemekten caydıran tek güç Allah sevgisi ve Allah

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

korkusudur. Günümüzde yaşanan korkunç boyuttaki kuşak çatışmaları, tüm anne, babaların en onulmaz yaralarıdır. Bu sıkıntıları kızlarıma yazmış olduğum bir şiirimle dile getireceğim:

Üç günlük bir yoldur dünya dediğin,
Doğrudan ayırma özünü kızım.
Helal lokma olsun her dem yediğin,
Harama kaydırma gözünü kızım.

Dürüst ol ki, dürüst çıksın yoluna,
Hırslanıp, meyletme Dünya malına,
Bir düşersen kimse bakmaz halına,
Değişme yokuşa, düzünü kızım.

Dostunu iyi seç, sırrını dökme,
Yaklaşıp da ateşe, kendini yakma,
Yalandan uzak dur, yanlığı tutma,
Tatmasın hiç kalbin, hüznü kızım.

Zaman su misali akıp da gider,
Gün gelir bedene ruh veda eder,
İnsan ne ederse kendine eder,
Güzel bırak geriye izini kızım.

Ananı, atanı görmezden gelme,
Ne olacağım de hep, ne oldum deme,
Acından ölsen de kul hakkı yeme,
Dinle şu anayın sözünü kızım.

Gönlünü Allah'a kul olana ver,
Allah aşkı ile kül olana ver,
Özü, sözü, yüzü bir olana ver,
Silkele dünyanın tozunu kızım.

Alet olma kimseye ve alet etme,
Hedefine yürü, asla pes etme,
Sevgiye çoban ol, asla kin gütmeye,
Kış etme baharını, yazını kızım.

Cemâlin güzelliği etmez beş para,
Ahlâkı ve yüreği güzeli ara,
Olur ya düşersen bir gün sen dara,
Belli etme kimseye sızını kızım.

Garip Nurgül susar, yüreği söyler,
Gece gündüz size hep dua eyler,
Evlatlarından gayrı dünyayı neyler,
Sevginin çoğunu iste, menfaatin azını kızım.

Bir zamanlar yemek sofraları, çocukların ilim kapıları idi. Yemeğe besmele çekerek zikir ile başlanır, Allah'ın bize lütfettiği bu güzel nimetler düşünülerek tefekküre dalınır ve yemek sonrasında da yaradanımıza bu güzel nimetleri bize verdiği için şükredilirdi. Oysa şimdi zikirten, fikirten ve şükürden de uzağız yazık ki. İçinde bulunduğumuz durumu şu dörtlüklerimle anlatmak istiyorum.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Şükrü unutup da düştük hep küfre,
Birlikte açılmaz oldu hiç sofraya,
Evlad, babasına ediyor hep tafra,
Ağzımızda tat, tuz kalmadı dostlar.

Herkes birbirini aldatır oldu,
Edep can çekişir, hayâ yok oldu,
Namertlik çığ gibi doldu da doldu,
Mertliği hiç gören olmadı dostlar.

Huya, husa artık bakan az kaldı,
Allah'ın emrini tutan az kaldı,
Ana azarını yutan az kaldı,
Pabuç gibi diller durmadı dostlar.

Garip Nurgül söyler dünya halini,
Neyleyim dünya'nın mülk ü malımı,
Ya Rabb'i sen anla arzu halimi,
Beni bir anlayan olmadı dostlar.

Nefs, içimizdeki en büyük düşmanımız ve en çetin imtihanımızdır. Kâmil insan olmak yolunda, kendi kendimizle kaldığımızda, vicdan muhasebesi yapıp nefsimizi hesaba çekmiyor isek insani yönümüz zayıf demektir. Tirmizi Hadis'inde şöyle buyrulmaktadır “akıllı kimse nefsinin hesabına çeken ve ölümden sonrası için çalışandır.”

Hep bana, hep bana demesin dilin,
Birazda vermeyi öğrensin elin,
Gün gelir seninde bükülür belin,
Düşmez kalkmaz bir Allah, bilesin nefis.

Hep senden yükseği görmesin gözün,
Aşağıya bir bak titresin özün,
İnsanım demeye var mı hiç yüzün,
Şöyle bir kendine sorasın nefis.

Öyle bir zamanda yaşamaktayız ki; değil insan-ı kâmil olmak, insan olmayı dahi unuttuk. Madde telaşının peşinde köle gibi koşturmaktan manâ dan mahrum kaldı dimağlarımız. Kutsal aile birliğimiz geniş ailelerden, önce çekirdek aileye düştü, çocuk sayısı en aza indirilerek bencilliği öğrenip paylaşmayı ve kardeşliği unuttuk. En sonunda da çekirdek aile çatlamaya yüz tuttu, teknolojinin de etkisi ile, aynı çatı altında yabancılaşmaya başladı aile bireyleri. İnsanlığın altından fay hattı geçiyor adeta. Her an büyük bir deprem olup kutsal aile mefhumunun son kırıntılarını da yerle bir edebilir. Bu konuyu da “Bozulan Dünya” adlı şiirimle dile getirmek istiyorum:

Ne Dinimiz kaldı, ne İmanımız,
Pislikten ibaret oldu bu dünya,
Utanır atmaktan şah damarımız,
Müsvedde insanla doldu bu dünya.

Ne vicdan tanırız, ne de merhamet,

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ne namus kaldı, ne de haysiyet,
Kutsal emanete ettik ihanet,
Eskiden gül idi soldu bu dünya.

Baba evladına güvenmez oldu,
Kardeş kardeşine sır vermez oldu,
Mertliğin yerini korkaklık aldı,
Rezil-i rûsvay oldu bu dünya.

Her şeyin başına dediler para,
Acıdan ölüyor fakir, fükâra,
Umudumuz kaldı bir tek Allah'a,
Uçurumun kenarına geldi bu dünya.

Sizlerde takdir edersiniz ki; her insan, sabah uyandığında mutlaka aynaya bakar. Aynaya yansıyan görüntüsündeki aksaklık ve olumsuzlukları düzeltmeye gayret eder. Keşke her sabah can gözümüzü açtığımızda cismimizi gösteren aynaya baktığımız gibi, ruhumuzu gösteren hisler aynasınada bakabilsek. Neslimizi düzeltmek istiyor isek, ilk önce nefsimizden ve kendimizden başlamalıyız.

Çizgiler alnıma efkâr düşürmüş,
Beyazlar şakağa inip dökülmüş,
Uyandım ki çoktan şafak sökülmüş,
Yüreğimde hançer sızımı gördüm.

Beden yaşlanıyor, ruh çeker acı,
Sevgili başıma takmışsa tacı,
İçimdeki yaranın Hakk'dır ilacı,
Kanayan vicdan sızımı gördüm.

Hisler aynasında görüntüm puslu,
Çiğ düşmüş yaprağım, güllerim yaslı,
Bülbül feryat figân, kafeste besli,
Kör olan gönlümün gözünü gördüm.

Hüzün elif elif yağar kalbime,
Aşk-ı ilâhînin közünü gördüm,
Sevgili çağırırken beni yanına,
Utançtan kızaran yüzümü gördüm.

Garibim Nurgül'üm öldür nefsinini,
Dinle vicdanının temiz sesini,
Verirken dünyadan son nefesini,
Pişmanlığın korkunç yüzünü gördüm.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ

Ahmed er-Rıfâî'nin, Yunus'un, Hacı Bayram'ın ve şairimizin metinlerinden ve manzumlarından anlaşılan model bir insan şöyle olmalıdır : Tecrübeyi üstün tutmalı ve zorluğu kolaylaştırmalıdır. Gönlü zengin , görgülü, yol ve erkân sahibi olmalıdır. Halim, sır saklayan ve sözünü tutan olmalıdır. Açık doyuran ve yoksulu giydirendir. İster iyi kişi-ister kötü kişi olsun, her hastayı ziyaret eder. Cenâzelere katılan, fakirlerle hem-hâl olan kişidir. Ezizete karşı sabırlı olan, İyilik dağıtan ve herkese nasihat edendir. Karşılaştığı kimselere selâmı ilk veren, yürürken sağa-sola bakmayıp, aksine adımını, atığı yere bakandır. Yaşı ilerlemiş ihtiyarlara öğütte bulunmayı kendisine vazife bilendir. Daimâ kendisini tevâzû, itaat içinde olan ve sakin olarak kendini yok edendir. Bu yüzden dir ki er-Rıfâî, kendisini de “Miskincik” diye tanıtan bir şahsiyet idi. (Atalar, 2013:30-1)

Bibliyografya

- ACLÛNÎ, İsmail İbn Muhammed, Keşfü'l-Hafâ ve Muzîlü'l-İlbâs, Kahire, 1362 h.
AKÇİÇEK, Abdulkadir (Çev.), Ahmed el-Rüfâî (Onların Âlemi), İlâveli Beşinci Baskı.
ANKARA B.B.Kültür ve Sos. İşl.Dâiresi ve TÜRKKAD, Hacı Bayram-ı Velî, Ankara 2012.
ATALAR, Münir, Seyyid Ahmed Rıfâî Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 2103, İlk Harf Yayınevi
ATALAR, Münir, Şerh-i Rumûzât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî, İsmail Hakkı Celvetî, (Metin Transkripsiyonu) Ankara, 1991. Ank. Üniv. İlahiyat Fak., Lisans Tezi.
DİYÂNET Dergisi, Dinî, İlmî Edebî Üç Aylık Dergi, Yunus Emre Özel Sayı, Ankara 1991, c.27, sayı:1.
KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, Kur'ân Yolu Türkçe Me'âl ve Tefsir. Ankara, 2008.
KEN'ÂN Rifâî, Seyyid Ahmed er-Rifâî, Yay. Haz. : Prof. Dr. Mustafa Tahralı, Sâeştiren: Prof.Dr. Mehmet Demirci, İstanbul, 2015, 352 sayfa.
MİLLÎ KÜLTÜR, Yunus Emre Özel Sayısı, Ankara, Ocak 1991, Sayı:80 (Kültür Bakanlığı Yayını)
ÖZKAN, Hatice, Ayrılık Hikâyesi, İstanbul ,2013
TATCI, Mustafa, Divân ve Risâletü'n-Nushiyye, Ankara 2012
TİMURTAŞ, Prof.Dr.Faruk, Yunus Emre Divânı, Ankara ,1980. Kültür Bak. Yay.
TÜRK YURDU, Yunus Emre Özel Sayısı, Tıpkı Basım, Ocak 1966, 5.Cilt, (Türk Yurdu'nun “1991 Yunus Emre Sevgi Yılı” münasebetiyle ilavesidir.)
ULUDAĞ, Süleyman, İslâm'da Mürşid ve İrşad Faaliyeti, İstanbul ,1975, İrfan Matbaası.
YILMAZ, Ali (Editör) ve diğerleri, Türk İslâm Edebiyatı, Ankara, 1014, Grafiker Yayınları.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İNSAN-I KAMİL OLMAK HAYATIN HAKKINI VERMEKTİR

İzzet SARGIN*

Hareket halinde olan dünyamızda varlık bir halden başka bir hale sürekli akış içerisinde. Bu süreçte hiçbir şey sabit kalmamakta, bir şekilde değişmekte ve dönüşmekte hatta başkalaşmaktadır. Bu durum insan için de aynıdır. Çünkü o, tarihi bir varlıktır. İlmi ve fikri kazanımlara bağlı olarak o da hayatında sürekli değişim ve dönüşüm içerisinde. Bu paralelde oluşturduğu bütün yapılarda değişmekte, dönüşmekte ve yeni formlara bürünmektedir. Bu durum dinlere, kültürlere v.d atfedilen içtimai, siyasi ve hukuki sistemler açısından da aynıdır. Aksi halde sürekli değişmekte ve dönüşmekte olan insan hayatını vasıflamak mümkün olmayacaktır.

İnsan, yaratılanların en değerlisi ve seçkin olanıdır. O, kainat içerisinde değerine ve gayesine uygun şekilde kendini gerçekleştirme noktasında yaratıcısıyla, varlıkla (insan-doğa) ve kendisiyle sürekli ilişkiler ağı içerisinde olmak durumundadır. Ancak başarılı olmak için o, bütün ilişkilerini bir sistem bütünlüğü (tevhid) içerisinde yürütmek zorundadır. Çünkü yaratıcısıyla insan, insanla varlık birbirinden ayrılmaz bir bütünlük göstermelidir. Bunun için insana bu bütünlüğü dikkate alacak ve sağlayacak ilişkiler kurma yetisi (ahlak ve hukuk) verilmiştir. Ancak burada önemli olan bu ilişkiler ağı içerisinde bilinçli bir tavır sergilemesidir. Kendisini varlık karşısında şuurlu ve doğru olarak konuşturmasıdır. Zira bilinçli olmak insanın öz karakteridir. Bu, kendini ve varlığı tanıması, hayatın farkında olması, etkilemesi ve etkinlenmesi demektir. Bilinçli olmak, insana yaratılmışlıktan gelen sınırlı olma özelliğini ve buna bağlı olarak yeryüzünde bulunmanın üstün ve asli bir gayeyi gerçekleştirme sorumluluğu kazandırır. Çünkü o, bu gayesini unutursa varlığının ve varlığın tutsağı olma konumuna düşer.

O halde bilinçli olmak, insanın yücelmesi, insanın yücelmesi ise Allah'ın yüceltilmesi demektir. Bu da ancak insani kamil olmak, insani kamili gerçekleştirmek demektir.

İnsan sosyal bir varlık olduğundan hayatın içinde bulunmak durumundadır. Bilinçli olma, insanın hayatta bulunmasının itici gücü, sosyal olmasının dinamiğidir. Çünkü insan; bilinçle yaşar, zaman ve mekanı bilinçle algılar.

İnsan her şeyin her şeyle bağlantılı olduğu bir dünyada yaşamaktadır. O belli bir mana zemininde bütün ilişkileri epistemolojik bir bütünlük içerisinde değerlendirmek durumundadır. İşte o zaman, zaman-mekan düzleminde kendini gerçekleştirmek imkanına kavuşur. Bu düzlemde o bütün insani boyutlarını tanımak, varlıkla ilişki kurmak ve bütün ihtiyaçlarını gidermek zorundadır. Genel bir ifadeyle bu boyutlar; ruh, beden ve akıldan ibarettir. Kamil insan bu boyutları; bilgi, mantık, ahlak, hürriyet, inanç, ibadet, estetik, duygu, güven, zevk, güç, iktidar noktalarından besleyen ve kendisini yücelten insandır. Kamil insan Allah'ın kendisine verdiği her türlü imkan ve yeteneği doğru ve doğasına uygun şekilde kullanan geliştiren, hayatına katan kısaca hayatın hakkını veren insandır.

Yukarıda insanın yüceltilmesi/insanlaşması aynı zamanda Allah'ın yüceltilmesi olduğunu ifade ettik. Allah'ın yüceltilmesi ancak varlıkla, varlığın fitratına uygun şekilde hareket etmek ve onu hayata katmakla mümkündür. Fitrat kısaca ilahi tabii doku veya bozulmamış yaratılış olarak tanımlanır. Buna göre insanlık, insanın fitratal yaratılışa uygun davranışlarının genel durumunu ifade eder. Bu durum; "öyle hareket et ki senin hareketlerinin yarası, diğer insanların hareketlerinin yarası olsun." Özlü sözleriyle güzel bir şekilde ifade edilmiştir. Bu açıdan fitratın bozulması; varlığın bozulması, insan ilişkilerinin bozulması, düzenin bozulması demektir. Fıtrata ters düşmek, Allah'la ve varlıkla ters düşmek, Allah'ın yaratıcılığına, insanın yaratılışına ihanet etmektir. Şirk, küfürdür. Fıtratın korunması, insanın sürekli kendisini geliştirmesi, bilgisini artırması, bilinmezleri biliniyor yapması, varlığı hayatına katması ile mümkündür. O halde yapılması gereken insanın hayatının kıymetini bilmesi, geçmiş, şimdi ve geleceği bir bütünlük içerisinde düşünüp değerlendirmesi, geleceğin daha iyi olması için çalışması, iyiliğin, güzelliğin (güzel değerlerin) adaletin hakim olması refahın yaygınlaşması için çalışmasıdır. Kısaca yaratıcı ve özgün insanın(insani kamil) açığa çıkarılmasıdır. Çünkü adalet, bozulma, kokuşma, çürüme akabinde yok oluşa sebep olur.

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri İslam Hukuku, izzetsargin@yahoo.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kadim İslam uleması bozulmamış fitratın özelliklerini akıl ve iradeyi kullanmak ve hürriyeti korumak olarak ifade etmiştir. Zaten bunlar insani Kamil'in en temel özellikleridir.

Akıl, insana verilen anlama, ölçüp tartma, mukayese ve muhakeme yapma yeteneğidir. Akletme insanın varlıkla ilişki kurarak, fikirleri birbirine bağlayarak çıkarım yapması ve bilgi üretmesidir. İrade ise insanın davranışlarını özgürce seçmesi ve yapması melekesidir. Hürriyet ise kişinin tamamıyla kendinin olması, akıl ve iradesiyle kendini kontrol etmesi, nefesine hakim olması demektir. Hürriyet, hayatı bilinçle yaşamaktır. İnsan ne zaman bilincini yitirir, konumunu kaybeder ve gayesini unutursa işte o zaman tutsak veya köle durumuna düşer. Zira hür olmayan insanın robottan farkı yoktur.

Varlıkla ilgili kavramların yanlış olarak değerlendirilmesi ve hayata aktarılması, fitratın bozulmasının en önemli sebeplerindedir. Din, hukuk ve kültür insanı yücelten en büyük değerlerdendir. Ancak bu değerlerle ilgili kavramlar yanlış tanımlanır ve hayata yanlış olarak aktarılırsa insanlık için en büyük felaketlere ve yıkımlara da sebep olabilirler.

Din hiçbir zaman metafiziğin ıssız çöllerinde mahpus, muhayyilemizin tehlikeli tasavvurlarından ibaret boş teselliler, erişilmesi imkansız vaatler veya geleceğe ait emeller vasıtası ile mevhum bir sadeti elde etmeye veya elem ve ıstırapları teskine yardımcı hayali bir vasıta değildir. İslam'a göre din, beşeriyetin maddi, manevi ve akli dengesini sağlayan ve ebedi kanun ve düsturlara karşı gösterilmesi gereken saygı yoluyla, insanlığın saadetini bir hayal olmaktan kurtarıp müspet bir hakikat kılmaktır. Din insana kul olma bilincini kazandıran ilahi sistemdir. Kul yaratıcısına karşı ilahi bir sorumluluk duymadır. İnanan insan yani mümin, kendisini kurtuluşa götüren ve hürriyete yükselten bir imana sahip olan insandır.

Gelenek, insanı bir fanus gibi kuşatan ve kapatan, geçmişi idealize eden bir anlayış olarak değil, yaratıcı ve özgür insana daha yüksek şahikalara ulaşması için güç veren kutlu bir geçmiş olarak anlaşılmalıdır. Çünkü özgürlük, daha iyiye ve daha güzele ulaşma ülküsüdür. Her zaman kendin olma, özne olma, herkesleşmeme ancak herkesle birlikte olma bilincine sahip olmadır.

Farklı boyutların (beden-ruh-akıl) terkibi olan insan, farklı alanların (aşkın, içkin, rasyonel, irrasyonel, suprarasyonel) birbirleriyle bağlantılı olduğu bir hayat yaşamaktadır. Ancak o bütün farklı alanları bütünleyen tevhide bir dünya görüşünü merkeze alarak amel-iman bütünlüğü içerisinde insan olmanın hakkını verebilir. O bütün farklı alanlar arasında ahenk ve birlik sağlamadıkça, insan ve insanîyet olarak (akıl, vicdan, hukuk ve ahlak) fikirde ve fiilde kurumsallaşmada, insan tabiatında ve kültüründe dile gelemez, insanda insanlaşamaz. Yani iyiye, doğruya, güzele, hakkaniyete ve sevgiye ulaşamaz. Kamil insan, her şeyi bir bütünlük içerisinde kavrayan ve değerlendiren, kendisini bütün varlığa karşı sorumlu hisseden insandır.

Kamil insan varlıkla olan ilişkilerinde bütünlüğü sağlayacak ilkelere sahip olan insandır. Bunlar hakikat, hayır ve aşktır. Şayet ilkelerin sayısı artarsa birliği gerçekleştirmek zorlaşır.

Varlık dinamik bir bütündür. İnsan ise bu dinamik bütünün dinamik bir elemanıdır. Bu durumda o, kendinde varlığı varlıkta da kendini gerçekleştirmek sorumluluğundadır. Buradan, gayesini gerçekleştirmek (Allah'a ulaşmak için) aşkla hakikate ve hayra doğru hamle yapacaktır.

Kendinde varlığı varlıkta da kendini gerçekleştirmek durumunda olan insan ara bir yeredir. Çünkü insanda ve varlıkta tezahür eden bir takım dialektik zıtlıklar ve/veya karşıtlıklar vardır. Bunlardan bazıları, özne, nesne, ide-hayat, fikir-tabiat, kültür-maddi dünya, madde-mana, illiyet-kozalite, iç alem-dış alem, hürriyet-düzen, realite-idealite, sonsuzluk-zaman, mutlak-mukayyet, fani-gayri fani, müspet-menfi, fert-cemiyet olarak ifade edilir. İşte insan bu zıtların kesiştiği bir alanda yaşamaktadır. Onun görevi bu zıtlar arasındaki gerilimleri yumuşatmak, mümkün olduğu taktirde aşmak, uyumlu hale getirmek ve bütünlük oluşturmaktır. Yani zıtlar arasında bir denge ve sentez oluşturmaktır. Burada olması gereken bu zıtlardan birinin diğeri aleyhinde bastırılması veya ortadan kaldırılması değil, daha yüksek bir zeminde karşılaştırılması ve uzlaştırılmasıdır. Ancak bu şekilde insan kendi iç bütünlüğünü sağlayarak, gayib ve şehadet alemlerini kendi şahsında birleştirir, kamil insanı inşa eder.

İşte kamil insan; hürriyet, özgüven ve sorumluluk bilinciyle bu uzlaştırmayı başaran, dengeyi ve vahdeti ilim, ahlak, idealite ve realite ile birleştirerek sürdüren insandır.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İNSAN-I KÂMİL OLMA SÜRECİNDE RÂBİTANIN TASAVVUFÎ ETKİLERİ

Esmâ Sayın*

İnsan, kendi başına bir kâinattır ve Allah Teâlâ'nın ilahî isim-sıfatlarının hem akıl hem de kalp açısından aynasıdır. Allah, kendinin yarattığı tabiat arasında insanı bağlantı noktası kılmıştır. Kâinatı insan için yaratmıştır. Allah, insan-ı kâmilinde ilahî isim ve sıfatlarını müşâhede eder. Çünkü insanın dışında hiçbir yaratılmışı, Allah, bu sıfatlar ile donatmamıştır. Bu bağlamda âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu da, insan-ı kâmilidir. Allah Teâlâ'yı ancak insan-ı kâmil bilebilir.

İnsan-ı kâmil, Allah'ın koyduğu kurallara göre yaşayan bir varlıktır. Allah'ın rızasına tam uyduğu zaman insan, öyle bir dereceye ulaşır ki bazı ilahî sırlar ona açılabilir. İnsan bu noktaya ulaştığı zaman normal tabiat sınırlarının üzerine yükselir ve enerji dairesine dâhil olur. Bu noktaya ulaşan müminin gözü, Allah'ın gözü; sözü, Allah'ın sözüdür. O an onun hayatı tamamen ilahî renge boyanmıştır. Bu zirveye ulaşan bir mümin, insan-ı kâmilidir.

İnsan-ı kâmil olma sürecinde en önemli kavramlardan bir tanesi de, râbîta kavramıdır. Bu açıdan râbîta kavramı sayesinde insan, bir yönüyle ilahî isim ve sıfatların eşsiz sahibi olan Rabbiyle manevî bağ kurar; diğer yönüyle de insan-ı kâmil vasfını üzerinde taşıyan mürşid-i kâmilîyle manevî bağ kurar. Bu noktada râbîta, müridin zikir ve diğer ibadetlerinde gönlünden mâsiva denilen Allah dışındaki her şeyi çıkarıp, kalbini Allah Teâlâ'ya manevî anlamda bağlamasıdır. Bu manevî bağı sağlamak için de mürid, insan-ı kâmil olma sürecinde ilahî isim ve sıfatların tecellilerini ahlakına taşıyan mürşid-i kâmilîni benimser, onunla ahlaken benzer olmaya çalışır. Ve onunla özdeşim kurar. Bu nedenle râbîta, ahlaken ve manen kurulan güçlü bir bağıdır.

Râbîta sayesinde insan-ı kâmil olma sürecinde insan vecd halinde ve istikâmet, zühd ve murâkabeyi tecrübe etme sürecinde mürşid-i kâmilîni modeller; ahlaken ve manen ona benzemeye çalışır. Bu manevî modelleme, özdeşim kurma, örnek alma ve benzeme süreci manevî tecrübeleri sağlıklı yaşama ve ilahî isim-sıfatları ahlakına taşıma sürecinde müride yardım eder. Bu nedenle râbîta, her meslek ve sanatta o mesleği seçenler için örnek alınan ustalar ve sanatkârlar bulunduğu gibi, dinî hayatı yaşayabilmek ve dindar insan yetiştirebilmek için de bir o kadar doğal bir durumdur.

Anahtar Kelimeler: İnsan-ı Kâmil, Râbîta, Vecd, İstikâmet, Zühd, Murâkabe.

**SUFISTIC EFFECTS OF SUFISTIC CONNECTION IN THE PROCESS OF
BECOMING PERFECT PERSON**

Man is a universe in himself and a mirror of Allah's divine names and titles, in terms of both mind and heart. In the nature He created, Allah has made man the point of joining. He created the universe for man. For Allah observes His heavenly names and titles in his perfect person. No other creature but man has been granted with these titles by Allah. In this sense, the reason for the existence as well as the guardian of the universe is perfect person. Allah can only be known by perfect person.

Perfect person is a holistic entity living by the laws of Allah. Once fully observing the consent of Allah, man reaches such a degree that some heavenly secrets can be opened up to him. After reaching this point, man elevates over normal natural limitations and becomes part of the energy circle. Upon reaching this point, the eye of the believer is the eye of Allah, and his words are Allah's words. At that point his life has been completely painted with a heavenly colour. A believer managing to reach this summit is perfect person.

One of the most important concepts during the process of becoming perfect person's connection. From this perspective, thanks to the concept of connection, man establishes a spiritual bond with the Almighty, the unique owner of heavenly names and titles; while at the same time establishing a spiritual bond with perfect guide that is bearing perfect person-quality. Connection at this point is the

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü, esmasayin16@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

action by a believer to spiritually bond with Allah, by making a radical distinction between Allah and all other things in his prayers and daily life, which is called masiva. And to ensure this spiritual bondage during the process of becoming mature person, man adopts his perfect guide that is bearing the reflections of heavenly names and titles in its conscience, tries to be same with him morally. And tries to establish an identity with it. Therefore, connection is a strong bond established in moral and spiritual terms.

With connection in the process of becoming perfect guide, man models his perfect guide; tries to become like him in a state of ecstasy; longing to experience uprightness, asceticism and sincerity. This process of spiritual modelling, identity formation, sampling and resemblance helps a believer during the process of having a healthy experience of spiritual experiences and bearing the heavenly names and titles in his morals. In every profession and form of art, there are masters and influential figures looked up by the members of such professions and forms of art, similarly sufistic connection is a very much similar natural occurrence to experience religious life and raise religious people.

Keywords: Perfect Person, Sufistic Connection, Ecstasy, Uprightness, Asceticism, Meditation.

Giriş

“Râbita, lügatte iki şeyi birbirine bağlayan ip, alâka, bağ, vuslat, münasebet, ilgi ve sevgi ile bağlamak anlamlarına gelir.”¹ “Tasavvufî literatürde ise, müridin zihnî planda, düşünce ve hayal gücünü kullanarak mürşidiyle ‘beraberlik’ halinde olmasını ifade eder.”² İnsan, yaratılış itibarıyla modellediği ve sevdiği kişiyle düşünce-hayal gücüyle ve kalbi olarak beraber olmak ister. Modellediği kişiyi örnek alır ve sürekli onunla duygusal bir bağ kurmak ister.

“Tasavvuftaki râbita ise, kâmil ahlak sahibi kişilerle kurulması istenen sevgi bağıdır. Sevenle sevilenin bir olmasıdır. Her ne kadar yalnız Nakşibendî tarikatına mahsus bir özellik olarak görülüyorsa da, aslında bütün tarikatlarda ismen olmasa bile mana olarak râbita bulunmaktadır.”³ Ruhsal ve manevî birliktelik ve bağ kurmak, manevî tecrübeyi yaşama yolunda en önemli basamaklardan biridir.

1. İnsan-ı Kâmil Olma Sürecinde Râbita

“İnsan-ı kâmil kavramı; sözlükte rehber, delil, kılavuz ve yol gösteren anlamına gelir.”⁴ “Tasavvufta ise nebevi sünnete tabi olan, Peygamber Efendimizin ahlakıyla ahlaklanan, Allah’ın emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan, gönlü Allah sevgisiyle dolan ve yaptığı amellerin gerektirdiği mertebeye kadar ulaşan kişidir.”⁵ “Buna göre insan-ı kâmil sözlerinde, fiillerinde ve ahlakında mükemmelliğe ulaşmış; bunun neticesinde mükemmel marifeti elde etmiş kimse demektir.”⁶

İnsan-ı kâmil olma sürecinde en önemli basamak, bu mertebeye ulaşmış ve insan-ı kâmil olma tecrübesini yaşayan bir kimseyi örnek almak ve modellemektir. Bu bağlamda insan-ı kâmil mertebesine ulaşmış kişinin manevî tecrübeleriyle, ahlakıyla ve şahsiyetiyle manevî bağ kurmak, insan-ı kâmil olma sürecindeki kişi için en önemli önceliktir.

“Râbita, insan-ı kâmil makamına ulaşmış kâmil bir şeyhe kalbi bağlamak olarak tarif edilmiştir.”⁷ “Aynı zamanda râbita, kul ile Rabbi veya kul ile Rasûlullah arasındaki manevî bağ olarak tasvir edilmektedir. Başka bir açıdan da o, insan-ı kâmil olma sürecindeki kişiyle mürşid-i kâmil arasında görülen manevî bağ olarak ifade edilir.”⁸

“Râbita psikolojik bir olgudur. Râbitasız insan olmaz ve olamaz. Çünkü münasebetsiz, alakasız ve irtibatsız sosyal bir hayat düşünülemez. İnsanlar, kendi hallerine bırakıldığı zaman sosyal çevrenin etkisinde kalıp hoşlandığı veya hoşlandığını zannettiği bir şöhretin peşine düşer, bedenen ondan uzak

¹ Ebû'l-Fazl İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrût, 1990, c. 3, s. 1560.

² Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004, s. 507.

³ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 584.

⁴ Asım Efendi, *Kamus Tercemesi*, Dârü't-Tıbâati'l-Âmire, İstanbul, 1305, c. 2, s. 871.

⁵ Abdülkerim Cilî, *el-İnsanu'l-Kâmil fi'l-Ma'rîfeti Evâhir ve'l-Evâil*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme lil-Kitâb, Kâhire, 1963, c. 2, s. 44.

⁶ Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 133.

⁷ İbrahim Fasih Haririzâde, *Mecd-i Tâlid Tercümesi*, Matbaâtu't-Terakkî, Dımeşk, 1307, s. 28.

⁸ Mevlânâ Hâlid Bağdâdî, *Risâle fi Hakkı'r-Râbita*, Dârü'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, 1294, s. 298.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olduğu halde, kendisini ona yakın hisseder. Hayatının her anında hatta rüyasında bile onunla beraber olur. Onunla gönülden bir bağ kurar. Onunla özdeşleşmek ister.”⁹ Bu noktada insanın gönlü boşluk kabul etmediğine göre insan-ı kâmil olma sürecinde onun kendini yakın hissedeceği bir model şahsiyete bağlanması son derece doğal bir süreçtir.

“İnsan-ı kâmil, Allah’ın koyduğu kurallara göre yaşayan bir kişidir. Bu noktaya ulaşan müminin gözü, Allah’ın gözü; sözü, Allah’ın sözüdür. Bu noktada o, ilahî ahlakla ahlaklanmıştır.”¹⁰ Bu noktada insan-ı kâmil olma sürecinde râbîta, insanî bir olgu olan benimseme, benzeme ve özdeşleşme fiilinin, dinin fert ve toplum hayatında gereği gibi yaşanabilmesi için kullanılmasından ibarettir. Her meslek ve sanatta, o mesleği seçenler için örnek alınan ustalar ve sanatkarlar bulunduğu gibi, dinî hayatı yaşayabilmek ve dindar insan yetiştirebilmek için de örnek olan üstatlar olması doğaldır.

Hayran olduğu kimseleri taklit etmek ve ister istemez onlara benzemeyi istemek, insan tabiatının bir gereğidir. “İnsan-ı kâmil olma sürecinde râbîta, bir kimsenin hayran olduğu kimseleri taklit ederek dünyayı ve dünyaya ait her şeyi gönlünden çıkarıp, kalbini Allah Teâlâ’ya bağlamasıdır.”¹¹ “Ancak zikredilen hakiki râbîtaya ulaşmaya kadar, müridin zihnî olarak, düşünce ve hayal gücünü kullanarak mürşidiyle beraberlik kurması da son derece doğaldır.”¹²

“İnsan, bütün ilahî sıfatların kendisinde toplandığı tek varlıktır.”¹³ “Bunun yanında insanın atası Hz. Âdem, ilk günahkâr insan olmaktan çok, insan-ı kâmilin ilk örneğidir.”¹⁴ “İnsan-ı kâmil konusu ontolojik açıdan İbn Arabî’nin temellendirdiği varlık mertebeleri bağlamında ele alındığında daha iyi anlaşılabilir. Ona göre âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu, insan-ı kâmildir. Allah Teâlâ’yı ancak insan-ı kâmil bilebilir.”¹⁵ İnsan-ı kâmil olma potansiyeline sahip insan için en vazgeçilemez eğitim basamağı da, râbîtadır.

2. Rabitanın Tasavvufî Etkileri

“Râbîta; Allah ve Rasûlullah sevgisi ve bağlılığı veya O’nun sâlih kullarından birine, güzel ahlaklarından ötürü duyulan sevgi ve bağlılıktır.”¹⁶ “İnsan-ı kâmil olma yolunda ilerleyen bir insan, hayatının her anında Rasûlullah’ın huzurundaymış gibi hareket ederek şeyhinde fena olma halini ilerletip, irade, istek ve hareketlerinde en üstün ve en güzel ahlak sahibi Rasûlullah’ın ahlakına ulaşmaya çalışır.”¹⁷ Bu anlamda râbîtada özdeşleşilmesi istenilen hedef, Peygamber Efendimizdir. Çünkü O, ümmeti için en güzel örnektir.

2.1. Râbitanın Vecd Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

“Vecd, kasıt ve zorlama olmaksızın insanın kalbine etki eden ve onu kendinden geçiren manevî bir haldir. Bu nedenle vecd, kulun iradesinin etkisi olmaksızın Allah’tan gelen bir lütuf ve ikramdır.”¹⁸ Aynı zamanda o, özlem ve şevk sebebiyle insanın ruhunda meydana gelen bir alevdir. İçine vecd ateşi düşen bir kimsenin vücudu sevincinden veya üzüntüsünden titremeye başlar.”¹⁹

⁹ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 135.

¹⁰ Muhammed Han Kayani, “*İkbal’in İnsan-ı Kâmil Düşüncesi ve Onun Kaynakları*”, *İzlenim Dergisi*, Mart-1995, s. 17.

¹¹ Hasan Şerkâvî, *Mu’cemu Elfâzi’s-Süfyye*, Müessesetü Muhtar, Kâhire, 1992, s. 149.

¹² Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 584.

¹³ Muhyiddîn İbn Arabî, *el-Futûhatu’l-Mekkiyye fi Marifeti’l-Esrâr*, (nşr. Muhammed Abdurrahmanel-Mer’aşli), Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrût, 1997, c. 2, s. 121.

¹⁴ Muhyiddin İbn Arabî, *Kitabu’l-İsfâr an Netâici’l-Esfâr*, (nşr. Muhammed Şihabuddin el-Arabî), Dâru’s-Sadr, Beyrût, 1997, s. 472.

¹⁵ Mahmut Erol Kılıç, “*Muhyiddin İbnu’l-Arabî*”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 20, s. 493.

¹⁶ İbrahim Hilmi el-Kadirî, *Medâricü’l-Hakika fi’r-Râbîta Inde Ehli’t-Târîka*, (neşr. Adil Mahmud el-Behiyy, Abdüsselim Muhammed Sa’id), İskenderiyye, 1381/1962, s. 18.

¹⁷ Muhammed Nuri Nakşibend, *Miftâhu’l-Kulüb*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrût, 1301, s. 12.

¹⁸ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Risâletü’l-Kuşeyrî*, Dâru’l-Hayr, Beyrût, 2003, s. 156.

¹⁹ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, *Taarruf li Mezhebi Ehli’t-Tasavvuf*, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye, Kahire, 1980, s. 67.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hakiki vecd; aşk, hayranlık ve özlem duyguları içerisinde insanı kendinden geçiren bir hal olarak Allah'ın sanatını, kudretini, rahmetini ve lütfunu ibretle seyretmektir. Coşku ve heyecan duygusunun en yoğunu olarak ifade edilen vecd tecrübesini yaşamak için; aşk, heyecan ve coşku duygusunu yaşayan bir mürid-i kâmil ile bağ ve özdeşim kurmak son derece önemlidir. “Çünkü Allah Teâlâ, ‘Ey iman edenler, Allah’tan korkarak sakının ve doğrularla beraber olun.’²⁰ mealindeki ayette, ilahî sıfatların kendisinden yansıdığı ve müşahede makamına ulaşmış bir kâmil kalbe bağlamayı çok gerekli görmüştür.”²¹

Bu anlamı Ebu Bekr Tamesetâni'nin şu sözü özetlemektedir: ‘Allah’la beraber ol, Allah’la beraber olamadıysan O’nunla beraber olanlarla beraber ol.’²² Bu söz; aşk, heyecan ve coşkuyu yaşamak için Allah’la beraber olanlarla beraber olmanın önemini ortaya koymaktadır.

“Râbita, insan karakterinin, başkalarının yaptıklarını aynen yapmak suretiyle farkına varmadan biçim kazanmasının, kişiye sevdiğinin tavırlarının, şahsiyetinin yerleşmesinde önemli bir fonksiyon icra etmesinin adıdır. Çünkü insan, sevdiklerini hiçbir önyargı olmaksızın benimser ve onunla özdeşleşir.”²³

“Hakikî vecd, aşırı derecedeki Allah aşkından meydana gelir. Bu tür vecd halinde zorlama yoktur ve bu hal, her an kendini gösterebilir.”²⁴ Vecd duygusunu yaşamak için kâinatı Allah’ın isim-sıfatlarının bir tecellisi olarak görmek gerekir. Vecd tecrübesi sayesinde Allah’ın isim ve sıfatlarını kâinatın içerisinde yaşayan bir kişi, aşk duygusunu daha derinden hisseder. Böylesi bir aşk, insanı daha yüce bir varlık haline getirir. Vecd, aslında bir yüceltme ve saygı duygusuyla gönülden taşan hayranlıktır. Zira yüceltme ve saygıyla iç içe olmayan bütün sevgiler, sevgiliden uzaklaşmaya sebeptir.”²⁵

İlahî aşkın hissettirdiği aşırı heyecan ve coşku duygusu yaşanmadan yaşatılmayacak duygulardır. Bu nedenle aşk, coşku ve heyecan hissini en yücesi olarak ifade edilen vecd tecrübesini yaşamak için bunu yaşayan kişiyle manevî bağ kurmak, onunla özdeşleşmek ve onu modellemek gereklidir. “Bu anlamda özdeşleşme ile kastedilen durum, gelip geçici hevesler şeklindeki benzeme değildir. Zira özdeşleşme, taklidin ileri derecesidir. Râbita, benimseme ile başlar ve zamanla alışkanlık haline getirme söz konusu olur.”²⁶

“Eğer siz Allah’ı seviyorsanız bana uyunuz ki, Allah da sizi sevsin ve suçlarınızı bağışlasın. Muhakkak ki Allah, çokça bağışlayan ve merhamet edendir.”²⁷ mealindeki ayet-i kerimede geçen ‘uyuma’ emri, benimseme ve özdeşleşme manasında bir uyma olarak da alınmış, bu uymanın ancak madden ve manen görmekle gerçekleştirilebileceği şeklinde açıklanmıştır.”²⁸ “Ayet-i kerimede, ancak madden ve manen Hazret-i Peygamber’i görmekle gerçekleştirilebilecek olan ‘uyuma’ emredilirken, hadis-i şeriflerde de, açık bir şekilde ashaba bakmaya, hatta yüzlerine bakılmasına teşvik edilmiştir.”²⁹

2.2. Râbitanın İstikâmet Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

“İstikâmet bütün iş ve davranışlarda aşırılığa kaçmamak ve orta yolu tutmaktır. Onun için istikâmet, manevî kaynaklı bir yola yükseliş niyetiyle girmektir.”³⁰ Yapılan işlerde istikâmet ise, insanın bir takım iyi davranışlar yaparken, bu yaptıklarının iyi davranışlar olduğunun bilincinde olmasıdır.”³¹ Sonuç itibarıyla istikâmet, yapılan iş ve davranışlarda istikrar, doğruluk, dürüstlük ve tutarlılıktır.

²⁰ Tevbe, 9/119.

²¹ Abdülhakîm Arvâsî, Râbita-i Şerife, (trc. Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1990, s. 15.

²² İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukârâ*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1869, s. 93.

²³ Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002, s. 349.

²⁴ Yılmaz, a.g.e., s. 204.

²⁵ İbn Kayyım Cevziyye, *Medâricu's-Salikîn*, Darü'n-Nifâs, Beyrût, 1979, s. 60.

²⁶ Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhanevi, *Kitâbu Cami'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim ve Evsâfihim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, trs, s. 166.

²⁷ Âl-i İmrân, 3/31.

²⁸ Bağdâdî, a.g.e., s. 241.

²⁹ Ebû Nuaym İsfâhânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrût, 1387, c. 5, s. 58.

³⁰ Ankaravî, a.g.e., s. 254.

³¹ Mustafa Çağrı, *Gazâlî'ye Göre İslâm Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 188.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İstikrarın, doğruluğun, dürüstlüğün ve tutarlılığın gerçek bir ölçüsü olan istikâmet tecrübesini yaşamak için doğruluk, dürüstlük, tutarlılık ve istikrar halini hayatında yaşayan bir müşid-i kâmil ile özdeşim kurmak istikamet tecrübesini elde etme noktasında son derece önemlidir.³²

“Sohbet, cismanî beraberlik ile ifade olunduğu gibi, râbîta da ruhanî beraberliği ifade etmektedir. ‘Ey iman edenler, günahları terk ve emirleri yerine getirmekle Allah’tan korkarak sakının ve doğrularla beraber olun.’³³ mealindeki ayet-i kerime takvâyâya muvaffak olabilmek için doğruluk sahibi insanlarla beraberliği emretmiştir. Doğruluk ve istikâmet sahibi kimseler ise, vuslat yolunu gösteren müşitlerdir.”³⁴

“İstikâmet, düşünce ve davranışlarda ölçülü ve dengeli olmaktır. Buna ‘itidal’ denir. Aslında en üstün işler, en üst sınır ile en alt sınır arasındaki orta yolda yürümektir.”³⁵ “Bu manada o, özünde duygusal ve zihinsel dengenin olduğu dürüstlük, doğruluk ve istikrarlı tutumdur. “Hakiki doğruluk ise, insanın sözüne vefa göstermesi, her hususta en üst (ifrat) ve en alt (tefrit) denilen uç sınırlardan sakınmasıdır. Bu noktada bir insanın zikzak çizmeden hayat boyu takip ettiği istikrarlı çizgiye de, istikâmet denilir.”³⁶

İstikrarın, doğruluğun, dürüstlüğün ve tutarlılığın gerçek bir ölçüsü olan istikâmet tecrübesini yaşamak için doğruluk, dürüstlük, tutarlılık ve istikrar halini yaşayan bir insan-ı kâmil model almak, râbîtadır. “Bu bağlamda râbîta, müminlerden her birinin İslam binasının tuğlaları gibi birbirlerine tutunmaları ve hizmet etmeleri; nefis ve şeytana karşı doğruluk sahiplerinin merhametle diğerlerine doğru yolu göstermesi, zayıf olanlarının da saygı ve hürmetle onlarla birlikte olarak Allah’ı hatırlamalarıdır. “Rasûlullah, bu manevî binayı maddî binaya benzeterek; ‘Müminler için diğer müminler, birbirini kenetleyip perçinleyen tuğlalar gibidir.’³⁷ buyurması esnasında parmaklarını birbirine geçirmiş, elleriyle bu teşbihi açıklamıştır.”³⁸

2.3. Râbitanın Kabz ve Bast Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

Manevî huzur ve mutluluk hali olan ‘bast’ hali; ümit, ilahî yakınlık ve içerisinde rahmet olan bir feyiz halidir. “Bast ise, manevî feyiz ve ikramları kabul etmeyi sağlayacak şekilde kalbin neşe, mutluluk, dinçlik ve sevinç duyduğu bir halde olmasıdır.”³⁹ Bu yönüyle insan için, kabz hali de; bast hali de büyük bir nimet ve hazinedir.

Tasavvuf ehli manevî keyif, huzur ve mutluluk haline ‘bast’ derken; manevî sıkıntı, daraltı ve huzursuzluk haline de de ‘kabz’ derler. “Bu bağlamda keyif ve açılma hallerine ‘bast’ ; daralma ve sıkılma hallerine ‘kabz’ denir. Kabz halindeki kul, zihnen tutuk ve kısır bir haldedir. Aklına ve gönlüne hiç bir şey gelmez, bildiklerini de unuttur. Bast halinde ise, gönlü şen ve zihni açıktır.”⁴⁰

“Sûfîlere göre, ‘Kâbız’ ve ‘Bâsıt’ olan, Allah’tır. ‘Kabz’a; nimetin elden gitmesi, sevgiliyi kaybetme ve mahzurlu olanın hücumundan kaynaklanan korku gibi anlamlar yükleyen sûfîler; ‘bastı’, insanın güven ve ümit hali olarak tanımlamışlardır.”⁴¹

Manevî daraltı anlamındaki kabzı ya da manevî coşku anlamındaki bastı yaşayan, anlayıp anlatabilir. Bu nedenle anlamı bilinmeyen daraltı hali olan kabzı veya anlamı bilinmeyen manevî coşku hali olan bastı yaşadığında insanın anlamlandırabilmesi için bu iki durumu yaşayan bir müşid-i kâmil ile beraber olması ve onunla bağ kurması gerekmektedir.

“Peygamber Efendimiz aslında manevî bağ olan râbitanın manevî ve psikolojik etkilerini şu şekilde ifade etmektedir: “Birbirini sevmekte, birbirine acımakta ve birbirine şefkat etmek hususunda

³² İsmail Çetin, *Edeple Varış Lütüfla Dönüş*, Dilara Yayınları, Ankara, 1982, s. 213.

³³ Tevbe, 9/119.

³⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, trz., c. 3, s. 532.

³⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999, s. 108.

³⁶ Uludağ, *a.g.e.*, s. 278.

³⁷ Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Edeb, 36/6026.

³⁸ Muhammed b. Abdillâh Hatîb Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (thk. Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1985, c. 3, s. 1385.

³⁹ Abdürrezzak Kâşânî, *İstilahâtu's-Süfiyye Letâifu'l-A'lâm fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm*, (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Heyetü'l-Misriyyetü'l-Amme, Kâhire, 1981, s. 109.

⁴⁰ Uludağ, *a.g.e.*, s. 86.

⁴¹ Cebecioğlu, *a.g.e.*, s. 333.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

müminlerin misali, bir bedenın misali gibidir. Ondan bir organ şikâyet ederse bedenın diğerk organları uykusuzluk ve humma titreyişiyle tepki verirler.”⁴² Bu hadis-i şerifle râbıta en genel manasıyla ‘modellemeyle’ açıklanabilir.

“İster hayatta isterse ölmüş bir şeyhin rûhâniyetinden feyz alınabileceğine ve bu hallerle kalbî bir bağ kuran birine onlara ait halin yansıyacağına inanan Üveysîliğin, rabıta ile gerçekleşen bir hal olduğu dikkate alınırsa, bu usulün Nakşibend’den daha önceleri kullanılmakta olduğu, Nakşibendiyye’nin ise bunu sistemleştirerek tarikatın rûkûnleri arasına koyduğu söylenebilir.”⁴³ “Feridüddin Attâr, silsile itibarıyla Cüneyd-i Bağdâdî’nin Veysel Karânî’nin rûhâniyetinden feyz aldığına nakleder.”⁴⁴

Râbıta sayesinde kabz ve bast halini anlamlandıran kişi, her iki hal için de Rabbine şükreder. “Bu noktada kabz, cezayı gerektiren manevî bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelir. Mükâfat ümidiyle kulun gönlünde meydana gelen ferahlık da, bastır. Kabz, manevî utanma halinde kalplerin tutuk oluşu olarak tanımlanırken; bast da, keşf halindeki kalplerin açılmasından ibarettir.”⁴⁵ “Bazen bu genişlik, sahibinin kalbine ansızın doğuverir. Ve bu halin sebebi bilinmez. Bu durum, Allah’ın bir ikramıdır. Netice olarak her ne halde olunursa olunsun, genişliğe ulaşmanın yolu, ibadet ve taatte bulunmak, iyi ahlak üzere istikâmet kazanmaktır.”⁴⁶

“Kabz ve bast, korku ve ümit denilen havf ve recâ makâmlarını geçen kulun ulaştığı iki haldir. Tasavvufa yeni giren bir kimse için havf ne ise; ârif için de, kabz odur. Tasavvuf yoluna yeni başlayan için recâ hali ne ise, ârif için de bast hali odur.”⁴⁷ Yani kabz hali, bast halinden daha sonra meydana gelen bir daraltı ve sıkıntı durumu iken; recâ hali ise, bast halinden sonra meydana gelen bir huzur ve rahatlama durumudur.

“Kabz ve bastın özel halleri ve hikmetleri ancak râbıta denilen bir sevgi bağıyla anlaşılabilir. Kurulacak manevî beraberliğin, kişinin eğitimi açısından ne kadar gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda râbitayı, Allah’a, O’nun Rasûlune ve Allah Teâlâ’nın veli kullarına duyulan sevgi bağı şeklinde açıklayanlar olmuştur.”⁴⁸ “Çünkü sevgi öyle bir cazibedir ki, ya seveni sevilenin yanına çeker, ya da sevileni sevenin yanına götürür ve arada bir bütünlük hali meydana getirir.”⁴⁹

2.4. Râbitanın Murâkabe Tecrübesi Üzerindeki Etkisi

“Kalp, kendisinde mana âlemine ait gerçeklerin yansıdığı ve hikmetlerin indiği bir aynadır.”⁵⁰ “Tasavvufta, Allah Teâlâ’nın sürekli gözlediği kabul edilen ve O’nun dışında hiçbir varlığın girmemesi için her şeyden önce gözetlenmesi gereken yer, kalptir.”⁵¹

“Murâkabe ise, Allah Teâlâ’nın insanın kalbine her an bakmakta olduğunu düşünerek onu kalbine gelen her türlü düşünceden korumasıdır. Murâkabe, bir bakıma kalbî ve zihnî olarak Allah’a odaklanmaktır. Gönüldeki ve kalpteki düşüncenin Allah zikri ve fikri etrafında yoğunlaştırılmasıdır.”⁵²

“Murâkabe vasıtasıyla insanın kalbinden kötü düşünceler kazanıp atılır. Çünkü düşüncelerini kontrol altına alan kişi, bedenine ve duygularına son derece büyük bir iyilik yapmıştır. Sadece murâkabe vasıtasıyla kalpten çirkin düşünceler atılabilir.”⁵³

Allah Teâlâ’nın sürekli gözlediği kabul edilen ve O’nun dışında hiçbir varlığın girmemesi için her şeyden önce gözetlenmesi gereken yer olan kalbin kontrol edilmesi bir mürşid-i kâmilin

⁴² Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî*, Kitâbü'l-Edeb, 27/42.

⁴³ Abdülkerîm Haririzade, *Tibyânü Vesâil*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, İstanbul, no: 430, c. 1, s. 106.

⁴⁴ Feridüddin Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (thk. Menâl el-Yemenî Abdülazîz), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Amme lil-Kitâb, Kâhire, 2006, s. 23.

⁴⁵ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁶ Ankaravî, *a.g.e.*, s. 342.

⁴⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.*, s. 134.

⁴⁸ Ziyaüddin Dağistanî, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (çev. İ. Gündüz, Y. Çiçek), İnsan Yayınları, İstanbul, 1989, s. 147.

⁴⁹ Seyyid Burhaneddin Muhakkık Tirmîzî, *Ma'ârif*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Akçağ Yayınları, Ankara, 1994, s. 40.

⁵⁰ Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 167.

⁵¹ Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, *Lümâ fi Tarihi'l-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrût, 2001, s. 418.

⁵² Yılmaz, *a.g.e.*, s. 165.

⁵³ Ebû Hafs Sühreverdi, *Avârifü'l-Maârif*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, Beyrût, 1966, c. 2, s. 236.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

terbiyesine ihtiyaç duyulan bir husustur. Murâkabe vasıtasıyla kalpten çirkin duyguları temizleme sürecini yaşamak için bunu tecrübe eden kişiyle manevî bağ kurmak, onunla özdeşleşmek ve onu modellemek gereklidir.

“Hz. Peygamber’le kurulan manevî bağa dayanan râbîta, belli bir eğitim-öğretim, ya da nazarı bir tefekkürle öğrenilemez. Aksine kişinin davranış, söz ve hallerinde Hz. Peygamber’i şeyhini benimsemesi; onun ahlâk ve faziletiyle bezenmesi; onun şahsiyetinin kendi şahsiyetinde erimesine ve onunla aynîleşmesini sağlayan bir vasıta olur.”⁵⁴

“Murâkabe, kalbi ilahî sevgi pusulasını gösterip göstermediği hususunda gözlemektir. Kul, kalbinin içerisinde hangi sevgiyi taşıdığını ancak yine kalbine odaklanarak ve onu gözetleyerek anlayabilir.”⁵⁵ “Murâkabe, ilahî sevgiyi taşıyan kalbi, yine ona sorarak anlama sanatıdır. Böylece kalp, içindeki ilahî sevgiyle kâinatı kuşatabilir; Rabbi’nin ilahî isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurabilir.”⁵⁶

Râbîta vasıtasıyla kalbindeki duygulara odaklanan ve onu kontrol eden bir kişi, murâkabe halini yaşamaya başlar. “Bu noktada murâkabe hali, insanın dış dünyasında da, iç dünyasında da Allah’ın kendisini gördüğünü ve bildiğini fark etmesidir.”⁵⁷ İnsanın dış dünyasından yansıyan görüntü, iç dünyasını gösterir. İç dünyasından yansıyan görüntü ise, dış dünyasını gösterir.

Murâkabe denilen kalp denetim sistemi sayesinde, insan Rabbine ve kendine karşı, ya olduğu gibi görünür; ya da görüldüğü gibi olur. Bu nedenle râbîtasız murakabe halini yaşamak neredeyse mümkün değildir. Bu noktada en önemli râbîta şekli, kalbi olumsuz düşüncelerden korumak için yapılan râbîta olup mürit, mürşidini başının üstünde oturur şekilde düşünür.”⁵⁸ “Sonuç itibarıyla Arvâsî’ye göre şeriatın en mühim ameli namaz olduğu gibi, tarikatın en mühim amelide râbîtadır. Çünkü her ikisi de, Allah Teâlâ’nın huzurunda durmayı kapsar.”⁵⁹

KAYNAKÇA

- Ankaravî, İsmail, *Minhâcü'l-Fukârâ*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul, 1869.
- Arvâsî, Abdülhakîm, *Râbîta-i Şerîfe*, (haz. Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1994.
- Asım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, İstanbul, 1305, c. 1-2.
- Attâr, Feridüddîn, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, (thk. Menâl el-Yemenî Abdülazîz), el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme lil-Kitâb, Kâhire, 2006.
- Bağdâdî, Mevlânâ Hâlid, *Risâle fi Hakkı'r-Râbîta*, Dâru'l-Kütübi'l-Ârabî, Beyrût, 1294.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cevziyye, İbn Kayyim, *Medâricü's-Salîkîn*, Dârü'n-Nifâs, Beyrût, 1979.
- Cilî, Abdulkerîm, *el-İnsanu'l-Kâmil fi'l-Mâ'rifeti Evâhir ve'l-Evâil*, el-Hey'etü'l-Mısriyyeti'l-Âmme lil-Kitâb, Kâhire, 1963, c. 1-2.
- Çağrı, Mustafa, *Gazâlî'ye Göre İslâm Ahlakı*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1982.
- Çetin, İsmail, *Edeple Varış Lütufla Dönüş*, Dilara Yayınları, Ankara, 1982.
- Dağistanî, Zıyaüddîn, *Tasavvuf ve Tarikatlarla İlgili Fetvalar*, (çev. İ. Gündüz, Y. Çiçek), İnsan Yayınları, İstanbul, 1989.
- el-Kadirî, İbrahim Hilmi, *Medâricü'l-Hakika fi'r-Râbîta Inde Ehli't-Tarika*, (neşr. Adil Mahmud el-Behiyy, Abdüsselim Muhammed Sa'id), İskenderiyye, 1381/1962.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1994.
- Haririzade, Abdülkerîm, *Tibyânü Vesâili'l-Hakâik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, İstanbul, no: 430, c. 1-3.
- Haririzâde, İbrahim Fasih, *Mecd-i Tâlid Tercümesi*, Matbaâtu't-Terakkî, Dimeşk, 1307.
- Hilal, İbrahim, *et-Tasavvufü'l-İslamî*, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Kâhire, 1979.

⁵⁴ Eraydın, a.g.e., s. 231.

⁵⁵ Esmâ Sayın, *Tasavvuf Terapisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014, s. 74.

⁵⁶ Sayın, a.g.e., s. 74.

⁵⁷ Ankaravî, a.g.e., s. 250.

⁵⁸ Arvâsî, a.g.e., s. 6.

⁵⁹ Abdülhakîm Arvâsî, *Râbîta-i Şerîfe*, (haz. Necip Fazıl Kısakürek), Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1994, s. 5.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İsfâhânî, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Evliyâ*, Dârü'l-Kütübi'l-Ârabî, Beyrût, 1387, c. 1-10.
- İbn Arabî, Muhyiddîn, *el-Futûhatu'l-Mekkiyye fi Mâ'rifeti'l-Esrâr*, (nşr. Muhammed Abdurrahmanel-Mer'aşli), Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrût, 1997, c. 1-20.
- *Kitâbu'l-İsfâr an Netâici'l-Esfâr*, (nşr. Muhammed Şihâbuddîn el-Ârabî), Dârü's-Sadr, Beyrût, 1997.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fâzıl, *Lisânu'l-Arab*, Dâru's-Sadr, Beyrût, 1990, c. 1-15.
- Kâşânî, Abdürrezzak, *İstılahâtu's-Sûfiyye Letâifu'l-Âlâm fi İşarâtu Ehli'l-İlhâm*, (thk. Muhammed Kemâl İbrahim Cafer), el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, Kâhire, 1981.
- Kayanî, Muhammed Han, "*İkbal'in İnsan-ı Kâmil Düşüncesi ve Onun Kaynakları*", İzlenim Dergisi, sy. 19, Mart-1995.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed, *Taarruf li Mezhebi Ehli't-Tasavvuf*, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, Kâhire, 1980.
- Kılıç, Mahmut Erol, "*Muhyiddin İbnu'l-Arabî*", Diyanet İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1997, c. 1-44.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, Dâru'l-Hayr, Beyrût, 2003.
- Nakşibend, Muhammed Nuri, *Miftâhu'l-Kulûb*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, 1301.
- Sayın, Esma, *Tasavvuf Terapisi*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2014.
- Serrâc et-Tûsî, Ebû Nasr, *Lümâ fi Tarihi't-Tasavvufi'l-İslamiyyi*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyyeti, Beyrût, 2001.
- Sühreverdî, Ebû Hafis, *Avârifü'l-Maârif*, Dâru'l-Kitabi'l-Arabiyyi, Beyrût, 1966, c. 1-2.
- Şerkâvî, Hasan, *Mu'cemu Elfâzi's-Sûfiyye*, Müessesetü Muhtar, Kâhire, 1992.
- Tebrîzî, Muhammed b. Abdillâh Hatîb, *Mişkâtü'l-Mesâbih*, (thk. Muhammed Nasiruddîn el-Elbânî), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrût, 1985, c. 1-3.
- Tirmîzî, Seyyid Burhaneddin Muhakkık, *Ma'arif*, (çev. Abdülbaki Gölpınarlı), Akçağ Yayınları, Ankara, 1994.
- Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2007.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2002.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

FIKIHTAKİ YASAKLAYICI NORMLARIN İNSANIN MANEVİ GELİŞİM SÜRECİNE KATKILARI

Nuri KAHVECI*

Özet

Kur'an'a göre insan ruh ve bedenden müteşekkil bir varlıktır. İnsanın bedeni, ana rahmine düştüğü andan itibaren aldığı gıdalarla bir gelişme seyri gösterdiği gibi ruhunun da yaratılışına uygun bir şekilde kemale ermesi için bazı gıdalarla beslenmesi gerekir. İnsanın yaratılış gayesine göre hareket ederek manevi dünyasını imar etmek suretiyle beşer için gösterilen kemal hedefine doğru bir yol tutması arzulanandır. Yaratıcının insan için koyduğu "ahsen-i takvim" mertebesine dünyadayken ulaşabilmesi için yaşantısını bir nizama göre sürdürmesi şarttır. Bu nizamın belirleyicisi olan vahyin beşer hayatına yansıyan yönleriyle ilgilenen bilim alanlarından biri fıkıhtır. Fıkıh, beşerin yaratıcının koyduğu hedefe ulaşmasında işini kolaylaştırıcı hükümler belirler. Vahiy kaynaklı bu hükümlerin beşere yansması ya emredici veya yasaklayıcı ya da muhayyer bırakıcı niteliktedir.

Bu tebliğde fıkıhtaki yasaklayıcı normların beşerin manevi gelişimine katkısına dikkat çekilmeye çalışılacaktır. İnsanın maneviyatı yasak fiilleri işlemekle veya sözleri söylemekle negatif bir şekilde etkileneneği için onlardan uzak durması elzemdir. Uzak duracak olduğu fiil ve sözleri bilebilmesi için fıkıh ilmine ihtiyaç duyar. Bu açıdan bakıldığında fıkıh beşerin manevi dünyasını korumasına yardımcı olup işini kolaylaştırıcı bir fonksiyon icra eder.

Yasaklayıcı normlar insan hayatını sınırlandırıcı nitelikte zannedilse de asıl itibarıyla insanı kendi değerlerinde yaşamaya yönlendiren bir fonksiyona sahiptir. Zira insan, fitratına uygun davranışlar sergilediği sürece manevi dünyasında çatışma yaşamadan huzurlu bir şekilde hayatını sürdürebilir. Fitratına uymayan işlerle meşgul olan insanın iç dünyasında huzursuzluktan kurtulması imkansızdır. O halde fıkıhın sunduğu yasaklayıcı normlar insan için bir nimet olarak bilinmelidir.

1. Giriş

İnsan özgür bir varlık olarak kabul edilse de onun hayatını sınırlandıran ya da nasıl yaşaması gerektiğini belirleyen bir takım kurallar mevcuttur. Toplumdan topluma değişiklik gösteren ancak genel kabul gören bir niteliğe sahip olan bu kuralların dayandığı değerler de farklıdır. Müslüman toplumlar için bu kuralların dayandığı değerler vahiyle belirlenmiştir. Ancak vahiyle belirlenen kurallar değil bu kuralların dayanağı olan değerlerdir. Müslümanların yaşadığı toplumlarda değerler temelinden hareketle bireylerin dikkate almaları gereken ve her zaman fonksiyonel olma özelliği taşıyan normların belirlenmesi, geliştirilmesi ve değiştirilmesi görevini fıkıh ilmi üstlenmiştir.

Müslümanların dünya hayatından kazanacakları en değerli şey şüphesiz onların ahretine olumlu katkı yapan davranışlarıdır. O halde Müslüman'ın hayatını düzenleyen ve onun hayat serüveninde işini kolaylaştırıcı niteliğe sahip olan normlara ihtiyaç duyulur. Bu normlar Müslüman bireyin hayatını tanzim edip onun her geçen gün olgunlaşarak kemale doğru yol almasına katkı sağlarlar. Müslümanlar için bireysel ve toplumsal hayatı tanzim eden normlar; emredici, özgür bırakıcı ve yasaklayıcı niteliğe sahip olmak üzere temelde üç kategoride değerlendirilir. Hayatı her yönüyle kuşatan bu normların niteliklerinin belirlenmesinde fıkıh ilminin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bu bağlamda fıkıhın temel amaçlarının ve fonksiyonunun bilinmesi gerekir.

2. Fıkıh

Arapça bir kelime olan fıkıh, sözlük anlamı itibarıyla inceden inceye bilmek, inceliğine anlamak, derinliğine kavramak, künhüne vakıf olmak anlamlarına gelir.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde fıkıh kelimesinin sözlük anlamlarında kullanıldığına şahit olunmaktadır. "*Fakat bu kavme ne oluyor da sözü anlamaya (yefkehûn) yanaşmıyorlar*"¹, "*Onların*

* Prof. Dr., KSÜ İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri, nurikahveci@ksu.edu.tr

¹ Nisa 4/78.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kalpleri vardır, bunlarla anlamazlar (lâ yefkehûn)”², “(Su’ayb (a.s.)’ın kavmi kendisine) ey Şu’ayb biz senin söylediklerinin çoğunu iyice anlamıyoruz (mâ nefkehu), dediler”³, “Her şey onu hamd ile tesbih eder, fakat siz onların tesbihini anlamazsınız (lâ yefkehûn)”⁴, “Dilimden (şu) düğümü çöz ki sözümü iyi anlasınlar (yefkehû)”⁵ ayetleri ile Hz. Peygamber’in; “Allah bir kimse hakkında hayır dilerse onu dinde ince anlayışlı (yufakkıhhu) kılar”⁶ hadisi buna örnek gösterilebilir.

Fıkıh denildiği zaman daha çok özel bir ilmi disipline sahip bir ilim dalı anlaşılmaktadır. Fıkıh ilminde belirli bir bilgi birikimi ve yetenek elde etmiş olanlara fakih denilir. İslam tarihindeki önemli fakihlerden biri olan Ebu Hanife fikhî, *kişinin lehine ve aleyhine olan şeyleri bilmesidir* şeklinde çok özlü ve anlaşılır bir biçimde tanımlamıştır. Buna göre kişinin doğru bir hayat yaşayabilmesinin temel unsurlarından biri onun asgari düzeyde de olsa fıkıh bilgisine sahip olmasıdır. O halde fıkıh bilgisinin Müslüman’ı dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştıracak en önemli araçlardan biri olduğu söylenebilir.

İnsanın yaratıcısına, kendisine ve içinde yaşadığı toplumun diğer bireylerine karşı bir takım sorumlulukları mevcuttur. Bu sorumlulukların belirlendiği alan fıkıh ilminin konusunu oluşturur. Adaletli, huzurlu, istikrarlı bir toplumun oluşması için fikhin belirleyeceği normlara ihtiyaç vardır. Fıkıh ilminin İslam’ın temel kaynaklarından hareketle ortaya koyduğu kurallar, bireysel ve toplumsal fayda dengesini gözeterek nitelik taşırlar.

Bir bilim dalı olarak fıkıh, insanların söz ve davranışlarının tamamını konu edinmektedir. Buna göre fıkıh, insanların sözlü veya fiili davranışlarının karşılıklarını belirleme amacını güder. İnsanın ibadetleri, sosyal ve ekonomik ilişkileri ile benzeri hususlar fıkıh ilminin kapsamına dahildir. Bu bağlamda, bireyin söyleyecek olduğu sözün, sergileyecek olduğu davranışın fikhî açıdan bir tanımının yapılması gerekir. Bu söz veya davranışın, daha önce sözü edilen kategorilerden hangisinin kapsamında değerlendirileceği, böylece sahibinin lehine mi aleyhine mi sonuç doğuracağı belirlenmelidir.

Fıkıh ilk olarak ibadet konularını ele alır. Temizlik, bazı ibadetlerin ön şartı olduğu için fıkıh kitaplarında ibadet konuları temizlik ile başlar. Abdest, boy abdesti ve teyemmüm gibi temizlikle ilgili konular işlenir. İbadetlerden sonra aile kurumuna yer verilir. Evlenme, evliliğin sona erdirilmesi, aile fertlerinin hak ve sorumlulukları gibi konular işlenir. Fıkıh, gündelik yaşantımızda diğer insanlarla sürdürdüğümüz ilişkilerimizi ele alır ve bu konularda genel kurallar koyar. Muamelat adı verilen bu bölümde alışveriş, kira gibi günlük hayatta sosyal ilişkilerle ilgili konulara yer verilir. Bir kimsenin, başka birinin malına ve canına karşı işlemiş olduğu suçlar ise ukubat (cezalar) adı altında işlenir. İnsanın ölümü ve geride bıraktığı mal varlığı ile ilgili konular da fıkıhta vasiyet ve miras başlıkları altında değerlendirilir.

İnsan davranışlarıyla ilgili değerlendirmeler yapan fıkıh ilminin vahiy ve akıl olmak üzere iki temel kaynağı vardır. Vahiy Kur’an ve sünnet olmak üzere şekilde tezahür etmiştir. Kaynak olma açısından akıl, iki önemli özelliğe sahiptir. Bunlardan biri vahyin bilinçli olarak bıraktığı boşluğu doldurma, diğeri ise vahyin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamadır. Fıkıh ilmi bu kaynaklardan yararlanarak insan fiillerine dönük yüce Yaratıcının muradını belirlemeye çalışır. Bu maksatla fiillerin neticeleriyle ilgili hüküm olarak adlandırılan bir yargıya varır.

3. Norm/Hüküm

Fıkıh ilmi denilince ilk olarak normlardan oluşan bir alan akla gelmektedir. Normlar asıl itibarıyla hukuk düzeninin temel taşı niteliğindedir. Bundan dolayı, fikhin normatif bir yapıya sahip olduğu kabul edilir. Fıkıhta ifade edilen hükümler ve diğer kurallar esasen birer fıkıh normudur.

² A’raf 7/179.

³ Hud 11/91.

⁴ İsrâ 17/44.

⁵ Taha 20/27-28.

⁶ Buhârî, İlim 10.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnsanların günlük ihtiyaçlarından kaynaklanan ilişkileri düzenleyen kurallarla yakın ilişkisi olmakla birlikte fıkıhın sahip olduğu normatif karakter, onun olması gerekenle de ilgili bulunduğunu gösterir. Nitekim fıkıh normları, tabiat kanunları gibi salt nedensel bağlantıları bildirmez. Aksine fiilen gerçekleşme bile, gerçekleşmesi gerekeni gösteren, pratik ve yol gösterici bir anlam taşır. Fıkıh normlarının görevi, istenen düzenin gerçekleşmesine yardımcı olmaktır.

Fıkıh normlarının farklı yönleri bulunmaktadır. Bunların başında düzenleme konusu gelir. Buna göre bir fıkıh normu ya insanların belirli davranışlarını, ya da toplum içinde ortaya çıkan olayları düzenlemeye yöneliktir. Genelde, insanların özgür iradeleriyle seçip yaptıkları davranışları düzenlemekle birlikte, bazen irade dışı hususlarda da fıkıh normunun düzenleyici rol üstlendiği görülebilir. Buna zamaşımı olgusu örnek gösterilebilir.

Fıkıh normunun temel üç unsuru vardır. Bunlar; insanlardan bir işin yapılmasını isteme/emir, bir şeyin yapılmamasını isteme/nehiy ve bir şeyi yapıp yapmama onları özgür bırakma/tahyir şeklinde ifade edilirler. Bunlarda muhataba yönelik birtakım külfetler bulunmasından dolayı klasik fıkıh literatüründe *teklifi hüküm* olarak adlandırılmışlardır.

Her fıkıh normu yapma veya yapmama şeklinde bir olguyu içinde barındırır. Nitekim fıkıh öğüt veren, yol gösteren normlardan oluşmuş teklifler bütünü değildir. Onun niteliğinde emredicilik veya yasaklayıcılık karakteri vardır. Zira bireysel ve toplumsal hayatın bir düzen içerisinde sürdürülebilmesi için fıkıh normların emredici/yasaklayıcı yapıda olmaları zorunludur.

Toplumu ilgilendiren fıkıh normlarının önemli unsurlarından birisi de yaptırım gücüne sahip olmalarıdır. Fıkıhın/hukukun hedeflediği düzeninin arkasında devletin gücü vardır. Bu güç fıkıh/hukuk normlarının uygulanmasını sağlar. Bireyler fıkıh/hukuk normlarının kendilerine yükledikleri ödevi yerine getirmedikleri zaman devletin gücü harekete geçerek kişileri fıkıh/hukuk normuna uygun şekilde hareket etmeye zorlar. Normun gereği dışında hareket edenlere devlet gücü ile yaptırım uygulanır. Fıkıh normlarının yaptırımları iki yönlüdür. Bunlardan biri toplumsal düzeni sağlamaya yönelik olan dünyevi yaptırımlar, diğeri ise bireyin ahiret saadetini gerçekleştirmesine yardımcı nitelikteki uhrevi yaptırımlardır.

Yaptırımların temel gayesi toplumda fıkıh/hukuk normuna uygun davranışların sağlanmasıdır. Yaptırım korkusu bireyleri hukuk normlarına uygun davranmaya yönelten başlıca etkidir. Fıkıh normları aynı zamanda uhrevi yaptırım gücüne sahip oldukları için Müslümanlar üzerindeki etkileri daha fazladır.

Normal şartlarda bir fıkıh/hukuk normunda ahlaki değer ve güç unsurunun varlığı dengelidir. Ahlaki değerlerden yoksun veya bu konuda zayıf kalmış hukuk normu, önce eleştirilene, sonra karşı çıkışlara maruz kalarak bir süre sonra da yok olur. Bu sebeple fıkıh normlarının tamamında ahlaki/manevi değer unsuru ön plandadır. Müslüman fıkıh normunun dünya hayatı ve ahreti için kendi lehine olduğunu bilir ve ona göre hareket etmeye özen gösterir. Fıkıh normlarında ahlaki/manevi değer unsuru maddi unsur olan devlet gücünün varlığından daha etkindir. Unutulmaması gereken temel hususlarda biri ahlaki değerlerden yoksun bir hukuk normunun varlığı bir müddet sonra mevcut hukuk düzeninin sona ermesine yol açabilir. O halde hukuk normlarının geçerliğinin, toplumu oluşturan bireylerin manevi değerleriyle örtüşmesine ve gücünü oradan almaya bağlı olduğu söylenebilir.

Farklı bakış açılarıyla alimlerin fıkıh normlarıyla ilgili yaptıkları çeşitli tanımlardan anlaşıldığı gibi bu normlar üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; yapılması istenenler, yapılması bireyin tercihine bırakılanlar ve yapılması yasaklananlar şeklinde ifade edilirler. Buna göre mükellef bir Müslüman bazı şeyleri yapmaya mecbur olduğu gibi bazı şeyleri de yapmamaya mecburdur. Bu mecburiyet aslında onun hayatını düzene koymaya ve lehine sonuçlar doğurmaya yöneliktir.

3.1. Emredici Fıkıh Normu

Mükellef Müslüman bireylerin hayatlarında yerine getirmeleri kendilerinden istenen davranış şekilleri bu kategoride değerlendirilir. Bunların kendi arasında bir hiyerarşik yapısı mevcuttur.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Örneğin “*Namazı dosdoğru kılınız ...*”⁷ ayetiyle emredilen namazın Müslüman için farz olduğu normu bu hiyerarşik yapının en üst seviyesinde bulunur. Zira burada kesin ve bağlayıcı bir talep söz konusudur. Kesinlik ve bağlayıcılık durumuna göre emredici normlar güçlüden zayıfa doğru sıralandığında; aynî ve kifâî farz, vacip, müekked ve gayri müekked sünnet, müstehap, tatavvu/nafile şeklinde sıralanırlar⁸.

3.2. Özgür Bırakıcı Fıkıh Normu

Fıkıh literatüründe bu norma mubah denilmektedir. Sözlükte, serbest bırakılmış, müsaade edilmiş, yasaklığı kaldırılmış anlamlarına gelir. Fıkıh terimi olarak ise, mükellefin yapıp yapmama hususunda özgür bırakıldığı davranış biçimidir⁹.

Bu fıkıh normuna göre bir işin yapılması sevabı, terkedilmesi ise kınanmayı gerektirmez. Kişinin meşru çerçevede yeilmesi helal olan şeylerden dilediğini yemesi, içmesi helal olanlardan arzu ettiğini içmesi, oturup kalkması, çalışması, istirahat etmesi bu kategoride değerlendirilir¹⁰.

Mükellefi özgür bırakıcı nitelikteki fıkıh normu bazen belirli şartların gerçekleşmesiyle emredici normun emredici özelliğinin kaldırılması durumunu da ifade eder. Örneğin, Bir kişinin zamanında, yerinde ve olması gerektiği kadarıyla helal gıdadan beslenmesi gibi mahiyeti itibariyle mubah olan şeyeler *mubah liaynihi*, mahiyeti itibariyle haram olmasına rağmen, zaruret halinde yapılmasına izin verilen şeyler ise *ligayrihi* mubahtır. Normal şartlarda meyteden yemek haram iken, açlıktan ölmek üzere olup, yiyecek başka bir şey bulamayan bir kimsenin, ölmeyecek kadar, meyteden yemesinin mubah/caiz olması böyledir. Meyte aslında haram olmasına rağmen hayatı koruma zarureti sebebiyle mubah (ligayrihi mubah) sayılmıştır.

3.3. Yasaklayıcı Fıkıh Normu

Müslümanların hayatlarında kaçınmaları, yapmamaları gereken bazı davranışları söz konusudur. Bunlar fıkıh ilminde genel olarak yasaklayıcı nitelikte normlar olarak görülürler. Bu normlar da hiyerarşik bir yapıya sahiptirler. Örneğin, “*Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur*”¹¹ ayeti ile Müslüman’dan bir davranışı yapmaması istenmektedir. Bu ayetin ifade ettiği yapılmaması kesin ve bağlayıcı olan yasaklayıcı niteliğe sahip norm fıkıhta haram olarak isimlendirilir ve yasaklayıcı normlar hiyerarşisinin üst seviyesinde yer alır. Yasaklayıcı niteliğe sahip olduğu halde kesin ve bağlayıcılık unsurlarını barındırma bakımından zayıf kalan normlar ise aşağıya doğru sıralanırlar. Buna göre fıkıhın yasaklayıcı normları; haram, müfsid, tahrimen mekruh, tenzihen mekruh şeklinde isimlendirilir¹².

4. Yasaklayıcı Normların Mükellefin Manevi Hayatına Katkıları

Mükellef bir Müslüman’ın esas hedefi dünyada ve ahrette mutlu bir hayat sürebilmektir. Bütün çabası bunu elde etmeye yöneliktir. O halde onun bu hedefini gerçekleştirmesi için sadece yapması gerekenlerden haberdar edilmesi yeterli olmayıp aynı zamanda yol gösterici nitelikteki prensipler ile yolunu kesebilecek veya engelleyebilecek hususlara karşı onu koruyacak yapılmaması gereken kurallara da ihtiyaç duyulur.

⁷ Bakara 2/43.

⁸ Geniş bilgi için bkz., Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 2012, 80 vd.; Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Kayseri, 2016, 135 vd.; Demir, Halis, *Muhtasar Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2017, 75 vd.

⁹ Koçak-Dalgın-Şahin, Muhsin-Nihat-Osman, *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2015, 205; Demir, 79.

¹⁰ Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2010, 233.

¹¹ İsrâ 17/32.

¹² Geniş bilgi için bkz., Apaydın, 146 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an-ı Kerim'in hedeflediği *vasat ümmet*¹³ olabilmede için sakınılması gereken hususlara da azami ölçüde riayet edilmesi gerekir. Buna göre aşırılıklardan uzak, güç yetirilebilir, yapılabilir ve yaşanabilir makul bir orta yol tutmak Müslüman birey için önemlidir¹⁴. Bu anlayış aynı zamanda bazı davranış biçimlerinden uzak durulmasını da gerektirir.

İnsanın İslam'ın önerdiği *sırat-ı müstakîm* üzere bir hayat sürebilmesi için azgınlıklara karşı tavır alması gerekir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, "*İnsan kendisini müstağni gördüğünde mutlaka azar/tuğyan eder*"¹⁵ ayetiyle uyarıda bulunarak davranışların sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen ve taşkınlık olarak anlaşılan tuğyan, aynı zamanda istikametten sapmayı da anlatmaktadır. İnsan bu sapmanın içine girince nefsinin oyuncağı haline gelir ve karanlığı aydınlık zannetmeye başlar¹⁶. Kur'an'ın uyarısından da anlaşılacağı gibi yasaklayıcı normlarla insanların sırat-ı müstakîm üzere gidişattan sapmalarının önüne geçilir.

Müslüman için belirlenen hedef, ilk yaratılıştaki haline dönüşür. Bu onun hayat yolunda verecek olduğu mücadele ile elde edilecek bir başarıdır. Bu hedef bazen kemale erme olarak adlandırılır, bazen erdemli olma şeklinde nitelendirilir. İnsanın kemale ermesinde onun ruh yapısını olumsuzluklardan koruyacak tedbirler elbette önemlidir. Bu bağlamda fıkıhın yasaklayıcı normları ister kesin ve bağlayıcı olsun ister bağlayıcı bir tarzda olmasın dikkate alınması ve ona göre hayat felsefesi oluşturulması şarttır.

Beden ve ruhtan müteşekkil olan insanın bedenini koruyup sağlıklı bir hayat sürebilmesi için zararlı ve pis olan yiyecek ve içeceklerden uzak durması ne kadar elzem ise, ruh sağlığını tehlikeye atacak olan kötü davranışlardan da sakınması en az o derece elzemdir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim, "*Peygamber onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder, onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar...*"¹⁷ ayetiyle pis olan her türlü şeyden uzak durulması gerektiğine vurgu yapar.

İslam hem beden hem de ruhen sağlıklı nesiller yetiştirmeyi hedeflediği için buna dönük olarak her türlü koruyucu tedbirleri de almıştır. Bu bağlamda insan bedenine ve aklına zarar verebilecek şeylerin kullanımını da yasaklamıştır¹⁸. Bunlar fıkıhın yasaklayıcı nitelikteki normu içerisinde değerlendirilir.

İnsanın ruh sağlığını bozarak onun manevi gelişimi olumsuz yönde etkileyecek şeylerden kaçınılması gerektiği yine Kur'an-ı Kerim'de farklı ayetlerle ifade edilmiştir. "*Ey İnananlar! İçki, kumar, putlar ve fal okları şüphesiz şeytan işi pisliklerdir, bunlardan kaçın ki saadete eresiniz*" ayeti bunun örneklerinden biridir. Ayetten hareketle elde edilen fıkıh normu içki, kumar, puta tapma ve falcılık yapmanın yasaklanmış davranışlar olduğunu gösterir. Bu nitelikteki fıkıh normu dikkate alındığında Müslümanın manevi gelişimini olumsuz etkileyecek faktörlerden uzak durmak suretiyle hedefe daha kolay ulaşabileceği söylenebilir.

Kesin ve bağlayıcı olan fıkıh normu haram olarak adlandırılır ve Müslümanın bu çeşit davranışlardan kaçınması zorunludur. Bunun gibi zanni bir delile veya delalete dayalı olup kaçınılması istenen davranışlara ise *tahrîmen mekruh* denilir. Haram ve tahrîmen mekruh kategorisine giren fiiller işlendiği zaman Müslüman bireyin manevi gelişimini olumsuz yönde etkileyeceği, yani bunları yapmakla günahkar olacağı açıktır¹⁹. O halde Müslüman birey İslam'ın kendisine gösterdiği hedefe ulaşabilmesi için bunlardan kesin olarak uzak durmalıdır. Bunlar gibi işlendiği zaman hoş görülme veya çirkin olarak nitelendirilen bazı fiiller daha vardır ki, bunlar da yasaklayıcı fıkıh normu içerisinde değerlendirilmekle birlikte müeyyide olarak manevi cezayı gerektirmezler. Ancak bu fiillerin özellikle

¹³ Bakara 2/143.

¹⁴ Öz, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul, 2018, 75.

¹⁵ Alak 96/7-6.

¹⁶ Abay, Ahmet, *Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, İstanbul, 2016, 40.

¹⁷ A'raf 7/157.

¹⁸ Abay, Ahmet, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, İstanbul, 2012, 149-150.

¹⁹ Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lîli'l-muhtâr*, Beyrut, 2007, IV, 189.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

alışkanlık haline getirilmesi Müslüman bireyin ahlakını olumsuz etkileyerek manevi gelişim sürecini yavaşlatırlar. Bunlara fıkıh literatüründe *tenzihen mekruh* denilmektedir²⁰.

Müslümanların hayatlarını sınırlandırıcı normlardan biri de kul hakkı olgusudur. Başkalarına karşı sorumluluk bilincini yerleştirmeye yönelik olan İslam'ın kul hakkı olgusu kimseye zarar vermeme prensibi üzerine bina edilmiştir²¹. Zira başkalarına verilecek olan zararlar da insanın manevi gelişimini olumsuz yönde etkileyecek önemli hususlardandır.

Müslüman birey için kulluğun esas göstergesi sonucu günah olmasa bile hoş olmayıp çirkin telakki edilen fiillerden de kendisini sakındırmasında saklıdır. Bu durum onun manevi gelişimine olumlu katkı sağlayacak önemli hususlardan biridir.

Sonuç

İslam'ın Müslümanlar için belirlediği temel hedef olan *saadet-i dareyni* gerçekleştirmek ancak manevi hayatın düzenlenmesi ve manevi olgunluğun yakalanmasıyla mümkün olabilir. Bunun için de yapması gereken şeyler kadar yapmaması gerekenler de önemlidir. Bu bağlamda fıkıh ilmi tarafından geliştirilen ve Müslümanların manevi olgunlaşmasında temel niteliğe sahip hususlarda biri de yasaklayıcı nitelikteki normlardır.

Yasaklayıcı nitelikteki fıkıh normları ister kesin ve bağlayıcı olsun isterse sadece çirkin olarak kabul edilen cinsten olsun Müslüman'ın manevi olgunlaşmasına katkı sağlama hedefini gerçekleştirmeyi amaç edinmiştir. Hiçbir yasaklayıcı norm Müslüman'ın normal hareketlerini sınırlandırarak ona hayatı dar etmeyi asla amaçlamaz. O halde yasaklayıcı fıkıh normlarını değerlendirirken onların biz Müslümanlar için birer rahmet kapısı olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir.

Kaynakça

- Abay, Ahmet, *Kur'an'a Karşı Algı Yönetimi*, İstanbul, 2016.
-----, Ahmet, *Kur'an'da Kişilik Eğitiminin İlkeleri*, İstanbul, 2012
Apaydın, H. Yunus, *İslam Hukuk Usulü*, Kayseri, 2016.
Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahih-i Buharî*, İstanbul, 1981.
Demir, Halis, *Muhtasar Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2017.
İbnu'l-Aynî, Zeynuddin, *Şerhu metni'l-menâr*, Dımeşk, 2010.
Kahraman, Abdullah, *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2010.
Koçak-Dalgın-Şahin, Muhsin-Nihat-Osman, *Fıkıh Usulü*, İstanbul, 2015.
Köse, Saffet, *İslam Hukukuna Giriş*, İstanbul, 2012.
Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li ta'lili'l-muhtâr*, Beyrut, 2007.
Öz, Ahmet, *Kur'an'ın Önerdiği Vasat Ümmet*, İstanbul, 2018.

²⁰ Kahraman, 232; Apaydın, 147; Demir, 79.

²¹ İbnu'l-Aynî, Zeynuddin, *Şerhu metni'l-menâr*, Dımeşk, 2010, 344.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

KAMİL İNSANIN YANLIŞLAR KARŞISINDA ÖFKELENMESİ; HZ. MUSA (A.S.) ÖRNEĞİ

Zeki Keskin¹

Özet

Kur'an-ı Kerim de Yüce Yaratıcının mükemmel bir şekilde yarattığı insanın; **“Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık”**. (Hicr: 15/26) Basit gibi görünen bu yaratılış aslında mükemmellik safhasının hazırlık aşamasıydı. İnsanı toprak maddesinden yaratan yüce bir yaratıcı **“Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et yapıyor, nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”** (Müminun: 23/12-13-14)

İnsanın ilk atası topraktan yaratıldı ve O da Hz. Âdem (A.S.) idi. Hem de ilk peygamber idi. İlk insan ve ilk peygamberden itibaren başlayan olgun karakter ve bu karakteri hazırlayan bilgiyi ona öğretiyor: **“Ve Âdem’e eşyanın bütün isimlerini öğretti”**(Bakara: 2/31). Sıradan işlerin, sıradan ortaya konulacak eşyanın uğraşılması gerekmez. Fakat sağlam bir bünye, sağlam bir yaratılış ile insanın olgunluğuna doğru kâmil manada bir hazırlık evresidir. Meleklerin bile iblis dışında secde etmekten kaçınmadığı(Bakara: 2/34) olgun insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi olduğunu yine birçok ayette görmekteyiz.(Bakara: 2/30).

İnsan yaratılış gereği hem melek nefsi hemde şeytani nefsi bünyesinde barındırmaktadır. Kendisini iyiliğe sevk eden kâmil davranışlar yapmasına sebep olan melek nefsidir. Yani Kur'an'ın tabiriyle **“Nefsi Mutmainne”** dir. (Fecr: 89/27) Kendisini kötülüğe sevk eden, kötü davranışlar yapmasına neden olan ise **“Nefsi Emmare”** dir. (Yusuf: 12/53) İnsanı cahilliğin bataklığında kurtarmak için rahmetinin icabı Peygamber gönderen Yüce Allah (c.c.) insanoğlunu peygamber aracılığıyla sürekli uyarılmış doğru yolu bulması için ona bir takım işaret, yol, istikamet vermiştir.

Kur'an'ı Kerim'de kâmil insanın ilk örnekliğini ayetlerden anlaşıldığı üzere peygamberler yapmışlardır. Peygamberler kâmil ve olgunluk bakımından insanların en üstünleridir. Allah (c.c.) onları mükemmel şekilde donatmış, korumuş, kollamış, yanlışlarını anında haber vermiş ve derhal düzeltmesi sağlanmıştır.

Kâmil insanın hakikat karşısında her zaman boynu bükük, fakat yanlışlar karşısında ise duruşu sağlam olmalıdır. Kâmil insan örneklerine baktığımız zaman, yanlışlar karşısında; yerinde öfkelenmiş, yerinde kızmış, tepkisini ortaya koymuştur. Bunu Âlemlerin Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de görmekteyiz diğer peygamberlerde de görmekteyiz.

Kur'an'da birçok ayette bahsi geçen ululazm peygamberlerden biri olan Hz. Musa (a.s.)'da Turi Sina dağına vahiy almaya gittiğinde kavminin başına kardeşi Harun (a.s.) bırakması ve döndüğünde ise kavminin yoldan çıktığını görmesi üzerine öfkelenmesi, kızması Harun (a.s.) tepki göstermesi Kur'an'da bahsi geçmektedir. **“Musa, kavmine öfkeli, kederli döndüğü zaman dedi ki: “Size bıraktığım şu makamımda arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini (beklemeyip) acele ettiniz ha”?** (Tevrat) **levhaları (nı) bırakıverip kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekiyordu. (Harun) “Anam oğlu”, dedi, bu kavim (bu adamlar) beni cidden zayıf gördüler (hırpaladılar). Az kaldı ki beni öldüreceklerdi. Sen de bana düşmanları sevindirecek harekette bulunma böyle. Beni zâlimler güruhiyle beraber, tutma”**. (Araf: 7/150) Bu ayetten anlıyoruz ki kâmil insanlarda yanlışlar karşısında öfkelenmesi gayet normal ve tabiatı icabı olması gereken bir davranıştır.

Mature Human Being Angry at Wrongs; Prophet Moses (A.S.) Example

The person whom the Supreme Creator has perfectly created in the Qur'an; **“Get the promise, we created the man from a dry slurry, a shaped slate”**(Hicr: 26) This seemingly simple creation was

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı University, Assist. Prof. Dr. Mehmet Akif Ersoy University Faculty of Theology, Department of Tafsir. Burdur/Turkey zekikeskin1974@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

in fact the preparation phase of the perfection phase. A supreme creator who created man from earthly material: ***“The truth is that we created man from a mud. Then we turn him into a sturdy sanctuary. Then he turns the mud into something, making the meat amorphous, we are finally building it into a totally different creature. Allah, who is the most beautiful of those who make and produce, is very powerful.”***(Müminun: 12-13-14)

The first man was created from earth and he was the Prophet. It was Adam (A.S.). He was also the first prophet. The mature character that started from the first man and the first prophet teaches him the knowledge that prepares this character: ***“And he taught Adam all names of the match.”*** (Bakara: 31) There is no need to deal with ordinary affairs, such as the one to be laid out in the ordinary. But a solid structure is a stage of preparation for a solid creation and for the human being. Even angels do not refrain from prostration except demons.(Bakara: 34) we see again many times that mature people are the caliph of Allah on earth. (Bakara: 30) The human creation requires both the angelic nemesis and the evil nemesis. It is the angelic nafs that cause him to perform the perfect behaviors that bring him well. That is to say, the Qur'an the: ***“Nefsi Mutmainne”***(Fecr: 27). The one who leads him to evil, which causes him to do bad behavior. The: ***“Nefsi Emmare”***(Yusuf: 53). In order to save mankind in the swamp, the Almighty Allah (c.c.) who sent the Prophet gave him a sign, a path and a direction to find the right way to warn him constantly through the prophet.

In the Qur'an, the first example of the perfect man was made by the prophets as understood from the verses. Prophets are the superior of people in terms of perfection and maturity. Allah (c.c.) equips them perfectly, protects them, supports them, informs them immediately, and corrects them immediately.

Mature people should always be bent in the face of truth, but in the face of wrongs, the position should be intact. When we look at mature human examples, in the face of wrongs; angry at his place, angry on the spot, revealed his reaction. This is the Prophet of the Worlds Prophet. We also see Muhammad (S.A.V.) in other prophets.

One of the ululazm prophets who bet many times in the Qur'an, in the Prophet Moses (a.s.) When Turi Sina goes to mountain revelation and leaves his brother Aaron (a.s.) and when he returns he becomes angry when he sees that the tribe is out of the way daughter Aaron (a.s.) has shown a reaction in the Qur'an is a bet. ***“When Moses returned to his people, angry and sad, he said:” What have I done in my back that I have left unto you? Hasten the order of your Lord (not wait) “? (Torah) and held it from his brother's head, pulling it toward him. (Aaron) said, “Son of anam,” this people (these men) seriously saw me as weak. Almost they were going to kill me. You too do not act in love with your enemies. Do not hold me with the crowds of the disciples ”.***(Araf: 150). We understand from this verse that it is normal for people to be angry with wrongs and behave in a way that should be done in nature.

1. İNSANIN YARATILIŞINDA MÜKEMMELLİK

Yüce yaratıcının, yeryüzünde önceleri cinleri, hayvanları ve bitkileri yarattıktan sonra yerkürenin asıl sahibi olan insanı yarattı. Kur'an-ı Kerim de Yüce Yaratıcının mükemmel bir şekilde yarattığı insandan bahsederken; ***“Andolsun, biz insanı kuru bir çamurdan, şekillendirilmiş bir balçıktan yarattık”.*** (Hicr: 15/26) buyurmaktadır. Bu yaratılış basit gibi görünen aslında mükemmellik safhasının hazırlık aşamasıydı. İnsanı toprak maddesinden yaratan yüce bir yaratıcı ***“Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et yapıyor, nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”*** (Müminun: 12-13-14) ***“Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta ilk olarak çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalbler verilmiştir. Öyleyken, pek az şükrediyorsunuz”***(Secde: 32/7-9) ***“İnsanı yaratmaya çamurdan başlayandır. Sonra O, bunun zürriyetini hakir bir sudan meydana gelen nutfeden yaratmıştır”***(Secde: 32/7-8) ***“Sizi tek bir nefisten yaratan, ondan da eşini var eden, her ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinizden sakının”***(Nisa: 4/1)

Yani Âdem (a.s.) çamurdan, onun neslini nutfeden yaratan Allah c.c.'dir. Nutfeye beslenen besinlerden meydana gelir. Böylece insan gıdalardan neşet etmiştir. Katade bu ayeti: ***“Şüphesiz***

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ki biz, insanların atası Âdem'i, süzülmiş bir balçıktan yarattık" diye izah etmiştir.² Büyük müfessirler Mücahid ve İbn-i Abbas ise: "Şüphesiz ki biz, Âdem'in evlatları olan insanları, topraktan yaratılan Âdem'in sulbünden süzülen sudan yarattık" şeklinde bu ayetleri tefsir etmişlerdir.³ Bazıları bu ayetlerdeki kastedilenin "Âdem" olduğunu yani insanı ifade ettiğini belirtmektedirler. Önce çamurdan seçerek bir sülale çıkarmış ve insanı ilk defa o sülaleden yaratmıştır. Sülalenin meni keseciklerinde toplanıp bir araya geldiklerinde "meni" olan ve uzuvlara saçılmış olan çamur zerrecikleridir. Ayrıca sülale nutfenin meydana geldiği gıda maddeleri ile de yorumlanmıştır.⁴ Böylece yukarıdaki ayetle yalnız Âdem'e veya Âdem manasında insan cinsine ait her ferdi de doğrudan doğruya kastettiğini belirtmek uygun olur.⁵

Yüce yaratıcı, yeryüzünde bulunan cinlerin ve meleklerin yerine "Halife" olarak, Âdem (a.s.) yaratmıştır. Bazı ayetlerin yorumlarından da anlaşıldığı gibi,⁶ sonradan gelen kimse eğer salihlerden ise, "Halef" denilir. Eğer salih kimselerden değilse "Half" denilir. Bundan dolayı ayetlerde bahsi geçen halife Adem (a.s.) dır. Olgunluk ve kâmil manada, Allah c.c.'in hüküm ve emirlerini yerine getirmek hususunda halifesidir.⁷ Allah c.c.'in yeryüzüne gönderdiği ilk peygamber odur. Bununla ilgili Ebu Zerr (r.a.) derki: "Ey Allah'ın Rasulü, O (Âdem {a.s.}) gönderilmiş bir peygamber miydi? diye sordum. O da: "Evet" diye buyurdu."⁸ Yeryüzünde hiçbir insan yok iken kime peygamber olarak gönderildi. Elbette ki, Hz. Âdem (a.s.) kendi soyundan gelecek çocuklarına peygamber olarak gönderilmiştir. İnsanın yeryüzüne gönderildikten sonra Hz. Âdem'in çocukları her bir batında biri erkek biri dişi olmak üzere yirmi batında kırk çocuk idi⁹ bu şekilde nesilleri artarak devam etti. Kur'an da ilk insan Hz. Âdem (a.s.) ve onun neslinin yaratılışı ile ilgili olarak şöyle buyrulur: "Yarattığı her şeyi güzel yaratan, insanı başlangıçta ilk olarak çamurdan yaratan, sonra onun soyunu, bayağı bir suyun özünden yapan, sonra onu şekillendirip ruhundan ona üfleyen Allah'tır. Size kulaklar, gözler, kalbler verilmiştir. Öyleyken, pek az şükrediyorsunuz"(Secde: 32/7-9). Bu ayet insanın yaratılışındaki; aşama, aşama, tekevvün, tedevvün ve gelişim safhalarını anlatmaktadır. Allah (c.c.) çamuru süze süze insan tohumunu yaratır. Toprağa ekilen her bitki su ile sulanır. Sulanmış çamurdan gıdasını alır. Bu bitkiler yetişir, büyür sonra onu insan yer, ana maddesi toprak olan toprağın ürünü olan bitkiler, sebzeler, meyveler ve gıdalar insan vücudunda aşamalardan geçerek kan ve insan spermine dönüşür. İşte bu topraktan süzülerek meni hayvancığı "meniyyin yumna" haline gelen insanın aslıdır. Bu menideki hayvancığın (spermin) annedeki yumurta ile birleşmesinden zigot hâsil edilir. Bu zigot kısa bir süre içerisinde korunaklı olan ana rahmine alaka (yapışkan şey) olarak yerleştirilir.¹⁰

"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan, bir sülaleden (süzülüp çıkarılmış çamurdan) bir özen yarattık. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfeye haline getiriyoruz. Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı şekilsiz et yapıyor, bu şekilsiz etten kemikler yaratıyor daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir"(Müminun: 23/12-13-14). Yeryüzünde ilk meydana gelen madenler, sonra bitkiler, sonra hayvanlardır. Allah c.c. çamurdan madenleri, bitkileri ve hayvanları sıyırıp çıkardıktan sonra da bu topraktanda ilk insanı yaratmıştır. İşte süzülen bu çamurdan Âdem (a.s.) yaratılmış ondan da sülalesi yaratılmıştır. Sülale, öz demektir. Bulanıklığın içinden süzülüp çıkan şeydir. "Sülale" nin masdarı olan "sell" bir şeyi bir şeyden incelik ve yumuşaklıkla sıyırıp çıkarmak demektir. Çoluk çocuğa da sülale denilmesi bu manaya göredir. İşte insan, çamurdan sıyırılıp çıkarılmış bir sülaleden yaratılmıştır ki, bu merteye ilk insan olan Âdem'in yaratıldığı ve dolayısıyla insan cinsinin, insan organlarının ilk başladığı evre olmaktadır. Buda ilk insanın hiçbir insan tohumu ile meydana gelmediğini göstermektedir.¹¹

²Taberi, Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*, (İstanbul, Hisar Yayınları, 2012), 6: 63.

³Taberi, *Taberi Tefsiri*, 6: 64.

⁴Razi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir*, (İstanbul, Huzur Yayınları, 2013), 16: 399.

⁵Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul, Azim Dağıtım, 2003), 5: 511-12.

⁶Araf: 7/169.

⁷Kurtubi, Muhammed. *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, (İstanbul, Buruç Yayınları, 1997), 1: 536.

⁸Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, İstanbul, 1981, 5: 178, 179, 265.

⁹Kurtubi, *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*, 1: 536.

¹⁰Taberi, *Taberi Tefsiri*, 6: 63-64. ; Razi, *Tefsir-i Kebir*, 16: 398-399.

¹¹Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5: 511-512-513.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“(Ey insanlar!) Sizi basit bir sudan yaratmadık mı? (rahmin içinde) sağlam bir şekilde muhafaza ettiğimiz (bir sıvıdan), sonra onu belli bir süreye kadar sağlam bir yerde (ana rahminde) tuttuk. Sonra da ona ölçülü bir biçim verdik. Biz ne güzel biçim verenleriz”(Mürselat: 77/20-23) Sülale olarak yaratılacak insanın ilk insan gibi olmayıp onun korunaklı sağlam bir yerde yaratılması lazım gelirdi bu da en güzel yer elbetteki Anne rahmi idi. O rahim, bu nutfenin “*sperm*”in “*sarp ve metin bir karargâhı*” olmuştur. Allah c.c burada “*karar*” kelimesiyle, karar kılınacak yer anlamında ‘*müstekarr*’ kelimesi ile kastedilmiştir.¹² Bu da yüce yaratıcının karar kılınacak yeri, masdar ile ifade etmiştir. Böylece Allah c.c. ana rahmini yaratmada karar kılınacak yerin vasfı olan, sarplık ve sağlamlıkla nitelmiş ve o nutfeyi korumuştur. “*Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik*”. Böylece yüce yaratıcı, “Yani Biz, o nutfeyi, üzerinde bulunduğu halden, yapışkan şey olan, “*alaka*” haline çevirdik” demektedir. “*Sonra o alakayı, bir çiğnem et yaptık*” ayetiyle de “Biz, o alakayı mudğaya, yani bir çiğnem miktarı olan et parçası yaptık” buyurmaktadır. Bu da tıpkı, “*bir avuç*” anlamına gelen “*gurfe*” kelimesi gibidir. Allah c.c. bu çevirme işine “*halk, yaratma*” demiştir. Çünkü o “*alaka*”nın bazı vasıflarını yok edip, onların yerine diğer başka vasıflar yaratmıştır. Böylece de, vasıfları yaratma işini, (cevheri) yaratma olarak adlandırmıştır. Böylece o “*mudğa*” da, yeni cüzler, yeni unsurlar yaratmış gibidir.¹³

O bir çiğnem eti de, kemikler haline getirdik ve o kemiklere et giydirdik. Bunların üzerine onu gizleyecek, güçlendirecek ve kuvvetlendirecek et koyulmuştur.¹⁴ Zira et, kemikleri örtmektedir. Bundan dolayı, o eti, kemiklerin kisvesi ve giysisi gibi addetmiştir. Sonra onu bir başka yaratılışla inşa ettik sözüyle de ilk yaratılıştan çok farklı olan bir başka yaratılışla yaratık inşa ettiğini anlıyoruz. Bu da Allah c.c.’in insanı cansız iken canlı, konuşmazken konuşur, duymazken duyar ve görmezken görür, hale getirmiştir. Onun hem içini hem de dışını, güzelce yapmıştır. Hatta onun her uzvu ve her parçasını vafedenlerin nitelendirmelerinin ve şerh edenlerin de açıklamalarının tam olarak kuşatamayacağı, bir yaratış harikası ve hikmetin eşsiz bir eseridir.¹⁵ Çünkü O ; “Muhakkak ki, Biz insanı en güzel bir biçimde yarattık”(Tin: 95/ 4) ifadesiyle insanı estetik ve sanatsal açıdan da mükemmel bir şekilde yaratmış olan Allah c.c. kâinata yarattığı her şeyde devamlılık vardır. İlk İnsan ve onun soyunun yaratılmasında da devamlılık vardır.¹⁶

Eşrefî mahlûkat olarak yaratılan insana, bütün mahlûkatın onun faydasına ve menfaatine hizmet etmek amacıyla olduğu bir dünyada, bu yerkürenin halifesi ve efendisi olan insan’ın varlığı Kutsal kitaplarda ve Kur’an-ı Kerim’de mevcuttur: “Hani Rabbin Meleklerle, ‘Ben Yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Melekler: ‘yeryüzünde bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz’ demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti”.(Bakara: 2/30)

Bir başka görüş ise, meleklerin bu bilgiyi kâinatın başlangıcından kıyamete kadar herşeyin yazılı olduğu Levh-i mahfuzdan almışlardı.¹⁷ Bu konuda yine başka bir görüş ise, günahsız olan meleklerin kendi dışında yaratılan varlıkların günah işleyebileceği öngörüsüydü.¹⁸ Bütün bu farklı görüşler düşünüldüğünde, meleklerin böyle bir düşünceye sahip olmaları “*halife*” kavramının ayetlerde de belirtildiği gibidir.; “Sonra biz sizi yeryüzüne halifeler yaptık”(Yunus: 10/14) ve “Hatırlayınız, sizi halifeler yapmıştık”(Araf:7/ 69) “Muhakkak ki biz seni yeryüzünde halife yaptık; öyleyse sen, insanlar arasında hak ile hükmet”(Sad: 38/26). “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan, O Allah’tır”(Enam: 6/165). “*Halife*” anlamını öğrenmiş olmalarından da kaynaklanabilir.¹⁹ Aslında

¹² Razi, *Tefsir-i Kebir*, 16: 399.

¹³ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 16: 399.

¹⁴ İbn Kesir, *Hadislerle Kur’an-ı Kerim Tefsiri*, (İstanbul, Çağrı Yayınları, 2000), 10: 5557.

¹⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 16: 400.

¹⁶ Bkz: Allah c.c. Tin süresinde insanı en güzel şekilde, en güzel sürette yarattı. En güzel sıfatlarla vasıflandırdı. Onu akıl ve olgunlukla, ilim ve anlayışla, konuşma ve kibarlıkla meziyetlendirdi. İnsanı mükemmel yarattığına dair dört beldeye (şehir, yer, mekân) yemin ediyor. Bu beldeler, Şam, Kudüs, Sina Dağı ve Mekke’dir. Bu şehirlerin nazarında taşıdığı değere göre yukarıdan aşağıya önem sırasına göre yemin ediyor. Bunlar; Kudus: Ulul-azm peygamberlerden, Hz. İsa (a.s.). Sina Dağı: Ulul-azm peygamberlerden, Hz. Musa (a.s.). Mekke: Ulul-azm peygamberlerden olup son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.)’dir. Konuyla ilgili bkz: Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetü’-Tefasir*, (Halep, Darun-Numeyru- Dimeşk, Matbaatü’-Sebil, 1994), 3: 578.

¹⁷ Zemahşeri, Mahmud. *El-Keşşaf*, (İstanbul, Ekin Yayınları, 2017), 1: 222.

¹⁸ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 170-176.

¹⁹ Kurtubi, *El-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, 1: 536-538.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

meleklerin yüce yaratıcısıyla lâfzî olarak konuşmalarından kasıt, meleklerin bu ifadeleri direk belirtmek yerine bir anlık böyle bir düşünceye dalmalarından olabilir. Bu düşüncelerini okuyan yüce yaratıcı ayetlerde de belirtildiği gibi, karşılıklı konuşma şeklinde cevaplar vermiş ve bu tedirginliklerini izale etmiştir.

Allah c.c. Âdem'e kendi soyundan gelecek olan insanları, melekleri ve her eşyanın isimlerini öğretti. Bu sayede Âdem'in yeryüzünde diğer yaratıkları arasında "Halife" olmaya en layık olduğunu gösterdi. Bir görüşe göre Allah c.c. Âdem'e öğrettiği isimlerin; İnsan, hayvan, yeryüzü, ova, deniz, dağ, merkep, vb. şeylerin isimleri gibidir.²⁰ Bir başka görüşe göre ise Allah c.c. Âdem'e her şeyin ismini öğretmiştir. Hatta karganın, güvercinin ismini bile öğretmiştir.²¹ Bir başka görüşe ise Allah c.c. Âdem'e her şeyin ismini öğretmiştir. Hatta devenin, sığırın, koyunun ismini bile öğretmiştir. Yine bir başka görüşe göre; Allah c.c. Âdem'e bütün eşyanın ismini öğretti. Hatta çanak, çömlek'in adını öğretmiştir.²² Aynı şekilde bir görüş ise; Allah c.c., yarattığı varlık türlerinin cinslerini ona göstermiş ve ona: "İşte şu var ya, onun adı kısraaktır, şunun adı da devedir, şunun adı da şudur" diyerek Adem (a.s.)'a onlara dair her şeyi öğretti. Bu arada bunların hem din ve hem dünya ile ilgili faydalarını da öğretti.²³ Fakat bu görüşler her ne kadar farklılık arz etsede müfessirlerce en doğru tespit, Allah c.c. Âdem'e meleklerin ve insan soyunun isimlerini öğrettiği görüşüdür.²⁴ Bu yorumlardan anlaşılıyor ki; Âdem (a.s.) eşyanın bütün isimlerini öğrenmiş, bilgi olarak donanımlı bir şekilde yaratılmıştı. İlk insanın böyle donanımlı bir bilgi ile yaratılması ve yüce yaratıcının eşyanın bütün isimlerini ona öğretmesi, Âdem (a.s.)'ın özel bir kişi olduğu bu özelliğide onu insanlığın ilk peygamberi olarak ortaya koyduğunu göstermektedir.

2. MÜKEMMEL YARATILIŞTAN KEMALE DOĞRU

İnsanın yaratılışında en ince noktasına kadar noksansız yaratarak bütün insanlığı hayret içinde bırakan eşsiz yaratıcı, hiçbir işini tesadüfe bırakmaz. Çocuğun yaratılma esnasındaki harikulade gelişim aşamalarını incelediğimizde karşımıza yeni yeni öğrendiğimiz birçok şey çıkmaktadır. "De ki: Rabbimin ilim ve hikmetinin kelimelerini yazmak için denizler ve okyanuslar mürekkep olsaydı ve ek olarak bir o kadar denizler ve okyanuslar daha getirmiş olsaydı, Rabbimin sözleri tükenmeden elbette o denizler ve okyanuslar tükenirdi!" (Kehf: 18/109)

Sahabeden ibni Abbas'ın (r.a.), bu ayet ile ilgili olarak, "insanın doğumuna müteakib, çocukluk çağından delikanlılık çağına kadar gelişim aşamasından geçirmesi, bu dönemden sonra olgun yaşından ölümüne kadar geçen süreçte onda akıl anlayış gücünü yaratmasını, tekevvün etmesini kastediyor"²⁵ demektedir. İnsanın bu olgunlaşma ve gelişim sürecini, yani insanın tekevvününü tedevvününü ısrarla yeni aydın ve ilahiyatçılar evrim diye ifade etmelerinin anlamsız olduğunu belirtmek isteriz.

İnsanın *alak*'tan rahim duvarına yapışan *embryo*'dan yaratıldığını şu ilahi sözlerle anlıyoruz: "O, insanı alaktan (yapışkan bir şeyden) yarattı"(Alak: 96/2). Burada dikkat ettiğimizde nutfenin²⁶ sperm hayvancığı olarak kastedildiğini anlamaktayız. Ana rahmindeki yumurtayı bu sperm hayvancığı aşılar ve onunla birleşerek zigot adı verilen tek hücre olur. Rahme yerleşen bu tohum aşılandıktan itibaren altı gün içinde rahim duvarına asılıp filizlenmeye başlayan bu tek hücre zigot bölünerek çoğalır ve çok hücreli yapışkan bir hal alır. Bu şekil yavaş yavaş çiğnenmiş ve atılmış sakız görünümüne benzer bir çiğnem et şekline girer. Bu bir nevi içinde bütün programı barındıran büyük bir uygulama hafızası gibi yavaş yavaş teşekkül aşamasından geçirilerek kıkırdak meydana getirilir. Sonra bu kıkırdak kemiklerinin üzeri kaslarla kaplanır. Sonra Allah c.c. sonsuz kudretiyle onu

²⁰ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 177.

²¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 177.

²² Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 177-178.

²³ Zemahşeri, *El-Keşşaf*, 1: 225.

²⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1: 178.

²⁵ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 6: 64.

²⁶ **Nutfe:** Erkeğin sulbünden {ki erkeğin sulbü sırtıdır} ve kadının göğsünden, {boyun kemiği ile göğüsleri arasındaki göğüs kemikleridir.} Tazyikle çıkan sudur. İşte bu nutfe, uzun bir sülük şeklindeki kırmızı bir kan pıhtısı haline gelir. Konuyla ilgili bkz: İbni Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 20: 5556.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bağımsız bir birey olarak, mükemmel yaratılmış bir insan şekline koyar:“Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik”(Müminün: 23/14). Bu ayetle de teyit edildiği gibi, insanın bağımsız, kâmil, farklı olarak yaratıldığını öğreniyoruz.

Burada şunu ifade etmekte fayda var, insan ve onun dışındaki bütün hayvanlarda aşılama ve zigot aşaması birbirine çok benzemektedir. Bu yaratılma safhasındaki alaka aşamasından sonra gelişen embriyo bir çığnem et haline bürünmesiyle beraber şekillenen kıkırdak kemiklerin teşekkülü esnasında 40-42 gün içinde insan diğer canlılardan ayrılarak bağımsız bir kimliğe büründürülür. Bu kemik teşekkülü ve kemiklere giydirilen adaleler ve kaslar insanı diğer bütün canlılardan ayrı bir şekle dönüştürmüştür.²⁷ “Sonra onu bambaşka bir yaratık olarak inşa ettik”(Müminün: 23/14). İlahi sözünde ifade edilen insanın anne karnındaki bu yaratılış safhaları, gözlenmekte ve Kur’an’ın 14 asır önce beyan buyurduğu gelişim safhaları aynen tespit edilmektedir.

İlk insan ve ilk peygamberden itibaren başlayan olgun karakter ve bu karakteri hazırlayan bilgiyi ona öğretiyor: “*Ve Âdem’e eşyanın bütün isimlerini öğretti*”(Bakara: 2/31). Sıradan işlerin, sıradan ortaya konulacak eşyanın uğraşılması gerekmez. Fakat sağlam bir bünye, sağlam bir yaratılış ile insanın olgunluğuna doğru kâmil manada bir hazırlık evresidir. Meleklerin bile iblis dışında secde etmekten kaçınmadığı(Bakara: 2/34) olgun insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi olduğunu yine birçok ayette görmekteyiz.(Bakara: 2/30).

İnsan yaratılış gereği hem melek nefsi hemde şeytani nefsi bünyesinde barındırmaktadır. Kendisini iyiliğe sevk eden kâmil davranışlar yapmasına sebep olan melek nefsidir. Yani Kur’an’ın tabiriyle “*Nefsi Mutmainne*” dir. (Fecr: 89/27) Kendisini kötülüğe sevk eden, kötü davranışlar yapmasına neden olan ise “*Nefsi Emmare*” dir. (Yusuf: 12/53) İnsanı cahilliğin bataklığında kurtarmak için rahmetinin icabı Peygamber gönderen Yüce Allah (c.c.) insanoğlunu peygamber aracılığıyla sürekli uyarılmış doğru yolu bulması için ona bir takım işaret, yol, istikamet vermiştir.

İnsanı kusursuz yaratan Allah c.c. hem yaratılış açısından hemde yaşayacağı dünyada bilmediği şeyleri öğretmiştir. Bunu insana “oku” emriyle başlatmış ve akabinde kendisini yaratan rabbini tanıyarak öğrenmesini bu öğrenmeyi de yine kendisine kalemle öğretmiştir.: “O kalemle yazmayı öğretendir”(Alak: 96/4). İnsana öğrettiği şeylerin yaşamsal öneme sahip olan bilgilerdir.: “O insana bilmediği şeyleri öğretmiştir”(Alak: 96/5) özellikle olgunluğun başlangıcı olan bilgiyi yaşama olgusunu harfleri ve yazıyı kalemle öğretmiştir. İlim ve marifette bilgisi olmayan şeyleri öğretti. Cehalet ve Zulmetin Karanlığından ilmin aydınlığına götürüdür. İnsanı İlimle bilgiyle donatarak meleklerin üstünde bir varlık olmasını sağlamıştır.

Kur’an’ı Kerim’de kâmil insanın ilk örnekliğini ayetlerden anlaşıldığı üzere peygamberler yapmışlardır. Peygamberler kâmil ve olgunluk bakımından insanların en üstünleridir. Allah (c.c.) onları mükemmel şekilde donatmış, korumuş, kollamış, yanlışlarını anında haber vermiş ve derhal düzeltmesini sağlamıştır.

Kâmil insanın hakikat karşısında her zaman boynu bükük, fakat yanlışlar karşısında ise duruşu sağlam olmalıdır. Kâmil insan örneklerine baktığımız zaman, yanlışlar karşısında; yerinde öfkelenmiş, yerinde kızmış, tepkisini ortaya koymuştur. Bunu Âlemlerin Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) de görmekteyiz diğer peygamberlerde de görmekteyiz. Haksızlık ve hakkaniyete yapılan olumsuz söz ve fiillerden dolayı kâmil insanların kızması öfkelenmesi doğal fitratin sonucudur. Bununla ilgili Kur’an’da geçen örneklerden biride Hz. Musa (a.s.) örneğidir.

3. HZ. MUSA (A.S.)’A PEYGAMBERLİK VERİLİŞİ

Mısırda Yusuf (a.s.) soyunun aradan yüzyıllar geçmesinden sonra gittikçe çoğalan bu nüfus itibar görmemeye, ezilen bir toplum olarak hayatını sürdermekte idiler. Bu sıkıntılı süreçten kendilerini kurtacak bir kurtarıcıya ihtiyaç duyuyorlardı. Hz. İbrahim (a.s.)’ın bahsi geçen bir kurtarıcıdan bahsettiği ve israiloğullarını tekrar Ken’an iline götüreceğini söylediği dillerde dolaşmakta idi.

Firavun halka zulm ediyor halkı canından bezdiriyordu. Bir gece firavun rüyasında Beytül Makdis’den bir ateşin çıktığını ve bu ateşin Mısır’a doğru büyürerek geldiğini ve Mısır’daki bütün

²⁷ Ateş, Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri, 6: 89.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

evleri yaktığını fakat israiloğullarının evlerini yakmadığını görüyor. Bu rüyasını kâhinlerine danışan Firavun, onlardan gelen yorumları dinleyen Firavun içlerinden birisinin gelecekte doğacak bir çocuğun böyle bir şey yapabileceğini ve bu çocuğunda Mısır'da yaşayan İsrailoğullarının beklediği kurtarıcı olabileceğini söylediler. Firavun yeni doğan çocukları öldürme emrini verip doğan bütün erkek çocuklar istisnasız öldürülmeye başlandı.

İmran adında bir baba ile Luha²⁸ adlı bir annenin çocuğu olan Musa (a.s.) dünyaya gelmişti.

Musa (a.s.) annesi de heran Firavunun askerleri gelip Musa (a.s.)'ı alıp götürürler korkusu sarıp dururken Allah c.c. Ona: "Ve Musa (a.s.)'ın annesine şöyle vahyettik: "Onu emzirmesini ve onun için korktuğu zaman onu nehre bırakmasını. Boğulacağı endişesine kapılıp korkma ve üzülme. Muhakkak ki Biz, onu sana tekrar geri getireceğiz. Ve onu resûllerden kılacağız." Diye vahyettik". (Kasas: 28/7) Böylece Musa (a.s.) ilahi bir koruma altına alınmış oldu. Musa (a.s.)'ın annesi onu bir sandığa koyup Nil nehrine bıraktı. Firavunun saray kadınları sandığı alıp saraya getirdiler. Sandığı firavunun huzurunda açtıklarında parmağını emen tatlı bir çocuk sandıktan çıktı. Firavun ve karısı Asiye'nin içine çocuğa karşı bir sevgi belirdi.: "Firavun'un hanımı onu sandıktan çıkarınca, kocasına: "Bana da, sana da neşe kaynağı olacak sevimli bir çocuk! Öldürmeyin onu, olur ki bize fayda sağlar, bakarsın biz onu evlat da ediniriz" diyordu.(Kendileri açısından, yanlış bir iş yaptıklarının) farkında değillerdi".(Kasas: 28/9) Böylece Firavun gelecekte kendisiyle mücadele edecek ve tahtını yerle bir edecek olan bir çocuğu sarayında hemde hanımı Asiye'nin kollarında büyütmesine razı oldu.

Musa (a.s.) annesi de yavrusundan ayrılanın üzüntüden kederinden bitap düşmüştü artık.: "Mûsâ'nın annesi, çocuğunun Firavun'un eline geçtiğini öğrenince aklı başından gitti, onun dışındaki her şeyi unuttu. Eğer, Biz vâdimize inananlardan olması için kalbine sabır kuvveti vermeseydik, neredeyse işi açığa vuracak, gidip çocuğa sahip çıkacaktı".(Kasas: 28/10) Musa (a.s.)'ın sütannesi olarak saraya öz annesini aldılar.: "Biz daha ilk günden itibaren, onun süt emziren kadınların memelerinden emmesini önlemiştik. Kız kardeşi bu durumu öğrenince onlara:"Ona güzelce bakabilecek, onun iyiliğine olan her işi yapacak bir aile tavsiye etmemi ister misiniz?" dedi. Böylece onu annesine kavuşturduk ki gözü aydın olsun, tasalanmasın ve Allah'ın vâdinin gerçek olduğunu, fakat insanların çoğunun bunu anlamadıklarını öğrensin".(Kasas: 28/12-13)

Musa (a.s.) çocukluk yıllarını sarayda geçirdi. Genç ve kuvvetli bir delikanlı olmuştu. Bir kavgayı ayırma esnasında yanlışlıkla bir adamın ölümüne sebebiyet verdiği için bir daha saraya dönmeyip Medyen'e doğru yola koyuldu. Oraya vardığında on yıl yaşlı (Şuayp (a.s.)) bir adama hizmet karşılığı kızlardan biriyle evlenir. Sonra Mısır'a ailesini tekrar görmek için döner. Hz. Mûsâ (a.s.)'ın amacı, kardeşi Hz. Hârûn (a.s.)'u da yanına alıp İsrâîloğulları'nı zulüm altında buldukları Mısır'dan çıkarmakdı. Mevsim kış idi yolda gece zifiri karanlıkta hanımı doğum yaptı. Ateş yakmak ister fakat ateş olmayınca parlak bir yeşil bir ağaçtan parlayan bir ışık görür ve ona doğru gider orada ilahi "Musa" diye İlahi sesi duyar²⁹.: "Haberin olsun: Senin Rabbin Benim!" denildi. "Çıkar pabuçlarını hemen! Çünkü kutsal vâdidesin sen! Tûvâ'dasın sen!".(Taha: 20/12)

Hz. Musa (a.s.) hemen denileni yaptı sonra İlahi ikinci hitap geldi: Ben seni (peygamberliğe) seçtim. Şimdi vahy olunacak şeyleri dinle: Gerçekten Ben, Ben Allah'ım, Ben'den başka ilah yoktur; şu halde Bana ibadet et ve Beni zikretmek için dosdoğru namaz kıl Şüphesiz, kıyamet saati yaklaşarak gelmektedir. Herkesin harcadığı çabanın karşılığını alması için, onun (koşup haberini) neredeyse gizleyeceğim Buna inanmayanlar, nefsinin arzu ve ihtiraslarının peşine düşenler, sakın seni ona inanmaktan vazgeçirmesin, sonra sen de helâk olursun!".(Taha: 20/13-16)

Bu ilahi hitaptan Allah c.c. Musa (a.s.)'a sordu.: "Sağ elindeki nedir ey Mûsâ? (Mûsâ) dedi: "O, asâ'mdır. Ona dayanıyorum ve onunla davarıma yaprak silkeliyorum ve onda benim daha birçok ihtiyaçlarım var (onunla birçok ihtiyacımı gideririm). (Allâh) buyurdu; "(Yere) at onu ey Mûsâ! Böylece, o da onu attı; (bir de ne görsün) o hemen hızla koşan (kocaman) bir yılan (oluvermiş).(Taha: 20/17-20) Hz. Musa (a.s.) bir an tedirginlik geçirdi ve arkasına bakmadan koştu.³⁰ Bu davranışından dolayı İlahi ses yine hitap etti: "Dön ey Musa, korkma!.... Sen emniyet verilenlerdensin".(Kasas: 28/31) "Korkma çünkü benim yanımda peygamber korku duymaz".(Neml: 27/10) Bu ilahi emri

²⁸ Hz. Musa (a.s.)'ın annesinin adı Tevrat'ta Yokebed (Yoheved) olarak geçmektedir. Konuyla ilgili bkz: Tevrat, Çıkış, 6:20.

²⁹ Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetüt-Tefasir*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2018), 4:15.

³⁰ Sabuni, *Safvetüt-Tefasir*, 4: 403-404.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

duyunca Musa (a.s.) geri döndü.: “Ey Musa onu al ve korkma. Biz onu ilk şekline ve durumuna getireceğiz”.(Taha: 20/21) Hz. Musa (a.s.) az önce dehşetinden korktuğu yılanı elini uzatıp tuttuğunda asadan başka bir şey değildi. Bu asa ile kızıldenizi yarmış, onunla taştan su fişkırtmış ve yılan şekline sokmuştur.³¹ Sonra ilahi emir gereği elini koynuna koyup çıkardığı vakit elinin gözleri kamaştırarak derece parlak olduğunu gördü ve kollarını açarak hayretle seyrederken: “Korkudan kanat gibi açılan kollarımı birbirine kavuştur, emrini verdi”.(Kasas: 28/32) Musa (a.s.) parlayan elini tekrar koynuna koyup çıkarınca eli eski haline döndü.: “İşte bu ikisi Rabbinden sana verilmiş olan iki mucizedir. Firavna ve onun yanında bulunan ileri gelenlere gösterip iman ve islama davet etmen için verilmiştir. Çünkü onlar, fasıklardan meydana gelen bir topluluktur”.(Kasas: 28/32) Bu ayetlerden sonra Musa (a.s.) peygamber seçildi. Her peygamberin görevi olduğu üzere ilk tebliğ görevi Musa (a.s.) verilmişti.: “Firavuna git çünkü o azdıka azdı”.(Taha: 20/24)

4. HZ. MUSA (A.S.) VE HZ. HARUN

Hz. Musa (a.s.) ve onun küfür ve şirkle mücadelesi Kur’ân-ı Kerim’de, özellikle Arâf, Tâhâ ve Kasas surelerinde olmak üzere birçok surede uzun uzun anlatılmaktadır. Hz. Musa (a.s.) ismi Kur’an’da 136 yerde geçmektedir. Hz. Musa (a.s.) Kur’an’da en çok zikri geçen peygamberdir. 34 sûre, 131 âyet ve 136 yerde kendisinden doğrudan bahsedilir. Bu konuda Kur’an’da ismi en çok geçen peygamberler içerisinde ikinci sırada yer alan Hz. İbrahim (a.s.)’ın yalnız 69, üçüncü sırada yer alan Hz. Nûh (a.s.)’un 43 yerde zikredilmesi, Hz. Musa (a.s.)’ın Kur’an’da önemli bir yer tuttuğunu mukayeseli olarak ortaya koyar. Hz. Mûsâ ile dolaylı olarak ilgili âyetlerin de dikkate alınması halinde âyet sayısının 502’ye ulaştığı görülmektedir. Allah c.c., Kur’an’da Hz. Mûsâ’dan şöyle bahsediyor: “Kur’an’da Hz. Musa (a.s.)’ı da an. Çünkü o ihlâs sahibi idi ve İsrâil oğulları’na gönderilmiş bir peygamber idi.” (Meryem: 19/51).

Hz. Musa (a.s.)’a peygamberlik görevi verildikten sonra o bölgelerde Tevhid inancını ortadan kaldırmayı amaçlayan en büyük unsur Firavun vardı. İlahi emir gereği Firavuna gidilmesi ve sapıklığından vazgeçilmesi gerektiği kendisine anlatılması lazımdı. Bunun için bu görev Hz. Musa (a.s.)’a verilmişti. Firavunla ilgili daha önce başına gelen sıkıntıdan dolayı bir tedirginliği olan Musa (a.s.) bu emri ilahi karşısında bir istekte bulundu.: “Ey Rabbim benim göğsüme genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Dilimden bir düğüm çöz ki sözümü anlasınlar. Bana kendi ailemden bir yardımcı, bir vezir ver. Yani kardeşim Harun’u Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde bana ortak yap. Taki seni çok tesbih edelim. Seni çok analım. Hiç şüphe yok sen bizi hakkıyla görensindir”.(Taha: 20/36) “Kardeşim Harun ise lisanca benden daha açık konuşur; beni tasdik eden bir yardımcı olarak maiyetimde ona da peygamberlik ver; doğrusu ben, beni yalanlamalarından korkuyorum! dedi”.(Kasas: 28/34)

Hz. Musa (a.s.)’ın bu istekleri Allah c.c. tarafından kabul edildi. Hz. Musa (a.s.)’a yardımcı olarak kardeşi Harun (a.s.) yanına vezir (yardımcı) olarak verdi.³² Diline de ferahlık verdi. Musa (a.s.)’ın kendisine ilk defa verilen peygamberlik görevini kardeşi Harun (a.s.) için de istemesi davranışı karşısında insan, O büyük peygambere saygı ve hürmet duygularını dile getirmeden duramıyor. Firavuna gidecek olan Musa (a.s.)’a Allah c.c. tam desteğini vererek onu ilahi kudretin tecellisi olarak peygamber olarak donatmıştır. Ve kardeşi Harun (a.s.)’ı da kendisine tebliğde destek vermiştir. “Seni Ben seçip Peygamberliğime hazırladım. Haydi, kardeşinle birlikte âyetlerimle gidiniz, sakın beni anmakta gevşeklik göstermeyiniz!”.(Taha: 20/41-42) Musa (a.s.) kardeşi Harun (a.s.) ile birlikte Firavunun yanına gitti ve onu islama çağırdı. Firavun bu davet karşısında afallayıp şaşkınlık içinde gelenlerden birinin evlatlık olarak büyüttüğü Musa (a.s.) dan başkası değildi. Hz. Musa (a.s.)’ın bu daveti karşısında firavun çok kızıştı. Musa (a.s.) ona birkaç mucizeyi gösterecekti Firavun ilahlığında ısrar ediyordu. Firavun sihirbazlarını topladı. Sihirbazları ellerindeki değneklerini ve iplerini bıraktılar hepsi birer yılan oldular. “Biz, Korkma, dedik, çünkü üstün (gelecek) muhakkak sensin, sen sağ elindeki atıver, onların yaptıklarını yutacaktır; çünkü onların yaptıkları yalnızca bir büyücü hilesidir. Büyücü ise nereye varsa kurtulamaz”.(Taha: 20/68-69)

Musa (a.s.) elindeki asayı bıraktı ve kocaman bir ejderha oldu. Firavunun sihirbazlarının bütün yılanlarını yuttu. Firavunun sihirbazları hayretler içinde kalmış Musa (a.s.)’ın bir peygamber olduğunu

³¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 5: 450.

³² Mukatil bin Süleyman, *Tefsiri Kebir*, (İstanbul, İşaret Yayınları, 2017), 2: 535-536.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve gördükleri şeyin bir mucize olduğunun hemen anladılar.³³ “Bunu gören sihirbazlar derhal secdeye kapandılar. Âlemlerin Rabbine, Mûsâ ve Hârûn’un Rabbine îmân ettik!” dediler”.(Şuara: 26/46-48) Bu hayretşinaz tablo karşısında Firavunun karısı Asiye’de iman etmişti. Bu imanlar karşısında Firavun işkence etmeye onları imanlarından vazgeçirmeye çalışıyordu. Hz. Musa (a.s.) iman eden kavmine sürekli moral tesellisi veriyordu. “Mûsâ kavmine şöyle dedi: 'Allah’dan yardım isteyin ve sabredin! Şübhesiz ki yeryüzü Allah’ındır; ona kullarından dilediğini vâris kılar. Hem (güzel) âkıbet, takvâ sâhiblerindedir.(İsrâîl oğulları): «Biz, dediler, sen bize (peygamber olarak) gelmezden evvel de, bize geldiğinden sonra da işkenceye dûçâr edildik». (Musa şöyle) dedi: «Umulur ki Rabbiniz düşmanınızı helak edecek, sizi bu yerde hükümdar yapacak da sizin nasıl hareket edeceğinize bakacaktır»”.(Araf: 7/128-129)

Musa (a.s.)’ın bu çağırısı ve tesellisi üzerine iman edenler³⁴ “Onlar da şöyle cevap verdiler: "Biz de Allah’a dayanıp güvendik. Ey Rabbimiz! Bizi o zalim kimselerin işkenceleri ile imtihan etme ve rahmetinle bizi o kâfirler guruhundan kurtar!"(Yunus: 10/85-86) diye dua ettiler. Bu münacaat karşısında Allah c.c.; “Mûsâ’ya ve kardeşine: 'Kavminiz için Mısır’da evler hazırlayın, evlerinizi namazgâh yapın ve namazı hakkıyla edâ edin! Ve (ey Mûsâ!) Mü’minleri (mükâfâtla)müjdele!' diye vahyettik”.(Yunus: 10/87)

Allah c.c. kavmine gelen şiddetli yağmur ve çekirge sürüleri gibi sorunları Musa (a.s.) münacaatıyla dindirdi. Kavmi yine iman etmeye yanaşmadılar bazıları. İman etmeyenlere bit, kene, böcek, kurbağa gibi türlü haşerata musallat oldular yine akıllanmadılar. Musa (a.s.) davetine icabet etmediler. İman etmeyen bir kavim olan mısır kıptileri son imtihanı kan idi içtikleri sularının içi kan doluydu. Her yer kan kokuyordu. Toplamda 10 yıl süren bu imtihanlardan ders almayan Kıptiler yinede iman etmediler. Artan firavunun işkencesi sonucu Allah c.c. Hz. Musa (a.s.)’a; “Bunun üzerine (Rabbi de ona): 'Kullarımı geceleyin yola çıkar; çünkü siz takibe uğrayanlar (olacak)sınız' (buyurdu)”.(Duhan: 44/23)

Hz. Musa (a.s.) bu emir doğrultusunda İsrailoğullarını kızıldenizden “Arz-ı mukaddes”e götürdü. Firavun ve ordusu kızıldenizde boğuldu. “Denizi (sen ve ashaabın selâmetle geçdikden sonra) durgun ve açık bırak. Çünkü onlar boğul (mıya mahkûm ol) muş bir ordudur”.(Duhan: 44/24) Firavunun son nefeste iman etsede artık bir faydası olmayacaktı.

5. HZ. MUSA (A.S.)’IN KARDEŞİ HZ. HARUNA KIZMASI

Hz. Musa (a.s.) ve Kardeşi Harun (a.s.) Turi Sina dağının yanına kavmiyle geldiklerinde Allah c.c. Musa (a.s.) davet etti. Musa (a.s.) bir ay gibi bir süre de turi sinada kalacaktı orda vahyi alacak ve özel bir ibadet ve taat üzere olacaktı. Hz. Musa (a.s.) kardeşi Harun (a.s.)’a sıkı sıkı tembih etti.; “Musa ile otuz gece (bize münâcatda bulunması için) sözleşdik ve ona bir on (gece) daha katdık. Bu suretle Rabbinin ta’yin buyurduğu vakit kırk gece olarak tamamlandı.³⁵ Musa, biraderi Hârûna dedi ki: «Kavmimin içinde benim yerime geç, (onları) ıslah et, fesadçıların yoluna uyma” dedi.(Araf: 7/142) Hz. Musa (a.s.) zilhicce ayına rastladığı günlere denk gelen 10 gün oruçla geçirdi. Böylece Turi Sina’da 40 gün kalmış oldu. Musa (a.s.) Turi Sina dağında son 10 gününde iken yani zilhicce ayında iken İsrailoğullarının buzağıya tapma günlerine denk geliyordu.³⁶

Hz. Musa (a.s.) Turi Sina dağında gerekli vahyi aldıktan sonra son bir arzusu olarak Allah c.c. görme arzusu neticesinde; “Vaktaki Musa (ibâdeti için) ta’yin ettiğimiz vakıtda geldi, Rabbi ona (ilâhî sözünü) söyledi. (Musa) dedi ki: «Rabbim, (cemâlini) göster bana, (ne olur) seni göreyim». Buyurdu: «Beni kat’iyyen göremezsin. Fakat şu dağa bak. Eğer o, yerinde durabilirse sen de beni görürsün». Derken Rabbi o dağa tecellî edince onu param parça ediverdi. Musa da baygın yere düştü. Ayılınca dedi ki: «Seni tenzih ederim. Tevbe ettim Sana. Ben îmân edenlerin ilkiyim»”.(Araf: 7/142-144) sonra ilâhî kelam tecelli etti.; “(Allah) buyurdu ki: 'Ey Mûsâ! Şübhesiz ki ben gönderdiklerimle (sana vahyettiklerimle) ve (seninle) konuşmamla seni insanların üzerine seçtim. Artık (lütfuldan)sana verdiğimi al ve şükredenlerden ol! Hem (biz,) bir nasihat ve herşey için bir açıklama olmak üzere, ona

³³ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 5: 474.

³⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 5: 449.

³⁵ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 11: 44-47.

³⁶ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 5: 482.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

(Tevrât'a âid) levhalarda herşeyi yazdık da (dedik ki): 'Bunları kuvvetle tut, kavmine de emret, bunların (takvâ cihetiyle) en güzelini tutsunlar! Size, yakında (görüp ibret almanız için)fâsıkların (harâb olmuş) yurdunu göstereceğim'".(Araf: 7/142-144)

Hız. Musa (a.s.) 40 günlük kutlu bir yolculuğa çıkmıştı. Bunun sonucunda kavmi buzağıya tapmış hakikatten uzaklaşmışlardı.; “ (Allah:) 'Fakat muhakkak ki biz, senden (yola çıkmandan) sonra kavmini gerçekten imtihan ettik; Sâmîrî onları dalâlete düşürdü' buyurdu".(Taha: 20/85) Hız. Musa (a.s.) Turi Sina dağından ayrıldı kavmine doğru gitti. İsrailoğulları Musa (a.s.)'dan ayrılmadan önce kendilerinin tapacağı bir buzağı istemişlerdi. Hız. Musa (a.s.) şiddetle bunu redetmişti. Hız. Musa (a.s.) Turi Sina dağına gidince bunu fırsat bilen İsrailoğullarından samir adındaki bir fasık Altından bir buzağı yaptı ve israiloğulları buna tapmaya başladılar. Bu sahneyi gören Hız. Harun (a.s.) şaşırmıştı ve İsrailoğullarını uyardı³⁷; “And olsun ki, Hârûn daha önce onlara: 'Ey kavmim! (Siz) bununla (bu heykelle)sâdece imtihan edildiniz. Şüphesiz ki sizin Rabbiniz, Rahmândır; öyle ise bana tâbi' olun ve emrime itâat edin!' demişti".(Taha: 20/90) “Onlar ise: "Mûsâ yanımıza dönünceye kadar ona tapmaya devam edeceğiz!" diye karşılık vermişlerdi".(Taha: 20/91) Hız. Musa (a.s.) İsrailoğullarının samir adındaki putperest tarafından yapılan buzağıya tapmalarının haberini aldığı için üzgün, kızgın kavmine döndü hoş olmayan bir manzara ile karşılaştı.³⁸“ Böylece Mûsâ (Tûr dağından, onların yaptıklarından dolayı) kızgın ve üzgün olarak kavmine dönünce: 'Bana ardımdan ne kötü halef oldunuz! Rabbinizin emrine(sabretmeden) acele mi ettiniz?' dedi. (Tevrât) levhaları(nı yere) bıraktı ve kardeşinin başından tuttu, onu kendine doğru çekmeye başladı. (Kardeşi de:) '(Ey) anamın oğlu! Doğrusu (bu) kavim beni hırpaladı ve nerede ise beni öldürüyorlardı! Artık düşmanları bana güldürme ve beni (bu) zâlimler gürûhuyla berâber tutma!' dedi".(Araf: 7/150) Ayette Hız. Musa (a.s.)'ın kardeşi Harun (a.s.)'ın sakalını ve başını tutup çekmesini zikretmektedir. Bunun sebebi Hız. Harun (a.s.)'ın İsrailoğullarıyla birlikte Hız. Musa (a.s.)'ın bıraktığı yerde beklemesi ve Hız. Musa (a.s.)'ın arkasından gitmemesidir.³⁹

Hız. Musa (a.s.) İsrailoğullarının buzağıya tapma olayını önceden haber aldığı için, kavminin yanına geldiğinde kızarak elindeki vahiy levhalarını attı. Sonra kardeşi Harun (a.s.)'ın yanına gitti. Hız. Musa (a.s.) bir eliyle Hız. Harun (a.s.)'ın başını bir eliyle sakalını tuttu ve çekiyordu. Burada Hız. Musa (a.s.) vekil bıraktığı kardeşine kızması, kavminin içine düştüğü sapkınlığından dolayı Hız. Harun (a.s.) suçlaması, onun pasif kalmasından dolayı gibi düşündüğü içindir.⁴⁰; “Mûsâ döndüğünde bu durumu bilmediğinden: "Harun!" dedi, "onların saptığını gördüğünde benim izimce gelmene ne mani oldu, yoksa emrime karşı mı geldin?" deyip onu sakalından tutarak çekmeye başladı".(Taha: 20/92-93) Hız. Harun (a.s.) kendisini Musa (a.s.)'ın elinden kurtarmaya çalışıyordu.; “Harun ise ona: "Ey annemin oğlu!" dedi: "İnan ki bu millet beni fena halde hırpaladı, nerdeyse beni linç edip öldüreceklerdi. Ne olur, düşmanlarımı üstüme güldürme, beni bu zalim milletle bir tutma!"dedi.(Araf: 7/150) Aslında Musa (a.s.)'ın kardeşine kızması, onun gibi büyük bir peygamberin dini konular konusunda ne kadar hassas olduğunu gösterir. Kavminin üzerine vekil olarak bıraktığı kardeşi Hız. Harun (a.s.) kavminin sapkınlığa düşmesinde bir engelleme faaliyeti yapmadığından kuşkulanıp sert davranmıştır.⁴¹ Hız. Harun (a.s.) bu seslenişinde asla İsrailoğulları tapacakları put derdine düştüğünde “istedikleri gibi put yapsınlar tapsınlar” demedi. Karşı çıktığında üzerine yürümüşler ve dövmeğe kalkışmışlardır. Durum böyle oluncada iman edenlerle bir olup putçularla savaşmak toplumda büyük bir infiale yol açacağını düşündüğünden dolayıda belki bu düşüncesinden vaz geçmiştir.⁴²

Hız. Musa (a.s.)'ın ise olaylar karşısında ise çok üzgün olması ve sinirlerinin son noktaya ulaşmasında gayet normal idi. Çünkü Turi Sina giderken İsrailoğullarını iyi bir halde bırakıp gitmişti. İsrailoğullarının putperest olması takdirle, tebrikle alkışlarla karşılanacak bir durum değildi. Bu durumun tabii bir sonucu olarak sorumlu tuttuğu kişiden sorulması kadar doğal bişey olamazdı. Hız. Musa (a.s.) Firavunun zûlmünden kurtardığı İsrailoğullarının vefa göstermeyip Allah c.c.'in bunca lutfuna kendilerini zûlümünden kurtarmalarının karşılığı bu olmamalıydı.

³⁷ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 11: 45-55.

³⁸ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 11: 76-81.

³⁹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4: 123.

⁴⁰ Razi, *Tefsir-i Kebir*, 11: 76-81.

⁴¹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4: 121-124.

⁴² Taberi, *Taberi Tefsiri*, 4: 121-124.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu davranış tıpkı bir babanın evden ayrılırken eşine çocuklar sana emanet onlara dikkat et yanlış yola düşmesinler gibi telkinde bulunup aradan bir zaman geçtikten sonra eve dönünce evdeki düzenin değiştiği çocuklarının yanlış bir takım yollara düştüğünü göre baba, ilk önce sorumlu olarak bıraktığı eşinden hesap sorar. Bu hesap ortamın vehametine göre şekil alır. O nedenle Musa (a.s.)'ın İsrailoğullarının başına gelen felaketlere babanın evladına yaptığı dua gibi ümmetine dua eden bir peygamber ve daha sonra yıllarca İsrailoğullarını insan yerine koymayan, onlara hertürlü işkence ve zülmü reva göre Firavun gibi bir zalimden kurtarıp ferahlığa kavuşturan bir peygambere ve o peygamberi gönderen Yüce Yaratıcıya nankörlük etmek akıl kararı değildir. İşte bu manzara karşısında Musa (a.s.)'ın kızıp öfkelenerek Harun (a.s.)'a tepki göstermesi doğal seyrin getirdiği bir sonuçtur. Çünkü İsrailoğullarına yapılan bunca iyiliğin karşılık bulmaması ve sonucunda nankörlük olması davası ilahi olan bir büyük peygambere haksızlıktır. Bu haksızlık karşısında kendi yerine vekil bıraktığı ve sorumlu tuttuğu Peygamber olan kardeşinin yapışması doğaldır. Bu gösteriyorki Hz. Musa (a.s.)'ın nazarında olgun insanın nankörlük, vefasızlık ve haksızlık karşısında kızması gayet normaldir.

KAYNAKLAR

- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul, Yeni Ufuklar Neşriyat, 2007.
İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. İstanbul, Çağrı Yayınları, 2000.
Razi, Fahrüddin, *Tefsir-i Kebir*. İstanbul, Huzur Yayınları, 2013.
Taberi, Muhammed b. Cerir, *Taberi Tefsiri*. İstanbul, Hisar Yayınları, 2012.
Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetüt-Tefasir*. Halep, Darun-Numeyru- Dimeşk, Matbaatü-Sebil, 1994.
Sabuni, Muhammed Ali. *Safvetüt-Tefasir*, (İstanbul, Ensar Neşriyat, 2018.
Kurtubi, Muhammed, *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an*. İstanbul, Buruç Yayınları, 1997.
Mukatil bin Süleyman. *Tefsir-i Kebir*. İstanbul, İşaret Yayınları, 2017.
Ahmed bin Hanbel, Müsned. İstanbul, 1981.
Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*. , İstanbul, Azim Dağıtım, 2003.
Zemahşeri, *El- Keşşaf*. İstanbul, Ekin Yayınları, 2017.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

İNSAN HAKLARI ALANINDA

HZ. MUHAMMED ALEYHİSSELAM'A DUYULAN İHTİYAÇ

Ahmet KARATUT*

*Hazer kıl kırma kalbin kimsenin cânını incitme Esir-i gurbet-i nâlân olan insânı incitme
Tarîk-i işkdabi-çâreyihicrânı incitme
Sabır kıl her belâya hâne-yi Rahmân'ı incitme Felekte hâsılı insan isen bir cânı incitme Günahkâr
olma Fahr-i Âlem-i zî-şânı incitme*

Alvarlı Efe Hazretleri

ÖZET

Günümüzde ulusal ve uluslararası hukuk alanında insan hakları bakımından pek çok gelişmeler yaşanmakta olup bu alanda ulusal ve uluslararası çeşitli örgütler kurulmaktadır. Ancak yine de insan hakları ihlalleri, yoksulluk, kan ve gözyaşı sona erdirilebilmiş değildir. Şu bir gerçektir ki; insan haklarının tam anlamıyla korunabilmesi için onun ilahi temellerinin bulunması zaruridir. Bütün insanlık âlemi, kendimanevi dünyalarında istemedikleri söz, hal ve davranışları, “*Kendim için istemiyorsam; başkası için de istememeliyim*” diyebilmelidir. Bu da ancak model insan, Muhammed aleyhi’s-selâmın ondört asır önce getirmiş olduğu değerlerin doğru anlaşılabilmesi ve pratiğe dönüştürülebilmesiyle mümkündür ki günümüzde bütün insanlık âleminin O’na çok ihtiyacı vardır.

Batı dünyasında ilahi temeller tahrif edildiğinden çökmüştür ve insanların manevi dünyasına hitap etmekten uzak bir haldedir. Bu nedenle insan hakları kazanımları çabasında batı insanı kilise ve ruhbanlarla da mücadele etmiştir. Çünkü tahrif edilen bir din anlayışı, papazların ve ruhbanların elinde insanlara baskı aracı haline gelmiş ve bu nedenle de insanlar dinden uzaklaşmıştır ve bu uzaklaşma halen devam etmektedir. Oysaki İslam dünyasında, insanların din ile maneviyat ile mücadelesi söz konusu değildir. İslam’ın insan hakları alanında ve diğer alanlarda bundan ondört asır önce getirmiş olduğu değerler insanlık için bütün yönleriyle tatmin edici olmaya devam etmiştir ve etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Muhammed aleyhi’s-selâmın özellikle insan hakları alanındaki insanlığa hizmet eden eşsiz anlayışının günümüz dünyasındaki farkındalığını sağlamaya bu değerlerin insanların huzur ve barış içerisinde yaşayabilmesi için tek yol olabileceğini ifade etmeye çalıştık. Zira sadece hukuk kuralı koymanın, bu kuralları anayasa ve kanunlara dercetmenin ya da sadece ulusal ya da uluslararası örgütler kurmanın, insan haklarının korunması için yeterli olmadığı açıkça görülebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Model İnsan, İnsan Haklarının Korunması, Veda Hutbesi

THE NECESSITY OF PROPHET
MUHAMMAD (PBUH) IN THE FIELD OF HUMAN RIGHTS

ABSTRACT

Nowadays, there have been many developments in terms of human rights in the field of national and international law. Although national and international organization are being set up in this area, human right abuses, poverty, blood and tear have not been concluded. It is a fact that presence of divine bases is essential to fully protect the basic human rights. The whole humanity community should be able to say that “*If I do not want for myself; I should not ask for anyone else*” in spiritual worlds. This is only possible if the values of the model man, Muhammad Aleyhi’s-selâm, brought about fourteen years ago, can be correctly understood and today, the whole humanity World needs Him very much.

* Öğr.Gör., akaratut@ksu.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

In the western world, the divine foundation collapses because it has been distorted and is far from addressing the spiritual world of people. For this reason, the western people have struggled with the churches and the holy people in the face of human rights gains. Because a distorted understanding of religion has become an instrument of oppression for the people in the hands of priests and clergy, and for this reason people have moved away from religion, and this departure is still going on. However, in the Islamic world, people do not have a fight with religion and spirituality. The values that Islam has brought in the human rights field and in other fields fourteen years ago have continued to be satisfactory for humanity in all its aspects.

In this study, we tried to show that Muhammad Aleyhi's-selâm's awareness of the unique understanding of human beings, especially in human rights, can be the only way for people to live in serenity and peace. It can be clearly seen that it is not enough to just rule the law, to interpret the serules in the constitution and laws, or just to establish national or international organizations, to protect human rights.

Keywords: Human Rights, Model Human, Protection of Human Rights, Farewell Sermon

1. GİRİŞ:

İslam dünyasının, son birkaç yüzyıldır batı kültürünün ve asıl konumuz olan batı liberalizminin geliştirdiği insan hakları değerlerinin etkisi altında kalmış olduğu acı bir gerçektir. Aslında bizim medeniyetimizde yüzyıllardır var olan insan hakları değerlerini biz fark edemiyoruz. Elbette bu durumun birçok sebepleri vardır; ancak en önemli sebep, Müslümanların “*bildiği ile amel etme noktasındaki*” yaşadığı sıkıntılardır. Bir hadiste ifade edildiği üzere, eğer bir Müslüman öğrendiği bir bilgiyle amel etseydi Allah ona daha çoğunu öğretecekti. Yani Müslümanlar her nedense “muamelat” safhasında “*Allah'ın rızası*”nı unutup kendi “*nefsinin arzusunu*” arayan bireyler haline gelmişlerdir ki bu durumun getirdiği sonuç da ortadadır. “**Kişi bilmediğinin düşmanıdır**” kuralı gereği, toplum olarak, sahih kaynağından öğrenip gereği gibi yaşamadığımız İslam'ın düşmanı olmasak bile, maalesef, gafilleri durumunda olan bir yapıyla karşı karşıyayız.

Müslümanı bu ideal olandan uzaklaştıran, nefis olsun, şeytan olsun, dünya sevgisi, makam sevgisi, kötü arkadaş, kötü ortam, ihtiraslar, kıskançlıklar vs. daha pek çok engeller aşılamaz mı ve bu birçok düşmanlar yenilemez mi? Yani kâmil bir insan olmak çok mu zor? Şöyle ki bir dostum, insan-ı kâmil olmanın yolunun “**küçük adımlardan büyük adımlara ulaşmak**” tekniğinin uygulanması ile mümkün olabileceğinden bahsetti. Dostuma göre: “*Bir medeniyetin tekrar inşası ve tamirati bir anda olamazdı. Yıkılmak kolay ama yapmak zordu. Örneğin, Efendimizin risaleti yıllarca sürdü. Efendimize kırk yaşında peygamberliğin gelmesi de tesadüf değildi. Çünkü insanın, hayatı anlaması ve tecrübe sahibi olabilmesi için zamana ihtiyacı vardı. Görüldüğü gibi hep bir süreçler silsilesi var insanın dünyasında...*” Çok güzel bir örneği de ekledi dostum sözlerine: “*Bir insan, vücut kaslarını geliştirmek istese, sürekli onun üzerine çalışmak zorundadır. O insan az da olsa her gün kaslarını çalıştırmalıdır, spor yapmalıdır. Azda olsa sürekli bir çaba ile insanın maddi kasları nasıl gelişiyor ise; insanın iyilik kasları da maneviyatı da böyle az da olsa sürekli yapılan ibadetler ile gelişebilir... İnsan, iyi ve doğru olan şeyleri az da olsa sürekli yaparak, yapmaya çalışarak iyilik kaslarını geliştirir ve küçük küçük adımlarla büyük engelleri aşabilir.*” Ben bunu dinlediğimde, Efendimiz' in, insanın en hayırlı ameliyle ilgili olan “**az da olsa sürekli olandır.**” sözünü hatırladım. İyi ve doğru olan şeyleri sürekli yapmaya çalışmak, oldu ki hataya düştün, yeniden tövbe ve nedamet ile ayağa kalkmak ve yeniden samimice hak yolda yürümeye çalışmak, küçük küçük adımlarla yürümeyi öğrenmek, basamakları aşmak ve insan-ı kâmil olmak... Tabii kibu, samimi bir yaklaşım ve “**muamelat**” istiyor; yanibildiğin ile amel etmeyi gerektiriyor. Ancak; kanaatimce bir müslüman, ihlas, samimiyet ve gayret gösterdiği sürece kâmil insan olma yolunda muhakkak başarılı olabilecektir. Eğer kişi, Allah'a yaklaşmak için gayret gösterir ise, muhakkak O'nun kendine yakın olduğunu görebilecektir.

Yukarıda ifade ettiğim küçük adımlardan birine bu yazıyı okuduğunuz andan itibaren şu şekilde başlayabiliriz. Örneğin, kişinin ne kadar dinini yaşayamasa dahi evden çıkarken Model İnsan Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın evden çıkarken yapmış olduğu “**Bismillahi Tevekkeltü Alellahi La Havle ve La Kuvvete İlla Billâh¹**” duasını düzenli olarak yapması (alışkanlık haline getirmesi) ve bu duayı az da olsa hergün evden çıkarken sürekli devam edebilmesi kişinin, yukarıda ifade ettiğim küçük kazanımlarını büyütebilmesine vesile olabilecektir. Yine kişinin ölümü çokça düşünmesi de

¹Tirmizi, Deavat: 34, <http://www.kuranikerim.com/kutubi-sitte/1810.html> (Erişim Tarihi:25.04.2018)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

başka bir örnek olabilir. Efendimiz, bütün zevkleri yok eden ölümü düşünmemizi tavsiye etmektedir. Eğer yukarıda ifade ettiğimiz üzere “muamelat” safhasında başarılı olmak istiyor isek Efendimiz’in bu sözünü de tatbik etmeliyiz ve günde en az üç-beş dakika dünyadaki kaçınılmaz akıbetimizi yani ölümü düşünmek zorundayız. Çünkü ölümü düşünmeyen insan, dünya ve ahiret dengesini kaybeder. Müslümanlar olarak, hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya çalıştığımız halde yarın ölecekmiş gibi ahirete çalışmayışımızın nedeni, bu dengenin kaybedilmiş olmasındandır. Müslüman, çalışkandır, iki günü eşit değildir. Zira o, İslam’ın ilk emri olan “oku” emrine uyar, ilmin Allah’ı anlattığını bilir, ilmi arar, bulur; ama dünya ve ahiret dengesini de asla kaybetmez.

Model insan olma yolunda yukarıda ifade edilenler dışında pek çok şeyler söylenebilir. Biz müslümanlar olarak şu geçici dünya hayatında, ölüm gelinceye kadar samimice bir çaba içerisinde olmak zorundayız. Bu çaba her insanda az ya da çok olabilir; ama hiç çaba göstermemek ve kendini tamamen batının vahşi emperyalmedeniyetine teslim etmek, az da olsa mücadele etmekten daha vahim bir durumdur. Çünkü unutulmamalıdır ki bu geçici dünya, hak ve batıl mücadelesinin verildiği bir sahadır, bir imtihan meydanıdır. Burasına sonsuz bir cennet havası verilemez. Dünyada cennet aranmaz; ancak cennet kazanılır. Ancak müslümanların dünyayı bir selamet yurduna dönüştürmeye çalışması ise mümkündür. Bunun yolu da İslâm’ın doğru anlaşılmasında ve onun sosyal hayatta pratiğe dönüştürülmesindedir. İslam ise; Allah’ın, insanlara tebliğ edilmek ve insanları hak, adalet, hayır ve huzurun hâkim olacağı bir hayata erdirmek üzere, Peygamberimize vahiy yoluyla gönderdiği en son ilahidavettir. Bu bağlamda dünyamızın huzur ve selamete kavuşması ancak bu davete uymakla mümkündür.

2. İNSAN VE ADALET KAVRAMLARI

İnsan, Arapça “ins” kelimesinden türetilmiş ve “unutmak” manasındaki “nesyden” insiyan olduğu ifade edilmektedir. İbni Abbas’a atfedilen bir rivayette “*insan ahdini unutmaması sebebiyle bu ismi almıştır*” şeklinde de yorumlar yapılmaktadır. İnsanın kendi yaratılışını ve Allah’ı unutmaması nedeniyle Kuran-ı Kerim’de insana, sürekli “yaratılışına bakması” ve “üç karanlık yerde” ve “önemsiz bir su” dan yaratıldığı hatırlatılır. Bunun yanında insan nev’inin ilk türü olan Ademaleyhi’s-selam ve onun eşi ve cennetten çıkarılışı hakkında da ayetler bulunmaktadır. Kuran-ı Kerim’de ayrıca insanın bir halife olduğu, yetki ve sorumluluklarının bulunduğu da ifade edilmektedir.² Allah insana lütuf ve ihsanını göstermiştir. Kur’an-ı Kerim’de “Göklerde ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir. Elbette bunda düşünen bir toplum için deliller vardır”³ ayetiyle de bu ifade edilmiştir.

İslam inancında insan; “ikram edilen ve en güzel şekilde” yaratılan bir varlıktır. Allah bizzat insanı muhatap almış ve en önemlisi de insan, akıl nimetinin yanında daha başka sayısız değerlerle de müşerref kılınmıştır. İnsanın bu özelliği sorumluluğunu da beraberinde getirmiştir. Dünya, bu sorumlulukların en iyi şekilde yerine getirilmesi gereken geçici bir misafirhanedir. İslam ise bu sorumluluğun nasıl yerine getirileceğini gösteren ilahi bir rehberdir. İslam, sorumluluğunu yerine getirmeyenler için ahiret hayatında bir cezanın var olduğunu beyan ederken; sorumluluğunu en iyi şekilde ifa edenler için de bir mükâfatın bulunduğunu haber verir.⁴

İnsanın yukarıda ifade edilen sorumluluklarını ifa ederken muhakkak adil olması gereklidir. Güzel ahlâk da zaten adil olmayı gerektirir. Buradaki adalet ilahi bir temeli bulunan gerçek adalettir.⁵ Dengeli hareket tarzı, dengeli düşünme, kişisel ve sosyal alanda dirlik ve düzeni sağlama çabası, hakkaniyet ve eşitlik ilkelerine uygun davranma adalettir. Kur’an-ı Kerim’de ise adalet kavramı, denge, düzen, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük ve objektif olma şeklinde ifade edilmiştir.⁶ “Denge” adaletin temel özelliğidir ki bu nedenle adaletin simgesi terazi olmuştur. Onun için insan önce kendisi için, sonra diğer insanlar için, toplum için, hayvanlar, bitkiler, canlı ve cansız varlıklar için adil olmalıdır; ama bilhassa da insan hakları konusunda adil olma

²Kutluer, İlhan, “TDV İslam Ansiklopedisi” <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan>, (ET:02.02.2018).

³Câsiye 45/13.

⁴Zengin, Salih Zeki, “İslam, Ahlak ve Etik”, <http://ybu.edu.tr/yulisa/contents/files/UL%C4%B0SA%20B%C3%9CLTEN%20-%20Kuramsal%20ve%20Kavramsal%20Tart%C4%B1%C5%9Fmalar%20-%20202.pdf>, (ET:02.02.2018) s.8.

⁵ Karatepe, Şükrü, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.109.

⁶ Eskicioğlu, Osman “İslam ve Uluslararası Adalet” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.118.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bakımından daha hassas hareket etmelidir.⁷ Zira Allah, farz kıldığı ibadetleri yapmayan kişileri affedebileceğini; ancak, insanlara karşı yapılan haksızlıklar için bizzat o şahıs ile helalleşmek gerektiğini buyurmaktadır. İslam Hukuku'nda "kul hakkı" kavramı vardır. Batı kültüründe böyle bir hakkında varlığını görmek mümkün değildir. Kul kavramı ise çok geniş bir kavramdır. Örneğin hayvanlar da birer kuldür. Hayvanların da hakkı ve hukuku vardır. Batı da hayvan hakları ile ilgili düzenlemeler daha çok yenidir. İslam Medeniyetinde ise Peygamberimiz, hayvan haklarıyla ilgili hükümleri getirmiştir. Yine İslam tarihinde de hayvan haklarına riayet edildiği görülmektedir. Buradan kul haklarının Allah'ın haklarından önce geldiğini ifade edebiliriz.⁸ Adaletli insan her hak sahibinin hakkını vermelidir. Bu yönüyle hukuki bir terim olan adalet, eşitlik ilkesiyle de doğrudan ilgilidir. Eğer bir toplumda adalet tam olarak uygulanıyorsa orada zulümden bahsedilemez. Eğer bir insan, hukukun tanıdığı hak ve yetkileri tanımıyor ve insanların adalet duygularını zedeliyorsa o insanın dindar olduğundan da bahsedilemez. Çünkü İslam inancı adaleti emretmektedir. Kur'an-ı Kerim'de "Hiç şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği, akrabaya vermeyi emreder, fenalığı ve haddi aşmayı reddeder"⁹ ayetinde de belirtildiği üzere eğer bir insan, insan olmanın gereğini yapmıyor ve adaletli davranmıyor ise bundan İslam'ı sorumlu tutmak mümkün değildir. Bundan ancak, o adaleti uygulamayanı sorumlu tutmak gerekir.

Hz. Muhammed aleyhi's-selâm'ın hayatı da birçok adalet örnekleri ile doludur. O bir hadisinde, "Ey insanlar, sizden evvelkileri şu halleri mahvetti: İçlerinden sivrilmiş biri hırsızlık yapınca onu serbest bıraktılar. Aynı işi, zayıflarından biri yapınca onu cezalandırdılar. Allah'a yemin ederim ki hırsızlığı yapan Muhammed'in kızı Fatıma dahi olsa elini mutlaka keserdim"¹⁰ Yine, Peygamberimizin küçük torunları Hasan ve Hüseyin aynı anda Peygamberimizden su istediler. Peygamberimiz önce Hasan'a sonra Hüseyin'e su verdi. Bunun üzerine Hz. Fatıma "Babacığım suyu neden önce Hasan'a verdin, yoksa Hasan'ı daha çok mu seviyorsun?" diye sordu. Peygamberimiz: "Hayır, ilk önce suyu Hasan istedi."¹¹ cevabını verdi. Bu olay, Efendimizin ufak bir teferruatta dahi adaleti tesis etmeye çalıştığını açıkça göstermektedir. Yani Peygamberimizin hayatının her aşamasında adalet mücadelesi açıkça görülebilir. Örneğin Mekke ve Medine Müslümanlar arasındaki kardeşlik, Muhacir ve Ensar arasındaki kardeşlik, Medine sözleşmesi ile kurulan Yahudi ve müşrikler ile barış içinde yaşama arayışı O'nun hak ve adaleti sağlama gayretleri olarak gösterilebilir.¹²

2.1. İnsan Hakları Kavramı:

İnsanın sadece insan olması nedeniyle doğuştan sahip olduğu haklara "insan hakları" ifadesini kullanıyoruz. İnsan hakları; hiçbir ayırım yapılmaksızın, dokunulamaz, vazgeçilmez, devredilemez yani her insanın koşulsuz yararlanabileceği evrensel haklardır. Bu tür haklara örnek olarak, yaşama hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, kişi güvenliği ve özgürlüğü, adil yargılanma, mülkiyet hakkı, din ve vicdan özgürlüğü, kanunsuz suç ve ceza olmayacağı ilkesi gibi örnekleri verebiliriz. Bu haklar, insanın diğer varlıklardan farklı ve üstün olmasından kaynaklanır.¹³

İslam Hukuku'nda; insan, temel hak ve hürriyetleri ile doğar ve insan "mükerrerem, şerefli ve onurlu bir varlıktır."¹⁴ Batı kaynaklarında insan hakları için; "insanın doğuştan getirdiği onuruyla ilgili haklardır" olarak ifade kullanılmıştır.¹⁵ Yani doğuştan kazanılan bir haktır; ancak İslam'da ise Allah zaten insanı şerefli ve onurlu bir varlık olarak yaratmıştır. Yani Allah'ın insana daha önceden verdiği bir değer vardır. Bu açıdan, batı medeniyeti ile İslam medeniyetinin insan haklarına bakış açısı birbirinden farklıdır. İslam dünyasında 1400 yıl önce insan hakları dışında hatta hayvan hakları dahi düzenleme alanı bulmuştur.¹⁶ İslam medeniyetinde mahlûkat birbiriyle yardımlaşmaktadır; yani yardımlaşmak

⁷ Eskicioğlu, a.g.e., s.122-123.

⁸ Kayaoğlu, İsmet, "İslam'da Adalet Mefhumu" <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9836.pdf>. ET:02.02.2018 s.203.

⁹ Nahl 16/90.

¹⁰ Buhari, El-Camiu's-Sahih, VIII s.15 (Aynı hadis Müslim'de de bulunmaktadır).

¹¹ Ahmet b.Hanbel, Müsned, I/101.

¹² Yılmaz K., Musa, "İslam Devletinin İlk Anayasası: Medine Anayasası" Köprü Dergisi, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=977> (Erişim Tarihi:10.04.2018).

¹³ Karatepe, Şükrü, "İnsan Haklarının İlahi Temelleri" Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.109.

¹⁴ İsrâ 17/70.

¹⁵ Kalabalık, Halil, "İnsan Hakları Hukuku"4. Bası Ankara 2015, Seçkin Yayınları, s.25.

¹⁶ Akgündüz, Ahmet "İslam'da İnsan Hakları Beyanname" İstanbul 2017, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, s.15

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

esastır. Kur'an-ı Kerim'de "Zaruri ihtiyaçları bulunsa bile, kardeşlerinin nefislerini kendi nefislerine tercih ederler"¹⁷ ayeti bu yardımlaşmayı ifade eder. İnsan Hakları kavramı, zaten İslam dünyasında ondört asırdır var olan bir kavramdır. İslam dininde insan hakları doğuştan getirilen haklar değildir. Aksine Allah'ın insanı şerefli bir varlık olarak yaratması ve onun bu onur ve şerefi gereği Allah'ın "ikram edilen varlığa" verdiği bir haktır. *Ayrıca İslam hukukunda insan haklarına saygılı olmak hem hukukî ve hem de dînî bir vecibedir.*¹⁸ *İnsan hakları alanında adaletin tesis edilmesi kanunîdeğil; aynı zamanda ilâhî bir emirdir. İnsan ilâhî emir gereği, diğer insanlara, canlılara, cansızlara hatta kendi nefisine dahi adaletli olmak zorundadır.*¹⁹ Yani ilâhî vahye dayalı değerler silsilesi içerisinde insan haklarının önemli bir yeri vardır. Kavramsal olarak bundan ondörtasır önce getirilen değerlerde "Yaşama hakkı, can ve mal güvenliği, ırz ve namusun korunması, mülkiyet hakkı, konut dokunulmazlığı, sosyal güvenlik hakkı, İşkence yasağı, Zorla çalıştırma yasağı vs." gibi günümüzde de dile getirilen temel hak ve özgürlükler bulunmaktadır. Ancak terim anlamı itibariyle özellikle ortaçağın sonlarından itibaren 18. ve 19. yy. batı düşünce sisteminde bir gelişme gösterdiği de kabul edilmelidir.

İkinci dünya savaşında milyonlarca insanın ölmesi üzerine 20. yy. ikinci yarısından sonra dünya üzerinde insan hakları alanında önemli gelişmeler olduğunu görmekteyiz. Ancak; insan hakları alanında atılan bu adımlar maalesef ilâhî temelden uzak bir yapıda ve pozivistik felsefi düşünce sistemine göre şekillenmektedir. Böylece, batılı düşünürlerin kendi istek ve arzularına göre ve insan haklarının temelde ilahi vahye dayalı olduğu görülemediğinden bir "örümcek evi" kurma gibi bir fonksiyon ortaya çıkmıştır. İlâhî vahiy bir kenara konulduğu için bugün hâlâ kan ve gözyaşı dünya üzerinde devam etmektedir. O halde şunu ifade etmeliyiz ki; insan hakkının güvence altına alınması, insanın âlî hak ve menfaatlerinin korunması, temel hukuk ilkeleri haline gelmesi, ancak onu ilâhî vahiy temelinde inşa etmek ile mümkün olabilecektir.²⁰

Müslümanların insan hakları ile ilgili hukukî değerleri gidip batı dünyasında aramasına lüzum yoktur. Batı'da gelişen insan hakları ile İslam Hukuku'nun insan hakları anlayışları tamamen farklıdır. İslam medeniyetinde, Batı'da olduğu gibi 17. ve 18. Yüzyıllarda başlayan "insan hakları var mıdır, yok mudur?" şeklinde bir tartışma bulunmaz. Batı siyasi tarihinde görüleceği üzere; insanların yakıldığı, işkenceye tabi tutulduğu, toplu halde yok edildiği, farklı dinlere saygının bulunmadığı ve inançların baskı altına alındığı dönemler açıkça görülebilmektedir.²¹ Hukuk, ihtiyacın var olması halinde ortaya çıkar, demek ki; batıda insan hakları ihlalleri tarih boyunca o kadar çok görülmüş ki, bu alanda bir insan hakları hukuku çıkarma gereği duymuşlardır. İslam dünyasında insan hakları var iken varolan bir şeyin ilanına gerek görülmemiştir. Avrupa'da insan hakları olmadığı için bununla ilgili beyannameler, bildirgeler vs. ilan edilmiştir.²² Ancak, yine de İslam Hukukçuları 1981 yılında "**İslam'da İnsan Hakları Beyannamesi**" niyayınlamışlardır. 1400 yıldır var olan İslam'daki insan hak ve hürriyetlerinin tedvin edildiği bir beyanname, "Dünya İslam Konseyi" tarafından yayınlanmıştır. Beyanname, yirmioç maddeden oluşmaktadır. Bu beyanname, Kur'an ve sünnetteki insan haklarının birçoğunu ihtiva eder. Bu beyanname, bazılarının iddia ettiği gibi, batılı yazarların taklit edilmesi ile ortaya çıkmış değildir. Çünkü beyannamede Kuran'da ve sünnette zaten var olan haklar belirtilmiştir. Şuanda; Batı dünyası kendini aklamaya çalışarak, İslâm'ı "korku dini" olarak göstermeye ve toplumsal alanda bir "İslamofobia" oluşturmaya çalışmaktadır. Oysa İslam, tarih boyunca insanlığa huzur ve mutluluk vadeden sevgi ve barış dini olmuştur.²³ İslam, insanların ruh ve gönül dünyasına hitap edebilmektedir çünkü tahrif edilmemiştir. Kendi evinizin anahtarını düşünelim, bu anahtarın yapısında küçük bir tahrifat yaptıysanız kendi evinizin kapısını açabilmeniz mümkün olmadığı gibi, bozulmuş ve tahrif edilmiş inanç sisteminin de insanların ruh ve gönül dünyasına giden kapıyı açabilmesi olanaksızdır. Batı'da insanların Hristiyanlık'tan uzaklaşmasının sebeplerinden birisi de budur. Gönül dünyasının anahtarı İslam'ın elindedir ve sadece insanların gönül dünyasına İslam girebilmektedir.

¹⁷ Haşr 59/9.

¹⁸ Türköne, s.84.

¹⁹ Nahl 16/90.

²⁰ Hatemi, Hüseyin, "Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları" Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.3.

²¹ Türköne, Mümtazer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İnsan Hakları" Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara s.83.

²² Akgündüz, s.107.

²³ Bakara 2/ 208.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İslam'ın manevi zenginli muhteşemdir. İnsanlar İslam'dan manevi olarak doyum elde ettiklerinden din değiştiren müslüman sayısı dünya üzerinde oldukça azdır.²⁴Batı dünyası, İslam'ın sahip olduğu manevi zenginliği kendi maddi zenginliği ile yenemeyeceğini anlamıştır. Çünkü Peygamberimizin getirdiği anlayış, bütün insanlığın yolunu temizleyip tekâmülün ve medeniyetin yolunu açmaktadır.²⁵ Kuran'ı Kerim'in getirmiş olduğu insan haklarının korunması ile ilgili değişmez kurallar kıyamete kadar insan için büyük bir güvence teşkil etmektedir. Anayasalara değişmez ya da değiştirilmesi çok zor olan kurallar konulduğu zaman bir sakınca görülüyor ama İnsan Haklarıyla ilgili Kuran'ı Kerimin değişmez kuralları denildiğinde bazı hukukçular bunu “gericilik” olarak nitelendirilebiliyor. Aslında; Kuran'ı kerim insan hakları açısından değişmez katı kurallar getirerek insan haklarını kıyamete kadar koruyucu bir görevi ifa etmektedir. Örneğin yoksullukla mücadele ve toplum düzeninin sağlanması açısından Kuran'ı Kerim'deki “Maun Suresi” dikkatli şekilde okunmalıdır.

Bu surenin anlamı şu şekildedir: “*Dini yalanlayanı gördün mü? İşte o, yetimi itip kakar; Yoksulu doyurmaya teşvik etmez; Yazıklar olsun o namaz kılanlara ki, onlar namazlarını ciddiye almazlar. Onlar gösteriş yapanlardır; hayra da mani olurlar.*”²⁶ İşte vahiy ile gelen bu düzenlemeyi insanlar gönül dünyalarına yerleştirebilseler şuan dünya üzerindeki “yoksullukla mücadele” her zamankinden daha etkili sonuçlar doğurabilecektir. Aksi halde bu maneviyat dünyası bir kenara bırakılarak tam anlamıyla yoksullukla mücadele edilebilmesi mümkün değildir. Günümüzde insan hakları alanında bu kadar gelişmeler var iken küresel kapitalizm dünyanın geri kalmış birçok ülkesinde birkaç dolara milyonlarca kadını on iki saat ve insan haklarını ihlal ederek çalıştırmaktadır.²⁷Kadın hakları savunucuları neredeler, insan hakları savunucuları neden buna bir çare bulamıyorlar.Çünkü İslam'ın getirdiği manevi değerlerden yoksun bir kapitalizm asla insan hakları dinlemez ve dinlemiyor.

İnsan hakları ile ilgili olarak yine Kuran'ı kerim “iyilikte yarışmayı emretmektedir.” Eğer bu vahyidüstur bir kenara konulur ise karşımıza batılı düşünür; Thomas Hobbes'un “insan insanın kurdudur” anlayışı çıkar ki böyle bir anlayış ise insan hakları değil belki bir canavar hukuku anlayışına sebebiyet verecektir. Thomas Hobbes, doğa halindeki insanın kendi varlığını koruması için daima bir savaş ve anarşi içinde olacağı, sadece gücü olan insanın istediğini elde edebileceği ve çıkara dayalı sınırsız bir hürriyet alanı bulunduğu anlayışına dayalı ve bu sınırsız hürriyet alanı nedeniyle “insan insanın kurdudur” ifadesini kullanmıştır. Ama gerçekten “İnsan insanın kurdu” mudur yoksa “insan ikram edilen akıl sahibi Ahsen-i takvim üzere yaratılan bir eşrefi mahlûkat” mıdır? İnsan hakları ilahi bir temelden yoksun olursa gerçek anlamda içi boşaltılmış bir hal almaktadır. Batı'da 18. yüzyılda “hürriyet” ve “eşitlik” kavramları ön plana çıkmaya başlamıştır.²⁸ Eşitlik kavramı ile hiç kimsenin doğuştan getirdiği bir üstünlüğünün bulunmadığı ve hürriyet kavramı ile de hiçbir sosyal sınıf ve tabakanın kabul edilemeyeceği, toplumsal sınıflardan birisinin diğerine üstünlüğü bulunmadığı, hükmetme yetkisi olamayacağı ortaya konulmuştur. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz üzere bu mücadele kiliseye karşı da yapıldığından ilahi bir kökeni bulunmamaktadır ve bir takım nefsanî, kişisel yorumlara dayalı hürriyet ve eşitlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Kişisel ve nefsanî arzulara göre olduğundan kişiye göre değişiklik göstermiş ve bugün kadar gerçek anlamda “adaleti” sağlanamamıştır.²⁹ Batı dünyası, kendi çıkarlarına ve Hıristiyan değer yargularına uymayan bir hususta insan haklarını rafa kaldırabilmektedir. Dünya üzerinde, emperyalist politikalar sebebiyle yurtlarını terk etmek isteyen insan sayısı hızla artmaktadır. Örneğin, 1910 yılında 33 milyon iken 2010 yılında bu rakam 214 milyon insan olduğu tahmin ediliyor. Milyonlarca insan yaşadığı topraklar üzerinde değil şuanda.³⁰Göçmen sayısı her geçen gün de artmaktadır. Eğer siz sadece pozivist düşünce tarzı ve sadece maddi boyutuyla insan haklarını ele alırsanız ilahi boyutu bir kenara koyarsanız ortaya çıkacak sonuç budur.

²⁴Uysal,Ahmet, Farklı Bakış Programı, <https://www.diyabet.tv/farkli-bakis/video/farkli-bakis-44-bolum--küreselleşme> (Erişim Tarihi:10.04.2018).

²⁵Demirçin, Emin, “Hz. Peygamberin Getirdiği İnsan Hakları” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.158.

²⁶<http://www.kuranmeali.org/kuran/maun-suresi/13-diyabet-vakfi-meali.aspx> (ET:09.02.2018).

²⁷Benhabib, Şeyla “Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanda İnsan Hakları” 2. Bası, İstanbul 2017,Koç Yayınları s.120.

²⁸ Karatepe, s.111.

²⁹ Karatepe, s.112.

³⁰Benhabib, s.117.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yine ilahi temellerden uzak materyalist düşünürlerin ileri sürdüğü toplumsal sözleşme anlayışı dahi insana insan hakkını sağlamaktan acizdir ve aciz olduğu da tarihsel tecrübeyle görülmüştür. Gerçekten günümüz dünyasında ifade edilen “eşitlik”“insana saygı”, “çevreye saygı” “dürüstlük” “İyiniyet” vs. gibi kavramların zaten bundan 1400 yıl önce İslam dünyasına hâkim olmuş kavramlardır.O halde model insanı tespit ederken doğru kaynağı ve doğru insanı bulmak zorundayız.Bunun için de Kur’an ve sünnet yolunda yürüyerek en güzel örnek insanı takip etmeliyiz.Ben bu model İnsan’ın Hz. Muhammed Aleyhi’s-selâm olduğunu düşünüyorum. O’na uyan toplumlar felaha kavuşmuştur ve kavuşacaktır.Asr-ı Saadet onun döneminde yaşanmıştır. O’na uymayanın ise pişmanlık çığılığı: “*Ne olurdu ben de Resul ile yoldaş olsaydım, onu izleseydim*”³¹ olacaktır.Batı’da ulusçuluğun, kavmiyetçiliğin geliştiğini ancak İslam dünyasında kardeşliğin, tek bir ümmet olma yolunda din bulunduğu ve vahyi düstur “*Elbette bütün müminler kardeştir*”³² inancının hakim olduğu her zaman için dikkate alınmalıdır.

2.2. İnsan Haklarının Tarihsel Süreci:

Batı’da insan hakları tartışmalarının ilk defa İngiltere’de “*MagnaCartaLibertatum*” ile ortaya çıktığını görmekteyiz ve birçok hukukçu da insan hakları açısından batı uygarlığında ilk belgenin “*Magna Carta*” olduğunu kabul etmektedir.1215 yılında İngiltere kralı ile o dönemdeki asiller arasında imzalanan ve altmış üç maddeden oluşan bu anlaşma da ilk kez kraliyet ailesinin yetkileri sınırlandırılmış ve temel hakların korunması hususunda Avrupa için önemli bir adım atılmıştır.MagnaCarta’da vergi adaleti, angarya yasağı, eşitlik ve “keyfi el koyma işlemlerinin yasaklanması” özgürlerin kişi güvenliğinin sebepsiz yere ihlal edilemeyeceği gibi kurallar baronlar tarafından krala kabul ettirilmiştir.Bu belgede, şehirlerin yani tüccar sınıfının hakları da korunmaktadır, vergi ile ilgili düzenlemeler vardır, mal güvenliğine önem verilmiştir.³³İslam Hukukunda ise başta Kur’anı Kerim, ayetler, hadisler,Medine Anayasası veilk insan hakları beyanamesi olan belge “Veda Hutbesi” temel haklarla ilgili olarak can ve mal güvenliği, namus güvenliği, din ve vicdan özgürlüğü ve akıl emniyeti gibi temel hakları düzenlemiştir.³⁴ Ortaçağa geldiğimizde Batı’da tahrif edilmiş ve kendi özelliğini kaybettirilmiş Hristiyanlık dini topluma düzen vermeden daha çok bir takım canavarca uygulamalara yer vermiş ve insan haklarının çok fazla gelişmediğini görmekteyiz.Daha sonradan Rönesans ve Reform hareketleri gibi bozulmuş Hıristiyanlıktan insanların uzaklaşması ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren yasama ve yürütme erkinin birbirinden ayrılması düşüncesi, batı liberal düşüncesi, devletin egemenlik yetkilerinin sınırlandırılması gibi konular insan haklarında bir takım gelişmeleri beraberinde getirmiştir.1689 Tarihli İngiliz Parlamentosunun insan hakları bildirisi “Bill Of Rights” ile yaşama hakkı, kişi güvenliği ve özgürlüğü, mülkiyet hakkı gibi hakları düzenlemiştir.Yine,“Bill of Rights” ’da zorla çalıştırma yasağı ve şahsın kendisine isnat edilen suçu öğrenme hakkı ve adil ve hızlı yargılanma hakkı getirilmiştir.Aydınlanma çağında ortaya atılan Toplum sözleşmesi fikri (Jean-JacquesRousseau) de batı düşüncesinde, insan haklarının gelişmesine katkısı olmuştur.Toplum sözleşmesi fikriyle ortaya çıkan 1776 tarihli Amerika’da “Virginia Haklar Bildirisi” insan hakları alanında batıda önemli bir gelişmedir. Bildiri de yine “*yaşama hakkı*”, “*mülk edinme hakkı*”, mutluluğu ve kişi güvenliğini arama hakkı ve ayrıca kamu yararı adına halkın hükümeti değiştirme hakkı da düzenlenmiştir. Ancak Batı’da insan hakları alanındaki en önemli gelişme tartışmasız 1789 tarihli *Fransa’da “Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi”* ile olmuştur. Bu bildiride de “*özgürlük*”, “*mülkiyet*”, “*güvenlik*”, “*zulme karşı direnme*” gibi haklar düzenlenmiştir. Bildiride,liberal yaklaşım açıkça görülmektedir ve ayrıca bu bildiri, Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi’nden de etkilenmiştir.Bildiri insanın doğal, devredilemez ve kutsal hakları bulunduğunu, her insanın özgür olduğu, mülkiyet hakkı bulunduğunu, kişi güvenliğinin olması gerektiği ve baskıya karşı direnme hakkı bulunduğunu beyan eder. Bildiriye göre yasa önünde bütün yurttaşlar eşittir.³⁵Bu bildirgede ifade edilen güçler ayrılığı prensibi halen günümüzde de etkisini devam ettirmektedir.On yedi maddeden oluşan Fransız Yurttaş ve İnsan

³¹ Furkan 25/27,28.

³²Hucurat 49/10.

³³ Özdağ, Ümit, “Batı’da İnsan Haklarının Doğuşu”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s.45.

³⁴ Baş, a.g.e., s.65-99.

³⁵ Özdağ, s.78.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hakları Bildirisi'nde yer alan “insanlar hukuken özgür ve eşit olarak doğar ve özgür ve eşit yaşar” hükmü, bugün 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Sözleşmesinin 1. maddesinde yer alan “bütün insanlar özgürdür ve onur ve haklar bakımından eşit doğar” ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Batı, kendi arzu ve isteklerine göre oluşturduğu insan hakları anlayışı nedeniyle işine gelmediğinde insan haklarını rafa kaldırabilmektedir. Kişilerin, “ifade, din ve vicdan özgürlüğü” olan temel hakların Fransa, Belçika ve Almanya’da gibi ülkelerde yasaklanması ve kişilerin dini inanç özgürlüğünün bu ülkelerde siyasi sembol olarak ifade edilmeye çalışılması bunun en önemli örneklerindedir.³⁶Hatta Fransa’da öğrencilerin sadece dini inançları nedeniyle “Eğitim ve Öğrenim Hakları” engellenmektedir.³⁷

Batı’da insan hakları mücadelesi kilise ve devlete karşı gerçekleştirilmiştir. Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayan mücadele Fransız ihtilali ile en üst seviyeye ulaşmış ve bu şekilde kilisenin ve soyluların yönetimdeki etkinliği sonlandırılmıştır. Öncelikle kilisenin devlet üzerindeki baskısının sona erdirilmesi mücadelesi verilmiştir çünkü kilise ve ruhbanlar iktidarı soylular ile paylaşıyorlardı ve kilisenin kralın iktidarını tanrı adına meşrulaştırdığına inanılıyordu. Böylece soylular dünyevi işleri ve papazlar ise din işlerini yürütüyorlardı. İnsan hakları mücadelesinde kilisenin yetkilerinin sınırlandırılmasından sonra, devletin yetkileri de sınırlandırılarak toplum üzerindeki baskısının sona erdirilmesi amaçlanmıştır.³⁸Peki, İslam dünyasında, Batı’daki insan hakları mücadelesi gibi bir sosyal olgunun olmaması nasıl açıklanabilir? Çünkü yine ifade etmeliyiz ki zaten bizde bu değerler Allah tarafından ikram edilmiştir ve insana verilmiştir. İnsan hakları konusundaki bu kadar zenginliklerimize rağmen “temel hak ve özgürlüklerimizin” siyasal anlamda topluma yerleşmemesinin tek nedeni ise “yöneticilerimizin İslam’ın gereklerini yerine getirmemeleri”, kendi bildikleri ile amel etmemeleridir. Yani muamelat safhasında yaşadığımız bilindik sıkıntılarımızdır. Bildiği ile yaşamayan ve yaşamak istemeyen yöneticilerimiz ve Müslümanlar nedeniyle şuan için maalesef Batı’nın gerisinde kalmış gibi gözükmekteyiz. Oysa gerçekte böyle bir gerileme yoktur. İslamiyet bir hayat nizamıdır.³⁹İslam dininin yaşamın her safhasına hitap eden yönünü ihmal etmemeliyiz. Şuda bir gerçektir ki batı siyasal anlamda kazanımları bulursa dahi sosyal ve ahlaki bir çöküntü içerisindedir. Bunun sebebi bu kazanımların felsefi temeller üzerinde olup, ilahi bir temelinin bulunmamasıdır. Batı’nın bu sosyal ve ahlaki çöküntüden kurtulabilmesi için, batıya insanın maneviyat âleminin tanıtılması ve ilahi hikmetlerin gösterilmesi gereklidir.⁴⁰

2.3. İnsan Hakları ve Yoksullukla Mücadele:

Sosyal adaletin sağlanması açısından Batı’ medeniyetinde bir “zekât” kurumu bulunmaz.Oysa İslam inancında zekât fakirin zengin üzerindeki bir hakkıdır. İlahi bir emirdir yani cebri bir müessesedir. Zekâtın verileceği kişilerin belirtildiği ayet: “Sadakalar, ancak fakirlere, miskinlere, onun üzerine memur olanlara, kalpleri telif edilmiş bulunanlara, azad edilecek kölelere, borçlulara Allah yolunda cihada atılanlara ve yolculara Allah tarafından farz kılınmıştır. AllahTealaÂlimdir, Hâkimdir.”⁴¹ Şeklinde ayrıntılı olarak gösterilmiştir. Zekât, gelir dağılımında dengeyi sağlar ve sosyal yapı üzerinde maddi ve manevi olumlu etkileri ortaya çıkarır. Zengin ile fakir arasındaki kutuplaşmayı giderir ve yoksulluğu azaltır. Kapitalizm’deki bencilliği zekât müessesesi ile yok edebiliriz. Zekât, insanı insan yapan, cömertlik, yardımseverlik, merhamet gibi özelliklerini geliştirir ve toplumsal anlamda barış ve huzuru temin eder.Zekât kişileri manevi olarak da rahatlatır. Eğer dünya üzerinde zekât mefhumu yaygınlaştırılmış olsa ve zengin olan kişiler mallarındaki fakirlerin haklarını vermiş olsalar dünyadaki yoksulluk bu kadar ileri bir düzeyde olmayacaktır. İnsan hakları açısından Efendimizin “Komşusu aç yatarken, kendisi tok yatan bizden değildir” anlayışına şuanda insanların gerçekten çok ihtiyacı vardır. Dünya üzerindeki küresel odaklar sermayeyi toplamışlardır ve bunu fakirlerle paylaşmak istemektedirler. Hatta bu güç odakları devletleri dahi aşan ve daha çok para kazanmak için her şeyi mubah gören bir anlayışı hâkim kılmaya çalışmaktadırlar. Bu durum Orta Amerika, Güney Asya ve

³⁶Benhabib, s.189.

³⁷Benhabib, s.191.

³⁸ Karatepe, s.110.

³⁹Demirçin, Emin “Hz. Peygamberin Getirdiği İnsan Hakları” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara s.158.

⁴⁰ Karatepe, a.g.e., s.115.

⁴¹Tevbe Suresi Ayet 60. (<http://www.kurantefsiri.com/kuran/tevbe-suresiayet-60-kuran-tefsiri.aspx>, (Erişim Tarihi:25.04.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Afrika’da milyonlarca yoksul insanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Küresel sermaye daha çok kazanmak için kendine milyonlarca modern köle oluşturmuştur. Küreselleşmenin ortaya çıkardığı hukuk sisteminin insan haklarını ihlal eden yönleri bulunduğu açıkça görülmektedir.⁴²

3. VEDA HUTBESİ VE BAZI TEMEL HAKLAR HAKKINDA AÇIKLAMALAR

İnsan hakları kitaplarında kamu hukuku kaynaklarında bahsedilmese de biz Veda Hutbesi’ne ilk halk ve hürriyetler beyannamesi diyoruz.⁴³ İnsanlığın rehberi olan model insan Peygamberimizin Hac farızasını gerçekleştirdiği sırada Hz. Âdem Aleyhi’s-selâm’ın tövbesinin kabul edildiği Arafat dağında beyan edilen Veda Hutbesi “Ey İnsanlar” çağrısı ile bütün insanlığa hitap eden evrensel bir boyutu bulunmaktadır. Bu hutbede İslam’ın insan haklarına verdiği önem açıkça ifade edilmiştir. Hutbenin muhteviyatında, eşitlik, hürriyet, kardeşlik, adalet, hakkaniyet, can ve mal güvenliği, emanet, vasiyet, nesep, zina, kan davalarının durdurulması, şeref ve haysiyetin korunması, ekonomik ve sosyal haklar, cahiliye adetlerinin sona erdirilmesi, faiz, karı-koca hakları, borç ve kefalet gibi hukuki düzenlemeler yer alır. Bu açıdan tarihi ve Müslümanlar için çok önemli bir insan hakları beyannamesidir.⁴⁴

3.1. Yaşama Hakkı:

Kur’an-ı Kerim de “*Kim bir canı, bir can mukabilinde yahut yeryüzünde herhangi bir fesat çıkarmış olmadan öldürürse, bütün insanları katletmiş gibi olur. Kim de bir canı ihya edip kurtarırsa bütün insanları ihya etmiş gibi olur*”⁴⁵ ifadesi yaşama hakkında verilen önemi en iyi şekilde vurgular. Hatta inancımızda insanın ölümünden sonra dahi onun insan olması nedeniyle değerleri korunmalıdır. Hadis kitaplarından anladığımız üzere Efendimiz ölülerin arkasından kötü konuşulmasını yasaklamıştır.

Hicretin 10. Yılında irat edilen Veda Hutbe’sinde de insanın can güvenliğinin mukaddes olduğu ve dokunulamayacağı belirtilmiştir. Buna göre yaşama hakkı insanın doğuştan kazandığı ilahi bir hak. Buna haksız yere dokunmak ya da ortadan kaldırmak hem dinen hem de hukuken yasaktır. İslam hukukunda bir insanı bilerek ve isteyerek haksız yer öldürmenin cezası olarak “kısas” getirilmiş ve böylece cezanın ağırlığı dikkate alınarak yaşama hakkına verilen önem de ortaya konulmuştur. Hatta insanın dahi kendi yaşam hakkı üzerinde tasarrufu söz konusu değildir ve intihar etmek yasaklanmıştır. Allah’ın verdiği canı ancak yine Allah alabilir. Hutbe’de geçen cahiliye dönemine ait kan davalarının kaldırılması dahi yaşama hakkı ve toplumda anarşinin önlenmesi açısından önemli bir gelişmedir. Böylece İslam dünyasında kardeşlik hukuku tesis edilmiştir.⁴⁶ Kan davalarının sona erdirilmesi ve faizin yasaklanması konusunda efendimiz bütün insanlığa örnek hareket ederek önce kendi çevresindeki uygulamaları sonlandırmıştır.

İslam hukukunda yaşama hakkı dokunulmazdır ve insan haklarının özünü teşkil eder. Müslüman olsun ya da olmasın herkesin hayatı ve güvenliği teminat altındadır. Burada kişinin hem maddi ve hem de manevi bütünlüğü yaşama hakkı kapsamındadır. Böylece kişinin, fiziki, biyolojik ve psikolojik varlığı zarar görmemelidir diyebiliriz. Beden bütünlüğü dokunulmazdır. Bununla ilgili Kuran’ı Kerim’de : “*Kim, bir can karşılığı yahut yeryüzünde fesat çıkarmasından dolayı olmaksızın bir canı öldürürse, sanki bütün insanlığı katletmiş gibi olur. Kim bir nefsi ihya ederse sanki bütün insanları ihya etmiş gibi olur*”⁴⁷ İslam’da asıl olan ihyadır yani yaşatmayı hedef alır. Öyle ki “İnsanı yaşat ki devlet yaşasın” anlayışı hâkimdir. Kafa kesme, yıkma, tahrip etme değil, tamirat ve ihya esastır. Yine bir Kur’an-ı Kerim ayetinde: “*Kim bir mümin kasten öldürürse cezası içinde temelli kalacağı cehennemdir*”⁴⁸ denilerek manevi bir caydırıcılık da getirilmiştir. **İnsan haklarının korunması yönünden getirilen cismani cezalar insan haklarının korunmasına hem dünyevi ve hem de uhrevi olarak katkı sağlar.** Başka bir ayette: “*Andolsun ki sen, öldürmek için elini bana uzatsan ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim*”⁴⁹ ifadesi yaşama hakkının önemini ortaya koymaktadır.

⁴² Benhabib, s.120-121.

⁴³ Akgündüz, s.89.

⁴⁴ Şener, Mehmet, “Veda Hutbesi’nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.125.

⁴⁵ Maide 5/32.

⁴⁶ Şener, a.g.e., s.127.

⁴⁷ Maide 5/ 32.

⁴⁸ Nur 24/ 93.

⁴⁹ Maide 5/ 28.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İslam hukukunda soykırım yasaklanmıştır yani hiçbir millet ırkçılık saikiyle yok edilemez. Savaş durumunda dahi, kadınlar, çocuklar, yaralılar, kaçanlar, fiilen savaşa girmeyenler, din adamları, işçiler, hayvanlar ve bitkiler ile ağaçlara sebepsiz vere zarar vermek yoktur. Bütün insanlık için dahi olsa bir masumun hayatı sonlandırılmaz.⁵⁰

3.2. Irz ve Namusun Korunması:

Her insanın ırz ve namusu muhteremdir ve dokunulmazdır ve asla çiğnenemez. Kişinin özel hayatının araştırılması, gizli hallerinin ortaya çıkarılması, onun şahsiyetine ve özel hayatına müdahale edilmesi yasaktır. İnsanın bu hakkıyla ilgili Veda Hutbesindeki ifadeler: *"Ey insanlar! Bugünleriniz nasıl mukaddes bir gün, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay, bu şehriniz nasıl mukaddes ve mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız ve namuslarınız da öyle mukaddes ve dokunulmazdır, Her türlü tecavüzden korunmuştur."* şeklindedir. Kişinin özel hayatının araştırılması (tecessüs), aile hayatı ve kişisel bilgileri ile ilgili sırların ifşa edilmesi yasaklanmıştır. Ayrıca insanın kendi özel dünyasına yapılan saldırılara karşı "meşru müdafaa" hakkı da bulunmaktadır. Peygamberimiz (S.A.V) bir hadisi şerifte: "Kim malını, canını, dinini, ırz ve namusunu korumak için mücadele ederken öldürülürse o şehittir"⁵¹ beyan etmiştir.

3.3. Faizin Kaldırılması:

Faizin kaldırılması ile ilgili ifadeler: *"Haberiniz olsun, şüphesiz cahiliye faizlerinden olan tüm faizler kaldırılmıştır. Sermayeleriniz ise kendinize aittir. Siz zulmetmeyiniz, zulme de uğramayınız."* şeklindedir. İslam hukukunda borcun aslı verilmelidir. Böylece haksız kazancın önüne geçilmiş ve dolayısıyla insanın mülkiyet hakkı da gayrimeşru müdahalelerden korunmuştur. Efendimiz (S.A.V) tarafından tefecilik gibi bir sömürü düzeni yasaklanmıştır.

3.4. Kadın Hakları:

Allah'ın yarattığı varlıklar olarak iki insan kadın ve erkek birbiriyle eşittir. Kadın ve erkek birbirini tamamlar bir bütünün parçalarıdır. Bizim inancımız da erkeğin yaratılışından gelen bir takım üstünlükleri olduğu gibi kadının da yaratılışından gelen ve erkekte bulunmayan bir takım üstünlükleri vardır. İslam hukukunda kadının tam bir fiil ehliyeti vardır. Kadının miras hakkı, eğitim öğretim hakkı, kendine uygun şer'i ve ahlaki işlerde çalışabilir. Veda hutbesinde geçen *"Ey insanlar ve ey ahabım, size kadınlar hakkında hayırlı olmanızı tavsiye ederim. Onlar sizin hayat ortağınızdır. Allah'ın size bir emaneti olan bu kadınlarla aile yuvası kuruyorsunuz. Onların sizin üzerinizde hakları ve sizin de onlar üzerinde hakları mevcuttur. Bunlarla iyi geçinmek en önemli borcunuzdur. Ey insanlar tebliğ ettiğim bu sözlerimi de iyi anladınız mı?"* ifadeler aile hukuku ile doğrudan ilgili ve kadınların Allah'ın birer emaneti olduğunu, emanete hıyanet edilmemesi gerektiğini, kadının hakkı ne ise onun verilmesi gerektiğini beyan etmiştir. Efendimiz (S.A.V): *"Kadınların haklarını yerine getirme hususunda Allah'tan korkunuz. Onların hak ve hürriyetlerine tecavüz etmekten sakınınız. Çünkü siz onları Allah'ın birer emaneti olarak aldınız"*⁵² buyurmuşlardır. Ayrıca nafaka yükümlülüğünün koca üzerinde olduğuna dair ayet: *"Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfe uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez"*⁵³ dikkate alındığında bunu yerine getirmeyen koca hakkında kanın dava açabilecektir. İslam hukukuna göre kadın ev için gerekli olan masraflara katılmak zorunda değildir ve buna da zorlanamaz. Ayrıca kadının mehir hakkı da vardır. Mehir ile ilgili ayet *"Kadınlara mehirlerini (bir görev olarak) gönül hoşluğu ile verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışlarsa, onu da afiyetle yiyin"*⁵⁴ mehir hakkının zorunlu olduğunu belirtmektedir.⁵⁵ Oysa bilindiği üzere Roma hukukunda cinsiyet farkı ehliyeti sınırlandıran veya engelleyen bir sebeptir. Burada son olarak şunu da ifade etmeliyiz ki; İslam Hukuku'nda erkek aile reisidir.⁵⁶ Ancak bunun erkeğin kadına göre üstünlüğü

⁵⁰Baş, Haydar, "İnsan Hakları Açısından Veda Hutbesi ve Evrensel Beyanname" İcmal Yayıncılık İstanbul 1999, s.68-70.

⁵¹ Buhari, Mezalim, 33.

⁵² Müslim, Hac, 8 (No:1688).

⁵³ Bakara 2/ 233.

⁵⁴ Nisa 4/4.

⁵⁵ Şener, a.g.e., s.130.

⁵⁶ Nisa 4/34.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olabildiği gibi kadının da erkeğe göre üstün olduğu yönleri bulunmaktadır şeklinde anlaşılması gereklidir. Çünkü iki varlık da ayrı ayrı kabiliyetlere sahiptir.⁵⁷

3.5. Mülkiyet Hakkı:

İslam Hukuku'nda kamu yararı yoksa ve bedeli ödenmedikçe helal kazanç ile elde edilen mülkiyet hakkına dokunulamaz. Kamu mülkiyetinin dokunulmazlığı ise daha önemlidir. Kur'an-ı Kerim'de mülkiyet hakkı ile ilgili olarak " *Aranızda birbirinizin mallarını haksız sebeplerle yemeyiniz ve bile bile insanların mallarından bir kısmını gayri meşru yollarla yemeniz için o malları hâkimlere peşkeş çekmeyiniz*"⁵⁸ geçmektedir. Veda Hutbesi'nde malların korunması ile ilgili " *İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl bir mübarek şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınızda öyle mukaddesdir, her türlü tecavülden korunmuştur.*" ifadeler bulunmaktadır. İslam hukukuna göre insanın mülkiyet hakkı vardır ve hiç kimse bu hakka haksız yere müdahale edemez. Kur'an-ı Kerim'de ise: " *Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa başka. Kendinizi helak etmeyin. Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*"⁵⁹ hükmü bulunmaktadır.

3.6. Eşitlik İlkesi

Bütün insanlar, insan olması itibariyle eşittirler. Üstünlük ancak amel noktasında olabilir. Herhangi bir şahsın diğerini zarara ya da tehlikeye maruz bırakması yasaklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de " *Bütün insanların yaptıklarına ve amellerine göre dereceleri ve mertebeleri vardır. Bu da, kendilerine hiç bir haksızlık edilmeyerek amellerinin karşılığını, eksiksiz verebilmek içindir*"⁶⁰ ayeti amel noktasındaki bu üstünlüğü ifade eder. İslam inancında, insanlar cinsiyet, ırk, renk, dil, soy-sop ve benzeri nedenlerle farklı bir muameleye tabi tutulamayacaktır. İnsanların ayrı ırk, renk, cinsiyet ya da milletten olması ellerinde olmayan bir şeydir. İnsanların elinde olmayan nedenlerle sahip oldukları ırkları, renkleri ya da milletleri nedeniyle insan olarak sahip oldukları hak ve hürriyetlerinden mahrum bırakılması adaletin kabul etmeyeceği bir durumdur. İnsanların farklı dile, dine ya da ırka sahip oldukları gerekçesiyle yaşama haklarının elinden alınması, din ve vicdan hürriyetlerinin elinden alınması ya da düşünce haklarının elinden alınması kabul edilebilir değildir.⁶¹

İslam, insanların eşit olduğunu ve üstünlüğün sadece takva ile olabileceğini bundan 14 asır önce söylemiştir. Batı dünyasının 18. ve 19. yy. terim olarak geliştirdiği " *Hukuki Eşitlik*" kavramı zaten İslam dünyasında varolan bir kavramdır. İnsanlara eşit ve adil muamele edilmeksizin huzur ve mutluluğun getirilmesinin mümkün olmadığı açıktır. İslam, " *üstünlük taslamayı ve düşmanlık yapmayı*" değil " *iyilik ve takva üzerinde yardımlaşmayı*" esas alır.⁶² Peygamber Efendimiz (S.A.V) şöyle buyurmuştur : " *Ey insanlar, Allah sizden cahiliye övünmesini, atalarla gururlanılmasını giderdi. Kimi, iyi, müttaki, Allah katında değerli; kimi, facir, şaki, Allah katında değersizdir. İnsanlar, Adem oğullarıdır. Adem ise topraktan yaratılmıştır. Yüce Allah: Ey insanlar! Biz sizi bir erkek ve bir kadından yarattık, Allah yanında en üstün olanınız en çok korunmanızdır.*"⁶³ Yine başka bir hadiste " *Ey İnsanlar! Rabbiniz birdir. Arab'ın yabancıya, yabancıya Araba, kırmızının siyaha, siyahın kırmızıya üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir*"⁶⁴ Eşitlik ile ilgili olarak başka ayette " *İnsanlar tek bir ümmettir*"⁶⁵ İnsanlar tek bir candan yaratılmış ve çoğaltılmıştır.⁶⁶ Âdemoğulları mükerrerem ve şerefli kılınmıştır.⁶⁷ Ayrıca, herkesin dil, din, cins, ırk ayrımı yapılmaksızın bütün insanlar arasında insan hakları açısından tam bir eşitliğin belirtildiği ayet: " *Ey insanlar! Şüphesiz Allah, size karşı çok merhametlidir.*"⁶⁸

⁵⁷ Akgündüz, s.36.

⁵⁸ Bakara 2/188.

⁵⁹ Nisa 4/ 29.

⁶⁰ Ahkaf 46/19.

⁶¹ Çetin, Mustafa "İslam ve Milletlerarası Barış" Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.89.

⁶² Maide 5/ 2.

⁶³ Müslim, Birr, 33; İbn Mace, Zühd, 9; İbn Hanbel, Müsned, 2,285.

⁶⁴ İbn Hanbel, Müsned, 2/361.

⁶⁵ Yunus 10/ 19.

⁶⁶ Nisa 4/ 1.

⁶⁷ İsrail 7/ 70.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dişiden yarattık ve birbirinizi tanımanız için sizi boylara ve kabilelere ayırdık. Allah katında en değerli olanının O'na karşı gelmekten en çok sakınmanızdır. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir."⁶⁸dir. Tarihte İslam toplumlarında azınlıklar yani Müslim gayr-i Müslim hakları daima varolmuştur.Örneğin İstanbul'un fethinde Fatih Sultan Mehmet Han'ın tanıdığı haklar gibi... Ancak Avrupalılar İspanya'daki müslümanlara aynı hakları tanımamıştır.Zira günümüzde İspanya'daki müslümanlardanşuan eser yoktur.⁶⁹

3.7. İşkencenin Yasak Olması

İslam'da İnsan Hakları Beyanamesi'nin 7. Maddesinde de belirtildiği gibi sanığa ya da suçluya işkence yapmak İslam Hukuku'nda tamamen yasaktır.Bir şahsı işlemediği bir suçu itiraf ettirmek için işkence yapılamaz. İkra ve icbar ile elde edilen deliller dinimizde geçersizdir. Herhâlde insanın şeref ve haysiyeti korunmalıdır. İslam hukukunda daha çok insanların ibret alması ve suça yaklaşmaması esas tutulmuştur. Yani sopa cezası ile kişinin sakat bırakılması değil ya da el kesme cezası ile kişinin elinin koparılması değil belki diğer insanların suça olan meykinden caydırmak esastır.⁷⁰

Kur'an-ı Kerimde "Erkek ve kadın müminlere, işlemedikleri bir suç ve günah yüzünden eziyet ve işkence edenler muhakkak bir yalan ve apaçık bir günah yüklenmiş olurlar."⁷¹ İfadesi yer almaktadır. Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku geçerli olduğundan hem şer'i hem de örfi hukuka göre işkence tamamen yasaklanmıştır.⁷²Eğer Osmanlı Devletinde sömürü düzeni olsa idi kendi tebaasına hükmettiği süre göz önünde bulundurulduğunda onların müslüman olması gerekirdi. Ancak böyle bir baskı ve zulüm olmamıştır. Ancak diğer sömürgeci ülkelere baktığımızda çok kısa bir süre hükmetmiş olmalarına rağmen kendi dillerini, dinlerini ve kültürlerini o topluma empoze ettikleriniörmekteyiz. Ayrıca, kendisine işkence yapılacağından korkan bir kişinin sığınma hakkı da bulunmaktadır.Kur'an-ı Kerimde "Eğer kendilerine eziyet ve ta'n edilen müşriklerden biri senden eman dilerse, ona eman ver.Taki Allah'ın kelamını dinlesin. Sonra da onu emin olabileceği yere kadar selamete ulaştır."⁷³Ayeti bu sığınma hakkıyla ilgilidir.Yine Mescid-iHaram'da bütün insanlar için emniyet ve eman yeridir; hiçbir Müslüman buradan engellenemez. Bu hususla ilgili ayet ise Al-i İmran Suresinin 97. Ayetinde "Kim oraya girse, taarruzdan emin olur" ve Bakara Suresi 125. Ayette: "Ka'be'yi insanlar için bir toplantı yeri ve emin bir mahal yaptık"şeklindedir.⁷⁴

3.8. Konut Dokunulmazlığı

Osmanlı Devleti'nde İslam hukuku geçerli olduğundan kadı kararı olmaksızın kimsenin evi aranamazdı. Bütün mahkemelerde aleniyet ilkesi geçerliydi.Kadının verdiği kararda kişilerin isimleri bulunur ve muhakeme suç mahallinde gerçekleştirilirdi. Kadılar eşit ve adil davranmak zorundaydı ve ayrımcılık yapamazlardı⁷⁵

3.9. Din ve Vicdan Özgürlüğü:

İslam ülkesinde daima din ve vicdan hürriyeti olmuştur. Gayri Müslimler İslam'a davet edilse dahi İslam'a girmesi için zorlanamazlar. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de "Dinde ikrah yoktur"⁷⁶şekline ayet vardır. Ancak yabancı dinden olanlar bu özgürlüğünü müslümanlara hakaret etme şeklinde kullanamazlardı. Egermüslümanlara hakaret varsa bu din ve vicdan hürriyeti sayılmazdı.⁷⁷Kişinin kendi iradesiyle istediği kutsala iman etmesi, esaslarını kabul ettiği kutsala göre amel etmesi, kendi kutsalını öğretmesi, öğrenmesi ve yayması, bu çerçevede aynı inanca sahip insanların bir araya gelmesi ve dini amaçlar için çeşitli örgütler kurması ve toplumsal faaliyetleri ifa etmesi din ve vicdan

⁶⁸Hucurat 49/ 13.

⁶⁹ Akgündüz, s.50.

⁷⁰Hatemi, a.g.e., s.10.

⁷¹Ahzab 33/ 58.

⁷²Türköne, a.g.e., s.85.

⁷³Tevbe 9/ 7.

⁷⁴ Akgündüz, s.127.

⁷⁵Türköne, a.g.e., s.85

⁷⁶ Bakara 2/256.

⁷⁷ Akgündüz, s. 77.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

özgürlüğü kapsamındadır.⁷⁸Ayrıca siyasi haklar açısından da İslam’ da “şura” prensibinin esas olduğunu söylemeliyiz. Yine Kur’anı Kerimde “Onlar, meselelerini ve işlerini şura ile hallederler”⁷⁹şeklinde ifade edilmiştir.

3.10. Köleliğin Kaldırılması

İslam hukukunda Roma hukukuna benzer bir kölelik kurumu bulunmamaktadır. Batı kültüründe insanların iki grup halinde doğduğu düşünülürdü. Bunlar “hürler” ve “köleler” dir.Ancak İslam insanı Ahsen-i takvim üzere yaratılmış ve ikram edilmiş ve yeryüzünün halifesi şerefli bir mahlûk olarak takdim etmiştir.⁸⁰Peygamberimiz getirdiği İslam dini ile birlikte artık kabile savaşları kaldırılmış ve bir insanın borcunu ödeyememesi halinde alacaklısının kölesi olması uygulanması da sona erdirilmiştir. İslam hukukunda kölelikten daha çok savaş esirleri için koruyucu aile kurumunun bulunduğunu söyleyebiliriz.Böylece aile reisi devlet gözetiminde savaş esirini aileye kabul eder, ona yediğinden yedirir ve giydiğinden giydirir ve aile reisi kendi aile fertlerine nasıl davranıyorsa kölesine (savaş esiri) öyle davranmak zorundadır böylece onun onur ve haysiyetine uygun yaşamasını temin etmiş olur⁸¹.Ayrıca İslam hukukunda mevcut köleliğin dahi azaltılması yönünde özendirici hükümler mevcuttur.Örneğin, bir kişinin yemin kefaleti olarak köle azat etmesi gibi hükümler köleliği tedrici olarak azaltmak ve toplumdaki çıkarılmayı hedefler. Hülâsa, denilebilir ki İslam, savaş esirliği kurumunun getirdiği zorunlu haller dışında köleliği sona erdirmiştir.⁸²Amerika’da kölelik 1860 yılında kaldırılmıştır ve daha sonraki dönemde uzun yıllar zenci ve beyaz ayrımcılığı devam etmiştir.

3.11. Ölüm Cezası Verilmemesi

Ölüm cezalarında “siyaseten katl” İslam Hukuku’nda yoktur ve devlet başkanı “ta’riz” yetkisi ile ölüm cezası veremez⁸³ Eşitlik ilkesini kısas içinde verebiliriz. Böylece, zengin bir kimsenin canı ile fakir bir kimsenin canı ya da uzuvları eşit tutulmuş olur. Eğer ilahî vahye dayalı insan hakları için tam bir eşitlik uygulanmak isteniyor ise kısas da insanlık için hayat vardır.⁸⁴

3.12. Düşünce ve ifade özgürlüğü

Batı anlayışındaki hürriyet de “başkasına zarar vermeden her şeyi yapabilme” olarak tarif edilir iken İslam’da ise “Ne kendine ve de başkasına zarar vermeden meşru dairede istediğini yapma” olarak ifade edilmiştir. Özgürlükler yönünden de bir farklılık vardır. İnsan başkasına zara vermeyebilir ama kendisine de zarar vermemelidir. Efendimiz nefsin, ailenin de senin üzerinde hakkı bulunduğu, Allah’ın da hakkı bulunduğu ve bu hakları sahibine vermek gerektiğini beyan eder.⁸⁵İnsanın bir suç ya da suça azmettirme şeklini almayan eylem ve düşüncelerinde özgür olduğu, ancak eylemin başkasının zararına mahal vermemesi gerektiği, yani zarar ile mukabele olunamayacağı, örgütlenmenin de yine başkasının zararına mahal vermeyecek şekilde olması gerektiği belirtilmiştir.⁸⁶Bir müslüman fikrini beyan eder ama bu yine K.Kerim’in ifadesi ile “Sizden öyle bir cemaat bulunmalıdır ki, onlar herkesi hayra davet etsinler, iyiliği emretsinler, kötülükten vazgeçirmeye çalışsınlar, İşte onlar muradına erenlerin ta kendileridirler”⁸⁷hükümü gereğince “emri bil maruf nehyi an’ilmünker” şeklinde olması evlâdır.

3.13. Suç ve cezanın şahsiliği

Kur’an-ı kerimin ifadesiyle “Hiçbir suçlu bir başka suçlunun cezasını çekmez ve günahını yüklenmez”⁸⁸ayeti açık bir şekilde bu ilkeyi ifade etmiştir. “Suç ve Cezanın Şahsiliği” ilkesi için batı

⁷⁸ Dursun, Davut, “Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulanması”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996 Ankara, s.95.

⁷⁹ Şura 42/38.

⁸⁰ Akgündüz,Ahmet “İslam’da İnsan Hakları Beyannamesi” İstanbul 2017, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını, s.13.

⁸¹ Hatemi, a.g.e., s. 12.

⁸² Karatepe, a.g.e., s.113.

⁸³ Hatemi, a.g.e.,s.11.

⁸⁴ Hatemi, a.g.e., s.11.

⁸⁵ Akgündüz, s.21.

⁸⁶ Hatemi, a.g.e., s.9.

⁸⁷ Âl-i İmran 3/ 104.

⁸⁸ Fatır 35/ 18.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kaynaklarına bakmaya gerek yoktur.Batı medeniyetinin 17 ve 18. Yüzyıllarda gündeme getirdiği bu ilkeyle ilgili yine başka bir ayet: “Mümin erkek ve kadınlara işlemedikleri ve yapmadıkları bir suçtan dolayı eziyet edip işkence eyleyenler, hem bir bühtan suçunu işlemiş ve hem de çok açık bir günah yükünü yüklenmiş olurlar”⁸⁹İslam hukukunda haklar aslen kazanılmıştır bu nedenle kanunlar hakların kazanılmasına değil korunmasına yarar. Oysa Batı hukukunda hakların doğabilmesi kanunda ve anayasa da bulunmasına bağlıdır.Yani eğer bir kanun ve anayasa da hak belirtilmiş ise hak vardır. Bu açıdan İslam hukukunda insanın hakkının bulunduğu asıl iken batı hukukunda hakkın kanunda ve anayasa belirtilmesi aranır. İslam’da suçluya verilen cezalar yine insan onuru ve haysiyetine uygun olmalıdır yani yakarak ya da boğarak ceza verme yoktur.

SONUÇ:

Bütün insanlık âlemi, Hz. MuhammedAleyhisselam’ı ve O’nun getirdiği din ile kurulan İslam Medeniyeti’ni tam olarak anladığı ve yaşamaya çalıştığı anda dünya hayatı için huzur ve barış ve kardeşlik ortamı tesis edilebilecektir. Örneğın, eşitlik ilkesi ve ayrımcılık yasağını değerlendirelim; yani ırk, cinsiyet, renk vs. ayrımcılığı İslam ile ortadan kalkacaktır. Zira,bir insanın kendi ırkını ya da rengini ya da cinsiyetini belirlemesi kendi dahil ile olmadığından, Allah’ın takdiri ile olduğundan ve Allah tarafından yasaklanmış olduğundan, İslam’ı yaşayan bir insanın böyle bir ayrımcılığa gitmesi önlenmiş olacaktır. Örneğın, kul hakkı denilerek -bütün insanlar ve hayvanlar zaten Allah’ın kulları olduğundan -çok geniş bir çerçevede hem insanların hem hayvanların hatta bitkilerin dahi hakları korunmuş olacaklardır.Müslüman olmayanlar, “kişi bilmediğinin düşmanı” olduğu için İslam’dan uzak durmaktadırlar.Eğer biz gerçekten her işimizde “Allah’ın rızasını” gaye edinir ve önce kendi âlemimizde İslam’ı yaşar ve yaşatır isek bizden korkan akıl sahibi insanların bize nasıl yaklaştıklarını görebileceğiz.Onun için bize düşen görev en başta kendi dünyamızda İslam’ı yaşamaya çalışmak ve onu yaşayarak insanlığa tanıtmaktan ibarettir. İnsanı yaratan ve insanı en iyi bilen Allah’tır. Sadece kurallar koymak sosyal barışı ve adaleti sağlamak ve insan haklarını korumak için yeterli değildir. İnsan, kanunun emri değil en başta Allah’ın emri olduğu için kurallara uymalıdır. Hukuk kuralları düzenlenir iken insanın gönül ve ruh dünyasına girilmelidir. Bu nedenle bütün insanlar Hz. MuhammedAleyhi’s-selâm’ınrehberliğini kabul ederek O’nun yaptığını yapmalı ve O’nun yapmadığını da yapmamalıdır. İnsan onurunun ve haysiyetinin tam olarak korunması ancak bu şekilde olabilir. Müslümanların cehaleti nedeniyle yapmış olduğu şahsi hatalar asla İslam’a mal edilmemelidir. Çünkü İslam uygulayanlar için eşsiz ve muhteşem bir hayat nizamını ortaya koymaktadır. O halde, şunu söylemeliyiz ki;insan haklarının tam anlamıyla korunabilmesi için muhakkak bir maneviyat ikliminden de nasibini alması zaruridir.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, Ahmet “İslam’da İnsan Hakları Beyanamesi”, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayını,İstanbul 2017.

BAŞ,Haydar, “İnsan Hakları Açısından Veda Hutbesi ve Evrensel Beyanname” İcmal Yayıncılık İstanbul 1999.

BENHABİB, Şeyla “Buhran Çağında Haysiyet Zor Zamanda İnsan Hakları” 2. Bası, ,Koç Yayınları,İstanbul 2017.

Buhari, El-Camiu’s-Sahih,

DEMİRÇİN, Emin “Hz.Peygamberin Getirdiği İnsan Hakları” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.

DURŞUN,Davut, “Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulanması” T” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.

ESKİCİOĞLU, Osman “İslam ve Uluslararası Adalet” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.

---

⁸⁹Ahzab 33/58.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- HATEMİ, Hüseyin**, “Doğu’da ve Batı’da İnsan Hakları” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.
- KALABALIK, Halil**, “İnsan Hakları Hukuku”, 4. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2015.
- KARATEPE, Şükrü**, “İnsan Haklarının İlahi Temelleri” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.
- KAYAOĞLU, İsmet**, “İslam’da Adalet Mefhumu”
<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/772/9836.pdf>. ET:02.02.2018
- Kur’an-ı Kerim Meali**,<http://www.kuranmeali.org/kuran/maun-suresi/13-diyamet-vakfi-meali.aspx> (ET:09.02.2018).
- KUTLUER, İlhan**, “TDV İslam Ansiklopedisi” <https://islamansiklopedisi.org.tr/insan>, (ET:02.02.2018).
- ÖZDAĞ, Ümit**, “Batı’da İnsan Haklarının Doğuşu”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- ŞENER, Mehmet**, “Veda Hutbesi’nin İnsan Hakları Yönünden Kısaca Tahlili” Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.
- TÜRKÖNE, Mümtazer**, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İnsan Hakları”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara1996.
- UYSAL, Ahmet**, Farklı Bakış Programı, <https://www.diyamet.tv/farkli-bakis/video/farkli-bakis-44-bolum--kuresellesme> (Erişim Tarihi:10.04.2018).
- YILMAZ K., Musa**, “İslam Devletinin İlk Anayasası:Medine Anayasası” Köprü Dergisi, <http://www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar&Goster=Yazi&YaziNo=977> (Erişim Tarihi:10.04.2018).
- ZENGİN, Salih Zeki**, “İslam, Ahlak ve Etik”,
<http://ybu.edu.tr/yulisa/contents/files/UL%C4%B0SA%20B%C3%9CLTEN%20-%20Kuramsal%20ve%20Kavramsal%20Art%C4%B1C5%9Fmalar%20-%202.pdf>, (ET:02.02.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

FIKIHTAKİ NAFİLE VE TENZİHEN MEKRUH OLGUSUNUN MODEL İNSAN OLUŞUMUNA KATKISI

Ali Zülfikar YİĞİT¹

Özet

İlk dönem âlimleri ile mezhep imamlarının ifadelerinde şer‘an yapılması kesin ve bağlayıcı olmaksızın talep edilen fiiller fazîlet, edeb, sünnet, tatavvu‘, irşad, nâfile, hasen, ihsan, taat ve müstehab, mendub gibi kavramlarlanitelendirilmiştir. Fakihlerin çoğunluğu sünneti nâfile içerisinde değerlendirirken Hanefiler sünnet ile nâfileyi farklı olgular olarak gördüklerinden Hz. Peygamber’in ibadet tarzında sürekli yapıp nadiren terk ettiği fiilleri sünnet, kulun farzlara, vâciplere ve meşhur sünnetlere ziyade olarak yaptığı ibadet nitelikli fiilleri ise nâfile olarak adlandırmışlardır. Hanefilerin bu yaklaşımına göre bir kulun normal ibadetlerine ilave olarak yapacağı ibadetleri onun manevi gelişimine katkı sağlama bağlamında olumlu bir yaklaşım olarak görülmektedir. Kişinin manevi gelişiminde zorunlu ibadetleri kadar nâfile ibadetleri de önemlidir. O halde nâfile ibadetlerin tamamen gönüllü olarak yapılanlar şeklinde isimlendirilmesi ve kullara bu yönde bir mesajın verilmesi manevi hayatın şekillenmesinde etkin olacağı kanaatini güçlendirmektedir.

Mekruh bir fiilin işlenmesi fakihlerin çoğunluğuna göre cezayı gerektirmez, fakat kınanan (Müslüman’a yakışmayan) bir davranış sayılır; bu tür fiilleri Allah rızası için terk eden kimse övgüye layık olur ve sevabı hak eder. Hanefî fakihleri ise mekruhu "tahrimen" ve "tenzihen" kısımlarına ayırıp hükmünü de buna göre belirlemeye çalışmışlardır. Tahrimen mekruh şariin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği, ancak bu talebin haber-i vahid gibi zanni bir delille sabit olduğu durumları ifade eder. Bu tür mekruh harama yakın ve vacibin simetriği kabul edildiğinden işlenmesinin vacibin terkinde olduğu gibi cezayı gerektireceği belirtilir. Tenzihen mekruh ise şariin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir; helale yakın sayıldığından bu fiili işlemek cezayı gerektirmezse de kınanır. Allah rızası için onu terk eden kişi sevabı hak eder. Buna göre insan, manevi hayatını dizayn ederken ona olumsuz olarak yansiyacak her türlü söz ve fiilden kaçınmaya özen göstermelidir. Bunu belirlemede Hanefilerin geliştirdiği tenzihen mekruh kavramı ona yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Mendub, Tenzihen Mekruh, Müstehab, Nâfile

1. Giriş

İslâm’ın gönderilişinin yegane amacı insanların dünya ve ahiret saadetine ulaşmalarını sağlamaktır. Allah, bu amaca ulaşabilmeleri için insanları kendi başlarına bırakmayıp uymaları gereken birtakım kurallar koymuştur. Bu çerçevede bazı şeyleri yapmalarını talep ederken bazı şeylerden kaçınmasını istemiş ve bazı konularda da onları yapıp yapmamakta serbest bırakmıştır. İslâm’ın temel kaynakları olan Kur’an ve sünnet insanların uymaları gereken bu kuralları fıkıh ilminde bilinen şekliyle farz/vâcip, mendub, haram, mekruh ve mübah şeklinde sınıflandırmayıp bunları değişik ifadelerle ortaya koymuştur. Bu terimler başta sahabe ve tâbiûn olmak üzere Kur’an ve sünnetin ifadeleri üzerinde yoğunlaşan âlimlerin çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda insanoğlunun manevi gelişimine katkısı açısından ortaya çıkarılan kavramlardan Allah’ın bizden yapılmasını tavsiye ettiği nâfile ve bu anlama gelen kavramlar (mendub, mustehab), ile Allah’ın bizden yapılmasını hoş görmediği mekruh kavramının fikhi buyutu ele alınmıştır.

2. Nâfile

Nefl kökünden türeyen nâfile kelimesi (çoğulu nevâfil) sözlükte “hak edilen miktara veya paya eklenen, ziyade, ilâve, fazlalık” gibi anlamlara gelir; ayrıca nefel ile eş anlamlı olarak “ganimet ve bağış”² mânâsında da kullanılır. Fıkıhta nâfile ve nefl kelimeleri, geniş anlamıyla dinen farz ve vâcip niteliğinde olmaksızın mükelleften yapılması istenen malî ve bedenî ibadetleri, dar anlamıyla farz, vâcip ve sünnet ibadetler dışında kalan ve daha fazla sevap kazanmak için kendi isteğiyle yaptığı malî ve bedenî ibadetleri ifade eder³.

¹ Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, e-mail: marasli-zulfikar@hotmail.com

² İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu'l-'Arab*, IXV, Dâru Sadr, Beyrut, t.s

³ Tehânevî, Muhammed b. A'lâ b. Ali el-Farûkî el-Hanefî, *Keşşâfu Istilâhâti'l-Fünûn*, II,1325 Beyrut, Dâru Sadr, t.s.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'ân-ı Kerîm'de “ganimetler” anlamında olmak üzere nefelin çoğulu olan enfâl aynı âyette iki defa (el-Enfâl 8/1), nâfile kelimesi biri “torun” (el-Enbiyâ 21/72), Bu âyette nâfile kelimesinin kullanılması torunun dedeye verilen fazladan bir bağış olması sebebiyledir. Diğeri “ilâve ibadet” anlamına gelen ayet “Gecenin bir kısmında uyanarak sana mahsus bir nâfile (ومن الليل فتهجد به نافلة لك) olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni övgüye değer bir makama göndereceğini umabilirsin.”⁴ buyurulmuştur. Bu âyette nâfile kelimesi “farzlara ve vâciplere ziyade amel” anlamında kullanılmıştır. Müfessirler, bunların ilkinde torunun kişinin kendi çocuğuna nisbetle fazladan bir armağan sayılması dolayısıyla, ikincisinde teheccüd namazının ya Hz. Peygamber'e yüklenen ilâve bir vecibe olması veya kılana fazla sevap kazandırması sebebiyle bu kelimenin kullanıldığını belirtirler. Hz. Peygamber'in hadislerinde farz ve vâcip niteliğinde olmayan ibadetlerin nâfile ve tatavvu' kelimeleriyle ifade edildiği görülür⁵.

2.1. Nâfile Kavramının Fıkıh Boyutu

İlk beş asır usul literatüründe nâfile manasında kullanılan mendub kelimesinin usul terimi olarak ilk kez Cessâs tarafından kullanıldığı görülmektedir. Cessâs daha önce ifade edildiği üzere mükellefin kasıt ve iradeye dayalı olarak meydana gelen fiillerini vâcip, mendub, haram ve mübah şeklinde tasnif ederek mendubu “İşlenmesinden ötürü sevabı gerektiren, terkinden dolayı cezayı gerektirmeyen fiildir.” şeklinde tanımlamış ve “Bunda mübâha ziyade bir mana vardır⁶ demiştir. Burada “Mübâha ziyade bir mana vardır.” sözüyle, muhtemelen işlenmesinde sevap bulunması kastedilmektedir. Zira mübâhın işlenmesinde sevap, terkinde ceza yoktur. Mendub işlenmesinde sevap bulunması yönüyle mübâhtan ayrılmaktadır. Cessâs'tan sonraki ilk beş asır Hanefî usulcülerince şer'an yapılması talep edilen fiiller genellikle farz, vâcip, sünnet ve nefl (nâfile) biçiminde ele alındığından Debûsî, Pezdevî ve Serahsî mükellefin fiillerini sınıflandırırken mendub terimiyle eş anlamlı olmak üzere nâfile terimini kullanmışlardır⁷.

Burada mendubla aynı anlamda kullanılmış olması sebebiyle bu usulcülerin nâfile terimiyle ilgili tanımlarına yer vermemiz uygun olacaktır. Debûsî nâfileyi “Kulun farzlara ve meşhur sünnetlere ziyade olarak yerine getirdiği fiildir.”⁸ şeklinde tanımlayıp hüküm bakımından yapılmasına karşılık sevap verilen, terk edilmesinden dolayı kınama olmayan fiil olduğunu belirtmiştir. Pezdevî nâfileyi, “Kişinin yaptığında sevabı hak edeceği, terk etmesinden dolayı cezalandırılmayacağı fiildir.”⁹ şeklinde tarif etmiştir. Serahsî de “Yapılmasından dolayı sevap verilen, terk edilmesinden dolayı ceza verilmeyen fiildir.”¹⁰ şeklinde tanımlamıştır. Bu üç usulcünün yaptığı tanımlarla mendubun tanımı aynıdır. Zira Serahsî emrin manaya delâleti bağlamında mendub terimini ele alarak onu aynı lafızlarla “Mükellefin yapmakla sevabı hak edeceği, terk etmekle cezayı hak etmeyeceği fiildir.”¹¹ şeklinde tarif etmiştir.

Hanefî fıkıh usulü literatüründe, dinen mükelleften yapılması istenen fiiller talebin kuvveti yanında delilin kat'î veya zannî oluşu da dikkate alınarak farz, vâcip, sünnet ve nâfile şeklinde dört kısma ayrılmıştır. Buna göre yapılması delâlet ve sübût yönünden kat'î delillerle kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiiller farz, zannî delillerle kesin ve bağlayıcı tarzda istenenler vâcip, kesin ve bağlayıcı olmaksızın istenen ve yapanın sevabı hak etmekle birlikte yapmayanın cezalandırılmayacağı, fakat kınanacağı fiiller sünnet, yapanın sevabı hak edeceği, yapmayanın ise cezalandırılmayacağı ve

⁴ el-İsrâ 17/79

⁵ Buhârî, Teheccüd, 5, 27; Müslim, Müsâfirîn, 94; Ebû Dâvûd, “Tatavvu'”. 1

⁶ Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, II, 91, nşr. Uceyi Câsim Neşemî, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul, 1994.

⁷ Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, *Takvîmü'l-Edille Fî Usûli'l-*

Fıkıh, 77, thk. Halil Muhyiddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.s.; *Usûlü's-Serahsî*, I,110, thk. Ebû'l-Vefâ Efgânî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Kahire, 1954; Pezdevî, II, 300

⁸ Debbusi, 78

⁹ Pezdevî, II, 311

¹⁰ Serahsî, el-Usûl, I, 110

¹¹ Serahsî, el-Usûl, I, 111

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kınanmayacağı fiiller nefl, nâfile, mendup, müstehap, tatavvu', edep (âdâb) olarak adlandırılmıştır¹². Mütakellimin metoduna göre yazılan usul eserlerinde ise dinen mükelleften yapılması istenen fiiller iki kısma ayrılıp, kesin ve bağlayıcı tarzda istenenler vâcip (farz), kesin ve bağlayıcı tarzda olmaksızın istenenler mendup şeklinde nitelendirilmiştir¹³.

Bazı Hanefi usulcileri nâfileyi mendub ve mustehab terimlerini, gayr-i müekked sünnetin müradifi olarak kullananlar olduğu gibi, nâfilenin müradifi olarak da kullananlar bulunmaktadır¹⁴ İbn Nüceym'in tesbitine göre usulcüler mendub ve mustehab arasında ayırım yapmazken; fakihler, Hz. Peygamber'in bazen yapıp bazen terk ettiklerini müstehab, çok az yaptığı şeyleri ise mendub olarak nitelendirmişler; sünnet tabirini ise sürekli yaptığı ve özü bulunmadıkça terk etmediği şeyler için kullanmışlar¹⁵.

2.2. Nâfilenin Hükümü

Usul âlimleri mendubun terk edilmesinden dolayı kınama, yergi, günah ve cezanın düşürülmüş olmasıyla birlikte yerine getirilmesinde sevap bulunduğu konusunda ittifak halindedirler¹⁶ Ancak mendubun terk edilmesinden dolayı kınama ve günahın düşürülmüş olması sebebiyle kişinin mendubu yerine getirip getirmeme konusunda mutlak olarak muhayyer olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunmaktadır. Bu ihtilaf mendubun me'mûrun bih (emredilmiş fiil) olup olmadığı konusundaki ihtilafın kaynaklanmıştır. Mendubun hakikaten değil de mecazen emredilmiş olduğunu söyleyenlere göre mendubun yapılmasında sevap bulunmakla birlikte terk edilmesinde herhangi bir kınama, yergi, günah ve ceza söz konusu olmadığından kişi mendubu işlemekle terk etmek arasında muhayyerdir. Aksi halde mendubu terk edene Allah'a âsi oldun ve emre muhalefet ettin denilmesi doğru olurdu. Şâfiîlerle Hanbelîlerin bir kısmı bu görüşü benimsemiştir¹⁷. Başta Gazâlî olmak üzere mendubun hakikaten emredilmiş olduğu görüşünü benimseyen bir kısım Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî usulcülere göre ise mendubu terk eden âsi olarak isimlendirilmese de "emre muhalif (aykırı davranan)" olarak; yerine getiren ise "muvafilek ve mümtesil (emre uygun hareket eden) olarak isimlendirilir. Çünkü nedb kendisinde tahyir bulunmayan iktizadan ibarettir. Yapma yönü kendisine sevap bağlanmak suretiyle ağır basarsa eşitleme ve tahyir kalker¹⁸ şeklinde ifade etmiştir.

2.3. Mendup Teklif İlişkisi

Usulcüler mendubun teklif kapsamına dahil olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Fıkıh usulü eserlerinde genellikle bu konudaki ihtilafın cumhurla Şâfiî usulcü Ebû İshak el-İsferâînî arasında olduğu ve cumhurun aksine Ebû İshak el-İsferâînî'nin nâfilenin teklif kapsamında olduğunu söylediği ifade edilmekte ise de gerçekte ihtilafın cumhurla İsferâînî arasında olmayıp Mâlikîlerle Şâfiîler ve Hanbelîler arasında mendubun teklif kapsamında olduğunu söyleyen birçok âlim olduğu görülmektedir. Mesela ilk beş asır Mâlikî usulcülerinden Bâkılânî'nin ifadelerinden nâfilenin teklif kapsamına dâhil olduğu görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır¹⁹.

Sonuç olarak konuya teklif kelimesinin külfet ve meşakkat anlamı içermesi ve mendubta fiilin işlenmesiyle terk edilmesi arasında muhayyer bırakma özelliğinin bulunması açısından bakan usulcülere göre nâfile teklif hükümlerinden sayılmamaktadır²⁰. Onlara göre teklif muhatabı muhayyer

¹² Serahsî, el-Usûl, I, 110-114; Ebû Bekr Alâeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebû Ahmed, *Mizânü'l-Usûl fi Netâici'l-'Ukûl fi Usûli'l-Fıkıh*, I, 26-34., thk. Abdümelik Abdurrahmân es-Sa'dî, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûnü'd-Dîniyye, Bağdad, 1987. ; Abdülazîz el-Buhârî, II, 628, 631; İbn Melek, s. 197; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar: Şerh Tenvîri'l-Ebsâr: Hâşiyetu İbn 'Âbidîn*, thk ve tlk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyad, II, 12.

¹³ Gazzâlî, Ebû Hamid Huccetü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed, I, 65, *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usûl*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.s.

¹⁴ Apaydın, 2016, 146.

¹⁵ İbn Nüceym, *Fethu'l-Ğaffâr bi Şerhi'l-Menâr*, I, 255-256, Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1936.

¹⁶ Cessâs, II, 91; Bâkılânî, I, 291; İbn Fûrek, 137; Bağdâdî, el-Meûne 'alâ mezhebi âlimi'l-Medîne, 167; Debûsî, s. 79; Ebû Ya'lâ, I, 163; Cüveynî, et-Telhîs, 27; Pezdevî, II, 311; Serahsî, el-Usûl, I, 115; Sem'ânî, I, 24; Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 95

¹⁷ Şirazî, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadî, el-Mühezzeb fî'l-Fıkıh'l-İmami's-Şâfiî, Mısır, t.siz

¹⁸ Gazzâlî, el-Mustasfâ, I, 106

¹⁹ Bâkılânî, I, 276

²⁰ Koca, "Mendub", DİA, XXIX, 129

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birakmaksızın külfete katlanmayı çağırır. Mendubta ise muhayyerlik söz konusudur. Bu sebeple teklif kapsamına girmez. Mendubun tâatin de talep edildiğini göz önünde bulunduran usulcülere göre ise mendub teklifi hükümlerden sayılmaktadır.

2.4. Nâfile İbadet Çeşitleri

İslâm dininin dört temel ibadeti olan namaz, oruç, hac ve zekâtın her birinin nâfile şekilleri fıkıhta “salâtü’-n-nâfile/salâtü’-t-tatavvu”²¹ gibi ifadeler kullanılarak ele alınmıştır.

2.4.1. Nâfile Namazlar

Dereceleri yönünden nâfile namazlar sünnet, mendup, tatavvu gibi kısımlara ayrıldığı gibi cemaatle kılınıp kılınmaması yönünden de ayırımı tâbi tutulmuştur. Ayrıca bu tür namazlar, eda edilmesi için belirli bir vakit tayin edilip edilmemesi veya eda edilmesi bir sebebe bağlı olup olmaması açısından mukayyed ve mutlak kısımlarına ayrılmıştır. Bir sebebe bağlı olarak eda edilen mukayyed nâfile namazlar ay tutulması, güneş tutulması, yağmur duası, yolculuğa çıkış ve yolculuktan dönüş, tövbe, tavaf, ihrama girme, tesbih, tahiyetü’l-mescid, istihâre, hâcet namazlarıyla abdest ve gusül sonrasında kılınması sevap olan namazdır. Cuma namazıyla beş vakit farz namazlardan önce veya sonra kılınan ve belli düzen, tertip ve devamlılık içinde kılındığı için “sünen-i revâtib” olarak isimlendirilen sünnet namazlar, teravih, kuşluk, evvâbîn, teheccüd namazları bir vakte bağlı olarak eda edilen mukayyed nâfile namazlardır. Mübarek gün ve gecelerde kılınması tavsiye edilen nâfile namazlar da bu grupta gösterilir. Fıkıh literatüründe müekked sünnet niteliğindeki nâfile namazların müstehap niteliğindeki nâfilelerden derece bakımından daha üstün olduğu, ay tutulması, güneş tutulması, yağmur duası ve teravih namazlarının cemaatle kılınmasının münferiden kılınmasından daha faziletli sayıldığı, tahiyetü’l-mescid namazı dışındaki diğer nâfile namazların imkân nisbetinde evlerde kılınmasının evlâ kabul edildiği²² belirtmişler.

Fıkıh âlimleri, mutlak nâfile namazların rek‘at sayısının fazla olmasından çok kıraatinin uzun olmasının efdal ve geceleyin kılınanlarının gündüz kılınanlardan derece bakımından daha üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Hanefiler mutlak nâfile namazların gündüz bir selâmla en çok dört, gece sekiz rek‘at, Şâfiiler ise hem gece hem gündüz ancak ikişer rek‘at kılınabileceğini söylemişlerdir.

2.4.2. Nâfile Oruçlar

Nâfile oruçlar da mukayyed ve mutlak kısımlarına ayrılmıştır. Mukayyed nâfile oruçlar muharrem dokuz ve onuncu veya onuncu ve on birinci günlerinde, şevval ayının özellikle ramazan bayramını takip eden altı gününde, haram aylarda (zilkade, zilhicce, muharrem ve receb), bilhassa zilhiccenin ilk dokuz gününde, şâban ayında ve ramazan ayı hariç her kamerî ayın on üç, on dört ve on beşinci günleriyle her haftanın pazartesi ve perşembe günlerinde tutulan oruçlardır. Bu oruçlardan bir kısmı sünnet, bir kısmı müstehap olarak nitelendirilmiştir. Mutlak nâfile oruçlar ise bunların dışında kalan ve oruç tutulması mekruh yahut haram olmayan günlerde kişinin sevap kazanmak amacıyla tuttuğu oruçlardır ki bunların hükmü de müstehaptır. Diğer taraftan fıkıh eserlerinde başkalarının hakkını ihlâl etmeye sebebiyet vermesi veya kişiyi zayıf düşürüp şahsî, ailevî ve içtimaî görevlerini yerine getirmesini engellemesi halinde nâfile oruç tutmanın mekruh²³ olduğu vurgulanmıştır.

2.4.3 Nâfile Sadakalar

Sadakalar da farz ve nâfile olarak iki kısma ayrılır ve farz olan kısmı zekât teşkil eder. Fakihler, zekât bölümünde malî ibadetlerden farz olan zekât ile vâcip olan fitir sadakasının hükümlerini ayrıntılı biçimde incelemişler, yükümlünün zekât ve fitre vecibesini yerine getirirken asgari miktarla yetinmeyip gönüllü olarak fazla vermesinin büyük sevap olduğunu söylemişler, bunların dışında yapılacak malî yardımlara “sadakâtü’-t-tatavvu” başlığı altında işaret ettikleri gibi konuya dair hükümleri daha çok vakıf, vasiyet, hibe, karz gibi teberru işlemleriyle ilgili başlıklar altında ele almışlardır. Bu çerçevede gönüllü malî yardımların özellikle mübarek gün ve gecelerde çokça yapılması tavsiye edilmekle birlikte her zaman yapılabileceği, yardım edilen kişiyi rencide

²¹ Atar, “Mekruh” DİA, XXX, 291

²² Buhârî, “Ecân”, 81,108; Müslim, “Müsâfirîn”, 213

²³ Serahsî, el-Mebsût, I, 156-160

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

etmeksizin büyük bir gizlilik içinde verilmesi (el-Bakara 2/264, 267, 271, 274) ve yardımı yapanı fakir duruma düşürecek miktarda olmaması gerektiği (el-İsrâ 17/29), ayrıca kul hakkı kapsamında borcu bulunan kişinin bunu ödemedi tasaddukta bulunmasının mekruh sayıldığı ifade edilmiştir²⁴.

2.4.4. Nâfile Hac

Farz ve vâcip olan haclar dışında nâfile hac yapmanın sevap olduğu hususunda fakihler arasında ittifak bulunmakla birlikte bununla diğer hayır işleri karşılaştırıldığında hangisinin daha faziletli sayıldığı tartışılmıştır. Hanefiler, ülke sınırları boyunca karakol (ribât) inşasının nâfile hacdan daha faziletli olduğu kanaatinde; diğer gönüllü malî yardımlarla mukayesede ise farklı düşünceler ortaya konmuştur²⁵.

2.5. Nâfilenin Önemi

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde, gerek Allah'a kulluk için yapılması istenen belirli davranışlar şeklinde ifade edildiği dar anlamıyla, gerekse Allah'ın rızasına uygun her türlü eylem ve çabayı kapsayan geniş anlamıyla ibadetin önemine vurgu yapıldığı, bunların bir kısmında kesin buyrukların, diğer kısmında gönüllü olarak yapmaya teşvikin söz konusu olduğu görülür²⁶. Birçok âyette ibadet edenler övülmüş (et-Tevbe 9/112; ez-Zümer 39/ 9), müslümanların iyi işlerde birbiriyle yarışması (el-Mâide 5/48) ve iyilikte yardımlaşması (el-Mâide 5/2) tavsiye ve teşvik edilmiş, gönüllü olarak ibadet yapmanın (tatavvu') hayır ve sevap olduğu belirtilmiştir (el-Bakara 2/158, 184; et-Tevbe 9/79). Bazı müfessirler, "Allah adaleti ve ihsanı emreder" meâlindeki âyette geçen (en-Nahl 16/90) adaleti farzlar, ihsanı nâfileler şeklinde yorumlamıştır²⁷.

Hız. Peygamber, farz ve vâcip ibadetleri hakkıyla yerine getirenlerin kurtuluşa ereceğini müjdelemekle birlikte²⁸ nâfile ibadet yapanların Allah'ın sevgili kulları olduğunu belirtmiş²⁹, ahabını kendilerine, ailelerine ve topluma karşı görevlerini ihmal etmemek ve ölçüyü korumak şartıyla³⁰ nâfile ibadet yapmaya teşvik etmiş³¹, âhirette farz ibadetlerdeki eksiklerin nâfile ibadetlerle tamamlanacağını haber vermiş³², kendisi de Allah'ın bağışlamasına mazhar kılındığı bildirildiği halde şükreden bir kul olma çabasını asla elden bırakmayıp farzlar dışında çokça ibadet yapmıştır³³ Sahâbîler de farzlar dışındaki ibadetleri onun uyguladığı ve öğrettiği şekilde yerine getirmeye özen göstermişler, tâbiîn ve sonraki nesiller, Peygamber'e ittibâ esasına dayanan bu çizgiyi sürdürerek nâfile ibadete önem vermişler, kâmil bir mümin olma yolunda ilerleyebilmek için nâfilelerin özel bir yere sahip bulunduğu anlayışını benimsemişlerdir. Fıkıh âlimleri, nâfile kapsamındaki ibadetlerin farz ve vâcip nitelikli ibadetleri koruyup desteklemesi yanında onlarla birlikte yerine getirilmesinin fertler arası ilişkilerin ve toplumsal yapının iyileştirilmesine ve kişilik eğitimine olumlu katkılar sağladığını göz önüne alarak bunları toplum bakımından vâcip hükmünde değerlendirmiş ve nâfilelerin fertler tarafından sürekli olarak, cemaat tarafından ise toptan terkedilmesinin önemli sakıncalar taşıdığına dikkat çekmişlerdir³⁴.

3. Mekruh

3.1. Mekruh Kavramı

Sözlükte "çirkin bulmak, kötü görmek, istememek; meşakkat, sıkıntı. Zorluk" gibi anlamlara gelen kerh (kürh, kerahet, kerahiyyet) kökünden türeyen mekruh kelimesi "içerisinde zorluk ve sıkıntı bulunan, hoşla gitmeyen, çirkin ve kötü görülen şey"³⁵ demektir. "Kerh" ve "kürh"ün aynı manaya geldiğini söyleyenler yanı sıra bunlar arasında farklılığın bulunduğunu belirten dilciler de vardır. Kerh,

²⁴ Serahsi, el-Mebsût, I, 154

²⁵ İbn Nüceym, II, 334; İbn Âbidîn, II, 62

²⁶ Atar, DİA, XXXII, 291

²⁷ Şevkânî, III, 187- 188

²⁸ Buhârî, "İmân", 34, "Savm", 1, "Zekât", 1; Müslim, "İmân", 8, 9, 15

²⁹ Müsned, VI, 256; Buhârî, "Rikak", 38

³⁰ Buhârî, "Nikâh", 1

³¹ Müslim, "Müsâfirîn", 103; Ebû Dâvûd, "Tatavvu.", 7; Tirmizî, "Vitr", 15

³² İbn Mâce, "İkame", 202; Ebû Dâvûd, "Salât", 140-144, 149; Tirmizî, "Salât", 188; Nesâî, "Salât", 9

³³ Buhârî, "Teheccüd", 6; Müslim, "Münâfikîn", 79- 81; Tirmizî, "Salât", 187

³⁴ Fahreddin er-Râzî, I, 102; Şâtübî, I, 132-133; Serahsi, el-Usûl, I, 114; Abdülaziz el-Buhârî, II, 628

³⁵ Ragıb el-İsfahani, el-Müfredat, "krh" md.; Lisanü'l-'Arab, "krh" md.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanın dıştan gelen baskı sonucunda katlanmak zorunda kaldığı meşakkati, kürh ise kendi iradesiyle katlandığı hoş olmayan bir durumu ifade eder³⁶ Bu da tabiatı itibariyle hoşlanmadığı ve akıl yahut dinin hükmü açısından tasvip etmediği hususlar olmak üzere iki türdür. Dolayısıyla bir kimsenin aynı şey için, “Bunu istiyorum. fakat kerih görüyorum” dediğinde, “Mizaç olarak onu istiyorum, ancak akli veya şer’i bakımdan hoş görmüyorum” anlamını ya da bunun aksini kastetmesi mümkündür. Aynı kökten türeyen kerih “çirkin görülüş. hoş gitmeyen şey, ikrah da “bir kimseyi istemediği ve hoşlanmadığı bir fiili yapmaya zorlamak”³⁷ anlamına gelir.

3.1. Mekruh Kavramının Fıkıh Boyutu

Usul-i fıkıh terimi olarak mekruh genellikle “şariin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiil” şeklinde tarif edilir. Ayrıca furu’ fıkıh kitaplarında bazı haram, mekruh ve helal fiillerin ele alındığı bölümlere “kitabü'l-kerahiyye ve'l-istihsan”³⁸ adı verilir.

Mekruh kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de “Kötü olan bütün bu yasaklar, Rabbinizin sevmediği şeylerdir”³⁹ şeklinde dildeki anlamıyla örtüşecek şekilde zikredilmiştir. Bunun dışında Kur’ân-ı Kerim’de k-r-h fiili ve bu fiilden müştak kelimeler de kullanılmaktadır. (el-Hucûrât 49/7, el-Hucûrât 49/12), hadîsi-i şerîflerde de kelimenin kullanımına rastlamak mümkündür. “Allah analara saygısızlık göstermeyi, kız çocuklarını diri diri gömmeyi, ödenmesi gereken hakkı önlemeyi ve hak edilmeyen şeyi istemeyi haram kılmıştır. Onun bunun dediklerini aktararak vakit geçirmeyi, çok soru sormayı ve malı boşa harcamayı da sizin için mekruh görmüştür.” Teknik açıdan kavramın henüz gelişmediği bu dönemde mekruh lafzı sözlükteki kullanımına eşdeğer biçimde hoş görülmemeyen şey anlamında kullanıldığı gibi, yasaklamayı ifade etmek üzere de istimal edilmiştir⁴⁰

İlk dönem fıkıh eserlerinde mekruh kavramının bu anlamları tazammun ettiği de görülmektedir. İbn Kayyim de, fıkıhın tedvin süreci öncesinde mezhep imamlarının haram lafzını kullanmaktan çekindikleri için mekruh kavramını aslında haramı ifade etmek için kullandıklarını belirtmektedir⁴¹.

Teklifi hükümler kapsamında değerlendirilen mekruh kavramı haram kavramı ile olan yakın ilişkisi itibariyle ve gelişim sürecinde farklı anlamlara delalet edecek şekilde kullanması sebebiyle bu kavramın çerçevesi ve diğer teklifi hükümlerle ilişkisi önem arz etmektedir. Özellikle ilk dönem fıkıh eserlerinde haramı ya da hurmeti şüpheli olan şeyleri aynı zamanda bir şeyin yapılmasının hoş görülmediğini ifade etmek üzere kullanılan mekruh kavramı, hüküm anlayışının sistemleşmesi ile birlikte teklifi hükümler kapsamında değerlendirilerek cumhûr fukahânın benimsediği görüşe göre yapılmasında sevap terk edilmesinde ise günah olmayan hüküm şeklinde tanımlanmıştır. Hanefî mezhebi ise bu genel görüşten farklı olarak mezhep içerisindeki farz-vacip ayrımı ile örtüşecek biçimde mekruhu tenzîhî-tahrîmî mekruh şeklinde tasnîf etmişlerdir. Her ne kadar bu ayrım belirgin olarak müteahhîrûn dönemi usûl ve furu’ eserlerinde yer almakta ise de ayrımın mezhebin genel karakteristiğine uygun bir biçimde sistemleştirildiği ve Hanefî mezhebinin şer’î delil yaklaşımı, zannî-kat’î delil ayrımı ile alâkalı olduğu tespit edilmiştir. Zira Hanefî mezhebinin teklifi hükümleri tasnîfinde de hükmün dayanağı olan delilin sübût ve delâlet yönünden zannî ya da kat’î oluşu dikkate alınmaktadır. Ancak kat’î-zannî delil çerçevesinde ele alınan tenzîhî-tahrîmî mekruh ayrımında kat’î ve zannî olanın tespiti verilen hükmün doğru anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Bu nedenle tahrîmî-tenzîhî mekruh ayrımı değerlendirilirken hükmün dayanağı olan delilin sübût ve delâlet yönünden ele alınması ve hükmün bağlantılı olduğu meselenin mahiyetinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

³⁶ Tehanevi, Keşşaf, II, 1280-1281

³⁷ Tehanevi, Keşşaf, II, 1283

³⁸ Zekiyyüddin Şa’ban, İslam Hukuk İlminin Esasları tre. İbrahim Kâfi Dönmez ,Ankara 2000, s. 250-252; İbn Abidin. Reddül-muhtar, I, 429, 438-439

³⁹ İsrâ Süresi 39

⁴⁰ Eroğlu, s. 299

⁴¹ el-Cevziyye, İbn Kayyim, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, İ’lâmu’l-Muvakk’in ‘an Rabbi’l- ‘Âlemîn, I-IV, tah. Muhammed el-Mu’tasım bi’l-lah el-Bağdâdî, ikinci baskı, Dâru’l-Kitâbi’l- ‘Arabî, Beyrut, 1998, c. 1, s. 49

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mekruh lafzının fakihler arasında farklı manalarda kullanıldığını belirten Gazzali bunları şöyle açıklar: 1. “Haram kılınan (mahzur)” anlamında, İmam Şafii çok defa, “Bunu kerih görüyorum” derken haramlığı kastetmiştir. 2. “Tenzihen yasaklanan” anlamında, bu manada mekruh, yapılmasına ceza verilmese de bir fiilin terkedilmesinin işlenmesinden daha iyi olduğunu belirten bir kavramdır. 3. “Yasaklanmış olmasa da en uygun olanın terkedilmesi (terkü' l-evla)” anlamında. Mesela kuşluk namazının kılınmamasının mekruh sayılması bu hususta bir yasaklama bulunmasından dolayı değil faziletinin büyüklüğü sebebiyledir. 4. “Haram kılındığında şüphe ve tereddüt bulunan” anlamında. Mesela yırtıcı hayvanların etini yemek böyledir. Ancak bu anlamdaki mekruhlar içtihada açıktır. Eğer bir müctehidin içtihadı kendisini söz konusu fiilin haram olduğu sonucuna götürürse bu onun açısından haram iken ic tihadı helal olduğu sonucuna ulaştırılan müctehid açısından helal sayılır ve artık bunu mekruh addetmenin anlamı kalmaz. Fakat karşı görüş sahibinin bu kanaati müctehidin kalbinde haramlık şüphesi meydana getirdiği takdirde kendi galip zannı helallik yönünde olsa bile bu fiil için kerahet kelimesinin kullanılmasında sakınca yoktur. Nitekim Hz. Peygamber, “Günah kalbin rahatsızlık duymasıdır”⁴² buyurmuştur⁴³.

3.2. Mekruh Çeşitleri

Mekruh kavramının, Hanefî mezhebinde özellikle ilk Hanefî ulemâsı tarafından genellikle hurmeti kat'î olmayan meseleler hakkında, fakat Şeybânî tarafından haramı ifade etmek üzere kullanıldığı belirtilmektedir⁴⁴ Fıkıh ilminin gelişim süreci içerisinde kullanılagelen teknik anlamına kavuşan mekruh kavramı, cumhûr ulemâdan farklı olarak Hanefî mezhebinde hükmün dayandığı delillerin zannîliği ve kat'îliği çerçevesinde incelenmiştir.

Hanefî mezhebinde mekruh kavramı diğer mezheplerden farklı olarak farz-vacip ayırımına mukabil olarak, tenzihî ve tahrîmî olmak üzere iki kısımda incelenmektedir. Bu ayırım mekruh kavramının gelişiminden sonraki dönemde tespit edebildiğimiz kadarıyla daha çok h. VIII. asırdan sonra sistemleştirilmiş bir ayırımdır. Ancak bu dönemden önce çok az da olsa ayırma delâlet edecek ifadelere rastlamak da mümkündür. Bu ayırımın varlığına ilk olarak Serahsî'nin (v. 483) *el-Mebsût* adlı eserinde rastlanmıştır. At etinin kerâheti ile ilgili eserde kerâhetin tahrîmî olduğu ifade edilmektedir⁴⁵. Ancak bu dönemde ayırımın gelişmiş bir biçimde kullanıldığı henüz görülmemektedir. Hanefî mezhebinin kurumsallaşmasında önemli rolü olan İbn 'Âbidîn'in (v. 1252) *Reddül-Muhtâr* adlı eserinde tenzihî-tahrîmî mekruh ayırımının sıklıkla kullanıldığını ve usûl açısından da tartışıldığını görmek mümkündür. Bununla birlikte, İbn 'Âbidîn'den önce fûru'-ı fıkıh eserlerinde Babertî (v. 786), Aynî (v. 855), İbnü'l-Hümâm (v. 861), İbn Nuceym (v. 970), Tahtâvî (v. 1231), tarafından ayırım net bir şekilde kullanılmaktadır. Usûl eserlerinde ise, ilk dönem usûl eserlerinde hüküm ile ilgili bahisler müstakil olarak incelenmediği için konu emir ve nehy bölümlerinin içerisinde dağınık bir biçimde ele alınmaktadır. Bu dönem usûl eserlerinde hüküm tasnifi ve hükümlerin delâleti ile ilgili derli toplu bilgiler bulunmamaktadır. Hanefî mezhebinde tespit edebildiğimiz kadarıyla hüküm konusu ve tenzihî-tahrîmî mekruh ayırımı usûl temelinde derli toplu ve detaylı bir şekilde ilk olarak Sadruşşerî'nin *et- Tavzih* adlı eserinde ele alınmıştır. Daha sonra yazılan usûl eserlerinde de genellikle bu ayırım dikkate alınmıştır.

3.2.1. Tahrîmen Mekruh

Tahrîmen mekruhun, İmam Muhammed'e göre zannî delille sabit haramdır. İmam Ebû Hanîfe ve Ebu Yusuf göre ise harama yakın olduğu ifade edilmektedir⁴⁶. Her ne kadar bazı usûl eserlerinde tahrîmî mekruh ile haramın dayandığı delilin ilim derecesi bakımından farklı olduğu fakat hüküm açısından ikisinin de aynı hükmü gerektirdiği⁴⁷ bazı eserlerde ise İmam Muhammed'e göre “her haram mekruhtur” sözünden hareketle haram gibi azabı iktiza ettiği belirtilse de⁴⁸, genel görüş tespit

⁴² Müttaki el-Hindi, III. 44

⁴³ el-Müstasfa, I, 66-67

⁴⁴ Eroğlu, a.g.m., s. 300

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, c. 11, s. 233.

⁴⁶ Afganî, AbdülHâkim, Keşfü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, I-II, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Karaçi, 1987, c. 1, s. 22

⁴⁷ Hudarî, Muhammed b. Afîfî el-Bacurî, *Usûlü'l-Fıkıh*, altıncı basım, el-Mektebetü't-Ticâretî'l-Kübrâ, Mısır, 1969, s. 50

⁴⁸ Güzelhisarî, Mustafa Hulûsî Muradî, Menâfi'ü'd-Dekâik Şerhi mecâmi'ül-Hakâik, yay.y., İstanbul, 1273, s. 264

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edebildiğimiz kadarıyla tahrîmî mekruhun terki ile azabın değil, Rasûlullah'ın "sünnetimi terk eden şefaata nail olamaz" hadisine binaen Allah Rasûlü'nün şefaatinde mahrumiyetine müstehak olunacağı yönündedir. Sadruşşerîa, tahrîmî mekruhun merciine bağlı olarak, şayet tahrîmen mekruh vacibin terki sebebi ile ise azaba müstehak, müekked sünnetin terki sebebiyle ise şefaata mahrumiyetinin gerekeceğini belirtmiştir. Ancak buradaki şefaatin büyük günah işleyenler için cennete girme vesilesi olan şefaata değil, derecenin yükselmesini ifade eden şefaata olduğu beyan edilerek⁴⁹ çelişki ortadan kaldırılmıştır.

Hanefî mezhebinde tahrîmen mekruh ile irtibatlı olmak üzere fûru' eserlerinde zaman zaman "haramun mekruhun, mekruhun eşeddu'l-kerâhe, isâet, lâ yenbeğî" kavramları da kullanılmaktadır. İbn 'Âbidîn Hâşiyesinde ise sünneti terk edenin isâet hükmünde olup levmi ve tatlile müstehak olacağını belirtmektedir. Buna göre sünnet-i müekkedenin terki vacibin terkenden daha aşağı bir derecededir. Dolayısıyla isâet ile tahrîmî mekruh kast etse de esasen tahrîmî mekruh ile tenzihî mekruh arasında bir kerâhet derecesidir⁵⁰. Tahrîmen mekruha başkalarının devam etmekte olan akid müzakeresine katılıp yeni bir teklif yapmak, başkasının evlenme teklifi üzerine evlenme teklifinde bulunmak fiilleri örnek verilebilir. Çünkü Hz. Peygamber böyle davranışlardan sakınmayı kesin ve bağlayıcı tarzda istemiştir⁵¹.

3.2.2. Tenzihen Mekruh

Nehy bağlayıcı bir şekilde meni' ifade etmiyorsa ve tahrîmden sarf-ı nazar etmeyi gerektirecek bir karine bulunuyorsa terki yapılmasından evlâ olan tenzihî mekruha delâlet etmektedir. Tenzihî mekruhu irtikab eden kişi, cumhûrun kabul ettiği mekruh tanımına yakın bir biçimde cezaya müstehak değildir. Tenzihî mekruhu terk eden ise, daha az bir sevaba nail olmaktadır⁵². Tenzihî mekruh, sünnetin terki ile irtibatlı olmakla beraber, terk edilen sünnetin derecesine göre tenzihî mekruhun tahrîmî mekruha yakınlığı farklılaşmaktadır⁵³. Tenzihî mekruh ile ilgili terimlerden biri de "lâ be's" terimidir. Hanefî mezhebinde kat'î nass ile helâl ve haram sabit olurken hurmeti kesin olmayana mekruh denirken, helâllığı şüpheli olan için ise lâ be's terimi kullanılmaktadır

Emir ve nehy konusu birbirinin mukabili olduğundan Hanefî mezhebinde tahrîmî ve tenzihî mekruhun merciinin bilinmesi, her ne kadar hükmün sübütunun tek gerekçesi değil ise de, ayırımın temellendirilmesi açısından önemlidir. Bu çerçevede Hanefî mezhebinde tahrîmî mekruh vacip ve vacip hükmünde kabul edilen sünnet-i müekkedenin terki ile sabit olurken, tenzihî mekruhun merci ise sünnet-i zevâid ve hilâfu'l-evlâdır⁵⁴. Görüldüğü gibi, tenzihî mekruh, Hanefî mezhebinde hilafu'l-evlâyı kapsamaktadır.

Allah rızası için onu terk eden kişi sevabı hak eder. Bu tür mekruha camiye gidecek kimsenin çiğ soğan ve sarımsak gibi ağır kokan şeyler yemesi örnek verilebilir. Zira Resul-i Ekrem'in ilgili ikazından⁵⁵ böyle bir sonuç çıkarılmıştır.

3.3. Mekruhun Hükmü

Mekruhun hükmü, fiili işleyen ceza hak etmez; kınanma ve azarlanmaya müstehak olabilir. Terk eden övgüye layık olur. Allahın hoşnutluğunu kazanma niyeti ile terketmesi halinde sevabı hak eder⁵⁶

⁴⁹ Teftazânî, et-Tavzîh, c. 2, s. 126.

⁵⁰ İbn 'Âbidîn, Hâşiyeye, c. 2, s. 170

⁵¹ Buhari, Nikal, 4: Müslim, Büyu', 8, Nikâh, 38,49, 52, 54, 56

⁵² İbnü's-Sa'âtî, Muzafferuddin Ahmed b. Ali el-Bağdadî, *Nihâyetü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, I-II, thk. Sa'd b. Aziz b. Mehdi Sülemî, ikinci basım, Câmîatü'Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1419, c.1, s. 183

⁵³ İbn 'Âbidîn, a.g.e., c. 2, s. 404

⁵⁴ İbn Aidin a.g.e c.9, 404

⁵⁵ Buhari. "Ezan", 160; Ebu Davud, "Etime" , 41; et-Ta'rifat, "Mekruh" md.; Tehanevi, 1 1. 1281; Teftaza nl, 11. 126; ibnül'Hümmam. 11. 80

⁵⁵ Şaban, 251

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mekruh bir fiilin işlenmesi fakihlerin çoğunluğuna göre cezayı gerektirmez, fakat kınanan (müslümana yakışmayan) bir davranış sayılır; bu tür fiilleri Allah rızası için terk eden kimse övgüye layık olur ve sevabı hak eder. Hanefî fakihleri ise mekruhu “tahrîmen” ve “tenzihen” kısımlarına ayırıp hükmünü de buna göre belirlemeye çalışmışlardır. Tahrîmen mekruh şariin yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği, ancak bu talebin haber-i vahid gibi zanni bir delille sabit olduğu durumları ifade eder. Bu tür mekruh harama yakın ve vacibin simetriği kabul edildiğinden işlenmesinin vacibin terkinde olduğu gibi cezayı gerektireceği belirtilir.

Fakihlerin çoğunluğu, konuya ilişkin şer'i delilin kat'ilik ve zannilik durumunu değil fiili terketme talebinin kesinlik ve bağlayıcılık özelliğini dikkate aldığından kesin ve bağlayıcı tarzda yasaklanan fiile haram böyle olmaksızın yasaklanana ise mekruh adını vermiştir. Dolayısıyla her olaya ilişkin delillerin değerlendirilmesi neticesinde farklı somut sonuçlara ulaşılabilmesi bir yana Hanefîler'in terminolojisindeki tahrîmen mekruh cumhur tarafından haram kapsamında mütalaa edilmekte. Tenzihen mekruh ise cumhurun mekruh dediğine karşılık gelmektedir. Bu anlayışın bir uzantısı olarak Hanefîler'e göre vacip zanni delille sübüt bulunduğundan bunun terki de tahrîmen mekruh kapsamında değerlendirilmiştir. Öte yandan bu ayırım delilin kat'iliği zanniliği ölçüsüne dayalı olduğu için haramı inkâr küfrü gerektirdiği halde tahrîmen mekruhu inkâr böyle bir itikadi sonuca yol açmaz.

Sırf dini sebeplerin yanında dünyevi bir maslahat sebebiyle de (kerahet irşadiyye) şari' tarafından bazı fiillerin mekruh sayıldığı göz önüne alındığında bütün ibadet ve muamelat bahislerinde mükellef tarafından işlenmesi hoş karşılanmayan birtakım davranışların söz konusu olabileceği tabiidir. Bu tür davranışlar genellikle fûru-i fıkıh kitaplarında her bir ana konu içerisinde incelenir. Namaz kılınması mekruh olan vakitler, namazın mekruhları, orucun mekruhları gibi. Ayrıca yeme içme. Giyim kuşam, temizlik, kadın-erkek ve karıkoca ilişkileri, alım satım gibi konularda dünyevi herhangi bir maslahat sebebiyle mekruh sayılan bazı davranışlar fıkıh ve ilmihal kitaplarının “kerahiye ve istihsan” bölümleriyle ahlak ve adab kitaplarında müstakil olarak ele alınır.

Sonuç

Hız Peygamber'in ibadet tarzında sürekli yapıp nadiren terk ettiği fiilleri sünnet, kulun farzlara, vaciplere ve meşhur sünnetlere ziyade olarak yaptığı ibadet nitelikli fiilleri ise nâfile olarak adlandırmışlardır. Hanefîlerin bu yaklaşımına göre bir kulun normal ibadetlerine ilave olarak yapacağı ibadetleri onun manevi gelişimine katkı sağlama bağlamında olumlu bir yaklaşım olarak görülmektedir. Kişinin manevi gelişiminde zorunlu ibadetleri kadar nâfile ibadetleri de önemlidir.

Mekruh bir fiilin işlenmesi fakihlerin çoğunluğuna göre cezayı gerektirmez, fakat kınanan (Müslüman'a yakışmayan) bir davranış sayılır; bu tür fiilleri Allah rızası için terk eden kimse övgüye layık olur ve sevabı hak eder. Buna göre insan, manevi hayatını dizayın ederken ona olumsuz olarak yansıtacak her türlü söz ve fiilden kaçınmaya özen göstermelidir.

KAYNAKÇA

- ABDULAZİZ BUHARÎ, Alaaddin Abdulaziz b. Ahmed, (v. 730 h.), *Keşfü'l-Esrâr an Usûli Fahri'l-İslam el-Pezdevî*, Beyrut, 1994.
- AFGANÎ, AbdülHâkim, Keşfü'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik, I-II, İdaretü'l-Kur'an ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, Karaçi, 1987.
- AHMED B. HANBEL, eş-Şeybanî, (v. 241 h.), el-Müsned, Beyrut, t.siz.
- ATAR, Fahrattin, DİA, XXXII, 2003.
- BUHARÎ, Burhânüddin (Burhânü's-şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz Buhârî Merğînânî Burhâneddîn, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-Fıkhi'n-Nu'manî*, I-XI, thk. Ahmed İzzu İnaye ed-Dımaşkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2003.
- CASSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, I-IV, nşr. Uceyl Câsim Neşemî, Mektebetü'l-İrşâd, İstanbul, 1994.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb, *İ'lâmu'l-Muvakkîn 'an Rabbi'l-Âlemîn*, I-IV, tah. Muhammed el-Mu'tasım bi'l-lah el-Bağdâdî, 2.bs., Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- DEBBÛSÎ, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ, *Takvîmü'l-Edille Fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. Halil Muhyiddîn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.s.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

- EBU DAVUD, Süleyman İbnu'l-Eş'asi's-Sicistanî, (v. 275 h.), es-Sünen, Birinci Baskı, Beyrut, 1988.
- EROĞLU, Selahaddîn, “Mekruh”, *İslâmî İlimler Enstitüsü Dergisi (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi)*, sy. 5, Ankara, 1982. Mısır, 1969.
- GAZZÂLÎ, *el-Mustasfâ min ‘İlmi’ l-Usûl*, I-II, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, t.s.
- GÜZELHİSARÎ, Mustafa Hulûsî Muradî, Menâfi‘ü'd-Dekâik Şerhi mecâmi‘il-Hakâik, yay.y., İstanbul, 1273.
- HUDARÎ, Muhammed b. Afifi el-Bacuri, *Usûlü'l-Fıkh*, altıncı basım, el-Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, Mısır, 1969.
- TEHANEVÎ, Muhammed b. A'la b. Ali el-Faruki el-Hanefî, Keşşafu Istılâhâtı'l-Fünûn, I-III, Beyrut, Dâr-Sadr, t.s.
- İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, (v. 275 h.), es-Sünen, Beyrut, 1975.
- İBN HÜMMAM, Kemaluddin Muhammed b. Abdilvahid es-Siyasî, (v. 861 h.), Şerhu Fethi'l-Kadir, Beyrut, t.siz
- İBN NUCEYM, Zeynüddîn b. İbrahim b. Muhammed el-Mısrî, Fethu'l-Ğaffâr bi Şerhi'l-Menâr, I-III, tsz.
- İBN MANZUR, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânu' l- Arab*, IXV, Dâru Sadr, Beyrut, t.s.
- İBN ‘ÂBİDİN, *Reddü'l-Muhtar ale'd-Dürri'l-Muhtar: Şerh-i Tenvîri'l-Ebsâr: Hâşiyetu'lbn ‘Âbidin*, I-X, thk ve tlk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvez, Dâru Âlemü'l-Kütüb, Riyad, 2003.
- İBNU'S-SA'TÎ, Muzafferuddin Ahmed b. Ali el-Bağdadî, Nihâyetü'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl, I-II, thk. Sa'd b. Aziz b. Mehdi Sülemî, ikinci basım, Câmîatü'Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1419.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, el-Mebsût, I-XXX, Matba'atü's-Sa'âde, Kahire, 1324-1331, c. 11, s. 233.
- ŞABAN, Zekiyuddin, *Usûlü'l-Fıkh / İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çev. İbrahim Kafi Dönmez), Ankara, 2000.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, (v. 1250 h.), Neylu'l-Evtâr Şerhu Muntaka'l-Ahbar, Mısır, t.siz.
- ŞİRAZÎ, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadi, el-Mühezzeb fi'l-Fıkhî'l-İmami's-Şafi'i, Mısır, t.siz
- KOCA, Ferhat “Mendub”, DİA, XXIX, 2004.
- , “Mekruh”, DİA, XXVIII, 2003.
- MÜSLİM, Ebu Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, (v. 261 h.), es-Sahih, Birinci Baskı, Beyrut, 1955.
- NESÂÎ, Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, (v. 279 h.), es-Sünen, Beyrut, t.siz.
- TİRMİZÎ, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, (v. 297 h.), es-Sünen, Beyrut, t.siz

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MODEL BİR GRAMERCİ OLARAK İBN EBÎ İSHÂK VE NAHVE DAİR
GÖRÜŞLERİ**

Faruk ÇİFTÇİ*
İbrahim AYDIN**
Şehmus ÜNVERDİ***

ÖZET

Gramer tarihinde model şahsiyetlerden biri İbn Ebî İshâk (ö. 117/735)'tir. Bu çalışmanın amacı İbn Ebî İshâk'ın model/öncü olduğu konulara değinmek ve nahivle ilgili görüşlerini tespit edebilmektir. Çalışmada tabakât kitapları ve nahiv usulü alanındaki eserlerden istifade edilmiştir. Bunun yanı sıra güncel çalışmalardan da yararlanılmıştır. İbn Ebî İshâk, nahiv ve nahiv usulü konularından olan kıyas ve illetin ortaya çıkmasında, bunların uygulanması ve yaygın hale gelmesinde öncülük etmiştir. Çalışmamızda ayrıca kendisinden nahiv konuları ile ilgili görüş nakledilen ilk gramerci olması hasebiyle İbn Ebî İshâk'ın nahiv kitaplarındaki bazı görüşlerine de yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Ebî İshâk, Nahiv, Kıyas, İlet.

**AS A PATTERN GRAMMARIAN IBN ABI ISHAQ AND HIS OPINIONS ON ARABIC
GRAMMAR**

SUMMARY

One of the model figures in the history of Arabic grammar is Ibn Abi Ishaq(d. 117/735). The aim of this study is to touch on the issues in which Ibn Abi Ishaq is the model / pioneer and to identify his views on the nahiv. In the study, the books of tabakât and the works of nahiv method were used. Ibn Abi Ishaq pioneered the application and spread of the emergence of comparison and causality (reason) which are among the subjects of nahiv and nahiv methods. Our work also included some of the views of Ibn Abi Ishaq in the Nahiv books because he is the first Grammarian whose views on Nahiv issues were conveyed.

Keywords: İbn Ebî İshâk, syntax, comparison, reason.

Giriş

İslam bilimlerinde her alanda model/öncülük etmiş şahsiyetlerden bahsetmemiz mümkündür. Gramer tarihinde de model şahsiyetler olmuştur. Bunlardan biri, üzerinde çalışma yaptığımız İbn Ebî İshâk'tır. İslam'ın yayılması ile birlikte İslami ilimler alanında çalışmalar yapılmış ve bu çalışmalara da zamanın ileri gelen âlimleri öncülük etmişlerdir. Bu dönemde çalışmaların başladığı alanlardan biri de Arap dilidir. Bu alandaki model şahsiyetlerden biri de İbn Ebî İshâk'tır. İbn Ebî İshâk, yaptığı çalışmalarla gramer ilminin öncülerinden kabul edilmiştir. İbn Ebî İshâk'ın öncülük ettiği bu çalışmalara geçmeden önce İbn Ebî İshâk hakkında bilgi vermenin kendisini daha yakından tanımamız açısından önemli olduğunu düşünmekteyiz.

1. İbn Ebî İshâk'ın (ö. 117/735) Kişiliği

1.1. Künyesi, İsmi, Nisbe ve Sıfatları:

Tam adı Ebû Bahr 'Abdullah b. Yezîd b. el-Hâris el-Hadramî el-Basrî el-Mukrî en-Nahvî el-'Allâme'dir. Künyesi Ebû Bahr, adı ise 'Abdullah'tır. (et-Tenûhî, 1981: 152) Hadram ailesine mensup olduğundan 'Hadramî', yaşadığı bölge olan Basra'ya izafetinden dolayı da 'Basrî' nisbelerini almıştır. (İbn Hacer el-Askalânî, 1995: II, 303) Kıraat ilmi ile meşgul olduğu için tabakat kitaplarında 'el-Mukrî', nahiv ilminde öncülük ettiğinden 'en-Nahvî', Arap dilindeki uzmanlığından dolayı da 'el-

* Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, fciftci@ksu.edu.tr

** Öğr. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ibrahimaydin@osmaniye.edu.tr

*** Öğr. Gör. Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sehmusunverdi@osmaniye.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

‘Allâme’ sıfatları ile nitelendirilmiştir. (el-Kıfî, 1986: II, 104) Hadram ailesinin Mevla’sı¹ olduğundan dolayı Mevâlî’den kabul edilmiştir.(es-Sîrâfî, 1955: 21) Babasının künyesi ‘Ebû İshâk’ olduğu için İbn Ebî İshâk adıyla meşhur olmuştur. (es-Suyûtî, 1979: 42) Hicrî 117 senesinde seksen sekiz yaşında Basra’da vefat etmiştir.(İbnu’l-Enbârî, 1985: 28; el-Kıfî, 1986: II, 107)²

1.2. Hocaları:

Kaynakların verdiği bilgiye göre İbn Ebî İshâk’ın, hocalarından Kıraat ve Arapça alanında istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bazı hocalarından hem Kıraat hem de Arapça dersi alan İbn Ebî İshâk, Kıraati arz³ yoluyla almıştır. İbn Ebî İshâk, Yahyâ b. Ya‘mer el-‘Advânî (ö. 89/708) ve Nasr b. Âsım’dan (ö. 89/708) Kıraat; (İbnu’l-Cezerî, 1971: 368) Meymûnu’l-‘Akran’dan⁴ da nahiv dersi almıştır. (ez-Zubeydî, 1973: 31) Yahyâ b. Ya‘mer’in kıraat alanında olduğu gibi nahiv alanında da İbn Ebî İshâk’ın hocası olduğu belirtilmektedir. (Ebu’t-Tayyib el-Luğavî, 2009: 26)

1.3. Talebeleri:

İbn Ebî İshâk’ın talebeleri arasında aynı dönemde yaşadıkları ve aynı hocadan ders aldıkları arkadaşlarının olması dikkat çekmektedir. (İbnu’l-Enbârî, 1985: 28) Hocaları Nasr b. Âsım’dan ders alan Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ (ö. 154/771)⁵ ile aynı dönemde yaşayan İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766)⁶, İbn Ebî İshâk’a talebelik yapmışlardır. (ez-Zubeydî, 1973: 35-41) Yûnus b. Habîb (ö. 182/798)⁷ de İbn Ebî İshâk’ın öğrencileri arasında yer alan meşhur nahiv âlimlerindedir.(Dayf, 2017: 22)

1.4. Eserleri:

Öğrencilerine dersler vermekle ve anlattıklarını yazdırmakla yetinen İbn Ebî İshâk’ın nahve dair bir eseri bulunmamaktadır. Sadece hemze ile ilgili meselelerde⁸ yazdırdıklarını bir araya getirtmiş olduğu ‘el-Hemz’ isimli bir eserin olduğu bilinmektedir. (Sâlim, 1993: 116) Bu eseri günümüze kadar ulaşmamıştır. (Çıkar, 2007: 87)

1.5. İlmî Şahsiyeti:

İbn Ebî İshâk’ın ilme verdiği önemden ve ilmî yeterliliğinden söz eden kaynaklar onun son derece akıllı, zeki, öncü ve örnek bir kişiliğe sahip olmasından övgü ile bahsetmektedirler. Çalışkanlığı ve gayreti sebebiyle dikkatleri üzerine çeken İbn Ebî İshâk, yaşadığı dönemde kendisinden söz ettirmeyi başarmıştır. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, kendisiyle ‘hemze’ konusunda münazara ettiklerini, ilmî konuda ondan daha geniş bilgiye sahip olmasına rağmen kendisinin İbn Ebî İshâk’ın

¹ Mevla kelimesi ‘Efendi, mâlik, velî, dost, müttefik, yardımcı, köle azat eden anlamlarına geldiği gibi başkası tarafından kendine yardım edilen, azatlı köle, taraf, akraba, amcaoğlu, yeğen, komşu gibi anlamlara da gelmektedir. Arapça eserlerde bu kelime ile ilgili daha çok azatlı köle anlamı öne çıkmaktadır.(İbn Manzûr, ty. 408-409; Topaloğlu, 2004: 440)

² İbn Ebî İshâk’ın ölüm tarihine dair farklı bilgiler için bkz. (et-Tenûhî, 1981: 154; (es-Suyûtî, 1979: 42; İbn Hacer el-Askalânî, 1995: II, 303) Meşhur Kurrâ’dan olan torunu Ya‘kûb b. İshâk el-Hadramî, dedesinin 117 senesinde vefat ettiğini bildirmektedir. (İbnu’l-Cezerî, 1971: 368) İbn Ebî İshâk’ın kaynaklarda doğum tarihine dair bir bilgi yer almamaktadır. Ancak kaynaklarda seksen sekiz yaşında vefat ettiği belirtildiğine göre 29 senesinde doğmuş olabileceği anlaşılmaktadır. (Kılıç, “İbn Ebî İshâk” Mad. 1999: IXX, 435)

³ Kur’ân’ın öğreniminde uygulanan bir usuldür. Öğrencinin, Kur’ân’dan ezberlediği yerleri hocasına dinletmesidir. (Temel, 2013: 36)

⁴ Kaynaklarda Meymûnu’l-‘Akran’ın vefatına dair bilgiye rastlanmamaktadır. Herhangi bir tarih belirtilmeden sadece Sadru’l-İslam’da yaşadığı ifade edilmektedir. (

⁵ Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, H. 70 senesinde Mekke’de doğmuştur. Daha sonra Basra’ya yerleşmiş ve vefat edinceye kadar burada kalmıştır. Basra nahiv ekolünden olan Ebû ‘Amr’ın, Arap Dilinde hocasından daha bilgili olduğu söylenmiştir. Ebû ‘Amr b. el-‘Alâ, insanların kendisine güvendiği, her konuda danışabilecekleri ilmi bir seviyeye ulaşmıştır. H. 154 senesinde vefat etmiştir.(ez-Zubeydî, 1973: 35-40; Dayf, 2017: 27-29)

⁶ İsa b. Ömer, Basra nahiv âlimlerindedir. İbn Ebî İshâk’ın en meşhur talebelerindedir. Hocası gibi nahivde kıyasa önem vermiş ve kıyasın yaygınlaşması hususunda çaba sarf etmiştir. Şiirlerinde kıyasa uymadıkları gerekçesiyle Arap şairlerini eleştirmiştir. H. 159 senesinde vefat etmiştir.(ez-Zubeydî, 1973: 40-45; Dayf, 2017: 25-27; Hassân, 2000: 34)

⁷ İbn Ebî İshâk’ın talebelerinden olan Yûnus b. Habîb, H. 94 senesinde doğmuştur. Basra nahiv ekolünün önde gelen âlimlerindedir. Nahve ve kıyasa önem vermesiyle bilinen Yunus ortaya koyduğu nahiv kurallarında ve kıyasın uygulanması hususunda arkadaşları arasında teferrüt etmiş/öne çıkmıştır. H. 182 senesinde vefat etmiştir. (İbnu’l-Enbârî, 1985: 47; Dayf, 2017: 28-29)

⁸ Hemze ile ilgili meseleler: Vasil ve kat‘, teshil hemzesinin yazılışı; iki hemze yan yana geldiğinde ve hemzenin illet harflerinden sonra bulunduğu yazılışı ile ilgilidir. (Dayf, 2007: 25)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

karşısında yenik düştüğünü ifade etmiştir. (et-Tenûhî, 1981: 152; es-Sîrâfî, 1955: 20; el-Cumahî, ty: 14; İbnu'l-Enbârî, 1985: 26; ez-Zubeydî, 1973: 31) İbn Ebî İshâk, hocası Meymûn'a bile rekabet edecek ilmî donanıma sahip olmuştur. (el-Kıfî, 1986: II, 106)

İbn Ebî İshâk, özellikle Arap Dili ve Kıraat ilimlerinde ihtisas sahibi olmuştur. (İbnu'l-Enbârî, 1985: 26) Ebu't-Tayyib el-Luğavî'nin, '*Meratibu'n-Nahviyyîn*' isimli eserinde Meymûn'u 'Akran'ın vefatından sonra İbn Ebî İshâk'tan başka o'nun yerini tutacak kimsenin olmadığını (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25) belirtmesi İbn Ebî İshâk'ın, ilmî konuda ne kadar önemli bir şahsiyet olduğunu ifade etmesi açısından önem arz etmektedir.

İbn Ebî İshâk, daha çok nahiv ilminde öne çıkmıştır. Onun öğrencilerinden Yûnus b. Habîb: "o ve nahiv eşittir" değerlendirmesi yapmıştır. Bu değerlendirmeyle İbn Ebî İshâk'ın nahiv ilminde son noktaya ulaştığına işaret etmiştir. Yûnus b. Habîb kendisine hocası İbn Ebî İshâk'ın ilmiyle ilgili sorulan bir soruya: "Bugün insanların içerisinde sadece onun ilmüne sahip bir kimse olsa o kimseye gülünebilir⁹; şayet insanların içerisinde onun bakış açısına sahip, onun gibi akıllı ve zeki biri olsa insanların en bilgilisi olurdu." cevabı ile de İbn Ebî İshâk'ın insanlar arasındaki ilmî konumunu ortaya koymuştur. (es-Sîrâfî, 1955: 20; İbnu'l-Enbârî, 1985: 27; el-Cumahî, ty: I, 15) İbn Ebî İshâk hakkında söylenenler -her ne kadar ilminin kifayetsizmiş gibi olduğu şeklinde anlaşılrsa da- dönemindeki usûl ve metodoloji belirleme konusundaki yetkinliğini (el-Cumahî, ty: 15) ve meselelere bakış açısındaki derinliğini ortaya koymaktadır. Onun nahiv tartışmalarında son sözü söylemesi (Çıkar, 2015: 87) İbn Ebî İshâk'ın ilmi yetkinliğini ve derinliğini desteklemektedir.

2. İbn Ebî İshâk'ın Model Olduğu/Öncülük Ettiği Konular:

Yukarıda da belirttiğimiz gibi İbn Ebî İshâk, alanında ilmi yeterliliğe sahip, yaptıklarıyla da model/öncü olmuş bir şahsiyettir. Bu başlık altında İbn Ebî İshâk'ın öncülük ettiği konulara değinilecektir.

2.1. Nahiv

Nahiv, lügatte kastetmek, (el-Halîl b. Ahmed, 2003: IV, 201) yönelmek, yol, dayanmak ve yönlendirmek gibi anlamlara gelmektedir. (İbn Manzûr, ty. XV, 309-311) Terim olarak ise Arap Dili'nin doğru ve yanlış kullanımının kendisiyle bilindiği bir usûl/temeldir. (Ta'rifât, 202) İbn Cinnî, nahvin eğitim yönüne dikkat çekmiş ve şöyle tarif etmiştir: "Arap olmayanların Arap dilini yanlışsız bir şekilde kullanmaları ve Arap olmadıkları halde bu dili konuşabilmelerini sağlamak için Arap dilinin temel metodolojisini belirlemektir." İlk dönemlerde "Arap dilini öğrenmeye yönelme" anlamına gelen nahiv kelimesi daha sonra Arap dilinin doğru kullanılmasını öğreten kuralları içeren ilme isim olarak verilmiştir. (İbn Cinnî, 1952: I, 34)

İslam'dan önce Araplar, diğer toplumlarla karışmadan önce, fitratlarının selametinden dolayı nahve ihtiyaç duymamışlardır. (Hasrân, 1993: 13) Ancak daha sonraları diğer milletlerin Müslüman olması ile birlikte lahn denilen dil hataları toplumda yayılmış ve insanları doğru konuşmaya ulaştıracak kurallara/nahve ihtiyaç duyulmuştur. (et-Tantâvî, 1995: 20) Bunun üzerine (genel kabule göre) Hz Ali'nin talimatı ile Ebu'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) tarafından nahiv ilmi alanında çalışmalar başlatılmış, daha sonra nahiv ilmi yavaş yavaş ilerleme kat etmiştir. (Hasrân, 1993: 23; et-Tantâvî, 1995: 35) Bu alandaki çalışmaları ise Basralılar devam ettirmiştir. (el-Cumahî, ty: I, 12; et-Tantâvî, 1995: 35-36)

Ebu'l-Esved ed-Düelî'den sonra onun 'Anbese b. Ma'dân el-Fîl, Nasr b. Âsım el-Leysî, Abdurrahman b. Hüzmüz (ö. 117/735) ve Yahyâ b. Ya'mer gibi bazı öğrencileri nahiv alanında çalışmaya devam etmişlerdir. (et-Tantâvî, 1995: 37) Bunların çalışması daha çok işittiklerini rivayet etmeleri şeklinde olmuş, kıyas fikri ise ortaya çıkmamıştır. Bunlardan sonraki tabaka ise nahiv alanında daha geniş çalışmalar yapmıştır. Bu tabaka ile birlikte araştırmalar artmış ve nahiv tartışmaları başlamıştır. (Sâlim, 1993: 110) Bunun yanında onlar nasları araştırmış ve imkânlar ölçüsünde kaideler ortaya koyarak eserler oluşturmaya başlamışlardır.

⁹ Bu rivayetten, her ne kadar İbn Ebî İshâk'ın ilmi açıdan yetersizliği anlaşılıyorsa da döneminin şartları göz önüne alındığında ilmi yeterliliğe sahip olduğu görülmektedir. Zira ilim sürekli ilerleme içerisindedir. Zamanla çerçevesi genişleyen ilme nazaran İbn Ebî İshâk'ın ilminin yetersiz olduğunu söylemek doğru bir yaklaşım değildir. İbn Ebî İshâk, ilmi yetkinliği ve fikri yapısıyla sonraki nesil için nahiv usulünün kapısını açmıştır. (Sâlim, 1993: 115.)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu tabakanın başında Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadramî gelmektedir. (et-Tantâvî, 1995: 38) Ebu't-Tayyib, onun nahvi dallandırıp ve kıyası kullandığını ifade etmektedir. (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25) İbn Ebî İshâk, Arap dilinde kaide altına alınabilen olguların yanında kaide altına alınamayan bir takım olguların olduğunu, yani Arap dilinde ancak sema yolu ile elde edilip genel kaideler altına girmeyen kullanımlar olduğunu fark etmiş, bu nedenle bütün gayretini kaide altına alınabilen bu olguları araştırmaya ve ortaya çıkarmaya harcamıştır. (İlyas, 1985: 11-12) Kendinden önce sistemsiz bir şekilde yapılan çalışmalar için belli bir sistem ortaya koyan İbn Ebî İshâk, belli bir kanuna tabi olan kullanımlar ile şaz olan/belli bir kanun altına alınamayan kullanımları ayırmıştır. (İlyas, 1985: 11) Böylece kendinden önce gelişi güzel yapılan çalışmalara metod/yöntem kazandırmıştır.

Nahiv ilminde zirve yapmış olan İbn Ebî İshâk, (el-Cumahî, ty: 15) Basra medresesinin ilk nahiv âlimlerindendir. (Dayf, 2017: 25-27) Bunun yanında İbn Ebî İshâk nahvin genişlemesi ve yayılması noktasında da çalışmalar yapmıştır. (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25; el-Cumahî, ty: 14-15; el-Kıftî, 1986: II, 105) Zira ondan önce nahivciler bazı olgular dışında nahvin hakikatlerine/kaidelerine vakıf değillerdi. O, nahiv konularının araştırılmasında takip edilecek metodu ilk defa ortaya koymuş ve bu metodun uygulanması noktasında öncülük etmiştir. (İlyas, 1985: 12) İbn Ebî İshâk, Arap diline kendisinden daha vakıf olan nahiv âlimleri bulunmasına rağmen (es-Sîrâfî, 1955: 20) o, olguların ötesine geçerek dilde kullanılacak kaideler istinbat etmiştir. (İlyas, 1985: 12)

İbn Ebî İshâk, öğrencileri ve kendi dönemindeki bazı âlimlerle Arap nahvinin gelişmesine katkı sağlayan bir takım münazaraların başlamasına da öncülük etmiştir. Daha sonra öğrencileri bu münazaraların alanını çoğaltarak Arap nahvinin gelişmesine katkı sunmuşlardır. (Sâlim, 1993: 110)¹⁰

İbn Ebî İshâk Nahiv alanında yaptıkları onun bu alanda model olduğunu da göstermektedir. Buna binaen Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/826?), onun Ebu'l-Esved ed-Düelî, Meymûnu'l-Akran, Anbesetu'l-Fîl ile birlikte nahvin ilk kurucularından kabul edildiğini söylemektedir. (Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 26; es-Sîrâfî, 1955: 19) Öğrencisi Yûnus b. Habîb 'in kendisine sorduğu bir soru üzerine İbn Ebî İshâk, kendisinin, nahvi sistemli ve düzenli kurallar haline getirmesi gerektiğini ifade etmiştir. (ez-Zubeydî, 1973: 32; el-Kıftî, 1986: II, 108) İbn Ebî İshâk, Yûnus b. Habîb 'in nahve yoğunlaşmasını isterken Nahvin:

a- Kurallı bir kıyas olduğu,

b- Araplardan işitilen kelamın doğru ya da yanlışlığını açıklaması,

c- Araplardan işitilmemiş olsa da yapı ve kıyas açısından doğru cümleler kurmaya yardımcı olması (Hassân, 2006: I, 437) gibi nahiv ilminin içeriği ve faydası ile ilgili hususlara da işaret etmiştir.

İbn Ebî İshâk'ın, öğrencilerinden nahve yoğunlaşmalarını istemesi, onun nahvin diğer dilsel ilimlerden ayrı müstakil bir ilim haline gelmesi hususunda da öncülük ettiğini göstermektedir.(el-Hulvânî, 1979: I, 156; Kılıç, 1999: 435)

2.2. Kıyas

İbn Ebî İshâk'ın kıyas konusundaki öncülüğüne geçmeden önce nahivde kıyasın tanımının yapılması ve kıyasın dildeki fonksiyonu ile ilgili kısa bir bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Kıyas, lügatte takdir etmek, ölçmek, ölçü, miktar anlamlarına gelmektedir. (İbn Manzûr, ty. III, 188) Terim olarak "Aralarında bulunan ortak özellik, benzerlik, sebep gibi ilgiden dolayı bir şeye benzerinin hükmünü vermek" şeklinde kullanılan kıyas, (Tüccar, 2002: 539) nahiv ıstılahında ise bir illete binaen kullanımı olmayan bir konuyu doğru bir kullanıma sahip olana hamletmek (Çıkar, 2015: 91) olarak tanımlanmıştır.

Dil insanın içine doğan istek ve duygularını ifade etmek için vaz' edilmiş bir iletişim aracıdır. Bu istek ve duygular ise lafızlarla ifade edilmekte ve bir anlam kazanmaktadır. Anlam/manalar sınırsız lafızlar ise sınırlıdır. Her bir anlam için lafız vaz edilmesi durumunda dilin tedvini zorlaştırır, sözlükler yetersiz kalırdı. Öte yandan insanın kendisini ifade edecek kelimeleri ezberlemesi imkânsız olurdu. Bu zorluk ve imkânsızlıktan dolayı sınırsız olan manaların çoğu için lafızlar vaz' edilmiş geriye kalanlar için ise ölçütler konmuştur. (Huneyn, 1353: 23-24)

¹⁰ Bu münazaralar için bkz: (Sâlim, 1993: 110-111)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnsanlar dile hâkim olmak ve insanın dili daha kolay bir şekilde kullanabilmesi için ölçüt olarak kıyası benimsemişlerdir. Dilciler ve nahivciler, raviler aracılığı ile veya doğrudan dilde fesahatine güvendikleri şahıslardan aldıkları dil malzemelerini eserlerinde toplamışlardır. Duyduklarının ve işittiklerinin Arap dilinin bütününe kapsamının imkânsız olduğunu düşünen dilciler, boşluğu kapatmak ve eksikliği gidermek için farklı bir yöntem arayışı içerisine girmişlerdir. Böylece duymadıklarını duyduklarına hamlederek genel kurallar tespit etmişlerdir. (Çıkar, 2007: 101) Bu kuralların uygulanması ile elde edilen ifadeler/kullanımlar da Arap kelamından kabul edilmiştir. (İbn Cinnî, 1952: I, 357) Böylece Arap olsun olmasın Arapça öğrenenler/konuşanlar bütün kullanımları sema yolu ile almak zorunda kalmamışlar, kıyas aracılığı ile akıl yürüterek Arapçayı doğru bir şekilde konuşabilmişlerdir.

Kıyas, kelamın etrafında döndüğü bir eksen/merkezdir. Kıyas dil ve dil kurallarının oluşumunda en önemli ölçüt olarak kabul edilmiştir. Kıyas olmasaydı dilsel bütünlük sağlanamadığı gibi üslup bozulur, kelamın temel unsuru olan cümleler birbirine karışırdı. (Sâlim, 1993: 359) “Kıyasın dil ve kuralları için büyük bir yararı olduğu açıktır. Zira o Arap gramerini ve dilini bozulma ve dil hatalarından koruyan bir koruyucu zırh işlevi görmüştür. Ayrıca kıyasın bir olguyu başka bir olguya hamletmekle kısaltma yaparak dile büyük bir yarar sağladığı inkâr edilemez.” (Çıkar, 2007: 157-158)

Bunların dışında kıyas, Arap gramer tarihinde farklı amaçlar için de kullanılmıştır. Bunları üç başlık altında özetlememiz mümkündür:

Birincisi, çıkarımlarla kurallar elde etmek;

İkincisi, dilsel farklılıkları bir nedene bağlamak (illetlendirmek);

Üçüncüsü ise aynı görüşte olmayan nahivcilerin görüşlerini çürütmektir. (el-Hulvânî, 92-94)

Kıyas hakkında verdiğimiz bu kısa bilgilerden sonra İbn Ebî İshâk’a göre kıyas ve onun kıyas konusundaki öncülüğüne geçebiliriz. ez-Zubeydî, İbn Ebî İshâk hakkında şunu aktarır: “İbn Ebî İshâk, nahiv ilmini genişleten, kıyasın esas ve hükümlerini belirleyen ve nahiv illetlerini açıklayan ilk nahiv âlimidir.” (ez-Zubeydî, 1973: 31) Ebu’t-Tayyib de “İbn Ebî İshâk nahvi dallandırmış ve nahivde kıyası kullandı” demiştir. (Ebu’t-Tayyib el-Luğavî, 2009: 26) Hatta Arap ilminde İbn Ebî İshâk’ın, kendisinden daha bilgili olduğu ifade edilen Ebû ‘Amr el-A’lâ’dan kıyasın hakikatlerini daha iyi bildiği ve kıyası uygulama konusunda ondan daha gayretli olduğu ifade edilmiştir. (el-Cumahî, ty: 14; el-Kıftî, 1986: II, 105; İbnü’l-Enbârî, 1985: 26) Bu ifadelerle göre İbn Ebî İshâk, kıyası kullanan ve kıyasın kullanım alanını genişleten ilk nahivcidir. Ondan önce kıyasın kullanıldığı ifade edilmiş olmakla birlikte (Tüccar, 2002: 539) kıyası yaygın hale getiren ve nahiv usul kaynağı olarak kullanılması gerektiğini öğrencilerine tavsiye eden ilk âlim İbn Ebî İshâk olmuştur.

İbn Ebî İshâk’a göre kıyas genel kaideler/kanunlardır. İbn Ebî İshâk’ın asıl rolü, onun bu esas ilkelere dikkat çekmiş olmasıdır. Onunla ilgili söylenen مد القياس (Kıyası yaygınlaştırdı.) sözünü bazı nahivciler ‘dile, kabile ve çevre faktörleri göz önüne alınmadan mantığın dayattığı yeni kuralların dile hâkim kılınması’ şeklinde anlamışlarsa da İbn Ebî İshâk’ın bu sözü ile kastettiği nahiv kaideleridir. (Hasrân, 76-77) Ona göre kıyas konuşanın konuşmasında uyduğu ve dilin içerdiği kullanımlardaki kaidelerdir. O, kullanımlardan çıkarımlar yolu ile kaideler elde etmiş ve bunları genellemiştir. (el-Hulvânî, 1979: 145) Öğrencisi Yûnus b. Habîb kendisine الصويق kelimesinin Araplar tarafından الصويق şeklinde telaffuz edilip edilmediğini sormuş, o da ‘Amr b. Temîm kabilesinin الصويق şeklinde kullandığını ifade ettikten sonra “Nahivde uyulacak genel ve kıyas yapılan bir kaide olduğunu bilmelisin.” (el-Kıftî, 1986: 108; Dayf, 23) diyerek nahivde kaide ve kıyasın zorunlu olduğuna işaret etmiştir.¹¹

İbn Ebî İshâk’ın yukarıdaki cevabı nahiv usulündeki metoduna işarettir. Onun verdiği cevap bu soruyu gariptediğini göstermektedir. Ona göre Arap kabilelerinin lehçeleri çok ve çeşitlidir. Dolayısı ile bütün lehçeleri dikkate almak dilsel çalkantıya sebep olacaktır. Bunu ortadan kaldırmak için doğru metot, Arap dilinde yaygın bir kesimin kullandığı dilin dikkate alınıp tüme varım yoluyla kaideler elde edilmesi ve bunlara kıyas yapılmasıdır. Diğer lehçeler ise bu noktada göz önüne alınmamalıdır. (Sâlim, 109-110.) Bütün lehçeleri dikkate almak ise yanlış bir uygulama olacaktır.

¹¹ Aynı zamanda bu rivayet İbn Ebî İshâk’ın Arap diline vakıf olduğunu da göstermektedir. Öğrencilerinin ona bu konuda soru sormaları, onun da bu sorulara hemen cevap vermesi buna işarettir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Çünkü Lehçelerin dikkate alınmasıyla yapılan kıyasın sonucu, ortak dilden çıkarılan kaidelere aykırı olacaktır. (Ebu'l-Mekârim, 2008: 93)

İbn Ebî İshâk'ın kıyas ve kaideler ile ilgili bakış açısının sonraki nahivcilerde kıyas çeşitlerinin oluşumunda etkili olduğunu görüyoruz. (İlyas, 1985: 12) Öğrencisi İsa b. Ömer, kıyasın uygulanması konusunda hocasının yolunu takip etmiştir. Hocasının uyguladığı metotları sadece uygulamakla yetinmemiş, yeni atılımlarda bulunmak suretiyle bu metotları geliştirerek bütün uğraş ve gayretlerini buna sarf etmiştir. (İlyas, 1985: 17) Dilde genel kurallar belirleme ve özel olguları onlara tabi kılmaya yönelik çalışmalar yapan İsa b. Ömer¹² (Tüccar, 2002: 539) hocası gibi kıyasa uymadıkları gerekçesi ile fasih Arapları eleştirmiştir. (Hassân, 2000: 34)

İbn Ebî İshâk'ın öğrencilerinden Ebû 'Amr b. El-'Âlâ, İbn Ebî İshâk ve İsa b. Ömer gibi kıyasa aykırılık noktasında Arapları eleştirmemekle birlikte nahve önem vermiş ve kıyas yapmıştır. (Hassân, 2000: 35) O da genel kullanıma muhalif kullanımlar ile karşılaştığında çoğunluğa göre amel edeceğini ifade etmiş, ancak yaygın kullanıma uymayanları reddetmeyip lehçe olarak isimlendireceğini belirtmiştir. (ez-Zubeydî, 1973: 39) O, her ne kadar Arap kullanımına önem verse de yaygın kullanımı dikkate aldığından onun kaide ve kıyasa önem verdiği söylenebilir.

İbn Ebî İshâk'ın öğrencilerinden olan Yûnus b. Habîb de hocalarının başlatmış olduğu kıyas metodunu devam ettirmiştir. Nahvî meseleleri kıyas üzerine bina eden Yûnus b. Habîb, kıyası uygulama konusunda öncelilerden geri kalmamıştır. (Sâlim, 1993: 361) Hatta kendi döneminde özellikle nahiv kaidelerini belirleme ve bu kurallara kıyas yapma konusunda kendisinden başkasına hiçbir şey bırakmadığı ifade edilmiştir. O kıyas konusunda ortaya koyduğu metotlarda birçok kişinin yapabileceği şeyleri tek başına ortaya koymuştur. Bu nedenledir ki Yûnus b. Habîb'in sadece kendisine ait kıyas ve metotlarının olduğu söylenmiştir. (Dayf, 2007: 28)

İbn Ebî İshâk'ın özellikle kıyas konusunda sonraki nahiv âlimlerini etkilediği ifade edilebilir. İbn Ebî İshâk'ın öğrencisi İsa b. Ömer, el-Halîl b. Ahmed'in hocasıdır. Böylece dolaylı olarak İbn Ebî İshâk, öğrencisi vasıtası ile el-Halîl b. Ahmed'i kıyas konusunda etkilemiştir. Zira İsa b. Ömer'in öğrencisi el-Halîl b. Ahmed uyguladığı tüme varım yönteminde, kıyası nahiv meselelerinin geneline yaymıştır. (Tüccar, 2002: 539) Sîbeveyhi de İsa b. Ömer'le karşılaşmadığı halde onun bazı görüşlerini nakletmiştir. Bu da onun İsa b. Ömer'in görüşlerini el-Halîl b. Ahmed'den aldığı gösterir. Bu noktada İbn Ebî İshâk'ın İsa b. Ömer – el-Halîl b. Ahmed vasıtası ile de Sîbeveyhi'yi etkilediği söylenebilir. (Hassân, 2000: 35) Zira Sîbeveyhi'nin sarf ve nahiv incelemelerinde kıyasın etkili olduğu ifade edilmiştir. (Tüccar, 2002: 539)

2.2.1. İbn Ebî İshâk'ın Arap Dilinde Kıyası Öncelediğine Dair Örnekler

Yukarıda işaret edilen rivayetlerde İbn Ebî İshâk'ın kıyas konusunda öncülük ettiği belirtilmektedir. Kaynaklarda onun kıyası öncelediğine dair somut örnekler yer almaktadır. Onun bazı konularda 'Burada nahvî kıyas bu şekildedir.'(el-Cumahî, ty: 17; et-Tenûhî, 1981: 153) diye bizzat kıyas tabirini kullanarak eleştiride bulunduğu rivayetlerde belirtilmiştir. İbn Ebî İshâk, özellikle döneminin ünlü şairlerinden el-Ferezdak'ı kıyasa uymadığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Şimdi İbn Ebî İshâk'ın kıyasın gerekliliği ve uygulanması ile ilgili örneklerle birlikte bakalım:

el-Ferezdak, Yezid b. Abdülmelik'e yazdığı bir methiyede şöyle demiştir (Basît): (İbn Kuteybe, 2002: I, 90)

بِحَاصِبِ كَنْدِيفِ الْقَطَنِ الْمَنْثُورِ
عَلَى زَوَاجِفِ تَرْجَى مَحْطَا رِيرِ

مُسْتَقْبَلِينَ شَمَالَ الشَّامِ تَضْرِبُنَا
عَلَى عَمَائِمِنَا يُلْقَى وَأَرْحَلِنَا

¹² Örneğin İsa b. Ömer'in, hocası gibi kıraat konusunda kendi görüşleri bulunmaktadır. O, “ لقد أتينا داود منا فضلا يا جبال أوبي معه “ و”الطير“ ayetinde الطير kelimesini -merfu kıraat meşhur olmasına rağmen- mansup okumuştur. Bu okuyuşunu da سلام الله يا مطرا یا مطرا beytindeki nekrai gayri maksude olan يا مطرا ifadesine kıyasla seçmiştir. (Hassân, 2000: 34) Bu rivayet göstermektedir ki İsa b. Ömer de kıyası uygulamıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

(*Şam'ın kuzeyine giderken aklını kaybetmek üzere olan, sürüklenerek yürüyen develer yavaş yavaş sürülürken - sarıklarımıza ve semerlerimize saçılmış pamuk gibi kar ve dolu taneleri ile fırtına/tipi bizi dövüyordu.*)

el-Ferezdak, beytin son kelimesi olan رير kelimesini mecrûr okumuştur.¹³ Ancak İbn Ebî İshâk, kıyasa uygun olmadığı gerekçesi ile el-Ferezdak'ı bu okuyuşundan dolayı eleştirmiş, kıyasa göre مخارير şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir. Çünkü bu cümle mübteda ve haberden oluşmaktadır. Haber ise merfû' olmalıdır. İbn Ebî İshâk'ın el-Ferezdak'ı eleştirisinde kıyası ileri sürmesi -kıyasa uygun bir şekilde okuması gerektiğini belirtmesi- (el-Cumahî, ty: 17; ez-Zubeydî, 1973: 32; Dayf, 2007: 24) onun kıyasa verdiği önemi göstermektedir. Nitekim İbn Ebî İshâk'ın yönelttiği bu eleştirisi ve bu konudaki ısrarı, el-el-Ferezdak üzerinde etkili olmuş olmalı ki şiirin bu bölümünü على زواحف نرجيها محاسير¹⁴ şeklinde değiştirmiştir. (es-Sîrâfî, 1955: 21)

İbn Ebî İshâk, şiirlerindeki hatadan -kıyasa uygun olmama gerekçesinden- dolayı el-Ferezdak'ı çokça eleştirmiş ve aralarında tartışma meydana gelmiştir. (es-Sîrâfî, 1955: 20) el-Ferezdak, kendisini eleştiren İbn Ebî İshâk'ı şu şekilde hicvetmiştir (Tavîl):

فلو كان عبد الله مولى هجوته
ولكن عبد الله مولى مواليا

(*Abdullah köle olsaydı onu hicvederdim. Ancak Abdullah kölelerin kölesidir.*)¹⁵

Beyitte de görüldüğü gibi, İbn Ebî İshâk'ın uyarılarını kulak vermediğini göstermek isteyen el-Ferezdak, 'kölenin kölesi' ifadesiyle İbn Ebî İshâk'ı küçümsemek suretiyle onu hicvetmiştir. Ancak İbn Ebî İshâk, bu hicve karşılık vermek yerine yine el-Ferezdak'ın yanlış yaptığını ifade etmiştir. (İbnu'l-Enbârî, 1985: 27; Ebu't-Tayyib el-Luğavî, 2009: 25) İbn Ebî İshâk, mudafun ileyh ve gayrı munsarif olan مواليا kelimesinin, kıyasa uygun olarak موالٍ şeklinde okunması gerektiğini söylemiştir. Zira Araplar fetha ile mansup olması gereken موالٍ kelimesini sondaki ي harfini hazfedip ona ivaz/bedel olarak tenvin getirerek جوارٍ ve غواشٍ gibi munsarif yaparak kullanmışlardır. Yani İbn Ebî İshâk'a göre el-Ferezdak, bu kelimeyi Arap kelimelerine kıyasla munsarif yapmalıdır. (Dayf, 2007: 24)

İbn Ebî İshâk'ın kıyası önceliğine dair diğer bir örnek ise şudur (Tavîl): (el-Hâvî, 1982: II, 117)

وَعَضُّ زَمَانٍ يَابَنٍ مَرَوَانٍ لَمْ يَدَعْ
مِنَ الْمَالِ إِلَّا مُسْحَتًا أَوْ مُجْلَفًا

(*Ey İbn Mervan! Maldan ancak bereketsiz veya faydasız olanı bırakan bir zamandan kork/sakin.*)

İbn Ebî İshâk, beytin sonunda yer alan مجلف kelimesini merfû okuduğu için el-Ferezdak'a karşı çıkmıştır. (İbnu'l-Enbârî, 1985: 27) Burada nahvi kıyas, söz konusu kelimenin mansup okunmasını gerektirmektedir. Çünkü bu kelime mansup olan مسحتا kelimesine matuftur, bu nedenle de mansup olmalıdır.

İsâ b. Ömer 'e göre İbn Ebî İshâk, irabda bir harfte bile yanlışlık yapmamıştır. O, yanından geçen kediye اخسأ diyen birine "hata ettiğini ve اخسئي (defol)¹⁶ demesi gerektiğini ifade etmiştir." (İbnu'l-Cezerî, 1971: 368) Burada emir müennes kabul edilen سنورة kelimesine yönelik olduğu için kıyasa göre muhataba ya'sı (ي) kullanılmalıdır.

¹³ el-Ferezdak'ın şiir zaruretinden dolayı mecrûr okumuş olduğu söylenebilir. Çünkü birinci beytin son kelimesi mecrûr olduğundan ikinci beytin son kelimesi de şiir zaruretinden dolayı mecrûr okunabilir.

¹⁴ Bak. (el-Hâvî, 1982: I, 360-361)

¹⁵ İbn Ebî İshâk mevaliden olan bir aileye mensuptur. Onun efendisi olan Hadram ailesi de Abdişems b. Abdimenaf'ın anlaşmalı kölelerindedir. Ferezdak, aralarında sıkça tartışmaların yaşandığı İbn Ebî İshâk'ı bu özelliğinden dolayı kölenin kölesi diye hicvetmiştir. (el-Kıfî, 1986: II, 105; es-Suyûtî, 1979: 42)

¹⁶ Bu kelime خسئى mehmûz fiilden emir kalıbında gelmiştir. اخسأ müzekker emir kalıbı, اخسئي ise müennes emir kalıbıdır. (el-Halîl b. Ahmed, 2003: I, 407) سنورة kelimesi müennes olduğu için اخسئي denmesi kıyasa daha uygundur. Bazı kaynaklarda اخسأ yerine hemze'siz bir şekilde اخسي dendiği de yer almaktadır. İbn Ebî İshâk, bu durumda muhataba yâ (ي) sından önce hemzenin düşürülmesinin kıyasa aykırı olduğu gerekçesiyle bu kullanımın yanlış olduğunu ifade etmiştir. (el-Kıfî, 1986: II, 107.)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İbn Ebî İshâk'ın kıyası öncelediğine dair diğer bir örnek ise الصويق kelimesinin Araplar tarafından nasıl kullanıldığı ile alakalıdır. الصويق şeklinde ص (sad) ile telaffuz edilip edilmediği sorulunca 'Amr b. Temîm kabilesinin الصويق şeklinde kullandığını söylemiş ancak kıyasa uyulması gerektiğini ifade ederek (el-Kıftî, 1986: 108; Dayf, 23) bu kullanımın yaygın bir kullanım olmadığını, س (sin) ile الصويق şeklinde kullanımın kıyası olacağını söylemiş olabileceği anlaşılmaktadır.

2.2.2. İbn Ebî İshâk'ın Kıraatte Kıyası Öncelediğine Dair Örnekler

İbn Ebî İshâk zamanında nahivciler tarafından oluşturulmuş olan kaideler doğru ile yanlışın ölçüsü olmuştur. Bazı kurra nahivciler bu kaideleri kıraatlerde de kullanmaya başlamışlardır. (Hassân, 2000: 34) Nahivde kıyası ön planda tutan İbn Ebî İshâk da, bazı ayetlerde kıyası uygulamaktan geri durmamıştır. Kıyasa muhalif olduğu gerekçesiyle bazı okuyuşlara muhalefet etmiştir. Şimdi İbn Ebî İshâk'ın muhalefet ettiği bu okuyuşlara yer verilecektir.

İbn Ebî İshâk, nahiv dersi verdiği mescitte hadis dersi veren İbn Sîrîn ile bir cenazede karşılaşır. İbn Sîrîn,

« كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ »¹⁷

Ayetinde ki الله lafzını merfû, علماء kelimesini de mansup okumuştur. İbn Sîrîn 'in okuyuşuna göre 'Allah'ın âlimlerden korkması' gibi yanlış bir anlam ortaya çıkmaktadır. İbn Ebî İshâk, 'Allah'ın kitabını ayakta tutan şu kimselere nankörlük ettin' diyerek İbn Sîrîn'in okuyuşuna tepki göstermiştir. (el-Kıftî, 1986: II, 107) İbn Ebî İshâk'ın bu eleştirisinden الله lafzının mensup, علماء kelimesinin de merfû okunması gerektiğini söyleyebiliriz. Çünkü burada الله lafzı meful, علماء kelimesi ise faildir. (Dervîş, 1999: VI, 286) Ayetin vermek istediği 'âlimlerin Allah'tan korkması' anlamı ancak bu okuyuşa göre anlaşılabilir.

İbn Ebî İshâk'ın kıraatte muhalefet ettiği diğer bir ayet ise şudur:

« السارقُ والسارقةُ فاقطعوا أيديهما »¹⁸

Ayette geçen السارقُ ile السارقةُ kelimeleri meşhur ve yaygın olan kıraate göre merfudur. Çünkü السارق mübtada السارقة ise mübtada 'ya matuftur. Haber ise kendilerinden sonra gelen emir fiildir. İbn Ebî İshâk bu kelimeleri mansup okumuştur. Söz konusu kelimeler merfû okunduğu takdirde bu kelimelerin mübtada, haberin ise emir fiil olan فاقطعوا olması gerekir. Emir fiiller bilindiği gibi talebî cümledirler.¹⁹ Hassân, talebi cümleler haber olamayacağından dolayı İbn Ebî İshâk'ın mansup okumuş olabileceğini ileri sürmüştür. (Hassân, 2000: 34) Bunun yanında bu durum şöyle de açıklanabilir: Mef'ûl fiilden önce gelir, fiilin sonunda da Mef'ûle raci zamir olduğu zaman fiilden önceki kelime mansup okunmalıdır. (İbnu'l-Hâcib, 2010: 21) Yukarıdaki ayette السارق ve السارقة kelimeleri fiilden önce gelmiş ve cümledeki mahzûf (gizli) اقطعوا fiilinin mef'ûlüdürler. Ayetteki فاقطعوا ise mahzûf fiilin açıklayıcısıdır. Buna göre İbn Ebî İshâk'ın söz konusu kelimeleri mahzûf fiilin mef'ûlü olduğu gerekçesi ile mansup okuduğunu söyleyebiliriz. (Dayf, 2007: 24)

İbn Ebî İshâk,

« الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدٍ »²⁰

ayetinde yer alan الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي kelimelerini Kurrâ'nın okuyuşlarına muhalefet ederek mansup okumuştur. (ez-Zubeydî, 1973: 33) Bu kelimeler meşhur ve yaygın olan kıraate göre merfudur. İbn Ebî İshâk'ın okuyuşuna göre -yukarıdaki ayetlerde olduğu gibi- الزَّانِيَةُ وَالزَّانِي kelimelerini nahvi kıyasa göre meful olduğu gerekçesi ile mansup okuduğunu söyleyebiliriz.

İbn Ebî İshâk'ın²¹ « يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نَكْتَبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ » ayetini de merfu okuyuşa muhalefet ederek farklı okumuştur. Bu ayetteki نكتب fiili ile نكون fiillerinin okunuşunda ihtilaf edilmiştir. Ebû 'Amr b. 'Âlâ ve Yûnus b. Habîb gibi bazı âlimler bu fiilleri merfû okurken İbn Ebî

¹⁷ «Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar.» (Fâtır, 35/28)

¹⁸ «...Hırsız erkek ile hırsız kadının ellerini kesin.» (Mâide, 5/38)

¹⁹ Talebî cümle: İstek anında bulunmayan bir şeyin yapılması veya yapılmamasının istenmesidir. Bu cümleler emir, nehy, soru, temenni ve nida cümleleridir. (Tabâne, 1988: 382) ayette yer alan فاقطعوا kelimesi emir olduğu için talebî fiildir.

²⁰ «Zina eden kadın ve zina eden erkekte her birine yüzer değnek vurun.» (Nûr, 24/2)

²¹ «Ateşin karşısında durdurulup da, 'Ah, keşke dünyaya geri döndürülsek de Rabbimizin ayetlerini yalanlamasak ve mü'minlerden olsak' dedikleri vakit (hallerini) bir görsen.» (En'am, 6/27)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İshâk, merfû okumanın kıyasa uygun olmadığı gerekçesi ile bu fiilleri mansup okumuştur.²² Sibeveyh, bu kelimelerin merfû okunması gerektiğini ileri sürerek mansup okuyanların İbn Ebî İshâk'ın okuyuşuna tabi olduklarını ifade etmiştir. (el-Cumahî, ty: 19-21; İlyas, 1985: 19)

Daha önce işaret ettiğimiz gibi İbn Ebî İshâk, Arap dilinden kaideler elde etmiştir. Bu kaidelere uymayan kullanımları kıyasa uymadığı gerekçesi ile eleştirmiştir. Örneklerden anlaşıldığına göre İbn Ebî İshâk, yazılı metinlerde olduğu gibi günlük konuşmalarda ve kelimelerin kullanımlarında bile kıyası öncelemiştir. Arap dilinin sistemli bir hale gelmesinde kıyasın önemini uygulayarak göstermiştir. Hatta bu hassasiyeti günlük kullanımlarda bile etrafındaki insanları kıyasa uymadıkları için uyaracak dereceye varmıştır.

2.3. İlet

İbn Ebî İshâk'ın öncülük ettiği bir diğer konu ise nahiv usulü konularından olan illettir. Lügatte sebep, hastalık, özür gibi anlamlarda kullanılan illet kelimesi “bulunduğu yeri meşgul eden ve etkisini gösteren şey” anlamına gelmektedir. (İbn Manzur, ty. XI, 471) Gramer ilminde ise “bir hükmü elde etmenin temel sebebi olan vasıf” (Semîra Hamâdî, 2011: 39) şeklinde tarif edildiği gibi “Bir şeye hariçten gelen ve onu etkileyen şey” (el-Curcânî, ty. 129) olarak da tanımlanmıştır.²³

İbn Ebî İshâk, kıyas alanında olduğu gibi illet alanında da öncülük etmiştir. (et-Tantâvî, 1995: 40) Kaynakların naklettiğine göre o, nahiv kurallarını bir nedene/illete bağlayan, illeti açıklayan ve yaygınlaştıran ilk kişidir. (İbnu'l-Enbârî, 1985: 27; el-Kıfî, 1986: II, 105) Her ne kadar onun döneminde illet terim olarak kullanılmasa da İbn Ebî İshâk'a nispet edilen örneklerde onun illeti kullandığı görülmektedir. İbn Ebî İshâk'ın Arap dili ve kıraat alanlarında illeti kullandığına dair az da olsa örneklere rastlamaktayız.

2.3.1. İbn Ebî İshâk'ın Arap Dilinde İletti Kullandığına Dair Örnekler

İbn Ebî İshâk, döneminin ünlü şairlerinden el-Ferezdak ile bir gün bir mecliste karşılaşır. Sıkça eleştirdiği el-Ferezdak'ı yine bir beytinden dolayı eleştirir. el-Ferezdak'ın eleştiriye maruz kaldığı beyti şöyledir:

وعينان قال الله كونا فكانتا فعولان بالالباب ما تفعل الخمر

(Allah gözlere 'ol' dedi. Onlar da içkinin etkilediği gibi akli etkilediler.)

Burada İbn Ebî İshâk, فعولان kelimesinin فعولين şeklinde olması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴ Ona göre فعولان kelimesi كنتا fiilinin haberi konumundadır. Dolayısıyla mansup olması gerekmektedir. İbn Ebî İshâk, eleştirisinin gerekçesini (iletini) şöyle açıklamıştır. “Şayet el-Ferezdak, فعولين demiş olsaydı Allah'ın gözleri yarattığını ve gözlerin de o'nun emri ile akla etki ettiğini haber vermiş olacaktır. Ancak o, merfû okumakla gözlerin akla etki ettiğini haber vermiş oldu.” İbn Ebî İshâk'a göre kelimenin mansup okunması Allah'ın gözleri yarattığını ve onlara etkileme gücü verdiğine işaret etmektedir. O'na göre merfû okuyuştan bu anlam anlaşılmaz. (Süreyya, 1981: 103) Burada İbn Ebî İshâk, salt lafzı nazarı dikkate almayarak anlamsal harici bir illeti değerlendirmiştir. Bu illet, İbn Ebî

²² Merfû okuyanlara göre ولا نكنب ile ونكون deki (واو) vâv atıf harfidir. نرد merfû olduğundan merfû okumuşlardır. Bu okuyuşa göre ayetin anlamı şöyledir: “Ah keşke dünyaya döndürülsek. Allah'ın ayetlerini yalanlamayız ve müminlerden oluruz.” Mensup okuyuşun gerekçesi ise şudur: Temenni fiillere vâv (واو) ile cevap verilir. Kurala göre fiili mudariler ise vâv (واو)'dan sonra gelen gizli bir أن ile mansup olurlar. Bu okuyuşa göre de ayetin anlamı şöyledir: “Ah keşke dünyaya döndürülsek te Allah'ın ayetlerini yalanlamasak ve müminlerden olsak.” Daha geniş bilgi için bkz. (et-Taberî, ty. 16-21) İbn Ebî İshâk'a göre merfû okumak kıyasa muhalif olduğu için نكنب ve نكنون fiillerini mansup okumuştur. (İlyas, 1985: 19)

²³ İletinin diğer tanımları için bkz. (Semîra Hamâdî, 2011: 38-40)

²⁴ Kaynaklara göre İbn Ebî İshâk'ın sözü şöyledir: “ما كان عليك لو قلت فعولين” (Feuleyni demiş olsaydın ne olurdu?/Keşke feuleyni deseydin.) İbn Ebî İshâk'ın bu sözünden el-Ferazdak'ın yanlış söylediğini ifade etmek istemediği anlaşılmaktadır. el-Ferazdak'ın okuyuşuna göre كان tam fiildir. Tam fiil ise haber almaz. Dolayısıyla merfû okunması yanlış olmaz. Buna göre beytin anlamı şöyle olur: “Allah'ın varlık âlemine çıkan dediği ve varlık âleminde yer alan gözler, içkinin etkilediği gibi akli etkiler.” (İbn Cinnî, 1952: III, 302) Merfû okuyuşa göre beyitte ki عينان kelimesinin mübteda; فعولان nin ise haber olduğunu söyleyebiliriz.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İshâk'ın Allah ile ilgili tasavvuru ve bunun cümleye gramer açısından yansımalarıdır. İbn Ebî İshâk, el-Ferezdak'ı eleştirmekle kendisine göre doğru olan okuma şeklinin illetini de beyan etmiştir.

2.3.2. Kıraatte İleti Kullandığına Dair Örnekler

İbn Ebî İshâk, Arap Dili'nde olduğu gibi Kur'an kıraatinde de öne çıkmış âlimlerden biridir. Kıraat alanında kendisine ait bazı okuyuşların olduğu nakledilmiştir. Burada İbn Ebî İshâk'ın, illete binaen tercih ettiği ifade edilen bazı kıraat örneklerine işaret edilecektir.

Bu örneklerden biri Tâhâ sûresinde yer alan هَدَايَ (Taha, 16/123) kelimesinin okunuşudur. İbn Ebî İshâk, bu kelimeyi elif harfini hazf edip şeddeli bir ya ile هَدِيَّ şeklinde okumuştur. Bu okuyuşun illetini şöyle açıklanabiliriz: İzafe ya (ي) sı kendinden önceki harfin esre'li olmasını gerektirir. Burada bu mümkün olmadığından elif (ل), ya (ي)'ya kalp olunur. Ya (ي) da izafet ya (ي)'sına idğâm olunur. (Sâlim, 1993: 121)²⁵

İbn Ebî İshâk'a nispet edilen diğer bir kıraat da şöyledir: O, Sad suresi birinci ayeti ve mukatta harflerden olan ص harfini meşhur kıraate muhalefet ederek صَادٍ şeklinde mecrûr ve tenvin ile okumuştur. İbn Ebî İshâk'ın mecrûr okumasının nedeni Mekki'nin de ifade ettiği gibi mahzûf bir kasem vâv'ı bulunmasıdır. Kasemde ise vav (و) çoğunlukla hazfedilir. Burada illet, kasem üslûbunda hazfın yaygın olarak kullanılmasıdır. (Mekkî, 1984a: I, 622)

İbn Ebî İshâk'ın farklı okuduğu diğer bir ayet ise لَيْسَ الْبِرُّ ayetidir. Burada الْبِرُّ kelimesi لَيْسَ'nin haberi olduğu için mensuptur. Ancak İbn Ebî İshâk, الْبِرُّ kelimesini merfu okumuştur. Bunun illeti ise لَيْسَ'nin fiil gibi değerlendirilip الْبِرُّ kelimesinin de fail konumunda görülmesidir. Failde asıl olan fiilini takip etmek olduğundan الْبِرُّ kelimesi لَيْسَ'den sonra geldiği için merfu okunmalıdır. (Sâlim, 1993: 123)

Burada üzerinde durmak istediğimiz bir diğer ayet ise فَلا رَفْتٌ وَلا فَسُوقٌ ayetidir. Ayette yer alan لا cinsini nefy eden harftir. Bilindiği gibi bu harf mübteda ve haber üzerine gelip amel etme şartları mevcut olduğu zaman²⁶ birinci ismi mansup ikinci ismi de merfû yapmaktadır. Ancak burada لا'nın önündeki isim mükerrer olduğu için ismin hem merfû ve hem de mansup okunması caizdir. (İzhârü'l-Esrâr, 2009: 136) İbn Ebî İshâk, ayetteki فَلا رَفْتٌ ve فَسُوقٌ kelimelerini meşhur ve yaygın kıraatlere uygun olarak fetha ile okumuştur. Bu okuyuşa göre illetin لا'nın nefy edatı olması ve umum ifade etmesini söyleyebiliriz. Ayet merfû okunduğunda ise لا edatı لَيْسَ manasına geleceğinden umum ifade etmez. (Mekkî, 1984b: I, 286)

Arap dili ve kıraat alanlarında İbn Ebî İshâk'a nispet edilen bu örneklere bakıldığında onun tercihlerini illete dayandırdığını söyleyebiliriz.

2.4. Nahve Dair Görüşleri:

Yukarıda İbn Ebî İshâk'ın nahiv usulü konularında öncülük ettiğini örnekleri ile birlikte anlatmaya çalıştığımız gibi nahiv konularında da öncülük ettiğine değinmiştik. Burada şunu ifade etmemiz yerinde olacaktır: Rivayetlere göre İbn Ebî İshâk'ın nahiv kurallarını kullandığını, yanlış kullanımları düzelttiğini görmekteyiz. Bununla birlikte onun döneminde nahiv konularının kavramlaşmasından söz edemeyiz. Ancak teoride olmayan nahiv kurallarının sadece pratikte yer aldığını söylememiz mümkün olabilir.

Kaynaklara göre İbn Ebî İshâk, nahiv konularında kendisinden görüş nakledilen ilk kişidir. (Sâlim, 1993: 118) Onun nahiv ile ilgili bu görüşlerine farklı nahiv kitaplarında yer verilmiştir. Burada günümüze ulaşan ilk nahiv kitabı olan ve İbn Ebî İshâk'tan en çok görüş nakleden nahiv kitabı olması hasebiyle Sibeveyhi'nin el-Kitâb'ında yer alan İbn Ebî İshâk'ın görüşlerine yer verilecek ve bu görüşlerin sonraki dönemlerde nahiv konularından hangisine tekabül ettiğine değinilecektir.

²⁵ İbn Ebî İshâk aynı illete binaen عَصَايَ (Taha, 16/18) kelimesini عَصِيَّ بشرى (Yusuf, 12/19) kelimesini بشرِي şeklinde okumuştur.

²⁶ Bu harfin amel edebilmesi için gerekli olan şartlar şunlardır: 1- İsmi nekre olacak 2- Mudaf veya şibih mudaf olacak 3- İsmi ile arası ayrılmayacak 4- İsmi mükerrer olmayacak (tekrar etmeyecek). (Birgivi, 127) Bu şartlar bulunmadığı zaman لا amel etmez. Amel etmediği gibi isminin mükerrer olması zorunlu olur.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

a) Tahzir ile ilgili görüşü:

İbn Ebî İshâk'a nispet edilen görüşlerden ilki *إيا* ile yapılan tahzîrdir. Tahzîr lügatte sakındırmak anlamındadır. Terim olarak muhatabı hoş olmayan veya tehlikeli bir işten uzaklaştırmak için yapılan bir uyarıdır. Fiili genellikle hazfedilen mefulü bihlerdendir.²⁷ Sîbeveyhi'nin el-Kitâb'ında tahzirle ilgili İbn Ebî İshâk'a nispet ettiği rivayet şudur (Tavîl):

إِيَّاكَ إِيَّاكَ الْمُرَاءَ فَإِنَّهُ ... إِلَى الشَّرِّ دَعَاءٌ وَلِلشَّرِّ جَالِبٌ

(*Nefsin arzularından kendini koru, çünkü nefsin arzuları kötülüğe götürür ve kötülüğü çeker.*)

İbn Ebî İshâk beyitteki *المراء* kelimesini mansup okumuştur. Sîbeveyhi, ikinci *إياك* den sonra *المراء* kelimesinin mansup gelmesinin caiz olmadığını ifade ettikten sonra, İbn Ebî İshâk'ın bu okuyuşunu ikinci *إياك* den sonra bir fiil takdir ederek *اتق المراء* şeklinde yorumlamıştır. (Sîbeveyhi, 1998: I, 279.)

b) Haberin hazfiyle ilgili görüşü:

Diğer bir görüş ise haberin hazfidir. Sîbeveyhi, İbn Ebî İshâk'ın *مررت به المسكين* cümlesinde *المسكين* kelimesini merfu okuduğunu nakletmiştir. Onun *المسكين* kelimesini merfu okumasının gerekçesini el-Halîl b. Ahmed şöyle açıklamıştır: Bu kullanım acıma/merhamet ifade ettiğinde²⁸ *المسكين* ya da *البائس* kelimeleri mahzup bir haberin mübtedası olarak merfu okunabilir. (Sîbeveyhi, 1998: II, 76-77)

c) Muzari fiilin nasbı:

Sîbeveyhi İbn Ebî İshâk'a nisbet ettiği diğer bir konu da muzari fiilin mansup okunmasıdır. Sîbeveyhi, İbn Ebî İshâk'ın “*يا ليتنا نرد ولا نكذب بآيات ربنا ونكون من المؤمنين*” (En'am, 27) ayetindeki *ولا نكذب* fiilini mansup okuduğunu aktarmıştır. (Sîbeveyhi, 1998: III, 44.) Buradaki *(واو)* maiyyet ifade etmektedir. Maiyyet vavından sonra gelen muzari fiiller ise mukadder bir *أن* ile mansup okunmaktadır. (Derviş, 1999: IX, 348.)

d) Gayr-ı munsarıf:

İbn Ebî İshâk'tan nakledilen diğer bir konu da gayr-ı munsarıftır. Ona göre munsarıf olan müzekker bir isim müennese isim olarak verirse gayr-ı munsarıf olur. Örneğin *عمرو* ve *زيد* kelimeleri müzekker bir isimdir. Bu isimlerle müennes isimlendirildiğinde munsarıflık özelliklerini kaybedip gayr-ı munsarıf olurlar. Bunun gerekçesi ise müzekker olup müennese isim olan kelimelerin müenneslerin yapısına göre değerlendirilmesidir. (Sîbeveyhi, 1998: III, 342; İlyas, 1985: 19)

e) İki İstisna edatının kullanımı:

Sîbeveyhi'nin, *el-Kitâb*'ında İbn Ebî İshâk'a nispet ettiği diğer bir görüş de bir yerde iki istisna edatının bulunması ile ilgilidir. Sîbeveyhi'nin bu konu ile ilgili naklettiği şiir şudur:

ما بالمدينة دارٌ غيرٌ واحدةٍ ... دارُ الخليفةِ إلا دارُ مروانِ

(*Medine'de halife Mervan'ın evinin dışında başka bir ev yoktur.*)

Bu beyitte hem *غير* hem de *إلا* istisna edatları yer almaktadır. Burada *غير* kelimesi sıfat kabul edildiğinde merfu okunur. *غير* kelimesi istisna edatı kabul edildiğinde İbn Ebî İshâk'a göre *غير* ya da *إلا* dan sonraki kelimelerden biri mansup okunmalıdır. (Sîbeveyhi, 1998: II, 340-341) Dolayısıyla *غير* kelimesi merfu okunursa *إلا* dan sonra gelen *دار* kelimesi mansup okunmalı; *غير* kelimesi mansup okunursa *إلا* dan sonraki *دار* kelimesi merfu okunmalıdır.

²⁷ Tahzîr konusu ile ilgili geniş bilgi için bkz. (Hasan, ty: IV, 126-139; Çörtü, 2016: 275-276)

²⁸ Sîbeveyhi bu kullanımın *المسكين* ve *البائس* kelimeleri ile Arapların bu üslupta kullandığı kelimeler ile olacağını ifade etmiştir. Bu durumda kelime bedel olarak mübdelin minhin irabını alabileceği gibi şefkat anlamı verilmek istendiğinde merfu olarak da okunabilir. (Sîbeveyhi, 1998: I, 279.)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ

Nahvin kurucularından kabul edilen İbn Ebî İshâk, Arapça ve kıraat alanında öncülük etmiş âlimlerden biridir. O devrinin önde gelen âlimlerinden ders almış ve yetiştirdiği öğrencilerle de sonraki dönemleri etkilemiştir.

Son derece akıllı ve zeki olan İbn Ebî İshâk, gramer ilminin metodunun belirlenmesine öncülük etmiş ve sonraki zamanlarda yapılacak çalışmalara da zemin hazırlamıştır.

İbn Ebî İshâk'ın öncülük ettiği konuların başında nahiv gelmektedir. Daha önce belirli bir düzen içerisinde olmayan nahiv kurallarını sistemli bir hale getirmiş, gerek konuşma dilinde ve gerekse de Arap şiirlerinde kurala uymayanları eleştirmiştir. Onun bu davranışı nahvin sistemli hale gelmesindeki kararlılığını ortaya koymaktadır. Bu kuralların oluşmasında takip edilecek usulü ilk ortaya koyan İbn Ebî İshâk, bu usulün uygulanmasında da öncülüğünü sürdürmüştür.

İbn Ebî İshâk, kıyası son derece önemsememiş bir nahiv âlimidir. Arap dilinde dilsel çalkantıyı ortadan kaldırmak için yaygın olan kullanımlardan istikra yöntemiyle elde ettiği kuralların kullanımını yaygınlaştırmıştır. İbn Ebî İshâk'ın öncülük ettiği kıyas, sonraki dönemlerde nahiv âlimlerini de etkilemiştir. Onlar, farklı çalışmalarla kıyası genişletmişler, kullanım alanlarını yaygınlaştırmışlardır.

İbn Ebî İshâk, nahiv ve kıyas alanlarında olduğu gibi illet alanında da öncülük etmiştir. O, Nahvi illetlendiren ilk kişi kabul edilmiştir. İbn Ebî İshâk, -her ne kadar döneminde terim olarak geçmese de- nahiv kurallarının temel nedeni/gerekçesi diyebileceğimiz illetin ilk açıklayıcısı olmuştur.

Nahiv kitaplarında İbn Ebî İshâk'a ait nahivle ilgili görüşler yer almaktadır. Oldukça sınırlı olan bu görüşleri kavramsal olarak ifade etmemiz mümkün değildir. Çünkü onun döneminde nahiv kuralları pratikte uygulanmış ama bu kullanımlar teoriye yansımamıştır. Sibeveyhi'nin farklı başlıklar altında ele aldığı bu görüşler İbn Ebî İshâk'tan sonraki dönemlerde terimleşmiştir. Bu konular tahzîr, haberin hazfî, mudârî fiilin mansup okunması, gayrı munsarîf ve istisna konularıdır.

Nahiv alanında önemli çalışmalar yapan İbn Ebî İshâk'ın günümüze ulaşan bir eseri bulunmamaktadır. Ancak sonraki dönemlerde tedvin edilen gramer kitaplarında kendisine nispet edilen görüşlerden onun genelde gramer, özeldense nahvin kurallarının oluşmasında ve uygulanmasında ortaya koyduğu mücadele azımsanamaz.

Kaynaklarda İbn Ebî İshâk'a nispet edilen görüşler farklı açılardan incelendiği takdirde nahiv usulü konularından kıyas ve illetin gelişimi, nahiv ilmiyle ilgili bazı usûl ve kaidelerin gelişim sürecinin aydınlanacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

el-Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Şihâbuddin, Tehzîbu't-Tehzîb, Tahk: İbrahim ez-Zeybek-Âdil Murşid, yy. 1995.

Birgivî, Zeynüddîn Muhammed b. Pîr Alî, İzhârû'l-Esrâr fi'n-Nahv, Tahk: Enver b. Ebî Bekir eş-Şeyhî, Beyrut, 2009.

el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, Tabakâtu Fuhûlî's-Şu'arâ, Tahk: Mahmûd Muhammed Şâkir, yy, ty.

el-Curcânî, Muhammed Seyyid Şerîf, Mu'cemu't-Ta'rîfât, Tahk: Muhammed Sıddık Minşevî, Kahire, ty.

Çıkar, Mehmet Şirin, Kıyas, Van, 2007.

_____, "Nahiv İlmi", *İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarihi ve Problemleri* (Edit. İsmail Güler) Tdv. Yayınları, İstanbul, 2015, ss. 79-110.

Çörtü, Mustafa Meral, Arapça Dilbilgisi; Nahiv, İstanbul: 2016.

Dayf, Şevkî, el-Medârisu'n-Nahviyye, Kahire, 2017.

Dervîş, Muhyiddîn, İ'râbu'l-Kur'ân ve Beyânuhu, Beyrut, 1999.

Ebu'l-Mekârim, Ali, Tarîhu'n-Nahvi'l-'Arabî, Kahire, 2008.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

- Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Abdulvahid b. Ali, Merâtibu'n-Nahviyyîn, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Beyrut, 2009.
- el-Halîl b. Ahmed, Kitâbu'l-'Ayn, Tahk: Abdulhamid Hindâvî, Beyrut: 2003.
- Hamâdî, Semîra, el-'İlelu'n-Nahviyye fî Kutubi't-Turâsi'l-'Arabî, Batna/Cezâyir, 2011.
- Hasan, Abbâs, en-Nahvu'l-Vâfî, I-IV, Dâru'l-Ma'ârif, Mısır, ty.
- Hasrân, Abdullah b. Hamed, Merâhilu Tetavvuri'd-Dersi'n-Nahvî, İskenderiye, 1993.
- Hassân, Temmâm, el-Usûl, Kahire, 2000.
- _____, Makâlât fî'l-Luğa ve'l-Edeb, Kahire, 2006.
- el-Hâvî, İliyyâ, Şerhu Dîvânî'l-el-Ferezdak, I-II, Beyrut, 1982.
- el-Hulvânî, Muhammed Hayr, el-Mufasssal fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî, Beyrut, 1979.
- _____, Usûlu'n-Nahvi'l-'Arabî, Rabat, 1983.
- Huneyn, Muhammed Hudr, el-Kıyâs fî'l-Luğati'l-'Arabiyye, Kahire, 1353.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, el-Hasâis, Tahk: Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, 1952.
- İbn Kuteybe, eş-Şi'r ve's-Şu'arâ, I-II, tahk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-ma'ârif, Kahire, 2002.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâleddîn Muhammed b. Mükerrrem, Lisânu'l-'Arab, Beyrut: ty.
- İbnu'l-Cezerî, Şemsuddin Muhammed b. Ali, Ğâyetu'n-Nihâye fî Tabakâti'l-Kurrâ, Beyrut, 1971.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed, Nuzhetu'l-Elibbâ fî Tabakâti'l-Udebâ, Tahk: İbrahim es-Sâmerrâî, Ürdün, 1985.
- İbnu'l-Hâcib, Cemâluddîn Osman b. Ömer, el-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv, Tahk: Sâlih Abdulazîm eş-Şâir, Kahire, 2010.
- İlyas, Munâ, el-Kıyâs fî'n-Nahv, Dimeşk, 1985.
- el-Kıftî, Cemaluddîn Ebi'l-Hasan Ali b. Yûsuf, İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1986.
- Kılıç, Hulusi, "İbn Ebî İshâk" Mad. *DİA*. 1999: IXX, s. 435.
- Mekkî, Ebû Muhammed, Müşkulu İ'râbi'l-Ku'rân, Tahk: Hâtem Sâlih ed-Dâmin, Beyrut, 1984a.
- _____, el-Keşf 'an Vücûhi'l-Kirâati's-Seb'i ve İlelihâ ve Hicecihâ, Tahk: Muhyiddîn Ramazan, Beyrut, 1984b.
- Sâlim, Abdulâlî el-Mükerrrem, el-Halkatu'l-Mefkûde fî Târîhi'n-Nahvi'l-'Arabî, Beyrut, 1993.
- Sîbeveyhi, Ebû Bişr Osman b. Kamber, el-Kitâb, Kahire, 1998.
- es-Sîrâfî, Ebû Said el-Hasan, Ahbâru'n-Nahviyyîn, Tahk: Taha Muhammed Zeynî-Muhammed Abdulmun'im Hafâcî, Mısır, 1955.
- Süreyya, Abdullah Osman İdris, Abdullah b. Ebî İshâk el-Hadrâmî Hayâtuhu ve Ârâuhu, yy. 1981.
- es-Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, Buğyetu'l-Vu'ât, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, yy. 1979.
- _____, el-İktirâh fî Usuli'n-Nahv, Tahk: Abdulhakîm 'Atiyye-Alauddin Atiyye, yy. 2006.
- Tabâne, Bedevî, Mu'cemu'l-Belâğati'l-'Arabiyye, Cidde, 1988.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, Tahk: Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, ty.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

et-Tantâvî, Muhammed, Neş'etu'n-Nahv ve Târihu Eşheri'n-Nuhât, Kahire, 1995.

Temel, Nihat, Kıraat ve Tecvîd İstılahları, İstanbul, 2013.

et-Tenûhî, Ebu'l-Mehâsin el-Mufaddal b. Muhammed, Târîhu'l-Ulemâi'n-Nahviyyîn, Tahk:
Abdulfettah Muhammed el-Hulv, yy. 1981.

Topaloğlu, Bekir, "Mevla" Mad. *DİA*. 2004, ss. 440-441.

Tüccar, Zülfikar, "Kıyas" Mad. *DİA*. 2002, XXV, ss. 539-540.

ez-Zubeydî, Ebû Bekir Muhammed b. Hasan, Tabakâtu'n-Nahviyyîn ve'l-Luğaviyyîn, Tahk:
Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1973 (İkinci Baskı).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

ZEMAHŞERÎ'NİN “MAKÂMÂT” İSİMLİ ESERİNDE MODEL İNSAN

Harun ÖZEL*
Murat YİĞİT**

ÖZET

Arap Edebiyatının önde gelen isimlerinden olan Zemahşerî'nin gençlik dönemi Selçuklu imparatorluğunun en parlak devrini yaşadığı, ilmî ve edebî faaliyetlerin teşvik ve himaye edildiği, müderrislere hazineden maaş bağlandığı ve medrese eğitimi alanların önemli makamlarda görevlendirildiği Sultan Melikşâh (ö. 485/1092) ile veziri Nizâmülmülk dönemine zamanına rastlar. Bu sebeple Zemahşerî iyi bir makam veya para elde edebilmek için başta Selçuklu veziri Nizâmülmülk olmak üzere Horasan ve İsfahan gibi çeşitli yerlerde devlet adamlarını öven kasideler yazmıştır. Kırk beş yaşına kadar bu tutumunu sürdüren Zemahşerî, kırk beş yaşında “nâhika” diye isimlendirdiği ağır bir hastalığa yakalandığında yaptıklarından pişmanlık duymuştur. Allah'a yalvararak iyileştiği takdirde makam ve mevki arzusundan vazgeçeceğini vaat etmiştir.

Zemahşerî'nin bu hastalıktan sonra yazdığı ilk eser, *Makâmâtü'z-Zemahşerî* isimli eseridir. Zemahşerî, “mukaddimetü'l-kitab” ve “hutbetü'l-kitab” adlı bölümlerde makâmelerini yazmasına sebep olan asıl faktörün nefsinin irşat etmek ve tevbe etmek olduğunu belirtmiştir. O, bu Makâmeleri okuyacak kişiden ondaki mana ile edebi sanatları anlamasını istediği gibi, nefsi arındırdığı ve kalbi temizlediği için onda geçen nasihatlerle de amel etmesini isteyerek, kendi üzerinden model bir insan profili ortaya koymaya çalışmıştır. Örneğin artık kanaatkâr olmanın tükenmez bir hazine olduğuna inanan Zemahşerî Makâmât'ının bir yerinde kendisine yönelttiği hitabında model insanı şöyle ifade etmiştir: “Ey Ebu'l-Kâsım! Şan ve şöhretinin yayılmasını, muasırlarının parmakla gösterdikleri bir kimse olmayı dileyerek geçirdiğin ömrüne esef ediyorum. Uzun yıllar boyunca hep bunu istedin, fakat hiçbir şey elde edemedin. Ey gâfil! Model insan kimdir bilir misin? Model insan gösterişten uzak, sessiz çalışan, insanların nazarında değersiz, fakat Allah'ın katında değerli olandır.”

Bu çalışmada Zemahşerî'nin hayatında dönüm noktası niteliği taşıyan hastalığından sonra yazmış olduğu *Makâmât* isimli eseri ele alınacaktır. Diğer Makâmelerin aksine monolog bir tarz ile nasihatleri önce kendi nefsinde tatbik ederek nefsinin irşat etmeye çalışan Zemahşerî'nin ulaşmak istediği veya tavsif ettiği model insanın özelliklerine değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Model İnsan, Makâmât, Zemahşerî, Nasihat, İrşat.

Giriş

Sözlükte “kalkmak, ayakta durmak” anlamındaki kıyam kökünden türetilen makâme¹ kelimesinin (çoğulu makâmât) Câhiliye döneminde meclis ve mecliste bulunan bir grup insanı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.² Zamanla bu yerlerde söylenen sözler makâme diye isimlendirilmiştir.³

Nesrin bir türü olarak ise Makâme hicri dördüncü asrın sonlarında ortaya çıkmış ve Emevîler döneminde gelişmiştir. Edebiyatçıların dildeki ve edebiyattaki ustalıklarını göstermek için söyledikleri makâmeler genelde mevzeleri, nadir sözleri, ihtiva eden kısa hikâye tarzındaki secili sözlerdir. Makâmeler; Kur'ân ayetleri, hadis-i şerifler, atasözleri ve hikmetli sözler ihtiva etmesinin yanı sıra kullanımı azalmış veya kaybolmuş nadir kelimeler de ihtiva ettiği için gerçek anlamda dilsel bir hazine ve kıymetli bir edebiyat ansiklopedisi olma özelliğini taşımaktadır.⁴ Makâmeler nesrin bir türü olmakla birlikte edebî sanat ve secileri kullanma açısından şiirin özellikleri ve kurallarına daha yakındır. Ayrıca beyan üslubunu, bedi sanatlarını, bedi sanatlarından da muhassanâti lafziye ve maneviyyeyi kullanmada şiirle ortakır.⁵

Genelde hayal ürünü olan makâmelerde; râvî, ana karakteri temsil eden kahraman ve çoğu hayal ürünü olan ikinci plandaki şahıslar olmak üzere üç unsur bulunmaktadır. Genelde makâmeler

¹ Erol Ayyıldız, “Makâme” DİA, c. XVII, 2003, s. 417.

² Dayf, Şevkî, *el-Makâme*, 3. bs., Dâru'l-Maârif, Mısır, 1954, s. 7.

³ Muhammed Hâdî Murâdâ, “Fennü'l-Makâmât, en-Neş'eh ve't-Tadavvur; Dirâseh ve Tahlîl”, et-Turâsu'l-Edebî, Cilt: 1, Sayı: 4, h. 1388, s. 124.

⁴ Murâdâ, *Fennü'l-Makâmât*, s. 124.

⁵ Murâdâ, *Fennü'l-Makâmât*, s. 125.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ravinin “...حدثنا فلان...” sözüyle başlar. Râvî konuşmasında çoğu zaman keskin zekâsı, edebî olgunluğu, hayattaki tecrübesi, dinleyicileri büyüleyen keskin dili ve ancak makâmenin sonunda ortaya çıkan kurnaz kişiliğiyle ön plana çıkan kahramanın hikâyesini ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Makameler hacim bakımından bir birinden farklılık gösterdiği gibi işlenen konular bakımından da farklılık göstermektedir.⁶

Makâmlerin; özellikle Emevîler döneminde lüks ve refahın artması neticesinde yöneticilerin israf ve adaletsiz uygulamalarının yaygınlık kazanmasıyla bir kısım zahid tarafından idarecilerin ve halifelerin meclislerinde nasihat ve öğüt aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.⁷ Bu misyonuyla makâmeler; Emevîler devrinde halifeler, vezirler, valiler gibi üst düzey yöneticilerinin huzurunda yapılan zühd ve takva hitabeleri olarak “huzurda duruş; huzur konuşması” anlamını kazanmıştır.⁸ Örneğin İbn Kuteybe'nin *'Uyûnu'l-Ahbâr* isimli eserinde Kitâbu'z-zühd bölümü bu türden başlıkları içermektedir.⁹

III. (IX.) yüzyıldan itibaren ise makâmenin vaaz ve hitabe özelliğinden çıkarak, bunun yerine eğitici, öğretici, etkileyici ve eğlendirici yönü ağır basan dilin inceliklerini, özellikle dildeki garip kelimeleri öğretmeyi hedefleme, nahiv bilmecelelerinden, edebi inceliklerden ve Arap atasözlerinden örnekler vermek suretiyle okuyucuların hoşça vakit geçirmelerini amaçlamayan edebî bir tür haline dönüşmüştür.¹⁰

Eleştirmenler ve edebiyatçılar bu yeni şekliyle makâme türünü ilk kimin ortaya koyduğunda ihtilaf etseler de Bedüzzaman el-Hemedânî (ö 398/1008)'nin bu sanatın temelini sağladığını ve kurallarını yerleştirdiğinde ittifak etmişlerdir. Bu yönüyle el-Hemedânî'nin makâmeleri gerek mutekaddimün gerekse muteahhirûn ulamasından olsun kendisinden sonraki makâme yazarları için ideal bir örnek olmuştur.¹¹ Bedüzzaman el-Hemedânî'den yaklaşık bir asır sonra gelen Hariri makâmelerinde üslup, amaç ve kurgu bakımından selefinin yolunu izlemiştir. Onun açtığı çığırı daha da geliştirmek suretiyle sürdürmüştür.¹²

VI. (XII.) yüzyılda ise Zemahşerî *Makâmât*'ı ile ekleri olan *Nevabigu'l-kelim* ve *Atvâku'z-zehab*'inde bu geleneği terk ederek ahlak ve mev'iza konusunda edebi bir zevk vermeyi amaçlamıştır.¹³ Bundan, her ne kadar bazıları karşı çıksa da, makâmelerin ahlakla ilgili amaç ve hedeflerinin olduğu¹⁴ sonucu ortaya çıkmaktadır.

1. ZEMAHŞERÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Zemahşerî, 19 Mart 1075 (H. 27 Recep 467) tarihinde, Çarşamba günü, Hârizm bölgesinde Türkmenistan'ın Taşavuz ili Köroğlu ilçesindeki Zemahşer'de doğmuştur.¹⁵ İsmi Mahmûd, babasının adı Ömer, dedesinin adı Ahmed'dir.¹⁶ Daha ziyade doğduğu yer olan Zemahşer'e nispetle *Zemahşerî* diye meşhur olan,¹⁷ müellifin künyesi Ebu'l-Kâsım'dır.¹⁸ İki defa Mekke'ye yerleşip uzun bir müddet

⁶ Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 124.

⁷ Ayyıldız, *Makâme*, XVII, s. 417; Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 126.

⁸ Ayyıldız, *Makâme*, XVII, s. 417.

⁹ Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 126.

¹⁰ Ayyıldız, *Makâme*, XVII, 417.

¹¹ Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 127.

¹² Ayyıldız, *Makâme*, XVII, 418; Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 127.

¹³ Ayyıldız, *Makâme*, XVII, 418.

¹⁴ Murâdâ, *Fennu'l-Makâmât*, s. 127.

¹⁵ Mustafa Öztürk, - Mehmet Suat Mertoğlu, “*Zemahşerî*”, DİA, İstanbul 2013, XLIV, 235.

¹⁶ Muvaffakuddîn el-Esedî İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, Tah. İmîl Bedî'Ya'kûb, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübân 2001, I, 6; Ali Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, İsav, İstanbul, 2006, s. 25.

¹⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufassal*, I, 6; Enver Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, Fecr Yayınları, Ankara, 2012, s. 11.

¹⁸ Ali 'Abdullâh 'Abd 'Ömer, *Tahkikü Dîvânî'z-Zemahşerî ve Dirâseti li Şirih*, Câmia'tu Ummu'l-Kurâ, Mekke, 1979, s. 22.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kâbe'ye komşuluk yaptığı için *Cârullah* (Allah'ın komşusu) lakabını almıştır.¹⁹ Ayrıca eserlerinin kendisine kazandırdığı büyük şöhretten dolayı²⁰ *Fahr-u Havârizm* (Hârizm'in kendisiyle övüldüğü kimse) diye de tanınmıştır.²¹ Bu bilgiler göz önüne alınarak onun tam isminin, "**Mahmûd b. Ömer b. Muhammed b. Ahmed Ebu'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî**"²² olduğunu söylemek mümkündür.

Zemahşerî'nin doğumu başta edebiyat olmak üzere ilmî faaliyetlerin altın çağına ulaştığı meşhur Selçuklu Sultanı Melikşah ve veziri Nizamülmülk dönemine denk gelmektedir.²³ Çocukluk yıllarında geçirdiği bir kaza neticesinde ayaklarından birini kaybeden Zemahşerî, ömrünün geri kalan kısmını takma bir bacakla geçirmek zorunda kalmıştır. Bu hâdise onun hayatını derinden etkilemiş ve ilme olan düşkünlüğünü artırmıştır.²⁴ İlk dinî bilgilerini imam olan babasından tahsil eden Zemahşerî,²⁵ okuma yazma öğrenip, hafız olduktan sonra,²⁶ Hârizm, Horasan Buhârâ gibi bölgelerde muhtelif hocaların fıkıh, hadis, tefsir, kelam, mantık, felsefe ve Arapça derslerine katılarak kendisini yetiştirmiştir.²⁷ Defalarca Bağdat'a seyahatlerde bulunan Zemahşerî, o dönemde bir üniversite mesabesinde olan meşhur Nizamiye Medresesi'nde²⁸ pek çok hocadan hadis, edebiyat, fıkıh ve nahiv dersleri almıştır.

Zemahşer'de bir mahalle mescidinde imamlık yapmakta olan babası Ömer b. Ahmed'in muhtemelen siyasi bir sebepten dolayı Selçuklu veziri Müeyyidülmülk (ö. 495/1101) tarafından hapse atılması²⁹ ve ömrünün son yıllarını hapisanede geçiren babasının 488/1095 yılında hapisanede iken vefat etmesi, onun için zorlu bir sürecin başlangıcı olmuştur.³⁰ O sırada henüz 21 yaşında olan³¹ Zemahşerî'nin bu gençlik dönemi Selçuklu imparatorluğunun en parlak devrini yaşadığı, ilmî ve edebî faaliyetlerin teşvik ve himaye edildiği Sultan Melikşâh (ö. 485/1092) ile veziri Nizâmülmülk dönemine denk gelmektedir.³² Bu dönemde Nizâmülmülk ülkenin dört bir yanına medreseler inşa ettirmiş, müderrislere hazineden maaş bağlatmış ve medrese eğitimi alanları önemli makamlarda görevlendirmiştir.³³

Hem ailesi fakir olduğu için, hem de divanında da belirttiği üzere babasının vefatıyla ailesinde bakıma muhtaç çocuklar olduğu için bu durum kendini ispatlamış bir müellif ve şair olan Zemahşerî'nin de dikkatini çekmiş, diğer âlimler gibi onun da devlet adamlarına yaklaşma arzusunu kuvvetlendirmiştir.³⁴ Bu sebeple Zemahşerî, makam veya para elde edebilmek için başta Selçuklu veziri Nizâmülmülk olmak üzere Horasan ve İsfahan gibi çeşitli yerlerde devlet adamlarını öven kasideler yazmıştır.³⁵ Kırk beş yaşına kadar bu tutumunu ısrarla sürdüren Zemahşerî, kırk beş yaşında "nâhika" diye isimlendirdiği ağır bir hastalığa yakalandığında yaptıklarından pişmanlık duymuştur. Allah'a yalvararak iyileştiği takdirde makam ve mevki arzusundan vazgeçeceğini vaat etmiştir.³⁶

¹⁹ Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî, *ed-Dirâsâtu'n-Nahvî ve'l-Lugavî 'inde'z-Zemahşerî*, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat, 1971, s.11; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 6.

²⁰ Selami Sönmez, *Ebu'l-Kâsım Mahmûd Zemahşerî ve Eseri Mukaddimetü'l-Edeb'in Didaktik Değeri*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 40, Erzurum, 2009, s. 150; Nuri Yüce, "*Zemahşerî*", İA, MEB, İstanbul 1986, XIII, 6.

²¹ Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, s. 510; Bedrettin Çetiner, "*Zemahşerî*", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Şâmil Yayınevi, İstanbul 2003, s. 3277.

²² İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 6; Öztürk-Mertoğlu, *Zemahşerî*, XLIV, 235.

²³ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 11.

²⁴ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 9.

²⁵ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 11.

²⁶ Çetiner, *Zemahşerî*, 3277.

²⁷ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 7; Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 13-14.

²⁸ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 14; Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, 510.

²⁹ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 11.

³⁰ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 11; Çetiner, *Zemahşerî*, 3277.

³¹ Çetiner, *Zemahşerî*, 3277.

³² Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, 510

³³ Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, s. 28

³⁴ Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, s. 28

³⁵ Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, s. 28; Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 22

³⁶ Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 42

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nitekim sağlığına kavuştuktan Mekke'ye seyahat eden Zemahşerî,³⁷ burada iki yıllık ikameti sırasında Arap yarımadasını dolaşarak çeşitli kabilelerin dili, edebiyatı örf ve adetleri hakkında detaylı bilgiler edinerek³⁸ Arap dilinin bütün inceliklerini kavramıştır.³⁹

Mekke'ye ikinci seyahatinde ise üç yıl kalmış ve eserlerinin çoğunu burada Zemzem Kuyusu'nun başında kaleme almıştır. Uzun süre Kâbe'nin yakınlarında kaldığı için "Cârullah" (Allah'ın komşusu) lakabını almıştır. Hârizm'e dönmek üzere Mekke'den ayrılan Zemahşerî 533/1138 yılında yolu üzerinde bulunan Bağdat'a uğramıştır.⁴⁰ Bağdat'tan Hârizm'e geçerek, Ceyhun Irmağı kenarında yer alan Ürgenç'e yerleşmiş ve burada 14 Haziran 539/1144 yılında Arefe gecesinde vefat etmiştir.⁴¹

1.2. Eserleri

İlmî çalışmalarıyla İslâm kültürüne önemli katkılarda bulunan Zemahşerî, tefsir, hadis, fıkıh, kelâm, nahiv, lügat, edebiyat, aruz gibi çeşitli alanlarda pek çok eser yazmıştır. Genelde eserlerini Arapça ile kaleme alan Zemahşerî'nin, dile hâkimiyeti yazdığı eserlerde, söylediği şiirlerde, kasidelerde, methiyelerde açıkça görülmektedir. Eserlerinden bazıları şunlardır:

1.el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl: Kısaca *el-Keşşâf* diye bilinen bu Kur'ân tefsiri, daha ziyade dil ve belâgat bakımından önemli olup, belâgat yönünden Kur'ân'ın mucizelerini ortaya koymaya çalışmıştır. Zemahşerî'den önceki müfessirlerin hemen hepsi tefsirlerinde rivayet yolunu takip ettikleri halde, o, dirayet yolunu tercih etmiş ve bu yolda yürürken daha çok *Kur'ân*'in dilindeki üstünlük ve inceliklerini göz önünde bulundurmıştır.⁴² Bu yönüyle kendinden sonra gelen bütün dirayet müfessirleri ondan istifade etmişler ve *Keşşâf* tefsiri, "*Ümmü't-Tefsîr*" (Tefsirlerin anası veya ana tefsir) kabul edilmiştir.⁴³ Nitekim bu eser, Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), Kâdı Beydâvî (ö. 685/1286) ve Ebu's-Suûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından takdir edilmiştir.⁴⁴

2. el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadîs:⁴⁵ Hadîs metinlerinde geçen anlaşılması güç kelimeleri açıklayan bir sözlüktür. Alfabetik lugat tarzında hazırlanan bu eserle alakalı olarak İbn Hacer şöyle demiştir: "*Kitâbu'l-Fâik, ğarîbu'l-Hadîs mevzuunda yazılmış eserlerin en güzelidir, çünkü muhtasar olmakla beraber, dağınık meseleleri doğru nakillerle bir araya getirmiştir.*"⁴⁶

3. el-Mufasssal:⁴⁷ Zemahşerî'nin nahiv ilminin tüm kaidelerini topladığı bu eseri, *el-Keşşâf* tefsirinden sonra en önemli ve en meşhur çalışması olarak kabul edilir. Nahiv konusunda belli başlı eserler arasında yer alan bu kitabın çok sayıda şerhleri kaleme alınmıştır. Bunların en meşhuru İbn Ya'îş (ö. 643/1245)'in şerhidir.

4. Esâsu'l-Belâga:⁴⁸ Bu eser, o zamana kadar kelimelerin son harflerine göre alfabetik olarak düzenlenen sözlüklerin aksine, ilk defa Zemahşerî'nin geliştirdiği bir sistematikte kelimelerin ilk harflerini esas alarak alfabetik olarak hazırladığı Arapça bir sözlüktür.⁴⁹

³⁷ Öztürk-Mertoğlu, *Zemahşerî*, XLIV, 235; Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 14; Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, s. 510.

³⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 7; Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 14; Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, s. 510.

³⁹ Zekerîya Kitapçı, *Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri*, Konya, Yedikubbe Yayınları, 2004, s. 62-63.

⁴⁰ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 7; Cemâle'd-Dîn el-Kıfî, *İnbâhu'r-Ruvât 'alâ Enbâhi'n-Nuhât*, ty, II, 314.

⁴¹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 7; Arpa, *Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri*, s. 14-15; Yüce, 510.

⁴² Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, s. 511.

⁴³ Çetiner, *Zemahşerî*, 3279.

⁴⁴ Yüce, "*Zemahşerî*", XIII, s. 511.

⁴⁵ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn*, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdad 1941, II, 1217.

⁴⁶ Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, s. 58.

⁴⁷ İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân*, Dâru Sâdır, Beyrut 1994, V, 169.

⁴⁸ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 1.

⁴⁹ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 11; Çetiner, *Zemahşerî*, 3278.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

5. Mukaddimetü'l-Edeb: Arapça pratik bir sözlükten ibaret olan bu eser, Hârizmşah Atsız b. Muhammed'e ithaf edilmiştir. Zemaşerî'nin bu eseri, isim, fiil, edat, isim çekimi ve fiil çekimi olmak üzere beş ana bölüme ayrılmaktadır. Eseri, Hoca İshak Efendi (ö. 1120) *Aksa'l-Ereb fî Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb* ismiyle Türkçeye tercüme etmiştir.⁵⁰

6. Kitâbu'l-Emkine ve'l-Cibâl ve'l-Miyâh:⁵¹ Tarihî ve coğrafi lügat mahiyetinde hazırlanmış olan bu eser 1272/1856'da Leiden'de, 1357/1938'de de Bağdat'ta basılmıştır.⁵²

7. el-Mustaksâ fî'l-Emsâl:⁵³ 4461 eski Arap atasözünü içine alır.⁵⁴ *Esâsü'l-Belâğa*'da olduğu gibi burada da atasözleri, ilk kelimelerine göre alfabetik olarak sıralanmıştır. Fakat Zemaşerî bununla yetinmemiş, atasözlerinin doğuşunu, dil yapısını ve tahlillerini de vermiştir.⁵⁵ Bu konuda altı bin Arap atasözünden oluşan *Mecmau'l-Emsâl* adlı eserini aynı yılda yazan el-Meydânî (ö. 518/1124) ile Zemaşerî arasında rekabet olduğu söylenir.⁵⁶

8. Dîvânü'z-Zemaşerî:⁵⁷ Zemaşerî'nin şiirlerini ihtiva eden Dîvân'ı 2008 yılında Fatıma Yûsuf el-Haymî'nin tahkikli şerhiyle birlikte Beyrut'ta basılmıştır. Ali Abdullah 'Abd 'Ömer, tarafından da 1979 yılında Mekke'de Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinde Tahkîkû Dîvânü'z-Zemaşerî ve Dirâseh li Şi'rîh isimli doktora çalışması yapılmıştır.

2. ZEMAHŞERÎ'NİN MAKÂMÂT İSİMLİ ESERİ

Zemaşerî'nin bazı kaynaklarda *en-Nasâihu'l-Kibâr*⁵⁸ ismiyle de zikredilen bu eserini yazmasına sebep olan durum şöyle anlatılır: Bir sabah Zemaşerî uyurken içinden bir sesin “يا أبا القاسم يا أبا القاسم! أجل مكتوب، وأمل مكتوب” (Ey Ebu'l-Kasım! Ecel hak, arzu ve istekler ise boştur/yalandır.) dediğini işitmiştir. Birden uykusundan uyanan Zemaşerî aynı üslupla hikmetli sözleri yazmaya başlamıştır. Makâmetü'r-rıdvân da dâhil olmak üzere birkaç makâme yazdıktan sonra ara vermiştir.⁵⁹ 512/1118'de *nâhika* diye isimlendirilen, kendisinin de *münzire* (uyarıcı) diye isimlendirdiği ağır bir hastalığa yakalanan Zemaşerî, bunu kendisine bir uyarı olarak algılamıştır. Hastalığından kurtulduğu takdirde sultanları övmeyi ve meclislerine gitmeyi terk edeceğine ve ömrünün geri kalanında zahid bir hayat benimseyeceğine dair Allah'a söz vermiştir.⁶⁰ Nitekim Zemaşerî 512/1118'de bu hastalığından kurtulduktan sonra Mekke'ye seyahat etmiş ve makâmelerinin geri kalanlarını burada yazarak elliye tamamlamıştır.⁶¹

Zemaşerî'nin Makâmelerinin sayısını elli ile sınırlandırması sayı itibariyle el-Hemezânî ve el-Harîrî'yi taklit ettiğini gösterse de sayı ve edebî sanatları ihtiva etmesi dışında diğer makâmelerle bir benzerlik göstermemektedir.⁶² *Makâmâtu'z-Zemaşerî*'nin diğer makâmelerden farklı olan özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1- Makâmâtu'z-Zemaşerî isimli eseriyle bu alana katkıda bulunan Zemaşerî, daha sonra eserindeki kapalı kelimeleri açıkladığı kısa şerhini de eserine ilave etmiştir.⁶³

⁵⁰ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1798.

⁵¹ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1398.

⁵² Özek, *ez-Zemaşerî ve Arap Lügatçılığındaki Yeri*, s. 61.

⁵³ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1674; İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 15.

⁵⁴ Yüce, “*Zemaşerî*”, XIII, s. 514.

⁵⁵ Çetiner, *Zemaşerî*, 3278.

⁵⁶ Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, II, 1597.

⁵⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, V, 169; Kâtib Çelebî, *Keşfu'z-Zunûn*, I, 791.

⁵⁸ İbn Ya'îş, *Şerhu'l-Mufasssal*, I, 15.

⁵⁹ Murâdâ, “*Fennu'l-Makâmât, en-Neş'eh ve't-Tadavvur*”, s. 131.

⁶⁰ Murâdâ, “*Fennu'l-Makâmât, en-Neş'eh ve't-Tadavvur*”, s. 131.

⁶¹ Yüce, “*Zemaşerî*”, XIII, s. 514.

⁶² Çağmar, M. Edip, “*ez-Zemaşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri*”, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, (1), 2002, s. 84.

⁶³ Harun er-Rebâbia – Nebîl Huseyn – Ziyad Ebû Leben, “*Makâmâtu'z-Zemaşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*”, Mecelletu Câmiatu'l-Kudus, 1, (39), 2016, s. 202.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2- el-Hemezânî ve el-Harîrî Makâmelerinde başkalarını konuşturduğu halde Zemahşerî'nin makâmelerinde ravi yoktur. Kahraman ise kendisidir. Makâmetu't-teslîm hariç diğer makâmelerine künyesi olan “يا أبا القاسم” ifadesiyle başlamaktadır.⁶⁴ Zemahşerî'nin makâmelerinde kendine hitap etmesi birincisi; gördüğü rüyada kendisine bu şekilde hitap edildiği içindir. İkincisi; yapmadığı şeyleri başkasına söylediğinde bunun hiçbir etkisi olmayacağı için önce kendi nefsinde tatbik etmek sonra başkalarına söylemek içindir.⁶⁵

3- Zemahşerî'nin makâmeleri genelde kısa olup verilmek istenen mesajlar kısa ve edebî cümlelerle açık ve net bir şekilde verilmiştir. En uzun makâmesi eyyâmu'l-arapla ilgili makâmesi olup yaklaşık 3-4 sayfadır. Diğer makâmeleri ise genelde bir ile iki sayfa arasında değişmektedir.

4- Makâmelerini nesir tarzında yazan Zemahşerî'nin bazı makâmelerinin sonlarında kendine ait beyitler de bulunmaktadır. Fakat “nazım dedi” ifadesiyle başlayan beyitlerin kendine ait olmadığı anlaşılmaktadır.⁶⁶

5- Zemahşerî “mukaddimetu'l-kitâb” ve “hutbetu'l-kitâp” bölümlerinde makâmelerini yazmasına sebep olan asıl nedenin nefsinin irşat etmek ve tevbe etmek olduğunu belirtmiştir. Ayrıca o, bu makâmeleri okuyan kişiden bunlardaki mana ile edebî sanatları anlamasını ve burada zikredilen nasihatlerle amel etmesini istemiştir. Nasihatlerinin nefsi arındırdığını ve kalbi temizlediğini belirtmek⁶⁷ suretiyle ideal ve model bir insan profili sunmayı hedeflemiştir.

6- Zemahşerî'nin makâmeleri başlıklarından ve içeriklerinden anlaşıldığı kadarıyla genelde takva, edeb, zühd ve tasavvuf olmak dini konularla alakalıdır.⁶⁸ Bu makâmelerinden bazılarının başlıkları; makâmetu'l-merâşid, makâmetu'-takvâ, makâmetu'r-rıdvân, makâmetu'z-zâd, makâmetu'z-zühd, makâmetu'l-kanâ'a ve makâmetu'l-ihlâs'tır.⁶⁹

2.1. Makâmelerini Yazmasındaki Amaçlar

1- Kitabının mukaddimesinde de belirttiği gibi Zemahşerî bu eserini kendine bir hatırlatma niteliğinde olması ve daha önceki hatalarına dönmekten engellemesi için yazmıştır. Zira o, nefsinde öğütte bulunup Allah'ın rahmet ve rızasını hatırlattığı gibi tövbesinin nasuh olması için de kendini sert bir biçimde kınamakta ve azarlamaktadır.⁷⁰

2- Okuyucuyu makâmelerinin içeriğiyle amel etmeye teşvik etmek için yazmıştır. Bundan dolayı Zemahşerî bütün makâmelerinde Allah'ı memnun edecek amelleri yapmaya teşvik etmiş, batıl dünyanın ziynetinden ve ahiret nimetiyle kıyaslandığında hiçbir şeye denk olmayan geçici zevklerinden uzaklaşmaya davet etmiştir.⁷¹

3- İmamlar ve insanlar önünde döneminin devlet adamlarından uzaklaştığını, onları methetmekten vazgeçtiğini, onlardan hediye, makam-mevki ve bahşiş talep etmek için kapılarında durmaktan vazgeçtiğini ilan etmek için yazmıştır. Vaktini bunlardan daha hayırlı olan salih ameller ve faydalı ilme adanarak ahiret için yatırım yapmıştır. Zira Zemahşerî'nin Kurân, sünnet ve bunlardan türetilen ilimlerle meşgul olacağına dair kendi kendine söz verdiğini görmekteyiz.⁷²

4- Zemahşerî'nin bu makâmeleri yazmasındaki amaçlardan biri de çok yönlü bir âlim olduğunu göstermek istemesidir. Bu durum onun; nahiv, aruz, kâfiye, dîvan ve eyyâmu'l-arab ile ilgili makâmeler yazmasından anlaşılmaktadır.⁷³ Ayrıca model bir insan kendini; yaptığı işin bir parçası gibi gören, işiyle kendini özdeşleştiren insandır. Zemahşerî'nin nasihatle ilgili bu makâmelerini yazarken bile asıl uğraş alanı olan nahiv, aruz, kâfiye ve eyyâmu'l-arap konuları üzerinde öğütte bulunması,

⁶⁴ Özek, *ez-Zemahşerî ve Arap Lugatçılığındaki Yeri*, s. 62; er-Rebâbia vd., *Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*, s. 202-203.

⁶⁵ Çağmar, *ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri*, s. 87.

⁶⁶ Çağmar, “*ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri*”, s. 84.

⁶⁷ Çağmar, “*ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri*”, s. 84-85.

⁶⁸ Murâdâ, “*Fennu'l-Makâmât, en-Neş'eh ve't-Tadavvur*”, s. 131.

⁶⁹ Çağmar, *ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri*, s. 85.

⁷⁰ er-Rebâbia vd., *Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*, s. 203.

⁷¹ er-Rebâbia vd., *Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*, s. 204.

⁷² er-Rebâbia vd., *Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*, s. 204.

⁷³ er-Rebâbia vd., *Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl*, s. 204.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

onun işine ne kadar önem verdiğini ve işinde ne kadar yetkin olduğunu göstermekte ve bu yönüyle de model bir insan profili sunmaktadır.

5- Bir önceki amaçtan da anlaşıldığı üzere ilim ve bilgi konusunda seçkin bir şahsiyet olan Zemahşerî hastalığından sonra ilim talep edeceğine dair kendi kendine söz vermişti. Onun bu şekilde yapmasında okuyucuya sürekli ilim talep etmenin zaruretine dair gizli bir mesaj vardır. Zira kişi ilim talep ettiği sürece âlimdir, her şeyi öğrendiğini zannettiğinde ise cahildir.⁷⁴

6- Okuyucuyu hayır yollarına ve salih amellere teşvik etmek içindir. Bundan dolayı makâmeleri; hikmet, vasiyet, edep ve tarih gibi konular arasında değişmektedir.⁷⁵

3. ZEMAHŞERÎ'NİN MAKÂMÂT İSİMLİ ESERİNDE MODEL İNSAN

Yukarıda kısaca hayatından bahsettiğimiz Zemahşerî, ayağının biri olmamasına ve zor şartlara rağmen Hârizm, Horasan ve Bağdat gibi yerlerde pek çok âlimden ilim tahsil ederek takdire şayan arzusuyla ilim peşinde koşmuştur. Daha gencecik yaşında ismini büyük âlimler arasına yazdırarak ilmi açıdan model bir insan olmayı başarmıştır.

Ne var ki 21 yaşında babasının da vefatıyla içinde bulunduğu zor şartların daha da kötüleşmesi onu belirli bir süre makam ve mevki peşinde koşmaya itmiştir. Fakat 45 yaşında yakalandığı ağır hastalığı kendine bir uyarı olarak algılayan Zemahşerî makam ve mevki peşinde koşmayı terk ederek, o dönemden itibaren ömrünün sonuna kadar yaşantısıyla da model bir insan olmayı başarmıştır. Ayrıca Zemahşerî, hem yaptığı hatalara bir tevbe niteliğinde olması, hem de düştüğü hatalara başkalarının düşmemesi için insanlara makâmeleri aracılığıyla nasihatle bulunarak onlardan model bir insan oluşturmayı arzulamıştır. Zemahşerînin bu amacına ulaşmak için eserinde vurguladığı hususlar şu şekilde sıralanabilir:

3.1. Hayırlı İşler Yapmak ve Kötülüklerden Sakınmak

Model bir insanın yapması gereken öğütlerin başında insanları hayırlı işlere teşvik etmek ve kötülüklerden sakındırmak gelmektedir. Bu sebeple Zemahşerî merâşid isimli ilk makâmesini büyük ölçüde bu konuya tahsis etmiştir. O, bu makâmesinin başında şöyle demiştir:

يا أبا القاسم إنَّ خصالَ الخيرِ كَتَفاحِ لَبْنانٍ. كيفَ ما قَلَبْتِها دَعْتَكِ إلى نَفْسِها. وإنَّ خِصالَ السُّوءِ كحَسَكِ السُّعدانِ أُنَّى وَجْهَتِها نَهْتَكِ عَن مَسْئِها. فَعَلَيْكَ بِالْخَيْرِ إنَّ أَرْدَتِ الرُّفُولَ في مِطارِ العَرِّ الأَقْعَسِ وإيّاكَ والشَّرَّ فَإِنَّ صاحِبَهُ مُلْتَقٍ في أَطْمارِ الأَذَلِّ الأَتْعَسِ⁷⁶

Ey Ebu'l-Kâsım insandaki güzel hasletler, Lübnan elması gibidir. Onu nasıl çevirirsen çevir seni kendine cezbeder. İnsandaki kötü hasletler ise develerin yediği dikenli bitkiler gibidir. Onu her nereye yöneltsen seni kendine dokunmaktan alıkoyar. Zengin ve şerefli elbiseler içinde müreffeh ve bol bir yaşam istersen hayırlı işler yapmalısın. Kötülükten sakın! Zira kötülük sahibi, eski ve küçük düşürücü elbiselere dolanmıştır.

Bu makâmesinde güzel ve kötü hasletlerden bahseden Zemahşerî, makâmesine hoş kokusundan ve tadının güzelliğinden dolayı Lübnan elmasına teşbih ettiği güzel hasletlerle başlamıştır. Kötü hasletleri ise devenin yediği dikenli bitkilere teşbih etmiştir. Zemahşerî bununla; izzet ve şeref getirdiğinden dolayı insanları hayırlı ve güzel işlere sarılmaya davet etmiş, kötülük ise sahibini hem insanlar nazarında hem de Allah nazarında zelil bir duruma düşürdüğü için kötülüğe karşı da uyarmıştır.⁷⁷ Makâmesinin devamında şöyle demiştir:

أَقْبِلْ على نَفْسِكَ فَسَمْها النَظَرَ في العِواقِبِ. وبَصِّرْها عاقِبَةَ الحِذرِ المُراقِبِ. وناغِها بالتَذَكُّرِ الهادِيةِ إلى المَراشِدِ. وناها إلى العَمَلِ الرَّافِعِ والكَلِمِ الصاعِدِ. وألْجِها عَمّا يَكْلُمُ دِينِها. وَيَتَلَمَّ يَقيِنِها. وحاسِبِها قَبْلَ أن تَحاسِبَ عاتِبِها قَبْلَ أن تُعتابَ. وأخْلِصِ اليَقينَ. وأخْلِصِ المَتَقينَ. وامشِ في جادَةِ الهادِينِ الدَّالينَ. وخالَفْ عَن بُنياتِ طُرُقِ العادِينِ الضالينَ. واعلَمْ أَنَّ الحامِلَ على الضلالِ. صِلَ اصْلالًا. لَسَعْتُهُ لا يَنْفَعُكَ مِنْها الرِّقَى. إلا إذا كانَتْ رُفيتَكَ التَّقَى. سَقَى اللهُ أصداءَ قومِ هَفُوا ثم انتعَشوا. وجدُوا فيما أجدى عليهم وانكَمَشوا وبِحَكِّ إخلَطَ نَفْسَكَ بَغارِهم. واحمِلْها على شِقِّ غُبارِهم. فَعَسَيْتَ بِفَضْلِ اللهِ تَجو. وتَفوُّزُ بَعْضِ ما تُرْجُو.⁷⁸

⁷⁴ er-Rebâbia vd., *Makâmâtu 'z-Zemahşerî: Ru 'ye ve Ta 'sîl*, s. 204.

⁷⁵ er-Rebâbia vd., *Makâmâtu 'z-Zemahşerî: Ru 'ye ve Ta 'sîl*, s. 204.

⁷⁶ Zemahşerî, *Makâmâtu 'z-Zemahşerî*, s. 16-17.

⁷⁷ Nûru'l-Hanîle b. Muhammed İsmâs, *et-Temâsikü'n-n-Nassî fi Nemâzic min Makâmâti 'z-Zemahşerî: Dirâse Tahlîliyye*, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye, 7, (özel), s. 93.

⁷⁸ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Makâmâtu 'z-Zemahşerî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye*, Beyrut Lübnan, 1402/1982, s. 16-20.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nefsine yönel ve ona işlenen günahların cezalarını göstermek suretiyle ceza ver, ona dikkatli olanın ve Allah'ı gözeten kimsenin sonunu da göster. Nefsine; doğru yola götüren hatırlatmalar ile konuş ve onu Allah'a yükselen salih amellere ve güzel sözlere çağır. Din ve dinin kesin hükümlerine zarar vermekten nefsinin korusun. Sen hesaba çekilmeden nefsinin hesaba çek, azarlanmadan önce nefsinin azarla. Amellerinde muttakiler gibi ihlâslı ol. Hidayette olanların ve doğru yolu gösterenlerin yolunda yürü. Dalalette olan adinin insanlarının yolundan çık. Dalalete teşvik eden, alçak adamın zehrine takva hariç hiçbir şey fayda sağlamaz.

Görüldüğü üzere Zemahşerî makâmesinin devamında nefsi terbiye etmeye, uyanık olmaya, her ne zaman dinden uzaklaşsa nefsinin dizginlemeye, küçük günahlardan uzaklaşmaya ve amellerinde ihlâslı olmaya davet etmiştir.⁷⁹ Ayrıca dalalete teşvik eden kişileri zehirli yılanla teşbih eden müellif, bu kişilerin zararlarından takva hariç koruyacak bir şeyin olmadığını belirtmek suretiyle özellikle takvanın önemine ve etkisine işaret etmiştir. Bu makâmesinin sonunda da belirttiği üzere Zemahşerî'nin bu öğütlere bağlı kalmaya davet etmesi bunlar sayesinde kurtuluşa erme arzusu ve “الدال على الخير كفاعله” (*Hayra delalet eden hayrı yapan gibidir.*) hadisinin de etkisiyle bu öğütlere uyanların kazandığı sevaplardan ben de kazanırım ümidini taşımasıdır.

3.2. Takvâ Sahibi Olmak

Model bir insanda bulunması gereken en önemli özelliklerden biri de takva sahibi olmaktır. Takva pek çok Kurân ayeti ve hadis-i şerifte zikredildiği üzere İslam dininin en çok önem verdiği hususların başında gelmektedir. Nitekim Hz. Peygamber veda hutbesinde ırklar arasında hiçbir üstünlüğün olmadığını, üstünlüğün ancak takva ile olduğunu belirtmek suretiyle insanı ayrıcalıklı kılan en üstün özelliklerden birinin takva olduğuna işaret etmiştir. Bu öneminden dolayı Zemahşerî de takvaya tahsis ettiği ikinci makâmesinde şöyle demiştir:

يا أبا القاسم العمرُ قصيرٌ. وإلى الله المصيرُ. فما هذا التقصيرُ. إنَّ زبرج الدنيا قد أضلَّك. وشيطان الشهوة قد استترلك. لو كنت كما تدعى من أهل اللب والجبي. لأتيت بما هو أحرى بك وأحجى. ألا إنَّ الأحجى بك أن تلوذ بالركن الأقوى. ولا ركن أقوى من ركن التقوى. الطرق شتى فاختر منها منهجاً يهديك. ولا تخط قدمك في مضلة ترديك. الجادة بيئة. والمحجة نيرة. والحجة متضحة. والشبهة متفحمة. ووجوه الدلالة وضاء. والحنيفية نقيّة بيضاء. والحق قد رفعت ستوره. وتبلى فسطح نوره فلم تغالط نفسك.⁸⁰

Ey Ebu'l-Kâsım! Ömür kısa ve dönüş ancak Allah'a iken bu kusur da nedir. Şüphesiz dünyanın süs ve ziyneti seni aldatmış, şehvet şeytanı ayağını kaydırmıştır. Şayet iddia ettiğin gibi zeki kişilerden olsaydın sana en faydalı olan şeyi yapardın. Dikkat et! Sana en faydalı şey en sağlam rükne sığınmandır. Takva rükününden daha sağlam bir rükün yoktur. Yollar çeşit çeşittir, seni hidayete götürecek olan yolu seç ki ayakların seni öldürecek olan fitneye düşmesin. Yol aydınlık, deliller ve şüpheler açık, delalet ettiği anlamlar aydınlaticı, Haniflik ise bembeyaz parlamaktadır. Hak apaçık ortada ve nuru parlamışken neden kendini kandırıyor ve gerçekleri görmemekte inat ediyorsun.

Zemahşerî bu makâmesinde farklı pek çok tuzakla dolu olan bu hayatta kazanmak isteyen müminlere nispetle en sağlam dayanağın takva olduğunu ifade etmiştir. İyi ve kötü yollar belli olduğu için Zemahşerî doğru yolu tercih etmeye yardımcı olmak istemiştir. Yine Zemahşerî bu makâmesinin ulaştığı kişiler için bir öğüt ve uyarıcı olmasını arzulamış ve insanları, hayır işlerini yapmakta ve takvada acele olmaya davet etmiştir.⁸¹

3.3. Doğru Sözlü Olmak

Model bir insanda bulunulması gereken önemli özelliklerden biri de doğru sözlü olmaktır. Zemahşerî bu konuya tahsis ettiği makâmesinde doğruluk konusunu şu şekilde ele almıştır:

يا أبا القاسم كلُّ سيف يُحادث بالصقّال، دون لسان يحدث بصدق المقال. فلا تحرك لسانك بالنطق إلا إذا كان النطق بالصدق وصنّه من خطأ الكذب وعمده كما يضان اليماني في غمده. إنَّ الحسام يذهب برونقه الصدا، والكذب للسان من الصدا أزدى.⁸²

⁷⁹ İsmâs, *et-Temâsükü 'n-Nassî fî Nemâzic min Makâmâtî 'z-Zemahşerî*, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye, 7, (özel), s. 93.

⁸⁰ Zemahşerî, *Makâmâtü 'z-Zemahşerî*, s. 21-22.

⁸¹ İsmâs, *et-Temâsükü 'n-Nassî fî Nemâzic min Makâmâtî 'z-Zemahşerî*, Mecelletu'd-Dirâsâti'l-Luğaviyye ve'l-Edebiyye, 7, (özel), s. 101.

⁸² Zemahşerî, *Makâmâtü 'z-Zemahşerî*, s. 214.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ey Ebu'l-Kâsım! Doğru sözle konuşan bir lisana sahip olmadan, dilini konuşmak için hareket ettirme, sözlerin ancak doğru olduğu zaman konuş. Yemânî kılıcının kınında korunduğu gibi, hata ile ya da bilerek yalan söylemekten dilini koru. Şüphesiz keskin Husâm kılıcının pası cila ile giderilir, fakat dilin yalanı pastan çok daha öldürücüdür.

Zemahşeri makâmesinde dilin bilerek ya da hata ile yalan söylemekten korunması öğütünde bulunmuştur. Husâm kılıcının pasının cila ile giderilebileceğine, dilin yalanının ise pastan çok daha öldürücü olduğunu belirtmek suretiyle yalanın telafisi zor yaralar açtığına ve uzak durulması gereken bir tehlike olduğuna işaret etmiştir. Devamında ise şöyle demiştir:

أَصْدُقُ حَيْثُ تَظُنُّ أَنَّ الْكَذِبَ يُفِيءُ عَلَيْكَ الْمَغَانِمَ. وَلَا تَكْذِبْ حَيْثُ تَحْسِبُ أَنَّ الصِّدْقَ يَجْرُ إِلَيْكَ الْمَغَارِمُ، فَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّ الصِّدْقَ يُفِيضُ عَلَيْكَ بَرَكَتَهُ فَتَجْدِي وَتَسْعَدُ. وَالْكَذِبَ يَدْهَمُكَ بِشَوْمِهِ فَتُكْذِبِي وَتَبْعُدُ.⁸³

Yalanın sana kazanç getireceğini zannettiğin yerde doğru sözlü ol. Doğruluğun sana hasar getireceğini zannettiğin yerde yine yalan söyleme. Umulur ki doğruluk bereket getirir de sana fayda sağlar ve seni mutlu eder. Yalan ise uğursuzluğuyla birden sana saldırır ve seni helak eder.⁸⁴

Görüldüğü üzere müellif makâmesinde; yalan, kişiye bir fayda ya da kazanç getirirse bile doğruluktan ödün verilmemesi yine doğru sözlülük sahibine zarar bile verse yalan söylenmemesi nasihatinde bulunmuştur. Zira Zemahşeri'ye göre doğru sözlülük insana bereket getirip onu mutlu edebilir. Yalan ise uğursuzluğuyla hiç ummadık anda insanın başına dertler açıp onu helakine bile sebep olabilir.

3.4. Makam ve Mevki Hırsına Kapılmamak

21 yaşından 45 yaşına kadar süreli makam mevki peşinde koşan Zemahşeri, yüksek bir makam elde etmeyi ve şan ve şöhretinin yayılmasını, nihai hedef olarak görmüş ve bu zaman diliminde hep bu hedefe ulaşmak için mücadele etmiştir. Fakat hastalığından sonra hatasını fark eden Zemahşeri yaşadığı acı tecrübeler ve engin birikimi sayesinde el-humûl isimli makâmesinde mükemmel bir model insan tavsifi yapmıştır. Onun model insan tavsifi şu şekildedir:

يا أبا القاسم يا أسفي على ما أمضيت من عُمرِكَ في طلب أن يُشَادَ بِذِكْرِكَ. وَيُشَارَ إِلَيْكَ بِأَصَابِعِ بَنِي عَصْرِكَ. عَنَيْتَ عَلَى ذَلِكَ طَوِيلًا. فَمَا أَغْنَيْتَ عَنْكَ فَتِيلًا حَسْبَيْتَ أَنَّ مَنْ ظَفَرَ بِذَلِكَ فَقَدْ اسْتَصْفَى الْمَجْدَ بِأَعْيَارِهِ. وَاسْتَوْفَى الْفَخْرَ بِأَصْبَارِهِ. وَقَدَّرْتَ أَنَّ الشَّارَةَ الْبَهِيَّةَ هِيَ الْجَمَالَ. وَأَنَّ الشَّهْرَةَ فِي الدُّنْيَا هِيَ الْكَمَالَ. وَمَا أَدْرَاكَ يَا غَافِلٌ مَا الْكَامِلُ الْكَامِلُ الْكَامِلُ. الَّذِي هُوَ عِنْدَ النَّاسِ مَنكُورٌ وَهُوَ عِنْدَ اللَّهِ مَنكُورٌ.⁸⁵

Ey Ebu'l-Kâsım! Şan ve şöhretinin yayılmasını, muasırlarının parmakla gösterdikleri bir kimse olmayı isteyerek geçirdiğin ömrüne esef ediyorum. Uzun yıllar boyunca hep bunu istedin, fakat hiçbir şey elde edemedin. Şan ve şöhreti elde ettiğinde her şeyi elde edeceğini zannettin. Dünyadaki göz alıcı güzelliği güzellik, şöhreti de olgunluk sandın. Ey gâfil! Kâmil insan kimdir bilir misin? Kâmil insan gösteriştan uzak, sessiz çalışsan, insanların nazarında değersiz, fakat Allah'ın katında değerli olandır.

3.5. Helal Kazanmak ve Kanaatkâr Olmak

Zemahşeri bu konuda makametu't-tayyib ve makametu'l-kanaa makâmelerinde rızkın helalinden ve temizinden istenmesi gerektiğini ve kanaatkâr olmanın en büyük nimete sahip olmak olduğunu vurgulamıştır.

يا أبا القاسم تمن على فضل الله أن يجعل سقياك من زلال المشرب. ورزقك من حلال المكتسب. فالطيب لا يرد إلا الطيب من المناهل. والكريم لا يريد إلا الكريم من المأكَل. والحر عزوف عروف لموارد السوء عيوف. يربأ بنفسه عن استحباب الربي الفاضح. على احتمال الظم الفادح. ويستتشف أن يكون الحرام عنده أثيرا. إذا لم يجد الحلال كثيرا.⁸⁶

Ey Ebu'l-Kâsım! Allah'tan içeceklerini temiz kılmasını ve rızkının helal kazanılmış olmasını dile. Temiz rızık sadece temiz kaynaklardan gelir. İyi kimse yiyeceklerin helalini ister. Hür insan müstağnidir, sabırlıdır ve kötü kaynaktan gelen rızka karşı devenin içmek istemediği sudan uzak durması gibi uzak durur. Bulanık kaynaklardan, çok susuz kalmasına rağmen su içmez. Helali çok bulamasa da haramı tercih etmez.

⁸³ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 214.

⁸⁴ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 214.

⁸⁵ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 207-208.

⁸⁶ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 69.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

القناعة مملكة تحتها كل مملكة. مملكة لا سبيل لها لمهلكه. لا يتوقع صاحبها أن يفتر بعد غنيته. ولا يقع النقاد في كنزه وقنيته.⁸⁷

من قنع بالنزر اليسير أيسر. ومن حرص على الجم الغفير أعرس. إن القانع أصاب كل ما أراد وزاد. ولن تجد حريصا يبلغ المراد.⁸⁸

Kanaat öyle bir krallıktır ki tüm krallıklara hükmeder. Onun yıkılmasının imkânı yoktur. Ona sahip olanın bu zenginlikten sonra fakirleşmesi düşünülemez. Onun hazineleri bitmez tükenmez.

Kim az ile yetinirse hayatı kolaylaşır, kim de çokluk arzularsa hayatı zorlaşır. Kanaatkâr her istediğine kavuşurken, isteğine erişen tamahkâr bulamazsın.

3.6. Sabırlı ve Kararlı Olmak

Zemahşeri et-tasabbur makâmesinde sabrın önemine el-istikâme makâmesinde ise doğru yolda olmaya ve kararlı olmaya değinmiştir.

وعلمت أن صبرك وحده لا يقوم عنادها (النفس). ولا يقاوم أجنادها. فاضم إلى الصبر من التصبر مددا. وأوله من التشدد عدة وعددا.⁸⁹

Sabrının, nefsinin inadına ve onun ordularına karşı koyamayacağını anladsın. O halde sabrını tahammülle destekleyerek arttır. Sabrının ordularını nefsinin karşı hazırla ve sayılarını arttır.

فأعبدك بالله أن تشبه عزمك عصفة الإعصار في سرعة مرورها. وفيئتك سحابة الصيف في قلة درورها. ليكن عمك ديمة. فليس للعمل الأبر قيمة.⁹⁰

Azim ve kararlılığının, çabucak biten rüzgârlara benzemesinden, Allah'a yönelişinin de yazın çok az yağmur taşıyan bulutlara benzemesinden Allah seni korusun. Bunun için yaptığın iş günlerce yağın yağmurlar gibi devamlı ve kararlı olsun, zira devamı olmayan amelin bir kıymeti yoktur.

3.7. Gıybet Etmemek

Zemahşeri makâmetu'l-velâye'sinde Allah'ı seven takva sahibi kişilerle dost olunması gerektiğine ve makâmetu's-samt makâmesinde de bir Müslümanın dostunun ve kardeşinin gıybetini etmemesi gerektiğine değinmiştir.

فلا تشعر قلبك إلا محبة محبه. من لم يوالي الله ومواليه فلا تطر حراه. ولا تنخ راحلتك في ذراه. وإياك أن تتناظر دراكما. أو تتراءى ناراكما.⁹¹

Kalbine Allah'a yakın kişilerin sevgisinden başka bir şey hissettirme. Allah'ı ve ona yakın kullarını sevmeyen kişinin yanına yaklaşma, deveni yanında çöktürme, evin evini, ışığın ışığını görmesin.

فغيبية الأخ المسلم من تعاطي الكأس أحرم. والإمساك عن عرضه من ترك العاقرة ألزم. إن المغتاب فض الله فمه. يأكل لحم المغتاب ويشرب دمه. وذاك لعمر الله شر من شرب الكرم. وأغمس لصاحبها في غمار الإثم والجرم. فاسجن يا أبا القاسم لسانك. وأطبق عليه شفتيك وأسنانك. ثم لا تطلق عنه إلا ما ترى النطق من الصمت أفضل. وإلى رضی الله وما يزلف إليه أوصل.⁹²

Müslüman kardeşinin gıybetini etmek, kadeh tokuşturmaktan daha haramdır. Onun gıybetini bırakmak da içkiyi bırakmaktan daha önemlidir. Gıybet edenin Allah ağzını kapatsın! Çünkü gıybet eden, kardeşinin etini yer; kanını içer. Allah'a yemin olsun ki, gıybet etmek içki içmekten daha kötüdür ve o, sahibini günah ve kötülük bataklığına çeken en kötü haslettir. O halde Ey Ebu'l-Kâsım! Dilini, dişlerin ve dudaklarınla ağzına hapset. Susmaktan daha hayırlı gördüğün ve seni Allah'ın rızasına ulaştıracak sözler dışında ağzından bir şey çıkmasın.

3.8. Dünya Hayatına Önem Vermemek

Zemahşeri münzire(uyarıcı) olarak isimlendirdiği hastalığından kurtulmak için Allah'a yalvarmış, iyileştiği takdirde artık dünyevi menfaatler peşinde koşmayacağına dair Allah'a söz vermiştir. Bu hususu makâmelerinin birçok yerinde vurgulamıştır.

⁸⁷ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 73-74.

⁸⁸ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 74-75.

⁸⁹ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 136.

⁹⁰ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 67.

⁹¹ Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 112.

⁹² Zemahşeri, *Makâmâtü'z-Zemahşeri*, s. 56-57.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

يا أبا القاسم مالك لا ترفض هذه الفانية رفضا. ولا تنفض يديك عن طلبها نفضا. ألم تر كيف أبغضها الله وأبغضها أنبيأؤه. ومقنتها ومقنتها أوليأؤه. ولو لا استيجابها أن تكون مرفوضة. لوزنت عند الله جناح بعوضة. إن رافك رواؤها الجميل فما وراءه مشوه. ماهي إلا سم ذعاف بالعسل مموه.⁹³

Ey Ebu'l-Kâsım! Niye bu fani dünyadan vazgeçip onun isteklerinden elini eteğini çekmiyorsun. Allah'ın ve peygamberlerinin ondan nasıl hoşlanmadıklarını görmüyor musun? Evliyalar da ondan nefret ederler. Dünyevi isteklerin yerine getirilse bile, Allah katında ancak sivrisineğin kanadı kadar değeri olurdu. Onun güzel görünüşü hoşuna gitse de, arkasında ne kötülükler vardır. O bal ile bezenmiş zehre benzer.

Bu makâmesinde Zemahşerî "لوزنت عند الله جناح بعوضة" ifadesiyle Peygamberimizin (s.a.v): "لو كانت الدنيا تزن عند الله جناح بعوضة ما سقى كافرا شربة ماء" ⁹⁴ "Allah katında dünyanın sivrisineğin kanadı kadar bile bir değeri olsaydı, kâfirlere ondan bir yudum su içirmezdi." hadis-i şerifine işaret etmiştir.

3.9. İlim Ehlinde Bulunması Gereken Özellikler

Zemahşerî'nin makâmelerinde akla ve ilme önem vermiş, nefsin karşısında aklın doğru yola götüreceğini belirtmiştir. Bununla birlikte et-temâsük makâmesinde özellikle ilim ehline nasihatlerde bulunmuştur. Zemahşerî'ye göre model bir âlimde bulunması gereken özellikler genel olarak şu şekilde sıralanabilir:

3.9.1. Vakarlı ve Ağırbaşlı Olma

Zemahşerî et-Temâsuk adlı makâmesinde şöyle demiştir:

يا أبا القاسم إن رداء الوقار والجلم. أزين ما تعطف به ذو العلم فتحلم وتوقر وإن لم يكونا من جدانك وتعلمهما إن عديا في شمائلك. أول ما يُستدل به على عقل الرجل أن تتناسب حر كائنه وسكناؤه. وأن تحمد في مواطن الطيش والنزق طمانينته وأناؤه. فتأثير أكثر الأمور بالتأني والأون.⁹⁵

Ey Ebu'l-Kâsım! İlim ehlinin giyeceği en güzel elbise vakar ve ağırbaşlılık elbisesidir, bu yüzden tabiatından olmasa bile vakarlı ve ağırbaşlı ol, karakterinde yoksa bile öğren bunları. Kişinin aklına ilk delil gösterilecek şey davranışların birbiriyle uyumlu olmasıdır. Uygun davranışlardan sapıldığı yerlerde güven ve sükûnetin övülmesi gerektiği için teenni ve merhametle işlere giriş.

Zemahşerî bu makâmesinde ilim ehline; karakterinden olmasa bile vakarlı ve ağırbaşlı olması nasihatinde bulunarak hafif hareketlerden kaçınma uyarısında bulunmuştur. Zira ona göre kişinin aklına ilk delil gösterilecek şey davranışlarının bir biriyle uyumlu olmasıdır. Uygun davranışlara riayet edilmediği yerde de sükûnet ve merhametle işlere müdahale edilmesi öğüdünde bulunmuştur.

3.9.2. Tevazu ile Yürümek

Zemahşerî'ye göre model bir ilim ehlinde bulunması gereken ikinci özellik tevazu ile yürümektedir. O, "Rahmân'ın kulları, yeryüzünde vakar ve tevazu ile yürüyen kimselerdir."⁹⁶ Ayetinden de ilham alarak bu konuda makâmesinde : ⁹⁷ "وإذا مشيت على الأرض فامش بالهون" yeryüzünde yürüdüğünde tevazu ile yürü demek suretiyle özellikle ilim ehlinin tevazu ile yürümesi gerektiğine ilmin en ufak bir kibirlenmeye sebep olmaması gerektiğine işaret etmiştir.

3.9.3. Öfkeden Kaçınma

Şüphesiz ilim ehlinde bulunması gereken özelliklerden biri de affedici olması ve çabuk öfkelenmemesidir. Bu konuda Zemahşerî şöyle demiştir: "إن هفا أخوك فعاقبه بالإغضاء. وإن أسخطك فعاقبه بالإرضاء." "Eğer kardeşin hata yaparsa gözlerini kapamakla onu azarla, eğer seni kızdırırsa onu gönlünü hoşnut etmekle cezalandır." "

İlim ehli için affedici olmak mutlaka bulunması gereken bir özelliktir. Özellikle de öğretici konumunda olan kişiler, affedici olmalı, hata yapan öğrencilerine asla kin ve nefret beslememelidir. Zira eğiticinin kin ve nefret beslediği bir öğrenciye bir şey vermesi mümkün değildir. Bu sebeple

⁹³ Zemahşerî, *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, s. 33.

⁹⁴ Tirmizî, Sünen, c.4., s.138.

⁹⁵ Zemahşerî, *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, s. 199-200.

⁹⁶ el-Furkân, 25/63.

⁹⁷ Zemahşerî, *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, s. 200.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Zemahşerî ufak tefek hataların görmemezlikten gelinmesi, ya da biri kızdırdığında onun gönlünü hoşnut ederek karşılık verilmesi nasihatinde bulunmuştur.

Yine Zemahşerî aynı makâmesinde ilim ehline her ne olursa olsun öfkeden uzak durması nasihatinde bulunmuş *إِنَّ ضِرَامَ الْغَضَبِ أَشَدُّ مِنْ ضِرَامِ اللَّهَبِ* *Öfke alevi ateşin alevinden daha yakıcıdır.*⁹⁸ Diyerek öfkenin kontrol edilmediği durumlarda büyük felaketlere yol açacağına işaret etmiştir.

4. Sonuç

Zemahşerî İslami ilimlerin birçok alanında eserler vermiştir. Bu eserlerinden çok sayıda âlim istifade etmiş, İslam dinine büyük hizmetlerde bulunmuştur. Ana dili Arapça olmamasına rağmen büyük bir ilim aşkıyla değişik beldelerde ilim tahsil etmiştir. Arapçayı öğrenerek büyük bir dilci olmakla kalmamış başta Tefsir, Hadis ve Fıkıh olmak üzere İslami ilimlerde ön plana çıkmıştır. İslami ilimlerde bu derece ilerlemiş ve İslam'a hizmet etmiş ve hala eserleriyle hizmet etmeye devam eden bir âlimin, İslam'ın ön gördüğü model insanda bulunması gereken değerler ve özellikler bakımından gerek yaşantısı gerekse eserleri zengin bir kaynaktır.

Zemahşerî'nin Makâmât isimli eseri hem içerdiği nasihatler bakımından hem de yazılma süreci bakımından İslam'ın inşa etmek istediği kişilik ve karakterde bulunması gereken özellikleri geniş bir ölçüde barındırmaktadır. Öncelikle hayatında bir dönüm noktası yaşayan Zemahşerî'nin İslam'a uygun görmediği davranışlarını değiştirmek istemesi ve kendi nefsinin bu yönde irşat etmeye yönelik verdiği nasihatler İslam'ın öngördüğü model insanda bulunması gereken hasletlerdendir. Bu hasletlerin en önemlileri şu şekilde sıralanabilir: Takva sahibi olmak, hayırlı işler yapmak ve kötülükten uzak durmak, doğru sözlü olmak, makam ve mevki hırsına kapılmamak, helal kazanmak ve kanaatkâr olmak, sabırlı ve kararlı olmak, gıybet etmemek ve dünya hayatına önem vermemek. Bütün bu hususlar Zemahşerî'nin makâmelerinde vurguladığı, kendi hayatında eksikliğini hissettiği, kendi şahsında okuyucuya da nasihatlerde bulunduğu, doğru yola ulaşmanın temel bazı kurallarıdır. Bunların yanı sıra Zemahşerî ilim ehline de vakarlı ve ağırbaşlı olmak, mütevazı olmak, kibirden kaçınmak ve öfkeden kaçınmak tavsiyelerinde bulunmuştur.

Zemahşerî'nin eserinde vurguladığı hususların yanı sıra onun bu eserini yazma süreci de, onun yaşantısıyla da örnek bir âlim olduğunu göstermektedir. Nitekim yaptığı hataların farkına varıp onlardan ders almak, bu hataları bir daha işlemek üzere tevbe ederek Allah'a ahitte bulunmak da örnek birer davranıştır. Bu bilince ve farkındalığa sahip olmak, hatada ısrar etmemek bir Müslümanda bulunması gereken en önemli özelliktir.

Son olarak, bir insanın yaptığı işi hakkını vererek yapması ve mesleğinde yetkin olması da emsal teşkil edecek özelliklerdendir. Zemahşerî yaşantısında gördüğü birtakım yanlışlardan vazgeçmiş ve bunu bir eser yazarak dile getirip hem kendi nefsinin irşat etmiş, hem de bütün insanlara faydalı olmaya çalışmıştır. Bunun yanı sıra bu eserinde hem edebi sanatları ustaca kullanmış hem de nahiv, aruz, kafiye, eyyamu'l-arap gibi makâmeleriyle alanında ne kadar yetkin olduğunu göstermiştir.

KAYNAKLAR

ARPA, Enver, 2012. Zemahşerî'nin Tefsirdeki Yeri, Fecr Yayınları, Ankara, 175s.

AYYILDIZ, Erol, 2003. "Makâme" DİA, c. XVII, ss. 417-419.

ÇAĞMAR, M. Edip, 2002. "ez-Zemahşerî ve el-Makâmât Adlı Eseri", Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 4, (1), ss. 77-98.

ÇETİNER, Bedrettin, 2003. "Zemahşerî", Şâmil İslâm Ansiklopedisi, Şâmil Yayınevi, İstanbul, ss. 3277-3279.

DAYF, Şevkî, 1954. el-Makâme, 3. bs., Dâru'l-Maârif, Mısır, 104s.

İSMÂS, Nûru'l-Hanîle – el-ANBER, Abdullah Nâyef, 2018. "et-Tahlîlu'n-Nassî fî Nemâzic min Makâmâtî'z-Zemahşerî fî Zav'î mi'yâri'l-İttisâk", Dirâsâtu'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye, 45, (1), ss. 47-61.

İBN HALLİKÂN, Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed Ebî Bekir, 1994. Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu'z-Zamân, Dâru Sâdir, Beyrut, 4c.

⁹⁸ Zemahşerî, *Makâmâtü'z-Zemahşerî*, s. 201.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İBN YA‘İŞ, Muvaffakuddîn el-Esedî, 2001. Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî, thk. İmîl Bedî‘ Ya‘kûb, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 4c.
- KÂTİB ÇELEBÎ, 1941. Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kutub ve'l-Funûn, Mektebetu'l-Musennâ, Bağdat, 6c.
- KİTAPÇI, Zekeriya, 2004. Türklerin Arap Dili ve Edebiyatına Hizmetleri, Yedikubbe Yayınları, Konya, 250s.
- MURÂDÂ, Muhammed Hâdî, h. 1388. “Fennu'l-Makâmât, en-Neş‘eh ve't-Tadavvur; Dirâseh ve Tahlîl”, et-Turâsu'l-Edebî, 1, (4), ss. 123-134.
- ÖZEK, Ali,2006. ez-Zemahşerî ve Arap Lugaçılığındaki Yeri, İsav, İstanbul, 149s.
- ÖZTÜRK, Mustafa - MERTOĞLU, M. Suat, 2014. “Zemahşerî”, DİA, İstanbul, XLIV, ss. 235-238.
- Er-REBÂBİA, Harun - HASANEYN, Nebîl - EBÛ LEBEN, Ziyad, 2016. “Makâmâtü'z-Zemahşerî: Ru'ye ve Ta'sîl”, Mecelletu Câmiatu'l-Kudus, 1, (39), ss. 199-226.
- es-SÂMERRÂÎ, Fâdıl Sâlih, 1971. ed-Dirâsâtu'n-Nahvî ve'l-Lugavî ‘inde'z-Zemahşerî, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat, 420s.
- SÖNMEZ, Selami, 2009. Ebu'l-Kâsım Mahmûd Zemahşerî ve Eseri Mukaddimetü'l-Edeb'in Didaktik Değeri, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, (40), Erzurum, ss. 147-169.
- et-TİRMİZÎ, Ebu İsa, 1998. Suneni't-Tirmizî, thk. Beşar ‘Avvad Ma‘ruf, Daru'l-Garbi'l-İslamî, Beyrut, 6 c.
- YÜCE, Nuri, 1986. “Zemahşerî”, İA, c. XIII, MEB, İstanbul, ss. 509-514.
- ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, 1402/1982. Makâmâtü'z-Zemahşerî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut Lübnan, 278s.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HZ. PEYGAMBERİN DİL VE BELAĞAT AÇISINDAN MODEL OLUŞU

Davut POLAT*

ÖZET

Yüce Allah'ın bir mucize olarak gönderdiği son kitap Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin tebliğiyle insanlığa ulaştırılmıştır. Bu kutsal kitabın ilkeleri bizler için her yönüyle en ideal model olan Peygamberimizin örnekliğinde hayat bulmuştur. Bu çalışmamızda insanlar için genel anlamda model olan Peygamberimizin dil yönüyle yetiştiği çevre ve şartlar ifade edilmiştir. O'nun dil ve belağat özellikleri ile dili kullanması örneklerle anlatılmış ve bu açıdan model olması incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Dil, Belağat, Model, peygamber

ABSTRACT

The Quran is the last book that the almighty God sent as a miracle. It delivered to mankind with prophet. The principles of this book came to life in the example of the Prophet who every aspect ideal model for us. In this article we investigated environment and conditions in which the Prophet who model for people grow up in terms of language. Prophet's language features and language usage explained.

Keywords: Language, Rhetoric, Model, Prophet

1. GİRİŞ

Cenab-ı Allah toplumları tevhid inancına, kendisine ibadete ve rızasının bulunduğu iyi işlere davet için peygamberler göndermiştir. Her peygamber kendi dönemindeki insanlara bir örnektir. Peygamberimiz de son peygamber olarak kıyamete kadar gelecek bütün insanlara Kur'an'ın tabiriyle üsve-i hasenedir, örnektir ve güzel bir modeldir. Ahzab suresinde şöyle buyrulur: *لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِمَنْ كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَذَكَرَ اللَّهَ كَثِيرًا* “Andolsun, Allah'ın Rasulünde sizin için Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman, Allah'ı çok zikreden kimseler için güzel bir örnek vardır.”¹

Peygamberimiz kul olarak, aile reisi ve eş olarak, arkadaşı olarak, komutan olarak örnektir. Yine peygamberimiz sevgide, affetmede, iyilikte, adalette örnektir. Bütün insanlığa modeldir. Bu ve benzeri konularda örnek olan Hz. Peygamberin dil yönüyle de insanlara örnek olması tabiidir.

2. PEYGAMBERİMİZİN DİL BAKIMINDAN YETİŞTİĞİ ORTAM

Peygamberimizin doğduğu, yetiştiği ve yaşadığı ortam dil bakımından en ileri seviyelere gelmesinde önemli bir etkidir. Aynı zamanda kırk yaşına geldiğinde kendisine vahy edilecek olan Kur'an-ı Kerim'i tebliğ ve tefsir edecek bir peygamber olması yönüyle de bu duruma Allah tarafından hazırlanmıştır.

Mekke'de yaşayan aileler yeni doğan çocuklarını Beni Sa'd bin Bekr yurdunda süt annelere verirlerdi. Beni Sa'd bin Bekr bin Hevazin yurdunda yaşayan Araplar bu bölgede yaşayan diğer kabileler arasında dil bakımından en fasih konuşanlarıydı. Bu ailelere verilen çocuklar en güzel bir ortamda sağlam bir şekilde dillerinin temelini atarlardı. Peygamberimiz de Beni Sa'd bin Bekr kabilesinden Haris bin Abdu'l-Uzza'nın zevcesi Halime hatuna emanet edilmişti. Beş yaşına kadar süt annesinin yanında kalan peygamberimiz fasih dilinin temellerini atmış oldu.²

Peygamberimizin vahye tabi olması ve buna hazırlanması da önem arz ediyordu. Kur'an-ı Kerim şiirin, edebiyatın, konuşma becerilerinin zirve yaptığı bir topluma yaptıkları yanlışları ikaz için gönderilen son kitaptır. Her yönüyle muciz bir kitap olan Kur'an-ı Kerim'in açıklayıcısı ve uygulayıcısı olan Hz. Peygamber, dil yönüyle, ahlak yönüyle, zekâ, kavrayış yönüyle ileri bir seviyede olmalı ve Kur'an'ı beyan etme ve uygulama anlamında hiçbir eksiği olmamalıydı. Bu yönüyle de

* Davud POLAT. DİB.

¹ Ahzab, 21

² Köksal, M. Asım, İslam Tarihi, 1, 32, 33, 47

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamberimiz Allah Teala'nın gözetimi, yönlendirmesi ve tedibi altında mükemmel bir şekilde yetiştirilmiştir. .

Kaynaklarımızda geçen ve bizlere ulaşan rivayetler, Peygamberimizin yetiştiği ortamın diline etkisini ve Rabbi tarafından yahye hazırlanmak üzere yetiştirildiğini göstermektedir. Kendisi şöyle buyurur: “أَنَا أَفْصَحُ الْعَرَبِ بَيِّنَاتِي مِنْ قُرَيْشٍ وَأَنِّي نَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ بْنِ بَكْرِ كَابِيلَسِينَدَانِي. Sa'd bin Bekr oğulları içerisinde yetiştim.”³

Peygamberimiz kendisine gelen bir heyete orada bulunanların anlamadığı bir şekilde konuşmuştu. Hz. Ali efendimiz: “Ey Allah'ın Rasulü! Biz aynı ailedeniz Beni Sa'd içinde büyüdük ama ben söylediklerinizden bir şey anlamadım. Bunun üzerine Peygamberimiz şöyle buyurdu: “أَدَّبْتَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي” “Beni Rabbim eğitti ve ne güzel eğitti.”⁴

“Peygamberimiz; أَعْطِيَتْ جَوَامِعَ الْكَلِمِ “Bana az lafızla çok anlam ifade etme kabiliyeti verildi”⁵ sözüyle kendisinin ilham yoluyla bir eğitim aldığı ifade etmiştir. Hz. Peygamberin edebi kabiliyetini; ilham, yetiştiği toplumdan aldığı fitri kabiliyet, zekâ ve basireti ile sosyal çevrenin gerektirdiği şartlar olarak ele almak mümkündür.”⁶

3. PEYGAMBERİMİZİN DİL VE BELAĞAT ÖZELLİKLERİ

Fesahat; sözün lafız ve ses bakımından açık olması, belağat ise sözün muktezayı hale göre yerinde ve zamanında söylenmesidir. Bu çerçevede Peygamberimizin konuşması fesahat ve belağat yönüyle mükemmeldi. Peygamberimiz doğuştan dile kabiliyetliydi. Fasih Arapça konuşan insan topluluğu içerisinde yetişmişti. Tekellüfsüz bir şekilde zorlanmadan konuşurdu. Açık ve net bir telaffuza sahipti. Sözleri anlaşılırdı. Kelimeleri yerli yerinde kullanırdı. Az sözle çok manalar ifade eden muciz bir kelama sahipti. Cevamiu'l- Kelimdi ve kapsamlı söz söyleme özelliğine sahipti. Sözleri hikmetliydi. Arap lehçelerine hakimdi, kabilelere dillerine göre konuşurdu. Aynı toplumda yaşayanların bilmediği kelimeleri bilir ve onlara açıklamasını yapardı. Muhatapların durumuna göre hitap ederdi.

Cahız El-Beyan ve't-Tebyin isimli eserinde: “Peygamberimizin sözlerinin tekellüften uzak olduğunu, az sözle çok manalar ifade ettiğini, sanat gösterisinden uzak olduğunu, uzun konuşulması gerektiği yerde uzun, kısa konuşulması gerektirdiği yerde kısa konuştuğunu, hikmetli söz söylediğini, telaffuzunun mükemmel olduğunu, muhatapları açısından sözünün tekrarına ihtiyaç duyulmadığını, sadece gerçekleri sözünde delil olarak kullandığını, aldatma yoluna baş vurmadığını, kaş göz işaretiyle muhataplarıyla alay etmediğini, sözünde acele etmediğini, cevap vermede geç kalmadığını, insanların O'nun sözünden daha faydalı, güzel, dengeli, metotlu, isabetli, tesirli, akıcı, anlamlı ve fasih bir söz işitmediğini ifade eder.”⁷

Peygamberimizin bu sayılan dil özelliklerinden bazılarını hadisi şeriflerden örnekler vererek O'nun insanlığa dil konusunda örnek olmasını inceleyelim:

3.1. Doğru Söz Söyleme ve Yalandan Uzak Durma

Peygamberimiz her zaman doğruyu söylemiş ve “Yalanda hayır yoktur.”⁸ Buyurarak insanlara yalan sözden uzak durmayı tavsiye etmiştir. O, şakalarında dahi yalandan uzak durmuş ve doğruyu söylemiştir.

İhtiyar bir kadın olan Safiyye binti Abdulmuttalib Peygamberimize; “Ya Rasulellah! cennete girmem için Allah'a dua et” dedi. Peygamberimiz; “İhtiyar kadınlar cennete girmez” buyurdu. Kadıncağız ağlayarak gitti. Peygamberimiz cennete ihtiyar olarak girmeyeceğini ve Allah'ın şöyle buyurduğunu o kadına haber vermelerini emretti. “Şüphesiz biz onları yepyeni bir yaratılışla yaratmışızdır. Onları bakire, eşlerine bağlı ve yaşıt kılmışızdır.”⁹

³ Celaluddin es-Suyuti, el- Muzhir fi Ulumi'l-Luğa ve Envaiha, 1, 210

⁴ Celaluddin es- Suyuti, Camiu'l-Ehadis, Daru'l-Fikr, 1, 133

⁵ Celaluddin es- Suyuti, Camiu'l-Ehadis, Daru'l-Fikr, 1, 475

⁶ Özdoğan, M. Akif, Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt, 5 No, 1, Arap Dili ve Edebiyatı Kaynaklarında Hz. Peygamberin Dil ve Edebiyattaki Yerine bir Bakış

⁷ El- Cahız, El- Beyan ve't-Tebyin, Kahire, 1375, II, 16, 17

⁸ Muvatta, Kelam, 3625

⁹ Vakıa, 35, 36, 37

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

3.2. Az Sözle Çok Manalar İfade Etme ve Hikmetli Söz Söyleme

Az sözle çok manayı ifade etmek dil ve belağatta önem arz eden bir konudur. Bu yönüyle de peygamberimiz insanlara örnek olmuş ve hikmetli sözler söyleyerek az kelimeyle çok manalar ifade eden sözler söylemiştir.

كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ “Her meşru ve güzel iş sadakadır.”¹⁰ buyuran Peygamberimiz maddi varlıklardan infak etme veya güzel bir davranış şeklinde olan hayırların her çeşidinin sadaka olduğunu ifade ederek üç kelimeyle kapsamı geniş ve neticesi itibarıyla insanları ecre ulaştıracak hikmetli bir söz söylemiştir.

أَنْصُرُ أَخَاكَ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا “Din kardeşin zalim de mazlum da olsa ona yardım et.” buyuran Peygamberimize; Ya Rasulellah! Kardeşim mazlumsa ona yardım edeyim. Ama zalimse nasıl yardım edeyim dedi. Peygamberimiz; “Onu zulümden alıkoyar, zulmüne engel olursun. Şüphesiz ki bu ona yardım etmektir.”¹¹ Bu sözüyle insanların kardeşliklerinin ve birbirlerine yardımının sadece olumlu alanlarda olmadığını, olumsuz ve kötü durumlarda da müminlerin birbirlerine sırt çevirmeden yardım etmeleri gerektiğini veciz bir şekilde ifade etmiştir.

مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَعْنِيهِ “Kişinin kendisini ilgilendirmediği şeyleri terk etmesi Müslümanlığının güzelliğindedir.”¹² Yine Peygamberimiz bu hadisinde az sözle kapsamlı mana ifade etmiş ve müminleri kendilerini ilgilendirmeyen şeylerden yüz çevirmeleri hususunda uyarılmış, iyi bir Müslüman olmanın yolunu insanlara göstermiştir.

3.3. Muhatapların Durumuna Göre Konuşma

Amellerin hangisi daha faziletlidir”¹³ sorusuna muhatapların durumlarına göre kimi zaman “Allah için sevmek ve Allah için buğzetmek”¹⁴ kimi zaman da “Allah’a iman, Allah yolunda cihat ve kabul edilen bir hac”¹⁵ gibi farklı cevaplar vermiş, kişilerin şahsi durumlarını, zaman ve mekanın gereklerini göz önünde bulundurmıştır.

Ukbe b. Amir’in يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا النَّجَاةُ “Ya Rasulellah! Kurtuluş nerededir? sorusuna, “Diline sahip ol. Evine sığın ve günahlarına gözyaşı dök”¹⁶ şeklinde cevap vererek onun durumuna göre uyarı ve tavsiyelerde bulunmuştur.

3.4. Arap Kabilelerinin Lehçelerine Göre Konuşma

Atiyye es-Sa’di bir gün Beni Sa’d’den bir grup insan içerisinde peygamberimize gelmişti. Kendisi bu insan topluluğunun en küçüğüydü ve onu geride eşyaların yanında bırakmışlardı. Görüşmeler yapıldıktan sonra peygamberimiz gruba “Aranızda sizden başka bir kimse var mı” diye sordu. “Evet, eşyalarımızın yanında bıraktığımız bir genç var dediler.” Onu getirmelerini emretti. Atiyye es-Sadi geldiğinde peygamberimiz ona; فَإِنَّ الْيَدَ الْعُلْيَا هِيَ الْمُنْتَطَاةُ وَإِنَّ الْيَدَ السُّفْلَى هِيَ الْمُنْتَطَاةُ “Allah’ın sana nasip etmediği şeyi insanlardan isteme, muhakkak ki üstün el veren eldir. Aşağı el alan eldir”¹⁷ Peygamberimiz أَنْطَى kelimesi yerine Atiyye es-Sa’di’nin kabilesinin kullandığı أَنْطَى kelimesini kullanmıştır. Bunun üzerine Atiyye es-Sa’di; “Rasulullah bizim lehçemizle benimle konuştu” dedi. Görüldüğü üzere Peygamberimiz yeri geldiğinde farklı kabilelerin lehçelerine göre insanlara hitap etmiş bu konudaki dilbilgisi derinliğini ve maharetini ortaya koymuştur.

4. PEYGAMBERİMİZİN SÖZLERİNDE EDEBİ SANATLAR

Hz. peygamberin yaşadığı dönemde dil ve edebiyatın zirveye çıkmış olması, şairlerin birbirleriyle yarış halinde olmaları ve toplumun konuşmalardaki edebi sanatlara hazır bulunur olmaları doğal seyri içerisinde Peygamberimizin tekellüfsüz bir şekilde sözlerinde edebi sanatların kullanımını ortaya çıkarmıştır. Bu çerçevede Peygamberimiz Allahu Teala’nın kendisine verdiği İslam’ı tebliğ

¹⁰ Buhari, Edeb, 33

¹¹ Buhari, Mezalim, 4

¹² Tirmizi, Zühd, 11

¹³ Buhari, Hac, 4

¹⁴ Ebu Davud, Sünnet, 2

¹⁵ Buhari, hac, 4

¹⁶ Tirmizi, Zühd, 61

¹⁷ Müstedrek, 4/328

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

görevini yerine getirirken insanlarla muhatap olup konuştuğunda dilbilgisi ve edebi sanatlardaki yetkinliğini ve maharetini en güzel şekilde ortaya koymuştur.

4.1. Teşbih

Teşbih; belirli bir maksat için bir edat ile aralarındaki ortak nitelikten dolayı bir şeyi başka bir şeye benzetmektir. Müşebbeh (benzetilen), müşebbeh bih (kendisine benzetilen), vechi şebeh (benzetme yönü) ve teşbih edatı teşbihin unsurlarıdır.

Peygamberimiz bir hadislerinde şöyle buyurur: **إِنَّ الْمُؤْمِنَ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ بَعْضًا** “Müminin mümine karşı durumu, bir parçası diğer parçasını sımsıkı kenetleyip tutan binalar gibidir.”¹⁸ Hadisteki **الْمُؤْمِنِ** kelimesi müşebbeh, **الْبُنْيَانِ** kelimesi müşebbeh bih, **ك** edatı teşbih edatıdır. Bir parçanın diğerine kenetlenmesi ise vechi şebektir. Peygamberimiz bu sözünde mümin bireylerin bir araya gelip güçlü ve her yönüyle ayakta duran bir toplum olmalarını binaya benzetmiştir. Nasıl ki inşaatların yapı malzemesi olan tuğla vb. eşyalar bir araya geldiğinde sağlam bir bina ortaya çıkıyor, aynı şekilde müminler bir araya gelip kenetlendiklerinde güçlü bir toplumsal yapı ortaya çıkıyor. Bu sözündeki benzetmeyle Peygamberimiz müminlerin bir ve beraber olmaları gerektiğini vezir bir şekilde ifade etmiştir.

4.2. Hakikat ve Mecaz

Hakikat, sözün konulduğu anlamda kullanılmasıdır. Mecaz ise sözlük anlamında kullanılmasına bir engel bulunan ve herhangi bir sebeple asıl anlamından başka bir anlamda kullanılan sözdür. Mesela, **يَقْتُلُ الْكَسْلَانُ الْوَقْتَ** “Tembel vakti öldürür.” dendiğinde **الْوَقْتُ** kelimesi öldürme fiilinin asli anlamda kullanımına engel olmakta ve mecaz anlam ortaya çıkmaktadır.

Peygamberimiz hanımlarıyla bir seferdeyken Enceşe isimli sahabe şiirler okuyarak Efendimizin hanımlarının bindiği develeri etkilemiş ve develer hızlandığı için üzerindeki hanımlar sarsılmaya başlamıştı. Peygamberimiz; **وَيْحَكَ يَا أَنْجَشَةَ رُوَيْدِكَ سَوْفًا بِالْقَوَارِيرِ** “Vay sana Enceşe! Kristallerin bulunduğu hayvanları yavaş sür.”¹⁹ buyurarak Enceşeyi uyarıyordu. Bu sözünde hanımları cam kristallere benzeten Peygamberimiz buna işaret eden karineyle mecaz bir anlam kullanmıştır.

4.3. Kinaye

Kinaye lügatte bir şeyi gizlemek, açıkça söylememek anlamına gelir. İstilahta ise bir sözü gerçek manasına da gelebilecek şekilde başka bir manada kullanmaktır. Peygamberimiz şöyle buyurur: **مَنْ يَضْمَنْ لِي مَا بَيْنَ لِحْيَيْهِ وَمَا بَيْنَ رِجْلَيْهِ أَضْمَنْ لَهُ الْجَنَّةَ** “Kim bana iki çene kemiği arasındakini iki bacağı arasındakini koruyacağına dair teminat verirse ben de onun cennete girmesine kefil olurum.”²⁰

Peygamberimiz bu sözünde ağızda ve bacak arasında bulunan dil ve cinsel uzva işaret ederek bununla ilgili emir ve yasaklara uyanların cennete gireceğini kinaye yolu ile anlatmıştır.

Verdiğimiz bu örneklerde görüldüğü üzere Peygamberimizin sözlerinde icaz, itnab ve müsavat, vasl ve fasl, takdim ve tehir gibi meani ilminin belağat sanatları, teşbih, mecaz, istiare ve kinaye gibi beyan ilminin belağat sanatları, tevriye, tıbak ve mukabele gibi bedi ilminin süsleme sanatları tekellüfsüz ve mükemmel bir şekilde kullanılmıştır.

5. SONUÇ

Dil ve belağat açısından zirveye çıkmış bir toplumu Allah'ın dinine, tevhid inancına davet etmek üzere son peygamber olarak gönderilen Hz. Muhammed, çocukluğunun ilk dönemlerini dil bakımından en fasih ve temiz bir dil konuşan kabilelerinin içerisinde geçirmiş ve Allah'ın özel denetimi ve tedibi altında yetiştirilerek vahye hazırlanmıştır.

Yaşadığı toplumdaki insanların kendisine verdikleri Muhammedü'l-Emin lakabından anlaşılacağı üzere Peygamberimiz emin olan, kendisine güvenilen bir kişiydi. Bu özelliği konuşmasına da yansıyan Hz. Peygamber hiçbir zaman yalan söylememiş ve Müslümanın yalan söylemeyeceğini ifade etmiştir. Konuşmasında belirgin olan bu özelliği şakalarına da yansıtmış ve insanlara şaka yaparken bile hakkı ve gerçek olanı söyleyerek şaka yapmıştır. Az sözle çok manalar ifade etme kabiliyetine sahip olan Peygamberimiz cevamiu'l-kelim olma özelliği yanında muhataplarının

¹⁸ Buhari, Salat, 88

¹⁹ Buhari, Edeb, 90, 95

²⁰ Buhari, Rikak, 23

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

durumlarını dikkate almış, hikmetli sözler söyleyerek ashabına, ümmetine ve bütün insanlara güzel bir örnek ve model olmuştur.

Dil ve belâğatın en ince özelliklerini, mecaz, teşbih, istiare, kinaye, icaz, itnab, müsavat, tevriye, tıbak gibi belâğat konularının çeşitli başlıklarına giren alanlarda tekellüfsüz, fasih ve belîğ olarak mükemmel konuşma örnekleri sunan Peygamberimiz her konuda olduğu gibi bu hususta da bizlere güzel örnekler ortaya koymuş ve bütün insanlık alemi için rol model olmuştur.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KLASİK EDEBİYAT METİNLERİNDE MODEL İNSAN VE MEDENİYET İNŞASI

Yakup POYRAZ*
M. Fetih YANARDAĞ**

Özet

Bu çalışmada rol model insan ve sosyal hayatta bu tip insanlara duyulan ihtiyaç üzerinde durulacaktır. Klasik dönemlerden günümüze kadar hikmet, öğüt, nasihat ve ahlâk gibi konularda kaleme alınmış eserler, öncelikle birey ve toplumun davranışlarını düzeltmeyi, onları kötülüklerden uzaklaştırarak mutluluğa erdirmeyi bu yolla da güçlü bir toplum ve medeniyet inşa etmeyi amaçlar. Nasihatname de denilen bu tür eserlerin genel yazılış amacı doğruları gösterme, güzellikler inşa etme, uyarı ve iyiye dikkat çekmedir. Bu tür eserlerin temel hedef kitlesi ise genellikle gençlerdir. Sahasında önemli bir Şark-İslâm klasiği olarak kabul edilen Sa'dî-i Şirazi'nin ahlakî ve didaktik eserlerinden olan *Bostan* ve *Gülistan* adlı mesnevileri, aslı Farsça olmasına rağmen Anadolu coğrafyasında özgün hâliyle, Türkçe çeviri ve şerhleriyle geleneksel eğitim süreçlerinde karşılık bulmuş, uzun yıllar okunmuş, okutulmuştur. *Bostan* ve *Gülistan*, dinî temele dayanan ahlâk kurallarının telkini, evrensel insanî değerlerin öğrenilmesi bağlamında oluşturulmuş didaktik bir eser olma özelliği gösterir. Bu eserlerde siyasî, askerî, toplumsal öğütlerin yanında kişisel ahlâk, aşk, terbiye, âdâb, yaşam kuralları, dünya-insan, Yaratıcı-insan ilişkisi gibi konulara da yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Bostan*, *Gülistan*, nasihatname, model insan, medeniyet inşası.

Model Human and Civilization Construction in Classical Literature Texts

Abstract

This study will focus on role model human typography and the need for such people in social life. Many works from classical period to today which are written on the subjects of wisdom, advice and ethics firstly aim at correcting individual and society's behaviors and reaching them happiness by taking away them from evil and in this way aims to build a strong society and civilization. The target audience of these works whose general aims are to show truths, warn and draw attention are youths. Sadi Shirazi's moral and didactic masnavi named *Bostan and Gulistan* which is regarded as an important East-Islam classic, though its original is in Persian, is the work which is seen through its authentic forms or Turkish translations and expos in Anatolia in traditional education processes and is read and instructed for many years. *Bostan and Gulistan* functions as a didactic work which reflects suggestions on moral principles and universal human values. In these works apart from political, military and social advices, it is also discussed these issues such as personal ethics, love, nurture, manners, living rules and relations on world-human, God-human.

Key Words: *Bostan*, *Gulistan*, model human, civilization construction.

Giriş

Kültür, bir insan topluluğunun kendi geçmişi ve geleceği konusunda sahip olduğu bireysel ve toplumsal bilince denir. Kültür, toplumun yaşayış ve düşünüş tarzıdır ve o toplumun kimliğini oluşturur. Kimlik kavramı, bireyin içinde bulunduğu toplumla yakından ilgilidir. Milletin her türlü kültürel birikimi ve değerleri kimlik kavramına etki eder. Toplum da bu değerlerden hareketle bireye değer biçer. Kimlik kavramı sadece bireysel değil, toplumsal yönleri de sahiptir. Toplumun bireye kazandırdığı kültürel kimlik, bireye, mensubiyet hissini verir. Bu his, bireyin; toplumu ve onun kurallarını kabullenip ahenkli bir kimlik geliştirmesini sağlar (Poyraz, 2014:210).

Tural'a göre kültürel kimliğimizi oluşturan beş ana kaynak vardır, bunlar:

“Tarih içinden süzülüp gelen, tabii gelişmelerle şekillenen gelenek ve göreneklerimiz yol açtığı değerler; dinî hayatımızın, inançlarımızın sebep olduğu değerler; alay edilme, gülünç düşme korkusunun doğurduğu değerler; yazılı hukukun telkin ettiği değerler; kendi kültürümüzün dışından gelen bazen ıktibas ettiğimiz bazen de bünyemize uygun hâle getirmeyi

* Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, yakuppoyraz46@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, fyanardag@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

belli bir oranda becerebildiğimiz değerler ve normlar. Bu beş kaynaktan gelen ve bize Türk ve Müslüman kimliğini kazandıran değerler, normlar ve sosyal denetim mekanizmaları, kişiyi toplumda ahenkli hâle getirmeye çalışır.” (1992: 79).

Bilgen ise eğitimin kültürel girdilerini; evrensel, insani ve millî olmak üzere üç boyutta ele almıştır (1990: 57).

Biyolojik ve genetik kodlar gibi kültürlerin de kendine özgü birtakım kodları vardır. Bir insanın genetik kodları yerli yerinde ve düzen içerisindeyse o kişi sağlıklı ve normaldir. Genetik kodlardaki eksiklik hastalıklara sebep olduğu gibi kültürel kodların eksikliği de bireyi ve toplumu huzursuz eder. Bireyin olgun bir kimliğe, toplumun huzurlu bir atmosfere kavuşabilmesi sistemli bir kültürel kodlamayla mümkün olur. Kültürel kodların faydalı olması ve görünür kılınması ancak eğitim ve kültürlenme ile mümkün olur. Kültürel kodları oluşturan en belirgin özelliklerin başında dil, din ve tarih şuru gelir (Poyraz, 2014: 211).

Eğitim; kültürün oluşumu, geliştirilmesi, aktarılmasında önemli bir rol üstlendiği gibi kültür de eğitim sistemlerinin gelişmesine etki eder.

Milletin mevcudiyetini sürdürmesi için kültür önemle korunmalıdır. Toplumun her kesimi kültürel değerlere aynı şekilde sarılmalı, bu değerlerinin toplum tabanına yayılması ve topluma mal edilmesi için azami gayret göstermeli, bireyler başta kendisi olmak üzere bu değerlere uygun davranışlar sergilemelidir (Gülensoy, 1990: 180-182). Eğer bir toplumda farklı kesimler kültürel değerleri farklı algılar ve farklı yorumlarsa toplum kültür bunalımına girer ve kimlik tartışması ortaya çıkar.

Günümüzde hiçbir ülke ve kültür, kendisini dış dünyanın tesirinden uzak tutamamaktadır. Teknolojik gelişmeler yoluyla dünya küçük bir köye dönüşürken, kültürler arasındaki etkileşimin boyutları da genişlemektedir. Uluslararası etkileşim konusunda maddi imkânları ve teknolojisi daha ileri olan ülkelerin kültürleri, daha geri olan ülkelerin kültürlerini etkisi altında bırakmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde elde edilen teknolojik kazanımlar, üretildikleri ya da ortaya çıktıkları ülkelerin değerlerini zayıf kültürlerle enjekte ederler. Kazanılan maddi imkânlar yanında kaybedilen maddi, manevi ve kültürel değerler, en baştan tespit edilir ve Türk kültürü için vazgeçilmez olanları koruma yönünde çalışmalar yapılırsa, yaşanması muhtemel olan yozlaşmalardan da kendimizi korumuş oluruz. Bu da ancak, vazgeçilmez dediğimiz kültürel değerlerin zamanında ve bilinçli bir şekilde genç nesillere aktarılması ile mümkün olur (Poyraz, 2014:212).

Edebiyat ve Model İnsan İlişkisi

Bu sebeple toplumun tamamınca benimsenmiş olan kültürel değerlerin zamanında korunması ve yeni nesillere aktarılması örgün ve yaygın eğitim yoluyla özellikle seçkin edebi metinlerin işlenmesi aracılığı ile yapılabilir. Böylece hem yeni nesiller geçmişten tevarüs eden kültürel mirasımıza sahip çıkar, bu mirasa uygun kültürel donanımlarla yetişir hem de nesiller arası anlaşmazlıklar en aza indirilmiş ve ortak değerler alanı birlikte inşa edilmiş olur. Millete ait kültür unsurlarının aktarılması ya da edinilmesi ile başlayan süreç en nihayet kültürel kimliğin gelişmesi ile sonuçlanır.

Edebiyat dile dayanır. Bir şiirde, hikâyede, romanda bize heyecan veren derin ve ulvi hisler, kafamızın içinde yepyeni bir dünya oluşturan kurgular, varlıklarını ve tesirlerini kelimelere borçludur (Kaplan, 1992: 159). Kültür aktarımında edebiyatın ve edebî metinlerin önemli bir yeri vardır.

Edeb ve edebiyat Arapça bir kelime olup, “edebe” mastarından türetilmiştir. Edebiyat sözcüğünün kökünü oluşturan edeb kelimesinin en temel anlamıyla “terbiye” anlamına gelmesi edebiyatın toplumu eğitime işlevini ortaya koyar. Edebiyat çağlar boyu, belagat ve estetik zevk yanında bireyleri eğitmek için bir araç olma işlevini de görmüştür.

Edebiyat ve eğitim, birey ve toplumla ilgilenmesi bakımından birbirini tamamlayan, birbiriyle yakından ilişkili olan iki alandır. Bu konuda Kavcar: “Edebiyat eseri, insanı ve çevresini tanıtır. İnsanın kendisiyle, başkalarıyla, doğal ve toplumsal çevresiyle çatışmalarını yansıtır. Edebiyat eserleri hem bireysel hem de toplumsal hayatla ilgili olarak iyiye, güzele, doğruya yönelme ve yeni değerler kazandırma yolunda telkinlerde bulunur, insanları bunlar doğrultusunda eğitir” (1999: 6) diyerek edebiyatın insanın ve toplumun yaşamındaki önemine dikkat çekmiştir.

Sahasında önemli bir Şark-İslâm klasiği olarak kabul edilen ve tüm dünyada ilgi görmüş Sa’dî-i Şirazi’nin eserleri, aslı Farsça olmasına rağmen Anadolu coğrafyasında geleneksel eğitim

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

süreçlerinde karşılık bulmuş, yüz yıllar boyunca okunmuş ve okutulmuştur. Günümüz Türkçesiyle yapılmış çevirileri bugün de zevkle okunmakta ve paylaşılmaktadır. Çalışmamızda esas aldığımız Türkçe çeviri, Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç tarafından yapılan çeviridir (Sa'dî, 2012).

Çocukluğunun ilk yıllarını Şiraz'da geçiren Sa'dî, ilk tahsilini de orada yapmıştır. Moğol istilasına rast gelen bu dönemde Şiraz'dan kaçarak Bağdat'a göç etmiş ve tahsiline devrin en mühim eğitim müessesesi olan Nizamiye Medreselerinde devam etmiştir. Genç yaşta babasını kaybetmiştir. Tahsiline devam ederken devrin büyük mutasavvıflarından ve ulemasından istifade eden Sa'dî, gençlik çağından sonraki yıllarda sürekli seyahat etmiş ve maceralı bir hayat sürmüştür. Onun maceralı yaşamından tecrübeler çıkarma ve insanlarla paylaşma amacıyla bu tecrübeleri eserlerine, özellikle de Bostan'a yansıttığını görüyoruz.

Ali Nihat Tarlan'a göre Sa'dî'nin dili harikulade denilecek kadar fasih ve belîğdir. Sa'dî'nin asıl ünü mesnevi türünün en büyük üstatlarından biri olmasından ileri gelir. Çoğu beyti dillere pelesenk olmuş veciz ve derin anlamlı, hikmetli, söz değeri taşıyan beyitlerdir.

Sa'dî'nin eserlerinde çoğunlukla eğitici ve öğretici bir hava vardır. Sa'dî her bireyin en iyi insan modeline ulaşmasını hedefler. Bundan dolayı o, yazdığı şiirlerinin toplumun her kesimine hitap etmesine özen göstermiştir. Yirminin üzerinde eser vermesine rağmen Sa'dî'nin dünya çapında en meşhur iki eseri, Bostan ve Gülistan'dır.

Model İnsanlar ve Medeniyet İnşası

Toplum hayatında model insanların çoğalması, iyiliklerin aranılır hâle gelmesi zamanla o toplumu medeni yapacağı gibi bir müddet sonra da o topluma faziletli bir medeniyetin kapılarını açmış olur. Geçmişte övünülecek medeniyetler kurmamız gelecekte de böyle bir medeniyet inşa edebileceğimiz anlamına gelir. Bu medeniyet-i fuzlânın kodları ise tozlu raflardaki eşsiz eserlerde gizlidir.

Sa'dî'nin Bostan'ı sunduğu Sa'd bin Zengi'nin torunu Şehzade Muhammed'e övgü sadedinde söyledikleri aslında ideal genç ve onu en güzel şekilde yetiştiren anne tavsifidir:

Bahtı açık gönlü aydın genç; ikbalce genç ancak akıl ve tedbirce ihtiyar.

Bilgide ileri, himmetçe yüce, kol gücüyle yiğit, gönülce zeki.

Kucağında böyle bir oğul büyüüttüğü zaman anaya övgüler olsun. (Sa'dî, 2012: 16)

Bostan'ın Önsözü dünya edebiyatında lirizm adına söylenmiş önemli edebî parçalardan biri olarak kabul edilmektedir. Eser, önsözden sonra on bölüm hâlinde devam eder.

Bu eserlerde ele alınan konular kısa hikâyelerle zenginleştirilerek anlatılmıştır. İnsan ruhuna hitap etmeyi ön plana çıkaran Sa'dî'nin, Farsçayı kullanma tarzı ve edebî zevkle anlatması eserleri üstün kılar. Ancak onları daha da kıymetli kılan evrensel değerlere vurgu yapması, kültür eğitimine maddi ve manevi olarak çift yönlü katkıda bulunması ve kendi içinde sağlam bir yaşam felsefesine sahip olmasıdır.

Bu çalışmada kültürlemenin en önemli ögesi olan gençlere/çocuklara verilen önemli nasihatleri derledik. Bu nasihatler insanı insan yapan evrensel kültür kodları içerisinde yer alır.

Ağaç yaşken eğilir, insan da çocuk yaşta eğitilmelidir. Sa'dî'ye göre art niyetten arındırılmış bir nasihat şifalı acı ilaç gibidir; önce acılığı rahatsız ederse de sonuçta kişi sağlığına kavuşur.

Garazdan arınmış bir nasihat, hastalığı gideren acı ilaç gibidir.

Bana göre senin iyiliğini isteyen, yolunda diken var, diyen kimsedir. (Sa'dî, 2012: 60,

71)

Bostan meşhur İran padişahların oğullarına verdiği nasihatlerle başlar:

Duydum ki Nûşirevan, ölüm döşeğindeyken Hürmüz'e şöyle demiş:

Yoksulun hatırını gözetici ol, düşkün olma kendi rahatına.

Sadece kendi rahatını aradığında, senin yurdunda kimse rahat edemez.

Kurt koyuna dalmışken çobanın uykuda olması, bilen kişinin hoşuna gitmez.

Git muhtaç fakire göz kulak ol, çünkü şah halk sayesinde taç sahibidir.

Halk kök gibidir sultan ağaç gibi. A oğul, köktendir ağacın peklığı.

Gücün yettikçe halkın gönlünü incitme, incitirsen söktüğün kendi kökündür. (Sa'dî,

2012: 20)

Hürmüz'ün oğlu Husrev'in kendi oğlu Şîrûye'ye öğütte bulunması büyüklerden küçüklere aktarılacak kültürel mirası kodlaması adına önemlidir:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Husrev'in gözleri görmez olunca, duydum ki Şîrûye'ye şöyle demiş:
Neye niyet edersen et, daima halkın çıkarını göz önünde bulundur.
Sakin adaletle akıldan ayrılma ki halk senin elinden çıkıp gitmesin.* (Sa'dî, 2012: 21-

22)

Misafiri hoş tut, yolcuyu aziz bil, zararlarından da kendini koru. (Sa'dî, 2012: 23)

Yine insanlığın sosyal ve bireysel en önemli değerlerinden biri olan merhamet, kendini büyük tutup kimseyi küçük görüp zulmetmemek düsturu eserde önemle vurgulanır:

Çocuğuna öğüt veriyordu biri: tut akıl sahibinin nasihatini

Oğlum! Küçüklere zulmetme. Çünkü bir gün rastlarsın büyük birine.

Kıt akıllı küçük kurt, korkmaz mısın ki bir gün bir kaplan parçalar seni?

Ben küçükken pençelerim güçlüydü, benden güçsüzlerin kalbi kırıldı.

Güçsüzlerden bir yumruk yedim de bir daha zulmetmedim güçsüzlere. (Sa'dî, 2012:

60)

Şah satranç tahtasında mat olunca piyondan farkı kalmaz. (Sa'dî, 2012: 61)

Eserde dünyanın geçiciliğine vurgu yapılarak insanlara özellikle gençlere basit ihtiraslar uğruna kavga etmemek şeklinde öğütler verilir:

Oğul! Dünya kalıcı mülk değildir. Dünyadan vefa umulmaz. (Sa'dî, 2012: 62)

İyi bir yönetim için gençlere fırsat verilmeli ancak tecrübesizlikleri göz önünde tutulup mutlaka kontrol edilmelidir:

Korkma kılıç vuran gençlerden. Asıl çok bilen yaşlılardan sakın sen.

Fil devirip aslan avlayan gençler, yaşlı tilkinin hilesini bilmezler.

Dünya görmüş adam akıllı olur, çünkü sıcağı soğuğu çok tecrübe etmiştir.

Bahtı açık liyakat sahibi gençler yaşlıların sözünden yüz çevirmezler.

Memleket yerli yerinde olmalı dersen, büyük işleri yeni yetmelere verme. (Sa'dî, 2012:

80-81)

Çocuklar amaçlanan duruma göre sahada eğitilmeli teorik eğitimin yanında uygulamalı eğitime önem verilmelidir:

Oğlan çocuğu avda yetişirse karşısına savaş çıkınca korkmaz.

Savaşçı asker, güreş, av, okçuluk ve çevgenle cesarete kavuşur. (Sa'dî, 2012: 81)

Sır saklamanın ve iyi görünüp kötü niyetli olabilen insanlara dikkat etmenin önemi vurgulanır:

Sırrını açma herkese, arkadaş geçinen çok casus gördüm.

Senden başkası senin neye yöneldiğini bilirse o tedbir ve bilgiye oturup ağlamalı.

(Sa'dî, 2012: 86)

Evladı tarafından kıymeti anlaşılamayan ve hürmet görmeyen bir annenin vefasız çocuğuna haklı öğüdü eserde şu şekilde yer alır:

Bir genç, annesinin fikrinden yüz çevirdi, onun dertli yüreğini ateşlere yaktı.

Annesi çaresiz kalınca getirdi beşiği onun önüne. Dedi: ey ne olduğunu unutan, sevgide gevşek çocuk!

Beşikteyken hiçbir şeye gücün yoktu değil mi? Üzerinden sinekleri bile kovmaya gücün yetmezdi.

Sen bir sinekten incinen biriyken bugün pek güçlü kuvvetlisin.

Mezar çukurunda tekrar aynı hâle geleceksin. Kendinden karıncayı bile defedemeyeceksin.

Mezardaki kurtlar senin beynini yerken gözlerin lamba gibi parlamayacak mı?

Yolda giderken yoldaki kuyuyu fark etmeyen âmâ birini gördüğün zaman

Şükredersen görüyorsun demektir. Şükretmezsen senin de görmüyordur gözlerin.

Düşünüp anlamayı kim öğretti sana. Bu sıfatı senin tabiatına Allah yerleştirdi.

Hakkı duyan gönlü sana vermeseydi, kulağına hak ile batıl aynı gelirdi. (Sa'dî, 2012:

258-259)

Çocuk eğitimi hakkında da eserde yer yer bazı metotlara değinilir (karma eğitim, ödül-ceza, zorlama, nazlama) bunlardan çoğu günümüzde de kabul görürken az bir kısmı popüler kültüre ve modern eğitim anlayışa feda edilmiştir:

Oğlan çocuğu on yaşını geçince namahremlerden ayrı durmasını söyle.

Adının yerli yerinde kalmasını istiyorsan akıl ve tedbir öğret oğluna.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Babası oğlunu nazlı yetiştirirse çoğu zaman sıkıntı çeker.
Akıllı ve takvalı yetiştir oğlunu, seviyorsan nazlama onu.
Küçükken zorlayarak eğit onu. İyi davranışına ödül, kötü davranışına ceza ver.
Yeni öğrenene teşvik, övgü ve aferin; hocanın azar ve tehdidinden iyidir.
Karun gibi hazinelerin olsa da yetiştirdiğin çocuğa el sanatı öğret.
Öğretmeninin cezasını görmeyen çocuk, feleğin cezasını çeker.
Oğluna iyi davran, onu rahat yaşat ki kimsenin elinde gözü olmasın.
Kişi çocuğunu dert edinmezse onu başkası dert edinir, yolunu düşürür kötüye.
Çocuğunu kötü arkadaştan koru, Çünkü kötü arkadaş kendisi gibi bedbaht ve yolsuz eder. (Sa'dî, 2012: 245- 246)*

Kadınların yetişmeleri iyilik ve kötülükleri hakkında da eserde bazı tespitlere rastlarız:

*İtaatkâr takvalı kadın, fakir adamı padişah eder.
Kimin evi mamur ve eşi dost ise, Allah rahmet nazarıyla bakar ona.
Kadın iffetli ve güzel yüzlüyse kocası onu görmekle cennettir.
Kadın takvalı ve güzel sözlü olunca onun güzelliğine ve çirkinliğine bakma. (Sa'dî, 2012: 242)*

Sosyal hayatta insanlığın en çok özlem duyduğu değerlerden olan merhamet ve cömertlik ve iyilik yapmak hakkında eserde verilen dikkat çekici örneklerden bazıları şöyledir:

*Babası ölmüşe (yetime) kol kanat ger; tozunu silkele, dikenini çıkar.
Boynu bükük bir yetim gördüğünde kendi çocuğunun yüzünü öpme. (Sa'dî, 2012: 88)
Gücün yettiğince merhametten uzak durma, merhamet edersen merhamet ederler sana.*

Dedim, kerem büyüklerin huyudur, yanlış dedim, peygamberlerin ahlâkıdır kerem. (Sa'dî, 2012: 89)

*Ey oğul! İyilik et çünkü insanı avlamak iyilikle, hayvanı avlamaksa tuzakla olur.
Düşmanın boynunu lütufla bağla; bu öyle bir kementtir ki kesilmez kılıçla. (Sa'dî, 2012: 103)*

*Delikanlı! Tut ihtiyar fakirin elini, elimi tut diyerek atma kendini. (Sa'dî, 2012: 105)
Kötülüğe kötülükle karşılık vermek kolaydır, adamsan iyilik et, kötülük edene. (Sa'dî, 2012: 114)*

Gerçek aşk ve onun tatlı sarhoşluğu anlatılarak gençlerin aşk ve estetik duygusuyla yetişmesi ve hâl ve hareketlerinde dünya hırslarını değil, güzelliği ve âşikâne tarzı öncelemesi ve bireyin kendini gerçekleştirme/olgunlaştırması hedeflenir:

*Ne güzel denk gelmiş Sindbad'daki şu nükte: Ey oğul! Aşk ateşe, nasihat yele benzer.
Harlı ateş rüzgârla daha da yükselir, kaplan dövüldükçe daha da hiddetlenir. (Sa'dî, 2012: 151)*

Bireyin diğer bireylere ve varlıklara karşı takınabileceği en önemli özellik alçakgönüllülük olarak belirtilir ve bu özellik eserde yerine göre gösterişli ibadetten de üstün tutulur:

Allah'tan kaygı duyan günahkâr, gösterişle ibadet eden zahitten iyidir. (Sa'dî, 2012: 160)

Verilenlere razı olmakla birlikte geleceğe güvenle bakmak için zamanında ve uygun koşullarda yatırım yapmanın gerekliliğine dikkat çeker, eserden anladığımız kadarıyla gençlerin iyi yetişmesi ancak bilinçli bir eğitimle mümkün olur:

*Kökü sağlam ve sabit olan ağaca bakım yap ki bir gün meyve versin sana.
Kişi taş üstüne tohum serpmişse hasat vaktinde eline bir arpa bile geçmez. (Sa'dî, 2012: 207)*

Aza kanaat etmek ve dünyada bir yolcu olduğunu düşünmek dünyevi hırsların bastırılması için gerekli ve önemli bir yaşam felsefesidir:

*Oğlum! Sel üstüne ev yapma, bu yapıyı tamamlayamaz kimse.
Kervancının yol üstüne ev yapması ne bilgi işidir ne de akıl kârı. (Sa'dî, 2012: 218)*

Sa'dî bütün bunların yanında ilimden ve erdemden nasibini almayan ve ögüdü önyargı ile karşılayanlara nasihatın etkili olamayacağını söyler:

*Bir kimseyi haktan uzak görürsen, beyim, ona haktan söz açma.
Olmayacak şeydir sefihe ilimden söz etmek. Kayıptır çorak yere tohum ekmek.*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Çünkü ona etkilemez seni düşman bilir. Candan incinir, seni de incitir. (Sa'dî, 2012: 76)

Sonuç ve Öneri

Edebiyatın ve edebî metinlerin kişisel gelişim ve değerler eğitimi açısından çok önemli bir işlevi vardır. Bireylerin sağlıklı bir kişiliğe, toplumun ve gelecek nesillerin sağlam bir yapıya ve insanlığın faziletli bir medeniyete kavuşması için her bireyin sosyalleşme ve kültürlenmeyi iyi tamamlaması gerekir. Bunun için de kültür aktarımına aracılık eden edebî metinlerin seçimlerinde son derece titiz ve dikkatli davranılmalıdır.

Mesnevi, Bostan ve Gülistan gibi eserler barındırdığı ve atıfta bulunduğu evrensel değerler ve İslam ahlâkı yönüyle seçki yapmak için müracaat edilebilecek önemli eserlerdendir. Bu eserler, 13. yüzyılda yazılmış olmasına rağmen günümüzde kabul gören çoğu modern pedagojik ilkelerle (eğitimde ödül ve ceza ilkesi) uyum gösterir. Bunun yanında kimi zaman günümüz popüler kültürüyle çelişiyor gibi görünse de (kız ve erkeklerin ayrı yerlerde eğitim görmesi) bu tür eserler, temel değerleri ve kültürel mirası anlamak için önemli kilometre taşlarıdır.

Bu öneminden dolayı bu eserlerdeki birçok hikâye, senaryo yazarlarınca işlenerek çizgi film, kısa film veya dizi film yapılmak suretiyle veya oyun hâline getirilerek model insanların inşasında aracı kılınabilir. Ayrıca eserden istifade edilerek çeşitli eğitsel materyaller oluşturulabilir. Bu vesileyle geçmişten tevarüs eden kültürel mirasımıza sahip çıkmış oluruz.

Adil ve faziletli bir medeniyet inşa etme iddiamız varsa ve geleceğimize güvenle bakmak istiyorsak; eğitim programlarını millî ve yerli bir bakış açısı ve sağlam bir bilinçle düzenlemek ve sistemin doğru çalışmasına gayret göstermek zarureti vardır. Eğitim programlarında yaş seviyeleri de dikkate alınarak kültür aktarımının hangi yaşta hangi materyaller ve ne tür etkinliklerle yapılacağına dair açıklamalara yer verilmeli, gerekli hâllerde hangi sınıf düzeyinde hangi kültür unsurlarının aktarılacağı uzmanlardan oluşan bir komisyon tarafından belirlenip eğitim programında açıkça yazılmalıdır.

Bakım yap kökü sağlam ve sabit olan ağaca
Ki bir gün güzel meyveler versin sana Sa'dî (*Bostan*)

Kaynakça

- Bilgen, N. (1990). "Eğitim ve Kültür", 2. Millî Kültür Şûrası Bildirileri, 5-8 Aralık 1989, C.1, s. 56-59, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Devellioğlu, F. (2001). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Aydın Sami Güneyçal (yay. haz.), Ankara: Aydın Yay.
- Duman, A. (2002). "Kültürel Kimlik İçin Dil ve Edebiyat Eğitimi" Yeni Eğitim, Yıl: 1, S.1, s.34-35.
- Gülensoy, T. (1990). "Millî Birlik ve Beraberliğimizin Sağlanmasında Kültür Politikamız Nasıl Olmalıdır?", 2. Millî Kültür Şûrası Bildirileri, 5-8 Aralık 1989, C.1, s. 179-187, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yay.
- Güvenç, B. (2004). *Kültürün ABC'si*, İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Güzel, A. (2006). "Edebiyat Eğitiminde Amaçlar ve Bu Amaçlara Yönelik Yöntem, Teknik ve Örnek Uygulamalar". Milli Eğitim, 196, 85-105.
- İnanç, B.Y. (2004). *Gelişim Psikolojisi Çocuk ve Ergen Gelişimi*, Adana: Nobel Kitabevi.
- Kanar, M. (2010). *Farsça Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say.
- Kaplan, M. (1992). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergah Yay.
- Kavcar, C. (1999). *Edebiyat ve Eğitim*, Genişletilmiş 3. Basım. Ankara: Engin Yay.
- TDK. (1996). İmla Kılavuzu. Ankara: TDK Yay.
- Poyraz, Y. (2014). Sadî-i Şirâzinin Bostan Adlı Mesnevisinde Kültür Aktarımı. Gençlik ve Kültürel Mirasımız Sempozyumu, 209-220.
- Sa'dî. (2012). *Bostan*, Hicabi Kırlandıç (çev.). İstanbul: Kapı Yay.
- Tural, S. (1992). *Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler*, Ankara: Ecdâd Yay.
- Uyar, Y. (2007). *Türkçe Öğretiminde Kültür Aktarımı ve Kültürel Kimlik Geliştirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enst.
- Yörükoğlu, A. (1978). *Çocuk Ruh Sağlığı*, Ankara: İş-Türk Yay.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MODEL BİR EĞİTİM KURUMU OLARAK AHİLİK

Mustafa ÇOBAN*

ÖZET

Sivil toplum kuruluşlarının etkisinin toplumlar ve devletler üzerinde günbegün arttığı zamanımızda, insanlığın bugün de ihtiyaç duyduğu evrensel değerleri ve sosyal hayatın temel ilkelerini fütüvvet geleneğinden ilham alarak hayatın merkezine oturtmuş olan Ahilik kurumu, XI. yüzyıldan itibaren Türklerin Anadolu'ya gelişlerinde etkili olmuş, XIII-XX. yüzyıllar arası Türklere has bir şekilde kurulup gelişerek varlığını sürdürmüş ferdi, iktisadi, sosyal ve kültürel hayatımızda derin izler bırakmış bir esnaf teşkilatıdır.

Ahî Evran (1171-1261) tarafından kurulan Ahiliğin kurumsal olarak faaliyetlerinin odağına yerleştiği değerlerle hem ticarî hem de sosyal hayatta ortaya koyduğu model insan tipi, her alanda savrulmaların yaşandığı zamanımız toplumu için kadim medeniyetimizin kodlarıyla yeniden buluşmanın, günümüzün temel problemlerinden olan ekonomi-ahlâk dengesini yeniden kurmanın, son tahlilde sevgi, saygı, güven ve hoşgörü ekseninde bir toplum inşa etmenin öncüsü olabilir.

Millet olarak son dönemde toplumsal hayat ve mer'î eğitim sistemi içerisinde model insan yetiştirememenin sonuçlarını her alanda görmenin sıkıntısı yaşanmaktadır. İnsanımızın tahammül ve hoşgörü katsayısının düştüğü, sınır katsayısının zirve yaptığı gergin bir ferdi, ailevi ve ictimâî hayatın toplumsal problemlerin çözümüne katkı sağlamasını beklemek mümkün görünmemektedir. Türkiye ekseninde bakıldığında teknolojik atılımlarla ve sunduğu imkanlarla eşdeğer yürümeyen bir ahlâk algısının olduğunu her gün medya aracılığı ile görmek mümkündür. Şifa için gittiği hastanede doktora saldıran hasta, hastasına merhamet ve güler yüz göstermeyen doktor, öğrencisine bir evlat naifliği ile bakamayan öğretmen, okul müdürünü odasında öldüren öğrenci, "Müşteri velinimetimdir"; "Rızık Allah'tandır." levhalarını işyerinin duvarına asan ancak, ticari ahlâk kurallarını hiçe sayarak helal-haram dengesini kuramayan tüccar -bu örnekler çoğaltılabilir- ahlâk algımızın hem düşünce hem de fiilde nasıl da dumura uğradığını gösteren önemli örnekleridir.

Hem toplumsal hayatın önemli öğelerinden biri olan ticaretin mükemmel bir şekilde düzenlenmesi, hem fertlerin kendilerine ve topluma karşı vazifelerinin ilkelerle ortaya konularak denetlenmesi, hem de sanatta mükemmellik, yaşayışta dürüstlük ve insana hizmette olgunluk ve fazilet gibi önemli değerlerin hayata geçirilmesi bakımından ele alındığında Ahiliğin fertleri eğitmek suretiyle toplumu taşıdığı noktanın, modern dönemde benzeri kurumların sağlayamadığı bir hedef olarak karşımıza çıktığı görülebilecektir.

Anahtar kelimeler: Ahilik, Ahî Evran, Eğitim, Model.

Akhizm as a model educational institution

ABSTRACT

When the impact of non-governmental organizations on societies and states is increasing day by day, the akhi institution, which has placed the universal values of humanity and the basic principles of social life in the center of life, inspired by the tradition of futuwwa, XI. it was effective in the arrival of the Turks to Anatolia from the beginning of the century, XIII-XX. it was founded and developed in a way unique to the Turks for centuries, and it was a business organization that left deep traces in our economic, social and cultural lives.

With the values that Akhizm, founded by Ahi Evran (1171-1261), institutionally puts in the center of its activities, both the model type and the model type that we show in both commercial and social life, we have to meet again the codes of our civilized civilization for the time we are experiencing in each area, restructure the economical- moral balance which is one of the fundamental problems of our time, can lead to building a society on the axis of respect, trust and tolerance.

As a nation, there is a shortage of seeing the results of not being able to produce models in social life and valid education system in all areas. It is not possible to expect that a nervous individual, family and ictimâî life can contribute to the solution of social problems. Looking at Turkey's axis, it is possible to see that there is a perception of morality that is not equivalent to technological advances

* KSÜ İlahiyat Fakültesi, Dr.Öğr.Üyesi, mcoban6@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

and opportunities offered by the media every day. The patient who attacks the doctor at the hospital where he goes for healing, the doctor who does not show mercy and smiling face to his patient, the teacher who can't take care of his student with a child, the student who kills the school principal in his room, "my client is my benefactor"; "the sustenance is from Allah." these examples can be reproduced-these are important examples of how our perception of morality has been distorted in both thought and deed.

The fact that the trade, which is one of the most important elements of social life, is designed perfectly, that the individuals are supervised by putting the principles of themselves and their collectives against each other, and also when the important values like artful perfection, honesty in life and maturity and virtue in human service are taken into consideration. it can be seen that the point where the society is carried by the society as a target that the similar institutions in the modern period can not provide.

Key words: Akhizm, Ahi Evran, Education, Model.

Giriş

Büyük ölçüde kaybedilen değerlerimiz ve değer algımız hem ferdî hem de sosyal hayatı öznelletirmiş, yüzlerce yıl devlet ve millet olarak ayakta kalmamızı sağlayan dinamiklerin çoğundan vazgeçmemiz bugün hem bireysel hem de sosyal alanda yaşadığımız sıkıntıların sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar işgal edilmiş zihinlerde modern¹ hayat algısı bireysel bir hayatı empoze ediyor ise de inanç boyutuyla sosyal hayat ele alındığında genel olarak bireysel yaşam dinimizin öncelendiği ya da kaynaklarında referans bulduğu bir tarz değildir. Bugün müşteki olunan bu hayat tarzı toplumda sosyal sermayenin temelini oluşturan güven, sevgi, saygı, paylaşma, yardımlaşma vb. değerlerin dumura uğraması ya da tamamen kaybolması sonucunu ortaya çıkarmış, bu durum devletin kurumlarını yeni arayışlara sevk etmiş ve geçmişte özellikle iktisâdî anlamda düzeni sağlayarak kurumsal mutluluktan toplumsal mutluluğa doğru giden düzlemde ahîlik kurumu gündeme alınmış ve üzerinde onlarca çalışma yapılmıştır.

Ahîlik, fütüvvet geleneğinden etkilenen iktisâdî bir yapı olarak ele alınsa da değer ve eğitim bağlamında bir perspektiften bakıldığında ticarî hayatı ahlâk ilkeleri ile birlikte değerlendiren ve ticareti ahlâk zeminine oturtan kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahîliği sadece ahlâk zemininde değerlendirme düşüncesi de mevcuttur (Soyuk, 1971: 77).

Bireyi hem meslekî hem de ahlâkî yönden birlikte eğitmeyi amaçlayan Ahîlik kazancın sadece hukukî olarak helal olmasıyla yetinmeyip ahlâken de helal olması ayetin ifadesiyle² "helal ve temiz" nitelendirmesi gibi üst bir noktayı hedeflemiş olması Ahîliği bugün de gündemde tutulur hale getirmiştir. Toplumun önemli bir kesiminin direk ya da dolaylı olarak ticaretle ilgili olduğu değerlendirilirse esnafın eğitimini sağlayan Ahîliğin kurumsal bir yapı olarak eğitim tarihimiz içerisinde bugün olduğundan daha fazla yer alması, incelenmesi, araştırılması ve ilkelerinin günümüze taşınır hale gelmiş olması gerekirdi.

Ahîlik

Kurumsal Yapı ve Tarihsel Süreç

Gelişmiş ülkelerin ekonomik bakımdan belli bir seviyeye ulaşmaları sadece ekonomik güçle ilgili olmayıp, toplumu oluşturan katmanlarda var olan sosyal sermaye³ ile olduğu bilinmektedir. Ekonomik güç için toplum dışından elde edilebilecek bazı imkanlar var olduğu halde sosyal sermayenin sadece toplumdaki tedarik edilebileceği bilinmektedir. Başlangıçta sosyal sermaye olarak

¹ Modern/modernite kavramı teknolojik gelişim anlamında değil, ana dinamiklerini her türlü otoriteye karşı koymanın bir aracı olarak ele alınan *Akıcılık*, (Gürsoy, 2009: 18); insanlığın gerçekliği ön yargılarla izah ettiği Teolojik Evre, gerçekliği makul olarak yorumlamaya çalıştığı ancak tasavvurlarının hakikati karşılayamadığı Metafizik Evre ve dogmatik varsayımların gerçek bilgilerle yer değiştirdiği Pozitif Evre olarak hayatı değerlendiren dinin adı "İnsanlık dinidir, insanlık yegâne gerçektir"; diyerek insanı Tanrı yerine ikame etmeye çalışan *Pozitivizm* (Aslan, 2007: 124) ve millet ve milliyet topluluğunu esas alan, onu yüceltmek ana fikrine dayana görüş olarak tanımlanabilen (Doğan, 1996: 774 *Milliyetçiliğin* oluşturduğu bir algı biçimi olarak ele alınmaktadır.

² "Allah'ın size *helâl ve temiz* olarak verdiği rızıklardan yiyin ve kendisine iman etmiş olduğunuz Allah'tan korkun." (Maide 5/88).

³ Sosyal sermayeyi bir araya getiren temel unsurlar aynı zamanda kavramın kapsamını da oluştururlar. Bireyler arasında duyulan güven, etkili ve güçlü iletişim ve çevre ağı ile bir aradılığı oluşturan ortak değerler, aidiyet ve aynılık duygusu bu kapsam içinde sayılabilir (Altay, 2007: 338).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

görülen bu katkı sonuçta genel anlamıyla sosyal denetime dönüşmekte ve toplumsal hayatı olumlu yönde etkilemektedir. Ahîlik/Ahîler de var olduğu dönemde toplumda yoğun bir sosyal sermaye varlığını ortaya çıkarmak için gayret etmiş kurumlardan birisidir.

Ahîlik İslâm inancıyla Türk örf ve adetlerini kaynaştıran bir düşünce sistemi olup, insanı sistemin ortasına oturtan her şeyi onun dünya ve ahiret mutluluğu için düzenleyen, hiçbir şeye eşref-i mahlukât olan insandan daha fazla değer vermeyen (Aras, 2012:10), köylere kadar yayılan örgütleriyle, millî birliği ve bütünlüğu, sosyal dayanışma ve yardımı temel ilke olarak benimseyip, dostluk ve kardeşlik havası içinde, toplumsal ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı, millî bir toplum kurmayı amaçlayan, yurt ekonomisine temel ihtiyaç maddelerini en kaliteli ve ucuz biçimde üretmeyi öngören, ilk olarak XIII. yüzyılda Türkiye' nin doğu sınırından 60 km. uzaklıkta ve Sultan Tuğrul zamanından beri Türklerin meskûn olduğu bir bölge olan Azerbaycan'ın Hoy kasabasında 1171'de doğmuş ve asıl adı Şeyh Nasirüddîn Mahmud Ahî Evran b. Abbas olan Ahî Evran tarafında Kırşehir'de kurulmuş ve kısa zamanda Anadolu'da yaygınlaşarak sınırları batıda Eskişehir ve Sultanönü'ne kadar uzanmış, yaygınlaştıkça da üye sayıları artan millî bir örgüt biçimidir (İvgin, 1996: 75; Turan, 1996: 27-28; Demir, 2000: 347; (Demirel, 2002: 31). Anadolu'ya yayılmış olmasının delili bugün bile varlığını devam ettiren ve birkaç tanesinin ismini örnek⁴ olması için aldığımız Ahî zaviyeleridir. Ahîlik sadece Anadolu'da faaliyet gösteren bir teşkilat olmayıp Dimetoka, Serez, Debre, Üsküp, Filibe gibi Avrupa şehirlerinde de varlık göstermiştir (Uzunçarşılı, 1982: 556). Ayrıca sadece Anadolu'da yetişen zanaatkarlar değil Semerkant, Taşkent, Belh, Merv gibi şehirlerden gelen meslek sahibi ve iyi eğitim görmüş göçmenlerde Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yaşamında büyük değişiklik yapmışlardır (Doğru,1991: 9).

Ahîliğin kökeni hakkında Arap ya da Bizans kurumu olduğu yönünde iddialar olmakla birlikte yaygın kanaat onun Mısır ve İslâm kaynaklı fütüvvet teşkilâtının etkisiyle ortaya çıkan Türklere has bir teşkilat olduğu düşüncesidir (Karagül, 2012: 3). Ancak her ne kadar fütüvvetin Ahîliğin kurulmasında düşünce olarak temel oluşturduğu ifade edilse de (Soykut, 1980: 59) İslâm tasavvufunun yanında farklı dînî yaşayış biçimlerinin -Bâtınîlik, Melâmilik- İslâm'dan önceki eski Türk inanışları, kültürü ve nihayet Anadolu'nun o dönemdeki siyasî, tarihî, ekonomik, sosyal, kültürel, dînî durum ve şartların meydana getirdiği etkiler sonucu ortaya çıktığı (Günay, 2006: 167-168) da ileri sürülmektedir.

Ahîlik sadece büyük kentleri ya da buralardaki esnaf faaliyetlerini kapsayan bir kuruluş değil, insanların yaşadığı bütün yerleşim alanlarında varlığı ve kontrolü hissedilen topluma mal olmuş bir teşkilattır. Ahî teşkilatı bugünkü anlamıyla gelişmiş ülkelerde toplum hayatına girmiş yargı dışı denetim sağlayan (Demirel, 2002: 29) ombudsmanlığa da benzemesine rağmen tamamıyla aynı kurum değildir.

Bugün kooperatifçilik ve sendikacılık gibi gerek devlet, gerek özel gerekse karma bir yapıyla devlet sistemi içinde yer alan bazı kuruluşların da temelini Ahî teşkilatı olduğu (Demirel, 2002: 33) söylenmektedir.

İstihdam oluşturmak, Rum tüccarlarla rekabette bulunabilmek, ihtiyaç kadar üretim yapmak ve malın kalitesini korumak, ihtiyaç sahibi olanlara her alanda yardım etmek, esnaf içerisinde sanat ahlâkı oluşturmak, ülkeye yapılacak yabancı saldırılarda devletin ordunun yanında savaşmak, sanatta, edebiyatta, müzikte, gelenek ve göreneklerde millî heyecanı diri tutmak gibi nedenler de Ahîliğin kuruluş sebepleri arasında sayılabilir. (Anadol, 1991: 48).

Ahîliğin tarihsel süreç içerisinde referanslarının tamamını dinden aldığını ifade etmek doğru olmamakla birlikte, dînî kaynaklarda ifadesini bulan erdemlerden de uzak kaldığını söylemek gerçekçi olmaz. Mistik tarikat (Barkan, 1942: 283) tanımlaması olduğu gibi Şapolyo'nun ifadesiyle (Özerkmen, 2004: 69) dinle ilişkili ancak amacı din olmayan bir tarikat tanımlaması da tasavvuf tarihi içerisinde tarikatların amacı ile çelişmektedir. Ahîliği tasavvuf açısından değerlendirirsek onu da ihtiva eden bir teşkilat olduğu ifade edilse de tamamıyla tarikat özelliğini taşıdığını söylemek doğru olmaz. Darulmuallimîn muallimlerinden Cevdet bey bu konu da şunu ifade eder: Ahî teşkilat ve zihniyeti tasavvuf zihniyetinden hayli farklı idi. Mutasavvıflar dünya haricinde yaşamak istedikleri halde Ahîler dünya içinde yaşıyorlardı. Geçimleri üretim ve ticarete dayanmakta gelir, yiyecek barınma ve sağlık ve eğitim gibi temel yaşamsal gereksinimlerini hiç kimseye yük olmadan

⁴Ahî Yakup Zaviyesi, Ahî Şorba Zaviyesi, Ahî Takiyuddin Ali Dostî Zaviyesi, Ahî Târik Nurullah Merkadî Zaviyesi, Ahî Şerafeddin Zaviyesi, Ahî Şeyh Hasan Zaviyesi, Ahî Şerif Hüseyin Zaviyesi, Ahî Şeyh Zaviyesi, Ahî Sinan Zaviyesi vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sağlamışlardı. Temel hakları korunması yönünden de yönetimle bir sorunları yoktu. Ahî zaviyelerinde cıracak ve ustalardan maada muallimler, kadılar, hatipler, vaizler, emirler, hasılı kibar ve efâıldan adamlar bulunurdu (Ergin, 1995: 516).

Aslında Ahîlik “Referansını tamamen dinî kaynaklardan almadığı halde İslâm’ın bireysel ve toplumsal tavsiyelerine de bîgâne kalmayan bir esnaf teşkilatı” değerlendirmesinin daha gerçekçi olduğu düşünülebilir. Çünkü Ahîlikte iş ahlâkı, kanaatkârlık, işbirliği ve dayanışma, stokçuluktan (iddihar) kaçınma gibi ilkeleri içeriyordu (Karagül, 2012: 10,11). Ahîlik ticarî hayatın düzenlenmesine ağırlık veren bir teşkilat olsa da manevî unsurlar geri plana atılmamış hatta her mesleğin peygamber olarak bir piri olduğu öğretilerde yer almıştır.

-Tüccarları piri: Hz. Muhammed (sav).

-Hekimlerin piri: Hz. Lokman (as).

-Seyyhaların piri: Hz. İsa (as).

-Terzileri piri: İdris (as).

-Hallaçların piri: Hz. Şît (as).

-Avcıların piri: Hz. İbrahim (as).

-Saatçilerin piri: Hz. Yusuf (as).

-Marangozların piri: Hz. Nuh (as).

-Fırıncıların piri: Hz. Zülkifl (as).

Her sabah dükkan açılırken pirin adı zikredilerek bu beyit mesleklere göre ayrı söylenirdi; meselâ: Terziler işyerlerini şöyle açarlardı:

Her seher besmeleyle açılır dükkanımız,

Hz.İdris-i Pâk’dir pirimiz üstadımız (Hızlı, 2011: 35).

Ahî vicdanını kendisi üzerine gözcü koyan helâlinden kazanan, yeterince ve yerince harcayan, ölçü-tartı ehli, kalbi Allah’a, kapısı yetmiş iki millete açık, mürüvvet ve merhametli, ahlâkı ana sermaye olup akıl yolundan yürüyen, ilim isteyen, ilmiyle amel eden, bir sanat öğrenmiş, sohbet ve muhabbete yönelmiş kişidir (Soykut, 1971: 89).

Kültürümüzdeki cömertlik, kahramanlık ve yiğitlik “akıllık” kavramıyla açıklanmakta, İslâm’dan önceki alp/alperen ve İslâm’dan sonraki derviş/dervişgazi gibi ulvî kavramlar Anadolu’da İslâm’ı yaymak, fetih yapmak, adalet dağıtmak, düşmana boyun eğdirmek ve tevhid anlayışı gibi yüce amaçlara yönelmek yanında Anadolu’ya gelenlerin yerleşik hayata geçirilerek şehirleşmelerini sağlamak gibi maddî ve manevî hedefleri gaye edinmekte; bunun gerçekleşmesi de ilk olarak iş ve meslek sahibi olmayı gerektirmekteydi (Uçma, 2011: 37).

Ahîlik sadece kurulmuş olduğu yıllarda değil ilerleyen zamanda da toplum ve devlet üzerinde etki göstermiş Osmanlı’nın kuruluşunda tesirleri görülen Ahîyân-ı Rûm (Anadolu Ahîleri), Bâciyân-ı Rûm (Anadolu Bacıları), Gâziyan-ı Rûm (Anadolu Gazileri) ve Abdâlân-ı Rûm (Anadolu dervişleri, gezginleri Türkmenleri) gibi önemli sivil toplum örgütlerine kaynaklık etmiştir (Gümrük ve Ticaret Bakanlığı; 2014: I, Önsöz). Ahîlik teşkilatında erkeklere eline, beline, diline sahip ol, hırsızlık etme, başkasını namusuna göz dikme, başkası hakkında kötü konuşma, prensibi benimsetilip yaygınlaştırılırken, Ahî Evran’ın eşi Fatma Bacı tarafından kurulan Bacıyan-ı Rûm olan Anadolu Kadınları’na ise (eşine, işine ve aşına) yani eşine yardım et, onu evine bağla, işine ve geçimine dikkat et ilkeleri benimsetiliyordu (Kocatürk, 1986: 35; Düşkün, 2012: 219).

Ahî birlikleri bir başkan (esnaf şeyhi) ve beş kişiden oluşan yönetim kurulu tarafından yönetilirdi. Esnaf şeyhi olabilmek için meslek kolunda usta olarak çalışıyor olmak, en az üç usta yetiştirmiş olmak, iyi hali bulunmak ve mahkumiyeti olmamak şartları aranırken, yönetim kurulu üyeliğine seçilebilmek içinse en az beş yıl usta olarak çalışıyor olmak, iyi hali bulunmak ve mahkumiyeti olmamak şartları aranıyordu. Esnaf Şeyhi’nin seçimi esnasında Ahîbaba Vekili de bulunur, sonuçların açıklanması ve Büyük Meclis tarafından da onaylanmasından sonra önce nasihat içeren bir konuşma yapar sonra da seçilen Esnaf Şeyhi’ne Esnaf Şeyhliği esasını teslim ederdi. (Kurtuluş, 2011: 47).

Bir yerleşim yerinde Ahî birliklerinin en üst organı Esnaf Şeyhleri’nden oluşan Büyük Meclis’tir. Büyük Meclis kendi içinden bir Ahîbaba Vekili seçer; seçimde Müftü ve Kadı da hazır bulunurdu. Seçilen Ahîbaba Vekili manevî olarak bağlı oldukları Kırşehir’de bulunan Ahî Evran postnişini tarafından onaylanır ve ilkelere sadık kalmak kaydıyla ömür boyu göreve devam edebilirdi. XVI. yüzyıldan sonra Ahîbaba Vekili ve Esnaf şeyhlerinin göreve başlamaları için hükümet onayı şart

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

koşulmuş bilâhare bu şart ve seçim kaldırılarak doğrudan tayin yetkisi Ahî Evran Zaviyesi Şeyhi'ne verilmiştir (Kurtulmuş, 2011: 48).

Ahîlikte bir mesleğe eleman alınırken veya yetiştirilirken oldukça seçici davranılır önce o kimse teste tabi tutulurdu. Çocuğun istidadı ve istekleri dikkate alınarak seçim yapılır; huy ve kabiliyetleri denenir, zekâ derecesi hakkında bilgi sahibi olunur ve çocuğun hangi mesleğe daha yatkın olacağı değerlendirilirdi (Demir, 2000: 363). Ahîlik teşkilatına girecek kişinin öncelikle dinî ahlâkî emirlere uyma zorunluluğu; vefa, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, affedici olma,encil ve kibirli olmama gibi erdemleri taşıması, şarap içme, zina, yalan, gıybet ve hile gibi davranışlarla meslekten atılması gibi hususlar, özünde bu sistemin dinî ve ahlâkî temeller üzerine kurulduğunu gösterir (Demir, 2000: 135).

Ahî birliklerinin fiilen çalışan yamak, çırak, kalfa ve ustalardan oluşan dahilî üyeler ile herhangi bir sebeple çalışmayan emekliler, güçsüzler, sakatlar ve hastalardan oluşan haricî üyeler olmak üzere iki sınıf üyesi bulunmaktaydı. İşe devamı velisi tarafından sağlanmak üzere bir esnafın yanında çalışmak üzere verilen 10 yaşından büyük olmayan çocuklara yamak denir. Bir kimse iki yıl yamaklık yaptıktan sonra çırak, üç yıl çıraklık yaptıktan sonra kalfa; üç yıl kalfalıktan sonra üstatlığa yükseltilirdi. Her yükselme belirli kişilerin katılacağı icazet töreni ile yapılırdı (Gülerman ve Taştekil, 1993: 17, 18). Yükselme merasimlerine “Şed Kuşanma Merasimi”⁵ (Demir, 2000: 385) denirdi. Ahîlikte törenler sadece yamaklıktan-üstatlığa giden süreçte değil farklı alanlarda da yapılırdı. Bunlar: Çırak adayı yamaklar için düzenlenen “Yol atası ve kardeş edinme” ile kalfalığa yükseltilecek çırak adayları için düzenlenen “Yol sahibi olma” törenleridir (Gülerman ve Taştekil, 1993: 19).

Ahîlik bir anlamda esnaf örgütü olsa da günümüzde benzer fonksiyonu icra eden Esnaf ve Sanatkar Odaları/Birlikleri gibi dernek/vakıflardan çok daha fazla ve farklı alanlarda toplum üzerinde etkileri olmuştur. Bunlar dinî, ahlâkî, siyasi, sosyal ve eğitim etkileri şeklinde sıralanabilir.

Ahî teşkilatı XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını sürdürmüş ancak XVII. yüzyıldan itibaren Ahî babanın rolü Lonca teşkilatının ortaya çıkmasıyla değişmiş, esnaf amirlerinin (şeyh) adı da “Kethüda, Yiğitbaşı, Kâhya, Nizam Ustaları” olarak değiştirilmiştir (Çağatay, 1989: 112). Daha sonra esnafın işlerini düzenleyen “Gedik” teşkilatının kurulmasıyla Ahîliğin esnaf üzerindeki etkinliğinin yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığı söylenmiş olsa da XIX. yüzyılın ilk yarısında bazı esnaf birliklerinin başında halen Ahî babaların görevde olduğu da belirtilmektedir (Demirel, 2002: 75). Bu dönemde Ahî babalarının seçimi kadı onayına bağlıdır (Demirel, 2002: 95). Ahîliğin yeni isimle devamı niteliğinde olan Kethüdalık da 1908 de kapanmıştır (Ergin, 1995: 516). Kapatılmasının 1912 de çıkartılan bir kanunla Gedik beratlarının geçerliliğinin sona ermesiyle de gerçekleştiği de ifade edilmektedir. Bu sona gelişle ilgili olarak şu sebepler sayılabilir (Ülgen, 1996: 25; Karagül, 2012: 13):

1. XVI. yüzyıldan itibaren kapitülasyonların verdiği imtiyazla Batı sanayi ürünlerinin Anadolu pazarına girmesi sonucu hammadde ve talep sıkıntısı çeken esnafın ciddi bir ekonomik darboğaza düşmesi.

2. Ekonomik kriz sonucu esnafın ikiye ayrılması; Ahîlerin köyden şehre göçe karşı çıkmalarına rağmen bunun engellenememesi ve şehre göçen köylülerle birlikte yeniçerilere esnaflık yapma imkanı verilmesi; sonucunda Ahîlik kaidelerine uymayan köylü ve yeniçerilerle Ahî teşkilatının güç kaybına uğraması.

3. Ahî teşkilatının düzensiz büyümesi sonucu Ahî birlikleri “Gedikler” haline dönüşür; 1860 Islahat Fermanı ile esnaflık yapma konusundaki sınırlamaların kaldırılması ile Gedik beratları sona erer.

Burada da görüldüğü gibi Osmanlı modern dönemi de diyebileceğimiz XVIII. ve XX. yüzyıllarda yaşanan toplumsal problemlere çözüm sunmak amacıyla yapılan değişiklikler Osmanlı toplum ve devlet yapısında ciddi evrimleler yaşanmasına -adı ne olursa olsun- rağmen yıkılışa giden süreci hızlandırmaktan ve sıkıntıları arttırmaktan başka bir işe

⁵Şed kuşanma merasiminde usta çırağına şu öğüdü verirdi:

“Ey Oğul, evvelâ harama bakma, haram içme, kanaatkâr ol, dünya malına tamah etme. Yanlış ölçme, eksik tartma. Hukuk kesbettiğin pirlere çesm-i hakaretle nazar etme. Uluların önünden gitme. Sabırlı ol. Komadığın yere el uzatma. Emanete hıyanet etme. Kuvvetli ve üstün durumda iken affetmesini bil ve kendin muhtaç iken başkalarına verecek kadar cömert ol.” (Demir, 2000:385, 386).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yaramamış, Ahîlik teşkilatı gibi yedi yüz yıllık bir kurumun ortadan kalkmasına zemin hazırlamıştır.

Günümüzde Esnaf ve Sanatkâr Odaları'nın bazı yönleriyle Ahîlik kurumunun devamı olduğu yönünde düşünceler sıkça beyan edilmesine rağmen, bunun genellikle realiteyle uyuşmadığını ifade etmek için bir anekdot aktarmak istiyorum. Bu çalışma ile ilgili olarak Güneydoğu Anadolu bölgesinde birkaç ilin Esnaf ve Sanatkâr Odaları'nı telefonla aradım ve Ahîlikle ilgili çalışma konusunda yardımcı olmalarını talep ettiğim zaman çoğunlukla Ahîlik kelimesini telefondaki yetkililer ya önce hiç anlamadılar ya da açıklamadan sonra ilk defa duyduklarını beyan ettiler. Toplumda söz sahibi olmak isteyen STK'lar tarihî tecrübeden mahrum bir vaziyette maziye ait değerlerden koparak, o maziye varis olmuş insanlara bunu nasıl anlatırlar?

Ahîlikte Eğitim ve İlkeleri

Anadolu'ya yayılmış, etkisi toplum ve esnaf üzerinde görülen gerek ilkeleri gerekse ritüelleri bağlamında kabul görmüş bir teşkilatın hem istihdam edilen personelin yetiştirilmesi, hem üretim ve kalitenin artırılması hem de arz talep dengesini koruyarak piyasada üst bir denetim mekanizması oluşturarak etkinliğini devam ettirebilmesinin eğitim dışında bir araçla yapılabilmesini düşünmek imkansızdır. Eğitimin “Kişinin aktif katılımıyla belli bir süreç sonunda elde ettiği istendik/olumlu davranış değişikliği ve bu davranış değişikliğinin gelecek nesillere kültürlenme yoluyla aktarılması olduğu” değerlendirildiğinde Ahîliğin hem yüzyıllara sârî varlığı hem de bugün bile ilkelerinden özlemle bahsedilmesi kurumun eğitime verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Ahîlik, sanat ve ticaret eğitimi ile ahlâk eğitimi tutmuş, çalışmayı dürüstlüğü ibadet anlayışı ile aynı kefedele almış, helâl kazancı ibadet mertebesinde değerlendirmiş, ahlâkı toplumsal alanda üst değer olarak kabul etmiştir. Dolayısıyla insanlar hukukun şartları içerisinde sığ bir konumda kalmaktan kurtulmuş ve hayatın her alanında “güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilen peygamberin”⁶ yolunda olmayı aksa'l-ğaye olarak benimsemiştir. Ahîlere göre “doğrulukla yapılmayan iş bereket getirmez, getirse de bu sürekli olmaz.” (Düşkün, 2012: 220). Ahî teşkilatı yarı resmî bir sivil toplum örgütü olarak devlete yük olmadan millî, manevî, askerî ve meslekî konularda gerekli tüm eğitim ve öğretimi mensuplarına vererek öğrendiklerini hayatına tatbik eden insanlar yetiştiriyordu.

Temel dinamiklerini akıl, bilim, çalışma ve ahlâkın (Uslu, 1996: 1) oluşturduğu Ahîlik bugünkü anlamda bir yaygın eğitim kurumudur. Mana itibarıyla, Ahîlik, küçük esnaf, usta çırakları içine alan, mesleklerini doğruluk-dürüstlük prensiplerine uygun olarak yapmalarını ve ayrıca eğitim görmelerini hedefleyen bir teşkilattir (Turan, 1996: 26).

Ahîlik'te Kur'an'daki “salih”⁷ insan kavramını “iyi” insan (Erken, 2008: 102) olarak görmek mümkündür. Salih kavramının muhtevası daha genel iken Ahîlikteki iyi kavramı daha özel ve alt birimleri ihtiva etmektedir; bu durumun Kur'an kavramlarının genel ilkeleri kapsadığı değerlendirildiğinde tezat oluşturan bir konu olmadığı görülebilir.

İyi insanın eğitimi için “Fütüvvetnâme, Nasihatnâme, Pendnâme” diye adlandırılan kitaplar yazılmış; bu kitaplardaki kurallara uyanlara “Fetâ, Fütüvvet ehli, ve Civanmert” denilmiştir. Buradaki iyi kavramı her bakımdan iyi anlamında iyi mü'min, iyi savaşçı ve iyi sanatkâr olmayı ihtiva ediyordu (İvgin, 1996: 72).

Ahîlikte benimsenen eğitim sistemi, bireyin bütün yönlerini olumlu istikamette geliştirmeyi hedeflemektedir. Bireyin gelişim alanlarının tamamına hitabeden bir eğitim anlayışı söz konusudur. Bu eğitimle bireyin çatışmacı değil dayanışmacı bir ruha sahip olmasını, zengin ile fakir üretici ve tüketici, emekçi ve sermayedar, halk ve idareciler olmak üzere tüm toplum kesimleri ile iyi münasebetler kurmasını, herkesin huzur içinde yaşamasını sağlar (Özköse, 2011: 198, 199).

Ahîlikteki eğitim anlayışı ve eğitim ilkelerini yerel ve kültürel unsurları göz ardı ederek yalnız Kur'an ve Sünnet -özellikle de fikhî hükümler- çerçevesinde değerlendirmek doğru olmaz, zira sadece

⁶ Müsned, II/381.

⁷ Bir insan, imanında, amellerinde ahlâkında, söz, fiil ve davranışlarında dosdoğru ise, hayırlı ve faydalı ameller işliyor, Allah'ın emir ve yasaklarına riayet ediyorsa “salih” vasfını kazanır (Karagöz, 2015: 574). Bu ve benzeri anlamı ihtiva eden ayetler: Ankebut, 29/9; Tevbe, 9/119; Bakara, 2/72, 130; Âl-i İmran, 3/114; Nisa, 4/69

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bu noktadan hareket edildiğinde Alman ve Japon sanayisinin kalkınmasında Osmanlı'daki Ahî Birlikleri'nin; İsveç, Fransa ve diğer Batı ülkelerinin Osmanlı'daki Ahî Baba (Ombudsmanlık) sistemini kendi toplumsal problemlerinin çözümünde örnek almalarının izahında zorlanmış olunabilir (Demirel, 2002: 30).

Ahîlikte son derece etkin bir denetim mekanizması ile hem kaliteli mal üretimi ve satışını sağlamayı, hem de satış sonrası takibi tek başına başarılabilir bir durum olarak değerlendirmek doğru değildir. Ahîlikte bu başarının sadece denetimle sağlandığı düşünülmemekte aksine denetimden önce prensipleri içselleştirilmiş bir eğitimle elde edilen duygu, tavır ve davranış gelişimi bu olumlu sonucu ortaya çıkardığı değerlendirilmektedir.

Ahîlerde eğitim genel olarak iş dışında ve iş başında eğitim olarak iki ana noktada incelenebilir. İş dışında eğitimde Ahî ya da Emir denilen kişi tarafından teşkilata yeni giren gençlere önce okuma-yazma öğretilir, dinî bilgiler verilir, törenlerde dinin esasları, Edebiyat, Kur'an okuma, Türkçe, Arapça, Güzel yazı yazma ve Musikî dersleri okutulur, terbiye, temizlik ve birliğin geleceği hakkında bilgilerin

yanı sıra askerlikle ilgili bilgiler verilirdi (Turan, 1996: 32).⁸ Temel eğitim olarak da değerlendirilebilecek olan iş başında eğitimde bugünkü anlamıyla kişinin ileri yaşlarında ihtiyaç duyacağı bilgiler yanında sanat ve sosyal hayata yönelik bilgilerin de verildiği görülmektedir. Bir de Ahîlik kurumundaki sürekli denetim mekanizmasının iyi işlediği düşünüldüğünde bugün bile değerler eğitiminde amaçlandığı halde bir türlü davranış olarak edinilemeyen ilkelerin o zaman kazandırıldığı görülmektedir.

Usta çırak eğitimi (Erken, 1998: 117) de denilebilecek olan iş başında eğitimle çarşı, pazar vb. yerlerdeki esnaf ve sanatkârlarda, dükkânlarını zamanında açıp kapatma, dürüst çalışma, üretimi artırma, çırakları iyi yetiştirme gibi amaçların gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır.⁹

Yamak, çırak, kalfa ve üstad olmak ya da mertebe elde etmek tamamıyla bu eğitim sonunda edinilecek davranış ve uyulması gereken ilkelere sağlanan uyumla ilgilidir (Turan, 1996: 33).

-Ahîlik eğitiminde bütün mertebeler için hedeflenen temel ilkeler şöyle sayılabilir:

-İyi huylu ve güzel ahlâklı olmak,

-İşinde ve hayatında, kin, haset, ve gıybetten kaçınmak,

-Ahîinde, sözünde ve sevgisinde vefalı olmak,

-Gözü, gönlü ve kalbi tok olmak, fani dünyaya ait şeylerle öğünmemek,

-Şefkatli, merhametli, adaletli, faziletli, iffetli ve dürüst olmak, hak için hakkı söylemek,

-Cömert, ikram ve kerem sahibi olmak, feragat ve fedakârlığı nefisinden yapmak,

-Küçüklere sevgi, büyüklere karşı edepli ve saygılı olmak,

-Alçakgönüllü olmak, büyüklük ve gururdan kaçınmak, aza kanaat, çoğa şükrederek dağıtmak,

-Ayıp ve kusurları örtmek, gizlemek ve affetmek,

-Sır saklamak, sırları açığa, hataları yüze vurmamak,

-Tatlı sözlü, içi-dışı, özü-sözü bir samimi olmak, insanların işlerini güler yüzle yapmak,

-Gelmeyene gitmek dost ve akrabayı ziyaret etmek,

-Herkesi iyilik yapmak, iyiliklerini istemek, kötülüğe karşı iyilikle mukabelede bulunmak,

-Yaratan sebebiyle yaratılanı hoş görmek,

-Fakirlerle dost olmaktan mutlu olmak, Allah için sevmek, Allah için nefret etmek,

-Alimlerle dost olup dostlara danışmak, her zaman her yerde Allah'a güvenmek (Erken, 1998:

117).

Özetlenerek genel olarak sunulan ilkeler elbette daha geniş yazılabilirdi.

Bugün toplumumuzun ister genel ahlâka, ister fert, aile ve sosyal hayata, isterse de iş hayatı ile ilgili olsun müştekî olduğu birçok problem mevcuttur. Ahîlikte bütün bu alanlara dair ilkeler tespit edilerek uygun eğitimler verilmiş, ilkelerin Ahîlerde davranış haline getirilme çabası içinde olunmuş,

⁸ Bu derslerin üç grupta toplandığı da ifade edilmektedir: Kültür dersleri, Zanaat dersleri, Askerî dersler (Kazıcı, 1978: 254).

⁹ İş başında ve iş dışında eğitimin amaçları "Savaş gereksinimlerini karşılayacak nitelikte eğitim, bir uğraş alanında yetişmek için sürdürülen eğitim ve bilgi edinmek için uygulanan eğitim" şeklinde de özetlenmektedir (Gülvağaboğlu, 1991: 215).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

aykırı davranışlar da cezalandırılmıştır. Ahîlik salt denetim mekanizması olarak ele alındığında doğru sonuca ulaşmak mümkün değildir; Ahîlikte önce eğitim sonra denetim söz konusudur.

Sonuç

XIII-XX. yüzyıllar arasında bir Türk esnaf teşkilatı olarak tarihte yerini alan Ahîlik millî birlik ve beraberliğin tesisine katkıda bulunmuş, uygulamaları ile örnek olmuş önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Dinî ve millî değerleri oluşturan referansları temel alarak ilke ve normlar ortaya koyan, hem sosyal hem de ticarî hayata dair uygulamaları ile ticareti ahlâktan ayrı değerlendirmeden helâl ve hukukî olanın aynı zamanda ahlâkî ve vicdanî olan noktasına taşıyan önemli bir kurumdur.

Güçlü toplumlar ancak güçlü toplumsal kurumlarla varlıklarını devam ettirebilirler. Geçmişte gerek değişik amaçlarla kurulmuş vakıflar, gerek sağlık ve eğitim alanında devletin yükünü alan, gerekse Ahîlik gibi kişiyi önce eğiterek işe hazırlayan, sonra da denetleyen kurumlar kadim bir medeniyetin hem yapı taşları olmuşlar, hem de sahip olunan değerlerin kültürelme yoluyla nesillere aktarılmasında köprü görevi ifa etmişlerdir.

Ahîlik, bir eğitim kurumu olarak değerlendirildiğinde günümüzün evrensel eğitim ilkeleriyle örtüşen hatta çok daha geniş muhtevalı ilkeleri zamana taşıyan önemli bir kurumdur. Bu bağlamda bugünkü anlamda sistematik bir anlayış olmasa da toplumu ayakta tutan değerlerin altı yüz yıl eğitimini yaparak model insan yetiştirmiş, para-ahlâk dengesini en üst düzeyde ele almış bir teşkilattır.

Hal böyle iken XVIII. yüzyıldan bu yana eğitim alanında yapılan düzenlemeler günümüzde de devam etmekte, sürekli yapılan değişikliklere rağmen eğitimle ilgili problemler gündemden kalkmamaktadır. Elbette eğitimle ilgili yapısal problemler vardır; ancak temel problemlerden birisi her alanda eksikliği hissedilen model insanı yetiştirememektir. Bugün toplumumuz örnek alabileceği model insanı kaybetmiş ve gençlere model sunmamaktadır; değişik sebeplerle tavır ve davranışlarından müstekî olunan neslin temel problemi de örnek alabilecekleri modeli bulamamalarıdır. Sergilenen tavır ve davranışlar bir yana sadece konuşurken kullandıkları kelime ve kavramlar bile gelecekte nasıl bir insan tipiyle karşılaşacağının ipuçlarını verebilir.

Ahîlik ilkeleri ve uygulaması karşılaşılan birçok toplumsal problemin çözümünde katkı sağlayabilir. Nasıl olursa olsun üretmek ve ne pahasına olursa olsun satmak arzusu, vahşi kapitalizmle gündemden hiç kalkmayan ve şikâyetçi olunan “tükettiğin kadar iyi insansın” anlayışı, sadece yaşanan mekânların değil, zihinlerin kuşatılarak tüketime endeksli bir algı nedeniyle oluşan seküler düşünce ve popüler kültürün insanda yaptığı ahlâk erozyonu ve nerede sonuçlanacağı belli olmayan savrulmaların önüne geçilebilmesi için, ahlâk zemininde helâl kazanç ve denetim anlayışını benimseyen, dünyaya kadim bir yaşanmışlıktan yola çıkarak yeni bir model sunma ve madde ve mânâ dengesini somut bir şekilde ortaya koyan Ahîlik kurumunun anlatılması ve anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır.

Zamanımızda eline, beline, diline hakim; eli, sofrası ve kapısı açık insanlara, pragmatist, benmerkezci düşünce ve davranışın oluşturacağı tahribatın önüne geçilmesi ve toplumsal huzurun sağlanması bağlamında çok ihtiyaç vardır.

Günümüze dair bir tespit yapmak gerekirse tarihî bir değer olarak eserlerde adı kalan Ahîlik kurumunun devamı niteliğindeki Esnaf ve Sanatkarlar Odaları ise yapılan araştırmalar sonucunda hem hukukî hem de kurumsal olarak Ahîlikle ilgili ilkeleri uygulayacak eğitimi vermek ve etkin bir denetim yapma imkânı bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- ALTAY, Asuman, “Bir Kamu Malı olarak Sosyal Sermaye ve Yoksulluk İlişkisi”, *Ege Akademik Bakış*, İzmir, 2007, s.337-362.
- ANADOL, Cemal, *Türk İslâm Medeniyetinde Ahîlik Kültürü ve Fütüvvetnâmeler*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara, 1991.
- ARAS, Osman Nuri, “Günümüz İşletmelerinde Ortaklık Kültürünün Tesisinde Ahîlik Temel İlkelerinin Yeri ve Önemi”, II. Uluslar Arası Ahîlik Sempozyumu, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yay., Kırşehir, 2012.
- ASLAN, Adnan, “Pozitivist Din Anlayışının Çıkmazları”, *Diyanet Aylık Dergi*, Temmuz 2007, S.199.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- BARKAN, Ömer Lütfi, *İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler.*" Vakıflar Dergisi, II, Ankara, 1942.
- ÇAĞATAY, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1989.
- DEMİR, Galip; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Ahilik*, Ahî Kültürünü Araştırma ve Eğitim Vakfı Yay., İstanbul, 2000.
- DEMİRCİ, Mustafa, 1992. Ahilik'te Tasavvufî Boyut: Fütüvvet, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 7, İzmir, ss.1-90.
- DEMİREL, Galip, *Ombudsman Aranyor*, Ahî Kültürünü Araştırma Yay., İstanbul, 2002.
- DOĞAN, D. Mehmed, *Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1996.
- DOĞRU, Halime, *XVI. Yüzyıl Sultanönü Sancağında Ahiler ve Ahî Zaviyeleri*, Kültür Bak. Yay. Ankara, 1991.
- DÜŞKÜN, İlda, *Ahilikte İş, İş Etiği ve Günümüze Yansımaları*, (Ed.) K. Ceylan, Ahîliğe Genç Bakışlar Makale Yarışması ve Sempozyumu, SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayınları, Kırşehir, 2012.
- ERGIN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-i Belediye*, İstanbul Büyükşehir Kültür Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995.
- ERKEN, Veysi, *Bir Sivil Örgütlenme Modeli Ahilik*, : Seba İlmi Araştırmalar Dizisi, Ankara, 1998.
- GÜLERMAN, Adnan ve TAŞTEKİL Seveda, *Ahî Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müd. Yay., Ankara, 1993.
- GÜLVAHABOĞLU, Adil, *Sosyal Güvenlik Öncüsü Ahî Evran ve Ahilik*, Memleket Yay., Ankara, 1991. 344s.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, *Ahilik Ansiklopedisi*, I, Önsöz, Ankara, 2014.
- GÜRSOY, Kenan, "Aydın Kimliği Üzerine", *Diyanet Aylık Dergi*, Mart 2009, S. 219.
- HIZLI, Mefail, *Ahiliğin Anadolu'daki Gelişim Süreci*, Kırklareli Ü. Yay., Kırklareli, 2011.
- İVGİN, Hayrettin, "Ahilerde Ahlâkî Değerler ve Bunların Ticarete Uygulaması", *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.
- KARAGÖZ, İsmail, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2015.
- KARAGÜL, Mehmet, 2012. "Ahilik ve Sosyal Sermaye Bağlamında İş Ahlâkı ve Üretim İlişkisi", *Akademik Bakış Uluslar Arası Hakemli Sosyal Bilimler e-Dergisi*, 32, Kırgızistan, 2012.
- KAZICI, Ziya, "Esnaf Teşkilatı Ahilik", *Diyanet Dergisi*, Temmuz-Ağustos 1978, Ankara, s. 250-255
- KOCATÜRK, Sadettin, "Türk Kültürü ve Ahilik", *XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri*, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay. İstanbul, 1986.
- KURTULMUŞ, Zekeriya, "Ahilik ve Günümüze Yansımaları", (ed.) B. Çakır, İ. Gümüş, *Ahilik*, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.
- ODABAŞI, A. Sefa, "Ermenekli Hasan Tahsin Görgülü ve Berber Destanı", *Folklor ve Halk Edebiyatı Kongresi / 23-25 Ekim 1998 Konya*, Konya 1999.
- ÖZERKMEN, Necmettin, Ahiliğin Tarihsel-Toplumsal Temelleri ve Temel Toplumsal Fonksiyonları- Sosyolojik Yaklaşım, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi 44/2, Ankara, 2004.
- ÖZKÖSE, Kadir, "Tasavvufî Öğretiler Bağlamında Ahilikte Şahsiyet Eğitimi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, Cilt: XV, Sayı: 2.
- SOYKUT, Refik, *İnsanlık Bilimi Ahilik*, Ankara, 1980.
- Ortayol Ahilik*, Türkiye Esnaf Ve Sanatkâr Konfederasyonu Yay., Ankara, 1971.
- TURAN, Kemal, *Ahilik'ten Günümüze Meslekî ve Teknik Eğitimin Tarihi Gelişimi*, İstanbul, 1996.
- UÇMA, İsmet, *Bir Sosyal Siyaset Kurumu Olarak Ahilik*, İşaret Yayınları., İstanbul, 2011.
- USLU, Mustafa, *Ahî Odaları ve Bir Ahilik Belgesi*, İnönü Ün. Basımevi, Malatya, 1996.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi I*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1982.
- ÜLGEN, Erol, *Ahilik, Osmanlı Ansiklopedisi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KİŞİLİK GELİŞİMİNDE MODEL İNSAN VE ÜSTLENDİĞİ ROLLER

Yahya Turan*
Yusuf Bahri Gündoğdu**

ÖZET

Model insan, kişiliğiyle, yaşantısıyla topluma örnek olacak bir bireydir. Bu nedenle model insan yetiştirmeye yönelik çaba, çocukluk yaşantılarından itibaren başlamak durumundadır. Ruhsal ve fiziksel bütünlük içinde ele alınması gereken insanın, ruhsal yapısının temelleri ilk doğumu ile birlikte atılır. Bu bağlamda bu çalışmada ilk kişilik teorisi olma özelliği olan ve çocukluk yaşantılarının kişilik üzerindeki önemini vurgulayan psikanalitik ekolün görüşleri ele alınmıştır. Freud, kişiliğin altı yaşına kadar oluştuğunu ileri sürmektedir. Bu yaşa ulaşana kadar oral, anal ve fallik dönemlerinden geçen çocuğun kişiliği şekillenmektedir. Erikson ise kişilik gelişimini hayat boyu devam eden bir süreç olarak değerlendirmektedir. Erikson'un, çocukluk yaşantılarına ilaveten ergenlik dönemine verdiği önem dikkati çekmektedir. Bütün geçmiş dönemlerin bir muhasebesi niteliğinde olan ergenlik dönemi, bireyin yetişkinlik sürecindeki en önemli imtihanlarından biri olarak ifade edilebilir. Çocukluk dönemi ve ergenlikte ebeveynin çocuğa yaklaşımları, tutumları, etkileri, iletişim biçimlerinin yanında model olma sorumlulukları öne çıkmaktadır. Model olarak öğrenme konusunda Bandura'nın çalışmaları ve önerileri önemlidir. Bandura, çocukların birçok bilgiyi gözlemleyerek ve model olarak öğrendiğini ileri sürmektedir. Çocuğun en fazla model aldığı kişi ise annesidir. Gözlemleyerek ve model olarak öğrenme Kur'an'ın da kullandığı yöntemlerden biridir. Allah, kullarına Hz. Peygamberi model olarak sunmaktadır. Hz. Peygamberin de model olarak öğrenme yöntemini kullandığı bilinmektedir. Çocuğun dini inanç ve ibadetleri öğrenme sürecinde de görerek ve model olarak öğrenmenin önemi büyüktür. Nihayetinde, model insan yetiştirmek önemlidir. Çünkü sonraki nesillerin bu model insanlar tarafından yetiştirilecektir. Bu yöndeki çabanın etkileri uzun bir süre devam edecektir.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, model alma, kimlik, kişilik, çocuk yetiştirme, model insan

Giriş

Model insan dendiğinde, psikolojik ve sosyal açıdan ruh sağlığı yerinde, toplumsal, dini ve ahlaki değerlere uygun tutum ve davranışlara sahip, nitelikli insan ilişkileri kurabilen bir bireyden bahsediyoruz demektir. Bu durumda model insan yetiştirilmesinde birçok bileşenin birlikte değerlendirilmesi gerekir.

İnsanın, hayatında ihtiyaç duyduğu ve yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan bilgi ve tutumları kazanmasında taklidin, diğer bir adıyla model almanın önemi büyüktür. Birey, gelişimi ve kişiliğinin oluşum sürecinin her aşamasında bazı kişileri ve grupları kendisine model alır. Model alma sürecinde birey, hayatını sürdürmesinde gerekli olan bilgileri öğrendiği gibi, model aldığı kişilerin veya grupların kişilik özelliklerini de kendisine mal eder.

Model olarak öğrenmenin ilk şeklini, ilk insanların davranışlarında dahi görmektediriz. Kabil, Habil'i öldürdükten sonra ne yapacağını şaşırmıştır. Tam bu esnada bir karganın yeri eşelediğini gözlemlemiştir ve nihayetinde o da bir çukur kazarak Habil'i gömmüştür.¹ Kur'an'da anlatılan bu örnek, model almanın, gözleyerek öğrenmenin ilk örneği olarak kabul edilebilir.

İnsan, gelişimi boyunca her yaş döneminde kendisine farklı farklı modeller edinir. Her dönemde edinilen modeller dönemin özelliklerine, bireyin ihtiyaç ve beklentilerine göre değişir. Çocukluk döneminde ise bireyin, öncelikle model aldığı kişi, bütün bakımını üstlenen ve ihtiyaçlarını karşılayan annesidir. Bu çerçevede Bandura, bebeklerin annelerini diğer insanlardan çok daha fazla taklit ettiğini ifade etmektedir.²

Model almayla öğrenmede birçok faktörün etkili olduğu psikologlar ve eğitimciler tarafından dile getirilmektedir. Model alan bireyin ihtiyaç ve beklentileri yanında, model alınacak bireyin özellikleri, aralarındaki benzerlik, model alınan davranışın sonuçlarıyla ilgili beklentilerle ödül ve ceza

* Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi öğretim üyesi, yahyaturans@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Ordu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi öğretim üyesi, yusufbahri@hotmail.com

¹ Maide, 5/31.

² Albert Bandura, *Social Learning Theory* (New Jersey: Prentice Hall, 1977), 31.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

model alma ve bir kısım tutum ve davranışları öğrenme, içselleştirme ve kişiliğine mal etme sürecinde etkili faktörlerdir.³

Kişiliğin, hem doğuştan getirilen özellikler, (mizaç) hem de çevrenin etkisiyle şekillendiği (karakter) tüm kişilik psikologları tarafından kabul edilen ve vurgulanan bir gerçektir. Çocuğun ilk çevresi ise anne ve babasıdır. Bu yönüyle anne ve baba tutumları, bireyin kişiliği üzerinde büyük öneme sahiptir. Ancak aynı anne - baba tarafından yetiştirilen çocuklar dahi aynı kişilik özelliklerine sahip olmamaktadır. Anne ve baba çocuklarına benzer şekilde davransa bile çocuklar, doğumıyla getirdiği farklı özellikler nedeniyle, aynı davranışlara aynı tepkileri vermezler. Bu farklı tepkilerden dolayı anne ve babanın çocuklarıyla iletişim biçimlerinde de farklılıklar oluşur.⁴

Annenin yetiştirme sürecinde çocukla kurduğu iletişim biçimi, onda farklı karakter özelliklerinin ortaya çıkmasına yol açacaktır. Örneğin, annenin, çocuk ağladığında hemen değil de ısrarla ağladığında onun ihtiyaçlarını karşılaması, çocuğa *sebat* etmesi gerektiğini öğretir. İleriki yaşlarda da bir ihtiyacı karşılamak için *ısrar* etmesi gerektiği bilincini kazanır. Çocuktaki *inatçı* karakter yapısının temelini annenin bu tutumunda aramak mümkündür. Yine çocuk ağladığında değil de her yaygara kopardığında annenin onun ihtiyaçlarını karşılaması, ileriki yaşantısındaki *öfke nöbetlerine* temel oluşturacağı söylenebilir. Buna karşılık, anne ve baba ve diğer kardeşlerinin çocuğu serbest bırakması, çocuğun yapmak istediği şeyi düşe kalka da olsa kendisinin yapması, ancak kendisinin ihtiyaç duyup çağırması durumunda çocuğa yardım edilmesi muhtemelen çocuğun gelecek hayatında, objektif olma tutumunu, önüne çıkan güçlüklerle mücadele etme ve problem çözme becerilerini kazandıracaktır. İdeal olan anne ve baba tavrı, çocuğun ihtiyacı olduğu müddetçe ona yardım eden ama ihtiyaç ortadan kalkınca çekilen tutumdur. Böyle bir uyum ve iletişim ortamında yetişen çocuk, kabadayılık taslamayan, büyümekle kalmayan, öz güveni olan, başarıları ile övünmediği gibi başarısızlıklarını da kabullenen, yanlışlarından ders alan ve bir daha yapmayan, yanlışlık ve hatalarının sorumluluğunu alan bireyler olarak yetişir.⁵

Psikanalitik Yaklaşım Göre Kişilik Gelişimi

Psikanalitik ekolün kurucusu ve ilk kişilik kuramcısı olarak ifade edebileceğimiz Freud⁶, kişiliğin 5-6 yaşlarına kadar oluştuğunu ileri sürmektedir.⁷ Yani yetişkin kişiliğinin temelleri çocukluk yıllarında atılmaktadır. Freud, evre kuramı yaklaşımıyla kişiliğin bazı gelişim dönemlerinden geçerek oluştuğunu ifade etmektedir. Freud'a göre psikoseksüel kişilik gelişimi, yaşamın ilk 5-6 yılına kadar gerçekleşen ve her biri cinsel uyarılmaya duyarlı bir erotojenik bölgeyle temsil edilen üç önemli dönemden geçmektedir. Bunlar; oral, anal ve fallik dönemlerdir. Freud'un görüşüne göre, çocuklar her bir psikoseksüel dönemde aşmak zorunda olduğu bazı zorluklarla karşılaşır. Çocuk karşılaştığı zorluklardan bazılarını aşamadığında bu döneme saplanır.⁸

Freud'dan sonra psikanalitik gelişim kuramına en önemli katkıyı Erik H. Erikson yapmıştır. Erikson'un önerileri, Freud'un kuramını tamamlayıcı bir nitelik taşımakta ve psikanalizin özü ile çelişmemektedir. Aslında Erikson'un ortaya koyduğu ilkeler ve kavramlar Freud'un teorisinden önemli sapma göstermemiş, tersine "benlik ruhbilimi" (ego psychology) bakımından yeni boyutlar kazandırmıştır. Erikson'un görüşleri, Freud'un ileri sürdüğü "psikoseksüel" gelişim kuramı ile toplumsal gelişim arasında köprü kurmuştur.⁹ Erikson'un geliştirdiği kavramlar ve ileri sürdüğü "psikososyal gelişim kuramı" bu dönemlerdeki kazanımların bütün kişiliğin davranış biçimine dönüşmesini, psikoseksüel gelişimin değişik aşamalarının, toplumsal etkenlerle ilişkilendirilmesini açıklamaya imkan sağlamıştır.¹⁰

³ Bandura, *Social Learning Theory*, 22-35; Jerry M. Burger, *Kişilik*, çev. İnan Deniz Erguvan Sarioğlu, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 71; Filiz Orhan- Abdullah Dağcı, "Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme" *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ 7 (2015): 117.

⁴ Juella Cole - John J. B. Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 2001), 380.

⁵ Cole - Morgan, *Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi*, 381.

⁶ Burger, *Kişilik*, 71.

⁷ Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, çev. Ayşen Tekşen, (İstanbul: Payel Yayınları, 2012), 352.

⁸ Burger, *Kişilik*, 85.

⁹ Orhan Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi* (İstanbul: Evrim Kitabevi, 1989), 105-106.

¹⁰ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 115.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Freud'a göre "oral dönemin" temel işlevi "alma"dır. Oral döneme özgü "alma" işlevi dışarıdan gelen bes ve uyarıları organizmanın içine aktarır. Bakıma muhtaç olduğu bu dönemde bebek, ancak çevrenin kendisine "verme"siyle yaşayabilir. Bu dönem ilişkisinde temel olarak alıcı bir organizma ile verici bir çevre iç içedir.

Freud'un ileri sürdüğü bu gelişimin, toplumsal alana ve kişilik gelişimine nasıl uyarlanacağı Erikson'un kavramlarıyla daha net anlaşılacaktır. Bu kavramlardan biri aşamalı oluşum ilkesidir. Erikson'a göre kişilik gelişimi, yaşamın ilk günlerinden başlayarak birbirini takip eden belirli aşamalardan geçer. Her dönemin kendisine özgü gereksinimleri, sorunları, çatışmaları ve bunalımları vardır. Kişiliğin sağlıklı bir şekilde oluşumu, sorunların çözülmesi, görevlerin uygun zamanda tamamlanması ve bunalımın atlatılmasıyla mümkün olur.¹¹

Erikson'un psikanalize ve kişilik teorilerine kazandırdığı diğer kavramlar ise "organ işlev biçimi" ve "toplumsal işlevsel örüntü"dür. Freud'un psikoseksüel gelişiminin toplumsal yapıya uyarlanmasında bu kavramların anlaşılması önemlidir. Freud'a göre "cinsel haz bölgesi", belli bir beden bölgesiyle ilişkili olarak ona yönelik işlevlerin haz ve doyum kaynağıdır. Freud'un belli bir organla ilişkilendirdiği gelişim dönemi ve temel fonksiyonu, Erikson'a göre tüm organizmaya yayılmakta ve egemen bir işlev biçimi oluşturmaktadır. Yani, Erikson'a göre çocuk, toplumun belli yöntemlerle verdiği besinleri ve uyarıları alarak sindirirken en basit şekliyle toplumsal bir alışveriş içerisine girmekte başkalarından verileni "alma alabilme", "isteyerek alma alabilme", "uğraşarak alma alabilme" ve giderek de "verme, verebilme" yetilerini kazanmaktadır. Çocuğun toplumla ilk ilişkisi anne vasıtasıyla kurulmaktadır. Anne, toplumun gelenek ve göreneklerine göre çocuğa bakar, besler, kundaklar ve uyutur. Bu süreç sonunda bebeğin kişiliğine yansıtacak bir *toplumsal işlev-örüntüsü* ortaya çıkmaktadır. Erikson aynı zamanda dürtüsel olması bakımından oral olarak adlandırılan bu döneme ruhsal ve toplumsal açıdan "temel güvene karşı güvensizlik" adını vermektedir. Bu evrede çocuk benlik gücü olarak "temel güven" duygusu oluşturur. Bu dönemin en önemli konusu yeterli düzeyde analık veya anne yoksunluğudur. Anne ya da bakıcısının, düzenli ve sürekli varlığı, bebeğin ruhsal gelişimi açısından büyük önem arz eder. İhtiyaçları yeterli zamanında ve düzeyde karşılanan çocuk, kendi benliğini bakılan, değerli bir varlık olarak algılar. Çevresini de değer veren, güvenilir bir çevre olarak değerlendirir. Bu dönemin elverişli geçilmesi sonucu temel güveni kazanan bebek, sağlıklı bir ruh haline kavuşarak diğer dönemlere ulaşırken, çocuğun aşırı güvensizlik yönündeki değerlendirmeleri, ağır gelişme kusurlarının ve ruhsal bozuklukların kaynağı olabilir.¹²

Bebeklik döneminde karşılaşılan ve çözülemeyen sorunlar, ruhsal enerjinin bu döneme saplanması ve "oral-kişilik" özelliklerinin gelişmesine yola açar.¹³ Oral kişilik özelliğine sahip bireyler, konuşmak, yemek yemeye düşkün olmak, sigara, pipo içmek gibi ağız yoluyla yapılan etkinliklerden zevk alır.¹⁴ Bu kişiler diğer insanlara bağımlı olur. Saplanmanın, dişlerin çıkmasından sonraki döneme rastlaması halinde aşırı saldırgan kişilik yapısı gelişir.¹⁵ Freud, aşırı iyimserlikten, alaycılığa ve küçümsemeye kadar olan yetişkin davranışlarının kaynağını oral dönem yaşantılarına dayandırmıştır.¹⁶ Karl Abraham, "oral sadizmin" bu dönemdeki engellenmelerden kaynaklandığını ileri sürmektedir.¹⁷

Psikanaliz ekole göre kişilik oluşumunda ikinci aşama ise Freud'un "anal evre" olarak adlandırdığı, 2-3 yaşlarını kapsayan ve sonucunda tuvalet terbiyesinin kazanıldığı dönemdir.¹⁸ Bu dönemde çocuk, tuvaletini tutma ve boşaltma davranışları nedeniyle ebeveynleriyle çatışmaya girebilir.¹⁹ Olgunlaşma sürecinde, kasları üzerinde kontrol sahibi olmaya başlayan çocuk, dışkısını

¹¹ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 105.

¹² Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 109-117.

¹³ Burger, *Kişilik*, 90.

¹⁴ Nezahat Arkun, *Şahsiyet Psikolojisi ve Şahsiyetin Dinamikleri (Ders Notları)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tr.siz), 37.

¹⁵ Burger, *Kişilik*, 90.

¹⁶ Duane P. Schultz - Sydney Ellen Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi* (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002), 533.

¹⁷ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 115.

¹⁸ Arkun, *Şahsiyet Psikolojisi ve Şahsiyetinin Dinamikleri (Ders Notları)*, 37.

¹⁹ Schultz - Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 533.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tutmaktan ya da bırakmaktan yani kasları üzerinde yeni kazandığı hakimiyeti dilediği gibi kullanmaktan zevk almaktadır.²⁰

Çocuğun tuvalet ihtiyacını annesinin istediği zamana göre ayarlama becerisini kazanması sürecinde çocuk, toplumun iyi, kötü, doğru, yanlış, ayıp gibi yargılarıyla karşılaşmaktadır. Anal işlevlerle ilgili süreci çocuk, çevreyle iletişimin aracı olarak kullanır. Çocuk, kasları üzerinde denetim kurarken toplumsal anlamda da tutma, tutunma, bırakma, isteyince bırakabilme işlev örüntülerini öğrenir.²¹

Bu dönemin önemli kavramlarından biri de denetim ve seçim yapabilme becerisi olan "özerklik" duygusudur. Zamansız ve baskılı temizlik ve düzen eğitimi çocukta özerk benlik duygusunun gelişmesini engeller. Çocuk, aşırı derecede bağımlı, uysal, boyun eğen veya kararsız ya da isyankar olabilir. Özerklik duygusu gelişmemiş bir bireyde, arkasından desteklenmesi ve toparlanması beklentileri, kararsızlık, kuşku ve utanç duyguları geliştirecektir. Yani obsesif-kompulsif (takıntılı davranışlar) özellikler bireyin kişiliğini etkileyecektir.²²

Çocuğun anal evrede karşı karşıya kaldığı temizlik ve düzen eğitiminin (tuvalet eğitiminin) niteliğine göre kişiliğinin şekilleneceğini iddia eden Psikanalitik ekol, titiz, zorlayıcı bir tuvalet eğitiminden geçen çocuğun "anal- tutucu", gevşek bir tuvalet eğitiminden geçen bireyin ise "anal- itici" bir kişilik geliştireceğini ileri sürülmektedir.²³ Anal – itici kişilik yapısının müsrif, ölçsüz, dağınık, düzensiz, savurgan, yıkıcı, dürtüsel; anal – tutucu kişilik yapısının ise, titiz, düzenli, temiz, kompulsif saplantılı, cimri, inatçı özellikler kazanacağı vurgulanmaktadır.²⁴

Ters, inatçı ve dağınık özelliklerinin hakim olduğu anal evrede çocuk, yüz tırmalama, ısırma gibi saldırgan davranışlar gösterir. Bu döneme bu sebeple anal-sadistik dönem adı verilir. Bu dönemin özellikleri olan tutma ve salma, iki karşıt davranışın organizmada yaygın işlev biçimi oluşturmaya, dolayısıyla çocuğun duygu ve davranışlarında "iki değerlilik"e neden olur. Bu döneme saplanma, iki değerli tutum ve davranışları artırır. Bu tutum ve davranışlar da ileriki yaşantıda, tereddüt ve kararsızlık şeklinde ortaya çıkar. Ayrıca bu döneme saplanma, "karşıt tepki oluşturma", "yalıtma" (izolasyon) ve "yer değiştirme" gibi savunma mekanizmalarının benimsenmesine yol açar.²⁵

Freud'un kişiliğin şekillendiği son evre olarak ileri sürdüğü "fallik dönem" ise 3-6 yaşları arasını kapsar. Bu dönem, çocuğun ilgisinin, genital organlarına döndüğü dönemdir. Freud'un, çocuğun bu dönemde yaşadığını ileri sürdüğü Oedipus kompleksi ve bu kompleksin sonucu erkek çocuğun babası, kız çocuğun annesiyle kurduğu özdeşim, ebeveyninin nezdinde toplumun değer yargılarının, yasak ve cezaların öğrenilmesine ve sonucunda süpergonun oluşmasına olanak sağlayacaktır. Süpergonun oluşmasıyla Freud'a göre ruhsal yapı tamamlanmıştır, kişilik oluşmuştur.²⁶

Bu dönemin en önemli yetiştirme sorunları "cinsiyet" ve "saldırganlıktır". Çocuğun cinsel benliği toplum içerisindeki erkek ve kadın rollerini öğrenmesi ve benimsemesi ile oluşacaktır. Ayrıca bu dönemde çocuk sık sık öfke, kin, nefret ve çeşitli yıkıcı eğilimlerle saldırgan davranışlar gösterecektir. Bu dönemde çocuğa yaklaşım onun gelecek kişiliği üzerinde etkili olacaktır. Eğer ebeveyn, şiddet, korkutma ve dayak gibi yönelimlere başvurursa çocuk, gelecek hayatında pasif, yaratma gücü kısıtlanmış bir kişilik yapısına sahip olur. Ebeveynin demokratik ve hoşgörülü davranması ise çocuğun, daha bağımsız, sosyal, arkadaş edinen, çevresiyle sağlıklı iletişim kuran, yaratıcı ve realist bir kişilik yapısı edinmesine hizmet edecektir. Saldırganlık ise tamamen çözümlenemediği gibi tam olarak bastırılması da mümkün değildir. Bireyin ruhsal yapısının derinliklerinde kalan saldırganlık, toplum içerisinde çeşitli biçimlerde "yer değiştirme" ve "yansıtma" ile gün yüzüne çıkmaktadır. Aşırı dedikodu, aşırı rekabetçilik, bazı sporlar, ırk ve azınlık ayrımcılıkları, büyü, göz değmesi gibi bazı batıl inançlar bunlara örnek olarak verilebilir.

²⁰ Banu Yazgan İnanç – Eşef Ercüment Yerlikaya, *Kişilik Kuramları* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016), 31.

²¹ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 118-119.

²² Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 120.

²³ Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006), 413.

²⁴ İnanç – Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 32-33; Burger, *Kişilik*, 88; Schultz - Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 533.

²⁵ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikoterapi*, 118-119.

²⁶ Schultz - Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, 533.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Fallik dönemde çocuk, motor becerileri üzerinde hakimiyet oluşturmuş, dili kullanma becerisi artmış ve sonuç olarak çevresini genişletmiş ve çeşitlendirmiştir. Piaget çocuktaki bu gelişmeyi "bene dönük" bir durumdan "topluma dönük" bir duruma doğru değişim olarak görür. Çocuk bu dönemde benlik bilincini kazanmış, kendisini diğer insanlardan farklı biri olarak görme yetisine kavuşmuştur. Bundan önceki iki evrede kazandığı "güven" ve "özerklik" sayesinde çocuk, bu dönemde çevresini keşfe çıkmış ve kontrol etmeye başlamıştır. Bu dönemin en hakim özelliği ise merak duygusudur. Çocuk bu duygu doğrultusunda kendisi ve çevresindeki her şeyi sorguladığından bu döneme aynı zamanda "öğrenme tutkusu" dönemi adı da verilmektedir. Bu dönemdeki öğrenme tutkusu, toplumdaki cinsiyet tutumlarını da kapsar. Bu süreçte toplumda yerleşmiş bulunan cinsel yasakları ve değerleri öğrenir. Erikson aynı zamanda bu dönemi "girişimcilik" dönemi olarak tanımlamaktadır. Çocuk becerilerini geliştirmek için çeşitli girişimlerde bulunur. Bu dönemde çocuğun karşılaştığı korku, aşırı suçlanma ve çeşitli cezalar, girişimciliği önünde bir engel oluşturabilir.²⁷

Çocuklarda girişkenlik duygusunun gelişmeye başladığı bu evrede eğer ebeveyn, yüksek merak, enerji ve etkinliğe sahip olan çocukları kısıtlamaz, sorgulama, deneme ve yanılmalara imkan oluşturursa girişkenlik ruhu sürecektir. Eğer ebeveyn kısıtlayıcı ve denetleyici bir yaklaşım sergilerlerse çocuklarda ketlemeleri ve suçluluk duygusunu pekiştireceklerdir. Bu durum ise kişilik gelişiminin sağlıklı ilerleyişini geciktirecek veya engelleyecektir.²⁸

Çocuğun bu dönemi başarılı bir şekilde geçmesi ve hemcinsinden olan ebeveyniyle özdeşim kurması sonucu uygun toplum normlarını, sosyal değerleri, kuralları öğrenmeye başlar. Çocuğun bu dönemde öğrendiği ve benimsediği kurallar, yetişkin olunca uyması gereken toplum kurallarının aynısıdır.²⁹ Bu döneme sapanan çocuklar yetişkin yaşantısında kendini beğenmiş, böbürlenen, kişilik özelliklerine sahip olurlar. Ayrıca erkeklerde, erkekliliğini aşırı vurgulama ve ispat çabası öne çıkarken kadınlarda, kadımsı özelliklerini vurgulayan, ayartıcı kişilik özellikleri görülebilmektedir.³⁰

Model alma, model olma ve model gösterme bağlamında kritik öneme sahip dönemlerden biri de ergenlik dönemidir. Ergenlik dönemi çocukluk döneminde edinilen bütün yetkinliklerin tekrar gözden geçirildiği ve kendi kişiliğine mal edildiği bir dönem olma özelliği gösterir. Bu dönemde kişinin üstesinden gelmesi gereken özellikle iki temel sorun bulunmaktadır. Birincisi, kişinin kendisi hakkındaki şahsi kanaatleriyle, kendisi dışındakilerin gözünde nasıl görüldüğü ve bunun sonucunda bir kimlik duygusu edinmesi, diğeri ise meslek seçimidir.³¹ Bu çalışmada birinci temel sorun öne çıkmaktadır. Çünkü bu dönemde başarılı bir kimlik duygusu edinen birey, kişisel değerleri, dinsel inançları konusunda sağlam kararlar verir.³²

Erikson, benlik kimliği (ego identity) edinme sürecini bireyin, çocukluk özdeşimleri, libidonun dönüşümü, doğuştan getirilen özelliklerin üzerine bina edilen yetenekler ve toplumsal roller içinde sunulan imkanlar doğrultusunda bütünleşmesi olarak ifade etmektedir. Bu süreçte birey bütünlüğünü koruyabilmek için bazı grupların ve toplulukların önderleri ile aşırı özdeşim içine girer. Hatta bu özdeşim onların kendi kimliklerini kaybetmesine dahi yol açabilir.³³

Bu süreçte bireyin yönlendirilmesi ebeveyninden akıl hocalarına ve liderlere doğru yön değiştirir. Bu dönemin değerlerinden biri olan *bağlılık* bu liderlerin ideolojilerini benimsemesinde güçlü bir etki oluşturur.³⁴ Erikson'a göre bu dönem ideolojik bir dönemdir ve bu dönemde toplumun ideolojik yaklaşımları genci kendisine davet eder. Ergenlik, bireyin bir gruba dahil olma, sosyal kabul görme güdülerinin en güçlü olduğu zamandır. Genç, bu dönemde dahil olduğu grup tarafından onaylanma, onların değerlerine göre kötü, güvenilmez ve düşman olanları tanıma arayışı içerisinde.³⁵ Bireyin bu gelişim özelliğinden hareketle, kendisine üye kazanma sürecinde tarikat

²⁷ Öztürk, *Psikanaliz ve Psikiyoterapi*, 121-123.

²⁸ Mary J. Gander - Harry W. Gardiner, *Çocuk ve Ergen Gelişimi*, çev. Ali Dönmez, v.diğ., hzl. Bekir Onur, (Ankara: İmge Kitabevi, 1995), 295-296.

²⁹ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 414.

³⁰ İnanç – Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 35; Burger, *Kişilik*, 90.

³¹ Erik H. Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar (Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984), 26

³² Yusuf Bahri Gündoğdu, "İnsanın Sekiz Çağı ya da Yaşam Boyu Dinî ve Ahlakî Gelişim", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu (Ordu, 10-12 Haziran 2016)*, Ed. Yavuz Ünal, v.diğ. (Ankara: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017), 63.

³³ Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, 27-29.

³⁴ Erik H. Erikson, *İnsanın 8 Evresi*, çev. Gonca Akkaya (İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2014), 114.

³⁵ Erikson, *İnsanın Sekiz Çağı*, 27-29.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

veya mezhepler, ağırlıklı olarak ergen ve genç yetişkinleri hedef almaktadır. Dolayısıyla, din değiştirmenin en çok yaşandığı dönem ergenlik dönemidir.³⁶

Model Alma

Freud, özellikle fallik döneminde, süperegonun oluşumu ve anne baba ve nihayetinde toplumun değerlerinin kazanılması sürecini özdeşleşme kavramıyla ifade etmektedir.³⁷ Özdeşleşme, çocuğun normal gelişim sürecinde, uygun olan modelleri benliğine örnek olarak seçerek bu modellere benzeme çabası olarak izah edilebilir.³⁸ Taklit, diğer bir ifadeyle model alma, çocuğun gelişiminde ve kişiliğinin oluşmasında büyük öneme sahiptir. Çocukta ileri düzeyde bulunan taklit etme becerisinden dolayı 2-6 yaşlar arası dönem bazı psikologlar tarafından *taklit dönemi* olarak isimlendirilmektedir.³⁹

Model alma konusunda psikoloji alanına en önemli katkıyı sağlayan araştırmacılardan bir Albert Bandura'dır. Bandura, insanların sadece kendi eylemlerinin etkilerine güvenmek zorunda kalması halinde, yapılması gerekenleri bilebilmeleri hususunda öğrenmenin aşırı derecede zahmetli olacağı görüşündedir. O'na göre çoğu insan davranışı, modelleme yoluyla gözlemsel olarak öğrenir. Başkalarını gözlemleyen birey, yeni davranışların nasıl gerçekleştirildiğine dair bir fikir ortaya çıkarır ve daha sonra bu kodlanmış bilgiyi, kendi eylemleri için bir rehber olarak kullanır. Çünkü insanlar herhangi bir davranış göstermeden önce en azından yaklaşık olarak ne yapmaları gerektiğini öğrenebilirler, gereksiz hatalardan kurtulurlar.⁴⁰

Bandura, çocukluğun ilk yıllarında modellemenin anlık taklitlerle gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bebekler, yeni becerileri gözlemleyerek öğrenebilir ve bunu farklı durumlara aktarabilir. Çocuk olgunlaşmayla birlikte gözlemlediği davranışları "simgeleştirerek modelleme" becerisini kazandıkça karmaşık davranışları da model alma kabiliyeti artar. Bilişsel yeterlik gerektiren davranışlar genellikle yaşa bağlı olarak gelişir.⁴¹

Bandura'ya göre çocukluktan başlayarak yetişkinlikte de devam eden model alma ve öğrenme sürecini etkileyen birçok faktör vardır. Özellikle hangi davranışların model alınacağı, bireyin o davranış sonucunda elde edeceği ödül ve cezaya göre değiştiğini veya bireyin bir davranışı model alınmadan önce bu davranışın sonuçlarını ön görerek beklediği kazanımları elde edip edemeyeceğini değerlendirdiğini açıklar.⁴² Bu yaklaşımlara göre model alma basit bir süreç değildir.

Bandura'ya göre modelleme soyut veya kurallarla yönetilen davranışların kazanımında etkili bir araçtır. Çocuklar ahlaki değerlendirme standartlarını model yargılar doğrultusunda değiştirmektedirler.⁴³ Ahlaki ilkelerin oluşumunda model alma çok önemlidir. Çünkü model, hayran olunan ve kendisine mal edilen bir şahıstır. Çocuk için ilk modeller anne ve babadır. İlerleyen yaşla birlikte ahlaki şuur, diğer bazı modeller tarafından da tamamlanır ve düzeltilir.⁴⁴

Bandura'nın ileri sürdüğü sosyal öğrenme kuramına göre, öğrenmelerin ve kişiliğin önemli düzeyde gözlemlenen davranışlar sonucu şekillendiği söylenebilir.⁴⁵ İnsanın çevresinde gördüğü davranışları taklit etmesi ile sosyal öğrenme gerçekleşir.⁴⁶ Sosyal öğrenme kuramı, insanının öğrenmesinin sosyal ortamda olduğunu ve çocukların önemli öğrenme yaşantılarının başkalarının davranışlarını gözlemleyerek oluştuğunu ileri sürer. Bu yaklaşım doğrultusunda kişiliğin, başkalarının davranışlarından taklit ve gözlemeleme yoluyla öğrenilmiş davranışlar örüntüsü olarak tanımlanması mümkündür.⁴⁷

³⁶ Lee A. Kirkpatrick, "Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi", çev. Mustafa Koç, *Bilimname* 10 (2006/1): 146.

³⁷ Burger, *Kişilik*, 90.

³⁸ İnanç -Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 29.

³⁹ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi* (Ankara: DİB Yayınları, 1987), 32.

⁴⁰ Bandura, *Social Learning Theory*, 22.

⁴¹ Bandura, *Social Learning Theory*, 28-31.

⁴² Bandura, *Social Learning Theory*, 28-36.

⁴³ Bandura, *Social Learning Theory*, 42.

⁴⁴ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999), 284.

⁴⁵ Cemil Oruç-Erhan Tecim, "Okul Öncesi Çocuğun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler", *Ekev Akademi Dergisi* 15/48 (Yaz 2011): 309.

⁴⁶ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 315.

⁴⁷ Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 426.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İslam dininde de model almanın dini öğrenme, kurtuluşa erme ve dini bir kimlik edinmede önemli bir yöntem olduğu anlaşılmaktadır. “Gerçekten sizin için, Allah'a ve Ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için Allah'ın Rasülü'nde çok güzel bir örnek vardır”⁴⁸ ayetinden model alma yöntemini, bizzat Allah'ın kullarına tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Yine başka bir ayette “De ki: Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”⁴⁹ buyrulmaktadır. Bu ayet de “uyma” ile gözlemlene ve model alma süreçlerini vurgulamaktadır. Allah, Kur'an'da insanların model alma sürecinde yanlış modelleri almasının sonuçlarından da bahsetmektedir. “O gün zalim, ellerini ısırap diyecek ki: Keşke ben de O Peygamberle aynı yola girseydim! Vay başıma! Keşke falancayı dost edinmesem, onu örnek almasaydım.”⁵⁰ Bu ayetler, insanın model alarak öğrenen, kişiliğini oluşturan bir varlık olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca insan, iyi örnekleri model alabildiği gibi yanlış ve kötü örnekleri de model alabilmektedir. Model aldığı örneğin tüm tutum ve davranışları yanında kişiliğini de modellemesi, bireyin iyi örnekler yoluyla dindar kişilik elde ederken, kötü örnekleri taklidi sonucu dindar olamayan bir kişilik edinecektir.

Peygamberimiz de Allah'ın, Kur'an'da uyguladığı model alma yoluyla öğrenme yaklaşımını kullanmıştır. Veda haccında ifade ettiği, “size iki emanet bırakıyorum, onlara sarılıp uydukça yolunuzu hiç şaşırılmazsınız. O emanetler, Allah'ın kitabı Kur'an-ı Kerim ve Peygamberinin sünnetidir”⁵¹ hadisi buna örnek olarak verilebilir. Peygamberimizin, “ben namazı nasıl kılıyorsam siz de öyle kılın”⁵² hadisi de model alarak öğrenmeye en güzel örneği teşkil etmektedir.

Kur'an ve Peygamberimizin hadisleri incelendiğinde görerek ve model alarak öğrenmenin etkili bir öğrenme yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum Müslüman bir bireye model alma ile öğrenme yanında, model olmanın bilincine de varılması gerektiğini hatırlatmaktadır. Müslüman birey, diğer bireylere örneklik teşkil edecektir. Uzmanlara göre, doğuştan insanda var olduğu kabul edilen dini duygu ve düşüncenin erken veya geç ortaya çıkması, olumlu veya olumsuz yönde gelişmesi çevresel faktörler ve özellikle model aldığı ailesine bağlıdır.⁵³ Bu bilgiler ışığında çocuk yetiştirme yöntemleri ve anne, baba tutumları genel olarak değerlendirildiğinde, model insan yetiştirme sürecinin ne kadar hassas ve özene sahip olduğu daha net anlaşılacaktır.

Değerlendirme

Çocukla en çok ilgilenen birincil bakıcısının, çocuğun daha sonraki psikolojik gelişiminin belirlenmesinde çok büyük önemi olduğu ileri sürülmektedir. John Bowlby, bebeklik ve çocukluk dönemlerinde anne sevgisinin zihinsel gelişim için olduğu kadar fiziksel gelişim için de önemli olduğunu ileri sürmüştür. Bowlby, çocukların anneleriyle aralarında kurdukları bağ ile psikiyatrik rahatsızlık ve sosyal ilişkilerinde bozukluk arasında ilişki olduğunu tespit etmiştir.⁵⁴

Yapılan çeşitli araştırmalar da, kişilik gelişiminde anne etkisinin önemini vurgulamaktadır. Yüz yetişkin üzerinde yapılan bir araştırmada denekler, “oral-iyimser” ve “oral-kötümser” olarak sınıflandırılmıştır. 4 aydan daha az annesini emen kişilerin oral kötümser gruba, 9 aydan daha fazla emen kişilerin ise oral- iyimser gruba girdikleri tespit edilmiştir. Margaret Mead, çocukların beslenme ve bakım yöntemleri ile kişilikleri arasındaki ilişkileri ortaya koymak için Yeni Gine'de iki kabile üzerinde araştırmalar yapmıştır. Besin kıtlığı yaşanmasına rağmen bu yerlilerden biri çocuklarını bolluk ve şefkatle büyütürken aynı ırktan olan diğer kabile çocuklarını yoksunluk ve haşinlikle yetiştirmektedir. Bolluk ve şefkatle çocuk yetiştiren kabile bireyleri yumuşak, nazik, cömert ve iyimser kişilik özelliklerine sahipken diğer kabile bireylerinin sert, kavgacı, sabırsız ve güvensiz özelliklere sahip olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca, uygun beslenme koşullarının sağlandığı ancak duygusal yönden yeterli ilginin olmadığı yetiştirme yurtlarında kalan çocuklar üzerinde yapılan bir araştırma ise çocuklarda, fizyolojik ve duygusal gelişme kusurlarının olabileceğini ortaya koymuştur.

⁴⁸ Ahzab, 33/21.

⁴⁹ Al-i İmrân, 3/31.

⁵⁰ Furkan, 25/27-28.

⁵¹ Müslim, Hac, 147.

⁵² Buhârî, Ezân, 18; Edeb, 27; Ahâd, 1.

⁵³ Hasan Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, Ed. Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi* (Ankara: Nobel Yayınları, 2014), 29.

⁵⁴ Kemal Sayar-Mehmet Dinç, *Psikolojiye Giriş* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 117.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yine 600 çocuk üzerinde yapılan başka bir araştırmada ise yakın anne teması olan ve duyu organlarıyla uyarılan çocukların iştahlarının, sindirim ve solunum işlemlerinin, kaslarının gerginlik düzeyinin ve çocuğun fizyolojik ve psikolojik yönden gelişiminin normal olduğu, anne sıcaklığından yoksun olan çocuklarda ise ilgisizlik, iştahsızlık, uyarılma yeteneğinde azalma, solukluk, düzensiz solunum ve mide-barsak bozuklukları gibi sorunlarla karşılaştığı iddia edilmiştir. Wisconsin Üniversitesi'nde maymunlar üzerinde yapılan bir araştırmada ise, yeni doğan bir kısım maymun bol süt veren telden yapılmış anne, diğer kısmı da pelüşten yapılmış anne ile ilişkilendirilmiştir. Telden yapılmış anne ile ilişkilendirilen maymunların korktuklarında pelüşten yapılmış annenin yanına koştukları tespit edilmiştir. Yeni doğmuş maymun yavruları insan ve anneden yoksun büyütüldüğünde, yetişkinlik düzeyine geldiklerinde sosyal ilişki kuramadıkları, yavruladıklarında, yavrularına bakamadıkları, onları koruma eğilimi göstermedikleri tespit edilmiştir. Bu araştırmaların sonuçları bağlamında çocukların özellikle ilk yıllarında beslenme ve korunma gibi temel gereksinimlerinin yeterli düzeyde karşılanmasının, yakın, sürekli ve yeterli anne-çocuk ilişkisinin olumlu bir kişilik gelişiminde önemli olduğu söylenebilir.⁵⁵ Ayrıca, anneden yoksun olarak büyütülen maymunların annelik becerilerini geliştirememesi, bu becerileri öğrenebileceği, model alabileceği bir annesinin olmamasının bir sonucudur. Dolayısıyla çocuğun ilk yaşlardan itibaren annesini tüm yönleriyle model aldığı, araştırma bulgularınca söylenebilir.

Çocuğun sosyal ilgisinin anne-çocuk ilişkisi yoluyla gelişmesi nedeniyle, annenin çocukla güçlü bir iletişim, işbirliği, bağlılık ve birliktelik duygusu oluşturmasının önemini artırmaktadır. Anne çocuğa karşı içten bir sevgi gösterirken eşine, diğer çocuklarına ve çevresine de gösterdiği sevgi ve ilgi çocuğa model olacaktır. Bu yolla çocuk dünyada başka değerli insanlar olduğunu öğrenecektir. Ayrıca baba da çocuğuna, eşine, işine ve topluma karşı olumlu tutumlar geliştirmesi gerekir. Adler'e göre ideal baba, çocuklarına değer veren ve onların bakımı sürecinde anne kadar etkin olan babadır. Anne ve baba arasındaki ilişki de çocuğun model aldığı alanlardandır. Anne ve baba arasında mutsuz bir ilişki söz konusuysa çocukların sosyal ilgileri yeterli düzeyde gelişemez. Annenin babadan ilgisini çocuklara çevirmesi veya babanın eşini açık bir şekilde eleştirmesi çocukların her iki ebeveyne olan saygılarını zedeleyecektir.⁵⁶

Adler'in yaklaşımlarından, çocuğun hayatında sadece annenin olmadığı, babanın da yeterli düzeyde sevgi ve şefkat göstermesi gerektiği, çocuklarının bakımında anne gibi babanın da bu sürece katılması gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca anne ve baba arasında yaşanan problem ve çekişmelerin çocukların ileriki yaşantıları üzerinde olumsuz tesirler oluşturacaktır. Anne ve baba rollerini öğrenen çocuklar, hayata, karşı cinse ve eşine karşı tutumlarını çocukluk yaşantılarında öğrenmektedir.

Çocuğun toplumsal normları, kural ve davranışları öğrendiği model alma yönelimi, bilinçli ya da bilinçsiz olabilir. Çocuk birçok sosyal davranışı anne, baba ve diğer aile bireyleri ile çevresindeki kişilerin söz ve davranışlarını model alarak öğrenir. Bu nedenle aile bireylerinin model olma bilinciyle söz ve davranışlarında örnek olacak nitelikte güzel sözler söylemeli, güzel davranışlar sergilemelidir.⁵⁷

Konuşma öncesi olarak tayin edilebilecek bebeklik evresinde, daha sonra inancın üzerine bina olduğu otonomi, güven, ümit ve cesaretin tohumları atılır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bu dönemde bireyin yeterli sevgi ve ilgiyi görmemesi güvene karşı güvensizlik duygularını artıracaktır. Kendini beğenme ve güvensizlik hisleri, bireyin kedisini soyutlamasına yol açar. 3-4 yaşlarına ulaşan birey çevresindeki insanların inanca yönelik sözlerini ve davranışlarını taklit eder.⁵⁸

Çocuğun din ile tanışması, öğrenmesi, dini davranışları alışkanlık edinmesinde taklit çok önemlidir. Çocuk, güvendiği ve bağlandığı aile bireylerinden gördüğü dini tutum ve davranışları, dini söz ve ifadeleri kabul etme eğilimdedir. Aile bireylerince yerine getirilen dini davranışları içten bir yönelimle taklit eder. Din, çocuğun dünyasına taklitle girer. Ailedeki dini tutum ve davranışlar yanında dini söylemler, çocuğun zihninde ve ruhunda derin izler oluşturur. Böylece taklit ve model alma ile başlayan dini yaşayış, çevrenin dini yönelimi ve çocuğun ferdi yetkinlikleri doğrultusunda gelişerek kişiliğinin bir parçası haline dönüşür.⁵⁹

⁵⁵ Mehmet Emin Kızılgın "Toplumsal Çocuk Yetiştirme Tarzları", (Şubat 2009), erişim: 28 Mart 2018, https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_2455.htm, 1-3.

⁵⁶ İnanç – Yerlikaya, *Kişilik Kuramları*, 45.

⁵⁷ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 23-24.

⁵⁸ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *İnanç Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013), 97-98.

⁵⁹ Dam, "Çocukluk Dönemi Din Eğitimi", 33.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

7-8 yaşlarına doğru çocuk, ilk kez ölüm, cinsellik gibi katı tabularla tanışır. Kutsalın ve ahlakın varlığını idrak eder. 7-8 yaşlarından 11-12 yaşlarına doğru mantıklı düşünme becerilerini kazanmaya başlayan birey, dünyadaki işleyişi anlamaya çabalar. Toplumun dini değer, sembol ve inanışlarını kendisine mal eder. Ergenlik dönemine ulaşan birey kimlik bunalımları ile yüz yüze gelir. Birey bu dönemde bir kimliği benimsemek durumundadır. Bu dönemde birey hayatında önemli insanlar ve akranlarının görüşleri önem kazanır. Bu mecralardan kendisine gelen inanç ve değerler içselleştirilerek kişiselleştirilir.⁶⁰

Bu gelişim süreci içinde ailenin, bebeklik dönemlerinden başlayan sorumluluklarının ergenlik döneminde de devam ettiğini söylemek, hatta ve hatta ergenlik döneminde gencin hayatına ve geleceğine yön vermek bakımından daha da ağırlaştığını ifade etmek abartılı olmayacaktır. Çünkü bu döneme kadar rol model alınan anne ve babanın çocuk üzerindeki etkileri azalmış, toplumdaki liderlerin, arkadaş gruplarının kısacası çevrenin etkisi artmıştır. Çocuk bu evrede zorunlu olarak bir akran grubuna katılır ve bir kısım kişilik özelliklerini edinmeye devam eder. Yarışma, yardımlaşma, işbirliği kurma, sorumluluk alma, haklarını savunma gibi bazı değerler yanında, arasına katıldığı grubun özelliğine göre sigara, alkol, uyuşturucu kullanımı gibi bazı alışkanlıklar edinebilir, hırsızlık, çetecilik, kavgacılık gibi suç sayılabilecek davranışlar içerisine girebilir.⁶¹ Ergenlik döneminin olumsuz bir takım kazanımlarla sonlanması, çocukluk döneminde yetersiz veya yanlış etki ve eğitimin bir sonucu olabileceği gibi, ailenin ılımlı manevi esintisine rağmen güçlü rüzgarların etkisine kapılan gencin başka mecralara savrulmasından da kaynaklanabilir.⁶² Bu dönemde genç, adeta okyanusun içerisinde elden kaymak üzere olan bir balık gibidir. Yanlış bir hareket, onun okyanusta kaybolup gitmesine yol açacaktır. Ergenlik döneminde aileden çok çevrenin önem kazanması, gence çevresinde bulabileceği güzel örneklerin sunumunu gerekli kılacaktır.⁶³

Ergen, çocuklukta kendisine çizilen resmi kabul eder ve “kimlik”ine dair sorularına tatmin edici cevaplar bulabilirse kimlik inşası gerçekleşmiş olur. Bu kimliğin doğruluğu ya da yanlışlığı önemli değildir. Burada önemli olan ergenin kendisini ifade edebildiği bu kimliği benimsemiş olmasıdır. Ancak, ergen geriye doğru bakıp, çocukluktan itibaren sunulan kimliği doğru ya da yeterli bulmazsa; ya da yanlış ebeveyn tutumlarından kaynaklanan nedenlerle önerilen kimliğe olumsuz bir tutum geliştirmişse bir kimlik bunalımı söz konusu olabilir. Böyle bir durumda ergen, benimsediği ve sorularına net cevaplar bulabildiği bir kimlik arayışına girecektir. Bu da anne-babanın ilk günden itibaren yetiştirmek için gayret ettikleri yapının bozulması anlamına gelebilir. Genç bu dönemde ailesinin isteğinin tam tersi bir istikamete yönelebilir. Zira genç bu süreçte aile düzeni de dâhil olmak üzere her şeyi sorgulamaya başlayacaktır ki bu da büyük bir riski içinde barındırmaktadır. Artık taklidin içselleştirmeye dönüştüğü bu evre, tekrar istikametini bulabilmesinin bir takım zorlukları barındırdığı bir dönem olabilir.⁶⁴

Çocuğun ergenlik döneminde bocalamaması, doğru ve ailenin istediği istikamette bir kimlik edinebilmesi bakımından ailenin çocukluk döneminde doğru ve doyurucu bilgiler yanında dini ve ahlaki iklimini de oluşturacak ortamı oluşturmalıdır. Çocukluktan ergenlik dönemine kadar, ebeveyn iyi bir model olmalıdır. Ergenlik döneminde ise gençlere, hayatın içinden ya da sayfaların arasından; tarihin derinliklerinden ya da günümüzden güçlü modeller ve örnekler sunmalarıdır.⁶⁵ Daha güçlü ve ideal örnekler, ergenlerin çocuklukta sunulan istikamette devamına katkı sağlayabilir. Buna göre, ergenlerin etkileşim içerisinde olabilecekleri ve ailenin onayladığı kişi ya da gruplar da bu noktada yardımcı olabilir. Bunun dışında ergenleri iyiye ve güzele yöneltecek edebiyat ve sanat ürünlerini devreye sokmak dinî ve ahlakî anlamda sağlıklı bir kimlik ve kişilik inşasından etkili olabilir.⁶⁶

⁶⁰ Mehmedoğlu, *İnanç Psikolojisine Giriş*, 98-99.

⁶¹ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 25.

⁶² Yusuf Bahri Gündoğdu, “Psikanalitik Kişilik Kuramlarına Göre Gelişim ve Değişimin İmkânı”, *Turkish Studies* 11/17 (Fall 2016): 399.

⁶³ Yusuf Bahri Gündoğdu - Yahya Turan, “Evaluation of Critical Periods During the Development of the Personality In Terms of Religious Education” *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 8/1 (Mart 2018): 237.

⁶⁴ Gündoğdu – Turan, “Evaluation of Critical Periods During the Development”, 234.

⁶⁵ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 25.

⁶⁶ Gündoğdu – Turan, “Evaluation of Critical Periods During the Development”, 234.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç ve Öneriler

Kişilik oluşumu birçok faktörün etkisi altında şekillenmektedir. Kişiliği etkileyen değişik faktörler, çeşitli psikoloji ekolleri tarafından temel bakış açıları ve yaklaşımları çerçevesinde ele alınmış, bunun sonucu olarak da farklı kişilik teorileri ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, her teorinin insan kişiliğinin oluşumunun bir boyutuna büyük önem atfetmesi, hiçbir teorinin göz ardı edilmeyeceği kanısını uyandırmaktadır. Psikanalitik ekolün kurucu ve ilk kişilik psikoloğu olarak kabul edilen Freud, çocukluk yaşantısına büyük önem vermektedir. Özellikle altı yaşa kadar kişilik oluşumunun tamamlandığını ileri süren Freud'un görüşlerinin dikkatle incelenmesi, model insanın yetiştirilmesi bağlamında önem arz etmektedir. Ayrıca Freud'un takipçileri ortaya konulan kişilik teorisini geliştirmişler, teoriye çeşitli olumlu katkılar sunmuşlardır. Bu bağlamda Erikson'un görüşleri de model insanın kişilik özellikleri bağlamında dikkatle ele alınması gereken unsurlar içermektedir.

Model insan yetiştirme sürecinde, iki boyut üzerine odaklanmak gerekmektedir. Birincisi, çocukluk yaşantıları ve bu yaşantıların kişilik gelişimine etkileri, ikincisi ise model alarak ve gözlemeyerek öğrenen, kişiliğini şekillendiren bireye doğru model olmak ve doğru modeller sunmaktır.

Olumlu kişilik özellikleri kazandırılmasında, çocuk yetiştirme biçimleri ve bu süreçte çocuk ebeveyn arasındaki iletişim büyük öneme sahiptir. Özellikle, annenin çocuğa sevgi ve şefkatle yaklaşması, kişilik gelişimindeki etkilerin tümünün başında gelir. Oral dönem olarak adlandırılan 0 – 1 yaşlarında annenin çocuğu yalnız bırakmaması, tüm bakım ihtiyaçlarını tam ve zamanında karşılanması, bu bakım sürecinde çocuğa sevgi ve içtenlikle yaklaşması, çocuğun hayata güven duygularını destekleyecek, sağlıklı bir ruhsal yapının oluşmasına katkı sunacaktır. Hayata ve diğer insanlara karşı güven duygusu gelişmemiş, bu döneme saplanmış kalmış bireylerin gelecek yaşantısında oral sadistik davranışları artacaktır. Güvensiz tipler ortaya çıkacaktır. Bu güvensizlik, onların benlik saygılarını da olumsuz etkileyecek, topluma uyum sağlamaları zorlaşacaktır. Böyle kişiler yetişkinlik yaşantısında yeterli düzeyde ve tatmin edici boyutta sosyal ilişkiler kuramayacaktır. Bununla beraber şiddetin bir başka türü olan ağız yoluyla şiddet hayatında yaygınlaşan birey, sosyal çevresiyle sağlıklı iletişim kurmadığı gibi böyle bireylerin yarın kurduğu aile içerisinde de eşi ve çocuklarıyla kurduğu iletişim sorunlar barındıracaktır. Doğal olarak onların yetiştireceği çocuklar da model olmada yeterli donanıma sahip olamayacaktır.

Freud'a göre 2 – 3 yaşlarında yaşanan anal evre kişilik üzerinde diğer etkili adımlardan biridir. Bu dönem çocuğun bir taraftan tuvalet eğitimini aldığı diğer taraftan da toplumsal değerleri öğrendiği süreçtir. Erikson'a göre ise bu dönem aynı zamanda çocuğun, özerklik duygularının geliştiği, iradesinin olduğu bir özellik göstermektedir. Çocuk bu dönemde kendi tercihlerini yapmak ister. Aynı zamanda hakimiyet kazandığı kaslarıyla tuvaletini anne ve babanın istediği zamanda değil, kendi iradesi doğrultusunda yapma arzusunu taşır. Bu dönemde anne veya bakıcısının çocuğa yaklaşımı önemlidir. Özellikle sevgi ve şefkatin bu dönem için de anahtar bir rolü olduğu unutulmamalıdır. Çocukla çatışmaya girilmeden ve utandırılmadan, özerklik ve iradesine güvensizlik oluşturulmadan bu sürecin geçilmesi, olumlu bir kimlik kazanımı için önemlidir. Bu dönemde çocuğun olumsuz duygular geliştirmesi, yetişkin hayatına yön verecek, tüm sosyal ilişkilerinin ve girişimde bulunduğu bütün işlerin temelini oluşturacak özgüvenin kaybına neden olabilir.

Çocuğun bu dönemde çatışmadan, ancak annenin şefkati ile birlikte temizlik eğitimi alması, toplumun iyi, kötü doğru yanlış, ayıp gibi bir kısım değerleri öğrenmesi çocuğun sağlıklı bir ruh hali kazanmasına yardımcı olacaktır. Bu dönemde karşılaşılan zamansız ve baskıcı tuvalet eğitimi, onun gelecek yaşantısında model insan özelliklerini taşıması önünde engel oluşturacak bazı kişilik özellikleri kazanmasına neden olacaktır. Anal sadistik dönem olarak da ifade edilen bu döneme saplanması, bireyin titiz, tertipli veya dağınık ölçüsüz olmasına, cimri veya müsrif bir tavır kazanmasına, bir kısım kompulsif davranışlar göstermesine neden olabilir. İki değerli ve karasız bir birey olarak yetişecek, gelecekte tercihlerine güvenmeyecek, sürekli başkalarının onayını alma ihtiyacı hissedecektir. Bu dönemde kişiliğine yerleşen sadist eğilimler, toplum tarafından uygun görülmemesi nedeniyle, karşıt tepki oluşturma, yalıtma, yer değiştirme gibi savunma mekanizmalarıyla şekil değiştirmiş davranışlar olarak yaşantısında yer edecektir. Dedikodu, rekabetçilik, ırk ve azınlık ayrımcılığı, bir kısım batıl inançlar bu türde davranışlar arasında sayılabilir. Bu dönemde ebeveynin dayak, şiddet ve korkutmadan uzak sevecen, çocuğa özerklik tanıyan, demokratik ve hoşgörü ağırlıklı

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bir iletişim tarzını benimsemesi ruhsal bakımdan sağlıklı ve model olabilecek bireylerin yetişmesine imkan sağlayacaktır.

Freud'un üzerinde önemle durduğu diğer bir gelişim evresi olan fallik dönemde ise, bir taraftan insanın davranışlarına yönelik iç denetim mekanizması olan vicdan oluşur, diğer taraftan yetişkin bir birey olduğunda kullanacağı cinsiyete dair değerler kazanılır. Bu dönemde çok ciddi bir özdeşleşme yaşayan çocuk, toplumdaki erkek ve kadın rollerini öğrenir. Bu özdeşleşme, doğal olarak ebeveynin model olma özelliğini öne çıkarmaktadır. Hemcinsi olan ebeveynle özdeşleşme sürecinde birey anne- babasının değer yargıları yanında kişiliğini de modelleyecektir. Bu bilinç içerisinde ebeveyn, çocukla iletişimine, aile içindeki söz ve davranışlarına titizlik göstermeli ve çocuğun kendisini örnek aldığını hiçbir zaman unutmamalıdır. Yüksek merak düzeyi ve öğrenme tutkusu desteklenmeli çocuğun sorduğu sorular geçiştirilmeden akla ve seviyesine uygun bir şekilde cevaplanmalıdır. Böyle bir iletişim ortamında yetişen çocuk, ruhsal yönden sağlıklı, girişimci bir özellik kazanmasının yanında, toplumsal kuralları öğrenerek içselleştirecek ve toplumun bir ferdi olmada ilk adımını atmış olacaktır. Çocuğun sorduğu sorulara kayıtsızlık veya merak ve keşif duygularına yönelik olumsuz ve baskılayıcı tutum, çocuğun girişimci ruhunu baltalayacak, çocuğun ruhsal yaşantısında suçluluk duyguları baskın olacaktır.

Ergenlik dönemi, özellikle Erikson tarafından, bireyin yaşantısında ve kişiliğinin şekillenme sürecinde en kritik dönemlerden biri olarak addedilir. Ergen, bu dönemde bir kimlik edinecektir. Bu kimlik edinme sürecinde genç, geçmişteki tüm yaşantılarını, öğrendiği değerleri, becerilerini gözden geçirecektir. Bu dönemden önce ebeveyni tarafından inşa edilen kimlikte hata veya eksikler görmezse bu durumda ailesinin kendisine sunduğu kimliği benimseyerek bu dönemi olumlu bir şekilde aşacaktır.

Ergenlik döneminde model olma bakımından anne ve baba cazibesini yitirirken, toplumda akran gruplarının, kanaat önderlerinin, belli ideoloji ve düşünce liderlerinin cazibeleri ise artmaktadır. Bu dönemin en önemli değeri olan bağlılık ile çocuk kendisinin dayanabileceği, bağlanabileceği arayışlar içerisine girer. Erikson bu dönemi ideolojik dönem olarak vasıflandırırken, gencin dini düşünce ve kanaatlerden çeşitli ideolojilere kadar geniş yelpazede ortaya çıkan bağlılık arayışını ifade etmektedir. Bu dönemde kafası karışık olan, geçmişteki tüm değerlerini tekrar gözden geçiren birey birçok dinlerin ve düşünce akımlarının hedefi durumundadır. Araştırmalar en çok din değiştirmenin ergenlik döneminde olduğunu ortaya koyması bu dönemin önemini bir kez daha vurgulamaktadır.

Ergenlikte, okyanusta bir balık gibi olan genci ailesi tutmalı ancak çok sıkarak elinden kayıp gitmesine, okyanus içerisinde kaybolmasına izin vermemelidir. Bu döneme kadar çocuğuna iyi bir model olan ve ruhsal yönden güçlü bir şekilde yetiştirdiği bireyler için anne ve babanın ikinci ve önemli görevi çocuğuna olumlu olacak yeni modeller sunabilmesidir. Eğer çocuğun bu döneme kadarki ruhsal gelişimi sağlıklı bir çizgide yürümediyse, anne ve baba çocuğun karşısında iyi bir model olamadılar ise genç, bu dönemde daha fazla karmaşaya düşecek yanlış modellere bağlanabilecektir. Bu dönemde gence anlayışla yaklaşmak, onu anlamak, anladığını hissettirmek önemlidir. Olumsuz ve baskıcı tutum ve davranışlar gencin ters kimlik geliştirmesi, yani aşırı dindar olan ailesine karşılık inançsız bir kimliği benimsemesi gibi riskleri içinde barındırmaktadır. Ayrıca okul çağında olan ergenin hayatında öğretmenlerinin ve özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin sorumluluğu artmaktadır. Öğretmenlerin onun ruh haline uygun davranışlarının yanında ergene, geleceğine yön verecek biçimde model olması, güzel modeller sunması önem arz etmektedir.

Bireyin, bebeklik çağlarından itibaren bir kısım tutum ve davranışları, kişiliğine zemin oluşturan özellikleri model alarak öğrendiği, kişilik teorilerince desteklenmektedir. Görerek ve model alarak öğrenmek insanın temel öğrenme becerilerinden biridir. Allah da Kur'an'da model alarak öğrenme yöntemi çerçevesinde, Hz. Muhammed'i insanlığa örnek ve model olarak sunmuştur. Peygamberimiz de aynı yöntemi kullanmış, bazı ibadet ve davranışların öğrenilmesinde modeller sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında, gözlemleyerek ve model alarak öğrenmenin, insanın en doğal öğrenme biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal öğrenme kuramının kurucusu olan Bandura'da insan öğrenmelerinin birçoğunun gözleyerek ve model alarak, sosyal ortamda oluştuğunu ileri sürmüştür.

Sonuç olarak, model insan yetiştirme sürecinde anne ve baba, bireyin kişiliğini şekillendirecek çocukluk yaşantılarına doğru zaman ve doğru biçimde dokunuşlar yapmalı, çocuğun yetişme sürecinin tüm evrelerinde iyi örnek olabilmeli ve yeri geldiğinde güzel örnekler sunarak rehberlik edebilmelidir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Birey yetiştirme sürecinin tüm sorumluluğunun anne ve babanın üzerinde olmadığı, okulun ve özellikle din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin bireyin kişiliğine şekil verme ve model olma konusunda sorumlulukları olduğu unutulmamalıdır. Çünkü “Model insan” olarak yetiştirilecek kişiler, gelecekte de kendileri model olacak, sonraki nesilleri yetiştirecektir.

Kaynakça

- Arkun, Nezahat. Şahsiyet Psikolojisi ve Şahsiyetin Dinamikleri (Ders Notları). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, tr.siz.
- Bandura, Albert. Social Learning Theory. New Jersey: Prentice Hall, 1977.
- Burger, Jerry M. Kişilik. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.
- Cole, Juella - John J. B. Morgan. Çocukluk ve Gençlik Psikolojisi. İstanbul: MEB Yayınları, 2001.
- Cüceloğlu, Doğan. İnsan ve Davranış. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2006.
- Dam, Hasan. “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”. Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi. Editör Mustafa Köylü 13 – 64. Ankara: Nobel Yayınları, 2014,
- Erikson, Erik H. İnsanın 8 Evresi. Çev. Gonca Akkaya. İstanbul: Okuyan Us Yayınları, 2014.
- Erikson, Erik H. İnsanın Sekiz Çağı. Çev. T. Bedirhan Üstün, Vedat Şar. Ankara: Birey ve Toplum Yayıncılık, 1984.
- Freud, Sigmund. Dinin Kökenleri. Çev. Ayşen Tekşen. İstanbul: Payel Yayınları, 2012.
- Gander, Mary J. – Gardiner, Harry W. Çocuk ve Ergen Gelişimi. Çev. Ali Dönmez, Nermin Çelen, Bekir Onur. Hzl. Bekir Onur. Ankara: İmge Kitabevi, 1995.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri – Turan, Yahya, “Evaluation of Critical Periods During the Development of the Personality In Terms of Religious Education”. Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 8/1 (Mart 2018): 229 – 239.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. “İnsanın Sekiz Çağı ya da Yaşam Boyu Dinî ve Ahlakî Gelişim”. Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu (Ordu, 10-12 Haziran 2016). Ed. Yavuz Ünal, Şevket Pekdemir, Yusuf Bahri Gündoğdu, Orhan İyibilgin, Sait Kar, 57 – 66. Ankara: Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, 2017.
- Gündoğdu, Yusuf Bahri. “Psikanalitik Kişilik Kuramlarına Göre Gelişim ve Değişimin İmkânı”. Turkish Studies 11/17 (Fall 2016): 373 – 404.
- İnanç, Banu Yazgan – Yerlikaya, Eşef Ercüment. Kişilik Kuramları. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2016.
- Kızılgın, Mehmet Emin. “Toplumsal Çocuk Yetiştirme Tarzları”. (Şubat 2009). Erişim: 28 Mart 2018. https://www.tavsiyeediyorum.com/makale_2455.htm.
- Kirkpatrick, Lee A. “Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi”. Çev. Mustafa Koç. Bilimname 10 (2006/1): 133 – 172.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. İnanç Psikolojisine Giriş. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- Orhan, Filiz – Dağcı, Abdullah. “Ergenlikte Dini Kimliğin İnşası: Sosyal Öğrenme Kuramı Açısından Bir Değerlendirme”. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/ 7 (2015): 115 – 132.
- Oruç, Cemil – Tecim, Erhan. “Okul Öncesi Çocuğun Kişilik Gelişiminde Rol Modellik ve Çizgi Filmler”. Ekev Akademi Dergisi 15/48 (Yaz 2011): 303 – 319.
- Öztürk, Orhan. Psikanaliz ve Psikoterapi. İstanbul: Evrim Kitabevi, 1989.
- Sayar, Kemal – Dinç, Mehmet. Psikolojiye Giriş. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Schultz, Duane P. – Schultz, Sydney Ellen. Modern Psikoloji Tarihi. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.
- Vergote, Antoine. Din İnanç ve İnançsızlık. Çev. Veysel Uysal. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Yavuz, Kerim. Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi. Ankara: DİB Yayınları, 1987.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

NÂBÎ'NİN HAYRÎ'SİNDEN MEHMET ÂKİF'İN ÂSİM'İNA:
İDEAL OĞUL, İDEAL NESİL

Aysun ÇELİK¹

ÖZET

İslamiyet'in umde ve erdemleri rehberliğinde; insanı, iyiye ve doğruya yönlendirmek, topluma faydalı, devlete yararlı bireyler kılmak amacıyla yazılan edebî eserler, her devrin kültür ve yazınında oldukça rağbet görmüştür. Klasik Türk edebiyatı sahasında ekseriyetle *mesnevî* nazım şekli ve *nasihat-nâme* türüyle ortaya konulan edebî eserler, modern Türk edebiyatı alanında da, *manzum şiir*, *öykü* ve *roman* başta olmak üzere çeşitli biçim ve anlatım türleriyle karşımıza çıkmaktadır. İslami ve dolayısıyla insani hassasiyetleri olan müellifler, muhtelif tahkiye yöntemleri ile hazırladıkları bu tür anlatılarla "kâmil insan/ model insan/ideal insan/"ı ihya ve inşa etmek, iyi nesiller ve nitelikli toplumlar meydana getirmek amacını gütmüşlerdir.

Sayırsız nasihatname ve ahlaki kitapla mücehhez klasik Türk edebiyatının üstat şairlerinden Nâbî'nin 1113/1701 yılında oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi için yazdığı *Hayriyye (Hayrî-nâme)* adlı manzum eserinde şair, oğluna çeşitli öğütler verirken genel olarak bir *insân-ı kâmil* portresi çizmiştir. Nâbî, ilimden ibadete, görgü kurallarından sosyal ilişkilere kadar dünyevi ve uhrevi hemen her konudaki nasihat ve hikmetleri haiz eserini kendi oğluna hitaben yazmakla beraber *Hayriyye (Hayrî-nâme)*, çağının gençleri için bir rehber ve şairin devrine tuttuğu bir ayna hüviyeti taşımıştır. İstiklal ve istikbal şairimiz Mehmet Âkif Ersoy ise *Safahat* adlı eserinin 1924'te yayımladığı altıncı kitabında ideal neslin gerekliliklerini, baştan sona manzum bir diyalog çerçevesinde, Âsım'ın şahsında dile getirmiştir. Ferdî ve içtimai birçok meseleyi hikmet nazarıyla ele aldığı eserinde Âkif, yeni dünya düzeni ile tanışan gençleri iyi, güzel ve doğru olana yönlendirmek, memleketi harabe olmaktan kurtarmak, millete ümit ve azim aşılacak adına, adeta bütün şairlik ve ediplik melekelerini kullanmıştır.

Model insan ve değerler eğitimi açısından çocuk/genç muhatap alınarak tertip edilen, kendi alanlarında orijinal birer hüviyet gösteren bu iki büyük ve önemli eseri, ideal/kâmil insanın ve ideal/kâmil bir neslin yol haritası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu çalışmada; aralarında asır ve gündem farkı bulunan ancak büyük bir medeniyet sürümünün sağlam iki halkası konumunda olan Nâbî ile Mehmet Âkif'in aynı gaye için kaleme aldıkları eserlerinde, *ideal insandan maksat*, *ideal insanın hususiyetleri*, *ideal insandan beklentiler* konuları farklılıklar ve benzerlikler bağlamında incelenmiş, mukayese edilmiş, değerlendirilmiş ve dünyanın bu öğretilere en çok ihtiyaç duyduğu çağda, günümüz insanının istifadesine sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nâbî, Hayriyye, Mehmet Âkif, Âsım, ideal/kâmil insan.

FROM HAYRÎ OF NÂBÎ'S TO ÂSİM OF MEHMET ÂKİF:
IDEAL CHILD, IDEAL GENERATION

ABSTRACT

In the guidance of the religious and moral hope and virtues of Islam; literary works written in order to guide the people to the good and the right, to collect useful, to make useful individuals to the state, are very popular in culture and literature of every age. These kinds of moral works revealed in the form of classical Turkish literature especially in the form of *mesnevi* poetry and advice are confronted with various types and forms in the field of modern Turkish literature especially with stories and novels. All the authors with Islamic and therefore human sensitivity have sought to build and build "good man/ideal man/model man" with these texts prepared by various methods of conflict, to bring good generations and quality societies to the scene.

In the poem, *Hayriyye (Hayrî-nâme)*, a poem written for his son Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi in 1113/1701, one of the master poets of classical Turkish literature adhered to by countless advice and moral books, gave poetry and poetry a mainly mature human portrait. Nâbî was in the position of *Hayriyye (Hayrî-nâme)*, a guide for young people of the age and a mirror of the poet's devine, writing about the work of wisdom, wisdom, etiquette, social relations, earthly and wisdom in virtually every subject. Independent and future poet Mehmet Âkif Ersoy, in his sixth book published in 1924 by

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, aysuncelik@hacettepe.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Safahat in his book, expressed the necessity of the ideal generation in the context of a verbal dialogue from the beginning to the end. In his work, which deals with many personal and social issues with wisdom, Âkif used almost all the poetry and patriarchal angels in order to direct the young people encountering the new world order to good, beautiful and correct ones.

It is possible to evaluate these two big and important pieces, which are organized by taking child/young interlocutors in terms of model and education of people and values, as an ideal person and an ideal objectivity road map showing original identity in their own fields. In this study; Nâbî and Mehmet Âkif, both of which are in the two rings of a great civilization with a difference of age and period between them, have studied, compared and compared them in terms of ideal man-made characteristics, ideal human characteristics, ideal human expectations elements in terms of differences and similarities, and in the age when the world needs the most to these teachings, it is presented to the survival of today's people.

Key words: Nâbî, Hayriyye, Mehmet Âkif, Âsım, ideal human.

GİRİŞ

Türkçe “öğüt” kelimesinin karşılığı olarak Arapçadan dilimize geçen “nasihat”; dilimizde *iyi ve hayırlı işlere davet, kötü ve şer olan şeylerden nehy etmek, bir işi sadece Allah rızası için yapmak, yırtık olan elbiseyi dikmek, balı mumundan süzüp arındırmak* (Çağrı, 2004: 408; Emiroğlu, 2010: 3) anlamlarında kullanılmıştır. “Nasihat” kavramı ile Farsça “mektup, risale, kitap” anlamına gelen “-nâme” kelimesi (Şükûn, 1996: 1866) birleştirilerek de “nasihat-nâme” kelimesi elde edilmiştir. İnsanlara yol göstermek, öğüt vermek maksadıyla yazılan nasihatnameler (Devellioğlu, 1997: 1908), temel olarak “iyiliği emredip kötülükten men etmek” (Âli İmrân, 3/104) şeklindeki tebliğ anlayışının ürünüdür. Ayet, hadis, vecize, atasözü, deyim, kıssa, menkıbe ve çeşitli hikâyelerle “model insanı inşa etmek” fikri üzerine temellendirilen nasihatnamelerde, *ders verme, öğüt verme, öğretme, nutuk çekme, salık verme, yol gösterme, vasiyet etme ve vaaz verme* (Emiroğlu, 2010: 3) gibi anlatma yöntemleri kullanılmıştır. İnsanlığın ortak değerleri kabilinden fikir ve öğretileri taşıyan bu tür eserler, dünyanın ve insanlığın nizamını tesis etmek için, hemen her devirde ve zeminde genel çerçevesiyle geçerliliklerini korumuşlardır. Bilhassa toplumsal gidişatın sorunlu görüldüğü dönemlerde, kültürel bozulmalar hissedildiğinde, çözümlerde yahut kırılmalarda, yeni bir kültürle karşı karşıya kalındığında, mütefekkirler nasihat sahasında eser vermek reaksiyonu ve hassasiyeti göstermişlerdir. Bu mütefekkirlerden ikisi Nâbî ve Mehmet Âkif Ersoy’dur.

Klasik Türk şiirinde hikemî tarzın temsilcisi olarak bilinen Nâbî, çeşitli bakımlardan toplumsal değişim ve dönüşümlerin görülmeye başlandığı bir dönemde yaşamıştır. 1642’de Urfa’da doğan Nâbî’nin asıl adı Yusuf’tur. Soyu, Urfa’nın köklü ailelerinden Hacı Gaffarzadeler’e dayanan Nâbî, 23 yaşlarında Urfa’dan İstanbul’a gelmiştir. Burada Musahip Mustafa Paşa’nın divan kâtibi olmuş, onun vasıtasıyla IV. Mehmed’in tertiplelediği toplantılara, av gezilerine ve bazı seferlere katılmıştır. Hayatının büyük bölümünü İstanbul ve Edirne’de geçiren Nâbî, hamisi Mustafa Paşa’nın ölümünden sonra İstanbul’dan ayrılmış, Halep’e yerleşmiştir. Nâbî Halep’teki hayatını birtakım sıkıntılarla birlikte ekseriyetle huzurla geçirmiştir. 1106/1694’de dünyaya gelen ilk oğlu Ebu’l-Hayr Mehmed Çelebi 1113/1701’de yedi yaşına girdiğinde Nâbî, oğluna ithafen mesnevi nazım şekliyle *Hayriyye* adlı nasihatname türündeki eserini kaleme almıştır (Kaplan, 2008: 29-41). Oğluna hitaben “Babanın nefesi evlat üzerinde tesirlidir, söyleyeceklerimi kulağına küpe etmen için gönül madenimden çıkarıp, nazım ipliğine diziyorum.” diyen Nâbî (Kaplan, 2008: 63) eserinde, dinin emir ve yasaklarından hareketle oğlunun sosyal düzen içerisindeki varlığını şekillendirmeyi amaçlamış, bu bağlamda davranış ve tutumlarının nasıl olması gerektiğini veciz ifadelerle ortaya koymuştur.

Realist ve pragmatist bir nazarla ele aldığı ferdi ve içtimai meseleler ile esasen Nâbî, yalnızca oğluna nasihat etmekle kalmamış, okuyucu ile tecrübelerini paylaşmış, devrine ayna tutmuş ve insanlığın ortak değerlerine temas ederek evrensel bir eser bırakmıştır. 1660 beyitten oluşan eser, 35 bölümden müteşekkildir.²

² Nâbî hakkında bilgi için bk. Kaplan, Mahmut (2008), *Hayriyye-i Nâbî*, Ankara. *Hayriyye-i Nâbî*’nin metni için çalışmamızda bu eserden istifade edilmiştir. Çalışmamızda *Hayriyye-i Nâbî*’nin metin kısmının tamamı ele alınıp değerlendirildiği için bütün ifadelerde sayfa/beyit numaraları gösterilmemiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nâbî'den yaklaşık iki asır sonra, 20 Aralık 1873'de, İstanbul'da doğan Mehmet Âkif Ersoy, hayatının büyük bölümünü İstanbul'da geçirmiştir. Başta İstiklal Marşı'mız olmak üzere, pek çok şiir ve yazı kaleme alan Ersoy, şiirlerini yedi kitaptan oluşan Safahat'ta toplamıştır.

Safahat'ın altıncı kitabı; Âkif'in idealize ettiği nesli, "Âsım" karakteri üzerinden anlattığı bir muhavere olarak karşımıza çıkmaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında, Âkif'in Sarıgözü'deki evinde geçen bu muhavere kurgu kısaca şöyledir: "Hocazâde" adlı kişi, Âkif'in kendisidir. "Köse İmâm" isimli zat da, Âkif'in dostu ve Âkif'in babasının öğrencisidir. Âsım ise, Köse İmâm'ın oğludur. Köse İmâm, oğlu Âsım'ın bazı fikir ve davranışlarından muzdariptir. İkaz etmesine rağmen, oğluna söz geçiremeyen Köse İmâm; Âsım ile konuşup ona nasihatte bulunması için Âkif'in evine gider. Eserin ilk bölümünde memleketin halinden bahisle Âkif ile Köse İmâm'ın konuşmaları, ikinci bölümde Âkif ile Âsım'ın millet, memleket, din ve diyanet sevgisi üzerine kurulmuş diyalogu yer almaktadır.³

Bu çalışmada XVII. asırda Osmanlı Devleti'nin durakladığı, çeşitli arayışlara girdiği, savaşlarla ve toplumsal bozulmalarla sarsıldığı bir dönemin şairi olan Nâbî'nin, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi (Hayrî) için yazdığı *Hayriyye* ile; XIX.-XX asırda yeni bir devlet ve medeniyetin getirdikleriyle karşılaşan, eski ile yeni arasında bir Osmanlı aydını olarak karşımıza çıkan Âkif'in *Âsım*'ı, çeşitli yönlerden incelenmiş, yaklaşık üç asırda "model/ideal insan" hususunda değişenin/değişmeyen ne olduğu ortaya konmuş, aynılıklar ve ayrılıklar üzerinde durulmuştur.

a. Devrin Şartları

Nâbî, Hayriyye'yi tamamladığında XVIII. asrın ilk yıllarıdır. Nâbî'nin o zamana kadar yaşadığı yıllar, Osmanlı Devleti nezdinde, sefer, zafer, duraklama ve arayış dönemlerini kapsamaktadır. Nâbî, taşradan şehre taşıdığı hayat hikâyesinde, devlet adamlarına yakın olmanın, göz önünde bulunmanın nimetini de zahmetini de bizzat yaşamıştır. *Hayriyye*'yi kaleme aldığı sıralarda, artık dağdağadan inzivaya yönelmiş, kendince meşguliyetler edinmiştir. Yaşlanmaya başladığı yılların, eleştirdiği ve beğenmediği bir devrin mahsulü olan eser, bu bakımdan, Nâbî'nin tecrübelerinin bir dökümü, dostuna öğüdü ve hasmına da sitemi olarak değerlendirilebilir.

Âkif'in yaşadığı dönem de, zor bir dönemdir. Âkif, Osmanlı'nın son dönemlerine şahitlik etmiş, yıkılış gözlerinin önünde gerçekleşmiştir. Bir devrin kapandığı, yeni bir dönemin aralandığı, bir eşiktir o. Böyle bir dönemde Mehmet Âkif, halkın üzerindeki baskıyı, psikolojik harbi yıkmak, ümitsizliği ve çaresizliği kaldırmak için var olan bütün kabiliyetini memleketin istiklali, milletin istikbali yoluna adanmış ve kalemi ile Anadolu'yu şaha kaldırmıştır.

Millî kurtuluşa kavuşulmuştur ancak asıl harp, kültür yoluyla başlayacaktır. İşte bunun idrakinde olan Âkif, babasının talebelerinden Köse İmâm'ın oğlu Âsım'ın şahsında ideal bir nesli, karakterize etmiş ve ona hitaben söyledikleriyle inançlı ve iddialı bir nesil vücuda getirmek istemiştir.

Nâbî, Osmanlı'nın yeni ve hafif sarsıntılarının başladığı bir çağda yaşamışken

Hep bizüm milkedür zulm ü şürûr

Eylesün def' Hudâvend-i gayûr

Böyle böyle iderek zulm ü sitem

Tutdı yüz semt-i harâba 'âlem (Hayriyye-i Nâbî, s. 276);

Âkif, halkın fakr u zaruret içinde kırıldığı bir dönemi idrak etmiştir. *Âsım* kitabının girişinde Âkif; halkın ahvalini bir köy düğünü üzerinden tafsilatlı olarak anlatmıştır:

Köylünün bir şeyi yok, sıhhati, ahlâkı bitik;

Bak o sırtındaki mintan bile tiftik tiftik.

Bir kemik bir deridir ölmedi kaldıysa diri;

Nerde evvelki refâhın acaba onda biri (Safahat/Âsım, s. 366)

...

Okumak bahsini geç... Çünkü o defter kapalı,

Bir redif zâbiti mektepleri debboy yapalı.

³ Mehmet Âkif Ersoy hakkında bilgi için bk. Su, Hüseyin; Karadeniz, Abdurrahim (2009), *Mehmet Âkif Ersoy, Safahat*, Ankara. *Âsım* kitabının metni için çalışmamızda bu eserden istifade edilmiştir. Eserin tamamı ele alındığı için bütün ifadelerde ayrıca sayfa numarası gösterilmemiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sıtma, fuhş, içki, kumar türlü fecâyi' salgın...

Sonra söylenmeyecek şekli de var hastalığım. (Safahat/Âsım, s. 367)

b. İdeal İnsandan Maksat

Nâbî'nin *Hayriyye*'sinde muhatap alınan kişi şairin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'dir. Âsım ise Âkif'in babasının talebesi olan Köse İmâm'ın oğludur. Aynı zamanda "Âsım" adı, dönemin gençlerinden "Âsım Gönül" adlı bir gençle de ilgili olabileceği gibi, Hz. Peygamber'in arkadaşlarından sahabe Hazret-i Âsım'ı da hatırlatmaktadır.⁴

Nâbî, *Hayriyye*'yi kaleme aldığı anda oğlu yedi yaşındadır. Âkif'in idealize ettiği Âsım ise bir genç olarak karşımızda çıkmaktadır.

İki eser genel olarak değerlendirildiğinde; Nâbî, Hayrî'sine bireysel sorumluluklarını yerine getirmesini, toplum içine pek karışmamasını, suya sabuna dokunmadan, akrep deliğine, taşın altına elini sokmadan, huzur ve sükûnetle dinî vazifelerini yerine getirmesini ve içtimai kurallara uymasını tavsiye etmektedir. Âkif ise, zaten dinî vecibelerin ehemmiyetinin farkında olarak tanıttığı Âsım'a daha ziyade bir kahraman, müdahaleci ve mücadeleci bir şahsiyet, aktif bir temsiliyet yüklemiştir. Dolayısıyla Nâbî'nin rol-model olarak ortaya koyduğu ideal evlat, Nâbî'nin yaşantısının son döneminde olduğu gibi münzevi; Âkif'inki ise Âkif'in şahsında rastladığımız gibi coşkun bir karakterdir.

c. İdeal İnsana Hitap

Nâbî, mesnevinin her bölümüne, oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye hitaben sevgi, şefkat ve övgü ifadeleriyle başlamış, ardından yapması/yapmaması gerekenler konusunda nasihatlerini sıralamıştır.

İy Eba'l-Hayr Muhammed Çelebi

İy iden zâtı müzeyyen Haleb'i

Cigerüm pâresi 'ömrüm varı

Devha-i devletümün nev-bârı

Pertev-i nûr-ı hayâtum sensin

Mahz-ı hayr ü berekâtum sensin (Hayriyye-i Nâbî, s. 178)

Eğitim psikolojisi açısından anlamlı ve yerinde olan bu tür ifadeler, bir baba olarak Nâbî'nin oğluna daima hayır duada bulunması ile taçlanmıştı.

Âkif de, muhavere içinde Âsım'ı sık sık övmektedir. Bilhassa; Âsım ve arkadaşları ile iftihar ettiğini defaatle dile getiren Âkif, babasının Âsım hakkındaki tedirginlik ve tereddütlerine rağmen Âsım'ın ideal bir neslin temsilcisi olacağını açıkça ifade etmekte ve ona inancının tam olduğunu dile getirmektedir.

d. İdeal İnsanın Hususiyetleri

1. İslam'ın Emir ve Yasakları

Hayriyye'de esas konu, "Nazm-ı Âlî-i Şürûtu'l-İslâm" başlığı altında İslam'ın şartlarının anlatımıyla başlamıştır. Nâbî, oğluna, insan için en mühim ve lüzumlu olanın İslam'ın emirlerini yerine getirmek olduğunu söylemiştir. Dîn-i Mübîn'in ilk şartı olarak kelime-i şehadetî sayan şair; oğlundan namazı terk etmemesini, gücü yeterse hac ve zekât şartlarını yerine getirmesini, vacip ve sünnetlere devam etmesini, bunların çeşitli hikmetlerinin olduğunu bilmesini istemektedir. Bunların hepsini yine kendi hayrı için yaptığını, Allah'ın onun ibadetine ihtiyacı olmadığını da ilave etmektedir. Namazda insanoğlunun kıyamda "elif", rükûda "dal", secdede "mim" harfine benzediğini ve dolayısıyla "âdem" kelimesini teşkil ettiğini ifade etmektedir:

Sen namâza idesin çünkü kıyâm

Elif olursın eyâ mâh-ı tamâm

⁴ "Âsım" adı konusunda bk. Göçgün, Önder (2012), "Mehmet Âkif'in Şiirlerindeki "Âsım" Gerçeği Ve "Âsım"dan Dinlediklerim...", Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Belgi*, Sayı 4 (Yaz 2012/II).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Râki' olsan görinür sûret-i dâl
Enbiyâ sırrıdır anla bu makâl*

*Sâcid olsan görinür halka-i mîm
Âdem olursun eyâ rûh-ı cesîm*

*Anla çünkü sana keşf ola bu râz
Âdem olur mı iden terk-i namâz* (Hayriyye-i Nâbî, s. 186-187)

Bu bakımdan Nâbî'ye göre model insan olmak için, hatta insan olabilmek için ilk şart “namaz”dır. Nâbî oğluna Ramazan orucunu bırakmamasını, orucu Allah'tan lütuf ve yol gösterici olarak görmesini tenbih ederek, oruç nimetini terk etmenin nimetin eksilmesine sebep olacağını anlatmaktadır. Hacı olma şerefine nail olan Nâbî oğluna, Kâbe'den başka yere sefer etmenin sakara (cehenneme) sefer etmek olduğuna temasla, âlemin orta noktasının Kâbe olduğunu, âlemlerin onun etrafında döndüğünü, zemzemîn âb-ı hayât, hacerü'l-esvedin Allah sevgilisinin (Hz. Muhammed'in) öptüğü bir şifa taşı olduğunu ve umrenin ömre terakki vereceğini söylemektedir. Zekât ve sadaka vermenin faziletini anlatırken de oğlunun bir habbe dahi zekâtı zimmetinde bırakmaması gerektiğini zira o malın Allah'ın malı olduğunu ifade etmektedir. Zekât vermemeyi temiz malı kirletmek, bereketi götürmek olarak niteleyen Nâbî, zekâtı sadaka ile tamamlamak gerektiğini de eklemiştir.

Âkif ise, İslamiyet'in şartlarını tek tek saymamış ancak diyalog içinde Âsım'ın oruç gibi farzlar konusundaki hassasiyetini açıkça göstererek model insanı, İslami hassasiyetleri olan, İslam davasını taşıyan bir nesil olarak nitelemiştir.

*Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhâmı,
Asrın idrâkine söyletmeliyiz İslâm'ın* (Safahat/Âsım, s. 403)

2. İlim

Nâbî, oğluna, sık sık ulemalar soyundan geldiğini hatırlatarak onun da aslına layık olarak ilimle meşgul olmasını istemektedir:

*'İlme sa'y eylememekten hazer it
'İlm ü sa'y ikisi birdür nazar it*

...

*Matlab-ı 'ilme çalış ol a'lem
Farzdur didi Resûl-i Ekrem* (Hayriyye-i Nâbî, s. 198)

İlmi, Allah'ın sıfatları arasında sayarak bütün vasıflardan üstün tutan Nâbî, ilimleri ehlinde okumanın önemine de özellikle işaret etmektedir. Nâbî'nin ilimden kastı, sarf, nahiv, fıkıh, hadis, tefsir, Arapça, Farsça, alışveriş ilmi, tıp'tır.

İstanbul ile İstanbul dışını/taşrayı mukayese ettiği bölümde, Nâbî; ilim ve irfanın kabul gördüğü, ehl-i kemâlin bulunduğu yer olarak payitahtı yani İstanbul'u kabul etmektedir. Hüneler burada değer bulduğunu, makam ve mansıbın burada olduğunu eklemekte ve ilim-irfan bakımından taşradaki zihniyeti eleştirmektedir. Mehmet Âkif'in zamanında ise ilim artık İstanbul'da değil Avrupa'dadır. Dolayısıyla Âkif, Âsım'ı Berlin'e tahsile gitmesi yolunda yönlendirmektedir:

*İnkılâbın yolu mâdem ki bu yoldur yalnız,
"Nerdesin hey gidi Berlin?" diyerek yollanınız.* (Safahat/Âsım, s. 431)

Tıp'ı önemli bir fen olarak görerek bir bölüm özelinde işleyen Nâbî, tıpla uğraşan kişinin biraz da hikmet, heyet, nahv, sarf, Arabiyyet gibi ilimlere de vâkıf olmasını önermektedir. Nâbî, oğlunu, remil ve nücûm ilimlerine karşı uyarmakta, Kur'an'ın gelecekte haber verme iddiasında olan fal/remil ve nücûm gibi işlere olumsuz bakışını hatırlatmaktadır. Nâbî, oğlunun iksir yapımı ve kimya ile uğraşmasını da tasvip etmemektedir. Kimya ile uğraşmanın malı telef etmiş olduğunu, kimyayı sanat yahut mucize ve keramet saymamasını belirtmektedir.

Âkif ise, dinî ilimlerin yanında pozitif bilimleri de önemseyen bir mütefekkindir. Âsım kitabında XX. asrın bir fenler asrı olduğundan bahisle, içtihadî ve iktisadî akımların takip edilmesini, sanayileşmenin ve devlet kurumlarının bilhassa medrese ve mekteplerin ıslahını önermektedir. Medrese, mektep ve özellikle Batı ayarındaki okullar arasındaki çekişmenin de yansıtıldığı Âsım'da, Köse İmâm'ın dilinden ilim konusundaki durum, içler acısı bir şekilde ortaya konmaktadır:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*İşimiz düştü mü tersâneye yâhud denize
Mutlaka, âdetimizdir, koşarız İngiliz'e,
Bir yıkık köprü için Belçika'dan kalfa gelir;
Hekimin hâzıkı bilmem nereden celbedilir.
Mesela bütçe hesâbâtını yoktur çıkarın ...
Hadi mâliyyeye gelsin bakalım Mösyö Loran.
Hani tezgâhlarınız nerde? Sanâyi' nerde?*

Ya Brüksel'de, ya Berlin' de, ya Mançester'de! (Safahat/Âsım, s. 377)

Millî ve yerli olmanın yaklaşık yüz yıl önceki ifadesi olan bu dizelerle birlikte, ilmin önemi;

*Müslüman, elde asa, belde divit, başta sarık;
Sonra, sırtında, yedek şaplı beş on deste çarık;
Altı aylık yolu, dağ taş demeyip, çiğneyerek*

Çin-i Mâçin'deki bir ilmi gidip öğrenecek. (Safahat/Âsım, s. 379)

diyerek “İlim, Çin'de de olsa gidiniz.” hadis-i şerifiyle vurgulanmış, ilmin ve muallimin devlet ve nimet olduğunun altı çizilmiştir. Fakat Âkif, zamane hocalarının batının ilmine değil de kültürüne dönük yüzlerini de ziyadesiyle eleştirmektedir. İbn-i Rüşd, İbn-i Sina, Gazâlî gibi büyük âlimlerin artık çıkmadığını, dolayısıyla asrın idrakinin İslam'ı anlamadığını söylemektedir.

Âkif, Âsım'a Batı'nın kültürüyle değil ilmiyle ilgilenmesini de sıkı sıkı tenbih eder, fakat yalnızca nasihat etmez, örneklerle de yol gösterir:

*Bu cihetten, hani, hiç yulmasın, oğlum, gözünüz;
Sade Garb'ın, yalnız ilmine dönsün yüzünüz.*

...

Yazık hala biz,

Dünkü ilmin bile bigânesiyiz, cahiliyiz. (Safahat/Âsım, s. 430)

İlim işlerinin hükümet tarafından iyi takip edilmediğinin anlatıldığı dizelerde de; çocuklar için en lazım olanın yol ve okul olduğu ifade edilmektedir:

Kimse evlâdını câhil komak ister mi ay ol?

Bize lazım iki şey var: Biri mektep, biri yol. (Safahat/Âsım, s. 380)

3. İrfan

Hakk'ı ve hakikati hikmet yoluyla bilmek, anlamına gelen irfan ise Nâbî'nin üzerinde durduğu bir başka meseledir. Oğluna felsefeden uzak durmasını, enbiya tarihini bilmesini, kuru zahit olmamasını öğütleyen şair, Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini, İbn Arabî'nin de *Fütûhât* ve *Füsûs'u* ile birlikte bu tür marifet dolu eserleri okumasını tavsiye etmektedir.

İlim ve irfanın ülkenin istiklali ve istikbali için ne denli önemli olduğuna dair örneklerle dolu olan Safahat'ta ise Âkif, Şark'ın irfandan da koptuğunu hayıflanarak ifade etmekte ve Âsım'a hitaben;

*Şimdi, Âsım, bana müfrit de, ne istersen de,
Ma'rifetten de cüda Şark o fazîletten de.*

...

Hadi tahsîlini ikmâle tez elden, hadi sen!

Çünkü milletlerin ikbâli için, evlâdım,

Ma'rifet, bir de fazîlet... İki kudret lâzım.

Ma'rifet, ilkin, ahâlîye sa'âdet verecek

Bütün esbâbı taşır; sonra fazîlet gelerek. (Safahat/Âsım, s. 429)

4. Sanat ve Edebiyat

Nâbî, oğlunun “musiki, hitabet, şiir, inşa” gibi sanat dallarından haberdar olmasını istemektedir. Şayet şiire heves ederse, öncelikle Türkçe'de Nef'î ve Bâkî'ye, Acem şairlerinden de Tâlib, Sâ'ib, 'Örfî, Selîm, Feyz-i Hind, Nâzîrî, Kelîm divanlarına bakmasını, Şevket, Nizâmî, Husrev, Câmî, Enverî, Hâkânî, Sa'dî, Hâfız gibi önemli şahsiyetleri okumasını tavsiye etmektedir. Arapça ve Farsça olmadan şiir olmayacağını söyleyen Nâbî, oğlunun şiir ve inşa bilmesini, istiare, cinas, iham gibi edebî sanatlardan haberdar olmasını dilemektedir.

Âkif ile Âsım'ın muhaverenin ikinci bölümünde başlayan ilk diyalogu da edebiyat üzerinedir. Edebiyatın memleketin dirliği ve milletin birliği için ne denli önemli olduğu konusunda Âkif de Âsım

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

da mutabıktır. Köse İmâm ise aksine, birinci bölümdeki diyaloglarında Âkif'i tahrik ederek şiiri ve şairliği eleştirmektedir. Bu minvalde Köse İmam "Ne kadar dalkavuk, çıkarıcı varsa edebiyata edepsizliği soktular, tasavvuf diye bir şey uydurdular, Türk'e, rakı, şarap diye yutturdular. Bu edepsizlerin yanında tarih, 'haydi beni methet' diye mangır sunanların rezillikleri ile doludur." der. Fakat Köse İmâm, Attar ve Sa'dî gibi ediplerin hikmet kokan ifadelerini ve eserlerini beğendiğini de itiraf etmektedir. Bu bakımdan Köse İmâm, hikmet anlatmayan şiiri ve şairi eleştirse de Âkif, Âsım'ın edebiyatla ilgisinden memnundur ve milletin ruhunu tatmin edecek olanın edebiyat olduğunu savunmaktadır.

5. Saygı ve Tevazu

Oğlundan fukarayı merhamet nazarı ile gözetip onlara kötü söz söylememesini isteyen Nâbî, dervişlere ikrah ile bakmamasını, halini arz edenleri reddetmemesini tavsiye etmektedir. Kaba ve kötü insanlara sabırlı davranmak, onların gönlünü yapmak, onları memnun etmek, ihtiyacını görmek, üzgünse dinleyip teselli etmek gibi davranışlara yönlendirerek oğlunu empati yapması konusunda telkin etmektedir. "Mülayim, mütevazı, cömert, güzel hasletli, güzel ahlaklı ol; güler yüzlü olmak rahmet eseri, ekşi suratlılık nefret sebebidir." diyen Nâbî, giyim konusunda da oğluna "Ne giyerse akranın sen de öyle giy, emsallerin gibi davran, ne kadar ikbal sahibiysen de kürk insana kibir verir, ihtişam adamı medyun eder, derdini çoğaltır." diyerek giyimde de tevazuu öğütler.

Âkif, muhaverenin başında Köse İmâm'ı ihtiramla karşılarken; Köse İmâm'dan uzun süre görüşmedikleri için sitem ve azar işitir. Bu sitem arasında Köse İmâm'ın "Nesl-i hâzır denilen şey, pek acâib bir şey!" diyerek, zamandan ve zamanenin saygısız ve vefasızlığından dem vurduğu görülmektedir. Köse İmâm çoğu defa tahkir ve tahrik etse de Âkif, hiç saygısızlık etmemekte, bu durumları nezaketle ve nükte ile savuşturmaktadır. Fakat Âkif, Köse İmâm'ın dilinden söylediği meşhur şiirinde ise; doğu medeniyetinin temsilcisi olan bireylerin tevazuu ve saygı görüntüsü altında, suskun ve pasif olmasını kabul etmemektedir. Zira o, "bananeci" olmayıp haksızlık karşısında konuşan, bir yara gördü mü merhametle onarmaya çalışan, zalime düşman, mazluma dost olan ve bunların da irtica olmadığını savunan bir anlayışın temsilcisidir.

Yumuşak başlı isem, kim dedi uysal koyunum?

Kesilir, belki, fakat çekmeye gelmez boyunum (Safahat/Âsım, s. 384)

6. Körü Körüne Bağlanmak

Nâbî, oğlunu "Sahte pirlerden şeyhlerden uzak dur, evliya diye aldanma, sahte vaazını gerçek sanma, evliya mala tenezzül etmez." diyerek insanların dinî hassasiyetlerini sömüren zihniyetlere karşı oğlunu bir baba olarak telkin etmektedir:

Evlîyâ diyü sakın aldanma

Sâhte vaz'ını girçek sanma

Evlîyâ mala tenezzül mi ider

Sıklet-i nâsa tahammül mi ider (Hayriyye-i Nâbî, s. 250)

Âkif ise şu dizelerde başkasının etkisiyle yanlış yerlere sürüklenmeye karşı olarak şu öğütleri sıralar:

Adam mısın: Ebediyyen cihânda hürsün, gez;

Yular takıp seni bir kimsecik sürükleyemez.

Adam değil misin, oğlum: Gönüllüsün semere;

Küfür savurma boyun kestiğin semercilere. (Safahat/Âsım, s. 388)

7. Eğlence, İçki/Madde Bağımlılığı ve Oyun

Nâbî, oğlunu eğlence ve oyundan uzak tutmak istemektedir; "Kötülerle safa etme, kendine sarhoş dedirtme, kendini rüsva etme zira halkın nefretini toplarsın, sakın içki bağımlısı olma, fark etmeden mest olur gidersin. Allah'ın nehyettiği bu tür şeylere, günah ve isyana bulaşma, günahın sonu pişmanlık, cürmün sonu perişanlıktır. Berş, afyon, beng ve esrara yaklaşma, bunlar kötüdür, tiryakisi olur kurtulamazsın, "tiryaki" lakabı insan için çok kötü bir lakaptır."

Dü-şüş ümmîdi ile zâr olma

Yalvarup bir kemüğe hâr olma (Hayriyye-i Nâbî, s. 284)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Âkif'in Âsım'ı ise, içki ve kumar gibi meseleler konusunda çok sert ve nettir. Hatta öyle ki muhavere içinde Âsım, memleketin zor zamanlarında kumarhane basmış, buralarda vakit öldüren ve meclislerde zevkleneni dövmüştür.

8. Ümit, Sabır, Gayret

Nâbî'nin oğlu için üzerinde durduğu en mühim konulardan biri de “sabır”dır. Şair oğluna; işlerinde acele etmemesini, kalbini telaştan pak eylemesini nasihat etmekte, “sabırlı insana düşmanı bile dost olur, kara gece sabır ile sabaha erişir.” demektedir.

Âkif, şark kültüründeki yetiştirme tarzının nedense “ümitsiz, azimsiz ve motivasyonsuz” olduğunu, kendisine cesaret veren, “yürü oğlum” diyen kimsenin bulunmadığını hayıflanarak ifade etmiştir. Bu bakımdan Mehmet Âkif, tarihimizde ve edebiyatımızda adeta bir ümit ve azim şairi olarak varlık göstermiştir. Doğunun yeis içine düştüğünü, bu bataklıktan çıkmak için sabır ve sebat göstermediğini şair üzümlere ifade etmektedir:

*Ye'si tekfir eden imânıma olsun ki yemîn,
Bize telkîn-i ümîd etmediler, yoksa bu dîn,
Müslümanlık bu değil, biz yolumuzdan saptık,
Tapacak bir putumuz yoktu, özendik yaptık!*

...

*Ya senin âlem-i İslâm'ın inanmış ye'se;
Dîn-i resmîsi odur, vazgeçemez kim ne dese!*

...

*Ah o din nerde, o azmin, o sebâtın dîni;
O yerin gökten inen dîni, hayatın dîni? (Safahat/Âsım, s. 394-395)*

Köse İmâm, muhaverenin bir yerinde Şark'ı temsil ederek yeni nesillerden yana ümitsizliğini şu dizelerde dile getirirken:

*-Şimdi, oğlum, kızacaksın ya, fakat, boş ne desen;
Bu rezalet beni me'yus ediyor atiden.*

*Hale baktıkça adam kahroluyor elde değil;
Bizi kim kurtaracak, var mı ki bir başka nesil? (Safahat/Âsım, s. 409)*

Âkif ise, bir ümit nesli olarak Âsım'ı ortaya koymuştur:

-Âsım'ın nesli, Hocam. (Safahat/Âsım, s. 409)

Köse İmâm, böyle bir neslin hele de kendi oğlu nezdinde temsil edilmesinin hayal olduğunu söylese de Âkif -babasının oğluna haksızlık ettiğini savunarak- Âsım'ın faziletlerini “Çanakkale Şehitlerine” adıyla bilinen manzume içerisinde ve devamındaki dizelerde anlatmaktadır:

*Hocam, evlâdına benzer bulamazsın arasan,
Görmedim ben bu kadar dört başı ma'mûr insan.*

Ne büyük hilkat o Âsım, ne muazzam heykel!

Onu, bir şi'r-i hamâset gibi, ilhâm-ı ezel,

Sana sunduysa, açıp rûhunu teşrihe çalış...

Gâlibâ oğlanı yanlış görüyorsun, yanlış! (Safahat/Âsım, s. 409)

9. Evlilik

Oğluna “güzel yüze, güzellere, dilberlerin süsüne bağlanma” diyen Nâbî, “güzellere bakacaksın da adap ile bak, şehvet ile bakma.” demektedir. Kudretinin yettiği ile evlenmesini söyleyerek oğluna, eşini, evladına kavuşma vesilesi olarak düşünmesini tavsiye etmektedir.

Nâbî, “sabır” temalı bölümde evlilik konusunda oğlunun sabırla araştırma yapıp, evleneceği insanı doğru seçmesini öğütlemektedir. Nâbî'nin bu bölümde bazı etnik kökenlerden olan kadınlarla evlenilip evlenilmemesi yönünde de görüşler verdiği görülmektedir:

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Nâzûk ü nerm ise de alma Urûs
En eyûsi olur anun menhus*

*Hâyin olur Urus 'un merd ü zeni
Kapu ardında kurarlar düzeni*

*Gerçi Çerkes Abaza öyle degül
Olma anlara da çokluk mâ'il*

*Çerkesün cariyesi âfet olur
Abaza kızları bî-îffet olur*

*Moskov u Nemçe vü Efrenc ü Macar
Cümlesi hâyin-i ürcinâ-ber-hurdâr*

*'Arabun da çoğu olur bed-hû
Gerçi kim hizmete eyler tek u pû*

Olmak istersen eğer ki rahat

Gürciden gayriya itme rağbet (Hayriyye-i Nâbî, s. 263-264)

Âkif ise Köse İmâm'ın dilinden bir olay anlatarak evlilik kurumunun ne denli zayıfladığını aktarmaktadır: Köse İmâm'ın mahallesine taşına bir paşa, önce dindar görünmüş, mahalleye tam yerleştikten sonra da Rum bir kadımla olan gayr-ı meşru ilişkisi yüzünden alay edilecek durumlara düşmüştür; "başı açık, fesi yıkık, boynunda fular namına yular, yaşı altmış beşi bulmuş bu paşa, evli ve çocuklu olmasına rağmen karı derdine düşmüş", nihayet de kadın tarafından terkedilmiştir.

Hâsılı pek çok kurum gibi evlilik kurumunun da zarar gördüğü devirde Âkif, evliliğe pek yaklaşılmadığından dem vurmakta olup şehvetin esiri olmanın kişiyi gülünç durumlara düşüreceğini örneklerle anlatmaktadır:

Evlenip âile teşkili bugün zor geliyor,

Görüyorsun ya nikâhlar ne kadar seyreliyor! (Safahat/Âsım, s. 367)

10. Meslek Tercihleri

Nâbî, oğluna divan kâtipliği yapmasını tavsiye etmektedir. Bunun haricinde özellikle ayanlıktan, kadılıktan, paşalık kurumundan uzak durmasını öğütlemektedir:

"İstanbul'a yolun düşerse, mansıp ararsan kadı olma, zira başın kavgadan, telaştan kurtulmaz. Hatta bir bakarsın Rodos'a sürgün olmuşsun. Kadı, dellâl, miyancı, muhzır, kethüda ekseriyetle mal peşindedir. Bunlarda Hak ve padişah korkusu yoktur, rüşvet çoktur, isterlerse alacaklıyı borçlu çıkarırlar, isterlerse müflisi Karun yaparlar. Sûret-i Hak'tan görünürler, zulmü önlemek için çabalar zannedersin, bir bakarsın kese kese yetim malı alırlar, tütünün kendisini sevmezlerse de parasını kabul ederler. Paşalık dağdağası ile uğraşma, çok ıstırap çekersin. Mansıbını artırıp da masrafını artırma. Makamın masrafı çok olur, alır başını gider. Paşa dediğinin o kadar borcu vardır ki kimse bilmez, herkes ondan bir şey bekler, paşa ise ne verebilir ne de yok diyebilir. Paşalık almak için avare olma, paşalık dert, gam ve kasvettir. Ayanlığa asla heves etmese, seni kıskanırlar, makamına ve sana kast ederler. Zira iyi adam hâkimlerin işine yaramaz, onların işi akçedir. Merhametle ve liyakatle değil, onlara ancak rüşvetle yararsın. Ayan olmak istersen edepsiz ve hayâsız olmalısın. Olma. Ulema taifesi, şan ve şöhret sahibi olmak, halkı korkutmak, hâkime komşusunu dövdürmek, güçlü görünmek için daima güçlenmek ister. Bu tür kişiler, süs için borca harca can atarlar, her deliğe şöhret için girerler. İnsanlara kendilerine saygı duyulsun diye şiddet gösterirler. İsterler ki her dedikleri düstur olsun, her sözleri atasözü olsun, dediklerine uyulsun! Biri yanlışlıkla eteğini öpmezse, akşama kadar kötek yedirirler. Bu kişiler, uzun emelli olur, ama amelinin cezasını tez bulur. Zira felek ona fırsat vermez, bu böyle başa gitmez. Zira her Firavun'un bir Musa'sı vardır. Böyle değil de sessiz, kendi halinde bir ayan olacak olursan da; aciz, himmetsiz, korkak, gayretsiz, derler. Dolayısıyla sen bunları boş ver, ömrünü huzurla geçirmeye bak, ayan olacağım diye mihnet çekme, böylece mahkemeye ve divana gidip gelmek zorunda kalmazsın."

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Nâbî'ye göre; devlette “hocalık” kadar rahat meslek yoktur. Cümle halkın, devletin ve devlet adamlarının itimadı hocayadır, ettikleri itibar hocayadır:

*İ'timâd ide mülûk ü vüzerâ
İ'timâd ide sūdûr u vükelâ*

Bundan a'lâ dahı devlet mi olur

Merkez-i emn ü selâmet mi olur (Hayriyye-i Nâbî, s. 292)

Nâbî, oğluna ziraatla uğraşmasını da tavsiye etmektedir: “Ömürde ziraat gibi mutluluk veren iş olmaz. Tohumunu kendi elinle ek, başkasına yaptırma, ambarın dolduğunda vaktinde sat, malın kıymeti artsın diyerek malı saklayıp vurgunculuk yapma, buna cevaz yoktur, bu tür fiiller malın bereketini götürür, iflas ettirir.”

Âkif ise, Âsım muhaveresinin başında Köse İmâm ile diyalogunda meslek konusunda ilginç meselelere değinmiştir. Köse İmâm'ın Âkif'i tahrir ederek “ulemadan mı, fukehadan mısın, siyasi misin, nesin?” diyerek şairliği meslek olarak görmediğini, şiire meslek diye emek verilmemesi gerektiğini, Âkif'in profesyonel olarak baytarlığa devam etmesini önerdiğini görmekteyiz.

Âkif'in toplumcu yönü dolayısıyla şairliğe ve dolayısıyla mütefekkirliğe verdiği önem onun için vazgeçilmez seviyededir. Ancak Âkif, Âsım'a bir an evvel tahsilini tamamlamasını ve toplumda yeri olan, geçerli bir meslek sahibi olmasını sıklıkla öğütleyerek şöyle der:

*Şimdi Âsım, edebiyâtı bırak, bir tarafa;
Daha ciddî işimiz var, geçelim başka lâfa.*

...

Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,

Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya. (Safahat/Âsım, s. 428)

11. Şikâyet Yerine Çözüm Üretmek ve Toplumla İç içe Olmak

Nâbî, oğluna öğüt verirken esasen toplumdaki şikâyetleri dile getirmiştir. Ancak devrin durumunu kabullenmiş olarak aktaran Nâbî, oğluna toplumu değiştirmek, yönetmek ve yönlendirmek gibi bir vazife yüklemek yerine, böyle bozuk bir düzende kendi kendisini korumasını tavsiye etmiştir. Âkif ise, önce problemleri ortaya koymakla birlikte çözüm önerilerinde de bulunmaktadır.

Nâbî, ziyadesiyle halkın içinde olmuş, çeşitli meclislerde, türlü kişilerle birlikte vakit geçirmiş bir kişi olmasına rağmen oğluna; kapısını kapatıp, köşesine çekilip ilimle meşgul olmasını, tarih, kıssa, hikâye, hadis, tefsir okumasını, ömrünü boş söz ile geçirmemesini ve halktan kendisini saklamasını nasihat etmektedir. Hatta bunu; “dağdağaya yaklaşma, kuru ekmekle geçin, tek emin ol, sana ne derlerse desinler aldırış etme, insana lazım olan rahattır.” diyerek desteklemektedir:

*Çıkma aylarca der-i hânenden
Taşra meyl eyleme kâşânenden*

...

Al kitâbun ele sedd eyle derün

Olmasun hâric-i derden haberün

...

İnsâna lâzım olan râhattır

Ko desinler sana bî-himmettir (Hayriyye-i Nâbî, s. 244-245)

İşte Nâbî, zarar görmemesi adına oğlunun halka karışmamasını öğütlerken Âkif, Âsım'ın hassaten toplum içinde yer bulmasını istemektedir. Çevik, atılgan, cesur, hakkı savunan bir model olarak çizdiği Âsım karakteri hassas ve topluma dönük bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmakla birlikte Âkif, memleket harabeye dönmüşken rahat davranmanın mümkün olmadığını dile getirmektedir:

*-Yıkılan yurduma cennet diyemem, ma'zûrum;
Hani ma'mûre? Harâbeyle benim neydi zorum?
Heybe sırtında "adâlet" dilenirken millet,*

Müsterîh olmanın imkânı mı var, insâf et? (Safahat/Âsım, s. 383)

Köse İmâm'ın oğlu olarak Âsım'ın atik, cesur ve -hak söz konusu olduğundaki- kavgacı tutumu babasını rahatsız etmektedir. Âsım, vapurda oruçla alay eden gençleri dövmüş, ülke zor günler geçiriyorken alenen eğlence yapılan yerleri, meyhaneleri basmış, kumarbazları tehdit etmiş, paralarını almıştır. Kafasında bu defa Bâbiâlî'yi basmak, orada da nizamı sağlamak vardır. Köse İmâm, oğlu

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Âsım'ın bu tavır ve davranışlarını eleştirerek Nâbî'nin oğluna öğütlediği gibi “elin işine karışma” demekte ve oğlunu yermektedir. Âkif de Âsım'a makul davranmasını, fakat mücadelenin de yapılması gerektiğini savunarak bunun kavgayla değil ilimle olacağını söylemektedir:

Bâbîâlî'leri basmak, adam asmakla değil.

Çek bu işten bütün ihvânını, kendin de çekil.

Gezmeyin ortada, oğlum, sokulun bir sapaya,

Varsa imkânı, yarın avdet edin Avrupa'ya. (Safahat/Âsım, s. 428)

12. Genel Öğütler

Nâbî, dua bölümü başta olmak üzere mesnevisinin çeşitli yerlerine de bazı erdemleri nasihat olarak işlemiştir. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Edep mesleğin olsun, faiz yeme, Hakk'ın ve halkın gözünden düşme, kesene rüşvet mal sokma, dilini tut, dağdağadan uzak kal, rızık için gam çekme, ağzını başkasından sürekli bir şeyler istemeye alıştırma, bencillik yapma, dedikodudan uzak dur, kimseyi kınama, Allah'tan başkasına niyaz etme, derdini namerde açma, ümitsiz olma, kimseyi kıskanma, halka lütfet, malın ve evladın çok olsun, iyi evlatların olsun, kimsenin sende hakkı kalmasın, hasım ile mahkemeye giderek vakit kaybetme, kendine güzel elbiseler yaptırıp, eskileri hizmetkârlarına giydirme.”

Âkif'in üzerinde durduğu en temel ve genel konular ise; ilim, azim, gayret, ümit, cesaret, hakkı söylemek ve savunmaktır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Türk edebiyatı nasihatlerle ve hikmetli ifadelerle mücehhez, güçlü bir edebiyattır. Bu gücü manevi değerlerine bağlı medeniyet tasavvurundan almaktadır. İslam dairesi içerisinde “iyiliği emredip, kötülükten men etmek” şeklinde özetlenebilen tebliğ anlayışına binaen, mütefekkirlerin okuyucularına bıraktıkları en güzel hediye şüphesiz güzel ahlakı tavsiye ettikleri, ideal insanı inşa etme kılavuzları olarak kaleme aldıkları nasihatnamelerdir. İslam itikadınca Müslüman için timsal de, ideal de, model de Hz. Muhammed aleyhi's-selâmdır. Ancak mütefekkirlerin Hz. Peygamber üzerinden her türlü ifadeyi/kurguyu söz konusu etmeme hassasiyetinden dolayı, şairler insanı idealize ederken toplumun bizatihi içinden kişilere de eserlerinde yer vermişlerdir.

Allah'ın kullarına, peygamberlerin ümmetlerine ettikleri nasihatleri bir eğitim-öğretim aracı/yöntemi olarak benimseyen şairler ve edipler, bilhassa Hz. Peygamber'in “Din nasihatir.” hadis-i şerifine atfen nasihatname yazmaya ve okumaya özel ilgi duymuş, ihtimam göstermişlerdir. Zira dünyada huzuru tesis etmekle beraber, ahirete de hazırlık yapmayı öngören bu nasihatnameler, ideal nesillerin eğitilmesi ve ideal toplumların oluşması yolunda önemli bir vazifeyi yüklenmişlerdir. “Hükümdara nasihat, vezire nasihat, öğrenciye nasihat” gibi karşılıklı bir ilişki sahası üzerinde kurgulanan nasihatnamelerin en dikkat çekenleri “babadan oğula” nasihatlerdir. Bu bağlamda; Nâbî'nin oğluna, Âkif'in de Köse İmâm'ın oğluna hitaben kaleme aldığı eser, edebiyatımızda müstesna birer yere sahiptir.

Yükselme ve çözülmeye götüren anlayışlar, dinî ve tasavvufî hayatın algılanışı, görgü kurallarındaki farklılaşmalar, din ve kültürler arası etkileşimler, resmî ve sivil toplumun değer yargıları, yöneten ve yönetilenlerin ahlâkî tavırları gibi gelişim ve değişim süreçleri (Keleş, 2010: 185), iki şair açısından da bir takım benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Bundan hareketle 1701'de kaleme alınan *Hayriyye* ile 1924'te yayımlanan *Âsım* arasında idealize edilen karakteristik özellikleri mukayese ettiğimiz çalışmamızın sonuçları aşağıda sunulmuştur.

1. Ebu'l-hayr Mehmed Çelebi'nin adındaki Hayr/Hayrî, “hayırla ilgili, hayra yönelik” anlamında olmakla birlikte Âsım da “ismet, iffet” kavramlarını havi bir isimdir. Nâbî'nin oğlu olan Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi, gerçek bir kişidir. Âkif'in seslendiği Âsım ise eserde Köse İmâm'ın oğlu olarak tanıtılmakla birlikte gerçekliği tartışma konusudur. Âkif'in “Âsım” ismini tanıdığı birinin isminden mülhem kullanması mümkün ve tabiidir fakat Âkif'in mükemmel özelliklerle donattığı, tarif ettiği bir Âsım'ın olandan çok olması gereken bir gençliği temsil etmesi daha makul görünmektedir. Âkif'in oğlu Emîn'i yahut Tâhir'i değil de, Köse İmâm'ın oğlu Âsım'ı tasvir edip onu idealize kılması, ona hitaben nasihatlerde bulunması son derece dikkat çekicidir. Acaba Âkif, oğullarında ideal bir genç ışığı mı

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- görememiştir? Yahut gerçek kişiyi muhatap almanın, idealizmi sağlamayacağını mı düşünmüştür? Bu konu, üzerinde ayrıca durulmaya değer bir konudur.
2. Sebki Hindî'nin revaçta olduğu bir dönemde Nâbî'nin hikemî tarza yönelmesi, devrin şartlarının gereğidir, bu durum Âkif için de geçerlidir. Medeniyet çatışmaları arasında kalan toplumlardaki kırılmalar baş gösterdiğinde Nâbî ve Mehmet Âkif gibi mütefekkirlerin çıkması oldukça hayati ve edebiyat tarihimiz açısından son derece anlamlıdır.
  3. Nâbî'ye göre model insan olmanın ilk şartı, İslam'ın temel farzlarını yerine getirmekle sağlanır. Özellikle namaz, “âdem” olmak için ilk gerekliliktir. Âkif'in temel gayesi de, asrın idrakine İslam'ı söyletmek, İslam'ı zamaneye en uygun şekilde anlatmaktır. Dolayısıyla Âkif'e göre de model insanın önceliği, İslam'ı anlamak ve İslam'ı yaşayıp, yaşatmaktır. İki şairin de din ve inanç konusundaki müşterek ifadeleri, İslamiyet'in insani değerleri haiz, âdemoğluna mutluluk getirecek evrensel tek din olmasından kaynaklanmaktadır.
  4. Nâbî, “sessiz, sakin, kendi halinde, münzevi, köşesine çekilip kitap okuyan, ilimle uğraşan, etliye sütlüye karışmayan, elini taşın altına koymayan fakat huzurlu bir oğul” idealini ortaya koymuştur. Fakat Âkif'in Âsım'ı başta “İslam'a sövene dayak, israf edeni, zevk ve eğlence içinde olanı basıp yağmalamak, kumarcıyı tehdit etmek” gibi bir yol izlese de Âkif, zorbalıkla bir şey elde edilemeyeceğini, bu bozukluklarla böyle baş edilemeyeceğini anlamış olarak milletin ve memleketin kaderinin ancak ilimle değiştirilebileceği kanaatini taşımakta ve Âsım'a da bunu nasihat etmektedir. Diğer yandan Âkif'in ifadesiyle Âsım; dinine ve milletine bağlı, köklerine ve geçmişine sahip çıkan, geleceği tasarlayan, aç çıplak cepheden cepheye koşan, ölümle yüz göz olan, namusunu çiğnetmeyen, düşmana geçit vermeyen, derin ve cesur yürekli, imanlı, hisli, zarif, irfan ve ilim sahibi, zihni zinde, güreşten ve yarıştan anlayan, geniş omuzlu, uzun boylu, kolu ve bileği sağlam, hem ruhen hem de bedenen güzel ve kuvvetli bir gençtir. Netice itibarı ile Hayrî pasif fakat mutlu, Âsım ise aktif fakat zor bir hayata yönlendirilmiştir.
  5. İki eser de yönetsel ve toplumsal çözümlerin yaşandığı devirlerde kaleme alınmıştır. Bu bakımdan iki esere de eleştirel bir üslup hâkimdir.
  6. Nâbî, her bölümün başında oğluna övgü ve sevgi bildiren ifadeler kullanmıştır. Âkif ise sürekli olmamakla birlikte yeri geldikçe Âsım'ı methetmekte ve ona olan inancını ve ümidini dile getirmektedir.
  7. Nâbî, oğlundan beklediği ve yapmasını istediği şeyleri, “yap, et, yaklaşma, yapma” gibi emir cümleleri ile hüküm halinde bildirir. Ancak Âkif, Âsım'ın yapmasını/yapmamasını istediği şeyleri hikâye ederek alt metin/mesaj olarak vermekte, emir/hüküm bildiren cümleleri nadiren kullanmaktadır.
  8. Nâbî, tam anlamıyla bir idealizm iddiasında değildir ancak Âkif, “Âsım'ın nesli” diyerek zihnindeki ideal nesil tasavvurunu ilan etmektedir. Esasen Nâbî, tavsiyelerini tutanların erdemli bireyler ve dolayısıyla üstün bir nesli oluşturacağını düşündüğünden meseleye ideolojik değil, tebliğ ve mutluluk çerçevesinden bakmaktadır.
  9. Âsım kitabında Âkif, Müslüman dünyasının portresini çizmiştir. Özelde Anadolu'da, genelde İslam coğrafyasındaki kırılma ve bozulmaların önüne geçmek için çareler aramaktadır. Köse İmâm bu durum karşısında ümitsiz dururken Âkif, bu ümitsiz adamın oğlundan ümitvârdır.
  10. Ayanlık, kadılık, paşalık gibi mesleklerdeki bozulmalara dikkat çeken Nâbî, divan hocalığı mesleğiyle oğlunu “sırtını devlete yaslaması” konusunda öğütlemektedir. Âkif ise muallimliğinin de bozulduğunu, devlet kademesinde ve toplumun genelinde bir kırılma yaşandığını ifade etmektedir. Günümüzde de “devlet kapısı” tabiriyle en çok rağbet gören, özlük haklarıyla olumlu anlamda dikkat çeken “öğretmenlik, hocalık” mesleklerinin o dönem için de itibar, huzur ve gelir kaynağı olarak düşünüldüğü görülmektedir. Âkif ise doğrudan bir meslek tavsiyesinde bulunmadan Âsım'ın Avrupa'ya giderek tahsil yapmasından ve mutlaka bir meslek sahibi olmasından yanadır, zira insanların meslek sahibi olanlara itibar ettiğinin farkında, mesleği olmayan kişi istediği kadar cesur ve idealist olsun, kimsenin onu nazar-ı itibara almayacağını idrakindedir.
  11. Nâbî, tıp ilmi hariç felsefe, kimya, astronomi gibi ilimlere karşı olduğunu söylemektedir. Hâlbuki aynı İslamiyet'e inanan bu iki şairden Âkif, pozitif bilimleri de bilmenin ne denli gerekli olduğuna sıklıkla temas etmektedir. Hatta geri kalmışlığın ve ülkenin harabeye

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dönmüş halinin de Garb'a kaptırdığımız ilim olduğunu söylemektedir. Bu bakımdan muhtemeldir ki; Nâbî dönemindeki pozitif bilimlere olan bu menfi bakış, Âkif'in harabeye dönmüş bir memleketi tasvir etmek zorunda kalmasının baş sebeplerindendir.

12. Âkif birkaç yerde iki-üç asırlık bir bozulmadan bahsetmektedir. Dikkatle incelendiğinde bu sürenin başı Nâbî'nin şikâyete başladığı döneme denk geldiği görülmektedir. Aralarındaki üç asırda bozulmaların düzelmediği hatta daha da derinleştiği bu iki şairin ifadelerini mukayese ettiğimizde sarahaten gün yüzüne çıkmaktadır. Ancak özlenen insanın dün de, önceki gün de hatta bugün de aynı olması şaşırtıcı ve üzerinde düşünölmeye muhtaç bir meseledir.
13. Bu iki büyük şairin her biri vecize niteliği taşıyan ifadelerinin, bugün yeniden okunmasına, dramatize edilerek halk ile buluşturulmasına ahlaki bakımdan ziyadesiyle ihtiyaç vardır. Fakat yeni dünya düzeni içinde bireysel ve yönetsel, imani ve içtimai varlığımızın devamlılığı ve selameti için "Hayrî" formölünün bazı bakımlardan geçerli olmadığı ve "Âsım" idealinin de bazı noktalarda yetemeyeceği düşüncesiyle, şekillendirilmiş ve geliştirilmiş yeni ve daha güçlü bir ideal/model profile ihtiyaç duyulduğu kanısında olduğumuzu da ifade etmek isteriz.

KAYNAKÇA

- ÇAĞRICI, Mustafa (2004). "Nasihat". İstanbul: TDV. C. XXXII. s. 408-409.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1997). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat (14. Baskı)*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- EMİROĞLU, Selim (2010). *Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi.
- GÖÇGÜN, Önder (2012). "Mehmet Âkif'in Şiirlerindeki "Âsım" Gerçeği Ve "Âsım"dan Dinlediklerim...". Pamukkale Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi, Belgi, Sayı 4 (Yaz 2012/II).
- KAPLAN, Mahmut (2008). *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- KELEŞ, Reyhan (2010). "Türk Edebiyatında Nasihat". Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED] 44, Erzurum 2010, s. 183-209.
- SU, Hüseyin; KARADENİZ, Abdurrahim (2009). *Mehmet Âkif Ersoy, Safahat*. Ankara: Hece Yayınları.
- ŞÜKÜN, Ziya (1996). *Gencine-i Güftâr, Ferheng-i Ziyâ*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**SİYASETNAMELERDE İDEAL DEVLET ADAMI MODELİ: NİTEL ARAŞTIRMA
YÖNTEMİ OLARAK İÇERİK ANALİZİ ÖRNEĞİ**

Rasim AKPINAR¹

ÖZET

Siyasetnameler daha iyi, daha erdemli bir kamu yönetiminin sağlanmasına yönelik devlet adamlarına, kamu yöneticilerine öğüt veren eserlerdir. Siyasetnamelerin Türk-İslam Medeniyetinde özel bir yeri bulunmaktadır. Bu çalışmada başlıca üç düşünürün devlet yönetimi konusunda devlet adamlarına tavsiyeleri, devlet adamlarının taşınması gereken nitelikler üzerinde sosyal bilimlerde nitel bir araştırma yapılmıştır. Çalışmada üzerinde durulan dökümanlar şunlardır: 1) Nizamülmülk. Eseri: Siyasetname, 2) Koçi Bey. Eseri: Koçi Bey Risalesi, 3) Defterdar Sarı Mehmet Paşa. Eseri: Devlet Adamlarına Öğütler.

Araştırmanın konusunun “iyi devlet adamı” niteliklerinin siyasetnamelerde/metinlerde nasıl işlendiğini anlamak olması nedeniyle, çalışma nitel araştırma yöntemlerinden temel nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Temel nitel araştırma yönteminde veriler, görüşme, gözlem ya da doküman analizi teknikleri ile toplanıp endüktif olarak analiz edilir ve temalara ulaşılır. Çalışmada verilerin toplanması açısından doküman analizi, elde edilen verilerin analizi için nitel içerik analizi teknikleri kullanılmıştır. Nitel içerik analizinin hazırlık, organizasyon ve bulguların raporlanması biçiminde üç temel evresi vardır. Hazırlık aşaması verilerin toplanma yöntemi, örnekleme stratejileri ve analiz birimleri ile, organizasyon aşaması kategorilerin ve temaların oluşturulması ile, sunum aşaması ise bulguların ve analiz sürecinin raporlanması ile ilgili süreçlerdir. Bu çalışmada doküman analizi ve içerik analizi birlikte kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Siyasetname, Nitel Araştırma, İçerik Analizi.

1. Giriş ve Kavramsal Çerçeve

Günümüzde toplumsal yapının en sahici alanlarından birisi hiç şüphesiz siyaset olgusudur. Siyaset, gündelik yaşantımızda karşımıza çok farklı anlamlardaki kullanımlarıyla çıkmaktadır. Örneğin, kimi zaman insanların birbirlerini “bırak siyaset yapmayı!” sözleriyle siyaset kurumu boş, manasız, sonuç vermeyen bir eylem olarak eleştirildiği; kimi zaman anne ve babaların çocuklarına başlarını derde sokacak sakıncalı bir şey olduğunu ima eden “siyasete bulaşma!” diye tenbihte buldukları; kimi zaman ise siyaset arenasında “ahlaklı siyaset, ilkeli siyasetten yanayız vb.” söylemlerinde siyaset kavramının sık sık kullanıldığı görülmektedir. Gündelik dilimizde birçok anlamda kullanılan siyaset kavramı ile ilgilenmediğini ifade eden bir kesim de muhakkak vardır. Ancak siyaset siz ne kadar ilgilenmediğinizi iddia etseniz de siyaset sizinle muhakkak ilgilenecektir. Heywood’u hatırlayalım, “devletin gölgesi hemen hemen bütün beşeri faaliyetlerin üzerine düşer” derken (Heywood, 2006: 123); O siyasetin, toplumsallığını ön plana çıkarıyordu. Oturduğunuz evin emlak vergisi oranı ile ilgili bir karar, eğitim sistemi ile alınan bir karar, yahut sadece uygulanan değil uygulanmayan karar da sizi elbette etkileyecektir.

Siyaset diğer toplumsal yapıyı oluşturan kurumlar gibi evrensel bir kurumdur. Siyaset insanlık tarihi boyunca formu değişik olsa da her daim olmuştur. Siyaset için yeterli bir insan grubu olsun. Heywood’un altını çizdiği hususu hatırlayacak olursak, “Robinson Crusoe gibi yalnız bireyler basit bir ekonomi geliştirebilirler, bir sanat ortaya çıkarabilirler ancak siyaset yapamazlar, siyaset bir başka insanın, Cuma’nın gelişiyle başlar” (Heywood, 2006:1).

Etimolojik köken bakımından Yunanca bir sözcük olan ve kent devleti anlamına gelen “polis”ten türeyen politika kavramı, devlet ya da yönetim işlerine katılma anlamına gelmektedir. Devletten daha kapsamlı bir kuruluş olarak nitelendirilen polis, yalnızca toplumsal ve siyasal bir örgütlenme biçimi değil aynı zamanda askeri ve ekonomik yanı da olan bir bütünü, egemen bir şehir devletini ifade etmektedir (Flew, 2000: 12; Çilingir, 2009: 10). Doğu düşüncesinde ise politics kavramının karşılığı olarak kullanılan siyaset kavramı Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş bir kelime olup bu dilde “siyasa” şeklinde kullanılmaktadır. Arapça’da sasa kökünden gelen siyasa kelimesi

¹ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü, Muradiye Kampüsü, MANİSA, rasimakpinar@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamına gelmekte ve etimolojik olarak da İbranice Kitab-ı Mukaddes'teki at anlamına gelen sus kelimesine bağlanmaktadır. At bakmak, yetiştirmek, terbiye etmek şeklindeki ilk kullanımlarının zaman içerisinde insanların yetiştirilmesi ve terbiyesine, oradan da insanların ve şehirlerin refahını artırmak için belirli yöntemler kullanarak onları yönetme sanatına dönüştüğü görülmektedir (Dursun, 2006: 25). Siyasetin yönetme sanatı olduğuna ilişkin vurgu Ortaçağ yönetim felsefesinin en önemli düşünürlerinden olan Farabi'de doruk noktasına ulaşmaktadır. Farabi'ye göre, insan yaradılışı gereği medenidir, birlikte yaşamaya eğilimlidir. İnsanın nihai amacı mutluluk ve erdeme ulaşmak olmalıdır. O, mutluluğun tek başına kazanılabileceğine inanmaz. Ancak siyaset aracılığı ile iyi ile kötü, güzel ve çirkin, erdemli ve erdemsiz birbirinden ayırt edilerek pratiğe uyarlanabilir. Bütün bunların işlerlik kazanması, siyasi bir teşkilatlanmayı ve bunu gerçekleştirebilecek bir yönetim veya başkanı gerekli kılar (Cihan, 2004: 20; Çilingir, 2009: 52; Eryılmaz, 2009: 30). Ona göre siyaset; bilimdir, sanattır, bilgeliktir. Siyaset; bulunduğu şehri mükemmelleştiren, mutluluğa ve erdeme ilişkin nitelik ve yetenekleri yerleştirerek sürekliliğini sağlayan ve koruyan başkanlık/liderlik etme sanatıdır (Kars, 2006: 22- 23).

Siyaset kurumunun en önemli yapı taşları devlet, devlet adamı gibi kavramlardır. Devlet, Antik Yunan'dan bu yana klasik siyaset biliminin en önemli konusu, düşünürlerin üzerine en çok fikir ürettikleri, ne olduğu, ne olması gerektiği hatta olmasının gerekip gerekmediği (Akal, 2000: 21), kaynağının ve hemen her formunun tartışıldığı bir olgu olmuştur. İnsanlık tarihinde ne kadar geriye gidersek gidelim, insanların ilk ortaya çıktığı andan itibaren toplum halinde yaşadıklarını makul bir varsayım olarak alabiliriz. Başka deyişle, toplum öncesi bir durum, filozofların, toplumbilimcilerin, siyaset kuramcılarının yalnızca toplumu anlamak, açıklamak ve temellendirmek için başvurdukları zihinsel bir kurgudan fazla bir anlam taşımadığı söylenebilir. O halde insanların aile, kabile, gibi küçük toplumsal örgütlenmeler içinde de olsa her zaman bir toplumda veya toplulukta ve başka insanlarla toplumsal ilişkiler içinde yaşamış olduklarına farz etmek doğru olacaktır (Arslan, 2001:152). Bu topluluk halinde yaşayan insanlar; yabancıya, düşmana karşı savunmak, hayatta kalmak için ontolojik güvenlik nedeniyle, beslenme, barınma için ekonominin oluşturulması ve bölüşüm sisteminin oluşturulması nedeniyle ve bu iki temel faktörü kurumsal bir yapıya kavuşturmak amacıyla devleti inşa etmiştir.

Devleti, iktidarı, gücü sınırlandırma, dengelendirme siyaset kurumunun temel sorularından biridir. Gewirth'in de dediği gibi "Siyaset felsefesinin ana konusu siyasal gücün ahlâkî olarak değerlendirilmesidir. Siyasal gücün en önemli tezahürü, toplumun diğer bütün bireyleri, kurumları ve kurallarının üzerinde en güçlü etki ve yetkiyle donatılmış yönetime ve bunlarla ilgili kanunlara sahip olan devlette ortaya çıkar. Siyaset felsefesi bu güçlü siyasal iktidarı ahlâkî denetim altına alarak iktidarın kaynağı, sınırları, amaç ve hedefleri hakkında ahlâkî koşullarla onları denetimleyecek ölçütler getirmekle ilgilenir. Siyaset felsefesinin ahlâk felsefesinin bir uygulaması ya da dalı olması bundan ileri gelir" (Gewirth;2011:349).

Türk-İslam medeniyetine siyaset felsefesi nazarıyla bakıldığında siyasetnamelerin iktidarı, gücü sınırlandırma babında yöneticilere ahlaki sınırlar çizen önemli belgeler olduğunu söylemek mümkündür. Siyasetnameler yazıldıkları dönemin sosyal, siyasi, ekonomik, dini ve kültürel yaşantısını aksettirdikleri için tarih öğretiminde son derece önemli eserlerdir. Kuran-ı Kerim'den, Hadis-i Şeriflerden, menkıbelerden, hikâye ve fıkralardan örnekler verdikleri için aynı zamanda ahlâkî eserlerdir (Memiş, 2008:107). Türklerin kurduğu devletler de dâhil İslam devletlerinde, hükümdarlara ve idarecilere yardımcı olmak amacıyla, devlet idaresi üzerine bir takım eserlerin yazıldığı malumdur. Farabi'nin "El Medinet'ül Fazıla" ve "Es-Siyaset'ül Medeniye" adlı Arapça eserleri, Alparslan ve Melikşah gibi Büyük Selçuklu hükümdarlarına vezirlik etmiş olan Nizamü'l-Mülk'ün Fars dilinde kaleme almış olduğu ünlü "Siyasetname" ve Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in "Kutadgu-Bilig" adlı eserleri siyasetname türünde yazılmış eserlerin en güzel örneklerini teşkil ederler (Memiş, 2008: 106).

Siyasetname, padişahlara ve büyük devlet yöneticilerine devlet işlerinde ve halka adaletli davranmaları yolunda öğüt veren eserler olarak tanımlanmaktadır. Siyasi, etik ve yönetsel öğütleri içeren siyasetnameler; yönetenlerle yönetilenler arasındaki ilişkiyi düzenlemek, adaletin hâkimiyetini sağlamak, devlet adamlarına yol göstermek amacıyla yazılmışlardır (Yılmaz, 1999:69). Siyasetnameler bir tür nasihatname ya da öğüt kitapları olarak görülebilirler ve bazen bizzat hükümdarın, maiyetine, şehzadesine ya da halkına öğüdü şeklinde yukarıdan aşağıya; bazen de bilge ve bilgin bir kişinin krala, hükümdara, padişaha, halifeye, hakana, kısacası yöneticiye verdiği öğütler

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak karşımıza çıkarlar (Gündüzöz, 2007:35). Siyasetnameler; hükümdarda ve devlet adamlarında bulunması gereken özellikler hakkındaki tespitleri, devlet yönetiminin şartlarını ve esaslarını irdelemeleri, çağlarının toplumsal hayatını ve kurumlarını, sosyal değerlerini ortaya koymaları, ele aldıkları sosyal yapı ve problemlere eleştirel bir yaklaşımla eğilip çözüm önerileri getirmeleri, hükümdarların ve devlet adamlarının sahip olmaları gereken özellikleri belirlerken; sosyal yapıdaki problemlere çözüm önerileri getirirken ortaya koydukları sosyal değerler ve ilkeler ile günümüz yönetim anlayışına katkı sağlayabilmeleri açısından da önemli kaynaklardır (Ergan, 1998:28).

2. Metodoloji ve Uygulama

Nitel veri analizi, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi veri toplama tekniklerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi, bütüncül ve ontolojik bir biçimde ortaya konmasına yönelik niteliksel özelliklerin irdelendiği bir sürecin izlendiği analiz türüdür. Ergün'e göre insan ve grup davranışlarının "niçin"ini anlamaya yönelik araştırmalara nitel ("qualitative") analiz denir(Ergün, 2005:24). Yıldırım ve Şimşek'e göre nitel veri analizi ise, kuram oluşturmayı temel alan bir anlayışla sosyal olguları bağlı buldukları çevre içerisinde araştırmayı ve anlamayı ön plana alan bir analiz türüdür (Şimşek Yıldırım, 2008:38).

Bu çalışmada "içerik analizi" yöntem olarak seçilmiş ve araştırma buna uygun bir biçimde şekillenmiştir. Zira içerik analizi, genellikle çok sayıdaki metin içeriklerinin ortak yönlerini ortaya çıkarmak amacıyla, önemli olan anlamların yapılandırılmasına ve sınıflandırılmasına yönelik, nitelden nicele doğru genelleştirmeyi sağlayan bir yorum biçimidir (Gökçe, 2006: 17-18).

Aynı zamanda bu yöntem, bir söylemi anlamada ve yorumlamada, öznel etkenlerden kurtulmayı sağlamak ve söylemin ilk bakışta sergilenen kolayca yakalanan içeriği yerine, gizli, üstü örtülü anlamlarını ortaya koymayı amaçlayan ve hatta mesajda bireyi görünmeden etkileyen öğelerin belirlenmesine yönelik ikincil bir okuma sağlar (Bilgin, 2006: 1).

Burada üstü örtülü anlamlara ulaşılmasından kasıt, metnin ana fikir dışında kalan, ancak kültürel olarak inşa edilmiş kodların metin içinde aranmasıdır. Bahsi geçen kodlar bu araştırma için bugün de modern zamanlar için geçerli olan iyi devlet adamı profilini oluşturan temel özelliklerdir.

Bu bağlamda kaynaklar başlığı altında belirlenen metinler incelenerek kategoriler oluşturulmuş ve karşılaştırma yapılmıştır. Bulgular aktarılırken ise, metinde geçen her bir ifadenin aktarılması yerine kategoriye bağlanan ve kategorilerin örneklenmesinde geçerli olan somut metin örnekleri seçilmiştir.

Çalışmada üzerinde durulan dökümanlar şunlardır:

- 1) Nizamülmülk. Eseri: Siyasetname,
- 2) Koçi Bey. Eseri: Koçi Bey Risalesi,
- 3) Defterdar Sarı Mehmet Paşa. Eseri: Devlet Adamlarına Öğütler.

2.1. Adalet sahibi olmak

Nizamülmülk siyasetname isimli eserinde adaletle çok büyük bir vurgu yapmıştır. Eserin birçok yerinde adil olmak, adalet gibi kavramlara rastlanmaktadır.

"...Dünyayı adaletle süsleyeceğim, Allah beni bunun için yarattı, zalimlerin zulümlerini ortadan kaldırmak için kullarının üzerine bana padişahlık verdi...", "...Sarayımız adaletsizliğe uğrayan ve zulüm görenlere açıktır. Allah bize bu rütbe ve padişahlığı zalimlerin zulmünü mazumlardan kaldırmak için vermiştir...", "O halde padişahın adaletli olması ve zalimlerin ellerini mazumların üzerinden çekmesi gerekir...", "... Melik, inkâr ve küfürle ayakta kalabilirse de, zulümle ayakta kalmaz", "... Haksız yere kan dökülmesine rıza göstermemek, padişaha farzdır..."

Nizamülmülk siyasetnamesinde adaleti dini bir retorik ile beslemiştir:

"Hiçbir günah padişahların günahından daha büyük değildir. Çünkü Allah, padişaha verdiği, kendi kullarına hüküm ve emretme gibi yüce bir yetkiyi hiç kimseye vermemiştir. O halde padişahın adaletli olması ve zalimlerin ellerini mazumların üzerinden çekmesi gerekir. Eğer melik adaletsiz olursa, bütün askerleri sahip oldukları nimetleri hiçe sayar, Allah'ı unutarak zalim olurlar; şüphesiz Allah'ın gazap ve öfkesi, her tarafta kendilerini bulacağı gibi, çok az bir zamanda ülke harabeye döner. Adaletsiz padişahlar, günahlarının sebebiyle kısa ömürlü olurlar; ya öldürülürler veya padişahlıkları el değiştirir"

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Peygamber aleyhissalatu vesselam: “Adalet dünyanın izzeti ve sultanın gücüdür.” buyurur. Adalet, ordu ve reyanın selameti, iyiliğin mihenk taşıdır. Nitekim Tanrı azze ve celle buyurur ki: “Göğü yüksetti ve ölçüyü koydu” [Rahman suresi; 7] yani adaletten daha hayırlı bir şey yoktur.”

“Fudayi bin İyaz, “Duam kabul olaydı da adil sultandan gayrısına dua etmeyeydim. Çünkü onun, Allah kullarının ve cihanın selametinin yolu adaletten geçer.”

Nizamü'l-Mülk eseri boyunca adil bir devlet adamı prototipi vermeye çabalar:

“Cümle hükümdarların kendisinden sorulduğu cihan dedikleri ailenin reisi olan” hükümdar “dünya işleri ve cihan ahalisinin kamu düzeninden sorumludur; fitne ve kargaşa onun sayesinde bastırılır; adaleti sayesinde hoşça zaman geçirip kendilerini güvende hissetmeleri ve idaresine duacı olmaları için insanların gönlünde ve gözünde ona dair derin bir saygı vardır.”

Nizamü'l-Mülk'ün siyaset felsefesinde adalet olmazsa olmaz bir şart olarak takdim edilir:

“Peygamber efendimizden şöylece nakledilir ki: “Bu cihanda halka idarecilik yapanlar, mahşer günü huzura elleri bağlı getirilirler. Şayet adil imiş ise, adalet onun ellerini çözüverir ve cennete ulaştırır; yok eğer zalim imiş ise zulmü ellerini bağlar ve elleri boynundan zincire vurulmuş bir şekilde onu cehenneme götürür.”

Koçi Beyde de görüldüğü üzere, Koçi Bey düzenin bozulmasında, özellikle adaletsizliğin artmasına yani daire-i adaletin bozulmasına dikkat çekmektedir.

“Osmanlı saltanatının, şevket ve kudreti asker ile dir. Askerin ayakta durması, hazine ile dir. Hazinenin geliri, reaya (halk) ile dir. Reyanın ayakta durması, adalet ile dir. Şimdi âlem harap, reaya perişan, hazine noksan üzere”.

Koçi Bey de siyasetnamesinde adaletle çok büyük bir vurgu yapmıştır.

“Adâlet, ömrün uzunluğuna sebeptir. Fukarâ ahvâlinin düzeni padişahların cennetlik olmasına sebep olur. Bu dediklerim sözler, benim sözlerim değildir. Bilginler ve şeyhler sözüdür. İnanılmazsa onlardan sorula.”

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da Devlet Adamlarına Öğütler isimli eserinde adaletle büyük bir önem vermiştir.

“Zamanı, saltanatın önemli işlerine harcamalıdır; saza, söze ve içkiye meyletmek doğru değildir. O makama geldikten sonra gereken, sükûn, Tanrı korkusu, adalet ve kanaattir. Mümkün merteye kendini düzeltmeye ve işleri düzene koymaya özenmek ve çalışmaktır.”

“Gerek şanlı padişah, gerek şanı yüksek vezir ve ülkenin Valileri, halkın yargıç ve subayları her zaman durumlarını kutsal şeriata uydurmaya, ve adalet üzere hareket etmeye gayret ve dikkat eylemek gerektir.”

“Zira adalet hakkında Peygamberimiz, “bir saatlik adalet, yetmiş yıllık ibadetin yerini tutar” buyurmuşlardır.”

“Sultanlık ancak devlet adamlarıyla (rical), devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur” Yani “Devlet düzeni rical ile dir ve askerinin ayakta durması hazine parasıyledir ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı ile dir ve iyi hal ile dir ve ülkenin bayındırlığı da adalet , iyilik ve zalimlere karşı koyma siyaseti ile dir. Başka türlü olmaz”.

2.2. ilim sahibi olmak

Siyasetnamelerde adalet gibi vurgu yapılan bir diğer kavram yöneticinin ilim sahibi olmasıdır. Nizamülmülk siyasetname isimli eserinde ilim sahibi olmaya da çok büyük bir vurgu yapmıştır.

“Padişah ilimsiz adım atmayıp cahilce işlere mani olduğu için Allah'ın lütfuna mazhar, ilim yâr ve yardımcısı olduğu için iki cihanda da bahtiyar olur.”

“Süfyan Sevri, 'En iyi sultanlar alimlerle düşüp kalkanlar, en fena bilginler padişahlarla birlikte olanlardır' der”

“Lokman Hekim, 'Bana ilimden daha dost kimse yoktur, ilim hazineden daha iyidir, çünkü senin hazineyi koruman gerekir, halbuki ilim seni korur' der”.

Koçi Bey de siyasetnamesinde ilim sahibi olmaya çok büyük bir vurgu yapmıştır.

“Kazaskerlere tenbih buyurasınız... Câhillere ve zâlimlere kadılık vermesinler. İmtihan edip, hangisi bilgin ve dindar ise onu etsinler.”

“İmdi malum-u hümayun ola ki, mübarek şeriatın devamı bilgi ile dir. Bilginin devamı bilginlerledir. O yüzden yüce ataları zamanında bilgiye ve bilginlere olan hürmet ve ikram hiçbir devlette olmamıştır. Onlara olan itibarın meyvesi olarak nice güzel eserler görmüşlerdir. Bilginlerin

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarından. Bu sırada gayet bozuk, karmakarışık ve halleri perişan olmuştur".

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da Devlet Adamlarına Öğütler isimli eserinde ilim sahibi olmaya büyük bir önem vermiştir.

"Özellikle devlet hazinesinin defterdarı olan kimse; emanet vekarını üzerinde toplamış, doğruluk prensiplerini gözetip çok yıllardan beri hazine gelirini artıran ve istekleri düzgün yola koymakta eksiksiz çaba gösteren ve kalem işlerini doğru yola koyup düzeltmeye söz götürmez şekilde önem vererek ödevinin gereklerini yerine getiren, askerlerin gereç ve aylıklarını zamanında ödeyen; sözün kisası doğrulukla ve eksiksiz 'Her işin adamı vardır' denilmeye yakışır tedbirli, kalem işlerinde bilgili, ağır başlı, tecrübeli, doğru ve dindar olup devlet malının toplanmasında ve tahsilinde tam yeterli bir kimse olmak gereklidir..."

2.3. Liyakate önem verme

Siyasetnamelerde öne çıkan bir başka kavram ise liyakat olmuştur. Nizamülmülk siyasetname isimli eserinde işin ehline verilmesi ile ilgili şunları söylemiştir:

"Şahsiyetsiz, asaletsiz ve faziletsiz kişileri büyük işlere memur ettiğimiz zaman bilginleri, asilleri ve faziletli kişileri kenara sürüp, onları muattal etmiş oluruz. Bir kişiye bir iş vermeyip beş-altı iş vermek cahillik ve bilgisizliği gösterir. Eğer vezir dirayetli ve bilgili olursa böyle hareket ettiği takdirde devlet ve ülkenin yıkılmasına, padişahın işlerini karıştırmak istediğine hükmedilir, böylesi düşmanların en beteri. Çünkü bir kişiye on iş verirse, dokuz kişiyi işsiz bırakıyor demektir. Böyle ülkelerde insanlar işten ve ekmek parasından mahrum, işsiz ve güçsüz kalırlar".

Koçi Bey de siyasetnamesinde liyakate şu şekilde vurgu yapmıştır:

"İmdi, dünyayı yaratan şanı yüce Cenab-ı Hakk'ın emri üzere şeriat ve hükümet mansıplarının, siyaset ve kılıç mansıplarının ehline verilmesi vacip ve en ehemmiyetlidir. Ve bu ilahi emrin gereği gibi yerine getirilmemesine sebep, rüşvettir. O kapı açılalı, mansıp erbabı arasında azl ve tayin, değiştirme çokluğu hadden aşırı olup, büyükler alçalıp, alçaklar mevki sahibi oldu. Dünyanın hali perişan oldu. Hakimler ve valiler arasında bu çeşit çok değiştirme, mecburen zulüm yapmalarına sebep olup, bu yüzden İslam ülkeleri viran, reaya ve beraya perişan oldu..."

"Bu yüzden İslâm ülkesinde kavgalı bir zeamet ve tımar yoktu. Yabancı ve ehliyetsiz karışmazdı. Eğer beylerbey ileri, bir tımarı yolunu bulup, ehliyetsiz bir kimseye verirlerse, hak sâhibi olanlar, İstanbul'a gelip, feryad ve şikâyet ederlerdi. O beylerbeyi de pâdişah'dan pek çok azar yiyip, makamından azline sebep olurdu. Bu yüzden zeamet ve tımar, erbabının elinde olup, her biri din ve devlet uğruna can ve baş fedâ ederek, din ve devlet düşmanına karşı koysalar, Allah'ın inâvetivle zafer kendilerine yakın olup, tam galip gelirlerdi."

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da Devlet Adamlarına Öğütler isimli eserinde liyakate şu şekilde vurgu yapmıştır:

"Kayırma, rica veyahut rüşvet ile vermeyeler. Geçmiş bütün devletlerde vatana ve millete ziyanlıkların, batmanın, karışıklık ve bozuklukların, "Emânetleri ehline veriniz" sözü ile iş görmekte ihmal yüzünden meydana geldiği herkesçe kabul edilmiştir."

"Sözün kisası rütbelere verilen kimse Osmanlı Devletine yararlı hizmeti geçmiş ve memur olduğu İşlerde tam bir himmet ve gayret göstereceği bütün halk tarafından bilinüp saltanat işlerinin inceliklerinden gafil olmamak üzere tecrübeli kimseler olmağa muhtaçtır. Rüşvetle ehliyetsize devlet hizmeti verilmesi büyük hatadır."

2.4. İstişareye önem verme

Siyasetnamelerde öne çıkan bir başka kavram ise istişare, danışma olmuştur. Nizamülmülk siyasetname isimli eserinde istişare ile ilgili şunları söylemiştir:

"Meselelerde istişare yoluna gitmek kişinin güçlü muhakemesinden ileri gelir. Bir meseleye ilişkin herkesin malumatı olabilir; lâkin birisi konuya daha fazla vâkıf; bir başkasının mevzuyla ilgili bildikleri daha yüzeysel; bir diğeri sahip olduğu ilmi icra etmemişken bir başkası aynı ilmi tatbik ve tecrübe imkânı bulmuş olabilir. Farzı misal bütün ilaçların isimlerini ezberle bilip bir derdin devasını bir kitaptan okuyarak bulan biriyle, envai çeşit ilaçların adlarını bilmenin yanı sıra nice kez onları tecrübe ederek tedavilerde bulunan birisi hiç bir olur mu? Öte yandan dünyanın dört yanına yolculuklarda bulunarak cihanı görme fırsatına daha fazla nail olmuş, feleğin çemberinden geçerek

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

nice işlere koyulmuş birisiyle şuradan şuraya adımını atmamış, özge iller temaşa etmemiş, işlere girişmemiş vasat biriyle kıyas kabul etmez. Buradan hareketle şuna hükmedilir ki: Devlet işlerinde takip edilecek siyaset, âlimler ve cihan görmüşlerle istişare edilerek tespit edilmelidir.”

“Şuradan kıyas, Ademoğulları arasından Hz. Muhammed Mustafa sallallahu aleyhissalatu vesselam efendimizden daha âlim bir kişinin gelmediğini cümle âlem kabul eder. Olmuş ve olacak olanı görecek kadar kendisinde var olan o engin ilme; göklerin ve yerlerin, cennet ve cehennemin, levh ü kalemin, arş ü kürsünün ve bu ikisi arasındakilerin kapılarının kendisine açılmasına; Cebrail aleyhisselam kendisine varıp vahiy getirmesine; olmuş ve olmakta ısrarkâr olanlardan onu haberdar kılmasına; bir böyle nice erdem ve gösterdiği mucizelere rağmen Allahü Teâlâ ona; “Yâ Muhammed, bir işi yapacağında yahut bir meseleyle karşılaştığında dostlarıyla istişare eyle” diye buyurmaktadır. [Âli İmran; 153] İşte bunlardan ötürüdür ki Hz. Muhammed aleyhisselam istişareye ihtiyaç duyduktan sonra diğer insanların istişare etmemesi söz konusu bile olamaz.”

Koçi Bey de siyasetnamesinde istişareye şu şekilde vurgu yapmıştır:

“...Hazreti Resul ve Dört halife -ve diğer halife ve sultanlar- şahsen kendileri divan yapıp, halkın işlerini bizzat görürlerdi ve o kadar perde arkasında değillerdi. Ve o yüzden dünya ahvaline gerektiği gibi bilgi hasıl ederlerdi. Hatta bu devlet-i aliyyede dahi öyle olurdu.... Padişah kullarını, kullar padişahını bilirlerdi...”

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da Devlet Adamlarına Öğütler isimli eserinde istişareye şu şekilde vurgu yapmıştır:

“Amma başkalarına sır ve gizli şeyleri olduğu gibi açmayıp temsil ve benzetme ile onlara da anlatıp istişare edeler. Zira bazen olur, bir câhil çocuk veyahut aklı kısa bir kadından bir doğru re'y, bir ma'kul cevap çıkar ki durumun düzelmesine sebep olur.”

“Her konuda "kurtuluş doğruluktur" kavramı ile iş göre ve "onurlu kimse söz verdiği vakit onu yerine getirir" anlamından ayrılmayarak sırrı saklamaya önem verip her işittiği sözü söylemeye. Bu huylarla bezenmiş olan kimseleri seçip deneme ile ele getirmeğe çalışıp onlarla görüşe ve işlerini de bu gibi sözü ve özü doğru kimselerle danışa. Kendini beğenmiş olmaya. Yalnız kendi aklı ile iş görmeye.”

3. Sonuç ve Tartışma

Yönetim kavramı, tarihte yöneten-yönetilen aktörlerince her daim yerine getirilmiş bir olgudur. Yönetim ister kamu düzenini sağlamak isterse kar maksimizasyonunu sağlamaya yönelik olsun her örgütte işlemesi gereken bir sistemdir. Bu yönetim sisteminde yöneticinin özellikleri yönetimin başarısı için oldukça önem taşır. Bugün liderliğin tanımı konusunda ve liderin taşıması gereken özellikleri içeren geniş bir işletme literatürü bulunmaktadır.

Liderlik, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilme ve bu amaçları gerçekleştirebilmek için onları harekete geçirme bilgi ve yeteneklerinin toplamıdır (Eren;1984:363). Daha basit tanımla, liderlik; üstlerden astlara sosyal etki sürecidir, diğer bir deyimle; başkaları üzerinde etkili olma kabiliyetidir. Liderliği açıklamaya yönelik çok sayıda teori ortaya atılmış olsa da genel anlamda kabul gören liderlik teorileri; özellikler teorisi, davranışsal teori ve durumsallık teorisinden meydana gelmektedir (Acar, 2013: 8). Liderlikte özellikler teorisinde yer alan özellikler beş temel başlıkta ifade edilmiştir. Bu temel başlıklar; kişilik özellikleri, fiziksel özellikler, zekâ ve yetenek özellikleri, iş özellikleri ve sosyal özellikler şeklinde sıralanmaktadır. Davranışsal teori ile birlikte aynı zamanda liderin örnek olma niteliğinin varlığından söz edilebilir. Çünkü liderden beklenen, çevresine örnek olacak şekilde davranışlar sergilemesidir. Bu bilgiler eşliğinde davranışsal teori ile birlikte liderin nasıl davrandığı sorusuna yanıt arandığı yorumu yapılabilecektir. Durumsallık teorisinde ise en yalın ifade ile liderliğin koşullara ve durumlara göre değişebileceğini ifade edilmektedir (Keklik, 2012: 77).

Türk-İslam Medeniyetinin mahsülü olan siyasetnamelerde de işletme disiplini ele alınan liderlik teorilerine benzer şekilde -olması gereken devlet adamı- profili resmedilmiştir. Bu çalışmada üç adet siyasetnamede içerik analizi uygulanmış ve sonuç itibarıyla -olması gereken devlet adamı- için gerekli özellikler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Kaynakça

- Acar, A.Z. (2013). Farklı Örgüt Kültürü Tipleri ve Liderlik Tarzları ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Lojistik İşletmelerinde Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*. 5.2.
- Akal, C. B. (2000). *Devlet Kuramı*, Ankara: Dost Kitabevi.
- Arslan, Ahmet, *Felsefeye Giriş*, Vadi Yay., Ankara 2001.
- Bilgin, Nuri.(2006) *Sosyal bilimlerde içerik analizi*.ankara siyasal kitapevi.
- Cihan, A. K. (2004). Farabi'nin Siyâset Felsefesinde Türk Devlet Anlayışının İzleri, *Bilimname* içinde, 2004/1, Sayı: IV.
- Çilingir, L. (2009). *Farabi ve İbn Haldun'da Siyaset*, Ankara: Araştırma Yayınları.
- Dursun, D. (2006). *Siyaset Bilimi*, 3.Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın.
- Eren, E. (1984). *Yönetim Psikolojisi*.İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Ergan, N. E. (1998). *Siyasetnamelerimizde Çizilen Devlet Adamı Portresinin Temel Özellikleri*, İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Ergün, M. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemleri, nitel araştırma*.
- Eryılmaz, B. (2009), *Kamu Yönetimi*, Ankara: Okutman Yayınları.
- Flew, A. (2000). Plato, M. Cranston (Ed.), *Batı Dünyasında Siyaset Felsefeleri içinde*, N. Muallimoğlu (çev.), İstanbul: Avcıol Basım Yayın.
- Gewirth, Alan, (2011).“Siyaset Felsefesi” (Çev. Ahmet Kesgin), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 52: 1.
- Gökçe, O. (2006).İçerik analizi:kuramsal ve pratik bilgiler. Ankara siyasal kitapevi.
- Gündüzöz, Soner ve Gündüzöz, Güldane, (2007).“Arap Edebiyatında İlk Siyasetnâme Ahdü Mervân Üzerine”, *EKEV AKADEMİ Dergisi*, sy. 31.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları.
- Kars, Z. (2006). *Farabi'de İnsan- Devlet İlişkisi*, Atatürk Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2006, 7(11).
- Keklik, B. (2012). Sağlık Hizmetlerinde Benimsenen Liderlik Tiplerinin Belirlenmesi: Özel Bir Hastane Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. 14.1.
- Memiş, E. (2008). *Türk kültür tarihi*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Yıldırım, A. ve H. Şimşek. (2008), “*Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*”, Seçkin Yayınları. Ankara.
- Yılmaz, C. (1999). *Siyasetnameler ve Osmanlılarda Sosyal Tabakalaşma*, Osmanlı: Toplum, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İSLAM SİYASET ANLAYIŞININ TECRÜBÎ MODELİ OLARAK HZ. ÖMER
Omar As The Experiential Model Of Islamic Politics

Halit ÇİL*

ÖZET

İki güçlü imparatorluk –Sâsânî ve Bizans- topraklarının kesişme noktasında bulunan coğrafyada ortaya çıkan İslam dininin, asli unsurlarıyla beraber kurumsallaşmasında en büyük pay ikinci halife Hz. Ömer’indir. Kurucu bir lider olarak Halife Ömer, dini kurumsal devlet gücüne kavuşturmuş, medeniyetin temelini oluşturan etmenlerin ortaya çıkmasını sağlayan kurumlaşma için önemli icraatlarda bulunmuş ve bu inkılâplar, sonraki zamanlar için de yol gösterici ve kalıcı olmuştur. Siyasi ve sosyal alanda, kısa zaman diliminde önemli işler başaran Halife Ömer’in siyaset anlayışı **Hakk ve halk merkezlidir**. Halkı bürokrasiye kurban etmemiş ve anti-bürokratik anlayışını temellendirme adına her türlü devlet görevlilerini sıkı denetim altında tutmuştur. Bu tebliğde; Halife Ömer’in siyaset anlayışı, İslam’ın siyasi prensipleri ışığında ele alınmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hilafet, Ömer b. Hattab, Liderlik, Yönetim, Siyaset.

Abstract:

The most important role in the assumption of a crucial place through conquests in the world geography by Islam, emerged in the point of intersection between two powerful empires, Sasanid and Byzantine, and its institutionalisation together with all its components is played by the Caliph Omar. As a founding leader, the Caliph Omar ensured for the Muslims to assume a state position, and made important contributions in the process of institutionalisation that secured the development of the basic elements of civilisation. In the political and social arena, the management mentality of Caliph Omar, who achieved important works in a short period of time, is centered in Haq and people. He did not sacrifice the people to bureaucracy and kept all state officials strictly under control because of his anti-bureaucratic mentality. In this paper; Caliph Omar's understanding of politics will be tried to be handled in light of Islam's political principles.

Key Words: Caliphate, Omar b. el-Khattab, Leadership, Management, Politics.

İSLAM’DA SİYASET

İslam, devletin dayandığı ve İslam siyasî düşüncesinin çevresinde geliştiği pek çok ilke ve temel getirmiştir. Dinî ve dünyevî otorite ikilemine dayanan Hristiyan düşüncesinin aksine, İslam iki otoritenin ayrılmazlığını savunmuş, ikilem değil, ayrılmazlık ilkesini benimsemiştir. İslam, din ve devlettir. İslam, öteki semavî dinlerin aksine, sadece ruhanî işleri ele almamış, dinî ve dünyevî yönler arasındaki dengeyi sağlam kurmuştur, o ortayolcu bir dindir.¹ Hristiyan âleminde iyice kökleşmiş bulunan Kilise ve Devlet arasındaki ayırım, İslam’da mevcut değildi; Klasik Arapça’da ve hatta entelektüel ve siyasi kelime haznelerini Arapça’dan alan diğer dillerde manevi (spiritual) ve dünyevi (temporal), halka özgü (lay) ve papazlara özgü (ecclesiastical), dini (religion) ve laik (secular) gibi kelime çiftlerine karşılık gelecek sözcükler yoktu. 19. ve 20. yüzyıla kadar bu böyle sürdü.²

Tanım:

SVS kökünden türeyen, sözlükte “bir nesneyi düzgün ve iyi durumda bulunması için özenle gözetip korumak; hayvanı ehlileştirmek, atı terbiye etmek”³ gibi anlamlara gelen siyâset, “toplumun işlerini üzerine alma, yürütme, yönetme işi, insan topluluklarını yönetme sanatı” şeklinde tanımlanır. Siyaset kelimesi ve türevleri Kur’an’da geçmez; hadislerde ise hem “at terbiye etme” hem de “halkın işlerini yönetme” manalarında kullanılır. Hadis metninde zikredilen "Tesûsuhum" lâfzının kökü olan siyaset, esas itibarıyla bir şeye mukayyed olmak ve onun iyiliği hususunda ihtimamla onu görüp gözetmek manasındadır. At kısmının gemine ve tımarına bakan kişiye "Seyis" denilmesi de bu manadandır. Sonra bu kelime İslâm hukukunda âmme işlerini görüp gözetmek gayesiyle devlet

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Ü. İlahiyat Fak., halitcil@gmail.com

¹ Mücahid, Fârâbî’den Abduh’a Siyasî Düşünce, 35.

² Lewis, İslam’ın Siyasal Dili, 10.

³ Kâmusu'l-Muhit Tercümesi, Mütercim Asım Efendi, III, 2637-2638.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

başkanı, emir ve nehiy salâhiyetini haiz kumandan olmak manasında kullanılmıştır.⁴ Fıkıh literatüründe, kamu otoritesinin dinin genel ilkelerine ters düşmeyecek düzenlemeler ve uygulamalar yapması da çoğu zaman siyaset kelimesiyle ifade edilir.⁵

Siyaset, en geniş anlamda, insanların hayatlarını düzenleyen genel kuralları yapmak, korumak ve değiştirmek için gerçekleştirdikleri faaliyetlerdir. Bu çerçevede, siyaset, çatışma ve işbirliği olgularıyla karmaşık bir bağlantı içindedir. Bir yandan, rakip fikirlerin, farklı isteklerin, rekabet eden ihtiyaçların ve çatışan çıkarların varlığı, insanların beraberce tâbi oldukları kurallar hakkında hemfikir olmamalarını beraberinde getirir; diğer yandan, insanlar bilirler ki, bu kurallar üzerinde etkili olmak veya onların yürürlükte kalmasını sağlamak için birlikte çalışmak, elbirliği etmek zorundadırlar. İşte bu nedenle, siyasetin temel özelliği, genellikle rakip görüşlerin ve birbiriyle rekabet hâlindeki çıkarların uzlaştırıldığı bir çatışmayı çözme süreci olarak tasvir edilir.⁶

Siyaset, "toplayıcı, birleştirici ve birliği devam ettirici" nitelikleriyle, toplumun dokusunda vardır. Siyasal yapıları doğurucu nedenler, burada kendiliklerinden ortaya çıkıyor. Siyaset bir kişinin, bir zümrenin ya da bir partinin icraatı demek değildir. Asıl ve soylu anlamında, siyaset toplumca varolmanın felsefesidir, idealleştirilmesidir.⁷

Siyasî Kavramlar:

İslâmî literatürde yöneten, yönetilen ve yönetimle ilgili çok sayıda kavram bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

İmâm (çoğulu eimme) bazı ayetlerde "toplumsal ve siyasi lider" anlamında⁸ kullanılmaktadır. Hadislerde "adil imam"⁹ "zalim imam"¹⁰ şeklinde izahatlar vardır. Müslümanlar, hayatın çoğu durumlarında bir imam tespit etmek ve onu takip etmek durumundadırlar. Yolculukta¹¹, cemaatle namaz kılmada¹² ve diğer grup faaliyetlerinde bir imam belirlemeleri istenmiştir.

"Devlet başkanı, siyasî lider" manasında kullanılan diğer bir terim **halifedir** (çoğulu halâif, hulefâ). Kelime Kur'an'da (A'râf 69, 74; Yûnus 14), genellikle "bir kimsenin, bir topluluğun ardından gelip onun yerine geçen kişi" anlamında yer almaktadır.¹³

"Ey Dâvûd! Gerçekten biz seni yeryüzünde **halife** yaptık. İnsanlar arasında hak ile hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah'ın yolundan sapanlar için hesap gününü unutmaları sebebiyle şiddetli bir azap vardır." (Sâd 26) mealindeki ayette "siyasî lider" manasında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Emîrü'l-mü'minîn (emir) unvanı "bir üst makam ve otoritenin buyruğu" anlamındaki emr kelimesinden türetilmiş olup hadislerde "yönetici" manasında geçmektedir. Bu hadislerden birinde, "İnsanlar üzerinde emir olan kimse onlardan sorumludur"¹⁴ buyurulmuştur.¹⁵ **Ülü'l-emr** tabiri Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Bir ayette Müslümanların Allah'a, Peygamber'e ve ülü'l-emre itaat etmesi emredilmekte (Nisâ 59), diğer ayette ise Müslümanların toplumun güvenliğiyle ilgili bir sorunla karşılaştıklarında onu yaymak yerine kendilerinden olan ülü'l-emre götürmelerinin daha uygun olacağı, onlardan hüküm ve sonuç çıkarma (istinbat) hususunda yeterliliği bulunanların nasıl davranılması gerektiğini bilecekleri ifade edilmektedir (Nisâ 83).¹⁶

Genel soyut manada otorite için kullanılan diğer bir kelime de **sultan** idi. Bu kelime Kur'an'da

⁴ Buhârî, "Enbiyâ", 52/122 hadis dipnotu.

⁵ Köse, "Siyaset", DİA, XXXVII, 294.

⁶ Heywood, Siyaset, 22.

⁷ Tunaya, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, 55, 56.

⁸ Bakara 124; İsrâ 71; Enbiyâ 73.

⁹ Buhârî, "Zekât", 17.

¹⁰ Tirmizî, "Ahkâm", 4.

¹¹ "Üç kişi yolculuğa çıktığı zaman içlerinden birini imam seçsinler." (Ebu Davud, "Cihad", 80)

¹² Bir köy veya kırdâ üç kişi birlikte bulunur da namazı aralarında cemaatle kılmazlarsa, şeytan onları kuşatıp yener. Şu halde cemaate devam ediniz. Muhakkak ki sürüden ayrılan koyunu kurt yer." (Ebu Davud, "Namaz", 46; Nesâî, "İmâmet", 48)

¹³ Köse, "Siyaset", DİA, XXXVII, 294.

¹⁴ Buhârî, "İtk", 17, 19.

¹⁵ Köse, "Siyaset", DİA, XXXVII, 294.

¹⁶ Türçan, "Ülü'l-emr", DİA, XLII, 295.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

(Nisâ 91; Nahl 100; İsrâ 33) bazı yerlerde geçmektedir ve "güç-iktidar", bazan da "delil" ve özellikle de "muteber güç" anlamlarında sıkça da mübin sıfatıyla birlikte sultan mübin olarak "apaçık delil-tartışmasız güç" anlamındadır. Kur'an'da, aynı zamanda bir kişinin diğer bir kişiyi emri altına alması anlamında da kullanılmıştır ve bu anlamını eski İslami kullanımda koruduğu görülür.¹⁷

Kur'an'da ve hadislerde çoğunlukla Allah'ın kudret ve hâkimiyetini belirten **mülk ve melik** kavramları -tamamı eski milletlerle ilgili olmak üzere- yirmi kadar ayette ve pek çok hadiste siyasi iktidarı ve ona sahip olan kişileri belirtmek için de kullanılmıştır.¹⁸

Yönetimle ilgili kavramların başında yer alan **devlet** kelimesi Kur'an'da ve hadislerde geçmez. "Dönmek, değişmek, halden hale geçmek" anlamındaki devl kökünden isim olan düle "elden ele dolaşan şey" manasına gelmekte olup bir ayette ve bazı hadislerde yer almaktadır (Haşr 7; Buhârî, "Cihâd", 1-2; Müslim, "Cihâd", 74). Devletin, "bir insan topluluğuna ait siyasi hâkimiyetin teşkilatlanmış şekli" anlamında siyasal içerikli bir terim olarak kullanılması Abbasîler'in iktidarı ele geçirdiği dönemlere rastlar.¹⁹

Ehlü'l-hal ve'l-akd: Arapça'da hall "düğümü çözmek", akd "bağlamak, düğümlemek" anlamına gelir. Teriminin ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemektedir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminden itibaren şekillendiği kabul edilir. Şîa nassa dayalı bir imamet görüşü ileri sürmüştür. Buna göre Hz. Peygamber kendisinden sonra devlet başkanı olarak Hz. Ali'yi açıkça belirlemiş, ondan sonraki dönemlerde de her devlet başkanı bir önceki tarafından tayin edilmiştir. Ehl-i sünnet ise halifenin ümmetin hâkimiyetini temsil ettiğini ve ümmetin seçimiyle iş başına gelmesi gerektiğini kabul etmiş, bu arada ilk dört halifenin meşruiyetini de koruyan bir esneklikle devlet başkanını ehlü'l-hal ve'l-akd denilen grubun belirlemesi gerektiğini ağırlıklı olarak işlemeye başlamıştır. İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu halifenin ehlü'l-hal ve'l-akdin biatı ile seçilebileceği kanaatindedir. Ancak bu seçici heyetin ülkenin tamamında veya sadece hilâfet merkezindeki ehlü'l-hal ve'l-akdden oluşacağı tarzında iki ayrı görüş mevcuttur. Ehlü'l-hal ve'l-akd grubuna giren kimselerde ne gibi özelliklerin aranacağı hususunda Mâverdî ile çağdaşı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ ilim, adalet, re'y ve tedbir olmak üzere üç niteliğin aranmasını gerekli görürler. Onlara göre buradaki ilimden maksat icihad derecesindeki bir fıkıh ilmi değil devlet başkanlığına lâyık olanı tespitte yarayan bilgidir.²⁰

Hilafet:

İbn Haldun ideal yönetim biçimini devlet, siyaset ve hilafet kavramlarıyla okumaya çalışmış, İslam'ın ortaya koyduğu yönetim biçimini devlet ve siyasetin din ile bir araya gelmesiyle oluşan hilafet olarak ifade etmiştir. Fakat bunun dönemselsel bir çözüm olduğu ve yöneticiyi ifade ettiği unutulmamalıdır:

İnsanların koydukları siyasi hükümler ile sadece dünyevi fayda ve çıkarlar gözetilir. "Onlar (sadece) dünya hayatını gören yüzünü bilirler." (Rum 7). Şeriat koyucunun insanlar için gözettiği esas amaç ise onların ahiret mutluluğudur ve bundan dolayı herkesin, dünya ve ahiret işleri için, şeriat hükümlerine göre hareket etmeye yönlendirilmesi gerekir. İşte bu tür yönetim, kendilerine şeriat indirilmiş olan peygamberlerin ve onlardan sonra onların yerine bu görevi icra eden halifelerin işidir. Devlet, toplumsal hayat için tabii bir durumdur ve insanları (dünyevi) amaçlarını ve arzularını gerçekleştirmeye yöneltir. Siyaset ise, akılcı bir yaklaşımla insanların dünyevi menfaatlerini gerçekleştirmek ve zararları onlardan uzaklaştırmaktır. Buna karşılık halifelik, şer'i bir yaklaşımla insanları ahiret maslahatlarını ve dünya menfaatlerinin gereklerine göre hareket etmeye yönlendirir. Çünkü dünyaya ait bütün durumlar, şeriat koyucunun yanında, ahiret maslahatlarıyla olan ilişkileri açısından değerlendirilir. Sonuçta halifelik, dini korumak ve dinin gereklerine göre dünyayı yönetmek konusunda Hz. Peygamber'e vekâlet (halifelik) etmektedir.²¹

İbn-i Haldun'a göre; hilafet makamının farz oluşu icma ile sabit olmuştur. Ancak bu iş, farz-ı

¹⁷ Lewis, İslam'ın Siyasal Dili, 57; Akyüz, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, 138.

¹⁸ Köse, "Siyaset", DİA, XXXVII, 294.

¹⁹ Köse, "Siyaset", DİA, XXXVII, 294; Lewis, İslam'ın Siyasal Dili, 58; Akyüz, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, 18-19.

²⁰ el-Ensârî, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", DİA, X, 539.

²¹ İbn Haldun, Mukaddime, I, 269-270; Rayyis, 162-165.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kifaye olup, imamın seçilmesi ehlü'l-akd ve'l-hal'in görevidir. Diğer insanlara da, Allah'ın şu sözünün gereği olarak, onların seçtiği imama itaat etmek düşer: "Allah'a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan emir sahiplerine (idarecilere) de" (Nisa 59). Halifelik makamına gelecek kişide aranan şartlar ise dörttür: **İlim, adalet, kifayet (ehliyet, yeterlilik) ve duyu ve organlarının sağlam olması.** Çünkü bunlar görüş ve işleri etkilemektedir. Beşinci şartta anlaşmazlığa düşülmüştür. Bu şart halife olacak kişinin **Kureyş kabilesinden olmasıdır.**²²

Bunlardan birincisi olan ilim şartının gerekliliği açıktır. Çünkü Allah'ın hükümlerin tatbik etmek ancak onları bilmekle olur. İnsanın bilmediği bir şey için öne atılması doğru olmaz. Yine bu makam için müctehid derecesinde ilme sahip olması gerekir. Çünkü başkalarını taklit etmek eksikliğin ifadesidir. İmamet ise sıfatlarında ve hallerinde kemali (eksiksizliği) gerektirir.

Adalet şartına gelince; diğer makamlar için de aranan adil olma şartının, dini bir makam olan halifelik için aranması öncelikli olarak gerekir. Yasak (haram) olan şeyleri işlemek gibi kötülüklerin adalet sıfatını ortadan kaldıracığı hususunda bir anlaşmazlık yoktur. Ancak bidat olan inanışların adalet sıfatını ortadan kaldırıp kaldırmayacağına anlaşmazlığa düşülmüştür.

Kifayete gelince; bu şart halife olacak kişinin korkmadan ve çekinmeden cezaları tatbik edebilmesini ve savaşlara girebilmesini; bütün bunların neler getirip götüreceğini öngörebilmesini ve insanları buna göre yönlendirmesini; toplumsal gücü ve hangi durumların kötü sonuçlara sebep olabileceğini bilmesini ve devlet idare etmenin getireceği zorluklara katlanabilecek güçte olmasını ifade eder.

Duyu ve organların sağlam olmasına gelince; delilik, körlük, sağırılık ve dilsizlik gibi eksiklikler ve işlevsizlikler, yine iki elin veya iki ayağın yokluğu gibi eksiklikler, kendisine tevdi edilecek görevlerin yerine getirilmesinde büyük önem taşıdığından bunların tam olması şartı aranır. Eğer bu organlardan birinin yokluğu gibi sadece görünüm bozukluğuna sebep olan eksikliklerde ise, bu organların varlığının şart koşulması kemal açısından aranır. Devlet başkanının tasarrufta bulunmasına ve görevlerini yerine getirmesine engel olan diğer durumlar da, organların eksikliği gibi değerlendirilir. Bu durumlar iki çeşittir: Birincisi, esirlik gibi, kişinin tasarrufta bulunmasına tamamen engel teşkil eden baskı ve boyunduruk altında bulunmasıdır ki, organların eksik olmasında olduğu gibi, bu makama gelecek kişinin böyle durumlardan uzak olması şarttır. İkincisi, devlet başkanının bir isyan veya zorlama olmadan, yardımcılarından bazılarının nüfuzuna girip kendisinin etkisiz hale gelmesidir ki, bu durum organ eksikliğinden farklı olarak değerlendirilir.²³

Kureyşî olması şartının konulmasından beklenen bir amaç ve menfaat olmalıdır. Bütün incelikleriyle ve derinlemesine araştırdığımızda bu şartın konulmasındaki hikmetin, asabiyet (toplumsal güç ve taban) amacından başka bir şey olmadığını görüyoruz. Çünkü savunma ve hakları elde etme asabiyet sayesinde olduğu gibi, ortaya çıkabilecek anlaşmazlıklar ve gruplaşmalar da, bu makama gelenin sahip olduğu asabiyet sayesinde ortadan kalkar ve insanlar ondan razı olup sükûnet ve istikrar hâkim olur.²⁴

İslâm hukukunda halifenin (devlet başkanı) görev süresi belli bir zamanla sınırlandırılmamış, hayatta kaldığı müddetçe görevine devam etme imkânı verilmiştir. İslâm hukukçuları, iş başındaki devlet başkanının görevden alınmasını gerektiren sebepleri genel olarak şunlardır: Halifenin irtidad etmesi, düşmanın veya isyancıların eline düşüp esir olması, ölümü, delirmesi, istifası, seçilmek için gerekli olan niteliklerden birini yitirmesi. Bunların içinde en çok tartışılan ve uygulamada hiç değilse görünüşteki bir sebep olarak ön plana çıkan, halifenin bu makama geçmek için sahip olması gerekli niteliklerden birini kaybetmesi hususudur. İslâm hukukçuları, adâlet vasfını kaybeden veya vücudunda görevini sürdürmeye mâni noksanlıklar meydana gelen devlet başkanının ehlü'l-hal ve'l-akd tarafından azledileceğini kabul etmişlerdir. Halifenin adâlet vasfını kaybetmesine yol açan ve dolayısıyla azlini gerektiren fîsk hali, bazı âlimlere göre, küfrü gerektiren söz ve davranışlarda bulunmasıdır. Diğer bazı âlimlerse bu dereceye varmasa bile dinen haram ve yasak sayılan

²² İbn Haldun, Mukaddime I, 273.

²³ İbn Haldun, Mukaddime I, 273-274.

²⁴ İbn Haldun, Mukaddime I, 275. Hadis olarak zikredilen hilafetin Kureyşîliği vurgusu, Hatipoğlu'na göre hadis değildir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmed Said Hatipoğlu, "İslam'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşîliliği", Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 1, Yıl: 1979. Bu hadisin uydurma olduğuna dair diğer bir değerlendirme için bkz.: Muhammed Âbid Câbirî, İslam'da Siyasal Akıl, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 1997, 270-272.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

davranışlarda bulunmanın da halifenin azlını gerektirdiği görüşündedirler.²⁵

Seçmenler grubu için aranan şartları Maverdi şöylece özetlemiştir:

- 1- Her yönü ile doğru bilinen, adil bir şahıs olmak.
- 2- Halifelğe aday olan kimsedeki aranan şartları bilmeye yeterli ilim sahibi olmak.
- 3- Birden fazla Halife adaylarından hangisinin amme işlerini idareye en muktedir, bu nevi işleri en iyi bileni seçmeye götürücü bilgi ve görüş sahibi olmak.²⁶

İSLAMÎ SİYASETİN PRENSİPLERİ

Kur'an ve hadislerde belirli bir İslamî yönetim sisteminden ziyade, yönetimin üzerinde yükseleceği vazgeçilmez prensiplerden bahsedildiğini söylemek mümkündür. Bu prensipleri şöylece somutlaştırıp, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer yönetimlerindeki tezahürleri üzerinde durabiliriz:

Meşruiyet:

Yönetimin referansını nereden alacağını ifade eder. Yöneticinin temel referans kaynağı Kur'an ve Sünnet olmalıdır. Siyasetle dini birbirinden ayrı görmeyen Hz. Peygamber, Mekke'de baskı ve işkencelerle tebliğ tıkanınca siyasi çözüm olarak bazı tâbilerini önce Habeşistan'a göndermiş, sonra da hep birlikte Medine'ye hicret etmişlerdir. Bireysel boyuttan devlet yönetimine kadar geniş çaplı bir sorumluluğu ortaya koyan meşruiyet boyutu, bazı ayetlerde şöylece ifadesini bulmuştur:

Sizden, hayra çağırın, iyiliği emreden ve kötülükten men eden bir topluluk bulunsun. İşte kurtuluşa erenler onlardır. (Âl-i İmran 104) Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışır. İşte onlar salihlerdendir. Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takva sahiplerini çok iyi bilir. (Âl-i İmran 114-115) Eğer onlara yeryüzünde imkân ve güç verirse, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, marufu emrederler, münkeri yasaklarlar. İşlerin sonu Allah'a aittir. (Hac 41)

Kur'an- Kerim insanın halifelğini vurgulayarak ona bu misyonunu yerine getirmede ufuk açmak üzere birçok yerde ma'ruf ve münker kavramlarını kullanmaktadır. "Emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-

²⁵ Atar, "Azil", DİA, IV, 326; Aydın, "Hal", DİA, XV, 218.

²⁶ Maverdi, Ahkâmus-Sultaniyye, 31.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

i ani'l-münker" şeklinde her insana bu görevi tevdi etmiştir.

Ma'ruf, akıl ve şeriatla güzel olduğu bilinen; **münker** ise, akıl ve şeriatla kötü olduğu bilinen her fiile denir.²⁷

Kim Allah'ın indirdiğiyle hükmetmezse, işte onlar kâfirlerin (/zalimlerin) tâ kendileridir. (Maide 44-45) Aralarında, Allah'ın indirdiği ile hükmet. Onların arzularına uyma ve Allah'ın sana indirdiğinin bir kısmından seni şaşkırtmalarından sakın. (Maide 49)

Yeryüzünde ıslaha çalışmayıp fesat çıkaran haddi aşmışların emrine itaat etmeyin. (Şuara 151-152) O şehirde dokuz kişi vardı, bozgunculuk eder, huzurlu bir ortam istemezlerdi. (Neml 48)

Onlara "Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin" dediğinde, "Biz ancak düzeltiyoruz" derler... Hiçbir zulüm ve baskı kalmayınca ve din yalnız Allah'ın oluncaya kadar onlarla savaşın. Onlar savaşmaya son verecek olurlarsa, artık düşmanlık yalnız zalimlere karşıdır... Onları Allah'ın izniyle bozguna uğrattılar; Davud Calut'u öldürdü, Allah Davud'a hükümler ve hikmet verdi ve ona dilediğinden öğretti. Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün düzeni bozulurdu. Fakat Allah âlemlere lütfkârdır. (Bakara 11, 193, 251)

İlahi vahyin uygulanabilirliğini ortaya koyucu bir yol (sünnet) açan Hz. Peygamber, birey ve toplumun yücelmesi adına sistemli yönetilmeyi (siyaset) geliştirici adımlar da atmıştır. Her yönde her türlü kılavuzluk eden bir Peygamber olarak, medeni mürşitlik misyonunu siyaset alanında Medine Vesikası ile somutlaştırmıştır. Hamidullah'a göre, Medine Vesikası, "ilk İslam Devletinin Anayasası olmasından başka, aynı zamanda yeryüzünde bir devletin vazettiği ilk yazılı anayasa olma"²⁸ özellik ve ayrıcalığına da sahiptir.

Medine Vesikasında otorite olarak Allah ve Hz. Peygamber'in kabulü, Medine'de kurulmakta olan İslam Devletinin meşruiyet temeli hususunda belirleyici bir fonksiyona sahiptir. Yesrib'de yaşayan farklı gruplar arasında uzun yıllar boyu devam eden mücadele ve savaşlar neticesinde siyasi birliğin sağlanamamış olması, şehre dışarıdan gelen Hz. Peygamber'in aynı zamanda siyasi lider olarak kabul edilmesini kolaylaştırmıştır. Adaletin herkes için vazgeçilmezliğini temin edebilecek konumda görülen ve şehir nüfusunun en fazla % 15'ini oluşturan Müslüman grubun liderinin **hakemlik** misyonunu ifade eden madde²⁹ bu açıdan oldukça önemlidir.³⁰

Yönetici-yönetilen ilişkisini meşru zemine oturtan kavramlardan biri bey'attir. BYA kökünden gelen bey'at, otorite sahibine itaat üzere yapılan bir antlaşmadır. Aslında alim satım akdine kıyasla bağlılık andına da bu isim verilmiştir. Akabe Bey'atini sözkonusu edinen ayet, bey'atin içeriğine de değinmektedir:³¹ "Ey Peygamber! Mümin kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmamak, hırsızlık etmemek, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleri ve ayakları arasında bir yalan uydurarak gelmemek ve iyi ve doğru işlerde sana isyan etmemek üzere sana bey'at etmek için geldiklerinde onların bey'atını al ve onlar için Allah'tan bağışlanma dile. Şüphesiz Allah, bağışlayıcı ve çok merhametlidir." (Mümtehine 12)

Halife Ömer, otoritesinin referansını şöyle ifade etmiştir: "Allah ve Peygamberine uyduğum sürece bana itaat edin, eğer uymazsam bana itaate mecbur değilsiniz."³² Ebu Musa'ya yazdığı mektupta, "Ben, Kur'an'ın size emrettiğini emrediyorum. Muhammed'in size yasakladığını yasaklıyorum. Fıkha ve Sünnete tâbi olmanızı emrediyorum"³³ diyerek, otoritesinin kaynağını ortaya koymuştur.

Hiz. Ömer, Sa'd b. Ebi Vakkas'ı Irak ordularının başına komutan yaptığında ona söyledikleri, yönetim erkini elinde bulunduran kişinin durumunu ifade etmektedir:

"Ey Sa'd! Sakın, Resulullah'ın dayısı ve sahabisi diye söylenen sözler Allah hakkında seni aldatıp gururlandırmasın. Çünkü Allah ile hiçbir kimse arasında, ona itaat etmenin dışında bir bağlantı

²⁷ İsfahani, Müfredat, 693-694.

²⁸ Hamidullah I, 189.

²⁹ "Madde 42: Bu sahifede (yazıda) gösterilen kimseler arasında zuhurundan korkulan bütün öldürme yahut münazaa vakalarının Allah'a ve Resûlullah Muhammed'e götürülmeleri gerekir. Allah bu sahifeye (yazıya) kuvvetli ve en iyi riayet edenlerle beraberdir."

³⁰ Çil, Halit, "Yesrib'in Medine'ye Dönüşümünde Hz. Peygamber'in Siyasi Rolü", Nübüvvet ve Medeniyet, 479.

³¹ Akyüz, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, 203.

³² Âlu İsâ, II, 570.

³³ Abdurrezâk, Musannef, XI, 213.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yoktur. İnsanların tamamı Allah'ın huzurunda eşittirler. Allah, onların Rabbidir, onlar da onun kullarıdır. Fakat afiyette olmak hususunda birbirinden üstündürler. O'nun yanındakini ise ancak itaatle elde edebilirler. Sen, Resulullah'ı bi'setinden vefatına kadar ne yapar gördünse, onu yap. Emir budur. Sana öğüdüm budur. Eğer bu öğüdümü tutmaz, başka yöne saparsan, amelin boşa çıkar ve kayba uğrayanlardan olursun.³⁴

Hz. Ömer, ümmetin ileri gelenleriyle istişare yapıp ahit almadan kimsenin kimseye biat edemeyeceğini, aksi halde devlete savaş açmış kabul edileceğini, dolayısıyla da öldürüleceğini belirtmiştir.³⁵

Adalet:

Kelime olarak adl, "adele" fiilinden türeyen soyut isimdir. Adele'nin anlamlarına gelince; (a) düzeltmek, düz oturmak, tadil/tashih etmek; (b) eğri bir yoldan doğru bir yola kaymak, sapmak, geçmek ; (c) eş, eşit, muadil olmak; (d) dengede tutmak, dengelemek, tartmak, dengede olmak. Kavramsal olarak; doğruluğu zihinde kesinlikle yer etmiş, sabitleşmiş şeydir. Hak yememek, dengeyi gözetmek, itidalden ayrılmamak ve doğru yoldan sapmamak gibi insani ve sosyal değerlerin bir bileşkesidir. İlahi adalet bütün bu değer ve faziletlerin bir sentezi olarak anlaşılmalıdır. Düzgün veya usulüne uygun olmayan şey ise "cevr" (haksızlık, eza) adını alır.³⁶

Adalet, kişinin vermesi gerekeni vermesi ve alması gerekenin en azını almasıdır. İhsan ise, vermesi gerekenden fazlasını vermesi, alması gerekenden daha az almasıdır. Buna göre, ihsan, adaletin üstündedir.³⁷

Said b. Cübeyr adl kelimesinin manasını soran Halife Abdülmelik'e şöyle yazmıştır.³⁸

Adl dört kısımdır: (1) hüküm vermede adalet³⁹ (2) kelimada adalet⁴⁰ (3) kurtuluş ve arınmanın sebeplerine tevessül olunmasında adalet (doğru davranışa yöneliş)⁴¹ (4) Allah'a eş koşmaktan kaçınmak.⁴²

Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz, sakın ha sizi adaletsizliğe itmesin. Âdil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır. (Maide 8)

Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. Allah size ne kadar güzel öğütler veriyor! Şüphesiz Allah her şeyi işitici, her şeyi görücüdür. (Nisâ 58)

Medeniyetin temeli ve devlet yönetiminde en başta gelen umde adalettir. İlahi vahiy insanlara adaleti emretmiş,⁴³ Hz. Peygamber adaletin boyutlarını açıklamış,⁴⁴ adaletin ferdi ve toplumsal hayatta nasıl gerçekleşeceğini fiilen göstermiştir. Adalet temelinde yükselen bir devlet ve toplum medeniyet ufuklarında yol alacaktır. Vesika'da sıkça yer alan yaralama, öldürme, fidye-i necat, kan diyetleri gibi ifadeler, Yesrib toplumunun uzun yıllar bu hastalıklarla cebelleştiğini göstermektedir.

Halife Ömer adaleti icra etmede kendisine bile ayrıcalık tanımamış, yeri geldiğinde

³⁴ Taberî, II, 382; İbn Kesir, VII, 61-62.

³⁵ İbn Sa'd, III, 319.

³⁶ Hadduri, İslam'da Adalet Kavramı, 22, 24.

³⁷ Isfahani, Müfredat, 285.

³⁸ İbn Manzur, Lisânü'l-Arab, XXXI, 2839.

³⁹ Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. (Nisa 58)

⁴⁰ Söz söylediğiniz zaman, yakınlarınız dahi olsa adaletli olun, Allah'a verdiğiniz sözü tutun. (En'âm 152)

⁴¹ Öyle bir günden korkun ki, ne kimse bir başkasının cezasını öder, ne kimseden fidye kabul edilir, ne kimseye bir şefaht fayda verir, ne de onlar bir yardım görürler. (Bakara 123)

⁴² İnkâr edenler başka şeyleri Rablerine denk tutuyorlar. (En'âm 1)

⁴³ Allah şüphesiz adaleti, ihsanı, yakınlarla bakmayı emreder; hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye size öğüt verir. (Nahl, 90) Ayrıca bkz: Nisa, 58, 135; Maide, 8.

⁴⁴ Hz. Peygamber, zalim idareciye adaleti hatırlatmanın büyük bir cihad olduğunu ifade etmiştir (Tirmizi, "Fiten", 13; Nesâi, "Biat", 37).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tebaasından herhangi biriyle yan yana yargılanmaktan çekinmemiştir. Übeyy b. Ka'b ile arasında bir anlaşmazlık çıkmıştı. Ona, "Aramızda birisini hakem yapalım" dedi ve Zeyd b. Sâbit üzerinde karar kıldılar. Sonra kalkıp onun yanına gittiler. Hz. Ömer, Zeyd'e, "Biz bir konuda anlaşmazlığa düştük ve aramızda hükmetmen için de sana geldik. Seni çağırmadım çünkü davacılar hakemin ayağına gider" dedi. Zeyd b. Sâbit, odanın üst tarafını göstererek, "Ey Müminlerin Emiri! Şöyle buyur!" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer ona, "Bu yaptığın bir adaletsizliktir. Çünkü benim de hasmımla yan yana oturmam gerekiyor" dedi. Sonra ikisi birlikte Zeyd'in önünde diz çökerek oturdular. Übeyy, iddiasını söyledi. Hz. Ömer de bunu inkâr etti. Zeyd, Übeyy'e dönerek, "Müminlerin Emirini yeminden affet. Zaten bunu ondan başkası için de istemem" dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer yemin ederek şunları söyledi: "Zeyd, Ömer'le sıradan bir Müslümanı bir tutmadıkça kadılık yapamaz."⁴⁵

"Haksızlığa uğrayan kimsenin hakkını, zorla da olsa haksızdan alırız."⁴⁶ diyerek Hz. Ömer adalet anlayışını ortaya koymuştur.

Hz. Ömer, devlet başkanları ve yönetim kadrosundakileri bir lider olarak görmüş, "İmam ve önderleri sapmadıkça insanlar istikametten ayrılmaz"⁴⁷ diyerek, onların her hal ve hareketlerinde dikkatli olmaları gerektiğine vurgu yapmıştır. Liderlerin yaşantı ve davranışlarına göre yönettiklerinin şekilleneceğinden hareketle, onları dört gruba ayırmıştır:⁴⁸

a) Hem kendini hem de valilerini devlet malını yemekten engeller ki bu, Allah yolunda cihat eden kimse gibidir. Allah'ın eli ona rahmetle açılır.

b) Zaaf sahibidir, kendisini engeller ama valileri onun zaafından dolayı oburca yerler. Bu, uçurumun kenarındadır, kurtuluşu Allah'ın rahmetine kalmıştır.

c) Valilerini engeller, fakat kendisi oburca yer. Bu, Resûlullah'ın, "Güdücülerin en kötüsü, acımasız olandır (doymak bilmeyenidir)" dediği yöneticidir. Yalnız kendisi helak olur.

d) Hem kendisi hem de valileri yemeye doymaz. Bunlar hep birlikte helak olurlar.

İnsanların adaletli davranmasını engelleyen sebepler kısaca şöyledir: Yakınlarını kayırma, hevese uyma, kin ve öfke, din ve inanç farkı.⁴⁹

Şûra / İstişare:

Müslümanların işlerini kendi aralarında meşveret/danışma yoluyla çözmeleri bir vecibedir. Böylece ortak akıl meydana gelir ve yanılma şansı en aza indirgenmiş olur.

Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, şüphesiz Allah tevekkül edenleri sever. (Âl-i İmrân, 159)

Yine onlar, Rablerinin davetine icabet ederler ve namazı kırlarlar. Onların işleri, aralarında danışma ile olur. Kendilerine verdiğimiz rızıktan da harcarlar. (Şûrâ, 38)

Ebu Hureyre, "Hz. Peygamber'den daha çok, arkadaşlarıyla istişare eden kimse görmedim!"⁵⁰ demiştir. Hz. Ömer de bu konuda şöyle demiştir: "Resulullah, yanlarında Ebu Bekir ve ben de bulunduğum halde Müslümanların meselelerini konuşmak için gece geç vakte kadar uyanık kalırlardı."⁵¹

Rivayetlerden Hz. Ömer'in, ehil kişilerle istişare etmeyi zorunlu gördüğü anlaşılmaktadır. "Bir iş yaparken, Allah'tan korkan kimseye danış,"⁵² "Ferdî görüş zayıf bir ip, iki görüş zayıf iki ip, üç ve daha çok görüş ise kopmaz bir ip gibidir"⁵³ gibi sözlerle istişarenin gücüne ve önemine vurgu yapmıştır. Zor bir mesele ile karşılaştığında gençleri çağırır, onlarla istişare eder, onların akıllarının keskinliğini kontrol ederdi.⁵⁴ Hz. Ömer herkese danışırdı. Hatta o zaman şartlarında hakir görülen

⁴⁵ Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 14445; Kandehlevî, II, 137-38.

⁴⁶ Taberî, II, 383-84; İbn Kesir, VII, 62-63.

⁴⁷ Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, X, 343.

⁴⁸ Şeyzerî, 730-731.

⁴⁹ Akyüz, Kur'an'da Siyasi Kavramlar, 119-120.

⁵⁰ Tirmizî, "Cihad", 34.

⁵¹ İbn Hanbel, *Müsned*, I, s. 178 (311); Tirmizî, "Salât", 126; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşraf*, X, 356.

⁵² İbn Rıdvân, 160.

⁵³ İbn Kuteybe, I, 31; Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 8770.

⁵⁴ Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 8767.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kadınlarla da istişare ederdi. Çoğu kez de kadınların görüşlerini uygun bulur ve onunla hükmederdi.⁵⁵ Kendisi her zaman sahabenin ileri gelenleriyle istişarede bulunmuş ve genellikle son olarak da Hz. Abbas'a danıştıktan sonra nihai kararını vermiştir.⁵⁶ Onun istişare meclisinde seçkin insanlar vardı: Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Abdurrahman b. Avf ve görüşüne önem verdiği diğer kişiler.⁵⁷

Sevâd arazileri meselesi için şûra heyetini topladığında onlara şu giriş konuşmasını yaptı: “Şüphesiz ben sizi rahatsız etmek istemem, ancak size ait olan iş ve mesuliyetlerden yüklenmiş bulunduğum hususlarda ve üzerime aldığım emanette bana ortak olmanız için sizi rahatsız ettim. Muhakkak ki ben de sizin her biriniz gibi bir insanım. Siz ise bugün hak ve doğru olanı ikrar edersiniz. Bana muhalefet eden etti, muvafık düşünen de muvafakat etti. Ben sizin, benim nefsi arzularıma tâbi olmanızı istemiyorum. Sizin elinizde hakkı söyleyen bir Kitap var. Allah'a yemin ederim ki, arzu ettiğim bir şeyi eğer söylersem, ben onunla ancak hakkı murat ederim...” Hz. Ömer'in bu konuşmanın devamında söylediği şeyler onları ikna etti ve onlar da onun görüşünü benimsediler.⁵⁸

Liyakat / Ehliyet:

Allah size, mutlaka emanetleri ehli olanlara vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder. (Nisâ, 58) Ey iman edenler! Allah'a itaat edin. Peygamber'e itaat edin ve sizden olan ulu'l-emre (idarecilere) de. Herhangi bir hususta anlaşmazlığa düştüğünüz takdirde, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah ve Resûlüne arz edin. Bu, daha iyidir, sonuç bakımından da daha güzeldir. (Nisâ, 59)

“İş, ehil olmayana verilmeye kıyameti bekle!”⁵⁹

Halife Ömer'e göre; “Yönetim işi, ancak haksızlık ve zulümden uzak bir şiddet, zafiyetten öte bir yumuşaklık ile başarılı olur.”⁶⁰ Yönetim işine talip olanlarda aradığı vasıflar İslam'ın siyaset mantığını gözler önüne sermektedir. “Öyle bir kişi istiyorum ki, emir seçildiğinde sanki onlardan birisi gibi olsun. Emir seçilmediği takdirde de sanki onların emiriymiş gibi davransın.”⁶¹ Bu işi ancak, zafiyet olmaksızın yumuşak, şiddet olmaksızın sert, israf olmaksızın cömert, cimri olmaksızın tutumlu olan bir zat yüklenir. Bu vasıflara da ancak şu kimseler sahip olabilir ki, haksızlığa göz yummaz, Allah'tan başkasına boyun eğmez, menfaat peşinde koşmaz, davranışlarında gösteriş bulunmaz, ağzıyla tek bir kelime yalan söylemez, fakat azminde sebat eder, kendinin ve yakınlarının aleyhine dahi olsa hak ile hükmetmekten ayrılmaz, kişiliğini korur ve hiddetine rağmen hakkı gizlemez.”⁶²

Hız. Ömer, devlet başkanının başarılı olabilmesi için yapması gerekenleri şöylece özetlemiştir: “Meşru yollarla vergi toplama gücü, bunu gerekli şekilde harcama, zulme varmayan ölçüde sertlik, gevşekliğe varmayan ölçüde yumuşaklık.”⁶³

Bir gün Hz. Ömer, arkadaşlarına “haydi herkes bir şey dilesin” dedi. Mecliste bulunanlardan kimi “ben şu oda dolusu gümüşüm olsun da onu Allah yolunda harcayayım isterim”, kimi “şu oda dolusu altınım olsun da Allah yolunda harcayayım” şeklinde temennilerde bulundular. Hz. Ömer “başka ne istersiniz?” diye tekrar sorunca onlar, “biz başka bir şey istemeyiz, sen ne istersin?” diye cevap verdiler. Bunun üzerine Hz. Ömer;

“Ben, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Muaz b. Cebel ve Huzeyfe b. el-Yeman gibi adamlardan oluşan şu oda dolusu insan isterim ki, onları Allah'a itaat yolunda görevlendireyim” dedi. Sonra üçüne de bir miktar mal gönderdi ve hepsi de o malları dağıttılar.⁶⁴

Tam bir icraat ve hareket adamı olan Hz. Ömer, konuşmaktan çok yapmayı tercih etmiştir.

⁵⁵ Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 8768.

⁵⁶ İbn Kesir, VII, 179.

⁵⁷ İbn Sa'd, III, 263.

⁵⁸ Ebu Yusuf, 58-60; Temmavi, 109-110.

⁵⁹ Buhârî, “İlim”, 2.

⁶⁰ Ebu Yusuf, 195; İbn Kuteybe, I, 9; Belâzurî, *Ensâbu'l-Eşrâf*, X, 344.

⁶¹ Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 14311; Kandehlevî, II, 99.

⁶² Ebu Yusuf, 43; Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 14266; Kandehlevî, II, 82.

⁶³ İbn Rıdvân, 427-28.

⁶⁴ Buhari, Tarihu's-Sağir, I, 79.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Ben size sözle akıl verecek değilim, ancak davranışlarımla size örnek olacağım”⁶⁵ şeklindeki beyanıyla, çalışmanın beraberinde getirdiği dinamizmi insanlara göstermiştir. “Görüş çok, çözüm az”⁶⁶ diyerek, çözümcü bir yaklaşımla meselelere eğilip, söze amelle değer katmıştır.

Hiz. Ömer komutanlarından Kadisiye’de olduğu gibi, sefere çıktıkları yerlerin stratejik ve coğrafi özellikleri, düşmanın durumu hakkında devamlı ayrıntılı yazılı raporlar göndermelerini istemiştir. Kadisiye’de Sa’d b. Ebi Vakkas’a, “Nerelere uğradığımızı, düşmanın durumunu, Müslümanların karargâhını ve bölgeyi öyle tavsif et ki oraları gözümle görmüş gibi olayım” demiştir.⁶⁷

Yerine göre Hiz. Ömer, idareciliği daha iyi bilen insanı bulduğunda, ondan daha az bileni görevden alıp yerine tayin etmiştir. Şurahbil’i azledip yerine Muaviye’yi atadığında şu açıklamayı yapmıştır: “Seni ondan daha çok seviyorum, bir kusurdan dolayı seni azletmedim. Sadece adamdan daha güçlü bir adam istedim.”⁶⁸

Liyakati sadece yöneticide aramamak, bunun kadar yönetilenlerde de aramak zorundayız. “Şüphesiz ki, bir kavim kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez. (Ra’d 11) Bir millet kendilerinde bulunan güzel meziyetleri değiştirmedikçe Allah onlara verdiği nimeti değiştirmez. (Enfâl 53)”

Bir adam Hiz. Ali’ye şu soruyu sordu: Müslümanların neyi var ki Hiz. Ebu Bekir ve Hiz. Ömer’in halifelikleri hususunda anlaşmazlığa düşmediler de senin halifeliğinde anlaşmazlığa düştüler. Hiz. Ali şu cevabı verdi: “Çünkü Ebu Bekir ve Ömer benim gibilerin idarecisiydi; ben ise senin gibilerin idarecisiyim.”⁶⁹

Ahlakilik ve insanilik:⁷⁰

İslam’ın kalbinde insanın olduğu ve insanı terakki ettiren her şeyin ahlak kapsamında değerlendirilebileceği anlayışıyla siyaset yapılmalıdır. Çok geniş olan ahlakilik ve insanilik konusunu prensip haline getirmek müşkül görünmektedir. Kısaca bazı yönlerine değinmekle iktifa edeceğiz.

Güven:

Hiz. Peygamber mümini tarif ederken, “Mümin, insanların malları ve canları konusunda kendisine güvendiği kişidir”⁷¹ diyerek mümin olan bir kişinin, başkalarının mallarına, canlarına, namuslarına zarar veremeyeceğini belirtmiştir. “Müslüman, dilinden ve elinden Müslümanların selâmette kaldığı kimsedir. Muhacir de Allah’ın nehyettiğini terk edendir”⁷² şeklinde Hiz. Peygamber’in dilinde yer edinen güven unsuru, sıradan bir Müslüman için bile bu derecede hassas bir unsur iken, elbette yönetim için çok daha önemli bir kaide olacaktır.

Hiz. Ömer, güven zedelenmesinden dolayı, tövbe edip geri döndükleri bilinmesine rağmen Ridde olaylarına karışanlar arasından hiçbir zaman yönetici veya komutan seçmemiş, sadece asker olarak orduya almıştır.⁷³

Bir gün Hiz. Ömer, son derece şiddetli bir sıcağın olduğu günde, üzerinde birisi ile sarıdığı, öbürüyle de başını örttüğü iki parça elbise ile güneşte durmuş, zekâtta toplanmış olan develeri sayıyor, renklerini ve yaşlarını tespit ediyordu. Hiz. Osman bir gölgede oturmuş yazı yazıyor, Hiz. Ali ise onun başucunda durmuş, Hiz. Ömer’in kendisine söylediklerini kaydediyordu. Hiz. Ali, Hiz. Osman’a “Allah’ın kitabında Şuayb’ın kızının söylediği sözü duydun mu?” diyerek: “Babacığım, onu ücretle tut, çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” (Kasas 26) ayetini okumuş ve Hiz. Ömer’i eliyle göstererek, “İşte en güçlü ve güvenilir adam budur” demiştir.⁷⁴

⁶⁵ Taberî, II, 435; İbn Kesir, VII, 79.

⁶⁶ Belâzurî, X, 331.

⁶⁷ Taberî, II, 387; İbn Kesir, VII, 64; Kureşî, *Evveliyâtü l-Faruki’s-Siyasiyye*, 296-98.

⁶⁸ Taberî, II, 490.

⁶⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 297.

⁷⁰ Hiz. Ömer’in yönetim anlayışı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz.: Halit Çil, *Ömer’ini Arayan Yüzyıl*, Timaş Yay., İstanbul 2017; Çil, “Liderlik Teorilerine Göre Hiz. Ömer’in Liderliği”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* IV, (2012):234-251.

⁷¹ Buhârî, “İman”, 3; Tirmizî, “İman”, 12.

⁷² Buhârî, “İman”, 3-4.

⁷³ Taberî, II, 385-468.

⁷⁴ Taberî, II, 565; İbnü’l-Esir, III, 61.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Ömer, Medain'in fethinden sonra kendisine gönderilen Kisra'nın muhteşem hazinelerine baktığı zaman çok beğenmiş ve çok kıymetli nesnelere olduklarını anlamış, "Bu nesnelere bize gönderen kimseler gerçekten güvenilir kimselerdir" demişti. Bunu duyan Hız. Ali de "Sen iffetli oldun, dolayısıyla halkın da iffetli oldu. Eğer sen bolca yiyip içseydin, halkın da yiyip içerlerdi"⁷⁵ şeklinde karşılık vermişti.

İnsan Merkezli Yönetim:

Zarûriyyât, en üst düzeydeki yararları, yani toplumun varlığı ve dirlik düzenliği için vazgeçilmez temel hak ve değerleri ifade eder. Bunlar genel makâsîd kısmına dâhil olan hayat (can), nesil (nesep, ırz), akıl, mal ve dinin korunması şeklinde özetlenir ve literatürde "zarûriyyât-ı hamse, makâsîd-ı hamse, külliyyât-ı hams" gibi adlarla anılır.⁷⁶

İnsanlar arasında üstünlüğün **takva** ile olduğu vurgulanmıştır.

Ey insanlar! Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, hakkıyla haberdardır. (Hucurât, 13)

Hiç yeryüzünü dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar da elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz, lakin göğüsler içindeki kalpler kör olur" (Hac 46)

İmran, halkı sıkıştırdığından bahsedince, Hız. Ömer kamçısını sıyırmış, baştan sona sıvazladıktan sonra şöyle demişti: "Ben, Muhammed'in arkadaşıyım. Vallahi yedirir doyururum, su verir suya kandırırım. Zorlukları göğüsler, engelleri aşar, ahlâksızlığa engel olurum. Şerefimi korur, adımımı sağlam atarım. İnatçıları ve tembelleri şiddetle yakalarım. Çok meneder, azarlarım; ancak az döverim. Sopyayı gösterir, elle defederim. Böyle olmasaydı hatalı olduğumu kabul ederdim." Onun bu sözlerini duyan Muâviye b. Ebi Süfyan, "Vallahi, Ömer halkını çok iyi tanıyordu" demiştir. Hız. Ömer bu siyasetiyle, adalet ve hakları korumakla halkının rahatını tam manasıyla sağlamak istiyor, sonra da azgınları ve müfsitleri cezalandırıyordu.⁷⁷

Fikir ve inanç hürriyeti:

Allah'ın ayetlerinin inkâr edildiğini yahut onlarla alay edildiğini işittiğiniz zaman, onlar bundan başka bir söze dalıncaya (konuya geçinceye) kadar kâfirlerle beraber oturmayın; yoksa siz de onlar gibi olursunuz. Elbette Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir. (Nisa 140)

Dinde zorlama yoktur; Artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır. (Bakara, 256)

Öğüt ver; çünkü sen öğüt vericisin. Yoksa onları zorlayacak değilsin. (Gaşiye, 88/21-22)

İnanç özgürlüğü, bir toplum sözleşmesi ve ilk İslam Devletinin anayasası olan Medine Vesikasında vurgulanacak kadar önemli bir esastır. Bu esas, medeni alanda ilerlemenin de temel dinamiğidir. Çünkü özgürlük, toplumda fikri zenginliği ve bilgi üretmeyi besler. Madde 25'e göre; Benû Avf Yahudileri, Müminlerle birlikte bir ümmet teşkil ederler. Yahudilerin dinleri kendilerine, Müminlerin dinleri kendilerinedir. Buna gerek mevlaları ve gerekse bizzat kendileri dâhildirler.⁷⁸

Devlet başkanı olarak insanlara hitap etmek üzere minbere çıkıp "Ey insanlar! Sözümleri dinleyin!" dediğinde Selman, "Hayır, seni dinlemeyiz!" diye karşılık vermişti. Hız. Ömer bu duruma sinirlenmeden sebebini sorunca Selman, "Bize ganimetten parça kumaş verdin ki bundan elbise çıkarmıyor. Ama görüyorum ki senin üzerinde tam bir elbise var" dedi. Hız. Ömer oğlu Abdullah'a seslenerek durumu açıklamasını istediğinde o, kendi payını babasına verdiğini söyledi. Selman, "Şimdi seni dinler ve itaat ederiz!" deyip yerine oturdu.⁷⁹ Benzer bir fikir hürriyetini, o zamanki toplumda hakir görülen kadınlardan biri göstermiştir. Hız. Ömer'in mehiri kısıtlaması üzerine, ayetle kendisine itiraz eden kadının görüşünü benimsemiş ve yasağı derhal kaldırmıştır.⁸⁰

⁷⁵ İbn Kuteybe, I, 52-53; Taberî, II, 466; İbn Kesir, VII, 113-14.

⁷⁶ Boynukalın, "Makâsîdü'ş-Şeria", DİA, XXVII, 424.

⁷⁷ Taberî, II, 579; Hasan, I, 320-21.

⁷⁸ İbn Hişam, II, 174; Hamidullah, I, 208.

⁷⁹ İbn Kuteybe, I, 55.

⁸⁰ Hindî, Kenzu'l-Ummâl, 45798.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aidiet:

Hicret sonrası Medine’de kurulmaya çalışılan devletin nüvesini teşkil eden Medine Vesikası ile Müslüman, Yahudi, müşrik ve kısmen Hıristiyanlardan oluşan toplum, etnik ve dini temelde “ümme”⁸¹ kavramıyla ortak/bir arada yaşama çatısı altına alındı.

Hz. Muhammed, Medine'nin sosyal, dini ve demografik yapısını ortaya çıkarmak için ilk nüfus sayımını yaptırmış, Huzeyfe'ye; “*Din olarak İslam’ı seçen ve Müslüman olan kimselerin isimlerini (tek tek) yazıp getiriniz.*” demiştir.⁸² Nüfus sayımı sonucunda Medine’de 10.000 kişinin yaşadığı; bunlardan 1.500’ünün Müslüman, 4.000’inin Yahudi ve 4.500’ünün Müşrik Arap olduğu anlaşılmıştı.⁸³ Hz. Peygamber, ikinci bir adım atarak, Medine'nin doğal şehir sınırlarını tayin etti ve dört bir köşeye birer işaret koyarak bir "Site Devleti"nin toprağını belirlemiş oldu ki, bu sınırlar içinde kalan bölge Vesika'nın 39. maddesinde "Yesrib vadisi içindeki alan (cevf), haram bir yerdir"⁸⁴ şeklinde ifadesini bulmuştur.

Hz. Ömer, “Küffarın elinde bulunan bir Müslümanı kurtarmam, bana Arap Yarımadası’ndan daha değerlidir. Müşriklerin elinde bulunan her Müslüman esirin esaretten kurtulması için verilecek para Beytülmalden ödenir” demiştir.⁸⁵

SONUÇ

Kur’ân-ı Kerim siyaset ve devletin şekli konularını ele almamış, hadisler meydana gelen sorunları çözme adına kısmen tavzihatta bulunmuştur. Müslümanlar Hz. Peygamber’in vefatını müteakip meydana gelen Peygambersiz ortamda sivil siyasetle karşı karşıya geldiler ve yeni ortama uygun hilafet modelini geliştirdiler. Kur’an ve sünnet temel kaynaklarından elde ettikleri prensip verileri toplumsal kodlarla harmanlayarak, özellikle Hz. Ömer döneminde kurumsal devlet boyutuna taşımayı başardılar. Fetihlerle genişleyen coğrafi sınırlar, ekonomik katkıları yanında farklı kültür ve inançları da beraberinde getirdiler. Devletsiz dinin ayakta durması oldukça zor olmasına rağmen, doğru bir siyasetten yoksun devletin de zayıflayacağı aşikârdır.

Peygamber sonrası dönemde İslam’ın siyasi prensipleri ışığında ortaya çıkan hilafet modeli mutlak ve dini olmayıp, dönemsel ve siyasi olarak okunmalıdır. Prensip bazlı İslamî siyaset mantalitesi, tüm zamanlar için canlı çözümler sunacaktır. Meşruiyet, adalet, şûra, liyakat/ehliyet, ahlakilik ve insanilik prensiplerini Kur’an ve hadisten mülhem, modern zaman anlayış ve ortamını gözeterek harmanlayabilen siyaset anlayışı tüm insanlara hak ettikleri yönetim ortamını sunacaktır. Bunun en güzide örneği olarak Hz. Ömer’in siyaset anlayışı etraflıca incelenmeli ve siyasi model olarak uygulanabilir hale getirilmelidir.

KAYNAKÇA

ABDURREZZÂK, İbn Hemmâm es-San’ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A’zamî, Beyrut 1970.

AKYÜZ, Vecdi, *Kur’an’da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yay., İstanbul 1998.

ÂLU İSÂ, Abdusselam b. Muhsin, *Dirâsetun Nakdiyyetun fi’l-Merviyyâti’l-Vârideti fi Şahsiyyeti Ömer b. Hattâb*, el-Câmiatu’l-İslamiyye, Medine 2002.

ATAR, Fahrettin, "Azil", DİA, IV, TDV Yay., İst. 1991.

AYDIN, Mehmet Akif, "Hal", DİA, XV, TDV Yay., İst. 1997.

BELAZÛRÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Cabir, *Ensâbu’l-Eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr& Riyâd Zerkây, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1996.

BOYNUKALIN, Ertuğrul, “Makâsıdü’ş-Şeria”, DİA, XXVII, TDV Yay., İst. 2003.

BUHÂRÎ, *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*, çev. Mehmed Sofuoğlu, Ötüken Yay., İstanbul 1987.

BUHARÎ, *Tarihu's-Sağir*, thk. Mahmud İbrahim Zeyd, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1986.

⁸¹ İbn Hişam, II, 172; Hamidullah, I, 206.

⁸² Buharî, “Cihad”, 180.

⁸³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: M. Tayyib Okiç, “İslamiyette İlk Nüfus Sayımı”, Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.VII, sayı:1, Ankara 1958, 14-15.

⁸⁴ İbn Hişam, II, 175; Hamidullah, I, 209.

⁸⁵ Ebu Yusuf, 297.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- CÂBİRÎ, Muhammed Âbid, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev. Vecdi Akyüz, Kitabevi Yay., İstanbul 1997.
- ÇİL, Halit, "Yesrib'in Medine'ye Dönüşümünde Hz. Peygamber'in Siyasi Rolü", Nübüvvet ve Medeniyet, Kitap Dünyası Yay., İstanbul 2017.
- , *Ömer'ini Arayan Yüzyıl*, Timaş Yay., İstanbul 2017.
- , "Liderlik Teorilerine Göre Hz. Ömer'in Liderliği", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi IV, (2012):234-251.
- EBÛ YUSUF, Ya'kûb b. İbrahim, *Kitâbu'l-Harac*, çev. Ali Özek, Hisar Yay., İst. 1973.
- el-ENSARÎ, Abdülhamid İsmail, "Ehlü'l-Hal ve'l-Akd", DİA, X, TDV Yay., İst. 1994.
- HADDURÎ, Macid, *İslam'da Adalet Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, Yöneliş Yay., İstanbul 1991.
- HAMİDULLAH, Muhammed, *İslam Peygamberi*, İrfan Yay., İstanbul 1995.
- HASAN, Hasan İbrahim, *Siyasî-Dinî-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, Kayıhan Yay., 2. bs., İstanbul 1987.
- HATİPOĞLU, Mehmed Said, "İslam'da İlk Siyasal Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", Ankara Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 23 Sayı: 1, Yıl: 1979.
- HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, çev. Heyet, Adres Yay., Ankara 2014.
- HİNDÎ, Alaaddin Ali el-Muttakî b. Hüsameddin, *Kenzu'l-Ummâl*, thk. Bekrî Hayyânî, Saffet es-Sakâ, Müessesetu'r-Risâle, 5. bs., Beyrut 1985.
- İBN HALDUN, *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Yeni Şafak Yay., Ankara 2004.
- İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, thk. Şuayb el-Erne'vut, Adil Mürşid, Müessesetu'l-Risâle, Beyrut 1995.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdulmelik, *Siret-i İbn Hişam İslam Tarihi*, çev. Hasan Ege, Kahraman Yay., İstanbul 2006.
- İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ' İmâduddin İsmail el-Hâfız b. Ömer, *Büyük İslam Tarihi (el-Bidâye ve'n-Nihâye)*, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1994.
- İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dineverî, *Uyûnu'l-Ahbâr*, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriye, Kahire 1996.
- İBN MANZUR, Lisanu'l-Arab, Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Maârif, Kahire, Tarihsiz.
- İBN RIDVÂN, Ebu'l-Kâsım el-Mâlikî, *eş-Şuhubu'l-Lâmia fî's-Siyâseti'n-Nâfia*, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr, Dâru's-Sekâfe, Mağrib 1984.
- İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, *Kitâbu't-Tabakâti'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Amr, Mektebetü'l-Hâncî, Kahire 2001.
- İBNU'L-ESİR, İzzuddin Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *İslam Tarihi (el-Kâmil fî't-Tarih)*, çev. M. Beşir Eryarsoy, Bahar Yay., İstanbul 1985.
- İSFAHANÎ, Ragıb, *Müfredat*, çev. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İstanbul 2012.
- KANDEHLEVÎ, M. Yusuf, *Hayatu's-Sahâbe*, çev. Ali Arslan, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- KÖSE, Hızır Murat, "Siyaset", DİA, XXXVII, TDV Yay., İst. 2009.
- KUREŞÎ, Galip b. Abdulkafî, *Evveliyâtü'l-Farukî's-Siyasiyye*, Daru'l-Vefa, Mansûre 1990.
- LEWIS, Bernard, *İslam'ın Siyasal Dili*, çev. Fatih Taşar, Rey Yay., İstanbul 1992.
- MAVERDÎ, *Ahkâmus-Sultaniyye*, çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İstanbul 1994.
- MÜCAHİD, Huriye Tefvik, *Fârâbî'den Abduh'a Siyasî Düşünce*, çev. Vecdi Akyüz, İz Yay., İst. 2012.
- Mütercim Asım Efendi, *Kâmusu'l-Muhit Tercümesi*, c.III, s. 2637-2638.
- RAYYIS, M. Ziyauddin, *İslam'da Siyasal Düşünce Tarihi*, çev. Ahmed Sarıkaya, Nehir Yay., İstanbul 1990.
- ŞEYZERÎ, Abdurrahman b. Abdillâh b. Nasr b. Abdirrah-man, *el-Menhecu'l-Meslûk fî Siyaseti'l-Mülûk*, thk. A. Abdullâh el-Musa, Mektebetü'l-Menâr, Ürdün 1987.
- TABERÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- TEMMÂVÎ, Süleyman Muhammed, *Hiz. Ömer el-Faruk ve Modern Sistemler*, çev. M. Vesim Taylan, İstanbul 2004.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

TİRMİZÎ, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ b. Savra (279:892), *el-Câmiu's-Sahih*, nşr. Bedrettin Çetiner, İstanbul 1992. (*Sünen-i Tirmizî Tercümesi*, çev. Abdullah Parlıyan, Konya Kitapçılık, Konya 2004.)

TUNAYA, Tarık Zafer, *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku*, Cumhuriyet Yay., 2000.

TÜRCAN, Talip, "Ülü'l-emr", DİA, XLII, TDV Yay., İst. 2012.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MODEL İNSAN OLARAK “HZ. ÖMER”

Osman BAYRAKTUTAN¹

ÖZET

Şüphesiz ki Kur’ân’ın Hz. Peygamber eşliğinde oluşturduğu model insanın ilk meyvesini sahabe oluşturmuştur. Onlar her zaman tüm insanlığa örnek gösterilen ve mükemmel bir karakter yapısına sahip olan insanlardır. Bu tarihi şahsiyetlerin başında gelenlerden bir tanesi de Hz. Ömer’dir. Bir İnsanın karakter yapısının nasıl değiştirileceği, kişiliklerinin nasıl oluşturulacağı, mizaçlarının/huylarının nasıl değiştirileceğini en iyi Kur’an anlatmaktadır. Kur’ân’ın bu yöntemini Hz. Ömer örneği üzerinden kolayca anlayabiliriz. Hz. Ömer’in İslamiyetten önceki ile İslamiyetten sonraki yapısı birbirinden farklıdır. İslamiyetten önce sert bir yapıya sahip, herkesin kendisinden kortuğu ve tabiri caiz ise “dediğim dedik” olan bir karakter yapısına sahip olup müşriklerin en şiddetlisiydi. İşte böyle bir insanı Kur’ân, kendi yöntemiyle Müslüman yapmıştır. Kur’an, kendisine has yöntemiyle kendisine düşman olan bir şahsiyetin karakterini tersine çevirmiş ve onunla kuvvet bulmuştur. İslamiyetten sonra ise onun sayesinde Müslümanlar Kâbe’de açıkça namaz kılabilmişlerdir.

Kur’an’ın oluşturduğu örnek şahsiyet olarak Hz. Ömer bizim için büyük bir öneme haizdir. Günümüz dünyasının Müslümanları Hz. Ömer’i rol model olarak algılamakta, onun İslam öncesi ve İslam sonrası karakter ve kimlik değişimini de nesilden nesile güzel bir örnek olarak aktarmaktadır.

Bu bildiride şakile, huy/mizaç, karakter, cesaret ve şecaat kavramları incelenecek. Hz. Ömer’in kimlik dönüşümü bu kavramlar eşliğinde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ömer, Kur’an, Model, Şakile, Huy/Mizaç, Karakter, Cesaret.

1. Hz. Ömer’in Kısaca Hayatı

Hız. Ömer (r.a) Kureyş kabilesinin Benû Adıyy kolundan olup nesebi, büyük atası Ka’b b. Lüey’de Resulullah (s.a.v) Efendimiz’in nesebiyle birleşir. Hız. Ömer (r.a), Fil Vak’ası’ndan on üç sene sonra Mekke’de doğmuştur. Kendisinden nakledilen bir rivayete göre o, büyük fıcar savaşından dört yıl sonra dünyaya gelmiştir.² Bu durumda, Resûl-i Ekrem Efendimiz’den on küsur yaş küçük olmaktadır. Çocukluğunda, babasına ait sürülere çobanlık yapmış, sonra da ticaretle meşgul olmuştur bununla birlikte Suriye taraflarına giden ticaret kervanlarına iştirak ettiği bildirilir.³

Cahiliye döneminde, şehrin eşrafi arasında yer alır, Mekke şehir devletinin sifare (elçilik) vazîfesini deruhte ederdi. Bir savaş hâli zuhûr ettiğinde Hız. Ömer (r.a) elçi olarak gönderilir, sonra da verdiği bilgilere ve ileri sürdüğü görüşlere göre hareket edilirdi. Kabîleler arasında çıkan ihtilafların çözümünde büyük tesiri olur, verdiği kararlara saygı duyulurdu.⁴ İmanla şereflenmeden evvel Müslümanlara pek çok eziyette bulunmuştu. Nüfuzuyla, güç ve kuvvetiyle meşhur olduğundan, onun îman etmesi müslümanlara büyük bir kuvvet vermiştir. O’nun Müslüman oluşuna dâir kaynaklarda iki rivayet vardır. Hemen hemen bütün kaynaklarda yer alan meşhur rivayete göre Hız. Hamza (r.a)’nın İslam’ı kabûlünden sonra Hız. Ömer (r.a), Hız. Peygamber (s.a.v)’i öldürmek üzere yola çıkmış, yolda karşılaştığı Nuaym b. Abdullah’tan kız kardeşi Fatıma (r.a) ile kocası Said b. Zeyd (r.a)’in müslüman olduğunu öğrenince onların evine gitmiştir. Onları Taha Suresi’ni okurken bulmuş, okuduklarını kendisine vermelerini istemiş, ancak bu isteği reddedilince kız kardeşini ve eniştesini dövmüş, kardeşi kendilerine Kur’an öğreten ve Ömer den saklanan Habbab b. Eret’i çağırarak müslüman olduklarını Hız. Ömer (r.a)’in yüzüne karşı söylemiştir. Bunun üzerine yumuşayan Hız.

¹ Dr. Öğr. Üye. İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir/Kırâat Bilim Dalı-
e-mail: osmanbayraktutan@hotmail.com / GSM: 05373202869

² İbn Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm, *Üsdül-Ğâbe*, Beyrut 2016, c. IV, s. 146.
<http://www.literatur.gen.tr/hadis/34-rical-edebiyati/32-usdul-gabe-ibn-esir.html>

³ Hasan İbrahim Hasan, *Tarihul-İslâm*, Kayıhan Yayınları, İstanbul trz, c. I, s. 210.

⁴ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Tarihu'l-hulefâ*, İstanbul 1952, s. 108; İbn Esîr, *Üsdül-Ğâbe*, c. IV, s. 146.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ömer (r.a) müslüman olmaya karar vermiştir. Resulullah (s.a.v)'ın Erkam b. Ebu'l- Erkam (r.a)'ın evinde olduğunu öğrenip oraya gitmiş ve kendisine biat ederek Müslüman olmuştur.⁵

Diğer rivayete göre; bir gece şarap içmek için içki arkadaşlarını aramış, kimseyi bulamayınca Kâbe' ye gitmiş, orada Kâbe'yi önüne alan Hz. Peygamber (s.a.v)'in Beyt'ül Makdis'e doğru namaz kıldığını görünce Kâbe'nin örtüsü altına saklanarak O'na yaklaşmış, Resul-i Ekrem'in okuduğu, Kureyşlilerin Kur' an için söyledikleri, "Şairlerin, Kâhinlerin veya Muhammed'in uydurmasıdır" şeklindeki sözlere cevaplar veren Hakka Suresi'nin 41-46. Ayetlerini duyunca müslüman olmaya karar vererek Hz. Peygamber (s.a.v)'i takip etmiştir, Hz Peygamber (s.a.v)'in, evine girmeden önce O'nu fark edip "ne var ya Ömer?" diye sorması üzerine, "Allah (c.c)'a, Resûlüne ve O'nun Allah (c.c) katında getirdiği şeylere iman etmeye geldim" deyince, Resullullah (s.a.v); "Ey Ömer ! Allah (c.c) sana hidâyet nasip etti" diyerek göğsünü sıvazlamış ve imanda sebat etmesi için ona dua etmiştir.⁶

Hız. Ömer (r.a)'in müslüman oluşunun Resûl-i Ekrem'in, "Yâ rabbi! İslâmiyet'i Ömer b. Hattâb veya Amr b. Hişâm (Ebû Cehil) ile teyit et" duasının bir tezahürü olduğu belirtilmektedir.⁷ Hız. Ömer (r.a) müslüman olduğu gece Ebû Cehil'in evine giderek İslâm'ı kabul ettiğini bildirdi; ayrıca ertesi gün Cemil b. Ma'mer el-Cumahî'ye, müslüman olduğunu bütün Kureyşlilere ilân ettirdi.

İslâm ile şereflendiği gün bütün müslümanlar Kâ'be'ye giderek ilk defa açıktan namaz kıldılar. Hız. Ömer (r.a) müslüman olduktan sonra her dâim Allah Resûlü'nün yanında bulundu, O'ndan hiç ayrılmadı ve dîn-i mübîn-i İslâm için elinden gelen her şeyi yaptı. Kâfirlerle mücadele etti, pek çok meşakkat ve eziyetlere mâruz kaldı. Medine'ye hicret edince, şehir merkezine 20 km. uzaklıkta bulunan Kuba'ya yerleşti. Gün aşırı Resûl-i Ekrem'i ziyaret ederek, bütün gün onun yanında kalırdı. Hız. Ebû Bekir'den sonra Allah Resûlü'nün en büyük yardımcısı oldu. Efendimiz (s.a.v)'in katıldığı bütün savaşlarda bulundu. Resûlullah (s.a.v) mühim kararlar alacağı zaman Ömer (r.a) ile de istişâre ederdi. Kızı Hafsa'yı Resûlullah (s.a.v) ile evlendirerek Hz. Peygamber'in kayınpederi olma şerefine nâil oldu. Resûlullah Efendimiz'i o kadar derin bir muhabbet ve şiddetle severdi ki, O'nun vefat ettiğini duyunca büyük bir şoka girdi, kılıcını çekerek, "Peygamber öldü" diyenlerin kafasını koparacağını söyledi.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in vefâtı üzerine zuhûr eden karışıklığı, Hız. Ebû Bekir'in kısa zamanda halife seçilmesini sağlayarak büyük bir dirayetle önledi. Hilâfeti müddetince Hız. Ebû Bekir'in en büyük yardımcısı oldu. Hız. Ebû Bekir (r.a)'ın vefâtından sonra ise İslâm'ın ikinci halifesi oldu.

Hız. Ömer kaynaklarda uzun boylu, gür sesli ve heybetli bir kişi olarak tasvir edilir. Birçok kadınla evlenen Hız. Ömer ilk evliliğini Zeyneb bint Maz'ûn el-Cumahiyye ile yaptı . Abdullah ve Hafsa bu evlilikten doğan çocuklarıdır. Cahiliye döneminde evlendiği Müleyke bint Amr ve Kureybe bint Ebu Ümeyye'yi islamiyet'i kabul etmedikleri için müşrik kadınlarla evlenmeyi yasaklayan ayet⁸ doğrultusunda boşadı. Başka evlilikler de yapan Hız. ömer son evliliğini 17 (638) yılında Hız. Ali ve Fatıma'nın kızları ümmü Külsam ile yaptı. Hız. Ömer'in bu evliliğiyle Resul-i Ekrem'le akrabalık kurma amacı taşıdığı bilinmektedir. Aşere-i mübeşşereden olan Hız. ömer aynı zamanda vahiy katiplerinden ve Resulullah'ın en yakın sahabilerdendir. Kızı Hafsa ile Hız. Peygamber'in evlenmesi (3/625) onların bu dostluğunu daha da pekiştirmişti. Resûl-i Ekrem kendisiyle birçok konuda istişâre ederdi. Onun bazı görüşlerinin nazil olan ayetlerle teyit edildiği görülmektedir. "Muvafakat-ı ömer" denilen bu ayetler arasında şarabın kesin biçimde haram kılınması⁹, Hız. Peygamber'in evine gelen kimselerle hanımlarının perde arkasından konuşmasının daha uygun olacağı.¹⁰ Kabe'deki Makam-ı İbrahim'in namazgah ittihaz edilmesi¹¹ ve münafıkların reisi Abdullah b. Übey b. Selûl'ün cenaze namazının kılınmaması gerektiği¹² gibi hususlar örnek olarak zikredilebilir.¹³ Hız. Ebu Bekir ile birlikte

⁵ İbn İshak, Muhammed b. Yesar, *Sîretü İbn İshak fi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981, s.160-163; İbn Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1994, c.1, s. 343-346; İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Daru Sadr, trz., dirase ve thk. Ziyad Muhammed Mansur, Dâru Sâdir, Beyrut trz., c. 3, s. 267-269.

⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, c. 1, s. 17; İbn Hişâm, c. 1, 346-348

⁷ Müsned, c.1, s. 456; İbn Hişâm, c. 1, s. 345; İbn Sa'd, c. 3, s. 269.

⁸ el-Mümtehine 60/10.

⁹ el-Bakara 2/219.

¹⁰ el-Ahzab 33/53.

¹¹ el-Bakara 2/ 125.

¹² et-Tevbe 9/84.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

"şeyhayn" diye anılmış ve bazı fakih sahabiler onların ittifak ettikleri hususları diğer sahabilerin görüşlerine tercih etmiş tir. Hz. Ebû Bekir Medine'de kaza işlerinin başına onu getirmişti. Resul-i Ekrem onun hakkında, "Allah, gerçeği Ömer'in lisanı ve kalbi üzere yarattı"¹⁴ ; Allah ın emirleri konusunda ümmetimin en kuwetlisi Ömer'dir"; "Muhakkak ki şeytan senden korkar, ya ömer!" demiş, "Ey Allahım! Ömer'in kalbinden haset ve hastalıkları çıkar ve onu imana tebdil et" şeklinde dua etmiştir.¹⁵ Hz. Ömer, "Sana vaiz olarak ölüm yeter ey Ömer!" ifadesini mührüne kazıtmış, kendisini malıyla ve canıyla Hz. Peygamber'in yoluna adamıştır.

1.1. Şakile

‘Şakile’, özellikle mizaç olgusunu kapsamına almak suretiyle bireysel kişilik farkını ortaya koyan önemli bir Kur’an kavramıdır. ‘şekl’ ve ‘şakile’ kelimeleri, Kur’an’da iki yerde geçmektedir.¹⁶ Şakile kelimesi, şekl kökünden türemiş bir kelimedir. ‘Şekl’ benzer, misl, denk, cins, tür, cihet, tabiat, din, huy, niyet, seciye, yaratılış, benzeyen, yol gibi çeşitli fakat birbirine yakın anlamlara gelmektedir.¹⁷ Yani herkes kendi mizacına benzeyen yolda hareket eder / yürür. Herkes kendi kişisel his ve duygularına göre davranır demektir. Bütün bu anlamlardan hareketle genel olarak şakileyi şu şekilde tanımlamak mümkündür. ‘Şakile’ hem fitrattan gelen ve hem de anne-baba, aile ortamı, arkadaş, iş, eğitim ve inanç çevresi gibi sonradan çeşitli şekillerde müspet veya menfi değer yargılarıyla oluşmuş davranış biçimleri, benimsenen ve uğrunda çaba gösterilen dinî ve ahlakî değerlere göre davranma tarzıdır.¹⁸ Yani ‘şakile,’ genel anlamda kişinin takip ettiği yol, tuttuğu görüş, yaşantı şekli ve hayat tarzı manasını ifade etmektedir. Kişilikle ilgili bu kavramlar bize gösteriyor ki her insan diğerinden farklıdır ve hiçbir insan diğerinin aynı değildir. İnsanın fizyolojisini ve biyolojik yapısını düşünelim. İnsanlar arasında sayısız ortak özellik bulunmasına rağmen her insan, tek ve kendisi olabileceği özelliklere sahiptir. Tıpkı her insanın parmağının olup da hiçbir insanın parmak izinin, diğerinin parmak izine benzememesi gibi; her insan, diğerleriyle ortak yönleri bulunuyor olmasına rağmen öznel bir kişiliğe, sırf kendine ait bir benliğe sahiptir.¹⁹

Hz. Ömer de diğer insanlar gibi bir insan olmasına karşın, birçok yönüyle kendi devrindeki diğer insanlardan ayrılmaktadır. Liderlik, cesaret, azim, kararlılık, ikili ilişkiler, ikna kabiliyeti, adelet tesisi, mütevazılığı, öngörü, strateji, akıl yürütme, feraset ve zekası, zamanında karar verme ve uygulaması, hitabeti, oldunluğu vb. yönlerden kendisini geliştirmiş ve bu yönleriyle tüm islam ümmeti için rol model olmuştur. Hem uhrevi hem dünyevi konularda söylediği özlü sözler ve verdiği zeki cevaplar, yaşantısı ve yaptığı icraatlarla model insan olma noktasında dikkatleri üzerine çekmiştir.

1.2. Huy / Mizaç

‘Huy’ kelimesi farsça asıllı olup; yaratılıştan gelen özellik, tabiat, mizaç; sürekli yenilendiği için vazgeçilemez bir durum, alışkanlık, doğuştan gelen değiştirilemez özellikler ve ruh özelliklerinin bütünü” anlamlarına gelmektedir.²⁰ ‘Huy’un tanımını şu şekilde yapanlar da mevcuttur; günlük yaşantı içinde kişiye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir.²¹ Mizaç ya da huy (temperament) “*Günlük yaşantı içinde kişiye özgü, oldukça sınırlı, belirli duygusal tepkilerin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir*”²² Mizaç (temperament), psikoloji sözlüklerinde kişiliğin genel olarak yaradılışla karakterize olmuş ve duygusal davranış

¹³ Muvaif kat-ı ömer için bk. Tecrid Tercemesi, II, 346-353; XI, 46-50; İmadl, s. 19 vd.

¹⁴ Tirmizi, Menâkıb ", 18.

¹⁵ Müsned, c. 4, s. 336.

¹⁶ Sad, 38/58; İsrâ, 17/84.

¹⁷Ferâhidî, Halîl b. Ahmet, *Kitâbu'l-Ayn*, Tah: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî, ts., c. 5, s. 295; el-İsfehânî, er-Râğîb, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001, s. 462; Zemaşşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Daru's-Sadr, Beyrut 1979, s. 335; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, *Lisânü'l-Arabî-XV*, Beyrut 1374, c. 2, s. 356; Mehmet Yaşar Soyalan, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003, s. 299-300.

¹⁸Musa Bilgiz, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007, s. 92.

¹⁹Abdurrahman Kasapoğlu, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997, s. 17.

²⁰*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, trz. XI, "Huy" md. ; TDK. *Türkçe Sözlük*,s. 905.

²¹Özcan Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, 12. Basım, İstanbul 1985, s. 19.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yapılarına yönelmiş veya duygusal ve devinimsel özelliklerin kalıtım kökenli yönü olarak ifade edilmektedir.²³

Başka bir ifadeyle mizaç, bireylerin günlük yaşantıları içinde belirli duygusal tepkilerinin nitelik ve nicelik bakımından değişmesidir. Çabuk kızmak, sıkılmak, öfkelenmek, neşelenmek, hareketli ya da hareketsiz olmak vb. kişilere göre değişen mizaç özellikleri ya da huydur.²⁴ Yani mizaç, kişiliğin duygusal yönüdür ve daha çok kalıtım ile belirlenir. Bu bağlamda, insanın kendine has heyecan halleri olan durgunluk, neşelilik, sakinlik ve üzüntülü oluşu gibi özellikler mizaç kavramı içerisinde yer alır.²⁵ Kısacası, insanın duygularının ve coşkularının bütünü olarak tanımlanabilen mizaç, karakter gibi kişiliğin ancak bir yanını ya da bir ögesini oluşturmaktadır.

Kişiliğin kalıtsal etkenlerle mi şekillendiği yahut, sosyal çevrenin mi kişiliği oluşturduğu tartışma konusudur. Adler'e göre, kişilik özellikleri ne doğuştan var olur ne de kalıtımla geçer. Adler, insan kişiliğini bir çeşit yaşama kalıbı olarak görmektedir.²⁶ Bu yaşama kalıbına göre Hz. Ömer çabuk kızıp öfkelenen fakat öfke kontrolünü özellikle hilafeti sırasında kontrol altına almaya çalışan bir profil arz etmektedir. Bu bağlamda Hz. Ömer huy/mizaç noktasında çabuk kızan ve öfkelenen, üzüntü ve heyecan duyulması gereken durumlarda üzülen ve heyecanlanan, islam öncesi ve sonrası bu yönleri değişmeyen bir portre çizmiştir. Üzüntü ve öfkesi islam öncesi ve sonrası değişmemiştir fakat üzüldüğü ve öfkelenildiği şeyler değişmiştir. İslam öncesi müslümanlara öfkelenip, onların durumuna üzülürken, islam sonrası müşriklere, islamla müşerref olamayanlara, hem dünyasını hem ahiretini berbat edenlere üzölmeye başlamıştır. Yine islam sonrası Hz. Ömer müşriklere, islama ve islamın yayılmasına müsaade etmeyen zihniyete karşı öfkelenmiş, onları bu yapageldiklerinden vazgeçirmek için elinden geleni yapmıştır.

1.3. Karakter

Karakter kavramı sıklıkla kişilik anlamında kullanılmakta ve her iki kavramın birbirine karıştığı görölmektedir. Köknel karakteri (character), "Kişiyeye özgü davranışların bütünü olup, insanın bedensel, duygusal ve zihinsel etkinliğine ve faaliyetlerineçevrenin verdiği değer" biçiminde tanımlanmaktadır. Ona göre bireyin karakteri kişisel özelliklerinden mülhem olup içinde yaşanan çevrenin değer yargularıyla şekillenmektedir.²⁷ Karakter kavramı kişilik kavramıyla aynı olmayan fakat benzerlik gösteren önemli bir kelimedir. Karakter; bir nesnenin, bir bireyin kendine özgü yapısı, onu başkalarından ayıran temel belirti ve bireyin davranış biçimlerini belirleyen ana özellik, öz yapı ve seciye gibi bireyin alışkanlıkları, duygu ve idealleriyle bütünleşerek herhangi bir durum karşısında değişmez tutumunu ya da tepkisini oluşturan yapısı, bir şeyi benzerinden ayırmaya yarayan temel hususiyet demektir.²⁸ Karakter (character) Latince'de bir kişiyi tanıtmaya matuf diğerlerinden farklı kılan özellik veya işaretlerdir. Psikolojide, kavram olarak karakter bu anlamda kullanılmaktadır.²⁹ Başka bir ifadeyle karakter, bireyi veya bireyleri başkasından ayırt eden, alışkanlık haline gelmiş davranış ve tepki tarzlarının bütünüdür.³⁰

Karakter olarak Hz. Ömer'i diğer insanlardan ayırt eden özelliği kendisine nisbe olarak da verilen "faruk" kavramıdır. Hak ile batılı birbirinden ayırt eden, hak uğruna ve hak olduğunu düşündüğü şey veya şeyler uğruna hayatını idame ettiren bu uğurda can alıp, can vermeye razı olan, hak bildiği şeylere bir sıkıntı gelmesin diye hiddetlenen, sinirlenen, hakkın ve hukukun yerine gelmesi için eliyle , diliyle ve kalbiyle büyük bir mücadele veren bir karaktere sahiptir. Bu bağlamda Hz. Ömer Kur'an'ın şekillendirdiği ve kendisine örnek olarak Peygamber'i ve İslam'ı örnek alarak bu karaktere bürünmüş bir kimliktir.

²²Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 19.

²³ Arthur S. Reber, *Dictionary of Psychology*, PenguinBooks, London 1985, s. 763; Rasim Bakırcıoğlu, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayınları, Ankara 2006, s. 123; Halis Ayhan, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1995, s. 164.

²⁴Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 22.

²⁵Hasan Şentürk, *Din psikolojisi*, Esra Yayınları, İstanbul 1997, s. 55.

²⁶Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Çev. Ayda Yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994, s. 292.

²⁷Köknel, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, s. 20 vd.

²⁸ Muharrem Ergin, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yayınları, İstanbul trz. s. 666.

²⁹AtkinsonRita L., Richard C. Atkinsonand Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, (Çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz), Sosyal Yayınları, İstanbul 1995, s. 524-525.

³⁰ Nurettin Topçu, *Bütün Eserleri 19 Psikoloji*, Ezel Erverdi, (Haz. İsmail Kara), Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s. 158.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1.4. Şecaat ve Cesaret

Şecaat; ihtiyaç görülünce şiddet ve tehlikelere karşı yürümek hususunda kalbin yılmaması, ölümü küçümseyip korkmaması demektir.³¹ Buna göre Şecaate, cesaretin kontrol altına alınmış hali demek mümkündür. Ömer'in cesaretini Şecaat boyutunda anlamamıza imkan tanıyan bir durumu Abdullah b. Mes'ud şöyle ifade eder: "Ömer, İslam'a girinceye kadar Hz. Peygamber (s.a.v) ve biz Kâbe'nin yanında açıktan açığa namaz kılamıyorduk. O müslüman olduktan sonra Kureyş ile çarpışarak Kâbe'de namaz kıldı ve biz de onunla kıldık.³² İslami tebliğin henüz başlarında, daha devlet haline gelmemişken, Ömer'in Medine'ye hicreti esnasında müşrik cemaate meydan okuması tarihi kayıtlardaki yerini almıştır. Hz. Ali (r.a) onun hicretini şöyle anlatır: "Hicret eden hiç kimseyi bilmiyorum ki, gizlice hicret etmesin. Ancak Ömer müstesnadır. O hicret etmek istediği zaman kılıcını boynuna astı, yayını da omzuna, elinde bir çok ok bulunduğu halde Kâbe'ye vardı. Kureyş'in ileri gelenleri de Kâbe'nin önünde oturuyorlardı. Yedi defa tavaf ettikten sonra makamın yanında iki rekât namaz kıldı. Sonra Kureyş'in halkalarına teker teker vararak, Burunları kırılasicalar! Kim ki, annesi mâtemini tutsun, çocuğu yetim kalsın, hanımı dul kalsın istiyorsa, şu vadinin ötesinde benim karşıma çıksın! dedi. Onun bu meydan okuyuşuna rağmen hiç kimse onun yoluna çıkmadı.³³ Model insan olma noktasında Hz. Ömer cesareti ve şecaatiyle de ön plana çıkmış önemli kişiliklerden en önemlisi olarak göze çarpmaktadır.

Sonuç

Model insan olma noktasında Hz. Ömer tarihe damgasını vurmuş nadir şahsiyetlerden biridir. İslam öncesi ve sonrası şekil alma noktasında, şakile, karakter, huy mizaç, cesaret ve şecaatine bakılarak yapılan bu bildiride ortaya çıkan sonuç şudur ki; Hz. Ömer karakter, huy/mizaç ve cesareti noktasında kendisinde aslında büyük bir değişim yaşamamıştır. Değişen kendi huyu, mizacı, karakteri değil; değişen şey inandığı, kendisine fayda ve zarar verme gücü bile olmayan putları bırakıp İslamla şereflenmesi olmuştur. İslam ve Kur'an Hz. Ömer'in karakterini, huyunu, cesaret ve şecaatini doğru yer ve zamanda kullnmasını öğretmiştir. O, bu sayede yani İslam, Kur'an ve Hz. Peygamber'in şekillendirdiği, yön verdiği ve insanlara da rol model olarak gösterdiği bir şahsiyet oluvermiştir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Alfred Adler, *İnsan Tabiatını Tanıma*, (Çev. Ayda Yörükân), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1994.
- Arthur S. Reber, *Dictionary of Psychology*, PenguinBooks, London 1985
- Atkinson Rita L., Richard C. Atkinson and Ernest R. Hilgard, *Psikolojiye Giriş I*, (Çev. Kemal Atakay, Mustafa Atakay ve Aysun Yavuz), Sosyal Yayınları, İstanbul 1995.
- Ayhan, Halis, *Eğitim Bilimlerine Giriş*, Şule Yayınları, İstanbul 1995.
- Bakırcıoğlu, Rasim, *Ansiklopedik Psikoloji Sözlüğü*, Anı Yayınları, Ankara 2006.
- Bilgiz, Musa, *Kur'an Açısından Vicdan ve Değeri*, Beyan Yayınları, İstanbul 2007.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul trz.
- el-İsfehânî, er-Râğıb, *el-Müfredât fi Ğaribi'l Kur'ân*, (Thk. Muhammed Halîl Aytânî) Dâru'l-Ma'rife, Beyrût 2001.
- Ergin, Muharrem, *Hayat Büyük Türk Sözlüğü*, Hayat yayınları, İstanbul trz.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmet, *Kitâbu'l-Ayn*, Tah: Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Semerâî, trz.
- Hasan İbrahim Hasan, *Tarihul-İslâm*, Kayıhan Yayınları, İstanbul trz.
- İbn Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm, *Üsdül-Ğâbe*, Beyrut 2016.
- İbn Hişâm, *Sîrettü'n-Nebeviyye*, Daru't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1994.
- İbn İshak, Muhammed b. Yesar, *Sîretü İbn İshak fi'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Megazî*, thk. Muhammed Hamidullah, Hayra Hizmet Vakfı Yay., Konya 1981.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrem, *Lisânü'l-Arabî-XV*, Beyrut 1374.

³¹ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk İlmi ve İslam Ahlâkı*, Nur Yay., Ankara 1991, s. 167.

³² İbn Hişâm, c. 1, s. 430; İbn Sa'd, c. 3, s. 250; İbnü'l-Esir, c. 2, s. 85; Müstedrek, c. 3, s. 95.

³³ İbn Asâkir, 44/ 51-52; İbnü'l-Esir, Usdü'l-Ğâbe, c. 4, s. 144-145; Kandehevi, c. 2, s. 5; Hasan, I, 272; Âlu İsâ, c. 1, s. 160-161.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Daru Sadr, trz., dirase ve thk. Ziyad Muhammed Mansur, Dâru Sâdır, Beyrut trz.

Kasapoğlu, Abdurrahman, *Kur'an'da Kişilik Psikolojisi*, İzci Yayınları, İstanbul 1997.

Köknel, Özcan, *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985.

Soyalan, Mehmet Yaşar, *Elmalılı Tefsirinde Kur'ani Terimler ve Deyimler*, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003.

Suyûtî, Abdurrahman b. Ebi Bekir, *Tarihu'l-hulefâ*, İstanbul 1952.

Şentürk, Hasan, *Din psikolojisi*, Esra Yayınları, İstanbul 1997.

Topçu, Nurettin, *Bütün Eserleri 19 Psikoloji*, Ezel Erverdi, (Haz. İsmail Kara), Dergah Yayınları, İstanbul 2003.

Zemahşeri, Ebû'l-Kâsım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, Daru's-Sadr, Beyrut 1979.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HZ. ÖMER'İN ŞAHSINDA HZ. PEYGAMBER'İN ÖRNEKLİĞİ

Yunus AKYÜREK*

ÖZET

Hiz. Ömer hayatı, fikirleri ve uygulamaları ile İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Ancak onun müslüman olmadan önce inananlara baskı ve şiddet uyguladığı hatta Hiz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edecek kadar ona düşmanlık beslediği bilinir. Cahiliye döneminde okuma-yazma bilen, Kureyş'in diplomatik işlerinde önemli bir yere sahip olan ve aynı zamanda koyu bir putperest olduğu anlaşılan Ömer'in -altı yıl süren tefekkür sürecinden sonra müslüman olması göz önüne alındığında- Allah Rasûlü'nü "üsve-i hasene" olarak adetmesi ve onu model alması üzerinde durulması gereken bir husustur.

Onun, Hiz. Peygamber'in sağlığında olduğu gibi Hiz. Ebûbekir'in ve kendisinin hilafeti dönemlerindeki söz, yorum ve kararlarında Peygamberin örneğini ön plana çıkardığı bir gerçektir. Dolayısıyla özgün olmayı ve doğal davranmayı seven Ömer'in böylesi bir tutum sergilemesi, bireyselliği ve özgür düşüncüyü âdeta putlaştıran çağımız değer yargılarıyla açıkça çelişmektedir.

Literatürde "Muvafakât-ı Ömer" olarak bilinen ve düşünceleri doğrultusunda nâzil olan ayetler onun dini ne kadar iyi kavradığını gösterdiği gibi Sünnet'i de bir o kadar iyi anlayıp içselleştirdiğini gösterir. Bununla birlikte Hudeybiye'de Hiz. Peygamber'in muvafakat gösterdiği anlaşma hususunda hislerine kapılarak ona ve anlaşma hükümlerine karşı yanlış yaklaşımlarda bulunması Ömer'in hatadan beri olmadığını net olarak ortaya koymaktadır. Bu arada onun öfke kontrolü hususunda Hiz. Peygamber'den olumlu manada etkilendiği de rahatlıkla söylenebilir.

Hiz. Ebûbekir'in vezirliğini yürüttüğü dönemde halife ile olan istişarelerinde Sünnet'e atıflarda bulunması onun elbette Nebevî çizgiye sahip olduğunu gösterir.

On yıl süren hilafeti boyunca sergilediği icraatları ise Ömer'in devlet adamlığı noktasında Hiz. Peygamber'in örneğini düstur haline getirdiğini ortaya koymaktadır.

Onun gibi güçlü, bilge, cesur ve girişimci bir liderin, Hiz. Peygamber'e sağlığında ve vefatından sonra gösterdiği samimi bağlılık ve onu model alma gayreti aslında Ömer'i Ömer yapan ve başarısının arkasında yatan temel faktör olarak okunmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Ömer b. el-Hattâb, Peygamber'e bağlılık, Üsve-i Hasene, Özgür düşünce, Bireysellik

THE EXAMPLE OF PROPHET AS PERSONEFIED BY OMAR IBN AL-KHATTÂB

Omar Ibn al-Khattâb has an important place in the history of Islam with his life, ideas and practices. But it is also known that before he became a Muslim, he imposed oppression and violence on believers and hated the Prophet to the extent that he attempted to kill him. It is necessary to emphasize that Omar, who was literate at the time of jâhiliyya and had an important place in the diplomatic affairs of Quraysh while being a devout pagan at the same time, had become a Muslim after a six-year period of contemplation and had considered the Prophet Muhammed as "the best example" and followed him as a role model.

It is a fact that the example of Prophet comes to the forefront in his words, comments and decisions both during the life of Prophet and after his death. Thus, the exhibition of such an attitude by Omar, who likes to behave originally and naturally, clearly contradicts with modern values that idolized individualism and free thought.

The literature known as "Muwafaqât-ı Omar" and the verses revealed in conformity with his thoughts not only show how well he understood the religion but also the depth of his comprehension and internalization of Sunnah as well. However, the unpleasant attitude he adopted as a result of his emotions towards the terms of agreement during the peace treaty of Hudeybiya, to which the Prophet agreed upon, reveals that Omer was not completely faultless. In the meantime, it can be safely said that he was positively influenced by the Prophet on his anger control.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, yunusakyurek@comu.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

The fact that Omar refers to the traditions of Prophet constantly in his consultations with the caliph Abu Bakr reveals that Omar had followed the footsteps of the Prophet with utmost sincerity.

Besides, the actions he had taken during the ten years when he was the caliph illustrate that Omar had imitated the Prophet as a statesman as well.

The sincere commitment and effort that a strong, wise, brave and competitive leader like him had spent in imitating the example of Prophet during his life and after his death should in fact be read as the fundamental factor which makes Omar an Omar and lies behind his success.

Key Words: Omar Ibn al-Khattâb, loyalty and commitment to Prophet, “the best example,” free thought, individualism.

Giriş

Ebû Hafs Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl b. Abdiluzzâ el-Kureşî el-Adevî¹, İslam kültür ve medeniyetine katkıları sebebiyle hakkında birçok araştırma yapılan önemli bir sahabidir.

Çocukluk yıllarında babası ve dayılarının (Mahzûm oğulları) develerini güden Ömer idareyi, sabrı ve tahammülü bu yaşlardan itibaren öğrenmeye başlamıştır. Okuyup yazabildiği, şiirle meşgul olduğu, Ukaz, Mecenne ve Zülmece panayırlarına iştirak ederek buradaki edebî ve kültürel faaliyetleri takip ettiği, Suriye, Irak ve Mısır gibi çeşitli diyarlara düzenlenen ticari seferlere katıldığı bilinir. Aktif bir hayat sürdüğü anlaşılan Ömer bilgeliği, sağlam mantığı, adil duruşu ve çözüm odaklı olmasından ötürü toplumsal problemlerde görüşüne başvurululan birisiydi. O aynı zamanda Kureyş'in elçilik vazifesini de yürütüyordu.²

İslâm'ından önce koyu bir putperest olduğu anlaşılan Ömer'in İslâm'a ve müslümanlara karşı sözlü ve fiili saldırılarda bulunduğu bilinir.³ Hatta o, Hz. Peygamber'i öldürmeye teşebbüs edecek kadar ileri gidebilmiştir.⁴ Mekke döneminde bu denli İslâm karşıtı olup da daha sonra müslüman olan ikinci bir şahıs gösterilemez. Her ne kadar dine karşı tutumu böyle ise de ara ara kendine has bir tefekkür, tedebbür ve murakabe hali yaşadığı anlaşılmaktadır. Geçirdiği bu fikri ve kalbi inkılap İslâm'ından sonraki söz, tutum ve davranışlarına içtenlikle yansımış, geç sayılabilecek bir tarihte (nübüvvetin 6. yılı) müslüman olmasına rağmen bu durum onun Allah ve Peygamber nezdindeki seçkin konumunu etkilememiş, üstün meziyetlerine binaen ashabin ileri gelenleri arasına girebilmiştir.

¹ Ebû Muhammed Cemâlüddîn **Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî** el-Meâfirî el-Basrî el-Mısırî. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelebî (Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Halebî, 1375/1955), 1: 342-348; Ebû Abdillâh Muhammed b. **Sa'd b. Menî'** el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdir, 1388/1968), 3: 264; Ebû Zeyd Ömer b. **Şebbe** en-Nümeyrî el-Basrî, *Kitâbu târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehim Muhammed Şeltût (Cidde: 1399/1979), 2: 651; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *el-Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1413/1992), 179; Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî, *Üsdü'l-gâbe fi ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: 1415/1994), 4: 137; Nuveyrî, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb* (Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423/2002), 19: 146.

² Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbu'l-eşraf*, thk. Süheyl Zükkâr, Riyâd ez-Ziriklî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 10: 299; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd, *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm (Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967), 4: 219; Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. **Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî** el-Endelüsî, el-*İkdi'l-ferîd* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983), 3: 268; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. **Abdîlberr** en-Nemerî, *el-İst'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992), 3: 1145; Ebü'l-Kâsim Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dîmâşkî, *Târîhu Dîmâşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995), 44: 316; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beyrut: Dâru Kütübî'l-'Arabiyyi, 1417/1997), 2: 437; Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnâvut-Türkî Mustafa (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000), 22: 283; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Tehzibu't-tehzib*, (Hind: Matbaatu Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmîyye 1326/1908), 7: 440; İbrahim Sarıçam, *Hz. Ömer* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010), 20-21; Ali Muhammed Sallâbî, *Hz. Ömer*, trc. Mehmet Akbaş (İstanbul: Ravza Yayınları, 2016), 20-21.

³ İbn Hişâm, *Sire*, 1: 319; Belâzurî, *Ensâb*, 1: 195; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 1: 666; Ebü'l-Ferec Nûrüddîn **Ali b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî**, *es-Siretu'l-Halebiyye fi sireti'l-emîni'l-me'mûn* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980), 1: 482.

⁴ Ebû Bekr **Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî**, *Delâilü'n-Nübüvve*, thk. Abdülmü'tî Ka'acî (Kahire: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1408/1988), 2: 216-219; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 44: 31-32; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe*, 4: 137-138; Halebî, *Sire*, 2: 13-15; Ebü'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzi ve's-şemâilî ve's-siyer* (Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993), 1: 142-144.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Vahiy sürecinin devam ettiği ve dinamik bir fıkın cari olduğu bu dönemde problemlere ilişkin görüş belirtmekten çekinmeyen ve ileri sürdüğü özgün fikirleri merak konusu olan Ömer, bu yönüyle başta Hz. Peygamber olmak üzere herkesin dikkatini çekmiştir. Özellikle Bedir esirleriyle ilgili isabetli görüşü sebebiyle Hz. Peygamber'in ve müminlerin saygınlığını kazandığı söylenebilir. Bazen herkesin düşündüğü fakat dillendiremediği hususlarda sadece o görüş belirtmiş, bu anlamda toplumun duygu ve düşüncelerine âdetâ tercüman olmuştur.

Onun “Muvafakât-ı Ömer”⁵ olarak bilinen vahye mutabık görüşleri Hz. Peygamber ve toplum nazarında kendisine duyulan güven ve itimatı en üst seviyeye taşımıştır. Hudeybiye örneğinde olduğu gibi bazen diplomatik deneyiminin verdiği özgüven sebebiyle hataya düştüyse de daha temkinli olmak kaydıyla Abdullah İbn Übeyy'in cenaze merasiminde⁶, Hâtıb b. Ebî Belte'a mevzuunda⁷ ve benzeri hadiselerde yine de bildiğini söylemekten geri durmamıştır.

Bütün bunlardan hareketle onun sahabe arasında düşünsel anlamda ve düşündüğünü ifade etme noktasında en özgün kişi olduğu söylenebilir. Ancak bütün bu özgüvenine rağmen Ömer'in nazarında Allah Rasûlü'nün bir “üsve-i hasene” olduğu kaynaklardan anlaşılmakta ve sahabenin ileri gelenlerinde görüldüğü gibi Hz. Peygamber'in şahsında dini anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde girdiği görülmektedir.

Hz. Peygamber'e Duyduğu Sevgi ve İhtiram

Hz. Ömer, Kur'an'ın Hz. Peygamber'e itaat, i'tisam ve ihtiram gösterilmesiyle ilgili emir ve tavsiyelerini idrak edebilen ve bunları içselleştiren birisidir. Üstelik o, Peygamber sevginin keyfiyetini bizzat kaynağından öğrenmiştir.

Buna göre Allah Rasûlü bir gün elini tutunca o: “*Ey Allah'ın Rasûlü, seni nefsim dışında her şeyden daha çok seviyorum!*” diyerek kendisine duyduğu sevgiyi ortaya koydu. Fakat Hz. Peygamber: “*Hayır, Allah'a yemin ederim ki nefsimden de çok sevmelisin!*” buyunca Ömer: “*Yemin olsun, şimdi seni nefsimden de çok seviyorum.*” şeklinde karşılık verdi.⁸

Hz. Peygamber'e onun öğrettiği ölçüde duyduğu bu derin sevgi, kendisine Sünnet merkezli bir bakış açısı, varlık tasavvuru ve dünya görüşü kazandırmıştır. Fakat bu kolay olmamış, Ömer bu noktaya Hz. Peygamber'in uyarı mahiyeti taşıyan bazı tavsiyelerinden sonra ulaşabilmiştir. Bunlardan birisinin Medine'de vuku bulduğu bilinir. Buna göre o, Tevrat'tan bazı pasajlar dinlemiş, sonrasında dinledikleri yazılarak kendisine takdim edilmişti. Bunları alıp huzura gelen Ömer: “*Ey Allah'ın Rasûlü, bu Tevrat'tan bir nüshadır.*” demiş ancak Hz. Peygamber susmayı tercih etmişti. Metni okumaya başlayınca Ebû Bekir onu uyardı: “*Allah Rasûlü'nün yüzünü görmüyor musun?*” Hoşnutsuzluğu yüzüne yansıyan Hz. Peygamber, onu şu sözleriyle uyardı: “*Ey Ömer, Allah'a yemin olsun ki size mükemmel bir din getirdim. Bu sebeple Ehl-i Kitâb'a bir şey sormayın. Çünkü onlar kendileri dalalette iken sizi hidayete erdiremezler. Eğer Musâ yaşasaydı, mutlaka bana uyardı. Başka bir şekilde davranması doğru olmazdı. Musa içinizde olsa ve siz beni örnek almayı terk edip ona uysanız yanlış bir iş yapmış olursunuz.*”⁹

⁵ Bu konuda bk. Gökhan Atmaca, “Nüzül Sürecinde Bir Muhatab Olarak Hz. Ömer ve Muvafakatları”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010/1): 43-67.

⁶ İbn Hişâm, *Sîre*, 2: 552; Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî es-Süheyfî el-Mâlekî, *er-Ravdu'l-Unuf fî Şerhi Sîreti'n-Nebevîyyeti* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyyi, 1412/1991), 7: 349-350; Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-'Aynî, *'Umdetu'l-kârî şerhu sahih-i Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyyi, ts.), 8: 192-194; Halebî, *Sîre*, 2: 23-24; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe*, 1: 659-660;

⁷ Belâzurî, *Ensâb*, 9: 436-438; **Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'rî, el-Müstedrek 'ale's-sahihayn** thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ (Beyrut: 1411/1990), 4: 87; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî (yy.: Dâru Hicr, 1418/1997), 6: 524; Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Dîvânü'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âsarâhum min ze'vî 'ş-şe'ni'l-ekber*, thk. Halîl Şahhâde (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988), 2: 458.

⁸ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned* (Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.), 3: 278; Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-sahih* (İstanbul: 1315/1897), “Eymân ve'n-Nüzûr”, 3.

⁹ Abdurrezzak, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1982), 6: 113-114; 10: 313-314; 11: 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 387; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman b. Fadl es-Semerkandî, *Sünenü'd-Dârimî*, . thk. Hüseyin Selim, Esed ed-Dârânî (Suudiyye: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), “Mukaddime”, 39.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kuşkusuz Hz. Peygamber bu sözleriyle Hz. Ömer'e ve onun şahsında diğer müslümanlara güçlü bir mesaj vermiş, Allah'ın razı olduğu dinin İslâm, örnek insanın da kendisi olduğunu net olarak ortaya koymuştur. Dolayısıyla Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in sağlığında ve vefatından sonra onu bir rol model olarak görmüş ve mucibince davranmıştır. Onun bu çabasına sahabe de şahitlik eder. Urve b. Zübeyr'in, Abdullah b. Abbâs ile bir hususu müzakere ederken kullandığı ifadeler¹⁰ bunu teyit eder mahiyettedir.

H. Peygamber'in Uygulamalarını Araştırması

Halifeliği döneminde gerçekleşen hızlı siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel gelişmeler kuşkusuz pek çok problemi de beraberinde getirmiştir. Onun çözüm noktasında Hz. Peygamber'in bakış açısını yakalayabilmek adına ashabin ileri gelenleriyle sık sık istişare ettiği kaynaklarda geçmektedir. Hatta meşveret meclisi niteliği taşıyan bu sahabe topluluğunun kendisinden izinsiz Medine dışına çıkmasına dahi sıcak bakmamıştır.

H. Peygamber'in yaklaşımını ön plana çıkarmayı amaçlayan Halife Ömer hadis rivayetinde son derece hassas davranmıştır. Örneğin Ebû Mûsâ bir gün ona son kısmını duymadığı bir hadis (bir yere girerken üç kez izin istenmesi, izin verilmediği takdirde dönülmesi) rivayet etmişti. Bunun üzerine Halife, eğer şahit getirmezse kendisini cezalandıracağını söyledi. Ebû Mûsâ şahit getirdiğinde ise ona, kendisine güvendiğini fakat hadis rivayetinin mesuliyetli bir iş olduğunu hatırlattı ve şunları söyledi: *"Halkın, Allah Rasûlü adına yalan uydurmasından korkuyorum."*¹¹

H. Ömer'in çözüm arayışlarının Kur'an ve Peygamber merkezli olduğuna dair bazı örnekler verilebilir. Buna göre bir gün dövme yaptıran bir kadın huzuruna getirilmiş, o da karar vermeden önce konuyla ilgili Allah Rasûlü'nden herhangi bir söz duyan olup olmadığını orada bulunanlara sormuştur.¹² Yine mecusilerden cizye alınıp alınmayacağı hususunda kararsızlık yaşadığı bir sırada Abdurrahman b. Avf'ın, Allah Rasûlü'nün Hecer mecusilerinden cizye aldığına şahitlik etmesi üzerine bu yönde hüküm vermiştir.¹³

H. Peygamber'i Örnek Alırken Sebep, İlet ve Hikmeti Gözetmesi

Sahabenin, Peygamber'in örnekliği noktasında farklı yaklaşımları olmuştur. Onun bu husustaki yaklaşımı ise şu misalle anlaşılabilir. Hilafeti döneminde Mekke ile Medine arasında seyahat ediyorken bir yerde mola vermiş ve beraberindekilere sabah namazını kıldırması. Namazdan sonra gruptan bazıları *"Allah Rasûlü burada namaza durdu."* diyerek nafil kıldı. Halife Ömer ise Ehl-i Kitâb'ın peygamberlerini benzer şekilde -yüzeysel olarak- taklit ettiklerini, bunu doğru bulmadığını, eğer vakti girmiş ise namazın kılınmasını değilse yola devam edilmesi gerektiğini söyledi.¹⁴ Anlaşılan o, *"niyetinde muvafakat etmeden, filinde Hz. Peygamber'e benzemeyi mutabaat"* olarak görmemiş, hatta tam aksine o yeri namazgâh edinmeyi Ehl-i Kitâb'ı felakete sürükleyen türden bir biat olarak değerlendirmiştir.¹⁵

Yine Hz. Ömer, kertenkele familyasından olan kelerle ilgili *"onun çobanların bir yiyeceği olduğunu ve pek çok insanın ondan faydalandığını"*, bu sebeple keler yemekte herhangi bir sakınca görmediğini belirtmiş, Hz. Peygamber'in ise keleri sadece beğenmediği için yemediğini söylemiştir.¹⁶

¹⁰ *"Ebû Bekir ve Ömer, Rasûlullâh'a i'tisâmda/uymada senden daha bilgili ve ileri düzeyde idiler."* Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 313-314.

¹¹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen* (Mısır: 1371/1952), "Edeb", 127.

¹² Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *Sünen* (İstanbul: 1992), "Ziyne", 25.

¹³ Abdurrezzak, *Musannef*, 10: 327; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 190, 194; Dârimî, "Siyer", 58; Buhârî, "Cizye", 1; Ebû Dâvûd, "İmâre", 31; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi*, thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf (Kahire: 1384/1964), "Siyer", 31; Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnâvut Riyasetinde Komisyon (Dimaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 1: 70. Onun *"Ali ile istişare etmekle emrolunduk."* (Bk. Abdurrezzak, *Musannef*, 4: 422) dediği ve Hz. Peygamber'in bu tavsiyesine uyarak sık sık Hz. Ali ile istişare ettiği bilinmektedir. Nitekim akli dengesi yerinde olmayan zinakar bir kadını istişare kararıyla recmetmek üzereyken, (olaya sonradan vakıf olduğu anlaşılan) Hz. Ali işittiği bir hadise dayanarak *(Üç kişiden kalem kaldırdı; uyanıncaya kadar uyanandan, akli başına gelinceye kadar deliden ve akli erinceye kadar çocuktan.)* infaza itiraz etmiş, Ömer de ona uyarak kadını serbest bırakmıştır. Bk. Ebû Dâvûd, "Hudûd", 17.

¹⁴ Abdurrezzak, *Musannef*, 2: 118-119.

¹⁵ Aynur Uraler, *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık* (İstanbul: İFAV, 2016), 365.

¹⁶ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kureyşî en-Nisâburî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Mısır: 1374/1955), "Sayd", 50.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber Örneği Üzerine Devlet Ricaline Emir ve Tavsiyeleri

Halife Ömer, Hz. Peygamber'in rol model alınmasında idari görevlere atadığı kişilere emir niteliğinde tavsiyelerde bulunmuştur.

Örneğin Ebû Musâ el-Eş'arî'ye verdiği "...*Fıkha ve Sünnet'e uymanızı emrediyorum.*"¹⁷ şeklindeki yazılı talimatında, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Kâdisiyye savaşı için cepheye komutan ve aynı zamanda idareci olarak gönderirken: "...*Ey Sa'd! Hz. Peygamber, Allah tarafından gönderilişinden bizden ayrılana kadar bu işi nasıl yürütüyor idiysen sen de öylece yürüt, ona (sünnetine) sarıl ve onu terk etme. Ondan nasıl görüyor idiyse sen de öyle davran!*"¹⁸ sözlerinde ve kadı olarak atadığı Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî'e: "*Bir dava söz konusu olduğunda Kitâb ile, onda bulunmayan bir mesele ise Allah Rasûlü'nün sünneti ile hüküm ver!*"¹⁹ talimatında bu hususa ne kadar önem atfettiği anlaşılmaktadır.

Maslahat İcabı Peygamber'in Bazı Uygulamalarında Değişikliğe Gitmesi

Aslını ve gayesini muhafaza etmek kaydıyla Sünnet olan bazı fiillerde maslahat icabı bazı değişikliklere gittiği olmuştur. Örneğin cemaatin bir kısmının bayram günü hutbeyi dinlemeyerek namazı kılıp gittiğine şahit olunca hutbeyi namazın önüne almıştır.²⁰ Mervân b. Hakem'in, Medine valiliği döneminde onun bu uygulamasını devam ettirdiği görülür.²¹

Irak'ın savaşarak fethedilen toprakları ve burada yaşayanlarla ilgili olarak maslahatı gözetmiş, geniş katımlı bir istişarenin ardından ganimet ayetlerini (Enfâl, 8/41, 69) fey ayetleri ile (Haşr, 59/6-7) yorumlamıştır. Buna göre onun, Mekke'nin fethi sonrası toprak ve esirlerle ilgili Hz. Peygamber'in uygulaması ile bazı kabilelere yönelik toprak ve esirler üzerindeki tasarrufundan hareketle fetih topraklarını, haraç mukabilinde esir statüsünden zimmî statüsüne taşıdığı gayr-i müslim tebaaya verdiği söylenebilir.²²

Bir diğer örnek ise teravih namazıyla ilgilidir. Halife Ömer, Hz. Peygamber'in farz kılınır endişesiyle cemaatle kılınmasını terk ettiği teravih namazının²³, şartlar değiştiği için bir imamın arkasında cemaatle kılınmasını faydalı bulmuş ve bunu uygulamaya koymuştur.²⁴ Hz. Peygamber'den sonra teravihin farz kılınma durumu söz konusu olmadığı için bu namazı daha faziletli bir namaz kılma şekli olan cemaatle namaza tebdil etmesi aslında "*bir sünnetten diğer bir sünnete geçiş*" olarak yorumlanabilir.

Amvâs veba salgınında Şam'a girip girmeme hususunda karar verirken de Hz. Peygamber'in izlediği metodu kullanmıştır. Buna göre o tıpkı Peygamber'in sağlığında yaptığı gibi Muhacir ve Ensâr'ın ileri gelenleriyle meseleyi enine boyuna istişare etmiş ve neticede şehre girmemeye karar vermiştir. Böylece istişare (kolektif akıl) sünnetini yerine getiren Halife Ömer, Abdurrahman b. Avf'tan veba ile ilgili sonradan duyduğu hadisi de kararına dayanarak yaparak²⁵ Hz. Peygamber'e olan itisamını âdetâ taçlandırmıştır.

¹⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 11: 213.

¹⁸ Taberî, *Târîh*, 3: 483; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 288; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 9: 614; İbn Haldûn, 2: 525.

¹⁹ Şâtübî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî, *el-Muvâfakât*, trc. Mehmet Erdoğan (İstanbul: 1990-1993), *Muvâfakât*, 4: 7-8.

²⁰ Abdurrezzak, *Musannef*, 3: 283.

²¹ Abdurrezzak, *Musannef*, 3: 285.

²² Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler* (İstanbul: 2006), 23-29, 106-111; Fatih Oğuzay, *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Tarım ve Toprak Sistemi* (Bursa: 2016), 279-288.

²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 182; Buhârî, "Salâtu't-Terâvih", 1; "İ'tisâm", 3; Müslim, "Müsâfirîn", 177-178.

²⁴ İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ* (İstanbul: 1401/1981), "Salât fî Ramazân", 3; Buhârî, "Salâtu't-Terâvih", 1.

²⁵ Abdurrezzak, *Musannef*, 11: 147; Taberî, *Târîh*, 4: 57-58; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2: 377-378; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'*, tsh. Hâfiz Seyyid Aziz Bey (Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996), 2: 475; İbn 'Asâkir, *Târîh*, 34: 69; İbn Kesîr, *el-Bidâye* 2: 282-283; İbn Haldûn, *el-İber*, 2: 553-554; Muhammed Fuad Abdülbakî, *el-Lü'lü'ü ve'l-mercân fî mâ ittefaka 'aleyhi's-şeyhân* (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-'Arabîyyi, 1407/1986), 3: 68.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Peygamber'in Örnekliliği Noktasında İkaz, Engelleme ve Israrı

Bu hususta en bilinen örnek Cuma öncesi gusül abdesti ile ilgili olanıdır. Halifeliği döneminde bir Cuma günü hutbe irad ederken mescide giren Hz. Osman'a gecikme nedenini sormuş o da çarşıdan geldiği için namaza yetişememe endişesiyle abdest alıp hemen mescide geldiğini söylemişti. Bunun üzerine Ömer: “Allah Rasûlü'nün gusül emrini bildiğin halde sadece abdest alırsın öyle mi!”²⁶ diyerek onu payladı.

Hız. Ali'nin ikinci namazı sonrası iki rekât nafîle kıldığını şahit olduğu ve “Vallahi Allah Rasûlü'nün bunu yasakladığını biliyorsun!”²⁷ diyerek onu uyardığı, altınla gümüşü takas etmek isteyen Talha b. Ubeydullah'ı ise Hız. Peygamber'in bir hadisine istinaden bunu yapmaktan men ettiği²⁸ kaynaklarda geçmektedir.

Onun, Hız. Peygamber'in örnekliliği noktasında ısrarcı olduğu söylenebilir. Mesela kendisi ve oğlu Abdullah'ın, altın yüzük takan birisini gördüklerinde o kişiyi uyardıkları hatta yüzüğünü alıp attıkları rivayet olunur²⁹ ki Ömer'in bunu yaparken, aynı şekilde davranan Hız. Peygamber'den esinlendiği söylenebilir.³⁰

Yine Hız. Peygamber'in yangına sebebiyet verdiği için gece uyku vaktinden sonra söndürülmesini emrettiği kandiller hakkındaki yasağını kendi hilafeti döneminde de sürdürmüştür.³¹

Her ne kadar Peygamber'e ittiba hususunda ısrarcı bir tutum sergilemişse de maslahat gerektiren hallerde farklı yorumlara da saygı duymuştur. Bunun en bariz örneği zekât vermeyenlerle ilgili olanıdır. Bu hadisede, zekât vermeyenlere askerî müdahale kararı alan Halife Ebû Bekir'e Hız. Peygamber'in iman edenlerin sahip oldukları haklarla ilgili sözlerini hatırlatmış, fakat Halife'nin kararlılığını görünce³² onun sorumluluk sahibi birisi olarak problemi daha geniş perspektiften değerlendirdiğini kavramış ve derhal görüşünden vazgeçerek aldığı bu kritik kararda Halife'ye tam destek vermiştir.

Kişisel Tercihlerde ve İbadetlerde Hız. Peygamber'in Uygulamalarını Ön Plana Çıkarması

Hız. Ömer'in bireysel hususlarda Hız. Peygamber'in örnekliliğini olduğu gibi benimsediği söylenebilir. Rivayete göre Übeyy b. Ka'b ile Abdullah b. Mes'ûd tek parça elbise ile namaz kılma hususunda ihtilafa düşmüşlerdi. Übeyy, Hız. Peygamber'in tek parça elbise ile namaz kılmasından hareketle buna cevaz verirken İbn Mes'ûd o dönemde elbise sıkıntısı çekildiği için bunun böyle olduğunu, elbise sorunu aşıldığından namazın artık iki parça elbise ile kılınması gerektiğini savunuyordu. Bu gündemle hutbeye çıkan Halife Ömer, Übeyy'in görüşüne katıldığını söylemiştir.³³

Bir keresinde oğlu Abdullah, ailesi için kemikli et ile biraz da iç yağı satın almış ve babası Ömer'i yemeğe davet etmişti. Ömer yemeğe katılan yağı fark edince: “Allah Rasûlü'nün evinde et ve yağ bulunduğu bunlardan birisini sadaka olarak verirdi.” dedi ve yemekten elini çekti. Abdullah ilk kez duyduğu bu sünneti bir dahaki sefere tatbik edeceğini söylediye de Ömer o yemeği yememiştir.³⁴

²⁶ Muvatta, “Cum'a”, 3; Abdurrezzak, *Musanef*, 3: 195; Buhârî, “Cum'a”, 2, 5; Müslim, “Cum'a”, 3.

²⁷ Abdurrezzak, *Musanef*, 2: 430.

²⁸ Muvatta, “Buyû'”, 38; Buhârî, “Buyû'”, 76, 5; Müslim, “Müsâkât”, 79; Tirmizî, “Buyû'”, 24.

²⁹ Abdurrezzak, *Musanef*, 10: 395-396.

³⁰ Hız. Peygamber altın yüzüklü bir kişi görmüş, o şahıs yüzüğünü çıkarıp atıncaya kadar parmağını dürtmüştür. Bk. Abdurrezzak, *Musanef*, 10: 396; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 260; 5: 272.

³¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2: 433.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 19; Abdurrezzak, *Musanef*, 4: 43; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât (mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve etbâ'i-tâbi'in)* (Haydarabat: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 2: 165; Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Târihu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-a'lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî (Beyrut: Dâru Kütübi'l-'Arabiyyi, 1413/1993), 3: 27; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahih-i Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959), 12: 277; 'Aynî, *Umdetu'l-kârî*, 1: 183.

³³ Abdurrezzak, *Musanef*, 1: 356.

³⁴ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî, *Sünen* (Mısır: ts.), “Et'ime”, 57.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hiz. Abbas ve Hiz. Ali, Peygamber'in miras bıraktığı hurmalıkla ilgili ihtilafa düştüklerinde onlara Hiz. Peygamber'in ve Ebû Bekir'in uygulamasını anlatmış ardından da: *"Vallahi, kıyamete kadar farklı bir şekilde hüküm vermem!"*³⁵ diyerek tercihini ortaya koymuştur.

Onun, Hiz. Peygamber'e itiba etmede acele ettiği görülür. Buna göre Hiz. Peygamber, ona Ci'râne ganimeti humusundan bir cariyeye vermişti. Fakat o, Allah Rasûlü'nün esirleri azat ettiğini duyunca oğluna haber göndererek derhal o cariyeyi serbest bırakmasını istemiştir.³⁶

Bir defasında da babasının üzerine yemin etmiş, Hiz. Peygamber kendisini: *"Allah'tan başkası için yemin etme!"* şeklinde uyarınca hayatı boyunca bir daha başkası üzerine yemin etmemiştir.³⁷

Şartlarının kalktığına inandığı remel yapma³⁸ ve seferde iken namazları kısaltma³⁹ gibi hususlarda Hiz. Peygamber'i örnek almayı sürdürmüştür. Onun remel hakkında: *"Bu Allah Rasûlü'nün yaptığıdır ve biz onun döneminde yapılan herhangi bir şeyi terk etmeyiz."*⁴⁰ dediği bilinir.

Tasvip Etmekte Zorlandığı Hususlarda Hiz. Peygamber'e Uyması

Kendisine mantıklı gelmediği, aklına yatmadığı halde Haceru'l-Esved'e dokunması, onu öpmesi ve bunu *"Seni öpüyorum ama biliyorum ki sen sadece bir taşsın, fayda ve zarar veremezsin. Allah Rasûlü'nün öptüğünü görmesem seni katiyen öpmezdim!"*⁴¹ sözleriyle ifade etmesi Hiz. Peygamber'e itisamının en güzel örneklerindedir.

Bir başka sefer Haceru'l-Esved'i öpmüş sonra ona dokunarak: *"Allah Rasûlü'nü sana özen gösterirken gördüm."* demiştir.⁴² Daha da ilginç o, bir keresinde Haceru'l-Esved'i öpüp uzun süre gözyaşı dökmüş ve Hiz. Peygamber'in: *"İşte tam burada ağlanır!"*⁴³ sözünü zikrederek onun hatırasını yaşatmıştır.

Onun yine tasvip etmese de sadece Hiz. Peygamber onayladığı için bazı şeylere müsaade ettiği bilinir. Örneğin eşi Âtike'nin sabah ve yatsı namazları için mescide gitmesini istemediği halde Hiz. Peygamber'in *"Kadınlar, mescide gitmek için izin isterlerse yasaklamayın!"*⁴⁴ hadisine binaen bunu engellememiştir.⁴⁵

Halifelîği döneminde Kâbe'nin içerisinde yer alan altın ve gümüşü fukara arasında paylaştırmaya teşebbüs etmiş ancak Şeybe b. Osman'ın, ne Hiz. Peygamber'in ne de Ebû Bekir'in bunu yaptığını söylemesi üzerine *"İkisi de örnek alınmaya layıktı."* diyerek görüşünden vazgeçmiştir.⁴⁶

Yine Hassân b. Sâbit'in mescidde şiir okumasından hoşlanmamış ama onun: *"Allah'a yemin olsun ki, senden hayırlı olan hayatta iken ben burada şiir okumuştum!"* sözleri üzerine Peygamber'den delil getirir endişesiyle ona ilişmemiştir.⁴⁷

Vefatının Hiz. Peygamber'in beldesinde olmasını arzulayan Ömer'in⁴⁸ halife adayı belirleme hususunda da onu örnek aldığı anlaşılmaktadır. Son demlerini yaşıyorken etrafındakilerin *"Yerine*

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 208-209; Buhârî, *Meğâzi*/14; "İ'tisâm", 5; Müslim, "Cihâd", 49; Ebû Dâvûd, "İmâre", 19; Tirmizî, "Siyer", 44.

³⁶ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarabat: Meclisü Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1344/1925), 6: 338; Müslim, "Eymân", 28.

³⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 8: 466-467; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 18, 36; Buhârî, "Eymân", 4; Müslim, "Eymân", 1; İbn Mâce, "Keffârât", 2; Tirmizî, "Nüzûr", 8; Nesâî, "Eymân", 5.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 45; Buhârî, "Hacc", 57; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50.

³⁹ İbn Mâce, "İkâme", 73; Nesâî, "Taksîr", 1.

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 45; Buhârî, "Hacc", 57; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 50.

⁴¹ Muvatta, "Hacc", 115; Abdurrezzak, *Musannef*, 5: 71; Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed, *Ahbâru Mekke ve mâ cæ fihâ mine'l-âsâr*, thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1399/1979), 1: 330; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 50; Buhârî, "Hacc", 50, 57, 60; Müslim, "Hacc", 248, 249, 250, 251; İbn Mâce, "Menâsik", 27; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 46; Nesâî, "Menâsik", 147-148; Hâkim, *Müstedrek*, 1: 628; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3: 462; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1414/1993), 1: 176.

⁴² Müslim, "Hacc", 252.

⁴³ İbn Mâce, "Menâsik", 27; Hâkim, *Müstedrek*, 1: 624.

⁴⁴ Buhârî, "Cum'a", 13.

⁴⁵ Muvatta, "Kible", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2: 7; Buhârî, "Cum'a", 13.

⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3: 410; Buhârî, "İ'tisâm", 2; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 93.

⁴⁷ Abdurrezzak, *Musannef*, 1: 439.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birini bırakmayacak mısın?” şeklindeki sorusunu şöyle yanıtlamıştır: “Eğer bunu yapmaz isem, benden daha hayırlı olan Allah Rasûlü de bunu yapmamıştır. Şayet birini halef bırakacak olursam yine benden hayırlı olan Ebû Bekir yerine birini halef bırakmıştır.”⁴⁹

Hız. Ömer yerine bir halef bırakmadıysa da halife seçme işini şuraya havale etmiştir. Ashabıyla istişare etmek ise Hız. Peygamber’in, hakkında vahiy indirilmeyen hususların müzakeresinde en çok kullandığı metottur.

Sonuç

Hız. Ömer, müktesebatı Cahiliye dönemine uzanan üstün meziyetlerini İslâm’ından sonra bu kez dinin ve müslümanların faydasına kullanan mümtaz bir şahsiyettir.

Hız. Peygamber’i çok iyi gözlemlediği, çoğu zaman onu anlayabildiği, siretine bir fert ve halife olarak ittiba ettiği kaynaklarda sarahaten geçmektedir.

Bir rol model olarak gördüğü Hız. Peygamber’i bütün yönleriyle tanımaya gayret gösteren Hız. Ömer, onu birebir taklit etmeye çalışan bazı sahabeden farklı olarak Peygamber’in hayatını sebep, illet ve hikmet dairesinde idrak etmeye çalışmıştır.

Duyduğu derin hayranlık sebebiyle vefatına kadar Hız. Peygamber’in yakınında bulunmaya gayret gösteren Hız. Ömer onun sünnetini kavramış, özümsemiş ve halifelîği döneminde karşılaştığı problemlere bu örneklik üzerinden yaklaşmıştır.

Halife Ömer, halkına ve idari görevlere atadığı üst düzey memuruna Hız. Peygamber’in bir “üsve-i hasene” olduğunu değişik vesilelerle hatırlatmıştır. Ancak toplumun maslahatı için bazı hususlarda “bir sünnetten diğer bir sünnete geçiş” olarak yorumlanabilecek uygulamalarda da bulunduğu olmuştur.

Nadir de olsa kabul etmekte zorlandığı geneli ilgilendiren bazı konularda Hız. Peygamber’e ittiba ettiğini bizzat kendisi ifade etmiştir. Kişisel tercihlerinde ve ibadet hayatında ise Hız. Peygamber’in örneğini ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

Abdûlbaki, Muhammed Fuad. *el-Lü’lü’ü ve’l-mercân fî mâ ittefaka ‘aleyhi’ş-şeyhân*. 3 cilt. Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyyi, 1407/1986.

Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî. *el-Musannef*. thk. Habiburrahman el-A‘zamî. 11 cilt. Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, 1403/1982.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. 6 cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba, ts.

Atmaca, Gökhan. “Nüzûl Sürecinde Bir Muhatab Olarak Hız. Ömer ve Muvâfakatları”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2010/1): 43-67.

‘Aynî, Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrûddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed. *‘Umdetu’l-kârî şerhu sahîh-i Buhârî*. 25 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-‘Arabiyyi, ts.

Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbu’l-Eşrâf*. thk. Süheyl Zükkâr. 13 cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1996.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *Delâilü’n-nübüvve*. thk. Abdülmü‘tî Ka‘acî. 7 cilt. Kâhire: Dâru Kütübi’l-‘İlmiyye, 1408/1988.

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü’l-kübrâ*. 10 cilt. Haydarabat: Meclisü Dâireti’l-Ma‘ârifî’n-Nizâmiyye, 1344/1925.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-sahîh*. 8 cilt. İstanbul: 1315/1897.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahman b. Fadl es-Semerkandî. *Müsnedü’d-Dârimî el-ma‘rûf bi süneni’d-Dârimî*. thk. Hüseyin Selim, Esed ed-Dârânî, 4 cilt. Suudiyye: Dâru’l-Muğnî, 1412/2000.

⁴⁸ Buhârî, “Fedâilu’l-Medine”, 12.

⁴⁹ Abdurrezzak, *Musannef*, 5: 449; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 43, 47; Buhârî, “Ahkâm”, 51; Müslim, “İmâre”, 12; Ebû Dâvûd, “Harac”, 8.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdzî es-Sicistânî. *Süneni Ebî Dâvûd*. 7 cilt. Mısır: 1371/1952.

Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed. *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*. thk. Rüşdî es-Sâlih Melhas. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 1399/1979.

Fayda, Mustafa. *H. Ömer Zamanında Gayr-i Müslimler*, İstanbul: İFAV Yayınları, 2006.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed en-Nisâbü'rî. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafâ Abdülkâdir 'Atâ. 4 cilt. Beyrut: 1411/1990.

Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrûddîn Ali b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî. *es-Sîretü'l-Halebiyye fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn*. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1400/1980.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâluddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemerî. *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1412/1992.

İbn Abdirabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Ikdü'l-ferîd*. 8 cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1983.

İbn 'Asâkir, Ebû'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî. *Târîhu Dımaşk*. thk. Amr b. Garâme el-Amrî. 74 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1415/1995.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Tehzîbu't-tehzîb*. 12 cilt. Hind: Matbaatu Dâireti'l-Ma'ârifî'n-Nizâmiyye, 1326/1908.

İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bârî şerhu sahîh-i Buhârî*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 13 cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Velîyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî. *Divânu'l-mübtede' ve'l-haber fî târihi'l-'Arab ve'l-Berber ve men âsârahum min zevi's-ş-şeni'l-ekber*. thk. Halîl Şahhâde. 8 cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1408/1988.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sîretü'n-nebeviyye ve ahbâru'l-hulefâ'*. thk. Hâfız Seyyid Aziz Bey. 2 cilt. Beyrut: el-Kütübü's-Sekâfiyye, 1417/1996.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât (mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve etbâ'i't-tâbi'in)*. 9 cilt. Haydarabat: Dâiratü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî el-Basrî el-Misrî. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekkâ, İbrahim el-Ebyârî, Abdülhafîz eş-Şelebî. 2 cilt. Mısır: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafâ el-Halebî, 1375/1955.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdilmuhsin et-Türkî. 21 cilt. yy.: Dâru Hicr, 1418/1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî. *el-Ma'ârif*. thk. Servet Ukkâşe. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kütüb, 1413/1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvinî. *Sünen*. 2 cilt. Mısır: ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsân Abbâs. 8 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1388/1968.

İbn Seyyidî'n-Nâs, Ebû'l-Feth Fethuddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ya'merî. *'Uyûnu'l-eser fî funûni'l-meğâzî ve's-ş-şemâilî ve's-siyer*. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kalem, 1414/1993.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe en-Nümeyrî el-Basrî. *Kitâbu târihi'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehim Muhammed Şeltût. 4 cilt. Cidde: 1399/1979.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fî't-târîh*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 10 cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-'Arabiyyi, 1417/1997.

İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdulmevcûd. 8 cilt. Beyrut: 1415/1994.

İmâm Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvattâ*. 2 cilt. İstanbul: 1401/1981.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kureşî en-Nisâburî. *Sahîhu Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 cilt. Mısır: 1374/1955.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali. *Sünen*. 8 cilt. İstanbul: 1992.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Nuveyrî, Şihâbuddîn Ahmed b. Abdulvehhâb b. Muhammed. *Nihâyetu'l-ereb fi funûni'l-edeb.* 33 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütüb, 1423/2002.

Oğuzay, Fatih. *Hulefâ-yi Râşidîn Döneminde Tarım ve Toprak Sistemi.* Bursa: Emin Yayınları, 2016.

Safedî, Ebû's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vâfî bi'l-vefeyât.* thk. Ahmed Arnavut-Türkî Mustafa. 29 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1420/2000.

Sallâbî, Ali Muhammed. *Hiz. Ömer.* trc. Mehmet Akbaş. İstanbul: Ravza Yayınları, 2016.

Sarıçam, İbrahim. *Hiz. Ömer.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.

Süheylî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî el-Mâlekî. *er-Ravdu'l-Unuf fi Şerhi Sîreti'n-Nebeviyyeti.* 7 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabîyyi, 1412/1991.

Şâmî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf es-Sâlihî. *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti hayri'l-'ibâd.* thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. 12 cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-'İlmiyye, 1414/1993.

Şâtıbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Gırnâtî. *el-Muvâfakât.* trc. Mehmet Erdoğan. 4 cilt. İstanbul: 1990-1993.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhu'r-rusûl ve'l-mülûk.* thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim. 11 cilt. Beyrut: Dâru't-Türâs, 1387/1967.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmi.* thk. Abdülvehhâb Ubeyd el-Latîf. 5 cilt. Kahire: 1384/1964.

Uraler, Aynur. *Sahâbe Uygulaması Olarak Sünnete Bağlılık.* İFAV, İstanbul 2016.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ.* thk. Şuayb el-Arnâvut Riyasetinde Komisyon. 25 cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhiri ve'l-a'lâm.* thk. Ömer Abdüsselâm et-Tedmürî. 52 cilt. Beyrut: Dâru Kütübî'l-'Arabîyyi, 1413/1993.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HAZRETİ ALİ CENKLERİNDE MODEL İNSAN OLARAK HAZRETİ ALİ

Recep Şükrü Güngör¹

ÖZET

Cenkler, İslâm tarihinin ve İslâm edebiyatının önemli eserlerindedir. Cenklere anlatılan Hazreti Ali, savaşlarda büyük kahramanlıklar göstermiş ve davranışlarıyla Hazreti Muhammed'in, Müslümanların, hatta bütün insanların sevgisini kazanmıştır. Hazreti Ali, yaşadığı günden bugüne kadar bütün insanlar tarafından sevilmiş ve ona saygı duyulmuştur. İslâm'ın ilk büyük kahramanlarından sayılmıştır. Sahabelerin büyüklerinden ve dört büyük halifenin dördüncüsüdür. Aynı zamanda İslâm'ı ilk kabul edenlerdendir. İslâm ordularının girdiği savaşlarda o en önde yer almıştır. Peygamberimizin katıldığı savaşların, Tebuk seferi hariç, tamamına katılmıştır. Hazreti Ali'nin girdiği gazavâtları anlatan eserlere Gazavât-ı Hazreti Ali adı verilmiştir. Bu eserlerde onun düşmanlarla savaşları, barışları, sohbetleri, örnek davranışları anlatılmıştır. Cenklere göre Hazreti Ali gayri Müslimleri önce İslâm'a ve sulha davet etmiştir; İslâm'ı ve sulhu kabul etmeyenlerle savaşa girmiş, girdiği savaşların hepsinden zaferle çıkmıştır. Bir nârâ ile yeri göğü inletmiştir. Kılıcı Zülfikar ve atı Duldül olağanüstü özelliklere sahiptir. Müslüman halk Hazreti Ali'nin savaşlardaki kahramanlıklarını o kadar benimsemiştir ki onu cinler, periler, devler ve cadılarla çarpışan bir kahraman olarak dilden dile anlatmıştır. Bazen bir masal kahramanı gibi anlatılmıştır. Cenklere anlatılan Hazreti Ali, kahramanlığı, ilim sahibi oluşu, arkadaşlığı, yardımseverliği, adaletli olma gibi davranışları bakımından bütün insanlık âlemine örnek olmuştur. Halk arasında Allah'ın Aslanı olarak vasıflandırılan Hazreti Ali, hiçbir zaman haksızlık etmemiş, adaletsiz davranmamış ve her durumda arkadaşlarını ve Resulullah'ı hatırlamıştır. Hazreti Ali Cenklere, Anadolu coğrafyasında çok yayılmış ve Muhammediye ile birlikte en çok okunan eserlerden olmuştur. Bu cenklere anlatılan Hazreti Ali, okuyanda, dinleyende bir yiğitlik, kahramanlık, coşku meydana getirmiş ve Müslüman Türk halkının yetişmesinde büyük tesiri olmuştur. Mahalle kahvelerinden köy odalarına kadar yaygınlaşan bu eserler ne yazık ki günümüzde sadece ilgililerinin okuduğu metinler olarak raflarda tozlanmaktadır. Akademik çalışmalarla, sempozyumlardaki sunumlarla, yayınevlerinin yeni baskıları ile umarız ki yeniden yaygınlık kazanır ve Müslüman halkta heyecan oluşturmaya devam eder. Makalemizde cenklerin derli toplu basımını yapan N. Ahmet Özalp'ın çalışması esas alınmıştır. Bu çalışmada Hazreti Ali Cenklerinde anlatılan Hazreti Ali'nin model bir insan olması incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hazreti Ali, cenk, model insan, yiğitlik, kahramanlık

ABSTRACT

Battles (Cenkler) are among important works of Islamic history and Islamic literature. Hazrat Ali, described in Battles, showed great heroism during wars and gained the love of Hazrat Muhammad, Muslims, and even all people with his deeds. Hazrat Ali has been loved and respected by all people up to the present day. He is regarded as one of the first great heroes of Islam. He is among the great Companions and is the fourth of the greatest caliphs. He is also one of the first people to accept Islam. He was at the forefront in the wars of the Islamic armies. He took part in all of the battles that the Prophet participated except the Expedition of Tabuk. The works describing the battles in which Hazrat Ali took place are called Ghazawat of Hazrat Ali. In these works, his wars with enemies, his peace, conversations and exemplary acts are narrated. According to Battles, Hazrat Ali invited non-Muslims to Islam first; he fought those who did not accept Islam and gained victories in all of the battles he took place. Whenever he shouted, it would be heard from a long distance. His sword, Dhulfiqar, and his horse, Duldul, have extraordinary characteristics. Muslim people adopted the heroism of Hazrat Ali in the wars so much that they described him as a hero who fought against jinn, spirits, giants and witches. He is sometimes described as a fairy tale hero. Hazrat Ali, who is described in Battles, became a model for all humanity in terms of heroism, having great knowledge, friendship, benevolence and justice. Hazrat Ali, who is described as the Lion of Allah among people, never wronged anybody and acted unjustly; he always remembered his friends and the Messenger of Allah. Battles of Hazrat Ali spread throughout Anatolia and became one of the most widely read

¹ Dr. Recep Şükrü Güngör, K.Maraş Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü, Çocuk Evleri Koordinasyon Merkezi. recepsukrugungor@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

books along with Muhammadiyya. Hazrat Ali, described in Battles, brought about bravery, heroism and enthusiasm in the people who read and listened; Battles had a great influence on the upbringing of Muslim Turkish people. Unfortunately, these works, which became widespread from coffee-houses in districts to village chambers in the past, have been sitting, gathering dust on shelves today; they are read only by academicians and men of letters. We hope that they will become widespread again through academic works, presentations at symposiums, and the new impressions of publishing companies and that they will continue to excite Muslims. This article is based on the work of N. Ahmet Özalp, who printed Battles properly. In this study, the exemplary personality of Hazrat Ali, described in Battles of Hazrat Ali, is analyzed.

Keywords: Hazrat Ali, battle, exemplary person, bravery, heroism

Hazreti Ali'nin Hayatı

Hazreti Ali, Hicret'ten yirmi iki sene önce miladi 600 yılında Mekke'de doğmuştur. Peygamberimizin damadı ve amcası Ebu Talib'in oğludur. Hazreti Hatice'den sonra ilk inanan ve peygamberimizle birlikte ilk kez namaz kılan da Hazreti Ali'dir. Hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda pek bilgi yoktur. Peygamberimiz Medine'ye hicret ederken yatağında yatmış ve onun emanetlerini korumuştur. Hicretten iki yıl sonra Hazreti Fâtıma ile evlenmiş ve Fâtıma hayatta iken başka biriyle evlenmemiştir. Ondan Hasan, Hüseyin ve ölü doğan Muhsin olmak üzere üç çocuk sahibi olmuştur. Ensar-Muhacir kardeşliği ilan edilirken Hazreti Ali'yi peygamberimiz kendine kardeş seçmiştir. (Fığlalı,1989: 371) Bedir, Uhud, Hendek, Hayber savaşlarında kahramanlıklar göstermiş, İslâm sancağını taşımış, vahiy katipliği yapmıştır. Bir sabah namazı vaktinde Haricî Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanmış ve aldığı yaranın etkisiyle 28 Ocak 661 tarihinde vefat etmiştir. (Alkayış, 2016: 150)

Peygamberimizin sancaktarıdır. Lakabı Haydar, unvanı Emirü'l-Mü'minîn'dir. (Fığlalı, 1989: 371) Hazreti Ali ortaya yakın kısa boylu, koyu esmer tenli, iri siyah gözlü, sakalı sık ve güzel yüzlüdür. "Ebu Turab" lakabı peygamberimiz tarafından verilmiştir. (Şener, 2010: 76) Mescitte uyuyakaldığı gün sırtına toprak bulaşmıştı. Peygamberimiz eliyle toprağı silip "Kalk ey ebâ turab" diyerek iltifat buyurdu. Bu hadiseden sonra onun lakabı Ebu Turab kaldı ve Hazreti Ali bu lakabıyla çağırılmaktan çok memnun kalırdı. (İhya, 2018: e-makale)

Haz. Ali, bütün zamanlarda saygıyla anılmış ve dinimizin en büyük kahramanları arasında gösterilmiştir. Bugün de dünyanın birçok bölgesinde yaşayan Müslümanların Hazreti Ali'ye sevgisi devam etmektedir. Peygamberimizin sahabeleri arasında ilim konusunda da en ileride olanlardan kabul edilen Hazreti Ali, dört büyük halifenin sonuncusudur. İslâmî mücadelelerde her zaman ön safta durmuş ve büyük kahramanlıklar göstermiştir. Peygamberimizin Tebuk Seferi dışındaki tüm seferlerine katılan Hazreti Ali kahramanlığı ve ilmiyle dillere destan olmuştur. (Güngör, 2017: e-makale)

Tasavvuf edebiyatında Hazreti Ali'nin önemli bir yeri vardır. Birçok tarikat silsile yoluyla kendini ona ulaştırır. İslâm edebiyatlarında belâğatin kurucusu sayılmıştır. Haccac'a karşı onun adı telmih yoluyla hatırlatılır. Bazen şiirlerde peygamber mürşit, Ali rehber; peygamber kıble, Ali secde olarak ifade edilir. (Pala, 2011: 19)

Yüzünü hiç puta çevirmediği için "kerremallahu veche" ifadesi ile hürmet edilir. Cennetle müjdelenen on sahabelen biridir ve dokuz on yaşlarında iken İslâm'ı kabul etmiştir. (Atalan, 2012: 13)

Türk İslâm eserlerine tarihî ve efsanevî şahsiyetiyle yansıyan Hazreti Ali, Haydar-ı Kerrâr (düşman üzerine döne döne saldıran aslan) lakabıyla çok anılmıştır. (Pekolcay ve Eraydın, 1975: 95) O, Türk İslâm tarihi içinde özel bir yere sahiptir. Kahramanlıkları dilden dile anlatılarak destansı bir şahsiyet olmuş ve diğer İslâm liderlerinden farklı bir konuma yerleşmiştir. (Çetin, 1997: 170)

Hazreti Ali destânî kişiliği ile cesaretini göz önüne sermek için Duldül'e biner, Zülfikar'ı kuşanır ve düşman üzerine yürür. Zülfikar, peygamberimizin ona hediye ettiği ucu çatallı, sağlam ve uzunluğu değişebilen bir kılıçtır. Savaşlarda Hazreti Ali bu kılıcıyla destanlaşmıştır. Bu bakımdan Türk kültür tarihinde adından sık söz ettirmiştir. (Kozan ve Bilgili, 2013: 469) Türk edebiyatında kahramanlığı en çok anlatılan şahsiyet Hazreti Ali'dir. Mekke'nin fethinde en büyük putu devirme vazifesi ona verilmiştir. (Güleç, 2013: 260)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Savaşta cesur, istişarede akıllı, konuşmasında beliğ, dostlarına karşı sadık, düşmanlarına karşı âlicenap olan Hz. Ali, hem Müslüman’a has, hem de Müslüman bir bahadıra yakışan iki faziletin de örneği olmuştur. İsmi etrafında sayısız, sonsuz şiirler, vecizeler, dinî öğütler, menkıbeler örülmüş bir kimsedir.” (Hitti, 2011: 1/280)

Anadolu topraklarında Hazreti Muhammed’den sonra en çok kabul gören şahsiyet Hazreti Ali’dir. Türk milleti onda kendi karakterini bulmuştur. Bunun yanında Türklerin İslâm’ı kabul ettiği yıllardan Kerbala olayının vuku bulması da Hazreti Ali üzerinde büyük bir sevginin oluşmasına sebep olmuştur. (Karaoğlan, 2015: 43)

Hazreti Ali Cenklere

Cenk, sözlükte savaş, mücadele, vuruşma, harp (Parlatır, 2012:245 ve Nâcî, 2009: 86) anlamlarına gelmektedir. Türk edebiyatında Cenknâmeler dinî destanlar sınıfına dâhil edilmektedir. Bu destanların teşekkülü sekizinci yüzyılda İbni İshak tarafından kaleme alınan Siretü’n-Nebi isimli esere uzanmaktadır. 12. ve 13. yüzyılda tercüme, nakil ve değiştirilip varyantlaşma yoluyla Türk diline mal olan Cenknâmeler dinî, destânî türde eserlerdir. (Kocatürk, 1967: 97)

Cenkler Anadolu coğrafyasında 13.yüzyıldan itibaren çeviri, adaptasyon yoluyla Dursun Fakı tarafından Türkçeye kazandırılan eserlerdir. Türk destan geleneğinin devamı niteliğinde olan bu eserlerin kaynağını Kur’an ve hadis başta olmak üzere İslâm tarihi oluşturmaktadır. Cenklere zaman içinde Türk sözlü geleneğinin birçok unsuru girmiştir ve böylece cenkler millî bir hüviyet kazanmıştır. Hz. Muhammed ve Hazreti Ali etrafında gelişen cenklerde amaç İslâm dinini yaymak ve Allah yolunda savaşmaktır. Cenknâmelerde Hazreti Ali’nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında gelişen olağanüstü olaylar anlatılırken diğer İslâm büyüklerinin de mücadeleleri ele alınmıştır. (Atalan, 2012: 7-8)

Hazreti Ali hikâyeleri anonimleşmiş, yazarı belli olmayan eserlerdir. Muhtelif kişiler tarafından anlatılan ve muhtelif ortamlarda yazıya geçirilen bu eserler her anlatımda yeniden üretilmiş ve zaman içinde çokça unsuru bünyesine almıştır. (Güleç, 2013: 267)

“Cenk kitaplarının içinde en çok okunanları ve sayıca en çok olanı Hz. Ali Cenklere’dir.” (Kaya, 2010: 7)

Halk hikâyeleri milletimizin manevi mirasıdır. Sözlü ve yazılı gelenekte varlığını devam ettirmekte ve kültürümüzdeki yerini korumaktadır. (Yaşar, 2007: 4)

İbni Hüsam tarafından 1427’de yazılan, Sultan Ahmet döneminde Türkçeye tercüme edilen Ferah-Nâme’nin Hazreti Ali Cenklere olduğu belirtilmiştir ama Cenknâmeler üzerine geniş araştırma yapan İsmet Çetin, bu eserin Hazreti Ali Cenklere olmadığını iddia etmektedir. (Çetin, 1997: 45)

Varlığını devam ettiren halk hikâyeleriyle çok benzer yönleri bulunan Hazreti Ali Cenklere’nin destan yönü ağır basmaktadır. Bu özelliği ile Hazreti Ali Cenklere, destan döneminden halk hikâyesine geçişi sağlayan eserler arasında sayılabilir. (Bülbül, 2008: 14) Hazreti Ali Cenklere, sonraki yüzyıllarda meddah geleneğine de katkı sağlamıştır. (Bülbül, 2008: 15)

Cenknâmeler, Hazreti Ali adına yazılan Türkçe destanlardır. Bu eserler Hazreti Ali’nin Türk milleti nezdinde destanlaştığının en bariz göstergesidir. Necati Demir’e göre Anadolu’da kaleme alınan ilk Türkçe eser Hazreti Ali Cenklere’dir. Fuat Köprülü’ye göre de Anadolu’da kaleme alınan ilk Türkçe eser Hazreti Ali’nin bir dev ile mücadelesini anlatan Salsalname’dir. (Kozan ve Bilgili, 2013:469) Hazreti Ali hikâyelerinin bir Türk destanı olduğunu belirtmek gerek. Bu hikâyeler 13. yüzyıl Anadolu coğrafyasında birçok kaynaktan teşekkül etmiştir. Eski inançlarla birlikte yeni din ve Türklerin Anadolu’ya geldiklerinde karşılaştıkları kültürler bu hikâyelerde yerini bulmuştur. Yani İslâm tarihi, Türk destan geleneği ve doğu mitolojisi bu cenklerde yer almıştır. (Güleç, 2013: 254)

Yiğitlik, sevgi, barış, cömertlik gibi özelliklerin sembolü olan Hazreti Ali, Cenknâmelerin temel konusudur. Fiziki ve ahlâkî kahramanlığın modeli olan Hazreti Ali, geniş bir coğrafi bölgenin İslâmlaşmasında da etkili olmuştur. (Uyanıker, 2014: 192)

Hazreti Ali Cenknâmeleri halk inançlarını hem beslemiş hem de onlara kaynaklık etmiştir. Atının izi ve olağanüstü özellikleri bunun en bariz örneğidir. (Arslan, 2012: 53)

Hazreti Ali Cenklere, Hazreti Ali’nin kahramanlıklarının anlatıldığı eserlerin genel adıdır. Konusu Hazreti Ali’nin kahramanlığını ve Müslümanlığı yayma mücadelesidir. Bu eserler, Müslüman Türk coğrafyasının her köşesine yayılmış ve en çok okunan kitaplar arasında yer almıştır. Allah’ın

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aslanı olarak bilinen Hazreti Ali'nin kahramanlık vasıflarından en dikkat çekenini, onun nârâ atmasıdır. Hazreti Ali, nârâsıyla yeri göğü titretir ve düşmanı dize getirir. Bunların yanında, bir çırpıda bin kâfiri dağıtır, bir defada altı yüz düşmanı öldürür, bir günde on bin kâfiri yere serer, bir yumrukla kâfirin kafasını dağıtır, düşmanı Zülfikar ile iki parçaya ayırır.

Hazreti Ali Cenklarının hangi tarihte, kim tarafından kaleme alındığı kesin olarak bilinmemektedir. (Demir ve Erdem, 2007: 22) İslâmiyet'i yayma mücadelesini anlatan, dinleyenlerin inancını artıran, onlara heyecan veren Hazreti Ali Cenkları Anadolu'nun her köşesine yayılmış ve çok okunmuştur. İçerisinde olağanüstü konu ve unsurların da yer aldığı, manzum, mensur veya manzum-mensur tarzda yazılmış olan eserin dil özelliklerinden 13 veya 14. yüzyılda kaleme alındığı anlaşılmaktadır." (Güngör, 2017: e-makale)

Cenkler geniş İslâm coğrafyasını kapsar. Hayber, Umman, Yemen gibi yerler Arabistan'da bulunur. Teham Sahrası, Şehr-i Umman, Bahr-ı Umman, Mağrip Diyarı, Kan Kalesi, Berber Kalesi ise hayali mekânlardır. (Bülbül, 2008: 5)

Kırsal kesimlerde önemli bir eğlence kaynağı olan cenk kitaplarındaki vakaları tarihî kaynaklarda görmek mümkündür. Zaman içinde asıl cenge birçok vaka eklenmiş ve cenklere yeni bir hüviyet kazandırılmıştır. Bazen bu eklemelerle yeni bir hikâye teşekkül etmiştir. (Kaya, 2009: 5)

Her metnin bir bağlamı vardır. Bağlamsız metin ölü metin kabul edilir. Hazreti Ali Cenkları bu bakımdan okunmak ve dini yaymak üzere yazılmış, anlatılmıştır. Bu tür eserlerin işlevlerini şöyle ifade edebiliriz: 1. İslâmî ahlak oluşturmak. 2. Geniş halk kitlelerini bilgilendirmek. 3. Halka kahraman oluşturmak. 4. Moral ve güven kaynağı oluşturmak. 5. Halkın eğitimine katkıda bulunmak. (Uyaniker, 2014: 193)

Hazreti Ali Cenkları birer destandır. Destanlar içinde en fazla nüshası olan belki de Hazreti Ali Cenklarıdır. (Demir ve Erdem, 2007: 25) Ülkemizde ve yurt dışında birçok nüshası bulunmaktadır. (Çetin, 1995: 6) Ejderhalarla savaşılır, büyücüler alt edilir, cadılar perişan edilir. Zülfikar ve Döldül Hazreti Ali'ye verilen iki olağanüstü nesnedir. Bunların özellikleri hiç kimsede olmayan özelliklerdir. Hazreti Ali aynı zamanda keramet ve velayet sahibidir. Zalimleri yener, mazlumları korur, darda kalanların yardımına yetişir. Yüzlerce yıl okunan, çoğaltılan bu eserler Haverzem Cengi, Hayber Kalesi Cengi, Kan Kalesi Cengi, Berber Kalesi Cengi, Muhammed Hanife Beni Gatafan Cengi, Mağrip Ejderhası Cengi, Muhammed Hanife, İmam Hasan ve İmam Hüseyin'in Cenkları ile Mucizetü'n-Nebi cengi 1868'de bir araya getirilip bir eser bütünlüğü kazandırılmıştır. Bu cenklarda Hazreti Ali'nin öne çıkan kahramanlık vasıfları şöyle sıralanmıştır: Bir çırpıda bin tane kâfiri dağıtması. Bir defada altı yüz kişiyi öldürmesi. Bir günde on bin kâfiri yere sermesi. Bir saatte yedi bin kâfiri yere düşürmesi. Bir yumrukla kâfirin kafasını dağıtması. Düşmanı kuşağından tutup yere vurması. Düşmanı Zülfikar ile iki parçaya ayırması. Gazaba gelip düşmanı alt etmesi. Heybetinden adeta yer inlemesi, düşmanın aklının gitmesi. Heybetiyle düşmanı titretmesi. Kâfirin iki ayağından tutup onu eski bez gibi ikiye ayırması. Kâfiri yakasından tutup sert bir şekilde yere vurması. Kalenin kapısını kuvvetle çekip yerinden koparması. Kendisine fırlatılan oku iki parmağıyla tutması. Kuvveti karşısında kâfirlerin bir iskelet gibi donup kalması. Nârâsıyla yeri göğü titretmesi. Nârâsının şiddetinden gökyüzünün yıkıldığının sanılması. Yumruğuyla kâfirin kafasını dağıtması... (Özalp, 2017: 7-12)

Modern edebiyat açısından baktığımızda fantastik edebiyatımızın ilk ürünleri olarak Hazreti Ali Cenkları görebiliriz. Fantastik edebiyatın olağanüstü ve büyü gibi iki önemli unsuru cenklarda de bulunmaktadır. (Güleç, 2013: 252) Bir başka ifadeyle Cenknâmelerde kahramanlık ve yiğitlik özellikleriyle öne çıkan Hazreti Ali, tarihin reel sayfalarından çıkarak fantastik dünyanın parçası haline getirilmiştir. (Gülüm, 2014: 305) Yazılagelen ve hâlâ üzerinde çalışma yapılan Cenknâmeler çağdaş öykücülüğümüzün de önemli kaynaklarından. Durum böyle iken yakın tarihte Cenknâmeler talihsiz bir durumla karşılaşmış ve bir dönem yasaklı kitaplar listesine alınmıştır. 18 Ocak 1945 tarihli 2081 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi² ile "Hz. Ali Cenkları" yasaklanmıştır. Söz konusu kararname ile "Hazreti Ali Mihri Süleyman Peşinde", "Yedi Kule Cengi", "Hayber Kalesi Cengi", "Muhammed Hanefi Cengi", "Hazreti Ali ve Amr ibni Mâdi Cengi" gibi hikâyeler de yasaklanmıştır.

² <http://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-6484c.pdf>

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yukarıda zikredilen kararname ile bu eserlerin dağıtımının önlenmesi ve toplattırılmasına karar verilmiştir. (Yalıtık, 2014: e-makale)

Hazreti Ali Cenklere şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Haverzemin Cengi: Sa'd-ı Vakkas ve kızı esir düşmüştür. Haverzemin padişahı Kanber, Düldül ve Ukab'ı yakalar ama Düldül kaçıp Hazreti Ali'ye durumu haber verir. Hazreti Ali birçok savaştan, maceradan sonra Kanber'i, Ukab'ı, Sa'd-ı Vakkas ve kızını, kurtarıp Medine'ye dönüşü anlatılmaktadır.

2. Hayber Kalesi Cengi: Hazreti Muhammed, Hazreti Ali ve sahabelerin Hayber Kalesi'ni fethetmeleri anlatılmaktadır.

3. Kan Kalesi Cengi: Hazreti Muhammed zamanında Hazreti Ali'nin, Sa'd bin Ubbad'ın oğlunun sünnet düğününde hediye bulmak için çıktığı savaşı anlatılmaktadır. Olağanüstü özelliklerle donatılan Kan Kalesi'nin fethi ve Hazreti Ali'nin ganimetle dönüp hem kendi hem de sahabeler ganimet elde etmektedirler.

4. Berber Kalesi Cengi: Ateşperest Zümür, Müslüman olan oğlunun dilini kesmiştir. Zümür'ün sihir yapan annesi Katna, kale halkı ve Hazreti Ali'nin mücadelesi anlatılmaktadır. Berber Kalesi fethedilmiş ve Zümür'ün oğlunun dili Hazreti Peygamberin mucizesi ile eski haline gelmiştir.

5. Muhammed Hanife Beni Gatafan Cengi: Hazreti Muhammed zamanında, Hazreti Ali'nin oğlu Muhammed Hanife Gazanfer Kâfir ve askerlerinin İslâm dinine davet etmekte, kabul etmedikleri için de onlarla savaşmaktadır.

6. Mağrip Ejderhası Cengi: Hazreti Muhammed zamanında Mağrip diyarı halkına zarar veren ejderhaların Hazreti Ali tarafından öldürülmesi, Mağrip halkının ejderhadan kurtarılması ve Müslüman olması anlatılmaktadır.

7. Muhammed Hanife'nin Hikayesi: Muhammed Hanife'nin giden gelmez yoluna giderek orada Dev Sefid, Şemun ve İmlak ile mücadelesi anlatılmaktadır.

8. İmam Hasan'ın Hikayesi: Giden gelir yolundan giden Hazreti Hasan'ın Tehama beyleri ve Rebi İbni Malik ile savaşını anlatılmaktadır.

9. Hazreti Hüseyin'in Hikayesi: Giden ya gelir ya gelmez yoluna giden Hazreti Hüseyin'in Zerka cadısını emri altına alarak Umman'a yaptığı yolculuk anlatılmaktadır.

10. Hazreti Peygamberin Mucizeleri: Sanan padişahı Abdurrahman'ın Müslüman olmak için Medine'ye gelmesi, burada münafıklar tarafından öldürülmesi, Hazreti Muhammed'in mucizesi ile dirilmesi ve bütün olan biteni doğru bir şekilde bir devenin anlatması ele alınmaktadır. (Özalp, 2017: 15-517)

Cenklerde Model İnsan Hazreti Ali

Model kelimesi sözlükte “Resim, heykel vb. yapılırken baka baka benzetilmeye çalışılan nesne veya kimse, bir özelliği olan nesne veya kişi, sadakat modeli, benzer, örnek olmaya değer kimse veya şey, tasarlanan ürünün tanıtım veya deneme amacıyla üretilen ilk örneği, prototip.” (TDK, 2018: e-sözlük), “Örnek olan, örnek alınan, örnek alınmaya değer bir özelliğe sâhip bulunan nesne yâhut kimse” (Ayverdi, 2005: e-sözlük) anlamlarına gelmektedir.

Hazreti Ali Cenklere Hazreti Ali model insan olarak öne sürülmüştür. Cenkler ve bu eserlerde işlenen Hazreti Ali'nin model insan olması eserin en önemli özelliğinden biridir. Bu modele Sezai Karakoç'un Çocukluğumuz şiirinden ilham alarak “Ali Rolü” adını verebiliriz. Hazreti Ali kahramanlık figürü olarak her zaman bir model olmuştur. Cenknâmelerde işlenen kahramanlık konuları ile model insan tipinin örneği sunulmuştur. Bunun için Cenknâmeler hem tarih hem de fikir ve sanat açısından kıymetlidir. Cenkler menkıbeler halinde anlatılmıştır. Anlatılan hikâyeler gerçek olmasa bile yaşanmış olayları haber vermiştir. Kökü tarihe dayanmakta ve ilhamını maziden almaktadır. Bu sebeple Cenknâmeler halk diliyle söylenmiş tarih eseri özelliği taşımaktadır. (Atalan, 2012: 8-9)

Manzum ve mensur olarak yazılan Hazreti Ali Cenklere Dinî kahramanlık hikâyeleri içinde değerlendirilir. Cenkler, bir taraftan model insanın oluşumuna zemin hazırlarken bir taraftan da dinî-kahramanlık hikâye geleneğinin oluşumuna zemin hazırlamıştır. (Çetin, 1997: XXXV)

Cenkler Hazreti Ali'nin etrafında gelişir. Cenklere tamamında Hazreti Ali idealize edilir ve bütün cenklerde kahraman olarak Hazreti Ali bulunmaktadır. “Her hali ve davranışı ile topluma model

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak sunulur ve ‘alperen’ özelliği taşır.” (Bülbül, 2008: XX) Cenknâmelerde Hazreti Ali bir Arap lideri olmaktan çok Anadolu’da yaşamış bir Türk kahramanı gibi anlatılmaktadır. (Bülbül, 2008: 16)

Türk edebiyatında 13. yüzyıldan itibaren görülmeye başlayan Cenknâmeler Anadolu halkının hayat tarzını, din sevgisini, hayallerini alarak Türk düşünce tarzı ile şekillenmiştir. Böylece Hazreti Ali etrafında idealize edilen bir insan modeli oluşturulmuştur. Bu insan modeli savaşçı özellikleri önde olan Türk insanının yansımasıdır. Hem dini eserler hem de gazavatnameler içinde yer alan Hazreti Ali Cenklere edebiyatımızın vazgeçilmez eserleri arasındadır. (Bülbül, 2008: 7)

Kahramanın hareketleri, yolculukları, seferleri, ülkesini düşmandan kurtarması gibi olayların tamamının bir kahramanda birleştirir ve onun kişilik özelliklerini belirginleştirmek için anlatılır. Aynı olaylar başkahramanın kişiliğini ortaya koymaya hizmet edecek biçimde, başkahramanın üzerine toplama kuralına göre düzenlenir. (Çobanoğlu, 2003: 21)

Hazreti Ali Cenklarının başkahramanı Hazreti Ali’nin kişiliği Türk destanlarında da ön plana çıkmaktadır. Onun adı, adaleti, cesaretli davranması, hayata ve insanlara yaklaşımı, özellikle yiğitliği ile Battalnâme, Danişmendnâme ve Müseyyeb Gazi Destanı’nda ismi çok zikredilmektedir. (Bülbül, 2008: 10) Battalgazi ve Danişmendgâzi Hazreti Ali’yi örnek alırlar. Hazreti Ali böylece birçok destan kahramanının da modeli olmuştur.

Battalgazi Destanı’nın giriş bölümünde Hazreti Ali’yi model bir insan olarak görürüz: “Pehlivanlıkta Hamza’ya, heybette Ali’ye benzeyecek...” (Demir ve Erdem 2006: 67) Battalgazi’nin Anadolu’nun bazı yerlerini fethi sırasında kendine model olarak Hazreti Ali’yi seçer. Çok güçlü düşman ordusu karşısında zafer için şöyle yemin eder: “Muhammed’in bastığı toprağın hakkı için/ Ali’nin kahramanlığı ve ilmi hakkı için” (Demir ve Erdem 2006: 90)

Cenklerle ideal İslâm lideri imajı oluşturulmaya çalışılmıştır. Hazreti Ali’nin tarihi şahsiyeti ve daha çok kurgusal metinlerle anlatılan hikâyeler vasıtasıyla Cenknâme kültürü oluşturulmaya çalışılmıştır. (Gülüm, 2014: 301)

Hazreti Ali gazi tipinin temsilcisidir. Sürekli sahnede kalan cengâver, alperen, gazi tipini temsil etmektedir. Cenknâmeler ideal insan/ model insan tipini işlemektedir. Toplumun örnek insan arayışının cevabıdır ve halka moral kaynağı olmaktadır. (Atalan, 2012: 9)

Hazreti Ali velilik yönü ile zühdü tercih etmiş ve yoksul bir hayat yaşamıştır. Cesareti, kahramanlığı, yiğitliği ile de alp tipine yaklaşmıştır. Maddi gücü ile manevi kuvvetini kendi kişiliğinde birleştirmiştir. Bu durum onun dünyayı fethetmeyi amaç edinen bir İslâm savaşçısı, yenilmez gazi ve kahraman olmasını sağlamıştır. (Çetin, 1997: 178) Bu eserler tercüme edildiği yıllarda savaşla iç içe yaşayan Müslüman Türklere örnek/model kahraman tipi sunmuş ve toplumun kendine yol çizmesine vesile olmuştur.

Cenklerde Hazreti Ali insanların yol göstericisi, güçsüzlerin koruyucusu bir kahraman kişi ve bilge bir şahsiyettir. Ejderhalar, devler kötü güçleri temsil eder. Onlarla savaşan ve gerçek hayatta da bilgeliği ve savaşçılığı ile meşhur olan Hazreti Ali’dir. Cenknâmeler İslâm’ın yayılma sürecindeki efsanelerdir. Savaşlar, peygamber zamanında olmuş gibi anlatılır. Hazreti Ali’nin tam bir tanımı yoktur. Heybetli biri olduğu ifade edilmektedir. (Atalan, 2012: 13)

Bu hikâyelerde kahramanlar gerçek ama olaylar olağanüstülüklerle süslenmiş hatta birçok vaka muhayyilenin ürünüdür. Burada amaç Hazreti Ali’nin kahramanlığını yüceltmek, yapılan işin çok önemli olduğunu göstermektir. Böylece topluma model bir tip oluşturulmuştur. Hazreti Ali bu hikâyelerde Türkleşmiş bir şahsiyet olarak karşımıza çıkar. Türk destanlarında görülen Alp, gazi tipinin bütün özellikleri bu hikâyelerde Hazreti Ali’de toplanmıştır. Hazreti Ali İslâm’ı yaymaya çalışır ve engel olanlarla savaşır. İslâm öncesi Türk destanlarındaki unsurlar ile İslâmî dönem Türk destanlarındaki unsurlar kaynaşmıştır. (Güleç, 2013: 255 ve Kaplan, 1991: 112)

Türklerin Anadolu’yu vatan yapmalarından sonra peygamberimiz, Hazreti Ali, Hamza, Battalgazi, Danişmendgazi gibi şahsiyetler model insan olarak Cenklere topluma sunulmuştur. Onların kahramanlıkları halka ve askere moral olmuştur. Bu Cenkler içinde Hazreti Ali’nin Cenklere mühim yer tutar. (Ceyhan, 2006: 31)

Hazreti Ali Cenklere daima mutlu sonla bitmiştir. Hazreti Ali hep kazanır ve düşman hezimete uğrar. Hazreti Ali yenilmezliği yönüyle de model insan olmuştur. (Güleç, 2013: 257)

Cenknâmelerde Şâh-ı Merdân (yiğitlerin şahı), Şâh-ı Velâyet (veliliğin şahı), Merd-i Meydân (Meydanın yiğidi), Şir-i Yezdân (Allah’ın aslanı), Döldül-i Zülfikâr sahibi, Tanrı Aslanı, Emîrül-Müminîn (Müslümanların yöneticisi), Civanmerd (yiğit insan), Gaziler sultanı, Gaziler ulusu, Seyyid-i

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ali, Hazreti Ali, Veliler Serveri, Şîr-i Hüdâ (Allah'ın aslanı), Haydar (avına saldırmak üzere olan aslan), Haydar-ı Kerrâr (avının etrafında dönen aslan), Mürtezâ (seçilmiş, beğenilmiş kimse) ve benzeri isimlerle, sıfatlarla anılan Hazreti Ali, Türk epik destan geleneğinde görülen örnek tip olan alperen tipidir. (Atalan, 2012: 17)

“Babamın uzun kış geceleri hazırladığı cenklerde
Binmiş gelirdi Ali bir kırata

Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından
Asyada, Afrikada, geçmişte gelecekte

Biz o atın tozuna kapanır ağlardık
Güneş kaçardı, ay düşerdi, yıldızlar büyürdü

Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü
Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman

Ali olmak bir hedef her çocukta

Babam lambanın ışığında okurdu
Kaleler kuşatırdık, bir mümin ölse ağlardık
Fetihlerde bayram yapardık
İslâm bir sevinçti kaplardı içimizi

Peygamberin günümüzde küçük sahabileri biz çocuklardık
Bediri, Hayberi, Mekkeyi özlerdik, sabaha kadar uyumazdık

Mekkenin derin kuyulardan iniltisi gelirdi

Kediler mangalın altında uyurdu
Biz küllenmiş ekmekler yerdik razı
İnanmış adamların övüncüyle
Sabırla beklerdik geceleri

Şimdi hiçbirinden eser yok
Gitti o geceler o cenk kitapları
Dağıldı kalelerin önündeki askerler
Çocukluk güzün dökülen yapraklar gibi”
(Sezai Karakoç, Gün Doğmadan, 2012: 97)

Şiirden de anlaşıldığı üzere çocuklara Ali rolü ile bir görev yüklenmektedir. Hazreti Ali güçlü bir iradeye ve imana sahiptir. Hatta “Allah beni yaratırken babama danışmadı. Ben Allah'ın dinine girerken babama niçin danışayım?” diyerek iman yolunu çizmiş ve çocuklara, gençlere ilk model olmuştur. Bunun toplumumuzda da karşılık bulduğunu Sezai Karakoç'un şiirindeki “Çocuklarla oynarken paylaşamazdık Ali rolünü” mısralarından anlamaktayız. Oyunda bu rolü almak isteyen çocuklar kendi aralarında yarışmaktadırlar. “Ali güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar kahraman/ Ali olmak bir hedef her çocukta”

Hazreti Ali aynı zamanda koruyucu, kollayıcı rolünü de üstlenir. “Ali ve at, gelip kurtarırdı bizi darağacından/ Asyada, Afrikada, geçmişte gelecekte”. Onun bu rolü üstlenmesinde babasının tesiri büyüktür. Çünkü Hazreti Ali'nin babası Ebu Tâlib, bütün baskılara rağmen Hazreti Muhammed'i korumuş, himayesi altına almıştır. Hazreti Ali hem peygamberimizi korumuş hem de ilmi ve iradesiyle İslâm nesli için en mükemmel rol model olmuştur. Hazreti Ali peygamberimizin damadı olmasından ötürü onun neslinin devam ettiricisidir. İlimin kapısı Hazreti Ali, İslâm medeniyetini cenklerle yayar ve bu medeniyeti koruyan bir kimlikle de örnek şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. (Çiftçi ve Okay, 2016: 171)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hazreti Ali’yi Cenklerde Model Gösteren Unsurlar

Karizmatik Kahraman oluşu yönüyle modeldir: “Karizmatik kahraman tipi ve kendi dışında halkın menfaatleri için mücadele etme özelliği Hazreti Ali’nin şahsiyeti üzerinde toplanmış ve bunlar yüzyıllarca sözlü deyiş ve anlatılarda, yazılı Cenknâmelerde dinî-destânî ifadelerle söylenilegelmiştir.” (Arslan, 2012: 46)

Mitolojik Kahraman Oluşu Yönüyle: Hazreti Ali, destanlarda, cenklerde, halk inanışlarında mitolojik bir kahramana dönüşmüştür. (Günay, 1999: 523) Kayaları yerinden oynatmış; devlerle, cadılarla, ejderhalarla savaşmıştır. Temel İslâm inançları, tasavvuf anlayışı ve cihat ruhuyla birleşerek mitolojik unsurlarla bezenen Hazreti Ali modeli günümüze kadar varlığını sürdürmüştür. (Arslan, 2012: 46) Abartı ve hayal mahsulü anlatımlar okuyanı ve dinleyeni daha fazla etkilemiş, böylece savaşları, yiğitlikleri, adaletli davranışları ile nesilleri çokça etkilemiş ve Müslüman Türk gençliğine model olmuştur. (Ceyhan, 2006: 324) “Hemen zülfikar’ı üzerine gelen dağa çaldı, dağ billur bir kâse gibi tuzla buz oldu. Sonra yere bıraktı. Zülfikar’dan harlı bir ateş çıkarak Katana’nın ateşten askerlerine hamle eyledi, öyle bir kaynayıp kabardı ki cadı kadının cümle askerini yutup yok etti.” (Özalp, 2017: 402)

İbadet etmesi yönüyle modeldir: İsmi Azam Duası okur. Bazen zor durumdan bu duayı okuyarak kurtulur. Cenklerde, Hazreti Ali namaz kılar ve dua okur. “Cenk öğle namazı vaktine dek sürdü. Hazreti Ali Hak Teâlâ’nın dergâhına yönelerek, ‘İlahî, ömrümde bir vakit namazım kazaya kalmadı, şimdi ne yapayım?’ dedi. Bir ses geldi: ‘Ya Ali, Zülfikar’ı yere bırak, sen namaza başla; benim kudretimi göreceksin!’ Hazreti İmam Zülfikar’ı yere bıraktı, Zülfikar havalanıp devlerle cenge tutuştu. Hazreti İmam namazını kıldı.” (Özalp, 2017: 458)

En zor şartlarda bile namazını bırakmaması yönüyle örnek olur. Çaresizliğini yalnızca Allah’a bildirir ve ona dua eder. Cenknâmelerde Hazreti Ali önce namaz kılar sonra cenge çıkar, oruç tuttuğu da anlatılır. Sadaka, cömertlik gibi motiflerin yanında hac ve kâfirleri hidayete getirme konuları işlenir. (Arslan, 2012: 52) Bu davranışları bakımından da model olmaktadır. “Katana, önünde ve ardında ateşten askerleri, elinde yılanın kamçısıyla Hazreti Ali’ye yöneldi, yere bir ip atarak bir tılsım okudu. İp birden bire ejderhaya dönüştü, ağzından ateşler saçmaya, Hazreti Ali’nin üzerine hamle etmeye başladı. Hazreti Ali İsm-i Azam duasını okudu, Allah’ın inayeti ve Muhammed Mustafa’nın mucizatıyla ejderha yine önceki gibi ipe döndü. Sihirbaz Katana bunu görünce akli başından gitti.” (Özalp, 2017: 402)

Velî oluşu yönüyle modeldir: cenklerde Hazreti Ali velayet ve keramet sahibidir. Zaman zaman Allah ile konuşur. Velîler Serveri, Aliyy’ün Veliyyullah, Şah-ı Evliya gibi vasıfları bulunmaktadır. Cenklerde Hazreti Ali’den eğer Allah’ın hak velisi ise keramet göstermesi istenir. O da İsm-i Azam duasını okur ve Allah’ın izniyle bir keramet göstererek hak veli olduğunu ispat eder.

Dış görünüşü ve gücü bakımından modeldir: Efsanevî, menkıbevî anlatımlarda dış görünüşü aslana benzetilir. Heybeti ile düşmana korku salar. “Zümür, yanındakilerle sohbet ediyor, bir yandan da sazlar, ney ve irili ufaklı tefler çalınıyordu. Hazreti Ali meclise girince sazcuların ellerindeki sazlar yere düştü. Hepsinin dili tutulmuş gibi sesleri çıkmaz oldu. Sohbet ehlinin de konuşmaya mecalleri kalmadı, hepsi suspus oldular. Zümür, Hazreti Ali’nin selamını duyunca akli başından gitti. İçinden ‘Bu kişi bezirgân değildir, ulu bir kişidir, ulu ateş sonumuzu hayırlı etsin!’ diye geçirdi... Hazreti Ali geçip durdu. O zaman sarayın bütün ağaçları titredi.” (Özalp, 2017: 390).

Fedakârlık yapması bakımından modeldir: Kan kalesi cenginde Hazreti Fâtıma’nın annesinden kalan gerdanlığı kabul etmez ve kolaya kaçmamak gerektiğini öğretir okuyana, dinleyene. Elde ettiği ganimetlerden bir kısmını hediye eder, geri kalanını da halka dağıtır. (Güleç, 2013: 258) Oğullarını korur, kollar ve onlar için fedakarlıktan çekinmez. “Hazreti Ali ‘Ey gözümün nurları, üç gün kula üzerinden inmeyin, burada bekleyin. Ben ejderhanın kuyusuna varıp onu görünce bir nârâ vururum, onunla cenk ederken bir nârâ daha vururum, eğer onu tepelersem bir nârâ daha vururum. Eğer benden üç nârâ işitirseniz biliniz ki ejderhayı tepeledim.” (Özalp, 2017: 454)

Merhamet sahibi olması yönüyle model insandır: Kadınlara, savunmasız insanlara zarar vermez, onlarla savaşmaz. Yemeğini, ekmeğini yediği kişilere asla zarar vermez. “Ya cariyeye, yürü şimdi efendinin katına git ve ona de ki başı ve malı ve kavmi cümlesi kurtuldu. Zira o erin yemeğini yedik. Biz yemeğini yediğimiz kişinin başına ve malına ve kavmine tamah edip dokunmayız, dedi. Sonra İmam Ali bismillah diyerek yemeği yemeye başladı. Cariye de İmam Ali’ye veda ederek geri döndü.” (Özalp, 2017: 295)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Savaşlardaki davranışları ile modeldir: Savaşlarda hileye başvurmak caizdir. Bunun için bazen kendini gizler ve bir bezirgân olarak gösterir. Düşmana ilk hamleyi kendi yapmaz. Önce onun saldırmasını bekler. Düşmanı bile olsa arkadan vurmaz, göğüs göğse savaşır.

Cesaret ve liderlik bakımından modeldir: Hiçbir düşmandan korkmaz. Allah'a itimat ederek bütün savaşlarda korkusuzca ordunun önünde yürür ve cenk etmesi gerektiği zaman cenkten asla geri dönmez. Hasımı Müslüman olunca onu affeder, Müslüman olmazsa aman dileyene kadar yahut ölünceye kadar onunla savaşır. Asla yılgınlık göstermez. Bir liderde bulunması gereken bütün vasıfları bünyesinde barındırır. Yılgınlığa, ümitsizliğe düşmez. Her zaman ümitlidir, azimlidir, kararlıdır. Her konuda pratik çözüm üretmede mahirdir. "Aşap, 'orası cadılar kalesiymiş, hiçbir nesne kâr eylemezmiş!' dediler. Hazreti Ali, ' Hak Teâlâ bana gereken imkân ve fırsatı verir' karşılığını verdi. Hazreti Resul, 'Ya Ali, asker gerekir mi?' diye sordu." (Özalp, 2017: 382)

Nârâ atması yönüyle kendine has bir model olur: Kilometrelerce öteden duyulabilen bir nârâ sesi çıkarır. Fizikî yapısındaki heybeti nârâ atması ile tamamlanmaktadır. "Hazreti Ali'nin heybetini tamamlayan en önemli unsurlardan birisi de nârâsıdır. Hazreti Ali'nin nârâsını duyanlar yerin ve göğün birbirine dokunduğunu zannederler." (Yaşar, 2007: 22)

Eğitim bakımından model olmuştur: Cenknâmelerde anlaşılması zor soyut İslâmî kavramlar, konular halkın idrakine uygun bir dille ele alınmış ve anlaşılır şekilde anlatılmıştır. (Arslan, 2012: 52)

Cömert oluşu bakımından modeldir: "Cimrilik ayıp, korkaklık noksanlıktır." sözü onun şahsiyetini ifade eder. Ganimeti sadece kendi almaz, arkadaşlarına, askerlerine dağıtır. (Ebu'l-Hayr Rumî, 1987: 1/167)

Sözünde durması bakımından modeldir: İmam Ali Ebu Muhsin'in hediyelerini almaz ve kendi kazandığı ile hediye vermek istediğini ifade eder. "Medine'den çıkarken bir kâfir malı bulup kılıcımla alarak Sa'd bin Ubbad'a saçılık vermeyi ahdettim." (Özalp, 2017: 302)

Adaletli davranması bakımından modeldir: Düşmana önce kendi saldırmaz, onun hamle etmesini bekler. Kendi saldırmadan önce onu İslâm'a davet eder, Müslüman olursa savaşmaz, canını bağışlar. Müslüman olanlara İslâm'ın temel prensiplerini, namazı, abdesti öğretir. Düşmana saldırmadan önce onu İslâm'a davet etmesi Hayber'in fethine çıkmadan önce Peygamberimizin "Acele etme, önce sahalarına in, sonra onları İslâm'a davet et. Allah'ın seninle bir adamı hidayete erdirmesi, senin için kızıl tüylü deve sürüsünden daha iyidir." (Nesâî, 1999: 16) sözünü düstur edinmiştir.

Kanaatkar oluşu yönüyle de modeldir: Savaşlarda ne kadar ganimet elde ederse etsin, kendi ihtiyacını almış, fazlasını diğer gazilere ve ihtiyacı olanlara dağıtmıştır. Hayber kalesinin fethinden sonra ihtiyacı olan 900 dirhemden başka bir şey almamıştır. (Nesâî, 1999: 22)

Gaziler için modeldir: Alp ve gazi tipinin teşekkülünde Hazreti Ali'nin rolü büyüktür. (Kaplan, 1991: 113)

Eşine sadakat yönünden: Hazreti Fâtıma'nın üzerine gül koklamamıştır. Bu yönüyle tek eşliliği teşvik ettiği bile söylenebilir. Kahkaha Sultan'ın kızını peygamberimizle nikâhlaması, Zahibe'yi Hazreti Fâtıma'ya yardımcı vermesi bunlara birer örnektir.

Sıfatları ile de örnek bir şahsiyettir: "Hazreti Ali, o Şir-i Yezdan, o Şah-ı Merdan, o Haydar-ı Kerrar, o Şah-ı Döldül-süvar, o Sahib-i Zülfikar da pusatlarını kuşandı." (Özalp, 2017: 401)

Zülfikar Döldül: Hazreti Peygamber tarafından Hazreti Ali'ye hediye edilen iki çatalı kılıca Zülfikar denir. Döldül ise Hazreti Ali'nin atıdır. Peygamberimiz önce Ukbe'ye daha sonra Hazreti Ali'ye hediye etmiştir. Sonra da sırasıyla Hazreti Hasan, Hüseyin ve Muhammed Hanefî'ye geçmiştir. (Şener, 2010: 114) Kılıç ve at kullanmaz becerisi bakımından da örnek bir şahsiyet olmuştur.

Sonuç

Hazreti Ali, edebiyat, kültür ve inanç dünyamızda oldukça mühim tesirleri olan bir şahsiyettir. Hazreti Ali daha çok sözlü geleneğimizde yaşayan Hayber Kalesi Cengi, Berber Kalesi Cengi, Kan Kalesi Cengi ile bilinir. Hz. Ali, tıpkı Geyikli Baba, Battalgazi, Danişmendgazi gibi Anadolu'nun mührü olmuştur.

Binlerce yıllık destanlarımızda destan kahramanı darda kaldığında Hz. Ali yardım eder. Zafernâme kaynaklarımızda kahramanlarımızın Hazreti Ali gibi savaşıklarını görürüz. Padişahlarımız aslan pençeli olmakla Hazreti Ali'ye benzetilir. Millî tarihimizden kaynaklanan cengâver yapımızdaki alp-erenlik sebebiyle Hazreti Ali'ye karşı farklı bir sevgi beslenmiş, onun ehline karşı da derin bir saygı

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

duyulmuştur. Hatta Yeniçeriler arasında Hazreti Ali, "Koca Leşker" yani büyük asker olarak ifade edilmektedir. Hazreti Ali ve onun etrafında gelişen Cenknâmeler, Türk kültürü içerisinde oldukça geniş bir yer tutar. Hazreti Ali Cenknâmelerinde, özgün bir Müslümanlık anlayışı vardır. Bu anlayış bütün mezhep ve tarikatları içinde barındırabilmiştir. Cenknâmeler, Anadolu'da Müslüman Türk devletinin kuruluş yıllarından itibaren idealize edilen, örnek gösterilen model Müslüman insan tipini topluma sunmuş ve bundan dolayı da çok okunmuş, benimsenmiş ve yayılmıştır. Allah'ın Aslanı olarak bilinen Hazreti Ali'nin en belirgin özelliği kahramanlığıdır. Düşmanı dize getirir, nârâsıyla yeri göğü inleter. (Kutlu, 2013: e-makale)

Zülfikar'ı ile düşmanı daha havada iken iki parçaya ayıran, Döldül'ü ile gidilmez sanılan yerlere giden, insan gücünün üstünde ağırlıkları kaldırarak kalkan yapıp ordunun önünde savaşan Hazreti Ali yaşadığı günden beri Anadolu insanının gönlünde yer etmiş, bütün Müslümanların modeli olmuş yüce bir şahsiyettir.

Peygamberimiz "İlim şehrinin kapısı" olarak vasıflandırdığı Hazreti Ali'nin üstün meziyetlerini ifade eden başka sözler söylemiş ve bu hadisler günümüze kadar ulaşmıştır.

Cenknâmeler, Anadolu'da en çok okunan eserler arasındadır. Hazreti Ali Cenknâmeleri, destanları, kıssaları, hikâyeleri, gazavatnâmeleri ismiyle çok eser bulunmaktadır. Cenk okuma geleneği ise bütün Türk dünyasına yayılmıştır. Hazreti Ali Cenknâmelerinde, Hazreti Ali'nin hayat hikâyesi, kerametleri ve onun etrafında cereyan etmiş olaylar anlatılırken bunun yanında Hazreti Muhammed, Hazreti Hasan, Hazreti Hüseyin, Hazreti Fâtıma ve bazı sahabelerin hayat hikâyelerine ve kahramanlıkları da dile getirilmiştir. Cenknâmelerin toplumun moralini yüksek tutmasına yönelik görevi, bütün Türk tarihi boyunca devam etmiştir. Kahvehanelerimizde cenk okuma geleneği vardı. Hatta öyle ki kahve sahibi cenk okuyucusundan çay parası almayarak onu ödüllendirirdi. Kahvehanelerde, köy odalarında okunan cenkler bütün halka yayılırdı. Böylece bütün toplum üyeleri kendine örnek bir hayat ve şahsiyet seçmiş olurdu. Bu da elbette Cenknâmelerin başkahramanı Hazreti Ali olurdu. Geceleri okunan cenklere halk nasibini alır ve toplumumuzda büyükler hürmet görürdü. Cenklere büyük olarak Hazreti Ali görülür ve yaşanan hayattaki büyükler de ona nispet edilerek hürmetle karşılanırdı, ne yazık ki artık cenkler günümüz gençlerinin tanımadığı metinler haline geldi ve sadece araştırma sayfalarında kaldı. (Kutlu, 2013: e-makale)

Hazreti Ali Cenklere, günümüz öykü, roman yazarlarının, şairlerinin başucu kaynağı olacak nitelikte, seviyede bir eserdir. Kelime zenginliği, ifade gücü, sağlam Türkçesi, dayandığı sağlam temeller bakımından bizim en kadim eserlerimizden ve kadim geleneği günümüze en iyi taşıyan metinlerdendir. Bu eserler için Dede Korkut hikâyelerinden sonra en başat eser denebilir.

Hazreti Ali cenklere bazen masalsi bazen gerçek kimliği ile İslâm'ı yayma ve Müslümanları kurtarma gayesi ile savaşlara girmiştir. Seferlere çıkması, ülkesini koruması gibi olaylar onun etrafında birleşmiş ve bu durum Hazreti Ali'nin model insan olma özelliğini ön plana çıkarmıştır. Onun kahramanlıkları dilden dile anlatılarak tarihi gerçekliği aşmış ve destansı bir özellik kazanmıştır. Cenklere Hazreti Ali erdemli vasıflara sahiptir ve kendine bağlı olanlara pirlük, önderlik ederek model insan olmuştur.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Kaynaklar:

- Alkayış, M. Fatih, “*Hazreti Ali'nin Kahramanlık Vasıfları Üzerine Bir Değerlendirme (Haveran-Name Örneği)*”, *International Journal of Social Science*, Number: 47, p. 149-156, Summer I, 2016.
- Arslan, Mustafa, *Sünni Halk İnançlarında Hz. Ali Tasavvuru Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi*, Birey ve Toplum Dergisi, C.2 S. 4 s.41-55, Güz 2012.
- Atalan, Mehmet, *Cenknâmelerde Hazreti Ali'nin Yeri*, e-makâlât mezhep araştırmaları dergisi V/2 s.7-29, 2012.
- Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, “Model”, <http://lugatim.com/s/model>, (erişim Tarihi: 08.04.2018) Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005.
- Bülbül, Eda, *Hazreti Ali Cenklere Üzerine Bir Tetkik (İnceleme-Metin)*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.
- Ceyhan, Adem, *Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri*, Öncü Kitap, Ankara, 2006.
- Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Cenknâmeleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.
- Çetin, İsmet, *Türk Edebiyatında Hazreti Ali Cenknâmeleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1995.
- Çiftçi, Fethullah, Hamdullah Okay, *Diriliş Düşüncesi Temelinde Sezai Karakoç'un “Çocukluğumuz” Şiirine Bir Bakış*, *Türk İslâm Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.9, s.162-173, 2016.
- Çobanoğlu, Özkul, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.
- Demir, Necati, Mehmet Dursun Erdem, *Hazret-i Ali Cenklere*, Destan Yayınları, Ankara, 2007.
- Ebu'l-Hayr Rumî, *Saltuknâme I*, haz. Şükrü Haluk Akalın, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.
- Fırlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, TDV İslâm Ansiklopedisi (C 2, s. 371-374) Ankara, 1989.
- Güleç İsmail, *Kan Kalesi Hikâyeleri ve Cevahirzade'nin Manzum Kan Kalesi Hikâyesi*, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırmaları Dergisi*, S. 65, s.251-270, 2013.
- Gülüm, Emrah, “*Muhammed Hanefî Hazretleri Cengi*” *Tabut Savaşı Hikâyesi Motif Denemesi ve Transkripsiyonlu Metin*, *Turkish Studies*, V. 9/12, s.301-348, 2014.
- Günay, Ünver, “*Türk Toplumunun Dini Yaşayışı Üzerine Bir Din Sosyolojisi İncelemesi*”, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.
- Güngör, Recep Şükrü, “*Cemal Süreya'yı da Etkilemiş Hazreti Ali Cenklere*”, dunyabizim.com, İstanbul, 2017. (Erişim Tarihi: 15.03.2018)
- Hitti, Philip, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi*, trc. Salih Tuğ, Marmara Üniv. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011)
- İhya, Ebû Türâb, <http://sozluk.ihya.org/dini-terimler/ebu-turab.html>, (Erişim Tarihi: 02.04.2018)
- Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3: Tip Tahlilleri*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1991.
- Karakoç, Sezai, *Gün Doğmadan Şiirler*, Diriliş Yayınları, İstanbul, 2012.
- Karaoğlan, Hamza, *Anadolu'da Hz. Ali Tasavvurları: Kahramanmaraş Örneği*, KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 26, s. 37-70.
- Kaya, Doğan, *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, 2010.
- Kaya, Doğan, *Noksânî'nin Kan Kalesi Cengi*, Vilayet Kitabevi, Sivas, 2009.
- Kocatürk, Vasfi Mahir, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Edebiyat Yayınevi, Ankara, 1967.
- Kozan, Ali, Rümeyza Bilgili, *Hazreti Ali'nin Menkıbevî Hayatına Dair Bir Destan: Dâtân-ı Ejderhâ ve İslâmî Dönem Anadolu Türk Kültürüne Yansımaları*, *Turkish Studies*, 8/5 Spring, p. 465-490, Ankara, 2013.
- Kutlu, Hatice, *Hz. Ali Cenknâmeleri*, <https://prezi.com/hai5b3s78vca/hz-ali-cenknameleri>, (erişim tarih: 03.04.2018), e-makale, 2013.
- Muallim Nâcî, *Lügat-i Nâcî*, Haz.: Ahmet Kartal, Türk Dil Kurumu, Ankara, 2009.
- Nesâî, *Hadislerle Hz. Ali*, trc. Naim Erdoğan, İz Yayınları, İstanbul, 1999.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Özalp, N. Ahmet, *Hız. Ali Cenklere*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2017.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul, 2011.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Yargı Yayınları, Ankara, 2012.
- Pekolcay, Necla, Selçuk Eraydın, *İslâmî Türk Edebiyatı*, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1975.
- Şener, Mümin, *Muhammed Hanefî Cengi Metin-Muhteva-Tahlil*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2010.
- Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, “Model”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5ac9cf38143558.76561154, (erişim Tarihi: 08.04.2018).
- Uyaniker, Nursel, *Manzum Dinî Kahramanlık Hikâyeleri Bağlamında Hız. Ali ile Kahkaha Sultan Cengi*, Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, S 12, s.191-227, 2014.
- Yalıtık, Mehmet Berk, *Yasaklanmış Bir Kitap: Seyfizülyezen*, <http://www.fabilog.com/yasaklanmis-bir-kitap-seyfizulyezen/>, 27/02/2014. (Yararlanılan Tarih: 01.04. 2018)
- Yaşar, Hülya, *Hazret-i Ali'nin Hâver-Nâme Cenklere (İnceleme-Metin)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2007.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

HER YÖNÜ İLE MODEL İNSAN: HZ. MUHAMMED (SAV)

Ahmet AK¹

ÖZET

Şüphesiz ki Hz. Muhammed (s.a.v.), her yönü ile bütün insanlara model olmuştur. Nitekim o, yatsı namazını kıldıktan sonra yatağına yattığında nafîle ibadete kalkarken “Ya Aişe müsaade edersen kalkıp Rabbime niyazda bulunmak istiyorum” diyecek kadar kibar ve nezaketliydi. Kendisini görünce heybetinden titreyen kişiye “Ben kuru ekmek yiyen bir kadının çocuğuyum. Benden çekimene gerek yoktur” diyecek kadar alçakgönüllüydü. Doğup büyüdüğü Mekke’de olmadık hakaret, iftira ve şiddete maruz kalmasına rağmen Mekke’yi fethettiği gün “Hepiniz serbestsiniz” diyecek kadar affedici ve müsamahalıydı. Taif’te kendisini taşlatanların helak olmasını değil; affedilmelerini isteyecek kadar bağışlayıcı ve merhametliydi.

Hatta savaş halinde bile “diğer dinlerin mabet ve din adamlarına, çocuklara, kadınlara, ağaçlara, ekin ve hayvanlara zarar vermeyin” diyecek kadar bütün mahlûkata şefkatli ve merhametliydi. İnci gibi dişleri, tertemiz kıyafeti, güzel giyiminin yanı sıra aynaya bakıp saçını başını düzeltmesi ile muttasıf, tertipli düzenli bir beşerdi. Bir Yahudi’nin cenazesinin götürüldüğünü görünce, ona saygı ifadesi olarak ayağa kalktığında, Yâ Rasulallah! “Ayağa kalkmanıza gerek yok. O, bir Yahudi’nin cenazesidir” diyenlere “Olsun! O da bir insan değil mi?” diyerek insana, insan olduğu için değer veren biriydi. Hali vakti iyi olup ta giyimine dikkat etmeyen birisine “Allah, güzeldir ve güzeli sever. Allah, sana verdiği nimetini üzerinde görmek ister” diyerek insanları incitmeden uyarırdı. “İki günü bir olan kişi, aldanmıştır” ve “Çalışmak ibadettir” diyerek, çalışmayı teşvik eder ve mümkün olduğunca her şeyin en iyi şekilde yapılmasını tavsiye ederdi. Hz. Muhammed (a.s.), hem öksüz hem de yetim olarak büyümesine ve neredeyse bütün insanların başına gelecek bela ve musibetlere maruz kalmasına rağmen asla hayata ve hiçkimseye küsmemiş; yılmadan, bıkmadan, usanmadan hem peygamberlik görevini yerine getirmiş; hem de iyi bir eş, iyi bir baba, iyi bir dede kısacası hal ve tavırları ile herkes için örnek alınacak model insan olmuştur. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen onun sergilediği model insan tipi, insaf sahibi herkes tarafından takdir edilmiş ve edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İslam, Hz. Muhammed, Güzel Ahlak, Model, Sevgi, Saygı ve Nezaket.

Giriş

Şüphesiz ki Hz. Muhammed (s.a.v.), her yönü ile bütün insanlara model olmuştur. Hz. Muhammed’in ahlakı Kur’an-ı Kerime dayanmaktadır. Nitekim onun ahlakını, "Gerçekten sen büyük bir ahlâk sahibisin"² ve " ... Allah’ın Rasûlünde sizin için çok güzel bir örnek vardır"³ ayetleri ile bizzat Rabbimiz övmüş ve onu bütün insanlara en güzel model insan olarak göstermiştir. Yine Rabbimiz, "... Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve evvelce bilmediklerini sana öğretti..."⁴ buyurmaktadır. Peygamberimizi en iyi tanıyan Hz. Aişe annemize, peygamberimizin ahlakı sorulduğunda "Onun Ahlâkı Kur’an’dı" şeklinde cevap vermiştir. Peygamberimiz de bu durumu "Beni Rabbim terbiye etti. Ne güzel terbiye etti!" diye açıklamış⁵ ve "Ben ancak güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim"⁶, "Müminlerin en mükemmeli, ahlak bakımından en güzel olanıdır"⁷ ve "Hiçbir baba, evladına güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermemiştir"⁸ buyurmuştur. Bu nedenle Müslüman demek, iyi insan / güzel ahlaklı insan demektir. Diğer bir ifade ile bir insan, peygamberimizin güzel ahlakı ile ne kadar ahlaklanmışsa o kadar iyi Müslüman olur, diyebiliriz.

Bu tebliğimizde Hz. Muhammed (s.a.v)’in her yönü ile bütün insanlara rol model olduğunu anlatmaya çalışacağız. Ancak onun güzel ahlakının tamamını anlatmak bir tebliğin sınırlarını aşacağı için biz burada birkaçına kısaca temas etmek istiyoruz.

¹ Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğretim Üyesi, aak@ksu.edu.tr

² Kalem, 68/4

³ Ahzab, 33/21.

⁴ Nisa, 7/13.

⁵ Abdurrahman Münavi, *Feyzü'l-Kadir*, c. 1, s. 224.

⁶ İbn Hanbel, c. 2, s. 381; Muvatta, Husnul-Hulk, 8.

⁷ Ebû Davud, Sünnet, 15.

⁸ Tirmizi, Birr, 33.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

1. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in Güzel Ahlakında Bazıları

1.1. Hz. Muhammed (s.a.v.) İnsanlara Değer Verir ve Saygılı Davranırdı

Peygamberimiz (s.a.v.) insanlara ırk, cinsiyet, zenginlik ve makamlarına göre davranmamıştır. O, insanlar arasında hak ve hukuk açısından hiçbir ayırım yapmamıştır. Nitekim o, bu konu ile ilgili bir hadisinde şöyle buyurmuştur: “Sizin en hayırlınız insanlara faydalı olanınızdır.”⁹

Hz. Peygamber insanlara içten davranırdı. İnsanlar onunla çekinmeden konuşabilirlerdi. O, insanların konuşmasını kesmeden sonuna kadar dinlerdi. Yaşlı, hasta, yetim ve fakirlerle yakından ilgilenirdi. Kimsesiz ve öksüzleri sık sık ziyaret ederdi. Onların hâl ve hatırını sorardı.

Bir gün Hz. Muhammed (s.a.v) ve arkadaşları birlikte otururlarken bir cenaze geçer. Rasûlullah (s.a.v) saygı ifadesi olarak hemen ayağa kalkar. Onun yanında bulunanlar, cenazenin bir gayri Müslime ait olduğunu ve ayağa kalkmaya gerek duymadıklarını söylerler.

Bunun üzerine Hz. Peygamber,

“Olsun! O da bir insan değil mi?”¹⁰ diyerek insana, insan olduğu için değer vermiş ve yaratılanı, yaratandan ötürü sevip, saygı duymayı öğretmiştir. Yine o, ashabını ve ümmetini “Müslüman, elinden ve dilinden başkalarının emin olduğu kimsedir”¹¹ diye uyarılmış, konuşanın sözünü asla kesmemiş ve muhatabının yüzüne bakarak ona tatlı dil ile hitapta bulunmuştur.

1.2. Hz. Muhammed (s.a.v.) Bilgiye Önem Verirdi

Hz. Muhammed (s.a.v.), “İlim tahsil etmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır”¹², “İlim, müminin yitik malıdır. Onu nerede bulursa alsın”¹³ ve “Ya âlim ol. Ya öğrenen ol Ya bunları seven ol. Ya dinleyen ol. Beşincisi olma, helâk olursun!”¹⁴ buyurarak bilginin ve bilginlerin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiş ve nerede ve kimden olursa olsun faydalı ilimlerin öğrenilmesini teşvik etmiştir.

1.3. Hz. Muhammed (s.a.v.) Herkese Alçak Gönüllü Davranırdı

Bir gün bir adam Peygamberimizin huzuruna geldi. O'nun karşısında durunca adam korkudan titremeğe başladı. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.v.): "Korkma rahat ol. Ben kral değilim. Ben ancak Küreyş'ten kuru et yiyen bir kadının oğluyum."¹⁵ diyecek kadar alçak gönüllüydü.

1.4. Hz. Muhammed (s.a.v.) Bağışlayıcı ve Merhametli Davranırdı

Hz. Muhammed (s.a.v.), doğup büyüdüğü Mekke’de olmadık hakaret, iftira ve şiddete maruz kalmasına rağmen Mekke’yi fethettiği gün “Hepiniz serbestsiniz”¹⁶ diyecek kadar affedici ve müsamahalıydı. Taif’te kendisini taşıyanların helak olmasını değil; affedilmelerini isteyecek kadar bağışlayıcı ve merhametliydi. Nitekim Taifliler Peygamberimizi taşıyıp eziyet etiklerinde, Allah’ın resulü bu duruma çok üzülse de onlar için, “Rabbim, onları bağışla, onlar ne yaptıklarının farkında değiller”¹⁷ diye dua etmiştir. Hatta savaş halinde bile “diğer dinlerin mabet ve din adamlarına, çocuklara, kadınlara, ağaçlara, ekin ve hayvanlara zarar vermeyin” diyecek kadar bütün mahlûkata şefkatli ve merhametli davranmıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v.)’in ne kadar yumuşak huylu ve bağışlayıcı bir kişi olduğu şu misalde de görülmektedir: Bir gün Peygamber efendimiz Hz. Enes’i bir işe gönderir. Ancak Enes, sokakta oynayan çocukları görünce yanlarına gider ve oyuna dalar. Aradan epey bir zaman geçtiği hâlde gelmeyince Hz. Muhammed (s.a.v.), Enes’i aramaya çıkar. Bir de bakar ki, Enes, çocuklarla birlikte oyuna dalmış. Rasûlullah (a.s.), Enes’in arkasından yavaşça yaklaşır ve başını okşar. Hz. Enes

⁹ Buhari, Mağazi, 35.

¹⁰ Müslim, Cenaiz, 78.

¹¹ Buhari, İman, 4-5; Müslim, İman, 65.

¹² İbni Mace, Mukaddime, 17.

¹³ Tirmizi, İlim, 19; İbni Mace, Zühd, 15.

¹⁴ Heysemî, a.g.e. c.1. s. 122.

¹⁵ İbni Mace, Sünen, 67; Heysemî, Mecmau'z-zevaid, c. 9, s. 20.

¹⁶ Beyhaki, es-Sünnetü'l-kübrâ, c. 9, s. 195.

¹⁷ Buharî, Enbiya, 54.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

arkasına bakınca karşısında gülümseyen Peygamberimizi görür görür görmez, irkilir. Fakat Peygamberimiz ona kızmaz, sadece “Enesciğim, sana söylediğim yere gittin mi?” diye sorar. Enes, “Hemen gidiyorum ey Allah’ın Resülü,”¹⁸ diyerek oradan ayrılır. Burada görüldüğü gibi Peygamberimiz efendimiz, Enesciğim diyerek şefkat ve merhametini göstermiş ve Hz. Enes’e kızmamış; sadece tebessüm ederek “Enesciğim, sana söylediğim yere gittin mi?” diyerek ona yapacağı işi tatlı bir dil ile hatırlatmıştır.

Peygamber efendimiz, eşine şöyle tavsiyede bulunmuştur: “Ya Aişe! Daima anlayışlı ve hoşgörülü ol. Çünkü anlayış ve hoşgörünün bulunduğu yer, güzel değilse de güzelleşir. Bunların olmadığı yer ise çirkinleşir.”¹⁹ ve “Hoşgörülü ol ki hoş görülesin.”²⁰

1.5. Hz. Muhammed (s.a.v.) Çocukları Çok Severdi

Bir defasında Hz. Muhammed (s.a.v), torunu Hz. Hasan’ı öpünce, orada bulunan Akra b. Habis et-Temimi, ‘Benim on çocuğum var, ama bu zamana kadar hiç birisini öpmedim’ dedi. Bunun üzerine Rasûlullah (sav) ona baktı ve şu uyarıda bulundu: “Merhamet etmeyene, merhamet olunmaz.”²¹

Yine bir gün Hz. Muhammed (s.a.v.), bir bayram sabahı eve dönerken sokakta bayramlıklarını giyinmiş oynayan çocuklar görür. Fakat bir tanesinin durumu dikkatini çeker. Kenarda oturmuş, kirli ve eski elbiseler içinde üzüntü içerisinde diğerlerini seyretmektedir. Hz. Muhammed (s.a.v) onun yanına yaklaşır...“Oğlum! “sen niçin arkadaşlarına katılmıyorsun?” der. Çocuk “Ey Allah’ın Rasülü! Ben yetimim...” diye cevap verir. Hz. Muhammed (s.a.v) çocuğun elinden tutar, evine götürür. Orada yetim yıkanır, üzerine yeni elbiseler giydirilir, karnı doyurulur ve cebine para konularak sevindirilir. Sonra Hz. Muhammed (s.a.v) yetim çocuğun yüzünü şefkatli ellerinin arasına alarak, “Benim, baban; Ayşe’nin annen, Hasan ile Hüseyin’in de kardeşlerin olmasını ister misin?” diye sorar. “Evet! Ey Allah’ın Rasülü evet! Diyerek sevinç içinde ok gibi fırlayan çocuk, diğerlerinin arasına karışır. Bu hızlı değişimi merak eden arkadaşları yetim çocuğa “Ne oldu sana böyle...” diye sorar. Yetim çocuk, “Allah’ın Rasülü babam, Ayşe annem, Hasan ile Hüseyin’de kardeşlerim oldu.” Diyerek sevinç çığlığı atar.

Yine bir gün Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin, deveye binmiş çocukları görünce, dedeleri peygamber efendimize hitaben, “Keşke bizim de devemiz olsa da binsek, derler” bunun üzerine Allah’ın Rasülü (s.a.v.), yere çömelir ve ‘hadi sizin devenizde ben olayım’, buyurarak, onları sırtında zevkle taşır. Ayrıca Peygamberimizin zaman zaman torunlarını omuzuna alıp gezdirdiği de bilinmektedir.

1.6. Hz. Muhammed (s.a.v.) Kadınları Korur ve Onlara Nazik Davranırdı

Hz. Muhammed (s.a.v), “Sizin en Hayırlınız, hanımlarına karşı en iyi davrananınızdır.”²² , “Dünya geçici bir nimettir. Dünyanın en değerli nimeti ise iyi/saliha bir kadındır”²³ buyururdu ve yola çıkıldığında kafilde kadınlar varsa onların rahat etmesi için her türlü tedbiri alırdı. Bir sefer esnasında Enceşe adında Habeşistanlı güzel sesli bir köle, vezinli ve kafiyeli şiirleri makamla söylediği için develer daha hızlı yürümeye başlamıştı. Develerin hızlı bir şekilde yürümesinden kadınların rahatsız olduğunu fark eden Peygamber Efendimiz Enceşe’yi ikaz etti:

"Ey Enceşe, üzerinde kristal / cam bulunan hayvanları yavaş sür!"²⁴

Görüldüğü gibi Hz. Muhammed (s.a.v.), hanımları kristal hassas bir vazoya benzeterek onların incinmesine, acı çekmelerine gönlü razı olmamıştır.

Hz. Muhammed (s.a.v), yatsı namazını kıldıktan sonra yatağına yattığında nafil ibadete kalkarken “Ya Aişe müsaade edersen kalkıp Rabbime niyazda bulunmak istiyorum” diyecek kadar kibar ve nezaketliydi. Ayrıca "Cennet anaların ayakları altındadır." ve “Kim üç kız çocuğunun

¹⁸ Müslim, Fedail, 54.

¹⁹ Ebu Davut, Sünen, C 3, s. 98.

²⁰ Ahmet bin Hanbel, Müsned, c. 1, s. 248.

²¹ Buhari, Edeb, 18; Müslim, Fedail, 65.

²² Tirmizi, Rada’, 11; İbn Mace, Nikah, 50.

²³ Müslim, Rada, 64.

²⁴ Buhari, Edeb, 116; Ahmed b. Hanbel, Müsned, III, 172.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

geçimini üstlenir, onları terbiye edip evlendirir ve onlara güzel davranırsa, ona cennet vardır.”²⁵ Buyurarak, cahiliye döneminde diri diri toprağa gömülen kız çocuklarını ve hanımları yerin altından alıp baş tacı yapmıştır.

1.7. Hz. Muhammed (s.a.v.) Şakalaşır ve Latife Yaptı

Bir gün yaşlı bir kadın Peygamberimize gelerek: "Yâ Resulallah! Cennete girmem için bana dua eder misiniz?" dedi. Peygamber Efendimiz ona, "Yaşlı kadınlar Cennete giremez" buyurmuştur.

Bunun üzerine kadın üzüldü ve ağlamaya başlayınca, Peygamber Efendimiz tebessüm ederek, "Üzülme! Yaşlı olarak değil, bir genç kız olarak cennete gireceksin" buyurarak, yaşlı kadını sevindirmiştir.²⁶ Ama Allah'ın resulü, latife de olsa şaka da olsa asla yalan söylememiştir.

Bir adam Hz. Muhammed'e gelerek evinin eşyasını taşıyabilmek için kendisine bir deve verilmesini ister. Rasûlullah da ona bir deve yavrusu vereceğini söyler. Bunun üzerine adam, "Ya Rasûlullah! Ben devenin yavrusunu ne yapacağım, o, benim işimi görmez?" der. Bunun üzerine Allah'ın rasûlü o kişiye vereceği devenin büyük te olsa bir deveden dünyaya geldiğini söyler.²⁷ Böylece Peygamber efendimiz, o kişiyi hem düşünmeye sevk etmiş hem de tebessüm ile latife yaparak sevindirmiştir.

1.8. Hz. Muhammed (s.a.v.) Evde İşlerinde Hanımına Yardım Ederdi

İslam'ın temel kaynaklarına bakıldığında şunu rahatlıkla görmek mümkündür: Peygamberimiz zaman zaman ev işlerinde hanımlarına yardımda bulunurdu. Elbisesini yamar, ayakkabısı yırtıldığı zaman söküklerini diker, kendi hizmetini kendisi görürdü. Evi süpürür; deveyi bağlar, yemler, koyunları sağlar; alış verişini kendisi yapar ve aldıklarını kendisi taşırdı.

1.9. Hz. Muhammed (s.a.v.) Çalışmayı Sever ve Zamanı İyi Değerlendirirdi

Hz. Allah (c.c.), "Bir işi bitirdiğin zaman hemen başka bir işe koyul"²⁸ buyurarak zamanı boşa geçirmeden sürekli çalışmayı emir buyurmaktadır. Bu sebeple, Hz. Muhammed (s.a.v.), tembellikten Allah'a sığınmış²⁹; "İki günü bir olan, aldanmıştır"³⁰ ve "Çalışmak, ibadettir" buyurarak çalışmayı teşvik etmiş ve mümkün merteye her şeyin en iyi şekilde yapılmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca hiç ölmeyecekmiş gibi dünyaya, yarın ölecekmiş gibi de ahiret için çalışmayı öğütlemiştir.

1.10. Hz. Muhammed (s.a.v.) Yanlış Davranışları İkaz Ederdi

Peygamberimiz bir gün Medine çarşısında dolaşırken bir buğday yığınını elini daldırır ve altının ıslak, üstünün ise kuru olduğunu görür. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bizi aldatan bizden değildir"³¹ buyurarak onu ikaz etmiştir. Yine bir gün Hz. Muhammed (s.a.v.), namazı uzun kıldırın imama kızmış, "... kim namaz kıldırırsa uzun kıldırmasın Çünkü cemaat arasında hasta, güçsüz ve ihtiyaç sahipleri vardır"³² diyerek genel bir uyarıda bulunmuştur.

1.11. Hz. Muhammed (sav), Sevenin Sevdiği Kişiyi Sevgisini Belirtmesini İsterdi

Sahabeden birisi, Hz. Muhammed (sav)'in yanında iken oradan birisi geçti. O sahabi, "Ey Allah'ın Resul'ü, ben bu adamı seviyorum." dedi, Hz. Muhammed (sav) de ona, "Bunu ona söyledin mi?" diye sordu. Sahabi, hayır cevabını verdi. Hz. Muhammed (sav), "Git, ona söyle." buyurdu. Bunun üzerine sahabi o kimsenin yanına gitti ve "Ben seni Allah için seviyorum." dedi. Öteki adam da "beni kendisi için sevdiğin Allah da seni sevsin." şeklinde cevap verdi.³³ Peygamber efendimiz (sav), "Amellerin en faziletlisi, Allah için sevmek ve Allah için nefret etmektir"³⁴ ve "Kişi, sevdiği ile

²⁵ Ebû Davud, Edeb, 120-121.

²⁶ Tirmizi, Şemail-i Şerif, s. 258.

²⁷ Ebu Davud, Edeb, 92.

²⁸ İnşirâh, 7.

²⁹ İbn Mace, Dua, 3.

³⁰ Makasidu'l Hasene, s, 402.

³¹ Müslim, İman, 43.

³² Buhari, İlim, 27.

³³ Ebû Davud, Edeb, 112-113.

³⁴ Ebû Davud, Sünnet, 2.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

beraberdir.”³⁵ Gibi sözleri ile sevginin ve sevenlerin birbirlerine “seni seviyorum” diyerek sevgilerini ifade etmelerinin ne kadar önemli olduğuna dikkat çekmiştir.

1.12. Hz. Muhammed (s.a.v.) Danışarak İş Yapardı

Hz. Allah (c.c.), “...(Ey Peygamber) işlerinde onlarla fikir alışverişinde bulun...”³⁶, “... O müminlerin işleri aralarında danışma ile dir...”³⁷ ve “...Eğer bilmiyorsanız bilenlere sorunuz.”³⁸ ayetleri ile danışarak iş yapılmasını ve iyi bilenlere sorulmasını istemiştir. Hz. Muhammed (s.a.v.) de, dünya işleri ile ilgili her hangi bir şeye karar vermeden önce konuyu iyi bilen kimseler ile fikir alışverişinde bulunurdu. Nitekim O, (s.a.v.), “İstihare eden aldanmaz. İstişare eden de pişman olmaz.”³⁹ ve “Bir millet, işlerini danışma ile yürüttüğü sürece sıkıntıya düşmez.”⁴⁰ gibi sözleriyle dünya işlerinde danışarak iş yapmanın gereğini ve önemini ortaya koymuştur. Peygamberimizin Bedir Harbi’nde karargâhın yerini; Uhut’ta savunma mı yoksa meydan harbi mi yapılacağına ve Hendek Harbi’nde şehrin etrafına hendek kazılarak savunma yapılmasına istişare sonunda karar verdiği bilinmektedir.

1.13. Hz. Muhammed (s.a.v.) Sabırlı ve Cesaretliydi

Hz. Muhammed, hayatı boyunca pek çok sıkıntılarla karşılaşmış, ama hepsine de sabretmiştir. Nitekim doğmadan önce babasını, altı yaşında annesini ve sekiz yaşında da dedesini kaybetmiştir. Yetim ve öksüz kalmış; en büyük destekçisi Hz. Hatice (r.anh)’yi ve Hz. Fatıma’nın dışındaki beş çocuğunu kendisi hayattayken kaybetmişti. O, bu durumlar karşısında üzülmekle beraber hep sabırlı davranmıştır. Çünkü o, Hz. Allah’ın, “...Sabredenlere ödülleri hesapsız verilecektir.”⁴¹ Ve “Ey iman edenler, sabır ve namazla Allah’tan yardım isteyin, muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.”⁴² Mesajlarını kendisine düstur kabul etmiştir. Kendisi de, “Hiç kimseye sabırdan daha hayırlı ve iyi bir özellik verilmemiştir”⁴³, “Pehlivan, insanları güreşte yenen değil, öfke anında kendisine hâkim olandır.”⁴⁴ ve “Sabır, musibet ilk başa geldiği anda olmalıdır.”⁴⁵ diyerek insanın öfke ile değil, serinkanlı olmasını tavsiye etmiş. Sabırın insan için ne kadar gerekli ve önemli bir davranış olduğuna dikkat çekmiştir.

1.14. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hakkı Gözetirdi

Hz. Peygamber, herkesin hakkını gözetmiş, insan ve kamu hakları konusunda hiç kimseye en küçük ayrıcalık tanımamıştır. Nitekim şu örnek bu durumu açıkça ortaya koymaktadır: dönemin en ileri gelen Kureyş kabilesinden bir kadın hırsızlık yapınca; bir kısım ileri gelen Kureyşliler Hz. Muhammed’e bir aracı göndererek kadının affedilmesini isterler. Ve bu işi Hz. Muhammed’in çok sevdiği bir kişi olan Hz. Üsâme’nin yapabileceğini düşünerek, onu Hz. Peygambere gönderirler. Hz. Üsâme gelip durumu anlatınca, Hz. Peygamber, buna çok üzülür ve ayağa kalkarak şunları söyler: “Ey insanlar, sizden önceki insanlar aralarında varlıklı biri hırsızlık yaptığında ona dokunmazlar; zayıf biri hırsızlık yaptığında ise onun cezasını verirlerdi. Allah onları bu yüzden helak etti. Allah’a yemin ederim, değil o kadın, bu suçu işleyen Muhammed’in kızı Fatıma bile olsa onun da cezasını veririm.” Buyurmuştur.⁴⁶

Hz. Peygamber kul hakkına çok önem verirdi. Nitekim vefatından birkaç gün önce bütün Müslümanların önünde, “Ey Müslümanlar, şayet birinize haksız bir muamelede bulunmuşsam onu

³⁵ Buhari, Edeb, 96.

³⁶ Âl-i İmrân 3/159.

³⁷ Şûrâ 38.

³⁸ Enbiyâ 7.

³⁹ Taberani, el-Mu’cemu’l-evsat, c. 6, s. 365.

⁴⁰ Tirmizî, Fiten, 7.

⁴¹ Zümer suresi, 10.

⁴² Bakara suresininin 153.

⁴³ Buharî, Zekât, 50.

⁴⁴ Müslim, Birr, 107.

⁴⁵ Buhari, Cenaiz, 31; Müslim, Cenaiz, 15.

⁴⁶ Buharî, Hudud, 12; Müslim, Hudud, 8, 9.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ödemeye hazırım. Kimin hakkı varsa işte şahsım işte malım gelsin alsın.”⁴⁷ diyerek bu uygulamasıyla bütün insanlığa en güzel model insan olacak asil bir davranış sergilemiştir.

1.15. Hz. Muhammed (s.a.v.) Hayvanları ve Tabiatı Severdi

Hz. Peygamber, hicretin sekizinci yılı Mekke'nin fethine giderken bir vadide yolun kenarında yeni doğmuş yavrularını emziren bir köpek görür. Hemen yanına bir sahabeyi çağırır ve ona köpeğin ve yavruların rahatsız edilmemesini sağlamak üzere ordu geçinceye kadar orada nöbet tutmasını emreder.⁴⁸

Peygamberimiz “Bir kimse ağaç diker de bunun meyvesinden insan, hayvan veya kuş yerse, yenen şey onun için bir sadaka yerine geçer.”⁴⁹ sözleriyle Müslümanları ağaç dikmeye teşvik etmiştir. “Her can taşıyan varlığa yapılan iyilikte sevap vardır.”⁵⁰, ⁵¹“...Acıkan her hayvan hususunda dikkatli olun, yoksa kıyamet günü Allah'a şikâyet edirsiniz.”⁵² Ve “Haksız yere bir kuş veya daha küçük bir hayvan öldüren insana Allah onun hesabını mutlaka soracaktır.”⁵³ Buyurarak her türlü canlıya karşı şefkat ve merhametli olunmasını aksi takdirde hesabın zor olacağını haber vermiştir.

1.16. Hz. Muhammed (s.a.v.) Darda Kalanların Sıkıntısını Giderirdi

Bir gün Hz. Muhammed ve Ashab'ı mescitte namazdan önce birlikte deve eti yediler. Yemekten sonra çevreye rahatsız edici bir koku yayıldı. Bunun üzerine bazı kişiler, bu kokunun kimden geldiğini merak etmeye başladılar ve sahibini aramaya koyuldular. Kokuyu çıkarana bulmak için tek yol namaz vaktinin gelmesidir. Çünkü abdest almaya kim yönelirse, bu rahatsız eden kokuyu o çıkarmıştır, diyenler oldu. Bu esnada kokunun sahibini büyük bir sıkıntı kaplar. Peygamberimiz, ortada bir problem olduğunu fark eder ve oradakilere şöyle der: "Kim deve eti yemişe abdest alsın!" Orada bulunanlar, "Hepimiz yedik." diye cevap verirler. Hz. Muhammed, "Öyleyse hepiniz abdest alın." Buyurur ve gayri ihtiyari bir şeyden dolayı sıkıntıya düşen o sahabe böylece rahatlar.⁵⁴

1.17. Hz. Muhammed (s.a.v.) Kötülüğe Kötülükle Karşılık Vermez Hoşgörür Bağışlardı

Hz. Aişe (ra)'a Rasülüllah (sav)'in ahlakı sorulunca o, şöyle dedi: “Hz. Muhammed (sav), kötü sözlü ve çirkin ağızlı değildi. Çarşı pazarda bağırp çağırılmaz, kötülüğe kötülükle karşılık vermezdi; aksine onları bağışlar ve hoş görürdü.”⁵⁵, “Ey Allah'ın kulları! Kardeş olun!”⁵⁶ “Husumeti sürdürmen sana günah olarak yeter.”⁵⁷ ve “... Allah, affeden bir kulun ancak şerefini artırır.”⁵⁸ diyerek Müslümanları kin ve intikamdan uzak durmaya davet etmiştir.

1.18. Hz. Muhammed (s.a.v.) Duaya Önem Verir ve Rabbine Çok Dua Ederdi

Peygamber efendimiz Rabbimize çok dua etmiş ve herkese de çok dua etmesini tavsiye etmiştir. Onun yaptığı ve tavsiye ettiği dualardan bazıları şunlardır:

Allah'ım! Cimrilikten, tembellikten, ömrün en rezil/ele ayağa düşmekten, kabir azabından, hayatın ve ölümün fitnesinden sana sığınırım.⁵⁹

Allah'ım fayda vermeyen ilimden, huşû duymayan kalpten, doymayan nefisten ve kabul olmayan duadan sana sığınırım.⁶⁰

Allah sizin suretlerinize ve mallarınıza bakmaz, ancak kalplerinize ve amellerinize bakar.⁶¹

⁴⁷ A. Himmet Berki-Osman Keskiöglü, *Hatemü'l Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı*, s. 431.

⁴⁸ İsmail Çakan, *Örnek Kul Son Resul*, s. 40.

⁴⁹ Müslim, Müsakat, 10.

⁵⁰ Buharî, Edeb, 27.

⁵¹ Buharî, Zebaih, 25.

⁵² Nesai, Dahaya, 42.

⁵³ Müslim, Sayd, 57.

⁵⁴ El-Haşimi, a.g.e. s, 160.

⁵⁵ Tirmizi, Birr, 69.

⁵⁶ Buhari, Edeb, 57.

⁵⁷ Tirmizi, Birr, 58.

⁵⁸ Müslim, Birr, 69.

⁵⁹ Müslim, Zikir, dua, tevbe ve istiğfar, 52.

⁶⁰ Müslim, Zikir, 73.

⁶¹ Müslim, Birr, 34.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Zenginlik, mal çokluğu değil, gönül zenginliğidir.”⁶²

Allah’ım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği istiyorum.⁶³

Rasulullah (sav)’e Allah katında en değerli olan amel hangisidir? Diye soruldu. Rasulullah da “Az da olsa devamlı olanıdır.”⁶⁴

Kişi evinden çıkacağı zaman, ‘Bismillâhi tevekkeltü alallâh lâ havle velâ kuvvete illâ billah.’ (Allah’ın adıyla Allah’a tevekkül ettim. Güç ve kuvvet sadece Allah’tandır) dediğinde ona şöyle denilir: İşte şimdi, rehberlik edilir, ihtiyaçların karşılanır ve korunursun...⁶⁵

Peygamber efendimize en çok ettiği duanın hangisi olduğu sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: “Allah’ım bize dünyada da ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru.”⁶⁶

2. Sonuç ve Değerlendirme

Dünyamızda her geçen yıl teknolojik gelişmeler olmasına rağmen uzmanları kaygılandıran birçok problemle karşı karşıya bulunmaktayız. Çoğumuzun elinde son model telefonlar var. Evlerimiz de iş yerlerimizde envai çeşit makinelerimiz, cihazlarımız var. Ama tüm bunlar bizi mutlu etmeye yetmiyor, hayatımızda bir takım problemler yaşanıyor. **eskiden hatır, gönül vardı, şimdi nerede..** gibi sözleri yakın çevremizden duymuşuzdur. Sanki parayla saadet olmaz sözü tam da günümüz için söylenmiştir. O halde iyi gitmeyen bir şeyler var. Vatandaş olarak maddi imkânlarımız gittikçe artıyor, bu güzel bir şey, ama bunun yanı sıra maneviyatımızda, gönül dünyamızda epeyce eksiğimiz noksanımız var. Hepimiz daha huzurlu, daha mutlu olmanın yollarını arıyoruz. Bunun ilacı, Peygamber efendimizin ahlakı ile ahlaklanmak ve onun tavsiyelerine uymaktır.

Yüce Allah, yerleri gökleri yaratıp biz insanların emrine vermiştir. Bu dünyada huzurlu ve mutlu olmamız için insana önce akıl nimetini vermiştir. Ancak sadece akli yeterli görmemiş, aklını kötüye kullananları uyarmak için zaman zaman insanlara peygamberler göndermiştir. Bu peygamberlerin en sonuncusu ve en büyüğü şüphesiz ki bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa (s.a.v.)’dir.

Şüphesiz bir şey kendi şartları içerisinde değerlendirilirse daha iyi anlaşılır. Onun için Peygamberimizin doğumundan önce dünyanın halini hatırlamakta fayda vardır. Kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü cahiliye dönemini şairin şu sözü özetliyor. **Bundan on dört asır önceydi, Çölün ortasında bir öksüz çıkıverdi, Dişsiz mi bir insan, onu kardeşleri yerd.**

Allah Resûlü’nün (s.a.v.) hayatında her yönüyle Müslümanların örnek almaları gereken bir model vardır. Hz. Muhammed (a.s.), hem öksüz hem de yetim olarak büyümesine ve neredeyse bütün insanların başına gelecek bela ve musibetlere maruz kalmasına rağmen asla hayata ve hiç kimseye küsmemiştir. Yılmadan, bıkmadan, usanmadan hem peygamberlik görevini yerine getirmiş; hem de iyi bir eş, iyi bir baba, iyi bir dede kısacası hal ve tavırları ile herkes için örnek alınacak rol model insan olmuştur. Aradan yüzyıllar geçmesine rağmen onun sergilediği model insan tipi, insaf sahibi herkes tarafından takdir edilmiş ve edilmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.), küçükleri ve gençleri sevdi ve korudu, onlara şefkat ve merhameti öğretti. “Küçüklerimize sevgi ile muamele etmeyen bizden değildir.” Buyurdu. Peygamberimiz, bütün çocukları ve özellikle torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’i çok sever onları öper ve okşardı. Ebû Umeyr ismindeki bir çocuğun çok sevdiği bir kuşu vardı. Bir gün kuş öldü ve çocuk bir hayli üzüldü. Efendimiz, çocuğun evine giderek onu teselli etti ve acısına ortak oldu.

Büyüklere saygılı olmayı öğretti. Efendimiz, “**Büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.**” buyurarak yaşlıları onurlandırdı. Nitekim Mekke’nin Fethi’nde Hz. Ebû Bekir (r.a.), yüz yaşına yaklaşmış olan babasını Peygamberimizin huzuruna getirdi. Bu duruma canı sıkılan Efendimiz, **"Keşke bu ihtiyarı buraya kadar yormasaydın. Ben onu ziyaret ederdim"** buyurdu.

⁶² Buhari, Rikak, 15; Müslim, Zekât, 120.

⁶³ Müslim, Zikir, 72.

⁶⁴ Müslim, Müsafirin, 216.

⁶⁵ Ebû Davud, Edeb, 102-103.

⁶⁶ Müslim, Zikir, 26.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kadınları korudu ve onlara değer verdi. Allah Resulü, “Sizin hayırlılarınız kadınlarına iyi davrananlardır.” Cennet, anaların ayağının altındadır gibi sözleriyle cahiliye döneminde insan yerine konmayan kızlara, kadınlara çok değer verdi.

Hz. Muhammed (s.a.v.), Bir kimse, bir kardeşini bir kusurundan dolayı ayıplar, kınar ve ona gülerse, kınadığı şey başına gelmedikçe ölmez. Uyarısında bulundu. Nitekim onun bu mübarek sözü, “Gülme komşuna gelir başına” atasözü olarak dilimize geçmiş bulunmakta ve bunu hayatımızda tecrübe etmekteyiz.

Hz. Peygamber yapılan çalışmanın düzgün ve sağlam olmasına önem vermiştir. Bu konuyla ilgili şöyle buyurmuştur: “Sizden biriniz bir iş yaptığı zaman, onu en güzel şekilde yapsın.”

Hali vakti iyi olup ta giyimine dikkat etmeyen birisine “Allah, güzeldir ve güzeli sever. Allah, sana verdiği nimetini üzerinde görmek ister” diyerek insanları incitmeden uyarırdı.

Hz. Peygamberin evinde bazen aylarca sıcak yemek bulunmadığı bilinmektedir. Böyle bir günde karnını doyurmak için kuru ekmek ve sirke bulunca “ne güzel nimet” diye buyurarak, eline geçen ile yetinmiş bir de Rabbimize şükretmiştir. Yine bir gün hasırın üzerinde uyuyup, kalkınca vücuduna hasırın izleri çıkmış; ama o, yine de buna aldırılmamış ve halinden şikâyetçi olmamıştır. Üstelik kendisine hediye gelen değerli eşyaları ihtiyacı olmasına rağmen daha çok ihtiyacı olan fakirlere dağıtmıştır.

Tarih boyunca Hz. Muhammed (s.a.v)’in sözleri ve hayatı bütün insanlar için en güzel örneklerle doludur. O’nun öğrettikleri, insanlığın karanlık dünyasını aydınlattı. Ona uyanlar her zaman yükseldi. Bizler, peygamberimizin mesajını ne kadar iyi anlar ve ona ne kadar uyarsak, Allah’ın katında ve insanların yanında o kadar değerli bir insan oluruz. Yüce Rabbimiz, bizleri onun yolundan ayırmasın ve şefaatine mazhar etsin

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MODEL İNSAN OLUŞUMUNDA ÇEVRE BİLİNCİ VE ÇEVRE KORUMA
AÇISINDAN İSLAM**

Aziz BELLİ*
Abdullah AYDIN**
Osman AĞIR***

İnsan ile çevre arasındaki ilişki sonucu insanın çevre üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışması sonucu doğal çevre üzerindeki insan eliyle doğrudan ya da dolaylı olarak yapılan müdahalelerin ekolojik dengeyi bozması çevre sorunları olarak tanımlanabilir. Çevre sorunlarının temelinde insan faaliyetleri olması çevresel etik yaklaşımlar üzerinde etki etmiştir. Bu kapsamda ortaya çıkan yaklaşımlar insanın konumuna göre nitelendirilmiştir. Çevresel etik yaklaşımlar; insan merkezci (antroposentrik), canlı merkezci (biosentrik) ve çevre merkezci (ekosentrik) yaklaşımlar olmak üzere genellikle üç başlık altında incelenir. Bu inceleme sonucunda ortaya çıkan çevre bilincinin gelişiminde birçok faktörün etkisi bulunmaktadır. Bu faktörlerden biri olan din faktörü açısından, insanın yaşayış tarzını ve hayat normlarını belirleyen önemli bir kaynak olan Kuran-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in sünneti çevrenin korunması ve çevre bilinci konusunda önemli bilgiler vermektedir. Model insanın oluşumu bu iki kaynağa dayandığı varsayılırsa çevre bilincinin oluşumu ve gelişimi için temel iki referans alınması yerinde olur. Bu çalışma ile Kuran ve sünnette çevrenin korunması ve çevre bilincine ilişkin ayet ve hadisler değerlendirilerek İslam'ın çevre bilincine bakışı yansıtılacaktır. Bu noktada kısada olsa Hıristiyanlık ve Museviliğin çevreye bakışına yer verilip çevre açısından model insan oluşumunda İslamiyet'in diğer dinlerden nasıl ayrıştığı ortaya konulacaktır. Araştırmanın amacı; İslam dininin çevre koruma ve çevre bilincine bakışını ortaya koymaktır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılarak çevre bilinci ve çevre koruma kavramları incelenecektir. İslamiyet'in çevre bilinci ve çevre korumaya bakışını incelemek üzere Kuran-ı Kerim'de bu konuda yer alan ayetler ve İslam dininde insan yaşamında belirleyici olan bir diğer kaynak olan Hadis-i Şerifler incelenecektir. Çalışma sonucunda İslam'ın çevre bilinci oluşumuna katkısı ve çevre korumaya bakışı ortaya konulacaktır. Bununla birlikte Çevre açısından İslam'ın Hıristiyanlık ve Musevilikten nasıl ayrıştığı ortaya konulup, İslam'ın çevreye verdiği değer ortaya konulacaktır.

Anahtar Kavramlar: Çevre, Çevre Bilinci, İslamiyet, İnsan, Kuran-ı Kerim

**ENVIRONMENTAL AWARENESS AND ENVIRONMENTAL PROTECTION IN
BEING MODEL HUMAN IN TERMS OF ISLAM**

The relationship between human beings and the environment can be defined as environmental problems, which is the result of the human being attempting to dominate the environment, and the disturbance of the ecological balance of the interventions made directly or indirectly by human hands on the natural environment. It has influenced environmental ethic approaches, which are human activities on the basis of environmental problems. Approaches emerging in this context are characterized by the position of the person. Environmental ethics approaches; are generally examined under three headings: anthropocentric, biocentric and ecocentric approaches. Many factors influence the development of environmental awareness that emerges as a result of this review. In terms of religious factor, one of these factors, it gives important information about protection of the circumscribed circle of the Qur'an and Muhammad, which is an important source of human life style and life norms, and environmental awareness. Assuming that the pattern of the human being is based on these two sources, it is appropriate to take two basic references for the formation and development of the environmental consciousness. This study will reflect the view of Islam's environmental

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi, azizdarende@hotmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, Mustafa Kemal Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, abduallahaydin01@hotmail.com

*** Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, osmanagir@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

consciousness by evaluating the verses and hadiths concerning the protection of the Qur'an and the circumcision and the environmental consciousness. At this point, Christianity and Judaism will be given a perspective on the surrounding area and it will be revealed how Islam separates from other religions in terms of environment. Purpose of the research; It is to reveal the environmental protection and environmental consciousness of the Islamic religion. In order to realize this aim, concepts of environmental awareness and environmental protection will be examined by making use of domestic and foreign sources. To examine Islam's perception of environmental awareness and environmental protection, the verses in Qur'an and the Hadith, another source of human life in Islamic religion, will be examined. As a result of the study, the contribution of Islam to the environmental awareness and the view of environmental protection will be revealed. However, in terms of environment, how Islam separates from Christianity and Judaism will be revealed and the value given by Islam to the environment will be revealed.

Keywords: Environment, Environmental Awareness, Islam, Human, The Qur'an

Giriş

Doğa ile iç içe yaşayan insan, sanayi devrimi ile birlikte doğaya hükmetmeye çalışan ve kendini doğanın efendisi olarak görmeye başlamıştır. Böylece doğanın dengesi doğanın aleyhine bozulmuştur. Özellikle tarım toplumuna geçişle birlikte bilhassa da neolitik çağın sonlarında doğru kentlerin ortaya çıkış süreci ile beraber, insanın çevresini daha yakından tanıması, onu anlaması, onu denetlemesi ve ona biçim vermesi mümkün olmuştur. Bu dönemden itibaren insanların bilgi ve teknik konusuna ilgisi daha da artmış, gün be gün doğayı daha fazla kullanma, işleme ve çevreyle karşılıklı olarak daha fazla etkileşime girmeye başlamıştır (Özerkmen, 2002: 170). İnsanoğlunun müdahaleleri ile doğanın kendi kendini yenileme süreci güçleşmiş ve bazı yerlerde hemen hemen geri dönülmez bir sürece girmiştir. Bununla ilgili örnekler bakmak gerekirse ilk akla gelen iklim değişikliği sonucu ortaya çıkan mevsimsel değişikliklerdir. Diğerleri ise sırasıyla, buzulların erimesi, ormanların yok olması, denizlerin kirlenmesi, hava kirliliğinin çok yoğun yaşanması, görüntü ve gürültü kirliliğinin insan hayatını olumsuz etkileyecek şekilde ortaya çıkmasıdır (Baykal ve Baykal, 2008: 4).

Bu çalışmada çevre ve çevre bilinci kavramları üzerinde durulmuş ve çevrenin korunması ve çevre bilincine ilişkin temel İslami kaynaklar bir makalenin sınırlarının imkan verdiği ölçüde değerlendirilerek İslam'ın çevre bilincine bakışı yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede yerli ve yabancı kaynaklardan faydalanılarak çevre bilinci ve çevre koruma kavramları incelenmiştir.

Çevre

Günümüzde çevre sorunları tüm insanlığın ortak bir sorunu haline gelmiştir. İster gelişmiş ister gelişmekte isterse az gelişmiş ülke olsun tüm ülkeler çevre sorunlarından doğrudan etkilenmekte bu da insanlığın yaşamını tehdit etmektedir. 100 yıl sonrasında yaşanabilir bir dünya olup olmayacağı meçhuldür. Bu bağlamda çevre sorunlarının öncelikle bireysel bazda daha sonrada yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli aktörlerin katılımı ile çözülmeli ve yaşamı tehdit eden noktalardan daha aşağı seviyelere çekilmelidir. Çevreyi bu denli önemli yapan şey tanımda gizlidir. Çevre, canlı ve cansız varlıkların etkileşimi sonucu oluşan ortam olarak tanımlanabilir. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere bizim etrafımızda olsun veya olmasın tüm olay ve olgular çevre olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın da yetersiz kaldığı farklı çevreler ile farklı tanımlamalar yapılması gerektiği birçok bilim dalı tarafından tartışılmaktadır. Bu kapsamda türleri ile bir çevre tanımlaması yapılması gerekmektedir. Buna göre teknik anlamda çevre fiziksel çevre ve insan çevresi olarak iki farklı şekilde tanımlanabilir. Fiziksel çevre; litosfer, atmosfer, biyosfer ve hidrosferin temsil ettiği canlı-biyotik- ve cansız-abiyotik- çevrenin bütünüdür. İnsan çevresi ise insanın tüm yönlerini (becerileri, yetenekleri, kurumları) kapsayan ve hepsi yenilenebilir olan harici kaynaklardır (Yılmaz Turgut, 2009: 1-2).

2872 sayılı Çevre Kanununda çevre: Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı ifade eder (2872 Sayılı Kanun Md. 2). Bu tanımlamalardan yola çıkarak insan kendisinde dahil canlı varlıklardan oluşan bir çevrenin yanında bir de bireylerin faaliyetleri sonucu çevreyi etkileyerek oluşturduğu bir üst çevre ortaya çıkmıştır (Kırılıoğlu ve Can, 1998: 3). Bu kapsamda çevre doğal ve yapay çevre olarak ikiye ayrılabilir. Doğal çevre: İnsan faaliyetlerinin henüz etkilemediği doğal güç ve etkilerle oluşan çevre olarak tanımlanabilir (Algül, 2016: 13). Yapay çevre ise, insanlığın

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

varoluşundan beri insan müdahalesi sonucu oluşmuş olan çevredir (Görmez, 2010: 4). Yapay çevrede temel belirleyici olan insan faaliyetleridir.

İslam dinin çevre korumaya bakışına geçmeden önce doğa ile insan arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli olarak incelenmesi olarak adlandırılan çevre etiği konusu irdelenmelidir. Çevre etiği ahlaki değerlerin yönünü belirlerken insanın konumuna göre bir sınıflandırmaya gitmiştir (Ertürk, 2009: 75-79). Buna göre çevresel etik yaklaşımlar; insan merkezci (antroposentrik), canlı merkezci (biosentrik) ve çevre merkezci (ekosentrik) yaklaşımlar olmak üzere genellikle üç başlık altında incelenir (Kayaer, 2013: 69).

İnsan merkezci etik yaklaşımına göre insan çıkarları tüm değerlerin üstündedir. İnsan dışındaki varlıklar insan için önemli oldukları kadarıyla ilgi konusu olmaktadır. Bu etik yaklaşımda eleştirilen şey insanın merkeze alınması değildir. İnsan çıkarları doğrultusunda diğer türlerin yaşamlarının dikkate alınmaması ve temel kaygının insan çıkarlarının maksimize edilmesidir (Ertürk, 2009: 80-81). Günümüzde bu tarz eğilimlerin kabulü mümkün değildir. Zira insana sınırsız imkânlar sunan dünyanın, er veya geç tüm rezervlerinin tüketildiğinde, merkezine aldığı insana da zarar vermemesi söz konusu olmayacaktır (Gerçek, 2016: 1102). Bu anlayışta sadece insana değer vardır. İnsan dışındaki diğer varlıklara karşı herhangi bir sorumluluk kabul edilmez. Bunun nedeni ise insanın aklını kullanabilen bir varlık olması ve sahip olduğu ahlaki özelliklerden insana bir değer atfedilmesidir (Kılıç, 2008: 40).

Canlı merkezci etik yaklaşım (Biosentrik) insan merkezcilikten farklı olarak insanı merkeze almaz. İnsan ile birlikte bitki ve hayvanları da kapsayacak şekilde diğer tüm canlıları da ele alır. Bu kapsamda çevreye verilen değer tüm canlılara yarar sağladığı ölçüde önemlidir. Canlı merkezci etik, yaşamın içsel bir değer olduğunu varsayan kuramın ifadesidir. Bu yaklaşımın ilk örneklerinden biri Albert Schweitzer'in "yaşama saygı" ilkesidir (Gerçek, 2016: 1102). Canlı merkezi yaklaşımın temel dayanak noktası yaşamın bizzat kendisidir. Bu anlayışta bütün canlılar ahlaki bir saygıyı hak eder. Bu kapsamda diğer canlıların yaşama haklarını tehlikeye düşürmemek için insan kaynaklı doğaya müdahalelerin önüne geçilmesine yönelik sıkı bir çaba vardır. Canlı merkezci etik yaklaşımda insanın doğaya müdahalesi tamamıyla kısıtlanmaz. Müdahale derecesinin en alt seviyede tutulması beklenir (Kılıç, 2008: 115-165). Canlımerkezilik bakış açısı etik ilgi alanının insanlar dışına taşınması açısından önemli bir mihenk taşı olmuştur. Böylelikle ilk defa, insan haricindeki varlıkların da gündeme geldiği bir manada önemli/değerli olduğu fikri gündemi işgal etmeye ve kendine taraftar bulmaya başlamıştır. Diğer yandan bu bakış açısı, insanın diğer yaratıklarla arasındaki benzerlik ve farklılıkları sorgulayarak bilimsel gelişmeler, özellikle biyolojik buluşların yapılmasında ve de yakından takip edilmesinde etkili olmuştur (Akkoyunlu Ertan, 2015: 7).

Çevremerkezci (ekosentrik) etik yaklaşımın en temel özelliği, doğal dünyanın hiçbir insani üretime katkı sağlamasa dahi kendi başına değeri olduğudur (Ertürk, 2009: 84). Çevremerkezci etik yaklaşım, doğayı önemser ve ona bir etik değer atfeder, zira insanların da bu doğanın bir parçası olduğu gerçeğini vurgular. Görüldüğü üzere mevzu bahis etik yaklaşım, sadece canlıları değil ayrıca cansız varlıkları da içine alarak canlımerkezci yaklaşıma yeni boyutlar kazandırmış ve genişletmiştir (Ertan, 2015: 8). Çevre merkeziliğin derin ekoloji ve toprak etiği olarak başlıca iki çeşidi bulunmaktadır (Ertürk, 2009: 84). Derin ekoloji kavramı Norveçli bilim insanı Arne Naess'in adıyla özdeşleşmiştir. Naess derin ekoloji kavramı ile insanı doğada diğer varlıklara eşit tutmuş ve bu eşitlik sonucunda insanın yaşam tarzının değişmesini öngörmüştür. Yaklaşımı 8 ilkede toplamaya çalışan Naess insanın diğer varlıkların yaşam hakkına saygı duyması gerektiği ve tüm canlıların refahı ve gelişimi kendi başına bir değer taşıdığını belirtir. Basit aşağı düzeyde ya da ilkel sayılan bitki ve hayvan türleri yaşamın zenginliği ve çeşitliliğine katkı sağlar. İnsanlar bu canlıları tüketirken yaşamsal gereksinimleri ölçüsünde kullanılmalı ve insanların bunun dışındaki bir tüketimle biyolojik çeşitliliği azaltma hakları bulunmamalıdır. İnsan kültürü ve yaşama için çok az bir nüfusa ihtiyaç vardır. Günümüzde insanların doğaya müdahalesi aşırı düzeydedir. Bu nedenler bugün uygulanan politikalar değiştirilmelidir. Naess bu ilkeleri belirlerken derin ekoloji anlayışının ne bir din ne felsefe ne de bir ideoloji olmadığını belirtiyor. Bu ilkelerin doğanın dengesini korumak üzere insanların eylemlerine yön verecek birer unsur olduğunu düşünmektedir (Keleş vd., 2009: 261-262).

Toprak etiği anlayışını ise batı düşünce yapısına kazandıran kişi Aldo Leopold olmuştur. Leopold doğanın kendi başına ya da kendinde değeri olduğunu savunur (Ertürk, 2009: 85). Bundan dolayı insan doğaya hükmeden doğanın efendisi olan bir varlık olmak yerine biyotik topluluğun sade

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bir üyesi olmalıdır. Bununla birlikte bitkiler, hayvanlar ve insanların bir bütün olarak tek bir topluluğun üyesi olarak düşünülmelidir. Nitekim Leopold Leopold, “Toprağı kötüye kullanıyoruz çünkü toprağı sadece şahsi bir mal olarak görüyoruz” der. Ona göre, “toprağı sevgi ve saygı ancak toprağı ait olduğumuz bir topluluk olarak görmeye başladığımızda gerçekleşecektir” (Özdağ, <http://permacultureturkey.org>, 10.03.2018).

Diğer yandan din öğretilerine bakıldığında ise, genel olarak insan diğer varlıklardan üstün bir varlık olduğu bu dünyaya diğer varlıklardan ayrı bir şekilde bir amaç ve bir imtihan için geldiği üzerinde durulur. Örneğin, "Eski Ahit'teki Yaradılış Efsanesi'nde" insanın dünya varlıklarına egemen olmak üzere yaratıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Kuran'da ve Tevrat'da benzer ifadeler görülmektedir. Kuran'ın Bakara suresinde İsrailoğulları'ndan söz ederken, "Size verdiğim nimeti ve sizi dünyalardan üstün tuttuğumu hatırlayın", yine aynı surede "O, yeryüzünü size bir döşek, göğü de bir bina kıldı. Gökten su indirip onunla size rızık olmak üzere üzümler meydana getirdi." gibi anlatımlar daha önce Eski Ahit'teki düşünceleri çağrıştırmaktadır. Ayrıca Araf Suresinde "Sizi yeryüzüne yerleştirdik ve orada size geçimlikler verdik" ifadesi de aynı yine aynı konuya temas etmektedir. (Keleş ve Hamamcı, 1997; 32- 33'den akt. Özerkmen, 2002: 171).

Çevre Bilinci ve Çevre Koruma Açısından İslam

Çevre söz konusu olduğunda “saygı” ve “sorumluluk” kavramları toplumsal hayat içerisinde etik birer kavram olarak yer edinmiştir. Çevreye saygı etik bir yaklaşım olarak bireyin toplumsal ve doğal çevreye olan yaklaşımının da bir göstergesidir. Dinlerde bu etik kavramların hayat bulması ve toplum nezdinde kabul edilmesi için önemli işlevler görmüştür. Bu noktada İslam dini diğer dinlerden ayrılmaktadır (Gül, 2013: 19). İslam dini açısından, dünyayı yani yaşanılan yeri diğer bir ifade ile çevreyi daha güzel hâle getirmek ve yaşanır kılmak için yapılan her hareket, iyi bir niyet çerçevesinde yapılmak koşuluyla önem arz etmektedir. Bunun yanında bu davranışların dinî bir değeri de vardır. Bu çerçevede Hz. Muhammed'in: “Biriniz elindeki fidanı dikmek üzereyken kıyamet kopacak olsa (bile) o fidanı diksin.” ifadesi bize çevre için yapılan bir hareketin yer, zaman şekil olmaksızın İslam için önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Çevrenin bir parçası olan ve çevrede yaşayan varlıkların yaratılışlarının sırrı ve aralarındaki münasebetler ilk insandan beri her düşünürün kafa yorduğu bir konudur. Bu çerçevede İslam dinine bakıldığında ise ilk ortaya çıktığından beri İslam dini insan ve çevresi üzerinde durarak ve insanların yaşantılarını nasıl daha iyi hale getirebileceklerini onlara anlatmıştır. Bunu yaparken insanların hayatlarını nasıl tanzim etmeleri gerektiği ve diğer varlıklarla nasıl etkileşim halinde olmaları gerektiği konularına vurgu yapmıştır. Bu bağlamda İslam, bireye sadece dünya ve ahireti nasıl kazanmaları gerektiği yani dünyada Allah'ın istediği gibi nasıl yaşanması ve sonucunda cennetin nasıl kazanılacağını değil, bununla beraber, çevrenin ne olduğu ve çevrede bulunan varlıklarla nasıl bir ilişki içerisinde olunması gerektiği üzerinde durmuştur. Bilhassa Kur'an'ın en çok üzerinde durduğu ve anlamsal ve kavramsal olarak merkeze aldığı iki önemli kavramın “Allah” ve “insan” olması bu savı güçlendiren bir ögedir. Diğer bir anlatım ile İslam'ın kural ve kaidelerine şekil veren iki kavram birey ve yaratandır. Bu cihette İslam'ın temel gayesi bireyin inanç ve eylemlerinin nasıl olması gerektiğini ortaya koymaktır (Çalışkan,2017:248).

İnsan-çevre ilişkisi çerçevesinde ele alındığında İslam literatürünün çevre kelimesi yerine âlem kelimesini tercih ettiğini daha doğru bir ifade ile kullandığını görmekteyiz. İslam dinin temel öğretisi bağlamında ele alındığında çevredeki her varlık önemlidir. Dolayısıyla her ne şekilde ve durumda olursa olsun varlıkların değerlidir ve bu sebeple saygıyı hak ederler (Çalışkan,2017:248). İnsan-çevre ilişki değerlendirildiğindeyse İslam dininin, insana, çevre/çevresi konusunda hassasiyet sahibi olması konusunda öğütler verdiğini görmekteyiz. Ayrıca İslam insanın çevreye ve içselleştirerek çevresine karşı sorumluluk sahibi olduğu bilinci ile hareket etmesini sağlamayı hedeflemektedir. Bu yüzden Müslümanların çevre ile ilgili konulardaki bireysel ve toplumsal yükümlülükleri üzerinde sıklıkla durulmaktadır.

Dünya'daki her şey belli bir denge üzerinde durmaktadır. Yapılan her deney gözlem ve benzeri araştırma bu durumu pekiştirmektedir. İslam dinin bunun Allah'ın, her şeyi belli bir denge üzerine inşa etmesi olarak vurgulamaktadır. Ayrıca bu denge insanlara büyük lütuflarla birlikte taktim edildiği ifade edilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim bu konuyla ilgili olarak şunu söylemektedir: “O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız” (İbrâhîm 14/34). Bu

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ayet bağlamında gözükmektedir ki insana sunulan imkân ve nimetlerin kendisine bahşedilmesinde büyük hikmetler mevcuttur. Bu çerçevede insanın çevresindeki varlıkları, anlamak, anlamlandırmak ve onlarla iyi ilişkiler kurma noktasında çaba göstermek zorunluluğundadır (Okşar, 2016: 278).

İnsan-çevre ilişkisini kavrayabilmek için konu ile ilgili Kur'an'da mevcut bazı temel ilkeleri bilmek gerekmektedir. Kur'an'da genel olarak insan çevre ilişkisine dair ifade edebileceğimiz en ana ilkeler şu şekilde sıralanabilir: a. Allah, insanı sadece kendisinden değil aynı zamanda akan sudan, dağları oluşturan taştan, yeryüzünü süsleyen ağaçtan, çeşit çeşit hayvandan mesul tutmuştur ve ona verdiği nimetlerin tamamı bir bütündür (Bakara 2/164). b. Tüm varlıkların mevcudiyetini devam ettirmesinin yegane yolunu ilahî destek ve güçtür (Mülk 67/19). c. Allah, insandan çevreyle kuracağı ilişkilerde dengeyi gözetmesini ve ona göre hareket etmesini istemiştir (Rahmân 55/7-8). d. İnsanın her hangi bir varlığın zararına gerçekleştirdiği bir eylemin sonuçlarının bütün insanlığa etki edecektir (Âl-i İmrân 3/166). e. İnsan-çevre ilişkisi, insanın fitratına ve özüne ters düşmeyecek bir şekilde gerçekleştirilmelidir (Rum 30/30).

Kur'an, insanın çevreyi ve onun yaratılışını araştırmasını, incelemesini ve onun üzerinde düşünmesini teşvik etmiştir. Bu çerçevede Kur'an'da insan-çevre ilişkisi bağlamında Çalışkan (2017:248) yapmış olduğu çalışmada şu başlıklara ulaşmıştır:

1. Varlıkların/Yaratılmışların Kıymetli Olmaları
2. Tüm Varlıkların Yaşam Sahibi Olmaları
3. Tüm Varlıkların Saygı, Sevgi Ve Vefa Hak Etmeleri
4. Tüm Varlıkların Hem Birer Nimet Hem De Emanet Olmaları
5. Tüm Varlıkların Tespih Ediyor Olmaları
6. Varlıkların Aralarında Yaşamın Devam Etmesini Sağlayan Bir Bağlantının Mevcudiyeti

Kur'an, insan-çevre ilişkisi bağlamında incelendiğinde insanı sadece başka canlı varlıklarla (yani diğer insanlar hayvanlar ve bitkiler) olan ilişkileri bağlamında ele almamaktadır. Bunun yanında insanın, İslam'ın hem diğer dinler hem de modern çevre literatürünün pek üzerinde durmadığı cansız varlıklara karşı sorumluluklarının olduğu konusu da sıkça vurgulanmaktadır. Yani İslam'da insanın, cemâdât-nebâtât-hayvânât ile olan ilişkisini ortaya koyması çok önemlidir. Zira Kur'an, temelde ortaya koyduğu örnek insan modelini oluştururken bu temel öğelerle olan münasebetler üzerinden bir inşaa yoluna girmiştir. (Serinsu, 2009: 138).

1. Çevrede bulunan hayvanlar, bitkiler ve cansız varlıklar insanların emrine sunulmuş çok kıymetli hazinelerdir. Ancak bu bakış açısını bir emanetten çok sahiplenmeye gitmek yani çevremerkezci değil de insan merkezli bakış açısı geliştirmek İslam dinince hoş görülmemiştir. Bu bağlamda İslam'a göre insanın diğer varlıklara karşı üstlenmesi gereken mesuliyetlere bakacak olursak şunları söylemek mümkündür(Çalışkan,2010: 34);
2. Varlıkların yegâne yaratıcısı Allah'tır. Çevre 'de bulunan tüm varlıklar, varlıkların devamı, Allah'ın kudretine bağlıdır
3. Allah kendi isteği ve iradesiyle kâinatı yoktan yaratan, ona belli bir nizam koyan, her şeyi var eden, istediği gibi idare eden, varlığı kendinden olan, her şeyi bilen, gören, duyan, yarattıklarında en küçük bir hata ve yanlış olmayan, her şeye gücü yeten, tüm mülkün hakiki sahibi, emir ve hüküm koymaya tek yetkili, bütün varlıkların, kayıtsız şartsız itaat ettiğiidir.
4. Allah, çevrenin bir düzen ve intizam çerçevesinde varlığını devam ettirmesi için kevnî kurallar koymuştur.
5. Her varlığa belirli bir süre yaşam hakkı verilmiştir yani başlangıcı ve sonu vardır. Varlıklar kendilerine tanınan süre dolunca yok olurlar.
6. Çevrede bulunan her şey insana hizmet etsin diye yaratılmış ve insanın emrine sunulmuştur.
7. Her varlığın mevcudiyeti diğerine bağlıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ünlü düşünür Udall, "hepimiz yeryüzünün kiracılarıyız" ifadesini kullanarak insan ve dünya hayatı arasındaki farka işaret etmiştir. Ayrıca insanın bu dünyadaki yaşamının geçiciliğini hem de çevreye bakış açımızın nasıl olması gerektiğini de vurgular. Bu çerçevede tüm insanların insan merkezci bir etik yerine çevre merkezci bir etik anlayışına sahip olması gerekmektedir. Diğer bir

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlatım ile başta Bacon, Descartes, Galileo ve Newton olmak üzere bir çok düşünürün ifade ettiği mekanik evren tasarımı yerine doğanın canlı bir organizma olduğunu savunan ekolojik fikirlerin bir araya gelerek ortaya çıkarttıkları organik evren tasarımına öncelikli olarak ehemmiyet gösterilmelidir. Doğayı sadece bir sömürü ve tüketim aracı olarak görmekten vazgeçilmeli ve onun üzerinde sürekli olarak tahribat yapmak yerine insanın bu evrende yaşayabileceği tek yer olan dünyayı ve doğasını anlamak gerekir. İnsanın çevresine olan saldırgan ve hükmedici tutumundan vazgeçmesi ve ona bir emanet gözüyle bakması gerekmektedir (Gül, 2013: 19).

İslam dini insan- çevre ilişkisi çerçevesinde değerlendirildiğinde çevrede bulunan her şey insana hizmet etsin diye yaratılmış ve insanın emrine sunulmuştur. Ancak çevrede bulunan hiçbir şey boşa yaratılmamıştır ve tüm varlıklar değerlidir. Zira her şeyin bir yaratılış gayesi vardır. Sadece insan hayvan ve bitki değil cansız varlıklarda hayat sahibidir ve onlara takdir edilen belli hayat süreleri vardır. Bu çerçevede insanın bencil olmaması ve tüm varlıklara saygı duyması gerekmektedir. Bunu sadece belli kişisel tekamül ve gelişim açısından değil dünyanın ve çevrenin içinde bulunduğu düzen ve denge içinde mecburiyettir. Zira her şeyin hâkimi olduğu hastalığına yakalan insanın, tüm hayatini diğer varlıklara bağlı olduğunu göz ardı etmektedir.

Kaynakça

- 2872 sayılı Çevre Kanunu.
Akkoyunlu Ertan Kıvılcım, (2015), “Leopoldcü Düşünce Ve Yeryüzü (Toprak) Etiği”, Memleket Siyaset Yönetim, C: 10, S: 23, s. 1-20.
Algül, Engin, (2016) Türkiye İçin Çevre Politikaları, Pales Yayınları, İstanbul.
Baykal, Hülya ve Baykal, Tan, (2008), “Küreselleşen Dünya’da Çevre Sorunları”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.5, S.9, s.1-17.
Çalışkan Necmettin (2010), Kur’an’da insanın canlı (nebatat-hayvanat) ve cansız (cemadat) varlıklarla ilişkisi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalışkan Necmettin (2017), “Kur’an’da İnsanın Varlıklarla İlişkisi”, The Journal of Academic Social Science Studies, Number: 55 , p. 247-265, Spring II
Ertürk, Hasan (2009), Çevre Bilimleri, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.
Gerçek, Cem, (2016), “Üniversite Öğrencilerinin Çevre Etiğine Yönelik Algıları”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, C:15, S: 59, s. 1100-1107.
Görmez, Kemal (2010), Çevre Sorunları, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
Gül, Fikri (2013), “İnsan-Doğa İlişkisi Bağlamında Çevre Sorunları ve Felsefe”, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S. 14, s. 17-21.
Kayaer, Mesut (2013), “Çevre ve Etik Yaklaşımlar”, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, C.1, S.2, s. 63-76.
Keleş Ruşen; Hamamcı Can; Çoban Aykut, (2009), Çevre Politikası, İmge Kitabevi, Ankara.
Keleş, Ruşen ve Can Hamamcı (1997), Çevrebilim, Ankara, İmge Kitabevi.
Kılıç, Selim, (2008), Çevre Etiği Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Sonuçları, Orion Kitabevi, Ankara.
Kırılıoğlu, Hilmi ve Can, Ahmet Vecdi (1998); Çevre Muhasebesi, Değişim Yayınları, Adapazarı.
Okşar, Yusuf (2016), “Gazâlî’nin Nedensellik ve Âdetullah Düşüncesi”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, , cilt: XVI, sayı: 1, s. 277-303.
Özdağ, Ufuk, “Aldo Leopold ve Toprak Etiği” <http://permacultureturkey.org/aldo-leopold-ve-toprak-etigi/>, E.T.: 10.03.2018.
Özerkmen Necmettin, (2002), “İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 42,1-2, s. 167-185.
Serinsu, Ahmet Nedim (2009). Kur'an Nedir?, Şule Yayınları, İstanbul.
Yılmaz Turgut Nükhet, (2009), Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**MODEL İNSAN OLUŞTURMADA MESAJ ODAKLI TEFSİRİN ROLÜ:
BESÂİRÜ'L-KUR'ÂN ÖRNEĞİ**

Ahmet AKBAŞ¹

Özet: Nüzulünden bu yana insanlığa hitap eden Kur'ân-ı Kerîm'i yorumlamaya dair çabalar hiçbir zaman sona ermemiş, çok farklı yöntemler ve yaklaşımlar ile devam edegelmiştir. İlk asırlarda daha çok nakle ve Arap dilinin kurallarına dayalı tefsir yöntemleri öne çıkarken daha sonra aklî çıkarımlara dayalı yorumlama yöntemi de uygulanmaya başlanmıştır. Kur'ân'ı yorumlama çabaları bilahare lügavi, fihhi, kelami, işari, mezhebî, edebî, felsefî vb. tefsir yöntemleriyle devam etmiş, son asırlarda ise içtimai tefsir, bilimsel tefsir, psikolojik tefsir, konulu tefsir vb. yöntemler gündeme gelmiş ve çeşitli ilim adamlarınca uygulanmıştır. Ancak son asırda bazı müelliflerce uygulandığı halde çok fazla üzerinde durulmamış olan bir tefsir yöntemi de “Mesaj Odaklı Tefsir” yöntemidir. Mesaj odaklı tefsir yöntemi, ilim dünyasında hâlihazırda tam anlamıyla müstakil bir tefsir türü olarak gündeme getirilmemiş ve derinlemesine irdelenmemiş olsa da son asırda telif edilen birçok tefsirde yer yer kendini göstermektedir. İbn Âşûr'un et-Tahrir ve't-Tenvir'i, Reşid Rıza'nın Tefsiru'l-Menar'ı, Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı, Mevdûdî'nin Tefhimü'l-Kur'ân'ı ve Muhammed Esed'in Kur'ân Mesaj'ı bu eserler arasında sayılabilir.

Mesaj odaklı tefsir anlayışına sahip olan bir müfessir, tefsirini yaptığı ayetlerin, günümüz insanına ne demek istediğini, hangi mesajları verdiğini, fertte veya toplumda hangi etkileri ve değişimleri gerçekleştirmeye çalıştığını her fırsatta dile getirmeye, adeta ayetlerin sadece ne dediğini değil aynı zamanda ne demek istediğini ortaya koymaya çalışan bir gayret içindedir. Son yıllarda yazılan tefsirler içerisinde özellikle bu yönüyle öne çıkan ve hemen hemen baştan sona mesaj odaklı tefsir anlayışıyla bezenmiş olan bir eser de 5 Kasım 2017'de vefat eden Konyalı Ali Küçük Hoca'nın “Besâiru'l-Kur'ân” adlı 17 ciltten müteşekkil tefsiridir. 1953'te Konya'da doğan ve daha İmam-Hatip Lisesi yıllarında iken Arapça ve Türkçe kaynaklardan Kur'ân'ı ve hadisleri tetkik edip anlamaya çalışan Ali Küçük, öncelikle Kur'ân'ı bir kulluk kitabı, bir hayat rehberi olarak görmüş ve ona bu bakış açısıyla yaklaşmıştır. İlahiyat eğitimini de alarak ilmî vukufiyetini yetkinleştiren Ali Küçük, eldeki kaynaklardan istifadeyle anlamaya çalıştığı Kur'ân ayetlerini ömrü boyunca çevresindeki insanlara da ulaştırma gayreti göstermiş, ulaşabildiği kişileri her daim okumaya, özellikle Kur'ân'ı ve hadisleri anlamaya teşvik etmiştir. Bu aşkla hareket eden Ali Küçük, ders halkalarına devam eden dostlarının ve öğrencilerinin talepleri üzerine, yapmış olduğu tefsir sohbetlerinin ses kaydının yapılmasına izin vermiş, onlarca kasete kaydedilen sohbetler, ülke çapında birçok kişinin istifadesine sunulmuş, radyolarda yayınlanmış, nice evlere girmiştir. Bu tefsir sohbetleri birçok kişiyi etkilemiş, hocanın arzuladığı şekilde Kur'ân'ın mesajının topluma ulaşması ve insanların hayatında olumlu değişimlerin yaşanması yolunda çok güzel neticeler doğurmuştur. Daha sonra çevresindeki birçok kişinin bu sohbetleri bir tefsir kitabına dönüştürmesi ve böylece okumayı arzu eden insanların istifadesine sunması yönündeki ısrarlı teklifler üzerine Ali Küçük Hoca, “Besâiru'l-Kur'ân”ı oluşturma işine bir grup öğrencisinin de yardımları ile başlamış, tefsir sohbetleri öğrenciler tarafından bilgisayara aktarılmış, Hoca tarafından yapılan basit bazı tashihlerin ardından 17 ciltlik bir kitaba dönüştürülmüştür. Tefsirinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmış olan Ali Küçük'ün en önemli gayesi Kur'ân'ın mesajlarının gayet yalın ve etkili bir biçimde okurlara ulaştırılmasıdır. Zira ona göre insanlığa model olabilecek,

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniv. İslami İlimler Fakültesi, ahmetakbas101@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

topluma öncülük edecek olan örnek kişiliklerin yetiştirilmesi, ancak Kur'ân ve hadislerdeki mesajların anlaşılıp özümsemesi ile mümkündür. Bu nedenle çalışmamızda, Besâiru'l-Kur'ân örneği üzerinden mesaj odaklı tefsirin, model insan oluşturmadaki rolü incelenmeye çalışılacaktır.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, bir tarih, şiir, edebiyat veya bilim kitabı değil, hayat kitabıdır. O, hayata yön vermek, vahyin çizgisinde hayatlar inşa etmek için indirilmiş bir kitaptır. Onun böyle bir amaçla indirilmiş olduğu birçok ayette açık bir şekilde ifade edilmektedir.² Onun mesajı tüm zaman ve mekânları kuşatan evrensel bir mesajdır. İnsanlığa sunduğu mesajlar dünya tarihinin gidişatını değiştirmiştir ve her zaman için değiştirmeye de muktedirdir. Bu ebedi mesajın içerdiği irşad, ikaz, tavsiye ve yönlendirmeler, insanlık için huzurun, mutluluğun ve güvenin anahtarıdır. Bu mesajlara sarıldığı oranda insan, hakiki anlamda insanlığına dönmekte, yaratılış amacına uygun bir şeref, kıymet ve onura kavuşmaktadır.³ Ancak şu da bir gerçektir ki Kur'ân'ın insanlığa sunmuş olduğu bu ulvi mesajlar, insanların onu en güzel şekilde anlayıp özümsemeleri ve hayat nizamı olarak kabul edip uygulamaları oranında bu amacı gerçekleştirebilir. Bunu gerçekleştirmede ise Kur'ân'ın mesajları hususunda insanlara model olacak öncü şahsiyetlerin yetişmesi, Kur'ân'dan aldıkları mesajla yoğrulmuş kişilikleriyle insanlara örnek bir hayat sunmaları son derece önemlidir.

Yirmi üç yıllık bir süreçte Kur'ân'ın nüzulüne bizzat şahit olan Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe-i kiram, gelen her bir ayeti göklerin ve yerin rabbi olan Allah'tan kendilerine gelen özel bir mesaj olarak gördükleri için hemen bir hayat nizamına dönüştürmüş, yaşam tarzlarını bu mesajlara göre dizayn etmiş ve insanlık tarihinde eşine az rastlanabilecek bir örneklik sergilemişlerdir. Kur'ân'ı bir hayat nizamı olarak gören Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ahlâkının Kur'ân'ın öngördüğü güzel ahlâk modeliyle şekillendiğini, onun ahlâkı hakkında sorulan bir soru üzerine Hz. Âişe'nin söylediği "*Onun ahlâkı Kur'ân idi*"⁴ sözü ortaya koymaktadır.

Sahabe neslinde gerçekleşen ahlâki dönüşüm, ayetlerin mesajlarını idrak etmeleri ve içselleştirmeleri ile mümkün olmuştur. Bu da aynı şartlar çerçevesinde her devirde tahakkuk edebilecek olan bir durumdur. Zira Kur'ân-ı Kerîm, Allah'ın insanlığa Son Peygamberi ile ilettiği son mesajı, son çağrısıdır. Bu mesaj ilk nüzul sürecinde gerçekleştirdiği her değişim ve dönüşümü, tüm zaman ve mekânlarda gerçekleştirme potansiyeline sahiptir. Yeter ki en doğru şekilde idrak edilsin ve hayata aksettirilsin.

Bahsettiğimiz gibi Allah'ın insanlığa son mesajı olan Kur'ân-ı Kerîm'in ayetlerini anlamaya yönelik gayretler ilk Kur'ân neslinden günümüze hiç durmadan devam etmiş, birbirinden farklı dil ve kültürlerle sahip oldukları halde iman ekseninde buluşan nice toplumlara, o toplumların ilim ehli öncüleri tarafından Kur'ân'ın tefsiri yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu ameliyede tarih boyunca çok farklı yöntemler ve yaklaşımlar öne çıkmıştır.⁵ İslam'ın ilk dönemlerinde daha çok rivayet eksenli tefsir yöntemleri öne çıkarken sonraları aklî çıkarımlara dayalı yorumlama yöntemleri de uygulanmıştır. Kur'ân'ı yorumlama çabalarının bir ürünü olan tefsir külliyatında, müfessirin ağırlıklı olarak tercih ettiği ve öncelediği tefsir metodunun etkisiyle ayetlerin vermek istediği mesajların göz ardı edildiği veya irdelenmediği birçok eser ortaya çıkmıştır. Bu eserlerin her biri kendi dönemlerinin kültürünü ve müelliflerinin ilmî birikimlerini sonraki çağlara aktarmaları ve Kur'ân araştırmalarında bir anahtar görevi ifa etmeleri yönüyle büyük bir kıymete haiz olsalar da Allah'ın Kur'ân'da insanlara

² Bakara, 2; En'am, 157; A'râf, 203; Yunus, 57; Yusuf, 111; Nahl, 89; Yâsîn, 69-70; Câsiye, 20.

³ Gıyasettin Arslan, "İmam Muhammed b. İdris eş-Şâfiî'de Gai Yorum Metodu", Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şâfiî, ed. M. Mahfuz Söylemez, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014, s. 187; Abdurrahman Ensari, el-Mürşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 27.

⁴ Müslim, Müsafirîn, 139.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007, s. 289

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

vermek istedikleri mesajları açıkça ortaya koymak ve Kur'ân ahlakıyla yoğrulmuş bir nesil oluşturmak konusunda özellikle günümüz insanı açısından yetersiz kalmaktadırlar. Bu yetersizliğin ve Kur'ân mesajını Müslüman topluma ulaştırma konusundaki şiddetli ihtiyacın etkisiyledir ki, son asırdaki bazı tefsirlerde mesaj merkezli yorumlama gayretleri kendini göstermeye başlamıştır.

Kur'ân'ın insanlığa yönelik mesajlarını ortaya koymayı önceleyen tefsir metodunu savunan bazı ilim adamları, o derece müteşeddit bir tavır sergilemişlerdir ki, tefsir tarihinde bu hususu dikkate almayıp eserlerini rivayetlerle, lügavi veya edebî açıklamalarla, fıkhi veya mezhebî çıkarımlarla dolduran kadim müfessirleri çok ağır bir şekilde eleştirecek kadar ileri gitmişlerdir. Bunların başında ise Mısırlı bir ilim adamı olan Muhammed Abduh ve talebeleri gelmektedir. Onların oluşturduğu ve daha çok “içtimai tefsir” olarak bilinen bu yöntemle tefsir, kuruluktan kurtarılmaya ve Kur'ân'ın asrın insanların hidayetine yönelik mesajları keşfedilmeye çalışılmıştır. Kur'ân'ın bütün beşeriyetin sıkıntılarına deva olabilecek öğretilerini ortaya koymayı önceleyen bu grubun tasvip edilen birçok yönü olmakla beraber tenkit ve reddedilen birçok yönü de olmuştur.⁶

Muhammed Abduh'un şiddetle savunduğu, yetiştirdiği ilim adamlarının da eserlerinde gerçekleştirmeye çalıştığı tefsir metodu, bir yönüyle mesaj odaklı tefsirdir. Abduh Kur'ân'ın, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırma gayesini ön planda tutmuş ve ayetlerin muhataplara vermek istediği mesajları merkeze almıştır. 19. Asrın sonlarında özellikle Muhammed Abduh ve talebeleri Reşid Rıza ve Mustafa Meraği gibi ilim adamlarının etkisiyle revaç bulmaya başlayan bu yaklaşım, takip eden yıllarda İslam âleminde birçok ilim adamının Kur'ân'a yaklaşımlarında aks-ı seda bulmuş ve birçok farklı şekilde kendini göstermiştir. Bizim, tam olarak Abduh ve takipçilerinin takip ettikleri yöntemi kast etmesek de “Mesaj Odaklı Tefsir” olarak ifade ettiğimiz yöntem, eldeki tüm tefsir birikiminden de istifa ederek müfessirin özellikle Kur'ân'ın mesajlarını keşfetmeye odaklandığı tefsir yöntemidir. Bu yöntem, tefsir araştırmalarında hâlihazırda tam anlamıyla müstakil bir tefsir türü olarak gündeme getirilmemiş ve derinlemesine irdelenmemiş olsa da son asırda telif edilen birçok tefsirde kendini göstermektedir. Abduh ve yetiştirdiği talebeleri gibi kendisi de Mısırlı bir ilim adamı olan Seyyid Kutub'un Fî Zilâli'l-Kur'ân'ı ile Pakistanlı Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin Tefhimü'l-Kur'ân'ı bu yönüyle öne çıkan eserlerden bazılarıdır. Şimdi kısaca “Mesaj Odaklı Tefsir” metoduyla neyi kast ettiğimiz üzerinde durmamız yerinde olacaktır.

Mesaj Odaklı Tefsir

Şu bir gerçektir ki, Kur'ân'ın nazil olmaya başlamasından itibaren gerek Hz. Peygamber (s.a.s.) gerekse sahabe, inen ayetlerin mesajlarıyla hemhal olmuşlardır ve bu durum onların bazı ayetlerin açıklamalarına dair sözlerine de yansımıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Bakara Sûresi 109.⁷ ve Âl-i İmran Sûresi 186.⁸ ayetlerde, Ehl-i Kitab'ın ve müşriklerin kendisine karşı ileri-geri konuşmaları, incitici sözler ve davranışlar sergilemeleri karşısında sabırlı ve metanetli olmasını tavsiye eden ayetlerin mesajları mucibince Medine döneminin ilk yıllarında birçok olayı alttan alması ve sineye çekmesine dair rivayetler⁹ ile İbn Abbas'ın Bakara Sûresi 266.¹⁰ ayetteki meselin insanın dünyadaki

⁶ Cerrahoğlu, 311-313.

⁷ “Kitap ehlinden birçoğu, hak kendilerine belirdikten sonra dahi, içlerindeki kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”

⁸ “Andolsun, mallarınız ve canlarınız konusunda imtihana çekileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a ortak koşanlardan üzücü birçok söz işiteceksiniz. Eğer sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki, bunlar (yapmaya değer) azmi gerektiren işlerdendir.”

⁹ Buhârî, Tefsir, 67.

¹⁰ “Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, arasından sular akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da, bakıma muhtaç çocukları varken kendisine

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

amellerinin durumunu anlatan bir mesel olarak yorumladığına,¹¹ Nasr Sûresi'ni Hz. Peygamber (s.a.s.)'in eceline işaret olarak kabul ettiğine¹² dair rivayetler bu kabildendir.¹³

Kur'ân tefsirine dair müstakil eserlerin ortaya çıkmaya başladığı hicri ikinci asırdan itibaren durum biraz daha farklı bir şekil almaya başlamış, ayetlerin insanlığa yönelik mesajlarından ziyade literal anlamlarını ortaya koymaya çalışan gayretler öne çıkmıştır. Yazılan her tefsir, yazıldığı dönemin ilmî ve kültürel faaliyetlerini aksettiren bir ayna vazifesi görmüş ve Kur'ân'ı açıklamaya duyulan ihtiyaç hiçbir devirde sona ermemiştir ve ermeyecektir.¹⁴ Türlü sebeplerle yeni ihtiyaçların ortaya çıkması ve Müslüman toplumların kültürlerinde meydana gelen değişimler, bu ihtiyaçlara ve değişimlere cevap verecek şekilde Kur'ân'ın yeniden tefsir edilmesi neticesine götürmüştür. Bu bakımdan tefsir ilmi hakkında her şey söylenip bitmiş değildir. Hatta Kur'ân öyle bir ummandır ki, şimdiye kadar söylenenler ileride söylenecek olanlar yanında belki de bir hiç mesabesinde kalacaktır.¹⁵

İşte, insanlığa gönderilen ve kıyamete kadar hükmü baki kalacak olan Kur'ân'ın insanlığa sunduğu mesajların en güzel şekilde izah edilmesine dair gayretlerden biri de son asırda ortaya çıkmış olan “Mesaj Odaklı Tefsir” çalışmalarıdır. Tefsir usulüne dair eserlerde böyle bir isimlendirme bulunmamakla beraber başta bu çalışmada ele alacağımız Besâiru'l-Kur'ân tefsiri olmak üzere son asırda telif edilen bazı tefsirlerde mevcut olan yeni yönelişler, bizi böyle bir isimlendirmeye sevk etmiştir.¹⁶ Tefsir tarihimizde, daha çok son asırda öne çıkmış olan içtimai tefsir, ıslahiyyûn hareketi, makâsîdî veya gâî yorum gibi yaklaşımlar, mesaj odaklı tefsir metoduna en yakın yaklaşımlar olsa da tam olarak aynı şeyi ifade etmemektedirler.¹⁷

Mesaj odaklı tefsir anlayışıyla hareket eden müfessir, tefsirini yapmaya çalıştığı ayetlerin günümüz insanına ne demek istediğini, hangi mesajları verdiğini, fertte veya toplumda hangi etkileri ve değişimleri gerçekleştirmeye çalıştığını tespit etmeye ve bunları en sade ve anlaşılır bir üslupla dile getirmeye, ayetlerin sadece ne dediğini değil aynı zamanda ne demek istediğini ortaya koymaya çalışan bir gayret içindedir. Mesaj odaklı tefsirde, eldeki tefsir birikiminden istifade ile ayetlerin zahiri yani literal anlamlarının verilmesinin akabinde zımnında barındırdıkları mesajlar tespit edilmeye, bu mesajlar aracılığıyla muhataplarda oluşturulmaya çalışılan bilinç, anlayış, idrak yahut daha farklı bir

---

ihityarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size ayetleri açıklar.”

¹¹ Buhârî, Tefsir, 42.

¹² Buhârî, Tefsir (Nasr Sûresi), 359, 360.

¹³ Burada Zemahşerî'nin, Abese Sûresi 31. ayetteki “ebb” kelimesi hakkında Hz. Ömer'den nakledilen ifadelere dair değerlendirmesine işaret etmemiz yerinde olacaktır. Rivayete göre Hz. Ömer Abese Sûresi'ndeki “*Muhakkak ki biz yağmurlar yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yarıdık da oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar (ebb) yetiştirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir*” ayetini okuyup “Hepsini anladık ama ‘ebb’den kasıt ne ola ki?” demiş, sonra da “Allah’a yemin olsun ki, bunun üzerinde düşünmek tekellüftür (işî zora sürmektir); Ey Ömer! Ebb’in ne olduğunu bilmesen ne olacak!” demiştir. Hz. Ömer’in bu yaklaşımının yanlış anlaşılabilmesine işaret eden Zemahşerî, onun bu tavrının Kur'ân'daki kelimelerin manalarını araştırmaya karşı oluşu şeklinde yorumlanamayacağını, ayetlerin siyakından bu kelime ile toprakta yeşeren bir bitkinin kastedildiğinin zaten anlaşıldığını, ayetlerin Allah tarafından insana bahşedilen nimetleri insana hatırlatma, nimeti verene şükretmeyi, ona itaat etmeyi teşvik etme şeklindeki mesajının Hz. Ömer tarafından zaten anlaşıldığını ve önemli olanın da bu mesaj olduğunu ifade etmektedir. Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, Tefsîru'l-Keşşâf ‘an Hakaiki't-Tenzîl ve ‘Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te’vîl, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, h. 1407, 4/705.

¹⁴ Mehmet Emin Maşalı, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum, Otto Yayınları, Ankara, 2016, s. 26-27, 148.

¹⁵ Cerrahoğlu, 319.

¹⁶ Tespit edebildiğimiz kadarıyla “Mesaj Odaklı Tefsir” tabiri ilk defa tarafımızdan dile getirilip özel olarak üzerinde durulan bir tabirdir.

¹⁷ Bu yaklaşımlar hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Hüseyin ez-Zehebî, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976, 2/401 vd.; Cerrahoğlu, 311 vd.; Maşalı, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum, 13 vd., 105 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ifade ile Kur'ân merkezli dünya görüşü, hayata ve olaylara dair bakış açısı ortaya konmaya çalışılır. Zira Kur'ân, ona iman eden fert ve toplumu eğitmek, hayatta yaşanan olaylara karşı vahiy merkezli bir duruş, bir tavır ortaya koymalarını sağlamak gibi temel bir amaca sahiptir ve oluşturulmak istenen bu anlayışın nihai kertede “Kur'ân Ahlakı” olarak isimlendirilmesi mümkündür. Bazı ayetlerde zikri geçen “karanlıklardan aydınlığa çıkarmak”,¹⁸ “hayat veren mesajlara çağırarak”,¹⁹ “en doğru, en ideal olana iletmek”,²⁰ “dosdoğru yola ulaştırmak”,²¹ “selamet yollarına ve esenliğe sevk etmek”²² gibi ifadeler onun bu amacına işaret etmektedir.

Şu bir gerçektir ki, dünya üzerinde en çok okunduğu halde okuyanlar tarafından mesajları en az anlaşılan kitap Kur'ân'dır.²³ Arapça konuşan toplumlar özel bir eğitim almamış olsalar dahi okudukları ayetleri kısmen ve sathi bir şekilde anlayabilmektedirler. Arapça bilmeyen Müslüman toplumlarda ise Kur'ân, ibadet kastıyla okunmakta, Allah'ın son kelamını okumaya önem verilmektedir. Ancak Arapça bilsin veya bilmesin tüm Müslümanlar onun hayata dair mesajlarından çeşitli vesilelerle kısmen haberdar olmakta, Kur'ân'ın temel prensiplerinden ve onun en güzel örnekliğini sunmuş olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in öğretilerinden bir nebze de olsa nasiplenmektedirler. Müslüman toplumların en temel kaynağı olan Kur'ân, ibadet ögesi olmaktan hayat rehberliğine kadar hayatın her alanı içerisinde yer almakta, saygı duyulan bir kitap hüviyetini taşımaktadır.²⁴ Ancak şu da bir gerçektir ki, onun mesajları, topluma açık ve anlaşılabilir bir şekilde sunulduğu oranda etkisini gösterebilir ve arzu edilen değişimleri gerçekleştirebilir. Zira Kur'ân, anlaşılması ve öğüt alınması için indirilmiş olan bir kitaptır. Kur'ân'ın insan hayatında istenen değişimleri gerçekleştirebilmesi, ona iman edenlerce mesajlarının en güzel şekilde anlaşılmasına ve özümsemesine bağlıdır. Hangi asırda yaşarsa yaşasın mümin toplum, ilhamını Kur'ân'dan aldığı oranda Kur'ân ahlakıyla mücehhez olma imkânını elde edebilecek ve model insan olma seviyesine çıkabilecektir.²⁵ Bu gerçeği fark edenlerden biri olan merhum M. Akif Ersoy'un şu sözleri de bu hususu gayet beliş bir şekilde ortaya koymaktadır:

*“Doğrudan doğruya Kur'ân'dan alıp ilhamı,
Asrın idrakine söyletmeliyiz İslam'ı”*

Özellikle 20. asırda bu konudaki hakikati ve zaruri ihtiyacı fark ederek harekete geçen bazı ilim adamları, Kur'ân'ın mesajlarını tespit etmeye ve asrın insanının anlayabileceği bir üslup ile ortaya koymaya gayret etmiş ve bu meyanda tefsirler yazmaya çalışmışlardır. Tefsir ilmindeki bu yaklaşım tarzı, Muhammed Abduh'un, Reşid Rıza'nın, Meraği'nin, İbn Âşûr'un, Seyyid Kutub'un, Mevdûdi'nin, Said Havva'nın, Sâbûni'nin ve son yıllarda tefsir yazmış olan birçok ilim adamının eserlerinde göze çarpmaktadır. Son yıllarda telif edilen tefsirler içerisinde özellikle bu yönüyle öne çıkan ve baştan sona mesaj odaklı tefsir anlayışıyla bezenmiş olan bir eser de Konyalı Ali Küçük Hoca'nın “Besâiru'l-Kur'ân” adlı 17 ciltten müteşekkil tefsiridir.

¹⁸ İbrahim, 1; Hadid, 9; Talak, 11.

¹⁹ Enfâl, 24.

²⁰ İsrâ, 9.

²¹ Mâide, 16; En'âm, 39; Hac, 54; Müminûn, 73; Şûrâ, 52.

²² Mâide, 16; Yunus, 25.

²³ Maşallah Turan, Kur'ân-ı Kerim'in Hidayet Mesajı, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2016, s. 21-22

²⁴ Mustafa Tekin, “Kur'ân'ın Hayatlaşmasında Özel Gün ve Gecelerin İmkânı”, Diyanet İlmî Dergi, Kur'ân Özel Sayısı, DİB Yayınları, Ankara, 2012, s. 781.

²⁵ Fethi Ahmet Polat, “Evrensel Mesajlara Taşkıncılık Yapan Tarihsel Bir Form Olarak Kur'ân Dili”, Marife Dergisi, yıl: 9, sayı: 1, 2009, s. 52-53.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ali Küçük ve Besâiru'l-Kur'ân

Ali Küçük Hoca, 1953 yılında Konya'nın Çumra İlçesi'ne bağlı Apa Köyü'nde dünyaya gelmiş, 1972 yılında İmam-Hatip Lisesi'nden mezun olmuştur. Üç yıl Çumra Merkez Kur'ân Kursu'nda, Kur'ân Kursu öğreticiliği yapmış, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü'nden mezun olduktan sonra, aynı üniversitenin İlahiyat Fakültesi'nden de mezun olmuştur. 6 yıl kadar Avrupa'da din görevlisi olarak çalışmış, daha sonra Konya'da pek çok vakıf, dernek ve sosyal kuruluşlar bünyesinde çalışmalarına devam etmiştir. Ribat Dergisi, İlk Adım Dergisi ve Vahdet Gazetesi'nde yazıları yayınlanmış olan Ali Küçük, iyi derecede Arapça, Almanca ve Fransızca bilen birisidir. 2017 yılı Şubat ayında kendisine kanser teşhisi konan Ali Küçük Hoca, 5 Kasım 2017 tarihinde Konya'da ebedi âleme irtihal etmiştir.²⁶

Daha İmam-Hatip Lisesi yıllarında iken hem Arapça hem Türkçe kaynaklardan Kur'ân'ı ve hadisleri tetkik edip anlamaya çalışan Ali Küçük Hoca, öncelikle Kur'ân'ı bir kulluk kitabı, bir hayat rehberi olarak görmüş ve bu bakış açısıyla ona yaklaşmıştır. İlahiyat Fakültesi eğitimini de alarak ilmi vukûfiyetini yetkinleştiren Ali Küçük, bir tefsir yazma niyetine girmemiş, ulaşabildiği Arapça ve Türkçe kaynaklardan istifadeyle anlamaya çalıştığı Kur'ân ayetlerini önce kendi hayatında yaşama sonra da çevresindeki insanlara ulaştırma gayreti göstermiş, ulaşabildiği kişileri de her daim okumaya, özellikle Kur'ân'ı ve hadisleri anlamaya teşvik etmiştir.

Kur'ân mesajını insanlara ulaştırabilme aşkıyla hareket eden Ali Küçük, ders halkalarına devam eden dostlarının ve öğrencilerinin talepleri üzerine, yapmış olduğu sohbetlerinin ses kaydının yapılmasına izin vermiş, onlarca kasete kaydedilen tefsir sohbetleri ülke çapında birçok kişinin istifadesine sunulmuş, nice evlere girmiş, birçok radyo kanalında da yayınlanmıştır. Bu tefsir sohbetleri birçok kişiyi etkilemiş, hocanın arzuladığı şekilde Kur'ân'ın mesajının topluma ulaşması ve insanların hayatında olumlu değişimlerin yaşanması yolunda çok güzel neticeler doğurmuştur. Daha sonra çevresindeki birçok kişinin bu sohbetleri bir tefsir kitabına dönüştürmesi ve böylece okumayı ve tefsir dersleri yapmayı arzu eden insanların istifadesine sunması yönündeki ısrarlı teklifler üzerine Ali Küçük Hoca, "Besâiru'l-Kur'ân"ı oluşturma işine bir grup öğrencisinin de yardımları ile başlamış, olgunlaşmış en son şeklinin ses kaydını yapmaya başladığı tefsir sohbetleri, öğrenciler tarafından bilgisayara aktarılmış, Hoca tarafından yapılan basit bazı tashihlerin ardından 17 ciltlik bir kitaba dönüştürülmüştür.

İnsanlığın kurtuluşunun vahiyde olduğuna dair kesin inancı, Konya'da ve Türkiye'nin birçok şehrinde yaptığı dersler neticesinde toplumun vahyin mesajından çok uzak olduğunu görmesi, kendilerine vahiy ulaştırdığı insanlardan duyduğu "Kur'ân'ı ve Kur'ân üzerine yazılmış eserleri anlayamıyoruz" şeklindeki serzenişler, Ali Küçük Hoca'yı, Besâiru'l-Kur'ân Tefsirini oluşturmaya sevk etmiş ve nihayetinde her seviyeden insanın zorlanmadan anlayabileceği bir tefsir ortaya çıkmıştır. En'am Sûresi'nde geçen, "*Rabbimizden size gerçekleri gösteren deliller (besâir) geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında) körlük ederse kendi zararındadır. Ben başınızda bekçi değilim.*"²⁷ ifadesi, tefsir derslerinde de ön plana çıkardığı hedefi taşıdığından, aynı şekilde yazmış olduğu tefsirin ismi için de ilham kaynağı olmuş, bu kıymetli esere "Besâiru'l-Kur'ân" adını vermiştir.²⁸

İlk baskısı 2003'te gerçekleştirilen, beşinci baskısı ise Ağustos 2016'da Konya'da Adım Matbaacılık ve Ofset tarafından yapılan Besâiru'l-Kur'ân'ın jenerik sayfasında Ali Küçük Hoca'ya ait

²⁶<http://www.alikucukhoca.com/hakkinda> (erişim tarihi: 26.03.2018); <http://www.dinihaberler.com/diyanet-haber/tefsiri-ile-gonulleri-oksayan-ali-kucuk-hoca-vefat-etti-h127146.html> (erişim tarihi: 26.03.2018); <http://www.yenimeram.com.tr/ali-kucuk-hoca-vefat-etti-270462.html> (erişim tarihi: 26.03.2018)

²⁷ En'âm, 104.

²⁸ <http://www.alikucukhoca.com/hakkinda> (erişim tarihi: 26.03.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olan şu ifade, bu tefsirin maddi bir çıkar beklenmeden ihlasla yazılmış bir eser olduğunu gözler önüne sermektedir:

“Neşrettiğimiz tüm yayınlarımızı kapsamak üzere bu eserimizin de hiçbir yayın hakkı mahfuz değildir. Dileyen kişi ve kuruluşlar, ücretsiz dağıtmak şartıyla, tamamen veya kısmen bastırıp çoğaltabilirler.”²⁹

Besâîru'l-Kur'ân'ın nasıl bir gayretin ürünü olduğunu ve yayın hikâyesini ayrıntılı olarak ortaya koymak adına yazarın önsözdeki ifadelerine burada yer vermemiz uygun olacaktır:

“Hamd, bizi insan olarak yaratan, bizi muhatap kabul ederek kitabını gönderen, bizi vahyiyle, mutlak bilgisiyile şereflendiren âlemlerin Rabbine aittir. Salât u selâm kulluk örneğimiz, pîşdârımız, sevgili efendimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.s.) efendimize ve onun pak ashabına aittir.

İmam-Hatip yıllarında direkt ve endirekt Kur'ân'ı anlatan Arapça ve Türkçe kitaplara yöneldim. Kulluk kitabımızı ve onun pratiği olan Resûlullah efendimizin sünnetini tanımadan Allah'ın istediği kulluğu yaşayabilmemin imkânsızlığına olan kesin inancım, beni yoğun bir şekilde vahye yönlendirdi. Kur'ân'la alâkalı bir altyapımın oluşması için önce çeşitli meallerden sayısını şu anda hatırlayamayacağım kadar hatim indim. Her hatimimde Besâîr olan kitabımız bana derin ufuklar ve bakış açıları kazandırdı. Bu arada Kur'ân'la beraber başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis kitaplarını okudum. Sünnetin, Kur'ân'ın ikinci derecede müfessiri ve beyân edicisi olduğuna inancım, beni yoğun bir şekilde sünnetle meşguliye yönelendirdi. Sünnetle beraberliğim Kur'ân'ı daha güzel anlamama yardımcı oldu. Daha sonra Arapça Türkçe bugüne kadar yazılmış tefsir kitaplarını okumaya çalıştım. Bende, kitabımızla alâkalı bir alt yapının böylece oluştuğunu hisseder etmez, hemen çevremden gruplar kurup anlatmaya başladım. Öğrendiğim bölümleri ders gruplarıma anlatmaya başladıktan sonra kitabımıza vukûfiyetim daha da derinleşmeye başladı. Anlatarak daha güzel öğrenme imkânına ulaşmayı bizzat tecrübe ettim.

Bunun için her yıl anlattığım grupları artırdım. Kitabımızı bölümlere ayırarak 40-45 civarındaki gruplarıma anlatmayı yoğunlaştırdım. Bu arada ders gruplarından bazı arkadaşlar bu dersleri kasetlere alarak daha geniş kitlelere ulaştırmayı denediler. İlk planda 40 kadar kaset piyasaya yayıldı. Dinleyenlerden memnuniyet beyanları gelmeye başlayınca, bir 40 kaset daha yapıldı. Daha sonra baştan sona Bakara Sûresi çıktı. Bu kasetler pek çok Müslüman'ın evine girdi, birçok radyo bu kasetleri yayınladı. Allah'ın yardımıyla pek çok Müslüman Kur'ân ve sünnete yöneldi. Okuyanlar, araştırmaya yönelenler çoğaldı.

Daha sonra pek çok Müslüman'dan bu derslerin kitap haline getirilmesi ve bilhassa ders yapan Müslümanların istifadesine sunulması konusunda yoğun talepler geldi. Hatta bizzat ya da telefonla bana ulaşan birçok kardeşimiz çevrelerine Kur'ân anlatmaya başladıklarını, bu kasetleri yazıya aktarıp istifade etmek için uğraştıklarını, kasetlere alınan bu sohbetlerin yazıya dökülmesinin kendileri için çok yardımcı olacağını söylediler. Bunu ciddi ciddi düşündüm. Zaman zaman vahiy öğrenip onunla kendilerini diriltip, etraflarının dirilişini de kendilerine dert edinmiş samimi Müslümanlara teşvik olsun diye çalışma notlarımdan fotokopiler gönderdim. Ama çok uzaktaki Müslümanların bu bilgilerin kitap haline dönüşmesi talebi ısrarla devam etti. Oturup bir kenarda donuk bir kitap yazmayı sevmediğim için kitabın bu derslerden oluşmasını uygun gördüm. Çünkü erkeğiyle-kadınıyla, genciyle-yaşlısıyla, talebesiyle-esnafıyla her sınıf insanın arasında, onların hayatlarına indirgeyerek, örnekleyerek oluşacak bir kitabın da-ha güncel, daha canlı ve kalıcı olabileceğini düşündüm.

Ders grubu arkadaşlarımdan arasında en az beş kere anlattığım ve her anlatıştımda biraz daha olgunlaştırdığım her bir Kur'ân bölümünü altıncı veya yedinci

²⁹ Ali Küçük, Besâîru'l-Kur'ân, Adım Matbaacılık ve Ofset, Konya, 2016, jenerik sayfası.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlatışım da cebimde taşıdığım teybe kaydettim. Bu kasetleri yine burada şükranla yâd ettiğim bir grup talebe kardeşim büyük bir gayret ve samimiyetle çözüp kâğıda aktardılar. Rabbim hepsinden razı olsun. Yazıya aktarılan bu metinler üzerinde bilgisayarda çok az bir tashih çalışması yaptıktan sonra Rabbime sonsuz şükürler olsun ki, siz değerli Kur'ân dostlarına bir kitap halinde sunmaya bizleri muvaffak kıldı. Sadece bir tek Müslüman'ın bile bu çalışmam vesilesiyle hidayete ulaşması, benim için dünya ve içindekilerin tamamına sahip olmaktan daha büyük mutluluk sebebi olacaktır.

Bizden önce bu kitabı anlamaya çalışmış, anladıklarını bizimle paylaşarak bizim dirilişimize sebep olmuş selefimizden Allah razı olsun. Bizler sadece onların kitaplarını okuyarak kitabımızı öğrenmeye, öğrendiklerimizle kendimizin ve çevremizin dirilişine vesile olmaya çalıştık. Her Müslüman'ın görevi budur. Her Müslüman vahyi okumak, öğrenmek, kendinin ve ulaşabildiği çevresinin dirilişine vesile olmakla mükelleftir. Ben sadece kitabımızla alâkalı söz söyleme yetkisine sahip olan selefimizin yazdığı kitaplar aracılığıyla, kitabımızın bana söylediklerini sesli düşünerek çevremdekilerle paylaşmaya çalıştım. Pek tabiidir ki, bunlar benim kitabımın bana söyledikleridir. Bunlar benim kitabımdan anladıklarımıdır. İnşallah sizler de okuyun, sizler de başvurun kitabınıza; sizin kitabınız da size benim anladıklarımın çok daha mükemmel anlayışlar kazandıracaktır. Değilse yirmi yıldır Kur'ân anlatmaya çalıştığım hiçbir Müslüman'ı kendi anlayışıma çağırmadım. Hiç kimseye; “Benim gibi düşünün, benim gibi anlayın, benim gibi yaşayın, beni örnek alın, beni takip edin” demedim. Ömrüm boyunca Allah kullarını vahye çağırdım. “Ben bu kitabı ve bu kitabın pratiği olan Resûlullah efendimizin sünnetini okuyup öğrenmeye çalışıyorum. Gelin siz de mutlak doğru olan Allah kitabına ve yasal örneğimiz olan peygambere yönelin. Bizi ve bizim gibileri örnek alırsanız, bizde çakılır kalırsınız. Ancak bizim kadar Müslüman olabilir, bizi bir adım öteye geçemezsiniz”, dedim.

Yıllardır Müslümanların arasında yaptığım Kur'ân sohbetlerimden oluşan bu kitabım elbette temel değildir, eksiksiz, kusursuz değildir. Elbette benim anlayışımın dışında da çok güzel anlayışlar vardır. Müslümanların dinine zarar verecek bir yanlışı tespit eden kardeşlerimin Allah için kardeşini uyarmaları bir kardeşlik görevidir.

Bu sohbetlerimle, bu çalışmamla, ilkokul seviyesinde eğitim görmüş, Arapça bilmeyen Müslüman kardeşlerimi hedefledim. Her meslekten, her seviyeden halk tabakasından oluşan insanlarla ders yaptım. Bu yüzden ilim ehlini ilgilendiren birçok tartışma konularına girmemeye özen gösterdim. Çünkü bu tartışmaların pek çoğu onların dünyasını pek fazla ilgilendirmiyor. Gramer üzerinde fazla durmadım. Harfî mana ve irab üzerinde de fazla yoğunlaşmadım. Selefimiz Allah kendilerinden razı olsun bu konular üzerinde uzun uzun bilgiler vermişler. Ben sohbetlerimde daha ziyade; “Rabbim burada bana ne dedi? Rabbim bu ayetinde benden ne istedi? Ben bu bölümü nasıl anlayacağım? Bununla hayatımı nasıl düzenleyeceğim?” daha çok bu konu üzerinde yoğunlaştım. Ayetlerin daha güzel anlaşılabilmesi için sosyal hayatımızdan örneklemeye çalıştım.

Pek tabiidir ki, yazı diliyle konuşma dili arasında çok farklılıklar vardır. Yazı dilinin cümle kuruluşlarıyla, konuşma dilininkiler çok farklıdır. Yazı dilinde özne, yüklem, tümleç uyumu vardır. Ama konuşma dilinde bunların düzgünlüğüne riayet zordur. Onun için konuşma dilinden oluşan elinizdeki bu kitabımı okurken çok zorlanacağınızı biliyorum. Konuşma dilindeki yüklem tekrarlarının, dinleyenlerin anlayışına yardımcı olmasına karşılık, yazıya aktarılışı sebebiyle bunun tamamen aksine sizi sıkacağına da biliyorum. Bir de üstelik ilkokul seviyesinde eğitim görmüş insanları hedeflediğim için, konuşmalarında ısrarla kitabi cümlelere yer vermeye çalıştım. Vasat tahsil seviyesindeki insanların anlamakta güçlük çekecekleri kitabi cümlelerden ısrarla kaçındım. Çünkü bugüne kadar pek çok insana kulluk kitabını

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlayabilmeleri ve Allah'ın istediği gibi kul olabilmeleri için okumalarını tavsiye ettiğimizde, genellikle Müslümanların şu mevcut yazılmış kitapları anlamakta zorluk çektiklerini, bu konudan şikâyet ettiklerini çok duymuşumdur. Onun için halkın anlayabileceği bir dil kullanmaya çalıştım. Tabii burada bu konuşmalarımı kasetlerden yazıya aktaran kardeşlerimin Türkçe dilbilgisi kapasiteleri de etkili olmuştur. Konuşmanın neresinde virgül, neresinde ünlem, neresinde nokta konacağı, nerede paragraf yapılacağı pek tabiidir ki, onların dilbilgisi bilgisiyle sınırlı olmuştur. Ezcümle bugüne kadar çokça kitap okumuş, kitabı cümlelere alışmış kardeşlerimden bu kitapta karşılaşacakları yazı diline ters gelebilecek cümle kuruluşlarından ötürü başışlamalarını dilerim.

Yine elinizdeki bu kitap, takriben yirmi yıl içinde sadece bir grup içinde değil, yüzlerce grup içinde yapılan sohbetlerden oluştuğu için tekrarlar olabilecektir. Bir gruba anlattığım bir örneği, bir başka gruba tekrar anlatma gereği duymuşumdur. Bir grupla tanımaya çalıştığımız bir ayetin yorumuyla ilgili söylediklerimi bir başka grupla tanımaya çalıştığımız benzer başka bir ayetin yorumunda da söylemişimdir. Üstelik bu sohbetleri yaptığımız ilk yıllarda bunların bir kitaba dönüşeceği fikrimin de olmayışından ötürü, okuyucu için bu tür tekrarların sıkıcı olabileceği endişesini de taşıyorum. Bütün bu olumsuzlukların yanında bilhassa Kur'ân'ı çevrelerine anlatma gayreti içinde olan kardeşlerimizin istifade edebileceklerine inancım sonsuzdur. Müslümanların istifade etmeleri, başkalarına da duyurmaları, duadan eksik etmemeleri dileğiyle...³⁰

Besâiru'l-Kur'ân'da Mesaj Odaklı Tefsir ve Model İnsan Oluşturmadaki Rolü

Besâiru'l-Kur'ân tefsirinin yukarıda verdiğimiz önsözünde de açıkça ifade edildiği gibi yazarın bu eseri ortaya koyarken en çok dikkat ettiği hususlardan biri, Kur'ân'ın mesajının en açık, sade ve anlaşılabilir şekilde ortaya konması ve böylece muhatapların bu mesajları kendileri için bir hayat nizamı, bir ahlak, bir düstur edinmelerinin sağlanmasıdır. Çünkü bu husus, Kur'ân'ın ön gördüğü ideal fert ve toplumun inşası için vazgeçilmez bir husustur. Zira ancak Kur'ân'ın mesajlarını kavramış bunlarla yoğrulmuş olan kimseler, ideal ahlak ve fazilet özelliklerine sahip olan örneklikleri insanlara sunabilir, topluma model olabilirler. Bunun en güzel örneği de, ahlakı “Kur'ân ahlakı” olan Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir ki o, hem beşerî hem dinî özellikleri ile Kur'ân'da insanlığa örnek olarak sunulmakta ve sahip olduğu üstün ahlâkı nedeniyle şöyle övülmektedir: “Hiç şüphesiz senin için bitmez tükenmez bir mükâfat var! Zira sen, kesinlikle yüce bir ahlâk üzeresin.”³¹ Ahlakı bu şekilde övülen Hz. Peygamber (s.a.s.) bir başka ayette ise tüm müminler için en güzel model olarak takdim edilmektedir: “Andolsun ki, Allah'ın Elçisi sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için en güzel örnektir.”³²

Ahlakını, Kur'ân'ın insanlığa sunmuş olduğu mesajlardan alan Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi model şahsiyetler oluşturmayı amaç edinen Besâiru'l-Kur'ân tefsirinin en dikkat çeken yönlerinden birisi, diğer birçok tefsirde göremeyeceğimiz şekilde, ayetlerde söylenenden hareketle verilmiş istenen mesajları gün yüzüne çıkarması, muhataplarda oluşturulmaya çalışılan Kur'ânî duruşu ve ideal tavrı, en yalın ve anlaşılır haliyle ortaya koymasındır. Şimdi birkaç ayet özelinde tefsirin bu yönüne işaret etmeye çalışacağız.

Bakara Sûresi'nde Hz. Peygamber (s.a.s.) dönemindeki bazı Ehl-i Kitap mensuplarının, Müslümanları kendi dinlerine çağırıklarına ve kurtuluşun Yahudilik veya Hıristiyanlık'ta olduğunu iddia etmelerine dair ifadeler ve onlara verilmesi istenen cevap şöyle zikredilmektedir:

³⁰ Küçük, Besâiru'l-Kur'ân, s. 3-6.

³¹ Kalem, 3-4.

³² Ahzâb, 21.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“(Yahudiler ve Hıristiyanlar Müslümanlara) ‘Yahudi ya da Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız’, dediler. De ki, ‘Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi.’ Siz de deyin ki, ‘Biz, Allah’a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve esbâta (torunlarına) indirilene, Musa ve İsa’ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah’a teslim olduk.” Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ancak yüz çevirirlerse mutlaka derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O iştendir, bilendir.”³³

Bu ayetlerle ilgili olarak klasik tefsirlerimizde ayetlerin meramı üzerinde kısaca durularak Yahudi ve Hıristiyanların bu çağrısının batıl olduğu, Hz. İbrahim’in dininin Yahudilik veya Hıristiyanlık ya da şirk düzeni olmadığı belirtilir, bazı cümlelerin irabına değinilir ve özellikle “hanîf” ve “esbât” kelimeleriyle neyin kastedildiği ve bu konudaki ihtilaflar üzerinde durulur.³⁴ Son yıllarda yazılmış olan tefsirlerde de ayetler aynı minvalde açıklanır, Hz. İbrahim’in Yahudilik, Hıristiyanlık veya putperestlikle ilişkilendirilemeyeceği, onun dininin tevhid dini olduğu ve gerçek temsilcisinin Hz. Peygamber (s.a.s.) ve müminler olduğu üzerinde durulur.³⁵

Ağırlıklı olarak ayetlerin mesajlarına odaklanması yönüyle bilinen Fî Zilali’l-Kur’ân’da dahi ayetler özetle şöyle açıklanmıştır:

“Yani de ki, “Gelin siz de biz de Hz. İbrahim’in dinine dönelim. Ortak atamız, İslâm dininin kaynağı, bizzat Rabbi tarafından ‘O müşriklerden değildi’ diye hakkında garanti verilen Hz. İbrahim’in dinine. Oysa siz Allah’a şirk koşuyorsunuz.”

Kur’ân-ı Kerîm, bunun arkasından, Müslümanları büyük din birliğini, yani peygamberlerin atası Hz. İbrahim döneminden Hz. İsa’ya ve Hz. İsa’dan İslâm’ın son mesajına kadar bütün peygamberlerin şeriatlarının birliğini ilan etmeye ve Kitap Ehlini bu ortak dine davet etmeye çağırıyor...

Bütün peygamberler ve bütün peygamber mesajları arasındaki bu birlik, İslâm düşünce sisteminin temelini oluşturur. İslâm ümmetini, yeryüzünde Allah’ın dinine dayalı inanç mirasının varisi kılan, fertlerini bu kökle birbirlerine sımsıkı bağlı birer hidayet ve aydınlık yolun yolcusu yapan, İslâm düzenini bütün insanların kanatları altında taassupsuz ve baskısız biçimde yaşayabilecekleri milletlerarası bir sosyal düzen düzeyine çıkaran, İslâm toplumunu sevgi ve barış içinde herkese açık bir toplum haline getiren temel faktör budur. Bundan dolayı az önce okuduğumuz ayetlerin devamında bir büyük gerçek vurgulanıyor ve bu inanç sisteminin bağluları olan Müslümanlara bu gerçeğe sımsıkı sarılmaları öneriliyor. Sözüünü ettiğimiz gerçek; bu inanç sisteminin dosdoğru yol olduğu, ona uyanın doğru yolu bulacağı, ondan yüz çeviren toplumun asla istikrarlı bir hayata kavuşamayacağı, bu yüzden böyle toplumların sürekli bunalımda olan çeşitli grupları arasında bitmez-tükenmez çatışmaların hüküm süreceği realitesidir.

³³ Bakara, 135-137.

³⁴ Muhammed b. Cerir et-Taberi, Câmi’u’l-Beyan fî Te’vili Âyi’l-Kur’ân, Müessesetü’r-Risâle, 2000, 3/101-116; Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, en-Nüketü ve’l-Uyûn, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, ty., 1/193-195; Zemahşerî, 1/194-195; Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, Dâru’l-Kitabî’l-Arabi, Beyrut, h. 1422, 1/115-116.

³⁵ Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî, Tefhîmu’l-Kur’ân, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, 1/118-119; Muhammed Ali es-Sâbûnî, Safvetü’t-Tefâsîr, Dâru’s-Sâbûnî, Kahire, 1997, 1/887-88; Vehbe ez-Zuhaylî, et-Tefsîru’l-Münir, Dâru’l-Fikr, Dımaşk, h. 1418, 1/322-325; Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur’ân Yolu, DİB Yayınları, Ankara, 2014, 1/218-222.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Eğer onlar sizin inandıklarınızın aynısına inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer bu inanca arka dönerlerse mutlaka çatışmaya ve çıkmaza düşerler.”

Yüce Allah'ın bu sözü, bu açık tanıklığı, müminin kalbine taşıdığı inançtan ötürü ona iftihar duygusu kazandırır. Sebebine gelince; doğru yolda olan yalnız kendisidir. Onun inandığına inanmayan kimse, gerçekle kavgalı ve hidayete düşmandır. Hidayet yoksunlarının, imansızların sosyal çalkantıları, hileleri, tuzakları, saldırı girişimleri ve düşmanlıkları mümine zarar dokunduramaz. Çünkü yüce Allah bunlar karşısında onu koruyacaktır. Allah'ın koruyuculuğu ona yeter de artar bile: "Onlara karşı Allah sana yetecektir. O işitendir ve bilendir."

Müslüman'a düşen tek görev, girdiği yolda sebatla ilerlemek, doğrudan doğruya Rabbinden gelen gerçekle ve dostları yeryüzünde tanınsın diye bizzat Yüce Allah tarafından dostlarının yüzüne basılan damga ile iftihar etmektir.”³⁶

Görüldüğü gibi merhum Seyyid Kutub dahi bu kısa açıklamalarla yetinmiş ve ayetlerin nassından hareketle kalbine düşen anlamları serd etmiştir. Merhum Ali Küçük'ün ayetlere dair açıklamaları ise çok daha zengin mesajlar içermektedir. Örneğin Ehl-i Kitab'ın, Müslümanlara yönelik *“Gelin, bizim dinimize uyun ki, doğru yola eresiniz”* mealindeki çağrısını, çok daha geniş bir perspektiften ele alarak hem tarihteki hem de günümüzdeki yansımalarına değinmiş ve ayetin tefsirinde şu ifadeleri kullanmıştır:

“Bin dört yüz sene önce Medine'deki Yahudi ve Hıristiyanlar diyordu ki, 'Yahudi ve Hıristiyan olursanız kurtulursunuz.' Bugünkü Yahudi ve Hıristiyanlar da diyorlar ki, 'Yahudi ve Hıristiyan olursanız kurtulursunuz.' Günümüzde Yahudi ve Hıristiyanlık dünyası diyor ki: 'Bakın, işte sizin ekonominiz bozuktur, ticaretiniz bozuk, eğitiminiz iflas etmiş durumda, siyasal yapınız bozuk, aile düzeniniz bozuk. Her şeyiniz tefessüh etmiş durumdadır. Tabi önce kendileri bir bozdular hainler, kendi düzenlerini önce bir bozdular, sonra bizimkini de bozdular, bizi böyle bir boşlukta bıraktılar, sonra da diyorlar ki, 'Bu durumdan kurtulmak için Yahudi ve Hıristiyan olmak zorundasınız, başka çareniz yoktur' diyorlar. 'Ya Yahudi olacaksınız yahut ta Hıristiyan olacaksınız, başka çareniz yoktur' diyorlar. 'Eğer Yahudi veya Hıristiyan olursanız tüm bu bozuk düzen hayatınız düzelecek' diyorlar.

Önce kendileri bir bozdular yani kendileri önce İslam'dan uzaklaştılar, Yahudi ve Hıristiyan oldular. Sonra bize yöneldiler, bizi de bozdular, bizi de İslam'dan uzaklaştırdılar. Bizi de aynen kendileri gibi yaptılar hainler. Hemen hemen her şeyimizi bozdular, her şeyimizi felç ettiler. Yani önce bizi sap gibi ortada bıraktılar ve sonra da şimdi diyorlar ki: 'Bakın her şeyiniz bozuldu, hukukunuz, aile düzeniniz, eğitiminiz, sanayiniz her şeyiniz iflas etti. Şu anda çıkmazdasınız. Başka çareniz yok bu durumdan kurtulabilmek için Yahudi veya Hıristiyan olmak zorundasınız. Bizim gibi olmak zorundasınız.'

Aslında alçaklar bizi olduğumuzdan çok fazla bozuk gösteriyorlar. Kendilerinin işleri yolunda da bizler çok kötü durumdaymışız gibi gösteriyorlar. Mübalağa yapıyorlar. Hâlbuki İslam dünyası onlar kadar bozulmadı elhamdülillah. Onların hayatı bizden çok daha bozuk aslında... Tüm hayatları bozuk, aile hayatları kalmamış, sosyal hayatları bozuk, insani ilişkileri bozuk, ahlakları bozuk her şeyleri bozuk. Kokuşmayan bir tek şeyleri kalmamış, ama şimdi tam yol ayırımına geldiğimiz bir

³⁶ Seyyid Kutub, Fî Zilali'l-Kur'ân, Dâru's-Şürûk, Beyrut, h. 1412, 1/117-118.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dönemde kendileri gibi bizi de bozup da sap gibi ortada bıraktıkları bir dönemde diyorlar ki: Eğer Yahudi veya Hıristiyan olursanız her şeyiniz düzelecek, başka da çareniz yoktur, diyorlar. Ortak pazara gireceksiniz, başka çareniz yoktur. AET'e üye olacaksınız, İMF'nin denetimine gireceksiniz, gümrük birliğine gireceksiniz, her şeyinizi değiştireceksiniz, her şeyinizle bize teslim olacaksınız başka çareniz yoktur, diyorlar.

E, bunu denedik biz! Bu dediğinizi yıllardır denedik biz. Yıllardır her şeyimizi değiştirdik bunlar hatırına. Yazı'mızı değiştirdik, hukukumuzu değiştirdik, cumamızı, tatilimizi değiştirdik, tarihimizi, kültürümüzü değiştirdik, adetlerimizi, kılık kıyafetimizi değiştirdik, kanunlarımızı değiştirdik, her şeyimizi değiştirdik bunlar hatırına. Ama bakıyoruz ki, düzelmek, iyiye gitmek şöyle dursun battıkça battık, gömüldükçe gömüldük.”³⁷

Besâiru'l-Kur'ân müellifinin “Yahudi ya da Hıristiyan olun ki, doğru yolu bulasınız, dediler” ayeti hakkındaki bu mesaj odaklı yorumlarını diğer tefsirlerimizde bulmak mümkün değildir. Ayetin devamındaki “De ki, ‘Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi”³⁸ ifadesi hakkında ise şu açıklamaları yapmıştır:

“Öyleyse, şimdi de sıra bizdedir. Artık söz söyleme sırası bize gelmiştir. Ümmet aklını başına aldı elhamdülillah. Biz de onlara diyeceğiz ki, yok, yok, yok! Artık sizi dinlemeyeceğiz. Artık sizin dediklerinize kulak vermeyeceğiz. Artık sizin akıntınıza, sizin kibleinize gitmeyeceğiz. Sizi kible edinmeyeceğiz. Sizin yürüngenize girip sizin gittiğiniz yere gitmeyeceğiz. Sizi dinleyip sizin gibi pislîğe batmayacağız. Hayır hayır! Hayır, biz hak yol üzere bulunan İbrahim'in dinindeyiz. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı.

Bizler tek olan Allah'a inanan İbrahim'in dinine, fitrat dinine, dosdoğru dinine tabi oluyoruz ki, o İbrahim, sizler gibi müşriklerden de değildir, diyeceğiz. Peki, niye böyle dememizi istedi Rabbimiz? Yani neden bizler Muhammed (s.a.s.)'in getirdiği İslam dini üzere olacağız denmedi de İbrahim'in dini, İbrahim'in milleti üzerinmeyiz' dendi? Neden onlara böyle dememizi istedi Rabbimiz? Bunun sebebi şudur (Allahu a'lem): Çünkü Yahudiler de Hıristiyanlar da Hz. İbrahim'i biliyorlar ve onlar da Hz. İbrahim'i seviyorlar, inandıklarını iddia ediyorlar ya, onun için böyle ortak bir paydada birleşme teklifi için böyle dememiz isteniyor. Onlara cevap verirken bile onları hakka davet etmemizi istiyor Rabbimiz. Onlara acımamızı, merhamet etmemizi istiyor. Bizim onlar gibi yapmamızı, onlara benzememizi istemiyor Rabbimiz. Yani biz onların bize yaptığı gibi onlara hava atmamalıyız. Onların yaptığını yapmamalıyız. Zira Müslüman, birilerine rağmen, birilerine binaen tavır belirlemez. Onlar bize böyle yaptı, o halde biz de onlara bunu yapalım mantığı yanlıştır. Evet, biz onlara bunu derken onların bize yaptığı gibi onların hayatını bozmak, onları sap gibi ortada bırakmak için değil ya da onlara, biz doğru yoldayız, diyerek hava atmak için değil, gerçekten onları hayra, hakka davet etmek için diyeceğiz. Onlarla ortak bir payda bulabilmek için böyle diyeceğiz. Hani Âl-i İmran'da da aynı teklifi görüyoruz:

“De ki: Ey kitap ehli! Gelin hep beraber aramızda ortak bir kelimedede bir araya gelelim. O da Allah'a kulluk etmek, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah'ı bırakıp

³⁷ Küçük, Besâiru'l-Kur'ân, 2/58.

³⁸ Bakara, 135.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birbirimizi Rab olarak benimsememektir. Eğer yüz çevirirlerse "Bizim Müslüman olduğumuza şahit olun" deyin."³⁹

*Gelin ey Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah'tan başka ilah kabul etmeyerek asgari bir müşterekte birleşelim, deniyordu. Burada da aynısını görüyoruz. Gelin ey Yahudiler! Ey Hıristiyanlar! İbrahim'in milletinde, İbrahim'in dininde birleşelim. Zira İbrahim sizin de bizim de kabul ettiğimiz bir peygamberdir. İsrailoğullarının da İsmailoğullarının da atasıdır İbrahim. Sizin de bizim de atamız olan Hz. İbrahim'in dininde, Hz. İbrahim'in milletinde birleşelim. Çünkü İbrahim (a.s.)'ın kimliğini Rabbimiz şöyle anlatıyordu: "İbrahim (a.s.), ne Yahudi ne de Hıristiyan'dı, lakin o hanif ve Müslüman'dı."*⁴⁰

*Şu anda bir teklifte bulunalım Müslümanlara. Ülkenin geleceği konusunda söz sahibi olan, düşünen, bu konuda kafa yoran herkese. Allah'ın kitabını bir kenara bırakıp, peygamberin sünnetini bir kenara bırakıp, şu veya bu vadide çözüm arayanlara, yazarlara, çizerlere, düşünörlere, idarecilere, yöneticilere tüm ülke insanına diyelim ki: Gelin, tüm ey insanlar; insanlığın çözüm aradığı şu ortamda, çare aradığı, huzur ve sükün aradığı, güven aradığı şu ortamda unuttuğunuz, nazar-ı itibara almadığınız bir gerçeği söyleyelim. Hidayet Allah'ın hidayetidir, yol Allah'ın yoludur, çözüm Allah'ın çözümüdür, çözüm İslam'dır. Gelin; yıllar yılı başka yerlerde çözüm aradık bulamadık, gelin; bir de Allah'a müracaat edelim. Şu ana kadar hep O'ndan başkalarına gittik, O'ndan başkalarına müracaat ettik, hep başkalarının kapısını çaldık. Şimdi de Allah'ın istediği bir hayata talip olalım, Allah bizi sahil-i selamete çıkaracaktır. Gelin şöyle diyelim: "Biz Allah'a, Allah'tan bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlere, peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Biz onlar arasında herhangi bir ayırım yapmayız ve biz Allah'a teslim olmuşuz."*⁴¹

Bu açıklamaların ardından tüm peygamberlerin birbirinin kardeşi olduğu, aynı kaynaktan beslendiği ve insanlığa aynı hakikati tebliğ ettiği meselesi üzerinde duran Ali Küçük Hoca, "Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ancak yüz çevirirlerse mutlaka derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O her şeyi işitendir, bilendir"⁴² ayeti hakkında ise yine diğer hiçbir tefsirde bulamayacağımız şu açıklamaları yapmaktadır:

"Onlar bize diyorlar ki, gelin Yahudi ve Hıristiyan olun kurtulun. Biz de onlara diyeceğiz ki, hayır, öyle değil, sizler eğer Müslüman olursanız kurtulursunuz, başka çareniz yoktur. Ayet-i kerimenin ifade tarzından anlıyoruz ki, Müslüman hiçbir zaman savunmada kalmaz. Dikkat ederseniz bugün Müslümanlar hep savunmada kalmaktadırlar. Hep savunmada ve suskunlukta kalmaktadırlar. Çoğunlukla Müslümanlarda hala bu kompleksi atamamak vardır. Yani adam Müslüman ama hala gavurun karşısında kompleks içinde. Adam hem Müslüman hem de aşağılık duygusu içinde. Mesela gavura sen cehennemliksin diyemiyor adam. Sen yanlış yoldasın diyemiyor. Hâlbuki gavura sen yanlış yoldasın, bu halinle cehennemliksin, cehenneme gideceksin, demek ona en büyük merhamettir aynı zamanda. Yani ona yanlışını söyleyelim ki, adam hiç olmazsa yanlışını anlasın ve cennete gitmenin yollarını arasın. Diyemiyor adam ona bunu. Hiçbir şeyine dokunmuyor. İşte gel, beraber yaşayalım,

³⁹ Âl-i İmran, 64.

⁴⁰ Âl-i İmran, 67.

⁴¹ Küçük, Besâiru'l-Kur'ân, 2/58-61.

⁴² Bakara, 137.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gül gibi geçinip gidelim, diyor adam, onun yanlışını gündeme getirmiyor. Tamam o zaman, cehenneme kadar yaşarsın beraber. Madem ona acıyorsun, aynı mahallede yaşıyorsun, aynı şehirde yaşıyorsun, aynı iş yerinde bulunuyorsun, aynı apartmanda oturuyorsun, hatta o gavurun işinde, işyerinde çalışıyorsun, o zaman de ki adama, arkadaş sen yanlış yoldasın, bozuk yoldasın, bu halinle sen cehenneme gidiyorsun, sana acıdığım için söylüyorum, gel Müslüman ol da bu azaptan, cehenneme gidişten kendini kurtar, demelisin. Bu ona kötülük değil ki! Bu, onu üzme ve kırmak da değildir.

Aslında onun hayatını sorgulamamak ona kötülüktür. Onu bu gittiği yolda uyarmamak, ona acımamak, onun ateşe gidişine göz yummak, ona kötülüktür. Aynı zamanda onun hayatını sorgulamamak bize de kötülüktür. Çünkü o zaman Müslüman hep savunmada kalıyor demektir. Biz savunmada kaldığımız sürece hep kaybeden oluruz. Mesela soruluyor Müslüman'a: E, niye namaz kılıyorsun? E, kusura bakma işte, kılıyoruz. Niye örtünüyorsun? Kusura bakma, alışkanlık işte, ne yapalım. Niye oruç tutuyorsun? E, kusura bakma filan. Böyle böyle, sonunda da kusura bakma, 'sen nasıl istersen öyle yapayım' demek zorunda kalacaktır Müslüman. Sen nasıl istersen öyle yaşayayım, demek zorunda kalacaktır Müslüman. Karşısındaki gavuru uyarmayan, kendi kimliğini net bir biçimde ortaya koyamayan Müslüman, sonunda susmaya ve savunmada kalmaya mahkum olacaktır. Hâlbuki Müslüman tek başına da olsa hep hücumdadır, kesinlikle o savunmada olamaz. Olur mu bu? Bakın ilk gelen ayetlerde Allah buyurur ki: "Sen onlara birazcık mühlet ver peygamberim."⁴³

Kim mühlet verir aslında? Güçlü kuvvetli olanlar mühlet verir, değil mi? Ama bakın, bu ayetler geldiği zaman peygamberimizin yanında üç beş Müslüman ya var ya yok. Zahiren hiçbir gücü kuvveti yokken, tek başınayken bile Allah'ın Resulü hep hücumdadır. Hiçbir zaman savunmada ve suskunlukta değildir. Öyleyse biz de insanları sürekli uyaracağız, bakın sizin bu hayatınız çıkmazdadır, gelin aklınızı başınıza alın da hayatınızı düzeltin, size acıdığım için bu uyarıda bulunuyorum, yarın bu gidişin sonu perişanlıktır, diyelim inşallah. Hasbelkader daru'l-harpte gavurların işinde çalışıyor olsak bile kesinlikle savunmada ve suskunlukta olmayalım, onları açık ve net bir biçimde uyarmaya devam edelim."⁴⁴

Ali Küçük'ün bu mesaj odaklı çıkarımları, son asırda öne çıkan meşhur müfessirlerden ne Reşid Rıza'nın ne Mustafa Merâğî'nin ne de Elmalılı Hamdi Yazır'ın tefsirlerinde bulunmayan özgün yorumlardır.⁴⁵ Onun, ayette geçen "Şayet yüz çevirirlerse, derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter"⁴⁶ ifadesi hakkındaki şu açıklamaları da Kur'an'ın mesajını en güncel haliyle ortaya koymasından önemlidir:

"Ayrılırlarsa ayrılınsınlar. Ne olurlarsa olsunlar, ne kadar çok olurlarsa olsunlar, güçleri kuvvetleri medeniyetleri ne kadar olursa olsun, hiç fark etmez; onlara karşı sana Allah yetecektir. Yetmiş de! Bakıyoruz, Mekke'deki Allah'ın Resulü'nü ve Müslümanları bir düşünün. Kimleri vardı onlara yardım edecek? Kimleri vardı onları koruyacak? Ama bakıyoruz ki, çok kısa bir süre sonra Medine'de

⁴³ Müzzemmil, 11.

⁴⁴ Küçük, Besâiru'l-Kur'an, 2/62-63.

⁴⁵ Reşid Rıza, Tefsiru'l-Menâr, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1947, 1/480-486; Mustafa el-Merâğî, Tefsiru'l-Merâğî, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1946, 1/214-218; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971, 1/513-515.

⁴⁶ Bakara, 137.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

devlet kurmuşlar, Bedir’de 313 kişiyle müşriklere galip gelmişler, üç beş yıl sonra on bin kişilik bir orduyla Mekke’yi fethetmişlerdir. Allah onlara yardım etmiş ve tüm düşmanlarına karşı Allah onlara yetmiştir.

‘Allah onlara karşı sana yeter’ demişti Rabbimiz, yetti de gerçekten. Bu ayetler, aynı zamanda bize de hitap ediyor. Eğer bugün bizler de Allah çizgisinde, peygamber çizgisinde bir hayat yaşayacak olursak hiç kimseden korkmayalım, çünkü Allah bize de yetecektir. Ama şunu da hiçbir zaman unutmayalım ki Allah’ın dininden yüz çevirmenin sonucu parça parça olmaktır, ayrılık içine düşmektir. Bakın bu Yahudiler, bu Hıristiyanlar asıldan, İslam’dan koptukları için ayrılık içine düşmüşlerdir. İşte şu anda yeryüzü Müslümanları, bu durumu yaşamaktadır. Allah’ın kitabını terk etmelerinin sonucu olarak parçalanmanın, ayrılığa düşmenin en talihsiz derecesini yaşamaktadırlar. Müslüman ülkeler suni sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlar, hatta kendi ülkelerinde bile kendi sınırları içinde bile ne kadar paramparça olmuşlardır. Bilelim ki, tekrar asıl olan dinlerine, tekrar kitaplarına dönecekleri güne kadar da bu durumdan kurtulmaları mümkün olmayacaktır.’⁴⁷

Görüldüğü gibi Besâiru’l-Kur’ân tefsirinde yazarın izlediği metot, ayetlerin mesajlarına odaklanmak, nüzul döneminde ifade ettiği anlamın yanında günümüze verdiği mesajları da ortaya çıkarmak ve bu mesajlar muvacehesinde ideal Müslüman ferdenin sahip olması gereken Kur’ânî duruşu yani Kur’ân ahlakını tesis etmektir. Zira vahyin mesajları tam anlamıyla kavranmadan ve özümsemeden vahiy merkezli bir hayatın inşa edilmesi mümkün değildir. Bu şekilde özüyle bağlantısı kurulmuş bir anlama ve anlamlandırma gayretiyle, yepyeni bir gündem oluşturma imkânına kavuşulabilir; geçici, beşerî, ayrıştırıcı ve netice vermekten uzak gündemlerden bu sayede kurtulma imkânı elde edilebilir.⁴⁸

Sonuç

Bu çalışmada, tefsir tarihi boyunca farklı şekillerde uygulanmış olan tefsir yöntemleri içinden özellikle son asırda öne çıkan ancak müstakil olarak incelenmemiş olan mesaj odaklı tefsir metodu kısaca ele alınmış, merhum Ali Küçük Hoca’nın Besâiru’l-Kur’ân adlı tefsiri sadedinden mesaj odaklı tefsirin model insan oluşturmadaki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur.

Son asırlarda Müslüman toplumun ahlaki açıdan Kur’ân’ın öğretilerinden uzaklaştığı ve seküler bir hayat algısına yöneldiği bir gerçektir. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen toplumun ekseriyeti, Kur’ân’a olan saygısını sürdürmektedir. Toplumun hâlihazırdaki bazı kabulleri de geleceğe dair olumlu ümitleri güçlendirmektedir. Zira insanımız, en azından eksik ve kusurlu olduğu hususların Kur’ân’dan değil de kendilerinden kaynaklandığını kabullenmektedir. Bu da Kur’ân mesajının Müslüman topluma hakkıyla ulaştırıldığı oranda olumlu neticeler alınabileceğini göstermektedir. İşte mesaj odaklı tefsirin önemi de burada açığa çıkmaktadır. Zira ayetlerin sadece lafzi olarak ne dedikleri değil, ne demek istedikleri, muhataplarında nasıl bir şuur, nasıl bir duruş, nasıl bir dünya görüşü oluşturmak istedikleri de önemlidir. Kur’ân ayetlerine bu şekilde yaklaşıp mesajlarına odaklanmak gerektiğine dair örnekler asr-ı saadette ve sahabe döneminde de mevcuttur.

Besâiru’l-Kur’ân müellifi merhum Ali Küçük de, Kur’ân’ın mesajlarını tespit edip bunları gayet açık ve anlaşılabilir bir üslup ile Müslüman topluma ulaştırmanın elzem olduğu bilinciyle tefsir yapma işine girişmiş, sohbet tarzında yaptığı tefsir derslerini kitaba dönüştürmüş ve 17 ciltlik bu kıymetli

⁴⁷ Küçük, Besâiru’l-Kur’ân, 2/64-65.

⁴⁸ Turan, Kur’ân-ı Kerîm’in Hidayet Mesajı, s. 306.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

eseri ortaya çıkararak mesaj odaklı tefsirin en güzel örneklerinden birini vermiştir. Tefsir tarihimizdeki her bir tefsir metodunun ayrı bir yeri ve öneminin olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Besâiru'l-Kur'ân müellifinin önsözde belirttiği üzere eldeki tefsir birikiminden azami ölçüde istifade ederek Kur'ân'ı en sahih biçimde anlamaya çalışmak, akabinde ise günümüze yönelik mesajlarını tespit edip Kur'ân taliplerine sunmak ise topluma örnek ve önder olacak vahiy çizgisinde model şahsiyetlerin yetiştirilmesi açısından gayet mühimdir. Bu nedenle mesaj odaklı tefsir metodunu geliştirmek ve daha ileriye götürmek bir gereklilik olarak gözükmektedir.

Kaynaklar

Arslan, Gıyasettin, “İmam Muhammed b. İdris eş-Şafii’de Gai Yorum Metodu”, Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kışkacında İmam Şafii, ed. M. Mahfuz Söylemez, Araştırma Yayınları, Ankara, 2014.

Cerrahoğlu, İsmail, Tefsir Usûlü, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2007.

Ensari, Abdurrahman, el-Mürşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz, Nida Yayıncılık, İstanbul, 2016.

<http://www.alikucukhoca.com/hakkinda> (erişim tarihi: 26.03.2018)

<http://www.dinihaberler.com/diyanet-haber/tefsiri-ile-gonulleri-oksayan-ali-kucuk-hoca-vefat-etti-h127146.html> (erişim tarihi: 26.03.2018)

<http://www.yenimeram.com.tr/ali-kucuk-hoca-vefat-etti-270462.html> (erişim tarihi: 26.03.2018)

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, h. 1422.

Karaman, Hayrettin, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Kur'ân Yolu, DİB Yayınları, Ankara, 2014.

Kutub, Seyyid, Fî Zilali'l-Kur'ân, Dâru's-Şürûk, Beyrut, h. 1412.

Küçük, Ali, Besâiru'l-Kur'ân, Adım Matbaacılık ve Ofset, Konya, 2016.

Maşalı, Mehmet Emin, Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâi Yorum, Otto Yayınları, Ankara, 2016.

Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, en-Nüketü ve'l-'Uyûn, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

Merâğî, Mustafa, Tefsiru'l-Merâğî, Mektebetü Mustafa el-Bâbî, Mısır, 1946.

Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, Tefhîmu'l-Kur'ân, İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

Polat, Fethi Ahmet, “Evrensel Mesajlara Taşıyıcılık Yapan Tarihsel Bir Form Olarak Kur'ân Dili”, Marife Dergisi, yıl: 9, sayı: 1, 2009.

Rıza, Reşid, Tefsiru'l-Menâr, Dâru'l-Menâr, Kahire, 1947.

Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-Tefâsir, Dâru's-Sâbûnî, Kahire, 1997.

Taberi, Muhammed b. Cerir, Câmi'u'l-Beyan fî Te'vili Âyi'l-Kur'ân, Müessesetü'r-Risâle, 2000.

Tekin, Mustafa, “Kur'ân'ın Hayatlaşmasında Özel Gün ve Gecelerin İmkânı”, Diyanet İlmî Dergi, Kur'ân Özel Sayısı, DİB Yayınları, Ankara, 2012.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Turan, Maşallah, Kur'ân-ı Kerîm'in Hidayet Mesajı, İlahiyat Yayınları, Ankara, 2016.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, Eser Neşriyat, İstanbul, 1971.

Zehebî, M. Hüseyin, et-Tefsir ve'l-Müfessirûn, Mektebetü Vehbe, Kahire, 1976.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve
'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl, Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, h. 1407.

Zuhaylî, Vehbe, et-Tefsiru'l-Münir, Dâru'l-Fikr, Dımaşk, h. 1418.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**ANADOLU’NUN İSLAMLAŞMASINDA AHI EVRAN VE AHİLİĞİN ROL
MODELLİĞİ**

Mehmet Şirin AYIŞ¹

ÖZET

Ahi Evran, Anadolu Ahilik Teşkilatı’nın kurucusu olarak kabul edilir. Asıl adı Mahmut bin Ahmet’tir. 1171 yılında Azerbaycan’ın Hoy şehrinde doğmuş ve zamanının âlimlerinden dersler okumuştur. Orta Asya’dan Anadolu’ya gelen sufi bir şahsiyettir. Mesleği dericilik olan Ahi Evran Kayseri başta olmak üzere irşad amacıyla Anadolu’nun diğer şehirlerini de gezerek buradaki esnafı teşkilatlandırmıştır.

Ahi Evran, tasavvuf anlayışını, esnaflık teşkilatı ile birleştirerek bu alanda sağlam kurallar ortaya koymuştur. Bu yüzden evvela Kayseri’de Ahilik teşkilatının kurulmasına öncülük etmiştir. Kayseri merkezli olarak ortaya koyduğu bu faaliyetler, ölümünden sonra da Anadolu’da asırlarca devam etmiştir.

Ahilik, çalışmayı, ibadeti ve dürüstlüğü bir bütün olarak ele almış, ahlaka büyük bir ehemmiyet atfetmiştir. Ahiliğe girişte şart olarak kabul edilen iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik gibi özelliklerin aranması sonucu cemiyette temiz ahlaklı ve yardımsever kişilerin sayısının artmasına katkıda bulunulmuş, bu durum ise toplumda zaviye, han ve hamamlar yaptırılmasını, bunların bakımı için zengin vakıfların kurulmasını sağlamıştır.

Bu çalışmamızda, Ahi Evran ve Ahilik Teşkilatının, Anadolu’nun İslamlaşma sürecinde Anadolu’ya göç etmiş ve burayı yurt edinmiş Türk topluluklarının bu yeni yerleşim yerinde huzur ve sükûnet içerisinde yaşamalarını sağlamak için ahlakî ve meslekî alan, iktisadî ve ticarî alan ile siyasi ve idarî alanda otaya koydukları rol modelleri üzerinde durulacaktır

GİRİŞ

1. Ahilik

Ahi kelimesinin kaynağı hakkında iki görüş vardır. Bunlardan biri, kelimenin Arapça “kardeşim” demek olan “ahi” kelimesinden, ikincisi ise ilk defa *Divan-ı Lugat’i-Türk*’te geçen ve “eli açık, cömert” anlamlarına gelen Türkçe “aki” kelimesinden geldiği görüşüdür.²

Bir kavram olarak ise Ahilik, İslam dünyasında Abbasi halifesi Nasır-Lidinîllâh tarafından kurumlaştırılan “fütüvvet” kurumunun, Anadolu’da XIII. Yüzyıldan itibaren millî ve yerli unsurlarla donanmış bir şeklidir.³ Bu tanımlamalardan hareketle "Ahi" kelimesinin, kardeş, arkadaş, yaren, dost, yiğit anlamına geldiğini söyleyebiliriz.

Hem sosyal, hem de kültürel yapılara ait bir terim olarak ise Ahilik, birbirini seven, birbirine saygı duyan, yardım eden, fakiri gözeten, yoksulu barındıran, çalışmayı bir ibadet sayan, din ve ahlâk kurallarına sıkı sıkıya bağlı esnaf ve sanatkârların iş teşkilatı anlamına gelir. Bu yüzden Ahi birlikleri, her kurum gibi, belli bir ihtiyacı karşılama amacı ile kurulmuşlardır.⁴

2. Ahi Evren

Ahi teşkilatının kurucusu olarak kabul edilen Ahi Evren, doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber hicrî 566 (1171) tarihinde Azerbaycan’ın Hoy kasabasında dünyaya gelmiştir. Hoy, günümüzde İran Azerbaycan’ında, Van ilimizin Özalp ilçesinin 60 km doğusunda Türkiye sınırına yakın bir kasaba olup, Tuğrul Bey döneminden beri Türkmenlerin yaşadığı bir bölgedir. Anadolu fethedilmeden önce bu bölge, Selçukluların askeri yığınak merkezi konumundadır. Asıl adı, Mahmud; lakabı, Şeyh Nasîru’-d-Din; künyesi, Ebu’l-Hakayık; nisbet adı ise Hoyî’dir. “Evren” ise daha çok menkıbevi bir isim olarak kendisine verilmiştir.⁵

¹ Mehmet Şirin AYIŞ. Dr. Öğr. Gör. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (msirinayis@hotmail.com)

² M. Fatih Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti Yayınları, Kırşehir 2008, s. 52.

³ Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 54.

⁴ Ali Kuzu, *Ahi Evren*, Paraf Yayınları, Ankara 2013, s. 40.

⁵ Mikail Bayram, *Ahi Evren (Tasavvufî Düşüncenin Esasları)*, TDV Yayınları, Ankara 1995, s. 7-15; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 3-6; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 15; İlhan Şahin, “Âhi Evran”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ahi Evren'in çocukluğu ve ilk tahsil devresi memleketi olan Azerbaycan'da geçmiştir. İlk eğitimini memleketinde yapmıştır. Bu arada çocukluk döneminde kısa bir süre demirci atölyesinde çalışmış, ardından deri işleme sanatına yönelmiş ve kısa bir süre içerisinde bu meslekteki başarısını ortaya koyarak meslekte kalfalık derecesine yükselmiştir.⁶

Daha sonraki süreçte Horasan ve Maverâünnehir bölgesine gitmiş, oralardaki medreselerde tahsil görmüş ve büyük hocalardan ders almıştır. Sadreddin Konevî'ye yazdığı mektuplarından birinde Harzemşahlar yönetiminde bulunan Herat'ta zamanın en büyük âlimlerinden Fahrettin Razi'nin hizmetinde bulunduğunu belirtmiştir. Bu ifadeden, kendisinin Razi'nin derslerine devam ettiği ve kendisinden akli ve nakli ilimleri öğrendiğini anlıyoruz.⁷

Ahi Evren, gençlik yıllarında ilk tasavvuf terbiyesini Yeseviye tarikatı pirlerinden alır, ardından devrin büyük tasavvuf şahsiyetlerinin buluşma yeri olan Bağdat'a gitmeye karar verir. Bağdat'ın, o dönemde İslam dünyasının en önemli ilim, fikir ve irfan merkezi olması, Ahi Evren'in çok yönlü bir ilim ve fikir adamı olarak yetişmesini sağlamıştır. Bağdat'ta bulunduğu süre içerisinde Fahreddin Razi'nin talebelerinden Evhaddü'd-Din Kirmanî'ye intisab etmiş ve hayatının sonuna kadar ona olan bağlılığı devam etmiştir. Ahi Evren, Bağdat'ta bulunduğu dönemde, Evhaddü'd-Din Kirmanî'nin tavsiyesi ile Abbasi halifesi Nasır-Lidinîllâh ile tanışmış ve bu şekilde Fütüvvet Teşkilâtına katılmıştır. Daha sonra bu teşkilatın önde gelen şeyhleriyle temas kurma imkânı bulmuş, başta Kirmanî olmak üzere birçok hocadan istifade etmiştir. Bu şekilde başta Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Tasavvuf, Tıp ve Felsefe olmak üzere pek çok alanda tahsil görmüş ve önemli eserler yazmıştır.⁸

Hocası Evhadü'd-Din Kirmanî ile birlikte Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren, daha önce Bağdat'ta iken, Abbasi halifesi Nasır-Lidinîllâh'ın kurmuş olduğu fütüvvet teşkilatından esinlenerek Anadolu'da ahilik teşkilatını kurdu. Bu teşkilatın merkezi, Ahi Evren'in işyerinin de bulunduğu debbağlar mahallesindeydi. Daha sonraları burada işyeri açan esnafın sanatını daha rahat ve sistemli icra etmeleri amacıyla devletin de desteği ile debbağlar çarşısında bu günkü anlamda bir sanayi sitesi kurulmuştur. Sitenin tam orta yerinde ise bir cami ve yanında da bir zaviye yapılmıştır. Aynı zamanda bir debbağ olan Ahi Evren bütün sanatkârların lideri olarak bu sanayi sitesinde hem mesleğini icra etmiş, hem de esnafa başkanlık yapmıştır. Ahi Evren, sanayi sitesindeki debbağlar çarşısının tam orta yerinde bulunan cami ve zaviyeyi teşkilatın merkezi haline getirmiş, burada ahi teşkilatı mensuplarına hem dinî, hem de fikrî eğitim vermeye başlamıştır. Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminde Ahilik neredeyse bütün Anadolu'ya yayılma fırsatı buldu. Evhadü'd-Din Kirmanî'nin kızı Fatma hatun ile evli bulunan Ahi Evren, Kayseri'de bulunduğu sırada eşi Fatma hatun vasıtasıyla "Bacıyân-ı Rum" (Anadolu Bacıları) teşkilatını kurdu.⁹

Ahi Evren, hicrî 625 (1227-28) tarihinde Selçuklu Sultanı I. Alaeddin Keykubad'ın da isteği üzerine Konya'ya yerleşti. Sultanın da desteği ile burada hem sanatını icra etmiş, hem de önemli hizmetler yapmıştır.

Sultan I. Alaeddin Keykubad, oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev'in tertiplemediği bir suikast sonucu öldürülmesi olayından sonra pek çok Ahi ve Türkmen cezalandırıldı. Bu arada Ahi Evren de hapsedildi. Bu olaylar, Ahi ve Türkmenlerin devlete karşı ayaklanmalarına (Babailer İsyanına) yol açtı. Tam bu olayların yaşandığı bir dönemde Baycu komutasındaki Moğol ordusu Anadolu'ya girdi. II. Gıyasettin'in hazırladığı ordu Köse Dağ mevkiinde Moğol ordusu karşısında ağır bir yenilgi aldı. Moğol ordusu Anadolu'da ilerlemeye devam etti ve Kayseri üzerine yürüdü. Kayseri'de yaşayan Ahiler, 15 gün boyunca şehri müdafaa ettiler. Neticede şehre girmeyi başaran Moğollar, pek çok Ahii katletti, onlara ait ev ve iş yerlerini yaktı. On binlerce Ahi ve Bacıyı esir alıp götürdüler. Bu olaydan sonra merkezi Kayseri'de bulunan Ahi ve Bacı teşkilatı dağıldı. Bu sırada Konya'da tutuklu bulunan

529-530; http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302110400_0.pdf. Metin Hülagü, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 1, Erişim Tarihi: 07.04.2018.

⁶ Zübeyir Tokgöz, *Ahi Evren ve Ahilik Sistemi*, Pelin Ofset Matbaacılık, Ankara 2012, s. 12.

⁷ Bayram, *Ahi Evren*, s. 16; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 7; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 15.

⁸ Bayram, *Ahi Evren*, s. 16; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 8; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 16.

⁹ Bayram, *Ahi Evren*, s. 17-18; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 9-10; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ahi Evren, bu katliamdan kurtulmuştur.¹⁰

Anadolu Selçuklu devletinde II. Gıyasettin Keyhüsrev'in ölümünden sonra saltanat naibliğine getirilen Celalettin Karatay, Ahi ve Türkmen ileri gelenlerini serbest bıraktı. Ahi Evren hapisten çıktıktan sonra bir süre Denizli'de ikamet etti. Daha sonra tahta geçen Sultan II. İzzeddin Keykavus Denizli'ye gönderilen Ahi Evren'i Sadreddin Konevî vasıtası ile tekrar Konya'ya getirtti. Aynı zamanda Mevlana'nın da hocası olan Şems-i Tebrizî'nin öldürülmesi olayından sonra Mevlana'nın oğlu Alâeddin Çelebi ile beraber Kırşehir'e yerleşti. Kırşehir'de de Kayseri'dekine benzer bir yapılanma içine girdi ve burada da çeşitli faaliyetlerde bulundu. Bu arada Selçuklu devletindeki taht kavgalarında Moğollardan da destek alan IV. Rükneddin Kılıçaslan tahta geçti. Moğol yanlısı olan bu yeni yönetim Ahi ve Türkmenlere rahat vermedi. Anadolu'nun pek çok yerindeki Ahi ve Türkmenler bu yeni yönetime karşı ayaklandılar. Bu ayaklanmaların en şiddetlilerinden bir tanesi de Kırşehir'de oldu. Şehir, hicrî 566 (1171) tarihinde Nureddin Caca komutanlığındaki Moğol kuvvetlerince muhasara altına alındı ve isyan çok kanlı bir şekilde bastırıldı. Moğollar tarafından yapılan katliamda öldürülenler arasında Ahi evren ve Mevlana'nın oğlu Alaeddin Çelebi de vardı.¹¹

3. Ahiliğin Teşkilatlanma Süreci

Abbasî Halifesi Nâsır-Lidînillâh (1180-1225), siyasî ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve içtimaî huzurun sağlanmasında fütüvvet birliklerinin büyük bir güç olacağını düşünmüş ve bu teşekkülleri siyasî otoriteye bağlamada başarı sağlamıştır. Halife Nâsır fütüvvet birliklerini yeniden teşkilâtlandırırken fütüvvet namerlerinde bu birliklerin ilke ve kaidelerini tanzim etmiş, diğer Müslüman hükümdarlara da elçi ve fermanlar gönderip kendilerini fütüvvet teşkilâtına girmeye davet etmiştir. Bu faaliyetin bir parçası olarak ilk defa Anadolu Selçuklu Devleti'yle I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında temas kurmuştur (1204). I. Gıyaseddin Keyhüsrev, hocası Mecdüddin İshak'ı (Sadreddin Konevî'nin babası) Bağdat'a Halife Nâsır'a elçi olarak göndermiştir. Mecdüddin İshak dönüşünde, Sultan I. Gıyaseddin'in isteği üzerine Halife Nâsır tarafından gönderilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Şeyh Nasîrüddin Mahmûd el-Hoyî (Ahi Evren) gibi büyük mürsid ve mutasavvıfları Anadolu'ya getirmiştir.¹²

Ahiliğin, Anadolu'da teşkilatlanması Evhadüddîn-i Kirmânî ve halifelerinin Anadolu'daki irşad faaliyetleri ile beraber çok sayıda tekke ve zaviyenin yapılması ile başlamıştır. Daha sonraları I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilâtına girmeleriyle Anadolu'da Ahiliğin kuruluş aşaması tamamlanmıştır. Bu süreçte Ahi Evren'in büyük rolü olmuştur. Ahi Evren, özellikle Alâeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan tekke ve zaviyelerde İslâmî-tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak halka maneviyat eğitimini vermiş, diğer taraftan da iş yerlerinde usta, kalfa ve çırak münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenleyen kuralları öğretmiştir. Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilâtın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlar, Anadolu'da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadî değil, siyasî yönden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır.¹³

Ahi teşkilatlarının ortaya çıkış sebebini incelediğimizde, üç önemli husus öne çıkmaktadır.

Birincisi, Türklerin Anadolu'daki iskan politikaları ile doğrudan ilişkisinin olduğunu görürüz. Zira Asya'dan gelme sanatkar ve tüccar Türklerin, yerli sanatkar ve tüccarlar karşısında tutunabilmeleri ve onlarla yarışabilmeleri ciddi bir sorundu. Bu hedefin gerçekleşmesi, esnaf ve tüccar Türklerin kendi aralarında bir teşkilat kurmalarına ve aralarında güçlü bir dayanışma ruhu tesis etmelerine bağlıydı. Başlangıçta, debbağ, saraç ve kunduracıları kapsayan bir teşkilat olarak ortaya çıkan ahi birlikleri, gelişerek bütün esnafı ve üye olmak isteyenleri bünyesinde çok yönlü bir kurum haline geldi.

¹⁰ Bayram, *Ahi Evren*, s. 19-21; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 11-12; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 18.

¹¹ Bayram, *Ahi Evren*, s. 22-29; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 12-15; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 18-20. Buna göre Ahi Evren, hicrî 659 (1261) tarihinde dünyaya gelmiş, hicrî 566 (1171) tarihinde takriben 90 yaşlarında vefat etmiştir.

¹² Bayram, *Ahi Evren*, s. 29; Ziya Kazıcı, "Ahilik", *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988, I, 540; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 59.

¹³ Bayram, *Ahi Evren*, s. 30; Kazıcı, "Ahilik", I, 541; Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 60.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İkincisi, Anadolu'daki mevcut durumdan kaynaklı olarak birbirleri ile çatışan gurupları uzlaştırmak, parçalanmış aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat tarzına uygun koruyucu değerler meydana getirmek ve toplumda huzurun sağlanmasında yardımcı olmaktır.

Üçüncüsü ise, tasavvufî fütüvvet geleneği ile sufi şahsiyetlerin ortaya koyduğu çaba ve gayrettir. Bu çaba ve gayret sonucunda paylaşım kültürü, dayanışma ruhu, mesleki donanım, gibi temel esaslar ön plana çıkarak yeni yerleşim yurdundaki insanların şahsiyetini oluşturdu.¹⁴

Ahiliğin esasları, ahlâkî ve ticarî kaideleri Ahi fütüvvet namelerinde zikredilmiştir. Buna göre teşkilâta girecek kimse ilk önce bu kitaplarda belirtilen dinî ve ahlâkî emirlere uymak zorundadır. Fütüvvet namelere göre, teşkilât mensuplarında bulunması gereken vasıflar vefâ, doğruluk, emniyet, cömertlik, tevazu, ihvana nasihat, onları doğru yola sevk etme, affedici olma ve tövbe gibi hasletlerdir. Şarap içme, zina, yalan, gıybet, hile gibi davranışlar ise meslekten atılmayı gerektiren sebeplerdir.¹⁵

4. Ahiliğin Anadolu'nun İslamlaşmasındaki Rol Modelliği

4.1. Ahlakî ve Meslekî Eğitim Alanında Rol Modellik

Ahilik, genelde bir meslek kuruluşu olarak anılsa da temelinde güçlü bir ahlak öğretisi vardır. Ahiler, Fütüvvet adı verilen öğretilerden esinlenen ahlak kurallarını, meslek yaşamına uygulamışlardır. Ahilere göre doğrulukla yapılmayan iş bereket getirmez, getirse de bu sürekli olmaz. Bu yüzden Ahiler, Arap fütüvvetçiliğini Türk ahlaksal ve töresel yaşamı ile bütünleştirerek ortaya konulan iyi huy ve erdemleri, birer kuru kural olarak değil, aynı zamanda bir yaşam gerçeği olarak ele almış ve hayatın tüm alanlarında kullanılacak yaşam kuralları haline getirmişlerdir.¹⁶

Ahiler, eğitimi, okul dışı eğitim ile okul içi eğitim şeklinde biri diğerinin tamamlayıcısı olarak görmüşler, böylece üretim faaliyetlerinin hizmet içi meslek eğitimi ile bütünleşmesini sağlayarak uygulamalı bir eğitim vermişlerdir. Ahi teşkilatlarında eğitim alan gençler, öğrenmiş oldukları dinî, ahlakî ve meslekî kuralları hayatlarında yaşayarak toplum içerisinde birer örnek şahsiyet olmuşlardır.¹⁷

Ahilikteki ahlak eğitiminin temel hedefi, iyi insan yetiştirmek olmuştur. Dolayısıyla bireye öncelikli olarak toplumun içinde ve dışında nasıl davranması ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği öğretilmiştir. Zira Ahilik anlayışında iyi insan olmanın yolu, bilmek ve bildiğini uygulamaktan geçer. İnsan, fikrini, zihnini, duygularını ve organlarını yaratılış amacına uygun bir şekilde kullanmayı bilir ve bu bilgisini uygularsa, o insan, üstün bir kişilik sahibi olarak kabul edilir.¹⁸

Ahilik, kendi mensuplarına ahlakî eğitim anlayışını kazandırmak için değişik metotlar kullanmıştır. Tedricilik, örnek şahsiyetleri rol model gösterme, nasihat etme ile kötülükten sakındırma gibi hususlar ahilerin kullandığı başlıca eğitim metotlarından biridir. Tedricilik metodu, özellikle zaviye ve işyerlerine yeni gelenlere uygulanırdı. Ahlak eğitiminde en çok kullanılan metotlardan bir tanesi de örnek şahsiyetleri rol model gösterme metodu idi. Bu yöntemde kazandırılmak istenilen davranışlar, hangi kişilikte meydana gelmişse, o şahsiyet örnek gösterilir ve ahinin o şahsiyet gibi olması istenirdi. Bu konuda özellikle Hz. Peygamberin hayatı en başta gelen yöntemdi. Sonra dört halife ve diğer sahabelerin örnek şahsiyetleri rol model olarak öğretilirdi.¹⁹

Bu şekilde bir eğitim alarak yetişen esnaf kesimi de hem meslekleri, hem de dinî yaşayışları ile topluma örnek olmuşlardır. Ahi teşkilatlarında hem dinî, hem ahlakî, hem de sosyal alanlarla ilgili eğitim, zaviyelerde verilirdi. Zaviyelerdeki eğitim sürecinde, teorik bilgilerden ziyade insanî değerler ve ahlaka yönelik uygulamalı eğitim tercih edilirdi. Zaviyelerin dışında özellikle köy ve benzeri ücra yerlerde bu eğitim "yârân odaları" adı verilen köy odaları ya da misafirhanelerde verilirdi. Bir de

¹⁴ Kadir Özköse, *Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C, XV, S. 2, Sivas 2011, s. 6; Abdullah Kaya, "Anadolu'nun Türk ve İslam Yurdu Haline Gelmesinde Ahiliğin Rolü ve Önemi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 29, s. 552-554; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 40.

¹⁵ Kazıcı, "Ahilik", I, 541; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 58-60.

¹⁶ <http://ahilik.net/ahilerde-ahlak-anlayisi/>. Erişim tarihi: 10.04.2018. Ahilikte meslek ahlakı hakkında geniş bilgi için bkz. *Ahilik ve Meslek Ahlakı*, Editör: Ömer Akdağ, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016.

¹⁷ Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 114; Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 33; Adnan Gülerman - Sevda Taştekel, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995, s. 6.

¹⁸ Kuzu, *Ahi Evren*, s. 80.

¹⁹ Kuzu, *Ahi Evren*, s. 82.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çalışan kesime aynı zamanda işyerlerinde eğitim verilirdi. Yani işyerlerinde sadece meslekî eğitim değil aynı zamanda dinî eğitim de verilirdi. Bu eğitim şekli ise daha çok ustaların meslekî eğitim ile beraber yanlarında çalışanlara verdikleri dinî ve ahlakî eğitim idi.²⁰

Ahi fütüvvet-namelerinde ahlak kurallarının yanı sıra toplumda cari olan belli başlı bazı görgü kuralları da yazılmıştır. Yeme-içme, konuşma, giyinme, yolda yürüme, alışveriş yapma, büyükleri ziyaret etme, hasta ziyareti, başsağlığı ziyareti, misafirlik ve mezarlık ziyareti gibi hususlar, ahiliğin uyulması gereken başlıca adab-ı muaşeret kuralları olarak kabul edilir.²¹

Ahiliğin, Türk eğitim tarihinde öncelikli bir yer almasının en temel sebeplerinden birisi de, üyelerine ahlakî ve meslekî davranış kurallarını kazandırmayı hedeflemiş olmasıdır. Bu çerçevede Ahi eğitim ve öğretimini incelediğimizde karşımıza genel olarak; İslâm eğitiminin prensipleri, faaliyet alanı, amacı ve araçları çıkar. Bu yüzden Ahi kurumunun eğitimi de, İslâm eğitiminin bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Bu anlamda Ahilik eğitimi, "bilenin bilmeyenin elinden tutması" biçiminde karşımıza çıkar. Buradan hareketle Ahilik eğitimi; İslâm dinî esaslarına uygun olarak bireyin fikirlerinin geliştirilmesini önceleyen, davranış ve duygularının düzenlenmesini hedefleyen, düşüncede, söz ve eylemde, yöntem ve düzende tutarlı olmasına önem veren, kısaca dünya ve ahirette mutlu olmayı amaç edinen "iyi insan" yetiştirme sanatı olarak tanımlanabilir.²²

Ahilik, her insanın bir işi, bir sanatı olması gerektiği ilkesini kabul ederek işsizliği ahlaksızlık saymış ve helal yoldan mal kazanmayı ön gören bir felsefeye dayanmıştır. Ahilik, benimsemiş olduğu bu felsefi düşünce ile toplumdaki fertlerin ahlakî değerlerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.²³

Ahiliğe girişte şart olarak iyi ahlaklılık, yardım severlik ve cömertlik gibi özelliklerin aranmasının bir sonucu olarak cemiyette temiz ahlaklı ve yardımsever kişilerin sayısının artmasına katkıda bulunulmuş, bu durum ise toplumda zaviye, han ve hamamlar yaptırılmasını, bunların bakımı için zengin vakıfların kurulmasını sağlamıştır.²⁴

Ahilik, uygulamaya koymuş olduğu prensipler, gençliğin elinden tutmuş, onları nefis ve şeytandan gelebilecek kibir, bencillik, hasetlik, yalancılık gibi kötü alışkanlıklardan kurtarmıştır. Bunun yerine, iyi vasıflara ve hasletlere sahip, sözü yerinde söyleyen, vefa yolunda sabitkadem duran, ehli kerem, cömert, güler yüzlü, tatlı dilli, kendisini kimseden üstün, görmeyen ve her türlü kötü akımların tesirinden ve başıboşluktan kurtulmuş bir gençlik ikame etmiştir. Bu şekilde Ahilik teşkilatına mensup olan fertlerin iyiye ve güzele doğru yönelmelerine ve toplumun saadet ve sükûn içerisinde bir hayat sürmesine yardımcı olmuştur.²⁵

Kısacası Ahilik, bir taraftan dinî-tasavvufî düşünce ile fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak, diğer taraftan tekke ve zaviyelerde şeyh-mürîd ilişkilerini, iş yerlerinde usta-kalfa ve çirak münasebetlerini düzenlemek suretiyle Anadolu'da ahlakî ve meslekî eğitimin temellerini atmıştır.²⁶

4.2. İktisadî ve Ticarî Alanda Rol Modellik

Ahilik, hem Anadolu'da kurulduğu dönemde, hem de sonraki dönemlerde bir taraftan esnaf birliklerinin idarî işlerini düzenlemiş, diğer taraftan ortaya koyduğu prensiplerle aynı zamanda ticarî ve iktisadî alanlarda da faaliyet göstermek suretiyle Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde ekonomik anlamda ciddi bir katkı sağlamıştır.²⁷

Ahilik, bu süreçte Anadolu'nun sosyal hayatının düzenlenmesinde önemli fonksiyonlar üstlenmiş, cemiyeti bir bütün olarak ele almış, bütün sosyal grupların menfaatini düşünmüştür. Bir

²⁰ Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, s. 114; Çağatay, *Ahilik Nedir*, s. 33; Gülerman - Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 6. Ahilikte Eğitim konusu hakkında geniş bilgi için bkz. Meral Armağan Bakır, *Ahilik ve Meslekî Eğitim*, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

²¹ Faysal Çeker, "Ahlakî ve Sosyal Bir Teşkilat Olarak Ahilik", *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 7, S. 12, s. 96; Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2011, s. 39-41.

²² Kuzu, *Ahi Evren*, s. 75-76.

²³ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 3; Ekinci, *Ahilik*, s. 61.

²⁴ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 3; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 47.

²⁵ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 3; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 45.

²⁶ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 6; Kazıcı, "Ahilik", I, 540

²⁷ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 6; Kazıcı, "Ahilik", I, 540

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tarafından çatışmacılık, vurgunculuk, serbest rekabet ve aşırı kazancı reddederken, diğer taraftan uzlaşmacı davranmış, sosyal ve ekonomik münasebetlerin kurulmasını hedeflemiş, buna bağlı olarak da sosyal adalet, din ve ahlak kuralları ile geleneklere bağlı iş ahlakıyla toplumda uyumlu bir düzen ortaya koymuştur.²⁸

Bu yüzdendir ki Ahi dervişleri, yeni yurt edindikleri Anadolu coğrafyasında kalıcı olmanın iktisadî bağımsızlıkla mümkün olacağına inanmış, ticarî hayata önem vermiş ve bu alanda yoğun faaliyetler göstermişlerdir. Dolayısıyla bundan senelerce evvel bu günkü karma ekonomi sistemine yakın bir anlayış geliştirerek sermayeyi atıl bırakmayıp işletmek suretiyle iktisadi hayata canlılık kazandırmışlardır. Ahilikte özel teşebbüs ve mülkiyet kabul edilmiş, devletin rolü, özel teşebbüsün yeterli olmadığı alanlarda amme hizmetlerini yerine getirmek biçiminde değerlendirilmiştir.²⁹

Ahiler, bir taraftan üyelerini sanat ve mesleklerinde eğitip yetiştirmeye çalışırken diğer taraftan da üretici ile tüketici arasındaki münasebetlerin sosyal huzuru sağlayacak şekilde gelişmesinin devamına çalışmışlardır. Bu şekilde ortaya koydukları çalışma esasları sayesinde toplumda son derece insancıl ve demokratik esaslara dayalı bir disiplin oluşturmuşlardır. Ustaların, Ahi birlikleri tarafından belirlenen şartlarda ve belirli sayıda çırak çalıştırmaları, ayrıca ürettikleri eşyayı hem imalathanede ve hem de satış yeri niteliğindeki dükkânlarda bizzat ve imalatçı kârı üzerinden satışa çıkarmakla yükümlü tutulmuş olmaları neticesi Anadolu Türk toplumunda, Ahi Birlikleri çözülünceye kadar, sanayi alanında aracı sınıfın mevcudiyetine imkân tanınmamıştır.³⁰

Ahi Birlikleri, Anadolu Selçuklu devleti zamanında, mesleklere ait ihtilafları çözüme kavuşturmuş ve devlet ile olan münasebetlerin düzenlenmesine vasıta olmuşlardır. XIII. yüzyılın ikinci yarısının başlarına kadar da çoğunlukla Türk olmayan Bizans localarına bağlı Rum ve Ermeni ustaların elinde ve tekelinde bulunan sanat ve ticaret faaliyetlerine, Türk sanatkârların da katılmalarına ve varlıklarını sürdürebilmelerine imkân sağlamışlardır. Bu imkân neticesindedir ki Türk esnaf ve sanatkârları, gerek aralarında sağladıkları karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma sayesinde ve gerekse tekeli bir anlayışla faaliyet göstermeleri neticesinde sanat ve ticaret hayatında imtiyazlı bir konuma gelmişler ve iktisadî alanda söz sahibi olmuşlardır. Bu duruma mukabil olarak ise Bizans localarına bağlı Müslüman olmayan esnafın rekabet edebilme gücü giderek zayıflamıştır.³¹

Ahilik, ticarî alanda ortaya koyduğu bu ve benzeri faaliyetlerle bir taraftan Türklere, yeni yurtları Anadolu'da kendi sanat ve ticaretleri için farklı bir yaşam alanı açmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da Türklerin bu yeni yerleşim yerinde huzur ve sükûn içerisinde yaşamalarına ve burada kurulmuş bulunan Konya, Kayseri ve Sivas gibi birçok şehrin gelişip ticaret ve sanayi merkezi haline gelmesine önemli katkılarda bulunmuştur.³²

4.3. Siyasî ve İdarî Alanda Rol Modellik

Ahilik, ortaya koyduğu teşkilatçı anlayış ile Anadolu'da süratle yayılmış, bir taraftan şehir merkezlerinde, diğer taraftan köylere ve uç bölgelere kadar büyük bir nüfuz alanına sahip olmuştur. Anadolu'da bu şekilde teşkilatlanan Ahilik, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, toplumun sadece meslekî ve iktisadî hayatıyla değil, aynı zamanda siyasî ve idarî yönleri ile de ilgilenmiştir. Bu teşkilat, anarşi ve kargaşanın zuhur ettiği dönemlerde toplumun huzur ve bekası adına siyasî ve askerî güçlerini sahada kullanmak suretiyle önemli fonksiyonlar üstlenmişlerdir. Özellikle idare teşkilatının inkişaf etmemiş olduğu ilk devirlerde, bilhassa Moğol istilası sırasında şehirlerde ve küçük kasabalarda mahalli halk idaresinin temsilcisi konumunda olmuşlardır.³³

²⁸ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 6; Ekinci, *Ahilik*, s. 60; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 46-48.

²⁹ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 6; Ekinci, *Ahilik*, s. 65; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 50.

³⁰ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 7; Ekinci, *Ahilik*, s. 70; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 51.

³¹ Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 8; Güllü, *Ahi Birlikleri*, s. 120; Gülerman-Taştekil, *Ahi Teşkilatı*, s. 50; Sabahattin Güllü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977, s. 120.

³² Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 8; Çağatay, *Ahilik Nedir*, s. s. 31; Güllü, *Ahi Birlikleri*, s. 126; Ahilerin iktisadi hayattaki rolü için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Fütüvvet Ahlakı ve Teşkilatı (İktisadî Hayatta Ahilerin Rolü ve Faydaları)*, <http://hasankamilyilmaz.com/futuvvet-ahlaki-ve-teskilati.html>, Erişim tarihi: 10.04.2018.

³³ Kazıcı, "Ahilik", I, 541; Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 4; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 88.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ahilik teşkilatına pek çok alanda katkıları olmuş I. Alâeddin Keykubad, oğlu II. Gıyasettin Keyhüsrev tarafından öldürülünce, Ahiler, II. Gıyasettin'e karşı mücadele etmişler, II. Gıyasettin'in Köseadağ'da Moğollara yenik düşmesinden sonra Tokat ve Sivas'ı ele geçiren Moğollara karşı Kayseri'yi başarıyla savunmuşlardır. Ayrıca Osmanlı döneminde Düzmece Mustafa olayında da Bursa'yı savunmuşlardır.³⁴

Yine Selçuklu idarecilerinin kendi aralarındaki iktidar kavgaları sırasında ortaya çıkan yönetim boşlukları, ahi birlikleri tarafından doldurulmuştur. Bu durum, merkezi hükümetin gücünü kaybettiği durumlarda ahiliğin, aslında bir nevi yerel yönetim görevini yürüttüğünü ortaya koyması açısından da önemlidir. Kaynaklar, o dönemde ahilerin yönetimdeki rollerini şu şekilde anlatır: Ahilerin yaşadığı yerlerdeki törelerden biri de, bir şehirde hükümdar bulunmadığı takdirde, şehri ahiler yönetirdi. Bu tür yerlerde yaşayan ahiler, imkânlar ölçüsünde geleni gideni ağırlar, giydirir, altına binek çekerdi. Ahinin bu tür durumlardaki davranışları aynen bir hükümdarı andırırdı.³⁵

Şehirleri, idarî bakımdan kendi kendine yeterli bir hale getirip, halkı, haksız ve uğursuz kimselerin şerrinden koruyan, aynı zamanda güçlü bir teşkilat yapısına sahip olan ahi birliklerinin, siyasi bir teşekkül gibi beylik kurmak için herhangi bir teşebbüste bulduklarına rastlanmamıştır. Bundan da anlaşılıyor ki güçlü bir teşkilata sahip olan ahiler, merkezi hükümetin en zayıf olduğu dönemde bile bu güçlerini devlete karşı kullanmamışlardır. Dünyaya karşı hırs kapısını bu şekilde kapatan ahilerin, siyasi faaliyetlerindeki amaçları da sadece toplumun huzur içerisinde yaşamasını sağlamaya yönelik olmuştur.³⁶

Ahilik anlayışında devlet, fertleri koruyup gözetken bir baba ocağı, devlet başkanı da halkına karşı adaletli ve merhametli davranan, bu yüzden de saygı ve itaate layık bir liderdir. Bu yönetim anlayışında fertler, devlete karşı itaatkâr davranan, ona isyandan kaçınan ve zor zamanlarda devletin yanında durup, her türlü maddî ve manevî fedakârlığı yapan kimselerdir. Ahilikteki bu anlayış, sadece Selçuklular zamanındaki değil, aynı zamanda Osmanlılar dönemindeki siyasî faaliyetlerinin de temelini oluşturmuştur.³⁷

Ahi birlikleri, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de oldukça önemli roller oynamışlardır. Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yöneticilerinden, Osman Gazi, Orhan Bey, I. Murad, gibi yöneticiler aynı zamanda birer ahidirler. Hatta kuruluş döneminde merkezî idare ile devlet kadrolarının tamamı, bu teşkilatın liderleri ile aşiret beylerinden meydana gelmiş, aynı zamanda ilk Osmanlı ordusunun kurulmasına da büyük katkıda bulunmuşlar, Anadolu'da iç güvenliğin sağlanmasında yardımcı olmuşlar, böylece devletin bütün gücünü dış tehlikelere karşı kullanmasına yardımcı olmuşlardır.³⁸

Hem Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemindeki teşkilatlanma sürecinde, hem de Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve kültürel hayatının düzenlenmesinde mühim görevler ifa etmiş olan Ahi birlikleri, Osmanlı tarihinde ilk defa 1389 tarihinde Kosova savaşında görev almışlardır. Ahi Birlikleri, aynı zamanda muhtelif yerleşim merkezlerinde bulunan teşkilatları vasıtasıyla Osmanlı ordusunun ikmal ihtiyacını başarıyla karşılamışlar ve ayrıca Divan-ı Hümayunca lüzum görüldüğü takdirde, kâfi miktardaki üyesini, ordunun ihtiyacı olan mal ve hizmetleri üretmek üzere, sefere göndermişlerdir. Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde sefere çıkıldığı zamanlar, gidilecek yerlerdeki Ahi birliklerine haber verilmesi ve ne kadar savaş malzemesi ile yiyecek ve içeceğe sahip olduğuna dair bilgi alınması, ihtiyaç durumunda bu mal ve hizmetlerin ahi birliklerince karşılanması gibi durumlar yine ahi teşkilatının Osmanlı devletinde ifa ettiği diğer önemli görevleri arasındaydı. Ahi birliklerinin, özellikle Osmanlı Devleti bünyesindeki idarî ve siyasî rolleri, devletin merkezî yönetimi yeterince güçlendikten sonra yavaş yavaş yerini ticarî ve iktisadî alanlardaki çalışmalara bırakmıştır.³⁹

³⁴ Kazıcı, "Ahilik", I, 541; Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 5; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 88.

³⁵ İkinci, *Ahilik*, s. 100.

³⁶ İkinci, *Ahilik*, s. 101.

³⁷ İkinci, *Ahilik*, s. 101.

³⁸ İkinci, *Ahilik*, s. 101; Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 5; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 89.

³⁹ İkinci, *Ahilik*, s. 102; Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 6; Çağatay, *Ahilik Nedir*, s. 47; Gülerman-Taştekel, *Ahi Teşkilatı*, s. 6; Kuzu, *Ahi Evren*, s. 90.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Anadolu'nun İslamlaşma sürecinde Ahi evren ve Ahiliğin rol modeliği çalışmamız ile şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Ahi Evren, ilk tahsilini ailesinin yanında yapmış, dericilik mesleğini öğrenmiş ardından devrinin aklî ve naklî ilimlerini öğrenmek için o günkü ilim merkezlerinden kabul edilen Herat şehrine gitmiştir. Buradaki âlimlerden aklî ve naklî ilimleri öğrenmiş, Yeseviyye tarikatı şeyhlerinden bu tarikatın eğitimini almış, ardından o günün en önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen Bağdat'a gitmiş. Burada devrin büyük âlimlerinden ilim öğrenmiş, bu arada Abbâsî halifesi tarafından kurulan fütüvvet teşkilatına girmiş ve teşkilatın Anadolu'ya gönderdiği gönüllülerinden biri olarak hocası Evhadu'd-Din Kirmanî ile berber Kayseri'ye yerleşmiştir.

Hocası ile beraber Kayseri'ye yerleşen Ahi Evren, burada pek çok alanda topluma yol göstermiştir. Başta iş ahlakı olmak üzere ticaret ve sanat gibi pek çok alanda toplumu eğitmiş, bu sayede topluma hem iyi insan yetiştirmiş, hem de yetiştirdiği insanları meslek sahibi yapma konusunda kendilerine yardımcı olmuştur. Kayseri'de bulunduğu dönemde esnafın çarşısındaki iş yerinde kendi talebelerine önce meslek eğitimi öğretmiş, daha sonra çarşının içerisinde bulunan zaviyede onlara ahlakî ve manevî eğitim vermiştir.

Ahi Evren'in bu eğitim metodu zamanla Ahiliğin yayıldığı bütün Anadolu şehirlerinde uygulanmış ve böylece bu teşkilata mensub olanlar hem meslek sahibi olmuş, hem de ahlakî ve manevî bir terbiyeden geçerek toplumda iyi birer insan olarak yetişmişlerdir.

Kısacası, Ahi Evren, hem ilim ehli, hem meslek erbabı, hem de mürşitlik vasfı ile Anadolu coğrafyasının İslamlaşma sürecinde büyük bir rol modelik vazifesi görmüştür.

Ahilik ise bir teşkilat olarak üç önemli noktada rol modelik yapmıştır. Birincisi, ilmiye sınıfı alanında, ikincisi, maliye alanında, üçüncüsü ise harbiye alanındadır. Bunları, ahlakî ve meslekî eğitim alanı, iktisadî ve ticarî alan ile siyasî ve idarî alan olarak da ele almak mümkün.

Ahilik, ahlak alanında vermiş olduğu eğitim ile iyi insan yetiştirmeyi hedeflemiştir. Bu yüzden bireye öncelikli olarak toplumun içinde ve dışında nasıl davranması ve hangi özelliklere sahip olması gerektiği öğretilmiştir.

Ahi fütüvvet nâmelerinde ahlak kurallarının yanı sıra görgü kuralları da öğretilmiştir. Yeme-içme, konuşma, giyinme, yolda yürüme, alışveriş yapma, büyükleri ziyaret etme, hasta ziyareti, başsağlığı ziyareti, misafirlilik ve mezarlık ziyareti gibi hususlar, bu teşkilatın kendi mensuplarına öğretmiş olduğu başlıca adab-ı muaşeret kurallarındandır.

Ahilik, her insanın bir işi, bir sanatı olması gerektiği ilkesini kabul etmiş, işsizliği ahlaksızlık saymış, helal yoldan mal kazanmayı ön gören bir anlayışla toplum fertlerinin meslekî ve ahlakî değerlerinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.

Ahilikteki bu durum, cemiyette temiz ahlaklı ve yardımsever kişilerin sayısının artmasına katkıda bulunmuştur. Bunun neticesinde ise toplumda pek çok hayır kurumu inşa edilmiştir.

Kısacası Ahilik, bir taraftan dinî-tasavvufî düşünce ile fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerde şeyh-mürîd ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta-kalfa ve çırak münasebetlerini düzenlemek suretiyle Anadolu'da ahlakî ve meslekî eğitimin temellerini atarak bu alanda rol modelik yapmıştır.

Ahi dervişleri, yeni yurt edindikleri Anadolu coğrafyasında kalıcı olmanın iktisadî bağımsızlıkla mümkün olacağına inandıklarından dolayı, ticarî hayata da önem vermişler ve bu alanda yoğun faaliyetler göstermişlerdir. Özellikle ortaya koydukları çalışma kuralları ile toplumda son derece insancıl ve demokratik esaslara dayalı bir disiplin oluşturmuşlardır.

Bu durum, Bizans localarına bağlı Rum ve Ermeni ustaların elinde ve tekelinde bulunan sanat ve ticaret faaliyetlerine Türk sanatkarların da katılımları, onlara karşı rekabette bulunabilmeleri ve bu şekilde varlıklarını sürdürebilmeleri imkânını sağlamıştır.

Ahilik, Türklerin yeni yurtları Anadolu'da huzur ve sükûn içerisinde yaşamalarına ve bu yeni yerleşim alanında kurulmuş bulunan Konya, Kayseri ve Sivas gibi birçok şehrin gelişip ticaret ve sanayi merkezi haline gelmesine önemli katkılarda bulunmuştur.

Anadolu'da süratle yayılan, köylerde ve uç bölgelerde büyük nüfuza sahip olan bu teşkilat, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde, toplumun siyasî ve idarî yönleri ile de ilgilenmiştir.

Bu anlamda Selçuklular döneminde Moğollara karşı Kayseri'yi Osmanlı döneminde ise Düzmece Mustafa olayında Bursa'yı savunmuşlardır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yine Selçuklu idarecilerinin kendi aralarındaki iktidar kavgaları sırasında ortaya çıkan yönetim boşlukları, ahi birlikleri tarafından doldurulmuştur.

Burada belki de dikkat çekilmesi gereken en önemli husus, güçlü bir teşkilat yapısına sahip olan ahi birliklerinin, siyasi bir teşekkül gibi beylik kurmak için herhangi bir teşebbüste bulunmamalarıdır.

Ahi Birlikleri, Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde de oldukça önemli roller oynamışlardır. Osmanlı'nın kuruluş dönemindeki yöneticilerinden, Osman Gazi, Orhan Bey, I. Murad, gibi yöneticiler aynı zamanda birer ahidirler.

Yine Osmanlı Devleti'nin yükselme devrinde sefere çıkıldığı zamanlar, gidilecek yerlerdeki Ahi birliklerine haber verilmesi ve ne kadar savaş malzemesi ile yiyecek ve içeceğe sahip olunduğuna dair bilgi alınması, ihtiyaç durumunda bu mal ve hizmetlerin ahi birliklerince karşılanması gibi durumlar yine ahi teşkilatının Osmanlı devletinde ifa ettiği diğer önemli görevleri arasındaydı.

Sonuç olarak şunu söylemek isterim: Dindeki fikhî yorumların güncellenmesinin tartışıldığı bir dönemde, sadece fikhin değil, başta milli eğitim olmak üzere tüm kurumlarımızın İslam dininin inanç, ibadet, ahlak ve muamelat esasları göz önünde bulundurularak, ahiliğin ortaya koymuş olduğu esaslar çerçevesinde yeniden güncellenmesi gerekir diye düşünüyorum.

Beni sabırla dinlediğiniz için hepinize teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

Abdullah Kaya, “Anadolu'nun Türk ve İslam Yurdu haline Gelmesinde Ahiliğin Rolü ve Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C.7, S. 29, ss. 547-561.

Adnan Gülerman - Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1995.

Ahilik ve Meslek Ahlakı, Editör: Ömer Akdağ, KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, Konya 2016.

Ali Kuzu, *Ahi Evren*, Paraf Yayınları, Ankara 2013.

Faysal Çeker, “Ahlakî ve Sosyal Bir Teşkilat Olarak Ahilik”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2017, C. 7, S. 12, ss. 84-99.

<http://ahilik.net/ahilerde-ahlak-anlayisi/>. Erişim tarihi: 10.04.2018.

<http://hasankamiliymaz.com/futuvvet-ahlaki-ve-teskilati.html>. Hasan Kamil Yılmaz, *Fütüvvet Ahlakı ve Teşkilatı (İktisadî Hayatta Ahilerin Rolü ve Faydaları)*, Erişim tarihi: 10.04.2018.

http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302110400_0.pdf. Metin Hülagü, *Ahi Evran ve Ahilik*, s. 1, Erişim Tarihi: 07.04.2018.

İlhan Şahin, “Âhi Evran”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

Kadir Özköse, *Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi*, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, C, XV, S. 2, Sivas 2011.

M. Fatih Köksal, *Ahi Evren ve Ahilik*, Kırşehir Valiliği Kültür Hizmeti Yay. Kırşehir 2008.

Meral Armağan Bakır, *Ahilik ve Meslekî Eğitim*, Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

Mikail Bayram, *Ahi Evren (Tasavvufî Düşüncenin Esasları)*, TDV Yayınları, Ankara 1995.

Neşet Çağatay, *Ahilik Nedir*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.

Sabahattin Güllü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1977.

Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Sistem Ofset Yayıncılık, Ankara 2011.

Ziya Kazıcı, “Ahilik”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul 1988.

Zübeyir Tokgöz, *Ahi Evran ve Ahilik Sistemi*, Pelin Ofset Matbaacılık, Ankara 2012.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“MUHSİN” KAVRAMI ÇERÇEVESİNDE KUR’ÂN’DA MODEL İNSAN DAVRANIŞLARI

Şaban KARASAKAL*

Özet

Bütün dünyada, sanayileşme ile birlikte toplumsal dokuda çok hızlı değişiklikler olmuş, farklılaşmalar yaşanmıştır. Küçülen dünyada maddi refahın artması, insanların bir takım değerleri yitirmesine, güzelliklerin kaybolmasına sebep olmuştur. Batı’da meydana gelen kültür değişimi ile birlikte, topluma sunulacak modeller de değişmiştir. Kültürel etkileşim, İslâm toplumlarına da bugün aynı modelleri taşımaktadır.

İnsan eğitiminin ve dini eğitimin en etkin yolu, model ile eğitimidir. Kişilik ve karakter itibarı ile Kur’ân’ın istediği güzel insanı temsil etme veya yetiştirme meselesi, sadece bu çağda değil, tarihin her döneminde Müslümanların en önemli meselesi olmuştur. Başka bir ifade ile güzel insan modeli, tarihin her döneminde aranan bir insan tipolojisi olmuştur.

Eğitimde model insan, değiştiren, dönüştüren, insanları karakter ve davranışlarıyla etkileyen ve çevresine pozitif enerji veren, merkez insan demektir. Bu yüzden eğitimde önce model bulmak, sonra model olmak esastır. Kur’ân’ın tamamı bir “ahlak, kişilik ve karakter inşası kitabı” olarak kabul edilebilir. Kur’ân’da Hz. Peygamber bize, “üsve-i hasene” olarak takdim edilmekte, kendisi de “Ben mekârim-i ahlakı tamamlamak için gönderildim” buyurmaktadır. Kur’ân’da sadece peygamberlerde değil, peygamberlerin dışında da güzel insan modelleri ile karşılaşmaktayız. Kur’ân’da model insanlardan ve model davranışlardan bahsedilmesi, üzerinde mutlaka düşünülmesi gereken bir husustur. Kur’ân’da “Muhsin” kavramı; model insanın özelliklerini kendisinde barındırır bir şekilde âyetlerde, “mü’min, muttaki, ihsanlı ve sabırlı olan, sâlih amelleri, hayır ve hasenâtı en güzel biçimde yapan” kimsenin özelliği şeklinde kullanılmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm kelimenin anlamını bir yaşam biçimi olarak ele almakta, ihsan sahibi olabilmenin anlamını, iyilik ve güzel muameleyi bir ömür boyu, darlıkta ve bollukta yaşam biçimi haline getirebilmek olarak ifade etmektedir.

Biz bu çalışmamızda, Kur’ân-ı Kerîm’in kişilik ve karakter itibarı ile nasıl güzel bir insan modeli tavsiye ettiğini, bu model insanın davranışlarını, insanlarda güzel davranışların oluşabilmesi için ne yapmak gerekir? sorusunun cevabını, Kur’ân’daki “Muhsin” kavramı çerçevesinde inceleyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, ihsan, Muhsin, üsve, güzel davranış.

IN THE FRAMEWORK OF THE “MUHSİN” CONCEPT MODEL HUMAN BEHAVIORS IN THE QURAN

Abstract

All over the world, with industrialization, rapid changes have emerged in the social structure and occurred differentiations. Increasing material wealth in the shrinking world has caused people to lose some values and to die away goodness. With culture changing occurred in the West, models which would be presented to the society has changed. Today, culture interaction is to carry similar models into the Islamic societies, as well.

The most efficient way to educate a person and to teach a religion are to educate through a model. The issue of representing or raising a good person whom the Quran aims in terms of personality and character has been the most important issue of Muslims in all periods of history, not only in this age. In another words, a good person model has been a human typology sought in every period of history.

The model person in education refers to a central person who changes, transforms, affects people through his/her behavior, and gives positive energy to his/her surrounding. Therefore, it is essential to find a model firstly, and then be a model in education. The entire Qur’an could be regarded as "a book of morality, personality and character building". Muhammed the Messenger has been presented to us as “the best model” in the Qur’an, and himself has expressed “I was sent to complete good morals”. In the Qur’an, we encounter not only the Messengers but also the good people models besides the Messengers, as well. In the Qur’an, being mentioned about model people and model behaviors is a matter which must be considered on. In the Qur’an, the concept of “muhsin” who has characteristics of the model person is used in the form of “anyone who is a mumin, muttaqi, sincere

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

and patient, and who does good deeds, charity and goodness” in the most beautiful way. The Qur’an is to deal with concept of the word as a way of life, and expresses that meaning of being goodness and doing good deeds and kindness in a life time make them way of life in having trouble and abundant.

In this study, we will examine answers of the questions that how the Qur’an has suggested a good human model with his/her personality and character, what his/her behaviors are, and what we need to do to develop good behavior in people in the context of the Muhsin concept in the Quran.

Key words: the Qur’an, ihsan, Muhsin, üsve, good deed.

1. Giriş

Bütün dünyada maddi imkânlar arttıkça ve bilgi çoğaldıkça, değerlerden uzaklaşma ve yozlaşma yaşanmakta, sabrın, sevginin ve hoşgörünün giderek azaldığı görülmektedir. Her alanda hızlı bir değişimin yaşandığı günümüzde, içinde yaşadığı dünyada olayların ve çatışan değerlerin ortasında kendine yer tayin etmeye çalışan insan, tüm bu çift yönlü gelişmelere rağmen, çağına tanıklık etmek durumundadır.¹ Böylesi bir ortamda Kur’an’ın özelliklerini zikrettiği model insanı yetiştirme ve temsil etme, sadece günümüzde değil, tarihin her döneminde Müslümanların en önemli meselesi olmuştur. Başka bir ifade ile model insan ve model davranışlar, tarihin her döneminde aranan insan tipolojisi ve kimliği olmuştur.²

Bunu ifade adına Prof. Dr. Nevzat Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*³ isimli kitabının kapağında şunları söylemektedir. “Bugünün toplumsal yapısına baktığımızda, değerler artık cümle içinde kullanılan kelimelerden ibaret. Oysa değerleri gölgeleyerek toplumları değiştiren bütün kötülükler, ağaçlarda saklı kurtlar gibidir. Nasıl ki kurtlar ağacı içten kemirerek devirirse, sosyal yozlaşma ve kuralsızlık da toplumu böyle çürütür.”

Yeni bir kitap getirmemiş peygamberin bulunmasına karşılık bir peygamberin aracılığı olmaksızın insanlara doğrudan indirilmiş hiçbir ilâhî kitabın olmaması, dinlerde kutsal kitaplar kadar, bu kitapların hayata geçirilmesinde rehberlik ve örneklik edecek peygamberlerin, büyük önem taşıdığını göstermektedir. Nitekim Kur’an’da, “Bizimle karşılaşmayı ummayanlar: “Bize melekler indirilmeliydi yahut Rabbimizi görmeliydik değil mi?” dedi(ler).” (Furkân 25/21) meâlindeki âyetin ifadesine göre, Mekke putperestlerinin, arada peygamber olmadan vahyin bir melek vasıtasıyla indirilmesi yolundaki istekleri reddedilmiştir.⁴

Peygamberlerin gönderilişinin başlıca amacı, gönderildikleri toplumları veya bütün insanları Allah’ın iradesi doğrultusunda zihni ve amelî planda değiştirme ve dönüştürmedir. Peygamberleri eğitimci, düşünür vb. kişilerden ayıran en önemli özelliklerinden biri, onların vahiy yoluyla kendilerine bildirilen inanç, ibadet, ahlâk ilkelerini tebliğ etme yanında, bunların anlaşılması ve uygulanması hususunda insanlara model olma sorumluluğu taşımalarıdır. Kur’an-ı Kerim’de “Biz hiçbir elçiyi, Allah’ın izniyle itaat edilmekten başka bir amaçla göndermedik.” (Nisâ 4/64) meâlindeki âyette, bütün peygamberlerin kendilerine uyulması, dolayısıyla model alınmaları için gönderildiği belirtilir.⁵

İnsanlarda güzel davranışların oluşabilmesi için neler yapmak gerekmektedir? Kur’an-ı Kerim bu sorunun cevabının insanın kendi iradesinde bulunduğunu belirtmektedir. Kişinin kendisi istemedikçe güzel davranışlar oluşmaz. “Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah onların durumlarını değiştirmez. Allah da bir kavme kötülük istedi mi artık onu geri çevirecek yoktur.” (Ra’d, 13/11) meâlindeki âyet, değişim isteyen bir kişinin, önce kendi iç dünyasında bu değişikliği yapması ve bu niyetini hayata geçirmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu değişimin gerçekleşmesi için de, değiştirmek istediğimiz davranışların nasıl değişmesi gerektiğini bilmek, değişmek isteyen ve

* Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, BOLU. skarasakal@hotmail.com. ORCID ID: orcid.org/0000-0001-9275-4456.

¹ Kılıç, Sadık, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991, s. 9.

² Baş, Erdoğan, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur’an’ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu II*, Ed. Yavuz Ünal ve Ark., Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 82.

³ Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

⁴ Çağrı, Mustafa, “Hz. Muhammed/Örnek Oluşu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005, XXX/445.

⁵ Çağrı, “Hz. Muhammed/Örnek Oluşu”, XXX/444-445.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

değiştirmek istediğimiz kişileri tanımak gerekmektedir. Bu şekilde fertlerin değişmesi ile model davranış ortaya koyanların sayısı artacak ve toplumun olumlu yönde değişimi sağlanmış olacaktır.⁶

Biz tebliğimizde öncelikle, başlıkta geçen kavramların anlam alanını verecek, sonra da Muhsin kavramı çerçevesinde Kur'ân'da model davranışları inceleyeceğiz.

2. Kavramsal Alan

Çalışmamızın bu noktasında başlıkta geçen, “Muhsin”, “Kur'ân” ve “Üsve” kavramlarının anlam alanını inceleyeceğiz.

2.1. Muhsin:

İslam ahlakçıları, “Allah adâleti, ihsanı, akrabaya vermeyi emreder,” (Nahl, 16/90) meâlindeki âyete dayanarak bütün görevleri, “adâlet ve ihsan görevleri” olmak üzere ikiye ayırırlar. Adaletle ilgili hak ve görevler, hukuk ve ahlakın ortak konusudur. İhsanla ilgili görevler ise, sadece ahlakın konusudur. Adalet genellikle başkalarının haklarını ihlal etmemeyi gerektirirken, ihsan, bundan daha ileri giderek, başkalarının yararına olarak kendi haklarından fedakârlıkta bulunmayı, onlara iyilik etmeyi, model davranışlar sergilemeyi gerektirir. Bu sebeple ihsanla ilgili görevler, değer açısından adâletle ilgili görevlerden daha yüksektir. İnsanların birbirlerine karşı çeşitli hal ve şartlara göre, ihsan türünden pek çok görevleri vardır. Allah rızası için iyilik yapma niyetine dayanması şartıyla yapılan her hayırlı iş, söylenen her hayırlı söz, hatta gönülden geçirilen iyi niyet ve duygular birer ihsandır, bunu yapan da Muhsin'dir. İslam ahlâkı açısından her insan, kendi özel şartları nispetinde ihsanda bulunabilir. Varlıklı birisinin yüzlerce insana geçim imkânı sağlaması ihsan olduğu gibi, bir yetimin başını okşamak yahut bir çaresizi teselli edip gönlünü rahatlatmak da birer ihsandır.⁷

İhsan kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de türevleriyle birlikte elli bir defa geçmektedir.⁸ Bunlardan ihsan kalıbı değişik şekillerde on iki âyette⁹, (مُحْسِن) kalıbı dört âyette¹⁰, (مُحْسِنُونَ) kalıbı bir âyette¹¹, (مُحْسِنِينَ) kalıbı 34 âyette¹², (مُحْسِنَات) kalıbı ise, yalnızca bir âyette¹³ geçmektedir.

Meşhur Cibrîl hadisinde Hz. Peygamber (sav) ihsanı, “Allah'a O'nu görüyormuşçasına ibadet etmendir. Her ne kadar sen O'nu görmüyorsan bile O seni görüyor.”¹⁴ şeklinde tarif etmiştir Burada bizzat Allah'ı görmek değil, Allah'ın sıfatlarını ve azametini göz önünde bulundurmaya kastedilmektedir. Mü'min ibadetini ihsan üzere yapar yani en güzel şekilde, ibadetin amacına ve hikmetlerine uygun bir şekilde yapar. Bu da Allah'ı görüyor gibi bir duygu içerisinde olmakla mümkündür.¹⁵ Hadisteki ihsan kavramı, “ibadeti en güzel biçimde yapma” anlamında özel bir terim olarak kullanılmıştır. Ancak terim, daha genel anlamda, bütün işlerin en hayırlı ve en güzelini yapma anlamına gelmektedir. Kur'ân'da bu şekilde iyilik yapanlar, “Muhsinler/ihsan sahipleri” olarak övülmüşlerdir.¹⁶

⁶ Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994, s. 34.

⁷ Çağrı, Mustafa, “İhsan”, *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşamın Ansiklopedisi*, ed. İ. Kâfi Dönmez, MÜİFV. Yayınları, İstanbul 2006, II/893.

⁸ Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982, s. 204.

⁹ Bkz. Bakara, 2/83, 178, 229; Nisâ, 4/36, 62; En'âm, 6/101; Tevbe, 9/100; Nahl, 16/90; İsrâ, 17/23; Ahkâf, 46/15; Rahman, 55/60 (2 defa).

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125; Lokmân, 31/22; Sâffât, 37/113.

¹¹ Bkz. Nahl, 16/128.

¹² Bkz. Bakara, 2/58, 195, 236; Âl-i İmrân, 3/134, 148; Mâide, 5/13, 85, 93; En'âm, 6/84; A'râf, 7/56, 161; Tevbe, 9/91, 120; Hûd, 11/115; Yûsuf, 12/22, 36, 56, 78, 90; Hac, 22/37; Kasas, 28/14; Ankebût, 29/69; Lokmân, 31/3; Sâffât, 37/80, 105, 110, 121, 131; Zümer, 39/34, 58; Ahkâf, 46/12; Zâriyât, 51/16; Mürselât, 77/44.

¹³ Bkz. Ahzâb, 33/29.

¹⁴ Müslim, b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, İmân 1, 5; Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhi Buhârî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, İmân 37; Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünenü Tirmîzî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, İmân 4.

¹⁵ Ece, Hüseyin K. *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000, s. 294.

¹⁶ Çağrı, “İhsan”, II/893.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“*Hangi insan, din yönünden, iyilik edici olarak yüzünü Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim dinine tâbi olandan daha güzel olabilir?*” (Nisâ, 4/125) âyetinde bildirildiği gibi ihsan sahibi olanları Allah, “Muhsin” diyerek övmektedir. Muhsin, güzellik sergileyen, güzel işleri layık oldukları bir şekilde yapan, bol bol ihsanda bulunan demektir.¹⁷ Allah ihsan sahibi olan Muhsinlerle beraberdir, onları sever, onları korur, onlara dünya ve ahirette iyilikler verir.¹⁸

Mü'minler, inandıkları Rablerinden öğrendikleri ihsan ahlakıyla, sürekli ihsanda bulunur, Muhsin olmaya çalışırlar.¹⁹ Muhsinler, bütün işlerini Allah'ın razı olacağı şekilde ve takvaya uygun olarak yaparlar. Onlar çirkin, bayağı, kötü zararlı ve faydasız amellerden, faaliyetlerden uzaklırlar. Muhsin olanlar, insanlar içerisinde güzel davranışların, işleri güzel yapmanın sembolüdürler.²⁰

2.2. Kur'ân

En özlü tarife göre Kur'ân-ı Kerîm, “Cebrâil vasıtasıyla, Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla âyet âyet, bazen de sûreler halinde, Allah katından indirilmiş²¹, Mushaflarda yazılmış, tevatürle nakledilmiş, lafzının okunmasıyla ibadet olunan²², kendisine has özellikleri ihtiva eden Allah kelâmı”²³ dır.²⁴

“*Bu (Kur'ân) apaçık Arapça bir dildir.*” (Nahl, 16/103) “*Bu (Kur'ân), insanlar için bir açıklama (beyan); takvâ sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür*” (Âl-i İmrân, 3/138) meâlindeki âyetlerde de buyurulduğu gibi, bir hatırlatma, insanlar için bir beyan ve hidayet rehberi, yaşayanlar için bir inzar, dileyenler için bir vaaz ve nasihat olan, açık ve açıklayıcı, yani “mübîn” vasfına sahip olan Kur'ân-ı Kerîm, kendine has bir üsluba sahip olmasına karşın, ilk muhatapları tarafından anlaşılması ve hayata geçirilmiştir.²⁵

Kur'ân'ın daveti, özel değil geneldir. Anlamları da sınırlı değil, sınırsızdır, her âyet, her zamanı ve muhatabı bir yönüyle ilgilendirir. Bu sebeple Kur'ân'ın anlamlarını, onun indirildiği sırada Arapların ulaştığı ilmî seviyeye tahsis etmek mümkün değildir. Kur'ânî kavramlarla ifade edilen anlamların anlaşılmasında, anlayışların her devirde değişik olması, makul bir iştir.²⁶ Kur'ân-ı Kerîm'i dikkatle inceleyen, temel işlev ve hükümlerini tetkik eden bir kişi, onun sadece indirildiği Arap toplumuna değil, kıyamete kadar gelecek olan tüm fert ve toplumlara hitap ettiğini, insanların ferdi ve toplumsal temel ihtiyaç ve sorunlarına cevap verebilecek nitelikte olduğunu görecektir.²⁷

Onda yer alan herhangi bir konuda bilgi edinmek ve hükme varabilmek için çoğunlukla Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını gözden geçirmek gerekebilir. Kur'ân'ın tek tek her âyeti veya aynı anda indirilen âyet toplulukları, hangi taraftan bakılırsa, farklı bir renk ve görüntü veren kristal gibi, bakana ve bakış açısına göre farklı manalar arz eder ve önemli bilgiler verir. Meselâ: “*Yiyiniz, içiniz; fakat israf etmeyiniz. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.*” (A'râf, 7/31) meâlindeki âyette zımnen, 1- Tevhid akidesi, 2- Ahkâm, 3- Ahlâk, 4- Ekonomi, 5- Sıhhati koruma gibi birçok konuya aynı anda yer verilmiştir.²⁸

¹⁷ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 294.

¹⁸ Mesela bkz. Bakara, 2/195; Mâide, 5/13, 85, 93; A'râf, 7/57; Tevbe, 9/120; Ankebût, 29/69.

¹⁹ Mesela bkz. Bakara, 2/112; Nisâ, 4/125; Nahl, 16/127.

²⁰ Ece, *İslam'ın Temel Kavramları*, s. 294-295.

²¹ Bakara, 2/97; İsrâ, 17/106; Şuarâ, 26/192-195; Neml, 27/6; Zümer, 39/1; Mü'min, 40/2; Fussilet, 41/2; Necm, 53/5-6; Tahrîm, 67/4.

²² Eroğlu, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002, s. 26.

²³ Bakara, 2/75; Tevbe, 9/6.

²⁴ Duman, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân ve Müslümanlar*, Fez Yayınları, Ankara 1996, s. 37-50; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yayınları, Ankara 1988, II/9; Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 84; Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya 1995, s. 9-13; Eroğlu, *Kur'ân Tarihi*, s. 21-22.

²⁵ Cebeci, Lütfullah, “Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru” *Zaman Gazetesi Yayınları*, İstanbul 1989, s. 143.

²⁶ Aşur, Muhammed Tahir b., *Tefsîrü't-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus 1997, I/144-145.

²⁷ Duman, *Nüzul*, s. 115-116.

²⁸ Duman, *Nüzul*, s. 110.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2.3. Üsve/Model

Klasik veya modern eğitim sistemlerinde, önemli metotlardan birisi de “örnek alma” veya “örnek olma”dır. Örnek alma aile içinde önce anne-baba ile başlar. Anne babanın çocuğuna model olacak davranışlar sergilemeleri, çocuğun da o davranışları yapmaya yatkınlık kazanmasına sebep olur. Bu yatkınlık, çocuğun güzel davranışlar kazanmasında önemli bir faktördür.²⁹

İşte bu anlamda Kur’ân’da üç yerde geçen “üsve”³⁰ kelimesi, iyi veya kötü, üzüntü veya sevinç veren, başkalarına örnek teşkil edecek haslet veya “imam gibi kendisine tabi olunan, uyulan, izi takip edilen”, örnek veya model kişiye uymak ve onun ardınca gitmek³¹ demektir.

İnsan, doğduğu andan itibaren her hususta bir örneğe muhtaçtır. Çünkü o, dil, din, ahlâki vasıflar, alışkanlıklar vs. hayatını şekillendiren bütün fikir, inanış ve faaliyetlerini, hep kendisine sergilenen örnekler ve onlardan aldığı intibalarla oluşturur. İnsanlar örneklerini model insanlardan değil de, şahsiyeti zaafa uğramış, olumsuz modelleri kendilerine rehber olarak seçerlerse, bu yanlışın telafi edilmesi ve aradaki açığın kapatılabilmesi mühim bir görevdir. Çünkü Allah Teâlâ; “*O gün her sınıf insanı imamlarıyla birlikte çağıracağız.*” (İsrâ 17/71) buyurmakta ve insanların dünyada takip ettikleri kimselerle beraber cennete veya cehenneme gideceklerini bildirerek, herkesin hayatta kendisine güzel ve doğru yolda giden bir önder seçmesini, Sâlih kimselerin topluluğuna dâhil olmasını istemektedir.³²

İnsanlara belli inanç ve değerlerin benimsetilmesinde, soyut anlatımdan çok, somut örneklerin etkili olduğu bilinmektedir. Bu sebeple ilâhî kitaplardaki emir ve yasakların hayata nasıl geçirileceğini göstermek için mutlaka bir uygulayıcıya ihtiyaç vardır. Bu uygulayıcı peygamberdir; diğer uygulamaların ilâhî kitaplardaki hükümlere uygunluğunun ölçüsü de, peygamber tatbikatıdır. Zira Allah peygamberleri doğru yolun rehberleri kılmış, onları örnek alıp izlemeyi emretmiştir (En’âm 6/90). Birçok âyette emir ve yasakların doğrudan Resûl-i Ekrem’e yöneltilmesi de, onun davranışlarında ümmetine örnek olmakla yükümlü kılındığına ve muhataplarına model olarak gösterildiğine delâlet etmektedir. Model davranış ifadesi sadece günümüz için düşünülmemelidir. Esasen önceki peygamberler de sonrakiler için birer örnektir; nitekim Hz. İbrâhim ve onun yolundan gidenler, Hz. Muhammed’e model olarak gösterilmiştir (Mümtehine 60/4). Geçmiş peygamberlerin tebliğ mücadelelerine dair Kur’ân’da verilen bilgilerin asıl amacı da, bunların Hz. Peygamber için örnek oluşturmasıdır.³³

Hz. Aişe’ye Peygamber’imizin ahlâki sorulduğunda, “*siz hiç Kur’ân okumuyor musunuz? O’nun ahlâki Kur’ân’dı*”³⁴ cevabı ile Hz. Peygamber’in ahlâki hakkında Kur’ân’da ifade edilen, “*Sen, büyük bir ahlâk üzerindesin.*” (Kalem, 68/4) meâlindeki âyet arasındaki münasebet, oldukça açıktır. Büyük müfessir Zemahşeri (ö.538/1143), Hz. Peygamber’in ahlâkının yüceliğini, “düşmanlarından çok şiddetli sıkıntılar çekmesine rağmen onlara tahammül etmesi, güzel tepki vermesi (kötü karşılık vermemesi), onları güzel idare etmesi”³⁵ ile açıklamıştır.

3. Model İnsan Davranışları

Kur’ân-ı Kerîm’de türveleriyle birlikte tekil ve çoğul olarak geçen Muhsin kalıplarına baktığımız zaman, genellikle güzel davranmak şeklinde ifadelerle, âyetlerde geçen fiilleri yapanlar övülmektedir. Çünkü Kur’ân, “*O, hanginizin daha güzel iş yapacağını denemek için ölümü ve hayatı yarattı.*” (Mülk, 67/2) meâlindeki âyette görüldüğü gibi, güzel davranışlar ortaya koymayı, insanın varlık sebebi olarak tanımlamıştır. Bu şekilde Kur’ân’ın, hayatın amacının güzel davranışlar ortaya

²⁹ Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2001, s. 20.

³⁰ Ahzâb 33/21; Mümtehine, 60/4, 6.

³¹ İsfahânî, Ebi’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağıb, *el-Müfredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Tahkik. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü’l-Mârifet, Beyrut tsz. s. 18; Zemahşeri, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fî Vücûhi’t-Te’vîl*, ysz, 1385/1966, III/515.

³² Çelik, Ömer-Öztürk, Mustafa-Kaya, Murat, *Üsve-i Hasene Kullukta-Ahlâkta Âdâbda En Güzel İnsan*, Erkam Yayınları, İstanbul 2003, I/53.

³³ Çağrı, “Hz. Muhammed/Örnek Oluşu”, XXX/445.

³⁴ Müslim, Salâtü’l-müsafirin, 139.

³⁵ Zemahşeri, Keşşâf, IV/573.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

koymak ve bu davranışları sergileyerek, diğer insanlara model olmak bakımından da estetik bir duruş sergilediği görülmektedir.³⁶

Kur'ân-ı Kerîm öncelikle, “*Güzel davrananlara yol gösterici ve rahmet olarak (indirilmiştir)*” (Lokman, 31/3) meâlindeki âyette, güzel davranışta bulunmak isteyenler için ve onları müjdelemek üzere Arap diliyle (Ahkâf, 46/12) indirilmiş yol gösterici bir kılavuz olduğunu söylemektedir. “*Erkek ve kadından her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu (dünyada) hoş bir hayatla yaşatırız, onların ücretini yaptıklarının en güzeliyle veririz.*” (Nahl, 16/97) meâlindeki âyette de, iman ettikten sonra güzel davranış sergileyenlerin, hem bu dünyada hem de ahirette büyük mükâfat kazanacaklarını bildirmektedir. Âyette iman ile güzel davranışın birlikte zikredilmiş olması dikkat çekmektedir. Yani sadece inanmış olmanın yetmediği, aynı zamanda güzel davranışları hayatın bir parçası haline getirmek gerektiğine dikkat çekilmektedir.³⁷

Kur'ân, ferdin ve toplum inşasında, teorik bilgilerden ziyade pratik ve “yaşanmış hayatlara” atıfta bulunur. Bunları anlatırken ilk insan ve ilk toplumdan başlayarak geçmiş ve gelecek arasında köprü kurar. Nübüvvet halkasına dikkat çekmekle, tarih boyunca seçkin peygamberlerin rehberliğine de vurgu yapmaktadır. Kur'ân sadece peygamberlerin hayat panoramalarını anlatmaz. Aynı zamanda Sâlih insanların kıssalarına da yer verir. Vahiy bu Sâlih insanları geleceğe taşıyarak inşa edeceği fertlerin önüne örnek modeller olarak koyar. Çünkü fert veya toplumun inşasında “model karakterler”, değer üretmede özel bir konuma sahiptirler. Ahlakın inşasında teorik bilgilerden ziyade “yaşanmış hayatlar”, daha etkili ve kalıcıdır.³⁸

3.1. Kur'ân'da Model Davranışlar

Bu başlık altında, insanların günlük hayatlarında her zaman karşı karşıya kaldıkları davranışlardan bir kısmını³⁹, Kur'ân'da model davranışlar örneğinde, çalışmanın boyutlarını da göz önüne alarak sınıflandırmaya çalışacağız.

3.1.1. Güzel Söz/lü Olmak

Kur'ân'daki model davranışların en önemlilerinden birisi, güzel söz ve güzel sözlü olmaktır. Çünkü insanlar arası iletişimde, edeb kâidelerine tâbî kılınması gereken beşerî davranışlarımızın başında, söz/konuşma gelmektedir. Söz/konuşma, kişinin aklî ve kalbî seviyesini, îmânî ve ahlâkî durumunu gösteren lekesiz bir ayna gibidir. Kur'ân-ı Kerîm değişik söz üsluplarına birçok âyetinde,⁴⁰ özellikle dikkat çekmektedir. Kullandığımız söz üslubuna beşerî münasebetler açısından da, uhrevî açıdan da dikkat edilmelidir. Çünkü insanın söylemiş olduğu sözler, “*İnsan hiçbir söz söylemez ki, yanında gözetleyen yazmaya hazır bir melek bulunmasın.*” (Kâf, 50/18) meâlindeki âyetin ifadesine göre, karşısına çıkacak şekilde kayıt altına alınmaktadır.

Acaba Kur'ân, bizden nasıl bir konuşma üslubu istemektedir? Öncelikle insanlar “*kavl-i hasen*” (Bakara, 2/83) ile güzel ve düzgün ifadeler kullanmaya, davet edilmektedir. Kur'ân'da her hususta doğru, samîmî ve âdil olmamız emredilerek, “*kavlên sedîdâ/doğru söz*” (Nisâ, 4/9) söyleyin denilmektedir. Anne-babaya karşı “öf” bile deme, onlara; “*kavlên kerîmâ/ikramkâr ve iltifatkâr söz*” (İsrâ, 17/23) söylenmesi istenmektedir. Muhtaç ve mahrumlara verecek bir şey bulunamıyorsa, hiç olmazsa onlara karşı, “*kavlên meysûrâ/gönül alıcı, ruhu dinlendirici, teselli edici bir söz*” (İsrâ, 17/28) söylenmesi istenilmektedir. Başa kakmak ve gönül incitmek suretiyle ecri zayi edilen bir sadakadansa “*kavlün ma'rûfun/tatlı bir söz*” (Bakara, 2/263) daha hayırlıdır denilmektedir. Himayeye muhtaç yetimlere, yakın akrabaya, yoksullara karşı yine “*kavlên ma'rûfâ/ güzel söz ve tatlı dille*” (Nisâ, 4/5, 8) konuşulması istenmektedir. Hatta “*(Miras düşmeyen) Akrabalar, öksüzler, yoksullar da (miras)*

³⁶ Altıntaş, Hayrani, “Kur'ân ve Estetik” *AÜİFD*, Ankara 1988, XXXVIII/84.

³⁷ Mutluel, Osman, *Kur'ân ve Estetik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 141-142.

³⁸ Tan, Zeki, “Lokman Süresi 12-19 Âyetleri Bağlamında Baba Çocuk İlişkisi”, *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, Edt. Mehmet Emin Yurt- Osman Bayraktutan, Iğdır 2016, s. 211.

³⁹ Kur'ân'ın güzel olarak vasıflandırdığı bu davranışlar hakkında geniş bilgi için bkz. Mutluel, *Kur'ân ve Estetik*, s. 147-169.

⁴⁰ Mesela bkz. Bakara, 2/235, 263; Nisâ, 4/5, 8, 9, 63; En'âm, 6/112; İsrâ, 17/23, 28; Tâ-Hâ, 20/44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

taksim(in)de hazır bulunursa bir şeyler vererek onları da ondan rızıklandırın (gönüllerini hoş edin) ve onlara güzel söz söyleyin.” (Nisâ, 4/8) meâlindeki âyetin ifadesine göre, miras bölümünü esnasında orada bulunan, ancak miras hakkı bulunmayan yakın uzak akrabalara ve yetimlere güzel sözler söylenmesi gerekmektedir.

Hatta kalbinde eğrilik bulunan kimselere karşı herhangi bir fitneye veya yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için yine, *“kavlen ma'rûfâ/yerinde ve uygun bir söz”* (Ahzâb, 33/32) söylenmesi istenilmektedir. Dahası zâlimlerin kalbini yumuşatmak için, *“kavlen leyyinâ/yumuşak söz”* (Tâ-Hâ, 20/44) söyleyin denilmektedir.

Güzel sözlü olmakla ilgili bu âyetlerin yanında, Kur'ân'ın men ettiği konuşmalar da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm, şirk ve küfür ehlinin hakikat dışı ifadelerinin, *“vebâli çok büyük söz”* (İsrâ, 17/40), *“boş söz”* (Râd, 13/33) ve *“tenâkuz dolu söz”* (Zâriyât, 51/8-9) olduğunu bildirmektedir. Başta şirk, nifak ve küfür gibi Allah'a karşı olan her türlü *“Kavle'z-zûr/yalan sözü”* (Hacc, 22/30) de, şiddetle yasaklamaktadır. Bu hususta bir hadis-i şerîfte: *“Allah katında en kötü kimse, ağzının bozukluğundan dolayı insanların kendisiyle buluşmayı ve görüşmeyi terk ettiği kimsedir.”*⁴¹ buyrulmaktadır.

3.1.2. Güzel Tebliğ

Başta peygamberlerin, Allah'tan aldıkları emir ve yasakları eksiltmeden ve artırmadan olduğu gibi insanlara bildirmek⁴² demek olan tebliğ, aynı zamanda insanların emir ve yasakları başkalarına nakletmesidir.

Tebliğde herkes tarafından uyulması gereken bir takım prensipler bulunmaktadır. Öncelikle tebliğde sert hitapların, menfî bir tesir meydana getireceği bilinmelidir. Bu yüzden Kur'ân'da, tatlı dille, güler yüzle, nefret ettirmeden, müjdeleyen ve muhabbeti artıran bir üslup ile konuşulması öğütlenmektedir. Tebliğ esnasında, *“kavlen belîgâ/ gönüllere işleyecek tesirli ve belîg bir söz”* (Nisâ, 4/63) söylenmesi istenilmektedir. Ayrıca tebliğ veya irşâdın sıradan sözlerle değil; belîg/ruha tesir edecek, güzel, hikmetli, edebî ve titizlikle seçilmiş özlü ifadelerle yapılması da, ilâhî emirler cümlesindedir. Bu hususta âyet-i kerîmede *“(Rasûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütlerle davet et!”* (Nahl, 16/125) buyrulur.

Bunlardan başka, tebliğde model davranışlar sergileyebilmek için uyulması gereken prensiplerin başlıcalarını: “Basiret üzere insanları Allah'a davet etmek (bkz. Yusuf, 12/108), bu davet karşılığında onlardan maddî ya da manevî herhangi bir karşılık beklememek (bkz. Şuarâ, 26/109, 127, 145, 164), muhatapların durumuna göre davranmak (bkz. Nahl, 16/125), baskı ve zorbalıktan uzak durmak (bkz. Kehf, 18/29; Zümer, 39/41)” şeklinde özetleyebiliriz.

Hz. Peygamber'in yüce ahlakı tebliğ, tebyin, davet ve irşadına olduğu gibi yansımış; O, Allah yoluna Nahl sûresi, 16/125. Âyette buyrulduğu gibi, hikmet ve mev'ize-i hasene ile davet etmiş ve mücadele etmesi gerektiğinde en güzel mücadele yöntemini tercih etmiştir. Davette böyle bir metodu Hz. Musa'da da görüyoruz. Allah Teâlâ, kendini ilah kabul eden Firavun'a, Hz. Musa ve Hz. Harun'u tebliğ için gönderirken ona *“yumuşak söz söylemelerini”*, yumuşak sözün tesirli olabileceğini ifade için de *“Umulur ki ibret alır veya korkar”* (Tâ-Hâ, 20/44) buyurmaktadır. Bu iki âyette görüldüğü gibi gerek Hz. Peygamber, gerekse Hz. Musa, her türlü sıkıntıya rağmen eziyetlere sabırla mukavemet göstermiş, yumuşak bir dil kullanmış, yöntem olarak en güzel mücadele yöntemini tercih etmiş, insanlara hikmet ve güzel öğütlerle yaklaşmışlardır. İşte bu, Kur'ân'ın müşahhas misallerle bize sunduğu model davranışlardandır.⁴³

3.1.3. Güzel Sabır

İnsanların kazanması gereken model davranış çeşitlerinden bahsederken Kur'ân, bunlardan birinin güzel davranışlara devam etmede ve musibetler karşısında güzelce sabretmek olduğunu belirtir. Canlı misal olarak da Hz. Yakub'un hali ve sözleri anlatılır. Oğullarının kardeşleri Yusuf'a yaptıklarına karşı Hz. Yakub sadece, *“Herhalde, nefisleriniz sizi aldatıp bir işe sürükledi. Artık tek*

⁴¹ Buhârî, Edeb, 48.

⁴² Isfehânî, Müfredât, s. 60.

⁴³ Baş, “Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'ân'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli”, s. 85-86.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çarem güzelce sabretmektir. Dediğimize (dayanmak için) ancak Allah'tan yardım istenir" (Yusuf, 12/18) demiştir.

Kur'ân sabır konusunda model olarak "ne güzel bir kul" diye tavsif edilen Hz. Eyüp'ten de bahsetmektedir. "Eline bir demet sap al, onunla vur da yeminini bozma." Gerçekten biz onu sabreden (bir kul) bulmuştuk. Ne güzel kuldu, o daima (bize) başyururdu." (Sâd, 38/44) meâlindeki âyette, acılarına sabrettiği için, sadakatinden dolayı kendisine kızan hanımına ettiği yeminle alakalı pişmanlığından bahsedilerek, kendisine yol gösterilmektedir.

3.1.4. Güzel Zanda Bulunmak

Toplum hayatı yaşayan insanın davranışlarının düzeltilmesi ve güzelleştirilmesi, herhangi bir olumsuzluk karşısında insanın nasıl davranacağına dair Kur'ân'da birçok âyet bulunmaktadır. Bunlardan birisi, toplumsal barış açısından da oldukça önemli olan güzel zanda bulunmaktır. Kur'ân, genel olarak zandan sakınmayı emreden âyetlerin⁴⁴ yanında, yaşanmış meşhur bir örnek üzerinden inananlara kılavuzluk yapmaktadır.

Bu meşhur olay ifk hadisesidir. İfk sözlükte, "iftira, en kötü ve en çirkin yalan"⁴⁵ demektir. Kur'ân'da ifk kelimesi, Hz. Âişe ile alakalı olay hakkında, ilgili âyetlerde (bkz. Nûr 24/11-22) iki defa (Nûr 24/11, 12) geçmektedir. Hz. Peygamber Mustalik Gazvesi'nden dönerken beraberinde götürdüğü eşi Hz. Âişe, konakladıkları yerde ihtiyacını gidermek üzere ordugâhtan uzaklaştığında yolda boynundaki gerdanlığının düştüğünü fark ederek onu aramaya başlar. Bu arada da kabile hareket eder. Ordunun artçı görevlilerinden Safvân b. Muattal es-Sülemî kamp yerini kontrol ederken Hz. Âişe'yi görür. Meydana gelen gecikme, başlangıçta kötüye yorumlanmamışken, Abdullah b. Übey b. Selûl'un başlattığı dedikoduyla birlikte, iç huzursuzluklara yol açmıştır. Sonradan bu dedikoduyu duyan ve üzüntüsünden hastalanan Hz. Âişe, Hz. Peygamber'den izin alıp babasının evine gitmiştir.⁴⁶

Olaya çok üzülen Hz. Peygamber konuyu bazı yakınlarıyla istişare etmiştir. Hz. Ömer (r.a.)'in "Sübhânallah! Bunu konuşmamız bize yaraşmaz. Bu, apaçık bir iftiradır" diyerek güzel zanda bulunmuştur. Hz. Ömer (r.a.)'in bu sözleri üzerine, "Onu işittiğiniz zaman inanan erkek ve kadınların, kendiliklerinden güzel zanda bulunup: "Bu, apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi? Onu işittiğiniz zaman, "Bunu konuşmamız bize yakışmaz, haşa, bu, büyük bir iftiradır." demeniz gerekmez miydi?" (Nûr, 24/12, 16) âyeti kerîmesinin nâzil olduğu bildirilmektedir.⁴⁷ İfk hadisesinde, Ebû Eyyub el-Ensârî, Sa'd b. Muâz ve Zeyd b. Harise'nin de olay kendilerine intikal ettiği zaman "Sübhânallah! Bunu konuşmamız bize yaraşmaz. Bu, apaçık bir iftiradır!"⁴⁸ diyerek güzel zanda buldukları bildirilmektedir.

3.1.5. Güzel İşlerde Aracı Olmak

Kur'ân, insanların olumlu veya olumsuz işlerinden sorumlu olacaklarını bildirmektedir. İnsanlar kendi yaptıklarının yanında, örnek oldukları, tavsiye ettiği için başkalarının yaptıkları, iyi veya kötü davranışlardan da sorumlu tutulacaklardır. Kur'ân'ın ifadesine göre, "Kim güzel bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Kim kötü bir (işe) destek olursa, onun da o işten bir payı olur. Allah her şeyi gözetip karşılığını verendir." (Nisâ, 4/85) meâlindeki âyette ifade edildiği gibi bu sorumluluk, özellikle kıyamet günü ön plana çıkacaktır.

Bundan başka insanlara kötü örnek olduğunda nelere mal olacağı hususu da, "Onlara: "Rabbimiz ne indirdi?" dendiği zaman, "Evvelkilerin masalları!" derler. Kıyamet günü hem kendi

⁴⁴ Mesela bkz. Âl-i İmrân, 3/154; Nisâ, 4/157; En'âm, 6/148; Hucurât, 49/12; Necm, 53/23.

⁴⁵ İsfehânî, Müfredât, s. 19.

⁴⁶ Pânîpetî, Kâdî Muhammed Senâullâh el-Osmânî el-Hanefî el-Müceddidî, *et-Tefsîru'l-Mazharî*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Mektebetü Fârûkiyye, tsz. ysz., V/163-166.

⁴⁷ Vâhidî, Ebû'l-Hasen en-Nisâburi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Saîd Mahmûd Ukayyil, Dârü'l-Ceyl, Beyrut tsz., s. 238; Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1377, VI/159; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü's-Şâb, Kahire 1968/1387, VI/158; Zebîdî, Zeynüddin Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, çeviri ve şerh Ahmed Nâim, Ankara 1993, II/351.

⁴⁸ Suyûtî, Celaleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993, I/111.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

veballerini tam olarak yüklensinler, hem de bilgisizce saptırdıkları kimselerin vebâllerinden bir kısmını. Bak, ne kötü şey yükleniyorlar!” (Nahl, 16/24-25) meâlindeki âyette ifade edilmektedir.

Bu davranışlardan başka, Kur’ân-ı Kerîm’de inanan insanların uyması ve hayatlarında tatbik etmelerinin istendiği iyi ve güzel davranışlar, çeşitli âyetlerde zikredilmektedir. Allah, insanlara verdiklerinden yine Allah için harcanmasını, bilhassa zor zamanlarda kullarından fedakârlık yapmalarını beklemektedir. Kulların bu fedakârlıklarını da, Kur’ân’daki ifadesiyle, “*Karz-ı hasen: Allah yolunda verilen güzel bir borç*” sayarak karşılığını kat kat fazlasıyla ödemeyi vadetmektedir. “*Allah'a güzel bir borç verecek olan kim? Ki Allah da onun verdiği kat kat artırsın ve onun için değerli bir mükâfat da versin?*” (Hadîd, 57/11). Böyle davrananların, verdiklerinin artırılacağı, ayrıca mükâfatlandırılacakları, elde edecekleri mükâfatların yanında, Allah’ın kendilerini bağışlayacağı da, şu âyetlerde ifade edilmektedir: “*Eğer Allah'a güzel borç verirseniz, Allah onu sizin için kat kat yapar ve sizi bağışlar. Allah karşılık verendir, halimdir (hoşgörülüdür)*” (Teğabün, 64/17). “*Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel borç verenler, işte onlara, (verdikleri), kat kat yapılır ve onlar için değerli bir mükâfat da vardır.*” (Hadîd, 57/18)

İnsanlar bu dünya hayatlarında istifade edecekleri nimetleri, helal ve temiz olarak kullanmalıdırlar. *Güzel rızıkları* ne kendilerine, ne de başkalarına haram kılma yetkisine sahip olmadıklarını unutmamalıdırlar. “*Ey inananlar, Allah'ın size helâl kıldığı güzel ve temiz şeyleri haram etmeyin, sınırı aşmayın. Çünkü Allah, sınırı aşanları sevmez. Allah'ın size verdiği rızıklardan helâl ve temiz olarak yiyin ve inandığınız Allah'tan korkun!*” (Mâide, 5/87-88) meâlindeki âyette, insanların kendilerini, hayatın güzelliklerinden mahrum bırakma girişimleri⁴⁹ yasaklanmıştır.

Toplumda her düşünceye sahip insan olabileceği için Kur’ân, “*Ey inananlar, belirli bir süreye kadar birbirinize borç verdiğiniz zaman onu yazın.*” (Bakara, 2/282) meâlindeki âyette ifade edildiği gibi, inananlara, aralarında yaptıkları anlaşmaları güzelce yazılı hale getirmelerini tavsiye etmektedir. Aynı âyetin devamında, “*Aranızda bir yazıcı, adâletle yazsın. Yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği şekilde yazmaktan kaçınmasın, yazsın; borçlu olan da yazdırsın, Rabbi olan Allah'tan korksun, borcundan hiçbir şeyi eksik etmesin.*” kısmında da anlaşmayı yazan kişinin doğru dürüstlüğü ile tanınan biri olması istenmiştir.

Beşeri münasebetlerin yoğun olarak yaşandığı her toplumda olduğu gibi, inananlar arasında da, istenmese de zaman zaman olumsuzlukların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu olumsuzlukların ortaya çıktığı yerlerin birisi de, ailedir. Gerek evlenirken gerekse boşanırken bunların en güzel şekilde yapılması Kur’ân’ın inananlara yaptığı tavsiyelerden birisidir.⁵⁰ Bu hususta, “*Boşama iki defadır. (Bundan sonra kadını) ya iyilikle tutmak, ya da güzelce salıvermek (lazım)dır. Onlara verdiklerinizden bir şey geri almanız, size helal değildir*” (Bakara, 2/229); “*Sürelerinin sonuna vardıklarında ya onları güzelce (yanınızda) tutun yahut güzellikle onlardan ayrılın*” (Talak, 65/2), meâlindeki âyetlerde, hoş görülmeyen boşanma hadisesinin her iki tarafı yaralamadan, nasıl güzel bir şekilde gerçekleştirilebileceği ifade edilmektedir. “*Henüz dokunmadan, ya da mehir kesmeden kadınları boşarsınız size bir günah yoktur. Ancak onları faydalandırın (bir miktar bir şey verin). Eli geniş olan, kendi gücü nispetinde, eli dar olan da kendi kaderince güzel bir şekilde faydalandırmalı (herkes gücü ölçüsünde bir şey vermeli)dir. Bu, iyilik edenlerin üzerine bir borçtur.*” (Bakara, 2/236) âyetinde ifade edildiği gibi, Muhsin kulların boşanma durumunda kaldıkları zaman da iyi davranmaları bir borçtur.

Zikrettiğimiz âyetlerden başka, Kur’ân’da Muhsin kullarla alakalı şu hususlara dikkat çekilmektedir: İyilik edici olarak yüzünü Allah’a çevirenden daha güzel kim olabilir ki? (Nisâ, 4/125) Güzel davranarak özünü Allah’a teslim edenler, en sağlam kulpa yapılmıştır (Lokmân, 31/22). Allah Hz. Peygamber’e, Muhsin kullarını müjdelemesini (Enâm, 6/154; Hac, 22/37) istemiştir. Allah güzel davrananları (Âl-i İmrân, 3/134), iyilik edenleri (Bakara, 2/195) sever ve onlarla beraberdir (Nahl, 16/128). Allah’ın rahmeti ihsan sahiplerine yakındır (A’râf, 7/56). İşini güzel yapanların mükâfatını Allah verecek (Bakara, 2/112) ve güzel davrananlara daha fazlası verilecektir (Bakara, 2/58). Yaptıkları iyilik ve güzelliklerin ecirleri zayi olmaz (Tevbe, 9/120; Hûd, 11/115). İhsan sahibi olanların neslinden Allah iyi hareket eden nesiller yaratır (Sâffât, 37/113).

⁴⁹ Esed, Muhammed, *Kur’ân Mesajı Meal-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s. 210 (100 no’lu dipnot).

⁵⁰ Mutluel, *Kur’ân ve Estetik*, s. 156.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Güzel davrananlar, etrafındaki insanlar tarafından fark edilir ve takdir edilir (Yûsuf, 12/36, 78). İhsan sahibi kullar, herhangi bir mazeretleri sebebiyle, ellerinde olmadan sosyal sorumluluk gereği yapamadıkları bir davranıştan dolayı kınanmazlar (Tevbe, 9/91). Bu dünya hayatında güzel davranışlar sergilemeyip ömrünü zayı edenler, azabı gördüklerinde tekrar dünyaya dönüp güzel davrananlardan olmayı isteyecekler (Zümer, 39/58), ama iş işten geçmiş olacaktır.

3.2. Hadislerde Model Davranışlar

Hz. Peygamber inancındaki sebatı, Allah'a bağlılığı, ibadete düşkünlüğü, tevbe ve istiğfar konusundaki titizliği, Allah yolunda kararlı davranışları ve fedakârlıkları, düşmanları karşısındaki sabır ve sebatı, savaşlardaki kahramanlığı; insanlara, diğer canlılara ve özellikle müminlere karşı duyduğu sevgi ve şefkati, affediciliği, tevazuu, dürüstlük ve adaleti, nihayet üstün ahlâkını ve kişiliğini oluşturan pek çok meziyet ve erdemleriyle anılmakta ve insanlara örnek olarak gösterilmektedir. Bu husus, “Hiç şüphe yok ki sizin için, aranızdan Allah'ın lütûfuna ve âhiret gününe inananlar ve Allah'ı çokça ananlar için Resûlullah'ta güzel bir örneklik vardır” (Ahzâb 33/21) meâlindeki âyette özlü bir ifadeyle dile getirilmiştir.⁵¹ Ayrıca “Beni rabbim terbiye etti ve en güzel şekilde terbiye etti”⁵²; “Ben ahlâk güzelliklerini tamamlamak için gönderildim”⁵³ meâlindeki hadislerde, bunun gerekçesi ortaya konulmuştur.

Kur'ân'da Hz. Peygamber'in öne çıkan model davranışları ile ilgili diğer ifadeler şunlardır: Şâhid-şehid, müjdeleyici (mübeşşir), uyarıcı (nezîr), Allah'a davet edici, aydınlatıcı kandil (sirâc-ı münîr) (Bkz. Ahzab, 33/45-46; Fetih, 48/8), raûf ve rahîm (Tevbe, 9/128). Şâhid-şehid olması, O'nun özellikle yaşadığı dönemdeki insanlara şahitlik etmesi ve onlara güzel örnek olması demektir. Müfessir Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942) buradaki şâhid-şehidi, “Peygamberin müminlere, müminlerin de diğer insanlara model ve güzel örnek olması gerektiği”⁵⁴ şeklinde tefsir etmektedir.

Hz. Peygamber'in üsve-i hasene/en güzel örnek oluşu, sadece belirli yönüyle değil, kulluk, ahlâk ve muâmelât gibi hayatının bütün yönleriyle alakalıdır. Biz bu başlık altında kısaca, Hz. Peygamber'in, ashabına ve biz ümmetine rehber olan model davranışlarından bir kaçını, sadece başlık olarak zikredip, konu ile ilgili geniş bilgiyi ilgili kaynaklara havale edeceğiz.

Hz. Peygamber kulluğunda, Allah'a tazim, muhabbet, teslimiyet ve ilâhî ölçülere riayet hususunda⁵⁵ model davranışlar ortaya koymuştur. Tevazu, hayâ, sabır, cömertlik, ahde vefa gibi ahlâkî erdemler⁵⁶ hususunda da model olmuştur. Bunun yanında, yeme içme, giyim kuşam, temizlik, selamlaşma, yolculuk, davete icabet ve ziyaret âdâbı gibi âdâb-ı muâşeret hususlarında⁵⁷ da ümmetine kıyamete kadar model olacak davranışlar sergilemiştir.

Tebliğ ve davet⁵⁸, talim ve terbiye⁵⁹ ile alakalı bütün hususlarda model davranışlar sergilemiştir. Aile reisi ve baba olarak insanlarla muamelesinde⁶⁰, hizmetçileri, akrabaları, komşuları ve

⁵¹ Çağrı, “Hz. Muhammed/Örnek Oluşu”, XXX/445.

⁵² Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül-İlbas*, Beyrut 1988/1408, I/72.

⁵³ Mâlik, b. Enes, *Muvattâ*, İstanbul 1983, Hüsnü'l-Huluk, 8.

⁵⁴ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, ysz. tsz. V/3424.

⁵⁵ Mesela bkz. İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn-i Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, Zühd, 7; Müslim, İstiskâ, 13; Buhârî, Fedâilü'l-ashâb, 2.

⁵⁶ Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, Edeb, 7; Tirmîzî, Birr, 62, Kıyâmet, 23, 24; Müslim, İman, 61, 171; İbn-i Mâce, Zühd, 18, 24, Fiten, 27; Buhârî, Buyû, 106, İman, 24, Libâs, 18, Cenâiz, 38, Zekât, 10; Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, Cenâiz, 84;

⁵⁷ Ebû Dâvud, Tahâret, 4, Et'ime, 15, Edeb, 127, 139; Müslim, Eşribe, 113, Hac, 425, Mesâcid, 196; Tirmîzî, Edeb, 41, Deavât, 107; Buhârî, Cihâd, 103, Hibe, 6.

⁵⁸ Buhârî, Cenâiz, 80, Hac, 42, İlim, 49, Zekât, 41, Edeb, 80; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992, V/427.

⁵⁹ Ahmed b. Hanbel, Müsned, V/218; Ebû Dâvud, Nikâh, 39; Müslim, Selam, 64, Mesâcid, 33, 176, Birr, 14; Buhârî, İlim, 10, 49, Cuma, 29.

⁶⁰ İbn-i Mâce, Nikâh, 1, 3, Edeb, 57, Mukaddime, 11; Ebû Dâvud, Cihâd, 61.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

misafirleriyle muamelelerinde⁶¹, çocuklar, yaşlılar, kadınlar, fakirler, yetim ve şehir aileleri, özürlüler, köle ve cariyelerle muamelesinde⁶² de model davranışlar sergilemiştir.

Hz. Peygamber'den başka Kur'an'da ismi zikredilen peygamberler, belli sıfatlarla vasıflandırılmaktadır. Bunlar içerisinde model davranışlar olarak öne çıkan bazı sıfatları şöyle zikredebiliriz. Hz. İbrahim, İshak, Yakub, Davud, Süleyman, Eyyub, Yusuf, Musa ve Harun "muhsinîn" (En'am, 6/84); Zekeriyâ, Yahya ve İlyas "sâlihîn" (En'am, 6/85); İbrahim, İshak, Yakub "sâlihîn" ve "âbidîn" (Enbiya, 21/72-73); Lut ve İshak "sâlih" (Enbiya, 21/75; Saffat, 37/112); İsmail, İdris ve Zü'l-kifl "sâlihîn" ve "sâbirîn" (Enbiya, 21/85-86); İbrahim, İdris, "sıddîk nebi" (Meryem, 19/41, 56); İbrahim, İshak ve Yakub için "lisan-ı sıdk sahibi" (Meryem, 19/50); Musa "muhlas" (Meryem, 19/51); İsmail "vaadinde sadık" ve "ehline namazı ve zekâtı tavsiye eden" (Meryem, 19/55); İbrahim, Musa, Harun ve İlyas, "mümin" ve "muhsin" (Saffat, 37/110-111, 121-122, 131-132); Yunus "müsebbih" (Saffat, 37/143); Davud "zü'l-eyd", "evvâb", "dağlar ve kuşlarla çok tesbih ve istiğfar eden" (Sad, 38/17-19); Süleyman ve Eyyüb "sabırlı", "ne güzel kul" ve "evvâb" (Sad, 38/30, 44); İbrahim, İshak ve Yakub "maddi-manevi açıdan güçlü, ihlaslı, seçkin ve en hayırlı" (Sad, 38/45-47); İsmail, Elyesa' ve Zü'l-kifl "en hayırlı" (Sad, 38/48) gibi nitelendirmelerle öne çıkmışlardır.⁶³ Peygamberlerin bu vasıfları, model davranış boyutuyla incelenebilir, ancak çalışmanın boyutlarını düşünerek, bunun, en azından bu çalışma için mümkün olmadığını ifade etmek istiyoruz.

4. Sonuç

Muhsin kavramı çerçevesinde, Kur'an'da Model İnsan Davranışlarının değerlendirilmesini gaye edinen bu çalışmamızda, ulaşılan sonuçlar şu şekilde özetlenebilir. Sadece Muhsin kavramı çerçevesinde bakabildiğimiz âyetler bile, Kur'an-ı Kerim'in tamamının bir ahlak, kişilik ve karakter inşa edebilmenin el kitabı olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

Kur'an'da sadece Hz. Peygamber'in değil, diğer peygamberlerin ahlakı da üsve-i hasene/örnek ahlak olarak sunulmuştur. Kur'an'ın peygamberler hakkında ifade ettiği vasıfların hepsi önemli olmakla birlikte, bunlardan "salah", "sıdk", "sabır" ve "ihsan" gibi kavramlar, model davranışlar bağlamında daha da öne çıkmaktadır.

İslam dininde olduğu gibi hemen hemen bütün dünya dinlerinde, model davranışları ile Kur'an'da zikredilen peygamberlerin isimleri, mesela Âdem Adam, İbrahim Abraham, İshak İsa, Yakub Jakop, Nuh Noah olarak yaşatılmaktadır. İnsanlar bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde evlatlarına bu isimleri vererek çocuklarının o peygamberlere benzemesini istemektedirler.

Kur'an'da ismi geçen peygamberlerin yaşadıkları toplumla ve yakınlarıyla münasebetlerinin özünü, ihсан/güzel muamele oluşturmaktadır. Hüsn/güzellik kökünden gelen bu kelime, ibadet-kulluk ve muamelat olarak ve estetik zevki de göz önünde bulundurarak yaptığını imkân ölçüsünde iyi-güzel yapmak anlamına gelmektedir. Bu aynı zamanda, olumlu düşünmeyi, olaylara müspet yaklaşmayı, olumsuzluktan olumluluk çıkarmayı da ihtiva etmektedir. Mesela Hz. Yakub Muhsin olduğu için, kardeşlerinin, Yusuf'tan ümit kesmemelerini, olaylara olumsuz/ümitsiz yaklaşmalarını tavsiye etmiştir.

Özetle bütün peygamberler bize, Kur'an'da model davranışların temsilcileri olarak sunulmaktadır. Çektikleri bütün sıkıntılara rağmen peygamberler, sabrın, sıdkın, sulhun, ihsanın, dürüstlüğü, güvenilirliğin modeli olmuşlardır. Öyleyse bugün yapılması gereken şey, Kur'an'dan ve Hz. Peygamber'in model davranışlarından, Müslümanların kendi tarihselliklerine denk düşecek bir hayat modeli çıkarmalarıdır. Bizler de yaşadığımız çevrede güzel ahlakın oluşması ve yaygınlaşması için, yaşadığımız yerlerde model davranışlar sergileyen insanların sayısını artırma gayreti içerisinde olmalıyız.

İnsanın ve ilişkilerinin sığılaştığı bir dönemde, Kur'an'ın prensiplerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Kendimizde, çevremizde ve içinde yaşadığımız toplumda meydana gelen

⁶¹ İbn-i Mâce, Ticârât, 1; Buhârî, Edeb, 12, 32; Tirmîzî, Birr, 28, Deavât, 47.

⁶² Ebû Dâvud, Cihâd, 69; İbn-i Mâce, Edeb, 3, 6; Müslim, Vasiyyet, 14, Zikir, 60, Zühd, 42; Tirmîzî, Cenâiz, 36; Buhârî, Rikâk, 17; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I/205.

⁶³ Kişilik ve karakter inşasında Kur'an'ın sunduğu güzel insan modelleri hususunda diğer peygamberlerin model oluşları hakkında geniş bilgi için bkz. Baş, "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'an'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli", s. 89-93.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olayları ve başta toplumu daha farklı bir gözle değerlendirip, olaylara ve topluma olumlu yaklaşabilmemize katkılar sağlaması ümidiyle bu çalışmayı yaptık.

5. KAYNAKÇA

- Abdülbâki, Muhammed Fuad, *Mu'cemü'l-Müfehres li elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerim*, Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1982.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İbas*, Beyrut 1988/1408.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Altıntaş, Hayrani, "Kur'ân ve Estetik" *AÜİFD*, Ankara 1988.
- Aşur, Muhammed Tahir b., *Tefsîrü't-Tahrir ve't-Tenvir*, Tunus 1997.
- Ay, Mehmet Emin, *Ailede ve Okulda İdeal Din Eğitimi*, Bilge Yayınları, İstanbul 2001.
- Baş, Erdoğan, "Kişilik ve Karakter İnşasında Kur'ân'ın Sunduğu Güzel İnsan Modeli", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu II*, Ed. Yavuz Ünal ve Ark., Ordu İlahiyat Vakfı Yayınları Ankara 2017.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *Sahîhi Buhârî*, Çağrı Yay. İstanbul 1413/1992.
- Cebeci, Lütfullah, "Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru" *Zaman Gazetesi Yayınları*, İstanbul 1989.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB. Yayınları, Ankara 1988
- Çağrı, Mustafa, "Hz. Muhammed/Örnek Oluşu", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2005.
- , "İhsan", *İslam'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, ed. İ. Kâfi Dönmez, MÜİFV. Yayınları, İstanbul 2006.
- Duman, M. Zeki, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân ve Müslümanlar*, Fecr Yayınları, Ankara 1996.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünen-i Ebî Dâvud*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Ece, Hüseyin K. *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul 2000
- Eroğlu, Ali, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân İlimleri Üzerine*, EKEV Yayınevi, Erzurum 2002.
- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı Meâl-Tefsir*, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1999.
- İsfehânî, Ebi'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Rağıb, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, Tahkik. Muhammed Seyyid Keylânî, Dârü'l-Mârifet, Beyrut, tsz.
- İbn-i Mâce, Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn-i Mâce*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Kılıç, Sadık, *Fitratın Dirilişi*, Nehir Yayınları, İstanbul 1991.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dârü's-Şâb, Kahire 1968/1387.
- Mâlik, b. Enes, *Muvattâ*, İstanbul 1983.
- Mutluel, Osman, *Kur'ân ve Estetik*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.
- Müslim, b. Haccac, *Sahîhu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünen-i Nesâî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Pânîpetî, Kâdî Muhammed Senâüllâh el-Osmânî el-Hanefî el-Müceddidî, *et-Tefsîru'l-Mazharî*, thk. İbrahim Şemsüddîn, Mektebetü Fârûkiyye, tsz. ysz.
- Said, Cevdet, *Bireysel ve Toplumsal Değişmenin Yasaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 1994.
- Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân Nedir?* Şule Yayınları, İstanbul 1996.
- Suyûtî, Celaledîn Abdurrahman, *ed-Dürri'l-Mensûr fi't-Tefsîr bi'l-Me'sûr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Tahran 1377.
- , *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dârü İbn Kesîr, Beyrut 1414/1993.
- Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya 1995.
- Tan, Zeki, "Lokman Sûresi 12-19 Âyetleri Bağlamında Baba Çocuk İlişkisi", *Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, Edt. Mehmet Emin Yurt- Osman Bayraktutan, Iğdır 2016.
- Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.
- Tirmîzî, Muhammed b. İsa, *Sünenü Tirmîzî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1413/1992.
- Vâhidî, Ebû'l-Hasen en-Nisâburi, *Esbâbü'n-Nüzûl*, thk. Saîd Mahmûd Ukayyil, Dârü'l-Ceyl, Beyrut tsz.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Neşriyat, ysz. tsz.
- Zebîdî, Zeynüddin Ahmed, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, çeviri ve şerh Ahmed Nâim, Ankara 1993.
- Zemahşerî, Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, ysz, 1385/1966.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**KUR'AN-I KERİM'DEKİ HAVF VE RECA KAVRAMLARININ MODEL İNSAN
OLUŞUMUNA KATKISI**

İsmail Hilmi BİLGİ*

Özet

İnsanın doğuştan sahip olduğu iki temel duygudan biri korku/havf diğeri de ümit/reca duygularıdır. Bir tehlike veya bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu olarak tanımlanan korku ile kulun Allah'ın rahmetine güvenmesini ifade eden ümit kavramları, Kur'an literatüründe birden fazla terimle ifade edilir. Ancak korku olgusunu en genel anlamı ile ifade eden kelime 'havf', ümit olgusunu en genel anlamıyla ifade eden kelime de 'reca' kelimeleridir.

Bu tebliğde Kur'an'ın, model insan yetiştirmede bu iki duyguyu nasıl kullandığı, onlardan nasıl faydalandığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Kur'an-ı Kerim, fitrî bir duygu olan korku olgusunu, insanın iç dünyasında bir oto kontrol sistemi oluşturmada, onun aşırılığa kaçan sınırsız arzu ve isteklerini frenlemede; ümit duygusunu da insanı sürekli iyilik yapmaya ve örnek olmaya teşvikte kullanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Korku, Havf, Ümit, Reca, Model İnsan.

**The contribution of the concepts of Havf and Reca in the Qur'an to the formation of a Model
Human Being**

Abstract

One of the two basic senses that man has by nature is fear/havf and the other is hope/reca. The concept of fear, which is defined as a sense of anxiety that awakens in face of a danger, is expressed in more than one term in the Qur'an literature. The word that expresses the phenomenon of fear with the most general meaning is the word 'havf'. On the other hand the phenomenon of hope , meaning man's trust on Allah's mercy is expressed in most general sense by the word 'reca.'

In this study, we tried to determine how the Qur'an used these two feelings in human education and how it benefited from them.

The Qur'an used the phenomenon of 'fear', which is a sentimental feeling, to create an automatic control system in the inner world of man, to curb his unlimited desires and used 'hope'to encourage him/her to do good deeds and be a model servant for Allah.

Keywords: Qur'an, Fear, Havf, Hope, Reca, Model Human.

Giriş

İnsanlığa bir hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an'ı Kerim, model ve ideal insanın vasıf ve niteliklerini de ortaya koyar. O, ilahi vahye doğrudan muhatap olan ve onu kendi hayatlarında özümseyerek pratiğe döken peygamberlerle, model insanın örneklerini sunar ve onların hayatlarından çarpıcı kesitleri bizlerle paylaşır.

İnsanın varlık âlemine gelişiyle birlikte ona verilen yaşam süresi içerisinde yetiştirilmesi, Yaratıcı'sının ondan beklediği kıvama gelebilmesi için Kur'an, İnsanın yaratılıştan getirdiği temel duyguları onu eğitmede ve yetiştirmede bir araç olarak kullanır.

Bilindiği gibi insan akıl, ruh ve bedenden oluşan, kendi varlığını sorgulayan, kendini sürekli geliştirebilen, esfeli safiline doğru sürüklene bildiği gibi ahseni takvime doğru da yol katedebilen, inanma veya inanmama özgürlüğüne sahip, sorumluluk taşıyan, iyi veya kötü davranışlar sergileyebilen, çeşitli istek, arzu ve eğilimleri olan, zaman zaman korkan, zaman zaman da ümit ve sevgi ile dolan zıt ve karmaşık duygulara sahip bir varlıktır.

Bu çerçeveden baktığımız zaman Kur'an'ın, insanın doğuştan sahip olduğu temel duygulardan ikisi olan havf/korku ve reca/ümit duygularını da insanın yetiştirilmesinde ve geliştirilmesinde muharrik bir güç olarak kullandığı görülür. Şimdi bu duyguları biraz daha yakından tanımaya ve

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı.
TLF: 0553 510 4481
e-mail: ihilmi2003@yahoo.fr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

model insanın yetiştirilmesinde Kur'an'ı Kerim'in bu iki duygudan nasıl faydalandığına ve bunları nasıl kullandığına bakalım.

1. Kur'an'da Korku Olgusuna Genel Bir Bakış

Kur'an Kerim'de insanın sahip olduğu en temel duygulardan biri olan "korku" olgusu; "el-haşyet" (الخشية), "et-takvâ" (التقوي), "er-rahbet" (الرهبة), "el-vecel" (الوجل), "el-işfak" (الاشفاق), "er-ru'b" (الرعب), "el-feza" (الفرع), "er-rav" (الروع), "el-vecs" (الوجس) gibi aralarında küçük nüanslar bulunmakla birlikte birden fazla kelimeyle ifade edilir. Ancak korku olgusunu en genel anlamıyla ifade eden kelime hiç şüphesiz "el-havf" (الخوف) kelimesidir. Şimdi bu kelimenin anlam dünyasını biraz daha yakından tanımaya çalışalım.

1.1. el-Havf (الخوف) sözlükte korkmak, kaygılanmak, endişe duymak¹, varsayılan veya şüphelenilen, ya da bilinen, hakkında bilgi sahibi olunan bir emareten hareketle nahoş, kötü, fena ya da iğrenç bir şeyin vuku bulacağını beklemek, ummak² gibi anlamlara gelen bu kelime, genellikle "hoşlanılmayan bir durumun başa gelmesinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku"³ şeklinde tanımlanmıştır. Havf kelimesi güven ve emniyet anlamındaki (أمن) "emn" kelimesinin zıddıdır. Hem dünyevi hem de uhrevi korku ve kaygılar için kullanılır.⁴ İmam-ı Gazâlî de havf kelimesini, kalbin gelecekte hoşlanmadığı bir şeyle karşılaşma düşüncesiyle yanıp üzülmeye diye tarif etmiştir.⁵

Kur'an'ı Kerim'de havf kökünden gelen veya aynı anlamdaki diğer mastarlardan türeyen fiil ve isimler 124 yerde geçmekte; bunların yarısına yakını dünyevi korku ve kaygıları, diğerleri ise Allah korkusu, azap korkusu, ahiret kaygısı, günah işleme endişesi gibi dini kaygıları ifade etmektedir.⁶

2. Kur'an'da Reça (رجا) Olgusuna Genel Bir Bakış

Kur'an-ı Kerim'de kulun ilahi rahmetin genişliğini düşünerek, rabbinin lütfunu, bağışlamasını kendine yakın hissetmesi ve buna sevinmesi hali de birden fazla kelime ile ifade edilir. Kısa süreli ve geçici bir lezzetle göğsün genişlemesi anlamındaki "el-Ferah" (الفرح)⁷, meydana gelmesi biraz uzak ihtimal olan bir beklentiye ifade eden "el-emel" (لأمل)⁸; nefsin bir şeyi, şiddetli bir şekilde arzulaması ya da özlemesi anlamındaki "et-tama" (الطمع)⁹ gibi kelimeler bu anlamı bir ölçüde yansıtsalar da kulun Allah'ın rahmetine, bağışlamasına güvenerek ümit ve sevinç içinde olması halini en kapsamlı şekilde ifade eden kelime hiç şüphesiz "er-reca (الرجاء) kelimesidir.

2.1. er-Reca (الرجاء) Sözlükte ümit, emel, beklenti, istek gibi anlamlara gelen reca, ye'sin karşıtıdır.¹⁰ Bir diğer ifade ile kalbin hoşlandığı bir şeyi beklemesidir.¹¹ İsfahani de reca'yı bir sevincin meydana gelmesini gerektiren zan olarak tanımlamış, Arapların dışı devenin yavrulaması yaklaştı (ارجت الناقة) şeklindeki kullanımını buna örnek göstermiştir. Zira bu sözle kastedilen anlam, devenin yavrulamasının yaklaşmasıyla birlikte sahibine, kendisiyle ilgili bir ümit vermesidir.¹² Dini literatürde ise kulun Allah'ın rahmetine güvenerek ümit içerisinde olmasıdır.¹³

¹ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem, *Lisânü'l-Arab*, Dârü Sâder, Beyrut, 1414 h. IX, 99; İbrahim Mustafa ve diğerleri, *Mu'cemü'l-Vasit*, I, 261. bkz. Bakara, 2/112, Mâide, 5/69, Araf 7/56.

² Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât-ü-Elfazil Kur'an*, (Tah.) Necib el-Macidiy, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 2006, s. 178.

³ Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Ta'rifat*, İstanbul, 1327, s. 70.

⁴ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 178; bkz. Taha 20/67-68; İsra 17/57; Secde 32/16.

⁵ Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, Darü'l-Marife, Beyrut, ts, IV, 155.

⁶ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mucemu'l-Müfhehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul, 1982, "hvf" maddesi, s. 246-248.

⁷ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 392.

⁸ İbrahim Mustafa ve diğerleri, *Mu'cemü'l-Vasit*, I, 26.

⁹ Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, s. 325.

¹⁰ İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 309.

¹¹ Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, IV, 142.

¹² Rağîb el-İsfahânî, *Müfredât*, s 207.

¹³ Süleyman Uludağ, "Reca", DİA, XXXIV, 502, İstanbul, 2007.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an'da Allah'ın rahmetini ümit etme reca kökünden türeyen fiillerle ifade edilmiştir.¹⁴ Allah'a kavuşmayı ümit edip buna göre hazırlık yapanlar övülmüş, Allah'a kavuşmayı ummayıp kötülükte devam edenler ise yerilmiştir.¹⁵

Reca halinin derinlemesine bir tahlilini yapan Gazali, reca'nın da kalbin diğer vasıfları gibi ilim, hal ve amelden meydana geldiğine dikkat çekmektedir. Zira ilim, hali oluşturur, hal de ameli meydana getirir. Dolayısıyla reca bu üç vasfın oluşturduğu genel halin adıdır.

Bir şeyin reca olabilmesi için o şeyin gerçekleşebilme imkânı ve sebepleri olmalı, hatta gerçekleşebilme ihtimali yüksek olmalıdır. Bu tür sebepler ve imkânlar yoksa bu bir reca değil aksine bir avuntudur. Sebep ve imkânların varlığı da yokluğu da bilinmiyorsa bu tür beklentiler temenni adını alır.¹⁶

3. Kur'an'ın İlk Muhataplarının Hayatında Havf ve Reca Olgusunun Yeri

Milattan sonra 610 yılından itibaren nazil olmaya başlayan Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatapları, Arap yarım adasında bulunan Mekke ve Medine şehirlerinin halklarıdır. O dönemdeki Arap yarımadası sakinleri göçebeler/bedeviler ile yerleşik hayat süren hadarilerden oluşmaktadır.

Bunlardan Hicaz bölgesindeki yerleşik hayat sürenlerin tarihi hakkında yeterli bilgi elde etmek te çölde yaşayan bedevilerin hayatı büyük ölçüde meçhuldür. Arapların çoğunluğu muhtelif bölgelerde, birbirinden ayrı, karşılıklı nefret ve düşmanlık duyguları içinde bedevi olarak yaşarlardı.¹⁷

Bedeviler hakkında edindiğimiz en eski bilgiler ise yaklaşık İslam'dan yüz elli sene öncelerine kadar uzanabilmektedir. Bunda onların birbirine düşman kabileler olmalarının büyük payı vardır. Onlara göre harp, yaşamak için kaçınılmazdı. Yağmuru bol yerlere ve otlaklara ancak kuvvetle sahip olunabilirdi. Dolayısıyla zayıf olanın yaşama hakkı da yoktu. Sürekli savaşlar onların medeniyete yönelmelerine de mani oldu. Şayet bir kısmı medenileşme yoluna girdiyse de onların ortaya koyduğu eserleri düşmanları tarafından yerle bir edildi.

Bu sebeple, elimizde ne onlara ait eserler, ne de onların tarihini bize anlatacak binalar mevcuttur. Mukaddes kitaplarda anlatılanlar dışında, eskilerden bize onlar hakkında bir bilgi de ulaşmamıştır. İslam'dan önceki döneme ait bilgiler ancak şiirlerde veya sözlü rivayetlerde anlatılanlardan ibarettir.¹⁸

Bedeviler, çölde kabile düzeni içinde yaşarlardı. Çöldeki tek birlik kabiledir. Kabile, kan ve küçük cemaat bağlılığının meydana getirdiği bir birliktir. Bir kabile diğerinin sınırına tecavüz edip onu mağlup edebilir. Bu durumda mağlup olanın evlatları arasından, galiplere karşı meydan okuyacak ve kabilesinin istiklalini kazanacak birisi çıkıncaya kadar o kabile bir boyun eğme dönemi yaşardı.

Kabile hayatında işlenen suçlarda toplu sorumluluk esası vardı. Kabile fertlerinden biri suç işlediği zaman bütün kabile birleşerek suçu üzerine alırdı.¹⁹

Araştırmacılar, cahiliye devri şiirinin, İslam öncesi Arapların hayatını bize anlatan ve tarihi olayları tespit eden en önemli kaynak olduğunda görüş birliği halindedir. Bu şiirleri okuyan, onda Arabın sosyal ve kültürel hayatını, çölü ile çadırı ile eğlence yerleri ile ve su kaynakları ile gayet açık olarak bulur. Araplar arasında meydana gelen olaylar, belli başlı harpler, Arap örf ve âdeti ile ahlakı yine bu şiirlerde yer alır.²⁰

Cahiliye dönemi şiirlerine korku ve ümit olgusu açısından baktığımızda kabilelerin kendi güç ve kuvvetleri ile öğündüklerini, diğer kabileleri tehdit ederek korkutmaya çalıştıklarını görürüz. Güçlünün haklılığı ve hâkimiyeti, çöl hayatının değişmez kuralıdır. Bir bakıma kuvvet; bedevinin, sebepsiz olarak zayıfa tahakkümüne imkân veren bir silahtır. Kan davaları, yağma ve talanlar, savaşlar bu şiirlerin ana konularını oluşturur.

İnsan her şeyden önce canının, malının emniyette olmasını ve güvenli bir ortamda yaşamayı ister. Gerçek anlamda can ve mal emniyeti ise ancak kurumları ve yönetim organları teşekkül etmiş,

¹⁴ Bakara, 2/218, İsra, 17/57.

¹⁵ Yunus, 10/7, Kehf, 18/110, Ankebut, 29/5.

¹⁶ Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, IV, 142.

¹⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (Çev. İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş), I, 17, İstanbul, 1985.

¹⁸ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 103-104, İstanbul, 1989.

¹⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1900, s. 265.

²⁰ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I, 166.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kanun ve nizam hâkimiyetinin bulunduğu ve hukukun üstün tutulduğu bir devletin varlığı ile mümkün olur.

İslam öncesi Arap toplumunun bu manada bir devlet oluşturamaması, kabile geleneğinden devlet geleneğine geçememeleri gerçek anlamda bir can ve mal emniyeti sağlanamaması sonucunu doğurmuştur.

Kabile hayatında belirleyici unsur ise hukuk değil güçtür. Güçlünün haklı olduğuna inanılan bu anlayış, beraberinde zulmü, haksızlıkları, yağma ve talanı getirmiştir. Böyle bir anlayış da korku ve ümidi o hayatın zorunlu bir parçası kılmıştır.

İşte Kur'an'ın nüzul zamanındaki ilk muhataplarının sosyo-kültürel ortamı böyle bir ortamdır.²¹

4. Korku ve Ümit Duygusunun İnsana Etkileri

Korku ve ümidin insan hayatındaki etkileri, insanın manevî ve ahlakî gelişmesine ve olgunlaşmasına ne gibi bir katkı sağlayabileceği, bir başka söyleyişle insanın en temel duygularından olan korku ve ümit hangi durumlarda insan hayatına olumlu katkı sağlayabilir soruları üzerinde İslam âlimleri, özellikle de İslam mutasavvıfları uzun uzadıya durmuşlardır.

Zira insanoğlu yaratılış itibarıyla melekler ve cinlerden farklıdır. O esfel-i sâfiline doğru da ahsen-i takvime doğru da yol alma kabiliyeti olan, özgür irade sahibi bir varlıktır. Bu açıdan onun yetenekleri her iki alanda da (negatif ve pozitif) gelişmeye müsaittir. Bu itibarla insanı ahlaki yönden geliştirip olgunlaştırmada onu negatif yöne götüren fiillerden ve duygulardan korumak, pozitif alanda ise sürekli teşvik etmek zorunludur. İşte havf ve reca duygularının işlevi burada ortaya çıkmaktadır. Zira havf, korku ateşi insanı kötülüklerden ve haramlardan uzaklaştırırken, reca hali, farzları ve nafileleri işlemede, sürekli Allah için iyilik yapmada motive edici duygular olarak ortaya çıkar.

Bu genel açıklamalardan sonra bir kuşun iki kanadına benzetilen havf ve reca duygularının insan davranışlarına etkisine biraz daha yakından bakalım. İnsandaki havf ve reca halinin derinlemesine bir tahlilini yapan Gazâlî, havf ve reca'nın insan hayatı üzerinde niçin önemli olduğu sorusunu sorar ve şu açıklamalarda bulunur: "Bir şeyin önemi ve fazileti o, şeyin âhirette Allah'a kavuşma saâdetine ulaştırmadaki faydası ve katkısı nispetindedir. Zira aranan tek şey, ebedi mutluluktur. Kulun en büyük mutluluğu ise Allah'a yaklaşmak, Onun rızasını kazanmak ve bu hal üzere O'na kavuşmaktır. Buna yardımcı olan her şeyde fazilet vardır. O şeyin fazileti de neticeye ulaştırması oranındadır. Ahirette Allah'a kavuşma mutluluğuna ancak dünyada O'nun sevgisini ve O'nunla ünsiyeti kazanmakla ulaşılabileceği son derece açıktır. Sevgi ile marifet, marifet de ancak devamlı tefekkür ile gelişir. Ünsiyet de sevgi ve devamlı zikir ile zikir ve fikre devamda dünya sevgisini gönlünden çıkarmakla, dünya sevgisini kalpten atmak da zevk ve şehvetleri terk etmekle, bunları terk etmek de şehveti kırmakla, şehveti kırmak da en çok korku ateşi ile mümkündür. Demek ki korku, şehvetleri yakan bir ateştir. Bunun fazileti de şehvetleri yaktığı ve insanı günahlardan uzaklaştırıp ibadete yaklaştırdığı nispettedir."²²

Diğer taraftan taat ve ibadetlerde gayret eden, günahlardan kaçınan bir Müslümanın Allah'ın fazl ve kereminden cennete girmeyi isteyip, bunu umması hakkıdır. Aynı şekilde günahkârında, geçmiş günahlarına tövbe ederek, eksiklerini tamamladıktan sonra tövbesinin kabulünü umması onun da hakkıdır. Bunun tersi durumda ise Allah'ın yasakladığı, kerih gördüğü şeylere meyledip kendini hesaba çekmeyen, tövbeye yönelmeyen kimsenin, bağışlanma umması, çorak yere tohumu atıp, hiçbir emek sarf etmeden ondan mahsul beklemesi gibi ahmaklıktır.

İşte ilmin mahsulü olan reca duygusu, insanı hem ibadet ve taatların yapılmasında hem de bilerek veya bilmeyerek işlenen günahlara tövbe edilmesinde gayrete getirir. Zira uygun toprağı güzelce işleyip, iyi tohum eken ve zamanında suyunu veren, tarlanın bakımını iyi yapan kimsenin ümidi artar, fazla mahsul alacağım diye tarladan çıkmaz, sürekli olarak zararlı ve yabancı maddeleri temizler. Onun bu caba ve gayreti harman vaktine kadar devam eder. Hâlbuki tarlanın çorak, suyun yetersiz olduğunu bilen, tohumun bitmeyeceğini anlayan kimse, artık o tarla ile meşgul olmaz. Bunun için reca, ümit makbuldür, insanı sürekli motive eder. Reca'nın zıddı olan yeis hali ise mezmumdur,

²¹ İsmail Hilmi Bilgi, Kur'an'a Göre Korku, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 34.

²² Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, IV, 156.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanı işinden alıkoyar. Dolayısıyla havf/korku, reca/ümidin zıddı değil onun arkadaşıdır. Reca, rağbet yolu ile havf da haşyet yolu ile birer tahrik aracı, motivasyon unsurudur.²³ Havf ve reca bir bakıma mekanik bir araçtaki biri fren diğeri gaz mesabesinde dir.

Bu itibarla Allah'a yaklaşıtııcı en makbul ameller olan iffet, verâ, takvâ, tevbe ve mücahedenin korku ve ümit sayesinde temin edilmesi müminin hayatında, onun yetiştirilmesinde havf ve recanın nedenli önemli ve etkili olduğunu ortaya koyar.

Bu iki duygudan hangisinin insan için daha önemli ve etkili olduğu şeklindeki bir sorunun anlamsız olduğunu belirten Gazali, bu iki halin üstünlüğünün içinde bulunulan duruma göre değışeceğini belirterek, insan hayatının devamı için bunların her ikisinin de önemini vurgular ve şöyle der: "Hiç şüphesiz aç için ekmek, susamış için de su daha makbuldür. Şayet her ikisi de varsa en çok ihtiyacı neye ise o daha makbul, her ikisine ihtiyacı eşit ise her ikisi de eşit derecede makbul dediğimiz gibi, bunlarda da hüküm aynıdır. Zira herhangi bir maksat için istenen bir şeyin zatına değil istendiğı gayeye bakılır. Korku ile ümit de kalbi tedavi eden birer ilaç gibidirler. Birbirine üstünlükleri kalpteki hastalığa göredir. Bunu hastanın durumu belirler. Şayet kalpte Allah'ın mekrinden emin olmak hastalığı galip ise korku ilacı, Allah'ın rahmetinden ümit kesme, yeis hastalığı galip ise o zaman da ümit tedavisi daha makbul olur" der.

Gazalî her iki duygunun beslendiğı kaynaklar açısından da olaya bakar ve "Şayet reca ile havf'ın doğuş yerlerini nazar-ı itibara alırsak, o zaman reca ve ümidin daha makbul, dolayısıyla da kaynağı rahmet ve muhabbet olan reca esası üzerine kulluk etmek, korku esasına göre kulluk etmekten daha üstündür diyebiliriz. Çünkü reca, rahmet deryasından, korku ise gazap deryasından sulanır" der ve insan için korku ile ümit halinin eşit olmasının en doğru olduğunu söyler.²⁴

Zira her şeyde olduğu gibi havf'ın da reca'nın da ifrat, tefrit ve itidal derecelerinin bulunduğunu belirten Gazali, havf'ın ifrat şeklinin ümitsizlik ve karamsarlığa, hatta psikolojik rahatsızlıklara yol açabileceğini, tefrit şeklinin ise gevşeklik ve lâubalilik doğuracağını, reca'nın da ifrat şeklinin aldanmaya, tefrit şeklinin ise ye'se neden olabileceğini dolayısıyla bu ikisinin ortasının bulunması gerektiğini ifade eder.

5. Korku ve Ümit Olgusunun Model İnsan Yetiştirmedeki Kullanımı ve Katkısı

İnsanlığa her alanda bir hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'an-ı Kerim, insanın varlık âlemindeki bulunuş amacını, misyonunu ve kendisinden beklenenleri teorik olarak ona bildirir ve yine ondan kendisine verilen hayat süresi içerisinde bunları özümseyerek pratiğe yansıtmasını ister.

Kur'an, insanı yetiştirmede sadece onların sosyo-kültürel ortamlarını dikkate almaz aynı zamanda insanın fitratını, sahip olduğu duyguları da dikkate alır. Bu çerçevede insana baktığımız zaman onun çift yönlü duygulara sahip olduğunu görürüz. Bu bir bakıma kâinattaki "Biz her şeyden iki çift yarattık. Umulur ki, iyice düşünürsünüz."²⁵ İlahi kanununun bir tezahürüdür.

Aslında insana çift taraflı duyguların verilmesi insanın kendini geliştirmesi için son derece gereklidir. Zira bu durum bir bakıma insanın özgür bir alana sahip olmasının da zorunlu şartıdır. İnsan yapabildiğı her şeyin karşıtını da yapabilme imkânına sahip olmalarıdır ki onun yaptığı eylemin veya gerçekleştirdiğı davranışın bir değeri ve anlamı olsun. Sonuçta özgür iradesi ile yapmaya karar verdiğı ve de gerçekleştirdiğı o işten sorumlu tutulabilsin ve karşılığında ceza veya mükâfatı hak etsin.

Yaratılış olarak çift yönlü davranma imkânına sahip olan bir varlığın, eğitiminde de çift taraflı duyguların kullanılması eğitim bilimi açısından da son derece önemlidir.

Bu çerçevede Kur'an-ı Kerime baktığımız zaman insanın eğitiminde ve yetiştirilmesinde kullanılabilecek her türlü olumlu metodu kullandığını görürüz. Onun anlatımı tek tip bir anlatım biçimi olmadığı gibi insanı eğitimde kullandığı metot ve yollar da tek düze değildir. Kur'an, yerine göre ümidi, yerine göre de korkuyu kullanır. Onun tek amacı peygamberlerle örneklerini sunduğı ideal ve model insanları yetiştirmek ve bunun zeminini hazırlamaktır. Çünkü bütün insanlar kabiliyet ve donanım olarak buna uygun yaratılmışlardır.

Kur'an sürekli insana yeryüzünde bulunuş amacını hatırlatır ve insanın bu amaç doğrultusunda yaşaması için ona uyarı ve tavsiyelerde bulunur. Bu süreçte insanı, ona ahlâki erdemleri kazandırarak

²³ Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, IV, 144.

²⁴ Gazâlî, *İhya-u Ulûmi'd-Din*, IV, 164.

²⁵ Zariyat, 51/49.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kemâlatın zirvesine doğru taşır. Çünkü insan bu imtihan dünyasından ilahi huzura yükselecek tek varlıktır. İşte insan için bu hedefin gerçekleştirilmesinde havf ve reca iki önemli enstrümandır.

Kur'an'ın model insan yetiştirmede başvurduğu havf ve reca duygularını kullanım şeklini dört ana başlıkta toplama biliriz:

1. İmanın iki ana temelini oluşturan Allah'a ve ahirete imanın insan kalbine yerleştirilmesi konusunda Kur'an'ın sıklıkla başvurduğu duygulardan ikisi havf ve reca'dır. Havf ve reca'nın hakikatini bilen bir insan öncelikle sağlam ve sarsılmaz bir imana sahip olur. Zira "kulları içinde Allah'tan ancak âlimler korkar"²⁶ Diğer taraftan Allah'a ve ahirete olan umut, model insan arayışını da zorunlu hale getirir. "Andolsun ki, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe (kavuşmayı) umanlar için Allah'ın resulünde pek güzel bir örnek vardır"²⁷

2. İnanç açısında inkâr veya şirk bataklığına saplanan veya nifak hastalığına yakalanan insanların uyarılmasında, hatalarından vaz geçerek tövbeye davet edilmelerinde yine havf ve reca duygusu öne çıkar. "O inkâr edenler (varya), onların ne malları ne de evlatları, onlara Allah'a karşı hiçbir fayda sağlamayacaktır. Onlar ateş halkıdır; orada ebedi kalacaklardır."²⁸

3. İnsanın sergilediği ahlaki sapma ve zaaflar karşısında Kur'an'ın başvurduğu uyarı metodu yine havf ve recadır. Bu bağlamda, Allah'ın yasaklarını dinlemeyen mücrimler²⁹, hak ve adalet tanımayan zalim ve iftiracılar³⁰, Allah'a kulluk yapmaktan çekinen kibirliler³¹, ilahi emre isyan ederek ilahi huzurdan kovulan şeytana uyanlar³², yeryüzünde büyüklük taslayıp nankörlük yapanlar³³, yalancılar ve mü'min kadınlara iftira atanlar³⁴, çeşitli ayetlerde kendilerine kıyamet günü³⁵, ahiret ve hesap günü³⁶ cehennem azabı³⁷ hatırlatılarak hep korku kamçısıyla yola getirilmeye çalışılır.

4. İbadetlerin yapılmasında, sâlih amellerin işlenmesinde, insana ahlaki değerlerin ve davranışların kazandırılmasında havf ve reca yine başı çeker. Bu kapsamda; ibadetlerin yerine getirilmesi ve sâlih amellerin işlenmesi³⁸, her türlü şartlarda haklara riayet edilmesi ve adil davranılması³⁹, helal kazanç ve helal rızıkla beslenme⁴⁰, hayırda yarışma⁴¹ günlük hayatın akışı içerisinde daima Allah'ı hatırlama⁴² gibi erdemli ve model insanı yetiştirecek değerlerin anlatılmasında başvurulan eğitim metodu yine havf ve recaya dayanan metottur.

Sonuç

Hız. İsa'dan yedi asır sonra insanlığa gönderilen son ilahi mesaj Kur'an-ı Kerim, ilk muhatapları olan Hicaz bölgesi halklarından başlayarak, her dönemde Rab-kul ilişkisine dayalı model insan inşa etme fonksiyonunu icra etmiştir.

Kur'an, bu inşa sürecinde insanın sahip olduğu tüm duyguları, özellikleri ve kabiliyetleri dikkate alarak onu eğitmede ve yetiştirmede farklı araçlar, farklı üslup ve metotlar kullanmıştır. Kur'an, biri diğerini gerektiren havf ve reca duygularını da ilk muhataplarından başlayarak her devir insanının yetiştirilmesinde göz önünde bulundurmış ve bu duygulardan yararlanmış.

²⁶ Fatır, 35/28.

²⁷ Ahzab, 33/21, Mümtehine, 60/6.

²⁸ Al-i İmran, 3/116. Ayrıca bkz. Nisa, 4/56, Nisa, 4/145.

²⁹ Bakara, 2/81.

³⁰ Yunus, 10/52.

³¹ Nisa, 4/172, 173.

³² Fatır, 35/5, 6.

³³ Nisa, 4/36, 37.

³⁴ Bakara, 2/10, Nur, 24/23.

³⁵ Mü'min, 40/18.

³⁶ İbrahim, 14/42-44.

³⁷ Mülk, 67/6-10.

³⁸ Kehf, 18/110.

³⁹ Maide, 5/2.

⁴⁰ Mü'minun, 23/51, 52.

⁴¹ Mü'minun, 23/57-61.

⁴² Nur, 24/37.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Genelde kabile düzeni ve geleneği içerisinde yaşayan Kur'an'ın ilk muhataplarının İslam öncesi hayatlarını göz önüne aldığımızda onların, yağmalamalar, talanlar, kan davaları ve ardı arkası kesilmeyen savaşlar nedeniyle sürekli reel bir korku içerisinde yaşadıklarını görürüz. Zira kabile hayatında belirleyici unsur hukuk değil güçtür. Güçlünün haklı olduğuna inanılan bu anlayış ise beraberinde zulmü ve haksızlıkları getirmiştir. Böyle bir anlayış korkuyu ve ümidi o hayatın zorunlu bir parçası kılmıştır.

Kur'an nazil olmaya başlayınca korku ile iç içe olan bu insanlara mesajını ulaştırmada, onları eğitmede günlük hayatlarının bir parçası olan korku olgusundan faydalanmış bunu ümitle dengeleyerek onları yetiştirmede kullanmıştır.

Kur'an, bu ilk dönem muhataplarının yaşadıkları can ve mal korkusu gibi maddi ve somut gerçeklere dayanan korkular yerine; Allah korkusu, kıyamet, ahiret ve cehennem korkuları gibi soyut korkuları gündeme getirmiş ve onların hayatında korkunun ibresini, maddi kaynaklı korkulardan manevi kaynaklı korkulara kaydırarak ve bunu ümitle de dengeleyerek güce inanan kabile insanından hak ve hukuka inanan toplum ve ahlaki değerler insanını inşa etmiştir. Kur'an'ın nüzulüne ve Hz. Peygamberin örnek yaşantısına tanık olan bu insanlardan Kur'an, daha sonraki gelen Müslümanlara örnek ve model olacak bir nesil yetiştirmiştir.

Diğer taraftan zıt kabiliyetlere sahip bir varlık olan insanın her asırda negatif (esfel-i safilin) alana doğru yönelmesi, kendini bu yönde geliştirmesi, onu kendinden korkulan, zulüm ve haksızlık üreten bir varlık haline getirebilmektedir.

İnsanın bu özelliğini göz ardı etmeyen Kur'an; onun fitratında bulunan korku ve ümit duygularını, mekanik bir araçta zorunlu olan fren ve gaz sistemi gibi, pozitif yönde kullanarak manevî bir oto kontrol ve hareket sistemi oluşturmayı amaçlamıştır. Zira "Hikmetin başı Allah korkusudur." Allah korkusu taşımayan bir insan ise frensiz bir araç gibidir. Ne zaman, nerede duracağı, ne gibi zararlara sebebiyet vereceği bilinemez. Diğer taraftan reca/ümit insanı sürekli iyi ve güzel olanı yapmaya teşvik eder. Böylece insan korku ateşi ile olumsuzluklarını frenlerken, reca ve ümit duygularıyla hayırda yarışır. Kur'an'da cennet ve cehennem tasvirlerinin peş peşe getirilmesi de hep aynı amaca yöneliktir.

Sonuç olarak, insanın doğuştan sahip olduğu diğer duygu ve yetenekleri yanında, havf ve reca duygularından da yararlanarak Kur'an; sağlam bir imana sahip, Allah'ın yasaklarına karşı duyarlı ve mesafeli, ibadet ve salih amelleri yerine getirmede son derece istekli, ahlaki değerleri içselleştirmiş, Rabbine kul olma ve sonuçta Onun huzuruna döneceği ve bu dünyada yapıp ettiklerine göre karşılık göreceği bilincine sahip her dönemde model insanlar yetiştirmeyi amaçlamıştır.

KAYNAKÇA

- Abdulkakî M.Fuad, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an*, Beyrut, (ts.).
Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, *İhya-u 'Ulûmi'd-Din*, Darü'l-Marife, Beyrut, ts.
Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, (Çev. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş), İstanbul, 1985.
İbn Haldun, *Mukaddime*, Beyrut, 1900.
İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sâder, Beyrut, h.1414.
İbrahim Mustafa ve Arkadaşları, *Mu'cemü'l-Vasit*, Tahran, (ts.).
Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989.
Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, *TDK Yayınları*, Ankara, 1988.
Uludağ, Süleyman, "Reca", *DİA*, İstanbul, 2001.
Bilgi, İsmail Hilmi Kur'an'a Göre Korku, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, *A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara, 2000.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“EL-EMİR Bİ’L-MA’RUF VE NEHIY ANİ’L-MUNKER”KAVRAMININ MODEL İNSANIN OLUŞUMUNDAKİ ETKİSİ

Mehmet ALTUNTAŞ*

Özet

Ma’ruf kelimesi dinin onayladığı tüm söz, düşünce, tutum ve fiilleri ifade etmektedir. *Münker* kelimesi ise bunun aksine olan ve dinin reddettiği her türlü düşünce ve eylemleri temsil etmektedir. Kur’ân’da, hangi fiillerin *ma’ruf* ve *münker* olduğu tek tek sayılmamıştır. Bu yüzden *ma’ruf* dinin yapılmasını gerekli ve uygun gördüğü; *münker* de bunların zıddı olan tüm haram, söz ve davranışları içerecek şekilde tanımlanmıştır.

Mu‘tezilî âlimler, hüsün ve kubuh anlayışlarının bir sonucu olarak, aklın iyi gördüğü fiilleri *ma’ruf*; kötü saydıklarını da *münker* olarak kabul etmişlerdir. Ehl-i Sünnet ise aklın yerine nassı esas aldığı için *ma’rufu* dinin kabul ettiği; *münkeri* de kabul etmediği fiiller olarak değerlendirmiştir.

İdeal bir müminin oluşumundaki önemine binaen tüm mezhepler “emir bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münker” prensibiyle ilgili görüş beyan etmiş ve eserler yazmışlardır. Mu‘tezilî âlimler, konuyu bir adım daha ileri götürerek “emir bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münker” konusunu İslamî anlayışlarının beş temel prensibinden biri olarak kabul etmişlerdir.

Konunun önemi esasında Kur’ân’da helak edilen kavimlerin kıssalarından kaynaklanmaktadır. Kur’ân, bir toplumun hayatta kalma ilkesini “emir bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münker” prensibinin sağlıklı bir şekilde işletilmesine bağlamıştır. Kur’ân mümin-kâfir tüm insanları, tarihte yaşanan tevhid-şirk mücadelesini dikkatle incelemeye ve “emir bi’l-ma’ruf ve nehiy ani’l-münker” prensibini göz ardı edip helake uğrayan kavimlerden ibret almaya çağırılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Ma’ruf, Münker, İnsan, Fiil.

EFFECTS OF CONCEPT “EMIR BI’L-MA’RUF VE NEHIY ANI’L-MUNKER” ON MODEL HUMAN DEVELOPMENT

Abstract

The word *ma’ruf* refers to all the words, thoughts, attitudes and actions approved by religion. The word *munker* represents all kinds of thoughts and actions that religion rejects. In the Qur’an, which actions are *ma’ruf* and *munker* is not counted as one individual. That is why the *ma’ruf* is defined to include all the words and behaviors that the religion deems necessary and appropriate to be done; and the *munker* is defined to include all the haram, words and behaviors that are opposites of them.

As a result of the understanding of Mu‘tezili scholars, husun and kubuh, they regarded the actions which the mind considers good as *ma’ruf* and which the mind considers bad as *munker*. Because the Ehl-i al-Sunnah is based on nas instead of reason, it considers *ma’ruf* as the actions adopted by religion and *munker* as the prohibitions of religion to be done.

All sects, based on their importance in the formation of an ideal believer, have expressed their views on the principle of “emir bi’l-ma’ruf and nehiy ani’l-munker” and have written works. The Mu‘tezili scholars took the subject one step further and accepted the subject of “emir bi’l-ma’ruf and nehiy ani’l-munker” as one of the five fundamental principles of their Islamic understanding.

The importance of the subject is mainly due to the stories of the tribes destroyed in the Qur’an. The Qur’an linked the principle of survival of a society to a healthy operation of the principle of “emir bi’l-ma’ruf and nehiy ani’l-munker”. The Qur’an calls upon all believers to carefully examine the struggle of tawheed-shirk in history and to ignore the principle of “emir bi’l-ma’ruf and nehiy ani’l-munker” and to take a lesson from the people who have been destroyed.

Keywords: Qur’an, Ma’ruf, Munker, Human, Deed.

Giriş

Kur’ân’ın en temel amacı dindar ve ahlaklı bir insan yetiştirmektir. Tarih boyunca indirilen tüm vahiylerin ve gönderilen peygamberlerin en temel görevi bu idi. Kur’ân, hedeflediği model insan için müslüman, mümin, muhsin, müttakî, sâdık, şâhid, muhlis, muhtedî, âbid, şâkir, sâlih, hâşi‘ ve veli gibi

* Dr., Öğr., Üyesi Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, El-mek: maltuntas73@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

isimler kullanmıştır. Bunların yanında Kur'ân bazı ayetlerde ideal bir müminin özelliklerinden bahsederken *münker* ve *ma'rûf* kavramlarına da vurgu yapmıştır. Hayır-şer açısından iki zıt kutbu ifade eden bu iki kavram, ideal bir müminin yetişmesinde önemli bir işleve sahiptir. Allah, insana mutlu bir yaşam için ihtiyaç duyduğu maddî-manevî nimetler vermiş ve onu imtihan etmek için de emirler ve yasaklar koymuştur. Bu açıdan bakıldığında *ma'rûf* dinin ortaya koyduğu emirleri ve olumlu davranışları; *münker* ise haramları ve kötü işleri temsil etmektedir.

“Emir bi'l-ma'rûf ve nehiy ani'l-münker”, Kur'ân'ın üzerinde önemle durduğu, müminlere yapılmasını emrettiği ve ideal bir müminin vasfı olarak tanımladığı bir husustur. İyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakınmak/sakındırmak her mümin için farzdır. Bu konuda Müslümanlar arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ma'rûf ve münker konusundaki ihtilaf bunların mahiyetinin aklen mi yoksa şer'ân mı belirleneceği hususudur.

Genel olarak Ehl-i Sünnet *ma'rûf ve münker*'in nasla, Mu'tezile ise akılla tespit edilebileceği görüşüne sahiptir. Ancak Mu'tezili Kâdî Abdulcebâr (ö. 415-1025), hangi davranışların *ma'rûf* ve hangilerinin de *münker* olduğunun akılla bilinemeyeceğini: “Allah bir şeyi aklımıza yerleştirdiğinde, onu akılla bilmemiz vâcib olduğu gibi; akıllarımıza yerleştirmedeğini de akılla bilmemiz vacib değildir” sözleriyle ifade etmektedir.¹

Ceza ve müeyyide uygulama bakımından “emir bi'l-ma'rûf” ile “nehiy ani'l-münker” arasında fark bulunmaktadır. “Emir bi'l-ma'rûf” konusunda sorumluluktan kurtulmak için mücerred emir yeterlidir. İnsanların, kendi aileleri dışındaki kişilere ma'rûfları yerine getirmedikleri için cezai işlem uygulamaları doğru değildir. “Nehiy ani'l-münker” ise bundan farklıdır. Eroin ve esrar kullanımında olduğu gibi bazı münkerlerin sonuçları hem kullananları hem de toplumunun sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden devletin bu gibi münker konularda cezai anlamda birtakım yasal düzenlemelerde bulunması zorunludur. Ma'rûf, vâcib ve mendûb diye iki kısma ayrılır. Münkerlerin tümü, kötülük içermeleri bakımından esasında aynıdır. Münkerlerden sakınmak bireysel anlamda her Müslüman için farz olduğu gibi insanları da sakındırmak aynı şekilde farzdır.²

1. “Ma'rûf” Kelimesinin Semantik Tahlili

“عرف/arafe” fiilinden türeyen *ma'rife* ve *irfân* kelimeleri, izleri ve sonuçları üzerinde düşünerek bir şeyi anlamaya çalışmak manasına gelmektedir. *Ma'rife* kelimesi ilim'den daha özel bir anlama sahiptir. Varlıklar hakkındaki bilgi duyu organlarıyla elde edilmektedir. Ancak Allah'ın zatı hakkındaki bilgi, vahiyle ve yarattığı varlıklar üzerinde düşünerek elde edilebilir. Bu bağlamda insanlar için “*Falan kişi Allah'ı biliyor*” anlamında “فلان يعرف الله” ifadesi kullanılır. Ancak Allah'ı duyu organlarıyla bilme anlamında “*falan kişi Allah'ı bilir*” manasında “فلان يعلم الله” ifadesi kullanılmaz. Aynı şekilde mutlak anlamda ilim sahibi olan Hz. Allah hakkında “الله يعلم كذا” “*Allah şunu bilir*” cümlesi doğru iken; bilgi sahibi olma konusunda herhangi bir şeye ihtiyaç duymadığı için “الله يعرف كذا” ifadesi doğru değildir. Çünkü *ma'rife*t insana özgü olup tefekkürle elde edilen bilgiler için kullanılmaktadır. Oysaki Allah için böyle bir şey söz konusu değildir. Zıddı “انكار/inkâr” olan *ma'rife* kelimesinin aslı “*kokusunu hissettim*” anlamındaki “اصبت عرفه/esabtu 'arfehu” veya “*yanığına dokundum*” manasındaki “اصبت عرفه/esabtu 'urfehu” fiilinden gelmektedir.³

Ma'rûf kelimesi tefsirlerde Allah'ın birliğine davet, ortağı olmadığını itiraf etme, Hz. Muhammed'e tabi olma, ibadet, hayra davet, Kur'ân tarafından onaylanan davranışlar şeklinde yorumlanmıştır.⁴ *Ma'rûf*, şeriatla güzel olduğu bilinen ve hayatın her alanını kapsayan söz, düşünce ve fiiller için kullanılan çok genel anlamlı ve Kur'ân'ın çatı kavramlarından olan bir kelimedir.⁵

¹ Kâdî Abdulcebâr, Ebu'l-Hasen Kâdî'l-Kudât b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013, II, 678.

² Kâdî Abdulcebâr, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, II, 681-682.

³ İsfehânî, Râgıb, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Saydâ-Beyrut 2006, s. 348-349.

⁴ İbn Ebî Hâtîm, Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Arabistan 1419, III, 728; Semerkandî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Bahru'l-Ulûm*, ys., ts., I, 236; İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîse, Mısır 2002, I, 308.

⁵ İsfehânî, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 349; Akyüz, Vecdi, *Kur'ân'da Siyasî Kavramlar*, Kitabevi, İstanbul 1998, s. 96-108; Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'ân'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut, İstanbul 1997, s. 553-554;

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2. “Ma‘rûf” Kelimesinin Kur‘ân’daki Kullanımı

Ma‘rûf kelimesinin Kur‘ân’daki kullanımlarına bakıldığında ölüm anında anne-babaya ve akrabalara ma‘rufa göre vasiyet etme,⁶ kadınların erkekler üzerinde ma‘rufa göre haklarının olduğu,⁷ ikinci boşamadan sonra erkeğin kadınla ma‘rufa göre evlilik ilişkisini devam ettirmesi ya da ihsanla boşaması,⁸ kadın ma‘rufa göre bir başka erkekle evlenmeye karar verdiğinde ona baskı yapılmaması,⁹ babanın boşadığı eşinin ve çocuğunun nafakasını ma‘rufa göre karşılaması,¹⁰ iddet süresi biten veya kocaları ölen kadınların iddetlerinden sonra ma‘rufa göre hareket etmeleri ve iddet süresini tamamlamayan kadınlarla evlenmek isteyenlerin onlarla ma‘rufa göre konuşmaları,¹¹ boşanan veya cinsel ilişkiye girilmeden bırakılan kadınlara ma‘rufa göre nafaka verilmesi,¹² “ma‘ruf sözün” başa kakılan sadakadan daha hayırlı olduğu,¹³ ma‘rufu emretme,¹⁴ yetimlerin ve sefihlerin mallarını idare etmek zorunda kalan fakir kişilerin onlara bakma karşılığında mallarından ma‘rufa göre yemelerinde bir sakınca olmadığı,¹⁵ kadınların mehirlerini ma‘rufa göre verme,¹⁶ ma‘ruf dışındaki konuşmaların hayır içermediği,¹⁷ ma‘ruf söz söyleme,¹⁸ Hz. Peygamber’in yanlış işler yapmamaya söz veren muhacir kadınların biatlerini ma‘ruf üzere kabul etmesi,¹⁹ çocuklarını emziren kadınlara ma‘rufa göre ücretlerinin verilmesi,²⁰ müşrik anne-babaya Allah’a şirk koşma konusunda itaat etmeme ancak onlarla ma‘ruf bir ilişki kurma,²¹ dostlara ma‘ruf çerçevesinde vasiyet etme,²² kalbinde kötü duygular olanların yanlış düşüncelere yönelmemeleri için kadın ve erkeklerin konuşurken “ma‘ruf söz” söylemeleri,²³ Allah ve Peygamber’ine ma‘rufa göre itaat etme²⁴ gibi hayatın her alanının kapsayan çok farklı hususların dile getirildiği görülmektedir.

“عرف/arafe” ve “انكر/enkera” fiilleri bazen duyu organlarıyla kişiyi tanıma ve tanımama anlamına gelmektedir. Her iki kelime de: “وَجَاءَ إِخْوَةَ يُوسُفَ فَنَدَخُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكَرُونَ” *“Kardeşleri Yûsuf’un huzuruna geldiler. Yûsuf, onları tanıdı, fakat onlar Yûsuf’u tanıyamadılar”*²⁵; “يَعْرِفُونَ نِعْمَةَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا” *“(Müşrikler) Allah’ın nimetlerini biliyorlar (bunları Allâh’ın yarattığını kabul ederler); buna rağmen onu inkâr ederler”*²⁶ ayetlerinde bu anlamda kullanılmıştır.

“عَرَفَ بَعْضُهُ وَأَعْرَضَ عَنِ بَعْضٍ” *“Peygamber (eşleriyle ilgili) haberlerin bir kısmını (Hafsa’ya) bildirmiş bir kısmından da vazgeçmişti”*²⁷ ayetinde “عَرَفَ/arrafe” fiili vahiyle haber verme, bildirme anlamında kullanılmıştır. Haber vermenin yanında “عَرَفَ/arrafe” fiilinin “tanıtma” ve “güzel kokuyla donatma”

İzutsu, Toshihiko, *Kur‘ân’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, Pınar Yayınları, İstanbul 1991, s. 281-286; Mîr, Mustansır, *Kur‘ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*, Türkçesi: Murat Çiftkaya, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996, s. 106.

⁶ el-Bakara 2/180.

⁷ el-Bakara 2/228.

⁸ el-Bakara 2/229; et-Talâk, 65/2.

⁹ el-Bakara 2/232.

¹⁰ el-Bakara 2/233.

¹¹ el-Bakara 2/233-235.

¹² el-Bakara 2/236, 241.

¹³ el-Bakara 2/263.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; el-A‘râf 7/157; et-Tevbe 9/67, 112; el-Hac 22/41; Lokmân 31/17.

¹⁵ en-Nisâ 4/5-6.

¹⁶ en-Nisâ 4/19, 25.

¹⁷ en-Nisâ 4/114.

¹⁸ Muhammed 47/21.

¹⁹ el-Mümtehine 60/12.

²⁰ 65/et-Talâk, 2.

²¹ Lomân 31/15.

²² el-Ahzâb 33/6.

²³ el-Ahzâb 33/32.

²⁴ en-Nûr 24/53.

²⁵ Yûsuf 12/58.

²⁶ en-Nahl 16/83.

²⁷ et-Tahrîm 66/3.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlamı da bulunmaktadır. “وَيُدْخِلُهُمُ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا لَهُمْ” “Allah onları, kendilerine tanıttığı/güzel kokulurla süslediği²⁸ cennete koyacaktır.”²⁹

“تعرف/teârafe” fiili de: “Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık”³⁰ ayetinde ifade edildiği üzere “tanışma” anlamına gelmektedir. Yüce Allah insanların tanışma ve birbirilerine değer verme kriterinin soy, statü ve ten rengine göre değil; din ve samimiyete göre belirlenmesini istemektedir.³¹

Tasavvuf literatüründe “عرف/a-r-f” kökünden türeyen ve keşf yoluyla Allah’ın marifetine/bilgisine ulaştığı iddia edilen kişiler için kullanılan “العارف/el-ârif” kelimesi de bu kökten gelmektedir.³² Yine, bir yoruma göre, insanların ilahî bilgi ile marifet sahibi olmaları da “Art arda gönderilen³³ peygambere yemin olsun”³⁴ ayetinde ifade edildiği üzere “عرف/‘urf” kelimesiyle ifade edilmektedir.

Cennet-cehennem arasındaki sûr,³⁵ yüksek yer³⁶ gibi anlamlara gelen a’râf kelimesi de bu kökten gelmektedir.³⁷ “İki taraf arasında bir perde ve A’râf üzerinde cennetlikleri ve cehennemlikleri yüzlerindeki işaretlerden tanıyan erkekler vardır. Bunlar, henüz cennete girmemiş fakat girmeyi bekleyen cennet halkına: “selâm size!” diye seslendiler”³⁸ ayetindeki A’râf ehlinin kimler olduğu ve buldukları yer hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. A’râf ehlinin: 1) kıyâmet eşrafı, 2) cennet ile cehennem halkını tanıyan melekler, 3) iyilik ve kötülükleri eşit olup cennet ile cehennem arasında kalan kişiler, 4) şehidler, 5) babalarından izinsiz gazaya gidip şehid olan ve babalarından izin almadıkları için cennete giremeyenler, 6) Allah’ın, günahlarından dolayı affedip cennet ile cehennem arasına koyduğu namaz ehlinin fâsıkları, 7) borçlu kimseler olduğu söylenmiştir.

Bu görüşlerin ikincisi ilgili ayetlerin bağlamına uygun düşmektedir. Nitekim A’râf 44-50. ayetler dikkate alındığında a’râf’taki kişilerin melekler olduğu anlaşılmaktadır.³⁹ İlgili ayetlerde A’râf ahabının cennet ehlini takdir, cehennem ehlini ise tahkir ettiği görülmektedir. Nahl 32. ve Zümer 73. ayetlerinde cennet halkına selam verenlerin melekler olduğu ifade edilmektedir. A’râf, 46. ayette ise A’râf ehlinin ricâl/erkekler olduğu ifade edilmektedir. Ancak melekler Hz. İbrâhîm, Lût ve Meryem’e erkek/ricâl şeklinde görünmüştür.⁴⁰ Bu da A’râf ehlinin melekler olduğunu güçlendirmektedir. Ayrıca: “Cennete girin! Size korku yoktur ve mahzun da olmayacaksınız”⁴¹ ifadeleri A’râf ahabının cennet ve cehennemi kontrol eden melekler olduğunu ima etmektedir.⁴²

²⁸ Bu ayetteki “عَرَفَ/‘arrafe” fiilinin “güzel koku sürme” anlamında kullanıldığını söyleyenler de olmuştur. Bkz. İsfahâni, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 349; Zemahşeri, Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, *el-Keşşâf*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1995, IV, 310.

²⁹ Muhammed 47/6.

³⁰ el-Hucurât 49/13. Ayrıca bkz. Yûnus 10/45.

³¹ Mukâtil, Ebu’l-Hasen Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003, III, 263-264.

³² Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 44; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 52.

³³ *Murselât* kelimesi peygamberler, melekler, rüzgar, bulutlar, uyarılar şeklinde te’vil edilmiştir. Bkz. Mâverdi, Ebu’l-Hasen Alî b. Muhammed, *en-Nuketü ve’l-‘Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdumaksûd b. Abdurrahîm, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut ts., VI, 175.

³⁴ el-Murselât 77/1.

³⁵ Hadîd 13. ayette bu konuda şöyle denilmektedir: “فَضْرِبْ بَيْنَهُمْ بِسُورٍ لَهُ بَابٌ بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ” “Aralarına kapısının içinde rahmet, dışında azap olan bir sur çekilecektir.”

³⁶ Horozun başındaki ibik için de “عَرَفَ الدَّيْكَ” tabiri kullanılmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, Ebu’l-Fidâ İsmail b. Ömer, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, ys., 1999, III, 418.

³⁷ İsfahâni, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 350; Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta’rifât*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2014, s. 46; Okuyan, Mehmet, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’ân Sözlüğü*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 581; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 42, 46.

³⁸ el-A’râf 7/46.

³⁹ Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâlüddîn, *ed-Durru’l-Mensûr*, Dâru’l-Fikr, Beyrut ts., III, 465.

⁴⁰ Hûd 11/69, 77; ez-Zâriyât 51/24-25; Meryem 19/17.

⁴¹ el-A’râf 7/49.

⁴² Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 465. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, III, 418-419; Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, III, 342-344.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Suyûtî (ö. 911/1505) “A’râf” ve “A’râf ashâbı” hakkında şöyle demektedir: “الأعراف مكان مُرتفع عليه رجال من الملائكة يعرفون أهل الجنة بسيمائهم وأهل النار بسيمائهم”⁴³ “A’râf, cennet ve cehennem ehlini simalarından tanıyan meleklerin üzerinde bulunduğu yüksek bir tepedir.”⁴³

“فَاعْتَرَفُوا بِذَنبِهِمْ” “Günahlarını itiraf ettiler”⁴⁴; “فَاعْتَرَفْنَا بِذُنُوبِنَا” “(Kâfirler) “günahlarımızı itiraf ediyoruz” (dediler)”⁴⁴; ayetlerinde kabul etme/ikrâr anlamına gelen اعتراف/i’tirâf kelimesi de bu kökten gelmektedir.

Hacıların vakfe yaptıkları bölgenin adı da bu kökten gelen “عرَفَات/arafât” kelimesiyle ifade edilmektedir.⁴⁶ Bu bölgenin *Arafât* olarak adlandırılması hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Buna göre Hz. İbrâhîm daha önce sahip olduğu bilgilerden dolayı burayı görünce “araftü” cümlesini kullanmış ve bölge *Arafât* diye adlandırılmıştır. Hacc menâsikinin yapıldığı yerleri ve buralarda yapılacak ibadetleri tek tek Hz. İbrâhîm’e öğreten Cebrail, buranın *Arafât* olduğunu söylemiştir. Hz. Âdem ve Havva burada buluştuklarından bölge bu şekilde isimlendirilmiştir. Başka bir görüşe göre de bölgenin *Arafât* olarak isimlendirilmesi hacıların birbiriyle tanışıp kaynaşmalarından dolayıdır.⁴⁷

Örnek bir Müslüman olmak için ma’rûf’u yaşamak ve emretmek; münker’den sakınmak ve insanları sakındırmak Müslümanın en önemli görevlerinden biridir. “يَا بُنَيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ” “(Lokman) “Yavrum namazı kıl, iyiliği/dini emret, kötülüğü/şirki engelle ve başına gelenlere sabret. Çünkü bunlar yapılması gereken büyük işlerdir”⁴⁸

ayetinin sonundaki “bunlar yapılması gereken büyük işlerdir” ifadesi ve Âl-i İmrân 104. ayette “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” görevini yerine getirenlerin kurtuluşa ereceklerinin dile getirilmesi bu işin önemini, gerekliliğini ve getirisini açıkça ortaya koymaktadır. Bu ayet aynı zamanda “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” görevini yerine getirmenin, önceki milletler için de farz olduğunu göstermektedir.⁴⁹

“Ma’rûf söz” insanlarla sağlıklı ilişkiler kurma, zihinlerin cinsel ve dinî bakımdan kirlenmemesi için çok önemli bir işleve sahiptir. Hz. Peygamber’in eşleri üzerinden müminlere bu konuda bir mesaj verilmesi oldukça anlamlıdır: “(Ey peygamber hanımları!) Edalı konuşmayın ki kalbinde fesat olanlar kötü şeyler düşünmesin. (İnsanlarla kuşku uyandırmayacak şekilde) güzel/ma’rûf söz söyleyerek konuşun”⁵⁰ ayeti zihinsel anlamda arınmanın önemini ortaya koymaktadır.

“Emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” Hz. Peygamber’in en önemli vasıflarından biri olarak Tevrat, İncil ve Kur’an’da yer almaktadır:

“الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ” “Ümmi nebi rasûle tabi olanlar, yanlarında bulunan Tevrat ve İncil’de onun hakkında: “Kendilerine iyiliği emreder, kötülüğü yasaklar ibaresinin” yazılı olduğunu görürler.”⁵¹

Yine Allah ve Rasûlüne itaat etme, namaz kılma ve zekât vermenin yanında “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” görevi müminlerin de en önemli vasıflarından biri olarak:

“وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ” “Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velileridir. İyiliği emrederler; kötülüğe engel olurlar. Namaz kılarlar, zekât verirler. Allah’a ve Resulüne itaat ederler. İşte bunlara Allah rahmet edecektir. Allah şüphesiz güçlüdür, hâkimdir”⁵² ayetinde geçmektedir.

Ehl-i kitaptan bazıları Kur’an’da “emir bi’l-ma’rûf ve nehiy ani’l-münker” görevini ifa etmeleri hasebiyle övülmüşlerdir. “Ehl-i kitabın hepsi aynı değildir. Onlardan; geceleri Allah’ın ayetlerini

⁴³ Suyûtî, *ed-Durru’l-Mensûr*, III, 465.

⁴⁴ el-Mümin 40/11.

⁴⁵ el-Mülk 67/11.

⁴⁶ el-Bakara 2/198.

⁴⁷ Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, thk. Sıdkı Cemîl el-‘Attâr, Dâru’l-Fikr, Beyrut 2001, II, 1090-1091; İsfêhânî, *Müfredâtu Elfâzi’l-Kur’ân*, s. 348-349.

⁴⁸ Lokmân 31/17.

⁴⁹ İbn Teymiyye, Ebu’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *el-Emru bi’l-Ma’rûf ve’n-Nehyi ani’l-Münker*, Vezâratu’s-Şuûni’l-İslâmiyye, Arabistan 1418, s. 17.

⁵⁰ el-Ahzâb 33/32.

⁵¹ el-A’râf 7/157.

⁵² et-Tevbe 9/71.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

okuyup duran secdeye kapanan, Allah'a ve ahiret gününe inanan, iyiliği emredip kötülüğü yasaklayan ve hayırlarda yarışanlar vardır. İşte onlar da salihlerdendir.”⁵³

Münafıklar ise Kur'an'da peygamberler, inananlar ve Ehl-i kitabın bir kısmının aksine, insanlara *münker*'i emreden ve *ma'rûf*'u yasaklayanlar olarak anlatılmaktadır:

“ الْمُنَافِقُونَ وَالْمُنَافِقَاتُ بَعْضُهُمْ مِنْ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمُنْكَرِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمَعْرُوفِ وَيَقْبِضُونَ أَيْدِيَهُمْ نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمْ الْأَعْيُنُونَ ”⁵⁴ “Münafıkların erkekleri ve kadınları birbirinin aynıdır. Kötülüğü emreder, iyilikten alıkoyar ve cimrilik ederler. Onlar Allah'ı, Allah da onları unuttu. Münafıklar fâsıkların ta kendileridir.”⁵⁴

3. “Münker” Kelimesinin Semantik Tahlili

“نكر/nekira” fiili bilmemek, haberdar olmamak, inkâr etmek anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen “نكر/nukur” kelimesi inkâr, ret, çirkin iş, bilinmeyen, kurnazlık; “نكير/nekîr” ise inkâr etmek, inkâr eden kişi,⁵⁵ şiddetli ve görülmemiş ceza⁵⁶ gibi anlamlara gelmektedir.

Nankörlük etmek, kabul etmemek, hoşlanmamak, dil ile inkâr etmek anlamına gelen “انكار/inkâr”, “عرفان/irfân” kelimesinin zıddıdır. “انكرت/enkert kezâ” veya “نكرت/nekirt kezâ” “şöyle bir şeyi bilmiyordum veya tanımıyordum” anlamına gelmektedir. *İnkâr* esasında kişinin kalbine bilmediği bir şeyin gelmesi manasına gelmektedir. Bu ise cehalet ve bilgisizliği ifade etmektedir.⁵⁷ *İnkâr* bazen dille ilgili olan şeyler için kullanılır. Dille inkârın esas kalple *inkâr* etmeye dayanmaktadır. Bazen dil, kalpte sûreti olan yani kalpte tasdik edilen şeyleri inkâr ederek onları bilinçli olarak bilmezlikten gelmekte ve böylece yalancı olmaktadır.⁵⁸

Tenkîr kelimesi bir şeyi tanınmayacak şekilde değiştirmek anlamına gelmektedir.⁵⁹ *Münker* ise tanınmayan, yabancı anlamlarının yanı sıra Kur'an'ın kötü gördüğü veya akılla iyi mi kötü mü olduğu anlaşılabilen ve şeriatın kötü olduğuna hükmettiği her türlü söz, fiil anlamına gelmektedir.⁶⁰ *Nükûr* kelimesi “فَقَوْلٌ عَنْهُمْ يَوْمَ يَدْعُ الدَّاعِ إِلَىٰ شَيْءٍ نَكْرٌ”⁶¹ “Onlardan yüz çevir. O gün çağırıcı onları korkunç bir şeye çağırır”⁶¹ ayetinde olduğu üzere bilinmeyen, tanınmayan zor iş manasına gelmektedir.⁶²

Münker kelimesi *ma'rûf*'un zıddı olarak tefsirlerde Allah'ı ve Peygamber'i inkâr etme, şeytana ve putlara tapma, Kur'an'a ve sünnete aykırı davranışlar, Allah'a isyan etme şeklinde yorumlanmıştır.⁶³

4. “Münker” Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımı

“*Münker*” kelimesi Kur'an'da şirk, inkâr, kötülük,⁶⁴ ayetlere karşı hoşnutsuzluk, çekememezlik,⁶⁵ ahlak dışı sözler ve eşcinsel ilişki,⁶⁶ zihâr bağlamında çirkin, yalan söz,⁶⁷ yabancı, tanınmayan kişiler⁶⁸ gibi farklı manalarda kullanılmıştır. Bu kullanımlar göz önünde bulundurulduğunda *münker* kelimesinin Allah'ı inkâr ve her türlü kötü söz, tutum, davranış ve fiilleri ihtiva ettiği görülmektedir.

⁵³ Âl-i İmrân 3/113-114.

⁵⁴ et-Tevbe 9/67.

⁵⁵ eş-Şûrâ 42/47.

⁵⁶ el-Hac 22/44; Sebe 34/45; Fâtır 35/26; el-Mülk 67/18.

⁵⁷ bkz. Hûd 11/70; Yûsuf 12/58.

⁵⁸ İsfehâni, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 524. İlgili ayetler için bkz. en-Nahl 16/83; el-Mü'minûn 23/69; el-Mü'min 40/81.

⁵⁹ en-Neml 27/41.

⁶⁰ İsfehâni, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 525.

⁶¹ el-Kamer 54/6.

⁶² İsfehâni, *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân*, s. 525.

⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VI, 4311; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, III, 728; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 278; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 236; İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîse, Mısır 2002, I, 308; Neseî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, thk. Zekeriyâ 'Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1971, I, 495.

⁶⁴ Âl-i İmrân 3/104, 110, 114; el-Mâide 5/79; el-A'râf 7/157; et-Tevbe 9/67, 71, 112; en-Nahl, 16/90; el-Hac 22/41; en-Nûr 24/21; el-Ankebût 29/45; Lokmân 31/17.

⁶⁵ el-Hac 22/72.

⁶⁶ el-Ankebût 29/29.

⁶⁷ el-Mücâdele 58/2.

⁶⁸ el-Hicr 15/62; ez-Zâriyât 51/25.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Müker'i emredip *ma'rûf*'u yasaklamak ve bunlara engel olmak kâfirlerin ve münafıkların en temel özelliklerinden birisidir.⁶⁹

5. “Emir bi'l-Ma'rûf ve Nehiy ani'l-Münker” Görevinden Kimler Sorumludur

Âl-i İmrân 110, Nisâ 114, Tevbe 71 ve Hac 41'de Allah'a ve Resûlüne inananların, sadaka verip iyilik yapan ve insanların arasını düzeltmeyi *emredenlerin*, namaz kılan, zekât veren, *ma'rûfu emreden* ve münkerleri *nehyedenden* müminlerin birbirilerinin velileri oldukları ve Yüce Allah'ın bu kişilere merhamet edeceği vurgulanmaktadır. Nahl 90'da ise Allah adaletli davranmayı, ihsanda bulunmayı, akrabalara yardım etmeyi emretmekte ve fuhuş yapmayı, münkerleri işlemeyi ve azgınlık yapmayı nehyetmektedir.

Bütün bu sayılanlar, “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker”in farz olduğunu göstermektedir. Bu ayetlerde müminlerin *ma'rûf*'u *emreden* kişiler olarak tasvir edilmesinin yanında “emir-ma'rûf” ve “nehyi-münker” kelimelerin karşıt anlamda kullanılması bu görevin farziyetini göstermesi bakımından önemli bir delildir. Öte taraftan iman edip günahlardan sakınmak ve cenneti kazanmak için gerekli Salih amelleri işlemek bireysel olarak her Müslümanın yerine getirmesi gereken en temel görevidir.⁷⁰

“وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” “Sizden hayra davet eden, iyiliği emredip kötülükten uzaklaştıran bir topluluk olsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir”⁷¹ ayetindeki “işte onlar kurtuluşa erenlerdir” ifadesi, bir taraftan “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” görevinin önemini, diğer taraftan kurtuluşa ermek için bu görevin âlim-cahil, yöneten-yönetilen, büyük-küçük, kadın-erkek her Müslüman tarafından bilgi seviyelerine göre mutlaka yerine getirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.⁷²

Bu ayeti kerimde *ma'rûf* ve *emir* kelimeleri terazinin bir tarafında, *nehyi* ve *münker* kelimeleri de diğer tarafında karşıt anlamda zikredilmektedir. *Münker*'den kaçınmak her mümin için farz olduğuna göre *ma'rûf*'ları yerine getirmek de aynı şekilde farzdır. Kur'an'a göre *ma'rûf* ve *münker*'in alanına giren tüm fiillerde sorumluluk esasen bireyseldir ve buradan elde edilecek mükâfat ve ceza da bireye aittir. Bu hususlar, bu görevin herkes için bireysel anlamda zorunlu ve farz olduğunu göstermektedir.⁷³

Müfessirlerin çoğu “وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ” ayetindeki “من” edatının “فاجتنبوا الرجس من الأوثان” “Putlara tapma pisliğinden uzak durun”⁷⁴ ayetindeki “من” edatı gibi “البيان الجنس” “cinsi beyan” etme anlamında olduğunu ve dolayısıyla “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” görevinin tüm Müslümanları kapsadığını ifade etmişlerdir. Bir başka ifadeyle bu âlimlere göre bu görev, farz-ı ayn'dır.⁷⁵ Bu ayetin ilk muhataplarının tüm sahabiler olduğu kesindir. Bu açıdan bakıldığında da bu görevin tüm Müslümanları kapsamı daha uygundur.⁷⁶ Ayrıca: “كَانُوا لَا يَتَنَاهَوْنَ عَنْ مُنْكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَفْعَلُونَ” “İsrailoğulları yaptıkları kötülüklerden birbirlerini vazgeçirmeye çalışmadılar. Yaptıkları şeyler gerçekten ne kötüydü!”⁷⁷ ayeti de bu görevin herkes için zorunlu olduğunu desteklemektedir.⁷⁸

⁶⁹ et-Tevbe 9/67.

⁷⁰ el-Haşr 59/9; et-Tahrîm 66/6.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/104.

⁷² Makdîsî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâilî, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Dâru's-Selef, ys., 1995, s. 6.

⁷³ Avni İlhan, “el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, III, s. 92-94.

⁷⁴ el-Hac 22/30.

⁷⁵ Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, I, 234; Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Aşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 2002, III, 122; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, I, 308; Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1415, I, 226; Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed, *Tefsîrul-Kur'ân*, thk: Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997, I, 347; Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud, *Meâ'limu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdurrezâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1420, I, 486.

⁷⁶ İbn Aşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tezî' Tunus, ts., III, 37-39.

⁷⁷ el-Mâide 5/79.

⁷⁸ Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, thk, Yahya Murat, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003. s. 16.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/894) “يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ” “*Ey iman edenler! Kendinizi düzeltin. Eğer doğru yolda olursanız, yoldan sapan kimse size zarar veremez*”⁷⁹ ayetinin yanlış yorumlandığını ifade etmiş ve bu ayeti “إِنَّ الْقَوْمَ إِذَا رَأَوْا الظَّالِمَ فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ، وَالْمُنْكَرَ فَلَمْ يُغَيِّرُوهُ، عَمَّهُمْ” “*Eğer bir kavim bir zalimi gördüğünde onu engellemez ve yine münkeri gördüğünde onu değiştirmezse Allah o kavmin tümünü cezalandırır*”⁸⁰ hadisiyle tefsir etmiştir. Bazı âlimler de “emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker” prensibinin dinin aslını oluşturduğunu ifade etmişlerdir.⁸¹ Tarihin her döneminde âlimler, yöneticilere yol göstermek için Mâverdî'nin (ö. 450/1058) *el-Ahkâmu's-Sultâniyye* eseri gibi kaliteli ve adil bir yönetim için değerli çalışmalar kaleme almışlardır.

İzzet Derveze, “emri bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker” ifadelerinin geçtiği ayetler bağlamında yaptığı değerlendirmelerde bu görevin tüm Müslümanları kapsadığını: “من المبادئ القرآنية المحكمة المفروضة: “على المسلمين في كل ظرف ومكان (Bu Görev) her şart ve mekânda Müslümanlara farz kılınmış Kur'an'ın muhkem prensiplerinden biridir”⁸² cümleleriyle ifade etmiştir. Draz da iyilikleri emretmenin ve kötülüklerden sakındırmanın büyük-küçük, kadın-erkek her Müslümanın yerine getirmesi gereken sadece bir görev değil; aynı zamanda bir farz olduğunu beyan etmiştir.⁸³ Bu konuda İbn Teymiyye de benzer değerlendirmelerde bulunmuştur.⁸⁴

Buna karşın bazı müfessirler de “وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ” ifadesindeki “من” edatının “mîn-i ba'ziyye” manasına geldiğini ve dolayısıyla “emir bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker”in farz-ı kifaye olarak sadece âlimler tarafından yerine getirilmesi gereken bir görev olduğunu söylemişlerdir. Bu ayetteki “من” edatının “mîn-i ba'ziyye” olduğunu söyleyen müfessirler, bu görevi dinî tahsil ile ilişkilendirmişlerdir.⁸⁵

Elmalılı da bu konuda şöyle demektedir: “Hayra davet ve emri bi'l-ma'ruf, nehyi ani'l-münker yapacak bir ümmet ve imamet teşkili, müslümanların ba'de'l-iman ilk fariza-i diniyeleridir... Hayra davet ve emri bi'l-ma'ruf, nehyi ani'l-münker ale'l-umum Müslümanlara farz-ı kifayedir... fakat her ferde farz-ı ayn değildir. Mecmu-ı ümmetin vazifesidir... Fakat bunlar, farzlarını eda etmezlerse mesuliyet evvela bunlara, saniyen umuma teveccüh eder... Ma'ruf, mukteza-yı İslâm olan tâatullah, münker de mukteza-yı İslâm'a muhalif olan ma'siyetullah demektir.”⁸⁶

6. Hadislerde “Emir bi'l-Ma'ruf ve Nehiy ani'l-Münker”

Hz. Peygamber, Müslüman bireyin yetişmesi ve sağlıklı bir toplumun oluşmasındaki öneminden dolayı “emir bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker” konusu üzerinde önemle durmuş ve hayatı boyunca bu hususta pek çok emir vermiş ve tavsiyede bulunmuştur. Muhaddislerin bir kısmı Hz. Peygamber'in bu meyanda söylediği sözleri eserlerinde “emir bi'l-ma'ruf ve nehyi ani'l-münker” adı altında müstakil bablarda ele almışlardır. İlk dönemlerden itibaren İbn Ebü'd-Dünyâ (ö. 281/ 894), Hallâl (ö.

⁷⁹ el-Mâide 5/105.

⁸⁰ Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali, *Müsnedü Ebî Ya'lâ*, thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimeşk1984, hadis no: 132; İbn Ebü'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd, *el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehiy ani'l-Münker*, thk. Salâh b. 'Âyiz eş-Şelâhî, Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Arabistan 1997, s. 37.

⁸¹ Hukayl, Süleyman b. Abdurrahman, *el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehiy ani'l-Münker fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*, ys., 1996, s. 21.

⁸² Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadis*, Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire 1383, II, 471.

⁸³ Draz, Abdullah, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, trc. Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara 1983, s. 111-112.

⁸⁴ İbn Teymiyye, *el-Emru bi'l-Ma'ruf ve'n-Nehiy ani'l-Münker*, s. 10.

⁸⁵ Cassâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1405, II, 315; Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdulmelik, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrahim el-Besyûnî, el-Heyetu'l-Misriyye, Mısır, ts., I, 268; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 388; İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib, *el-Muharraru'l-Veciz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422, I, 485; Beydavî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418, II, 31-32; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 392; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 87-88.

⁸⁶ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 391-392.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

311/923), Makdisî (ö. 600/1203), İbn Teymiyye (ö. 728/ 1328) gibi bazı Müslüman âlimler de bu hadisleri kullanarak benzer isimlerde kitaplar telif etmişlerdir.

Hiz. Peygamber'in: “لَيْسَ مِنَّا مَنْ لَمْ يَرْحَمْ صَغِيرَنَا، وَيُوقِّرْ كَبِيرَنَا، وَيَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ” “Küçüklerimize merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen, ma'rûf'u emretmeyen ve münker'i nehyetmeyen bizden değildir”⁸⁷; “مَرُوا بِالْمَعْرُوفِ، وَانْهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ” “Ma'rûf'u emredin ve münker'i de nehyedin”⁸⁸ ve “insanların en takvalısı kimdir?” sorusuna: “Emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” görevini yerine getiren ve çok sula-i rahim yapandır”⁸⁹ şeklindeki cevabı “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker”in önemini ve gerekliliğini ortaya koymaktadır.⁹⁰ Yine Hiz. Peygamber'den “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” görevini yerine getirenlerin Allah'ın, Kur'ân'ın ve Hiz. Peygamber'in halifesi olduğu nakledilmiştir.⁹¹ Hiz. Ali de “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker”i en faziletli cihad olarak tanımlamıştır.⁹²

Tarihsel süreç içerisinde: “مَنْ رَأَى مِنْكُمْ مُنْكَرًا فَلْيُغَيِّرْهُ بِيَدِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِلِسَانِهِ، فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَبِقَلْبِهِ، وَذَلِكَ أَضْعَفُ الْإِيمَانِ” “Sizden biriniz bir münker gördüğünde onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle düzeltsin. Eğer buna da gücü yetmezse kalben buğz etsin. Bu ise imanın en zayıfıdır”⁹³ hadisi bir taraftan “emir bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker” görevinin icrasının nasıl olması gerektiğini diğer taraftan da münker davranışları cezalandırmada devlet otoritesinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Öteden beri bu hadis münker fiilleri cezalandırmada devlet tarafından bir delil olarak kullanılmıştır.

Yine bu hadis bir taraftan işlenen münker karşısında sessiz kalıp sukût edenlerin ve bunların izalesi için çalışmayanların dünya ve ahirette maruz kalacakları sıkıntı ve azabı diğer taraftan da huzurlu bir cemiyetin oluşmasında toplumun ve fertlerin hareket tarzlarının nasıl olması gerektiğini anlatmaktadır.⁹⁴ Bu hadisle ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır. Mervan yanlışlıkla bayram namazından önce hutbe okuduğunda bir adam onu uyardı. Bunun üzerine orada bulunan Ebû Sâid bu hadisi okuyarak: “Bu zat üzerine düşen görevi yaptı” cümlesini söylemiştir.⁹⁵ Bu hadis münkerleri önlemenin ve onlara karşı tavır almanın her müminin görevi olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁶ Hadiste yer alan münkerlere kalben buğz etmek, “tavır alma, pasif medenî mukavemet” gösterme anlamına gelmektedir.⁹⁷

Sonuç

Kur'ân açısından iyilikleri emretmek ve kötülüklerden sakınmak/sakındırmak esasen her Müslüman için bireysel olarak yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Münkerlerin önlenmesinde veya bunlara yönelik cezaların tatbik edilmesinde devlet otoritesinin varlığı kaçınılmazdır. Ancak münkerlerin sınırlarını ve bunlara uygulanacak cezaları belirlemek oldukça zor bir konudur. Bireylerin ve devletin, münkerlerin sınırlarını belirlemede ve bunların ihlalinde uygulanacak cezaları uygulamada nassın ötesine geçmemeleri gerekmektedir. Tarihte “halku'l-Kur'ân” konusunda olduğu gibi bazı fikrî konuları münker kapsamına alıp siyasî otoritenin gücünü kullanarak Müslüman âlimleri cezalandırmak veya bu gibi konularda onlara baskı uygulamak İslamî ve insanî bir tavır değildir.

⁸⁷ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “Birr”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I/257.

⁸⁸ Ubû Abdullâh Muhammed b. Zeyd İbni Mâce, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “Fiten”, 20.

⁸⁹ Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409, hadis no: 25397.

⁹⁰ Beydavî, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, II, 32.

⁹¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, III, 122.

⁹² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, III, 123.

⁹³ Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, “İman”, 78; İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, s. 51.

⁹⁴ Avni İlhan, “el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)”, s. 95. Münkerleri emredenlere karşı ma'rûfu temsil eden peygamberlerin tevhid mücadelesi için bkz. Mehmet Tözluyurt, “Kur'ânî Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, cilt: 13, sayı: 2, ss. 807-826.

⁹⁵ Makdisî, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, s. 3-4.

⁹⁶ Hallâl, *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*, s. 16.

⁹⁷ Dumlu, Ömer, *Kur'ân'ı Kerim'de Maruf ve Münker*, Anadolu Yayınları, İzmir 1999, s. 123-15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Lokman'ın oğluna tavsiyesinde olduğu üzere çocukken *ma'rûf*'u emretmekle başlayan bir hayatın mutlu bir evlilikle devam etmesi de *ma'rûf* bir ilişkiye bağlıdır. Kur'ân'a göre evliliğin her aşaması *ma'rûf* çerçevesinde olmalıdır. Ticarî ilişkilerde güven ortamının oluşması için *ma'rûf*'a göre muamele yapmak esas alınmalıdır. *Ma'rûf*'u emretme ve *münker*'den nehyetme Hz. Peygamber'in Tevrat, İncil ve Kur'ân'daki en önemli özelliği olarak yer almaktadır. Bütün peygamberler ve onlara inanan müminler *ma'rûf*'u emretmeyi ve *münker*'den nehyetmeyi davetlerinin ana unsuru yapmışlardır. Birbirlerinin velileri olan Müminler de her türlü beşerî ilişkide *ma'rûf* söz söylemeli ve *münker* sözlerden kaçınarak birbirlerini incitmemelidirler.

Kur'ân açısından bir davranışın *ma'rûf* olarak adlandırılması için bunun vahiy tarafından onaylanması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle *ma'rûf*'un mercii Kur'ân'dır ve *ma'rûf* kelimesi dinî-dünyevî yararlı tüm söz, fiil ve davranışları içermektedir. *Münker* ise Kur'ân'ın onaylamadığı tüm söz, fiil ve davranışları kapsamaktadır. İlgili kullanımlara bakıldığında “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” kavramının tüm peygamberleri ve ümmetleri kapsadığı görülmektedir. Bu ise İslâm açısından “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker”in evrensel bir prensip olduğunu ortaya koymaktadır.

Dindar, ahlaklı, eğitilmiş, müreffeh, beşerî ilişkiler bakımından sağlıklı bir birey ve toplumun oluşturulması için “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” prensibinin âlim-cahil, büyük-küçük, kadın-erkek her Müslüman tarafından konumuna göre yerine getirilmesi gereken farz bir görevdir. Müslümanlar arasında ortak bir sorumluluk fikri geliştirilmezse sağlıklı bir birey ve toplum inşası mümkün değildir. Bu ise “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker” prensibinin herkes için zorunlu bir görev olduğunu ortaya koymaktadır. İbadetler, Müslümanı münkerlerden alıkoyan en önemli unsurlardır. *Ma'rûf* kelimesinin iman, namaz, zekât, sabır, ihsan gibi dinin temelini oluşturan kelimelerle beraber anılması bir taraftan “emir bi'l-ma'rûf ve nehy ani'l-münker”in önemini diğer taraftan da bunların ayrılmaz bir bütünü parçaları olduğunu göstermektedir.

Bibliyografya

Abdulcebâr, Ebu'l-Hasen Kâdî'l-Kudât b. Ahmed el-Hemedânî. *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2013.

Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Akyüz, Vecdi. *Kur'ân'da Siyasî Kavramlar*. Kitabevi, İstanbul 1998.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mesud. *Meâ'limu't-Tenzil fî Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1420.

Beydavî, Nâsiruddîn Ebû Sâid Abdullah b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418.

Cassâs Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık el-Kamhâvî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 1405.

Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Otto Yayınları, Ankara 2014.

Cürânî, Seyyid Şerif. *Ta'rîfât*. Litera Yayıncılık, İstanbul 2014.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîru'l-Hadis*. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Kahire 1383.

Draz, Abdullah. *Kur'ân'ın Anlaşılmasına Doğru*. trc. Salih Akdemir, Mim Yayınları, Ankara 1983.

Dumlu, Ömer. *Kur'ân'ı Kerim'de Maruf ve Münker*. Anadolu Yayınları, İzmir 1999.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya'lâ*. thk. Hüseyin Selîm Esed, Dâru'l-Me'mûn li't-Turâs, Dimeşk 1984.

Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Yenda Yayınları, İstanbul 2001.

Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn. *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*. thk. Yahya Murat, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003.

Hukayl, Süleyman b. Abdurrahman. *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker fî Dav'i'l-Kitâb ve's-Sünne*. ys., 1996.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*. Dâru Sahnûn li'n-Neşr ve't-Tevzî' Tunus, ts.

İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdulhak b. Galib. *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1422.

İbn Ebî Hâtim, Muhammed b. İdrîs b. Münzir er-Râzî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Esad Muhammed et-Tayyib, Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, Arabistan 1419.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İbn Ebî Şeybe, Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Kitâbu'l-Musannef*. thk. Kemal Yusuf el-Hût, Mektebetu'r-Ruşd, Riyad 1409.
- İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. 'Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku'l-Hadîse, Mısır 2002.
- İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ubeyd. *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*. thk. Salâh b. 'Âyız eş-Şelâhî, Mektebetu'l-Ğurabâi'l-Eseriyye, Arabistan 1997.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme, Dâru Tayyibe, ys., 1999.
- İbni Mâce, Ebû Abdullâh Muhammed b. Zeyd, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*. Vezâratu's-Şuûni'l-İslâmiyye, Arabistan 1418.
- İlhan, Avni, "el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyü ani'l-Münker (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, III, ss. 89-116.
- İsfehânî, Râgib. *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an*. el-Mektebetu'l-'Asriyye, Saydâ-Beyrut 2006.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*. Pınar Yayınları, İstanbul 1991.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdülmelik. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim el-Besyûnî, el-Heyetu'l-Mısriyye, Mısır, ts.
- Makdisî, Ebû Muhammed Takıyyüddîn Abdülganî b. Abdilvâhid b. Alî el-Cemmâilî. *el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*. thk. Semîr b. Emîn ez-Züheyrî, Dâru's-Selef, ys., 1995.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed. *en-Nuketü ve'l-'Uyûn*. thk. Seyyid b. Abdülmaksûd b. Abdurrahîm, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut ts.
- Mîr, Mustansır. *Kur'ânî Terimler ve Kavramlar Sözlüğü*. Türkçesi: Murat Çiftkaya, İnkılab Yayınları, İstanbul 1996.
- Mukâtil, Ebu'l-Hasen Süleyman b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *Tefsiru Mukâtil b. Süleymân*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-Lübnan 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- Neseî, Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*. thk. Zekerıyyâ 'Umeyrât, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1971.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü*. Düşün Yayıncılık, İstanbul 2015.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. Yeni Boyut, İstanbul 1997.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsiri'l-Kur'an*. thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, Beyrut 2002.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffêr Mansûr b. Muhammed. *Tefsîrul-Kur'an*. thk. Yâsir b. İbrâhîm-Ganîm b. Abbâs, Dâru'l-Vatan, Riyâd 1997.
- Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed. *Bahru'l-Ulûm*. ys., ts.
- Suyûtî, Abdurrahman b. Ebû Bekr Celâlüddîn. *ed-Durru'l-Mensûr*. Dâru'l-Fikr, Beyrut ts.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*. thk. Sıdkı Cemîl el-'Attâr, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- Tözluyurt, Mehmet. "Kur'ânî Bir Kavram Olarak Mele'nin Semantik İncelemesi". *Kelam Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2015, cilt: 13, sayı: 2, ss. 807-826.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Kabcacı Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed. *el-Vecîz fî Tefsiri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1415.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut-Lübnan 1995.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

HADİS TENKİDİNDE SAHÂBE MODELİ: HZ. ÂİŞE ÖRNEĞİ

Fikret ÖZÇELİK¹

ÖZET

Hiz. Peygamber'le (s.a.s.) beraber yaşama şerefine nail olan sahâbe nesli, Kur'an ve Sünnet'i en doğru anlayan ve uygulayan nesillerin başında gelmektedir. Zira onlar vahyin nüzûlüne ve hadislerin söylendiği ortama şahit olmuşlardır. Ancak başta hadis olmak üzere İslami ilimlerde sahâbenin tamamının aynı seviyede olmadığı bilinen bir gerçektir. Ayrıca Sahâbiler, Hiz. Peygamber'in hadislerini anlamada ve yorumlamada iki farklı yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Bazıları, hadisleri anlamada daha çok lafza ve rivayete öncelik vermişlerdir. Hiz. Âişe gibi bazı sahâbiler ise; bir hadisi anlamaya çalışırken, Hiz. Peygamber'in ne dediğini değil, ne demek istediğini araştırmış ve buna göre rivayetlere anlam vermişlerdir. Hiz. Âişe, genel olarak rivayetleri Kur'an'a, sünnete, tarihi gerçeklere, akla, mantık ve dil kurallarına arz ederek sıhhatlerini tespit etmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, rivayet, tenkit, arz, Hiz. Âişe.

**CRITICIZING THE HADITH ACCORDING TO THE
SAHAABAH (COMPANIONS OF THE PROPHET):
HONORED AISHA AS EXAMPLE.**

ABSTRACT

The honored Sahaabah who gained the honor of the companionship of the Prophet (peace be upon him) were the best to understand and supply the Holy Quran and the Sunnah of the Prophet. In addition, they witnessed the Divine Revelation and the narration of Hadith. But Sahaabah's variance in knowing the Islamic sciences (especially the science of Hadith) is a fact that should be taken into consideration. Moreover, Sahaabah took two different methodologies to understand and explain the Hadith. Some of Sahaabah paid the most attention to pronunciation and narration. Other Sahaabah like honored Aisha didn't concentrate on what the Prophet said when they wanted to understand the Hadith. Instead, they researched what the Prophet was meaning. So they explained the narration of Hadith according to that. Generally, honored Aisha was exposing Hadith to Quran, Sunnah, historical facts, mind, logic and the rules of language to be sure that it is a authentic Hadith.

Key words: Hadith. Narration. Criticizing. Exposing. Honored Aisha.

GİRİŞ

Hiz. Peygamber'le (s.a.s.) sürekli beraber olmuş sahâbe nesli, Kur'an ve Sünnet'i en doğru anlayan ve uygulayan nesillerin başında gelmektedir. Zira onlar vahyin nüzûlüne ve hadislerin söylendiği ortama şahit olmuşlardır. Başta hadis olmak üzere İslami ilimlerde sahâbenin tamamının aynı seviyede olmadığı bilinen bir gerçektir. Nitekim Sahâbe, Hiz. Peygamber'in hadislerini anlamada ve yorumlamada iki farklı yaklaşım içerisinde olmuşlardır. Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Amr b. Âs gibi bazı sahâbiler, hadisleri anlamada lafza ve rivayete öncelik vermiş, hadisleri anlamada daha çok lafızcı ve şekilci davranmışlardır. Hadislere bu şekilde yaklaşan sahâbe, Hiz. Peygamber'in her davranışını Sünnet olarak kabul etmiş ve her yaptığını birebir tatbik etmeye çalışmışlardır.

Hiz. Âişe, Hiz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd gibi bazı sahâbiler ise; bir hadisi anlamaya çalışırken, Peygamber'in ne dediğini değil ne demek istediğini araştırmış, duyduğu her rivayeti olduğu gibi kabul etmemiş ve Hiz. Peygamber'in yaptığı her işi sünnet olarak telakki etmemişlerdir. Rivayetleri anlamada istinbât ve fıkıh melekesini elden bırakmayan bu sahâbiler, hadislerin Kur'an ve İslam'ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına daha özen göstermişlerdir. Bu yaklaşımın öncüsü kabul edilip hadislerin doğru anlaşılması konusunda tenkitler getiren ve eleştirileriyle meşhur olan sahâbilerin başında Hiz. Âişe gelmektedir. Ayrıca Hiz. Âişe'nin Hiz. Peygamber'in eşi olması ve keskin zekaya sahip olması da ona bu alanda büyük bir avantaj sağlamıştır. Bundan dolayı Hiz.

---

¹ Dr. Öğrt. Üyesi, Mardin Artuklu Üniv. İslami ilimler Fak., ozcelik.21@hotmail.com.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Âişe'nin, İslam düşünce tarihinde tenkit zihniyetinin ortaya çıkmasında büyük katkıları olduğu kabul edilmektedir.

Biz de bu çalışmamızda sahabe döneminde var olan tenkidin mahiyeti ve özellikle Hz. Âişe'nin, bazı sahâbilerle yaptığı eleştirilere ve Hz. Âişe'nin, tenkitte takip ettiği metot ve ilkelerine işaret edeceğiz.

I. SAHÂBE DÖNEMİNDE TENKİDİN MAHİYETİ

Sahâbe neslinin, vahyin nüzulüne tanıklık etmesi ve günlük hayatlarında karşılaşmış oldukları sorunların çözümü için doğrudan Hz. Peygamber'e (s.a.s.) müracaat edip cevap bulması bakımından, aktardıkları bilgilerin değerinin sonraki nesiller tarafından hüsnü kabul gördüğü bilinen bir gerçektir. Bu bağlamda sahabe tenkidi başta olmak üzere, onların hadis ve rivayetlere karşı sergiledikleri tutum ve davranışın, büyük ehemmiyet arz ettiği görülmektedir.

Sahabe neslinin, Hz. Peygamber'in sözlerini anlama ve yorumlama bakımından farklı eğilimlerinin ilk izlerini, Hz. Peygamber henüz hayatta iken bulmak mümkündür. Ancak bu farklı yaklaşımlar, sünnetin kaynağı olan Hz. Peygamber henüz hayatta olduğu için hadislerin sübutunun tespitinden ziyade, manasının anlaşılması üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.² Bu bağlamda sahabe neslinin Hz. Peygamber'in sözlerini anlama ve yorumlamada farklı yaklaşımlar sergilediklerinin en çarpıcı örneği, Benî Kureyza olayında yaşanmıştır. Hz. Peygamber, Ahzab günü ashabına "Hiçbir kimse Benî Kureyzâ yurduna varmadan öğle ve ikinci namazını kılmamasın!" emrini vermişti. Ancak bir grup namaz vaktinin çıkmasından korkarak, Benî Kureyza yurduna varmadan namazlarını kılmış, diğer bir grup, söz konusu yere varmadan namazı kılmayacaklarını ve namaz vakti çıksa da Resûlullah'ın emrine uyacaklarını ifade etmiştir. Ancak Hz. Peygamber onların bu durumlarında haberdar olunca hiçbirini kınamamıştır.³ Bu olayda Hz. Peygamber'in emri karşısında sahabenin iki farklı tutum sergilediği görülmektedir. Birinci grup, Hz. Peygamber'in ne dediğine değil bununla neyi kastettiğine bakmışlar, lafzı değil mana ve maksadı dikkate almışlardır. İkinci grup ise tamamen emrin zahirine göre hareket ederek Benî Kureyza yurduna varmadan namazlarını kılmamışlardır.⁴

Birçok hadis münekkidi, sahâbe neslinin yapmış oldukları tenkitlere yer vermiş ve onları ilk münekkitler olarak kabul etmişlerdir.⁵ Nitekim İbn Hibbân (ö. 354/965), râviler hakkında ilk araştırma yapan Hz. Ömer ve Hz. Ali olduğunu söylemektedir.⁶ İbn Hibbân'ın çağdaşı olan İbn Adî'nin (ö. 365/975) de münekkit sahâbilerden söz ettiği görülmektedir.⁷ Münekkit sahâbilerden söz eden âlimlerden birisi de Sehâvî'dir. Zira kendisi, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Selâm, Ubâde b. Sâmî, Enes b. Mâlik ve Hz. Âişe olmak üzere toplam yedi sahâbiden söz etmektedir.⁸ Ancak İbn Hibbân ve İbn Adî'den önce gelen İbn Maîn (ö. 233/848), İbnü'l-Medîni (ö. 234/848), Ahmed b. Saîd ed-Dârimî (ö. 253/867) ve Tirmizî (ö. 279/892), cerh ve ta'dîl münekkitlerinden söz etmelerine rağmen herhangi bir sahâbiye yer vermemişlerdir.⁹ Aynı şekilde

² Mehmet Özşenel, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybani Örneği*, İFAV, İstanbul 2017, s. 99.

³ Ebû'l-Huseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh, Cihâd*, 23, hadis no: 69, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.

⁴ Muammer Bayraktutar, *İmam Şâfi'i'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, OTTO, Ankara 2015, s. 50-51.

⁵ Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV, İstanbul 2015, s. 36.

⁶ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temimî el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecruhîn* (thk. Mahmud İbrahim Zeyd), Dâru'l-Va'y, Halep 1396, I, 38.

⁷ Ebû Ahmed Abdullah b. Adî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl* (thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, I, 47.

⁸ Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, Sehâvî, "el-Mutekellimûn fi'r-Ricâl", *Erbeu Resâil fi Ulûmi'l-Hâdis* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetu'l-Metbûâti'l-İslâmiyye, Beyrut 2007, s. 94.

⁹ Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 36. Sahâbe nesline, münekkitler arasında yer verilip verilmemesinin, daha çok müelliflerin gaye ve hedefleri ile ilintili olduğu söylenebilir. Zira İbn Hibbân ve İbn Adî gibi âlimlerin temel gayesinin, ricâl tenkidinin kişiler bazında tarihi sürecini ortaya koymak olduğu görülmektedir. Ancak İbn Ebî Hâtim ve Zehebî gibi âlimlerinin temel gayesi ise ilim hüviyeti kazandıktan sonra cerh ve ta'dîl ile meşgul olan kişileri zikretmek olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla âlimler arasındaki farkın metodolojiden kaynaklandığı söylenebilir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

muteahhirûn âlimler arasında yer alan Zehebî¹⁰ ve İbn Receb de münekkitletlerden söz ederken herhangi bir sahâbiyi zikretmemişlerdir.¹¹

Hadis ilminde yapılan tenkitlerin, metin ve senede yönelik olduğu bilinen bir gerçektir. Zira nakledilen herhangi bir rivayetin tashihi için hem rivayetin kendisi hem de onu nakleden kişilerin durumunun araştırılması gerekmektedir. Dolayısıyla hadis ilmindeki tenkidin “metin” ve “sened” merkezli olmak üzere iki temel yönü söz konusudur. Bu bağlamda sahâbe döneminde, daha sonraki dönemlerdeki sistemleşmiş haliyle, tahammül ve edâ lafızlarının kullanılması ve râvilerin açıkça zikredilmesi şeklinde tatbik edilen sened kullanımından söz etmek mümkün değildir. Yani bu dönemde hadis tartışmaları açısından en önemli özellik, doğrudan metin merkezli tartışmaların yürütülmesidir.¹² Aynı şekilde metin merkezli yapılan tenkitlerin, daha çok râvinin zabtı ile ilgili olduğunu söylemek de mümkündür. Bu sebeple bazı sahâbiler tarafından yapılan değerlendirme ve tenkitlerin, genellikle unutma, iyi ezberlememe, eksik veya yanlış öğrenme, hadisi iyi anlamama gibi insanî zaafılardan kaynaklanan hataları düzeltme gayesine matuf olduğu anlaşılmaktadır.¹³ Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’den (s.a.s.) aktardığı “Ölü, yakınının ağlamasıyla azap görür” rivayeti Hz. Âişe’ye ulaştınca, “Sizler bu hadisi yalancı veya yalancılıkla itham edilen birisinden rivayet etmiyorsunuz. Lakin kulak yanlış duyabilir”¹⁴ diyerek beşeri bir zaafa işaret etmiştir.

Sahâbenin kendilerine gelen bilgilerin doğruluğunu araştırma konusundaki hassasiyeti Hz. Peygamber’in vefatından sonra artarak devam etmiştir.¹⁵ Hz. Ebû Bekir’in (ö. 13/634) mirasla ilgili bir meselede hadis nakleden Muğîre b. Şu’be’den (ö. 50/670) şahit istemesi,¹⁶ Hz. Ömer’in (ö. 23/644) bir eve giderken izin istemenin üç kere olduğunu Hz. Peygamber’den nakleden Ebû’l-Mûsâ el-Eş’ârî’den (ö. 42/662) şahit getirmesini istemesi,¹⁷ bu konuda verilen örneklerden bir kaçıdır. Bu rivayetlerden hareketle Hz. Ebû Bekir’in, haberlerin kabulünde ihtiyatlı davranan ilk kişilerden kabul edildiği görülmektedir.¹⁸

II. HZ. ÂİŞE’NİN YAPTIĞI TENKİTLER

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hadislerini bir sonraki nesle aktaran sahâbilerin başında Hz. Âişe gelmektedir. Kendisinin, hadîs rivâyet etmekle beraber, hadîslerin doğru anlaşılmasında ve aktarılmasında büyük bir görev üstlendiği bilinmektedir. Zira Hz. Âişe çoğu zaman Hz. Peygamber (s.a.s.)’in yanında bulunmuş, onun aile hayatını en mahrem noktasına kadar tespit etmiş ve sahâbenin her türlü sorularını tam kırk yedi sene büyük bir zevk ve sorumluluk duygusu içerisinde cevaplandırmıştır. Eğer Hz. Âişe olmasaydı sünnetin büyük bir kısmının Müslümanlara ulaşması mümkün olmayacaktı.¹⁹

Hz. Âişe sadece Hz. Peygamber (s.a.s.)’in aile hayatı ile ilgili konuların mütehasısı değil, bilakis zamanın bütün ilimlerinde söz sahibiydi. Urve b. Zübeyr, bir gün Hz. Âişe’ye şöyle dediğini nakleder: “Ben senin durumunu düşünüyorum ve durumuna şaşırıyorum. Seni insanların en fakihî olarak buluyorum, buna ne engel olacak ki; çünkü o Resûlullah’ın (s.a.s.) hanımı ve Ebû Bekir’in de kızı, diyorum. Yine seni Arap tarihi, nesepleri ve şiirlerinde de âlim olarak buluyorum, buna ne engel olacak ki; çünkü babası Kureyş’in bilginiydi, diyorum. Fakat seni tıp konusunda da bilgin bulunca bunun nereden geldiğine şaşırdım.” Bunun üzerine Hz. Âişe, elimi tuttu ve şöyle dedi: “Ey Urvecik!

¹⁰ Ebû Abdillâh b. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, “Zikru MenYu’temedu Kavluhû fi’l-Cerhi ve’t-Ta’dîl”, *Erbeu Resâil fi Ulûmi’l-Hâdis*, s. 174.

¹¹ İbn Receb Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Câmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 2001, II, 107.

¹² Geniş bilgi için bkz. Abdulvahap Özsoy, *Hadis Tenkidi Sahâbe ve Tâbiûn Dönemi*, Beka, İstanbul s. 84-153.

¹³ Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, s. 41.

¹⁴ Muslim, *Sahih*, Cenâiz, 9 (II, 641).

¹⁵ Mustafa Taş, *Buhârî’nin Cerh-Ta’dîl Metodu*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 82.

¹⁶ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş’as, *Sünen*, Ferâiz, 5.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahih*, İsti’zân, 13, DâruTûku’n-Necât, Beyrut 1422.

¹⁸ Zehebî, *Tezkiretu’l-Huffâz* (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1954, I, 2.

¹⁹ Nevzat Aşık, *Hz. Âişe’nin Hadîşçiliği*, Öğrenci Basımevi, İzmir, 1987, s. 26.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Resûlullah'ın rahatsızlığı artınca Arap ve Acem doktorlar gelir, ona ilaç verir ve tedavi yöntemlerini anlatırlardı. Ben de bunları onlardan öğrendim.²⁰

Sahâbenin ileri gelenleri, dini konularda herhangi bir meseleyi çözemedikleri zaman Hz. Âişe'ye sorar ve meseleyi çözüme kavuşturacak bilgiyi onda bulurlardı. Ebû Musa el-Eş'ari bir rivâyetinde şöyle diyor: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashâbı olarak bize zor gelen her hadisi, Hz. Âişe'ye sorar ve o hususta mutlaka onda bir bilgi bulurduk."²¹

Hız. Âişe 2210 hadîs rivâyet etmiştir. Bu yönüyle "Muksirûn"²² arasında dördüncü sırayı almaktadır. Buhârî'nin Sahîh'inde 228, Müslim'in Sahîh'inde ise 232 hadîsi vardır²³. Geri kalan rivâyetleri diğer hadîs kitaplarında bulunmaktadır.

Hız. Peygamber (s.a.s.) vefat ettiğinde Hız. Âişe çok genç olmasına rağmen, Kur'an'ı Kerim'i ve Hız. Peygamber'in sünnetini en iyi bilen, anlayan ve muhafaza eden sahâbilerin başında gelmekteydi.²⁴

Zerkeşî'nin tespitine²⁵ göre Hız. Âişe'nin, kendisine gelen rivayetleri şu tenkit metotlarını kullanarak sıhhatlerini tespit etmeye çalışmıştır:

1. KUR'AN'A ARZ

Şüphesiz Kur'an'ı Kerim ile sahih sünnetin, birbiriyle çelişip çatışması mümkün değildir. Bu bağlamda Hız. Âişe'nin, Kur'an'a muhalif olduğu gerekçesiyle tenkit ettiği birkaç rivayete değineceğiz.

Birinci rivayet: Abdullah b. Ubeydullah b. Muleyke'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: "Osman b. Affân'ın (r.a.) kızı Mekke'de vefat etmişti ve biz onun cenazesine katılmak üzere gelmiştik. Cenazeye Abdullah b. Ömer Abdullah b. Abbâs da katılmışlardı. Ben ikisinin arasına oturdum. Abdullah b. Ömer, Amr b. Osman'a dönerek; 'İnsanlara yas tutmalarını yasaklamayacak mısın? Zira Allah Resûlü: 'Ölü, ailesinin kendine ağlaması sebebiyle azap görür' buyurmuştur dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Abbâs; 'Hz. Ömer (r.a.) de buna benzer bazı şeyleri söylüyordu' dedi ve sonra şöyle buyurdu: 'Hz. Ömer ile birlikte Mekke'den çıktım. Beyda'ya varınca, ağacın gölgesinde bir kafile gördük; bana: 'Git bak şu kafile kimlermiş?' dedi. Gidip baktım ki, Suheyb'miş. Bu durumu Hız. Ömer'e haber verdim, o da onu çağırmanı istedi. Bunun üzerine Suheyb'e varıp; 'Buyurun, Emîru'l-müminin yanına git' dedim. (Abdullah b. Abbâs devamla) şöyle dedi: Hız. Ömer (suikasta uğrayıp) yaralayınca, Suheyb; 'Vah kardeşim vah arkadaşım!' diye ağlamaya başladı. Bunun üzerine Hız. Ömer: 'Ey Suheyb! Allah Resûlü (s.a.s.), ölü, ailesinin kendisine bazı ağlayış sebebiyle azap çeker, buyurduğu halde sen benim üzerime ağlıyor musun?' dedi. Abdullah b. Abbâs şöyle dedi: 'Hz. Ömer (r.a.) vefat edince Hız. Âişe'ye anlatım. Hız. Âişe ise şöyle buyurdu: 'Allah Ömer'e rahmet eylesin. Vallahi Resûlullah (s.a.s.), Allah'ın bir mümine, birisinin ağlaması sebebiyle azap edeceğini haber vermedi. Fakat o şöyle dedi: 'Allah, ailesinin ağlaması sebebiyle kafirin azabı artırır.' Sonra Hız. Âişe şöyle buyurdu: 'Size Kur'an yeter'²⁶ (Hız. Âişe şu ayeti okur); 'Hiçbir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez.'²⁷

Görüldüğü gibi Hız. Âişe, söz konusu rivayeti Kur'an'a arz ederek tenkit etmiştir. Ayrıca hiçbir sahâbi Hız. Âişe'nin bu yöntemine itiraz etmemiştir. Sahâbenin bu sükutu da bu yöntemin sahih olduğunu göstermektedir.

²⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-Esbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî*, Beyrut 1409, II, 50.

²¹ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünen*, Menâkıb, 63, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, tsz.

²² Muksirûn: Binden fazla hadîs rivâyet etmiş olan sahâbî, Abdullah Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009, s. 208.

²³ Süleyman en-Nedvî, *Siretu Ümmü'l-Mü'minin Âişe*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2003, s. 244.

²⁴ Mustafa Fayda, "Âişe", *DİA*, İstanbul 1989, II, 203.

²⁵ Geniş bilgi için bkz. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* (çeviren ve yayına hazırlayan Bünyamin Erul), OTTO, Ankara 2010, s. 33-52.

²⁶ Zerkeşî, *Hız. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 39.

²⁷ En'âm, 164.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İkinci rivayet: Buhârî ve Müslim'in nakline göre Mesrûk Hz. Âişe'ye şöyle demiştir: “Ey anneciğim! Hz. Muhammed (s.a.s.) Rabbini gördü mü? Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle buyurdu: ‘Söylediğin bu sözden dolayı saçlarım diken diken oldu. Sana her kim ‘Muhammed Rabbini gördü’ diye haber verirse, yalan söylemiştir. Çünkü Allah (c.c.) şöyle buyurmaktadır: ‘Gözler onu görmez, O gözleri görür. O latif ve her şeyden haberdardır.’²⁸ Fakat o (Hz. Peygamber), Cebrâil’i kendi suretinde iki kez görmüştür.”²⁹

Üçüncü rivayet: Ebû Hassân’ın rivayetine göre iki adam Hz. Âişe’nin huzuruna gidip Ebû Hureyre’nin Hz. Peygamber’in şöyle değini söylediler: Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve attadır.” Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle buyurdu: “Ebû Hureyre iyi ezberlememiş, o girdiğinde Resûlullah (s.a.s.); ‘Allah, Yahudileri kahretsin, onlar şöyle derler: Uğursuzluk şu üç şeydedir; evde, kadında ve attadır’ buyurmuştu. Ancak Ebû Hureyre hadisin başını işitememiş, sadece sonunu duymuştur.”³⁰

Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde yer alan rivayet ise şu şekilde nakledilmektedir: İki adam Hz. Âişe’nin yanına girip “Ebû Hureyre, Hz. Peygamber’in ‘Uğursuzluk ancak kadında, binekte ve evdedir’ buyurduğunu rivayet ediyor. Hz. Âişe; ‘(Söylediğinden dolayı aklım başımdan gitti) yarısı göğe, yarısı da yere uçtu! Kur’an’ı Kerim’i Ebû’l-Kâsım’a indiren Allah’a yemin olsun ki, O (Hz. Peygamber), böyle söylemiyordu. Ancak Allah Resûlü şöyle buyurmuştu: ‘Cahiliye insanları derlerdi: ‘Uğursuzluk kadında, binekte ve evdedir.’ Sonra Hz. Âişe şu ayeti okudu: “Ne yerde, ne de kendi canlarımızda meydana gelen hiçbir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta (yazılmış) olmasın. Doğrusu bu Allah’a kolaydır.”³¹

2. SÜNNETE VE HADİSLERE ARZ

Hız. Âişe, bazı rivayetleri sünnete ve diğler rivayetlere arz ederek tenkit etmiştir. Nitekim Zerkeşi de Hız. Âişe’nin bu yöntemine dikkat çekmiş ve konuyla ilgili geniş malumat vermiştir.³² Biz de Hız. Âişe’nin bu yöntemini ortaya çıkaran birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

Birinci rivayet: Ebû Hureyre’den, Allah Resûlü’nün şöyle buyurduğunu rivayet edilmiştir: “Kadın, eşek ve köpek namazı bozar.”³³ Mesrûk’un nakline göre Hız. Âişe’nin yanında namazı bozan şeyler içerisinde köpek, eşek ve kadın da zikredilince Hız. Âişe şöyle dedi: “Bizi eşeklere ve köpeklere mi benzettiniz?! Allah’a yemin olsun ki, ben Resûlullah’ın kible yönünde, sedirin üzerinde yatarken onun namaz kıldığını gördüm. Bazen ihtiyacım oluyor, Allah Resûlünü rahatsız etmemek için oturmak istemiyordum ve ayakları arasında çıkıyordum.”³⁴

İkinci rivayet: Abdullah b. Ömer’den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: “Ansızın ölüm, müminlere bir gazaptır.” Bu nakil Hız. Âişe’ye ulaşınca şöyle demiştir: “Allah İbn Ömer’e mağfaret etsin! Allah Resûlü (s.a.s.) ancak ‘Ani ölüm, müminler için bir kolaylık, kafirler için ise bir gazaptır’ buyurmuştur.”³⁵

Üçüncü rivayet: Abdullah b. Ömer’den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Babam (Hız. Ömer hacılara hitaben) şöyle dediğini işittim: “Taşları atıp, tıraş olduğunuz vakit sizler (hacılar) için, hanımlar (cinsel ilişki) ve kokudan başka her şey helal olur. Bunu duyan Sâlim şöyle buyurdu: “Hz.

²⁸ En’âm, 103.

²⁹ Buhârî, Müslim

³⁰ Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud et-Tayâlisî, *Müsned* (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî), Dâru Hicre, Mısır 1999, III, 124, hadis no: 1641.

³¹ Hadîd, 22. Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Muessesetu’r-Risâle, Beyrut 2001, XLIII, 197, hadis no: 26088.

³² Geniş bilgi için bkz. Zerkeşi, *Hız. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 53-102.

³³ Müslim, *Sahîh*, Salât, 50, hadis no: 266.

³⁴ Buhârî, Salât, 105; Müslim, *Sahîh*, Salât, 51, hadis no: 270.

³⁵ Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Evset* (thk. Mahmud Tahhân), Mektebeu’l-Maârif, Riyâd 1986, IV, 104, hadis no: 3153; Krş. Zerkeşi, *Hız. Âişe’nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 93.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Âişe ise; ‘hanımlar (cinsel ilişki) hariç, her şey helal olur, nitekim ‘ihramından çıktığında Allah Resûlüne ben koku sürerdim’ demişti.³⁶

3. TARİHE ARZ

Hiz. Âişe'nin başvurduğu diğere bir yöntemde de, rivayetleri tarihi gerçekler bağlamında değerdendir. ³⁷

Birinci rivayet: Urve b. Zübeyr'in, Abdullah b. Ömer'e Rasûlullah (s.a.s.)'ın kaç kez umre yaptığını sorar. O da dört kez yaptığını, bunlardan birisinin de Receb ayında olduğunu söyler. Bunun üzerine Urve, odasında bulunan Hiz. Âişe'ye seslenerek Abdullah b. Ömer'in sözünü aktarır; Hiz. Âişe ise şöyle cevap verir: “Allah, Ebû Abdırrahman (İbn Ömer)'i affetsin. Kendisi tüm umrelerinde Rasûlullah (s.a.s.) ile beraberdi; ancak Allah'ın Rasûl'u Receb ayında hiç umre yapmamıştır.”³⁸

İkinci rivayet: Esved b. Yezîd'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Hiz. Âişe'nin yanında, Hiz. Ali'nin Allah Resûlünün vasisi olduğu söylendi. Bunun üzerine Hiz. Âişe şöyle buyurdu: “Hiz. Peygamber (s.a.s.) ne zaman vasiyet etti? Halbuki, (Hiz. Peygamber vefat ettiğinde) başı göğsümdeydi, onun vefat ettiğini fark etmedim, ne zaman (Hiz. Ali'yi) vasi tayin etti?”³⁹

4. AKLINA VE KANAATİNE ARZ

Hiz. Âişe, duyduğu veya kendisine anlatılan bazı haberleri akıl ve mantık bağlamında değerdendir. Konuyla ilgili şu rivayetler zikredilebilir:

Birinci rivayet: Ebû Hureyre'nin şöyle dediği nakledilmektedir: “Kim bir ölüyü yıkarsa, gusleler, kim de onu taşırsa abdet alır.” Ebû Hureyre'nin bu sözü Hiz. Âişe'ye ulaşınca; “Yoksa Müslümanların ölüleri necis mi? Bir ağaç (tabut) taşıdığından dolayı bir kimseye ne diye abdest gereksin?”⁴⁰

İkinci rivayet: Alkame'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir: Hiz. Âişe'ye: “Ebû Hureyre bir kadının, bir kedi yüzünden azap gördüğünü Hiz. Peygamber'den rivayet ediyor” denildi. Bunun üzerine Hiz. Âişe şöyle buyurdu: “Bu kadın (aynı zamanda) bir kâfir idi.”⁴¹

SONUÇ

Hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasında sahâbe neslinin rolü büyüktür. Zira onlar, vahyin nüzulüne tanıklık etmiş; Hiz. Peygamber'in sözlü ve fiili uygulamalarına şahitlik etmişlerdi. Buna rağmen sahâbenin, hadis ve sünnete karşı aynı tavrı sergilemedikleri de bir gerçektir. Mesela Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Amr b. Âs gibi bazı sahâbiler, hadisleri anlamada lafza ve rivayete öncelik vermiş, hadisleri anlamada daha çok lafızcı ve şekilci davranmışlardır. Buna karşın Hiz. Âişe, Hiz. Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd gibi bazı sahâbiler; bir hadisi değerdendirirken, Hiz. Peygamber'in ne dediğini değil ne demek istediğini araştırmış ve duyduğu her rivayeti olduğu gibi kabul etmemişlerdir. Ayrıca rivayetleri anlamada istinbât ve fıkıh melekelerini elden bırakmayan bu sahâbiler, hadislerin Kur'ân ve İslam'ın temel ilke ve esasları doğrultusunda anlaşılmasına daha özen göstermişlerdir. Bu yaklaşımın öncüsü kabul edilip hadislerin doğru anlaşılması konusunda tenkitler getiren ve eleştirileriyle meşhur olan sahâbilerin başında Hiz. Âişe gelmektedir. Ayrıca Hiz. Âişe'nin Hiz. Peygamber'in eşi olması ve keskin zekaya sahip olması da ona bu alanda büyük bir avantaj sağlamıştır. Bundan dolayı Hiz. Âişe'nin, İslam düşünce tarihinde tenkit zihniyetinin ortaya

³⁶ Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, V, 51; Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 69.

³⁷ Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 69.

³⁸ Buhârî, *Sahîh*, Umre, 26; Müslim, *Sahîh*, Hac, 15.

³⁹ Buhârî, *Sahîh*, Vasâyâ, 1.

⁴⁰ Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 115.

⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 24; Zerkeşî, *Hiz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler*, s. 116.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çıkmasında büyük katkıları olduğu kabul edilmektedir. Hz. Âişe rivayetleri; Kur'an, sünnet, tarihi gerçeklere arz gibi yöntemlere başvurmuş ve ona göre değerlendirmiştir. Bundan dolayı hadis kaynaklarında Hz. Âişe'nin, birçok sahâbiye itiraz ettiğini görmek mümkündür. Ancak gerek Hz. Âişe'nin itirazları gerekse de diğer sahâbilerin itirazları olsun, hiç birisi, birbirlerini yalancılık veya hadisleri uydurmakla suçlamamışlardır. Onların eleştirileri unutmak gibi beşeri zafiyetten kaynaklanan sebeplere yöneliktir.

KAYNAKÇA

- AŞIK, Nevzat, *Hz. Âişe'nin Hadîsçiliği*, Öğrenci Basımevi, İzmir, 1987.
- AYDINLI, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV, İstanbul 2009.
- BAYRAKTUTAR, Muammer, *İmam Şâfi'i'nin Hadis Yorum Metodolojisi*, OTTO, Ankara 2015.
- BEYHAKÎ, Ebû Bekir Ahmed b. Huseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîh*, DâruTûku'n-Necât, Beyrut 1422.
- EBÛ DÂVUD, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut trz.
- EBÛ NUAYM, Ahmed b. Abdullah el-Esbehânî, *Hilyetu'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut 1409.
- FAYDA, Mustafa, "Âişe", *DİA*, İstanbul 1989.
- İBN ADÎ, Ebû Ahmed Abdullah, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl* (thk. Yahyâ Muhtâr Gazâvî), Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- İBN HANBEL, Ahmed, *Müsned*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001.
- İBN HİBBÂN, Ebû Hâtîm Muhammed et-Temimî el-Bustî, *Kitâbu'l-Mecruhîn* (thk. Mahmud İbrahim Zeyd), Dâru'l-Va'y, Haleb 1396.
- İBN RECEB, Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2001.
- MÜSLİM, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz.
- NEDVÎ, Süleyman, *Sîretü Ümmü'l-Mü'minin Âişe*, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 2003.
- ÖZŞENEL, Mehmet, *İlk Dönem Hadis-Rey Tartışmaları Şeybani Örneği*, İFAV, İstanbul 2017.
- SEHÂVÎ, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman, "el-Mutekellimûn fi'r-Ricâl", *Erbeu Resâil fi Ulûmi'l-Hâdis* (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetu'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.
- TABERÂNÎ, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evset* (thk. Mahmud Tahhân), Mektebeu'l-Maârif, Riyâd 1986.
- TAŞ, Mustafa, *Buhârî'nin Cerh-Ta'dîl Metodu*, Gece Kitaplığı, Ankara 2016.
- TAYÂLİSÎ, Ebû Dâvud Süleyman b. Dâvud, *Müsned* (thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî), Dâru Hicre, Mısır 1999.
- TURHAN, Halil İbrahim, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, İFAV, İstanbul 2015.
- Zerkeşi, Bedruddîn, *Hz. Âişe'nin Sahabeye Yönelttiği Eleştiriler* (çeviren ve yayına hazırlayan Bünyamin Erul), OTTO, Ankara 2010.
- ZEHEBÎ, Ebû Abdillâh b. Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, "Zikru MenYu'temedu Kavluhû fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl", *Erbeu Resâil fi Ulûmi'l-Hâdis*, (thk. Abdulfettâh Ebû Gudde), Mektebetu'l-Metbûâtî'l-İslâmiyye, Beyrut 2007.
- Tezkiretu'l-Huffâz* (thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1954.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsa, *Sünen*, Menâkıb, 63, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, Beyrut, tsz.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

TASAVVUF MUSİKİSİ VE İNSAN-I KÂMİL

Ahmet GÖRÜZOĞLU*

ÖZET

Musiki ve kâmil insan kavramları, İslam Medeniyetinde önem verilen yapı taşları olmuştur. Peygamber (s.a.s.) gönderilme nedenini şöyle özetlemiştir. “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim.” O halde kâmil olmak, ahlaklı olmak insanın varoluş/yaratılış nedenlerinden biri olmuştur.

Musiki ise insan hayatının her döneminde insandan ayrılması mümkün olmayan bir olgudur. Camide imam Kur’ân kıraatini bir makam üzere icra ederken, müezzin ezanını, anne çocuğuna ninnilerini, insanlar tekbir, salat ve selamlarını hep bir musiki formatında icra ederler. Belki bunu yaparken farkına dahi varmazlar.

Musikinin insan ruhu üzerindeki olumlu ve olumsuz etkileri, araştırmacılar arasında halen tartışılır. Mevlevî tarikatında dervişler musiki ile aşk ve vecde gelirken, diğer taraftan hastaları tedavi etmek için bu aracı kullandıkları da bilinen bir gerçektir.

Tebliğ olarak sunmaya çalışılan bu yazıda, musikinin insan üzerinde yaptığı olumlu tesirler ve insanı kâmil olma yolunda yaptığı etkiler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler : Musiki, İnsanı Kâmil

ABSTRACT

The concepts of music and perfection have been the building blocks of Islamic civilization. The Prophet (s.a. "I was sent to complete the morality of morality." At that time, being a perfection, being moral, was one of the reasons for man's existence.

Musiki is a phenomenon that can not be separated from the people in every period of human life. While Camide imam Qur'an is performing a quarrel on behalf of an authority, they always perform the muezzin's prayer, mother's children's nuns, people singles, salat and greetings in a musical format. Maybe they will not even notice it when they do it.

The positive and negative effects of the music on the human psyche are still being debated among researchers. It is a known fact that dervishes in Mevlevi order are used with music and love, while others use this tool to treat patients.

In this article, which is intended to be presented as a communiqué, the positive effects of music on human beings and the effects of human beings on perfection will be tried to be revealed.

Keywords: Musiki, People, Kamil

GİRİŞ

Dünya ve ahiret dengesini sağlamak, dünya hayatının yaşanabilir bir ortam ve Allah'ın rızasına uygun olması için mutasavvıflar ve alimler her zaman kâmil insan olma olgusu üzerinde durmuşlardır. Hayatlarının tamamını bu uğurda geçirmişlerdir. Bu konuda ise canlı örnek olarak Resûlullah'ı (s.a.s.) kendilerine örnek almışlardır. Peygamber'in (s.a.s.) hayatında hayat bulan, model, örnek, güvenilir, yetkin, güzel ahlaklı ve insan-ı kâmil diye tabir ettiğimiz bu insanlar hak ile halk arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Onları bu yola sevk etmeye çalışmışlardır. Bu yol güzel ahlak yolu olup, nefsi terbiye ederek Allah'ın muradına terk etmektir. Bu yola da tasavvuf denir ki; Tasavvuf güzel ahlakıdır, nefsi tezkiye edip Allah'ın emrinde bir hayat sürmektir.

“Allah güzeldir, güzeli sever.” Yüce Mevla güzelliği sevdiği için hep insanlığı güzelliklerle beslemiş kâinatın güzelliği ve huzuru için insanlara her dönem peygamber ve kitaplar göndererek

* Öğretim Görevlisi, KSÜ İsmail Kurtul İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk Din Musikisi Ana Bilim Dalı, (ahmetgoruzoglu@gmail.com)

¹ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1972.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

onları iyiliğe ve güzel ahlaka davet etmiştir. Bu davete icabet eden Müslümanlarneyi ve kimi örnek alacağını da yine Allah'ın kitabından öğrenmişlerdir. Nitekim bir ayette yüce Allah şöyle buyuruyor:

“Gerçekten Allah Resulü sizin için iyi bir örnektir.”²

Tasavvuf, nefsi tezkiye, dini içselleştirme, her an O'nunla beraber olma halini korumaya çalışmak, O'nu hissetmek ve O'nu sürekli hatırlamak/zikretmek/anlatmaktır. Yüce Allah Kur'an'da : (**فاذكروني اذكركم**)“Beni zikredin ki ben de sizi zikredeyim.”³ Buyurmaktadır.

Bu hatırlama ve zikir değişik formatlar altında, Kur'an okuma, tekbir, tehlil vb. şekillerde meydana gelebilir. Bu zikir yapılırken bazen gizli/hafî, bazen cehri/açıktan yapılır. Bununla birlikte birçok zikir açıktan yapılır, yapılırken de yaratılıştaki insana verilen, fitratta var olan ses kullanılarak yapılır. Nebi (a.s.) : “Kur'an'ı seslerinizle tezyin ediniz”⁴buyurmakta, Allah da Kur'an'da güzel seslerin kendi katına yükseleceğini⁵ beyan etmektedir.

Konu başlığı Tasavvuf musikisi ve insanı kâmindir. Yalnız şunu vurgulamak gerekir ki; musiki sadece herhangi bir müzik eserini söyleme, bir müzik aletini çalma ve icra değildir. Yaratılmışların en yücesi olan insanın öz frekansını, ruh dünyasını yakalayarak, onu niçin ve neden yaratıldığı bilincine ulaştırarak mutlu kılmak, daha verimli hale ve daha huzurlu hale getirmek, onu halim ve kâmil kılmak için musikiyi bir araç olarak görmekten ibarettir. Davranışlarımıza musikinin yapıcı, onarıcı, huzur verici, hatırlatıcı ve harekete geçirecek ritmik kazandırabilmektir. Musiki, insanın hislerini, duygularını, düşüncelerini, kederlerini, acılarını, sevinçlerini, sevgilerini, kahramanlıklarını en güzel anlatma aracıdır.

Musiki; seslerin ilmidir. Bu ilmin kapsamına fizik, matematik, edebiyat, tarih, coğrafya, arkeoloji, felsefe ve estetik gibi birçok konular girmektedir. Tarih boyunca musikinin ve insan hayatının geçmişten günümüze birlikteliği günümüze kadar ulaşmış ve insan var oldukça bu devamda edecektir. Musiki insanın Fitratında ve hayatın tabiatında var olan bir nimettir.

Birçok ilim musikinin kapsam alanında olduğuna göre, musiki aslında hayatın tam ortasında bulunan bir olgudur. Hayatı ise, **“Hay”** olan her şeye hayat veren var etmiştir. **“Hay”** aynı zamanda diriltendir. **“Hay”** olanın yarattığı hayatın içinde var olan insanın, yetişmesinde ve kâmil insan olması hususunda, musiki doğal bir araç görevi görmektedir.

Musiki sanatı, insanın fitratında var olan bir olgudur. Güçlü bir iletişim aracı olan bu sanata, insanlık her dönemde ihtiyaç duymuştur. Bu ihtiyaç, yüce Mevla'ya her yaklaşma, anma ve zikirde tezahür etmiştir. Kur'an, ezan, tekbir ve tehliller musikinin lezzeti ile güzel bir hal almış, Mevla'ya olan aşk ve muhabbetleri artırmış, aşk ve muhabbetler ise kişiyi olgunlaştırarak kâmil insan yapmıştır. Tekbir, ezan, salat-ü selam vb. gibitüm zikirler saba, segah, hüzzam, hicaz ve uşşak gibi değişik makamlarda icra edilirken de insanın ruh dünyası halden hale girmektedir.

Musiki, yeri geldiğinde milli ve manevi duyguları harekete geçiren bir etken de olmuştur. Milli şair Mehmet Akif Ersoy: “Buezanlarkişahadetleridinintemeli, Ebedi yurdumun üstünde benim inlemeli” derken o aşk ile okunan ezanların neyi temsil ettiği, dinleyen kitleleri nasıl etkisi altına aldığı, o an insana ne gibi duygular yaşattığı üzerinde, dikkatle durulması gereken konulardandır. O ilahi mesajın semalarda nasıl yankılandığı ve bu mesajı okuyan kişilerin topluma duyguyu nasıl ve neyle ilettikleri önemlidir. Bu mesajı iletmek için yeterli derecede musiki, makam, ses, nefes ve benzeri gibi özelliklere sahip olmaları gerektiği bilinen bir durumdur.

İnsan doğduğunda ve adı konulurken kulağına ezan okunur. Bunu biraz büyüyünce annelerin çocuklarını uyutmak için söylediği ninniler takip eder. Düğünlerde, bayramlarda, asker uğurlama ve karşılama törenlerinde, özel günlerde hatta savaşlarda bile bu toplum musikiye yer vermiştir. Mesela; mehteranı dinleyip de milli ve manevi duyguları harekete geçmeyen kişi nerdeyse yok gibidir. Ayrıca tıp tarihinde belirli hastalıkların musikiyle tedavi edilmesi ve ciddi şekilde ele alınması, insan ruhunda musikinin meydana getirdiği değişimleri göstermesi bakımından önemlidir. Bazı dar-ı şifahanelerde

²Ahzab:33/21.

³Bakara :2/152.

⁴*es-Suyuti, Celseddin, “ el-Camiü's-sağır”, terc., Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, Ocak Yayınları, İstanbul, 2013., Camiüssağır-3726, Yılmaz, H.Kamil, Seçme Metinlerle Tasavvuf Klasikleri, Erkam Yayınları, İstanbul, 2017.*

⁵Fatır: 35/10.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bazı hastalıklar musiki makamları ile tedavi edilmiştir. Bu durum musiki makamlarının insan üzerindeki etkilerini gösterirken, tasavvuf/tekke müziği de insanların, ruhen tekâmül etmelerinde bir araç olmuştur.

İbrahim Hakkı hazretleri “*Marifetname*”de” şu beyitleriyle musikinin öneminde dikkat çekmiştir:

*Musiki hikmete dair fendir,
Bilene, bilmeyene ruşendir,
Nice esrarı var idrak edecek,
Pür Gelir sineleri çâk edecek.*⁶

Yüce Allah insanlara seslerini kullanarak güzel şeyler üretme kabiliyeti vermiştir. Ses pek çok canlı tarafından kullanılan önemli bir iletişim aracıdır. Musiki sesle iletişimin estetik boyutudur. iletişime katılan bir ahenk ve güzelliştir. Mesajların insan ruhuna tesirli şekilde nüfuz edişinde bir üsluptur. Bu bağlamda musiki, tabii seslerden oluşabileceği gibi insan tarafından bizzat şuurlu bir şekilde üretilebilmektedir.

Hz. Mevlana’ya göre musiki yüce Allah’ın lisanıdır. Yüce yaratıcı Bezm-i Elest’te ruhlarla musikiyle seslenmiştir ve derki: “Yetmiş iki millet sırrını bizden dinler. Biz ney gibiyiz. İki yüz mezhep ehli ile bir perdede konuşuruz.”⁷ Bu sebepten hangi milletten hangi dilden olursa olsun insanlar musikiyle aynı duyguları paylaşabilmektedir. Hiçbir sanat insan ruhuna musiki kadar doğrudan doğruya ve içinden kavrayacak şekilde etki edemez. Ruhu kir ve paslardan temizlediği gibi ona batmış olan dikenleri de ayıklayarak tedavi eder. Musiki ile uğraşan kişilerin düzenli nefes aldıkları, diyaframlarının harekete geçtiği, moral bakımından yüksek olduğu, kan dolaşımının hızlandığı, bağışıklık sistemlerinin güçlendiği ve insan vücudunun beden ve ruhen rahatladığı bilinen bir durumdur.

Farabi musikinin Fizik,Tıp,Astronomi,ilimleri ile olan münasebetlerini anlatarak; makamların günün belirli vakitlerinde insanların üzerinde bıraktığı tesirleri dile getirmiştir.Farabi’den 30 yıl sonra yaşayan İbn-i Sina’nın “Musiki” adlı eserinde musiki nazariyatına,musiki ile tedavi ve musiki aletlerine geniş bir yer vermiştir.⁸ Abdülkadir Meraği, Safiyüddin Abdülmümin Urmevi,Ahmet Yesevi ve daha nice ismini sayamadığımız kimseler musikinin tesiri hakkında eserler bırakmışlardır.

1207- 1273 yıllarında yaşayan Mevlâna Celaleddin Rumi ve oğlu Sultan Veled edebiyat ve tasavvufun yanı sıra musiki ilede uğraşmış ve eserler bestelemişlerdir. Tasavvuf Musikisinin en baş sazlarından olan neyin yapım aşamasında, sazlıktan kesilmesini içinin dağlanmasını, boğumlarına yüzük takılmasını, bağrına deliklerin açılmasını, insanın iyi ve kâmil olma yolunda katlandığı çilelere benzetir ve hepimizin bildiği o ünlü eseri Mesneviye neyden söz ederek başlar. Mevlâna mesnevisinde şöyle bahsetmektedir.⁹

*Dinle bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor
Beni kamışlıktan kestiklerinden beriferyadıyla kadın erkek herkes ağladı.
İştihak derdimi anlatmak için, ayrılıktan parça parça olmuş sine istiyorum
Vatanından ayrı kalan tekrar kavuşma anını arar.
Ben her toplulukta ağladım, iyilere ve kötülere eş oldum.
Herkes kendi düşüncesine göre bana arkadaş oldu, içimdeki sırları araştırmadı
Sırrım ağlayışından ayrı değil, fakat göz ve kulağın bu aydınlığı yok.
Beden ruhtan, ruh bedenden saklı değil. Bu ateşe sahip olmayan yok olsun.
Neye düşen aşk ateşidir. Meye düşen aşk coşkunluğudur.
Ney dostundan ayrılanın arkadaşıdır. Perdeleri, bizim karanlık perdelerimizi yırttı
Ney gibi zehiri ve panzehiri kim gördü? Kim ney gibi dost ve istekli gördü?
Ney çok ıstıraplı yolu anlatıyor; Mecnunun aşk hikâyelerini anlatıyor.*

⁶ Hakkı, İbrahim,Marifetname, Sade, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1978., IV/109, Ayrıca bkz. Ateş, Erdoğan, “*Türk Din Musikisi*”, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017., s.25-31.

⁷ Mevlana Celaleddin Rumi , Mesnevi, Haz., Adnan Karaismailoğlu, İmaj baskı , Yeni Şafak Kültür Hizmetleri, Ankara, 2004., c.1, s.37.

⁸ İbn Sina, “Musiki”, Litera Yayınları, İstanbul, 2004., s.1-20.

⁹ Mevlana Celaleddin Rumi ,age.,c.1, s.37.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Bu anlayışın, sırdaşı idraksizdir ancak. Dilin müşterisi kulaktır ancak.
Kaderimizde günler vakitsiz olur. Günler yanlışlarla yoldaş oldu.
Günler giderse gitsin korku yok. Senkal. Ey, kendisi gibi pak bulunmayan
Balıktan başkası suya doyar. Rızksız olanın günü uzar.
Olgunun halin, ham kişi anlamaz. Öyleyse söz kısa olmalı vesselam.*

SONUÇ

İnsanı kâmil ve tasavvuf/tekke musikisi kavramları arasında insanı tekâmüle ulaştırmak için sıkı bir münasebet her zaman olmuştur. Musiki, makamları ile insanı halden hale sokarken, insanı da kâmiyapmada bir araç olmuştur.

Özellikle bazı tasavvuf/tarikat ekolleri mesela, Mevlevilik gibi bu araçtan çok yararlanmışlardır. Bu vasıta ruhi bir eğitim vermiştir. Bu alanda İbni Sina, Farabî gibi İslamâlimleri de çok bilgileri günümüze ulaştırmışlardır.

Bir taraftan musiki, insanı kâmil olma yolunda bir metot olarak kullanılırken, diğer taraftan, ruhi hastalar musiki ile tedavi edilmişlerdir. Değişik musiki makamları ile yapılan zikir, tesbihat, ezan ve salatü selamlar, insan ruhu üzerinde olumlu, yapıcı ve kemale erdirici bir rol oynamış ve oynamaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

ATEŞ, Süleyman, “*İslam Tasavvufu*”, Yeni Ufuklar Neşriyat, Ankara, 1972.

Ateş, Erdoğan, “*Türk Din Musikisi*”, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2017.

Kur'ân'ı Kerim Meali, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Heyet, Ankara, 2010.

es-Suyuti, Cemaleddin, “*el-Camiü's-sağir*”, terc., Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız, Ocak Yayınları, İstanbul, 2013.

Hakkı, İbrahim, “*Marifetname*”, Sade, Elif Ofset Tesisleri, İstanbul, 1978.

İbn Sina, “*Musiki*”, Litera Yayınları, İstanbul, 2004.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUR'AN'DA MODEL OLARAK SUNULAN İNSAN TIPLERİ

Abdurrahman ALTUNTAŞ*

ÖZET

Kur'an'ın değişik sure ve ayetlerinde model olarak sunulan insan tiplerine rastlamaktayız. Bunlar sâlih, mümin, muhsin, sâdik, sâbık, muttaki, muhlis, berr, mukarreb, mussaddık ve mütesaddık olarak sıralanabilir. Kur'an'da bu modeller insanlığa örnek olarak sunulmuş, bu kişilerin davranış şekilleri ve düşünce dünyaları bir ideali yansıtır konumda kullanılmıştır. Kur'an'ın oluşturmayı hedeflediği ideal insan; Allah korkusuna sahiptir, zulümden ve her türlü haksızlıktan sakınır. Sadece Allah'a kulluk eder, ibadetlerine düşkündür. Allah'ın verdiği nimetlerin kıymetini bilir. O'na daima şükreder. Allah'a güvenip dayanır. Dua ile ona gönülden bağlanır. Günahlardan sakınır. Günah işlediğinde de pişman olur ve hemen tövbe eder. Dinini, vatanını, namusunu ve tüm kutsal değerlerini koruma uğruna mücadele eder. Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak için malını harcamaktan çekinmez, hayırda yarışır. Boş şeylerle ilgilenmez, alçakgönüllü ve sabırlıdır. Doğrudur, güvenilir, merhametli ve affedicidir. İyiliği emreder, kötülüğe engel olmaya çalışır. O yaşadığı toplumun ve tüm insanlığın mutluluğu ve saadeti için gayret gösterir.

**THE TYPES OF HUMAN BEING PRESENTED IN THE QURAN AS A MODEL
ABSTRACT**

We encounter the types of human being presented in Quran as a model in different chapters and verses of the Quran. These can be counted as salih, mumin, muhsin, sadiq, sabiq, muttaki, muhlis, berr, muqarrab, musaddiq, and mutasaddiq. These types were presented as an example to humanity in the Quran and the behavior patterns and the world of thought of these individuals were used in a position reflecting an ideal. The ideal human being that is aimed to constitute by the Quran has the fear of God and beware of cruelty and every kind of injustice. He serves only God slavishly and is fond of his worships. He appreciates the blessings that are given by God. He is always grateful to God. He trusts God and lean on Him. He is dedicated exclusively to Him with the prayer. He avoids the sins. He regrets when he commits a sin and he immediately repents. He struggles to protect his religion, homeland, honour, and all sacred values. He does not hesitate to spend his goods to gain God's gladness and competes for goodness. He does not deal with useless things and he is humble and patient. He is right, good, trustworthy, merciful and forgiver person. He orders the goodness and he tries to prevent the badness. He makes an effort the happiness and bliss for the community that he lives in and all humanity.

GİRİŞ

Kur'an'da, çeşitli model insan tipleri ortaya konulmuştur. Bu model tiplerin tetkiki konunun bütünlüğü açısından önem arz etmektedir. Öte yandan bu model tiplerin farklı farklı tiplerle ortaya konulması incelenmesi gereken bir hususiyettir. Peygamberlerin de model insan olarak kabul edilmesi ve insanlığa örnek olarak sunulması konunun izahı açısından önemlidir.

Kur'an'da model olarak ortaya konulan insan tiplerinin bir takım özellikleri vardır. Bu kişiler her söz ve eyleminde doğru davranış biçimi gösteren kimselerdir. Model olarak ortaya konan bu kişiler bireysel olarak Allah ile olan münasebetini düzgün bir zemine oturtmuştur. Bunun yanında diğer insanlar ile olan ilişkilerinde karşılıklı anlayış, ötekini anlama ve hoşgörü hâkimdir. Model insanın amaçları arasında yeryüzünün imar edilmesi, orada barış ve esenliğinin sağlanması gibi görevleri vardır. Dolayısıyla Kur'an'ın örnek olarak sunduğu model insan tipleri sadece kendisi için bir şeyler yapan bir birey değildir. Bunlar, bulunduğu her ortam ve zaman diliminde yaşadığı toplumun ve tüm insanlığın mutluluğu ve saadeti için çaba sarf eden bir eylem ve aksiyon adamlarıdır.

Biz bu çalışmamızda; Kur'an'da model olarak ortaya konulan tipleri ele alıp incelemeye çalışacağız. Kur'an'da model olarak sunulan insan tipleri tek bir formda ortaya konulmamış, değişik formlarla ifade edilmiştir. Bu formlar teker teker incelenecektir. Bu incelemede ilk önce kelimelerin

---

* Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. abdaltuntas@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sözlük anlamlarına yer verilecek daha sonra ayetler bağlamında izah edilmeye çalışılacaktır. Konumuz bu modelliklerin ortaya konulması olduğundan bahse geçen model insan tipleri özellikleri bağlamında ele alınıp bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

1. Sâlih الصالح

Sözlükte “(bir şey) iyi, doğru yararlı ve uygun olmak; doğruluk dürüstlük” anlamlarına gelen salâh (sulûh) kökünden türeyen sâlih kelimesi “faydalı, iyi, elverişli, doğru ve güzel olan, işe yarar, her türlü bozukluk ve yanlışlıktan arınmış olma; barışçı, uyumlu” gibi manalara gelmekte olup fâsid (bozuk, düzensiz) ve sû’ (kötü, çirkin) kelimelerinin zıddıdır. (İbn Manzûr, 2011: VIII/ 267; İbn Faris, 1986: I-II/539; Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumi, 2010/284; Cürcanî, 2007: 206; Haddâd, 1978: I/70; Devellioğlu, 1999: 917; *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 2006: 575; *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, 1986: XIX/10105; Çağrıci, “Sâlih” 2009: XXXVI/ 31.)

Sâlih aynı zamanda iyi kişi veya şey, sağlam, kusursuz, mükemmel, doğru, istikamet ve iyilik sahibi, dürüst adam (Cebecioğlu, 2009: 541 Penrice, 2010: s. 180) anlamlarında kullanılır. Kur’an’da peygamberlere (Bakara, 2/130) sâlih denilmiştir. Çoğulu, sâlihun, sâlihin ve sâlihattır.

Kur’an’ı Kerim’de sâlihler şu şekilde vasıflandırılmışlardır: “*Hepsi bir değildir; ehl-i kitap içinde istikamet sahibi bir topluluk vardır ki, gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah’ın âyetlerini okurlar.*” Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde yarışır. İşte onlar sâlihlerdendir.” (Âl-i İmrân, 3/113-114) Elmalılı Hamdi Yazır’a göre buradaki ehl-i kitap deyimi, müslümanları da kapsayan genel bir mânâda kullanılmış olup tüm müminleri içine almaktadır. (Yazır, 1979: II/1160) Râzî’ye ise ehl-i kitaptan kasıt, Hz. Muhammed (s.a.s)’e inanan herkeştir ve Allah onları “Ehl-i Kitap” olarak adlandırmıştır. (Râzî, 1981: VIII/ 204-205) Demek ki âyette ifade edilen ehl-i kitaptan kasıt bütün müminlerdir.

Yukarıdaki ayetlere baktığımızda sâlih insanların birinci vasfı kaim ümmet olmalarıdır. Buradaki “ümmeten kâimeten” tabirinin manası, “dosdoğru, adil ve müstakim” demektir. (Râzî, 1981: VIII/206) Ayrıca ümmet-i kâime, herkesin hakkını gözeten, doğru, doğrulan veya Allah için kalkan, müstakîm, âdil (adaletli) topluluk mânâlarına gelir. (Yazır, 1979: II/1159)

Sâlih insanların ikinci vasfı gece saatlerinde Allah’ın âyetlerini okumalarıdır. Âyette geçen “Allah’ın âyetleri” tabiriyle bazen, Kur’an âyetleri; bazen de Cenab-ı Hakk’ın zatına ve sıfatlarına delalet eden çeşitli varlıklar kastedilir. (Râzî, 1981: VIII/206)

Üçüncü vasfı ise onların secde etmeleridir. Onlar, bazen namazda Allah için olan her türlü huşu ile Allah’ın rahmet ve fazlını umarak namaz kılarlar. (Râzî, 1981: VIII/207)

Sâlih insanların dördüncü vasfı “Allah’a ve ahiret gününe inanmaları”dır. Allah’a iman bütün peygamberlere iman; ahirete iman ise günahlardan sakınmayı gerektirmektedir. Buna göre Allah’u Teâla’nın, “Gece vakitlerinde secdeye kapanarak, Allah’ın âyetlerini okurlar” buyruğu onların yaptıkları sâlih amellere; “Allah’a ve ahiret gününe iman ederler” buyruğu ise, onların kalplerinde meydana gelen bilgilerin faziletine işaret eder. (Râzî, 1981: VIII/207)

Sâlih insanların beşinci sıfatı ise iyiliği emredip kötülükten nehyetmeleridir. İyiliği emretme, noksanı olan insanları, uygun şeyleri yapma hususunda yol göstermek; kötülükten engellemek ise, onları, uygun olmayan şeylerden nehyetmektir. Ayette geçen maruf ve münker kelimeleri, ayette mutlak olarak zikredilmiştir. Bundan dolayı, bir delil olmaksızın bu lafızları sınırlandırmak caiz değildir. Bu yüzden bu kelimeler, her türlü maruf ve münkeri kapsamaktadır. (Râzî, 1981: VIII/207-208)

Bu insanların altıncı sıfatı ise hayır işlerinde yarışmalarıdır. Sâlih kimseler ölüm sebebiyle fırsatı kaçıracakları endişesiyle hayırlara koşarlar. Onlar, hiçbir ağırlık hissetmeden, hayırları seve seve yaparlar. (Râzî, 1981: VIII/208)

Bu sıfatlarla vâfedilen kimseler onların Allah’ın yanında halleri güzel olup, Allah’ın kendilerinde razı olduğu sâlihler zümresine giren kimselerdir. (Râzî, 1981: VIII/208)

Kişi durduğu yerde sâlih insan dolayısıyla da model insan olamaz. Onun yapması gereken bir takım hususiyetler vardır ki bunlar tamamlandığında model bir insan olabilir.

Kişinin sâlih olma sürecine etki eden faktörler iman, ilim, amel, ihlas ve ihsandır. Yine insanın sâlih olma sürecine etki eden yan faktörler ise aile, çevre eğitim ve öğretimdir. (Bkz: Altuntaş, 2016: 95-161)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'an'da sâlih insanın vazifeleri, kendine yönelik icraatları, yakın çevresine yönelik, müminlere yönelik ve tüm insanlığa yönelik faaliyetleri olarak sıralanabilir. (Bkz: Altuntaş, 2016: 190-220)

Sâlih insan için hem dünyada hem de ahirette bir mükâfat söz konusudur. (Bkz: Altuntaş, 2016: 220-244)

2. Mümin المؤمن

İman sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki emn (emân) kökünden türeyen îmân “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak” demektir. “Sağlamlaştırma, kesin karar vermek, tasdik etmek” mânasındaki akd kökünden türeyen i'tikâd da “iman” karşılığında kullanılır. Terim olarak iman genellikle “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” diye tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mümin, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye de müslim denir. Ayrıca Türkçe'de müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müslimân) bu anlamda kullanılmaktadır. (Sinanoğlu, “İman” 2000: XXII/212)

Müminler oruç tutan, namaz kılan, iyiliği emredip ve kötülüğe engel olan kimselerdir: “(Bu alış verişi yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!” (Tevbe 9/112) Bu güzel sıfatlar ve güzel huylar; mukabilinde Allah'ın canlarını ve mallarını satın almış olduğu müminlerin sıfatlarıdır. Onlar; bütün günâhlardan tevbe edenler, kötülükleri terkederler, ibâdet ederler, Rablarının emirlerini yerine getirirler ve ona ibâdete devam ederler. Onlar emr-i bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münkeri bu fiilin yapılması esnasında bulunması gereken ilimle yerine getirirler. (İbn Kesir, 1981: II/172)

Gerçek müminler Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, âyetleri okunduğunda imanları artan ve yalnız rablerine güvenen, namazlarını kılan ve servetlerinden Allah yolunda harcayan kimseler olarak nitelendirilir: “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.” (Enfâl 8/2-4) Allah'tan tam korkmak: Onlar, kalbleriyle Allah'ı zikrettikleri, O'nun azamet ve celalini hissettiklerini, va'd ve va'idini hatırladıkları zaman, O'ndan korkarlar. Kur'an okumakla imanının artması: Onlar öyle kimselerdir ki, kendilerine Kur'an ayetleri okunduğu zaman, imanları, yakınleri, tasdikleri ve amel-i sâlihe yönelişleri artar. Onlar öyle kimselerdir ki, sadece Rablerine tevekkül ederler, sadece O'na sığınır, O'ndan başkasından herhangi bir şey beklemezler. Ancak O'na yönelirler, ihtiyaçlarını sadece O'ndan isterler. Onlar namazlarını belli olan vakitlerinde kalpleri huşu ile dolmuş olarak kılarlar. Yine onlar o kimselerdir ki mallarının bir kısmını ümmet yararına harcarlar. (Zuhaylî, 2007: V/188-189)

3. Muhsin المحسن

Muhsin “iyilik eden, iyi davranan, iyi ameller işleyen ve yaptığını iyi yapan kimse” demektir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 465) Kur'an'da bazı peygamberlerin isimleri zikredilerek kendilerinden “muhsinler” diye söz edilmesi, ihsanın peygamberlerde gözlenen kusursuz dindarlığı ve bunun sonucu olan güzel davranışları ifade ettiğini gösterir. (Çağrı, “İhsan” 2000: XXI/545)

Kur'an muhsinleri şöyle tanımlanmıştır: “Bunlar, hikmetli kitabın ayetleridir. Muhsinler için yol gösterici ve rahmettir. Muhsinler; namazlarını dosdoğru kılan, zekatlarını veren ve ahirete yakinen (kesin olarak) iman eden kimselerdir. Onlar rableri tarafından gösterilen doğru yol üzerindedirler ve onlar kurtuluşa eren kimselerdir.” (Lokmân, 31/2-5) Muhsinler (iyilik yapanlar)a bu Kur'an'da indirildiği şekilde ameli en güzel şekilde yapanlardır. (Yazır, 1979: VI/3838) Bu özelliklere sahip olduklarından dolayı muhsinler model insan olarak kabul edilmişlerdir. Burada görüldüğü gibi tek bir özellik söz konusu değildir. Birçok özellik bir araya geldiği zaman model insan olma durumu söz konusudur.

Model olarak sunulan insanlardan muhsinler iyilik yapan ve iyilik tarafını tutan kimselerdir: “Allah şüphesiz sakınanlarla ve iyilik yapanlarla beraberdir.” (Nahl, 16/128) Onlar amellerini içtenlikle ve mükemmel bir şekilde yerine getirirler. Ayrıca onlar Allah'ın emrini baş tacı eder ve

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah'ın yarattıklarına karşı iyilikte bulunurlar. (Beyzâvî, 2004: I/565) Muhsinlerin iyilik yapanlarla bir arada olması demek, hakkın ve hakikatın yanında olmaları anlamına gelmektedir. Sadece Allah'la olan irtibatları değil, kullarla olan irtibatları da doğru bir zemindedir.

Muhsinler aynı zamanda bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenen ve insanları affedenlerdir: *“Onlar bollukta ve darlıkta Allah yolunda harcayanlar, öfkelerini yenenler, insanları affedenlerdir. Allah, iyilik edenleri sever.”* (Âl-i İmrân, 3/134) Muhsinler zor zamanda da geniş zamanda da infak ederler. Öfkeliklerinde ise öfkelerine sahip olup başka bir şeye tevessül etmeyenlerdir. (Neseî, 1996: I/274)

Kur'an'da muhsinler gösterdikleri örnek davranışlardan dolayı Allah tarafından övülmüştür: *“Allah muhsinleri sever”*, (Bakara, 2/195) *“Kim muhsin olarak, yüzünü/ özünü Allah'a teslim ederse, o sağlam bir kulpa yapışmıştır...”*, (Lokmân, 31/22) *“Din yönünden muhsin olarak yüzünü/ özünü Allah'a teslim eden ve Allah'ı birleyen olarak İbrahim'in dinine uyan insandan daha güzel kim olabilir”*, (Nisâ, 4/125) ve *“Evet kim muhsin olarak yüzünü / özünü Allah'a teslim ederse onun mükafaatı Rabb'inin yanındadır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir.”* (Bakara, 2/112)

4. Sâdık الصادق

Doğru sözlü olmak, gerçeği söylemek, doğru haber vermek, sözünü yerine getirmek, öğüt ve sevgide samimi, iş ve işlemlerde dürüst ve güvenilir olmak, hükmün vakıya uygun olması anlamlarındaki “s-d-k” kökünden türeyen sâdık doğru sözlü, samimi, dürüst, ihaneti ve yalanı bulunmayan demektir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 569)

En doğru sözlü olan Allah'tır. Şu ayet, bu gerçeği ifade etmektedir: *“İman edip sâlih amel işleyenleri zemininden ırmaklar akan cennetlere koyacağız, onlar orada ebedi kalacaklardır. Bu, Allah'ın gerçek vadidir. Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?”* (Nisâ, 4/122) Ey insanlar söz olarak Allah'tan daha doğru kimdir. Yani söz olarak O'ndan daha doğru kimse yoktur. (Taberî, t.y.: V/334)

Kur'an'da Allah'a sadık denildiği gibi, peygambere, (Yusuf, 12/51) meleklerle (Hicr, 15/64) ve müminlere (Ahzâb, 33/24) de sâdık denmiştir.

Sâdık insanlar; Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara ve peygamberlere iman eden kimselerdir: *“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!”* (Bakara, 2/177) Bu ayette yukarıdaki vasıflara sahip olan kişiler hem doğru hem de müttaki olarak vasıflandırılmışlardır.

Allah'ın verdiği ganimet mallarının muhacirlere ait olduğu âyette şöyle ifade edilmiştir: *“(Allah'ın verdiği bu ganimet malları) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirleridir. İşte doğru olanlar bunlardır.”* (Haşr, 59/8) Fakirlerden fey'e hak kazananlar, öncelikle yurtlarından zorla çıkarılan, Allah için ve Allah'ın dinine ve Rasulü'ne yardım için mallarını geride bırakan muhacirlerdir. (Derveze, 1998: V/528) Muhacirler Mekke'den kendi vatanlarından çıkarılmaya zorlanmış, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım için mallarını ve her şeylerini bırakarak hicret etmişlerdir. Muhacirlerin gösterdiği bu fedakârlık ve özveri örnek bir insanın ortaya koyabileceği bir davranıştır. Muhacirlerin gösterdiği bu modellik kendilerinin Allah tarafından sadıklar olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Allah yolunda malı ve canıyla cihat eden, *“Müminler ancak Allah'a ve Resûlüne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır.”* (Hucurât, 49/15) Gerçek müminler hiç şüphe etmeden kesin bir biçimde Allah'a ve elçisine iman edip Allah yolunda canlarıyla ve mallarıyla savaşanlardır. İşte Allah yolunda mallarını ve canlarını feda etmekten çekinmeyenler, imanlarında sadık müminlerdir. Sadece söz ile inandık deyip, fiilen Allah ve Rasulünün buyruklarına uymayanlar ve cihattan kaçanlar, sözlerinde sadık insanlar değildir. (Ateş, t.y.: VIII/535)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

5. Sâbık السابق

Birisinin ilerisine, önüne geçmek, galip gelmek, üstün olmak anlamındaki “sebeka” fiilinin ism-i faili olan sâbık, öne geçen, üstün ve galip gelen demektir. Kur’an’da iki ayette tekil şekli, 5 ayette de çoğul şekli (sâbikîn, sâbikûn ve sâbikât) geçmiştir. (Cebecioğlu, 2009: 529; Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 567)

Müminûn sûresinin 57-61. âyetlerinde “sâbikûn” şöyle tanıtılmıştır: *“Onlar ki; Rablerinin korkusundan titrerler ve onlar ki, Rablerinin ayetlerine iman ederler ve onlar ki, Rablerine ortak koşmazlar. Verdiklerini Rablerinin huzuruna dönecekler diye kalpleri korku ile ürpererek verirler. İşte onlar hayır işlerinde yarış ederler ve onlar hayır için önde giderler. (sâbikûn)”* (Müminûn, 23/57-61). Bu âyetlerde müminlerin öne çıkan niteliklerinden söz edilmektedir. Bunlar, haşyet, yani Allah’a derin saygı, O’nun ayetlerine, yani peygamberine gönderdiği kitabına, varlığının kanıtlarına inanmaktır. Ayrıca Allah’ın huzurunda hesabının verileceği düşüncesi ve sorumluluk bilinciyle eldeki imkânları muhtaçlarla paylaşmaktır. (Kur’an Yolu, 2007: IV/30) Râzî’ye göre “iyiliklere koşup bu uğurda yarışma”, birincisi büyük bir arzuyla Allah’a itaat mahiyetindeki işlere yönelip yeri ve zamanı gelince bu işleri aksatmadan yapmak, ikinci olarak çeşitli hayırlı işler için çalışmak, başka insanlara iyilik etme yarışı içerisinde olmak anlamlarına gelmektedir. (Râzî, 1981: XXIII/108)

İyi davranmak ve iyilik tarafını tercih etmek model insan olmanın olmazsa olmazlarından: *“Sonra bu Kitap’ı kullarımızdan seçtiğimiz kimselere miras bırakmışızdır. Onlardan kimi kendine yazık eder, kimi orta davranır, kimi de, Allah’ın izniyle, iyiliklere koşar. İşte büyük lütuf budur.”*(Fâtır, 35/32) Kimisi de Allah’ın izniyle hayırlarda ileri gider. Hayırlarda öne geçer, imam, önder, reis başkan olur ki, işte asıl peygambere varis olanlar, *“Hayır yarışlarında, ta öne geçip kazananlar: Onlar öncüdürler. İşte onlar en çok yaklaştırılmış olanlardır. Naim cennetlerindedirler.”* (Vâkıa, 56/10-12) övgüsüne ermiş bulunanlar bunlardır. İşte büyük lütuf budur. Böyle hayır işlerinde ileri gidip öne geçmektedirler. (Yazır, 1979: VI/3993) Yazır burada geçen “Sabıkun” u vâkıa sûresinde geçen “mukarrabun” la tefsir etmiştir. Demek ki model insan tek bir formda ortaya çıkmamakta bir çok formun bir araya gelmesiyle oluşmaktadır.

Muhacir ve Ensar’dan ilk iman edenlere “sâbikûn” denilmiştir: *“İyilik yarışında önceliği kazanan Muhacirler ve Ensar ile, onlara güzelce uyanlardan Allah hoşnut olmuştur, onlar da Allah’tan hoşnuturlar. Allah onlara, içinde temelli ve ebedi kalacakları, içlerinden ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır; işte büyük kurtuluş budur.”* (Tövbe, 9/100)

6. Muttakî المتقي

Takva, sakınma, korunma ve korkma demektir. Şeriat örfünde takva ahirette insanlara zarar verecek şeylerden kaçınmaktır. (Çantay, 1979: I/13) Muttakî ise takva sahipleri demektir. (Cebecioğlu, 2009: 448) Kur’an’da muttaki insan olunması konusu üzerinde ısrarla durulmuş, cennet ve nimetlerinin muttakiler için hazırlandığı bildirilmiştir. (Âl-i İmrân, 3/133; Ra’d, 13/35; Furkân, 25/15; Muhammed, 47/15)

Kur’an’da Allah’a, peygamberlerine ve âhiret gününe inananların, sâlih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği ifade edilmektedir: *“O kitap (Kur’an); onda asla şüphe yoktur. O, muttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir. onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Onlar, sana indirilen Kitap’a da, senden önce indirilenlere de inanırlar; ahirete de yalnız onlar kesinlikle inanırlar. İşte Rab’lerinin yolunda olanlar ve saadete erişenler bunlardır.* (Bakara 2/2-5) O muttakiler gaybi hakka iman ederler. Yahut giyâben (görmeden) de iman ederler. Başka bir deyişle onlar, gözle değil, kalp ile iman ederler, onlar bütün şüphelerden uzak oldukları gibi, iman etmek için önlerine dikilmiş putlara, haçlara da bağlanmazlar, gözlerinin önünde bulunan bugünkü ve şu andaki görülen ve hissedilen şeylere saplanıp kalmazlar, his ötesini, kalbi ve kalp ile ilgili şeyleri tanırlar. (Yazır, 1979: I/172)

Muttakiler insanlara iyilik yapan, darlıkta ve bollukta Allah için harcayan, öfkelerine sahip çıkan, insanları bağışlayan, kötülük yaptıkları veya nefislerine zulmettikleri zaman hemen Allah’ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını dileyen, bile bile yaptığı kötülüklerde ısrar etmeyen kimselerdir: *“Rabbimizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takvâ sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tevbe-*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar, işledikleri kötülüklerde, bile bile ısrar etmezler." (Âl-i İmrân, 3/133-135) Bu muttakîler bollukta ve darlıkta harcamaya devam eder ve hayatlarını ilahî metot üzere sürdürürler. Bolluk ve darlık onları etkilemez. Yani bolluk onları şımartıp oyalamaz. Darlık da onları sıkıştırıp vazifelerini unutturmaz. (Seyyid Kutup, 2001: II/203)

Bu muttakî kimseler Allah'ı anarlar, günahlarının bağışlanmasını isterler, yanlış olduğunu anladıkları işlerde ısrar etmezler. Sıkılma ve utanma duymaksızın günahla övünmezler. Diğer bir ifadeyle, Allah'a kul olma ve sonunda O'na teslim olma çerçevesi dışına çıkmazlar. Böylece Allah'ın korumasında, O'nun af, merhamet ve lütfunun sınırları içerisinde kalmaya devam ederler. (Seyyid Kutup, 2001: II/205)

Muttakîler malı ve canı ile Allah yolunda cihad eden kimselerdir: *"Allah'a ve ahiret gününe iman edenler, mallarıyla canlarıyla savaşmaktan (geri kalmak için) senden izin istemezler. Allah takvâ sahiplerini pek iyi bilir."* (Tövbe, 9/44) Allah'a ve âhiret gününe gerçek manada iman edenler, mallarıyla, canlarıyla cihad etmemek için senden izin istemezler. Allah, takva sahiplerini çok iyi bilendir. Ey Muhammed, Allah'ın varlığını ve birliğini tasdik eden, öldükten sonra dirilmeye ve âhiret yurduna iman edenler, Allah düşmanlarına karşı, mallarıyla, canlarıyla cihad etmemek için senden izin istemezler. Allah, emirlerini yerine getirip yasaklarından kaçınarak kendisinden korkanları çok iyi bilendir. (Taberî, t.y.: X/162-163)

Muttakîlerin başka bir özelliği de doğruyu tasdik etmeleri ve kötülüklerden sakınmalarınıdır: *"Doğruyu getiren ve onu tasdik edenler var ya, işte kötülükten sakınanlar onlardır."* (Zümer, 39/33). "Doğruyu ve hakikati getirenler" bütün peygamberler, "onu tasdik edenler"ler de o peygamberin ümmetleridir. (Beyzâvî, 2004: II/913). Demek ki hem peygamberler hem de onları tasdik eden mümin kimseler muttakîler olarak vasıflandırılmıştır. Peygamberlerin muttakî olarak vasıflandırılmaları önem arz etmektedir. Çünkü peygamberler model insanlardır. Dolayısıyla müttakî olmak model insan olmanın bir göstergesidir.

Muttakîler kendilerine dürüst davranan kimselere dürüst davranmak durumundadırlar: *"Allah'a ortak koşanların Allah katında ve Resûlü yanında bir ahdi nasıl olabilir? Ancak Mescid-i Haram'ın yanında kendileriyle antlaşma yaptıklarınız başkadır. Bunlar size karşı dürüst davrandığı sürece, siz de onlara dürüst davranın. Çünkü Allah, kendine karşı gelmekten sakınanları sever."* (Tövbe, 9/7) Bu müşriklerin, Allah ve Peygamberi katında nasıl bir antlaşmaları olabilir? Ancak Mescid-i Haram çevresinde kendileriyle antlaşma yaptıklarınız müstesna. Onlar size doğru davrandıkça siz de onlara doğru davranın. (Taberî, t.y.: X/94).

Bütün bu özelliklerinden dolayı Allah, muttakîleri cehennem azabından koruyacağını (Tûr, 52/18), onların dostu olduğunu (Câsiye, 45/19), onları sevdiğini (Âl-i İmrân, 3/76), onlarla beraber olduğunu (Tövbe, 9/36) ve onlar için güzel bir gelecek bulunduğunu (Sâd, 38/49), onları ummadıkları yerden rızıklandıracağını, işlerinde kolaylık sağladığını ve onlar için daima bir çıkış yolu var ettiğini (Talâk, 65/2-5) bildirmiştir.

7. Muhlis المخلص

Sözlükte "ihlaslı olan, ihlase eren" anlamına gelen muhlis, din ıstılahında, iman ve ibadetlerinde şirk, küfür, nifak, riya ve süm'ayı (halka duyurmayı) terk edip dini görevlerini sırf Allah rızası için yapan, başkasından gizleyen, özünde, sözünde, fiil ve davranışlarında dosdoğru olan insana denir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 464; Cebecioğlu, 2009: 443)

Kişinin yönünü Allah'a dönmesi ve dini O'na has kılması din nazarında bir modelliği bünyesinde barındırmaktadır: *"De ki: "Rabbim adaleti emretti; her secde yerinde yüzünüzü O'na doğrultun; dinde samimi olarak O'na yalvarın. Sizi yarattığı gibi yine O'na döneceksiniz."* (Â'raf, 7/29) De ki: Rabbim, adaleti ve itidali emretti, yani ifrat ve tefritten sakınıp orta halli ve ölçülü olarak hareket ediniz. Her mescitte yüzünüzü ona doğrultun. Yani her secde zaman veya mekânında, her namaz veya namaz kılınan yerde yüzlerinizi dosdoğru ona, onun kiblesine yönelerek ibadetinizi sırf ona yapınız. (Yazır, 1979: III/2149)

Allah'a karşı kulluk vazifesini yapanlar ve namazlarını kılıp zekâtlarını vererek örnek davranışlar sergileyenler ancak muhlislerdir: *"Oysa onlar, doğruya yönelerek, dini yalnız Allah'a has kılarak O'na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermeye emrolunmuşlardı. Dosdoğru olan din de budur."* (Beyyine, 98/5) Râzî bu ayette geçen "muhlisler" hakkında selef âlimlerinin ihtilaf ettiklerini

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

belirtir. Onların bir kısmı bu kimselere “ibadetin sırf Allah’a ait olduğunu kabullenerek..”; diğer bir kısmı, “Yaptıkları ibadetlerde kalbleriyle Allah’ın rızasını kastederek...” manasını vermişlerdir. (Râzî, 1981: XXXII/47)

Hız. Yusuf kadının kendisini çağırmasına rağmen en nihayetinde ona iltifat etmemiş ve ihlaslı kullar arasına girmiştir: “*Andolsun ki, kadın ona meyletti. Eğer Rabbinin işaret ve ikazını görmeseydi o da kadına meyletmişti. İşte böylece biz, kötülük ve fuhşu ondan uzaklaştırmak için (delilimizi gösterdik). Şüphesiz o ihlâslı kullarımızdandı.*” (Yusuf, 12/24) Yusuf (a.s.) kadına yaklaşmamakla ve ondan sakınmakla beraber doğal olarak ve tabiatı gereği o da o kadına meyletmişti. (Neseî, 1996: II/311) Fakat o O’na karşı itaatkâr olması sebebiyle Allah’ın kendilerini kurtardığı ihlas sahibi kıldığı kimselerden olmuştur. (Neseî, 1996: II/312) Hız. Yusuf’un bu kötü işe yapmaması ihlaslı olarak nitelendirilmesine yol açmıştır. Onun bu davranışı yani namusunu koruması bünyesinde bir modeliği barındırmakta olup muhlisler olarak vasıflanmasına vesile olmuştur.

8. Berr البر

İtaat, ibadet ve iyilik etmek, ibadeti kabul etmek, yeminine sadık kalmak, va’dini yerine getirmek anlamlarındaki “b-r-r” kökünden türeyen berr, Allah’ın sıfatı olarak, kullarına iyilik yapan, çok lütüfkâr (latîf), çok merhametli (rahim), çok şefkatli (raûf) demektir. *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, 2006: 66) Kur’an’da Allah’ın sıfatı olarak geçtiği âyet şu şekildedir: “*Gerçekten biz bundan önce O’na yalvıyorduk. Şüphesiz O Allah, çok iyilik eden (berr) çok merhametli olandır (rahim).*” (Tûr, 52/28) Biz dünya hayatındayken Allah’ı bir biliyor, O’na ibadet ediyor ve O’ndan bize af ve merhametiyle muamele etmesini istiyorduk. Cenab-ı Hak’da duamızı kabul etti. İstedığımız şeyi bize verdi. O, kullarına karşı ihsanı ve ikramı bol, rahmeti çok olandır. (Zuhaylî, 2007: XIV/63)

Hız. Yahya’nın ana babasına karşı iyi insan olmasından şu şekilde bahsedilir: “*Ana-babasına çok iyi davranırdı; o, isyankâr bir zorba değildi.*” (Meryem, 19/14) Yahya, annesine babasına iyilikte bulunan, onlara karşı gayet mütevazı, rabbine ve anne babasına itaat hususunda böbürlenmeyen ve onlara isyan etmeyen bir kimseydi. (Taberî, t.y.: XVI/69) Burada bahsi geçen Yahya (a.s) anne ve babasına iyilik yapan bir kimse olarak nitelendirilmektedir. Bunu yapmakla Hız. Yahya örnek bir davranış ortaya koymuş model bir insan olmuştur.

Hız. İsa’nın annesine olan davranışı üzerinden onun iyi olan kimselerden olduğunu anlıyoruz: “*Anneme iyilik eden biri (kıldı). Beni azgın bir zorba yapmadı.*” (Meryem, 19/32) Hız. İsa burada Allah’a (Rabbına) itâattan sonra annesine iyi davranmayla ilgili emri zikretmiştir. Zîrâ Allah Teâlâ çoğu yerde kendisine ibâdet ile ana babaya itaat emrini birlikte zikretmektedir. (İbn Kesir, 1981: II/450) Yukarıdaki ayetle bu ayeti birlikte değerlendirdiğimizde peygamberlerin vasıflarından birisi de iyi olmalarıdır. Peygamberlerde “berr” yani iyi olmaları sebebiyle model insan olmuşlardır.

Allah’tan sakınarak örnek bir davranış sergileyen iyilere cennetler vadedilmiştir: “*Fakat Rablerine karşı gelmekten sakınanlar için, Allah tarafından bir ikram olarak, altlarından ırmaklar akan, ebedî olarak kalacakları cennetler vardır. İyi kişiler için Allah katındaki (nimetler) daha hayırlıdır.*” (Âl-i İmrân, 3/198) Âyette geçen “Fakat Rablerinden ittika edenler” ifadesi, bütün taatları yapmayı içine alır. Çünkü “takva” mefhumu, nehyedilenlerden kaçınma ve emredileni yapmayı içine alır. (Râzî, 1981: IX/158)

9. Mukarreb المقرب

Yaklaşmak ve yakın olmak anlamındaki “kurb” kökünden türeyen mukarreb kelimesi sözlükte, yaklaştırılmış, yakınlaştırılanlar demektir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 468; Cebecioglu, 2009: 444)

İyilik yapma ve kötülükten sakınma hususunda önde olanlar aynı zamanda mukarrebtiler: *فِي السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ* “İşte o yaklaştırılanlar, İşte bunlar, naîm cennetlerinde (Allah’a) en yakın olanlardır.” (Vâkıa, 56/10-12) Râzî’ye göre bu âyette geçen *فِي السَّابِقُونَ أُولَئِكَ الْمُقَرَّبُونَ* ifadesi tek bir cümledir. (Râzî, 1981: XXIX/146)

Mukarrebun (Allah’a en yakın olanlar) diye nitelenen “es-sabikune’s-sabikun” (önde olanlar) grubu ile “Allah ve rasûlüne ilk iman edenler, ilk muhacirler, ilk kibleye doğru da namaz kılmış sahâbiler” (Taberî, t.y.: XXVII/198) şeklinde belirli kimselerin kastedildiği yorumları yapılmış olsa da, İbn Atiyye esasen ayetin dünyada iken iyilik yapma ve kötülüklerden sakınma hususunda öncü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

konumunda olan ve ahiret mutluluğunda da en önde olmayı hak eden bütün insanları kapsadığını belirtir. (İbn Atiyye, 2011: V/240)

Razi bu ayetle ilgili olarak mukarreblerin derecelerinde bahseder. Mesela “sabikun” bunlardan en ileri olanlarıdır. Ayrıca bir kişi şu kadar mukarrabtir gibi bir sınırlama da yapılamaz. Şöyle bir izah yapılabilir: sağcılar daha cennet yoluna yeni yönelmişken, sabikun cennete iyice yaklaşmıştır. Çünkü müminin hesabının kolay olması ve kitabının sağ taraftan verilmesine göre, “sabikun”, yerlerine yaklaşmış olurlar. Yahut da bu, “sağcılar henüz mukarreblerin, kendisine yöneldikleri şeye yönelmişlerken, sabikun cennette Allah’a yaklaşmıştır” demektir. (Râzî, 1981: XXIX/147)

Mukarrebler model olarak yaptıkları amellere göre çeşitli nimetlerle ödüllendirilirler: “*Şimdi eğer o, mukarreblerden ise, artık rahatlık, güzel rızıklar ve naim cenneti (onundur).*” (Vâkıa, 56/88-89) Allah’u Teâla burada, “mukarreb” (Allah’a yakın olan) kullar hakkında üç husustan bahsetmiştir. Çünkü mukarrebler dünya hayatında üç şeyi hakkıyla yapmıştır: bunlar, gerçek bir inanç, tertemiz bir kelime (söz), bir de güzel amellerdir. Kalp, dil ve uzuvlar, Allah’ın rahmeti sayesinde Allah’a inanırlar. Kendisinde gerçek ve tam bir akide bulunan herkese Allah merhamet eder ve onu sürekli rızıklandırır. Yine bütün bu uzuvlar, kelime-i tayyibeye (güzel ve temiz söze) de, Allah’ın rahmetiyle ulaşırlar. Kelime-i tayyibe ise, kelime-i şehadettir. O halde, “La ilahe illallah” diyen herkes için, kıymatli ve şerefli bir rızık vardır. Bu kimsenin cenneti elde edişi ise, sâlih amellerine karşılıktır. (Râzî, 1981: XXIX/202)

Ayrıca Kur’an’da mukarrabûn meleklerden söz edilmiştir. (Nisâ, 4/172) Sihirleriyle Hz. Musa (a.s.)’a galip geldikleri takdirde Firavun’a yakın olma anlamında sihirbazlar içinde “mukarreb” kelimesi tercih edilmiştir. (Â’râf, 7/114; Şûarâ, 26/42) Ayrıca Hz. İsa’nın sıfatı olarak da yine bu kelime kullanılmıştır. (Âl-i İmrân, 3/145)

10. Mussaddık ve Mütesaddık المصدق و المصدق

Mütesaddık ve mussaddık kelimeleri “sıdk” kökünden ismi fail olup zekat ve sadaka veren demektir. (Dinî Kavramlar Sözlüğü, 2006: 475) Sadaka ise; kazancı olmayan, kazanç getiren kimsesi bulunmayan zayıf ve muhtaç insanlara ihsan etmektir. (İbn Kesir, 1981: III/96) Bu vasıflar, Kur’an’da müminlere özgü birer nitelik olarak ortaya konulmuştur.

Hâdîd sûresinin 18. Ayetinde “mussaddikîn” ve “musaddikât”, olarak nitelendirilen Mümin erkek ve kadınlar durumu şu şekilde ifade edilmiştir: “*Sadaka veren erkeklere ve sadaka veren kadınlara ve Allah’a güzel bir ödünç verenlere, verdiklerinin karşılığı kat kat ödenir ve onlara değerli bir mükâfat vardır.*” (Hâdîd, 57/18) Ayette bahsedilen bu örnek kimselere Allah Teâlâ, muhtaç olan fakir ve miskinlere sadaka veren erkeklerin ve kadınların nail olacağı sevapları haber veriyor ve onların “Allah’a güzel bir ödünç verenler” olduğunu bildiriyor. Çünkü bahsi geçen bu kimseler Allah’ın rızâsını bekleyerek, sırf onu elde etmek için hâlis bir niyetle sadakalarını verirler. Verdikleri kişilerden herhangi bir karşılık ve teşekkür beklemezler. Bu sebeple Hak Teâlâ, onlar hakkında “İşte onlara, kat kat artırılır” buyuruyor. (İbn Kesir, 1981: III/452) Bu kimseler sadaka verip, verdikleri bu sadakanın karşılığını beklemediklerinden, sadakayı da sırf Allah için verdiklerinden dolayı büyük bir mükâfatla ödüllendirilmişlerdir. Onların bu davranışı takdir edilecek bir davranıştır. Bu davranış biçimi de bir model olma durumu bünyesinde barındırmaktadır.

Ayrıca yukarıda zikrettiğimiz model insan tiplerinin yanında Ahzâb sûresinin 35. âyetinde ifade edilen sınıfların tamamı da bu kapsamda ele alınıp değerlendirilebilir. Bu kimseler çeşitli vasıflarıyla övülmüşler ve kendilerine, “ecri kerîm (değerli ve kıymetli mükâfat)”, “ecri azîm (büyük mükâfat)” ve “mağfiret (bağışlanma)” vadedilmiştir: *إِنَّ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَالْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْقَانِتِينَ وَالْقَانِتَاتِ وَالصَّادِقِينَ وَالصَّادِقَاتِ وَالصَّابِرِينَ وَالصَّابِرَاتِ وَالْخَاشِعِينَ وَالْخَاشِعَاتِ وَالْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتِ وَالصَّائِمِينَ وَالصَّائِمَاتِ*

وَالْحَافِظِينَ فُرُوجَهُمْ وَالْحَافِظَاتِ وَالذَّاكِرِينَ اللَّهَ كَثِيرًا وَالذَّاكِرَاتِ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا “*Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü’min erkeklerle mü’min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah’a derinden saygı duyan erkekler, Allah’a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah’ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.*” (Ahzâb, 33/35)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ

Kur'an'da model insan çeşitli adlarla ifade edilmiştir. Bu model insanlar sâlih, mümin, muhsin, sadık, sabık, muttaki, muhlis, berr, mukarreb, mussaddık ve mütesaddık şeklinde çok çeşitli formlarla ifade edilmiştir. Bütün bu modellerin ortak özelliği iyinin, güzelin ve doğrunun yanında olmaları; kötülükten, zararlıdan, yalandan uzak durmalarıdır.

Kur'an'da model olarak sunulan bu insan tipleri her biri ayrı ayrı şahıslar değildir. Bir yerde sâlih olarak ortaya konan bir kimse başka bir yerde muttaki olarak karşımıza çıkar. Yani sâlih olan bir kimse aynı zamanda muttaki, muhsin, sadık, mümin vb. olarak ta nitelendirilir. Bundan dolayı bu kavramlar arasında bir geçişlilikten söz edilebilir.

Kur'an'ın ortaya koyduğu ideal tipler yeryüzünde her zaman barışın ve esenliğin var olması için gayret gösteren bir kişilerdir. Birbirlerine iyiyi, güzeli ve doğruyu tavsiye etmeleri, onların amaçları ve takvalarıyla alakalı bir durumdur. Model insan olmalarının gereği de budur.

Peygamberler Kur'an'da model insanlar olarak sunulur. Bu model insanlar Allah'a davetlerinde ıslahı, yani insanlar arasında barışı temin etmeye çalışırlar. Peygamberler ömürlerini insanlığın selameti için harcamışlardır. Bu uğurda hakaretlere, işkencelere maruz kalmışlardır. Onlar haksızlığa uğramış ve hicret etmek zorunda bırakılmışlardır. Gerektiğinde insanları huzur ve mutluluğu için, dünya ve ahiret selameti için canlarını vermekten çekinmemişlerdir.

Yukarıda ifade edilen model insan tipleri, mal, mülk, evlat ve eşlerine değil yalnızca Allah'a güvenen ve O'na tevekkül eden insanlardır. Onlar hayırda yarışan, Allah yolunda infakta bulunun, kitaba sınımsız sarılan ve namazı ikame eden iyiliği emredip kötülükten nehyeden bir kişilerdir. Onlar Rabbine niyazda bulunan, sürekli O'na tövbe eden, verilen bütün nimetlere şükreden, kendisine gelen bütün bela ve musibetlere de sabreden kişilerdir.

Toplumun varlığı model insanın varlığıyla eşdeğerdir. Bir toplumda ne kadar model insan olursa o toplum o oranda güven ve huzur içerisinde olur. Böyle bir toplumda, temel dinamikler sağlıklı bir şekilde işler.

Model insan olma bir bakıma fedakârlığa katlanma, zorluklara göğüs germe, inancı ve savunduğu değerler uğruna çileyi göze alma durumudur. Ayrıca model insan olmaktan ziyade model insan kalabilmek önemlidir. Çünkü peygamberler model insan tiplerinden biri olan sâlih insan olmalarına rağmen sâlihlerden olmayı dualarında tekrar dilemişlerdir. Bu da onların bu husustaki hassasiyetlerini ve model insan olup bunda devamın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Model insan dünyanın imarı için çalışan, insanlığın ortak değerleri için mücadele eden, dünyada barış huzur ve mutluluğun temini için gayret eden bir insandır. Model insan bir haksızlık ve kötülük gördüğünde müdahale eden kişidir. O mazlumun yanında zalimin karşısındadır. İnsanlığın geleceği, barış ve mutluluğu adına yaptığı her şeyin sâlih bir amel olduğunun bilincindedir. Hayatını bir bakıma insanlığın kurtuluşuna adanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumi, *el-Misbahü'l-Münir*, Daru'r-Risaleti'l Alemiyyeti, Beyrut, 2010.
- Altuntaş, Abdurrahman, *Kur'an'da Sâlih İnsan*, İlâhiyât, Ankara, 2016.
- Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ty.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nasirüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envarü't-Tenzil ve Esrarü't-Te'vil*, Takdim: Mahmud Abdulkadir Arnavut, Daru'l-Sadr, Beyrut, 2004.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Genel Yayın Yönetmeni: Adnan Benk, Milliyet, İstanbul 1986.
- Cebecioglu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ağaç Kitabevi yay., İstanbul 2009.
- Cürcanî, Ebü'l-Hasan Seyyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *Kitabu't-Ta'rifât*, Tahk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı, Daru'n-Nefais, Beyrut, 2007.
- Çağrı, Mustafa, "İhsan" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXI.
- Çağrı, Mustafa, "Sâlih" *DİA*, İstanbul 2009, c. XXXVI.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul, 1987.
- Derveze, M. İzzet, *et-Tefsirü'l-Hadîs*, Ekin Yay., İstanbul 1998.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yay., Ankara, 1999.
- Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Heyet, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2006.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Haddâd, Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed ez-Zebidi, *el-Cevheretü'n-neyyire şerhu Muhtasari'l-Kuduri fi'l-fürui'l-Hanefiyye*, Fazilet Neşriyat, İstanbul 1978.
- İbn Atiyye, el-Kazi Ebu Mahammed Abdilhak bin Galib, el-Muharrerü'l-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz; Tahk.: Abdusselam Abdüşşafi Muhammed, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.
- İbn Faris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed, *Mücmelü'l-Luga*, thk: Zuheyr Abdülmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, 1986.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fidâ İsmâil, *Muhtasar Tefsirü İbn-i Kesir*, ihtisar ve tahkik: Muhammed Ali Sabunî, Daru'l-Kur'ani'l-Kerîm, Beyrut 1981-1402.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, Dâru Sadr, Beyrut 2011.
- Kur'an Yolu*, Karaman, Hayrettin vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007.
- Nesefî, Abdullah b. Ahmed, *Tefsirü'n-Nesefî*, thk: Mervan Muhammed Şe'ar, Daru'l-Nefais, Beyrut, 1996-1416.
- Penrice, John, *Kur'an Sözlüğü*, çev: Ömer Aydın, İşaret yay., İstanbul 2010.
- Râzî, Ebû Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *Tefsirü'l-Fahri'r-Râzî=Mefatihü'l-gayb = Tefsirü'l-Kebir*, Darul'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'ân*, ter: Yakup Çiçek vd., Emir yay., İstanbul, 2001.
- Sinanoglu, Mustafa, "İman" *DİA*, İstanbul 2000, c. XXII.
- Taberî, Ebu Cafer M. b. Cerir, Camiu'l Beyan an Te'vili Ayi'l Kur'an, zabt, ta'lik: Mahmud Şakir Harestani, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Yazır, Elmalı'lı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, yy, 1979.
- Zuhaylî, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir*, yayın yön. Mehmet Ali Seraceddin; çev. Hamdi Arslan...[ve öte.], Risale, Bilimevi Basın Yay., İstanbul 2007.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

KUR'AN'IN ÖNGÖRDÜĞÜ İNSAN MODELLERİNDEN “MÜTTAKÎ” KAVRAMI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Recep KOYUNCU¹

ÖZET

Hemen her din ve ideolojinin, müntesiplerine “model” olarak sunduğu birtakım ilkeler veya davranış biçimleri vardır. Dini perspektifle bakıldığında, iman etmek, iman gerektirdiği yararlı işlerde bulunmak, dinin gereklerini yerine getirmek gibi hususlar, o dine mensup kişilerin sahip olması gereken vasıflardandır. Allah Teâlâ, insanı yaratmış, gönderdiği peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla doğru ve yanlış olanı da bildirmiştir. Peygamberler bu noktada insanlarla Allah arasında elçilik görevini üstlenmiş ve Allah'ın insanlara bildirilmesini emrettiği hükümlerin pratize edilmesi hususunda ilk model şahsiyetler olmuşlardır. İnsanlardan bir kısmı bu örnek şahsiyetlere uymak suretiyle Allah'a iman ve itaata yönelirken, diğer bir kısmı da peygamberlerin yolunu terk ederek yüce yaratıcılarına kulluk yapmaktan kaçınarak isyanı tercih etmişlerdir.

Takva kavramı, lügat olarak “bir şeyi muhafaza etmek, her türlü tehlikelere karşı korumak” anlamında olup iman, ibadet, ahlak, söz, fiil ve davranış yönüyle övgüye medar olan Kur'an'ın sıkça kullandığı kavramlardan biridir. Bu bağlamda, Bakara suresinin hemen başında “Kitab'ın müttakîler için hidayet, yol gösterici ve rehber olduğu” ifade edilirken bazı ayetlerde de insanların müttakî olmaları emredilmiş, bunun neticesinde de müttakîler için hazırlanan cennetlerden bahsedilmiştir. Müttakî olan insan kendisini hem dünyevî hem de uhrevî tehlikelerden korumuş, Allah'ın hidayetini, inayetini, merhametini ve mağfiretini kazanmış; bunun neticesinde de cehennem azabından korunmuş ve cennet nimetlerine erişerek Allah'ın rızasını kazanmış biridir.

Takva sahibi insanların varlığı, yaşadığı toplumlar için büyük bir kazanımdır. Müttakî insan demek örnek kişiliğe sahip model mü'min demektir. Onlar, örneğe muhtaç ideal toplum için adeta can damarı niteliğindedir. Toplumunu teşkil eden bireylerin, birbirlerinden etkilendiği de bir gerçektir. Bu nedenle iyilerin, erdemli insanların çoğunlukta olduğu toplumlarda kötülükler daha alt seviyeye inecektir. Bu çalışmada, “Mü'min” kavramının içerdiği en üst konumu teşkil eden ve Dinimizde en şerefli merteye olan “takva” ve “müttakî insan” kavramları âyetler çerçevesinde ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Kur'an, Takva, Müttakî, Model Mü'min, İdeal Toplum.

Giriş

İslam dini, itikat, ibadet ve ahlak esaslarıyla birlikte bir ilahi kurallar ve değerler bütünüdür. Üzerinde çalıştığımız “Takva” ve “Müttakî” kavramı da bunlardan biridir. Kur'an-ı Kerim'de Allah dostlarının özellikleri anlatılırken iman ve takvadan bahsedilmektedir. Kur'an'da bu kavramdan türeyen kelimelerin sıkça kullanıldığını görmekteyiz. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz: Kur'an, tevhid temelli ahlak esaslarını ortaya koymak suretiyle birey ve toplumu yeniden inşa etmeyi hedeflemektedir.

Allah Teâlâ, insanı yaratmış, ona doğru ve yanlış yolu gönderdiği peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla bildirmiştir. Ayeti kerimede şöyle buyurulmuştur: “Nefse ve onu biçimlendirene, Sonra da ona iyilik ve kötülükleri ilham edene yemin ederim ki, Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir, Onu kötülüklerle gömen de ziyan etmiştir.”² Peygamberler bu noktada insanlarla Allah arasında elçilik görevini üstlenmiş ve Allah'ın insanlara bildirilmesini emrettiği hükümlerin pratiğe yansıdığı ilk model şahsiyetler olmuşlardır. İnsanlardan bir kısmı bu örnek kişilere uyararak Allah'a imana yönelirken, diğer bir kısmı da peygamberlerin yolunu terk etmek suretiyle yüce yaratıcılarına kulluktan uzak durmuşlardır. İşte söz konusu Allah'a iman eden grubu teşkil eden “Mü'min” kavramının içerdiği en üst konumu teşkil eden “Müttakî insan” modelinin, ideal bir İslam toplumunun inşasında önemli yere sahip olduğu kanaatindeyiz.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu İlahiyat Fakültesi,
Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı
rkoyuncu1@gmail.com

² Şems, 91/7-10.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Öncelikle şunu belirtelim ki, Kur'an'da kendisine sıkça atıfta bulunulan Müttakî insan, örnek kişiliğe sahip model bir mü'min veya farklı bir deyişle model bir şahsiyettir. Daha açık bir ifadeyle ideal ahlak sahibi insan, olması gereken anlamda "Müttakî mü'min" ya da dilimizde de yaygın olarak kullanıldığı şekliyle "takva ehli" insanın hususiyetleri, Kur'an-ı Kerim'de farklı sûrelerde değişik şekillerde sıkça dile getirilmiştir. Kimi ayetlerde takvanın ve takva ehlinin keyfiyetinden bahsedilirken kimisinde de bizatihi takva sahibi olmak emredilmektedir. Diğer taraftan takva kavramının Medenî surelerde daha fazla yer aldığını görmekteyiz. Mazi, muzari fiil kalıbının yanında ismi fail ve ismi tafdil kalıbında da ayetlerde gördüğümüz takva kavramının türevlerinden en fazla "ittekû" emir fiilinin olması dikkati çeken bir husustur. Kemiyet itibarıyla ikinci sırada kelimenin fail kalıbı olan "müttakîn" ifadesi yer almıştır.

Söz konusu ayetlerin tahliline geçmeden önce konumuzun omurgasını teşkil eden "takva" kavramının lügat ve ıstılahtaki anlamları üzerinde duralım:

A.TAKVA KAVRAMI

1. Takva'nın Anlamı

a. Sözlük Anlamı

Sözlükte (وقى) kökünden türeyen ve masdarı "Vikaye" olan "takva" kelimesi "Bir şeyi zarar verecek şeylerden korumak, saklamak, sakınmak,³ saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, kuvvetli bir himaye altına girmek, korkup çekinmek"⁴ gibi anlamlara gelmektedir. Çoğulu "etkiya" olan "takî" ismi ile " müttakî" isimleri de aynı mana ile ilgili olarak, takva'nın ism-i faili olup, "takva ile muttasıf olan kimse" anlamına gelmektedir.⁵

Vikaye masdarından türeyen takvâ kelimesini Cürçânî, "Allah'a itaat ederek azabından sakınmaktır, bu da ceza almayı haklı kılan davranışlardan nefsi korumak suretiyle gerçekleşir" şeklinde tarif etmektedir.⁶

Başka bir tanım da "Bir şeyi başka bir şeyle tehlikeye karşı koruma altına almak" anlamını taşımaktadır.⁷ Nitekim şu hadisi şerif de bunu teyit eder niteliktedir: "Yarım hurma ile bile olsa sadaka vermek suretiyle kendinizi cehennem ateşinden koruyunuz."⁸ Yine bir başka hadisi şerifte son derece sakınma manasına geldiğini görmekteyiz: "Kul, mahzurlu olan şeyleri yapma tehlikesinde düşmeyeyim diye mahzurlu olmayan şeyleri de terk etmedikçe (gerçek) müttakîler derecesine ulaşamaz."⁹

İslam öncesi Araplarda da kullanıldığını görüyoruz. Takva Arapların cahiliye döneminde, canlıların dışarıdan gelecek yıkıcı kuvvetlere karşı kendini savunması anlamını taşımaktadır.¹⁰

Kur'an'ın sıkça kullandığı anahtar terimlerden birisidir takvâ. Kur'an tabir yerindeyse baştan sona takva kavramı ile örülmüştür, bu kavramın türevleri ile birlikte iki yüz elli sekiz yerde kullanıldığını görmekteyiz.¹¹

b. Terim Anlamı

Takva kelimesi, mümin kişinin Allah'ın emir ve yasaklarına uyma konusunda titizlik göstermesi, yaşantısının her safhasında ölçülü ve tutarlı, dini hükümler karşısında da duyarlı olması anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Ömer ile Übeyy b. Ka'b arasında geçen şu diyalog bunu teyit etmektedir. Hz. Ömer, takva kelimesinin ne anlama geldiğini sorduğunda Übeyy b. Ka'b ona şu karşılığı vermiştir:

- Dikenli yolda hiç yürümedin mi?
- Yürüdüm.

³ Ragıb el-İsfahani, Ebül-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'an*, Daru'l- Kalem, Beyrut, 2009, s. 52.

⁴ Cevherî, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1990, VI, 2526;

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Daru Sadr, Beyrut, ts, XV, 401.

⁶ Cürçânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, *Kitâbu't-Ta'rifât*, s. 129.

⁷ İbn Faris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa*, VI, 131.

⁸ Buhârî, Zekât, 9,10; Müslim, Zekât, 20.

⁹ Buhârî, İman, 1.

¹⁰ İzutsu, Toshihiko, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 20.

¹¹ M. Fuad Abdulbâki, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Çağrı yay., İstanbul, s. 758-761.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- O zaman ne yaptın?
- Paçalarımı sıvayıp dikenlere basmamaya gayret ettim.
- İşte takva budur.¹²

Takva kavramının farklı şekillerde tanımlandığını görmekteyiz, bunlardan bazıları şöyledir:

-Takva, yüce yaratıcının seni, yasaklamış olduğu amel üzere görmemesidir.

- Takva, gereksiz ve faydasız şeylerden uzak durmaktır.

- Takva, Allah'ın dışındakileri Allah'a tercih etmemektir.

- Takva, insanlar yanında dilinden, meleklerin gözetiminde fiillerinden, arşın sahibi Yüce Allah'ın bilgisinde de gizli hallerinden dolayı bir ayıbının bulunmamasıdır.

- Dünyanın şerefi zenginlik, ahiretin şerefi ise takvadır.¹³

- Takva, bir tehlikeden ve zarardan bir şey aracılığıyla korunmak, sakındırmak, korkmak gibi anlamlara gelmektedir.

Takva, Allah'ın gazabından ve azabından yine O'nun korumasına sığınmadır.

Takva korunmak, sakınmak, kaygılı ve saygılı olmak (sorumluluk bilinci) demektir. Taşlı, dikenli bir yolda yürüyen kişi nasıl son derece dikkatli olursa, insan da hayatta her daim o endişe, sakınma ve korunma içinde olmalıdır. Söz konusu dikkat, Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırlara karşı yapılan özendir, titizliktir.

Takva ifadesi, Mekke'de inen ayetlerde Allah'ın ahiretteki azabından korkup çekinilmesi bağlamında; Medine'de inen ayetlerde ise Allah'a duyulan derin saygı ve dindarlık anlamında kullanılmıştır.

Takva, Allah'a karşı derin bir saygıyı ve bu saygının gereği olarak rızasını kaybetme endişesinden kaynaklanan bir korkuyu içermektedir. Bunun yanında takva, kulluk bilincine sahip olarak yaşamaktır. Sınırları belli bir hayat sürme ve sınırlara son derece riayetle birlikte sınır çizene de itaat anlamı taşımaktadır. Takva sayesinde ibadetler sıradan ve içi boş bir davranış kalıbı olmaktan çıkıp daha değerli manalar taşıyarak insanın yüce değerlere erişmesini sağlar.

İmam Gazâlî, şüpheli şeylerden uzak durma bağlamında takva kavramını şu şekilde izah etmektedir:

“Kul için takva, kendisiyle günahları arasında, günahları terk etme adına kuvvetli bir sabır ve gayret engeli hâsıl oluncaya dek kalbini sanki o günahı hiç işlememiş gibi temizlemesidir. İnsan, Allah'ın celalini, sıfatlarını, fiillerini bilmesi ve kendi kusurlarıyla kendini bekleyen tehlike ve korkuları bildiği oranda Allah'tan korkmasıdır. Bu korkunun hareketlerimize tesir eden en az derecesi, dinen sakıncalı sayılan işleri yapmaktan bizleri alıkoyan korkudur.”¹⁴

Takva, insanın kendisini bir şekilde sağlama almasıdır. Takva, imanî bir sorumluluk, Allah'ın rahmetini ümit edip gazabından korkup kaçınma ve kişinin ahiret inancının etkisini üzerinde hissetmesidir.¹⁵

Takvanın özünde tabii bir korku (Allah korkusu) var, ancak bu korku diğer varlıklara karşı olan korku gibi patolojik nitelikte bir korku olmasa gerek. Bu korkunun içinde itaat var, sevgi var, sevdiğinin üzerine titreme var, onu razı edememe korkusu vb. hususlar var. Şu halde, "takva", yapılan tanımlar ışığında da açıkça görüldüğü gibi, doğrudan doğruya "korku ya da korkma!" anlamına gelen bir kelime olmayıp, tam aksine korkulardan emin olabilmeyi ve ahiretteki azaptan uzak kalabilmeyi temin eden en önemli hayat ve emniyet düsturu olmakla birlikte, saygı ve hürmetten kaynaklanan, sorumluluk bilincinin gereklerini yerine getirememeye endişesinden doğan bir korku türü olarak nitelendirilebilir.

Mümin açısından rahmet ve azab ayetleri, onun takva yürüyüşünde bir denge unsuru teşkil etmektedir. Allah'ın “çok bağışlayan ve rahmet eden” olmasının yanında azabının da “çok elem verici ve acıklı” olması mümini havf ve recâ arasında dengede tutmaktadır. Bu bağlamda takvayı Allah'a duyulan sevgi ve korku çerçevesinde O'nun emirlerinin yerine getirilmesindeki gayrette aramak daha

¹² Sâbûnî, Muhammed Ali, *Muhtasarı Tefsir-i İbn Kesîr*, I, 28.

¹³ Yiğit, Yaşar- Akar, Muhlis, *Kur'an'dan Öğütler*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010, II, 362.

¹⁴ Gazâlî, *İhyâ*, IV, 153.

¹⁵ Çalışkan, Mehmet, “Hucurat Suresi Bağlamında Takva”, *[BOZİFDER]*, 11, 11 (2017/11), s. 94.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

doğrudur. Allah'a sığınmanın yolu O'na ibadet etmekten geçer. Allah'tan gerçek anlamda korku, sadece kalpte olan bir his değil, aynı zamanda bu korkunun bir gereği olarak iyi bir kul olma adına sürekli bir eylem içinde bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayette takva, batıl inancın ve davranışın terk edilmesi anlamında kullanıldığını görmekteyiz.¹⁶ Nitekim Peygamberlerin kavimlerine yaptıkları davette ilk sözleri "Allah'tan sakının ve bana itaat edin" şeklinde takvayı emretmek olmuştur.¹⁷ Bu bağlamda Peygambere itaat eden Allah'a da itaat etmiş olacağından¹⁸ takvâ, Allah'a ve Rasulüne itaat etme anlamını içermektedir.

Bu anlatılanlar doğrultusunda bütün tanımları da bir arada toplayan efradını cami' bir tarifile takva: Allah Teâlâ'nın emir ve yasakları karşısında son derece titiz olmak, kalbi her türlü günah ve pislikten temizlemek, O'na isyan değil itaat etmek, şirkten sakınmak, Allah'ı zikretmek, O'nun nimetlerine karşı nankörlük etmeden şükretmek, din hususunda zararlı olan her şeyden uzak durmak, hatta mübah olmakla birlikte faydası olmayan şeylerle de fazla meşgul olmamaktır.¹⁹

Takvaya dair ayetler genel olarak tasnif edilecek olursa 3 başlık altında toplamak mümkündür.

1. Takvanın mahiyeti / keyfiyetinden bahseden ayetler:

Birçok tezahüründen dile hâkim olmayı ifade eden ayet:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَفُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin."²⁰

2. Takvalı (müttakî olmayı) emreden ayetler:

En güçlü emir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin."²¹

فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

"O halde gücünüz yettiğince Allah'a isyandan kaçın. Dinleyin, itaat edin, kendi iyiliğinize olarak harcayın. Kim nefsinin cimriligidinden korunursa işte onlar kurtuluşa erenlerdir."²²

3. Takvalı olmanın neticesinde elde edilen faydalar:

Aşılamaz ve halledilemez gibi gözüken problemler karşısında mü'minin en güçlü silahının takva olduğunu görmekteyiz. Bu bağlamda tevekkül kavramı ile de irtibatı görülmektedir.

وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا
وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ
... وَاللَّائِي بِيَسْرٍ ... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا
ذَلِكَ أَمْرُ اللَّهِ أَنْزَلَهُ إِلَيْكُمْ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يُكَفِّرْ عَنْهُ سَيِّئَاتِهِ وَيُعْظِمْ لَهُ أَجْرًا

"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder. Ve ona beklemediği yerden rızık verir. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter...Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir. Kim Allah'tan korkarsa Allah onun kötülüklerini örter ve onun mükâfatını arttırır."²³

İyiye kötüden ayırt edecek bir kabiliyet ve anlayış verilmesi:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَتَّقُوا اللَّهَ يَجْعَلْ لَكُمْ فُرْقَانًا وَيُكَفِّرْ عَنْ كُفْرَاتِكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ

¹⁶ Bakara, 2/103; Âli İmran, 3/179; A'raf, 7/96.

¹⁷ Şuara, 26/106, 108, 124, 126, 142, 144, 161, 163, 177, 179.

¹⁸ Nisa, 4/80.

¹⁹ Soysaldı, Mehmet, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:1, Elazığ, 1996, s. 25.

²⁰ Ahzab, 33/70.

²¹ Âli İmran, 3/102.

²² Teğâbun, 64/16.

²³ Talak, 65/2-5.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Ey iman edenler! Eğer Allah'tan korkarsanız O, size iyi ile kötüyü ayırt edecek bir anlayış verir, suçlarınızı örter ve sizi bağışlar. Çünkü Allah büyük lütuf sahibidir.”²⁴

Ayette ifade edilen “furkan” iyiyi kötüden ayırt eden anlayış demektir. İlâhî bir ışıkla (furkân) kalbi aydınlanan takvâ sahibi mümin hayrı şerden, hakkı bâtıldan, sevabı gûnahtan ayırt eder; haram ve günahlardan dikkatle kaçınır. Bu bağlamda mümindeki iyi olanı kötüsünden tefrik edecek ince anlayışa işaret eden şu hadis önem arz etmektedir: “Müminin ferasetinden sakının, zira o, Allah'ın nuru ile bakar.”²⁵

2. Takvanın Dereceleri

Allah'a lâayık bir takvâ üzere olmak takvânın en mükemmel şeklidir. Fakat müminin böyle bir takvâyı gerçekleştirmeye gücü yetmez. Bu sebeple, “Gücünüz yettiği kadar takvâ sahibi olun”²⁶ buyurulmuştur. Takvâ sahibine “takî” ve “müttakî”, takvâca daha ileride olana “etkâ” denilmesi²⁷ takvâda bazı derecelerin bulunduğuna işaret etmektedir. Mümin Allah'a duyduğu saygı nisbetinde O'nun katında değerlidir. Kimin ne kadar takvâ sahibi olduğunu ise sadece Allah bilir.²⁸ Diğer yandan Mümin olan kişi, takvâ sahibi olmaya gayret eder, ancak takvâ sahibi olduğunu da iddia etmez.

Takva, Kur'an'da üç farklı mertebe olarak zikredilmiştir.

1. Ebedi olarak cehennem azabından korunmak için Allah'a ortak koşmaktan, küfür ve nifaktan korunarak imana sarılmak: “...Allah, elçisi ve mü'minleri takva kelimesine bağladı.” (Fetih/26)

2. İman ettikten sonra büyük günahları işlemekten ve küçük günahlarda ısrar etmekten uzak durmak: “(Peygamberlerine itaat etmedikleri için cezalandırdığımız) ülkelerin halkı iman edip bize karşı gelmekten sakınsalardı elbette onların üstüne gökten ve yerden nice bereket kapıları açardık, fakat yalanladılar..” (A'raf/96)

3. Kalbi hak'tan meşgul edecek her şeyden temizleyip bütün varlığı ile Allah'a yönelmektir. “Ey inananlar! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin!” (Ali İmran/102) Takvanın bu mertebesi en zirve olanıdır, bu sebeple bazı müfessirler “Allah'tan O'na yaraşır şekilde ittikâ edin” ifadesinin “Gücünüz yettiğiniz kadar Allah'tan ittikâ edin” ayeti ile nesh edildiğini de söylemiştir.²⁹

“Takva”nın (Müttakîler) zıddı Kur'an'da nasıl anlatılmış ona bakalım:

- **Müttakîlerin zıddı olarak suçlular (mücrimler) zikredilmiştir.**

يَوْمَ نَحْشُرُ الْمُتَّقِينَ إِلَى الرَّحْمَنِ وَفْدًا (85) وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَى جَهَنَّمَ وَرِدًا

“Takvâ sahiplerini heyet halinde çok merhametli olan Allah'ın huzurunda toplayacağımız gün. Günahkârları da susuz olarak cehenneme süreceyiz.”³⁰

- **Azgınlık (Gâvîn)**

وَأَزَلَّتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ (90) وَبُرَّرَتْ الْجَحِيمُ لِلْغَاوِينَ

“(O gün) cennet, takvâ sahiplerine yaklaştırılır. Cehennem de azgınlara apaçık gösterilir.”³¹

- **Doğru yoldan çıkanlar (füccâr)**

أَمْ نَجْعَلُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَالْمُفْسِدِينَ فِي الْأَرْضِ أَمْ نَجْعَلُ الْمُتَّقِينَ كَالْفُجَّارِ (28)

“Yoksa biz, iman edip de iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Veya (Allah'tan) korkanları yoldan çıkanlar gibi mi sayacağız?”³²

- **İşyanda haddi aşanlar (Tağîn)**

وَإِنَّ لِلْمُتَّقِينَ لِحُسْنٍ مَّابٍ (49) جَنَّاتٍ عَدْنٍ مُمْتَحَةٌ لَهُمُ الْأَبْوَابُ (50)

²⁴ Enfal, 8/29.

²⁵ Tirmizî, Tefsiri sure, 15.

²⁶ Teğabun, 64/16.

²⁷ Hucurat, 49/13; Leyl, 92/17.

²⁸ Âl-i İmrân 3/115; Tevbe 9/44.

²⁹ Taberi, *Câmi 'u l-Beyân*, III, 29.

³⁰ Meryem, 19/85-86.

³¹ Şuara, 26/90-91.

³² Sad, 38/28.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“İşte bu, bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır.”³³

وَأَنَّ لِلطَّٰغِيْنَ لَشَرًّا مَّآبٍ (55) جَهَنَّمَ يَصَلَوْنَهَا فَبِئْسَ الْمَهَادُ

“Bu böyle; ama azgınlara kötü bir gelecek vardır. Onlar cehenneme girecekler. Orası ne kötü bir kalma yeridir.”³⁴

-Büyüklenenler (mütekebbir)

قِيلَ ادْخُلُوا أَبْوَابَ جَهَنَّمَ خَالِدِينَ فِيهَا فَبِئْسَ مَثْوَى الْمُتَكَبِّرِينَ (72) وَسِيقَ الَّذِينَ اتَّقَوْا رَبَّهُمْ إِلَى الْجَنَّةِ زُمَرًا

“Onlara: İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; kibirlenenlerin yeri ne kötü! denilir. Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise, bölük bölük cennete sevk edilir.”³⁵

-Alay edenler (Sâhir)

أَنْ تَقُولَ نَفْسٌ يَا حَسْرَتِي عَلَى مَا فَرَطْتُ فِي جَنبِ اللَّهِ وَإِنْ كُنْتُ لَمِنَ السَّٰخِرِينَ (56) أَوْ تَقُولَ لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي

لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (57)

“Kişinin: Allah'a karşı aşırı gitmemden dolayı bana yazıklar olsun! Gerçekten ben alay edenlerdendim (diyeceği günden sakının)! Yahut şöyle diyecektir: "Allah bana hidayet verseydi, elbette sakınanlardan olurdu.”³⁶

-Peygamberi yalanlayanlar

وَأَنَّهُ لَتَذَكُّرَةٌ لِلْمُتَّقِينَ (48) وَإِنَّا لَنَعْلَمُ أَنَّ مِنْكُمْ مُكَذِّبِينَ (49)

“Doğrusu o (Kur'an), takvâ sahipleri için bir öğüttür. İçinizde (onu) yalan sayanlar bulunduğunu şüphesiz bilmekteyiz.”³⁷

وَيَوْمَ يَوْمِنَا لِلْمُكَذِّبِينَ (40) إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ (41)

“O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay haline! Şüphesiz (o gün) takvâ sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarında.”³⁸

- Saldırganlar, haddi aşanlar (mu'ted)

اِشْتَرَوْا بِآيَاتِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِهِ إِنَّهُمْ سَاءَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ (9) لَا يَرْقُبُونَ فِي مُؤْمِنٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةً وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ (10)

“Allah'ın âyetlerine karşılık az bir değeri (dünya malını ve nefsanî istekleri) satın aldılar da (insanları) O'nun yolundan alıkoydular. Gerçekten onların yapmakta oldukları şeyler ne kötüdür! Bir mümin hakkında ne ahit tanırılar ne de antlaşma. Çünkü onlar saldırganların kendileridir.”³⁹

-İkiyüzlüler (münafık)

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ (8)

“İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve ahiret gününe inandık" derler.”⁴⁰

-Kâfirler ve zalimler

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ (6)

“Gerçek şu ki, kâfir olanları (azap ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir; iman etmezler.”⁴¹

قَالَ إِنَّمَا يَتَقَبَّلُ اللَّهُ مِنَ الْمُتَّقِينَ (27) لَنْ بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسِطٍ يَدِيَ إِلَيْكَ لِأَقْتُلَكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ

الْعَالَمِينَ (28) إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَبُوءَ بِإِيمِي وَأَتَمَّكَ فَتَكُونَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ وَذَلِكَ جَزَاؤُ الظَّالِمِينَ (29)

“Diğeri dedi ki: "Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder" dedi (ve ekledi:) "Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim.

³³ Sad, 38/49-50.

³⁴ Sad, 38/55-56.

³⁵ Zümer, 39/72-73.

³⁶ Zümer, 39/56-57.

³⁷ Hakka, 69/48-49.

³⁸ Mürselât, 77/40-41.

³⁹ Tevbe, 9/9-10.

⁴⁰ Bakara, 2/8.

⁴¹ Bakara, 2/6.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım." "Ben istiyorum ki, sen, hem benim günahımı hem de kendi günahımı yüklenip ateşe atılacaklardan olasın; zalimlerin cezası işte budur."⁴²

- مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ ۖ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۖ كُلُّهَا دَائِمٌ وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ (35)

- "Takvâ sahiplerine vâdolunan cennetin özelliği (şudur): Onun zemininden ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi sürekli. İşte bu, (kötülüklerden) sakınanların (mutlu) sonudur. Kâfirlerin sonu ise ateştir."⁴³

- أَنَّهُمْ لَنْ يُغْنُوا عَنْكَ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَإِنَّ الظَّالِمِينَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُتَّقِينَ (19)

- "Çünkü onlar, Allah'a karşı sana hiçbir fayda vermezler. Doğrusu zalimler birbirlerinin dostlarıdır; Allah da takvâ sahiplerinin dostudur."⁴⁴

B. MÜTTAKÎ KAVRAMI

Müttakîlerin Özellikleri

Kur'an-ı Kerim bizlere takvaya ermiş müttakî kimselerin özelliklerinden bahsederken, bunların bollukta ve darlıkta Allah için harcamaya devam ettiklerini, öfkelenmelerinde öfkelerini yenerek insanları affettiklerinden, bir kötülük yaptıkları veya kendilerine zulmettikleri zaman da Allah'ı hatırlayıp günahlarından tevbe ederek istiğfarda bulduklarını haber vermektedir.⁴⁵

KUR'AN'DA ÖNGÖRÜLEN İNSAN MODELİNİN ÖZELLİKLERİ:

1. Allah'a ortak/şirk koşmaz. (Nur/55)
2. Anne ve babasına iyilik eder. Allah'a ortak koşmaya zorlamaları dışında anne-babasına itaat eder. (Lokman/14-15)
3. Allah'a gönülden saygı duyarak huşû ile namazını dosdoğru kılar, iyiliği emreder, kötülükten vazgeçirir ve bu uğurda başına gelenlere sabreder. (Tevbe/71)
4. Yersiz bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslamaz ve yeryüzünde böbürlenerek yürümez. (Furkan/63)
5. Harcamalarında ne israf ne cimrilik eder, dengeli ve ölçülü olur. (Furkan/67)
6. Boş ve anlamsız şeylerden yüz çevirir. (Müminûn/3)
7. Sürekli arınma çabası içinde olup zekâtını verir. (Müminûn/4)
8. İffetini korur, mahrem yerlerini haramdan sakınır, zina yapmaz. (Müminûn/5-6)
9. Emanete riayet eder, sözleşmelerine sadakat gösterir. (Müminûn/8)
10. Allah'ın dokunulmaz ve haram kıldığı bir cana haksızca kıymaz. (Furkan/68)
11. Yetim malı yemez. (Nisa/6)
12. Ölçü ve tartıda adil davranır, haksızlık yapmaz. (Şuara/181-182)
13. Bilmediği şeyin peşine düşmez, bilmediği konuda fikir beyan etmez. (İsra/36)
14. Kimseyle alay etmez, Müslüman kardeşlerinde kusur aramaz, onlara kötü lakap takmaz. (Hucurât/11)
15. Zandan sakınır, teccüs edip insanların gizli hallerini araştırmaz. (Hucurât/12)
16. Bir başkasının gıybetini yaparak arkasından çekiştirmez. (Hucurât/12)
17. Doğru sözlüdür, doğrularla birliktedir. (Ahzab/70, Tevbe/119)
18. Yapmayacağı şeyi söylemez. (Saff/2)
19. Bollukta da darlıkta da sadaka verir, öfkesine hâkim olur, insanların kusurlarını bağışlar. (Âli İmran/134)
20. Hatalı tutum ve davranışlarında ya da günahlarında ısrar etmez, tekrarlamaz ve onlara yürekten tevbe-istiğfar eder. (Âli İmran/135)
21. Adildir, hakkı ve adaleti ayakta tutar. Kendisinin ve yakınlarının aleyhinde bile olsa adaletle şahitlik eder. (Nisa/135)

⁴² Maide, 5/27-29.

⁴³ Ra'd, 13/35.

⁴⁴ Casiye, 45/19.

⁴⁵ Âli İmran, 3/134-135.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

22. Kötülüklerle karşı en güzel bir tarzda mücadele eder; kötülükleri iyilikle savar; insanları güzel öğütle ve hikmetle Allah'ın yoluna davet eder. (Fussilet/34, Nahl/125)

23. Hayır işlerinde, iyilik ve takva üzere yardımlaşır, düşmanlık üzere yarış ve dayanışma içinde olmazlar. (Maide/2)

24. İşlerini istişare üzere yaparlar. (Şura/38)

25. Yalan yere şahitlik etmezler, boş söz ile karşılaştıkları zaman oradan vakar ile geçip giderler. (Furkan/72)

26. Allah'ın ayetlerine karşı kör ve sağır davranmazlar. (Furkan/73)

Müttakî Olmanın Yararları

Hem bu dünyada hem ahirette mutlu olmanın formülü müttakî olmaktır. Müttakî olan kimse, Allah'ın sayısızca nimetlerine ulaşan, huzur ve sükûna eren bir kimsedir.⁴⁶

Hem dünyada hem de ahirette onlar için müjdelere vardır:

لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ

“Dünya hayatında da ahirette de onlara müjde vardır. Allah'ın sözlerinde asla değişme yoktur. İşte bu, büyük kurtuluşun ta kendisidir.”⁴⁷

A. Dünyadaki Yararları

Maddi ve manevi birçok yararlar vardır:

- Allah (cc.) müttakîlere hidayet vermiş, onlara doğru yolu göstermiştir. (Bakara/5)
- Allah'ın sevgisini, rızasını kazanmışlardır. (Ali İmran/76)
- Allah (cc.) müttakîleri korur, işlerini düzeltir ve onlara yardım eder. (Bakara/194, Tevbe/36, Nahl/28)
- Kâfirlerin hile ve tuzaklarından emin olur, korunurlar. (Ali İmran/120)
- Savaşta düşmanlara karşı yardım eder. (Ali İmran/125)
- Allah (cc.) müttakîlere iyi ile kötüyü birbirinden ayırt edebilecek bir anlayış verir, onların kötülüklerini örtüp bağışlar. (Enfal/29)
- Allah, Müttakîleri afetlerden ve helaktan muhafaza eder. (Neml/ 51-53)
- Yerin ve göğün bereket kapları açılır da ummadıkları yerden rızıklanırlar. (Araf/94-95, Araf/196, Talak/4-5)
- Allah (cc.) müttakîlere işlerinde kolaylık lütfeder. (Leyl/5-7)
- Allah'ın dostluğunu kazanırlar. (Casiye/29, Yunus/63, Enfal/34)
- Allah'ın rahmet ve merhametine nail olurlar. (Araf/63)
-

B. Ahiretteki Yararları

1. Allah katında ahiret müttakîler içindir. Bu husus ayetlerde şöyle ifade edilmiştir:

“Ahiret yurdu, Rabbinin katında Allah'ın azabından sakınıp rahmetine sığınanlara mahsustur.” (Zuhruf/35)

“Ahiret yurdu Müttakîler için daha hayırlıdır.” (Araf/169)

“Rabbinizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!” (Ali İmran/133)

“Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır.” (Sad/49-50)

2. Müttakîler ahirette umduklarına nail olacaklar, cehennem ve azabından da kurtuluşa ereceklerdir.

“Allah, takvâ sahiplerini kurtuluşa erdirir. Onlara hiçbir fenalık dokunmaz. Onlar mahzun da olmazlar.” (Zümer/61)

“İlk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmazlar. Ve Allah onları cehennem azabından korumuştur. (Bunlar) Rabbinden bir lütf olarak (verilmiştir). İşte büyük kurtuluş budur.” (Duhan/56-57)

⁴⁶ Geniş bilgi için bkz: Karagöz, İsmail, *Kur'an'da Dört Kavram Adalet-İhsan-Birr-Takvâ*, Kur'an Araştırmaları Serisi-5, Ankara, 1999, s. 153-155.

⁴⁷ Yunus, 10/64.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“Şüphesiz Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için kurtuluş vardır.” (Nebe/31)

3. Cennetteki durumları güzel bir şekilde tasvir edilmiştir:

“Cennette kendileri için diledikleri her şey vardır.” (Nahl/31)

“Cennette gölgeler altında pınar başlarındadırlar.” (Mürselat/41)

“Şüphesiz (kötülüklerden) korunanlar cennetlerde ve nimet içindedirler.” (Tûr/17)

“Sabah akşam rızıklandırılırlar.” (Meryem/62)

“İçecekler ikram edilir.” (Sad/51, Mürselât/43)

“İnce ipekten ve parlak atlastan giysileri vardır. (Duhan/53)

Hülasa müttakî kimse neticede en büyük kazanç olan Allah’ın rızasına, affına, ikramına, sevap ve büyük mükâfatlara nail olur.

C. Meallere Yansıması Noktasında Takva ve Müttakî Kavramları

Kur’an meallerine bakıldığında ekseriyetinin takvâya ve aynı kökten gelen “ittikû” şeklindeki emir kiplerine genellikle, “Allah’tan korkun” anlamını verdikleri görülmektedir. Söz konusu fiilin kökü korku anlamını da içermekle birlikte bu korkunç bir varlıktan korkma veya çekinmeyi değil de bilakis seven aynı zamanda sevilen birinin sevdiğinin gönlünü incitmekten çekinmesini, yaratanına karşı saygı ve sorumluluk duyma hassasiyetini ifade etmektedir. Bu bağlamda takvâ karşılığı olarak önerilen “Allah bilinci, Allah’a karşı sorumluluk bilinci” ifadeleri kavramın içeriğine daha uygun görünmektedir. Bu noktada M. Esed’in Bakara suresi ikinci ayette geçen “müttakîn” ifadesine ilişkin yorumu dikkat çekmektedir:

“Müttakîn kelimesinin “Allah’tan korkun” şeklinde alışlagelen çevirisi, bu ibarenin olumlu içeriğini –yani O’nun her zaman ve her yerde hazır olduğunun farkında olmayı ve kişinin bu farkında oluşun ışığı altında kendi varlığını biçimlendirme arzusunun- gereğince yansıtamamaktadır. Öte yandan bazı çevirmenlerce benimsenen “kötülükten sakınan” veya “sorumluluğu konusunda dikkatli olan” şeklindeki çeviri ise, ilâhî sorumluluk bilinci kavramının sadece belirli bir yönünü yansıtmaktadır.”⁴⁸

Takvâ ve ittika kelimelerinin içerdiği korku Allah’a duyulan saygıdan kaynaklanır. Böyle bir duygu müminleri kötülükten ve günahattan vazgeçirir, iyiliğe ve hayra sevkeder.

لَا يَخْرُتُهُمُ الْفَزَعُ الْأَكْبَرُ وَتَتَلَقَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ هَذَا يَوْمَئِذٍ الَّذِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ

“En büyük dehşet dahi onları tasalandırmaz. Melekler kendilerini şöyle karşılar: İşte bu size vâdedilmiş olan (mutlu) gününüzdür”⁴⁹

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَّتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ

“Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”⁵⁰

إِنَّ الَّذِينَ هُمْ مِنْ خَشْيَةِ رَبِّهِمْ مُشْفِقُونَ

“(Onlar) Rablerine olan saygıdan dolayı kötülükten sakınanlardır.”⁵¹

إِنَّمَا ذَلِكُمُ الشَّيْطَانُ يُخَوِّفُ أَوْلِيَاءَهُ فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُوا اللَّهَ وَكُنتُمْ مُؤْمِنِينَ

“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”⁵²

Bütün bu ayetlerden anlaşılın o ki takva, korkunun neticesidir, kendisi değil. İnsan herhangi bir şeyden korkmazsa sığınma veya ona karşı tedbir alma ihtiyacı da hissetmez, dolayısıyla korku, takva için bir sebeptir. Nitekim bu durumu Nûr suresindeki şu ayette daha net görmekteyiz:

وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَخْشِ اللَّهَ وَيَقْتَرِ فَآوَلَيْكَ هُمُ الْفَائِزُونَ

“Her kim Allah’a ve Resûlüne itaat eder, Allah’a saygı duyar ve O’ndan sakınırsa, işte asıl bunlar mutluluğa erenlerdir.”⁵³

⁴⁸ M. Esed, *Kur’an Mesajı*, (I-III) İşaret Yayınları, İstanbul, 1999, s. 4.

⁴⁹ Enbiya, 21/103.

⁵⁰ Enfâl, 8/2.

⁵¹ Müminûn, 23/57.

⁵² Âli İmran, 3/175.

⁵³ Nûr, 23/52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ayeti kerimede önce “haşyet” sonrasında ise “ittika” kullanılarak bu kelimelerin birbiriyle irtibatlı ancak farklı manada oldukları görülmektedir. Yine bir başka ayette “ittika”nın bir netice, elde edilecek bir semere olduğu anlaşılmaktadır:

وَأَنْذِرْ بِهِ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْ يُحْشَرُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ لَيْسَ لَهُمْ مِنْ دُونِهِ وَلِيٌّ وَلَا شَفِيعٌ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

“Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar.”⁵⁴

Diğer yandan Kur'an'da ve hadislerde âfet, kıyamet, haşir ve cehennemle ilgili korkular anlatılırken “**havf, haşyet, feze‘, rahbet, vecel, ru‘b, işfâk**” kökünden türeyen kelimelerin kullanılması,⁵⁵ “Onlardan korkmayın, benden korkun” meâlindeki âyetlerde⁵⁶ Allah korkusunun “havf” ve “haşyet” ile ifade edilmesi genel anlamda takvânın korkudan farklı bir kavram olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Kur'an'da Allah'a teslimiyet, Hz. Peygamber'e itaat ve İslâm kardeşliğini her yönüyle kapsayan, insanları öven, yapılmasının teşvik edildiği, yapana da ödül vad edilen davranışları ifade eden ve anlam itibarıyla da en kapsamlısı olarak “takva” ve “müttakî” kavramını görmekteyiz. Bu bakımdan Kur'ân, takva üzerinde önemle durmuş, takvayı müminlerin temel vasıflarından biri saymıştır. Allah Teâlâ birçok ayetinde takva sahibi kimseleri övmüş, Kur'ân'ın ancak muttakiler için rehber olduğunu da açıklamıştır. Yine Kur'an'ın takva kavramının anlamına ilişkin, sözlük anlamının ötesinde daha kapsamlı bir anlam yüklediği de görülmektedir. Bu bağlamda takva, herhangi bir şeyden değil, Allah'ın dünya ve ahiretteki azabından ve insanı azaba sürükleyecek şirk, küfür, nifak gibi günahlardan korunmayı ifade etmektedir. Diğer taraftan “takva”nın Allah'ın insanları değerlendirmede kullandığı bir ölçü bir model olduğunu görmekteyiz. Allah Teâlâ, Kur'an'da (en sık kullanılan kalıbın emir sıygası olması sebebiyle) ısrarla insanların müttakî olmalarını emretmiş, müttakîler için de cenneti hazırladığını ifade etmiştir.

Kur'an'da anlatılan “müttakî” ifadesinden de iman etmenin yanında imanın gereğini tam anlamıyla yerine getiren hakiki müminler kastedilmiştir. Bu anlamda her mümin müttakîdir; ancak Müttakîler arasında da dereceler vardır. Bu bağlamda takvâ sahibine “takî”, “müttakî” ve takvâca daha ileride olana da “etkâ” denilmesi bu hususu teyit etmektedir. Buna bağlı olarak mümin, Allah'ın emir ve yasaklarına uyma noktasında ne kadar titiz olursa veya kulluk bilincine, kulluk şuuruna ne kadar sahip olursa o derece takva sahibi olur. Netice olarak da kendisini dünya ve ahirette ceza ve tehlikelerden korumuş, Allah'ın hidayetini, sevgisini, merhamet ve mağfiretini kazanmış, cehennem azabından korunmuş, cennet nimetlerini hak etmiş ve en büyük kazanç olan Allah'ın rızasını da elde etmiş olur.

Toplumu teşkil eden bireylerin, birbirlerinden etkilendiği bir gerçektir. Bu bağlamda altı çizilmesi gereken husus şu ki örnek davranışların da, çirkin davranışların da sergilenmesinde, bu davranışlarla sembolleşen modellerin etkisi yadsınamaz bir hakikattir. Bu yüzden takva sahibi kimselerin varlığı, yaşadığı toplumlar için büyük bir kazanımdır. Müttakî insan demek örnek kişiliğe sahip model mü'min demektir. Onlar, örneğe muhtaç toplumların tıpkı can damarları mesabesindedir.

Ezcümle ideal bir toplum oluşturabilme adına birey ve toplum olarak takvayı elde etme ve takvalı bireylerin sayısını artırmak için gayret sarfetmeli ve bu hususta Allah'tan muvaffakiyet dilemeliyiz.

Takva boyutlu bir hayat sürebilme temennisıyla sözlerimi Allah Rasûlü'nün şu duasıyla bitiriyorum: “Allah'ım! Senden hidayet, takva (kulluk şuru), iffet ve gönül zenginliği isterim.”

⁵⁴ En'am, 6/51.

⁵⁵ Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, Seha Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 20.

⁵⁶ Bakara, 2/150, Ali İmran, 3/175.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Kaynakça

- Cebeci, Lütfullah, Kur'an'a Göre Takva, Seha Neşriyat, İstanbul, 1985.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye, thk: Ahmed Abdulğafûr Attâr, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf, Kitâbu't-Ta'rifât, thk: Muhammed Abdurrahman Mer'aşlî, Daru'n-Nefâis, İstanbul, 1992.
- Çalışkan, Mehmet, "Hucurat Suresi Bağlamında Takva", [BOZİFDER], 11, 11 (2017/11) ss. 91-119.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I-X, Azim Yay., İstanbul, 2014.
- Gazâlî, İhyau 'ulumi'd-din, ter: Ahmed Serdaroğlu, Bedir Yay., I-IV, İstanbul, 1974.
- İbn Faris, Mu'cemu Mekâyisi'l-Lüğa, Dâru'l-Fikr, I-VI, by.
- İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, Daru Sadr, Beyrut, ts.
- İzutsu, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, çev. Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.
- Karagöz, İsmail, Kur'an'da Dört Kavram Adalet-İhsan-Birr-Takvâ, Kur'an Araştırmaları Serisi-5, Ankara, 1999.
- M. Fuad Abdalbâkî, el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm, Çağrı yay., İstanbul, ts.
- Muhammed Esed, Kur'an Mesajı, (I-III) İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.
- Ragıb el-İsfahani, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân, Daru'l- Kalem, Beyrut, 2009.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, Muhtasarı Tefsir-i İbn Kesîr, Mısır, 1961.
- Soysaldı, Mehmet, "Kur'an Semantiği Açısından Takva", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 1, Elazığ, 1996, ss. 21-42.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid Taberi, Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, (I-XXVI), Kahire, 2001.
- Yiğit, Yaşar- Akar, Muhlis, Kur'an'dan Öğütler, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

KUR'ANÎ BİR KAVRAM OLARAK "SİBGATULLAH" KELİMESİNİN MODEL İNSAN OLUŞUMUNDAKİ KATKISI

Mehmet ÇALIŞKAN*

Kur'an'da mümin modeline işaret eden kelimelerden birisi de "sıbgatullah" kavramıdır. "Allah" ve "sıbga" kelimelerinden oluşmuş olan bu kavram "sabega" fiilinin mastarı olan sıbga'tünden gelmektedir. "Sıbga", lügat açısından boya, boyanmış, akıl, fitrat, hak din, katık gibi pek çok anlama gelmektedir. Hristiyanların kutsallık atfettikleri boyalı vaftiz suyuna karşı Allah Teâlâ, Müslümanlara: "Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kimdir" diye buyurmuş ve böylece İslam'ın getirdiği hakikatleri uygulayanların renkli boya sürünmüşçesine güzel ahlak değerlerini üzerlerinde göstereceklerine ve model bir kimse olacaklarına işaret etmiştir. Zira Kur'an, yanlış inançları kaldırıp yerine tevhidi koymuş, ibadetleri emrederek nefsin tezkiyesini hedeflemiş, ifrat ve tefritten uzak durulmasını isteyerek güzel ahlaka işaret etmiştir.

Kur'an, üstünlüğün ancak takvada olduğunu kabul etmiş, adaleti ön plana çıkararak İslam'ın fitrat dini, yani Allah'ın boyası olduğunu ilan etmiştir. İslam model insan için vakar ve şahsiyet gibi yüce bir hedef belirlemiştir. Kur'an'da pek çok ayette müşriklerden bazısının olumsuz tipolojisine mukabil, başta Hz. Peygamber'in mutlak örnekliği olmak üzere sahabeden olumlu modeller sergilenmiştir. Kendileri ihtiyaç içinde olmalarına rağmen diğer kardeşlerini tercih etmeleri, herhangi bir çıkar gözetmeksizin sadece Allah'ın rızasını hedefleyerek başkalarına iyilik yapmaları sahabe örnekliğini göstermektedir. Kur'an'ın hedefi, olumlu ve olumsuz tipolojilerden hareketle Allah'ın boyası olan fitratı ayakta tutmaktır. Kur'an, getirdiği esaslarla fitratın gereği insanın iyi bir model ve dolayısıyla iyi bir insan olmasını istemiştir. Hz. Peygamber'in "Ben güzel ahlaki tamamlamak için gönderildim" ifadesi İslam'ın hedefinin insan ahlakını güzelleştirmek suretiyle gıpta edilecek bir insan tipolojisini açığa çıkarmaktır. "Sıbgatullah" konusunda ansiklopediler ve tefsirler daha çok lügat anlamı etrafında açıklama yapmışlardır. Kanaatimize göre bu kavram, mecaz anlam içerisinde Allah Teâlâ'nın son Hak Din çerçevesinde nasıl bir mümin istediğinin resmidir. Tebliğimizde Sıbgatullah kavramının Müslüman'ın model insan olma yolundaki tesirini inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Allah, Sıbga, Akıl, Fitrat, Katık, Model.

THE CONTRIBUTION OF THE WORD "SİBGATULLAH" AS A QUR'AN CONCEPT IN THE FORMATION OF THE MODEL HUMAN

One of the words that points to the model of the believer in the Qur'an is the concept of "sıbgatullah". This concept consisting of the words "Allah" and "sıbga" comes from "sıbga, the master of the verb" sabaqa". "Sıbga" means painting, painting, intellect, fitrat, right religion, katık. God Ta'ala, against the painted baptism water that Christians attributed to Holiness, said to Muslims: "who is more beautiful than the paint of God?" and pointed out that those who practice the truths brought by Islam will be a model of good moral values on them as if they were colored paint. Because the Qur'an has removed false beliefs and replaced them with monotheism, aiming at the illumination of the soul by ordering the worship, and wishing to refrain from the interpretation and interpretation, it has pointed out that it is a good moral virtue.

The Qur'an has accepted that superiority is only in the Qur'an, and has declared that Islam is the religion of fitrat, that is, the painting of Allah, by bringing justice to the fore. The model of Islam has set a supreme goal for man, such as the dignity and personality. In many verses of the Qur'an, the negative typology of some of the idolaters is comparable to that of Hz. Positive models from the companions have been exhibited as the absolute example of the Prophet. The fact that they prefer their other brothers, even if they are in need, and that they do good to others is an example of a forgery. The aim of the Qur'an is to keep the coat of God, which is painted by positive and negative typologies. The Qur'an wanted man to be a good model and therefore a good person in accordance with the principles of the Qur'an. Hz. The expression of the Prophet "I was sent to complete the beautiful morality" is to

* Dr. Öğr. Üyesi, Mehmet ÇALIŞKAN, Temel İslam Bilimleri Tefsir Anabilim Dalı, e-mail: mehmet.caliskan@bozok.edu.tr
tlf: 0538 280 89 23.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

reveal a human typology that will be tolerated by beautifying the human morality of Islam. Encyclopaedia and commentary on the subject of” sibgatullah “have more about the meaning of lügat. In our opinion, this concept is a picture of what Allah Ta’ala wants within the framework of the last true religion. We will examine the impact of the concept of Sibatullah on the way of being a model man.

Keywords: God, Sibga, Mind, Fitrat, Food, Model.

GİRİŞ

İslam, model insan, örnek kişilik oluşturmak için kurallarını koymuştur. Hz. Peygamber model/kâmil insan olmanın hedefini güzel ahlak olarak göstermiştir. Allah Teâlâ Âdem ve Havva’yı cennetten indirirken her ikisine ve ayrıca kıyamete kadar gelecek onların nesline “*Hepiniz cennetten inin! Şayet benden size bir hidayet gelir de her kim ona tabi olursa onlar için herhangi, bir korku yoktur ve onlar üzülmazler.*” (Bakara, 2/38), şeklinde hitap etmiş ve insanın dünyada başıboş bırakılmayacağını, iyi insan olabilmenin ve haliyle Allah’ın boyasıyla boyanabilmenin yollarını öğretecek elçiler göndereceğini haberini vermiştir. Allah’ın elçiler göndereceğine dair insanlığa son va’di Hz. Muhammed (s.a.v)’in risaletidir. Kur’an onun görevi hakkında şöyle söylemektedir: “*Nitekim kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi temizleyen size kitabı ve hikmeti getirip size bilmediklerinizi öğreten bir resul gönderdik.*” (Bakara, 2/151), Hz. Peygamber aldığı risalet görevini tebliğ ve tebyin ederken ilk önce kendinde uygulamış (Bakar, 2/285¹ ve akabinde insanlara tebliğ etmiştir. Hz. Peygamber, risalet görevinde canlı bir tablo ve yaşantı olarak kendi örnekliğini göstermiştir. Hz. Peygambere “canlı Kur’an” denilmesi o sebeptendir. Zaten Kur’an da insanlar arasında mutlak örnek olarak ona işaret etmiştir. (Ahzâb, 33/21)², Kur’an’ın ortaya koyduğu model insan tipi Hz. Peygamberde ete kemiğe bürünmüştür. Böylece Kur’an, model insan tipini, renkli su ile kendilerinin güya Allah’ın istediği boyaya boyandıklarını kabul eden Hristiyan anlayışında değil, hayatın gerçekleri ışığında Halika ve mahlûka karşı yapılan görevlerde aramış, insan davranışlarını bu alanda sorgulamış ve değerlendirmiştir. Kur’an Müslüman tipinde basireti, hikmeti, diğerkâmlığı, rahmeti, aktifliği, müjdeleyici üslubu, Allah’ı hatırdan çıkarmamayı, adaleti arar. Kur’an, kâmil insan modelini hep bu esaslar üzerine bina etmiştir. Tüm peygamberlerin getirdiği esaslar arasında değişmez olanları; sadece Allah’a inanıp ve yalnız O’na ibadet etmek, davranışların tevhid merkezli ibadetlerin aydınlığında ahlaki çerçevede olmasıdır. Allah Teâlâ, diğer peygamberlerde de olduğu gibi Hz. Muhammed (s.a.v)’in getirdiği esaslar ile de inananları arındırıp temizlemektedir. Yani Allah’ın birliğine inanmak, O’na kulluk etmek, adalet, doğruluk ve diğer evrensel ilkelere riayet etmek, ahiret gününe ve o gündeki hesaba inanmak ve gereğini yapmak Allah’ın boyasıyla boyanmak anlamına gelmektedir. Allah’ın boyasına mazhar olan insan, böyle bir hayatın sonunda ruhi ve ahlaki olgunluğa ve kâmil insan olma yolunda yürüyor demektir. Hristiyan âdetinde zikredildiği üzere çocuğun sarımtırak bir suya batırmak suretiyle ve bu gibi sun’i yollarla gerçek din üzere olduğunu sanmak ve dindarlığın bu şekilde elde edildiğini zannetmek beyhude bir davranıştır. Asıl olan Allah’ın yaratılıştaki insanın fitratına ilham ettiği imanla ve hak dinle bezenmiş bir hayatı yaşamaktır (Karaman ve dğr. 2003: I/134-135).

YÖNTEM

Bu çalışmamızda insanın fitratındaki iyiliğin (Sibgatullah) hayatına yansımada ve etki etmedeki etkisi Konulu tefsir metodu ile araştırılacaktır. Kur’an bütünlüğünde Müslüman şahsiyetinin Sibgatullah anlayışıyla birebir örtüştüğünün gösterilmesi hedeflenmiştir. İnsan fitratına, yaratılışına konmuş “takva”nın (Şems, 91/8) sibgatullah ile aynı hedefi paylaştıklarının ortaya çıkarılması, vahiy ve akıl dengesi içerisinde Müslümanın tüm hal ve hareketlerinde sibgatullah görüntüsünün nasıl ortaya çıktığının tespitine çalışılacaktır.

¹ Gelen vahye önce Resul iman etmiştir: “*Rabbi tarafından kendisine indirilene resul iman etti, müminler de iman ettiler.*” Bakara, 2/285.

² *Andolsun ki, Resulullah’a sizin için Allah’a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah’ı çok zikredenler için en mükemmel bir örnek vardır.*” Ahzâb, 33/21.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

BULGULAR

1. Sıbgatullah kavramının dilsel açıdan incelenmesi

Bu kavram, “Allah” ve “sıbga” kelimelerinden oluşmuştur. Terkibin birinci kısmı olan sıbga, sabğ (sıbg, sıbağ) kökünden gelmektedir (Sinanoğlu, “Sıbgatullah”, 2009, 37/85). “Sıbga”, lügat açısından boya, boyanmış, boyamak, suya batırmak akıl, fitrat, hak din, katık, Haniflik, sünnet olmak gibi pek çok anlama gelmektedir. Bu duruma göre Sıbgatullah “Allah’ın boyası”³ anlamına gelmektedir. Cevherî, “es-Sebgu” kelimesini “elbiseyi boyadım” şeklindeki örnekle onu zahiri boyamak anlamına almıştır. Bu zahiri mananın ötesinde Cevherî bu terkibe, “Allah’ın dini,” anlamını da vermiştir (Cevherî, 1984, II, 1222).⁴ Bu terkipte, Allah’a yaklaştıran her şey kastedilerek “Allah’ın dini, şeriat ve hilkatı” olarak da değerlendirilmiştir (İbn Manzûr, trs: IV, 2396). Sıbgatullah’a “Allah’ın kesin delili ve sünnetullah” manaları da verilmiş, İslam’ın hiçbir kesin delil ve hükme dayanmayan dinlere benzemediği ifade edilmiştir (Sinanoğlu, 2009: s. 85).

Sıbg lafzı akıl anlamına da alınmıştır. Fıtrat ve karakterin ayırıcı özelliği gibi, akıl da insanı diğer varlıklardan ayıran en önemli özellik olarak görülmüştür. Ayrıca sıbg kelimesine katık/yiyecek anlamı da verilmiştir. Yiyenler için bir sıbg/boyadır. (Müminûn, 23/20)⁵, Katık lafzı “sirkeyle boyadım” ifadesinden alındığı ifade edilmiştir. Hristiyanlardaki renkli su ile vaftiz edilmesine Râgıb da işaret etmektedir. (Râgıb, trs: s, 274) Zemahşerî de “sirke ne güzel katıktır” ifadesinin bir mecaz olduğunu, çünkü sirkeye batırılan ekmeğin onunla renkleneceğini söyler. Zemahşerî, sıbgatullah ifadesinin Allah’ın arındırması anlamına geldiğini belirtir. Buradaki arınma nefislerin temizliğidir. Bu da ancak iman boyasıyla mümkündür. (Zemahşerî, 1998: s. 248). Râzi, sıbgayı fitrat ve Allah’ın dini arasındaki yakınlığa işaret eder. Böylece İslam’ın akla uygun vahiy mahsulü bir din olduğuna dikkat çekmiş olmaktadır. (Râzî, 1981: IV, 86-87). Elmalılı da yukarıdaki benzer ifadeleri tekrar ettikten sonra ayetin “Biz Allah’ın boyası olan fitrî imanla iman ettik, sun’î imana tenezzül etmedik” anlamına geldiğini Hristiyanların renkli suya çocukları bandırıp çıkarmalarının fitri temizlik açısından hiçbir değerinin olmadığını ve bu çabanın beyhude bir davranış olduğunu belirtir (Elmalılı, 1971: I, 515-516). Kannûcî, Sıbgatullah terimine İslam anlamını verdikten sonra Nuh ve Nuh’tan sonraki peygamberlerin gönderildiği Allah’ın dini olduğu, sıbga ifadesinin bu dinden mecaz olarak getirildiği görüşünü dile getirmiş; ayrıca İslam’a girmek isteyenlerin yıkanması Nasaranın Ma’mûdiyesine bedel olarak konmuştur, şeklindeki görüşü belirtmiştir (Kannûcî, 1992: I, 294). Sıbgatullah, Allah’ın dini, yolu ve fitrat yasasıdır (Derveze, 1997: I, 134).

Sıbgatullah lafzının yakın anlamdaşı olarak kabul edebileceğimiz fitrat kelimesi; yaratılış, tabiat ve huy, uzunlmasına yarılmak, anlamlarına gelmektedir. Allah’ın insanda yerleştirdiği iman etme özelliğidir. Bu mana sıbgatullah ile eş anlamı içermektedir. Aynı zamanda insanda Allah’ı bilme yetisidir. Allah, bir varlığı yapacağı işe uygun yaratmıştır. İnsan da önce Yaratıcısını bilme kabiliyeti ile yaratılmıştır. (Ragıb, trs. s. 82). İnsanın İslam fitratı üzere yaratılmış olması da bu kabiliyete işaretir. Rûm suresi 30 da Yüzün hanif olarak Allah’ın yaratmış olduğu fitrata çevrilmesi istenmiştir. Allah’ın yaratması temizdir. İnsanlar sonradan bu fitratı, tineti kirletmişlerdir. Hz. Peygamber: “Her çocuk İslam fitratı üzere doğar; sonra onu anası-babası Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.” (Buhârî, Cenâiz, 92; Ebû Dâvûd, Sünne, 17). İfadesi hangi insan olursa olsun fitratın başlangıçta temiz

³ Açıklama sadedinde olduğumuz ayet Bakara Suresi 138. Ayettir. Meâli şöyledir: “Allah’ın boyası ile boyanın Boya yönünden Allah’tan daha güzel kimdir? Biz ancak O’na kulluk ederiz”.

⁴ “Sıbgatullah” kavramının aslının Hristiyanların kendilerine ait renkli bir su ile çocuklarını yıkamalarından geldiği belirtilmektedir. Ayrıca İbrahim sünneti olarak da erkeklerde “sünnet olmak” şeklinde de anlamlandırılmıştır. Bu sünnet bu günde İslamda da aynen caridir. Bkz: Ebu Zekerriyya Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, Meâni’l-Kur’an, Âlemü’l-Kütüb, Beyrut 1983 s. 82-83; el-Müsennâ da bu terim için Ferrâ’nın verdiği anlamları vermiş, Allah’ın uyulması için gösterdiği Haniflikle ilgili hususları şöyle açıklamıştır: Cahiliyyede Hanifler vardı. Haniflik anlayışı, sünnet olmak ve hac yapmakla sınırlı kaldı, zamanla Araçlar putlara tapılar, buna da haniflik dediler. Bu gün anlaşılan haniflik İslam’ın kendisidir. Hanif, eğriğe sapmadan doru yoldan giden demektir. Deyim olarak, Hz. İbrahim’n tevhid, yani Allah’ı bir tanıma dini anlamında kullanılmaktadır. Bir Allah’a inanan kimseye de muvahhid denir. Bkz. Ebu Ubeyde Ma’mer el Müsennâ, Mecâzu’l-Kur’an, thk. Fuad Sezgin, Mektebetü’l-Hancî, Kahire I. 57-58; er-Râgıb el-İsfahânî, el-Miüfredât, thk. Kılânî, Müessetü’-r Reyyân, trs. s. 274; Taberi, Câmîu’l-Beyân, thk. et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001, II./603. Taberi, II/ 604-606.

⁵ “Tur-i Sîna’da yetişen bir ağaç da meydana getirdik ki, bu ağaç hem yağ hem de yiyenlerin ekmeğine katık edecekleri (zeytin) verir.” Mü’minûn, 23/20. Burada sıbg kelimesinin katık, yiyecek anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olduğuna işaret eder. İnsan niçin yaratılmıştır, sorusunun cevabını, Mülk, 67/2. ayetinde bulacaktır: Bu sayede temiz fitrat üzere kalacaktır. İslam'ın tüm esasları insanın fitratındaki imanı beslemek içindir. İnsana düşen iman rehberliğinde vahyin getirdiği güzellikler içinde yaşamasıdır.

2. Sıbgatullah Çerçevesinde İnsanın Kendini Tanıması

Sıbgatullah meselesi bize kendimizi tanıtmaktadır. Kendini tanımanın Rabbi tanımak olduğu gerçeğinden hareketle iyi insan olabilmenin yolu insanın kendindeki Allah'ın rengini, kıymetini, yaratılış gayesini, özündeki İslam'a meyli anlamak ve o doğrultuda hareket etmekle mümkündür. İnsanın başkalarını tanıyıp ona göre kendini ayarlaması da ayrı bir meziyettir. Bu hususta Hz. Peygamber, henüz tanımadığı insanlarla karşılaşınca önce onları tanır, sonra onların anlayabileceği üslupla konuşur. Bu sayede sözü havada kalmaz ve muhatabında tesir bırakırdı. Yani karşılaştığı insanların alışkanlıklarını, kabiliyet ve zihin yapılarını ve anlayış derecelerini kültür durumunu öğrenir, ona göre ilahi mesajın etkisinden hiç endişe etmeden açıklamalar yapardı. Böylece Hz. Peygamberin muhatabın fikri ve içtimai durumuna uygun açıklama ve ifadelerde bulunması ve insanların idrakleri ölçüsünde konuşması muhatabın duygularını ve gönlünü harekete geçirmiş ve konuşulanın tesirini hemen hissettirmiştir. Hz. Peygamberin örneklığı bu açıdan da görülmesi gereken bir zorunluluktur. Hz. Peygamberin insanı tanıma örneklığı hadislerin vürudu açısından hadislerin kısmen özel olduğunu gösterir. İslam'ın rengini insanlara tanıtırken herkesin yaratılışındaki iman etme kabiliyetini göz ardı etmemek gerekir. Müşrikler bile yeri göğü yaratanın Allah olduğunu itiraf ediyorlardı. (Lokman, 31/25).

3. Sıbgatullah Kavramının geçtiği ayetle siyak sibak ilişkisi içerisindeki ayetler

Sıbgatullah lafzının içinde geçtiği Bakara suresi, hicretten hemen sonra nazil olmaya başlamıştır. Kur'an'ın bütünü itibariyle en son inan ayetler de bu surede bulunmaktadır. (Elmalılı, 1971: I, 146) Bu surede Yahudilerle ilgili çok sayıda ayet bulunsa da Hristiyanlar hakkında da birçok ayet mevcuttur. Çalışma konusu yaptığımız "Sıbgatullah" kavramının içinde bulunduğu ayetin siyak ve sibakında, Ehl-i kitabın kendi dinlerini gerçek din, İslam'ı gerçek saymadığı ve üstelik İslam'a karşı çeşitli tezvirat içinde bulduklarını haber veren ayetler gurubu bulunmaktadır. Sıbgatullah kavramının iyi anlaşılabilmesi için 2/138. ayetin yakın ayetlerle olan ilişkisine bakmamız gerecektir. Bu ayetlerin ilki Bakara, 2/135 ayettir. İlgili ayetin nüzul sebebi olarak, Ka'b b. Eşref gibi Medineli Yahudi reisleri ile Necran Hristiyanlarının gerek kendi içindeki atışmaları, tartışmaları gerekse İslam'a karşı tutumları gösterilmiştir. (Vahidî, 1991: s. 44). İslam'a karşı aşırı kin ve kıskançlık besleyen kitap ehli, Medine döneminde insanların bölük bölük İslam'a girdiğini görünce onların bu noktada önlerini kesmek için kendi dinlerinin doğru olduğunu diğerlerinin yanlış ve batıl olduğunu söylemeye başladılar. Bu sebeple Yahud ve Nasara herkese Yahudi veya Hristiyan olunuz ki hidayete ermiş olasınız, diye çağrıda bulundular. Gerçi bunlar birbirini de hak üzere kabul etmemişlerdir (Bakara, 2/113) Buradaki bir nüansa işaret etmek de fayda vardır. Esas itibariyle Yahudilik anlayış ve inancı herkese açık değil, o halde buradaki çağrı nedir. Onların kendi zanlarına göre Yahudi olmak bir ayrıcalıktır. Dinlerine davet bir bakıma bu ayrıcalığı ilan etmektir. Ayrıca Yahudi ve Hristiyanlar kendilerini Allah'ın oğulları ve sevgilileri saymaktadırlar (Mâide, 5/18). Bakara 135. ayetin devamında bunlara şöyle cevap verilmesi istenmiştir. "*Sen onlara de ki: Hayır! Hanif olarak hakka tapan İbrahim'in dinine (uyarız).ki, O hiçbir zaman müşriklerden olmadı.*" Ayetin mazmunundan Yahudi ve Hristiyanların tevhid inancından uzaklaştıkları dile getirilmektedir. Hz. İbrahim Peygamberlerin atası olarak Allah'ı bir bilenlerdendi. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı. Onu dininin esası; Allah'ı bir bilmek, kimseyi ve hiçbir şeyi O'na eş koşmamak. O'nu evlat ve eş şaibelerinden tenzih etmektir. (Derveze, 1997: V, 132) Sıbgatullah lafzı da zaten haniflik/tevhid inancını ifade etmektedir. Bu ayette Ehli kitap zanlarının yanlışlığı hatırlatıldıktan sonra Bakara, 2/136. ayette Müslümanlar muhatap alınarak Sıbgatullah gereği neye ve kime nasıl iman edecekleri öğretilmektedir. Allah'ın boyasına bürünmüş olanlar, hiçbir peygamberin arasını açmadan Allah'tan getirdiklerine tam bir teslimiyet içerisinde inanırlar. Ayet, Ehli kitabı hak dinlerin özüne ve özellikle peygamberlerin getirdiği tüm hakikatlerin mündemiç olduğu İslam'a uymaları konusunda uyarmaktadır. Bakara, 2/137 ayet, yine ehli kitaba şu hatırlatmayı yapıyor. Eğer Müslümanların inandığı gibi inanırsanız hidayeti bulursunuz. Eğer inanmazsanız yanlış düşünceniz içerisinde bocalar kalırsınız. Çünkü Allah'ın boyası Müslümanların üzerinde tahakkuk etti. Bu boyanın korunması adına

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Müminlere düşen sadece sıratı müstakim üzere yürümektir. Rabbinden aldığı hakkın ve hakikatin izzetiyle şereflenmektir. Allah'ın dostlarına vurduğu damgalarla damgalanmak ve yeryüzünde bu şekilde tanınmaktır. Müslüman taşıdığı alâmetinden bellidir (Kutub, trs: I, 118). 2/139. ayet, Ehli kitabın bizim dinimiz haklı demelerini, sadece Allah bizim ilahımızdır, “Biz onun çocuklarıyız” iddiasını terk etmelerini istiyor. Allah'ın tüm mahlûkatın rabbi olduğunu kabule çağırılmaktadır. Çünkü din hakkında tartışmaya girerek yanı sıra ısrar etmeleri onlara bir şey kazandırmayacak, aksine zarar ve ziyanlarını artıracaktır. Sonuç itibarıyla eğer hakka yanaşmazlarsa herkesin amelinin kendisine ait olduğunun bilinmesi ve Müslümanlara düşen ihlas ve samimiyetle Allah'a yönelmek olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca bu ayette inanmamakta diretenlerle mücadele edilmemesini Hz. Peygamber ve müminlere tembih edilmektedir. Bakara, 2/138. ayetin öncesi ve sonrasındaki ayetler, Allah'ın bizzat rengini verdiği İslam'a götürülen yolun taşlarını döşemekte ve Allah'ın razı olduğu ve bizzat boyasını vurduğu dinin İslam olduğunu ispat etmektedir (Mâide, 5/3). Böylece Allah'ın boyası İslam'la tecelli etmiştir. Allah'ın sözlü ve kevnî olmak üzere iki çeşit ayeti vardır. İnsanın kendisi dâhil dış âleme baktığımız zaman her şeyin zahiri manada bir rengi olduğunu görmekteyiz. Buna yerdeki ve gökteki her cisim dâhildir. İnsanın göz ve ten renginden tutun da galaksilerdeki rengârenk görüntülere kadar. Allah Teâlâ insanların dillerinin ve renklerinin farklı olmasını kendi ayetlerinden saymıştır (Rûm, 30/22). Ancak bu renk çeşitliliği bire yani tevhid götürmektedir. Allah'ın kevnî ayetleriyle sözlü ayeti olan Kur'an birbiriyle elbette uyum içerisindedir. Dıştaki bu renk ahengine insan fitratındaki, karakterindeki ve kodlarındaki boya da uygunluk sağlamıştır. “Sıbgatullah hüccet olarak kabul edildiğinde bu, insanların doğuştan edindikleri dini nitelikleriyle ilgili Allah'ın yaratış tarzını ehli kitaba delil olarak ileri sürmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu durumda Allah Teâlâ, kumaşta boyanın renginin ortaya çıkıp o kumaşın temel bir özelliği haline gelmesi gibi, Müminde ortaya çıkan dini özelliği, ehli kitaba karşı delil getirmiş ve söz konusu duruma boya teşbihiyle vurgu yapmıştır.” (Akçay, 2008: s. 154) Allah'ın boyasından daha güzel boyanın olmadığı ifade edilen ayetin sonunda mecaz olarak belirtilen boyanın ne olduğunu “*Biz ancak O'na ibadet ederiz*” kısmı tefsir etmiştir⁶. Allah'ın boyasından maksat, tevhid üzere kurulan din/İslam olduğu açıklanmıştır. Bu ayetin nüzul sebebi olarak İbn Abbas'tan gelen rivayet şöyledir: “Hıristiyanlardan birisinin bir çocuğu doğup yedi günlük olunca onu temizlemek için-Ma'mudî- denilen kendilerine mahsus bir su ile boyatırlardı ve bu 'sünnet olma yerine bir temizliktir' derlerdi. İşte bunu yaptıkları zaman: 'Bu çocuk şimdi gerçek bir Hıristiyan oldu' derlerdi. Bu sebeple Allah Teâlâ bu ayeti indirdi” (Vâhidî, 1991: s. 44-45).

Nüzul sebebinden ilgili terkinin içinde geçtiği ayetten önceki ayetlerde Ehl-i kitabın İslam'a iftiralarında bulunmaları, ancak kendi dinlerinin gerçek olduğunu savunmaları ve çocuklarını renkli su ile de vaftiz etmelerinde dinlerinin gereğini yerine getirdiklerine inandıkları anlaşılmalıdır. Bu bağlamda “*Yahudi ve Hıristiyan olun ki doğruyu bulasınız*” diyerek inançlarının doğru olduğunu ilan ederek ona davet etmişlerdir. Bunlara karşı Allah Teâlâ, doğru din ve inancı tevhid/Hanif üzere olan İbrahim'in dinini göstermiştir. Bu durum, Allah'ın nezdinde Hıristiyanlık ve Yahudiliğin hükmünün bittiğini göstermektedir (Bakara, 2/135). Bir sonraki ayette Allah'ın razı olduğu dinin tüm peygamberlerin getirdiği dinin İslam olduğuna işaret için bazı Peygamberlerin adı zikredilmiştir (Bakara, 2/136). Bir sonraki ayet, Ehl-i kitabın dediği gibi değil, onlar sizin gibi iman ederlerse doğruyu bulmuş olurlar, denmiş (Bakara, 2/137). ayetin arkasından da Hak Dinin Allah'ın boyası olduğu ifade edilmiştir. Müminler, Allah'a kitaplarına, peygamberlerine iman ederler ve imanda hiç birinin arasını ayırmazlar. Sırf O'nun rızasını amaç edinerek ve yalnız O'na itaat ederler. İşte bu Allah'ın boyasıdır. Taberî, 138. Ayetle, “*Biz O'na teslim olmuş kimseleriz*” mealindeki 136. ayet arasındaki ilişkiyi “teslim” olmak şeklinde anlamış, bunun Allah'ın insan fitratına koyduğu hak din inancında dâhil olduğunu belirtmiştir (Taberî, 2001: I, 570-572).

4. Sıbgatullah Anlayışının Müslümanın Hayatındaki Tezahürleri

Sıbgatullah kavramı içerisinde İslam'ın insan fitratına en uygun din olduğu gerçeğini bir kez daha görmüş olduk. Zira doktor, hastanın vücuduna uygun ilaçları verdiği takdirde hastanın o

⁶ İbadet, Hz. Peygamberin Allah'tan getirdiği her şeye tam bir teslimiyet içerisinde iman ederek gereğini yerine getirilmesidir. Müminler, zorunlu ibadetlerin yanında hayatın içerisinde iyilik adına her ne yaparsa yapsın sadece Allah'ın rızasını gözetirlerse böyle bir yaşantının bütünü ibadet olarak telakki edilir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tedaviden fayda göreceği şüphesizdir. Çünkü ilaçlar, o insanın hücreleriyle barışıktır. Hz. Peygamberin Allah'tan getirmiş olduğu esaslar, Allah'ın fitrat boyasına uygun olan hususlardır. Allah Teâlâ, Hz. Peygamberin görevini ve getirdiklerini şöyle beyan etmektedir: *“Nitekim aramızdan size ayetlerimizi okuyacak, sizi arındıracak, size kitap ve hikmeti öğretecek ve bilmediklerinizi bildirecek bir Peygamber gönderdik.”* (Bakara, 2/151) Bu ayet, Hz. Peygamberin görevlerini, ayetleri okuyarak kalpten şirki arındıran, tevhidi yerleştiren, kitap ve hikmeti⁷ öğreten ve daha da insanların bilmediklerini öğreten şeklinde sıralamaktadır. İnsanların bilmedikleri arasında toplum şartları içerisinde medeni davranışlar olarak yorumlanmıştır. İnananlar üzerinde Allah'ın boyası olabilmesi için Hz. Peygamberin bu getirdiklerine kulak vermek gerekir. Öyleyse Kur'an'ın içeriğinde Allah'ın boyası ile model insan olmanın kodları, şifreleri, işaretleri, beyanları verilmiştir. Bu da önce iman sonra imana uygun yaşantıdır. İslam'da örnek insan denince, kendini toplumdaki tecrit eden değil, aksine toplum içinde cevval, gayretli, hayırlarda yarışan kimse akla gelir. İslam'ın birinci kaynağı olan Kur'an, yanlış inançları kaldırarak, dini yönde insanların ihtiyaç duyduğu tüm esasları, anlatımları ve hükümleri ihtiva etmiştir. Bu cümleden olmak üzere, yanlış inançları kaldırarak, yerine tevhidi, ibadetlerle nefis tezkiyesini sağlamayı hedeflemiştir. Güzel ahlakı getirerek davranışlarda ifrat ve tefritten uzak kalmayı sağlamıştır. Üstünlüğün ancak takvada olduğunu kabul etmiş, adaleti ön plana çıkarmıştır. Yukarıdaki tanımlarda ve İslami terminolojide takva kavramı hem Yaratıcının hakkına riayet hem de yaratılmışların haklarını gözetmek olarak belirtilmiştir. İnsanların yaşadıkları çevrede ahlaki ortam oluşturmada takvanın birinci derede yeri vardır. Takva sıfatını takınan her Müslüman, işlerini gelişi güzel değil, o işteki sorumluluğunu müdrük olarak yerine getirecektir. Müslüman toplumda beşerî münasebetlerin odağında yine takva derecesinde kardeşlik hukukunun bulunduğunu unutmamak gerekir. İman bilinciyle kardeşlik şuurunun bulunduğu yerde toplumsal huzursuzluktan bahsetmenin yeri yoktur. Böyle bir davranışın Allah'ın merhametini celbedeceğinde, kalpleri sevgi ve saygıyla birleştireceğinde şüphe yoktur. Aksi hâlde kalpleri aynı değerlerle çarpmayan kimselerin kalıplarının da farklı yerlere savrulması işten bile değildir.

Kur'an, müminlere imanla bezenmiş, güzel ahlâkın hâkim olduğu bir hayatı ön görmektedir. Müminler, Allah'ın birliğine ve O'nun kul üzerindeki her türlü tasarrufuna samimi olarak inanırlar. Müminler, Allah ve resulünün hükmüne davet edildiklerinde onların sözü ancak *“İşittik ve itaat ettik”* olur. Allah ve rasulünün buyruklarını kalben tasdik edip buna dil ve hareketlerin iştiraki İmanın kapsamı dâhilindedir. Müminden istenen, Hz. Peygamber'in rehberliğinde Kur'an'ın gösterdiği sırat-ı müstakimi anlamak ve o yolda yürümektir. Samimi imana sahip olabilmek için *“Yaşayan Kur'an'a tabi olmak gerekir. Yaşayan ve yaşanan Kur'an'dan maksat ise Hz. Peygamber'in sîreti ve sünnetidir. Bu sîret ve sünnet, bizzat hayatın içinde olanca doğallığı ve gerçekliğiyle Hz. Peygamber ve sahabe tarafından yaşanarak bir numune-i imtisal olarak ümmete hediye edilmiştir.”* (Öztürk, 2011: s. 27-28) O halde, iman ve onun günlük yaşantıdaki tezahürleri, Hz. Peygamber ve ona samimiyetle inanan sahabe tarafından bir örnek yaşayış olarak ortaya konulmuştur. İslâm adına örnek yaşayış arayanların, numune-i imtisal olan bu hayat tarzına bakmaları yerinde olur.

5. Ashab'tan Kemalât Örnekleri

Hz. Ebubekir Modeli: Hz. Ebubekir bir kısım ayetlerde kapalı ifadelerle örnek gösterilmiştir. *“O kimse ki, malını verir, temizlenir. Onun indinde hiç kimsenin mükâfat verilecek bir nimeti yoktur. Ancak yüce Rabbinin rızasını aramak için verir. Elbette o hoşnutluğa erecektir”* Hz. Ebubekir'in

⁷ Hikmet; sünnettir. Bkz. İbni Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Müessesetü Kurtuba Kahire 2000, I, 196. Lügat bakımından hikmete şu şekilde tanımlar da getirilmiştir: *“İlim, duyular üstü idrak, gerçekçilik, ilham, iç olgunluğu, doğruyu hızlı şekilde yakalamak ve sunmak, derin düşünce, din, din inceliklerini kavramak, Allah'ın ahlakıyla bezenme, güzeli çirkinin tercih yeteneği, eşyayı olması gereken yere koymak, icat etme, aklı gereğince kullanmak, varlığın sınırlarını yakalamak, söz ve fiilde isabet etmek”* Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyutlar, İstanbul 1997, s. 184. Eşyanın hakikatini ilimle bilip onun iyi işlere vasıta yapılmasıdır. Râgıb, *el-Müfredât*, s.127. İstilahî tanım açısından da şu bilgileri paylaşalım: İnsanları güzel olana yöneltmek maksadıyla kötü ve çirkin olan şeylerden alıkoymak manasına gelen hikmet, sırf bir bilgi ve mücerred bir ve nazari bir ilim değildir. Varlıklar arasında alaka ve irtibatı, olaylar arasında alaka ve irtibatı, olaylar arasındaki sebep-sonuç münasebetini anlamak maksadıyla harcanan çabalar sonunda elde edilmiş ameli, tatbiki ve tecrübi bir bilgidir. Şuurlu bir anlayış ve derin bir kavrayıştır. Aslına bakılarak hikmete bilgi, neticesine bakılarak amel denildiği de vardır. Lakin hiçbir zaman amelsiz ilme ilimsiz amele ve söze hikmet denilmez” Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yayınları. Ankara 1997, s. 8.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

zayıfların ve kölelerin korunması yönünde ayrı bir düşkünlüğü vardı. Müşriklerin işkence yaptığı Bilal'i satın alarak onu azad etti ve bu yönde örnek bir davranış sergiledi. Hz. Ebubekir'in bu davranışı karşısında Müşrikler, onun bundan menfaati olduğunu söylediler. İşte bu ayetler Müşriklerin sözlerine mukabil Hz. Ebubekir'in davranışlarının sadece Allah'ın rızasına yönelik örnek bir tavır olduğunu ilan etmiştir (Vâhidî, 1991: s. 480). Hz. Ebubekir,i tüm Müslümanlara model insan yapan fitratındaki sıbgatullah gerçeğinin hayatına yansımından başka bir şey değildir. İnsan yapan davranışlarında sıbgatullahı birebir üzerinde yansıtan bir kimse olmuştur. Hz. Ebubekir, samimi imanı ile sıbgatullah'ı üzerinde göstermiştir.

İslam öncesi Ömer'le İslam sonrası Hz. Ömer arasında İslam'ın boyasının samimiyetle inanan bir insan üzerinde nasıl görüntü verdiğini ve ona nasıl yakıştığını, insan karakter ve davranışları üzerinde nasıl tesir bıraktığını görmek isteyenler bu numuneye iyi bakmalılar. Cahiliyede acımasız Ömer, İslam'la beraber adalet timsali bir insan haline gelmiş, bütün ağırlığı ile üzerinde hissettiği Yaratanın ve yaratılanların sorumlulukları onu kâmil ve örnek bir kimse haline getirmiştir.

Ensarın Muhacir kardeşlerine kucak açmalarından, onları kendilerine tercih etmelerinden, Muhacir ve Ensarın güzel amellerde yarışmalarından ve güzel yaşayışlarıyla Muhacir ve Ensara uyup kıyamete kadar onların yolundan gidenlerden Allah razı olmuştur (Tevbe, 9/100). Sıbgatullah ile bezenen sahabe kendilerinden sonra gelenlere kâmil insan örnekleri sergilemişler, böylece kendilerini iyilikle takip edenlerin de temiz fitrat içerisinde yaşamalarına vesile olmuşlardır. Başka bir model davranış da Haşr, 59/9. ayette belirtilen Medineli Ensar'ın durumudur. Onlar, imanı kalplerine yerleştirmiş yani Allah'ın boyasıyla boyanmış, muhacirleri seven, onlara verilen şeylerden dolayı kendilerinde bir ihtiyaç duymayan, ihtiyaçları olsa bile onları tercih eden kimseler olarak övülmüşlerdir. Bu durum onların nefislerinin ihtirasından kurtulmuş olmalarına bağlanmıştır (Vâhidî, 1991: s. 438-440).

Bir başka örnek de Hz. Ali ve Hz. Fatma hakkında indiği rivayet edilen (İnsan, 76/8-9) ayetlerindedir. Onların yiyeceğe ihtiyaçları olduğu halde Allah sevgisi ve O'nun rızasıyla fakire, yoksula, yetime ve esire ellerindeki yiyecekleri vermişler ve kendileri aç gecelemişlerdir (Vâhidî, 1991: s. 480). Bu sahabe örnekleri, Sıbgatullahı kalbinde ve ruhunda içselleştiren kimselerin takva cihetinden nasıl örnek birer insan olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Onları kendi ihtiyaçlarına rağmen başkasını tercih ettiren, başkalarının rahatsızlığından kendilerini sorumlu hissettiren, iyiliklerde yarıştıran nedir? Elbette bunun cevabı İslam'dır. Allah'ın yarattığı temiz fitrattır ve Allah'ın fitrata koyduğu sıbgatullahıdır.

SONUÇ

Allah'ın boyası, Her insanın kalbine yerleştirilmiş, insani özellik. Allah'ın boyası sun'i boyalara itibar etmeyen, Yaratıcıya iman, ibadet ve güzel ahlak bütünlüğünün adıdır. Sıbgatullah takvanın, ihsanın, adaletin diğerkâmlığın, isârın, samimiyetin, ihlasın, kolaylığın dünya ve ahiret menfaatlerini (maslahat) gözetmenin adıdır. Allah'ın boyası, Müslümanın her an üzerinde taşıdığı ve kâinat boyasıyla uyumlu güzel hasletlerin adıdır. Allah'ın boyasının mücessem görünümü, Hz. Peygamberin model ve kâmil insan oluşunda tezâhür etmiştir. İslam'ın getirdiği tüm esaslar, örnek insan inşasına yöneliktir. Zaten İslam kelime anlamı itibariyle, her türlü kusurlardan uzak olma, barış, sükûn, güven anlamlarını içerir. İslam dini, Allah'ın birliğine dayanan insanlığın iptidai kemalden nihai kemale doğru tekâmül eden bir sürecin son yapı taşıdır. O sebeple o, tüm peygamberleri İslam ailesinin birer mümtaz şahsiyetleri olarak kabul eder. Allah Teâlâ'nın insanın özüne vurduğu damga, Müslümanın boyasıdır. Müslüman, bu damgaya layık olabilmek için Hz. Peygamberin mutlak örnekliğinde hayatına Allah'ın boyasını aksettirerek iyi insan, güzel ahlak sahibi Halika ve mahlûka karşı görevlerini yapan sağlıklı bir insan olma yolunda gayret sahibi olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Akçay, Mustafa, "Sünnetullah, Fitratullah, Sıbgatullah KavramlarınınAnlamlandırılışı Üzerine" *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 17/2008.
- Âşûr, Muhammed b. Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, ed-Dâru't-Tûnisîyye, Tunus, 1984.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh: Tâcu'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Şihâbüddîn Ebû Amr, Beyrut 1998.
- Çantay, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Elif Ofset, İstanbul 1992.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

- Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs: Nüzûl Sırasına Göre Kur'an Tefsîri*, çev. Şaban Karataş-Ahmet Çelen, Ekin Yayınları, İstanbul 2007.
- Ebû Ubeyde, Ma'mer b. el Müsennâ, *Mecâzu'l-Kur'an*, thk. Fuad Sezgin, Mektebetü'l-Hancî, Kahire trs.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul 1971.
- Ferrâ, Ebû Zekerriyya Yahya b. Ziyâd, *Meâni'l-Kur'an*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1983.
- Gölcük, Şerafeddin, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, İstanbul 1996.
- Hökelekli, Hayati, "Fitrat" *DİA*, İstanbul 1996.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed Râgıb, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Seyyid Kîlânî, D'aru'l-Marife, Beyrut trs.
- İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebi'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut 1969
- İbn Küteybe, Ebû Muhammed Abdullab. Müslim, *Tefsîru Garibi'l-Kur'an*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar, Dâru'l-Kütübü'l İlmiyye, Beyrut 1978.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanü'l-Arab*, Dâru'l Meârif, Kahire trs.
- Kannûcî, Sıddık b. Hasen b. Ali el Hüseyin, *Fethu'l-Beyân fî Mekâsidi'l-Kur'an*, el-Metebetü'l-Asriyye, Beyrut 1992.
- Karaman ve diğr. *Kur'an Yolu* Türkçe Meâl ve Tefsiri, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Ankara 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillab Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006.
- Kutub, Seyyid, *fî Zilâli'l-Kur'an. Dâru'l-İlm, Diyarbakır trs.*
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri*, çev. M. Ali Kayanî ve diğr. İnsan Yayınları, İstanbul 1988.
- Mukâtil b. Süleymân Ebu'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullab Mahmud Şehâte, Müessesetü'l Târihi'l-Arabiyyi, Beyrut 2002.
- Öztürk, Mustafa, *Kur'an, Tefsir ve Usûl Üzerine Problemler, Tespitler, Teklifler*, Ankara Okulu İstanbul 2011.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyutlar, İstanbul 1997.
- Râzî, Ebû Abdillab Muhammed, b. Ömer Fahreddin, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1981.
- Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut 1980.
- Sanânî, Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, thk. M. Mustafa Müslim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd trs.
- Sinanoğlu, Mustafa, "Sıbgatullah", *DİA*, İstanbul 2009.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammedb. Cerîr, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, nşr. Abdullab b. Abdulmuhsinet-Türkî, Kahire 2001.
- Tûsî, Ebû Cafer Muhammed, *et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabiyyi, Beyrut trs.
- Uludağ, Süleymân, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, TDV Yay. Ankara 1997.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed, *Esbâbu Nüzûli'l-Kur'an*, thk. Kemal Besyûnî Zeğlûl, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut 1991.
- Zeccâc, Ebû İshak İbrahim b. Es-Seriyyi, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhû*, thk. Abdulcelîl Abdu Şelbî, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1988.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd Ali Muhammed, Mektebetü Abîkân, Riyâd, 1998.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

BİR AHLÂK MODELİ OLARAK HZ. PEYGAMBER (SAV)

Adem APAK¹

ÖZET

(Bir Ahlak Modeli Olarak Hz. Peygamber)

İslâmî kaynaklarda da hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazîlet ve rezîletleri birlikte ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ahlâkın yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli ve kibar davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlere ve bu sözlerin derlendiği eserlere edep veya âdâb da denilmiştir. İslâmî literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken, ahlâk ise daha geniş anlamda tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir. Şüphesiz İslâm ahlâkının asıl kaynağını Kur'ân ve onun ışığında oluşan sünnet teşkil eder. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe de kendisine yöneltilen bir soru münasebetiyle Hz. Peygamberin (s.a.s) ahlâkının Kur'ân ahlâkı olduğunu açıklamıştır. Binâenaleyh İslâm ahlâk düşüncesi ilhamını doğrudan Kur'ân ve Sünnet'den alır. Bu iki temel kaynak dinî ve dünyevî hayatın genel çerçevesini çizmiş, peşinden bu çerçeveyi esas alan amelî kurallarını belirlemiştir.

Hız. Peygamber (s.a.s) insanî vasıfları itibarıyla yumuşak huylu, ağırbaşlı, ciddi ve vakurdu. Şefkat ve merhameti, buna ek olarak yumuşak kalpliliği kişiliğinde birleştirmişti. Bunların yanı sıra hilm ve tevazu sahibiydi. Karşılaştığı eziyetlere ve haksız muamelelere karşı sabır ve tahammül gösterirdi, insan ilişkilerine riayet eder aralarında fark gözetmezdi. Dürüstlüğü ve ahde vefayı kişiliğini oluşturan önemli hasletler haline getirmişti. Pek çok üstün insanî özelliklerin arasında bu hasletlere yer verilmesi, onun peygamberlik görevini başarıya ulaştırmada önemli ölçüde yardımcı oldukları içindir. Hâsılı o, şahsiyetinin esasını teşkil eden bu ahlâki hasletleri, toplum liderinde bulunması gereken kimi üstün yetenekleriyle birleştiren Allah tarafından Kur'ân-ı Kerim'in ifadesiyle "güzel bir örnek" haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, Hz. Peygamber, Şefkat, Tevazu, Fazilet, Sünnet

Prophet Muhammed as a Model of Morality

In Islamic sources, the terms nature and moral are generally used to for express together the good and the bad habits, the virtues and the meanness. Besides morality, behavior and etiquette rules which concerning various areas of daily life such as eating and drinking, chatting, traveling, etc., decent and polite behaviors; advisable and short wise words of about them, works on which these words are compiled are called "edeb" or "âdâb". In the Islamic literatüre, morality that expresses mental and spiritual abilities in the wider sense of attitude and behavior has expressed the field of knowledge and and ideas to ensure the people's spiritual perfection, while the decency term has been used on special areas of behavior since the earliest periods. Surely, the real source of Islamic morality is the Qur'an and the sunnah that occurs in its light. Thus Aisha the mother of believers, on a question asked to her explains that morality of the Prophet Muhammad is the Qur'an. Consequently, Islamic moral thought takes its inspiration directly from the Qur'an and Sunnah. These two basic sources draw the general framework of religious and secular life and then they have determined the rules of conduct based on this framework.

The Prophet Muhammed as human characteristics is soft-tempered, dignified, serious and staid. He have combined affection and compassion, soft-hearted in his personality. Besides these, he was possesses of gentleness and modesty. He shows patience and forbearance towards faced persecutions and unjust treatments. He respects human relations and do not distinguish between them. Honesty and loyalty are important qualities that make up his personality. The reason given to these features among

---

¹ Prof. Dr, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ademapak@hotmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

many superior human qualities is that they have provide a great help in achieving his prophetic mission. As a result, when he combines the moral goodnesses that form the basis of his personality with some of his superior abilities which must be found in the community leader, Allah has made him "a good example" by the expression of the Qur'an.

Keywords: Moral, Prophet Muhammad, Compassion, Humility, Virtue, Sunnah

Ahlâk Arapça'da seciye, tabiat, huy gibi manalara gelen hulk veya huluk kelimesinin çoğuludur. Sözlüklerde ise genel olarak insanın fizikî yapısı için halk, manevî yapısı için hulk kelimeleri kullanılmıştır.² İslâmî kaynaklarda da hulk ve ahlâk terimleri genellikle iyi ve kötü huyları, fazilet ve reziletleri birlikte ifade etmek üzere kullanılmış; iyi huylar ve faziletli davranışlar hüsnü'l-huluk, mehâsinü'l-ahlâk, mekârimü'l-ahlâk, el-ahlâku'l-hasene, el-ahlâku'l-hamîde, buna karşılık kötü huylar ve hareketler ise sũü'l-huluk, el-ahlâku'z-zemîme, el-ahlâku's-seyyie gibi tabirlerle karşılanmıştır. Ahlâkın yanında yeme, içme, sohbet, yolculuk gibi günlük hayatın çeşitli alanlarıyla ilgili davranış ve görgü kurallarına, terbiyeli ve kibar davranış biçimlerine, bunlara dair öğüt verici kısa ve hikmetli sözlerle ve bu sözlerin derlendiği eserlere edep veya âdâb da denilmiştir. İslâmî literatürde edep terimi ilk dönemlerden itibaren özel davranış alanları hakkında kullanılırken, ahlâk ise daha geniş anlamda tutum ve davranışların kaynağı mahiyetindeki ruhî ve manevî melekeleri, insanın ruhî kemalini sağlamaya yönelik bilgi ve düşünce alanını ifade etmiştir.³

İslâm öncesi Arap toplumu dil ve edebiyatında ahlâk kelimesine tesadüf edilmez. Ahlâk'ın tekili olan hulk tabiri ise nadiren kullanılmıştır. Bunun yerine iyi ahlâk manasına gelebilecek mürûe (mürüvvet) kelimesi tercih edilmiştir. O kadar ki, Câhiliyye döneminin en yüce hasleti olarak kabul edilen mürûe, kısaca insanlığın ve adamlığın kemâli olarak nitelendirilmiştir.⁴ Kişi için bu dereceye ulaşmış olmanın tezahürleri ise hilm, sabır, güçlü iken affetmek, yardım isteyenine yardımına koşmak, özellikle komşuya alâka göstermek ve zayıfları himaye etmek gibi hasletlerdir. Zikri geçen hususiyetleri kendisinde toplanmış olanlar kavimleri arasında en yüce makama ulaşmış kâmil adamlar olarak kabul edilmişlerdir.⁵ Ayrıca hayır, mâruf ve hak gibi ahlâkî muhteva taşıyan kavramlar ve câhiliyye erdemlerini ifade etmek üzere şecaat, kerem, sehâ, cûd, vefa gibi muhtelif tabirler ile bunların zıtlarının kullanımı da oldukça yaygındı. Ancak bütün bu kavramlar yüksek ve cihanşümül bir ahlâk anlayışını ifade etmekten tamamen uzak olup, daha ziyade dünyevî, bencil ve kabileci bir karakter taşımaktaydı. Nitekim Câhiliyye şiirinin önemli temsilcilerinden olan Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın şiirinde geçen beyitlerde Câhiliyye erdemlerinin başında yer alan yiğitliğin ne anlama geldiğine işaret eder: "O bir aslandır, pür-silâh, keçeleşmiş yeleleri; tırnakları kesilmemiş yiğittir: Zulme uğrayınca zâlimce karşılık verir. Zulme uğramazsa kendisi zulme başlar"; "Soyunu silahıyla savunmayan kişi zillate uğratılır. Ve insanlara zulmetmeyen zulme mâruz kalır".⁶

İslâm dünya görüşünün teklif ettiği ahlâk anlayışı câhiliyye döneminin ahlâk anlayışını temelden değiştirmiştir. Şüphesiz İslâm ahlâkının asıl kaynağını Kur'ân ve onun ışığında oluşan sünnet teşkil eder. Nitekim müminlerin annesi Hz. Âişe de kendisine yöneltilen bir soru münasebetiyle Hz. Peygamberin (s.a.s) ahlâkının Kur'ân ahlâkî olduğunu açıklamıştır.⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de eksiksiz bir ahlâk sistemi oluşturacak zenginlikte nazarî prensipler ile bunların pratik uygulamalara işaret eden örnekler verilmiştir. İlâhi kitapta ahlâk kelimesi yer almamakla birlikte, biri âdet ve gelenek, diğeri de ahlâk manasında olmak üzere iki yerde⁸ ahlâkın tekili olan huluk kelimesine rastlanır. Ayrıca pek çok âyette geçen amel teriminin alanı ahlâkî

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, X, 85-89.

³ Çağrıca, Mustafa, "Ahlâk", *DİA*, II, 1.

⁴ Firûzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb (817/), *el-Kâmûsü'l-Muhît*, Beyrut 1986, s. 66.

⁵ Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, IV, 574.

⁶ Zevzenî, *Şerhu'l-Mu'allakâi's-Seb'*, Beytur ts. (Dâru Sâdır), s. 84.

⁷ Müslim, *Müsâfirin* 139.

⁸ Suarâ, 26/ 137; Kalem, 68/4.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

davranışları da içine alacak şekilde geniş tutulmuştur. Bunun yanında yine birr, takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakîm, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi iyi ahlâklılık; ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, israf, fisk, fücür, hatîe, zulüm gibi kötü ahlâklılık ile aynı veya yakın anlam ifade eden birçok terim mevcuttur.

İslâm Peygamber (s.a.s) Kur'ân-ı Kerîm'de "üstün yaratılışlı" ve "en güzel örnek" olarak nitelenmiştir. Ayrıca Allah tarafından kıyamete kadar gelecek insanlara örnek bir şahsiyet, davranışlarından ders alınacak bir rehber olarak gönderilmiş⁹, hayatın her yönünü kapsayan üstün bir ahlâkla donatılmıştır.¹⁰ Allah Rasûlü (s.a.s) ortalama bir aile reisinden başlayıp devlet başkanlığına kadar devam eden hayat seyrinde üstün bir ahlâk ortaya koymuştur. Nitekim eşi Hz. Âişe, Rasûlüllah'ın (s.a.s) ahlâkının Kur'ân'dan ibaret olduğunu bildirmiş¹¹, kendisi de ahlâkî erdemleri tamamlamak üzere gönderildiğini bizzat ifade etmiş¹², imanın ancak güzel ahlâkla sağlanabileceğini bildirmiştir.¹³

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) öne çıkan ve bütün insanlara örnek olacak ahlâkî faziletlerini şu şekilde sıralamak mümkündür.

1. Emânet

Emin, emniyet ve emânet kelimeleri Arapça'da e-m-n kökünden gelir. Emin olmak, güvenilen, kendisine emniyet edilen demektir. İman ve mümin kelimelerinin kaynağı da aynı kelimedir. Dolayısıyla bu kelimedem emân, emânet, emniyet, gibi İslâm dininin pek çok kavramının türetildiğini görmek mümkündür.¹⁴ Bu terimin karşıtları ise, hain, anarşi, kâfir gibi dinde menfî anlama gelen kavramlardır. Bu nedendir ki, İslâm dini inananlarından bu kelimenin olumlu manalarını üstlerinde taşımalarını, zıt anlamlarından da şiddetle kaçınmalarını ister.

İnsanlık için her anlamda örnek bir hayat yaşayan Hz. Muhammed'in (s.a.s) İslâm öncesi dönemde en bilinen ve öne çıkan özelliği "emin" olmaktır. Bu sebeptendir ki Mekkeliler ona risâletinden çok önce Muhammedü'l-Emin adını vermişlerdi.¹⁵ Peygamberliğinden sonra da müşrikler kendisini emin olarak tanımlamaya devam etmişler, şahsına şair, mecnûn, sihirbaz, kâhin gibi sıfatlar yakıştırmaya çalışmışlarsa da, hiçbir zaman onu güvenilir olmamakla itham etmemişlerdir.¹⁶ Mekke'deki tebliğ süreci boyunca Hz. Peygamber'e (s.a.s) ve ona tabi olan Müslümanlara düşmanlık yapan, hatta hicret öncesinde onu öldürme girişiminde bulunan Mekkeliler müşrikler, ticaret amacıyla şehir dışına çıktıkları zaman ellerindeki nakit para ve kıymetli malları birbirlerine emânet etmek yerine, şehrin en güvenilir (emin) kabul ettikleri insanına, Hz. Peygamber'e (s.a.s) teslim etmişlerdir. Bu yüzden Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke'den Medine'ye hicretinde önce yanında bulunan emânetleri sahiplerine geri vermesi için Hz. Ali'yi kendi yerinde bırakmıştır.¹⁷

Emânet kelimesi aslında çok geniş anlamlara sahiptir. İnsanın en önemli görevi olan Allah'a kulluk vazifesinden, vücut ve ruh sağlığı, maddî-manevî sahip olunan varlık ve imkânlar, verilen görev, sorumluluk ve yetkilerden başlayıp korunması için bırakılan en küçük eşyaya varıncaya kadar her şey emânet dairesi içinde değerlendirilebilir.

Görevin ehline verilmesi de emânete riâyet prensibinin en temel esaslarından biridir. Çünkü emânete riâyet edilmesini beklemeden önce, o emânete riâyet edebilecek, emânet sorumluluğunu

⁹ Ahzâb, 33/ 21

¹⁰ Kalem, 68/4.

¹¹ Müslim, *Müsâfirîn*, 139.

¹² Muvattaa, Hüsnü'l-Huluk, 8.

¹³ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 15.

¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII, 21.

¹⁵ Süheylî, *Ravzü'l-Ünüf*, V, 240.

¹⁶ İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 288-289; Belâzürî, *Ensâb*, I, 133, 150.

¹⁷ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 124-126; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 228; Belâzürî, *Ensâb*, I, 260-261.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yüklenebilecek kişilerin tespit edilmesi gerekir. Bu hususun önemini Kur’ân-ı Kerîm şu şekilde ortaya koyar:

“Allah, size emânetleri ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz vakit adaletle hükmetmeni emrediyor. Allah size ne güzel öğüt veriyor. Şüphesiz Allah her şeyi bilen ve görendir”.¹⁸ Yine Kur’ân’da Müminûn sûresinde gerçek müminlerin özellikleri sıralanırken emânete riayet ve ahitleri yerine getirme de zikredilmektedir.¹⁹

Emânetlerin ehline verilmemesi, başka bir ifadeyle emânetin zayi edilmesi, şüphesiz cemiyette fesada ve anarşiye sebep olur. Böyle bir durum cemiyetler için yıkım demektir. Allah Rasûlü (s.a.s) bu hali kıyamet âlâmeti olarak nitelendirir:

“İşler ehil olmayan kimselere verildiği zaman kıyameti bekleyin”.²⁰

2. Doğruluk

Peygamberimiz İslamiyet’i tebliğ etmeye başladığı günlerden birinde Safâ Tepesi’ne çıkarak “Ey Kureyşliler, size şu dağın ardında düşman atlıları var, üzerinize baskın düzenleyecekler dersem buna inanır mısınız” diye sorduğunda, “Elbette inanırız, çünkü şimdiye kadar senin yalan söylediğini hiç duymadık dediler”.²¹ “Aslından onlar seni yalanlamıyorlar, fakat o zalimler açıkça Allah’ın âyetlerini yalanlıyorlar” âyeti de bu hususa işaret etmektedir.²²

Sıdk, yani doğruluk peygamberlerin en önemli özelliklerindedir. Kur’ân’da bu husus açıkça Hûd sûresinde ifade edilmektedir: “O halde sen maiyetindeki tevbe edenlerle beraber, emr olduğun şekilde dosdoğru ol. Aşırı gitmeyin. Çünkü O, ne yaparsanız hakkıyla görür”.²³

Kur’ân’da “Ey iman edenler, Allah’tan korkun ve doğrularla beraber olun” emriyle kullarından doğru insanlarla birlikte olmaları, onları desteklemeleri istenmekte²⁴, “Rabbimiz Allah’tır deyip doğruluğa yönelenlere hiçbir korku yoktur. Onlar mahzun da olmayacaklardır”²⁵ buyrulur da doğruların yardımcısının Allah olduğu açıkça beyan edilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.s) de doğruluğu ve doğru olanları övmüş, bunun tersi olarak yalanı ve yalancılığı da yermiştir:

“Doğruluk iyiliğe götürür, iyilik cennete götürür. Kişi doğrulukta devam eder durursa nihayet Allah nazarında doğru olarak yazılır. Yalan kötülüğe iletir, kötülükse ateşe götürür. Kişi yalan söylemeye devam ederse nihayet Allah katında yalancı olarak yazılır”.²⁶

“Hz. Peygamber’e (s.a.s); Ya Rasûlallah mümin korkak olabilir mi diye soruldu. Evet dedi. Cimri olabilir mi dediler, Evet dedi. Peki yalancı olabilir mi dediklerinde ise “asla” cevabını verdi”.²⁷

“Senin doğru söylediğine inanan bir adama yalan söylemen en büyük ihanettir”.²⁸

Doğruluk ve dürüstlük de sağlıklı ticarî hayatın da temelini oluşturur. Özellikle alış-verişlerde doğruluktan ayrılmamak, müşteriye aldatmamak, ölçüp tartarken hile yapmamak, satılan malın kusurunu müşteriye söylemek dürüstlüğün esaslarının teşkil eder. Nitekim Kur’ân’da alışverişlerde hile yapanlar şiddetli bir şekilde kınanmışlardır:

“Eksik ölçüp noksan yapan hilekârlara yazıklar olsun! Onlar insanlardan alırken ölçüp

¹⁸ Nisâ, 4/58.

¹⁹ Müminûn, 23/8.

²⁰ Buhârî, *İlim*, 2; *Rikak*, 35

²¹ Buhârî, *Tefsir’l-Kur’ân*, Suretü Tebbet, 1-3; Müslim, *İmân*, 355.

²² En’âm, 6/33.

²³ Hûd, 11/ 112.

²⁴ Tevbe, 9/ 119.

²⁵ Ahkaf, 46/13.

²⁶ Buhârî, *Edeb* 69; Müslim, *Birr* 103.

²⁷ Mâlik, *Muvatta*, *Kelam* 19.

²⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 71.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tarttıklarında tam, vermek için ölçüp tarttıklarında ise eksik ölçer ve tartarlar. Onlar düşünmezler mi ki, tekrar diriltilecekler! Büyük bir günde, öyle bir gün ki, insanlar o günde âlemlerin Rabbinin huzurunda divan duracaklardır”²⁹.

Allah Rasûlü (s.a.s) ticarete dürüstlüğün temini için sadece nasihatle iktifa etmeyip bizzat çarşıları denetlemiş, hatalı uygulamalara anında müdahalede bulunmuştur. Nitekim bir gün denetlemesi esnasında elini tahlil çuvalına daldırduğunda parmağına ıslaklık gelince satıcıya sebebini sorduğunda muhatabı yolda gelirken yağmur sebebiyle ticaret malının ıslanmış olabileceğini söyleyince bu defa kendisine “Neden o ıslak tarafı müşterinin görebileceği şekilde üste koymadın. Bizi aldatan bizden değildir” ikazında bulunmuştur.³⁰

3. Vefakârlık

Görülen iyilikleri unutmama, kendisine iyilikte bulunanlara misliyle veya daha güzeliyle karşılık vermeye vefa, bu şekilde davrananlara ise vefakâr adı verilir. İnsanda bulunması gereken huylardan ve ahlâkî güzelliklerden birisi de vefa duygusudur. Vefakârlığın zıddı nankörlük olup, iyiliğin kadirinin bilinmemesi veya iyiliğe karşılık kötülükle muamele bulunmak anlamına gelir.

Vefa aynı zamanda sevgide, dostlukta ve bağlılıkta sebat etmek demektir. İnsan için en büyük vefakârlık kendisini yaratan ve kendisine nimetler veren Allah’ı unutmayıp ona kulluk etmek, en büyük nankörlük ise kulun Rabbi’ni inkâr edip hayatını ona isyanla geçirmesidir. Allah, insanın bu özelliğine dikkat çekerek uyarılarda bulunur:

“Şüphesiz insan Rabbine karşı pek nankördür”.³¹ “Eğer şükrederseniz, elbette size (nimetimi) artıracam, eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çetindir”.³² “Allah’ın nimetine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helâk yurduna sürükleyenleri görmedin mi? Onlar cehenneme girecekler. O ne kötü karargâhtır”.³³ “Biz insana önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur”.³⁴

Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.s) de şöyle buyurur: “İnsana şükretmeyen kimse, Allah’a da şükretmez”.³⁵

Vefakârlık dostluk ve dayanışmayı sağlayacağından bu şekilde toplumda karşılıklı güven ortamı doğar. Fertler arasında vefanın bulunmadığı toplumlarda ise sosyal çözülme muhakkak olur. Vefakârlığın en büyük örneklerini şüphesiz Hz. Peygamber’in (s.a.s) davranışlarında görmek mümkündür. Nitekim doğduğu zaman kendisini sadece bir hafta emzirmiş olan Ebû Leheb’in cariyesi Süveybe hanımı sürekli olarak gözetmiş, vefatına kadar onun ihtiyaçlarını karşılamış, vefatından sonra da yakını olup olmadığını araştırmıştır.³⁶ Benzer şekilde çocukluğundan itibaren kendisine hizmet eden Ümmü Eymen’e de saygı göstermiş, sürekli olarak ona “Sen benim ikinci annem sayılırsın” sözleriyle iltifatta bulunmuştur.³⁷

²⁹ Mutaffîfîn, 83/1-6.

³⁰ Müslim, *İmân* 164; İbn Mâce, *Ticârât* 45.

³¹ Âdiyât, 100/6.

³² İbrahim, 14/7.

³³ İbrahim, 14/28-29.

³⁴ Lokmân, 31/14.

³⁵ Ebû Dâvûd, *Edeb* 11; Tirmizî, *Birr* 35.

³⁶ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, I, 109.

³⁷ Müslim, *Fedâil* 102.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Allah Rasûlü (s.a.s) çocukluğunda kendisine annelik yapan Ebû Tâlib'in eşi Fâtıma bint Esed'i ömrü boyunca hiç unutmamış, onu daima hayırla yâdetmiştir. Vefat ettiğinde çok üzülmüş, gömleğini ona kefen yapmış, sonra da onun kabrine yatmıştır. Ashâb kendisinden ilk kez gördükleri bu hareketinin sebebini sorduklarında şu cevabı vermiştir: "Ebû Tâlib ailesi içinde bana ondan daha fazla iyiliği dokunan olmamıştır. Ben ona cennet elbiselerinden birini giysin diye gömleğimi giydirdim. Yeri ısınsin diye de mezarına yattım" cevabını vermiştir.³⁸

Gerek hadis, gerekse siyer kaynakları Hz. Peygamber'in (s.a.s) başka pek çok vefa örneğini aktarmaktadır. Onun en fazla vefa gösterdiklerinin başında şüphesiz kendisine en büyük desteği sağlayan hayat arkadaşı Hz. Hatice (rah) gelir. Allah Rasûlü (s.a.s) Mekke dönemindeki tebliğ faaliyetlerinde her türlü desteği veren, çocuklarının annesi ilk eşi Hz. Hatice'yi hiçbir zaman unutmamış, sürekli olarak onun aziz hatırasını yâdetmiştir. Kendisine niçin sürekli eşinden bahsettiği sorulduğunda da şu cevabı vermiştir: "Allah bana ondan daha hayırlısını vermemiştir. Çünkü herkes benim peygamberliğimi inkâr ederken, o bana inandı. Herkes beni yalanlarken, o beni tasdik etti. İnsanlar mallarını esirgerken, o malıyla bana destek oldu. Ayrıca Allah bana ondan çocuk da nasip etti".³⁹

4.Şefkat ve Merhamet

Rahmân ve Rahîm sıfatlarıyla muttasıf olan Allah, merhamet ve şefkat duygusunu yarattıklarının en üstünü olan insanın fitratına da koymuştur. İnsanlar arasında ise bu duygu en üst düzeyde Allah'ın hidayet rehberi olarak gönderdiği peygamberlerde bulunur. Allah'ın kalplerine yerleştirdiği şefkat hissiyle peygamberler bütün gayretlerini ümmetlerinin kurtuluşu yolunda sarfetmişlerdir. Ümmetine acıma ve şefkat konusunda Allah elçisi ve peygamber olarak görevlendirilen ve âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.s) eşsizdir. Nitekim Kur'ân'da onun bu özelliğine işaret eder mahiyette "Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik" buyrulmuştur.⁴⁰

Allah Rasûlü (s.a.s), Cenab-ı Hakk'ın engin rahmetinin yeryüzündeki temsilcisi sıfatıyla bütün hayatı boyunca insanların İlahî rahmetten istifade etmesi için olağanüstü çaba harcamıştır. Öyle ki, dünya ve ahiret saadetine götüren, Allah'ın engin rahmetinden istifade etme yollarını gösteren mesajına bîgâne kalan, hatta inkâr edenlerin dahi hidayete ermeleri için gayret göstermiştir. Mekke liderleri zaman zaman zor durumda bırakmak bu sayede gerek toplum, gerekse inananları nazarında etkisiz hale getirmek için Hz. Peygamber'le (s.a.s) münakaşaya girişmişler, buna rağmen Allah Rasûlü (s.a.s) büyük ümitlerle onların görüşme çağrılarına yakın ilgi göstermiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.s) Mekke liderlerini davet yolunda kazanmak adına çok istekli davrandığı, onların gönüllerini almak için aşırı gayret gösterdiğine işaret eden âyetler bulunmaktadır.

"Eğer onların yüz çevirmeleri sana ağır geldiyse; bir delik açıp yerin dibine inerek yahut bir merdiven kurup göğe çıkarak onlara bir mucize getirmeye gücün yetiyorsa durma, yap! Eğer Allah dileseydi elbette onları hidayet üzere toplardı. O halde sakın cahillerden olma".⁴¹ "Ta Sin Mim. Bunlar, apaçık Kitab'ın âyetleridir. Ey Muhammed! Mümin olmuyorlar diye adetâ kendini helak edeceksin! Biz dilesek, onlara gökten bir mucize indiririz de ona boyun eğmek zorunda kalırlar. Rahmân'dan kendilerine gelen her yeni öğütten mutlaka yüz çevirirler. Onlar (Allah'ın âyetlerini) yalanladılar, fakat alay edegeldikleri şeylerin haberleri başlarına gelecek".⁴² "Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de onu güzel gören kimse, ameli iyi olan kimse gibi mi olacaktır? Şüphesiz Allah dilediğini saptırır, dilediğini hidayete erdirir. (Ey Muhammed!) Onlar için duyduğun üzüntüler yüzünden kendini helâk etme! Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını hakkıyla bilendir".⁴³ "Eğer

³⁸ İbn Abdilberr, *el-İstîâb*, IV, 1891.

³⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 117-118.

⁴⁰ Enbiyâ, 21/107.

⁴¹ En'âm, 6/35.

⁴² Şuarâ, 26/1-6.

⁴³ Fâtır, 35/8.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mümin olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”⁴⁴

Allah Rasûlü'nün (s.a.s) insanlara engin rahmeti öyle boyutlara ulaşmıştır ki sadece müminlerin değil, davetini inkâr edenlerin dahi bile hidayete ermeleri için çabalamıştır. Nitekim Allah'ın dinine davet etmek için yurtlarına gelen Allah elçisini kötü bir şekilde karşılayan ve şehrin ayak takımı insanlarını üzerine salan Tâif halkı için beddua etmek bir yana onlar hakkında Allah'a şöyle yalvarmıştır:

“Allahım, kuvvetimin yetersizliğini, çarelerimin tükenişini ve insanlarca horlanışımı sana havale ediyorum. Ey acıyanların en merhametlisi, sen horlananların Rabbi, Sen beni kime bırakacaksın? Üstüme saldıran uzak birilerine mi, yoksa başıma geçirttiğin bir düşmana mı? Eğer bana bir kızgınlığın yoksa aldırıyorum, ancak benim için afiyet vermen daha etkin ve etkileycidir. Yüzünün, kendisiyle karanlıkların açıldığı, dünya ve âhiretin düzgünleştiği nuruna sığınırım. Bana gazabının inmesinden, kızgınlığına düşmekten sana sığınırım, sadece senin rızamı isterim, yeter ki sen razı ol, çare de ancak seninle, güç de ancak seninledir”⁴⁵

Hz. Peygamber'in (s.a.s) eşi Hz. Âişe (rah) dinin emir ve yasaklarında Efendimizin ümmetine olan şefkatini şöyle ifade etmiştir: “Allah Rasûlü iki şey arasında muhayyer bırakıldığında mutlaka kolay olanı tercih etmiştir”⁴⁶ Yine Hz. Âişe (rah), Allah Rasûlü'nün (s.a.s) şöyle dua ettiğini nakleder: “Allah'ım, kim, ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara güçlük çıkarırsa sen de ona güçlük çıkar. Kim de ümmetimin işini üzerine alır da onlara yumuşak davranır, iyi muamele ederse, sen de onlara yumuşak davran ve güzel muamele buyur”⁴⁷

Allah Rasûlü (s.a.s) çocuklara karşı şefkat ve merhametle muamele edilmesini, bu hususta da onlar arasında adaletli davranılmasını, herhangi birine diğerleri aleyhine bir ayrıcalık tanınmamasını da özellikle hatırlatmış, anne babanın çocuklarına eşit muamele yapmasının, onların görevi ve çocukların da doğal hakkı olduğunu bildirmiş⁴⁸ “Çocukların senin üzerindeki haklarından birisi de, onlara eşit davranmandır”buyurmuştur.⁴⁹

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Hz. Muhammed (s.a.s), Cenab-ı Hakk'ın engin rahmetinin yeryüzündeki temsilcisi olarak bütün hayatı boyunca her şeyden önce bütün insanların ilâhî rahmetin en üstünü olan hidayetten istifade etmesi için olağanüstü çaba sarfetmiştir. Dünya ve âhiret saadetine götüren, Allah'ın engin rahmetinden istifade etme yollarını gösteren mesajına bîgâne kalan, hatta inkâr edenleri dahi yılmadan hidayete tabi olmaya çağırmıştır. Hz. Muhammed (s.a.s) diğer taraftan, bütün hayatı boyunca kendisine inananların güvenini temin etmek, onları huzurlu ve mutlu kılmak için de çok hassasiyet göstermiş, ashâbının üzülmemesi ve zarar görmemesi hususunda çok titiz davranmıştır. Bu da onun “rahmet ve merhamet” özelliğinin en güzel işaretidir.

5.Sabır

İnsanoğlu bir tezatlar dünyasında yaşamaktadır. Dünyada sık sık karşılaşılan tezatlardan biri de sevinç/mutluluk ve keder/hüzün ikilemidir. İnsanoğlu kendisine sevinç ve mutluluk veren pek çok tecrübe yaşayabildiği gibi, onu hüznü, ümitsizliğe ve kedere garkeden hadiselerle de karşılaşır. Yaşanan olumsuzluklar sebebiyle dünya hayatını zindan eden acı ve ümitsizliklerin tek ilacı ise sabırdır. Gözyaşlarının bollaştığı, hastalıkların fazlalaştığı, hüsrânların çoğaldığı felaket, acı ve ızdırabın peş peşe geldiği dünyamızda sabır insanlar için sığınılacak yegâne limandır.

⁴⁴ Yûnus, 10/99.

⁴⁵ İbn Hişâm, *es-Sîre*, II, 60-63; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 210-212; Belâzürî, *Ensâb*, I, 227.

⁴⁶ Buhârî, *Menâkıb*, 27; Müslim, *Fezâil*, 77.

⁴⁷ Müslim, *İmâre* 19.

⁴⁸ Buhârî, *Hibe* 12-13; Müslim, *Hibât* 9-19.

⁴⁹ İbn Mâce, *Ticârât* 67.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sıkıntı ve üzüntüler geldiğinde ise sabırlı olmak ve Allah'a güvenmek esas olmalıdır. Allah'a teslim olmuş ve onun rahmetine inanmış bir insan bunalıma ve ümitsizliğe düşmez. Zira inanmaktadır ki her şey Allah'ın gözetimi ve kontrolü altındadır. Bu hakikate işaret eden âyette şöyle buyrulur:

“Yeryüzünde vuku bulan ve sizin başınıza gelen herhangi bir musibet yoktur ki, biz onu yaratmadan önce, bir kitapta yazılmış olmasın. Şüphesiz bu, Allah'a göre kolaydır. (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeyesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye açıklıyor”.⁵⁰ Başına bir musibet geldiğinde müslümanın nasıl davranması gerektiği de Kur'ân'da açıkça ortaya konulmuştur:

“Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma ile deneriz. Sabredenleri müjdele! O sabredenler, kendilerine bir belâ geldiği zaman: Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz, derler. İşte Rablerinden bağışlamalar ve rahmet hep onlardır. Ve doğru yolu bulanlar da onlardır”.⁵¹

Allah Rasûlü (s.a.s) de bu hususta müslümanın nasıl tavır alması gerektiğine işaret eder:

“Başına bir musibet gelen Müslüman, Allah'ın emrettiği şekilde ‘Biz Allah'ın ve O'na döneceğiz. Allah'ım başıma gelen musibetin ecrini ver, bana bunun arkasından hayırlısını ihsan et’ derse, Allah ona hayırlısını ihsan eder”.⁵² Ebû Hüreyre'nin rivayetine göre Allah Rasûlü (s.a.s) şöyle buyurmuştur: “Allah buyurur ki, dünyada sevdiği bir dostunu aldığı zaman, (sabredip) ecrini Allah'tan bekleyen mümin kulunun katımdaki karşılığı cennettir.”⁵³

İnsan dünyaya imtihan için gönderilmiştir. Mülk sûresi'nde geçen “O ki, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır”⁵⁴ âyeti bu hususa işaret eder. Bu nedenle Allah hayat yolunda çeşitli vesilelerle kullarını farklı imtihanlara tabi tutmaktadır. “Andolsun ki biz, korku, açlık, mallardan, nefislerden ve ürünlerden bir miktar eksiltme ile sizi imtihan edeceğiz. Sabredenleri müjdele”.⁵⁵ Burada insanın imtihanı ile sabır peş peşe ifade edilmekte, zımnen imtihanı ancak sabreden kulların kazanabileceği beyan edilmektedir.

Başta peygamberler olmak üzere hiçbir insan hayatı boyunca zorluk ve sıkıntılardan azade olmamıştır. Dünyevî sıkıntılarla en fazla yüz yüze gelenler ise Allah'ın elçileridir. Hz. Muhammed (s.a.s) ömrünün neredeyse tamamını zorluk ve sıkıntılarla mücadele ederek yaşamıştır. “Musibetlerin çoğu enbiyâya, sonra evliyâyâ, sonra da derecelerine göre diğer insanlara isabet eder. Kişi dindarlığına göre imtihana tabi tutulur” hadisi de bu gerçeğe açıkça işaret eder.⁵⁶

Yukarıda zikredilen âyet ve hadislerde tavsiye edilen sabır, bir musibete katlanmak, tahammül etmek, başa gelene karşı ümitsizliğe düşmeden sükûnetle beklemektir. Yoksa yapılan haksızlıklara sükût etmek, her kötülüğe seyirci kalmak, zillete boyun eğmek, batıla ve fenalığa teslim olmak sabır değil, mesuliyetten kaçmaktır, yaratılış gayesi hilafına yönelmedir. Zira sabır, geri çekilme ve pasif bir davranış değildir. Sabır, hareket alanının en kısıtlı olduğu zaman dahi, direnmek, sıkıntılardan kurtulma çareleri aramak, çözüm bulmaya çalışmaktır.

6. Tevazu ve Sade Hayat

Sözlükte “kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek” anlamındaki vaz' kökünden türeyen tevâzu kibrin karşıtı olup kişinin başkalarını aşağılayıcı duygu ve davranışlardan kendini arındırmasını ifade eder.⁵⁷ Bu tabir Türkçe'de alçak gönüllülük sözüyle karşılanmaktadır. Kaynaklarda tevazu ile aynı veya yakın anlamda tezellül ve huşû' kelimeleri de geçmektedir. Kur'ân-ı

⁵⁰ Hadîd, 57/22-23.

⁵¹ Bakara, 2/155-157.

⁵² Müslim, *Cenâiz* 3; Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 22.

⁵³ Buhârî, *Rikak*, 6.

⁵⁴ Mülk, 62/2.

⁵⁵ Bakara, 2/155.

⁵⁶ İbn Mâce, *Fiten* 23.

⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, VIII, 397.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kerîm’de tevazu kavramı bulunmamakla birlikte başka ifadelerle tevazu konusuna değinen âyetler vardır. İyi toplumun niteliklerini anlatan bir âyetteki⁵⁸ “ezille” kelimesinin tevazu anlamına geldiği belirtilmiş, ayrıca ana babaya karşı ödevlerin yer aldığı diğer bir âyette⁵⁹ “cenâha’z-zül” tabiri tevazuda mübalağa ve tevazudan kinaye şeklinde yorumlanmıştır. Lokmân’ın oğluna nasihatlerini içeren âyetlerde tevazuun yüksek bir ahlâkî erdem sayıldığına dikkat çekilir.⁶⁰ Kaldı ki İslâm inancına göre gerçek anlamda büyüklük sadece Allah’a mahsustur.⁶¹

Tevazu kavramı hadislerde de geçer. Nitekim bir kısım hadis mecmualarında “Edeb, Birr, Zühd” gibi bu konudan bahseden özel bablar bulunur. Hz. Peygamber (s.a.s), mütevazı ve alçak gönüllü olup, kendisini övmekten ve kibirlenmekten hoşlanmazdı. Bu hususta kendisinden “Allah bana birbirinize karşı mütevazı olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını vahyetti” mealinde bir hadis rivayet edilmiştir.⁶² Ayrıca kibirli kişilerin cehennemlik olduklarını ifade etmiştir.⁶³

Allah Rasûlü (s.a.s) davranışlarıyla da pek çok tevazu örneği göstermiştir. Allah Rasûlü (s.a.s) bir vesile ile huzuruna gelen, ancak korkudan titreyen bir yabancıya şöyle demiştir:

“Arkadaş titreme, Ben bir kral değilim. Ben Kureyş’ten kuru ekmek yiyen bir kadının oğluyum”.⁶⁴

Toplumdaki her statüdeki insana karşı mütevazı davranış gösteren Hz. Peygamber (s.a.s), bu tavrına mütenasip olarak kendisi de son derece sade bir hayat sürmüştür. Nitekim Hz. Ömer onun evini ziyareti sonrasında gördüklerini şöyle anlatır:

“Allah Rasûlü bir hasırın üzerine yatmıştı. Öyle ki kuru hasır onun yüzünde iz bırakmıştı. Bir köşede bir kap içinde bir ölçek arpa unu vardı. Onun yanında çivi üzerinde asılı bir su kırbaşı bulunuyordu. Hepsisi bu. Manzarayı görünce gözyaşlarımı tutamadım. Allah elçisi niçin ağladığımı sorduğunda, ‘Ey Allah’ın Rasûlü, nasıl ağlamayayım. Bizans ve İran hükümdarları dünya nimetleri içinde yüzüyorlar. Allah’ın peygamberi ise kuru bir hasır üzerinde yatıyor’. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle cevap verdi:

“Ey Ömer, istemez misin ki, bu dünya onların, âhîret ise bizim olsun”.⁶⁵

Hz. Peygamber (s.a.s) aşırı iltifattan ve övülmekten de son derece rahatsız olurdu. Nitekim “Hristiyanların Meryem oğlu İsa’yı batıl ve aşırı surette methettiği gibi, sakın sizde beni övme yarışına girmeyiniz. Şüphesiz ben ancak bir kulum. Onun için bana Allah’ın kulu ve elçisi deyiniz”⁶⁶ sözleriyle bu konuda muhataplarını uyarmıştır. Ölüm döşeginde iken de peygamberlere aşırı övgüde bulunan hatta bu sebeple onların kabirlerini mabed edinenleri ağır bir dille yermiş, Müslümanları böyle bir davranıştan sakındırmıştır.⁶⁷

Görülüyor ki Hz. Peygamber (s.a.s) insanî vasıfları itibariyle yumuşak huylu, ağırbaşlı, ciddi ve vakurdu. Şefkat ve merhameti, buna ek olarak yumuşak kalpliliği kişiliğinde birleştirmişti. Bunların yanı sıra hilm ve tevazu sahibiydi. Karşılaştığı eziyetlere ve haksız muamelelere karşı sabır ve tahammül gösterirdi, insan ilişkilerine riayet eder aralarında fark gözetmezdi. Dürüstlüğü ve ahde vefayı kişiliğini oluşturan önemli hasletler haline getirmişti. Pek çok üstün insanî özelliklerin arasında

⁵⁸ Mâide 5/54.

⁵⁹ “Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et”. (İsrâ 17/24).

⁶⁰ “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez. Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkinini merkeplerin sesidir”. (Lokmân 31/18-19).

⁶¹ Câsiye 45/37.

⁶² Müslim, *Cennet* 64; Ebû Dâvûd, *Edeb* 40; İbn Mâce, *Zühd* 16, 23.

⁶³ Buhârî, *Edeb* 6; Müslim, *Cennet* 46.

⁶⁴ İbn Mâce, *Et’ime* 30.

⁶⁵ Müslim, *Talak* 30.

⁶⁶ Buhari, *Enbiyâ* 48.

⁶⁷ Buhârî, *Salât* 55; Müslim, *Mesâcid* 19-23.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

bu hasletlere yer verilmesi, onun peygamberlik görevini başarıya ulaştırmada önemli ölçüde yardımcı oldukları içindir. Hâsılı o, şahsiyetinin esasını teşkil eden bu ahlâki hasletleri, toplum liderinde bulunması gereken kimi üstün yetenekleriyle birleştiren Allah tarafından Kur'ân-ı Kerîm'in ifadesiyle "güzel bir örnek" haline getirilmiştir.⁶⁸

KAYNAKÇA

Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir (279/892), *Ensâbü'l-Eşrâf*, I, (thk. Muhammed Hamidullah), Jerusalem, 1963.

Cevad Ali, *el-Mufassa fî Tarihi'-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1993.

Çağrı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, II, 1.

Firuzâbâdî, Ebu't-Tâhir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed (817/1415), *Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut 1986.

İbn Abdilberr, İbn Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed (463/1071), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, I-VI, Kahire ts, (Dâru Nehdati Mısır).

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik el-Himyerî (218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ-İbrahim el-Ebyârî-Abdülhâfiz Şelebî), I-IV, Beyrut ts.

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemalüddin Muhammed b. Mükrim (771/1369), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Beyrut ts. (Dârus-Sâdır).

İbn Sa'd, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-VIII, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

Süheyfî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (581/1185), *Ravdu'l-Unuf*, (thk. Abdurrahman Vekil), I-VIII, Kahire 1967.

Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 159-172.

Zevzenî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ahmed (486/1093), *Şerhu'l-Mu'allakâi's-Seb'*, Beyrut ts. (Dâru Sâdır).

---

⁶⁸ Uğur, Mücteba, "Asr-ı Saadette Sosyal Hayat", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*, I, 159-172.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

TEBLİĞ VE İRŞATTA MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Adnan DEMİRCAN¹

ÖZET

Hiz. Muhammed'in (sas) beşeriyet vasfının yanında en önemli özelliği elçi olarak son ilahî mesajı insanlığa ulaştırmasıdır. Onun bu görevini yerine getirirken zamanla ilahî yönlendirmelerden ve edindiği deneyimlerden hareketle daha başarılı çalışmalar yaptığı muhakkaktır. Böylece peygamberliğin ilk günleriyle son günlerindeki deneyiminin aynı olmadığı ifade edilmelidir.

Allah Elçisi (sas), muhataplarıyla ilişkilerinde bazı tebliğ yöntemleri kullandığı gibi, muhatabının seviyesine, bilgisine, ortama ve koşullara göre farklı yaklaşımlar ve tavırlar ortaya koymuştur. Onun konuşmasına dikkat etmekten, başkasına rahatsızlık vermemek için bazı yemekleri yememesine, kıyafetine ve vücut bakımına kadar tebliği ve beşeri münasebetleri ilgilendiren konulardaki tutumu etkileyicidir. Esasen onun kullandığı tebliğ yöntemlerinin kendi zamanından ve bölgesinden bağımsız olmadığı açık olmakla birlikte hem Allah'ın Elçisi olarak örnekliği hem de insanların ve olguların birbirlerine benzemesi sebebiyle günümüz insanı için de birçok bakımdan örneklik teşkil edeceği açıktır. Hiz. Peygamberin bir tebliğci olarak faaliyetleri, sosyal ilişkilerde dikkat ettiği hususlar ve tebliğde kullandığı metotlara ilişkin birçok rivayet günümüze ulaşmıştır.

Anahtar Sözcükler: Hiz. Muhammed, tebliğ, irşat, davet, risalet.

Giriş

Hiz. Peygamber'in (sas) tebliğde bulunması, risalet görevinin olmazsa olmaz bir gereğidir. Ancak onun bu görevi ifa ederken yaptıklarını kişiliğinden, yaşadığı dönemden ve çevreden ayrı düşünmemek gerekir. Hiz. Peygamber'in tebliğdeki modelliğini ele alırken özellikle onun kişiliği ve bunun tebliğ faaliyetine yansımaları üzerinde durmaya çalışacağız. Allah Elçisi'nin (sas) insanlarla ilişkilerinde İslâm vahyinin gelişinden önce de dikkat çekici olan karakterinin etkisi göz ardı edilmemelidir. Bu sebeple Hiz. Peygamber'in tebliğini beşeri münasebetlerinden ayıramayız.

Hiz. Peygamber'in (sas) risalet göreviyle görevlendirildiği kırk yaşına kadar, yaşadığı Mekke'de ticaret yapmış, evlenmiş ve birçok insanla farklı sosyal, siyasî ve ekonomik ilişkileri olmuştu. Bütün bu tecrübeleri ve geçmişine ait birikimini yok sayarak risaletin başlangıcını tecrübe ve birikimlerinin sıfır noktası olarak değerlendirmek doğru olmaz. Bundan dolayı onun risalet görevini ifa ederken geçmişteki tecrübelerini ve ilişkilerini kullandığı göz ardı edilmemelidir. Nitekim ilk Müslümanlar arasında geçmişte arkadaşı olan ve onu yakından tanıyan kişilerin öne çıktıkları görülmektedir. Öte yandan Allah Resûlü'nün açık tebliğe başlamasından sonra ona inanan muhataplarının ondan nübüvvetine ilişkin özel bir kanıt istemeden, ona duydukları güvenden hareket ettikleri anlaşılmaktadır.

Hiz. Peygamber, temel görevi olan Kur'ân'ı tebliğ ederken hitabının merkezine Kur'ân'ın kendisini oturtuyordu. Mesajını Kur'ân okuyarak veriyor; insanların ilgisini Allah'ın kelamına çekiyordu. Zamanla Hiz. Peygamber'in vahyin anlaşılmasına matuf örnekleri çoğalttığı ve doğrudan vahiy olmadan da vahye ilişkin mesaj verdiği bilinmektedir. Meseller, sorular ve sorulara cevaplar, hutbe ve hitabeleri bunları göstermektedir.

Hiz. Peygamber'in muhataplarının tepkisi, seviyesi, onunla iletişim kurma arzuları gibi tebliğ ortamına ve zamanına ait argümanları da kullanarak duruma göre farklı bir dil ve üslup kullandığı, ancak mesajın temel ilkelerinden asla taviz vermediği, bazı kişilerin Müslüman olmaları için en başından itibaren tebliğ ettiği mesajı değiştirme yoluna gitmediği bilinmektedir. Kuşkusuz böyle bir şey yapsaydı gerçek bir Resûl olamazdı.

Allah Elçisi'nin farklı boyutlarıyla dikkat çeken bir tebliğ hayatı vardır. Bu hayatın Kur'ân'da izlerini bulabileceğimiz yönleri olduğu gibi Kur'ân'ın işaret etmediği yönleri de bulunmaktadır. Bütün bunları dikkate aldığımızda Allah Elçisi'nin (sas) tebliğinin günümüz Müslümanına model olarak söylediği çok şeyler olduğu muhakkaktır.

---

¹ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı. adnandemircan@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

A. Allah Elçisi'nin Tebliğ ve İrşatta Etkili Bazı Özellikleri

Hız. Peygamber'in tebliğ ve irşatta insanları etkileyen birçok özelliğe sahip olduğu muhakkaktır. Burada onun kişiliğinin ve ahlakının temel özelliklerinin hepsini zikretme imkânımız olmadığı için bunlardan özellikle muhatapları üzerinde daha açık etkisi olan bazıları üzerinde durmakla yetineceğiz.

İstikamet: Tebliğin en etkileyici şekli Allah'ın rızasına uygun bir hayat yaşamaktır. Anlattığı ve bildirdiği emir ve nehiyleri kendi hayatında gösteren bir kişinin anlattıkları karşısındakini etkiler. Allah Elçisi'nin (sas) en önemli özelliklerinden biri Allah'ın emirlerine olan bağlılığıydı. O, söylediklerini başkalarından bekleyen, ancak kendisi farklı davranan insanlardan değildi. Bundan dolayı söyledikleri muhatapları üzerinde çok etkili oluyordu.

Nezakat: Hız. Peygamber, muhatapı kim olursa olsun ona nezaketle muamele etmeye özen verirdi. Arapların cahiliyeyi övünç kaynağı olarak gördükleri bir ortamda Allah Elçisi'nin insanlara karşı nezaketi dikkat çekicidir. Muhatabının yaşı ne olursa olsun ona karşı kaba konuşmaktan kaçınırdı. Nitekim yüce Allah, kaba olması halinde insanların etrafından dağılmış olacaklarını ifade eder: “Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah'tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah'a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.” (Âl-i İmrân 3/159)

Tevazu: Hız. Peygamber, karşısındaki insanı etkileyecek bir tevazua sahipti. Onu tanımayan birisinin çevresindeki insanlardan ayırt etmesi zordu. Gündelik hayatında diğer Müslümanlar gibi yaşamaya önem verirdi. Onda kibrin en ufak izi bulunmazdı.

Güven: İslâm'ın ilk tebliğ döneminde ailelerinin baskılarına rağmen Hız. Peygamber'e iman eden insanları etkileyen en önemli özelliği Allah Elçisi'nin onlara verdiği güvendir. Zira o Emin Muhammed'ti. Konuştuğunda yalan söylemediğine inanan insanları tevhide davet ettiğinde ona iman edenler oldu. Bir kısmı Allah Elçisi'nin (sas) bu özelliğini bilmelerine rağmen başka saiklerle direndiler.

B. Allah Elçisi'nin Tebliğ ve İrşatta Dikkat Ettiği Bazı İlkeler

Allah Elçisi (sas) Allah'ın mesajını insanlara iletirken, hem hal ve tavırlarında mesajın değerine ve ağırlığına uygun davranır; hem de muhatabında bazı hususiyetlere dikkat ederdi.

1. Konuşma ve Davranışlarında Dikkat Ettiği İlkeler

Allah Elçisi'nin ahlaki davranışlarına yansıdığı gibi konuşmalarına ve hitabına da yansiyordu. Bu özellikleri de muhatabını etkileyen boyutuyla dikkat çekmektedir.

Güzel ve Anlaşılır Konuşma: Hız. Peygamber, konuşmasında özellikle sade, anlaşılır ve uzatmadan konuşmaya özen gösterirdi. Muhatabını bıktırmaktan özellikle kaçınırdı. Onun istemeyerek dinlemesine fırsat vermezdi. Sözü yerinde kullanması ve muhatabının anlayacağı açıklıkta konuşması onun önemli özelliklerinden biridir.

Kötü Söz Söylemekten Kaçınması: Hız. Peygamber'in insanlarla konuşurken nezih bir dil kullanması onun hitabının belirgin özelliklerinden biridir. Küfürlü konuşmaz, insanlara hakaret etmezdi. Kişilerin rahatsız olacakları sözlerden kaçınırdı. Öyle ki Müslüman olan akrabalarını rahatsız edebileceği için müşrikler hakkında kötü söz söylemekten sakındırırdı. İnsanlara lakap takılmasına izin vermez, istihza konusu yapılmalarını hoş görmezdi.

Sorulan Sorulara Cevap Vermesi: Hız. Peygamber'in en önemli özelliklerinden biri çirkin ve kötü söz kullanmaktan kaçınmasıdır. Araplar arasında küfürlü konuşmak yaygın olmasına rağmen o, bundan özellikle kaçınmış; hem yabancılara karşı hem de yakınlarına karşı bu tutumunu muhafaza etmiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ölçüsüz Şakadan Kaçınması: Hz. Peygamber insanı rencide edecek her tavırdan özellikle kaçınırdı. Yaptığı şakalar ders verici nitelikte olur; bir hakikate dayanırdı. İnsanları küçük düşürücü, alay konusu olmalarına sebep olacak şakalar yapmadığı gibi bunlara izin de vermezdi.

İnsanlara Lakap Takmaması: İnsanları kötü isimlerle çağırmak ve onlara lakap takmak Allah Elçisi'nin kaçındığı davranışlardandır. Zira bazı isim ve lakaplar rencide edicidir. Hatta Allah Elçisi, İslâm'dan önce verilmiş olan bazı isimleri şirk unsuru ihtiva ettiği için ya da çirkin kabul edildiğinden iptal etmiş, yasaklamıştır.

2. Muhatabıyla İlişkilerinde Dikkat Ettiği İlkeler

Hz. Peygamber farklı yaş, cinsiyet ve aidiyetlere sahip birçok insanla muhatap olmuştur. Bu ilişkilerinde Allah Elçisi'nin (sas) muhatabının durumunu ve beklentisini dikkate aldığı görülmektedir. Mesajın özünü değiştirmeden muhatabının durumuna göre konuşmasına dikkat eder, konuşmasını gereksiz ayrıntılara boğmaktan kaçınırdı.

Muhataba Değer Vermesi: Allah Elçisi, kadın-erkek her yaşta insanla muhatap olmuş ve onları İslâm'a davet etmiştir. O, muhatap aldığı kişiye kendisini değerli bir insan olarak hissetmesini sağlayacak şekilde davranırdı. Küçüklerle konuştuğunda onları ciddiye alır, hatta çocuklarla konuştuğunda eğilerek onlarla göz göze gelip öyle konuşurdu; böylece çocukları önemseydiğini onlara hissettirirdi.

Hz. Peygamber, muhatabının aidiyetine ya da yaşına göre farklı muamelede bulunmazdı. Aksine bütün muhataplarını ciddiye alır ve onlara değer verirdi. O, Mekke döneminin başlarında tebliğinin başarılı olmasında kabile liderlerinin getirdiği mesaja uymalarının ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bu tebliğ çalışmalarından birisinde İbn Ümmü Mektûm'un sorusuna cevap vermediği için Yüce Allah tarafından uyarılmıştır: “*Kendisine o âmâ geldi diye Peygamber yüzünü ekşitti ve öteye döndü. (Ey Muhammed!) Ne bilirsin, belki de o arınacak yahut öğüt alacak da bu öğüt kendisine fayda verecek.*” (Abese 80/1-4) Bu uyarının onun hayatında önemli karşılığını bulduğu muhakkaktır.

İnsanlara Zaman Ayırması: Hz. Peygamber'in temel görevi vahyi tebliğ etmek olduğu için bu yöndeki talepleri geri çevirmez, muhataplarına nasihat etmeye önem verirdi. Hatta bir ara kadınlar Allah Elçisi'nin kendilerine yeterince zaman ayıramadığını söyleyerek, haftanın belirli bir gününü hanımlara tahsis etmesini istemişlerdi; Allah elçisi de bu talebi dikkate almıştır.

Allah Elçisi, tebliğin Mekke döneminde tepkiyle karşılaşmasına rağmen reddedilmekten ve olumlu bir cevap alamamaktan dolayı karamsarlığa düşmedi. En sıkıntılı zamanlarında Allah'a yönelerek tevekkül içinde Allah'ın rızasına nail olmayı hedefledi. Allah'ın eğitimiyle tebliğ görevini daha iyi aşamalara taşıdı. Nitekim ilk zamanlarda gelen vahyi ezberlemek için yoğun bir çaba gösterdiği gibi müşrik liderlerinin Müslüman olması için büyük bir gayret gösteriyordu. Onun bu gayreti, hidayet elinde olmadığı uyarısıyla karşılanmıştı: “*Onları hidayete erdirmek sana ait değildir. Fakat Allah, dilediğini hidayete erdirir. Hayır olarak ne harcarsanız, kendiniz içindir. Zaten siz ancak Allah'ın rızasını kazanmak için harcarsınız. Hayır olarak her ne harcarsanız -hiç hakkınız yemeden- karşılığı size tastamam ödenir.*” (Bakara 2/272).

C. Allah Elçisi'nin Tebliğ ve İrşatta Kullandığı Bazı Yöntemler

Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşat faaliyetlerinde kullandığı birçok yöntem vardır. Burada hepsini zikretmemiz zor olsa da dikkat çeken bazı yöntemler hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Soru Sorarak Dikkatleri Çekme: Hz. Peygamber, bazen bir konuyu açmak istediği zaman muhataplarına konuyla ilgili bir soru sorar, onların görüşünü almak isterdi. Onu yakından bilen arkadaşları bu sorulara genellikle “Allah ve Resülü daha iyi bilir” şeklinde cevap vermeyi tercih ederlerdi. Bu girişten sonra Allah Elçisi anlatmak istediğini anlatır; böylece muhataplarının ilgisini diri tutardı.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Karşılaşılan Bir Durum Karşısında Uyarıda Bulunma: Hz. Peygamber (sas), muhataplarının davranışlarında bir yanlışlık gördüğünde onları rencide etmeden düzeltmeye özen gösterirdi. Bir insanın davranışını beğendiğinde genellikle ismini zikrederek onu onurlandırır. Ancak bir kişinin olumsuz bir davranışına vâkıf olmuşsa çoğu zaman isim vermeden genel bir konuşmayla davranışı eleştirirdi.

Müslümanların Allah Elçisi'nin yönlendirmelerine ihtiyaç duydukları, onun davranışlarını ve yaşantısını kendilerine ölçü aldıkları bir dönemde elbette Allah Elçisi'nin uyarıları ve yönlendirmeleri Müslümanlar için değerliydi.

Geçmişte Yaşanmış Olayları Anlatma: Kur'ân-ı Kerim'de yer alan kıssalar, geçmiş üzerinden Allah Elçisi'ni desteklemek üzere birçok örneğe yer verir. Bu yöntemi Hz. Peygamber de kullanmıştır.

Hikâyeler Üzerinden Mesaj Vermesi: Allah Elçisi (sas), bazen geçmişte meydana gelmiş olması muhtemel ise de zamanı ve yeri belli olmayan hikâyelerin anlatımına da önem vermiştir.

D. Allah Elçisi'nin Tebliğ ve İrşat İçin Kullandığı Zeminler

Allah Elçisi (sas), ilahî mesajı insanlara ulaştırmak ve hidayetlerine vesile olmak için bulabildiği meşru her yolu kullanmıştır.

1. Sosyal İlişkiler

H. Peygamber (sas), yaşadığı toplumun mensubu olarak insanlarla farklı düzeylerde ilişkiler kurmuştur. Muhatapları arasında Müslümanların yanı sıra diğer dinlere mensup insanlar olduğu gibi farklı cinsiyette, yaşta ve kabilelerden insanlarla da muhatap olmuştur.

İnsanlarla Bireysel İlişkileri: Allah Elçisi, Mekke'nin saygın ailelerinden birisinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş; henüz doğmadan babasını, altı yaşındayken de annesi kaybetmiş olmasına rağmen iyi bir çevrede yetişmiştir. Dedesinin ve amcasının himayesinde geçen günlerinde olgunlaşan kişiliği, ticaret yaptığı dönemde saygı duyulan bir şahsiyet olduğunu göstermiştir. Onun Muhammedü'l-Emîn olduğunu Mekkeliler biliyordu. Hem Mekke'de kurduğu ilişkilerinde hem de Medine'ye hicret ettikten sonra insanlar üzerinde bıraktığı etki, birçok kişinin ihtida sürecinde kolaylaştırıcı bir etken olmuştur.

Akrabalık İlişkileri: Akrabalarla iyi ilişkiler kurmak, onlara yardım etmek, ziyaretlerini ihmal etmemek, Allah Elçisi'nin önemseydiği, uyguladığı ve tavsiye ettiği görevlerdir. Zira akraba ilişkilerini insanlarla iletişim vasıtası olarak kullanmak önemlidir. Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (sas) "En yakın akrabana uyar." (Şuara 26/214) buyurarak tebliğe yakın çevresinden başlamasını emretmektedir. Yakınlarını ve çevresini ihmal etmiş bir kişinin başka insanları etkilemesi zordur. Ayrıca Yüce Allah özellikle ebeveynlerle ilişkilere dikkat edilmesini öğütlemektedir. Öyle ki onlara iyi davranılması ve herhangi bir rahatsızlığın hissettirilmemesi gerekir: "Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara "öf!" bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle." (İsrâ 17/23).

Allah Elçisi, yakınlarına değer verir, onların sorunlarıyla ilgilenir, onları ziyaret ederdi. Ancak onun akrabalarıyla iyi ilişkiler kurması onları kayırmayı meşrulaştırmasına sebep olmaz. Allah Elçisi, çevresindeki insanlara bunu hissettirecek şekilde davranmamaya özen göstermiştir.

Hısımlık İlişkileri: Evlilikler yoluyla kurulan sıhriyet insanların dayanışma ve muhabbetini artırır. Bundan dolayı Hz. Peygamber, Medine'de döneminde bazı kişilerle ve kabilelerle diyalog ortamlarını geliştirmek amacıyla evliliği tavsiye etmiştir. Evliliklerinde yakın akrabaları yerine diğer kabilelerden hanımlar tercih etmesi, Hz. Peygamber'in evlilikleri başka sebeplerin yanı sıra tebliğ amaçlı da kullandığını göstermektedir. Öte yandan Hz. Peygamber'e ziyarete gelen bazı kabilelerin Allah Elçisi'ne (sas) kendi kabilelerinden bir hanımla evlenmeyi teklif ettikleri ve bazılarıyla nikâhlandığı anlaşılmaktadır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Davetler: Allah Elçisi (sas), çeşitli vesilelerle bir yere davet edildiğinde özel bir sebebi yoksa davetlere icabet etmeye özen gösterirdi. Bu davetlerde yapılan sohbetler, konuşmalar ve nasihatler insanların ruh dünyasını etkileyecek nitelikte olabiliyordu.

Taziyeler: İslâm toplumunda paylaşım önemlidir. Evliliğin duyurulması, ölü sebebiyle insanlara taziye dileklerinin iletilmesi önemsenmiştir. Hz. Peygamber, vefat eden gayrimüslim dahi olsa beşeri münasebetlerin bir gereği olarak ve insanlarla diyalog ortamları oluşturmak amacıyla taziyeye önem vermiştir.

Düğünler: Düğünleri bir araya gelme, mutluluğun paylaşılması ve diyalog ortamlarının oluşturulması için önemli bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Nitekim evlenenlere basit de olsa bir düğün yemeği vermelerini tavsiye etmiştir. Böylece hem evlilik duyurulacak, hem de insanların bir araya gelmesi suretiyle tebliğ ortamları oluşturulacaktır.

2. Doğrudan Tebliğ Araçları

Hz. Peygamber'in insanlara yönelik tebliğ ve irşat faaliyeti olarak bazı faaliyetleri bulunmaktadır.

Namaz: Hz. Peygamber, eğer yolculukta ya da Medine dışında değilse farz namazlarını mutlaka Mescid-i Nebevî'de eda ederdi. Yolculuklarında ya da başka yerlerde bulunduğu ise namazları cemaatle kıları. Namazlarda cehrî olarak okunan Kur'ân-ı Kerim, onun arkasında namaz kılanlar için önemli bir irşat aracıdır. Zira Allah Resûlü'nün arkasında namaz kılanlar, ilahî mesajı anlıyorlardı. Böylece namaz, sürekli bir tebliğ, irşat ve öğretim aracı oluyordu. Her gün beş vakit namazı Hz. Peygamber'in arkasında kılan bir Müslüman bu vakitlerin üçünde Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerim'den okuduğu ve bazen oldukça uzun tutulan Kur'ân'ı dinliyordu.

Kur'ân'ın ibadetlerde okunması sadece Müslümanlar için değil, ibadeti izleyen başka dinlere mensup insanları da etkileyebilirdi. Nitekim bazı kişilerin namazlarda okunan Kur'ân'ı dinleyerek Müslüman oldukları anlatılmaktadır.

Hutbeler ve Hitabeler: Hz. Peygamber, Mekke'de zaman zaman müşriklere yönelik yaptığı konuşmalarda tebliğ görevini yerine getirmeye çalışmıştır. Medine'ye hicretten sonra gerek Cuma hutbelerini, gerekse bayram namazlarında okunan hutbeleri tebliğ ve irşat aracı olarak kullanmıştır.

Kaynaklarımızda Allah Elçisi'nin sadece Cuma ve bayram namazları vesilesiyle değil, bunların dışında da birçok konuşma yaptığı ve bunlar üzerinden önemli mesajlar verdiği bilinmektedir. Hutbelerinin en meşhurları arasında Veda Hutbeleri zikredilmelidir. Veda Haccı sırasında birkaç yerde irat ettiği bu hutbelerde o güne kadar tebliğ ettiği mesajı adeta bir özet olarak tekrar sunarak insanları tebliğ ettiği hususunda şahit tutmuştur.

Sohbetler: Hz. Peygamber, gerek Mescid-i Nebevî'de gerekse davetli olduğu yerlerde ortam bulunduğu insanları sohbetleriyle irşat etmeye önem verirdi. Onun bazı insanlarla sohbet için bazı özel zamanlar ayırdığı da bilinmektedir. Mesela ikindi namazlarından sonra hane halkına zaman ayırırdı. Aile mensupları kalacağı evde toplanır, orada ailesiyle sohbet eder; onlara zaman ayırırdı.

İslâm'a Davet Mektupları: Allah Elçisi (sas), Arabistan'ın muhtelif bölgelerinde bulunan kabile liderlerini İslâm'a davet ettiği gibi çevre ülkelere de davet mektupları göndermiştir. Bu mektuplarda Allah'a imanın kişiyi kurtaracağı vurgulanmıştır. Gönderilen mektuplar bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır.

3. Siyasî ve Askerî Faaliyetler

Allah Elçisi'nin Medine'ye gidişinden sonra bazı siyasî ve askerî faaliyetlerin içinde olduğu bilinmektedir. Bu faaliyetleri de tebliğ ve irşadın zemini olarak kullanmıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Diplomatik Görüşmeler: Allah Elçisi (sas) kendisine başka ülkelerden ve bölgelerden gelen heyetleri ve özellikle hicretin 9. yılında yoğun bir şekilde Medine'ye gelerek Müslüman olduğunu bildiren Arap kabilelerinin heyetlerini kabul etmiş; onlara değer verdiğini hissettirmiştir.

Antlaşmalar: Hz. Peygamber, Medine'ye gittikten sonra Medine'de yaşayan Yahudiler gibi dinî gruplarla antlaşmalar yaptığı gibi birçok Arap kabilesiyle antlaşmalar akdetmiştir. O, antlaşmaları ve barış ortamını insanlara ulaşmanın ve iletişim kurmanın yolları olarak kullanmaya önem veriyordu. Bu sebeple birçok antlaşma akdettiği gibi bu antlaşmalara riayet etmeye önem verirdi. Diğer taraflar antlaşmayı bozmadıkça kendisi bozmadı. Antlaşmalara ihanet etmeyi nifak alameti olarak zikretmiştir. Barış antlaşmaları vesilesiyle birçok kişinin Müslüman olduğu bilinmektedir. Mekkelilerle akdedilen Hudeybiye Antlaşması'nın yürürlükte olduğu iki yılda birçok Mekke Müslüman olduğu gibi Hudeybiye'nin Mekkelilerin müttefiki Bekroğulları tarafından ihlal edilmesinden sonra Mekke, Hz. Peygamber'in planlaması ve çabasıyla savaş olmadan fethedilmiştir.

Gazve ve Seriyeler: Allah'ın Elçisi (sas), Müslümanların saldırıya maruz kalması ihtimalini ve tebliğ engellerini ortadan kaldırmak amacıyla gerektiğinde seriyeler göndermiş, bazen kendisi de ordunun komutanı olarak gazvelere çıkmıştır.

Allah Elçisi'nin seriyye ve gazveleri sadece askerî faaliyetler olmayıp, tebliğ yapmak, tebliğ alanı açmak ve tebliğe yönelik engelleri kaldırmaya yöneliktir. Nitekim Allah Elçisi, gazve ve seriyyeleri sürecinde birçok kabileyile görüşmeler yaparak için zemin hazırlamaya çalışmıştır. Öte yandan gazve ve seriyyelerde esir edilenlere karşı takınılan tutum, esaret sırasındaki gözlemleri, daha sonra Müslüman olmalarına vesile olabilmektedir.

4. Ticari Etkinlikler

Hz. Peygamber'in Mekke'de saygın bir insan olarak kabul edilmesinde ticarî faaliyetlerinin önemli bir yere sahip olduğu muhakkaktır. O, ticaretle hem insanlar arasında ilişki kurmayı hem de onları etkilemeyi önemsemıştır.

Sonuç

Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşad insanlık için bir rahmet olmuştur. O, tebliğiyle insanlığın kurtuluş reçetesini ortaya koymuştur. Müslümanların hayatlarının birçok alanında örnek almaları gereken Allah Elçisi'nin temel görevi olan risaleti nasıl yerine getirdiği ve Müslüman olan insanlarla nasıl bir ilişki kurduğu hususu dikkat çeken bir konudur. Zira günümüz Müslümanının en önemli sorunlarından biri, İslâm'ı anlatmada eksiklikleridir. Kuşkusuz bu konuda Allah Elçisi'nden alınacak dersler vardır. Ancak bu derslerin şekli taklitten ibaret olmaması, Allah Elçisi'nin zamanının koşullarına göre başarılı şekilde yürüttüğü tebliğ faaliyetlerinin günümüz koşulları da dikkate alınarak güncel hale getirilmesi gerekir.

Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşat faaliyetlerini ele aldığımızda mutlaka onun inancıyla uyumlu ahlaki ve davranışları öne çıkacaktır. Her şeyden önce yaşantısı ve davranışlarıyla insanlar üzerinde büyük bir etki bırakan Allah Elçisi, nezaketi, insanlara değer vermesi ve tevazuuyla muhatapları üzerinde büyük bir etki bırakıyordu. Böylece insanlar ona büyük bir güven duyuyorlardı. Onun karşısındaki verdiği güven insanların sığınağıydı.

Davranışları ve yaşantısıyla insanların saygısını kazanan Hz. Peygamber, muhatabını etkileyecek bir konuşmaya önem verir, ne sıkır, ne de insanların sorularını savsaklardı. İnsanları rencide etmemeye, onları kırmamaya özen gösterirdi.

Allah Elçisi, beşerî münasebetlerde etkili olabilecek birçok yöntemi kullanarak insanların gönlünü fethetmiş ve onları etkilemiştir. Muhatabının anlayışını ve koşulları dikkate alarak bunlar arasında hikâye anlatımından soru sormaya kadar birçok yöntemi kullandığı bilinmektedir.

Hz. Peygamber'in, sosyal ilişkileri, ibadet sürecini ve diğer faaliyetleri tebliğ ve irşat amacıyla kullandığı bilinmektedir. Böylece risalet görevini her an yerine getirme bilinciyle hareket ederek insanlığı aydınlatan son ilahî mesajı iletmiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

BİR SİYASÎ MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Prof. Dr. Şaban Öz*

Giriş: İslam-Siyaset İlişkisi

İslâm, ilk tebliğ anından itibaren sadece ölüm sonrası uhrevî işleri düzenleyen bir din hiçbir zaman olmamıştır. Bilakis en başından beri insanların yönetimleriyle ve bu yönetimin hukukî, iktisadî, askerî ve hatta ictimâî meseleleriyle ilgilenmiştir. Bu ilginin zamanla bir düşünce sistemi üretmesi de haliyle kaçınılmazdır.¹

İslâm'ın söylem ve pratik boyutu itibariyle seküler bir din olmamasına bağlı olarak gelişen siyasal dil, köken olarak Kur'ân'a, Hz. Peygamber ve sahabenin söz ve uygulamalarına dayanmaktadır. Ancak etkilenmeyi inkâr etmemekle birlikte bu dilin kökenlerini, İslâm öncesi Araplarına veya Hıristiyanlık, Musevilik, Şirk gibi İslâm'ın ortaya çıktığı günlerde o coğrafyada var olan çeşitli dinî inançlara bağlamının² bir parça zorlama olduğu düşüncesindeyiz. Zira siyaset dilinin bir toplumda oluşması için illa da bir yerlerden almasına gerek olmaması bir yana her toplum, her dönem, her millet, her inanç kendi siyasî dilini kendi coğrafyasında, kendi zamanda diliminde oluşturmuştur. Müslüman Arapların da bu konuda diğer zaman, coğrafya ve milletten farkları yoktur.

Bertrand Russel'in de ifade ettiği üzere, bir topluluğun sahip olduğu iktidar gücü sadece, o topluluğun insan kalabalığına, iktisadî kaynaklarına ve teknik gücüne değil, aynı zamanda inançlarına da dayanır.³ Bu yüzden de Müslüman devletlerin yönetimlerini doğru okumak ancak İslâm'ın temel umdelerini doğru anlamakla mümkün olabilir. Nitekim İslâm siyasetinde din-dünya ayrımı konusundaki farklı tartışmaların arka planında, yapılan okumaların ya modern algıların ya da bireysel kabullerin etkisi altında kalınması yatmaktadır. Oysa Hz. Peygamber, dini otoriteyle dünyevi otoriteyi kendi şahsında toplamıştı ve dinî alanla siyasî alanı birbirinden ayırmamıştı. Bilakis bunları birbirini gerektiren unsurlar olarak görmüş⁴ ve siyasetini bunun üzerine kurmuştu. Binaenaleyh çağdaş döneme ait olan “din-dünya ayrışması”nın (sekülerizm, laisizm) kavramsal çerçevede ne klasik dönemde ne de bizatihi İslâm'ın kendisinde bir karşılığının olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Binaenaleyh Batı tandanslı “din-siyaset” ilişkisi –ayrım veya birleştirme hiç fark etmez– İslâm'ın temel yapısı itibariyle sürdürülebilir bir tartışma değildir. İslâmiyet seküler/laik bir din olmadığı gibi, böyle bir sisteme/yaşam modeline onay verdiğini savunmak da ancak nassların ve Nebvî modelliğin ciddi bir tahrifi neticesinde ulaşılabilecek bir sonuç olabilir. Bütün bunlara bağlı olarak “siyasetten istiaze eden” bir din anlayışı, oldukça sınırlı çevrede ancak bireysel bir yaşam modeli olarak belki kabul edilebilir. Aksi halde kurumsal bazda bir ayrışmadan bahsetmek İslâm'ın temel verileri –Kur'ân, Siyer ve Sünnet– açısından olası değildir. En basit karşılığıyla “insanları yönetmek sanatı” veya “yönetmeye talip olmak” demek olan siyasetten, insanın her eylemine mutlaka bir karşılık (sevap/günah) tayin etmiş olan İslâm'ın uzak durduğunu kabul etmek pek tutarlı değildir. Hakeza bizatihi Hz. Peygamber'in uygulamalarında da din-siyaset şeklinde bir ayrımın yapılmadığını, sahabenin gündeminde böyle bir problemin olmadığını da kaydetmeliyiz. Kur'ân'ın ahkâm ayetlerini düşündüğümüzde zaten teoride de böyle bir ayrışmanın söz konusu olmadığı anlaşılacaktır. Netice itibariyle bırakın dinin siyasete karışmamasını –ki İslâm coğrafyasında bu hep tersi yönde olmuş siyaset dine karışmıştır–, siyaset karşısında sessiz kalması dahi mümkün değildir.⁵

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Siyer-i Nebî ve İslâm Tarihi Ana Bilim Dalı. Mail: sabanoz@hotmail.com

¹ İslâm'da siyasî düşünce tarihi konusunda bkz., Rayyis, Diyâuddîn, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev: Ahmed Sarıkaya, Nehir Yay., İstanbul 1990; Lewis, Bernard, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev: Ünsal Oskay, Phoenix Yay., Ankara 2007; Câbirî, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, Kitâbevi Yay., İstanbul 1997; Atay, Hüseyin, *İslam'ın Siyasal Oluşumu*, Atay ve Atay Yay., Ankara 1999.

² Lewis, 8.

³ Russel, Bertrand, *İktidar*, çev: Mete Ergin, Altın Kitapları, 2. Bsk., İstanbul 1976, 185. Her ne kadar Russel, bu inancı bağımsızlık olarak nitelendirmiş olsa ve Hz. Peygamber'in kurduğu iktidarı buna örnek gösterse de kabul etmek zorunda kaldığı bir gerçek vardır ki, o da Müslümanların hoşgörüsüyle hareket ettikleridir (bkz. Russel, 186-187). Russel, farkında olmadan kendi içinde çelişkiye düşse de, inancın iktidarı ele geçirmede rolü inkâr edilemez.

⁴ Durî, A. Aziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi -Bir Önsöz-*, çev: H. Yücesoy, İstanbul 1991, 76.

⁵ Öz, Şaban, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Muhammed”, *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ocak-Haziran 2017), 57-68, 59-60.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Burada dinin siyasete müdahil olmaması gerektiği yolundaki teze çok sık delil olarak getirilen “dinin siyaset üstü olduğu” söylemine de temas etmemiz gerekecektir. Öncelikle ifade edelim ki, din tartışmasız siyaset üstüdür. Yalnız bunun anlamı siyasete karışmaz demek değildir. İslâm, siyasete yön verir, şekillendirir, kendi prensipleri çerçevesinde dizayn eder. Aksi halde din ve siyasetin iki farklı kurum olarak kendi ideal ve prensipleri doğrultusunda birbirlerine karışmaksızın hareket ettiğini, kendi doğrularını ikame etmeye çalıştıklarını söylemek –takdir edileceği üzere– sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır.⁶

Câbirî'nin de ifade ettiği gibi, İslâm çağrısını, genel anlamda siyasî bir okumaya tabi tutmak mümkündür. Zira Kureyş ileri gelenleri, daha başından itibaren onu siyasî biçimde okuyup, ona karşı siyaset geliştirmişlerdir. Kureyş, bu çağrıyla, başta dini olmak üzere, birliğine, ekonomisine ve buna bağlı olarak da siyasî ikbaline bir tehdit olarak görmüş, meseleyi varoluş meselesi olarak değerlendirmiş ve buna göre mücadeleye girişmiştir. Haliyle Hz. Peygamber de bunlara karşı benzer siyaseti uygulamış, karşı tarafın stratejisine göre planlamalarını yapmıştır.⁷

Siyaset olgusunun iktidar ve muhalefet olmak üzere iki temeli vardır. Her iki temelin de nihai hedefi, ideolojileri doğrultusunda kendi etki alanlarındaki insanları yönetmektedir. Hiç şüphesiz bir yerde “iktidar erki” varsa, orada erkin uygulamalarından memnun olmayan ve bu uygulamalara alternatifleri olan yapıların da olması kaçınılmazdır. İktidarın yönetim algısına veya yönetim gücüne uygun olarak muhalefetin konumu da tabii olarak değişmekte, bazen legal bazen illegal çerçevede faaliyet göstermektedir. Demokrasi veya cumhuriyet (tabi ki gerçek anlamda) gibi yönetimlerde muhalefetin gücü önemsenirken, totaliter rejimlerde bırakın güçlenmesi, varlığı dahi vatanın birliği ve bütünlüğü için tehdit olarak algılanmakta ve ona göre de muamele edilmektedir.⁸

Bu tebliğimizde Hz. Peygamber'in Mekke (Muhalefet) ve Medine (İktidar) dönemlerindeki siyasî modelliği üzerinde duracağız. Amacımız, Hz. Peygamber'in siyasetinin karakteristik özelliklerini belirleyip siyasete dair prensiplerini ortaya koymaktır. Bu yüzden bazı vakaları tarihî çerçevesine bağlı kalmak kaydıyla siyasî okumaya tabi tuttuğumuzu belirtmeliyiz. Ancak bu okumayı yaparken, her ne kadar modern dönemlere ait kavramlar kullanmış isek de anakronizme düşmemek için okumayı tarihten bağımsız yapmadığımızı vurgulamamız gerekir.

I. Bölüm: Siyasî Muhalif Olarak Hz. Peygamber

İslâm siyaset geleneğinde Nebvî modelliğin yönetim algısında sebep ve gerekçe değişse dahi, muhalefete yer ve söz hakkının tanınmış olduğunu açıkça ifade etmeliyiz. Aslında bizzat kendi uygulamasıyla da Hz. Peygamber, muhalefetin nasıl bir yöntem ve dil kullanması gerektiğini göstermiştir. İşin ilginç yanı ise o gün için takip ettiği prensiplerin bugün dahi kitlelerin beklediği muhalefet için rehber niteliğinde olmasıdır. Çözüm üreten, ayrıştırmayan, alternatifleri olan, prensiplerine sadık, ölçülü, güvenilir bir muhalefetin ülkelerin yönetimine katkısının boyutları tartışmasız her türlü takdirin fevkinde olacaktır.⁹

A. Mekke Dönemi ve İktidarla İlişkiler

İslam öncesi Mekke ticari topluluğu içinde sürekli bir iktidar mücadelesi vardı. Bu mücadelenin doğurduğu Mekke içerisindeki siyasî gruplaşmalar, Mekke kervanlarının kendileriyle temas kurduğu Arap kabileleri ve kendi mallarını pazarlarına götürdükleri büyük güçlerle ilişkilerde de söz konusu oluyordu.¹⁰ Her ne kadar ekonomik sahiplikler Mekke yönetiminde söz sahibi olmak için önemli bir güç sağlasa dahi, Mekke yönetiminde kişinin etkisi iki şeye bağlıydı: Kişinin sülalesi ve kişisel nitelikleri.¹¹

Hz. Peygamber'in İslâm'ı tebliğe başlamasından bir müddet sonra Kureyş, şiddetle mücadeleye girişmişti. Burada Kureyş'in karşı çıktığının salt inanç olmadığı açıktır. Onlar kendi dinlerinin yok olmasından korktukları kadar, “gasbî yasaklamak ve zekât üzerinde ısrarla durmak

⁶ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 60.

⁷ Câbirî, 110.

⁸ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 58.

⁹ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 68.

¹⁰ Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev: Süleyman Kalkan, Kuramer Yay., İstanbul 2016, 28.

¹¹ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

suretiyle giderek daha da belirgin hale gelen sosyal adalet ilkesinin vurgulandığı bu yeni öğretinin, toplumlarının ticari menfaatlere dayanan yapısını tehlikeye” attığını da görmüşlerdi.¹² Bu da esasen İslâm’ın en başından beri sadece bir inanç sistemi olmadığını net bir şekilde göstermektedir.

Hız. Peygamber’in çağrısı toplumun çok cüzi bir kısmında kabul görse dahi bu durum Kureyş içerisinde otorite zaafını meydana getirmeye yetmişti. İslâm ortaya çıktığında “Devlet içinde Devlet” durumu mevzû bahis olmuştur: Müslümanlar Mekke’de, bütün iş ve ihtilâflarını çözülmesinde sadece Peygamberi yetkili görüyorlardı. O da, ülke unsuru müstesnâ, bir hükümdarın sahip olduğu bütün sıfat yetki ve dayanakları şahsında toplamış vaziyetteydi.¹³

Şunun altını çizmemiz gerekiyor ki, Kureyş’e devlet olma bilincini Hız. Peygamber kazandırmıştır. Daha önce resmî bir ideolojisi olmayan, vatandaşlarını ortak bir *ideada* toplamayı başaramayan Kureyş, henüz daha İslâm’ın Mekke döneminde, onları “*Muhammed düşmanlığı*” etrafında toplamayı başarmıştı. Öyle ki, artık Kureyş’in, meclislerinde ticaretten başka konuşacak konusu, geliştirmek zorunda olduğu stratejisi ve hatta stratejisinin tatbiki için bütçe hazırlaması, müttefikler bulması gerekiyor, devlet gibi davranma durumunda kalıyordu.¹⁴

İslâm’ın, Mekke toplumundaki yapısal değişimi mutlak manada gerçekleştirdiğini söylemek zordur. Ancak, tarihî Kureyş kabilesinde taşların yerinden oynadığı ve bir daha da yerine dönmeyeceği aşikârdı. Bu açıdan Mekke’deki Müslüman cemaatini, bir tanıtım grubu olarak değerlendirmek gerekir. Mekke pagan toplumu, Ka’be’ye doldurduğu sayısı yüzlere varan ilahın şahsında sergilediği hoşgörüyü, belki dinlerine olan bağlılıklarından, belki çıkar ilişkilerinden, belki atalarının tarihine olan saygısından yeni din mensuplarından esirgemişti. Onların ne okuduklarını anlıyorlar, ne de anlamak istiyorlardı. Anlamak istemiyorlar çünkü yeni dinî hareketi pazarlık payı olan basit bir iktidar mücadelesi olarak algılama gibi büyük yanılğı içerisindeydiler. Kureyş, Muhammedî kimlikte ve onun öncülüğündeki yeni toplumda müşahhaslaşan ilâhî öğretilere tepki göstermekte gecikmemiş, tepkilerini de hakaret, iftira, tecrit, işkence gibi yıldırma politikalarının her türüyle dışa vurmuş, toplumu çatışan iki kutup haline getirmekten çekinmemişti. Prensiplerini ekonomik, siyasî veya ırkî özelliklerin değil de ilâhî ölçütlerin belirlediği yeni Müslüman cemaati ve önderi bütün gayretlerine rağmen, varlıklarını Kureyş’e tescil ettirememişti.¹⁵

Hız. Peygamber’in Mekke dönemi mücadelesinde yozlaşmayı âdeta yaşamın bir parçası haline getiren Kureyş ulularına karşı nihai anlamda iknada başarılı olamadığını söylemeliyiz. Mekke, Kureyş yozlaşmasının merkez şehriydi ve dinî bağlamda olmamakla birlikte ahlak ve adalet çerçevesinde yozlaşma, kendi tanımlamalarıyla “atalarının yolundan ayrılmış sapkınlara” teslim olmamalarını gerektiriyordu.

B. Hız. Peygamber’in Muhalefet Modelliği

Burada üzerinde durmak istediğimiz husus, muhalefette bulunan Hız. Peygamber’in modelliğidir. “Hız. Peygamber’in muhalefeti” kavramının yanlış anlaşılmaya son derece müsait bir tanımlama olduğunu belirtmeliyiz. Zira Hız. Peygamber’in amacı iktidara gelmek, siyasî yönetimi ele geçirmek değil, tebliğle yükümlü olduğu dini, insanlara ulaştırmaktı. Bu durumda mevcut yaşam modeliyle, önerdiği yaşam modelinin çatışması kaçınılmaz oluyor, Kureyş, yeni harekete bütün gücüyle ve sahip olduğu bütün imkânlarıyla saldırıyordu. Kureyş’in Hız. Peygamber’in bütün söylemlerini “dinî” bir mahiyette değerlendirmedeği anlaşılmaktadır. Çünkü onların hem kendi içlerinde tehdit olarak bahsettikleri “birliğin dağılması” hem de davasından vazgeçme karşılığında teklif ettiklerinin siyasî erkle ilgili olduğu görülmektedir. Hatta sadece kendi iç bünyelerindekilere değil, dışarıdan gelenlere de aynı tehditleri/teklifleri sunuyorlardı. Binaenaleyh Hız. Peygamber’in çağrısı dinî bir çağrı da olsa kaçınılmaz olarak idarî/siyasî (sosyal adalet vurgusu gibi) bir içeriğe sahipti ve haklı olarak öyle de değerlendiriliyordu.¹⁶

¹² Fazlurrahman, *İslam*, çev: M. Dağ, M. Aydın, Selçuk Yay., 2. Bsk., Ankara 1992, 20.

¹³ Hamidullah, Muhammed, *Resulullah Muhammed*, çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, II. Bsk., İstanbul 1992, 185.

¹⁴ Öz, Şaban, “İlk Dönem İslâm Toplumunda Değişime Direnç Üzerine Teşhisî Bir Değerlendirme”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, (Ocak-Haziran 2009), 57-95, 61.

¹⁵ Öz, “İlk Dönem İslâm Toplumunda Değişime Direnç”, 62.

¹⁶ Öz, “Siyasî Muhalefet Modeli Olarak Hız. Peygamber”, 62. Hız. Peygamber ve muhalefet konusunda ayrıca bkz., Halefullah, M. Ahmed, *Hız. Muhammed ve Karşıt Güçler*, çev: İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Peygamber'i Mekke dönemindeki faaliyetlerine bakarak, “*merkezinde tevhidin yer aldığı ahlaki bir islah hareketinin öncüsü*”¹⁷ şeklinde tanımlamak yanlış olmaz. Hız. Peygamber'in, çağrısının mahiyet ve maksadını anlayamamış ve buna bağlı olarak vazgeçme teklifinde bulunan Kureyş'i reddetmesi, iktidar-din ilişkisi açısından bakıldığında, risalet vazifesine bağlılığındaki sadakati yanında, iktidar nimetleri uğruna temel değerler üzerinde pazarlık yapılamayacağını göstermesi bakımından da son derece önemlidir. O kendisi iktidar uğruna dini istismar etmediği gibi, başkalarının da verecekleri siyasi destek karşılığında kendi adından veya dinden nemalanmalarına izin vermemiştir.¹⁸

İktidarı temsil eden Kureyş'in tepki ve tavırlarına girmeksizin Hız. Peygamber'in Mekke döneminde geliştirdiği, dile getirdiği ve uyguladığı “muhalefet modeli/sünneti”nin temel prensiplerini zikretmek, hâdiseye derli toplu bir bakış açısı kazandırması açısından önemli olacaktır. Bu prensiplere geçmeden önce şunu önemle belirtmeliyiz ki, bunlar basit bir iktidar-muhalefet çekişmesinin doğurduğu stratejik adımlar değildir. Bilakis bir Peygamber'in dini tebliğ ederken takip ettiği yöntemlerdir. Aksi bir yaklaşım –tabi ki hâşâ kaydıyla– Hız. Muhammed'in nübüvvet kimliğini görmezden gelmek demektir. Hâdiseye tek yönüyle yani siyasî perspektiften baktığımızda bir muhalefet hareketi olarak değerlendirebileceğimiz Hız. Peygamber'in mücadele stratejisinde takip ettiği temel prensipler olarak şunları kaydedebiliriz:

a. Kendi Doğrularını Yerleştirmek: Hız. Peygamber'in söylemlerinde sadece şirki eleştirmek veya mevcut düzeni yıkmak yoktu. Bilakis yerine tevhidî düzenin şekillendirdiği “yeni bir yaşam modeli”nin inşası da vardı. Bu da hem bireyin hem de toplumun doğrularla yeniden yapılanmasının planladığını ifade açısından önemlidir.

b. Doğru Araçları Kullanmak: Maksada ulaşmak veya insanların çağrıya icabeti için; İslâm'ın haram kıldığı söylem ve eylemlerin araçsallığına başvurmamış, en sıkışık anlarda dahi buna müsaade etmemiştir. Belki de Hız. Peygamber'i ve dolayısıyla sonraki bütün tarihî süreçte Müslümanları diğer iktidar mücadelelerinden ayıran en önemli husus da bu olmuştur. Amaca ulaşmak için her yolu meşru gören bir mücadele örneği, İslâm'ın ve gerçek anlamda Nebvî modele tabi olan Müslümanların onaylayabileceği bir yöntem olmamıştır.

c. Ölçülü Vaatler: Hız. Peygamber'in kendisinden sonra idarenin onlara verilmesi karşılığında yardım önersinde bulunan Benî Âmir'e dahi “*şartlar gereği*” gerekçesiyle hiçbir vaatte bulunmaması¹⁹ dikkat çekicidir. Onun, ciddi baskı altında inançlarını korumanın derdinde olan insanlara dahi sabır, metanet ve geçmişteki mücadele örneklerini hatırlatmak haricinde bir vaat bulunmadığı görülmektedir.

d. Ümit Vermek: Hız. Peygamber mücadelesinin hiçbir aşamasında ümitsizliğe kapılmamış, başarısızlığı düşünmemiştir. Bunun verdiği moral gücünün katkısını görmezden gelmek mümkün değildir. Özellikle tartışmalı rivâyetlerde konu edilen bir takım vaatlerin bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Başka bir ifadeyle Hız. Peygamber, aşırı, uçuk vaatlerde bulunmuyor, bilakis çağrısına tabi olunması halinde gelecekteki nimetlerden bahsediyordu.

e. Alternatif Olmak: Aynı şekilde bu prensip de Hız. Peygamber'in neredeyse bütün hayatına yön veren bir davranışıdır. Yeni bireyin/toplumun inşasında alternatif geliştirmenin ne kadar önemli ve hatta hayati olduğu malumdur. Hız. Peygamber sadece inançta değil, hayatın bütün alanlarında “*gerekli olan*” alternatifleri her daim geliştirmiş, inananları alternatifsiz bırakmamış, başka bir ifadeyle hayatı tıkamamıştır.

f. Mücadeleci Olmak: Sabırla, metanetle ve uzun soluklu bir mücadeleyi göze alarak bu sürecin hiçbir aşamasında zayıflık göstermemek, yılmamak kayda değer önemli bir prensiptir. Zira liderin zayıflığının veya yılgınlığının bağlılara aksi çok daha yıkıcı ve yıpratıcı olmaktadır.

g. Yenilenebilir Strateji: Hız. Peygamber, çevrenin, karşıt güçlerin konumlarına, bağlılarının istek ve arzularına göre –tabi ki temel ilkelerle çatışmamak kaydıyla– yeni stratejiler geliştirmiş, değişimi takip etmiş ve böylece karşısına çıkan her soruna anlık çözümler üretebilmiştir. Statükoyu

¹⁷ Özdemir, Mehmet, “Hız. Peygamber'in Bazı Siyasi Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı”, *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 15-30, 17.

¹⁸ Özdemir, 18.

¹⁹ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbi, I-IV, Kahire tz., II, 424-425.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

temsil eden ve her geçen gün kitlelere ümit olmaktan uzaklaşan Kureyş iktidarı karşısında daima kendini yenileyen diri muhalefetin kazanacağı zaten çok geçmeden anlaşılmıştı.

h. Kuşatıcı Olmak: Hz. Peygamber, çağrısını sadece ileri gelenler, erkekler veya özgürler gibi belli kesimlerle sınırlı tutmamış, toplumun her kesimine vakit ayırmış, ilgilenmiş, sorunlarına el atmıştır.

i. Lider Duruşu: Mücadele süresi boyunca Hz. Peygamber'in şahsiyeti, karakteri ve ahlakı başlı başına bir örneklik sergilemektedir. Emanet, cömertlik, cesaret, doğruluk, vefa gibi ahlakî özellikler, tarihin her dönem ve toplumunda takdir edilen seciyelerdir. Hz. Peygamber'i tanımlamak için sık sık dile getirilen “yalancı bir yüzü olmaması” ifadesinin, çağrısının yaygınlaşmasında ve kabulündeki rolü dahi aslında lider duruşunun önemini göstermeye fazlasıyla yeterli bir argümandır.²⁰

Hz. Peygamber'in Mekke'de takip ettiği bu muhalefet stratejisinin başarılı olduğunu, en azından çağrının bütün Kureyş'e ulaştırıldığını ve Kureyş'in kabilevî dolayısıyla da siyasî birliğinin zedelendiğini söyleyebiliriz. Hicretle birlikte bu zedelenme resmiyete kavuşmuş ve artık Kureyş'in birlikten bahsetmesinin imkânı kalmamıştır. Bedr öncesinde Ebû Cehil'in Hz. Peygamber'den “birliğimizi dağıtan”²¹ diye söz etmesi Kureyş'in de bu parçalanmışlığı kabul ettiğini göstermektedir.²²

Hz. Peygamber'in Mekke dönemi muhalif modellüğünden, muhalefetin amacının illa da yönetimi ele geçirmek olmadığı, prensipleri/doğruları aktarma mücadelesinin de onun görevleri arasında olduğu, başka bir ifadeyle misyonun hedeften önce tutulduğu anlaşılmaktadır. Ancak bunun da sınırlı olduğu ve başarı için yeri ve zamanı gelince yeni açılımlara girişmenin zorunluluğu hicretle somutlaştırılmıştır. Ele aldığımız konu itibarıyla *Hicret*'in önemi, artık muhalefetin iktidara gelmiş olması itibarıyledir. Aslında Hz. Peygamber, Yesrib'te iktidara gelirken Mekke'de muhalefetine devam etmekteydi. Çünkü Ka'be ele geçirilmeden Hicaz'da kapsamlı bir iktidardan bahsetmek pek mümkün görünmüyordu. Üstelik Mekke ile bağlar kopartılmamış, dinî (şehirde esir tutulan Müslümanlar) ve ailevî (şehirde kalan Benî Hâşim ve diğerleri) ilişkiler devam ettirilmişti. Fakat asıl bağ Ka'be ve ona komşuluk yapan Kureyş'ti ve bütün bu ilginin sürekliliğini zorunlu kılıyordu. Kureyş açısından da eski muhalif yeni rakiplerine karşı ilginin daha az önemli olmamak kaydıyla varlığından söz edilmelidir. Zira farkında olmaksızın kontrol altında tuttıkları muhalefet, artık ticaret yolları üzerine oturmuş, bir şehrin üstelik kendilerine karşı pek de dostane hisler beslemeyen bir şehrin yönetimini ele geçirmişti. Son dönemlerde görmezden geldikleri insanları bu süreçte askerî ya da sivil, bir şekilde muhatap almak mecburiyetindeydiler. Nitekim Kureyş ikisini de deneyecek, askerî yollardan başarı elde edemeyince anlaşma masasına oturmak zorunda kalacaktı.²³

II. Bölüm: Siyasî Lider Olarak Hz. Peygamber

A. Medine Dönemi ve Hz. Peygamber'in Devleti

Hicretle birlikte İslâm çağrısı şehir toplumundan köy toplumuna (merkezden taşraya) taşınmış, Hz. Peygamber, yeni konum için kendi sistemini uygulamaya koymuştur. Şüphesiz Yesrib'in Medine olma süreci sanıldığı kadar en azından yazıldığı/anlatıldığı kadar kolay olmamıştır. Bir önceki Mekke dönemindeki fizikî tacizlerin yerini bu sefer yeni muhalif grubun (münafıklar) manevi tacizleri almıştır ki, bunun ağırlığını kıyaslamak pek de âdilane bir yaklaşım olmayacaktır.

Watt'ın da ifade ettiği gibi, Mekke ile Medine arasında siyasî yaklaşım farklılığı bariz bir şekilde görülmektedir ve İslâm'ın başarısı da aslında aradaki farklılıkları uyarlamadaki başarısıydı: “...Hem Mekke, hem de Medine'deki göçebe ahlakı ve anlayışı, çöl şartlarına ne kadar uygun olursa olsun, yerleşik topluluklar için yeterli olmadığını ortaya koyuyordu. Mekke'deki ana sıkıntı, muhtemelen bencil bireycilikti; Medine'de ise, üstün bir hukuk otoritesine olan ihtiyaç daha çok öne çıkıyordu. Bir anlamda, İslâm'ın büyük başarısı, göçebe ahlakını yerleşik şartlarında kullanılmak üzere değiştirmektir.”²⁴

²⁰ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 62-64.

²¹ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkîd (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzi*, I-III, thk., tkd: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984, I, 70.

²² Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 65.

²³ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 65.

²⁴ Watt, *Hz. Muhammed Mekke'de*, 190.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Öncesinde Medine bölgesinde bir devlet teşkilatı bulunmadığından, yeni kurulan bütün siyasî ve ictimai organizmalar, müesseseler, ihtiyaçları karşılayabilecek şekilde ortaya çıkarılmış ve elde edilen tecrübe ve karşılaşılan olaylara göre geliştirilmiştir.²⁵ Hz. Peygamber, Medine’de gelenek ve kabile düşüncesinin yerini tutmak üzere devlet ve kanun düşüncesini –din aracılığıyla– yerleştirdi. Kabul etmek gerekir ki, Dûrî’nin de ifade ettiği gibi, kabile dışındaki otorite, bedevilere yabancı gelen bir düşünceydi; onlar kabile geleneği dışında herhangi bir kanun tanımazlardı. Oysa İslâm, otoritenin yalnız Allah’a ait olduğunu, otoritenin ancak onun adıyla varolabileceğini belirterek, yönetimin adaleti gerçekleştirilmeyi ve ümmeti korumayı hedeflemesi gerektiğini açıkladı.²⁶

Hz. Peygamber’in Medine’de tesis ettiği devletin temel ilişkilerini Allah ile, birbirleriyle ve yabancılarla yani kendi dinlerinden olmayanlarla ilişkileri²⁷ olmak üzere üç kategoriye ayırmak mümkündür. Bizim burada üzerinde durmak istediğimiz haliyle iktidardaki yönetici olarak Hz. Peygamber’in, yönetimin her kesimiyle (vatandaş, muhalif, düşman) ilişkilerini yönetmedeki modelidir.

B. Hz. Peygamber’in Siyasî İktidar Modeliği

Hz. Peygamber’in Medine’de kurduğu siyasî organizasyonun başarısında bireysel yetenekleri olarak kaydedilebilecek; ileri görüşlülüğü, bilgeliği, bir idareci olarak becerisi, inceliği, idari ayrıntıları devredebileceği kişileri seçmedeki kabiliyeti²⁸ ve siyasî zekâsı²⁹ gibi hususiyetleri göz ardı edilmeyecek gerçeklerdir. Ancak unutulmaması gereken, bütün bu kabiliyet ve yeterliliklerin siyasî bir kişilikte aranan vasıflar olduğu gerçeğidir. Tarihte bu hususiyetlere sahip olup da başarısız olan çok nadir siyasî kimlik olduğunu söylemek mümkündür. Ne var ki, Hz. Peygamber’i bu kimliklerden ayıran husus, onun siyasî bir eğitim almadığı, siyasî bir geçmişi olmadığı dahası salt siyasî amaçları olmadığıdır. O bir devlet başkanıdır belki ama görevi devlet başkanlığı değil tebliğdir. Devlet başkanlığı, siyasî kimliği ancak mübellîğ göreviyle ilgisi kadardır. Bunu gözden kaçırdığımız anda onun hayatını basit bir siyasî liderin hayatına indirmiş oluruz ki, bu da hem yapılacak okumaların hem de geliştirilecek söylemlerin kökten tartışılmalı olmasına yeter sebeptir. Söylemek istediğimiz; Hz. Peygamber’in devletin siyasî gereklilikleri tarafından değil, nebevî misyon tarafından şekillendirilip yönlendirildiğidir.

Hz. Peygamber’in Medine dönemi yönetimindeki ilkeleri kendi vatandaşlarına karşı (iç siyaset), iç ve dış muhaliflerine karşı (dış siyaset) olmak üzere iki kısma ayırmamız mümkündür. Hz. Peygamber’in Medine’de kurduğu devletin yönetiminde (iç siyaset) takip ettiği prensipler olarak şunları kaydetmemiz mümkündür:

a. İstişare: Rivâyetlerde Hz. Peygamber’in istişareye en çok başvuran kişi olduğu kaydının eklenmesi son derece dikkat çekicidir. Kur’ân’ın da yönlendirmesiyle Hz. Peygamber, yaptığı/yapacağı her işte etrafındaki insanların görüşlerine başvuruyordu. İşte Hz. Peygamber’in devletin temel yönetim şekli de şurâydi.³⁰

b. Adalet: Hz. Peygamber’in kamuyla ilgili uygulamaları, doğal olarak yalnızca antlaşmalar yapmak veya zaruri olunca sefere çıkmakla sınırlı değildi. Taşındığı ahlaki misyon açısından bakıldığında, en az bunlar kadar, hatta bunlardan çok daha önemli bir başka görevi daha vardı ki, o da adaletin yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması idi.³¹ Bu yüzden de her ne olursa olsun bütün siyasî kararlarında adaletin gözetildiğini, asla taviz verilmediğini söylememiz gerekir.

c. Ahlakîlik: Hz. Peygamber’in risaleti, yukarıda da geçtiği üzere esas itibarıyla tevhid merkezli bir ahlakî ıslah hareketidir. O, tek başına siyaseti, ulaşılabilecek bir amaç olarak görmemiştir. Bu nedenle kendisine daha Mekke döneminde yapılan teklifleri geri çevirmiştir. Bununla birlikte içi; barış, kardeşlik, ahde vefa, adalet, hukukun üstünlüğü vb. temel ahlakî değerlerle doldurulmuş bir

²⁵ Hamidullah, *Resulullah Muhammed*, 186. İslâm’da devlet idaresi konusunda ayrıntılı bir çalışma için bkz., Hamidullah, Muhammed, *İslâm’da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşçu, Nur Yay., Ankara 1979.

²⁶ Dûrî, 76.

²⁷ Muhammed Gazalî, *Fıkhu’s-Sire Resulullah’ın Hayatı*, çev: Resul Tosun, Risale Yay., İstanbul 1991, 194.

²⁸ Watt, W. Montgomery, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev: Ünal Çağlar, Yöneliş Yay., İstanbul 2001, 247.

²⁹ Bkz., Fazlurrahman, 39.

³⁰ Dûrî, 76. Hz. Peygamber’in şûra ve müşaveresi konusunda bkz., Sönmez, Âbidin, *Resûlullah’ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılâb Yay., İstanbul tz.

³¹ Özdemir, 27.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

siyasetin, insanlığa hizmet için son derece lüzumlu ve önemli olduğunu bizzat kendi uygulamalarıyla göstermiştir.³²

d. Liyakat: Hz. Peygamber'in idarî görevlendirmelerde göz önünde tuttuğu bir çok hususiyet olduğu malumdur. Kabileler/aileler arası denge, tarihî kazanımlar, dinî konum gibi unsurları bu dikkat edilen hususlar arasında sayabiliriz. Ancak Hz. Peygamber, bunları daima yeterlilik/liyakat halinde göz önünde bulunduruyordu. Başka bir ifadeyle bu özellikler ancak atanacak şahsın liyakati halinde devreye giriyordu. Yoksa salt bir aileye mensubiyet atama için yeterli bir neden değildi.³³

e. Ahde Vefa: Hz. Peygamber'in, yönetimde göz önünde tuttuğu bir diğer prensip de ahde vefadır. Hz. Peygamber, Kur'an'da ortaya konduğu gibi bireysel ilişkilerde olduğu kadar, diplomatik ilişkilerde de ahde vefayı temel bir ahlakî düstur olarak görmüş ve uygulamıştır. Nitekim antlaşmalı olduğu hiçbir kabileyi ahde vefa konusunda hayal kırıklığına uğratmamıştır. Öyle ki, Hz. Peygamber'in kabilelerle yaptığı antlaşmalardan herhangi birini, ilk bozanın veya bozmak isteyeninin kendisi olduğuna işaret eden tek bir tarihî kayıt yoktur.³⁴

f. Onur: Hz. Peygamber, en başından itibaren gerek müntesiplerin bireysel gerekse de devletin kurumsal onurunu korumayı esas almış, devletin imkânlarını veya günün gereklerini değil, onurlu bir duruş neyi gerektiriyorsa öyle davranmıştır. Gönderdiği elçisinin öldürülmesi üzerine veya vergi memuruna saldırılması haberi üzerine ordu çıkartması veya sefer hazırlığına girişmesi işte bu kurumsal onuru korumaya matuf eylemleridir.

g. Uzlaşma: Bunu Resulullah'ın sünnetleri arasında üst sıralarda zikretsek sanırım abartmış olmayız. Tabi bu uzlaşmanın çerçevesini de yine tebliğ edilen dinin emir ve yasakları belirliyordu. Unutulmaması gereken husus, Hz. Peygamber'in İslâm'ın temel ilkelerine ters hiçbir uzlaşma önerisini kabul etmediğidir. Yine prensipler çiğnenmediği sürece Hz. Peygamber'in mücadele sürecinde ittifaklara açık olduğunu, ortak düşmana karşı sınırlı dahi olsa ittifaklar kurmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak bu ittifaklarda bir iki örnek hariç mutlak bir başarı sağlandığını söylemek güçtür.³⁵

h. Propaganda: Hz. Peygamber, çağrısını hem duyurma hem de savunma adına dönemin etkili propaganda araçlarını kullanmış ve hatta kullanılmasını tavsiye etmiştir. Özellikle de şiiri aktif olarak kullanan Hz. Peygamber ve Müslümanların karşıt güçlerin yöntemlerine başvurmaları dikkat çekici bir husustur.³⁶

Hz. Peygamber'in devlet yönetiminde bu prensiplere devamlı riayet ettiği, iktidarının temel yapıtaşları haline getirdiğini söyleyebiliriz. Bu maddeler arasında Kur'an'a uygunluk gibi bir madde koymama sebebimiz, zaten Hz. Peygamber'in tebliğiyle yükümlü olduğu Kitab'a muhalif hareket edemeyeceği gerçeğidir.

Konumuz açısından Medine döneminin bir diğer önemi ise artık iktidar da bulunan Hz. Peygamber'in muhalefete karşı tutumudur. Burada dış muhalefet artık Kureyş ve müttefikleri iken iç muhalefet ise Müşrikler, münafıklar ve Yahudilerdi. Her ne kadar Yesrib'te Müşriklerin kabilevî güçlerinin olmaması kurumsal bir şirk muhalefetinden bahsetmemizi engellese de münafık-Yahudi bloğunun bu alanda boşluk bırakmadığını, tam tersine oldukça güçlü dirençler sergilediklerini belirtmeliyiz.

Medine'deki münafık-Yahudi muhalefet koalisyonunun amacının iktidarı ele geçirmek, alternatif olmak gibi genel muhalefet hedeflerinden ziyade, ne olursa olsun iktidarı devirmek veya en azından ne kadar yapabilirlerse o kadar yıpratmak olduğu görülmektedir. Bu da onların aslında son derece yıpratıcı, zararlı ve dahası etik sınırları zorlayan bir muhalefet algısını benimsedikleri anlamına geliyordu.

³² Özdemir, 30.

³³ Hz. Peygamber'in atamaları, idaresi, dönemindeki meslekler vs. şeklindeki idari yapılanma konusunda teknik bilgiler için bkz., Kettânî, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir, *et-Terâtibu'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, I-III, çev: A. Özel, İstanbul 1990.

³⁴ Özdemir, 26.

³⁵ Uzlaşma ve ittifak konusunda bkz., Öz, "Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber", 63-64.

³⁶ Hz. Peygamber'in propaganda yöntemleri konusunda bkz., Öz, Şaban, "Hz. Peygamber'in Propaganda Siyaseti Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, XXIX, Bahar 2009, 109-122.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Burada söz konusu bloğun neler yaptıkları ve stratejilerinden çok Hz. Peygamber'in bu yıkıcı muhalefete karşı takip ettiği siyaset üzerinde duracağız. Her ne kadar kendisinin de muhalefet geleneğinden gelmiş olmasına binaen şahsî muhalefet tecrübesinin, bu siyasetinin temel yönlendirici unsuru olduğunu söylemek mümkünse de Hz. Muhammed, iktidarını koruma hevesinde olan bir devlet başkanı değil, mübelliği olduğu dini, kitlelere ulaştırmak derdinde olan bir peygamberdir. İşte bu yüzden onlara karşı izlediği stratejinin temelinde dinin ruhsat verdiği alan vardı ve her ne surette olursa olsun bu ruhsatın sınırlarını zorlama gibi ne bir hakkı ne de bir yetkisi vardı. Zaten bazı anlık duygusal söylemleri haricinde böyle bir teşebbüste de bulunmamıştır.

Medine'deki iç ve dış muhaliflere karşı (dış siyaset) Hz. Peygamber'in takip ettiği siyasetin temel özellikleri olarak şunları sayabiliriz:

a. Diploması: Hz. Peygamber özellikle Yahudilere karşı sürekli olarak diploması (görüşme) yolunu açık tuttuğu görülmektedir. Her ne kadar bu durumu Hz. Peygamber'in gücü ile ilintilendirip mecburî bir davranış modeli olarak sunmaya çalışanlar var ise de, Mekke'nin fethine kadar Müşrik ailelerin varlığı, ihanet edinceye kadar Benî Kureyza Yahudilerine dokunulmaması, ilk iki Yahudi kabilesinin çıkartılmalarının kabul edilmesi aslında mecburiyetlerin değil, prensiplerin, hukukun gözetildiğinin ispatıdır.³⁷

b. Müsamahakarlık: Hz. Peygamber'in sünnetinde önemli bir yer tutan bu kavramın “hoşgörü” ile alakasının olmadığını özellikle belirtmeliyiz. Hz. Peygamber'in Yahudi ve münafıkların menfi faaliyetlerine, söylemlerine karşı son ana kadar müsamaha gösterdiğini, söz hakkı tanıdığını ve hatta düşüncelerini dile getirme konusunda imkân sağladığını söyleyebiliriz. Ancak bu müsamahanın sınırı vardı ve tacizlerin doğrudan dini, devleti veya Müslümanların varlığını tehdit ettiği anda zararın önlenmesi için gerekli tedbirler alınıyordu. Nitekim şairler üzerine suikast timlerinin gönderilmesi, Mescid-i Dirâr'ın yıkılması, İfk'e karışanların cezalandırılması alınan bu zecri tedbirlere örnektir.

c. Affedicilik: Hz. Peygamber, özellikle münafıklar yaptıklarından pişmanlık duyup af dilemeleri halinde onları affetmiş ve yeni topluma entegre olmalarına yardımcı olmuştur. Tabi müsamaha gibi affetmenin de bir ölçüsü olduğu ve zayıflığa varan, sınırsız bir affetme mekanizmasının olmadığını belirtmeliyiz.

d. Yasallık: Hz. Peygamber'in Medine dönemindeki uygulamaları “*lâ yusef*” veya “*keyfa mâ yeşâ*” değil, bilakis hem Kur'ân ile hem de tüm paydaşların ortak katılımıyla belirlenen “Medine Vesikası” ile sınırlıydı. Böylece karşıt güçler de neyle sorumlu olduklarını veya hangi çerçevede hareket etmeleri gerektiğini biliyorlardı. Öyle ki, Hz. Peygamber'in duygusal davrandığı, intikam yeminleri ettiği durumlarda dahi, bağlayıcı olan bu unsurların devreye girmesi, Hz. Peygamber'e geri adımlar attırıştır.

e. Açıklık: Kriz anlarında önemli bir karar merci olarak sıkça başvurduğu istişareye gitmiş, bazen hakem müessesesini devreye sokmuş ve çıkan kararları kabul etmiştir. Bu da alınan kararların sorumluluğunu toplumla ve hatta muhalefetle paylaştığını göstermesi bakımından kayda değer bir husustur.

Bütün bunlar Hz. Peygamber'in, yönetimindeki şehirde gerilimleri azaltmak, muhtemel çatışmaları önlemek adına farklı seslerin kendilerini ifade etmesine izin verdiğinin de göstergesidir. Hz. Peygamber'in bu stratejisinin sonuçta başarılı olduğunu, yıkıcı konumdaki muhalefet hareketlerinin süreç içerisinde varlıklarını koruyamadıklarını söylemek mümkündür.³⁸

Sonuç

İslâmiyet, ne nüzul dönemi ne de tarihî süreci itibariyle sadece müntesiplerinin inanç ve ibadet hayatını düzenleyen bir dindir. Bilakis İslâm'ın karışmadığı, hakkında görüş ileri sürmediği veya sessiz kaldığı bir alan bütün iddiasıyla beraber henüz ortaya konulabilmiş değildir. Bu çerçevede İslâm'ın yönetim, devlet, idare, iktidar, muhalefet, parti, ideoloji gibi onlarca kavramı bünyesinde

³⁷ Hz. Peygamber'in diplomatik münasebetleri konusunda bkz., Sönmez, Âbidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılâb Yay., İstanbul tz.; Kapar, Mehmet Ali, *Heyetler -Hz. Peygamber Dönemi Diploması-*, Endülüs Yay., İstanbul 2017.

³⁸ Öz, “Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Peygamber”, 66-67. Resulullah'ın Ehl-i kitapla münasebetleri konusunda ayrıca bkz. Güner, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Fecr Yay., Ankara 1997; Resulullah'ın Müşriklerle münasebetleri konusunda bkz., Kapar, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yay., İstanbul 1993.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

barındıran siyaset olgusuyla ilgilenmediğini, oraya müdahil olmadığını veya müntesiplerine herhangi bir tavsiyede, öneride bulunmadığını söylemek pek kabul edilebilir değildir.

Böyle bir dinin mübelliği olan Hz. Peygamber'in de siyasetten müstağni kaldığını veya sadece şartlar gereği siyasetle ilgilendiğini söylemek hakeza tarihî zemine sahip olmayan iddialardır. Hem Kur'ân hem de nebevî misyon itibarıyla İslâm'ın siyasî bir söylemi, bir ideolojisi, bir sistemi ve bunların üzerine kurulduğu prensipleri (sünnet/modellik) olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Hz. Peygamber, tebliği sürecinde hem muhalefette hem de iktidarda bulunmuş, aynı zamanda iktidarla ya karşıtlık ya da sahiplik olarak ilişki içerisine girmiştir. Hz. Peygamber'in her iki durumda da Kur'ân temelli prensiplerle hareket ettiğini, maslahatları değil, değerleri öncelediğini görmekteyiz. Bu çerçevede İslam siyasî düşüncesi, hilâfet, monarşi, demokrasi, cumhuriyet vs. şeklindeki yönetimin ismiyle değil, yönetimin içeriğiyle ilgilenmiş; yönetimde adaleti, hukuku, liyakati esas almıştır.

Hz. Peygamber'in siyasî hayattaki modelliğini ele almaya çalıştığımız bu tebliğimizde de görüleceği üzere İslâm siyasî düşüncesinde, Hz. Peygamber'in modelliğine bugün için dünden çok daha fazla ihtiyaç hissedilmektedir. Üstelik İslâm siyasî düşüncesinin sadece kendi coğrafyası için değil bilakis tüm dünya, tüm insanlık için ihtiyaç olduğunun altını çizmeliyiz. Zira ne kadar ideolojik yaklaşımla suçlanırsak suçlanalım bugün demokrasi veya insan haklarının beşiği gibi gösterilmeye çalışılan Batı'nın aslında hiç de görüldüğü gibi olmadığı, kapitalist kaygılar haricinde neredeyse hiçbir insanî endişe taşımadığı, söz konusu kendileri dışındakiler olunca bütün değerlerini unuttuklarını görmekteyiz. Son olarak, Batı'nın sadece kendileri için geçerli olan güya değerleri yerine, zaten bizim kendi köklerimizde yer alan prensiplerimize dönmemiz, sonra da bütün insanlara ulaştırmamız tarihî görevimiz olduğunu kaydetmeliyiz.

Bibliyografya

- Atay**, Hüseyin, *İslam'ın Siyasi Oluşumu*, Atay ve Atay Yay., Ankara 1999.
- Câbirî**, Muhammed Âbid, *İslâm'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, Kitâbevi Yay., İstanbul 1997.
- Durî**, A. Aziz, *İlk Dönem İslâm Tarihi -Bir Önsöz-*, çev: H. Yücesoy, İstanbul 1991.
- Fazlurrahman**, *İslam*, çev: M. Dağ, M. Aydın, Selçuk Yay., 2. Bsk., Ankara 1992.
- Güner**, Osman, *Resûlullah'ın Ehl-i Kitap'la Münâsebetleri*, Fecr Yay., Ankara 1997.
- Halefullah**, M. Ahmed, *Hz. Muhammed ve Karşıt Güçler*, çev: İbrahim Aydın, Birleşik Yay., İstanbul 1992.
- Hamidullah**, Muhammed, *İslâm'da Devlet İdaresi*, çev: Kemal Kuşcu, Nur Yay., Ankara 1979.
- , *Resulullah Muhammed*, çev: Salih Tuğ, İrfan Yayınevi, II. Bsk., İstanbul 1992.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Abdulmelik b. Eyyûb el-Hımyerî (218/833), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk., şrh: M. es-Sekkâ-İ. el-Ebyârî-A. Şelbî, I-IV, Kahire tz.
- Kapar**, Mehmet Ali, *Heyetler -Hz. Peygamber Dönemi Diplomasi-*, Endülüs Yay., İstanbul 2017.
- Kapar**, Mehmet Ali, *Hz. Muhammed'in (sav) Müşriklerle Münasebetleri*, Esra Yay., İstanbul 1993.
- Kettânî**, Muhammed Abdulhay b. Abdilkebir, *et-Terâtibu'l-İdâriyye (Hz. Peygamber'in Yönetimi)*, I-III, çev: A. Özel, İstanbul 1990.
- Lewis**, Bernard, *İslam'ın Siyasal Söylemi*, çev: Ünsal Oskay, Phoenix Yay., Ankara 2007.
- Muhammed Gazalî**, *Fıkhu's-Sîre Resulullah'ın Hayatı*, çev: Resul Tosun, Risale Yay., İstanbul 1991.
- Öz**, Şaban, "Hz. Peygamber'in Propaganda Siyaseti Üzerine", *Ekev Akademi Dergisi*, XXIX, Bahar 2009, 109-122.
- , "İlk Dönem İslâm Toplumunda Değişime Direnç Üzerine Teşhisî Bir Değerlendirme", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 13, (Ocak-Haziran 2009), 57-95.
- , "Siyasî Muhalif Modeli Olarak Hz. Muhammed", *Siyer Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ocak-Haziran 2017), 57-68.
- Özdemir**, Mehmet, "Hz. Peygamber'in Bazı Siyasî Uygulamalarının Ahlaki Arka Planı", *İslâmiyât*, VI/1, (2003), 15-30

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Rayyis, Diyâuddîn, *İslamda Siyasi Düşünce Tarihi*, çev: Ahmed Sarıkaya, Nehir Yay., İstanbul 1990.

Russel, Bertrand, *İktidar*, çev: Mete Ergin, Altın Kitapları, 2. Bsk., İstanbul 1976.

Sönmez, Âbidin, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılâb Yay., İstanbul tz.

-----, *Resûlullah'ın Diplomatik Münasebetleri*, İnkılâb Yay., İstanbul tz.

Vâkıdî, Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (207/822), *Kitâbu'l-Meğâzî*, I-III, thk., tkd: Marsden Jones, Âlemu'l-Kütüb, III. Bsk., Beyrut 1984.

Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke'de*, çev: Süleyman Kalkan, Kuramer Yay., İstanbul 2016.

-----, *Peygamber ve Devlet Adamı Hz. Muhammed*, çev: Ünal Çağlar, Yöneliş Yay., İstanbul 2001

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İNSANÎ İLİŞKİLERDE MODEL OLARAK HZ. PEYGAMBER

Mahmut Kelpetin¹

Allah Teâla, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'den beri çeşitli dönemlerde toplumlara görev ve sorumluluklarını bildirmek üzere peygamberler gönderdi. Bilindiği gibi peygamberler, Allah'tan vahiy yoluyla aldığı bilgileri ve emirleri tebliğ etmek ve muhataplarını hak dine çağırarak görevlendirilmiş kimselerdi. Dolayısıyla onların bir yandan Allah'tan aldığı vahyi eksiksiz biçimde insanlara ulaştırma diğer yandan da alınan bu ilahî emirleri en güzel biçimde uygulayarak muhatap olduğu topluma örneklik etme vazifesi vardı.

Peygamberlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in hayatı ve şahsiyetine duyulan ilgi de bu noktada oldukça mühimdir. Kur'an-ı Kerim ve İslâm dininin Allah Resûlü'ne atfettiği önem ve değerle birlikte bu ilgi, ayrı bir önem kazanır. Esasında bu ilgi, bir müslümanın Allah'tan başka ilah bulunmadığına, Hz. Peygamber'in O'nun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik edip İslâm dinine girmesiyle başlar. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in görevinin mahiyetini açıklayan, hayat ve şahsiyetini öven âyet ve sûrelerle de müslümanın iman etmesiyle başlayan bu ilgisinin gelişmesini ve peygamberi içtenlikle benimsemesini sağlamıştır.² Özellikle müslümanın Allah ile birlikte Resûlullah'a itaat etmesi (Âl-i İmrân 3/32); onu herkesten fazla sevmesi (Ahzâb 33/6) ve örnek alması gerektiği (Ahzâb 33/21); peygamberin âlemlere rahmet olarak (Enbiyâ 21/107) ve güzel ahlâk üzere gönderildiği (Kalem 68/4); peygamberlerin sonuncusu (Ahzâb 33/40) olduğu çok sayıda âyette vurgulanmıştır. Bu nedenle müslümanların öncelikle Hz. Peygamber'e itaat edebilmesi ve hayatlarına örnek alabilmesi için Allah Resûlü'nü, sahâbe dediğimiz yakın arkadaşlarını, onların kendi aralarındaki münasebetlerini tanımaya ve bilmeye ihtiyacı vardır.

Peygamber efendimizin arkadaşlarına sahabe denir. Sâhibin çoğulu olan sahabe (tekili sahabî) kelimesi "bir kişiyle bir arada bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak" anlamındaki sohbet kökünden gelmektedir. "Ashâb", "sâhibü'n-nebî", "ashâbü'n-nebî", "ashâbü Resûlillâh", "ashâbü Muhammed" kelimesi de sahâbe ile birlikte sıkça kullanılmaktadır.³ Terim anlamıyla "sahabe" kelimesi, genel manada Allah Resûlü'nü görüp ona inanan kimseler için kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "sâhip"⁴ ve "ashap"⁵ kelimeleri sözlük anlamlarıyla birçok âyette geçmektedir (et-Tevbe 9/40; eş-Şuarâ 26/61). Hadislerde de "sahâbî", "sahâbe" ve "ashap" kelimeleri terim anlamlarıyla sıklıkla geçmektedir. Allah Resûlü, onlardan bahsederken: "Ashabımdan hiçbirini çekiştirmeyin"⁶; "Allah'ın benden önce bir topluma gönderdiği her peygamberin ümmeti içinde havarileri ve sünnetine tab i olup emirlerine uyan dostları vardır ..."⁷ "sahâbenin hayırlıları"⁸ gibi ifadeler kullanmıştır.

¹Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Tarihi Anabilim Öğretim Üyesi, mahmut.kelpetin@marmara.edu.tr

² Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzi", *DİA*, XXXVII, 319.

³ Kaynaklarda çok sayıda sahabî tarifi yapılmıştır: Meselâ, "Hz. Peygamber ile bir veya iki sene arkadaşlık yapan yahut onunla bir veya iki gazveye katılan kimse sahâbî kabul edilir." (Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986, s. 68-69); Vâkıdî'ye göre bir kimsenin sahâbî olabilmesi için bulûğ çağına ermesi gerekir (Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, s. 69). Ya da iman edip çok kısa bir süre de olsa Allah Resûlü'nü görenler sahâbî kabul edilebilir (Buhârî, "Fezâilü ashâbî'n-nebî", 1; İbnü'l-Cevzî, *Telkîhu fihûmi ehli'l-eser* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975, s. 101; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), Beyrut 1410/1989, VII, 5) Usûl-i fikh âlimlerinin sahâbe tarifi biraz daha farklıdır: Onlar, Hz. Peygamber'le altı ay veya daha fazla birlikte bulunmak, ilim öğrenmek maksadıyla yanına çokça gidip gelmek ve kendisinden hadis rivayet etmiş olmak gibi şartlar aramışlardır. Ancak kaynaklarda geçen bu tanımların her birinin kendi içinde eleştirilen noktaları vardır. Ayrıca bu tarifler sahâbe kavramını ve kapsamını oldukça daraltmaktadır. Bunun yerine İbn Hacer el-Askalânî'nin sahâbe tarifi olarak ortaya çıkan "Hz. Peygamber'e mümin olarak erişen ve müslüman olarak ölen kimse" (İbn Hacer, *el-İsâbe el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1390-92/1970-72, I, 6) görüşü genel manasıyla kabul edilmiş ve yeni tarifler buna göre yapılmıştır. Konu hakkında geniş bilgi için bk. Mehmet Efendioğlu, "Sahâbe", *DİA*, XXXV, 49.

⁴"Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, "Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber" diyordu..." bk. et-Tevbe 9/40.

⁵"İki topluluk birbirini gördüncü Mûsâ'nın arkadaşları, 'Eyvah yakalandık' dediler." bk. eş-Şuarâ 26/61.

⁶ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 221, 222.

⁷ Müslim, "İman", 80.

⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 294.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hız. Peygamber, Allah tarafından seçilmesine ve vahye muttali olmasına rağmen tevazuunu ve tabii halini hiç kaybetmemiş; arkadaşlarıyla olan münasebetlerinde onlardan biri gibi davranmıştı. Özellikle beşer olma özelliğine vurgu yapmıştı. Meselâ Hız. Peygamber kendisine “Ey Efendimiz, efendimizin oğlu, en hayırlımız ve en hayırlımızın oğlu!” şeklinde ifadelerle hitap edilince rahatsız olmuştu. Ardından da “Sakın şeytan sizi aldatmasın. Ben, Muhammed b. Abdullah’ım. Allah’ın kulu ve resulüyüm. Beni Allah’ın verdiği makamın üstüne çıkarmanızı istemem”⁹ diyerek uyarılarda bulunmuştu. Yine Hız. Muhammed’in “Hıristiyanların Meryem oğlu İsa’yı övmekte aşırı gittikleri gibi siz de beni övmeyin. Ben sadece Allah’ın kuluyum. Benim için “Allah’ın kulu ve resulü deyin”¹⁰ uyarısını da bu noktada değerlendirmek gerekir.

Allah Resûlü, müslümanların dinî ve dünyevî lider olmasına rağmen çevresindeki insanlardan farklı bir görünüşe sahip değildi. Kıyafeti, hareketi ve oturup kalkması onlardan farklı değildi. Sahâbe ile arasına bir mesafe de koymamıştı. Allah Resûlü’nün bu mütevazı hayatı, müşriklere yönelik önemli bir mesajdı. Çünkü müşrikler, Hız. Peygamber’in diğer insanlar gibi beşerî özelliklere sahip olmasını kabullenemiyor ve onun krallar gibi özel mülklere sahip olması gerektiğini düşündükleri için “Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşılıyor!”¹¹ diyerek inkâr ediyorlardı. Kur’ân ise müşriklerin itiraz olarak ileri sürdükleri iddialara “Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşıda pazarda dolaşırlardı.”¹² diyerek cevap vermişti. Böylece Hız. Peygamber’in beşerî özellikleri bakımından diğer insanlardan farklı olmadığını bir kez daha bildiriyordu. Nitekim Allah Resûlü, huzuruna gelen bir kimsenin konuşurken titrediğini fark edince: “Endişelenme. Ben kral değilim! Kurutulmuş et yiyen bir kadının oğluyum”¹³ diyerek muhatabının korkusunu gidermişti. Yine başka bir kimse onun yanına geldiğinde ya da bir şey sormak istediğinde, kendisi ayrılıncaya kadar Allah Resûlü, sabırla onu dinler ve onunla ilgilenirdi.¹⁴ Yine Hız. Aîşe’ye Hız. Peygamber’in evde bulunduğu sırada ne yaptığı sorulduğunda şöyle cevap vermişti: “O, herkes gibi bir insandı. Elbisesini temizler, koyununu sağır ve kendi ihtiyaçlarını sağlardı.”¹⁵ Hatta onun bu mütevazı hali zaman zaman garip de karşılanmıştır. Meselâ Kurbân bayramında namazın eda edilmesinden sonra ortaya tirit yemeği getirilmiş; insanlar yemeğin başında toplanmaya başlamıştır. Oturanların sayısı giderek artmaya başlayınca Allah Resûlü de onlarla birlikte diz çöküp oturmuştur. Onun bu halini gören bir bedevî, Allah Resûlü’ne: “Bu nasıl oturuş?” diye sorunca Hız. Peygamber “Allah beni mütevazı bir kul olarak yarattı. Zalim ve inatçı eylemedi.”¹⁶ diyerek onlardan bir farkının olmadığını ifade etmiştir. Nitekim Vedâ Haccı’nda Ebû Tâlib’in kızı Ümmü Hani, Allah Resûlü’ne konaklaması için Mekke’de kalmayı teklif etmesine rağmen Hız. Peygamber, diğer sahabîlerle birlikte Ebtâh’ta açık arazide konaklamayı tercih etmiştir.¹⁷ Arkadaşlarıyla birlikte olduğunda giyim-kuşamıyla ya da tavırlarıyla dikkat çekmez ve tam manasıyla onlar gibi olurdu. Nitekim Allah Resûlü’nü daha önce görmemiş olanlar onunla ilk defa karşılaştığında tanımakta zorluk çekerlerdi. Meselâ Dımam b. Sa’lebe, maiyetiyle birlikte Medine’ye geldiğinde mescitte arkadaşlarıyla birlikte oturan Allah Resûlü’nü tanıyamamış ve topluluğa dönüp: “Muhammed hanginizdir?” diye sormak zorunda kalmıştır.¹⁸ Bir başka rivayete göre Hız. Peygamber, uzun ve meşakkatli süren hicret yolculuğunun ardından beraberindekilerle birlikte Kubâ’ya vardığında Medineliler tarafından büyük bir coşku ve heyecan içinde karşılandı. Allah Resûlü, yorgunluğunu gidermek için bir hurmanın gölgesinde oturdu. Bu nedenle gelen misafirleri Hız. Ebû Bekir ağırladı. Ensarın bir kısmı Hız. Peygamber’i daha önce görmediği için kendileriyle ilgilenen Hız. Ebû Bekir’i Allah’ın elçisi diye selamladılar. Daha sonra Hız. Ebû Bekir, Allah Resûlü’nü güneşten korumak için elbisesiyle ona gölgelik yapınca insanlar Resûlüllah’ı tanıyabildiler.¹⁹ Yine Hız. Peygamber’in arkadaşlarına çok değer verdiği ve onlar arasında büyük-küçük ayrımı yapmadığı onlara hizmet etmekten imtina etmediği bilinmektedir. Nitekim sefer

⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 154.

¹⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 48; Dârimî, “Rikâk”, 68.

¹¹ el-Furkân 25/7.

¹² el-Furkân 25/20.

¹³ İbn Mâce, “Et’ime”, 30.

¹⁴ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü’l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), Kahire 1421/2001, I, 365.

¹⁵ İbn Hanbel, VI, 256.

¹⁶ Ebû Dâvûd, “Et’ime”, 17.

¹⁷ Vakîdî, *Meğazî*, III, 1099.

¹⁸ Buhârî, “İlim”, 6.

¹⁹ Buhârî, “Menâkıbü’l-ensâr”, 45.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sırasında Hz. Peygamber, susuzluktan yok olma noktasına gelen insanlara elleriyle su dağıtmış ve onların ihtiyaçlarını karşılamıştır.²⁰

Hz. Peygamber'in arkadaşlarına olan hoşgörü ve tevazusu, arkadaşları tarafından da karşılıksız bırakılmamıştır. Onlar da fırsatını buldukları her zaman Hz. Peygamber'e olan sevgi ve bağlılıklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Kur'an'da bu durum şöyle yer almaktadır: "Peygamber, mü'minlere kendi canlarından daha önce gelir. Onun eşleri de mü'minlerin analarıdır. Aralarında akrabalık bağı olanlar, Allah'ın Kitab'ına göre, (miras konusunda) birbirleri için (diğer) mü'minlerden ve muhacirlerden daha önceliklidirler. Ancak dostlarınıza bir iyilik yapmanız başka. Bu (hüküm) Kitap'ta yazılıdır."²¹ Dolayısıyla sahabe Hz. Peygamber'i kendi canlarından daha kıymetli bilmişler ve onu kendilerine tercih etmekten imtina etmemişlerdir. Meselâ müslümanlar, tebliğ faaliyetleri için kullanılan Erkam b. Ebû'l-Erkam'ın evinde toplandıklarında Allah Resûlü'nden Kâbe'de İslâmiyet'i tebliğ için izin istediler. Hz. Peygamber, sayılarının yetersiz olduğunu düşündüğü için bu fikre sıcak bakmadı. Ancak Hz. Ebû Bekir'in ısrarına daha fazla dayanamadı ve müslümanlara izin verdi. Tebliğ için Hârem-i Şerif'e yönelen Hz. Ebû Bekir, orada toplanmış olan müşriklere hitaben bir konuşma yaptı. Onlara putlara tapmaktan vazgeçmelerini ve Allah Resûlü'ne inanmaları gerektiğini hatırlattı. Fakat müşriklerin tavrı çok sert oldu. Başta Hz. Ebû Bekir olmak üzere müslümanlara saldırdılar. 'Utbe b. Rebî'a, Hz. Ebû Bekir'i tanınmayacak hale gelinceye kadar dövdü. Hz. Ebû Bekir, Teym oğullarının yardımıyla bu dayaktan kurtulabildi; bitkin ve baygın bir halde evine götürüldü. Günün sonuna doğru kendine geldiğinde ilk olarak Hz. Peygamber'in ne durumda olduğunu sordu. Hz. Peygamber'in Dârülerkam'da olduğunu öğrenince de annesi ve Ümmü Cemîl bint Hattâb'ın yardımlarıyla onun yanına gitti. Hz. Peygamber'i sağ salim görünce çok sevindi.²² Zeyd b. Hârise de Allah Resûlü'ne aynı bağlılığı göstermiştir. Azât edildikten sonra Zeyd b. Hârise'nin babası ve amcası Mekke'ye gelmiş; ödeyecekleri fide karşılığında onu teslim almak istediklerini söylemişlerdi. Allah Resûlü: "Sizi tercih ederse fide ödemenize gerek yoktur. Ancak yanımda kalmayı kabul ederse beni seçeni ben de el üstünde tutarım." diye karşılık verdi. Daha sonra Zeyd'i çağırdı ve "bunları tanıyor musun?" diye sordu. Zeyd, "Evet! Bu babam, şu da amcam" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Sen beni tanıyorsun ve arkadaşlığımı da tecrübe ettin. Şimdi ister beni, istersen de onları tercih et!" diye teklif etti. Zeyd, "Hiç kimseyi sana tercih etmem . Sen benim babam ve annem gibisin ." dedi. Babası ve amcası bu cevabı bekleliyordu ve Zeyd'in Allah Resûlü'nü tercih etmesine içerlediler . Daha sonra tepkilerini şöyle dile getirdiler: "Yazıklar olsun sana Zeyd! Hürriyet, baban, amcan ve ailene karşılık köleliği mi seçiyorsun?" Zeyd, "Evet, hiç kimseye tercih edemeyeceğim bir şeyi, bu insanda gördüm" dedi. Allah Resûlü bunu görünce: "Ey burada olanlar! Zeyd'in oğlum olduğuna, benim ona varis olduğuma onun da bana varis olacağına şahitlik edin" dedi. Zeyd'in babası ve amcası Hz. Peygamber'in bu açıklamasından son derece memnun oldular ve oradan ayrıldılar.²³

Allah Resulü, çok değer verdiği arkadaşlarının üzülmelerini ve aralarında küslük olmasını istemezdi. Onların kendi aralarında yaşadıkları ihtilafa şahit olduğunda ise sorunun büyümeden çözülmesi için büyük gayret gösterirdi. Nitekim Hz. Hamzâ'nın kızı Ümâme, kaza umresinden sonra Medine'ye getirildiğinde onun himayesi konusunda Hz. Ali, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Zeyd b. Hârise arasında anlaşmazlık çıktı. Onlardan her biri öne sürdüğü gerekçelerle Ümâme'nin kendi yanında kalmasını savundu. Hz. Ali, Ümâme'yi Mekke'den kendisinin getirdiğini, onun amcasının kızı olduğunu ve bundan dolayı kendi himayesinde kalmasının uygun olacağını söyledi. Ca'fer b. Ebû Tâlib de Ümâme ile amca çocukları olduğunu, ayrıca eşi Esmâ bint Umeys'in onun teyzesi olmasından dolayı Ümâme'nin kendisinin yanında kalmasını istedi. Zeyd b. Hârise ise Resûlullah'ın kendisiyle Hamza'yı kardeş ilân ettiğini, bu nedenle Ümâme'nin kardeşinin kızı sayıldığını ve onun bakımıyla ilgilenme konusunda önceliğin kendisine ait olduğunu ileri sürdü. Neticede onlar Ümâme'nin kimin yanında kalacağı hususunda kendi aralarında çekişmişler ve sorunu Hz. Peygamber'e taşımışlardı. Allah Resûlü, teyzenin anne gibi olduğunu belirterek²⁴ Ümâme'nin

²⁰ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 153; *Hadislerle İslâm* (ed. Mehmet Emin Özafşar v.dğr.), Ankara 2013, VI, 278-279, 453.

²¹ Ahzâb 33/6.

²² Ebû Nu'aym, *Ma'rifetü's-Sahâbe* (nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azâzi), Riyad 1419/1998, VI, 3490.

²³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 40.

²⁴ Buhârî, "Megâzi", 43; Ebû Dâvûd, "Talâk", 34.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

teyzesinin yanında kalmasının uygun olduğuna karar verdi ve onun himâye hakkını Ca'fer'e verdi.²⁵ Yine Abdurrahman b. Avf ile Halid b. Velîd iştirak ettikleri bir gazvede aralarında sorun yaşamışlardı. Hatta Hâlid b. Velîd, tartışmayı biraz daha ileriye götürmüştü. Allah Resûlü, bu işten haberdar olduğunda: "Ashabıma hakaret etmeyin! Bu canı bu tende tutan Allah'a yemin ederim ki eğer biriniz, Uhud (dağı) kadar altını Allah yolunda harcarsa bu onlardan birinin bir ölçek ya da yarım ölçek sadakasına erişemez."²⁶ buyurmuştu. Bu açıklamasıyla Allah Resûlü, arkadaşlarını, dostlarını ne kadar düşündüğünü, onları inciten ya da sıkıntıya sokan bir şey olması halinde kendisinin ne kadar üzüleceğini ve dolayısıyla bu tür işlerden uzak durmaları gerektiğini tavsiye etmiştir. Nitekim Kur'an'da Allah Resûlü'nün dostlarının başına gelen sıkıntı ve üzüntü karşısındaki hal²⁷ şöyle tasvir edilmiştir: "Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."²⁸

Arkadaşlarıyla dertleşen ve sıkıntılı konularda onlarla istişare eden Hz. Peygamber'in nezdinde Hz. Ebû Bekir'in yeri başkaydı. Allah Resûlü, kendisine bir yâren ve sırdaş olarak Hz. Ebû Bekir'i seçmişti. Hz. Peygamber'in bazı Arap kabileleri üzerine görevlendirdiği 'Amr b. 'Âs, Zâtüsselâsil seriyyesinden (8/630) başarılı biçimde döndükten sonra Hz. Peygamber'in yanına gelmiş ve ona şu soruyu yöneltmişti: "Ey Allah'ın Elçisi! İnsanlar arasında sana en sevimli gelen kimdir?" Hz. Peygamber: "Âişe." dedi. Bunun üzerine 'Amr, "Peki, erkeklerden kim?" diye sorunca "Onun babası." diye karşılık verdi. Amr, "Sonra kimdir?" diye sorunca, "Ömer." diye cevap verdi. 'Amr b. 'Âs, kendi isminin en sonda sayılacağından endişe etti ve yeni soru sormadı.²⁹ Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e olan muhabbeti hicret yolculuğunda da görülmektedir. Allah Resûlü, hicret gibi zorlu bir vazifede yol arkadaşı olarak Hz. Ebû Bekir'i seçmişti. Rivayete göre Allah Resûlü, hicret için hareket etmeden önce Hz. Ebû Bekir'in yanına geldi ve "Allah, çıkmama (hicrete) izin verdi" dedi. Hz. Ebû Bekir de "Ey Allah'ın Resûlü! Sana arkadaşlık edebilecek miyim?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Evet" diye cevap verdi. Bu karara çok sevinen Hz. Ebû Bekir, hicret için hazırladığı iki deveden birini Allah Resûlü'ne hediye etmek istedi. Ancak Hz. Peygamber, parasını ödeyerek bunu kabul etti. Diğer yandan Hz. Ebû Bekir, yol boyunca kendilerine rehberlik etmesi için Abdullah b. 'Uraykıt'ı kiraladı. Onlar müşrik olmasına rağmen Abdullah'a güven duymaktaydılar. Hz. Ebû Bekir, hazırladığı iki deveyi kılavuza verdi ve onunla üç gün sonra Sevr mağarasında buluşmak üzere sözleşti. Yine Hz. Ebû Bekir'in kızları Hz. Âişe ve Esmâ da sefer için onlara yardımcı oldular.³⁰ Diğer yandan Allah Resûlü, geceye kadar Hz. Ebû Bekir'in yanında kaldı. Hazırlıkların tamamlanmasından sonra Mekke'den ayrıldılar ve Sevr dağındaki mağaraya ulaştılar. Orada üç gün beklediler. (27-28-29 Safer/10-11-12 Eylül 622) Bu süre zarfında Hz. Ebû Bekir'in oğlu Abdullah, geceleyin onların yanına gelerek hem yemek getirmekte hem de Mekke'de olup biten her şeyi haber vermekteydi. Yine Hz. Ebû Bekir'in mevlâsı 'Âmir b. Führeyre güttüğü koyun sürüsünü geceleyin mağaraya götürerek hem yol boyunca oluşan ayak izlerinin yok edilmesini sağladı hem de onların süt ve yiyecek ihtiyaçlarını temin etti. Diğer taraftan Hz. Peygamber'e karşı düzenledikleri suikastın başarısızlığa uğraması üzerine Mekkeli müşrikler hiddetlendi. Hemen Hz. Peygamber'i her yerde aramaya ve izini sürmeye başladılar. Bir ara onların sığındıkları mağaranın yanına kadar geldiler. Müşriklerin yaklaştığını gören Hz. Ebû Bekir, "Ey Allah'ın Resûlü! Onlardan biri ayaklarına baksa ayaklarının altındaki yerde bizi görecektir" diyerek endişesini dile getirdi. Allah Resûlü, "Ey Ebû Bekir! Üzülme! Allah bizimledir. Üçüncüleri Allah olan iki kişiyi sen ne zannediyorsun?" diyerek Hz. Ebû Bekir'i teskin etti ve müşriklerin kendilerine zarar veremeyeceğini söyledi.³¹ Nitekim daha sonra nâzil olan Tevbe sûresinin 40. âyet-i kerîmesi de "(Eğer siz ona (Peygamber'e) yardım etmezseniz, (biliyorsunuz ki) inkâr edenler onu iki kişiden biri olarak (Mekke'den) çıkardıkları zaman, ona bizzat Allah yardım etmişti. Hani onlar mağarada bulunuyorlardı. Hani o arkadaşına, 'Üzülme, çünkü Allah bizimle beraber' diyordu. Allah da onun üzerine güven duygusu ve huzur indirmiş, sizin kendilerini görmediğiniz birtakım ordularla onu desteklemiş, böylece inkâr edenlerin sözünü alçaltmıştı. Allah'ın sözü ise en

²⁵ İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 532; Ayşe Esra Şahyar, "Ümâme bint Hamza", *DİA*, XLII, 301.

²⁶ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe" 222; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 10.

²⁷ *Hadislerle İslâm*, VI, 454-455.

²⁸ Tevbe 9/128.

²⁹ Buhârî, "Meğâzi", 64.

³⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf* (nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî), Beyrut 1417/1996, I, 260.

³¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 193-196, III, 158-159; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", I.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yücedir. Allah, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”) Hz. Peygamber’in Hz. Ebû Bekir’i nasıl teselli ettiğine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir’in bu durumu, Türk ve İran edebiyatlarında “yâr-ı gâr” (mağara dostu, can yoldaşı) ifadesiyle anılmıştır.³² Hz. Peygamber’in yakın arkadaşlarıyla istişare etmesine ilişkin bir diğer örnek ise Hz. Âişe’nin iftiraya uğradığı İfk Hadisesi’dir. Hz. Peygamber, bu olaya son derece üzülmişti. Konu hakkında vahiy gelmediği için nasıl bir hükme varacağı hususunda uzunca bir süre tereddüt etti. Çıkış yolu bulabilmek için konuyu Zeynep bint Cahş, Zeyd b. Hârise’nin oğlu Üsâme ve Hz. Ali (bazı rivayetlere göre ayrıca Hz. Osman ve Ömer’e) ile istişare etmeye karar verdi.³³

Allah Resûlü, Bedir savaşından sonra ele geçirilen esirlerin durumu hakkında da Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Hz. Ömer’le istişare etti. Hz. Ebû Bekir, “Ey Allah’ın Resûlü, onlar amcaoğulların ve akrabalarıdır. Ben onlardan fidye almanı uygun görüyorum. Bu sayede kâfirlere karşı bizim için güç ve kuvvet olur. Belki de Allah, onlara hidayet verir.” diyerek kanaatini ifade etti. Hz. Ömer ve Sa’d b. Muâz gibi bazı sahâbiler esirlerin en yakın akrabaları tarafından öldürülmesini teklif etti. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir’in teklifini uygun buldu. Buna göre esirlerin malî durumlarına göre belirlenecek fidye karşılığında serbest bırakılmasına karar verildi.³⁴ Böylece Hz. Peygamber, hem sıkıntılı bir konuda arkadaşlarına güvendiğini hem de onlara verdiği değeri göstermiştir.

En sıkıntılı anlarda Hz. Peygamber’in yanı başından ayrılmayan sahabe, ona olan desteklerini ve güvenlerini her zaman sürdürmüştür. Allah Resûlü’nün de onlara olan güveni hiç eksilmemiş, en zor zamanlarda onlardan yardım istemiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in Bizanslılar’a karşı düzenlediği Tebuk gazvesi, bunun en iyi örneğidir. Allah Resûlü, Bizans İmparatoru Herakleios’un kalabalık bir orduyla müslümanlara karşı savaş hazırlığına başladığından haberdar olunca hemen harekete geçti. Bu sırada mevsimin yaz ve havanın sıcak olması; asker sayısının çokluğu, şehirde yiyecek sıkıntısının bulunması ve hurma hasadının yaklaşması gibi bazı olumsuzluklar savaş hazırlıklarını Müslümanlar açısından sekteye uğratmaktaydı. Bu nedenle Allah Resûlü, ashaptan yardım istedi. Diğer yandan münafıklar da savaş hazırlıklarını engelleyebilmek için harekete geçtiler. Bazı müslümanlar ise sefere karşı bir isteksizlik ve durgunluk gösterdi. Diğer yandan Hz. Ebû Bekir’in hazırlıklar aşamasında gösterdiği katkı onun Hz. Peygamber’e ve İslâmiyet’e olan bağlılığını bir kez daha teyid etmektedir. Meselâ Hz. Osman ordunun üçte birini donatırken Hz. Ömer, malının yarısını infak etti. Hz. Ebû Bekir de malının tamamını bağışladı. Bu gelişme üzerine Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir’e “Geride ailene ne bıraktın?” diye sordu. Hz. Ebû Bekir de “Allah ve Resûlü’nü bıraktım.” diyerek Allah yolundaki fedakârlığını bir defa daha ortaya koydu.³⁵

Hz. Peygamber, insanlar arasında onlardan biri olarak yaşamını sürdürmekteydi. Onun da bir hayat meşgalesi vardı. Herkes gibi o da sevinir, hüznülenir ya da öfkelenir; arkadaşlarıyla dertleşir ve sıkıntılı konularda onlarla istişare ederdi. Hz. Peygamber’in dost ve arkadaşlarıyla olan münasebeti hususunda Hz. Ali’nin oğlu Hz. Hüseyin’e anlattıkları şöyledir:

“Allah Resûlü, her zaman güler yüzlü, yumuşak huylu ve nazikti. Asla kötü huylu, katı kalpli, bağırıp çağıran, çirkin sözlü, kusur bulucu ve cimri değildi. Hoşlanmadığı şeyleri görmezlikten gelir; kendisinden beklentisi olan kimseleri hayal kırıklığına uğratmaz ve onların isteklerini tamamen boşa çıkarmazdı. Üç şeyden titizlikle uzak dururdu : “Ağız kavgası, boşboğazlık ve malayanî.” Şu üç husustan da titizlikle sakınırdı; hiç kimseyi kötülemez, kınamaz ve hiç kimsenin ayıbı ile gizli taraflarını öğrenmeye çalışmazdı. Sadece yararlı olacağını düşündüğü konularda konuşurdu. O konuşurken, meclisinde bulunan dinleyiciler, başlarının üzerine kuş konmuşçasına hiç kımıldamadan kendisine kulak kesilirdi. Susunca da konuşma ihtiyacı duyanlar söz alırlardı. Ashab, onun huzurunda konuşurlarken birbirleriyle asla ağız dalaşında bulunmazlardı. İçlerinden birisi Resûlullah’ın huzurunda konuşurken, o sözünü bitirinceye kadar, hepsi de can kulağı ile konuşanı dinlerdi. Allah Resûlü’nün katında, onların hepsinin sözü, ilk önce konuşanın sözü gibi ilgi görürdü. Ashabın güldüklerine kendisi de güler, onların taaccüp ettikleri şeylere kendisi de hayretlerini ifade ederdi. Huzuruna gelen yabancıların kaba saba konuşmaları ile yersiz sorularının yol açtığı

³² Mustafa Fayda, “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 102.

³³ Mustafa Fayda, “İfk”, *DİA*, XXI, 508.

³⁴ Müslim, “Cihâd”, 18; Mustafa Fayda, “Bedir”, *DİA*, V, 326.

³⁵ Vâkidî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (nşr. M. Jones), London 1965-66 → Beyrut 1404/1984, III, 989-996.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

tatsızlıklara sabrederdi. Hatta ashâbı o tür kimseleri yanından çekip uzaklaştırmak isteseler dahi (buna izin vermez yine sabrederdi). Hz. Peygamber şöyle derdi: “Bir ihtiyacının giderilmesini isteyen biriyle karşılaştığınız zaman ona yardımcı olunuz.” O, ancak yapılan iyiliğe denk düşen ve fazla dalkavukluğa kaçmayan övgüleri kabul eder ve haddi aşmadığı müddetçe hiç kimsenin sözünü kesmezdi. Şayet huzurunda haddi aşacak şekilde konuşulursa, ya konuşanı susturmak ya da o meclisten kalkıp gitmek suretiyle ona engel olurdu.”³⁶

BİBLİYOGRAFYA

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh (ö. 241/855), *el-Müsned* (nşr. Şuayb el-Arnaût v.dğr.), I-L, Beyrut 1416-21/1995-2001.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ (ö. 279/892-93), *Ensâbü'l-Eşraf* (nşr. Süheyl Zekkâr-Riyâd ez-Ziriklî), I-XIII, Beyrut 1417/1996.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil (ö. 256/870), *el-Câmi 'u's-sahîh*, I-VIII, İstanbul 1992.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255/869), *es-Sünen* (nşr. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), I-IV, Beyrut 1421/2000.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (ö. 275/889), *es-Sünen*, I-V, İstanbul 1992.
- Ebû Nu'aym el-İsfahanî, Ahmed b. Abdillâh, (ö. 430/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe* (nşr. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî), I-VII, Riyad 1419/1998.
- Efendioğlu, Mehmet, “Sahâbe”, *DİA*, XXXV, 49.
- Fayda, Mustafa, “Bedir”, *DİA*, V, 326.
- , “Ebû Bekir”, *DİA*, X, 102.
- , “İfk”, *DİA*, XXI, 508.
- , “Siyer ve Megâzi”, *DİA*, XXXVII, 319-324.
- Hadislerle İslâm* (ed. Mehmet Emin Özağar v.dğr.), I-VII, Ankara 2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed, (ö. 463/1071) *el-Kifâye fî (ma'rifeti usûli) 'ilmi'r-rivâye* (nşr. Ahmed Ömer Hâşim), Beyrut 1406/1986.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebû'l-Fazl, (ö. 852/1449) *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), I-VIII, Kahire 1390-92/1970-72.
- , *Fethu'l-bârî* (nşr. Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), I-XIII, Beyrut 1410/1989.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh (ö. 273/887), *es-Sünen* (nşr. M. Mustafâ el-A'zamî), I-II, Riyad 1403/1983.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (ö. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. Ali Muhammed Ömer), I-X, Kâhire 1421/2001.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec (ö. 597/1201), *Telkîhu fuhûmi ehli'l-eser* (nşr. Ali Hasan), Kahire 1975.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc (ö. 261/875), *el-Câmi 'u's-sahîh*, I-III, İstanbul 1992.
- Şahyar, Ayşe Esra, “Ümâme bint Hamza”, *DİA*, XLII, 301.
- Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed (ö. 279/892), *el-Câmi 'u's-sahîh* (nşr. Ahmed M. Şâkir v.dğr.), I-VI, Kahire 1356-1382/1937-1962.
- Vâkîdî, Muhammed b. Ömer *Kitâbü'l-Megâzi* (nşr. M. Jones), I-III, London 1965-66 → Beyrut 1404/1984.

³⁶ Tirmizî, “Şemâil”, 160; *Hadislerle İslâm*, VI, 223.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

HZ. PEYGAMBER'İN VECİZELERİNDE MODEL İNSANIN VASIFLARI

Prof. Dr. Ramazan KAZAN*

Özet

İnsanlar sosyal bir varlık olarak yaratılmışlardır. Bu sebeple, kendilerine model olacak kişileri her alanda takdir eder ve onları örnek alırlar. Bu bağlamda Hz. Peygamber(s)'in başta örnek hayatı, uygulamaları kısa, özlü sözlerinin ayrı bir önemi vardır. O, bu tür hadisleriyle model insanın vasıflarına da dikkat çekmiştir. Çalışmada Hz. Peygamber'in (sav) vecize haline gelmiş hadislerinden hareketle, model insanda bulunması gereken önemli bazı vasıflar ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Model İnsan, Hz. Peygamber, Vecize, Vasıf

Abstract

Qualifications of Model Man in the Terse Sayings of the Prophet Muhammad

Human beings are created as a social entity. They appreciate some persons in every field as model personalities, and take them as examples. In this context, the exemplary life of the Prophet Muhammad (pbuh), his practices, his concise words and terse sayings have a lot of importances. With his nice sayings, he noted the characteristics of the model man. In this work, taking the terse sayings of the Prophet Muhammad into account, we will examine some of the important qualities that must be found in the model man.

Key Words: Model Man, The Prophet Muhammad, Aphorism, Qualification.

a-Giriş

İnsanlar, hemen her alanda yaşantısıyla örnek teşkil eden, önünü açan, yönlendiren, tecrübesinden, bilgisinden istifa ettiği güvenilir örnek şahsiyetleri takdir eder. Zira sosyal bir varlık olarak insanın, çocukluğundan itibaren gelişimi devam ettiği için, rol model insanların yani başkaları tarafından örnek alınan insanların sergilediği davranışlar, mesleki ya da özel hayattaki başarılar vs. yol gösterici olmaktadır. Bu bağlamda Hz. Peygamber(sav)'in başta örnek hayatı, uygulamaları olmak üzere, hadislerinin ayrı bir önemi haizdir.

Yüce Allah onu bizzat model insan olarak göndermiş, Kur'an-ı Kerim'den mülhem örnek hayatıyla Müslümanların önünü açmıştır. Ayrıca Peygamber olma vasfıyla da hadislerinde model insanın pek çok niteliğe de dikkat çekmiştir. İfade edelim ki, içerisinde az lafızla çok anlamları barındıran vecize ya da atasözü niteliğindeki sözler, Arapçada genelde "Mesel", Darb-ı Mesel" gibi lafızlarla ifade edilmektedir. Hz. Peygamber'in de vecizeleriyle beraber, az lafızla çok mana ifade eden Cevâmiu'l-Kelim türünden edebi özelliğe haiz hadisleriyle de model insanın vasıflarına dikkat çekmiştir.

Hız. Peygamber'in (sav) vecize haline gelmiş ya da Cevâmiu'l-Kelim tarzındaki hadisleri ve edebî özelliklerinden hareketle model insanda bulunması gereken önemli bazı vasıflar, gruplara ayrılarak ele alınacaktır.

1-Samimiyet ve İyi Niyet

Samimiyet ve ihlas, içtenlikle ve kalpten gelerek, Allah'ın rızasını kazanmayı hedefleyen her türlü ameli ihtiva eder. Bir fiilin, başkaları görsün, duysun, ne iyi insanmış desinler diye gösteriş için yapılması uygun bir davranış değildir.

Öncelikle yapılacak işlerde, Allah'ın rızasını kazanmak için yola çıkılmalıdır. Bu noktada niyetlerin önemi kendini göstermektedir. Niyet, kastetmek anlamına olup şer'an kalbin, Allah'ın rızasını isteyerek ve emrine uyarak amele/fiile yönelmesidir.(et-Teftâzânî, 2004: 55)¹

Niyetin yeri kalptir. Bir işe başlamadan önce onu yapmaya meyletmek, o hususta gayret içerisine girmeye yönelmek esastır. O işin planını ortaya koymak ve yapmak daha sonraki merhaledir. Nitekim Buhârî'nin (256/869) rivâyet ettiği bir hadis, Mümin niyetlenip yapamasa da bundan dolayı ayrıca

---

* Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belâgatı Ana Bilim Dalı. ramazankazan@sdu.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ödüllendirileceğini, niyetini gerçekleştirirse, mükâfatının kat kat olacağını beyan eder. Hadis şöyledir: “Her kim güzel bir iş yapmaya niyet eder de yapamazsa, Allah o kimseye katında hesabına tam bir hasene/ecir yazar. Eğer güzel iş yapmaya niyet eder de yaparsa, Allah o kimseye katında on haseneden yedi yüz misline ve hatta daha fazla hasene sevabı yazar. (Buhârî, Rikâk, 31) Bu da gösteriyor ki yapılan ve yapılacak işlerde samimiyet esastır. Zira samimi olarak yola çıkılınca yani niyet edilince işlemi yapamamak da Allah onu yapmış gibi addediyor.

İhlasın esasını teşkil eden niyet hakkında Hz. Peygamber (sav), vecize haline gelmiş hadislerinde şöyle buyurur: (نِيَّةُ الْمُؤْمِنِ خَيْرٌ مِنْ عَمَلِهِ) “Müminin niyeti, amelinden daha hayırlıdır.” (İbn Dureyd, 1982: 31; et-Tabârânî, 1983: IV, 185)

Özellikle hadis, niyetin amelle mukayesesini yapmakla beraber, vecize özelliğinde dolayı pek çok anlamı ihtiva etmektedir. Vecizenin şerhi mahiyetinde olan ve anlaşılmasını kolaylaştıracağını düşündüğümüz şu iki yoruma dikkat çekmek yerinde olacaktır:

1-Kişinin kesbi yani bir şeyi elde etmesi ve kazanması niyeti, dili ve eliyle olur. Demek ki, kesbdeki bu üç şeyden birisi niyettir. Niyetin, diğer ikisine yani dil ve elle iktisaba üstünlüğü vardır. Zira tek başına niyet, bir ibadettir. Niyetsiz söz ve itikattan uzak amel, ibadet olmaz. İşte bundan dolayı “Müminin niyeti amelinden daha hayırlıdır” buyurulmuştur.(el-Beyhakî, 1989: I, 20)

2-“Allah, mümini cennete amelinden dolayı değil, niyetinden dolayı ebedî olarak koyacaktır. Eğer fiilinden/iyi işlerinden dolayı koysaydı, ameli veya amelinin katları miktarınca bir süre cennette kalırdı. Onun cennette ebedî kalışı niyeti sayesinde olacaktır. Zira o, Allah’a ebedî olarak itaat etmeye niyet etmiştir.”(Aynî, trs: I, 135)

Hadis, niyetin amelden yani fiilden önce geldiğine dikkat çekmektedir. Amellerin niyetlere göre değerlendirileceği konusundaki diğer hadisler (Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İmâre, 155) dikkate alınırsa, niyet ve önemi kendiliğinden ortaya çıkar. Zira niyetler samimiyeti veya samimiyetsizliği ortaya koyan en önemli miyardır.

Nitekim “Ameller ancak niyetlere göredir.(Buhârî, Rikâk, 31; Müslim, İmâre, 155) Vecizesi de oldukça meşhurdur. “Usûlu’-d-dîn”, “Usûlu’s-sunne”, “Usûlu’l-İslâm” ve “Medâru’l-İslâm” olarak adlandırılan Cevâmiu’l-Kelim hadisler arasında ilk sırada bu hadis gelmektedir. Önemine binâen bir kısım müellifler yazdıkları eserlerine, başta Buhârî (256/869) “el-Câmiu’s-Sahih” adlı meşhur hadis kitabına bu vecize ile başlamayı uygun görmüştür.² Fıkıhta yetmiş yakın ayrı konuda delil olarak kullanılmış (en-Nevevî, 1392: XIII, 53) olması, niyetin önemini ortaya koymasından önemlidir. Aynî (855/1451), “Ebû Dâvûd’un (275/888) Hz. Peygamber’in beş yüz bin hadisini topladım. İçerisinden dört bin sekiz yüzünü seçtim. Bunlar arasından, insana dini hususlarda, dördü yeter dediğini” (Aynî, trs: I, 22) aktarır. Bunlardan ilki yukarıda metnini verdiğimiz samimiyetin kaynağı “niyet” hadisidir. Zira niyet iyi olursa sonuç da iyi olur. Niyet bozuk olursa samimiyet olmayacağından yapılan işler riya ve insanları aldatmaya yönelik olur. Geriye kalan diğer üç hadis ise, “Helal belli...”, “Ma lâ ya’ni’yi terk” ve “Kendisi için sevdiğini, kardeşi için de sevmek” tir.(Aynî, trs: I, 22)

Özellikle ibadet niteliğindeki tüm amellerde niyet şartı vardır. Zira önce niyet olmalı ki, ona göre amel yapılmalıdır. Ayrıca vecize hakkındaki “cennette ebedî kalışın, niyet sayesinde olacağı” konusundaki görüşler ve yorumlar da niyetin ve ondaki samimiyetin önemini ortaya koymaktadır.

2-İlme Önem vermek

(فَضْلُ الْعِلْمِ خَيْرٌ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَةِ) ³ “İlmin değeri ibadetin değerinden daha üstündür/daha hayırlıdır.”⁴ (İbn Dureyd, 1982: 30; Beyhakî, 1994: I, 303; Yardım, 1999:

Vecizeye yakın ifadelerle başka bir hadis şöyledir: (فَضْلُ الْعِلْمِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ فَضْلِ الْعِبَادَةِ) “İlmin değeri, bana ibadetin değerinden daha sevimlidir.” (İbn Sa’d, trs: VII, 142) Ayrıca bu vecizeyi önemine binâen bab/konu başlığı yapan ilim adamları da vardır.⁵

² Aynı şekilde el-Beyhakî, *es-Sunenu’s-Suğrâ’ya*, el-Kudâî, *Musnedu Şihâb’a*, en-Nevevî, *Erbeün* adlı eserine, İbn Receb, *Cevâmiu’l-Ulûm ve’l-Hikem’e*, Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ’ya* bu hadisle başlamıştır.

³ el-Aclûnî hadis hakkında bazı muhaddislerin zayıf olduğuna dair görüşleri olduğunu haber verir. el-Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 111.

⁴ Vecizedeki (خَيْرٌ) kelimesi ismi tafdil ifade etmektedir. (أَخَيْرٌ) şeklinde ismi tafdil vezninde gelmesi gerekirken çok kullanıldığı için başındaki hemze hafzedilmiştir. “Daha üstün, daha hayırlı” anlamına gelir. Bkz. Galâyînî, 1995: I, 194.

⁵ Bkz. Beyhakî, 1994: I, 302; İbnu’l-Cevzî, 1403: , I, 76.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hadis, ilmin önemini ve değerini ortaya koyarken, bunu bir kıyaslamayla ifade etmektedir. İslâm dininde Kur'ân-ı Kerim'den sonra ikinci kaynağın hadisler olduğu malumdur. Bu alanda en sahih hadis kitabı kabul edilen eser ise Buhârî'nin (256/869) el-Câmiu's-Sahîhi'dir. Onun imandan sonra ilim konusunu ikinci kitabına tahsis etmesi ve ona da ilmin fazileti ve "Allah sizden inananların ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir"(58/ Mucâdele, 11.), "Rabbim benim ilmimi artır"(20/Tâhâ, 114.) ayetleriyle başlaması (Buhârî, İlim:1) İslâm'ın ilme verdiği önemi ortaya koymasına bakımından önemlidir.

İlmin ibadetten özellikle de nafîle ibadetten daha hayırlı olmasındaki sır ise, ibadeti yaparken bile bilgiye ihtiyaç duyulmasıdır. Kişi ibadetin nasıl yapıldığını bilmeden, öğrenmeden kurallarına uygun hareket edemez. Hatta ibadeti sahih bile olmayabilir. Zira ibadetin farzları, vacipleri, sünnetleri, edepleri vardır.

Vecize, ilmin değerini dinde önemli bir yer tutan ibadetlerle, özellikle de nafîle ibadetlerle kıyaslayarak ortaya koymaktadır. Nafîle ibadetler yerine getirene sevap kazandırırken, ilim ve onun ortaya koyduğu neticesi kolaylıklar, faydalar, iyilikler, güzellikler, rahatlıklar vs. sadece sahibini değil, herkesi ilgilendirmekte ve yarar sağlamaktadır. Dolayısıyla model insanın en önemli özelliklerindedir.

3-Tahlil ve Analiz Etmek

Hiz. Peygamber vecize haline gelmiş hadisinde model insanın akli kullanıp tefekkür ederek aynı hataya düşmeme, dikkatli olma, olayları tahlil ve analiz ederek sonuç çıkarma vasfına da dikkat çekmektedir.

Nitekim edebî üslûba haiz vecizesinde " (لا يُدْعِ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرٍ مَرَّتَيْنِ) Mümin bir delikten iki kere sokulmaz/ısırılmaz buyurur. (Buhârî, Edeb, 83; Müslim, Zühd, 63) Yani basiretli ve uyanık olur. Hadis kaynaklarında vecizedeki (يُدْعِ) fiilinin yerine, eşanlamlısı olan (يُلْسَعُ) fiili ile rivayeti(el-Câhiz, 1975: II, 16; İbn Dureyd, 1982: 22) meşhur olmuştur. Zira (لَسَعَ) (el-Fîrûzâbâdî,1995: 684) ve (لَدَعَ) (el-Fîrûzâbâdî,1995: 708) kelimeleri, akrebin ve yılanın sokması, ısırması demektir. (الْجُحْرُ) kelimesi ise haşarat, sürüngen ve yırtıcı hayvanların sığınmak için kazdıkları delik, çukur.. gibi barınaklarına denir. Cemisi (جِجْرَةٌ وَأَجْحَارٌ) kelimeleridir.(el-Fîrûzâbâdî, 1995: 326)

Hadis, aynı anlamı taşıyan şu Türk atasözlerinin doğuşuna kaynaklık etmiştir: "Akıllı iki kere aldanmaz.", "Adam olan iki kere aldanmaz.", "Âkil bir kere aldanır.", "Kör bile düştüğü çukura bir daha düşmez.", "İnsan olan bir kere yanılır.", "Tilki iki defa tuzağa düşmez."(Başaran, 1994:53-54)

Hiz. Peygamber vecizeyi ilk defa kendisini ve Müslümanları hicveden şair Ebû İ'zze için söylemiştir. Bu şahıs Bedir savaşında esir edilmiş, kendisine iyilikte bulunulmasını, affedilmesini istemiş Hiz. Peygamber de ona iyilikte bulunarak serbest bırakmıştı. Aynı şahıs Uhud savaşın da esir düşünce Hiz. Peygamber'den tekrar serbest bırakmasını ve bir iyilikte daha bulunmasını isteyince, ona bu hadisle cevap vermiştir. (İbn Dureyd 1982:22; el-Meydânî, 1988: II, 254) Şairin bu hali yani konumu müşebbeh olup mahfuz durumdadır. Vecizenin tamamı ise müşebbeh bihtir. Dolayısıyla şairin hali yani "müşebbeh ile müşebbeh bih olan cümle arasında anlam bakımından bir ilgi bulunup müşebbeh hafz edildiği için istiâre-i temsiliye üslûbu" ⁶ (Fadl Hasen, :2007: II, 198-199) söz konusu olmuştur.

"Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz/sokulmaz", vecizesindeki "iki defa ısırılmaz" ifadesi, "aynı hataya ikinci kez düşmemekten" veya "günahta ısrar etmemekten " kinâyedir.(el-Meydânî, 1988: II, 254)

Sonuç olarak Mümin'in insanlarla olan ilişkilerinde nelere dikkat edeceğini pek çok hadis değişik şekillerde açıklamıştır. Ancak insan, bir defaya mahsus tecrübesizlikle kandırılır veya sıkıntıya düşürülebilir. Fakat kişi tecrübe sahibi olduktan sonra, artık tedbirli davranması gerekir. İşte bu vecizede Hiz. Peygamber, müminin aynı hataya tekrar düşmemesi için aklını kullanmasına, uyanık olmasına ve çevresinde olup bitenleri analiz ederek tedbir alması gerektiğine dikkatleri çekmektedir.

4- Rehber olmak

Hiz. Peygamber (sav)'in vecizelerinde ortaya koydu model insan başkalarına da rehber olur, önlerini açar. Açtığı çığırla insanları iyiye, güzele yönlendirir.

⁶ Fadl Hasen , (2007) II, 198-199. Bu vecizeyi Fadl Hasen Abbâs istiâre-i temsiliyeye örnek göstermiştir. Bkz. a.g.e., s. 199.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Örnek olması bakımından Onun hayrı, iyiliği teşvik eden “(الدال على الخير كفاعله) (Ahmed b. Hanbel, trs: V, 274) hayrı, iyiliği gösteren, ona teşvik eden onu yapan gibidir” meşhur vecizesi, model insanda bulunması gerekli olan rehber olma, ufuk açma vasfını ortaya koymaktadır.

5-Nefsine/Kendine Hâkim Olmak

İnsan sosyal bir varlık olduğu için hayatının her safhasında farklı durumlarla karşılaşabilir. Bunlardan bir kısmında, haklı bile olsa haksız konuma düşürülebilir. Bu şartlar da bile öfkesine sahip çıkarak, sağduyulu ve kendine hâkim olarak olaylara yaklaşmak, problemi ele almak model insanın en önemli vasıflarındandır. Bu bağlamda Hz. Peygamber bir vecizesinde şöyle buyurur: (الشَّدِيدُ مَنْ غَلَبَتْ نَفْسُهُ) “Kuvvetli, nefesine (kendine) hâkim olandır.”(İbn Dureyd, 1982: 26)

Vecizenin, hadis kaynaklarında bazı değişik kelimelerle beraber baş tarafı da bulunmaktadır. Hadisin aslı şöyledir: (لَيْسَ الشَّدِيدُ بِالصُّرْعَةِ إِنَّمَا الشَّدِيدُ الَّذِي يَمْلِكُ نَفْسَهُ عِنْدَ الْغَضَبِ.) “Kuvvetli kimse pehlivanlık yapan değildir. Kuvvetli ancak öfke esnasında kendini tutan kimsedir” (Müslim, Birr, 107)

Abdullah b. Mesûd’un rivayetinde ise hadis şöyledir: Bir defasında Hz. Peygamber, “Aranızda pehlivan kime dersiniz?” diye sormuştu. Sahabe “Kendisini kimsenin yenemediği kimse” dediklerinde Hz. Peygamber, bu cevabın sorusunun karşılığı olmadığını belirttikten sonra “Pehlivan, öfke/gazap anında kendini tutan kimsedir” (Müslim, Birr, 106; Ahmed b. Hanbel, trs: I, 382, 383.) buyurmuştur. Dolayısıyla güçlü olan kimse şehvet, gazap ve öfke esnasında kendini tutan, taşkınlık etmeyen kimsedir.(İbn Dureyd, 1982:26)

Hadislerden güçlü ve kuvvetli olmanın, sadece zahiren ve bedenen güç, kuvvet sahibi olmak anlamına gelmediğini, aksine her durumda kendine sahip olmak anlamına geldiğini öğreniyoruz.

Vecize ile Hz. Peygamber (الشَّدِيد) güçlü, kuvvetli olmanın sadece bedenen değil öfke ve gazaba hâkim olmak şeklinde de olacağını belirterek, işin ahlaki tarafına dikkatleri çekmektedir. Nitekim Nevevî (676/1277) de “öfkesine ve nefesine sahip olan kimseyi, faziletli ve övgüye layık olarak görür. (en-Nevevî, 1392: XVI, 162)

Görüldüğü üzere güçlü ve kuvvetli olmanın yolu, aynı zamanda iradeli olmak ve nefsi dizginlemekten geçtiği malumdur. Vecize, özellikle nefse sahip olma ve irade zafiyeti göstermemenin önemine dikkat çekmektedir. Dolayısıyla güçlü olan kimse şehvet, gazap ve öfke esnasında kendini tutan, taşkınlık etmeyen kimsedir. Bu ve diğer hadislerden güçlü ve kuvvetli olmanın, sadece zahiren ve bedenen güç, kuvvet sahibi olmak anlamına gelmediğini, her durumda kendine, öfkesine, gazabına hâkim ve sahip olmak anlamına geldiğini öğreniyoruz. Dolayısıyla model insan her hâlükârda öfkesine ve kendisine sahip olan faziletli ve övgüye layık kimsedir.

6-Kanaat Sahibi Olma (Açgözlü Olmamak)

Belagat üslûplarından pek çoğunu barındıran ve mecaz-ı aklî üslûbu anlatılırken örnek verilen “(وَإِنَّ مَا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ لَمَّا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يَلْمُ) Şüphesiz ilkbaharda yetişen körpe ot, hayvanı şişerek öldürür veya ölüme yaklaştırır” (Müslim, Zekât, 121; İbn Dureyd,1982: 21; er-Râmehurmuzî, 1988:43)vecizesidir.

Vecizede geçen (حَبَطَ) mastarı, “helak olmak, hastalıktan veya aşırı yemeden dolayı hayvanın karnının şişmesi”, (İbn Dureyd, 1987: I, 281; İbn Manzûr, 1994: IV, 247, VII, 270; Meydânî, 1988: I, 36.) (يَلْمُ) fiili ise, “helake/ölüme yaklaştırır” anlamındadır. (İbn Dureyd, 1987: I, 281; İbn Manzûr, 1994: IV, 247, VII, 270; Meydânî, 1988: I, 36.) başındaki (ل) lam, (إِنَّ) nin haberinin başına giren te’kîd lâmidir. Buhârî (256/869), vecizeyi (لَمَّا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يَلْمُ) şeklinde rivayet eder.(Buhârî, Cihâd, 37) Müslim (261/874) “Zekât” kitabında hadisin üç ayrı rivâyetini verir. Bunlardan ikisinde (حَبَطًا) kelimesi bulunmamaktadır. Bu durumda anlam “İlkbaharda yetişen bitki (körpe ot) ya öldürür veya ölüme yaklaştırır” şeklinde olur. İlk rivayeti (إِنَّ كَلَّ مَا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يَلْمُ) (Müslim, Zekât, 121) “İlkbaharın bitirdiği her nebat şişkinlikten ya öldürür yahut öldürmeye yaklaştırır” şeklindedir. İkinci rivayette ilk rivayetteki muzari fiil, (أَنْبَتَ) şeklinde mazi geçmekte olup ayrıca (حَبَطًا) kelimesi de mevcut değildir.(Müslim, Zekât, 122.) Üçüncü rivayet ise (إِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ.....) şeklinde başlamakta yine (حَبَطًا) kelimesi bulunmamaktadır. (Müslim, Zekât, 123.)

Ayrıca vecizeyi az bir farkla el-Meydânî (518/1124) de (إِنَّ مِمَّا يُنْبِتُ الرَّبِيعُ مَا يَقْتُلُ حَبَطًا أَوْ يَلْمُ) (Meydânî, 1988: I, 36) şekilde nakleder.⁷

⁷ Geviş getiren hayvan kayıplarına neden olan metabolik aksaklıklardan biri de tympanie(şişme)dir. Şişme rumende/işkembede gaz birikmesi sonucu rumenin normal fonksiyonlarını kaybetmesiyle karakterize edilen metabolik bir

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Vecizede kastedilen anlamın kavranabilmesi için, hadisin tamamına bakmada yarar vardır. Hadisi hem Buhârî (256/869) hem de Müslim (261/874), Ebû Saîd el-Hudrî’den rivâyet ederler. Hadiste önce Hz. Peygamber, ashâbını dünya malının debdebesine kapılmamaları konusunda uyarır. Konuyla ilgili sorulan soruyu cevaplandırırken vecizeyi zikreder. Nihayet dünya malının, hayra harcanmasına teşvik eder. Hayra harcamadıkları takdirde doymayan obur gibi olacaklarını hatırlatarak sözünü bitirir. Denilebilir ki, hadisin bütünlüğü içerisinde Hz. Peygamber dünya malına aşırı derecede kendini kaptıran, hayra harcamayan kimseleri baharda yetişen körpe otu, aşırı yiyen ve şişirerek ölen veya perişan olan hayvanlara benzetmektedir.

Yine bu hadis, dünyaya bağlanma ve düşkün olmaktan sakındırmak için söylenmiş (Meydânî, 1988: I, 36) sözlerin en belîği/en güzelidir. Nitekim oburların benzetildiği geniş getiren koyun, keçi, sığır gibi hayvanların gözlerine ilkbaharda yetişen körpe otlar hoş gelir ve iştahlarını açar. Çok yediklerinde de telef olurlar ya da hastalanarak acı ve sıkıntı çekerler. İşte kendini dünyaya ve onun debdebesine kaptıran kimse de mutedil olması ve ahiretini düşünerek ihtiraslarına kapılmaması gerekir. Yoksa ilkbahardaki bitkilerin parlaklığına ve çekiciliğine koşup onu yiyen, sonunda da ölen veya perişan olan hayvanlar gibi olur.⁸

Vecizede (بِنَبْتِ الرَّبِيعِ) “ilkbaharın bitki olarak bitirdiği” cümlesinde fiili asıl fâilinden başkasına isnad etme üslûbu olan (Fadl Hasen, 2007:II:143) mecâz-ı aklî de söz konusudur. Zira fâil olan (الرَّبِيعِ), gerçek fâil olmayıp “Allah’ın tabiata koyduğu kanun” yerine kullanılmıştır. İnsanlar adetleri gereği, gerçek fâil yerine baharı kullana gelmişlerdir. Zira ilkbahar bitki bitirmez. Mevsim geldiği ve şartları olduğu zaman ilkbaharda yeryüzü yeşillenmeye, ağaçlar yapraklanmaya başlar.(el-Curcânî, 1991:385) Sonuç olarak vecizenin bu kısmında fiil, hakiki fâil olan Allah’a değil de, zamana yani ilkbahara isnad edilmiştir.

Sonuç olarak vecize, aşırıya kaçmayı yasaklamak (Meydânî, 1988: I, 37) ya da dünya malını yığan, toplayan, ona hırslı ve düşkün olan kimsenin durumunu ifade etmek için söylenir.(ez-Zemahşerî, pdf:166) Hz. Peygamber, dünya ve onun debdebesine kapılan, ahireti unutan insanları, ilkbaharda körpe ota dalan ve onun cazibesine kapılıp çok yiyip telef olan hayvanlara benzeterek açgözlülüğün edebî bir şekilde sakındırmıştır. Bunu da istiâre-i tasrihiye üslûbu ile ifade etmiştir. Aç gözlülüğün iyi bir huy olmadığı, insanın onur ve haysiyetini zedeleyebileceğine dikkatleri çekmek için bu hadis, atasözü olarak söylene gelmiştir. Dolayısıyla model insan, her hâlükârda kanaat sahibi olma vasfına haiz bir kişidir.

7- Yalandan Uzak, Dürüst Kişiliğe Sahip Olmak

Hadislerde geçen model insanda bulunması gereken vasıflardan birisi de doğru sözlülüktür. Yalan söylemek bütün naslarda yerilmiş ve sakınılması gereken en kötü huylardan olduğu zikredilmiştir. Konuyla ilgili oldukça dikkat çekici Hz. Peygamber (sav)’in vecizesi şöyledir:

(الْيَمِينُ الْفَاجِرَةُ تَدْعُ الدَّارَ بِلَاقِعِ) “Yalan yemin, evi ıssız/terkedilmiş ve her türlü hayırdan uzak bırakır.” Bu vecizeyi, “yalan yemin ocağı söndürür” (İbn Dureyd, 1982: 29; el-Beyhakî, 1994: X, 35; el-Munzirî,1417;II,389) şeklinde de tercüme edebiliriz.

Vecizede geçen (بِلَاقِعِ) kelimesi, (بَلَّغَ وَبَلَّغَةً) lafızlarının cemisi olup, boş, ıssız, içerisinde bir şey olmayan arazi, terk edilmiş yer, her türlü hayırdan uzak anlamına gelir.(ez-Zemahşerî, 1993:I,372; İbnu’l-Esîr,1963: I, 153; İbn Manzûr, :1994 VIII, 21.) Vecizeyi rivâyet eden hadis kitaplarının hemen hepsinde (الدَّارِ) kelimesi, (الدَّيَارِ) şeklinde çoğul olarak aktarılmaktadır.(er-Radi, 1967: 80; İbnu’l-Esîr,1963: I, 153)

Vecize hakkında “Yalan yere yemin eden fakir olur. Rızktan, hayır ve maldan ne varsa evinden gider. Sadece ahirette karşılaşacağı günahı kalır. Allah onun iki yakasını bir araya getirmez, verdiği nimetleri değiştirir”(İbnu’l-Esîr,1963: I, 153; İbn Manzûr, 1994: VIII, 21) şeklinde yorumlar söz konusudur.

eş-Şerif er-Radî’nin (406/1015) “Hadiste mecaz söz konusudur. Zira yalan yere edilen yemin evleri tahrip etmez, tarihî eserleri de ortadan kaldırmaz. Buradaki maksat şudur: Kişi yalan yemin

---

hastalıktır. Şişmenin önlenmesi için, hayvanların körpe ot içeren meralarda otlatılması esnasında özen göstermek gerekir. Bkz. Sevgican, 1996: 222-223; Görgülü, 2002:156-158; Ergün, 2001: 206.

⁸ İbn Dureyd, 1982:24-25. Vecizede edebî bakımından, dünyaya dalan, onunla oyalanan ve hırs gösteren insan müşebbeh, nebatın güzelliğine ve tazeliğine dalıp yiyen hayvan müşebbeh bihtir. Fakat vecizede müşebbeh hazf edilmiş durumdadır. Dolayısıyla müşebbehi hazfedilmiş istiâreye, istiâre-i tasrihiye denir. Vech-i şebeh/benzetme yönü ise, dışı güzel, hakikatte ise fesat eden aldatıcı şeydir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

konusunda onu basite alarak ve cezasından gafil kalarak cesur davranır, ondan menfaat beklerse, Allah onun kökünü kazır, evlerini tahrip eder, ona alçaklık elbisesini giydirir ve azgınlık peçesi takar”.(er-Radi, 1967: 80) der.

Yalan yemin, evlerin harap olmasının sebebidir. Fiil olan (تَدْعُ) ’nun fâili gizli (هي) dir. O da “yalan yemine” döner. Burada esas fâil, “yalan yemin” olmayıp, onun yol açtığı “ceza”dır. Yani fâil, felakete ve cezaya yani (العقوبة) ’ye isnad edilmektedir. Dolayısıyla vecizede fiili gerçek fâilinden başkasına isnâd etme sanatı olan mecâz-ı aklî üslûbu söz konusudur.

Yalancının işlerinin yolunda gitmeyeceğini ifade eden Türkçe’deki “yalancının gemisi yürümez”(Tülbentçi, 1963: 377) atasözü, vecizeyi izah etmesi açısından önemlidir. Zaten hadis de böyle bir kimsenin iflah olmayacağını “evini ıssız bırakır” lafıyla açıklamaktadır. Başka atasözünde “yalancının mumu yatsıya kadar yanar” (Tülbentçi, 1963: 377) şeklinde ifade edildiği üzere, bu tür yalan yere yapılan yemin ile ortaya koyduğu hile ve desiseleri, ilk etapta kişiye menfaat ve fayda sağlayabilir. Kısa sürede ortaya çıkacak yalanlar yüzünden bu kişi, toplumdaki güvenini kaybedecektir. İnsanlar onunla olan her türlü ikili ilişkilerini iptal edecektir. Toplumda yalnızlığa itilen kişi ahlaki, sosyal ve iktisadî vb. tüm alanlarda darbe alacağı için, nihayet zor durumda kalacak olan aile fertleri de onu yalnız bırakacaktır. Yani aile düzeni de bozulacaktır. Zaten Allah Teâlâ’nın da bu tür kimselerin iki yakasını bir araya getirmeyeceği ve ocağını söndüreceği hadisten ve yorumlarından anlaşılmaktadır.⁹ Böylece ortaya çıkardığı kargaşa, haksızlık, zulüm, toplumdaki itibar kaybı gibi nedenler kişinin evini ıssız bırakıp, ocağını ve evini dağılıp söndürecektir.

8-Verdiği Sözünü Tutmak

Olgun insanın en önemli vasıflarından birisi, verdiği sözü tutmaktır. Bu konuda güven sahibi olmak gerekir. Nitekim Hz. Peygamber vecizesinde şöyle buyurur:

(عِدَّةُ الْمُؤْمِنِ كَأَخْذِ الْيَدِ). “Müminin va’di/sözünü, el ile almak gibidir.” (İbn Dureyd, 1982: 30; ed-Deylemî, 1986: III, 44; el-Aclûnî, 1405: II, 74.)

Vecizenin ikinci kısmı “kendi elinle koymuş gibi alırsın” şeklinde de ifade edilebilir. Mümin söz verdiği zaman onu tutar, yerine getirir. Onun sözü, peşin yapılan alış verişteki mal bir tarafa, para bir tarafa durumuna benzer. Ayrıca (عِدَّةُ الْمُؤْمِنِ دَيْنٌ) şeklindeki rivayetler (Deylemi, 1986:III, 44; Aclûnî, 1405:II, 74) de müminin sözünün borç mesabesinde olduğunu belirtir.

(وَعْدٌ) fiilinin esas mastarı (وَعَدَ) lafzıdır. (عِدَّةٌ) ise, mastar yerine konulmuş isimdir. Sonundaki (عِدَّةٌ) baştaki düşen (و) ’in yerine gelmiştir. Kelime “söz vermek” anlamına gelir.(İbn Manzûr, 1994: III, 461-462)

Hiz. Peygamber’in teşbih üsluplu bu vecizesinde “elle almak” yani (أَخَذَ بِالْيَدِ) ise, “sıdk ve vefâ”dan kinayedir.

Sonuç olarak vecize, müminin önemli bir vasfına dikkat çekmektedir. O da verdiği sözü tutması, ahbine vefâlı davranmasıdır. Ahde vefâ İslâm’ın evrensel prensiplerinden birisidir. Karşılıklı güvenin tezahürü olarak vazgeçilemez bir değerdir.

Ahde vefâ, toplumun sulh ve selâmet içinde yaşamasının temel dinamiklerinden biridir. Hatta dünya barışının devamını birinci derecede ilgilendiren en önemli esaslardandır. Bu ilkeye uyduğu sürece devletler, şirketler, insanlar itibarlı olmakta, uymayınca da itibarını yitirmektedir.¹⁰

9- İyilikte Müdavim Olmak, Kötülüğü Terk Etmek

İyilik te müdavim olup şerri terk model insanın diğer bir özelliğidir. Bu konuda Hz. Peygamberin şöyle buyurur: (تَرَكَ الشَّرَّ صَدَقَةً). “Şerri, kötülüğü terk sadakadır, iyiliktir.”(İbn Dureyd, 1982: 27; Aclûnî, 1405: I, 36)

Vecize, hadis kaynaklarında benzer ifadelerle farklı bir şekillerde rivayet edilmektedir. Mesela Buhârî (256/869) “Her Müslüman üzerine sadaka vermek vaciptir” bab başlığı altında, Müslim (261/874) de “Her çeşit iyiliğe sadaka adı verileceğini açıklama” babında birbirine çok yakın şu rivayete yer verirler. “Hz. Peygamber her Müslüman üzerine sadaka vermek gerekir” buyurunca, sahâbîler “sadaka verecek bir şey bulamazsa ya da buna da gücü yetmezse” şeklindeki sorulara devam

⁹ Yorumlar için bkz. İbnu’l-Esîr, 1963: I, 153; İbn Manzûr, 1994: VIII, 21.

¹⁰ Ahde vefâ konusu ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Kazan, 2009.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ederler. O da cevaplar vermeye devam eder. Son merhalede (فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوفِ فَلْيُمْسِكْ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهَا لَهُ صَدَقَةٌ) “hayır işlesin ve şerden kendini tutsun bu da onu için sadakadır”(Buhârî, Zekât, 31; Müslim, Zekât, 55) buyururlar.

Bu rivayete göre herkes, “iyilik” anlamına gelen “sadaka” ile mükellef tutulmuştur. Eğer hadiste zikredilen iyiliklerden hiçbirini yapmaya gücü yetmiyorsa, kötülükten uzak duracak, şer ve karanlık işlerden elini eteğini çekecek, böylece insanlar onun kötülük yapmayacağından güven içerisinde olacaklar. O da bu şekilde iyilik yapmış/sadaka vermiş sayılacak. Böylece Hz. Peygamber’in ilan ettiği iyilik yapma seferberliğine katkıda bulunmuş olacak. Vecizeden hareketle sadaka lafzının sınırının geniş olduğu söylenebilir. Sadece iyiliklerin sadaka olarak nitelenmeyip kötülükleri terk etmenin de bu terimin kapsama dâhil edilmesi, toplumdaki kötülükleri, hoş görülme ve ahlâkî olmayan filleri kaldırmaya yönelik atılan önemli adımlardan birisi olarak da değerlendirilebilir.

10- Cimri Olmayıp, Cömert ve Gönül Zengini Olmak

(أَيُّ دَاءٍ أَدْوَى مِنَ الْبُخْلِ) “Hangi dert cimrilikten daha kötüdür?” (İbn Dureyd, 1982: 28)

Hadis, “hangi kusur, cimrilik kusurundan daha çirkindir” (Yardım, 1999: 78) ya da “Hangi hastalık cimrilik hastalığından daha ağırdır” şeklinde tercüme edilebilir. İstifhâm-ı İnkâriyye/inkâr soru üslûbuyla başlayan vecizenin, düz cümle şeklinde anlamı ise “Hiçbir dert cimrilikten daha kötü değildir” şeklinde olur.

Vecizede geçen (أَدْوَى) kelimesi dördüncü baktan (دَوَى) “hastalık isabet etti” anlamına gelen fiilin ism-i tafdilidir. O zaman hadis, “hangi dert cimrilik hastalığından daha şiddetlidir” anlamına gelir.(er-Radî, 1967 :433)¹¹ Vecizede esas ifade edilmek istenen şey, cimriliği yasaklamaktır. (İbn Dureyd, 1982: 28)

Burada mecâzî bir anlatım söz konusudur. Zira cimrilik hakikatte bir dert ve hastalık değildir. Fakat o genellikle kötü görülen ve çirkin olan bir huydur. Sağlığı bozan, insanı hasta eden dert mesabesinde işlevi olmakla beraber, cibilliyeti/yaratılışı da bozar. Hatta o, insanın yakınlarına ve uzağında olanlara intikal eden bulaşıcı bir hastalıktır. Eğer böyle olmasaydı sağlığı bozan, halleri değiştiren diğer hastalıkları zemmetmek güzel olmadığı gibi, onu yermek, ayıplamak da doğru olmazdı. Hakikatte cimrilik, “vacib/farz olanı vermeye” engel olmaktır. Vacibi men eden yani farz olanı vermeyen her kişi cimrilikle nitelenir. Lütfu, ihsanı, sahaveti men eden kişi yani cimri, ancak mecaz yoluyla tasvir edilir.(er-Radî, 1967 :433)

Vecizede edebî olarak, “müşebbeh ve müşebbeh bih’i bilinen şekillerin dışında bir şekle sokarak yani ikisine üstü kapalı bir şekilde işaret ederek yapılan teşbih çeşitlerinden zımnî teşbih”(el-Hâşimî, trs: 274; Bolelli, 2000: 58) vardır. Şöyle ki, “cimrilik insanın tüm mizacını bozan derde benzetilmiştir. Fakat bu açık bir şekilde yapılmayıp, istifhâm-ı inkâriyye üslûbuyla yapılmıştır. Böylece vecize “cimrilikten daha büyük dert yoktur”(er-Radî, 1967 :434)¹² şeklinde edebî bir üslûpla takdim edilmiştir. Bu durumda müşebbeh (البُخْلِ) “cimrilik”, müşebbeh bih (داء) “dert” olurken, benzetme yönü/vech-i şebah ise (انطفاء الحياء) “hayatı, canlılığı söndürme” dir. Bu açıklamadan sonra vecizenin teşbihli anlamı “canlılığı, hareketliliği ortadan kaldırma bakımından derde benzeyen cimrilikten daha büyük hangi hastalık vardır?” şeklinde olur.

Netice olarak bu vecizede, inkârî soru üslûbu ile cimriliğin kötü bir huy olduğu, hastalığa benzetilerek edebî bir şekilde anlatılmaktadır. Zira cimrilik ahlâken insanda bulunmaması gereken ve rezilet olarak kabul edilen bir huydur. Gazâlî’ye göre onun tedavisi “ ilim ve amel olur. İlim, cimriliğin zararlarını ve cömertliğin faydalarını bilmek, amel de kendini zorlayarak cömertliğe alıştırmaktır.” (Gazâlî, 1975: III, 579)

Bunun yanında cimriliğin zıddı olan cömertlik ve sahavet ise, ahlaki değerlerden olup övülen bir sıfattır. Esas olan da sahavet sahibi bir kişiliğe sahip olmaktır. Böylece kişi, tüm canlılara karşı olan sorumluluğunun bilincinde ve sahavet içerisinde bir hayat geçirmiş ve diğer insanlara güzel örnek teşkil etmiş olur.

Tavsiye edilen ve model insanda bulunması gereken esas vasıf, gönül zenginliğidir. Nitekim Vecizesinde Hz. Peygamber şöyle buyurur: (الغنى غنى النفس.) “(Esas) zenginlik, gönül zenginliğidir.” (İbn Dureyd, 1982: 28)

¹¹ eş-Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, s. 433, Muhakkikin Dipnotu, 2.

¹² eş-Şerîf er-Razî, *el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye*, s. 434, Muhakkikin Dipnot, 1.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Vecizenin bu kısmını tekîd eder/vurgular mahiyette diğeri bir rivayet şöyledir: (لَيْسَ الْغِنَى عَنْ كَثْرَةِ (العَرَضِ وَ لَكِنَّ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ. "Zenginlik mal çokluğu değil, fakat o, gönül zenginliğidir." (Buhârî, Rikâk, 15) Hadiste, mala "araz" denilmesi, sahibine sonradan geldiğinden dolayıdır. (Sofuoğlu, 1989: XIV, 6384) Vecizeye çok yakın başka bir rivayet (خير) ibaresiyle olup şöyledir: (خَيْرُ الْغِنَى غِنَى النَّفْسِ) (el-Beyhakî, 1410: IV, 200) "Zenginliğin hayırlısı gönül zenginliğidir."

el-Aynî (855/1451) hadisin şerhinde şöyle der: "Gerçek zenginlik malın çokluğu ile değil, nefsin/gönlün zenginliğiyle ve dünyaya karşı hırs göstermemek suretiyle olur. Bundan dolayı gönlü fakir pek çok zengin görürsün, mal toplamadaki hırsından ve aç gözlülüğünden dolayı sanki fakir gibi mal artırmaya çalışır. Gönlü zengin insan ise Allah'ın katındakinin tükenmeyeceğini bildiği için O'nun takdir ettiğine rıza gösterir." (el-Aynî, trs.: XXIII, 55) Vecizede Hz. Peygamber, gerçek zenginliğin malla mülkle olamayacağına, önemli olanın gönül zenginliği olduğuna haber cümlesi ile dikkat çekmektedir.

Netice itibarıyla kişi mal, mülk toplayarak zengin olabilir. Fakat cimrilik yaparak zenginliğini insanlara yansıtmıyorsa, ya da verdiği başa kakıyorsa bu ahlaki bakımdan rezilettir. Diğer taraftan esas olan gönül enginliğine ve zenginliğine sahip olarak diliyle, fiilleriyle insanların ve yaratının rızasını kazanabilmektir. İşte vecize, konunun bu yönüne dikkat çekerek gerçek zenginliğin sevgiden kaynaklanan, gönülden gelerek yapılan faaliyetlerde ve işlerde olduğuna dikkat çekmektedir. Zaten başka bir vecizesinde Peygamberimiz (الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى). "Veren el, alan elden daha hayırlıdır" (Buhârî, Vasâyâ, 9; Müslim, Zekât, 94; el-Câhiz, 1975: II, 19) buyurmaktadır. Bu hadis, "Veren el, alandan üstündür" şeklinde Türkçe'de atasözü haline gelmiştir. (Tülbentçi, 1963: 372)

Hadiste, (اليد العليا) "yüce el" ile veren el, (اليد السفلى) "alçak el" ile alan el kastedilmiştir. Yoksa hakiki manası olan yükseklik ve alçaklık kastedilmemiştir. Konum itibarıyla veren, alandan daha üstündür. İşte Hz. Peygamber iki elin bu halini veya durumunu kinâyeli bir şekilde anlatmıştır. Zira genel olarak verme, sarf etme, alma ve tutma filleri ellerle yapılır. (er-Razî, 1967: 35-36)¹³

Sonuç olarak vecize servette zekâtta başka, mükellefiyetlerin de olduğuna ve duyarlı olmanın önemine dikkat çekilmekte olup alan el durumuna düşmemek için de çalışıp çabalamanın önemini ortaya koymaktadır.

11- Sır Sahibi Olmak

Meclislerde veya sohbetlerde konuşulanlar emanet hükmünde olup bu emanetler başka yerlerde ifşa edilmemeli sır kabul edilmelidir. Nitekim Peygamberimiz (sav) vecize niteliğindeki hadislerinde şöyle buyurmuştur: (المجالس بالأمانة). "Meclislerde konuşulanlar, emânet hükmündedir." (İbn Dureyd, 1982: 27; el-Beyhakî, 1994; el-Kudâî, 1986: I, 37.) Haber cümlesi şeklinde olan vecizede, îcâz-ı hazf de söz konusudur. Hazf edilen kelimeler takdir edilecek olursa vecize şöyle olur: (خُذُوا أَحَادِيثَ الْمَجَالِسِ بِحُكْمِ الْأَمَانَةِ) "sohbetlerde konuşulan sözleri, emânet hükmünde kabul ediniz. Diğer insanlara haber vermeyiniz" ya da "Meclislerde konuşulanlar emânet hükmünde olduğundan bu emânetleri başkalarına haber vererek ihanet etmeyiniz" şeklinde de tercüme etmek mümkündür.

Kişi bir grupla oturup konuşur, bu esnada gizli tutulması gereken sırlar veya sözler de sarf edilmiş olabilir. Burada Hz. Peygamber, konuşanlar arasında cereyan eden sözleri, araştırılması uygun olmayan emânetlere benzetmiştir. Kim bu meclislerde konuşulan sırları ortaya dökerse veya açığa vurursa, koğuculuk yapmış olur. Zaten hadis koğuculuğu zemmetmek için söylenmiştir. Dolayısıyla bu sözle Hz. Peygamber, Müslümanları eğitmektedir. (İbn Dureyd, 1982: 27) İbn Hacer'in (852/1448) de bu hadisin değişik rivayetlerine "sırrı koruma/muhafaza etme" (İbn Hacer, 1379: XI, 82) babında yer vermesi konunun önemini ortaya koymaktadır.

Ahmed b. Hanbel (241/855) ile Ebû Dâvûd'un (275/888) rivâyet ettiği hadis müstesnaları da ihtiva etmektedir. Onların rivâyeti şöyledir: "Meclislerde konuşulanlar, emânet hükmündedir Ancak üç mecliste konuşulanlar müstesnadır. Bunlar: Haram kanın akıtılmasının konuşulduğu meclis, içerisinde haram olan fercin/zinanın helal sayıldığı meclis, Kişinin malının haksız yere helal kabul edildiği meclistir." (Ahmed b. Hanbel, trs. III, 342; Ebû Dâvûd, trs. IV, 268) Bu hadiste özellikle üç harama dikkat çekilmekte ve bunların işlenmemesi için tedbir almak maksadıyla istisna getirildiği görülmektedir.

¹³ Ayrıca bkz. Kazan, 2013: s. 276.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Diğer bir edebî özellik olarak vecizede “meclisler” zikredilmiş fakat “meclislerde konuşulanların” ifşa edilmesi istenmiştir. Dolayısıyla “zıkr-i mahal” yani meclis zikredilip, “irade-i hal” yani konuşulanlar kastedildiği için mecâz-ı mürsel üslûbu vardır.

Sonuç olarak vecizede toplantılarda konuşulan sır niteliğindeki sözlerin, emânet hükmünde kabul edilmesi, başkalarına söylenmemesi tavsiye edilerek önemli bir ahlakî değere dikkat çekilmektedir. Toplantılarda ele alınan bir konu hakkında enine boyuna yapılan değerlendirmelerde ve konuşmalarda gizli tutulması gereken sırlar veya sözler de sarf edilmiş olabilir. İşte Hz. Peygamber, konuşanlar arasında cereyan eden sözleri, emânetlere benzetmiştir. Meclislerde konuşulan sırları ortaya dökmek veya açığa vurmakla koğuculuk yapmak aynı mesabede kabul edilmiştir. Hadis ahlâkî olmayan bu davranıştan Müslümanları sakındırmakta ve emanet hükmünde olan sırları korumanın önemini vurgulamaktadır.

12- Azgınlık ve Haksızlıktan Sakınmak

Toplumda huzur ve sükûnun devamlı olması oldukça önemlidir. Bunun aksini insanları stres ve sıkıntıya düşürerek normal hayatı çekilmez hale getirebilir. Bu bağlamda toplumun huzurunu bozan şeylerden birisi de azgınlık ve taşkınlık yapmaktır. Bunun önlenmesi konusunda Hz. Peygamber şöyle buyurur: (أَعَجَلُ الْأَشْيَاءِ عُقُوبَةُ: الْبَغْيُ). (İbn Dureyd, 1982: 30) “Cezalandırmada/ yaptırımında /müeyyide uygulanacak şeylerin en acili: azgınlıktır/ taşkınlıktır.”

Hadisteki (الْبَغْيُ) lafzı, (بَغَى) fiilinin mastarı olup haddi aşmak, bir şeyin sınırını geçmek, haktan ve adaletten ayrılmak, çiğnemek, zulüm, fesat çıkarmak ve kıskanmak (İbn Manzûr, 1994: XIV, 78) gibi anlamlarına gelir.

Vecizeye lafız bakımından en yakın bir rivâyet de şöyledir: (أَسْرَعُ الشَّرِّ عُقُوبَةُ الْبَغْيِ) (Ebu'l-Ferac, 1976: II, 111; el-Mizzî, 1980: XIII, 98; el-Munzirî, 1417: III, 232) “Cezası en hızlı uygulanacak olan kötülük, azgınlık ve taşkınlık yapmaktır.”

Vecize haddi aşarak, taşkınlık yaparak zulüm ve haksızlık etmenin, insanlara zarar vermenin, terör eylemlerinde bulunmanın karşılığının hemen verilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Böylece amme menfaati ve mazlumun ahı yerde kalmayacaktır. Zaten diğer hadislerde de özellikle mazlumun duası ile Allah arasında bir hicabın bulunmadığı yani hemen kabul edileceği (Munzirî, 1417: III, 119, 130, 131; IV, 43.) ayrıca belirtilmektedir.

Netice itibariyle vecize, Müslüman'ı her türlü taşkınlık, azgınlık, zulüm ve haksızlıktan sakındırmaktadır. Zira zulmün, taşkınlığın, haddi aşmanın, terör estirmenin, mala zarar vermenin karşılığının, müeyyidesinin acilen uygulanmasının bu tür eylemlerin tekrarlanmasında caydırıcı rol oynayacaktır. Ayrıca hadis, suç işleyenin yaptığının yanına kâr kalmayıp kötü örnek teşkil etmeyeceğine ve acilen azgın da cezasını bulacağı için, mazlumun ahının yerde kalmayacağına işaret eder.

Sonuç

Kur'an-ı Kerim ve hadisler olgun Müslümanı muttaki olarak yani sorumluluk bilinci taşıyan kişi olarak niteler. Model insan da bulunması gereken vasıflar da elbette muttaki olan şahsın vasıflarıyla örtüşmesi gerekmektedir.

Az lafızla çok manaları ifade eden ve daha sonraki dönemlerde yaygın hale gelen Hz. Peygamberin vecizelerinden bir kısmı da model insanın bazı vasıfları edebi olarak dile getirilmiştir. Özellikle bu sözler, edebi özelliğinin bulunması, az ve veciz olması, ezberlenmesi ve naklinin kolay olması dolayısıyla başta ahlaki vasıflar olmak üzere model insanda bulunması gereken pek çok vasfı, asırlardır en güzel bir şekilde öğretmiştir.

Bu vasıflardan en önemlilerinden birisi samimi, ihlaslı iyi niyetli olmaktır. Özellikle ibadet niteliğindeki tüm amellerde niyet şartı vardır. Zira önce niyet olmalı ki, ona göre amel yapılmalıdır. Ayrıca “cennette ebedî kalışın, niyet sayesinde olacağı” konusundaki görüşler ve yorumlar da niyetin ve ondaki samimiyetin önemini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamberin vecizelerinden hareketle model insan, ilme önem verir. Olayları tahlil ve analiz eder. Muktedir olduğu konularda insanlara rehberlik eder ve önlerini açar. Açgözlü olmayıp kanaatkârdır. Nefsine hâkim olup kulu ve kölesi değildir. Ahdine vefalıdır yani verdiği sözü tutar. Güvenilir bir şahsiyettir. İnsanları bu yönüyle zarara uğratmaz. Yalandan ve yalanla muamele etmekten uzaktır. Dürüstlük onun asıl kimliğidir. Haksızlık etmez, azgınlıktan ve taşkınlıktan sakınır. Sır sahibidir. Sırrı başkalarına açarak hem kendini hem de dost ve arkadaşlarını sıkıntıya düşürmez. Dolayısıyla Hz.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Peygamber'in tavsif ettiği güzel vasıfları bilinçli bir şekilde yaşayarak model insan olmanın gayreti içindedir.

KAYNAKLAR

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed (1405), Keşfu'l-Hafâ, Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
Ahmed b. Hanbel (trs), el-Müsned, Mısır: Muessesetu Kurtaba.
el-Aynî, Bedruddin Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed (trs), Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî, Beyrut: İhyâu't-Turâsu'l-Arabî.
Başaran, Selman, (1994) Hadislerin Türk Atasözlerine Tesiri, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.,
el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali (1987), Kitâbu'z-Zuhdi'l-Kebîr, Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye.
_____, (1994) es-Sunenu'l-Kubrâ, Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz.,
_____, (1410) Şuabu'l-İmân, Beyrut :Dâru Kutubu'l-İlmiyye.
_____, (1989).es-Sunenu's-Suğrâ, Medine: Mektebetu'd-Dâr.
Bolelli, Nusreddin, (2000) "Belâgat" Kur'an Edebiyatı, İstanbul, Rağbet Yayınları.
Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (1992), el-Câmiu's-Sahîh, İstanbul:Çağrı Yayınları.
_____, (1989) el-Edebu'l-Mufred, Beyrut, Dâru'l-Beşâiru'l-İslâm.
el-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr (1975) el-Beyân ve't-Tebyîn, (tah: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, ..
el-Curcânî Abdu'l-Kâhir (1991), Kitâbu Esrârî'l-Belâğa, (tah. Mahmûd Muhammed Şâkir) Cidde: Dâru'l-Medenî.
ed-Deylemî, el-Hemezânî Ebû Şuc'a (1986), el-Firdevs bi Me'sûr'il-Hitâb, (tah. Said b. Zağlûl) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eşâ's (trs.), es-Sunen, (tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid), Byy: Dâru'l-Fikr,
Ebu'l-Ferac, Abdurrahman b. Ali b. Muhammed (1979) Safvetu's-Safve, (tah. Mahmud Fâhûrî, Muhammed Kavâs Kal'acı), Beyrut: Dârû'l-Mârifê.
Ergün, Ahmet-Tuncer, Şakir, (2001)Hayvan Besleme ve Beslenme Hastalıkları, Ankara: Özkan matbaacılık.
Fadl Hasen Abbâs, (2007) el-Belâğa Funûnuhâ ve Efnânuhâ, Amman: Dâru'l-Fukân.,
el-Fîrûzâbâdî, Mecduddin Muhammed b. Yakûb (1995), el-Kâmûsu'l-Muhît, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
Galâyînî, Mustafa (1995) Câmiu'd-Durûsi'l-Arabiyye, Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye.
el-Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed, İhyâu Ulûmi'd-Dîn, (ter. Ahmed Serdaroglu), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1975.
Görgülü, Murat, Büyük ve Küçükbaş Hayvan Besleme, (2002) Adana: Çukurova Ziraat Fakültesi Yayınları,
el-Hâşimi Ahmed, (trs) Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedii',Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
İbn Abdî Rabbih (1952), Kitâbu'l-I'kdi'l- Ferîd, (tah. Ahmed Emin ve Arkadaşları) Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabî.
İbn Dureyd, Ebu Bekr Muhammed b. Hasan (1982), el-Muctenâ, Dimeşk, Dâru'l-Fikr.
_____, (1987), el-Cemheretu'l-Luğa, (tah. Remzi Munîr Balebekkî), Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn.
İbn Hacer, Ahmed b. Ali (1379), Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi Buhârî, (tah. Muhammed Fuad Abdalbaki-Muhibbuddin el-Hatib), Beyrut: Dâru'l-Mârifê.,
İbn Kayyim el-Cevziyye (1987), el-Emsâlu fî'l-Kur'âni'l-Kerîm,(tah. Saîd Muhammed Nemr el-Hatîb) Beyrût: Dâru'l-Marife.
İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem (1994), Lisânu'l-Arab, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
İbn Receb, Ebu'l-Ferac Abdurrahman b. Ahmed (1962), Cevâmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem fî Şerhi Hamsîne min Cevâmiu'l-Kelim, Kahire: Mektebetu't-Da'veti'l-İslâmiyye.
İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' Ebû Abdillâh ez-Zührî (trs), et-Tabakâtu'l-Kubrâ, Beyrut: Dâru Sadr.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- İbnu'l Esîr, Mec'dudin Muhammed el-Cezerî (1963), en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser, (tah. Mahmud Muhammed ve Tahir Ahmed) Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî.
- Kazan, Ramazan, (2013) Edebî Üslûp Açısından Hadis Metinleri Ankara, Nobel Yayın Dağıtım.
- Kazan, (2009) İslâm'ın Evrensel Değerlerinden Ahde Vefâ, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- el-Kudâî, Ebû Abdillâh (1986), Musnedu Şihâb, Beyrut, Muessesetu'r-Risâle.
- el-Meydânî, Ahmed b. İbrahim en-Nisâbûrî (1988), Mecmeu'l-Emsâl, (tah: Naim Hasen Zarzûr), Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Mizzî, Abdurrahman Ebu'l-Haccâc (1980), Tehzîbu'l-Kemâl, (tah. Beşşâr Avde Maruf), Beyrut: Muessesetu'r-Risâle.
- el-Munzirî, Ebû Muhammed Abdulazîm (1417), et-Terğîb ve't-Terhîb, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc (1992), el-Camiu's-Sahîh, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya (1392), Şerhu'n-Nevevî alâ Sahîhi'l-Muslim, Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî.
- er-Râmehurmuzî, Ebu'l-Hasen b. Abdurrahman b. Hallâd (1988), Kitâbu Emsâli'l-Hadis, (tah. Ahmed Abdulfettâh Temâm) Beyrut: Muessesetu'l-Kutubi's-Sekâfiyye,
- er-Razî, eş-Şerîf (1967), el-Mecâzâtü'n-Nebeviyye, (tah. Taha Muhammed), Kahire: Muessesetu'l-Halebî.
- Sevgican, Fevzi, (1996) Ruminantların Beslenmesi, İzmir: Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları,
- Sofuoğlu, Mehmed, (1989) Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- eş-Şeybânî, Amr b. Ebî âsım (1408), Kitâbu'z-Zuhd, Kahire: Dâru'r-Rayyân,
- et-Teftâzânî, Sa'duddin (1304), Muhtasaru'l-Meânî, İstanbul: Salâh Bilici Kitapevi'nin Ofseti,
- _____, (2004), Şerhu't-Teftâzânî ala'l-Ehâdîsi'l-Erbeî'ne li'n-Nevevî, Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye.
- Tülbentçi, Feridun Fazıl, (1963), Türk Atasözleri ve Deyimleri, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitapevi.
- Yardım, Ali, (1999), Şihâb'ul-Ahbâr Tercümesi, İstanbul, Damla Yayınları.,
- ez-Zemahşerî, Cârullah (1993), el-Fâik fi Garîbi'l-Hadis, (tah. Ali Muhammed el-Becâvî ve Ebu'l-Fadl İbrahim) Beyrut: Dâru'l-Fikr,
- _____, (pdf) el-Mustaksâ fi Emsâli'l-Arab, To pdf: www.al-mostafa.com

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

TASAVVUFÎ DÜŞÜNCEDE “KÂMİL İNSAN” ANLAYIŞI

Prof. Dr. Osman TÜNER¹

ÖZET

“Kâmil insan” kavramı, tasavvufî düşüncenin en merkezî kavramlarından biridir. Zira tasavvufî terbiyenin aslı hedefi “kâmil insan” yetiştirmektir. Diğer taraftan, tasavvufta “kâmil insan” kavramına farklı açılardan birçok anlam yüklenmiştir. Şöyle ki;

Dînî açıdan “kâmil insan”, gerçek anlamda kulluk bilincine ulaşmış, kalbine Allah sevgisini yerleştirmiş, hayatını Allah’ın rızasını kazanmaya odaklamış, O’nun emir ve yasaklarına tam olarak riayet eden ve Allah’tan başka her şeyden kalbî alâkasını koparan kimse demektir.

Ahlâkî açıdan ise “kâmil insan”, her türlü kötü ahlâktan arınmış, buna karşılık islâmî ve insanî anlamda güzel ahlâkın tüm unsurlarını kendine mal ederek içselleştirmiş, kısacası Allah ve Rasûlü’nün ahlâkıyla ahlâklanmış kimse anlamındadır. Bu özellikteki bir insan, her yönüyle örnek alınacak “model insan”dır.

Tasavvufî terbiye açısından, kâmil bir mürşidin denetiminde, “seyr ü sülûk” denilen manevî terbiyeden geçmiş, nefsin mertebelerini aşama aşama katederek, “nefs-i kâmile” mertebesine ulaşmış, böylece nefsin ve kalbini arındırıp, ruhunu madde aleminin ve bedeninin olumsuz tesirlerinden kurtararak saflaştırmış kimseye “kâmil insan” denmektedir.

Tasavvuf felsefesi açısından ise, Cenab-ı Hakk’ın tüm varlık âlemini yaratmasındaki asıl gaye olan (gaye varlık), dolayısıyla maddî ve manevî bütün varlık mertebelerinin potansiyel olarak kendisinde bir araya geldiği (mertebe-i câmia), Allah’a yükseliş seyrini gerçekleştirmiş (manevî mi’raj) kimselere “kâmil insan” denilmektedir ki, bu anlamda “kâmil insan”ın hakiki temsilcisi Hz. Muhammed (s.a.s.)’dir. Diğer velîler ise onun temsilcileridir.

Bütün bu hususlar göz önüne alındığında, tasavvufî düşünce ve terbiyede hedeflenen insan modelinin, bugünün ruhî, aklâkî ve toplumsal problemlerine çözüm bulmada özlemi çekilen örnek olgun insan olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anahtar kelimeler: Tasavvuf, kâmil insan, mürşid-i kâmil.

THE PERFECT MAN (AL-INSAN AL-KAMIL) NOTION IN SUFI THOUGHT

ABSTRACT

“The perfect man” notion is one of the most central conceptions of sufi thought. Because the essential aim of sufi adab is raising “the perfect man”. On the other hand, there has been given several meanings to “the perfect man” notion in sufism from different aspects. Namely;

From religious perspective “the perfect man” is the one who has slavery consciousness with a heart filled with love of Allah and who follows His commands and prohibitions, also he is the one whose heart is free from everything except for Allah.

And from moral perspective, “the perfect man” is the one who is purified from all kind of evils and in humanistic and religious terms who has gathered all qualifications of morality. In short he is the one who takes Allah and his prophet as an example in terms of morality. A person with these qualifications is a “role model” that should be taken as an example in all respects.

According to the sufi adab, a person that was under the supervision of a murshid and had the spritual journey (suluk) and also reached to the an-nafs al-kamil and thus purified his nafs and heart by freeing his soul from material world and negative influence of the body is called “the perfect man” (al-insan kamil).

And according to the sufi philosophy, the person who is the ultimate aim of the creation of the world (namely; the ultimate purpose of the existence) and thus potentially who gathers all kind of spiritual and material existence stages in himself (stage of gathering), and actualized the journey of getting closer to Allah (spritual mi’raj) is called “the perfect man”. In this sense the geniune represantative of “the perfect man” is the prophet Muhammed (pbuh). Other walis are his delegates.

¹ Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı Öğretim Üyesi. E-posta: osmanturer@hotmail.com, turer@kilis.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

When we consider all these points, we can say with clarity that the human model which is aimed in sufi thought and adab is the person who has been long awaited to solve today's moral and social problems.

Key words: Sufism, the perfect man, perfect murshid.

*****

Tasavvufî literatürde en çok kullanılan kavramlardan biri “insan-ı “kâmil”dir. Bunun sebebi, tasavvufî terbiyenin nihâî amacının kâmil insan yetiştirmek olmasının yanında, tasavvuf felsefesinde kâmil insana atfedilen anlam zenginliği ve derinliğidir. Biz bu tebliğimizde, tasavvufî düşüncede kâmil insanın ne anlama geldiğini ve ne gibi özellikler taşıdığını farklı açılardan izah etmeye çalışacağız.

Dinî/ahlâkî açıdan kâmil insan:

Tasavvuf ekolü her şeyden önce bir terbiye ekolüdür. Daha ilk devirlerde, Rasulullah (s.a.v.)’in ashabını terbiye usulünü kendilerine şiar edinen tasavvuf büyüklerinin ilim ve sohbet halkalarında başlayıp, daha sonraki devirlerde, tasavvufî hareketin çeşitli tarikatlar şeklinde kurumsallaşmasıyla birlikte tekke ve dergâhlarda kâmil mürşidler eliyle devam ettirilen bu eğitimin gerçek amacı, insanları iman, ibadet ve ahlâk yönünden hakiki birer müslüman yapmak olmuştur. Aslında Hz. Peygamber’in (s.a.v.) peygamber olarak gönderilişinin gerçek amacı da insanları ahlâken olgun hale getirmektir. Nitekim bir hadîs-i şerifinde “Ben güzel ahlâkî tamamlamak üzere gönderildim.”² buyurmuştur. Esasında dînî ilimlerin her biri, bir bakıma İslâm’ın doğru anlaşılmasını ve iyi müslüman yetiştirmeyi amaçlamaktadır diyebiliriz. Bununla beraber, İslâm düşüncesinin temel disiplinleri olan Kelâm, Fıkıh ve Tasavvuf’un, Cibrîl Hadisi diye meşhur olan hadiste³ sözü edilen “îmân”, “islâm” ve “ihsân” kavramlarının İslâm düşünce tarihindeki karşılıkları olduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan “îmân” kavramı Kelâm ekolünün, “islâm” kavramı Fıkıh ekolünün, “ihsân” kavramı da Tasavvuf ekolünün hareket noktaları olmuştur diyebiliriz. Söz konusu hadiste “ihsân” kavramının anlamı, “Allah’ı görüyormuş gibi ona kulluk etmendir. Zira sen onu görmesen de o seni görmektedir.” şeklinde ifade edilmiştir. İşte Tasavvuf ekolü, “ihsân” kavramının ifade ettiği bir kulluk bilincine sahip kâmil insanlar yetiştirmeyi kendine şiar edinmiştir.

Tasavvuf büyükleri bu amaç uğrunda insanları eğitebilmek için kendilerine has bir eğitim metodu geliştirmişlerdir. Tasavvuf literatüründe “seyr ü sülûk” adı verilen ve Hakk’a vasıl olmayı amaçlayan bu manevî terbiyenin esasları “nefis terbiyesi” ve “ruh tasfiyesi”nden ibarettir. Onlar bu manevî terbiyeyi tamamlamadan, kişinin kemale ermesinin ve Hakk’a vasıl olmasının mümkün olmayacağını kabul etmişlerdir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de, “Nefse ve onu düzenleyene andolsun ki, nefsinin temizleyen kurtulmuş, onu kirleten ise ziyana uğramıştır.”⁴ buyrulurken, nefsin arındırılmasının önemine vurgu yapılmış; “Şüphe yok ki, tam arınan kimse kurtuluşa ermiştir.”⁵ ayetiyle de manevî arınmayı gerçekleştirenlerin kurtuluşa erişecekleri dile getirilmiştir. Bundan dolayı, tasavvufî eğitimin gerçekleştirildiği çeşitli tarikatlara mensup tekke ve dergâhlarda, insanlar ibadet, zikir, sohbet, halvet, uzlet, riyazet ve mücahede vb. vasıtalarla, ciddi bir nefis terbiyesi ve ruh tasfiyesine tabi tutularak, arzu edilen olgunluk seviyesine ulaştırılmak istenmiştir.

“Nefsanî tarikat” diye nitelenen ve nefsi terbiye etme metodunu benimseyen tarikatlarda, kemale ermenin, nefsin çeşitli mertebelerini kat etmekle mümkün olabileceği düşüncesi benimsenmiştir. Katedilmesi gereken bu nefis mertebeleri ise, sırasıyla “nefis-i emmâre”, “nefis-i levvâme”, “nefis-i mülheme”, “nefis-i mutmainne”, “nefis-i râziye”, “nefis-i marziye” ve “nefis-i kâmile” diye adlandırılmaktadır. İnsan bu mertebelerin her birini tedricen geçmek suretiyle, kendini Allah’a vasıl olmaktan alıkoyan her türlü olumsuz vasıflardan arınıp, güzel vasıflarla donanarak kemale ermiş ve Hakk’a vasıl olmuş olur.

² Muvatta’, Husnû’l-hulk, 8.

³ Buharî, İman, 37; Müslim, İman, 1, 5, Tirmizî, İman, 4.

⁴ Şems, 91/7-10.

⁵ A’lâ, 87/14.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bazı tarikatlarda ise ruhu saflaştırıp güçlendirme metodu ön plânda tutulmuştur. Bunlara da “ruhanî tarikat” denilmektedir. Bu tarikatlarda ise, nefsin olumsuz vasıflarını izale etmekten ziyade, ruhu güçlendirerek nefse hakim kılma esası benimsenmiştir. Bundan dolayı bu tarikatlarda, diğer tarikatlarda olduğu gibi nefsi köreltmeye yönelik olan riyazet uygulamalarına fazla gerek duyulmayıp, buna karşılık ruhu güçlendirmeyi amaçlayan bir takım yollara başvurulur. Genellikle sohbet ve zikre ağırlık verilen bu yolda amaca ulaşmak için gerçekleştirilmesi istenen hususlar ise, “usûl-i aşere” diye ifade edilen on prensipten oluşmaktadır. Bunlar da tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, Allah’a teveccüh, sabır, rızâ, zikir ve murâkabedir. Kübreviyye tarikatının pîri Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın, bu kavramların her birini izah ettiği *Usûl-i Aşere* adında bir risalesi vardır. Osmanlı sufilerinden İsmail Hakkı Bursevî de bu risaleyi şerh etmiştir.⁶ Sayılan bu prensiplerin her biri, Kur’an’ın insanlara tavsiye ettiği ve Hz. Peygamber’in (s.av.) de bizatihî sahip olduğu önemli hasletlerdir. Bu prensiplerin her biri insan ruhunda yerleşip, onun ayrılmaz birer vasfı haline geldiğinde, onun nefs-i emmaresi tabiî olarak etkisini ve bedendeki hakimiyetini kaybeder ve nefis bütünüyle ruhun hizmetine girer. Böylece ruh bedende hükümrân olur.

Gerek nefsanî gerekse ruhanî tarikatlarda söz konusu olan bu terbiye sonucunda, insanın manevî duyuları diyebileceğimiz, “letaif-i sitte” (altı latife) tabir edilen, “kalb”, “ruh”, “sır”, “sırru’s-sır”, “haff” ve “ahfâ” latîfeleri tedricen inkişaf ederek aktif hale gelir. Bu sayede, insanın basireti (gönül gözü) açılır, ruhu inkişaf eder, Allah’la arasındaki perdeler kalkar, böylece tevhîdin hakikatine ve sırlarına muttalî olur ki, sufilere göre bir insanın gerçek anlamda kemale ermiş olmasının ölçüsü de budur.

Bu noktada, altı çizilmesi gereken bir başka husus da şudur: Yukarıdaki izahlardan da anlaşılacağı üzere, insanı kemale erdirmeyi amaçlayan bu eğitim, sadece kitabî, nazarî ve teorik bir eğitim olmayıp, bunun da ötesinde, insanın ahlâkî ve ruhî yapısında, Allah ve varlık telâkkisinde ciddi dönüşümler gerçekleştiren, yeni bir şahsiyet oluşturma ameliyesidir. Bu eğitim anlayışında, nazarî ilim önemsenmekle birlikte, onunla yetinilmez, onu amel ve hâlin takip edip takip etmesi gerekir. İnsan ancak bu şekilde Hak ve hakikate ulaşabilir. Sufî literatürde bu aşamalar, “ilme’l-yakîn”, “ayne’l-yakîn” ve “hakka’l-yakîn” diye adlandırılır. Bunlardan birincisi nazarî, aklî ve kitabî bilgiyi ifade ederken, diğer ikisi seyr ü sülûk sayesinde vaki olan ve manevî duyuların devreye girmesiyle gerçekleşen mükâşefe ve müşahedeye dayalı sezgisel bilgi türleridir ki, bu tür ilme tasavvuf literatüründe “irfan”, “ma’rifet”, “ilm-i bâtin”, “ilm-i vehbî”, “ilm-i ledünnî” vb. adlar verilir. Bu bilgi düzeylerini basit bir misalle şöyle ifade etmek mümkündür: Limonu hiç görmeyen ve tatmayan birisinin onu sadece kitabî ve naklî bilgiyle tanınması “ilme’l-yakîn”; limonu yakından görerek sırf rengi ve şekliyle tanınması “ayne’l-yakîn”; onu yemek suretiyle tanınması ise “hakka’l-yakîn” bilgi düzeyini ifade eder. O kimsenin limon hakkındaki idrak ve algı düzeyi, her aşamada farklı olup, onun nasıl bir meyve olduğunu, hakiki anlamda ancak yiyerek tadına baktığında idrak etmiş olacaktır. Bir kimsenin gerek Cenab-ı Hak, gerekse varlık ve metafizik gerçeklikler hakkındaki algı ve idrak düzeyleri de tıpkı bunun gibidir. Bu bilgi düzeylerine ulaşıldıkça, bu konularda kişide nasıl bir idrak değişiminin gerçekleşeceğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. “Tasavvuf kâl imi değil, hâl ildir.” ve “Tatmayan bilmez.” sözleri, bu durumu ifade etmek için söylenmiştir. Bundan dolayı, “ilim” düzeyinden öteye geçemeyip, “irfan” boyutunu elde edememiş olan kimse kemale ermiş addedilmez. Niyazî-i Mısrî’nin dediği gibi:

Savm u salât u hac ile sanma biter zâhid işin,
İnsân-ı kâmil olmağa lâzım olan irfân imiş.⁷

Bir başka açıdan, irfana ulaşmış olan bir kimse, yine tasavvuf erbabının dînî hakikatleri algılama ve yaşama düzeyleri olarak ifade ettikleri “şerîat”, “tarîkat”, “marifet” ve “hakikat” mertebelerinin her birinin gereğini yerine getirerek, velayet mertebesini elde etmiş ve Hakk’a vuslatı gerçekleştirmiş, yani “kâmil insan” vasfını kazanmış kimse olarak kabul edilir.

Bütün bunlar gösteriyor ki, sufilere göre bir müslümanın kemale ermesi, sadece birtakım kitabî ve nazarî bilgiler elde etmekle mümkün olmamaktadır. Kemale ermek için, ilmin amalle

⁶ Bu eser Bursevî şerhiyle beraber günümüz Türkçesine de çevrilmiştir: Necmeddin Kübrâ, *Tasvüfî Hayat*, Hazırlayan: Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s.31-70.

⁷ Mustafa Kara, *Niyazî-i Mısrî*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 94.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bütünleşmesi, amelin de tam bir ihlâsla, sırf Allah rızası için icra edilmesi gerekir. İnsan ancak bu sayede kalbini her türlü gizli şirkten, gurur, kibir, ucub, enaniyet vb. ahlâkî olumsuzluklardan arındırarak, tevâhidin hakikatine, irfanî ve ledünnî bilgiye sahip olabilir. Sufilere göre kâmil insan, tüm bu özelliklere sahip, taklitten kurtulup tahkîkî imanı elde etmiş, böylece Allah ve Rasûlü'nün ahlâkî ile ahlâklanmış kimsedir.

Tasavvuf felsefesinde kâmil insan:

Sufi şahsiyetler ilk devirlerden itibaren Kelâm ve Felsefe'nin temel konularından olan ulûhiyet, ontoloji (varlık bilimi) ve epistemoloji (bilgi meselesi) üzerine fikir beyan etmekten geri durmamışlardır. Önde gelen müellif sufilerin eserlerinde, varlığın menşei, mahiyeti, varoluş serüveni, Allah'la ilişkisi, insanın varlık âlemindeki konumu ve misyonu vb. konular üzerinde az veya çok fikirler beyan edildiğine şahit olmaktayız. Tevhîdin sırrına erme ve Allah-varlık-insan ilişkisinin hakikatini kavrama çabaları diyebileceğimiz bu husus, meşhur sufi düşünür Muhyiddîn İbn Arabî tarafından çok daha geniş boyutlarda ele alınarak, daha sonra “vahdet-i vücûd” adı verilen oldukça kapsamlı ve derinlikli bir felsefi/tecrübî düşünce sistemi ortaya konulmuştur. İbn Arabî tarafından sistemleştirilen ve sonraki asırlarda onun takipçisi olan pek çok sufi müellif tarafından benimsenen bu anlayışta, “kâmil insan” kavramı müstesna bir yer işgal etmektedir. Oldukça detaylı olan bu konuyu olabildiğince özetleyerek şöyle izah edebiliriz:

Sufiler tarafından kudsî hadis olarak kabul edilen “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi sevdim, bilinmek için mahlûkatı yarattım.”⁸ ifadesi, onların Allah-varlık-insan ilişkisini izahlarında hareket noktası olmuştur diyebiliriz. Buna göre, Cenab-ı Hakk'ın tüm varlık âlemini yaratmasındaki asıl amaç kendisinin bilinmesidir. Kısaca lâhût, ceberût, melekût ve nâsût diye adlandırılan farklı mertebelerden geçerek varlık sahnesine çıkan âlemde en son yaratılan varlık cinsi insandır. Varlıklar içerisinde Allah'ı idrak edebilme kabiliyeti ise sadece insana verilmiştir. O başka hiçbir varlıkta olmayan kabiliyet ve özelliklere sahip olarak yaratılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de onun bu ayrıcalıklı özelliklerinden bahsedilirken, söz gelimi “en güzel kıvamda yaratılmış olduğu”, “mükerrerem (şerefli) kılındığı”⁹, “kendisine bütün isimlerin öğretildiği”¹⁰, “meleklerin ona secde ettiği”¹¹, “göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten kaçındığı emaneti onun yüklendiği”¹², “göklerin ve yeryüzünün onun hizmetine sunulduğu”¹³ ve “Allah'ın ona kendi ruhundan üflediği”¹⁴ beyan edilmiştir. Bu özelliklerinden ötürü insan “gaye varlık” olarak nitelenmiş ve Cenab-ı Hakk'ın tüm varlık âlemini insan için, insanı da kendisinin tanınması için yarattığı kabul edilmiştir.

Sûfilere göre insan bu özellikleriyle, varlık ağacının meyvesi ve çekirdeği mesabesinde kıymetli bir varlıktır. O potansiyel olarak yukarıda bahsedilen maddî ve manevî tüm varlık mertebelerinin özelliklerini kendinde barındırmaktadır. Bu yüzden ona “mertebe-i câmia” ve “âlem-i suğrâ” (küçük âlem) denilir. Hz. Ali (r.a.) bunu ifade sadedinde, “Sen kendini ufacak bir cisim sanırsın; halbuki sende koskoca bir âlem bir araya getirilmiştir.” buyurmuştur. Şeyh Gâlib bir beytinde bu hususu şöyle dile getirir:

Hoşça bak zâtına kim, zübde-i âlemsin sen,
Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen.”¹⁶

Aynı hakikati Mehmet Akif Ersoy da şöyle ifade etmiştir:

Haberdar olmamışsın kendi zâtından da hâlâ sen,
“Muhakkar bir vücûdum” dersin ey insan, fakat bilsen,

⁸ İbn Teymiye ve Zerkeşî bunun hadîs olmadığını söylerken, Aliyyü'l-Kârî mana yönünden sahîh olduğunu ifade etmiştir. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 132.

⁹ Tîn, 95/4.

¹⁰ İsrâ, 17/70.

¹¹ Bakara, 2/31.

¹² Bakara, 2/34; Tâhâ, 20/116.

¹³ Ahzâb, 33/72.

¹⁴ Câsiye, 45/13; Lokmân, 31/20.

¹⁵ Hicr, 15/29; Sâd, 38/72.

¹⁶ *Şeyh Galib Divanından Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s.10-12.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Senin mahiyetinin hattâ meleklerden de ulvîdir,
Avâlim sende pinhândır, cihanlar sende matvîdir.¹⁷

Ne var ki, insanın sahip olduğu bu kabiliyetlerinin gereğini yerine getirerek Cenab-ı Hakk'ı hakkıyla tanıyabilmesi kolay değildir. Çünkü onun bu kabiliyetlerinin merkezi olan gönül ve ruh dünyası, içinde bulunduğu madde âlemi ve bedeni tarafından kuşatılmıştır. Bundan dolayı daha önce bahsettiğimiz ruhanî latifeleri pasif durumdadır. Bu yüzden bu kuşatılmışlıktan kurtulup, ruhî latifelerini aktif hale getiremediği müddetçe, yaratılış amacı olan Rabbi'ni tanıması mümkün değildir. Dolayısıyla, bu amacını gerçekleştirebilmesi için, ciddî ve bilinçli bir ruhî terbiyeden geçmesi gerekmektedir. Bu terbiye de, daha önce izah ettiğimiz seyr ü sülûkün aşamalarını kat etmekle gerçekleşebilmektedir. Bu terbiyenin bütün aşamalarını gerçekleştiren insan, madde âleminin ve onun insandaki tercümanı olan “nefs-i emmâre”nin kısılcısından kurtularak ruhunu hürriyete kavuşturmuş ve Hakk'a vasıl olmak suretiyle Rabbi'ni tanımış, böylece insanın ve tüm varlıkların yaratılışındaki ilahî gaye de gerçekleşmiş olur. İşte sufilere göre “kâmil insan” bu özellikteki insana denir. Tasavvuf felsefesinde insanın farklı varlık mertebelerinden geçerek madde âleminde varlık sahnesine çıkma macerası “seyr-i nüzûlî” (iniş seyri) diye adlandırılırken; icra ettiği seyr ü sülûk sayesinde ruhunda gerçekleşen ve vuslat-ı ilahî ile sonuçlanan bu manevî terakkîye de “seyr-i urûcî” (yükseliş seyri) denilmiştir. Bu mertebeye ulaşan kişi, beşerî benliğinden sıyrılarak, ilahî benliğine kavuşmuş, böylece Hakk'ın tüm isim ve sıfatlarıyla tecellî ettiği bir ayna haline gelmiştir. Her ne kadar âlemdeki tüm varlıklar bir şekilde Allah'ın isim ve sıfatlarını aksettiriyorlarsa da, onlarda noksanlık söz konusudur. İlahî isim ve sıfatların kâmil anlamda tezahür ettiği varlık insân-ı kâmidir.¹⁸ Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, tasavvuf felsefesinde, “kâmil insan”ın insanlık tarihinde kıyamete kadar yegâne aslî temsilcisi Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Bunun içindir ki, kudsî hadîste “(Ey Rasûlüm) şayet sen olmasaydın felekleri yaratmazdım.”¹⁹ buyrulmuştur. Diğer peygamberler ve kâmil zatlar (velîler) ise bu hususta onun vekilleri ve varisleridir. Şairin dediği gibi:

Âyinedir bu âlem, her şey Hak ile kâim,
Mir'ât-ı Muhammed'den Allâh görünür dâim.

Sufile göre, böyle bir manevî terbiyeden geçerek, madde âleminin ve nefsin tahakkümünden kurtulamayanlar, yaratılış amacını ve insanlığını gerçekleştirememiş, bir başka ifadeyle hayvanlıktan insanlığa yükselememiş demektir. Son dönem Melâmî şeyhlerinden Osman Kemâlî Efendi'nin (ö. 1954) deyişle,

Bilmeyen asl-ı vücûdu, bulmayan Mevlâsını,
Sûretâ insân gelir de, sîretâ hayvân gider.²⁰

Onlara göre, insan bütünüyle nefs-i emmâresinin esîri olur da, hevâ ve hevesini ve dünyevî ihtiraslarını tatminden başka bir amacı olmazsa, şeklen insan olsa da, gerçekte hayvanlıktan kutulamamıştır. Osman Kemâlî'nin şu beyitleri de bu hususu ifade etmektedir:

Sanma her sûret-i insanda olan insandır,
Belki hayvanları mahcûb edecek hayvandır.
Zarf-ı insana bürünmüş nice hayvan var ki,
Ona insan demek insanlığa bir bühtandır.

Aç gözün “ahsen-i takvîm”e gerek ahsen-i hulk,
Hulku havyan olanın âkıbeti hüsrândır.²¹

Bu anlayışa göre, insan nefs-i emmârenin tahakkümünden kurtulup, nefis mertebelerini ne kadar kat edebilirse, Allah katındaki derecesi o nispette yükselir ve “kemâl” yolunda mesafe kat eder. Nihayet “nefs-i kâmile” mertebesine ulaşan, gerçek manada “kâmil insan” vasfını kazanmış olur. Sûfilerce bu mertebeye ulaşan insan ise “âlem-i kübrâ” (büyük âlem) olarak telâkkî edilir. Çünkü o

¹⁷ Mehmet Demirci, *Tasavvuf ve Ahlâk Yazıları*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005, s.33-34.

¹⁸ Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul 2017, s.208-209.

¹⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, c.II, s.164 (2123. Hadis).

²⁰ *Kemâlî Divanı'ndan Aşk Sızıntıları*, Toplayan: Baha Doğramacı, İstanbul 1977, s. 196.

²¹ A.g.e., s.209.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

maddî ve manevî bütün varlık mertebelerinin sırrına ermiş, varlığın hakikatini kavramış, manen süflî âlemden geçip “ölmeden önce ölme”nin sırrına ererek, varlığının aslı olan Cenâbı- Hakk’ı tanımış (ârif) ve ona vasıl olmuştur. Böylece tüm varlık âleminin yaratılışındaki ilahî maksat da gerçekleşmiş olmaktadır.

Kâmil insanın temel özellikleri:

Ciddi bir nefis terbiyesi ve gönül eğitiminden geçerek kemâle eren kimseler, sıradan bir insan olmaktan çıkıp, herkeste bulunmayan birçok özelliklere sahip olmaktadır. Burada detaya girmeden, bu zatların sahip oldukları başlıca özellikleri kısaca belirtmemizde fayda vardır.

Her şeyden önce bu zatlar, nefsanî istek ve arzularını kontrol altına almış, mal, mülk, makam, mevkî, şan, şöhret vb. dünyevî ihtiraslardan kalbini arındırmış, “mâsivâ” tabir edilen, Allah’tan başka her şeyden kalbî alâkasını kesmiş, kalbine ilahî aşk ve muhabbeti yerleştirmiş, Kur’ân ve Peygamber (s.a.s.) ahlâkını kendine şiar edinmiş, “ihsan” kavramının ifade ettiği kulluk bilincine ulaşmış kimselerdir. Bu sebeple, insanlarla ilişkilerinde sevgi, şefkat ve merhameti kendilerine şiar edinmişlerdir. Bu hususta onların temel prensipleri “incitmemek” ve “incinmemek”tir. Şairin ifadesiyle onlar,

Cihan bağında ey âkıl budur makbûl-i ins ü cin,
Ne kimse senden incinsin, ne sen kimseden incin.

anlayışına sahiptirler. Onlar gurur, kibir ve benlik duygusundan arınmış, tevazu ve fakr duygusuna sahip, alçak gönüllü, sevgi dolu insanlardır. Bedenleriyle halkın içinde onlara hizmete çabalarırken, gönül dünyalarında her an Hak’la beraberdirler. Onlar, görüldüklerinde Hakk’ı hatırlatan kimselerdir. İnsanlar onların yanında huzur ve güven bulurlar. Sadece insanlara karşı değil, canlı cansız bütün varlıklara Allah’ın birer fiilî ayetleri nazarıyla baktıkları için, onlara da sevgi ve saygıyla yaklaşır, onları korumayı ve israf etmemeyi şiar edinmişlerdir. Onların varlık âlemine bakışlarını bir şairimiz ne güzel dile getirmiş:

Bir kitâbullâh-ı a’zamdır serâser kâinât,
Hangi harfî yoklasan manası hep Allâh çıkar.

Kâmil insanlar, ilim-amel-hâl bütünlüğünü elde etmiş, zâhirle bâtını kendinde cemetmiş, varlığın hakikatini kavramış, tevhîdin sırrına ermiş, “kesrette vahdet, vahdette kesr”in ne anlama geldiğini kavramış, “fenâ fillâh” ve “bakâ billâh” mertebelerini elde ederek, “mâsivâ” meylini gönlünden silip atmış, gönül aynasını ilahî aşk cilasıyla parlattığı için gönül gözü ve basireti açılmış, “marifet” ve “hakikat” ilmine vakıf, “ölmeden önce ölme”nin anlamını şahsında gerçekleştirmiş, Cenâb-ı Hakk’ın mutlak kemâl ve cemâlini müşahede eder hale geldiği için, her şeyini, hatta canını bile o hakîkî Sevgili uğruna seve seve feda etmeye hazır birer âşık kimselerdir. Onlar gönüllerinde barındırdıkları bu ilahî aşk sayesinde daima diridirler. Yunus’un ifadesiyle:

Âşık öldü deyû salâ verirler,
Ölen hayvândurur âşıklar ölmez.²²
Ten fânîdir can ölmez, çün gitti geri gelmez,
Ölür ise ten ölür, canlar ölesi değil.²³

Onlar gönüllerindeki bu ilahî aşk derdinden son derece hoşnutturlar ve asla ondan mahrum kalmak istemezler. Hatta ondan mahrum kalmayı manen helâk olmak kabul ederler. Bu duyguyu Fuzûlî ne güzel dile getirmiş:

Aşk derdiyle hoşem, el çek ilâcımndan tabîb,
Kılma dermân kim, helâkim zehr-i dermânındadır.²⁴
Yûnus Emre de bu aşktan nasibi olmayanı insan olarak kabul etmez:
Aşksızlara verme öğüt, öğüdünden alır değil,
Aşksız âdem hayvân olur, hayvân öğüt bilir değil.²⁵

Son söz:

²² Mustafa Tatçı, *Yunus Emre Dîvânı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, c.II, s.123

²³ A.g.e., c.II, s.167

²⁴ Hasibe Mazioğlu, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1986, s. 106.

²⁵ A.g.e., c.II, s.166

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İslâm kültür ve medeniyetinin en temel unsurlarından birini oluşturan Tasavvuf ekolünün sahip olduğu idealleri insanlara aktaran birer eğitim kurumları olan pek çok tarîkate ait tekke ve dergâhlarda, asırlarca bütün bu özelliklere sahip kâmil insanlar yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu dergâhlarda aldıkları tasavvufî eğitim sonucu kemale eren ve başka insanları da eğitime yetkisi verilen insanlara “mürşid-i kâmil” denilmektedir. Gerek ilmî dirayetleri, gerek ibadet ve amellerindeki ihlâs ve takvâları, gerek sahip oldukları üstün ahlâkî meziyetleri ve gerekse tasavvufî terbiyeyi insanlara verebilmedeki kabiliyet, tecrübe ve örneklikleri ile bu zatlar, buldukları bölgelerde, birer Peygamber varisi olarak, insanlarımızı manen eğitmişler, onlara ilim, edeb ve irfan öğretmişlerdir. Özellikle Osmanlı döneminde toplumun her kesimine hitabeden bu eğitim sayesinde, insanların Kur’an ve Sünnet çizgisinde, sevgi, saygı ve kardeşlik duygusu etrafında, birlik, beraberlik ve dayanışma ruhunu daima canlı tutmaları sağlanmıştır. Anadolu irfanının mimarları diyebileceğimiz Mevlânâ, Yûnus Emre, Hacı Bektaş-ı Velî, Dâvûd-ı Kayserî, Somuncu Baba, Emir Sultan, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rumî, Süleyman Çelebi, Ak Şemseddin, Aziz Mahmûd Hüdâyî, İsmail Hakkı Bursevî, İbrahîm Hakkı Erzurumî, Şemseddin Sivasî, Niyazî-i Mısrî, Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî, Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevî ve daha yüzlerce tasavvuf büyüğü, gerek yazmış oldukları eserleri, gerek etkileyici sohbetleri ve gerekse örnek şahsiyetleriyle, insanlarımızın gönül dünyalarını sevgi, güzel ahlâk, kardeşlik, dayanışma duygusu, Allah ve Peygamber aşkıyla donatarak, adeta toplumsal birlik, beraberlik ve insicamın mimarı ve sigortası olmuşlardır.

Geçmişte oldukça yaygın olan bu manevî ve ahlâkî eğitim, ne yazık ki son bir asırdır ihmal edilmiş, hatta yasaklanmış; buna karşılık mevcut eğitim kurumlarında gençlerimize ve insanlarımıza empoze edilen, Batı kaynaklı pozitivist, rasyonalist, materyalist, pragmatist, modernist ve seküler düşünce ve hayat telâkkisi neticesinde, ecdadımızın sahip olduğu nice ahlâkî ve manevî değerler unutturulmuştur.

Eğer toplumumuzu bu olumsuz düşünce ve hayat telâkilerinin etkisinden ve sürekli şikâyetçi olduğumuz bunca ahlâkî bunalımdan kurtarmak ve tekrar özlediğimiz ruh ve idealle donatmak istiyorsak, bunun yolu, merhum Nureddin Topçu’nun ifadesiyle, insanlarımızı yeniden Mevlânâ ve Yunus’un sahip olduğu ruh ve aşkla buluşturmaktır.

Kaynaklar

- Aydın, Mehmet S., “İnsân-ı Kâmil”, *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, c. 22, s. 330-331.
- Bedevî, Abdurrahman, *el-İnsânü ’l-kâmil fi ’l-İslâm*, Kahire 1950.
- Cîlî, Abdülkerîm b. İbrahîm, *İnsân-ı Kâmil*, Mütercim: Abdülaziz Mecdî Tolun, Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Çelik, İsa, *Tasavvufî Düşünce ve İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2010.
- Demirci, Mehmet, *Tasavvuf ve Ahlâk Yazıları*, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatler*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981.
- Erzurumî, İbrahîm Hakkı, *İnsân-ı Kâmil*, Hazırlayan: Mehmet Suat Demir, Erzurum 2004.
- -----, *Marifetnâme*, İstanbul 1330.
- el-Gurâb, Mahmâud, *el-İnsânü ’l-kâmil*, Dımaşk 1981.
- İzutsu, T., İbn Arabî’nin *Fusûs’undaki Anahtar Kavramlar*, trc.: Ahmed Yüksel Özemre, İstanbul 1998.
- Kara, Mustafa, *Niyazî-i Mısrî*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1994.
- *Kemâlî Divanı’ndan Aşk Sızıntıları*, Toplayan: Baha Doğramacı, İstanbul 1977.
- Konuk, Ahmet Avni, *Fusûsü’i-hikem Tercüme ve Şerhi*, I-IV, hazırlayan: Mustafa Tahrallı - Selçuk Eraydın, İstanbul 1987-1990.
- Mazıoğlu, Hasibe, *Fuzûlî ve Türkçe Divanı’ndan Seçmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, Hazırlayan: Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.
- Nesevî, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, trc.: Mehmet Kanar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

- Nicholson, R., “İnsan-i Kâmil”, *İslâm Ansiklopedisi*, M.E.B. Basımevi, c. V/2, s. 1008-1009.
- *Şeyh Galib Divanından Seçmeler*, Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Tatçı, Mustafa, *Yunus Emre Dîvânı, I-II*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- Türer, Osman, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yay., İstanbul 2017.
- “Tasavufî Düşüncede İnsan”, *Tasavvuf*, Ankara 2001, Sayı: 6, s. 9-15.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MEVLANA VE AŞK İNSANI

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ERŞAHİN*

Özet

Mevlana bir ulu kişi, büyük bir sima.
Şahsiyeti ve ortaya koyduğu eserleriyle yaşadığı çağdan bugüne yalnızca bizde değil dünya ölçüğünde büyük bir etki ve nüfuza sahip olmuştur.

“Aşk” ise Mevlana için anahtar bir kavramdır.

Mevlana, başta Mesnevi olmak üzere bütün eserlerinde adeta bir model insanın portresini çizer. Biz bunu “aşk insanı” olarak ifade ediyoruz.

Mevlana için aşk, adeta “varlığın mayası”dır.

Ona göre aşk bir tercih değil zorunluluktur insan için. Aşksızlık hayvanlıkla eşdeğer bir şeydir.

Aşk öncelikle duyarlılık, içtenlik, mutlak varlığa ulaşma/onunla muhatap olma cehdi, bir abd olarak insanın var edicisiyle teması, daha doğrusu bunun için gerekli bir vasıftır.

Biz bu bildiride Mevlana bağlamında aşkı, söz konusu edeceğiz.

1. Giriş

Bilinç sahibi bir kişi olarak insan, anlam arayışında olan, kendisiyle beraber her şeyi konumlandırmaya çalışan biricik varlık ya da eşref-i mahlukat.

Bu arayışın gereği olarak edineceği bilgi ise üç ana kaynaktan geliyor: Din, bilim ve felsefe. Her kaynağın kendince özellikleri var.

Din meseleye insanın yaratıcısıyla ilişkisi açısından bakıyor. Bu ilişki onu tanımak, yüceliğini duyumsamak ve itaat etmek şeklinde. Tabii işin içinde sevgi-aşk da var.

İnsan için yapılmış tanımlardan birinde “İnsan; çekirdeği aşk olan bir canlıdır.” denilir.

Çekirdeği, varlığı, hayatı aşk olmak tasavvufta daha üst bir keyfiyet kazanır. Öyle ki “aşk” herhangi bir kavram olmanın ötesinde ana kavram durumundadır. Bir başka ifadeyle yaratıcıya ulaşmak için yegane yol haline geliyor.

Tasavvufta dünyevi aşk “mecazi”dir. Mecazi aşktan hakiki aşka geçilir. Bu temel bir erginleşme basamağıdır... Hakiki aşk, yaratıcıya duyulan coşkulu sevgidir. Bu sevgide başta kişinin kendisi olmak üzere her şey yok sayılır. Bir bakıma aşık kişi böylelikle sevgiliyle özdeşleşir, birleşir.

Bu vahdet-i vücuttur. Tam bir aşk halidir. Kavram olarak dile getirilen bu şey “aşk” oluşuyla hal haline gelir.

2. Mevlana

Mevlana Celaleddin Rumi.

Onun büyüklüğüne dair de çok söz söylenmiştir.

O, çok büyük bir şairdir. Üstelik de şiiri önemsemediği halde böyledir bu.

O, büyük bir filozoftur. Yine felsefeyi önemsemediği halde böyledir bu.

O, ilim ehli, bilgin bir kişidir. Çocuk yaştan itibaren kendi çağının birçok ilim kolunda öğrenim görmüş, ciddi mesafeler almıştır.

O bir İslam büyüğüdür. İslam dinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden birisidir. Bir müfessirdir. Mesnevi de bir bakıma Kuran’ın tefsirlerinden biridir zaten.

O tasavvuf ehli bir kişidir. Bir mürşittir. Bir ekolün piri, bir yolun açıcısıdır. Mevleviler onun açtığı yoldan yürüye gelmiştir.

O bir velidir. Nefsini terbiye edip “Hamdım, piştım, yandım!” diyecek bir olgunluğa ulaşmış, epeyce yol almış bir maneviyat ehlidir.

O, evrensel bir İslam davetçisidir. Yaşadığı devirden bugüne uzakta kalmış pek çok kişiyi hakikate davet etmiştir. Pek çok da karşılık bulmuştur onun “Gel!” diye yaptığı bu davet.

* KSÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

O, aşk ehlidir. Her hali, her sözü aşk rengine boyanmış birisidir. Onunla o kadar hemhal olmuştur ki kendisinin Hz. Peygamber için söylediği “aşk peygamberi” sözü, birtakım kişilerce kendisi için söylenmiştir. Tabi ki bir mecazdır, benzetmedir bu. Yoksa yeri de, konumu da bellidir onun.

Mevlana önemli bir şahsiyet. Büyük bir mutasavvıf (tasavvuf eri), aşk insanı.

Yani “aşk”ı, “aşk insanı”nı yalnızca bir söylem olarak dile getirmenin ötesinde bizzat yaşamış, olmuş bir kimse.

3. Aşk

Pek çok kişi tarafından aşkın pek çok tanımı yapılmıştır. Bu tanımlarda onun ne olduğuyla ne işe yaradığı ya da nasıl bir araç olduğu ağırlık kazanır.

Aşk öncelikle 1. Derin-ileri sevgi 2. Derin-ileri-sonsuz bir hayat (Var oluş-hayat) 3. Büyük bir güzellik iklimidir. Yine aşk araç olarak ulvi bir istek, hedef, yol, bağ, birlik vasıtasıdır.

Aşk birçok kişiye göre “gerçek hayat”tır.

Bir düşünce insanına göre “varoluşun gerçek ve ontolojik belgesi”dir (Feuerbach)

Bir başkasına göre “Ruhun güzelliğidir.” (Augustinus)

Bir başkasına göre "cennetin dilinden bize kalan tek andır". (Bulor)

Bir bilim insanına göre "iradenin ereği"dir. (Pascal)

Genel olarak tasavvufta, özel olarak da Mevlana için aşk, öncelikle bir ilişki yoludur, biçimidir.

Bu bakımdan insanları başkalarıyla ilişkileri açısından iki grupta değerlendirebiliriz: 1.Sıg-basit insan, 2.Derin-kamil insan (insan-ı kamil)

Sevgiliyle (mahub) ilişki yolu biçimi olan aşk bu iki grup için farklı anlamlar taşıyacaktır.

1.Sıg-basit insan aşkı da sıg-basit tarafıyla (dünyevi, mecazi) görünürken, derin-kamil insan (insan-ı kamil) ise aşkı çok yüksek bir konuma çıkararak Yaradan’la ilişki yolu, biçimi olarak görür.

4. Mevlana’da aşk

Mevlana’da aşk elbette tasavvufi aşktır. Tasavvufsa bir yönüyle felsefe, diğer yönüyle bu felsefenin uygulamasıdır. Zaten“Tasavvufun diğer felsefelerden en önemli farkı, belki de, bu düşüncenin aynı zamanda uygulamaya dönük olmasıdır.” (ARSLANOĞLU)

Mevlana da başka birçok kimse gibi bu sevgi ve aşk felsefesi, hal-yaşama ve eğitim-olgunlaşma iklimi olan tasavvuf anlayışı ve halindedir.

Mevlana’da aşk pek çok şey olmakla beraber temelde bir “yol”dur.

Mevlana’nın aşk üzerine söyledikleri büyük bir çeşitlilik gösterir. Bununla beraber bu sözlerin temel bir ekseni, rotası vardır. Bunu dikkate alarak doğru bir zemine oturtmak gerekir bu sözleri. Ancak bu şekilde daha doğru anlam kazanmış olur Mevlana’nın mesajı.

Söz konusu rotayı teşkil eden bazı temel noktalar vardır. Şimdi bunları dile getireceğiz.

İlk olarak Mevlana’nın söyleminin tasavvufi bir çerçevesi olduğunun, kalp yoluyla gitmek, sevgi ile korku arasında yol almak demek olan tasavvufun ikliminden geldiğinin bilinmesi gerekiyor.

Daha özel olmak üzere Mevlana tasavvufun sevgi kanadıyla uçmuş, aşkı çok daha özel bir yol haline getirmiştir. Her şeye aşkın penceresinden bakıp onu her cephesiyle işleyerek bir cadde yapmıştır bu “aşk yolu”nu.

Birçok mutasavvıfta olduğu gibi aşk aynı zamanda mecazdan hakikate doğru gidilen bir yoldur onun için. Kişinin onun ikliminde gelişip olgunlaştığı bir süreçtir aynı zamanda. Asıl kaynağı, muhatabı ve hedef ise Allah’tır aşkın. Zaten “Aşk, Allah sıfatıdır ve kula nispet edilmesi mecazidir.” (Mesnevi 2, cilt başı) der.

Şu halde kişiyi yaratıcısına, Rabbine, sevgilisine ulaştıran eşsiz, sırlı, keskin, engin bir yoldur aşk. Hem çileli, hem zevklidir bu yol. Kişiyi hedefe ulaştıran bir araçtır, kılavuzdur.

Yollardan birisi olmakla beraber Mevlana’ya göre asıl yol odur. İnsan onun sayesinde değer kazanır. Onsuz kişinin turşudan, hayvandan, eşekten bir farkı kalmaz. Yani olmazsa olmaz şeydir aşk.

Bir bakıma imandır, inanmaktır aşk. Hem de öyle böyle değil, kişinin büyük bir samimiyet ve içtenlikle yaptığı bir kulluktur o. Zaten ona göre “Bizim Peygamberimizin yolu da aşk yoludur.” (Rubailer, s. 49)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mevlana'ya göre akıl ve ilim, gayb aleminin gerçeklerini kavramakta yetersiz kalır. Bunlar insanı bir noktaya kadar götürür, ancak hedefe ulaştıramaz. Fakat insan aşktan kanatlara sahipse, ilim ve aklın hayal edemeyeceği kadar yükselebilir. Tıpkı Hz. Peygamber'in miracı gibi.

Bir diğer önemli husus olarak Mevlana'nın üslubundan da bahsetmek gerekiyor. Onun anlatımının bazı özellikleri var. Bunlar dikkate alınmazsa sözlerine yanlış anlamlar verilebilir.

Öncelikle tasavvufta ve edebiyat geleneğimizde bir mecaz dilinin oluştuğunu, bu dilin yüzyıllar boyu tasavvuf ehli olsun olmasın hemen bütün şairler tarafından kullanıldığını bilmek gerekir. Bu dilde anlatılacak birçok şey kalıplaşmış benzetmelerle dile getirilir. Mesela güzelliğin anlatımında kadın güzelliğiyle ilgili unsurlar kullanılır. Şarabın durumu da böyledir.

Bu tasavvuf ve edebiyat geleneği içinde yetişen Mevlana'nın da tabii olarak bu dili kullandığını görürüz. Mevlana da kast ettiği birçok manayı benzetmelerle dile getirir. Sözlerin görünürdeki anlamı değildir murat. Mesela aşk için "dindir" demesi, tabii ki gerçekte böyle bir dinin varlığından değil, onun Mevlana için çok önemli (bir yol) oluşundan kaynaklanır. Mesela o "Gönül göğünün yüzü onun sofrasından şarap içtiği için sarardı. Sevgilinin aşkı da sararmış benzimi görünce "Bizdendir bu. Bize aittir!" diye seçti, ayırdı beni. (Divan-ı Kebir 1, s. 958)" der. Yine "Erkek kadının aşkı yüzünden coştı, meni oldu kan. Sonra o iki damladan bir çadır kuruldu havaya. (Divan-ı Kebir 1, s. 2370)" diye ifade eder.

Konu aşkı anlatmak olunca iş daha da güçleşir. Bu sebeple Mevlana "Sözü kabuk içinde, gizli kapaklı söylüyorum ben. Zira sözün canı olan aşk ne düşünceye sığar, ne de söylemeye imkan vardır onu. (Divan-ı Kebir 5, s. 5193)" der

Bu genel mecazların ötesinde Mevlana'nın kendine has olan çok özel benzetmeleri de vardır: "Denizi testiye dökmek, gönül tohumu ekmek, dersini pişirmek, denizin gönlünden dalgaların kopması, düşünce papağanı, lahavle mescidi..." bu engin denizden sadece birkaç damladır.

Aşk halini bütün yoğunluğuyla yaşamış bir kimse olan Mevlana, bunu aynı ölçüde yansıtmıştır da. Onun hemen bütün sözleri adeta aşkın rengine boyanmıştır. Ağzından dökülen her şey bu coşkunun eseridir. Onun şair ruhunun aynasına düşenler, ağzından dökülen inciler gibi söze dönüşerek dışarıya çıkmıştır.

Biz onun her bir ifadesinde adeta aşkın farklı bir yönünü, rengini buluruz. O, aşkı anlam dünyasının bütün renkleri ve zenginlikleriyle dile getirir. Böylelikle de sema eder gibi bir anaför oluşturur adeta. Üzerinden geçtiği her şeyi içine alıp dönen bir girdap...

O bütünüyle büyük, lirik bir aşk şairidir. Bazen öyle zirvelere yükselir ki insan hayran olmaktan kendini alamaz. Sadece şu ifade bile bunun için yeterli bir örnek teşkil edebilir: "Bana bir ilaç ver!" dedim hekime. Bilgiç bir edayla nabzımı tuttu. "Neren ağrıyor?" diye sordu. Bense sevdalı kalbimin üzerine koydum elimi." (Rubailer, s. 1596)

Mevlana anlatılması çok müşkül olan aşkın pek çok vasıf ve görüntüsünü dile getirir. Onun hemen her bir sözü, cümlesi, mısraı, beyiti, paragrafı bir bakıma "Aşk nedir?" ya da "Aşk insanı kimdir" sorusuna vermiş olduğu birer cevaptır.

Onun her bir sözünün aşkın bir yönüne ışık tuttuğunu, dolayısıyla her bir parçanın diğerleriyle birleşerek büyük bir aydınlık oluşturduğunu görürüz. Diğer bir ifadeyle bir olan aşkın bin bir vasıf ve görüntüsünü dile getirerek bir tek cevaba ulaşmış oluruz.

Sözün geldiği bu noktada Mevlana'nın aşka dair söylediklerinden çıkardığımız hükümlerden bir demet sunuyoruz:

- Söze sığmayan, anlatılamayan şeydir aşk.
- Bir sırdır aşk.
- Sevgiliyle duyulan iştiyaktır aşk.
- Şehvetten öte bir sevgidir aşk.
- Allah'a duyulan yüce bir sevgidir aşk.
- Şaşkınlıktır, hayrette bırakan şeydir aşk.
- Hayranlıktır aşk.
- Özel bir renk, özel bir boyadır aşk.
- Tutulmadır, vurgunluktur aşk.
- Bağdır, bağlayan şeydir aşk.
- Gönüller alan şeydir aşk.
- Tutsaklıktır, köleliktir aşk.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- Akıl ermez şeydir aşk.
- Delidir, deliliktir aşk.
- Yakan, yok eden bir ateştir aşk.
- Taşınması zor bir yükür aşk.
- Dosttur, dostluktur aşk.
- Yakındır, yakınlıktır aşk.
- İçtenliktir, vefadır aşk.
- Hazinedir, definedir aşk.
- Değerli olan, değerli kılan şeydir aşk.
- Yüce olan, yücelten şeydir aşk.
- Güzel olan, güzelleştiren şeydir aşk.
- Sofradır, gıdadır aşk.
- İşlerin en iyisidir aşk.
- Kaynağı Allah olan şeydir aşk.
- Işıktır, aydınlıktır aşk.
- Gözdür, görüşür aşk.
- Yoldur, yolculuktur aşk.
- Kanattır, uçmaktır aşk.
- Rehberdir, kılavuzdur aşk.
- Merdivendir aşk.
- İnce, derin bir bilgidir aşk.
- Liyakat ölçüsüdür, sınavdır aşk.
- Uyandıran şeydir aşk.
- Gençliktir, gençleştiren şeydir aşk.
- Bir olgunluk, bir erginliktir aşk.
- Asıl olan, öz olan şeydir aşk.
- Bütünleyen, bir kılan şeydir aşk.
- Cana can katan, dirilten şeydir aşk.
- Ölümsüz kılan şeydir aşk.

5. Aşk İnsanı

Aşk insanı öncelikle yol almak, gelişmek isteyen insan demektir.

Aşk insanı yola girmiş insan demektir.

Aşk insanı “kamil insan” olma idealiyle yol alan kimse demektir.

Geniş bir kalbi ruhu sevgisi olan insan demektir.

Mevlana bütün eserlerinde bu “aşk insanı”nın yolculuğunu yaşadıklarını, doğrusunu-eğrisini anlatır. Aşk insanı “insan-ı kamil” söyleminin bir başka ifadesi olarak kabul edilebilir.

6. Sonuç

“Mevlana’da Aşkın 1001 Anlamı” isimli çalışmamda Mevlana bağlamında aşkı, “Varlığın mayası” olarak tanımlamıştım. Daha doğrusu tanımlardan biriydi bu.

Evet aşk “varlığın mayası”dır.

En azından insanın ve hayatın mayasıdır o.

Yukarıda dile getirilen çerçevede insan onunla mayalanıp olgunlaşır.

Hal böyle olunca aşk bir zorunluluktur. Aşksızlık hayvanlıkla eşdeğer bir şeydir.

Öncelikle duyarlılık, içtenlik, mutlak varlığa ulaşma/onunla muhatap olma cehdi, bir kul (abd) olarak insanın var edicisiyle teması, daha doğrusu bunun için gerekli bir vasıftır.

Aşk insanı da böylesi bir aşkı yaşayan kişidir.

Bize bunu teori ve uygulamasıyla bizzat gösteren Mevlana Celaleddin gibi.

7. Kaynaklar

ARSLANOĞLU, İbrahim, Mevlana’nın Aşk ve İnsan Felsefesi, http://akademik.semazen.net/article_print.php?id=200

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- ÇELİK, Zuhâl, Mevlânâ'da Akıl-Aşk İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, 2006, İZMİR
- ERŞAHİN, İbrahim, Mevlana'da Aşkın 1001 Anlamı, Ötüken Neşriyat, 2008, İSTANBUL
- GENÇOSMAN, M. Nuri; Mevlana'nın Rubailerini I-II, MEB Yayınları, 1997, ANKARA
- MEVLANA (Çev. Veled İzbudak), Mesnevi II, MEB Yayınları, 1990, İSTANBUL
- MEVLANA CELALEDDİN (Hzr.Abdülbaki GÖLPINARLI); Divan-ı Kebir I, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, ANKARA
- MEVLANA CELALEDDİN (Hzr.Abdülbaki GÖLPINARLI); Divan-ı Kebir V, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, ANKARA
- YAKIT, İsmail, Mevlana'da Aşk Felsefesi, Ötüken Neşriyat, 2010, İSTANBUL

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MÜFESSİRİN ÖZELLİKLERİ BAĞLAMINDA

**“İNSÂN-I KÂMİL” ANLAYIŞI, “İDEAL İNSAN”, “BÜYÜK ADAM” VE “ÜSTÜN
İNSAN” TEORİLERİ**

Ahmet Sait SICAK** - Necmettin ÇALIŞKAN*

Özet

Tarih boyunca kaynak ve metot açısından tefsir geleneği içerisinde nesnel Kur’ân yorumuna ulaşma çabaları var olagelmıştır. Bu çabalar arasında müfessire ve onun murâd-ı ilâhî’yitespit açısından önemine değinen çalışmalar da vardır. Literatürde genellikle “müfessirin şartları”, “müfessirin ihtiyaç duyduğu ilimler”, “müfessirin ilgilenmesi gereken ilimler”, “müfessirin âdâbı” vb. başlıklar altında “insan” olgusu öne çıkarılmakta ve müfessirin sahip olması gereken özellikler/ilimler ve müfessirde aranan şartlar incelenmektedir. Fakat bu eserlerde “insan” olgusunun, dolayısıyla müfessirin fazlaca öne çıkarılmadığı ve ona dair merkez bir konumlandırma yapılmadığı malumdur.

Son yüzyıllarda Batı’da sosyal bilimler ve hermeneutik alanındaki gelişmeler, “insan”ın bizatihi kendisinin yorumlama sürecindeki önemine dikkat çekmektedir. Tefsir faaliyetinde kaynak ve metodun yanı sıra müfessirin ana bir unsur olarak varlığının kabulü ve önem derecesinin büyüklüğünün tespiti, modern İslam toplumunda ortaya çıkan tefsir yaklaşımlarında da görüldüğü üzere nesnel anlama ulaşabilmek için oldukça önemlidir. Bu yaklaşımlara göre Kur’ân’ı anlama ve yorumlamaya ilgili problemleri aşmada müfessir de kaynak ve metot gibi temel bir unsur olarak kabul edilmelidir. Bununla birlikte bazı kayıtlar koyulmadan öznenin tek temel unsur olarak öne çıkarılmasının da yorumda keyfilik şeklinde vasıflandıracağımız problemleri içerdiği ortadadır. Bu sebeple bir özne olarak müfessir öne çıkarılırken hem kendi geleneği hem de Batı felsefesi içerisinde gelişen “Model İnsan” yaklaşımlarından faydalanılması aynı zamanda müfessirin Allah’ın en güzel bir fitrat üzere yarattığı kul ve toplum içerisinde bir fert olarak doğru anlam denkleminde yerini alması gerekmektedir.

Bu tebliğde Müfessirin bir çözüm olarak ele alınmasının gerekliliğine değinildiği gibi bunun nasıl gerçekleştirileceğine dair “İnsân-ı Kâmil” anlayışı, Fârâbî’nin (ö.339/950) “İdeal İnsan”, Naîmâ’nın (1655-1716) “Büyük Adam Sosyolojisi” ve Nietzsche’nin (1844-1900) “Übermensch” teorileri özelinde bazı teklifler sunulacaktır.

“İnsân-ı Kâmil” anlayışı, “İdeal İnsan” ve “Büyük Adam Sosyolojisi” teorilerine dair verilen teklifte; bu yaklaşımlarla ister insanın Allah’ın onu var kılmadaki gayesine ulaşması ister tüm bir toplum/insanlık/varlık için çözüm olması veyahut da kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirerek insanlığı bir sonraki evresine ve tekâmül noktasına ulaştırması hedeflensin temel nokta aynıdır. Sonuçta insanın kendisini ve potansiyelinde var olanı kullanmasını/keşf olmasını merkeze alan bu yaklaşımların Kur’ân yorumu için de nesnel ve reel olana ulaşma gayesiyle yararlanılması gerektiği varsayılmaktadır. Böylece tek bir ferdin şahsi yükselişi ve gelişiminden çok, toplumla o toplum içindeki ferdi birlikte belli noktalara yükseltmeyi hedefleyen bu yaklaşımların, müfessir ve içinde bulunduğu toplumun sahip olması gereken şartlar olarak tefsir usulüne yansıtılması planlanmaktadır.

Bu yaklaşımla; Kur’ân’ı anlama, bu sorumluluğufertlerin sırtına yükleme kolaycılığına maruz kalmayacaktır. Asr-ı saâdetde olduğu gibi başta ümmetin sorumluluğu olarak görülen Kur’ân’ı doğru anlama, ardından bu idrake ulaşan ümmet içinde özel olarak bu alanda ihtisaslaşacak bir grubun tesisi sağlanacaktır. Ulaşılabilecek bilgi ve ortaya konulacak ilke ve prensiplerle; Kur’ân’ınkeynûnetle ifade ettiği bu grubun tesisinin, sonrasında ise tevarüs ettiği kalıtım ve çevre ile asrını aşabilecek keyfiyette müfessirlerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır. Böylece tarihin birçok müfessir üzerinden şahitlik ettiği;

** Yrd. Doç. Dr. MKU İlahiyat Fakültesi Tefsir, El-mek: ahsa99@hotmail.com

* Yrd. Doç. Dr. MKU İlahiyat Fakültesi Tefsir, El-mek: ncaliskan@beyza.net

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kur'ân'ın nesnel anlaşılması yolunda "insan"ın bizatihi kendisinin temel çözümlerden biri olduğuna dair realite gerektiği üzere gündeme alınmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler; Kur'ân, Yorum, Müfessir, İnsân-ı Kâmil, İdeal İnsan, Büyük Adam Sosyolojisi, Übermensch.

THE UNDERSTANDING OF "PERFECT MAN/AL-İNSÂN AL-KÂMİL" AND THE THEORIES OF "GREAT MAN SOCIOLOGY" IN PARTICULAR RESPECT TO QUALIFICATIONS OF THE EXEGETES

Throughout history and within the tradition of Qur'anic exegesis, there have been efforts to attain objective Qur'anic interpretation in terms of source and method. Among these efforts are studies which emphasize the significance of the commentator in terms of determining the divine intention. The literature generally underlines the phenomenon of "human being" under titles such as "qualifications of the commentator," "sciences that a commentator needs to know," "sciences in which a commentator should be interested," and "manners of a commentators." All these concepts signify the qualifications or sciences that a Qur'anic commentator should obtain. Nevertheless, it is known that, in these works, the phenomenon of commentator as a "human being" is not emphasized much enough and is not placed in a central position.

The developments in the West in the areas of social studies and hermeneutics in the last few centuries underline the importance of the "human being" in the process of interpretation. Accepting the existence of the commentator as a main element in the interpretive enterprise, along with source and method, as well as determining the scale of importance on the part of this element, is quite important in terms of attaining objective meaning, as is the case with the interpretive trends that have emerged in modern Muslim societies. These conceptions hold that, along with source and method, the commentator himself or herself should be accepted as a main element in overcoming the problems of understanding and interpreting the Qur'an. However, emphasizing the subject as the only principal element without any conditions will clearly cause problems that might be called as arbitrariness in interpretation. Therefore, while the commentator is underlined as the subject, we should benefit both from our own tradition and from the conceptions of "exemplary person" developed in the Western philosophy, and the commentator should play his or her role within the equation of the true meaning as a servant and a member of society that God has created with a good disposition.

This paper discusses the necessity of the commentator being considered as a solution, and it proposes some suggestions in regard to the fulfilment of this necessity in particular respect to the notion of the "perfect man," to Naima's (1655-1716) "great man sociology" and Nietzsche's (1844-1900) theories of "Übermensch."

In the suggestion in regard to the notion of the "perfect man/al-İnsân al-Kâmil"/"the complete person." and the "great man sociology," it is argued that the purposes of these conceptions are the same, whether it is humanity's attainment of the purpose of God's creation of him or his becoming the solution for the entire society/humanity/existence or his carrying humanity to the next point of progress by fulfilling his duties. These conceptions, after all, centralize the utilization and discovery of human potentials, and they might be beneficial in attaining the objective and real meaning in the Qur'anic interpretation. In this way, these conceptions, which aim to elevate both the individual and the society he or she lives in to certain points instead of the personal progress of the individual, are planned to be reflected in the methodology of Qur'anic exegesis as the qualifications and conditions that the commentator and his or her society should obtain.

With this conception, the Qur'anic interpretation will be saved from the cheap solution of making it as an individual responsibility. As was the case with The Age of Bliss, understanding the Qur'an truly is a duty of the entire Muslim community, and a group of specialists should be provided within the community. With the formation of such a group, which the Qur'an refers to with the notion of kaynuna or existence, it is aimed to raise commentators with capability of surpassing his or her own age with the help of heredity and environment. Therefore, just as history has done, future will testify to the fact that the "human being" himself is part of the principal solutions in the objective understanding of the Qur'an.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Key words: Qur'an, Interpretation, Commentator, the Perfect Man (al-İnsân al-Kâmil), Great Man Sociology, Übermensch.

GİRİŞ

Bu araştırma “yorumda nesnellik”le kastedilenin mutlak mana da bir nesnellik olmadığı ve sanıldığı aksine, bazı istisnalar dışında sosyal bilimlerin doğasına uygun olarak ancak yorumda öznelğin bir çeşidi olabileceği savına dayanmaktadır.¹Bu bağlamda çalışmada öncelikle öznel ve nesnellik kavramları incelenirken doğru yorumda ve doğru yorum için öznel mi? Nesnellik mi? Tartışmalarına değinilecektir. Metin (kaynak) ve metodolojinin yanı sıra doğru yorum için öznenin önemi belirtildikten sonra ikinci olarak müfessirde bulunması gereken özellikler üzerinde durularak müfessirin bilmesi gereken ilimler, müfessirin ilmi olgunluğu ve müfessirin kişisel- karakter özellikleri üzerinden incelenecektir. Üçüncü olarak ise farklı literatürlerde yer alan “İnsân-ı Kâmil”, “İdeal İnsan”, “Büyük Adam Sosyolojisi” ve “Üstün insan (Übermensch)” teorileri irdelenerek bu teoriler bağlamında bazı teklifler sunulacaktır. Çalışma sonuç bölümü ile bitirilecektir.

Doğru Yorum İçin Öznel mi? Nesnellik mi?

Öznel ve nesnellik tartışmalarına girmeden önce öznel ve nesnellik kavramlarının incelenmesi gerekmektedir. Nitekim öznel- nesnellik her düşünce sisteminde zıt iki kavram olarak ele alınmamıştır. Hatta bazı yaklaşımlar içerisinde bu iki kavramın bir diğeri yerine de kullanıldığına şahit olunmaktadır. Öznel kavramı çoğu zaman nesnel kavramıyla metafizik karşılaştırmalarla ele alınırken diyalektik ve tarihsel materyalizm gibi öznel’lenesnel’i, özne’yle nesne gibi, metafizik karşılaştırmadan arındırılmış bir bütünlük içinde ele alan ve birbirleriyle ilişkileri içinde çözümleyen yaklaşımlar da var olagelmıştır.²

Nesnel kelimesi Türkçe de objektif, tarafsız, Osmanlıca aynî, vakîi Arapça da şey’i, İngilizce de objective, Fransızca da objectif, objectivité ve Almanca da objektiv kelimeleri ile ifade edilmektedir. Sözlükte nesnel, 1) Hakiki, içsel tecrübeye, zihinsel yaşantıya, öznel tecrübeye bağlı olmayıp herkes tarafından gözlemlenebilir, doğrulanabilir şey. 2) Zanna (sanı) karşıt olarak bir duruma, olaya, varlığa, duygulardan, önyargılardan etkilenmeksizin anlama, kavrama veya değer biçme yeteneği biçimlerinde tanımlanmaktadır.³Nesnel olma durumunu ifade eden nesnellik kavramı ise, objeleri zihinden bağımsız varlıklar olarak, uygun bir yöntemle ve nesnelere gerçeğine dayanma, nasıl iseler öylesine algılamak, onların hakiki bilgisine ulaşma olarak kavramsallaştırılmıştır. Başka bir ifadeyle Nesnellik, objenin kişiden kişiye değişmeyen, herkes için aynı sayılan bir gerçeğin ifade edilmesidir. Nesnellik,öznel özellik ve farklılıklardan etkilenmeden, bunların ötesinde ve bağımsız bir şekilde gerçek bilgiye ulaşmaktır.⁴

Nesnelin tam karşıtı olan⁵Öznel ise, Arapça zati, Osmanlıca enfüsî, nefsî, zatî, cevherî, şahsî, mahallî, zihnî, nazarî, şuurî, aklî, kalbî, manevî, zamirî, gayri cismanî, gayri maddî, gayri hakiki kelimeleriyle karşılanırken diğere bazı dillerde; Fransızca subjectif, Almanca subjektiv, İngilizce subjective ve İtalyanca Soggettivo kelimeleriyle ifade edilir.⁶

Öznel genel olarak, ben ve ben olmayan ayrımıyla birlikte,⁷ özne-nesne ikiliğinin bir sonucu olarak, öznenin dışındaki şeyler ve durumlarla değil de özneyle ilgili olan şey, öznenin kendisine, kendi zihin hallerine ilişkin, öznenin dolaylı olmayan deneyimi için kullanılan sıfattır.⁸Öznel kavramı ise, bir ben veya zihin olarak tasarımılanan özneye ait olan,⁹ özne tarafından belirlenmiş,¹⁰ özneye değin, nesneye değin olanı dile getiren nesnel deyimine karşı özneye değin olan,¹¹ nesneye ve

¹ Ahmet Sait, Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznellik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017, s. 83-92, 330, 336, 354, 357 vd.

²Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1978, V, 114-116.

³Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 3. bs. İstanbul: Paradigma Yay., 2002, s. 622.

⁴Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, IV, 254-255.

⁵Manfred Buhar; Alfred Kosing, *Marksçı, Leninci Felsefe Sözlüğü*; trc. Engin Aşkın, İstanbul: Konuk Yay., 1976, s. 221.

⁶Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1978, V, 114.

⁷Ted Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 1995. s. 857.

⁸ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 805-6.

⁹ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 805-6.

¹⁰Buharand Kosing, *Marksçı, Leninci Felsefe Sözlüğü*, s. 221.

¹¹Hançerlioğlu, *Felsefe Ansiklopedisi*, 1978, V, 114.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

öteki öznelere karşıtlığı açısından tek bir özne için geçerli, bireysel olan,¹² dış dünyadan, nesnel temel veya kaynaklardan değil de, benden, zihinden, kişisel algılardan türeyen,¹³ kişisel yargılarımızın sonucu olan,¹⁴ bilen kişinin kendi bireysel deneyimlerine, duyum ve algılarına, arzularına, inançlarına, ahlâkî tercihlerine,¹⁵ kişisel tepkileriyle tarihine görelî,¹⁶ insan düşüncesine ilişkin olan,¹⁷ şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁸ Bu tanımlarda ifade edilen anlamları özneliğin doğasına ters olarak¹⁹ tek bir tanım içerisinde ifade etmemiz gerekirse özneliğin, salt bilinç ya da zihinde var olan, fakat dış dünyada nesnel bir temeli veya doğrulanması olmayan, tartışılmaz ve doğrulanmaz olan,²⁰ diğer bir ifadeyle mukayese edilemez olan²¹ şeklinde tanımlanabileceği ileri sürülmüştür.

Sosyal bilimlerin doğasına uygun olarak ve özellikle de yorum özelinde öznelik üzerinden yapılacak bir okumada özneliğin kendisine has bazı ayırt edici özelliklerinden veya özneliğin çeşitlerinden bahsetmek mümkündür. Bu özellikleri sayesinde öznelik tespit edilebildiği gibi öznelik ile ilgili yapılan değerlendirmelerde doğru sonuçlara ulaşılabilir. Bunları üç başlık altında toplamak mümkündür: *Birincisi özneye ait oluş*; bilginin özneye ait olmasını ve varoluşsal olarak bilgi ve özne arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Özne ile bilgi arasındaki ilişkinin hemen her zaman yorumun muhtevasına etki ettiğini söylemek mümkün değildir. Bu sebeple özne kimi zaman, bilginin doğasından kaynaklanan bazı gerçekleri aşarak, bilgi üzerinde etkinlik kurup kendi özneliğini yansıtamaz. Bu durumun nesnelliğe katkısı olacağını söylemek de mümkündür. Fakat bazı durumlarda özne ile ilahi nitelikteki bilgi arasında kurulan canlı bir ilişki sayesinde özne gerçek bilgi karşısında kendi özneliğinden arınıp dolayısıyla yine kendi özneliğiyle nesnel bilgiye ulaşabilir. Özneliğin özneye ait oluşu özelliği bir yönü ile nesneliğin kapısını aralamaktadır.²²

İkincisi özneye ait özellikleri barındırması. Öznel bir bilgi öznenin kişisel yorumunu içerdiği gibi özneye ait bazı kişisel özellikleri de yansıtmaktadır. Buna göre öznenin bir bilgiyi anlaması ve yorumlaması için bazı özelliklere de ihtiyacı bulunmaktadır. Bu aynı zamanda öznenin öznelikten sıyrılarak nesnel bilgiye ulaşmasının da ön koşuludur. Tefsir de öznelik tartışmalarının ilk çıktığı günden itibaren günümüze kadar özneliğin bu özelliği üzerinde durulmuştur. Gerçeğin veya nesnel bir yorumun bulunması ve ona erişilmesi, öznenin bazı özellikler ve şartlara sahip olmasını gerektirdiği gibi öznenin belli bir ruh durumunu, insanüstü bir gücüyahut ilahi bir lütfü da gerektirebilir.²³ Bu bağlamda her ne kadar öznenin bazı özellikler ve şartlara sahip olması özneliğin bir özelliği olarak görülse de öznelik ve özneye ait olan özellikler aynı zamanda nesnel yani gerçek bilgiye ulaşma noktasında da önemli bir gerekliliktir. Belli özelliklere veya kabiliyetlere sahip olmayan öznenin nesnelliğe ulaşması bir yana ilmi değeri olan bir öznelik sergilemesi bile mümkün değildir.²⁴ Buna göre nesnelliğe ulaşmada özne ve özne ile ilgili faktörlerin de rol oynadığını söylemek mümkündür.

Üçüncüsü gerçeğe aykırılık. Özneliğin bu özelliği veya bu çeşidi olumsuz bir anlam ifade etmektedir. Bu çeşit öznelik herhangi bir anlamı veya sınırı olmayan gerçek bilgidен bağımsız, şahsi

¹² Atilla Tokatlı, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: May Yay., 1979. IV, 1724.

¹³ Hastings, James, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, 2nd ed., Edinburgh: T. & T. Clark, 1930. II, 908.

¹⁴ Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 805-6.

¹⁵ Paul Edwards, *The Encyclopedia of Philosophy*, New York: Macmillan, 1972. 1 c'de III-IV, 125-6; Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, II, 908.

¹⁶ Edward Craig, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London: Routledge, 1998, VII, 73-4; Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, s. 857; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 805-6.

¹⁷ Atilla Tokatlı, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: May Yay., 1979. s. 1724.

¹⁸ Öznel ve öznelik ile ilgili farklı tanımlar ve daha geniş açıklamalar için bkz. Ahmet Sait, Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznelik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.

¹⁹ Ahmet Sait, Sıcak; Necmettin, Çalışkan "Bir Kavram Olarak Nesnellik Hegemonyasındaki Öznelik ve Mevcut Tanımlamaların Yetersizliği Üzerine", *Al-Farabi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (6-8 Nisan 2018 Gaziantep) Özet Kitabı*, 2018, s. 261.

²⁰ Hastings, *Encyclopaedia of Religion and Ethics*, II, 908; Honderich, *The Oxford Companion to Philosophy*, s. 857; Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 805-6.

²¹ Mukayese edilemezlik [ing. incommensurability; Fr. incommensurabilité]. Genel olarak, ortak ölçülemezlik; ortak bir ölçüye sahip olmama, ortak bir ölçütle kıyaslanamama veya karşılaştırılmama durumu. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, s. 729.

²² Birand, Kamıran, *-Kamıran Birand Külliyyatı- Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara: Akçağ Yay., 1998. s. 37- 38.

²³ Krş. Zerkeşi, Bedrüddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi 'Ulümi'l-Kur'an*, Beyrut, ts., II, 156; Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman Kâfiyeci, *et-Teysîr fi Kavâidi'lmi't-Tefsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Ankara Üniv. İlah. Fak. Yay., 1989, s. 12.

²⁴ Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznelik*, s. 69.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bir keyfiliktir. Bu bilginin ilintilerini karartır, konunun kendisini görmeye engel olur ve kişinin kendisini ve muhataplarını yanıltır.²⁵ Daha önce sözünü etmiş olduğumuz ilk iki öznel, obje ve süje birliğinin temin edildiği bütünsel bir bilginin meydana çıkmasına yardımcı olur. Bilgi edinmenin ontolojik ve epistemolojik süreçleri içerisinde bu tip öznel çeşitleri bilgi ve yorumun mahiyetinin ortaya koyduğu bir gereklilikten kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, öznelin ilk iki çeşidinden kaçınmaya imkân yoktur. Çünkü bunlar, nesnel bilgiye ulaşılmasında bazen yardımcı, bazen de yapıcı bir rol oynarlar. Buna karşılık, gerçeğe aykırı öznel nesnel bilginin ortaya çıkmasına engel olduğundan bu çeşit öznelikten kaçınmak bir gerekliliktir.²⁶

Öznelin yapısından kaynaklı bu özellik veya öznel çeşitleri belli yönleri ile farklı fonksiyonları icra etmektedir. Öznelin; özneye ait oluşuna bağlı olarak yapıcı/keşfedici, özneye ait özellikleri barındırması yönüyle, kolaylaştırıcı-doğrulaştırıcı/zorlaştırıcı-yanıltıcı ve gerçeğe aykırılık yönüyle, yıkıcı/karartıcı fonksiyonları bulunmaktadır.²⁷ Öznel ile ilgili yapılan bu tasnif işleminin de gösterdiği gibi tefsirde öznel tamamen reddedilmesi gereken bir olgu değildir. Öznelin varoluşsal olarak yadsınamaz keyfiyetinden ötürü, nesnelğe ulaşmak hedeflenirken öncelikle,öznel çeşitlerinden ve fonksiyonlarından hangisinin kastedildiğinin vurgulanması gerekmektedir. Nitekim Kur'an yorumunda gerçeğe aykırı bir öznel yorumun yıkıcı/karartıcı fonksiyona sahip olmasının yanı sıra hem yapıcı hem de kolaylaştırıcı/doğrulaştırıcı yönüyle öznelin artmasının eş zamanlı olarak nesnelin artması anlamına gelen pratiğe dökülmüş bir realitedir. Bu bağlamda hem yapıcı hem de kolaylaştırıcı/doğrulaştırıcı yönüyle pozitif bir anlam ifade eden öznel yorumlama faaliyeti açısından varlığı zorunlu bir hüviyete sahiptir.

Tefsir alanında yazılmış birçok eserde ve yorumda,²⁸ tefsirde öznelin kabul edilemeyeceği vurgulanmaktadır. Ancak açıklamaya çalıştığımız gibi pozitif anlam çerçevesi itibarıyla yorumlama faaliyeti açısından öznel, varoluşsal ve doğaldır, diğer taraftan ise bir gerekliliktir.²⁹ Çünkü yorum faaliyetinin tabii olarak öznel oluşu³⁰ ve özellikle kolaylaştırıcı/ doğrulaştırıcı³¹ yönüyle öznelin artması çoğu kez eş zamanlı olarak nesnelin artması anlamına da gelmektedir.³² Bu bağlamda tefsir literatürü ancak sahip olduğu çeşitlilik ve farklılıklarla, pratikte ve teoride yorumlamaya getirdiği yeniliklerle gelişerek günümüze kadar geldiğini iddia etmek mümkündür.³³ Ayrıca *tefsirde öznel* dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'in zamandan zamana, mekândan mekâna, toplumdaki topluma değişebilme, yani *doğal uyum özelliği ve imkânı* sayesinde Kur'an-ı Kerim evrenselliğini devam ettirebilmiştir. Bu özellik, Kur'an-ı Kerim'e farklı zaman ve mekânlardaki farklı topluluklara, kendini anlatabilme imkânı sağlarken aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'in, muhatapları tarafından dinin temel tercihlerinden birini ifade edecek şekilde kolaylıkla anlaşılmasına vesile olmaktadır.³⁴

Ayrıca Kur'an tefsirinde öznelin var olduğu söyleminin Kur'an-ı Kerim'den herkesin üzerinde mutabakata vardığı, müşterek ve objektif bir alan olmadığı manasına geleceği de iddia edilebilir.³⁵ Kur'an hakkında herhangi bir sınırlama olmaksızın Kur'an yorumunda öznel kabul edenler ve aynı şekilde Kur'an yorumları hakkında öznel reddedenlerin bu alanda var olan iki zıt

²⁵ Birand, *Kamuran Birand Külliyyatı*, s. 39.

²⁶ Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznel*, s. 78.

²⁷ Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznel*, s. 320.

²⁸ H. Yunus Apaydın, "İslam Hukuk Usulünde Yorum Metotları", İlahiyat Fakülteleri I. İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve "İslam Hukuk Usulünün Problemleri" Sempozyumu Çorum 14-15 Mayıs 2004, 2005, s. 38.

²⁹ Sadık Kılıç, "Varoluşsal Değişim'in Yadsınamazlığı Karşısında 'Varolan'ı da Gözeten 'Diri Yorum'", EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -, 2005, cilt: IX, sayı: 23, s. 1-24.

³⁰ Necmettin Gökkır, "İslam Yorum Bilim Geleneklerinde Kur'an ve Toplum Arasındaki Diyalektik İlişki", Süleyman Demirel Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, sayı: 20, s. 22.

³¹ Yorumda öznel sınıflandırmaları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Ahmet Sait, Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznel*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.

³² Ahmet Sait, Sıcak, *Kur'an Tefsirinde Öznel*, Ankara Okulu, Ankara, 2017, 196, 354.

³³ Alparslan Açıkgenç, "Tefsir Usulünde Bütünlük Sorunu (Uygulamalı Bir Çalışma Denemesi)", İslami Araştırmalar, 1989, 3. cilt - 3. Sayı, s. 95.

³⁴ Açıkgenç, "Tefsir Usulünde Bütünlük Sorunu", s. 96, (3 no'lu dipnot).

³⁵ Örnek olarak bkz. Düccane Cündioğlu, *Anlamın Buharlaştırılması ve Kur'an: Hermenötik Bir Deneyim: II.*, İstanbul: Tibyan Yay., 1995, s. 43-4; krş. Fevzi Zülaloğlu, *Temel Kaynağımız Kur'an: Kur'an Tek Kaynak mı, Temel Kaynak mı?*, İstanbul: Ekin Yay., 2002, s. 122-5.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kutbu temsil etmektedir. Bu aşamada önemli olan Kur'an-ı Kerim'in yorumunda belli kriterlerin süzgecinden geçmiş özneliğin varlığını kabul ve özneye yönelmek olacaktır. Yani hem bizatihi öznenin kendisi hem de yukarıda da ifade edildiği gibi öznenin kabiliyet ve ilmi yeterliliği bu tartışmalara ışık tutacaktır.

Kur'an tefsirinde öznellik, değişik sebeplere bağlı olarak nasların farklı biçimlerde algılanması ve yorumlanması anlamına gelmektedir.³⁶Kur'an yorumunda özneliğin sebeplerini³⁷ iki başlık altında açıklamak mümkündür. Bunlardan birincisi, tefsire konu olan Kur'an'ın, farklı yorumlara açık olması; diğeri de onu tefsir etmeye çalışan müfessirlerin anlayış farklılıklarıdır.³⁸Kur'an'ın farklı yorumlara açık mahiyetinin ana sebeplerini; Kur'an'ın ilâhî bir beyân oluşu, metin oluşu, dilinin Arapça oluşu ve muhtevası şeklinde belirleyebiliriz. Müfessirlerin anlayış farklılıklarını oluşturan ana sebepleri ise; müfessirin bir özne olarak farklı kişisel özelliklere sahip olması, farklı ilmi yeterlilik ve kabiliyetleri olması, tefsir metodolojisi veya usûlü, çağın ve toplumun bilgi anlayışı, âyetlerle ilgili ilmî veriler vb. olarak özetleyebiliriz.

Tefsir Literatüründe Müfessire Dair Özellikler

Tefsir ilminin gayesinin Kur'an'ı anlamak ve anlatmak olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Ancak yorumlarda öznellik- nesnellik tartışmaları konuyu farklı bir boyuta taşımaktadır. Nitekim Kur'an'ave bir tefsir eserine yönelişimizde "Allah'ın (cc) bu ayetteki muradı nedir?" sorusu gündemdeyken, bu tartışmaların merkezine insanı özelde de müfessiri koyduğumuzda, "Müfessirin bu âyeti böyle açıklamasındaki maksadı nedir?" sorusu ön plana çıkmaktadır.³⁹

Ayrıca unutulmaması gereken bir husus vardır ki, Hz. Peygamber'in "Kim Kur'an hakkında re'yiyle konuşursa, isabet etse de hata etmiştir"⁴⁰ hadisi ortada iken Kur'an'ın tefsirinin caiz olup olmayacağı sorunsalıdır. Bu hususla ilgili fikir beyan eden alimlertefsirin ancak müfessirin bazı ilimleri bilmesi ve bazı kişisel özellikleri taşıması halinde caiz olacağını beyan etmişlerdir.⁴¹

İlk dönem tefsirlerinden itibaren müfessirin bilmesi gereken bazı ilimler ve tefsir metodu tefsir eserlerinin mukaddimelerinde yer alırken, *ulûmu'l-Kur'an* gibi eserlerde de bu hususun üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu husus sadece müfessirin bazı ilimleri bilmesi gerektiği ile sınırlı tutulmamış ve müfessirin bazı kişisel özellikleri taşıması gerektiği de dile getirilmiştir.

a) Müfessirin Bilmesi Gereken İlimler

Müfessirin bilmesi gereken ilimlerin hangileri olduğu tefsir ilmi içerisinde ilk dönemden itibaren ihtilafli konular arasında yer almaktadır. Bazı alimler⁴²müfessirin bilmesi gereken ilim sayısını yedi olarak belirlerken bazıları⁴³ 10 olarak belirtmiştir. Kâfiyecî (ö. 879/1474) bazılarının bu sayıyı 20'ye kadar çıkarmalarına rağmen genel kabul gören görüşe göre bu sayının 15 olduğunu belirtmiştir.⁴⁴bu hususta zikredilen ilimlerin sayılarının farklılıkları bir tarafa bırakıldığında Arap dili ile ilgili ilimler (lügat, sarf- nahiv, kıraat vb.), esbâb-ı nüzûl, hadis, fıkıh ve fıkıh usulü ilimleri hemen alim tarafından bilinmesi gereken ilimler arasında zikredilmektedir.

³⁶ Muhsin Demirci, *Tefsire Giriş*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2009, s. 45.

³⁷ Özneliğin sebeplerini ifade ederken "ana başlık" ve "temel unsurlar" şeklindeki bir izah önemlidir. Çünkü öznellik ve göreciliğin sebeplerinin "hepsinin" tespiti, araştırmacıyı sonsuz ve erişilmez bir imkânsızla karşı karşıya bırakmaktadır. Bkz. Faiz Kalın, "Kur'an ve Bilim Işığında Rölativiteye Etki Eden Faktörler", Atatürk Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2002, sayı: 17, s. 173, 179.

³⁸ Demirci, *Tefsire Giriş*, s. 46.

³⁹ İbrahim Görener, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Kayseri: Laçın Yay., 2004, s. 147.

⁴⁰ Tirmizi, *Tefsiru'l-Kur'an* 1.

⁴¹ Râgıb el-İsfahânî, *Tefsiru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk Muhammed A. Besyûnî, Külliyyetü'l-âdâb, Tanta 1420/ 1999, I, 37- 38.

⁴² Ebu Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-Muhîfi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Celîl, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420, I, 13; KâdîAbdülcebbar, *ŞerhuUsûli'l-Hamse*(nşr. Ahmed b. Hüseyin b. Ebî Hâşim), MektebetüVehbe, 1408/1988, s. 606-607; ez-Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, *el-Burhan fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazlİbrâhim, Kahire 1376/1957, II, 173.

⁴³ Râgıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal, *MukaddimetüCâmiu't-tefâsîr*(nşr. Ahmet Hasan Farahât), Kuveyt: Dâru'd-da'vetû, 1984, s. 95.

⁴⁴ el-Kâfiyecî, Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *et-Teyfir fî Kavâidiilmi't-tefîr* (Mustafa Muhammed Hüseyin ez-Zehbî), Kahire: Mektebetü'l-Kudsiyye, 1419/1998, s. 27.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İbnCüzey (v. 741/1340) müfessirin (tefsir, kıraat, ahkâm, nesh, hadis, kıssalar, tasavvuf, usûlü'd-dîn ve usûlü fıkıh, lügat, nahiv ve beyân) ilimlerini bilmesi gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁵ İslami ilimlerin tedvin edildiği ve tefsirin bir ilmi disiplin olarak kabul edildiği bir dönemde yaşamış olan İbnCüzey müfessirin ilk olarak tefsir ilmi ve metotlarını bilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Bu ilimler içerisinde tasavvufu da bir ilim olarak dile getirmesi ayrıca anlamlıdır.

Süyûtî (ö. 911/1505) ise müfessirin (lügat, sarf, nahiv, iştikâk, meâni, beyân, bedî, kıraat, usûlü'd-dîn, fıkıh ve usûl ilmi, esbâbü'n-nüzûl, nâsih-mensûh, mücmeli açıklayan hadisler ile mevhibe) gibi 15 ilmi bilmesi gerektiği üzerinde durmuştur. Süyûtî ayrıca ideal bir müfessirin bilmesi gereken ilimler yanında kişisel özellikleri ve tefsir metodu ile bilgiler vererek konuyu farklı bir boyuta taşımış ve müfessirin şartları ve adabı şeklinde genişletmiştir.⁴⁶

Dihlevî (ö. 1176/1762) ise konuyu farklı bir biçimde ele almış ve Kur'ân'ı tefsir etmek için beş ilim gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak Dihlevî ilimleri teker teker saymaktan ziyade tündengelim metoduna göre işlevsel bir tasnife tabi tutmuştur. O bu ilimleri ahkâm, cedel (mücadele, tartışma), evren, insanla ve eski ümmetler ile ilgili ayetleri anlamak, ölüm ve ötesini anlamak şeklinde kategorize etmiştir.⁴⁷

Son dönem alimlerinden Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1391/1971) müfessirin bilmesi gereken 15 ilim saydıktan sonra ahlâk, ruhiyat, içtimaiyat, tekvin, hey'et, coğrafya, tarih ve siyer ilimlerine de büyük bir ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.⁴⁸

Tefsirlerin ilk ortaya çıktığı andan itibaren günümüze kadar müfessirin bilmesi gereken ilimler konusunda farklı dönemlerde farklı tekliflerin dile getirildiği ortadadır. İlk dönem tefsirlerinde genel olarak hadis ve lügat ilimlerinin ağırlığı görülürken hicri 4. Asırdan sonra hadis ilminin ağırlığı zayıflarken Arap dili ve ilgili ilimlerin yoğun olarak kullanıldığı göze çarpmaktadır. Son birkaç asırdır yaşanan Modernizm tefsir ilmini de etkilemiş ve müfessirler pozitif ve sosyal bilimlerden yararlanmaya başlamıştır.⁴⁹

Aslında müfessirin pozitif ve sosyal ilimlerden bazılarını bilmesi gerekip gerekmediği ile ilgili tartışmalar yeni değildir. Müfessirin bazı pozitif ve sosyal ilimleri de bilmesinin gerektiğini savunanlar olduğu gibi gerekmediğini savunanlarda mevcuttur. Süleyman b. Abdülkavî et-Tûfî (ö. 716/1316) müfessirin pozitif ilimlerden bazılarını bilmesi gerektiğini savunurken,⁵⁰ Şâtıbî(ö. 790/1388) ise müfessirin pozitif ve sosyal ilimleri bilmesi gerekmediğini savunanlardandır. Bu hususta Şâtıbî, Kur'ân'ın birçok ilmi ihtiva etmesine rağmen ilim kitabı gibi görülmesinin yanlış olduğunu söylemiştir. Bu sebeple bazı kimselerin Kur'ân'ı bir ilim kitabı gibi değerlendirerek matematik, mantık, astronomi ve remil ilminin argümanlarını kullanarak Kur'ân'ı tefsir etmesinin yanlış olacağını ileri sürmüştür.⁵¹

b) Müfessirin İلمي Olgunluğu

Müfessirin Kur'ân'ı tefsir etmesi belli ilimleri bilmesinin yanında belli bir ilmi olgunluğa ulaşmış olmasının gerektiği de söylenebilir. Bir müfessirin ilmi olgunluğunun derecesini ölçme imkânı olmadığından bu hususu donanımında bulunan ilimleri hangi amaç için ve nasıl kullandığı hususu ile sınırlandırmak mümkündür. Böyle bir sınırlandırma ise müfessirin Kur'ân'ı tefsir etmekteki amacı ve niyetinin ne olduğu soruları ile eş anlama gelmektedir. Nitekim ilmi olgunluğa ulaşmış bir müfessir Kur'ân'ın naslarını ve ayetlerin anlamlarını bu ilimlerin ortaya koyduğu gerçeklere göre açıklamaya

⁴⁵İbnCüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed İbnAhmed el-Kelbî, *et-Teshîl li-ulûmi'l-Kur'ân*(nşr. Muhammed SâlimHâsim), Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415, s. 9-12.

⁴⁶Süyûtî, Ebû'l-FazlCelâlüddîn Abdurrahman b. EbîBekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*(nşr. Ahmet b. Ali), Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2006, VI, 2293- 2297.

⁴⁷Şah VeliyullahDihlevî, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr*(trc. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut 1407/1987, s. 17-20.

⁴⁸Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakâtü'l-Müfessirîn): Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973, I, 123-53.

⁴⁹AbdulhamitBirişik, "Müfessir", *DİA*, 2006, XXXI, s. 498- 500.

⁵⁰Tûfî, Süleyman b. Abdülkerim el-Bağdâdî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*(thk. Abdülkadir Hüseyin), Kahire: Mektebetü'l-âdab, 1397-1977, s. 47.

⁵¹Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvafâkât: İslami İlimler Metodolojisi*(trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul 1990, I, 45- 47.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çalışır. Ancak böyle bir ilmi olgunluğa ulaşmamış bir müfessir tefsirinde Kur'ân'ı asıl manasının dışında kendi mezhep veya itikatını üstün ve haklı göstermek için kullanma hatasına düşebilir.

Bu husus üzerinde duran Süyûtî ilmi olgunluğun sağlanması için üç şartın gerekli olduğunu dile getirir. *Birincisi*, müfessirsahih bir itikada sahip olmaktır. Sahih bir itikada sahip olmayan müfessirin itikadı ayetlerin asıl manalarının önüne geçerek nasların manalarında tahrife neden olacağını ifade etmektedir. *İkincisi*, tefsir etmekteki amacının halis bir niyet taşımasıdır. Kur'ânı tefsir eden kişinin bu işi Allah rızası için yapması ve Allah'a karşı tam bir samimiyetle yönelmesi beklenir. Tefsirde eğer Allah rızası ve Allah'ın Kur'ân'da muradının sahih olarak açıklanması yoksa ve bu iş bu amaçlar dışında başka amaçlara (mezhep ve itikadın üstünlüğünü kanıtlama, şöret, dünyalık vb.) ulaşmak için yapılıyorsa makbul bir tefsir yapılamayacaktır. *Üçüncüsü*, dinin temel kural ve kaidelerine önem vermesi ve bunları şahsi hayatında yerine getirmesi gerekmektedir.⁵² Şahsi hayatında dinin emir ve yasaklarını yerine getirmeyen, bunlar üzerinde hassasiyetle durmayan bir müfessirin tefsirinde Allah'ın muradını tam olarak açıklaması, dinin emir ve yasaklarını sahih bir biçimde dile getirmesi beklenemez.

c. Müfessirin Kişisel- Karakter Özellikleri

Müfessirin belli bir ilmi bilgi ve olgunluğunun yanında bazı kişisel özelliklere ve ahlaki olgunluğa da sahip olması göz ardı edilmemesi lazım gelen bir gerekliliktir. Bu hususla ilgili zaman içerisinde âlimlerin çeşitli teklifleri olmuştur. Bazı âlimler ilim ile amel in birlikte düşünülmesi gerektiği üzerinde durarak müfessirin ilmi ile amel etmesi gerektiğini belirtmiştir.⁵³ Zerkeşî ise müfessirin kalbinde, bidat, kibir, heva, dünya sevgisi gibi düşüncelerin bulunmaması, günah işlemede ısrarcı olmaması, imanının zayıf düşmemesi, aklına gelen her söze uymaması gerektiğini belirtir.⁵⁴ Zerkeşî'den yaptığı alıntıya bakıldığında Süyûtî'nin de aynı görüşte olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim Süyûtî *de el-İtkân*'da Zerkeşî'nin görüşlerine yer verdikten sonra ayrıca müfessirin dünyaya rağbetinin olmaması gerektiği üzerinde durur.⁵⁵

Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1268) ise müfessirin Kur'ân ilimlerinden istifade etmeye ve amel etmeye çalışması, çokça Kur'ân okuyarak tilavette bulunması ve aşırılığı terk etmesi gerektiğini belirtir.⁵⁶

Müfessire Dair Özellikler Açısından İdeal İnsan Teorileri

Kur'ân'ı anlama ve yorumlama sırasında ortaya çıkan problemlerin çözümü adına ortaya konan teklifler, genellikle ya tefsir metodolojisini ya da müfessirin ilmi yeterliliğini konu almaktadır. Ancak burada ortaya konması gereken çözüm önerileri daha kapsamlı ve pragmatik olmalıdır. En başta öznenin kabulü ve sınırlarının tespiti ile müfessirin konumunun belirlenmesi gerekmektedir. Tefsirde öznenin varlığının kabulü ve önem derecesinin büyüklüğünün tespiti, Kur'ân'ı anlama ve yorumlamaya ilgili problemleri aşmada müfessirin bizâtihi kendisinin bir çözüm olarak teklif edilmesini sağlayacaktır. Ancak burada kastedilen salt müfessirin belli ilimlerde yeterliliği ile sınırlı bir husus değildir. Bu durum müfessirin fitri, ahlaki ve ilmi yeterliliğinin ötesinde bazı yetkinlikleri veya vasıfları dakapsayan bir niteliğe sahip olmasının gerektiğinin ifadesidir. Burada ifade edilmeye çalışılan yetkinlik ve nitelikleri genel olarak insan-ı kâmil, ideal insan, büyük adam sosyolojileri ve üstün insan tiplerini orjinede değerlendirmek yerinde olacaktır.

a) İnsân-ı Kâmil

İnsân-ı kâmil genel olarak belli bir olgunluğa ulaşmış, kemale ermiş insanı ifade ederken sözlükte yetkin, tam ve olgun insan⁵⁷ anlamına gelmektedir. Tasavvufî bir kavram olarak İnsân-ı kâmil; Allah'ın her mertebedeki tecellilerine mazhar olan insan,⁵⁸ Hz. Peygamber'in ahlakıyla ahlaklanan, Allah'ın emirlerine uyan ve yasaklarından kaçınan, gönlü Allah sevgisiyle dolan ve yaptığı amellerin

⁵² Süyûtî, *el-İtkân*, VI, 2274- 2275.

⁵³ Râgıb el-İsfahânî, *Mukaddimetü Câmîu't-tefâsîr*, s. 94; Kâfiyecî, et-Teyisr, s. 27.

⁵⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 181.

⁵⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, VI, 2276.

⁵⁶ Ebu Şâme el Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Murşidu'l-vecîz ilâ uluminteteallekubi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003, s. 146.

⁵⁷ Asım Efendi, *Kâmüs Tercemesi*, İstanbul, 1305, c. II, s. 871

⁵⁸ Mehmet S. Aydın, "İnsân-ı Kâmil", *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s. 330-331.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gerektirdiği mertebeye kadar ulaşan kişi⁵⁹ anlamında kullanılan bir terimdir. Başka bir tanımda İnsân-ı kâmil (kâmil/ yetkin insan) Hint felsefesinden İslâm düşüncesine girmiş ve özellikle tasavvuf felsefesinde benimsenmiş mükemmellik teorisi. İnsân-ı kâmil mertebesine ulaşmış kimse âlemin ruhu, âlemde onun sureti olduğuna inanılmaktadır.⁶⁰ Aziz Nesefî'ye göre ise insan-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve marifette tam olan insandır. Böyle bir insanın dört şeyi de tamdır; iyi sözler, iyi hareketler, iyi ahlak ve bilgi.⁶¹ Buna göre İnsân-ı kâmil şeriata uyma ve güzel ahlak hususunda mükemmelliğe ulaşmış, ilahi bazı hakikatlere ve marifete vakıf olmuş insan anlamına gelmektedir.

İnsân-ı kâmil düşüncesini İslam literatürüne kazandıran Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye (ö. 638/1239) göre, varlıklar ilahi sıfat ve isimleri ancak kendi özelliklerine göre ve belli bir isim vesifat bağlamında yansıtır. Allah'ı bütün sıfatları ile yansıtmaya özelliğine sahip tek varlık ise insandır. İnsanlar arasında da bu vazifeye en uygun kişi insan-ı kâmidir. Bu yüzden insana ve özelde insan-ı kâmile, ilahi sureti üzere yaratılmış varlık denir. Bu özelliğinden dolayı insan, evren aynasının cilası mertebesindedir.⁶² Bu yönüyle insan-ı kâmil kavramı, ahlaki ve irfani özelliklerinin yanında ontolojik, kozmolojik ve felsefi bir anlam kazanmaktadır.⁶³

İnsân-ı kâmil düşüncesinin izlerini hemen her toplum ve dönemde görmek mümkündür. Antik dönem Avrupa'sın da "küçük alem" (mikrokozmos) ve "büyük alem" (makrokozmos) felsefi tartışmaları içerisinde İnsân-ı kâmil düşüncesinin ilk örneklerini barındırmaktadır. İnsanla âlem arasında bir münasebet olduğu düşünülerek, birinde bulunan özelliklerin en azından bir kısmının diğerinde de bulunduğu inanılmıştır. Antik döneme ait bu düşüncenin Rönesans'a kadar değişik şekillerde ifade edildiği görülmektedir. Benzer bir şekilde kozmolojik özelliklere sahip insan fikri ve inancını eski Mezopotamya ve Mısır toplumlarında da görmek mümkündür. Mani mezhebinde ve Maniheizm'de *İnsân-ı kadim*, Mazdeizm'de *gayomart*, Yahudi Kabalasında *adam kadmon*, Hint düşüncesindeki purusa. Çin düşüncesindeki chen- jen'in bazı özellikleri ve yönleri ile uzaktan da olsa İslam'ın İnsân-ı kâmil anlayışını çağrıştırmaktadır.⁶⁴

İnsan-ı kâmil düşüncesini doğrudan Kur'ân'dan çıkarmak mümkün olmasa da bazı ayetlerin insan-ı kâmil düşüncesi kapsamında yorumlamak mümkündür. Hz. Adem'in "halifelik" makamına sahip olduğu (Bakara 2/30), kendisine esmanın öğretildiği (Bakara 2/31) ve onun emaneti yüklendiği (Ahzâb 33/72), insanların mükerrem kılındığı (İsrâ 17/70), insanın "ahsen-i takvim" üzere yaratıldığı (Tin 95/4), göklerde ve yerde olan her şeyin insanın emrine verildiği (Casiye 45/13), ilk insana ilahi ruhtan nefhedildiğini, bu mevkiin kıymetini bilenleri Allah'ın kendisine dost kıldığını, Allah'ın bazılarını kendi tarafından ilim verdiğini (Kehf 18/65), Hz. Peygamber'in üsve-i hasene (Ahzâb 33/21) ve alemlere rahmet olarak yaratıldığını (Enbiya 21/107) beyan eden ayetleri bu hususta yorumlamak mümkündür.

İnsân-ı kâmil, bir yönü ile Hak ile halk arasında bir köprü vazifesi görme lütfuna erişmiş kişiyi ifade etmektedir. Diğer bir yönü ile de Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmış olması bakımından ahlaki kemale sahip bulunmasıdır. Bu bağlamda İnsân-ı kâmil şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla tam ve olgun insan manasına gelmektedir.⁶⁵

Müfessirin İnsân-ı kâmil olgunluğuna ulaşmasını farklı açılardan yorumlamak mümkündür. Birincisi İnsân-ı kâmil tabirinin günlük kullanımına uygun olarak beşeri ilişkilerinde ve karakter bakımından olgun insan olması, ikincisi hak ile halk arasında bir köprü vazifesi görmesi, üçüncüsü ise Allah ahlakı ile ahlaklanması anlamına gelmektedir.

b) Farabi ve İdeal İnsan

Fârâbî'nin felsefesinde insan, varlıkları sınıflandırırken kullandığı hiyerarşinin ay-altı tabakasında yer alan konuşma ve düşünme yeteneği ile diğer canlılardan ayrılan karmaşık ve

⁵⁹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul 1991, s. 250.

⁶⁰ Mehmet Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara 2011, s. 303.

⁶¹ Azîzüddîn Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kamil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990, s. 14.

⁶² Tahir Uluç, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007, s. 133.

⁶³ Kadir Özköse, "İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi", *Araştıran Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 2010, sayı 9- 10, s. 18.

⁶⁴ Aydın, "İnsân-ı Kâmil", s. 330-331.

⁶⁵ Aydın, "İnsân-ı Kâmil", s. 330-331

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

mükemmel varlıktır.⁶⁶Fârâbî'ye göre insan, en yüce mutluluğa ulaşmak için yaratılmıştır.⁶⁷ Ancak her insanın mutluluğun ne olduğunu ve bu konuda neler yapması gerektiğini tek başına bilme imkânı olmadığından bu amaca ulaşmak için bir öğretmen ve kılavuza ihtiyacı bulunmaktadır.⁶⁸İşte Fârâbî'ye göre ideal insan tiplemesi, insanları yaratılış amacı olan mutluluğa ulaştıracak kişidir.

Fârâbî ideal insan tiplemesinde, erdemli toplumun kurucusu olarak belirttiği İlk-Başkan, filozof ve peygamberi birleştirdiği görülmektedir. Bu yönüyle Fârâbî'nin ideal insan ile insan-ı kâmil anlayışını birleştirdiği görülmektedir.⁶⁹Fârâbî'ye göre ideal insanın bazı vasıflara sahip olması gerekmektedir. Bunlar: 1) beden olarak tam ve eksiksiz olmalı. 2) Anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalı. 3) Hafızası kuvvetli olmalı ve hiçbir şeyi unutmamalı. 4) Uyanık ve çok zeki olmalı. 5) Hitabet yeteneği olmalı. 6) Doğru sözü ve doğru sözlü insanları sevmeli, yalancı ve yalancıları sevmemeli. 7) Beşeri ihtiyaçlara (yeme- içme, cinsel arzu vb.) meyletmemeli, kumardan uzak durmalı ve bu tür şeylerden nefret etmeli. 8) Yüce ve yüksek değerlere meyletmeli, şerefi ve ululuğu sevmeli. 9) Dünya malına (altın, gümüş, para vb.) meyli olmamalı. 10) Adaleti ve adil kişileri sevmeli, baskı ve zulüm yapanlardan nefret etmeli, insaf (vicdan) sahibi olmalı ve baskıya maruz kalan insanları korumalı. 11) Azimli, kararlı ve cesur olmalı.⁷⁰

Ancak bu vasıflar değerlendirildiğinde bunların hepsinin peygamberler haricinde başka bir kimsede toplanmış olması zor gözükmektedir. Kendisi de böyle bir insan tiplemesine ulaşmanın zorluğunu bildiğinden olsa gerek burada vasıfları belirtilen ideal insan tipolojisinin bazı özelliklerini yerine getirenlerin de ideal insan sayılabileceğini belirtir.⁷¹

Fârâbî ideal insan tiplemesi ile insani ve ahlaki değerlere sahip lider bir kişilik portresi çizmektedir. İdeal insandini değerleri ve Allah ile olan irtibatı ile ön plana çıkmaz o daha çok insanları yönetecek, onları mutluluğa ulaştıracak, insani ve ahlaki değerleri ile ön plana çıkan ideal bir liderdir. Müfessir açısından değerlendirdiğimizde; müfessirin, insani ve ahlaki değerlere sahip, topluma yön verebilecek, onlara Kur'an'ın manalarını açıklayabilecek ve onların bunları benimsemesinde etkili olabilecek lider bir kişilik kazanması anlamına gelmektedir.

c) Naîmâ ve Büyük Adam Sosyolojisi

Naîmâ (1655-1716) ilk resmi Osmanlı vak'anüvisi, tarihçidir. Ancak yaşadığı XVII. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta zor durumda olduğu bir dönem olduğu için ömrünü Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önlenmesi için yapılması gerekenleri tespit etmek ve bunu başaracak büyük adamları aramak ile geçirmiştir. Naîmâ İbn Haldun'un uzviyetçilik (organizmacılık, devletçilik) anlayışını ve tavırlar (aşamalar, dönemler) teorisini bazı farklılıklarla benimser ve bu teorileri Osmanlı devletine uyarlayarak devletin çöküşünün önlenmesine çalışır. Naîmâ'da İbn Haldun gibi devleti canlı bir organizma gibi ele alır ve devlet hayatının tavırlar teorisi denilen beş aşamadan oluştuğunu ileri sürer. Bu aşamalar, Devletin kuruluşu, devlet başkanının mutlak egemen oluşu, devlet ile bütünleşmenin tamamlanması, devletin genişlemesinin ve refahın stabil hale gelmesi ve çöküş dönemleridir. Ancak İbn Haldun beşinci ve son aşamada devletin çökeceğini varsayarken Naîmâ Osmanlı devletinin yeniden yükseleceğini veya en azından çöküşün geciktirilebileceği ile ilgili görüşleri ile İbn Haldun'un görüşlerin ayrılır. Bu aşamada "akil adamların (Büyük adamların)" alacağı tedbirler gerek devletin mali durumu gerekse toplumsal düzeni sağlanabilecektir.⁷²

Naîmâ'nın büyük adam sosyolojileri ile üzerinde durduğu aslında kriz dönemlerinde öne çıkarak bozulan toplumsal ve devlet düzenini onarıcı misyon eda edecek, tedbirler alacak, topluma liderlik edecek ideal lider tipidir. Naîmâ büyük adam sosyolojilerini incelerken bunların dini yönünden ziyade liderlik vasıfları ve taşımaları gereken insani değerler üzerinde durmuştur. Bu yüzden büyük adamları yönetici ve askeri sınıf içerisinde aramıştır. Bu bağlamda büyük adamların bazı vasıflara

⁶⁶Fârâbî, *el-Medinetu'lFâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 55.

⁶⁷Fârâbî, *es-Siyâsetu'lMedeniyye veya Mebâdiu'l-Mevcûdât*, (çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012, s. 81.

⁶⁸Fârâbî, *Es-Siyâse*, s. 84

⁶⁹ Yaşar Aydın, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 2014, s. 17.

⁷⁰Fârâbî, *El-Medinetu'lFâzıla*, s. 105.

⁷¹Fârâbî, *El-Medinetu'lFâzıla*, s. 106.

⁷² Z. Fahri Fındıkoğlu, *İctimaiyat Dersleri*, İÜİFY, İstanbul, 1971, c. I, 87.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sahip olması gerektiğini belirtirken bunları; adaletli, akıllı, cesur, cömert, yumuşak huylu, vefalı, doğru, şefkat ve merhamet sahibi, sabırlı, affedici, şükredici, bilgili, namuslu, vakarlı ve yavaş hareket edici olmalı şeklinde sıralamaktadır.⁷³

Özellikle Naîmâ'nın çöküş dönemini mercek altına alması onun içtimai tefsir olarak adlandırılan ve Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumu Kur'ân tefsiriyle düzeltmeye yönelik yaklaşımla bazı benzerlikler taşımasını sonuç vermektedir. Her iki yönelimin beraberce ele alınması ictimâî tefsir yöneliminin sosyal yapı içerisindeki karşılığının daha reel bir platforma taşınmasını sonuç verecektir.

d) Nietzsche ve Üstün İnsan (Übermensch)

Almancada “übermensch”, İngilizcede ise “overman, superman” olarak karşılık bulan “üstün insan” tiplmesi ilk kez 17. yüzyılda Heinrich Miller tarafından dile getirilmiş olmasına rağmen Alman düşünür Friedrich Nietzsche (1844-1900) adıyla özdeşleşmiştir. Nietzsche üstün insan tiplmesini 1883'te yayımlanan “Böyle Buyurdu Zerdüş'te” açıklayarak sistemleştirir.⁷⁴ Üstün insan Nietzsche'nin 19. yüzyılda Batı'daki ahlaki ve dinsel değerlerin çökmesiyle oluşan krize çözüm olarak öne sürdüğü, düşünsel deneyimin ve insanlık için ön gördüğü aşamanın genel bir adıdır.⁷⁵ Nietzsche'nin üstün insan yorumunun en temel amacı insanlığın kurtuluşunda önemli bir yol, bir çıkış olma ülküsüdür.⁷⁶

Nietzsche dünyaya bakış açılarına göre üç insan tipinin olduğunu⁷⁷ ve en üstte ise üstün insan olduğunu dile getirir.⁷⁸ Üstün insan, insan evriminin son aşaması ve onun gelecekteki insan öngörüsüdür.⁷⁹ Üstün insanı, Zerdüş olarak isimlendirirken onu aşkın bir varlık olan Tanrının yerine koyar. Üstün insan, toplumda geçerli olan geleneksel ahlâki değerleri sırf var oldukları için kabul etmeyen, bunları yeniden değerlendiren, zamana ve belli kriterlere göre yeniden belirleyen ve hayata geçiren insan profilidir.⁸⁰

Ancak geleneksel kültür ve din normları içerisinde belli kurallar ile sınırlandırılmış, düşünmeyen ve sorgulamayan bir toplum içerisinde üstün insan olmak oldukça zordur. Bu yüzden ilk olarak, insanın kendi kendini tanıması ve farkındalığını keşfetmesi için toplum/halk/sürü olarak adlandırılan bu ortamda yaşaması ve onların kodlarını çözmesi gerekecektir.⁸¹

Nietzsche üstün insanı, ahlâki “kendisinin altında” hisseden “insan” olarak görmektedir. Nasıl ki insan “hayvanın üzerinde” yer alıyorsa, üstün insan da Nietzsche'ye göre, salt ahlâki öğütler veren insanla karşılaştırıldığında, ahlâksız değil, ama ahlâkın dışında, ahlâkın ötesindedir. Hayatı ve güçlülük iradesini evcilleştiren bir ahlâkın (Nietzsche'nin deyişiyle) hasta ettiği ve hasta edilmiş bir canlı olarak kendi kendisinin sonuna geldiği insanaşılması gereken, aşılmak zorunda olan bir varlıktır.⁸²

SONUÇ

Tefsir de öznel olarak genel olarak kabul edilmemesine rağmen öznelğin varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Bu alanda yapılan tartışmalar genellikle müfessirin sahip olması gereken özellikler

⁷³ Zeki Aslantürk, *Türk Sosyoloji Tarihinde Naima'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1979, s. 79.

⁷⁴ Friedrich Nietzsche, *Böyle Buyurdu Zerdüş*, (çev. A. Turan Oflazoğlu) Cem Yayınevi, İstanbul, 1977, s. 21 vd.; Friedrich Nietzsche, *Güç İstenci*, (çev. Sedat Umran) Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 962.

⁷⁵ Nilüfer İlhan, “Üstün İnsan Kavramı Merkezinde Açık Deniz Kenarında Ve Yabancı Romanları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi.” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED], Erzurum 2014, s. 188 (187-209).

⁷⁶ Memet Aslan, *Nietzsche'nin Aydınlanma Aklı Eleştirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv. SBE, Ankara, 2017, s. 80.

⁷⁷ İonna Kuçuradi, *Nietzsche ve Felsefe*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999, s. 25.

⁷⁸ Karl Jaspers, *Nietzsche*, (çev. Murat Batmankaya), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 265.

⁷⁹ Arthur Danto, *Nietzsche*, (çev. Ahmet Cevizci) Paradigma yayınları, İstanbul, 2002 s. 75.

⁸⁰ Demet Köse, *Nietzsche felsefesi, Modernizm, Ahlak ve Immoralizm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008, s. 33.

⁸¹ İlhan, “Üstün İnsan Kavramı Merkezinde..”, s. 188.

⁸² Richard Wisser, “Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde mi?” *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Yıl 1990, Cilt 0, Sayı 27, s. 82.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bağlamında yapılırken öznelğin ne anlama geldiği ve yerine getirdiği misyon geri planda kalmıştır. Bu alanda yapılacak tartışmalara ışık tutması bakımından öncelikle öznelğin kavramsal incelemesi, özellikleri, çeşitleri ve yorumu katmış olduğu fayda veya zarar üzerinde durulmalıdır.

Böyle bir düşünsel alt yapı ile birlikte metin ve usûlden ziyade fakat onlardan bîgâne kalmaksızın, onlarla birlikte özellikle özneye vurgu yapılması gerekmektedir. Müfessirin bir çözüm olarak ele alınmasının gerekliliği, müfessirin bilmesi gereken ilimlerden veya ilmi yeterliliğinin çok ötesinde bir yetkinliği akla getirmektedir. Farklı literatürlerde dile getirilen bazı üstün insan tiplerini belli yönleri ile dile getirdiğimiz yetkinliğe ışık tutmaktadır. Farklı alanlarda dile getirilen bu ideal insan tiplerini salt dini bir referans ile belirlenmiştir. Bu tipler genel olarak idealize edilen dini, kişisel ve toplumsal yönleri ile öne çıkmıştır. Ayrıca bunlar bir kurtarıcı veya mehdi tasviri de değildir. Burada yapılmak istenen müfessirin dini ilimler çerçevesinde sahip olduğu vasıfların yanında bazı kişisel yetkinlik ve özelliklerine ışık tutmaktır.

Bu kapsamda tasavvufta geçen “İnsân-ı Kâmil” anlayışı, Fârâbî’nin “İdeal İnsan”, Naîmâ’nın “Büyük Adam Sosyolojisi” ve Nietzsche’nin “üstün insan (Übermensch) teorilerinde tipolojisi çıkarılan üstün insan tiplerinin öncelenmesi ve tefsir disiplini içerisinde kendisine bir yer bulması anlamına gelmektedir. Böylece çeşitli yönlerle ön plana çıkarılan bu insan tiplerini İslami bir hüviyete kavuşacak ve bunlara ulaşma yolları, tefsir usulünün de önemli bir parçası olacaktır. Bu şekilde ortaya konan insan tiplerine ulaşma hedefi; özellikle içinde bulunduğumuz zamanı ilgilendiren bir unsur olarak Kur’ân’ı doğru yorumlamanın olmazsa olmaz bir şartı olduğu bilincinin gelişmesini, daha önce bu hususta usûl kitaplarında yazılanların altı çizilerek bir kere daha okunmasını, anlaşılmasını ve yeniden anlamlandırılmasını sağlayacaktır.

“İnsân-ı Kâmil” anlayışı, “İdeal İnsan”, “Büyük Adam Sosyolojisi” ve “Üstün İnsan “ubermensch” teorilerine dair verilen teklifte; bu yaklaşımlarla ister insanın Allah’ın onu var kılmadaki gayesine ulaşması ister tüm bir toplum/insanlık/varlık için çözüm olması veyahut da kendisinden beklenen sorumluluğu yerine getirerek insanlığı bir sonraki evresine ve tekâmül noktasına ulaştırması hedeflensin temel nokta aynıdır. Sonuçta insanın kendisini ve potansiyelinde var olanı kullanmasını/keşf olmasını merkeze alan bu yaklaşımların Kur’ân yorumu için de nesnel ve reel olana ulaşma gayesiyle yararlanılması gerektiği varsayılmaktadır. Böylece tek bir ferdin şahsi yükselişi ve gelişiminden çok, toplumla o toplum içindeki ferdi birlikte belli noktalara yükseltmeyi hedefleyen bu yaklaşımların, müfessir ve içinde bulunduğu toplumun sahip olması gereken şartlar olarak tefsir usulüne yansıtılması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Açıkgenç, Alparslan, “Tefsir Usulünde Bütünlük Sorunu (Uygulamalı Bir Çalışma Denemesi)”, *İslami Araştırmalar*, 1989, 3. cilt- 3,sayı, s. 95.

Apaydın, H. Yunus, “İslam Hukuk Usulünde Yorum Metotları”, İlahiyat Fakülteleri I. İslam Hukuku Ana Bilim Dalı Eğitim-Öğretim Meseleleri Koordinasyon Toplantısı ve “İslam Hukuk Usulünün Problemleri” Sempozyumu, Çorum 14-15 Mayıs 2004, 2005,

Asım Efendi, *KâmûsTercemesi*, İstanbul, 1305.

Aslan, Memet, *Nietzsche'nin Aydınlanma Akli Eleştirisi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniv. SBE, Ankara, 2017.

Aslantürk, Zeki, *Türk Sosyoloji Tarihinde Naima'nın Yeri ve Osmanlı Devleti'nin Çöküş Sebepleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 1979.

Aydın, Mehmet S., “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, s. 330-331.

Aydınlı, Yaşar, *Fârâbî'de Tanrı-İnsan İlişkisi*, İz Yayınları, İstanbul 2014.

Birand, Kamıran, -*Kamıran Birand Külliyyatı- Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara: Akçağ Yay., 1998.

Buhr, ManfredandKosing, Alfred, *Marxçı, Leninci Felsefe Sözlüğü*; trc. Engin Aşkın, İstanbul: Konuk Yay., 1976.

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi ve (Tabakâtü'l-Müfessirîn): Usul-i Tefsir veya Mukaddime-i İlm-i Tefsir*, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1973.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Birişik, Abdulhamit, “Müfessir”, *DİA*, 2006, XXXI, s. 498- 500.
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 3. bs. İstanbul: Paradigma Yay., 2002.
- Coşkun, Ali, *Osmanlı'da Din Sosyolojisi: Naima Örneği*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2004
- Craig, Edward, *Routledge Encyclopedia of Philosophy*, London: Routledge, 1998.
- Cündioğlu, Düccane, *Anlamın Buharlaşması ve Kur'ân: Hermenötik Bir Deneyim: II.*, İstanbul: Tibyan Yay., 1995.
- İbnCüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed İbnAhmedİbnCüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-ulûmi'l-Kur'ân*(nşr. Muhammed SâlimHâsim), Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Danto, Arthur, *Nietzsche*, (çev. Ahmet Cevizci) Paradigma yayınları, İstanbul, 2002 s. 75.
- Demirci, Muhsin, *Tefsire Giriş*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul, 2009.
- ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *el-Fevzü'l-kebîr fî usûli't-tefsîr* (trc. Selmân el-Hüseynî en-Nedvî), Beyrut 1407/1987, s. 17- 20.
- Edwards, Paul, *The Encyclopedia of Philosophy*, New York: Macmillan, 1972.
- el-Endelüsî, Ebu Hayyân, *el- Bahru'l-Muhîfî't-Tefsîr*, thk. Sıdkı Muhammed Celil, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1420.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri, *İctimaiyat Dersleri*, İÜİFY, İstanbul, 1971
- Fârâbî, *el-Medinetu'lFâzıla*, (çev. Nafiz Danışman), Maarif Basımevi, İstanbul, 1956.
- , *es-Siyâsetu'lMedeniyye veya Mebâdiu'l- Mevcûdât*, (çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas), Büyüyenay Yayınları, İstanbul 2012.
- Gökkır, Necmettin, “İslam Yorumbilim Geleneklerinde Kur'ân ve Toplum Arasındaki Diyalektik İlişki”, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2008/1, sayı: 20, s. 22.
- Görener, İbrahim, *Tefsir ve Tefsir Usûlü Üzerine Düşünceler*, Kayseri: Laçın Yay., 2004.
- Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Ansiklopedisi, Kavramlar ve Akımlar*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- Hastings, James, *Encyclopaedia of ReligionandEthics*, 2nd ed., Edinburgh: T. & T. Clark, 1930.
- Honderich, Ted, *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford: Oxford University Press, 1995.
- Jaspers, Karl, *Nietzsche*, (çev. Murat Batmankaya), Alkım Yayınevi, İstanbul, 2008.
- İlhan, Nilüfer, “Üstün İnsan Kavramı Merkezinde Açık Deniz Kenarında Ve Yaban Romanları Üzerine Bir Karşılaştırma Denemesi.” *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* [TAED], Erzurum 2014, s. 188.
- el-İsfahânî, Râgıb, *Tefsîru'r-Râgıb el-İsfahânî*, thk Muhammed A. Besyûnî, Külliyyetü'l-âdâb, Tanta 1420/ 1999.
- Kâfiyeci, Ebû Abdullah Muhyiddin Muhammed b. Süleyman, *et-Teysîr fî Kavâidi'lmi't-Tefsîr*, thk. İsmail Cerrahoğlu, Ankara: Ankara Üniv. İlah. Fak. Yay., 1989.
- Kalın, Faiz, “Kur'ân ve Bilim Işığında Rölativiteye Etki Eden Faktörler”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, sayı: 17, s. 173- 179.
- Kılıç, Sadık, “Varoluşsal Değişim'inYadsınamazlığı Karşısında 'Varolan'ı da Gözeten 'Diri Yorum'”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler -*, 2005.
- Köse, Demet, *Nietzsche felsefesi, Modernizm, Ahlak ve İmmoralizm*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008.
- Kuçuradi, İonna, *Nietzsche ve Felsefe*, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1999.
- Nesefî, Azîzüddîn, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kamil*, çev. Mehmet Kanar, İstanbul: Dergah Yayınları, 1990.
- Nietzsche, Friedrich, *Böyle Buyurdu Zerdüşt*, (çev. A.Turan Oflazoğlu) Cem Yayınevi, İstanbul, 1977.
- , Friedrich, *Güç İstenci*, (çev. Sedat Umran) Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.
- Özköse, Kadir, “İnsan-ı Kâmil Nazariyesi Çerçevesinde İnsan-Âlem İlişkisi”, *Araşan Sosyal Bilimler Enstitüsü İlmî Dergisi*, 2010, sayı 9- 10, s. 18.
- Sıcak, Ahmet Sait, *Kur'an Tefsirinde Öznellik*, Ankara Okulu, Ankara, 2017.
- Sıcak, Ahmet Sait; Çalışkan, Necmettin, “Bir Kavram Olarak Nesnellik Hegemonyasındaki Öznellik ve Mevcut Tanımlamaların Yetersizliği Üzerine”, *Al-Farabi II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi (6-8 Nisan 2018 Gaziantep) Özet Kitabı*, 2018.
- Süyûtî, Ebû'l-FazlCelâlüddîn Abdurrahman b. EbîBekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*(nşr. Ahmet b. Ali), Kâhire: Dâru'l-hadîs, 2006.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Ebu Şâmeel Makdisî, Ebü'l-Kâsım Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâîl b. İbrâhîm, *el-Murşidu'l-vecîz ilâ uluminteteallekubi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. İbrahim Şemsuddin, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003.
- Şâtubî, İbrâhîm b. Mûsâ, *el-Muvafâkât: İslami İlimler Metodolojisi*(trc. Mehmet Erdoğan), İstanbul, 1990.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî, *es-Sünen*, Mektebetu's-Selefiyye, Kahire, 1964.
- Tokatlı, Atilla, *Sosyalist Kültür Ansiklopedisi*, İstanbul: May Yay., 1979.
- Tûfî, Süleyman b. Abdülkerim el-Bağdâdî, *el-İksîr fî ilmi't-tefsîr*(thk. Abdülkadir Hüseyin), Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1397-1977.
- Uluç, Tahir, *İbn Arabî'de Sembolizm*, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.
- Vural, Mehmet, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, Ankara 2011.
- Wisser, Richard "Friedrich Nietzsche: Üstün İnsan Görünürde mi?" *İstanbul Üniversitesi Felsefe Arkivi Dergisi*, Yıl 1990, Cilt 0, Sayı 27, s. 82.
- Zerkeşî, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, ts.,
- Zülaloğlu, Fevzi, *Temel Kaynağımız Kur'ân: Kur'ân Tek Kaynak mı, Temel Kaynak mı?*, İstanbul: Ekin Yay., 2002.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KUDDÛSÎ DİVANINDA İNSAN-I KÂMİL OLARAK İDEAL ÂŞIK TİPİ

Ayşe FARSAKOĞLU EROĞLU¹

ÖZET

Şeyh Ahmed Kuddûsî Efendi, 18.yüzyılın son yarısı ile 19. Yüzyılın ilk yarısında yaşamış, alim, fâzıl bir mutasavvıftır. Kendisinin ve çeşitli kaynakların verdiği bilgiye göre Niğde'nin Bor kasabasında dünyaya gelmiştir. Babası Maraşlı İbrahim Efendi'dir. Ahmed Kuddûsî Efendi'nin çalışmamıza konu olan divanı hacimli eserlerinden biridir. Divanındaki şiirleri incelendiğinde onun, yaratılış amacını gerçekleştirilmeye odaklandığı söylenebilir. Ahmed Kuddûsî Efendi, kulun dünyaya geliş amacının yaratıcıya layık olmak, O'nun rızasını kazanmak olduğunu ifade etmektedir. Allah'ın rızasının nasıl kazanılacağını da yine şiirlerinde anlatmıştır. Ona göre öncelikle Allah aşkına yapışmak gerekir. Aşk ise sadece sözle olmamaktadır. Aşk gönle inmeli, orada yerleşmeli ve insanın hayatında büyük değişikliklere vesile olabilmelidir. Kuddûsî insanların hayatında aşkla meydana geleceğine inandığı değişikliği mecâzî ve hakîkî aşk konusunda öne çıkan örnekler kullanarak açıklamıştır. Ferhad-Şîrîn, Kays-Leylâ, İbrahim Edhem bu örneklerden bazılarıdır. Bunların dışında klasik edebiyatta aşk ve âşık denildiğinde en çok öne çıkan sembollerden olan bülbül ve pervâne de Kuddûsî'nin şiirlerinde yer almaktadır.

Biz çalışmamızda onun divanındaki şiirlerinde insan-ı kâmil olarak ideal âşık tipini inceleyeceğiz. Takdir edilir ki insan-ı kâmil kavramı tasavvuftaki temel kavramlardan biridir. Bu vesileyle söz konusu kavramın mutasavvıf şairlerin eserlerinde sıkça ifade edildiği görülmektedir. Kuddûsî Ahmed Efendi'nin hem Nakşibendiyye hem de Kâdiriyye tarikatlarından beslendiği bilinmektedir. Dolayısıyla onun şiirlerinde de insan-ı kâmil kavramı çok az doğrudan, daha ziyade dolaylı olarak yer almaktadır. Onun idealize ettiği kâmil insan Hak aşkında kendisini yok etmiş, Hakk'ı anmayı vird-i zebân edinmiştir. Biz çalışmamızda, Kuddûsî şiirlerinde insan-ı kâmil kavramını hangi kavramlarla özdeşleştirir? Kâmil insan olarak ideal âşık tipinin davranış modeli nasıldır? Hak aşkıyla yanabilmek için âşığın zihin ve gönül dünyası nasıl olmalıdır? Gibi soruların cevaplarını onun şiirlerini inceleyerek vermeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Kuddûsî, divan, insan-ı kâmil, âşık tipi.

**IDEAL LOVER AS A PERFECT HUMAN BEING IN KUDDUSÎ'S DİWAN
ABSTRACT**

Şeyh Ahmed Kuddûsî Efendi is a scholar and sufi mystic who lived during the late 18th and first half of the 19th century. It is generally acknowledged from his and other academic writings that he was born in Bor, Niğde in Turkey. His father was Maraşlı İbrahim Efendi. His *Diwan*, which is the main topic of this study, is one of his comprehensive works. When this poetry collection is analyzed, it can be argued that he aims to achieve the goal that creation requires. Ahmed Kuddûsî Efendi states that an individual should aim to merit the God and receive His approval during his/her life. He told people about how to receive God's approval in his poems. According to him, one first should adhere to God's Love However, love is not only expressed with words. It should penetrate one's heart, remain there and influence one's life positively. Kuddûsî analyzed the way in which he believed love would influence an individual's life by referring to examples related to metaphorical and genuine love. Among these examples are Ferhad-Şîrîn, Kays-Leylâ and İbrahim Edhem. In addition, nightingale and moth, which are two of the most famous examples in classical literature in terms of love and lover, can be found as an element of Kuddûsî's poems.

This study focuses on ideal lover as a perfect human being in Kuddûsî's poems. It is widely known that perfect human is one of the leading figures in sufi mysticism as it can be observed as an indispensable part of various sufipoets's works. Kuddûsî Ahmed Efendi is known to have benefited from both Nakşibendiyye and Kâdiriyye dervish orders for his poetry. Therefore, perfect human being is dealt in an indirect way in his poems. His ideal lover as a perfect human being is swept away by

¹ Dr. Öğr. Üyesi ,Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları bölümü.
afarsakoglu1@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

God's Love and always alludes to God's name. This study focuses on addressing the following questions: Which concepts are associated with the perfect human being in Kuddûsî's poetry? How does an ideal lover behave for being a perfect human? What should there be in one's mind and heart in order to be swept away by God's Love?

Keywords: Kuddûsî, diwan, perfect human being, ideal lover.

Giriş

Kuddûsî Ahmed Efendi 1769-1849 yılları arasında Anadolu'da yaşamış, ilim ve irfân sahibi bir mutasavvıftır. Önce Nakşibendiyye tarikatından sonra da Kâdiriyye tarikatından feyz almış, tarikat taassubu olmayan, son derece ileri görüşlü bir Kâdirî şeyhidir. Kuddûsî, âşıkâne, samimi şiirleriyle, tasavvuf alanında verdiği ilmî eseriyle, eserlerindeki samimi ve doğal üslubuyla Anadolu'da yetişmiş en önemli mutasavvıflardan biri olarak kabul edilmektedir. O eserlerinde, yapılan ibadetlerin, iyi ve güzel davranışların sadece Allah rızâsı gözetilerek yapılması gerektiğini, samimi şekilde inanan insanların Allah'ın rızâsından başka beklentiye girmeyeceklerini söylemektedir. Ona göre insan, gönlünden mâsivânın sevgisini çıkarıp yerine Allah aşkını doldurmadan âşık olamamaktadır. Mâsivânın sevgisini gönülden sürüp çıkarmanın yolu ise zikirdir. Özellikle de kelime-i tevhid zikridir. Tasavvufta ideal insan denildiğinde "insan-ı kâmil" kavramı akla gelmektedir. İnsan-ı kâmil nefisini terbiye etmiş, kendisinde potansiyel olarak bulunan güzellikleri kemâle erdirmiş ve Hz. Peygamber'in "ölmeden önce ölünüz" mealindeki hadis-i şerîfinin sırrına ermiş kişi olarak bilinmektedir. İnsan-ı kâmilin tecessüm etmiş en belirgin örneği ise Hz. Peygamber'dir. Mutasavvıf şairler şiirlerinde ideal insanı ifade ve tasvir ederken bazıları kemâlât, kemâl, kâmil, merd-i kâmil kavramlarını bazıları da mârifet, irfân, ârif, irfân ve mârifet sahibi kavramlarını tercih etmişlerdir. İdeal insan, ârif ya da kâmil hangi kelimeyle ifade edilirse edilsin, onun öne çıkan özelliği aşk-ı hakîkî ile dolu olmasıdır.

Zira insan ideal noktaya gelirken gönülde mâsivâyâ ait tortulaşmış birikintiler kalmışsa, maddeye ait çer-çöp hükmünde sevgi kırıntıları bulunuyorsa bunlar aşkla temizlenmektedir. Aşk öyle bir ateştir ki âşığı altın misali iyice saflaştırana fenâfillaha ulaşacak mahiyete getirene kadar yakmaktadır. Âşık öyle yanmaktadır ki gönlünde ne cennet arzusu ne de cehennem korkusu kalmaktadır. Tek istediği Allah'ın rızâsı, tek özlediği ise cemâlullahtır.

Böylece Yûnus misâli;

Cennet cennet dedikleri,

Birkaç köşkle birkaç hûri,

İsteyene ver sen ânı,

Bana seni gerek seni

diyebilmektedir.(Tatçı,2011:333)

Kuddûsî Ahmed Efendi de böyle diyebilen Hak âşıklarından biridir. O divanındaki şiirlerinde tasavvufun genel ve detay konularında bilgiler vermiş, özellikle de zikir ve aşk kavramlarını sıkça kullanmıştır. Kuddûsî ilâhî aşkın kişinin gönlünde yerleşmesi için zikre özellikle de tevhid zikrine devam edilmesi gerektiğini söylemektedir. Şiirlerinde zâkirin zikir için özel bir zaman ve mekan tahsis etmeden, hatta imkanların kısıtlı olduğu durumlarda, abdest alma zorunluluğu da olmadan tevhid zikrine devam etmesini ısrarla tavsiye etmektedir. Böylece sâlikin gönlünde aşk yerleşmekte, o irfân ve kemâl sahibi olmaktadır. Bu çerçevede onun şiirlerinde âşık tipi kâmil, ilim ve irfân sahibi olarak tanımlanmaktadır. Fakat o hakîkî aşka tutulmuş âşık tipinin özelliklerini sayarken ve onu isimlendirirken insan-ı kâmil yada kâmil kelimelerini değil irfân ve ârif kelimelerini tercih etmektedir. Onda âşık, ârifdir, irfân sahibi, insanın ve kainâtın yaratılış amacının farkında, yaratıcısının hikmetlerini kendinden başlayarak her unsurda her işte görebilmektedir. Ve tek arzusu yaratıcısının rızâsını kazanıp ona kavuşmaktır.

Âşık Tipi ve İnsân-ı Kâmil

Âşık Tipi

Edebî eserlerde şahıs kadrosu bazı özelliklerine göre tip veya kişilik olarak nitelendirilmektedir. Bu konuda çalışanlara göre; kişilik ada bağlıdır, basmakalıp davranışlar sergilemez. Davranışları değişkendir. Tip ise, belirgin davranışların temsilcisidir. Yüzyıllar boyu oluşan kültür, olgunlaşma sürecinde tipini de yetiştirip, eksik-aksak taraflarını tamamlayıp düzeltiyor. Olgun şeklini alan tip toplumun temel değerlerini temsil ediyor(Akkuş,1996:20). Tarih boyunca bu şekilde pek çok tipin oluşturulduğu görülmektedir. Bunlardan biri de âşık tipidir. Âşık kelimesi sözlüklerde; *Bir şeye veya*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birine karşı aşırı sevgi duyan kimse, tutkun, meftun anlamlarıyla karşılanırken, tasavvuftaki anlamı itibarıyla de; *Nefsini dünya nimetlerinin çekiciliğinden arındıran, bütün bağıllığı ve sevgisi Allah'a olan kimse* olarak tanımlanmaktadır(Ayverdi,2011:196).

Edebî eserlerde temel olarak iki farklı âşık tipi görülmektedir. Bunlardan ilki mecâzî aşka tutulmuş olan, diğeri ise hakîkî aşka tutulmuş olan âşık tipidir. Bunlara ilaveten bilhassa tasavvufî eserlerde mecâzî aşktan hakîkî aşka geçen bir diğerk âşık tipi daha bulunmaktadır. Bu tipin en belirgin örneğinin erkek âşık tipinde Mecnûn, kadın âşık tipinde ise Züleyhâ olduğu söylenebilir. Âşık tipinin bir bu kategorilerin tümünde bulunan genel özellikleri, bir de mecâzî aşka tutulmuş olan âşık tipi ve hakîkî aşka tutulmuş olan âşık tipi olarak ayrıldığında farklılaşan özellikleri bulunmaktadır. Âşık tipinin genel özellikleri; *sarı yüz, (çihre-i zerd), kanlı göz(çeşm-i pür-hûn), gözyaşı(eşk,sirişk), kanlı gözyaşı(sirişk-i al), yırtık, pejmürde üst-baş ve kılık kıyâfet, yaka yırtığı(çâk-ı girîbân), tırmalanıp yaralanmış sine(sîne ber-dâğ), yanıp kebâb olmuş bağır ve ciğer(biryân), bu ciğerlerden yükselen kıvılcımlı âh, iki büklüm olup dâl harfini andıran boy(kadd-i dü-tâ, kadd-i dâl, ham kad, kadd-i hem) ve zamansız ağarmış saçtır(Zavotçu,2013:78-79).*

Kuddûsî Ahmed Efendi'nin divanında da aşk ve âşık kavramları geniş yer tutmaktadır. Kuddûsî, divanına nakış nakış aşkı işlemiştir. Bu mısralarda aşkın âşıkta meydana getirdiği haller de anlatılmaktadır. O ışk kime misafir olursa onun gözünde yaş, dilinde figân ve hâlinde perîşânlık olur demektedir.

Işk kime mihmân olur gözleri giryân olur
İşleri efgân olur hâli perîşân olur(206-34/1)²

Kuddûsî'ye göre âşıkların bir diğerk özelliği gece ve gündüzü fark edememeleri ya da zaman kavramının onlar için önemsiz olması ve nereye bakarlarsa orada sevgiliyi görmeleridir.

Gice ile gündüzi fark idebilmez özi

Kande bakarsa gözi gördiği cânân olur(206-34/4)

Kişinin benzi aşk derdinden sonbahar yaprağı gibi solduğunda, maksûdunu bulacağı anlatılmaktadır.

Maksûdını lâ-büdd kişi hiç bulmamak olmaz

Işk derdi ile benzi hazân gibi solunca(222-G3/7)

Mecâzî aşk hakîkî aşka köprüdür, fakat konak değildir. Aşk-ı mecâzîden aşk-ı hakîkîye ulaşmak âşığa Allah'ın lütfudur.

Kantara imiş ışk-ı mecâzî pes hakîkîye

Ehl-i sülûke bu ışk u cezbe lutfi Hudânın(580-G604/4)

Âşık, rakîbin düşmanlığı, sevgilinin vefasızlığı ile yalnızlık köşesine çekilir. Fakat halinden memnundur. Onun derdi vuslat değildir. Bu dünyadan yüz çeviren âşığın derdi âhîret de değildir. Çünkü gelecek, zâhidin düşüncesidir, âşık ise yalnız sevgilinin ve onun hayâlinin düşüncesindedir, sevgili olmaksızın öbür dünyayı da istemez. Âşığın gönlü temiz olmalıdır. Aşk gönülde hastalık, kir, pas, keder bırakmaz. Sevgili(Allah) yolunda can verenler ise dirilik bulurlar(Zavotçu,2013:80-83). Âşıklık bütünüyle O olmak, mâşukluk ise bütünüyle sen olmaktır. Zira kendin olman sana yaraşmaz; sana yaraşan mâşûka ait olmandır. Âşıklığa yaraşan asla kendine ait olmamaktır ve kendi başına kalmamaktır(Erginli, 2006:130).

İnsân-ı Kâmil Kavramı

Zât, vücud ve sıfat bakımından yetkin olma halini ifade eden bir tasavvuf terimi olarak kemâl kavramı sözlükte, "bir şeyin bütün parçalarının tam, yeterli ve yerli yerinde olması" anlamına gelmektedir. Hicri yedinci yüzyıla kadar İslam edebiyatında "kâmil" ya da "mükemmel insan tabiri kullanılmış değildir, bu tabir mezkûr tarihten sonra kullanılmaya başlanmıştır(Çelik,2010:20-21).

² Çalışmamızdaki şiir örnekleri "Kuddûsî Divanı, Haz. Ahmet Doğan, Akçağ Yay., Ankara-2013" künyeli eserden alınmıştır. Alıntı beyitlerde beytin yan tarafında öncelikle sayfa numarası, sonra ise şiir ve beyit numarası verilmiştir. Ayrıca gazeller kısmından alınanlara şiir numarasından önce "G" harfi eklenmiştir

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnsân-ı kâmil kavramının tasavvuf ekollerine göre çeşitli şekillerde anlamlandırıldığı ve bu konuda müstakil eserler verildiği görülmektedir. *Arapçada mükemmel/yetkin insan anlamına gelen insân-ı kâmil terimi, tasavvuf felsefesinde mutasavvıfların ortaya koyduğu fenâfillâh/Allah'ta yok olma, bekâbillah/Hak ile bâkî olma aşamasında insanın varacağı son aşamayı nitelemek için kullanılmıştır. Vahdet-i vücûd öğretisine dayalı fenâ düşüncesine göre, insanın amacı, beşerî varlığını Allah Teâlâ'nın varlığında eritmektir*(Çelik,2010:28).

“İbnü'l-Arabî çizgisinde gelişen tasavvufî gelenekteki muhtevasıyla insân-ı kâmil düşüncesini doğrudan Kur'ân'dan çıkarmak mümkün olmasa da bazı âyetlerin insân-ı kâmil düşüncesi istikametinde yorumlanabileceği ve yorumlanageldiği görülmektedir. Meselâ Kur'ân'da Âdem'in “halifelik” mevkiine sahip olduğu (el-Bakara 2/30), benî Âdem'in mükerrem kılındığı (el-İsrâ 17/70), insanın “ahsen-i takvîm” üzere yaratıldığı (et-Tîn 95/4), göklerde ve yerde olan her şeyin onun emrine verildiği (el-Câsiye 45/13), kendisine esmânın öğretildiği (el-Bakara 2/31) ve onun emaneti yüklendiği (el-ahzâb 33/72) ifade edilmektedir. Ayrıca ilk insana ilâhî ruhtan nefhedildiğini, bu mevkiin kıymetini bilenleri Allah'ın kendisine dost kıldığını, Allah'ın bazılarını kendi tarafından ilim verdiğini (el-Kehf 18/65), Hz. Muhammed'in güzel örnek (el-Ahzâb 33/21) ve âlemlere rahmet (el-Enbiyâ 21/107) olduğunu bildiren âyetler de tasavvufun insân-ı kâmil konusundaki dayanağının Kur'ân olduğuna delil olarak gösterilmektedir (Aydın, 2000: 22, 330).”

Hallâc-ı Mansûr: “Allah Âdem'i kendi suretinde yarattı” hadisinden yola çıkarak, Allah'ın kendi nefsinde kendisi için tecelli ettiğini söylemiştir. Bu tecelli ile Allah, kendi isim ve sıfatlarının hepsini ihata eden bir suret vücûda getirmiştir. Hallâc'ın bu anlayışı, daha sonra İbn Arabî'nin “insan-ı kâmil” düşüncesine zemin hazırlamıştır. İnsan-ı kâmil fikri varlık fikrinin devamıdır ve onunla alâkalıdır. Nitekim İbn Arabî'ye göre kâinat ilk önce ruhsuzdu. Tıpkı cilası vurulmamış bir ayna görünümündeydi. Âdem bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. İnsan-ı kâmil Allah'ın bütün isimlerini bilen tek varlıktır. İnsan-ı kâmil maddî ve manevî bütün kemal mertebelerini kapsamaktadır. İnsan-ı kâmil, Hz. Muhammed'dir (Yılmaz, 2007: 345).”

Bir diğer kaynakta ise tasavvufta insana verilen değer anlatılırken, tasavvufun insanı alabildiğine yücelttiği ve hatta onu “insân-ı kâmil” motifıyla kâinatın eksenini kabul ettiği ifade edilmektedir (Demirci, 2001: 148). İnsân-ı kâmil kavramı Kâşânî'nin tasavvuf sözlüğünde ise: “el-insânü'l-hakîkî” başlığıyla verilmiş ve “bilkuvve kemâlini bilfiil hale getirmiş insân-ı kâmil” (Kâşânî, 2004: 82) anlamıyla karşılanmıştır.

Bir diğer tanımda ise, insân-ı kâmil, Hakk'a ulaşan ve diğer insanları Hakk'a erdiren insandır, denilmektedir (Erginli, 2006: 477; Muhammed eş-Şâzelî, 1891: 98). İnsân-ı kâmil, âlemin ruhu âlem de onun suretidir (Uludağ,2005: 188). İnsân-ı kâmilden murad, Hz. Muhammed Mustafa ve O'nun manevî mirasına sahip olanlardır. İnsân-ı kâmil Allah'a gerçek manada halife olmuştur (Cebecioğlu, 2005: 315).” Bu tanımlardan da çıkarılacağı gibi, insan-ı kâmil örnek insandır. O, kendisini görenlere Allah'ı hatırlatır. Abdü'l-kerîm b. İbrahim el-Cîlî ise “İnsân-ı Kâmil” isimli eserinde kâmil insanın Allah'ın “Hay” sıfatıyla hayat sahibi olmasına dikkat çekmektedir (el-Cîlî, ty: I, 233-240). “İnsân-ı Kâmil” isimli eserlerden bir diğeri ise Azîzüddîn Nesefî'ye aittir. Nesefî, yirmi iki risaleden oluşan eserinin ikinci faslında insân-ı kâmil anlatmıştır. Ona göre insan-ı kâmil, şeriat, tarikat ve hakîkatte tam olur. Daha detaylı olarak ise onu, iyi söz, iyi fiil, iyi ahlâk ve irfân sahibi kimse olarak tanımlamıştır. Müellif, Kemâl yoluna giren bir çok kimsenin hedefe ulaşamayıp yarı yolda kaldığını ise üzülen ifade etmiştir (Nesefî, 2009: 69).

Kuddûsi Ahmet Efendi'nin Hayatı, Eserleri

Hayatı

Kuddûsî Ahmed Efendi 11 Rebülevvel 1183'te (15 Temmuz 1769)Niğde'nin Bor ilçesinde doğdu(Uludağ,Köksal,2002:26,315;Tenik,2007:26;Ünver,2003:132). Kuddûsî, divânındaki bir şiirinde otobiyografisini hayatında öne çıkan olaylara dikkat çekerek özetlemiştir. Söz konusu şiirde doğum tarihi, isminin verilmesi, babasıyla olan iletişimi onun tavsiyeleri ve vefatı, babasının vefatından sonra peygamber aşkıyla iki defa mücâvir oluşu, sonra memleketine dönüp evlenmesi, evlat sahibi olması gibi hususları çok samimi, güzel bir üslupla anlatılmıştır.

Hikâyet eyleyim ahvâlimi fi'l-cümle yârâna

Sabâvetden berü başa geleni diyem ihvâna(150-4/1)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Kuddûsî daha çocukken, hatta bazı şiirlerinde daha doğmadan ilâhî aşka tutulup zikre başladığını anlatmaktadır.

Anam rahminde itmişem anı tevhîd ü takdîs
Oluban tâ ezelden ışka yâr elhamdülillâh(346-211/3)

Sabî iken gelürdi gönlüme âsârı ıskın pes
Yanar idi yüreğim gice gündüz nâr-ı sûzâna(150-4/2)

Devamındaki beyitte ise babasının kendisine Allah'ı zikretmek için izin verdiğini ve ben sağ iken tevhîd zikrine çok çalış, hatta o kadar çok zikreyle ki seni gören münâfıklar bu ya riyâkâr ya da dîvânedir desinler, dediğini söylemektedir.

Peder merhûm icâzet virdi zikrullahâ pes bana
Didi çalış hemân ben sağ iken tevhîd-i Yezdâna(150-4/3)

Şu kez çok eyle kim zikri olası mest-i lâ-ya'kıl
Münâfıklar disünler yâ mürâ'îdür yâ dîvâne(150-4/4)

Kuddûsî on sekiz yaşındayken babası vefat etmiş, babası, hocası ve mürşidi olan İbrahim Efendi'nin vefatı onu çok derinden etkilemiştir.

Vefât itdi peder ben on sekiz yaşında iken bil
Karârım kalmadı hiç başladım pes âh u efgâne(150-4/5)

Babasının vefatından sonra Turhal ve Erzincan'da bulunmuş ve peygamber aşkıyla Hicaz'a gitmiş, hac vazifesini yerine getirdikten sonra Mekke ve Medine'de bir yıl kalmış, erbainler çıkarmış, riyâzetler gerçekleştirmiştir.

Resûlin ışkı düşüp gönlüme Hakka niyâz itdim
Didim aç yâ İlâhî yol varam ol fahr-ı ekvâne(150-4/6)

Kabûl itdi du'âmı bir sene oldum mücâvir hem
Gelüb Rûma yine gitdim o şâhlar şâhı sultâna(150-4/7)

Kuddûsî, pek çok şiirinde aşk yolculuğuna mecâzî aşkla başlayıp hakîkî aşka ulaştığını anlatmıştır.

Mecâzî ışka oldum mübtelâ kalmadı hiç sabrım
Hevâlandı düşüp dîvâne gönlüm hubb-ı nisvâna(150-4/8)

Beni rüsvâ-yı âlem eyledi ışk-ı mecâzî pes
Atardım kendimi pervâne-âsâ şem'i hûbâna(150-4/9)

Çok hanımla evlendiğini ve pek çok evlâdı olduğunu, bu evlatlarının bir kısmının kendisine yâr bir kısmının ise yabancı olduğunu, bazılarının vefat ederek kendisini hüzne gark ettiğini, hayatta kalanların ise kendisi için farklı bir imtihan sebebi olduğunu samimi bir üslupla anlatmıştır.

Tezevvüc eyledim çok zen toğurdılar nice evlâd
Kimisi oldı yâr bana kimisi oldı bîgâne (150-4/10)

Kimisi gitdi ukbâya kimisi kaldı anların
Kalanlar oldılar fitne giden düşürdi ahzâna(150-4/11)

Bu beyitleri hicri bin iki yüz kırk altıda(m.1831) Şaban ayının yarısında yazdığını söylemektedir.

Sene bin iki yüz kırk altıda yazdım bu ebyâtı
İrişdirdi Hudâ fazlıyla nisf-ı mâh-ı Şa'bâna(150-4/12)

Kuddûsî'nin babası İbrahim Efendi oğlunun doğum tarihini “Allah'a çok şükür oğlum bin yüz seksen üç yılında Rebî'ü'l-evvel ayının on birinde isneyn gecesinde doğdu” olarak kaydetmiştir.

Peder târîhimi yazmış ki bin yüz seksen üç deyü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ana Hak eylesün rahmet ve cümle ehl-i îmâna(150-4/13)

Rebî'ü'l-evvelin pes on biri isneyn gicesinde
Dimiş kim toğdı oğlum çok şükür Vehhâb u Rahmân'a(150-4/14)

İbrahim Efendi Hz. Peygamber'le adaş olsun, irfân sahibi olsun diye oğluna Ahmed ismini vermiştir.
Komuş hem ismimi Ahmed teyemmün idüben dimiş
Adaş olsun bu oğlan fahr-ı âlem kân-ı irfâna(150-4/15)

Kuddûsî de bu vesileyle Hz. Peygamber'e salât ve selâm ederek ona bağışlanmayı Allah'tan dilemektedir.

Anın bî-had salât-ıla selâm it rûhına yâ Rab
Bu Kuddûsî güneş-kârı bağışla hem o hâkâna(150-4/16)

Maraş'tan Niğde'ye göç eden Nakşibendî şeyhi Ulemâdan Hacı İbrahim Efendi'nin oğludur. Dinî bilgilerini babasından alan ve kendisine intisap eden Kuddûsî, 1786 yılında babası vefat edince Bor'dan ayrılarak Turhal, Erzincan, Kayseri gibi şehirleri dolaştı. Buralardaki meşâyihle görüştü. Daha sonra Şam'a ve Mısır'a oradan Hicaz'a geçti. On yedi yıl Mekke'de ikamet etti. İsteddiği feyze ermesi için Anadolu'ya dönüp çokça evlenmesi gerektiği şeklinde mânevî bir işaret ve annesinin ısrarlı çağruları üzerine Bor'a döndü. 1807 ve 1810 Osmanlı-Rus savaşına katıldı ve Balkan cephesinde bulundu. Maraşîzâde ve Kuddûsî Baba olarak da tanınan Şeyh Ahmed, Allah'ın kuddûs ismine mazhar olduğu veya bu ismin mazharı olmayı umduğu için şiirlerinde Kuddûsî mahlasını kullandığını söyler. XIX. yüzyılda Anadolu'da yetişen şair mutasavvıfların en önemlilerinden olan Kuddûsî, şiirlerinde yer yer hayatı ve çektiği eziyetlerle bulunduğu yerler hakkında bilgi verir(Uludağ; Köksal,2002:26,315-316; Tenik,2007:26; Ünver,2003:1).

Mevlânâ'dan etkilendiğini söyleyen Kuddûsî, Nakşibendiyye'yi bırakarak daha kolay ve daha hoşgörölü kabul ettiği Kâdiriyye tarikatına geçmiş, görüşlerini, duygularını ve coşkularını bu çerçevede daha rahat ifade etme imkânı bulmuştur(Uludağ;Köksal,2002:26,316).

Her ne kadar Kâdiriyye tarikatını seçmiş olsa da şiirlerinden onun tarikat taassubunun olmadığı görölmektedir. O divanındaki bir beytinde şöyle demektedir:

Yok ayrı gayrı evliyânın yolları hak cümlesi
Hem Halvetî hem Celvetî hem Kâdirî hem Nakşîyem (494- 457/3)

Aynı zamanda o tasavvuftaki sıraya uygun olarak şerîatsız tarikatın olamayacağını, sâlikin öncelikle şer'î bilgi ve uygulamalarını tamamlayıp sonra tarikat yoluna revân olması gerektiğini pek çok beytinde anlatmıştır.

Şerîatsız tarikat işi bitmek mümteni' zîrâ
O bir kapu ki andan irilür maksûd-ı aksâya(152-5/14)

Ona göre hakikat özünün zarfı tarikat, kabuğu ise şerîattır. Tasavvufta, kabuk zâhirî ilmi, öz ise bâtinî ilmi sembolize etmektedir.

Lübdür hakikat zarf-ı tarikat
Kışr-ı şerîat anla meâli(175-19/15)

Eserleri

Kuddûsî Ahmed Efendi'nin bugün divanı ve husûsî mektupları dışında dini ve tasavvufu işleyen altı eseri bilinmektedir. Eserlerinde sade ve samimi bir dil kullanmıştır.

1.Divân: Kuddûsî Ahmed Efendi'nin âşıkâne, son derece sade ve samimi bir dille yazdığı şiirlerinden oluşmaktadır. En hacimli eseri olan divanındaki şiirlerinde çok sayıda ayet ve hadis kullanmış ve tasavvufla ilgili çok yönlü bilgiler vermiştir. Divan, ilk defa Kuddûsî'nin vefatından on yıl sonra 1859 yılında, İstanbul'da Hacı Ali Rıza Efendi adlı bir zat tarafından bastırılmıştır(Tenik,2007:44).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2. Hazînetü'l-Esrâr ve Ganîmetü'l-Ebrâr: Kuddûsî'nin bu eseri hacim bakımından divanından sonra ikinci sırada yer alır. Kuddûsî, eserinde tasavvufun temel konularını ilim adamı titizliğiyle sistematik olarak incelemiştir.

3. Vasiyyetnâme: Kısa bir risaledir. Eserde zikrin öneminden bahsedilmekte ve zikirle ilgili tavsiyelerde bulunmaktadır. Ayrıca vefatından sonra nasıl defnedilmek istediğini de yine bu eserinde açıklamıştır.

4. İcâzetnâme: Manzum ve mensur bir eserdir. Eserin belirgin önemli özelliği, Kuddûsî'nin mânevî yolla bütün mü'minlere verdiği zikir icâzetnâmesinin yazılı olmasıdır. Eserin manzum bölümünde ise, Hakk'ı bilmenin bilgisi olan mârifet üzerinde durmaktadır(Tenik,2007:47-48).

5. Nasâyih: Kuddûsî bu risâlede, kendi hayatında iz bırakan önemli bir hususa yer verir. Yoksulluktan dolayı çektiği sıkıntıyı ve ailesi ile akrabalarının karşılaştığı açlık ve kıtlığı anlatmaktadır. Osmanlı toplumunun 1800 lerdeki sosyo-ekonomik durumu hakkında Anadolu ve İstanbul halkının bir portresini çizmektedir. Risalede ayrıca insanlara bazı tasavvufî konularda tavsiye ve nasihatlerde bulunmaktadır(Tenik,2007:46).

6. Pendlâme: Kuddûsî'nin risâlesinin onun vefatından hemen önce yazdığı son eseri olduğu ve risaleyi hasta yatağında birkaç yılda tamamladığı bilinmektedir. Risalenin muhtevasında insanın yaratılış amacı, kıyamet gününün yaklaştığı, dünyaya aldanmamanın gerekliliği gibi konular anlatılmaktadır. Evliya menâkıbından örnekler verilmekte, diğer eserlerinde de olduğu gibi zikir konusunu hassasiyetle işlemektedir.

7. Mektuplar: Kuddûsî'nin çeşitli vesilelerle yazdığı sekiz mektubu bulunmaktadır(Doğan,2013:51).

8. Küçük Risaleler: Kuddûsî'nin İbrahim Eren nüshasında, Mevlânâ Müzesi 2429 numaralı eserde şiirler arasına sıkıştırılmış, nasihat ihtiva eden küçük risaleleri de bulunmaktadır(Doğan,2013:52).

Kuddûsî Divanında İnsan-ı Kâmil Olarak İdeal Âşık Tipi

Kuddûsî şiirlerinde hem mecâzî aşkı hem hakîkî aşkı aşkla anlatmıştır. Fakat Mevlâyâ ulaşamayan Leylâ aşklarını, hakîkî aşka tebdil olmayan mecâzî aşkları kıymetsiz ve anlamsız bulmuştur. Onun şiirlerinde âşık, edebiyatta tasvir edilen âşık tipinin bütün özelliklerini taşımakla birlikte ârif ve kâmilidir. Âşığa irfân ve mârifet kazandıran âşktır.

Sûfî şiirinde, ruh elest bezminde sevgili ile görüşmüş ve onun ben sizin Rabbiniz değil miyim, hitabına “belâ” demiş ve âşık olmuştur. Sonra ruh ten kafesine konulup dünya sahrasına gönderilmiştir. Bu sebeple insan gurbettedir. Asıl vatanından uzakta, kendisinde his halinde kalan aşk duygusuyla dünya hayatında sırât-ı müstakîmi bulup hakîkî aşka ulaşması beklenir. Böylece elest bezminde tutulduğu hakîkî aşkı bu alemde tekrar bulmuş ve gönlünde sonsuza duyduğu özlemi gidermiş olacaktır. Kuddûsî de şiirlerinde tam olarak bunu tarif ederek önce âşıkları hayrân kılanın elest meclisindeki “belâ” ikrârı olduğunu söylemekte, sonrasında ise sana yakın olanlar ışk ile yakınlaştı ve âşık senin ayrılık acısından ışk ile kurtuluşa erdi demektedir.

Kılan âşıkları mestân u hayrân

Elest bezmindeki ikrâr değil mi(404-G304/3)

Işk-ıla itdi takarrüb heb mukarrebler sana

Işk-ıla buldı firâkından kamu âşık felâh (165-14/6)

O, peygamberlerin aşkla kazandıkları güce ve ferahlığa da işaret etmiş onların sınıdıkları zorlukları aşkla aştıklarını anlatmıştır. Hz. Mûsâ düşmanın sihrini aşkla bozmuş, Hz. Yûsuf'un kokusu Hz. Ya'kûba aşkla esmiş, Hz. Eyyûb derdine aşkla sabr etmiş ve yine aşkla derdine şifa bulmuştur, Nemrud'un ateşi Hz. İbrahim'e aşkla nûr olmuş, Hz. İsâ semâyâ aşkla tamâh etmiştir.

Işk-ıla bozdı Nebî Mûsâ adûnın sihrini

Işk-ıla esdi Nebî Ya'kûba Yûsufdan riyâh (165-14/8)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Işk-ıla sabr itdi Eyyüb derdine âh itmedi
Işk-ıla buldı yine derde şifâ oldı sıhah(166-14/9)

Işk-ıla dostın Halîle nâr-ı Nemrûd oldı nûr
Işk-ıla İsâ Nebî itdi semâvâta tamâh (166-14/10)

Hz. Muhammed ise Sidre'ye aşkla yükselmiş ve bütün nebiler içerisinde aşkla server olmuştur.
Işk-ıla server Muhammed Sidreye itdi urûc
Işk-ıla cümle nebiler içre pes oldı hicâh(166-14/11)

Âşıkları gece gündüz ağlatıp inleten de yine aşkıdır.
Işk-ıla âşıkların nâlân olurlar rûz u şeb
Işk-ıla her dem mecâzib iniler bî-irtiyâh (166-14/12)

Gerçek âşıklara aşk sırrını gizlemek zordur, kim âşık olduysa onun akli gitmiştir. Zira aşkta esas gönüldür.

Sırr-ı ışkı gizlemek müşkil katî âşıklara
Kim ki oldıysa giriftâr oldı anın akli zâh(166-14/15)

Kuddûsî âşıklar zümresinden olmayı tavsiye etmekte ve gönlünde aşk olmayan kişileri cansız bedene benzetmektedir.

Ehl-i ışk olmağa himmet eyle sen de kendine
Işkı olmayanların var cismi lâkin cânı yok(182-22/7)

Kuddûsî, alınmaz satılmaz çarşısı dükkânı olmayan aşka nasıl ulaşayım sorusunun cevabını sâdik tâlib isteğine ulaşıp diyerek vermekte ve bizlere âşık olmanın ilk şartının istemek ve ümitsizliğe düşmeden gayret etmek olduğunu söylemektedir.

Dir isen ki ben bu ışkı nice tahsîl ideyim
Ne alınur ne satılır sûki yok dükkânı yok(182-22/12)

Bu suâlin vireyim cevâbını sana işit
Tâlib-i sâdik irer matlûbına hırmânı yok(183-22/15)

Sonra ise bir mesel getirerek durumu izaha devam etmekte ve meseldir Mevlâsını isteyen bulur derler, samimiyetle aşk isteyen bulmaz mı hey düşüncesiz diye dikkat çekici şekilde aşk yolculuğunda bahaneye yer olmadığını belirtmektedir.

Tenrisini isteyen bulur dinür dilde mesel
Sıdk-ıla ışk isteyen bulmaz mı hey iz'ânı yok(183-22/16)

Âşık olmanın ikinci şartı ise çok zikretmektir. Kuddûsî o kadar çok zikret ki münâfiklar sana o mecnûndur akli yok, gösteriş yapıyor yol yordam bilmez desinler demektedir.

Ol kadar iksâr-ı zikr it ki münâfiklar sana
Diyeler mecnûn mürâî akli yok erkânı yok(183-22/17)

Bu tavsiyelere uyulduğunda kişinin gönlüne damla damla deniz gibi aşk dolacak ve insanlar onun âşıklar içerisinde bir benzeri yok diyeceklerdir.

Katre katre gönlüne deryâ gibi ışk dola tâ
Diye nâs erbâb-ı ışk içre anın akrâmı yok(183-22/18)

Aşk kişinin gönlüne girince maddeye dair ne varsa sürüp çıkarmaktadır.

Şol gönül kim içine girdi bu ışk
Mâsivâyı çıkarub sürdi bu ışk(183-23/1)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tevhid zikriyle beraber insan an be an yenilenmekte, tazelenmekte, gönlünden mâsivâyı temizleyip gönlünü ilâhî tecelliye hazır hale getirmektedir.

Çalış sen zikr-i tevhîde dem-â-dem dîni tevdîde
Gönlünden mâsivâ gide ana ol dem sığar Mevlâ (148-2/21)

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde insanlara kainat ve hadiseler üzerine düşünmeleri tavsiye edilmektedir. Bu hususta, âyetlerde ibret alınması gereken misaller de verilmiştir. Kuddûsî de aşağıdaki beytinde yüce yaratıcının yarattıkları üzerine tefekkür eder, onu zikretmeye devam edersen yüce makamlara erersin demektedir.

Tefekkür eyle âyâtında hem Hallâk-ı ekvânın
Dilinden zikrini kesme irersin câh-ı bâlâya(153-5/17)

Kuddûsî mecâzî aşktan geçilip, Allah'tan hakîkî aşk istenmesini zira Mecnûn'un sonunda Leylâ'nın aşkından pişman olduğunu söylemektedir.

Hudâdan iste gel ışk-ı hakîkî geç mecâzîden
Nedâmet eyledi Mecnûn sonunda ışk-ı Leylâ'ya(153-5/18)

Âşığın özelliklerinden biri de dünyanın geçici olduğunu bilip maddî mülke değer vermemesidir. Kuddûsî bu durumu cihânın mülkü bize emanettir, âşığın katında mülkün çürük bir ceviz kadar kıymeti yoktur diye ifade etmektedir.

Bu cihânın mâl ü mülki âriyet bizde hemân
Âşıkın indinde değmez cümlesi çürük koza(162-11/12)

Âşığın gönlüne gösteriş ve gurûr girmez, böyle güzel bir gönle sahip olmak için geceyi gündüze katıp aşkı tahsil edelim.

Ehl-i ışkın gönlüne girmez riyâ ile gurûr
Işkı tahsil idelim katub gıceyi gündüze(162-11/14)

Kuddûsî'nin beyitlerinde zikir ve aşk birbirinin devamı ve ayrılmazı olarak görülmektedir. Kuddûsî'nin derdi aşktır, aşk ise zikirle gönle dolmaktadır. Zikir arttıkça gönle deniz misâli aşkın dolduğu görülmektedir. Zikirler içerisinde en faziletlisi ise kelime-i tevhid'dir. Kelime-i tevhid zikri çok yapıldığında kişinin kalbinin masivâ kaydından kurtulacağı anlatılmaktadır.

Derd-i ışkdur pes murâdım zikir ile kalbe tolar
Ol kadar zikir eyle kim ışk tola deryâ-veş öze(162-12/3)

Cümle zikrin efdali tevhîd buyurmuşdur Resûl
Ol kadar çalış ana kim kalbinin bendin çöze(162-12/4)

Zikrin envâ'ı dahi çokdur kamunun efdali
Nefy-ile isbât buyurdu sâkin-i arz-ı Hicâz(213-38/17)

Âşıklığın şartlarının en önemlisi olarak görülen kelime-i tevhid, zehir ve panzehire benzetilmiş, zehrini atıp panzehiri yutmamız tavsiye edilmiştir.

Nefy ü isbâta devâm eyle azîzim rûz u şeb
Âşık ol âşık sever zîrâ Hudâ uşşâkını(376-G262/8)

Zehr ile tiryâka benzer nefy ü isbât sen hemân
Zehrini yabana atub yudagör tiryâkını (376-G262/9)

Âşığın bir diğer özelliği ölmeden önce maddenin sevgisini gönlünden çıkarıp, Allah'ta fânî olmaktır. Kuddûsî, aşk ateşiyle yanıp kül olmayana yazık, ölmeden önce ölüp dirilmeyen ölüye yazık, dünya ve âhîret âşık için perdedir bunlardan kurtulup Rahmân'a geldim demektedir.

Nâr-ı ışk-ıla yanub kül olmayan nâdâna yuf
Ölmeden evvel ölüb dirilmeyen bî-câna yuf(164-13/1)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Dünyâ vü âhret âşıkâ perde
Atdım kamuyı Rahmâna geldim(191-26/16)

Âşığın kalbine mâsivâ asla girmez, mevlâ'yı tercih edenlere dünya ve âhret hepsi haramdır. Bir başka beyitte ise bu düşünce dünya, âhret ehline, âhret, dünya ehline haram, Hak âşıklarına ise her ikisi de haramdır denilmektedir. Kuddûsî bu düşüncesine gerekçe olarak, iki sevgilinin bir gönle sığmayacağını, iki zıddın bir araya getirilemeyeceğini göstermiştir.
Ehl-i Mevlâyâ harâm dünyâ ile âhret kamu
Âşıkın kalbine girmez bil ki aslâ mâsivâ(225-G7/3)

Bu dünyâ ehl-i ukbâya harâm aksi de böyle
İkisi de harâm Hak ehline çün gönli anda(229-G13/7)

Sığar mı bir gönülde iki mahbûb var düşün bir kez
İki zıd ictimâ itmek muhâl mümkün değil zirâ(268-G80/4)

Kuddûsî dünya ve ahiretin Hak âşıklarına perde olduğunu, âşığın bu perdeyi ref' etmesi gerektiğini ifade etmektedir.
Perdedir iki cihân âşık-ı Hakka inan
Özleme hûr u cinân gayrı unut yâre bak(423-G332/5)

Âşık, mal biriktirmez.. Zira Hak ehli dünyanın altın ve gümüşünden geçip nefret eder, Belh şâhı da statü unsuru olan taht, tâc ve kemerinden soyunup Allah aşkıyla derviş olmuştur. Kuddûsî burada masivâyı geride bırakma hususunda İbrahim Edhem misalini vermektedir.
Dirersin cîfe-i murdârı dirsin âşık-ı Hakkam
Azîzim gel bu tarzı ko bu kâr-ı pür-zarardan kaç(309-G150/3)

Hak ehli oldur kim geçe heb özgelerinden
Nefret ide dünyâ evinin sîm ü zerinden(560-G572/1)

Belh şâhı Hudâ ışkî ile oldı çü dervîş
Geçdi soyunub tâc ile taht u kemerinden(561-G572/6)

Âşık zamanının padişahı olur, aşkla, damlayken nehir, nehirken okyanus olur .
Âşık olan behr olur pâdişâh-ı dehr olur
Katre iken nehr olur nehr iken ummân olur(208-34/18)

Önceki beyitlerde aşka ulaşmanın yolu anlatılmıştı. Aşağıdaki beyitlerde ise mârifete ulaşmanın yöntemi anlatılmıştır. Kuddûsî, mârifetin nasıl elde edileceğini sorarsan sana bütün gönlümle söyleyeyim sen de kıyâs et, gönülde mârifet cezbe ile doğar, cezbe ise zikirle kalbe dolar demektedir. Ayrıca ona göre Allah'ı bilenler aşkla bilmiştir, aşk olmadan irfân sahibi olunmaz.
Der isen kim nice tahsîl olunur bu ma'rifet
Cân u dilden dinle diyem sana eyle iktiyâz(213-38/15)

Ma'rifet gönülde toğar cezbe ile gün gibi
Cezbe de zikr- ile tolub kalbe ider ihtirâz(213-38/16)

Hudâyı ışk-ıla bildi bilenler
Ki ansız sâhib-i irfân olunmaz(218-41/6)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Ârif olmak için önce dalgıç olup aşk denizi içerisinde gizli olan marifet incisini bulmak, yani âşık olmak gerekmektedir.

Ma'rifet lü'lü-durur deryâ-yı ışk içre nihân
Kim ki gavvâs oldu bu bahre olıdır ârif(338-G199/4)

Aşk âşığm Hak yolunda hem silahı, hem kılavuzudur. Bunlara sahip olan, Hak yolunda düşmanlarından korkmayıp menziline ulaşır.
Silâhı ışk olan korkmaz adûdan râh-ı Hakda
İrılmaz menzile hem ışk kılavuz olmadan(223-G4/2)

Âşık, Hakk'ı bilme yolunda önce kendi nefsini bilip ârif olur, kendi nefsini bilmeyen Rabbini bilmez.
Bilinmez ilm-i zâhir ile çün ayne'l-yakîn Hak
Ki evvel nefsini ârif oluban bilmeyince(223-G4/4)

Ne bilsün Tenrisin ol kim henüz nefsin bilmez
Nice Ârif oluram ben ki kaldım şekk ü zanda(229-G13/4)

Bilemez bir kimse Hakkı kendi nefsin bilmeden
Cevher-i irfân bulunmaz bahr-i fikre talmadan(528-G514/1)

Eşyânın esasını görür gibi keşf edip anlayan kalp gözüdür, Hak apaçık ortada olsa da baş gözüyle bilinmez. Kişi sarf ve nahivde çok bilgili olsa da ârif olmaz, kalp gözü zikre devam etmekle açılmaktadır. Kişi kelime-i tevhid zikrine devamla ârif olmakta ve kainatta kimin tasarruf ettiğini bilmektedir.

Keşf-i eşyâ eyleyen kalb gözidir ayne'l-yakîn
Baş göziyle Hak bilinmez bellü peydâ olsa da(225-G8/5)

Açılır zikr-ile kalb gözi devâm it sen ana
Ârif olmaz kişi nahv ü sarfda yektâ olsa da(225-G8/6)

Olur tevhîde meşgûl olmag-ıla kişi ârif
Bilür kimdir tasarruf eyleyen kevn ü mekânda(229-G13/5)

Ârif aynı zamanda ilim sahibidir. Fakat ilmini bir bilgi olarak saklamaz, hâlinde gösterir. Zevk ve vecd de onun asli özelliklerindedir.

Ârif-i Hakkım dimişsin ilm ü irfânın kanı
Vecd ü hâlden dem urursın zevk u vecdânın kanı(372-G255/1)

Ayrıca zikre tek gayret eden âşık değildir. Bütün kainat topyekun zikretmektedir.
Yedi kat yirler ü anda olan efrâd-ı mevcûdât
Yedi deryâ vü içinde olan sükkân ider tesbîh(355-G226/4)

Âşık dışarıdan gelen kınamalara, ezâ ve cefâya katlanmadıkça kemâle eremez.
Velî olmaz kişi taşlanmayınca
Sivâ endîşesi boşlanmayınca(223-G5/1)

Kemâle iremez sâlik dirîgâ
Bu ıskın odına haşlanmayınca(223-G5/2)
Âşıkların nişânı aşk derdiyle ağlamaktır. Âbid ya da zâhid tipleri gibi ya hiç ağlamamak ya da cennet arzusuyla ağlamak değildir. Zira âşığa nişânsız olmak ve ücret almak yakışmamaktadır.
Nişânı ehl-i ıskın ağlamaktır derd-i ışk-ıla
Sakin zâhidleyin olma ki sen de bî-nişân ağla(238-G28/7)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Murâdı ağlamakdan âbidin cennet imiş ancak
Yaraşmaz âşık ücret hemân sen rây-gân ağla(238-G28/8)

Sâlikin gönlüne zikirle, aşk, aşkla irfân dolmakta ve kalbi cilâlanmaktadır.
Sâlikin gönlüne irfân ışık-ıla hâsıl olur
Zikr ile ışık ışıkla irfân tolar kalbe cilâ(246-G40/3)

Allah'ı zikretmek insanları irfân sahibi yapmaktadır, âşığın Allah'ın zikriyle Akdeniz kadar olması tuhaf değildir. Kuddûsî sözlerine inanmayan kişileri bu sözleri tecrübe etmeye çağırılmaktadır. Kırk gün zikre devam ettiğinde gönlün taş, demir olsa bile aşk gönlüne gelir denilmektedir.
Muhakkak bil ki zikrullah kılar âdemleri ârif
Aceb midir ki âşık zikr-ile bahr-i sefid olsa(284-G107/7)

İnanmazsan sözime tecrübe eyle otur kırk gün
Gelür ışık u mahabbet gönlüne taş u hadîd olsa(284-G107/8)

Âşık gece gündüz zikre devam ettiğinde gecesi Kadir, gündüzü bayram misâli olur.
Ne güzel rûz u şeb tevhîde meşgûl olsa bir âşık
Ki Kadir olsa gicesi dahi gündüzi îd olsa((284-G107/10)

Allah(cc) zâkirlere çalışmalarına göre kemâl vermektedir. Kişi gönlüne şâhın girmesini istiyorsa gönlünü temizleyip sevgili olmalıdır.
Olur celîs Hak zâkire virir kemâl sa'ye göre
Gönlüme dersen şâh gire pâk eyleyüb olgıl habîb(305-G143/3)

Ârifler tevhid zikriyle meşgûl olurlar, çünkü ârifler topluluğunun viridi tevhid zikridir.
Ana meşgûl olurlar ehl-i irfân
Ki hizb-i ârifânın viridi tevhîd(319-G168/6)

Kuddûsî, zikri bütün insanlara tavsiye etmekte, nitelik ve nicelik olarak da anlatılmaktadır. Ona göre günde sayısız kelime-i tevhid, on salât ve yüz istiğfarla Allah'tan af istenmelidir.
İdelim tevhîdi her gün bî-aded hem on salât
Hem yüz istiğfâr idüb afv isteyelim Tenriden(571-G591/4)

Kuddûsî ilâhi aşkın kalbinde yerleşmesi noktasında duanın gücünü de ihmal etmemiştir. Rabbim bana kendini sevgili eyle ve aşk nuruyla gönül evimi aydınlat demiştir.
Hudâvendâ bana mahbûb u ma'sûkı sen eyle
Ki nûr-ı ışık-ıla gönlüm evini rûşen eyle(328-G181/1)

Âşıkta olması gereken sıfatlardan biri de tefekkür etmektir. Kuddûsî, yaratıcıya samimi şekilde âşıkın gökyüzüne ve yeryüzüne ibretle bak diyerek tefekkür edilmesini tavsiye etmektedir.
Âşıkın eğer sıdk-ıla Hallâk-ı Mübîne
Dikkatle nazar eyle semâvât u zemîne(330-G186/1)

Kuddûsî divanında tevbe tavsiye edilmekte, tevbe edenleri Hakk'ın sevdiği anlatılmaktadır.
Hak sever tevvâb zümresini bil
Tevbe it her dem ol Kird-gâre(333-G190/5)

Âşığın bir özelliği de mütevazî olması, herkesi kendinden üstün bilmesidir. Kibirli olanlar hiç rahata ermezler, dosta da düşmana da tevazu ile muamele etmek gerekir. İlim ve amel ile mağrur olmak da âşığa yakışmaz.
İli a'lâ bil kendini alçak
Bulmasun ruhsat nefis-i emmâre(333-G190/6)

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Hiç felâh bulmaz iden istikbâr
Sen tevâzu it yâre ağıyâre(333-G190/7)

İlm ü a'mâle hiç olma mağrûr
Uyma Kuddûsî kavlı-i mekkâre(333-G190/10)

Ârif, şah ya da vezir olsa dahi kendisini aşağı halkı üstün bilir. Tevâzûda zirvedir.
Ârif ili a'lâ bilür özini pek ednâ bilür
Her gördüğün etkâ bilür şâh u vezîr olsa dahi(391-G283/7)

Allah'ta fâni olma makamına eren mahviyet denizine gark olur ve terki terk eder.
Terk-i terk ider fenâfillah makâmına iren
Bahr-i mahva gark olub eyler fenâ ile ferah(351-G218/4)

Allah'ta fâni olma makamına eren ebedî hayat bulmakta ve bu yolda can veren âşık sadece âhirette değil dünyada da var olmaktadır.
Fenâfillah makâmına iren bulur bekâyı çün
Bu yolda cân viren âşık iki âlemde var oldu(361-G236/8)

İnsan benliğini mutlak varlık olan Allah'a vermeli ve mahviyet içerisinde Allah'ta fâni olmalıdır.
Vir senliğini Tenriye çün varlık anındur
Hiç kalmasun ortada senin nâm u nişânın(580-G605/3)

Kâmil mü'minin özelliklerinden biri de güler yüzlü ve tatlı dilli olmasıdır.
Tatlı dil güler yüz imiş hâl ü şânı mü'minin
Mü'min-i kâmil isen göster bize şânın kanı(373-G255/7)

Kâmil kişi insanların ayıp ve günahlarını örter, çok kötü bir fiile de şahid olsa kimsenin ayıbını yüzüne vurmaz.
Görse bende bir günâhı setr ider kâmil ise
Yüzime ol aybı urmaz eyledim ise de kan(539-G534/6)

Ârife cömertlik yakışır, o sevgilinin yolunda bütün varlığını yağma kılar.
Işık-ile irfân dahi hâsıl olur ey ahî
Ârif olısar sahî varını yağma kılar(623-G678/2)

Ârif kıyâmet bile kopsa hüzn ve kedere kapılmaz, fakat marifeti olmayan, aşkla boyanıp irfânla aydınlanmamış iddiacının gönlünü keder yıkar.
Eylemez hüzn ü keder ârif kıyâmet kopsa da
Ma'rifetsiz müdde'inin gönlünü kürbet yıkar(617-G669/2)

Âşık mâşukun yolunda başından ve cânından geçer, dosta kavuşmak için gözlerinden sel gibi yaşlar akıtır.
Âşık ana dirler ki giçe cân u serinden
Dost vaslı içün seller aka dîdelerinden(560-G571/1)

Aşk gizlenemezliği noktasında miske benzetilmiştir, onun harikulade kokusu âşığın her bir kılının dibinden çevreye yayılır.
Nihân olmaz bu ışık miske teşbîh eylemişler
Olur elbetde zâhir âşıkın her bir kılından(558-G569/4)

Aşk derdini çekmeyen ârif olamadığı gibi, marifete yabancı olan da ârifin halini bilip anlayamaz.
Bu ışık derdini kim çekmez ise ârif olmaz
Ne bilsün ma'rifetden yâd olan ârif hâlinden(559-G569/11)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kuddûsî kendisinin gönlünde hakîkî aşkın yer tuttuğunu “kişi neye âşık ise sürekli olarak ondan bahseder, ben de sürekli Hak aşkıdan bahis açmaktayım” diyerek anlatmaktadır.

Kişi neye âşık ise zikrin ider iksâr

Kuddûsîye Hak ışkî gelür zikr eserinden(561-G572/7)

Zâhid aşk çilesini çekmeyi kolay sanır, ancak aşka talip olan âşığın, sevgilinin yoluna başını koyması gerekmektedir.

Zâhid sanur ki çekmeği âsân bu ışkın çillesin

Âşık olan koymak gerek mâ’şuk yolunda kellesin(590-G623/1)

İnsanın yaratılış sebebi irfân sahibi olmaktır.

Hallâk-ı halk bizi yaratmışdur hemân irfân için(602-G644/1)

Yüce yaratıcıyı Ayne’l-yakîn bilmek için irfân gereklidir. Ârif olmayanın tam bir insan olduğu söylenemez.

Ayne’l-yakîn Hâlikı irfân gerek bilmeğe

Her kim ki ârif değil ol olmaz insân bütün(605-G649/6)

Sonuç

Sonuç olarak Kuddûsî divanında insan-ı kâmil olarak ya da onun daha çok kullandığı ifadeyle ârif olarak âşık tipinin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

1. Âşık olmanın ilk şartı istemek ve ümitsizliğe düşmeden gayret etmektir.
2. Âşık olmanın ikinci şartı ise çok zikretmektir. Tevhid zikriyle beraber insan an be an yenilenmekte, tazelenmekte, gönlünden mâsivâyı temizleyip gönlünü ilâhî tecelliye hazır hale getirmektedir.
3. Âşık dünyanın geçici olduğunu bilir maddî mülke değer vermez.
4. Âşığın bir diğer özelliği ölmeden önce maddenin sevgisini gönlünden çıkarıp, Allah’ta fânî olmaktır. İnsan benliğini mutlak varlık olan Allah’a vermeli ve mahviyet içerisinde Allah’ta fânî olmalıdır.
5. Âşığın kalbine mâsivâ asla girmez, mevlâ’yı tercih edenlere dünya ve âhîret hepsi haramdır.
6. Âşığın gönlünde mârifet cezbe ile doğmakta, cezbe ise zikirle kalbe dolmaktadır.
7. Âşığın gönlüne gösteriş ve gurûr girmez.
8. Âşık, Hakk’ı bilme yolunda önce kendi nefsinin bilip ârif olur, kendi nefsinin bilmeyen Rabbini bilmez.
9. Âşık dışarıdan gelen kınamalara, ezâ ve cefâyâ katlanmadıkça kemâle eremez.
10. Âşıkların nişânı aşk derdiyle ağlamaktır.
11. Âşıқта olması gereken sıfatlardan biri de tefekkür etmektir.
12. Kâmil olarak âşık, bütün insanlara karşı güler yüzlü ve tatlı dilli olmalıdır.
13. Kâmil olarak âşık, insanların ayıp ve günahlarını örter, çok kötü bir fiile de şahid olsa kimsenin ayıbını yüzüne vurmaz.
14. Ârife cömertlik yakışır, o sevgilinin yolunda bütün varlığını yağma kılar.
15. Ârif kıyâmet bile kopsa hüzün ve kedere kapılmaz, fakat marifeti olmayan, aşkla boyanıp irfânla aydınlanmamış iddiacının gönlünü keder yıkar.
16. Kuddûsî, zikri bütün insanlara tavsiye etmekte, nitelik ve nicelik olarak da anlatmaktadır. Ona göre günde sayısız kelime-i tevhid, on salât ve yüz istiğfarla Allah’tan af istenmelidir.
17. Âşığın virdi ma’şukudur. İnsanın gönlünde ne varsa onu zikreder.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Abdü'l-kerîm b. İbrahim el-Cîlî, İnsan-ı Kâmil, (Tercüme: Seyyid Hüseyin Fevzi Paşa), Kıtân Yayınları, İstanbul- (?),C. 1
- AKKUŞ, Metin, Nef'î Divanı'nda Tipler ve Kişilikler, Fen- Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum-1996.
- AYDIN, Mehmet S., "İnsân-ı Kâmil", DİA, C. 22, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul-2000.
- AYVERDİ, İlhan, Kubbealtı Lugatı, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yay., İstanbul-2011.
- Azîzüddîn Nesefî, İnsan-ı Kâmil, (Tercüme:A. Avni Konuk, Hzl.: Sezai Fırat), Gelenek Yayınları, İstanbul-2009.
- CEBECİOĞLU, Ethem, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yayınları, İstanbul-2005.
- ÇELİK, İsa, Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil, Kaknüs yay., İstanbul-2010.
- DEMİRCİ, Mehmet. Sorularla Tasavvuf ve Tarikatler, Damla Yayınları, İstanbul-2001.
- Ebu'l-Mevâhib Cemaleddîn Muhammed eş-Şâzelî, Kavânînü hükmi'l-işrâk, Dımaşk-1891.
- ERGİNLİ, Zafer, Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kalem Yayınları, İstanbul-2006.
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzak, Tasavvuf Sözlüğü, İz Yayıncılık, İstanbul-2004.
- KUDDÛSÎ Ahmed Efendi, Kuddûsî Divanı, Haz. Ahmet Doğan, Akçağ Yay., Ankara-2013.
- TENİK, Ali, Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara-2007.
- ULUDAĞ, Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kabalcı Yayınları, İstanbul-2005.
- ULUDAĞ, Süleyman; KÖKSAL, Mustafa Asım, "Kuddûsî Ahmed Efendi", DİA, c.26, Ankara-2002.
- ÜNVER, Mustafa, " *Borlu Kâdiri Şeyhi Ahmed Kuddûsî(1769-1849) ve Şiirlerinde Kur'ân-ı Kerîm'e yaptığı Atıflar*", Omü İlahiyat Fakültesi Dergisi, 16, (2003).
- YILMAZ, H. Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul-2007.
- YÛNUS Emre, Dîvân ve Risâletü'n- Nushiyye, Haz. Mustafa Tatçı, H Yayınları, İstanbul-2011.
- ZAVOTÇU, Gencay, Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü, Kesit yay., İstanbul-2013.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

MUTEZİLE’NİN İNSAN-I KÂMİLİ

Metin ÖZDEMİR*

Müslümanlar, insanın eşrefi mahlûkat olduğunda ittifak etmişlerdir. Ancak onlar arasında, ideal insan tipolojisi konusunda büyük fikir ayrılıkları vardır. Sûfi düşüncede insan-ı kâmil, en genel anlamıyla, âlemin özü, Allah’ın latif sırlarının bir mecmuası ve sonsuz hikmetlerinin fihristidir. Ehl-i sünnete göre insan-ı kâmil, Ehl-i sünnetin üzerinde ittifak ettiği inanç esaslarına tereddütsüz inanan, Ehl-i bidatin Kur’an ve Sünnete aykırı olduğu düşünce ve inançlarından uzak duran, farzları yerine getiren, helal ve haram ölçülerine azami dikkat eden ve nafilelerle Allah’a yaklaşmaya çalışan mümindir. Ancak detaylara inildiğinde, bir fıkıhçıya göre insan-ı kâmil, ibadetlerini kendi mezhebinin ilmihal ölçülerine göre yerine getiren kimse anlamına gelebilmektedir.

Konuya bu çerçeveden baktığımızda, zahirde herhangi bir nass ile aklın hükmü arasında çelişki görüldüğünde, aklın hükmünü tercih edip, söz konusu nassı aklın hükmüne uygun olarak yorumlayan Mu’tezile ekolünün insan-ı kâmil tipolojisini ortaya çıkarmaya çalışmanın, bir meraktan öte, İslam düşüncesinin zenginliği ve çeşitliliği içerisinde, alternatif bir insan modelini gündeme getirme ve böylece bir mukayese yapma imkânı oluşturma açısından önem arz ettiği kanaatindeyim.

Mu’tezile, insanı genel olarak, “insanlık suretinde yaratılmış olan canlı/hayevân (الإنسان: حيوان)” şeklinde tanımlamaktadır. Mu’tezilenin söz konusu insan tanımından, insan-ı kâmilin, insaniyetin tam olarak tezahür etmesiyle oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu tebliğin temel hedefi, Mu’tezile açısından insaniyeti oluşturan temel unsurların ve özelliklerin neler olduğunu, insanın özgürlüğünün rasyonel temelleri ve insan fiillerinin yaratılması gibi teknik konulara ve tartışmalara girmeden ana hatlarıyla ortaya koymaktır.

Yukarıda çizdiğimiz çerçeveden hareketle öncelikle Mu’tezile’nin inanç sistemini kısaca tanımamızın, ardından da muhaliflerinin onları nasıl değerlendirdiklerini görmemizin konumuzun daha iyi anlaşılması açısından yararlı olacağı kanaatineyiz.

Mu’tezile’nin İnanç Sistemine Genel Bir Bakış

Bir şeyden uzaklaşmak, ayrılmak anlamlarına gelen “itizal” kökünden türeyen Mu’tezile isminin, insan hürriyetini savunan ve kendilerini daha çok tevhit ve adalet ehli olarak gören gruba verilmesi konusunda pek çok nedenden söz edilmektedir. Yaygın olan görüşe göre, Mu’tezile ismi, mezhebin kurucusu olan Vâsıl b. Atâ’nın (ö. 131/748) büyük günah işleyen konumu ile ilgili bir tartışmada Hasan Basrî’ye (ö. 110/728) ters düşüp onun meclisinden ayrılmasını betimleyen bir kavram olması itibarıyla verilmiştir.

Vâsıl ve arkadaşı Amr b. Ubeyd (ö. 144/761), Kaderiye ve Cehmiye’nin insan hürriyeti ve ilahî sıfatlarla ilgili bazı görüşlerini geliştirerek Mu’tezile’nin ninkelâmî görüşlerini sistemleştirmişlerdir. Mu’tezile, Abbasîler’in ilk dönemlerinde devletin resmi mezhebi olmayı başarmış, ancak bir ara Kur’an’ın yaratılmış bir ilahî kelim olduğu görüşünün halka ve dönemin meşhur âlimlerine zorla kabul ettirilmesi için iktidarın desteğini arkalarına alarak şiddete başvurmalarından dolayı büyük bir itibar kaybetmişler ve sonuçta siyasi nüfuzlarını da yitirme noktasına gelmişlerdir.²

İman konularını akli bir temel üzerinde izah ve ispat etme yöntemini tercih eden Mu’tezile, akıl ile naslar arasında görünürde bir çelişkiye rastlandığında, nasların aklın hükmü doğrultusunda yorumlanması gerektiğini savunmuştur. Dolayısıyla dini konularda akli esas alıp, nakli onu teyit eden bir araç olarak gören Mu’tezile, vahyedilen her şeyin teorik mantıkla değerlendirilmesi gerektiğine inanmaktaydı.

Mu’tezile’nin beş temel ilkesi vardır. Bunları kısaca şu şekilde aktarmamız mümkündür:

a) Tevhid: Allah’ın zatından ayrı bir sıfatı yoktur. Allah zâtı ile âlim, kâdir ve dileyendir. Bu prensibin bir gereği olarak Kur’an ezeli ve kadim değil, mahlûktur. Ayrıca Allah’ın görülmesi de

* Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Dinil İlimler Fakültesi Kelam Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

¹ *Mevsû’atütefâsiri’l-Mu’tezile, TefsîruEbi’l-Hasan er-Rummânî*, Ed. Hudr Muhammed Nebhâ, Lübnan, 5: 192.

² Bk. Abdülhamid, İrfan, *İslâm’da İ’tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, Terc. M. Saim Yeprem, TDVY, Ankara 2011, s. 96 vd.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

mümkün değildir. Onlara göre Allah'ın görülmesi, Onun varlığının kesin olarak bilinmesi anlamındadır. Allah'ın rahmeti ve gazabı sıfatları değil, halleridir.

b) Adalet: İlahi adalet her insanın kendi fiillerinin yaratıcısı olmasını gerektirir. Bu, insanın kendi fiillerinden sorumlu olmasının kaçınılmaz bir sonucudur. Allah'ın tüm fiilleri iyi ve güzeldir. Dolayısıyla Onun kötülüğü yaratmasından söz edilemez. Onlara göre kötülüğü yaratmak, kötü olmak anlamına gelir. Hâlbuki Ehl-i Sünnet, yaratmanın, fiillerin iyi ya da kötü olarak nitelenmesinde tek başına yeterli sebep olamayacağı kanaatindedir. Onlar açısından Allah, insan fiillerini kulun kesbine ve iradesine bağlı olarak yaratır. Dolayısıyla fiiller sırf bu yaratmadan dolayı değil, insanın kesbine ve iradesine bağlı olarak iyi ya da kötü şeklinde nitelendirilirler.

c) Va'd ve Va'id (Ödül ve ceza): Fiillerinin yaratıcısı, insanın kendisi olduğuna göre; onun iyi fiillerinden dolayı ödüllendirilmesi, kötü fiilleri nedeniyle de cezalandırılması gerekmektedir. Kısacası ödül ve cezayı hak eden kulun kendisidir.

d) el-Menzile Beyne'l-Menzileteyn: Büyük günah işleyen kimse övgüye değer bir şey yapmadığı için mümin olarak nitelendirilemez. Çünkü mümin, bir övgü ifadesidir. O, açık bir inkârda bulunmadığı için de kâfir olarak nitelenemez. O halde ona bu iki niteliğin arasında orta bir yerde bulunan fâsık niteliğinin verilmesi gerekmektedir.

e) Emri bi'l-Ma'ruf ve Nehyi ani'l-Münker: Bu prensip, Mu'tezile'nin siyasete olan ilgisini göstermektedir. Bu prensibe göre, zalim hükümdarlara karşı olmak, dolayısıyla mümkün olduğu ölçüde onları görevlerinden uzaklaştırmaya çalışmak her müslümanın temel dini vazifelerindedir.³

Tevhit ve adalet ilkelerindeki görüşleriyle öne çıkan Mu'tezile, muhalifleri tarafından, bazen bidat bazen de dalalet ehli olarak görülmüşlerdir. Şimdi kısaca muhaliflerin Mu'tezile algısına bir göz atalım.

Muhaliflerinin Mu'tezile Algısı

Daha önce kırk yılını Mu'tezile içerisinde geçiren Eş'arî'nin(ö. 324/935-36)aktarımla, Mu'tezile'nin tevhit anlayışı özet olarak şu şekildedir:“Mu'tezile, şu hususlarda fikir birliği etmiştir: Allah birdir. O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işiten ve görendir... O'nu bir mekân kuşatmamıştır. O'nun üzerinden zaman geçmemiştir... Doğurmamıştır. Doğurulmamıştır. Güçler O'nu kuşatamaz. Örtüler O'nu perdeleyemez. Duyular O'nu idrak edemez. İnsanlarla mukayese edilemez. Hiçbir yönden yaratıklara benzemez... Kalbe doğan ve hayal ile tasavvur edilen hiçbir şey O'na benzemez. Sonradan yaratılanlardan ilk, önce ve önde olarak ve mahlûkattan önce mevcut olarak ezeldir. Âlim, Kadir ve Hayy olarak ezeldir. Aynı şekilde ebedidir. Gözler O'nu göremez; gözler O'nu idrak edemez. Hayaller O'nu kuşatamaz. Kulaklar O'nu işitemez. O, şeydir; eşya gibi değildir. Âlim, Kadir ve Hayy'dir; dirilerden kadir ve âlimler gibi değildir. O, tek başına kadimdir; O'ndan başka kadim yoktur. O'nun dışında ilah yoktur. Mülkünde ortağı yoktur. Saltanatında veziri yoktur. Meydana getirdiği şeyleri meydana getirmede, yarattığı şeyleri yaratmada bir yardımcısı yoktur. Mahlûkatı daha önce geçen bir örneğe göre yaratmamıştır. O'nun için, bir şeyi yaratmak, başka bir şeyi yaratmaktan daha kolay veya daha zor değildir. Menfaat sağlamasıncaiz değildir. O'na bir zarar dokunmaz. O'na sevinç ve lezzet ulaşmaz. O'na sıkıntı ve elem erişmez. Kendisini sonlandıran bir sınırı yoktur. O'nun fena bulmasıncaiz değildir. O'na acz ve eksiklik ulaşmaz. Kadınlara dokunmaktan, eş ve çocuklardaninmekten yücedir...”⁴

Görüldüğü üzere, Eş'arî'nin, Mu'tezile'nin tevhit konusuna ilişkin olarak aktardığı bu görüşler, hemen hemen Ehl-i Sünnet mensuplarının tevhit anlayışıyla örtüşmektedir. Bununla birlikte onların, “Allah'ın ahirette görülmesi”, “Kur'an'ın mahlûk olması”, “insanın, kendi fiillerinin yaratıcısı olması” ve “büyük günah işleyenlerin durumları gibi bazı detay meselelerde, hem kendi aralarında hem de başta Ehl-i sünnet olmak üzere diğer mezheplerle ciddi fikir ayrılıkları vardır. Eş'arî bu ihtilaf noktalarına ayrıntılı bir şekilde değinir. Eş'arî'nin söz konusu aktarımlarını dikkate aldığımızda, Mu'tezile'nin homojen bir grup olmadığı, dolayısıyla kabul ettikleri beş temel esasın detaylarında büyük fikir ayrılıklarına sahip oldukları açıkça görülmektedir.

³KâdîAbdülcebbar, *el-Muhtasar fi usûli'd-dîn*, (Resâilu'l-adlve't-tevhîd içinde), thk. Muhammed Ammara, Daru'l-Hilal, Kahire 1971, 1: 168 vd.

⁴el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri* (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn), Çev. M. Dalkılıç, Ö. Aydın, Kabalcı, Birinci Basım, İstanbul 2005, s. 154.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Şehristânî(ö. 548/1153),Mu'tezile'nin, Hz. Peygamberden “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir”⁵ şeklinde gelen hadisin kapsamına girdiğini düşünmektedir. Ona göre Mu'tezile'nin ittifak ettiği hususları kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Mu'tezile'ye göre Allah kadimdir ve kıdem Onun en özel sıfatıdır. Dolayısıyla Allah'ın zatı ile kaim olan ezeli sıfatları yoktur. Allah'ın kelâmı olan Kur'an mahlûktur/yaratılmıştır. Allah, ahirette gözlerle asla görülemeyecektir. Kul kendi fiilinin yaratıcısıdır ve bu yüzden ahirette sevap ya da cezaya uğrayacaktır. Allah asla şer olan bir şeyi yaratmaz. Allah sadece salah ve hayır olan şeyi işler. İtaat ve tövbe üzere ölen mümin kullar, ahirette mutlaka bunun sevabını ve karşılığını alacaktır. Tövbe etmeden ölen büyük günahkârlar, ahirette kâfirlerden düşük seviyede olmak kaydıyla sonsuza dek cezalandırılacaklardır. Dinin buyrukları gelmeden önce de akıl, Allah'ı tanımaya ve nimetlere şükretmeyi vacip kılar. Onlar imametın nas ile mi yoksa seçme yoluyla mı belirleneceği konusunda bir fikir birliği oluşturamamışlardır.

Bir diğer Eş'arî kelamcısı olan Abdulkâhîr el-Bağdâdî ise (ö. 429/1037-38), Kaderiyye-Mu'tezile bölümüne şöyle başlar: “Bu kısmın (Üçüncü Kısım) bölümlerinden üçüncüsü, sapık fırkalardan haktan ayrılmış el-Kaderiyye'nin (el-Kaderiyyetu'l-Mu'teziletu 'ani'l-Hakk) açıklanması hakkındadır.”⁶

İmam Mâtürîdî de (ö. 333/944) Şehristânî gibi, Kelâm âlimlerinin Kaderiyye'nin (dolayısıyla Mu'tezile'nin) yerilmesi konusunda ittifak ettikleri görüşündedir. Ona göre “Kaderiyye bu ümmetin Mecûsiler'idir” şeklindeki hadisin kapsamına Kaderiyye ve Mu'tezile girmektedir. Mâtürîdî bu görüşe, Mu'tezile'nin, Allah'ın şerrin ve kötülüklerin yaratıcısı olmadığı şeklindeki tezinden hareketle varmış gözükmektedir. Hakikat şu ki, Mâtürîdî, Mu'tezile'nin tamamının tevhit görüşüne vakıf görünmemekte, onları daha çok Bağdat Mu'tezilesi'ne mensup olan Ka'bî'nin bazı iddialarından hareketle eleştirmektedir.⁷ Beş temel prensipleri içerisinde en önemlisi olarak tevhit ilkesini gören bir gruba, Mecusilerle bir tutmak kabul edilebilir görünmemektedir.

Hanefî-Mâtürîdî ekolüne mensup olan Emâlişârihlerinden Reyhâvî(ö. 1228/1813) ise Mu'tezile hakkında şu değerlendirmelerde bulunur: “Bizim üstadımız, Mu'tezile'nin cennete gireceğini ve ondan mahrum olmayacağını, çünkü i'tizâlin/Mutezilî fikirlere sahip olmanın büyük günah olduğunu, büyük günahın da cehennemde ebedi kalmayı gerektirmediğini söylemiştir... Bu konuda başka bir görüş de vardır. Zira Uşî, i'tizâl sözcüğüyle eğer bidatları dolayısıyla tekfir edilmeyen kimseleri kastetmiş ise, bu tür kimseler, [Allah (ahirette) görülemeyecektir [gibi sözleri yüzünden] 'müminler Allah'ı görecek görüşünde olan Ehl-i sünnetin dışındakalmışlardır. Çünkü bunlar, asi müminler kategorisindedir. Zaten bu konuda gerekli olan, tahsis üzere hüküm vermektir. Fakat Uşî, i'tizâl ifadesiyle, mutlak anlamdaki Mu'tezile'yi veya bidatları dolayısıyla küfre girenleri kastetmiş ise, onun, Mu'tezile'nin hüsrana uğrayacağı şeklindeki beyanı doğrudur. Bu takdirde, üstatlarımızdan [Mu'tezile'nin cennete girebileceği, fakat Allah'ı görmekten mahrum kalacağı ya da hem cennete girebileceği hem de Allah'ı görmekten mahrum kalmayacağı] şeklinde beyanda bulunanların bu görüşleri yanlıştır. Bu durumda [Uşî'nin] 'i'tizalin hüsrana uğrayacağı' şeklindeki ifadesinden muradı hakiki anlamda olur.”⁸

Reyhâvî, bu bağlamda Ehl-i bidatla ilgili iki hadis zikreder. Hz. Ömer'den nakledilen bu hadislerden birinde, Hz. Peygamber, “Şu dinlerini parça parça edenler ve kendileri de grup grup ayrılmış olanlar var ya, (senin) onlarla hiçbir ilişkin yoktur...”⁹ ayetinin tefsiri mahiyetinde Hz. Aişe'ye şunları söyler: “[Ey Aişe] bunlar ancak, bu ümmetten bidat ehli, hevalarına tabi olanlar ve dalalet içinde kalanlardır. Bidat ehli ve hevalarına tabi olanlar dışında her günahkâr için tövbe vardır. Ben onlardan, onlar da benden uzaktırlar.”¹⁰ Bu bağlamda sürekli olarak zikredilen diğer bir hadiste ise şu ifadeler geçmektedir: “Dinde yeni ortaya atılan şeylerden uzak durunuz. Çünkü her yenilik bidat, her bidat sapkınlık, her sapkınlığın sonu da cehennemdir.”¹¹ Reyhâvî bu rivayetleri aktardıktan

⁵ Ebu Dâvud, “Sünne”, 16; İbnHanbel, *Müsned*, II, 86, V, 407.

⁶ el-Bağdâdî, Abdulkâhîr, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, TDV, Ankara 1991, s. 82.

⁷ Bk. el-Mâtürîdî, EbûMansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Terc. Bekir Topaloğlu, İSAM, Ankara 2002, s. 401 vd.

⁸ er-Reyhâvî, Muhammed b. Süleyman el-Halebî, *Nuhbetü'l-Leâli li-şerhi Bed'i'l-emâli*. Hakikat Kitâbevi, İstanbul 1991/1412, 21. beytin şerhi.

⁹ el-En'am 6/159.

¹⁰ Bu hadisin metni için bk. el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 1. Baskı, Riyad 2003, 9: 392.

¹¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4: 126.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sonra, Ehl-i bidatin yedi fırkadan ibaret olduğundan söz eder ve ilk sıraya Mu'tezile'yi yerleştirir ve onun da yirmi alt gruba ayrıldığını vurgular.¹²

Kuşkusuz yukarıda zikredilen her iki hadis de, metin açısından sorunlu gözükmemektedir. Her şeyden önce, yeniliğin hangi kriterlere göre tespit edileceği ve bu kriterler üzerinde âlimlerin uzlaşma sağlamasının mümkün olup olmadığı meselesi son derece belirsiz ve tartışmalıdır. Örneğin, Ehl-i sünnet içerisinde, istiaatin bir araz olduğu ve fiil ile birlikte bulunduğu gibi Kur'an ve hadislerde hiçbir surette bulunması mümkün olmayan o kadar çok yeni şey vardır ki, yukarıdaki hadisler esas alındığında, bu rivayetleri aktaran Reyhâvî'yi bile Ehl-i bidat kategorisine sokmak mümkündür. Ayrıca Kur'an, bütün günahların tövbe ile bağışlanacağını çok açık ve kesin bir dille vurgular.¹³ Dolayısıyla yukarıda,ehl-i bidat konusuna ilişkin olarak zikredilen ilk hadisin, Kur'an'ın bu ihbârî nitelikteki hükmünü neshetmesi mümkün değildir. İkinci hadis de her fırkanın kendisini hak, diğerlerini Ehl-i bidat olarak görmesine imkân sağladığı için soruludur. Bu itibarla bu bağlamda, Kur'an ve Sünnet açısından müslüman ve mümin ismini alabilmenin asgari şartlarına kısaca değinmemiz yararlı olacaktır.

Kur'an ve Sünnet Açısından Mümin İsmi Alabilmenin Asgari Şartları

Kur'an'da, iman ve amel bakımından kabul görmenin asgari şartları konusunda şu ayetler zikredilebilir:

“Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.”¹⁴

“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseleri için bağışlar. Allah'a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”¹⁵

“De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah, [içtenlikle yapılan tövbe karşılığında] bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.’”¹⁶

Hiç kuşkusuz Kur'an'ın bu türden pek çok beyanları apaçık ortada dururken, mezheplerin, muhalif fırkaları eleştirirken kullandıkları ölçsüz dilin ve yöntemin odağında, asıl/birincil olan ile fer'i/ikincil olanı birbirine karıştırma hatasının yattığı görülmektedir. Maalesef bu karışıklığın ilk asırlardan itibaren günümüze kadar devam eden süreçte bazı kesimler içerisinde sürekli olarak tekrarlandığı görülmektedir. Bununla birlikte zaman içerisinde oluşan tecrübeler ve Müslüman imparatorlukların sınırları içerisinde, akidenin bozulma kaygısını ortadan kaldıracak sosyo-kültürel gelişmeler, Müslüman âlimlerin önemli bir kısmında ciddi değişime ve dönüşüme yol açmıştır.

Ötekini Eleştirmede Üslup ve Yöntem Sorunu

Aslında başlangıçtan itibaren iman esasları, Kur'an ve sahih Sünnet çerçevesinde doğru bir şekilde belirlenmiştir. Ancak daha sonra bu esaslar içerisinde yer alan detayların esas konumuna çıkarıldığı görülmektedir. Örneğin, Allah'tan peygamberlerine geldiği kesin olarak bilinen kitaplara iman, temel bir inanç esasıdır. Ancak söz konusu kitaplar içerisinde yer alan ilahî hitabın mahlûk mu yoksa gayrı mahlûk mu olduğu meselesi, bir inanç esası değil, aksine anlayış ve yöntem farklılığından kaynaklanan detay bir konudur. Müslümanlar başlangıçtan itibaren kitaplara imanı inkâr eden bir kimsenin küfre düştüğü konusunda icma etmişlerdir. Bu konuda fırkalar arasında en ufak bir tereddüt ve şüphe bulunmamaktadır. Ancak Kur'an'ın yaratılmış olup olmadığı meselesi son derece ihtilafli bir

¹²Reyhâvî, a.g.e., 21. beytin şerhi.

¹³ez-Zümer 39/53.

¹⁴Beyyine 98/5.

¹⁵Nisâ 4/48.

¹⁶ez-Zümer 39/53.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

konudur. O halde temel ölçü bellidir. İnanç esasları bağlamında ittifak edilen meselelerin dışındaki konular, detaydır. Yani onlar asıl olmayıp fer'î/ikincil meseleler içerisinde yer almaktadır. O halde fırkaların bu meselelerdeki ihtilaflardan dolayı birbirlerini tekfir etmeleri, temel bir esasa değil, aksine zannî bir bilgiye dayanmaktadır. Zannî bir bilgiye dayanılarak kesin bir hüküm verilemeyeceğine göre, bu konuda benzeri bir tutum takınan tüm fırkalar aynı hatanın içerisine düşmüş olmaktadır. Şu halde örneğin, Allah'a iman ile Onun sıfatlarının zatıyla ilişkisinin aynı şey olmadığını görerek konulara yaklaşmanın daha sağlıklı bir yol ve tutum olduğunun açıkça görüldüğünü söyleyebiliriz. Nitekim kurtuluşa eren fırkanın Eş'ariler olduğu tespitinde bulunan Adüdüddin el-İcî'nin(ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* adlı eserini şerh eden Seyyid Şerif Cürçânî(ö. 816/1413)de bu meseledeki açmazı çok iyi gördüğü için, şu uyarıyı yapma ihtiyacı duymuştur:

“Bizim tercih ettiğimiz görüş olan ehl-i kıbleden hiç kimseyi tekfir etmeme üzerine delilimiz şudur: Yüce Allah'ın bir ilimle âlim olduğu, kulun fiilini var ettiği, mekânsız ve cihetsiz olduğu, görülüp görülemeyeceği vb. ehl-i kiblenin ihtilaf ettiği meseleler, Hz. Peygamber'in Müslüman olduğuna hükmettiği kimsenin bunlar hakkındaki inancını soruşturmadığı meselelerdir. Sahâbe ve tâbiîn de aynı şekilde soruşturmamıştır. *Böylece bilinmektedir ki İslâm dininin sahihliği bu meselelerde doğruyu bilmeye dayalı değildir ve bunlarda hata İslâm'ın hakikatine zarar vermez. Çünkü İslâm'ın sahihliği bunlara dayansaydı ve bunlarda hata ve hakikate zarar verseydi onların bu meselelerdeki inancını araştırmak gerekirdi. Fakat ne Hz. Peygamber zamanında ne de sahâbe ve tâbiîn zamanında bu meselelerin hiçbirinden kesinlikle söz edilmemiştir.*”¹⁷Cürçânî, bu ifadelerinin hemen öncesinde, ehl-i kiblenin birbirini, örneğin, Ebu'l-Hüseyn el-Barî'den (ö. 436/1044) önceki Mu'tezile'nin ashaptan bazılarını, Eş'arilerinMu'tezileyi, Mücessime'ninMu'tezileyi ve Eş'arileri küfürle itham ettiklerinden söz etmiş, ardından onların bu tutumlarının yanlışlığını kanıtlamak üzere yukarıda alıntıladığımız hususlara dikkat çekmiştir.

İ'tizal fikrinin, kimilerince küfür, kimilerince bidat, kimilerince de büyük günah olarak görülmesine gelince, bu tespitler yapılırken ölçü alınan belli objektif kriterlerin bulunduğunu söylemek oldukça güçtür. Özellikle beş temel esaslarından birincisi tevhit ilkesi olan bir grubu küfürle itham etmek, Kur'an ve sahih Sünnet ölçülerinde hiç de insafli ve tutarlı bir tutum olarak görünmemektedir. Ayrıca İslâm karşıtlarına karşı çok ciddi bir Kur'an ve nübüvvet müdafaasında bulunan bir grup hakkında¹⁸, bidat ve dalalet ehli oldukları için cehenneme gidecekleri hükmünü vermenin hangi ölçülere göre yapıldığını söylemek de çok zordur. Hakikat şu ki, Kur'an ve sahih Sünnet bağlamında bakıldığında, kıyamet gününde kimlerin cehenneme ya da cennete gideceği konusundaki nihai hükmü verme yetkisi sadece Allah'a aittir. Biz, muhalifler açısından yukarıda değinilen tartışmalı konular bağlamında söylenebilecek en uygun ifadenin, “onların hataya düştükleri” şeklinde olabileceğini düşünüyoruz.

Mu'tezile'nin İnsan-ı Kâmilî

Bu başlık altında asıl maksadımız, Mu'tezile'ninzühd ve takva yaşantısından söz etmek değildir. Bu alanda yapılan bazı araştırmaların, onlar içeriğinde hiç de azımsanmayacak ölçüde zühd ve takva yaşantısına sahip olan kimseler bulunduğunu göstermektedir.¹⁹ Bizim buradaki asıl maksadımız, Mu'tezile'nin insan-ı kâmilî belirlerken hangi kriterleri esas aldığıdır.

Mu'tezile'denKâdîAbdülcebbar'ın üstatlarından aktardığı bir tanıma göre insan, “kendisini diğer canlılardan ayıran şu özel bünyeye sahip, diri ve kudret sahibi, kendisine emir, nehiy, yergi ve övgü yöneltilen ve kendisinde ancak bu özelliklerin bulunmasıyla diri ve kudret sahibi olabilen bir şahsiyettir.”²⁰ Genel anlamda ruh ve bilinen bedenden oluşmuş olarak görülen²¹ bu varlığın, kâmil sıfatını alabilmesi için bir takım ilave özelliklere sahip olması gerekmektedir.

¹⁷Şerhu'l-Mevâkıf (Mevâkıf Şerhi), çeviri: Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015, 3: 650.

¹⁸Mu'tezileye ait pek çok eserde bu durumu açıkça görmek mümkündür. Bu bağlamda zikredilebilecek kaynakları ayrıntılı bir şekilde görebilmek için bk. Özdemir, Metin, Mu'tezile'nin Kur'an Müdafaası, 2. Baskı, Endülüs Yayınları, İstanbul 2017; “Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası”, Kelam Araştırmaları 5:1 (2007), S.47-64.

¹⁹Bk., Aydın, Osman, “Mu'tezilî Anlayışta Zühd ve Takva”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, I, s. 10 (2003), 99-122.

²⁰KâdîAbdülcebbar, *el-Muğnî* (et-Teklîf) thk. M. Ali en-Neccâr, A. en-Neccâr, Kahire 1963, 11: 311; Sinanoğlu, Abdülhamit, “Bazı Mu'tezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 Yıl: 2000, s. 305.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hiç kuşkusuz Mu'tezile'nin insan-ı kâmilini belirlemede en önemli verilerden birisi onların iman anlayışlarıdır. Onlar imanın detaylarında ihtilaf etmiş olsalar da, bu bağlamda şu husus üzerinde ittifak etmişlerdir: Mümin, din açısından övgüyü ve saygıyı hak eden kimsenin ismidir. Keza müslüman/müslim de din açısından övgüyü ve saygıyı hak eden kimseye verilen bir isimdir. Bu bakımdan Mu'tezile açısından mümin ve müslim sözcükleri arasındaki fark, mana cihetinden değil, lafız cihetindedir.²² Onlara göre Allah, Kur'an'ın her neresinde müslim ve mümin ismini zikretmişse, aynı zamanda onların övgüyü hak ettiklerine delalet eden bir şeyi de zikretmiştir. Örneğin Allah, mümin ve müslüman erek ve kadınlardan söz ederken şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar..."²³ Bağdat Mu'tezilesinden Ebu'l-Kâsım el-Ka'bî (ö. 319/931), bu ayette geçen müslim ve mümin kavramlarını Hz. Peygamber'in şu şekilde tefsir ettiğinden söz eder: "Müslüman, Müslümanın elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir. Mümin, komşusu zararından ve kötülüğünden emin olan kimsedir. Komşusu aç iken tok yatan bana [hakkıyla] iman etmiş sayılmaz."²⁴

Bu yaklaşımın doğal sonucu şudur: Mu'tezile'ye göre, insan-ı kâmilin övgüyü ve saygıyı hak eden işler yapması gerekir. Mu'tezile'ye göre övgüyü ve saygıyı hak etmenin asgari şartlarını ise onların iman tanımlarında görmemiz mümkündür. Onların iman tanımlarını kısaca şöyle özetlemek mümkündür: Ebû Ali ve Ebu Haşim'e göre iman, nafilelerin dışında kalan farzları yerine getirmekten ve çirkin işlerden sakınmaktan ibarettir. Ebu'l-Huzeyl açısından iman, farzlardan ve nafilelerden oluşan itaat fiillerini yerinen getirmek ve çirkin işlerden kaçınmak anlamına gelir. Onlardan bu nakilleri yapan KâdîAbdülcebbar, Ebu'l-Huzeyl'in iman anlayışını tercih etmiştir.²⁵ Dolayısıyla Mu'tezile'ye göre, asgari farzları yerine getirip, çirkin işlerden kaçınmayan kimseler, övgü ve saygıyı hak etmedikleri için mümin ve müslüman ismine layık görülmezler. Onlar bu tür kimselere kâfir de demezler, ancak onlara imanla küfür arasında bir konumu ifade eden fâsık ismini verirler. Onlara göre bu tür kimseler, tövbe etmeden ölürlerse, kâfirlerin azabına nispetle daha hafif olmakla birlikte ebedi olarak cehennemde kalırlar.²⁶ O halde genel anlamda Mu'tezile'ye göre insan-ı kâmil sıfatını hak edebilmenin asgari şartı farzları yerine getirmek, dinin ve aklın çirkin saydığı şeylerden ise kaçınmaktır.

Bu açıdan bakıldığında Mu'tezile'ye göre insanlar genel olarak ya sevabı ya da cezayı hak eden taraftadırlar. Onlar eğer sevabı hak eden tarafta iseler, Allah'ın dostları (*evliyâullah*) unvanını hak ederler. Aksi takdirde Allah'ın düşmanları (*a'dâullah*) sayılırlar.²⁷ Eğer onlar sevabı hak eden tarafta iseler, ya büyük sevap kazanmaktadırlar ya da daha alt seviyelerde sevabı hak etmektedirler. Mu'tezile'ye göre büyük sevap kazananlar tarafında olanlar, derecelerine göre sırasıyla nebî/peygamber, seçkin/mustafâ, seçilmiş/muhtâr vb. isimleri alırlar. Daha alt düzeylerde sevabı hak edenler ise, ister cinlerden isterse insanlardan olsunlar, iyi/birr, müttakî/kötü ve çirkin iş yapmaktan sakınan ve sâlih mümin olarak isimlendirirler.²⁸ Bu durumda, Mu'tezile açısından insan-ı kâmilin en alt seviyesi, iyi, müttakî ve sâlih kimselerden oluşurken, en üst seviyesi, sırasıyla nebîlerden, seçkin ve seçilmiş kimselerden oluşmaktadır.

Mu'tezile, insanları din açısından övgü ve yergiye göre kategorize edince onlar açısından övgü ve yerginin hangi anlamda kullanıldığı önem arz etmektedir. Onlara göre övgü/medh, başkasının durumunu yüceltmeyi ifade eden hür türlü sözdür. İnsanlar ya sevabı hak etmekten ya da bunun dışında boy pos güzelliği gibi sahip oldukları bir takım özelliklerden dolayı övgüyü hak ederler. Zem ise bunun zıddıdır. Bunun yanında bu bağlamda kullanılan diğer kavramlar, tazim ve istihfaf/hafife almadır. Tazimim övgüden farkı, övgü sadece söz için kullanılırken tazimin hem söz hem de fiiller için kullanılmasıdır. Bu konudaki anahtar sözcüklerden birisi hiç kuşkusuz sevaptır. Mu'tezile'ye göre *sevap*, saygı duyma ve hürmet etme yoluyla hak edilen her türlü faydadır. Eğer bir eylem fayda

²¹KâdîAbdülcebbar, *el-Muğnî*, 11: 311.

²²KâdîAbdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman, 3. baskı, Kahire 1996, s. 705.

²³el-Ahzab 33/35.

²⁴*Mevsû'atü'tefâsiri'l-Mu'tezile, TefsîruEbi'l-Kâsım el-Ka'bî*, Ed. Hudr Muhammed Nebhâ, Lübnan, 2007, 4: 277.

²⁵KâdîAbdülcebbar, a.g.e., s. 707.

²⁶A.g.e., 712 vd.

²⁷A.g.e., 697.

²⁸A.g.e., 697-698.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sağlamayıp sadece zarar getiren bir sonuç doğuruyorsa, o sevap olarak nitelendirilemez. Mu'tezile hak edilmeden elde edilen sevapları lütf olarak isimlendirir. Yine onlara göre, *tazim/saygı* ve *hürmet* yoluyla elde edilmeyen her sevap *ivaz/zararın tazmini* olarak adlandırılır. Dolayısıyla onlar açısından gerçek anlamda sevap, ancak *tazim* ve *hürmet* yoluyla elde edilir. Bu bağlamda *tazim* ve *hürmetten* maksat elbette, Allah'ın buyruklarına ve koyduğu sınırlara gösterilen *saygı* ve *hürmettir*.²⁹

Mu'tezile'nin insan-ı kâmil anlayışı, onların imamın/devlet başkanının sıfatlarına dair görüşlerinden de çıkarılabilir. Bu sıfatlardan bir kısmı, imamın siyasi yetkinliği ve yönetim becerisiyle ilgili, diğerleri ise faziletine dairdir. Biz bu bağlamda, konumuzla doğrudan ilgili olan imamın fazilet yönüne ilişkin sıfatlara değinmekle yetineceğiz. Onlara göre imam, *tevhit* ve *adalet* ilkeleriyle ilgili konuları iyi bilmesinin ve *müçtehit* olmasının yanında, *ileri derecede verâ sahibi* (*vere'anşediden*)/*şüpheli şeyler dâhilibütün günahlardan çekinme hali*, *sözüne güvenilen*, kendisine *güven duyulan* ve *itimat edilen*, *yiğit*, *cesur*, *kuvvetli*, *kararlı* ve *işlerinde azimli birisi* olmalıdır.³⁰ Bu özelliklerin onların insan-ı kâmilinde de bulunması gerektiği açıktır.

Onların ilk dört halifenin fazilet sıralamasıyla ilgili görüşleri de bize bu konuda ipucu vermektedir: Mu'tezile'ye göre din açısından en üstün olan, sevabı en çok olandır. Onların çoğunluğu, akıl yoluyla, kimin sevap bakımından üstün olduğunu bilmenin mümkün olmadığı, bunun ancak din yoluyla bilinebileceği görüşündedir. Mu'tezile içerisinde fazilet sıralamasında, ilk sırada Ehl-i sünnetin çıkarımlarına uygun olarak Hz. Ebu Bekir'i görenler olduğu gibi, Kadı Ebu Ali ve Ebu Haşim ve KâdîAbdülcebbar gibi Hz. Ali'yi ilk sırada görenler de vardır. Hz. Ali'nin ilk sırada olduğunu düşünenler, sadece onun,Ehl-i Beyt'ini ilim, takva, şecaat ve cömertlik gibi özelliklerin hepsini birden kendi şahsında bulundurduğu kanaatindedirler. Bu itibarla onlar, bu özelliklerin hepsini birden kendisinde bulunduran Hz. Ali'yi sahabenin en faziletlisi olarak görürler.³¹ Bu bakımdan onlar açısından rahatlıkla söz konusu niteliklerin insan-ı kâmilde de bulunması gerektiği sonucuna varılabilir.

SONUÇ

Mu'tezile kendisini *tevhit* ve *adalet ehli* olarak takdim ederken, Ehl-i sünnet ve diğerleri içerisinde yer alan muhalifler, onları bazen ehl-i bidat, bazen de cehennemi hak eden ehli dalalet olarak görmektedir. Hâlbuki Eş'arî'ninMu'tezile'nin *tevhit* anlayışıyla ilgili verdiği bilgilere baktığımızda, onların kelimenin tam anlamıyla muvahhit Müslümanlar oldukları anlaşılmaktadır. Biz, iman ve amel bütünlüğü konusunda son derece duyarlı olan ve bunu beş ilkelerinden birisi olarak telakki eden bir grubun cehennemi hak ettiğini düşünmenin insaf sınırlarını aşan bir tutum olduğu kanaatindeyiz. Bu durum bize muhaliflerin görüşlerini aktarırken ve onları eleştirirken bizzat onların kendi kaynaklarından elde edilen bilgilerin esas alınması gerektiğini açıkça göstermektedir. Bu itibarla biz onların insan-ı kâmil anlayışlarını bizzat kendi kaynaklarından hareketle sunmaya çalıştık.

Mutezile'nin insan-ı kâmil anlayışını en açık şekilde gösteren ölçütlerden birisi hiç şüphesiz onların iman anlayışlarıdır. Mu'tezile'ye göre, büyük günah işleyen, farzları hatta bazılarına göre nafileleri terk eden, ayrıca dinin ve aklın çirkin saydığı işlerde bulunan kimseler övgüyü hak etmedikleri için mümin ve müslim ismine layık görülmezler. Onlar kendilerinden derhal tövbe etmeleri beklenen ve fâsık nitelemesini hak eden kimselerdir. Bu tür kimseler iman ile küfür arasında orta bir konumda yer alırlar. Bu itibarla Mu'tezile'ye göre insan-ı kâmil olmanın asgari şartı, farzları yerine getirmek ve aklın ve dinin çirkin saydığı hususların tümünden kaçınmaktır. İnsan-ı kâmilin bu en alt düzeyinden peygamberlerin makamı olan en üst konuma ulaşmada ise temel alınan ölçü,daha çok sevap işlemiş olmaktır. Bir kimse söz konusu asgari şartı tamamladıktan sonra, ne kadar çok sevap işlerse o ölçüde insan-ı kâmil mertebelerinde yükselmeye doğru tırmanır. Hiç şüphesiz onlar açısından da bu mertebenin en yüksekinde peygamberler bulunur ve bu makam sadece Allah'ın dilediğine verdiği bir lütf olarak görülür. Bu genel ölçütün yanında, peygamberlerin dışında, insan-ı kâmilin en üst mertebesinde yer alan kimselerde ilim, takva, şecaat ve cesaret gibi özelliklerin hepsi birden bulunmalıdır. Mu'tezile'nin önemli bir kısmına göre, ashop içerisinde bu özelliklerin hepsini birden

²⁹A.g.e., 698-700.

³⁰A.g.e., 752.

³¹A.g.e., 767.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kendisinde bulunduran sadece Hz. Ali'dir. Bu yüzden onlar, Hz. Ali'yi ashabın en faziletlisi olarak görürler.

Sonuç olarak Mu'tezile'nin bakış açısından hareket edildiğinde, onların beş temel ilkesi çerçevesinde mümin ve mülüman ismini hak eden herkes, insan-ı kâmil vasfını hak eder. Bundan sonra ilave olarak kim ne kadar çok sevap işlerse o nispette insan-ı kâmilin üst basamaklarına doğru tırmanır ve nihayetinde en üst makam olan peygamberlerin makamına yakın bir konuma erişir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid, İrfan, *İslâm'da İ'tikadî Mezhepler ve Akaid Esasları*, Terc. M. Saim Yeprem, TDVY, Ankara 2011.

Aydınlı, Osman, "Mu'tezilî Anlayışta Zühd ve Takva", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, I, s. 10 (2003), 99-122.

Cürcânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf* (Mevâkıf Şerhi), çeviri: Ömer Türker, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2015.

el-Bağdâdî, Abdulkaahir, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. Ethem Ruhi Fığlalı, TDV, Ankara 1991.

el-Beyhakî, *Şuabü'l-îmân*, 1. Baskı, Riyad 2003.

el-Eş'arî, Ebu'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri* (Makâlâtü'l-İslâmiyyîn), Çev. M. Dalkılıç, Ö. Aydın, Kabcacı, Birinci Basım, İstanbul 2005.

el-Mâtürîdî, EbûMansûr, *Kitâbü't-Tevhîd Tercümesi*, Terc. Bekir Topaloğlu, İSAM, Ankara 2002.

er-Reyhâvî, Muhammed b. Süleyman el-Halebî, *Nuhbetü'l-Leâlî li-şerhi Bed'i'l-emâlî*. Hakikat Kitâbevi, İstanbul 1991.

İbnHanbel, *Müsned*, Beyrut 1991.

KâdîAbdülcebbar, *el-Muğnî* (et-Teklîf) thk. M. Ali en-Neccâr, A. en-Neccâr, Kahire 1963.

_____, *el-Muhtasar fî usûli'd-dîn*, (Resâilu'l-adlve't-tevhîd içinde), thk. Muhammed Ammara, Daru'l-Hilal, Kahire 1971.

_____, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, thk. Abdülkerim Osman, 3. baskı, Kahire 1996.

Mevsû'atü'tefâsîri'l-Mu'tezile, TefsîruEbi'l-Hasan er-Rummânî, Ed. Hudr Muhammed Nebhâ, Lübnan, 2007.

Mevsû'atü'tefâsîri'l-Mu'tezile, TefsîruEbi'l-Kâsım el-Ka'bî, Ed. Hudr Muhammed Nebhâ, Lübnan, 2007.

Özdemir, Metin, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", *Kelam Araştırmaları* 5:1 (2007), S.47-64.

_____, *Mu'tezile'nin Kur'an Müdafaası*, 2. Baskı, Endülüs Yayınları, İstanbul 2017.

Sinanoğlu, Abdülhamit, "Bazı Mu'tezile Bilginlerine Göre İnsan Tanımları", *Yüziüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 3 Yıl: 2000, s. 299-308.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

KUR'ÂN ÖĞRETİMİNDE SAHABE ÖRNEKLİĞİ

Cafer YERLİKAYA*

ÖZET

Kur'ân nazil olmaya başladığı andan itibaren ilahi kelamın icazı, manası, yazılması, okunması ve yaşanması Müslümanların her zaman en öncelikli konularından biri olmuştur. Kur'ân Müslümanların hayatının her anını dolduran, yollarını aydınlatan bir güneş gibi parlamış ve parlamaya da devam etmektedir.

Kur'ân'ın öğretiminde Resûlullah (s.a.s.) temel model, onu takip eden Ashâb ise bu örnekliğin yansımaları olmuştur. Bu hususta Onu ve Ashâb'ı'nı birbirinden ayırmak mümkün değildir. Peygamber (s.a.s.) gelen vahyi anında arkadaşlarına tebliğ ediyor, onlarda gelen ayet ve sureleri okuyor, yazıyor, ezberliyor, uyguluyor ve öğretiyorlardı. Okumak, ezberlemek, anlamak ve yaşamak Ashâb-ı Kirâm'ın en önemli özellikleri ve hayat düsturları olmuştur. Fakat Ashâb'ın Kur'ân'ı öğrenme, öğretme, anlama ve hayatlarına pratize etme hususunda, hepsi birbirinden farklı özellik, yaratılış ve kabiliyetlere sahip olduklarından dolayı bu meselelere yaklaşımları da aynı seviye ve düzeyde olamamıştır.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân'ın öğrenilmesinde bazı sahabilerin isimlerini özellikle zikretmesi onların bu alandaki üstün özelliklerinden ve kabiliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Kurrâ olan bu güzide sahabiler ile beraber diğer sahabiler, Kur'ân'ın daha sonraki nesillere aktarılmasında önderlik yapmışlardır.

Yapılacak bu tebliğle, Kur'ân öğretiminde ön plana çıkan Ashâb-ı Kirâm'ın Kur'ân'ı okuma, anlama, yaşama ve öğretimdeki örneklikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Kırâat, Sahabe, Örneklik, Rol Model, Kur'ân öğretimi

GİRİŞ

Kur'ân şüphesiz müminlerin rehberi ve hidayet kaynağıdır. Resûlullah, (s.a.s.) Kur'ân'ı en iyi anlayan, hayatında uygulayan, Allah'a en yakın bir kul olması ile diğer insanlarla mukayese edilemeyecek bir yol gösterici, rehber ve Allah'ın elçisidir. Ashâb-ı Kirâm ise Kur'ân ve Peygamber'in (s.a.s.) izinden yürümeye gayret göstermiş güzide insanlardır. Resûlullah'tan (s.a.s.) tevarüs ettikleri ve şahit oldukları bilgilerini büyük bir titizlik, hassasiyet ve ciddiyetle sonraki kuşaklara aktarmışlardır. Resûlullah'ın (s.a.s.): "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız hidayete erersiniz."¹ ifadesinin canlı bir örneği olmuşlardır. Onlar Kur'ân okuma ve öğrenmeyi sadece epistemolojik² olarak, bilgiyi elde etmek ve bilgiye sahip olmak için değil, bir anlama eylemi ve yaşam biçimi olarak kabullenmişlerdir.

Hız. Peygamber'in; (خيركم من تعلم القرآن و علمه) "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir."³ sözü Ashâb-ı Kirâm'ın hayat düsturları olmuştur. Kur'ân ayetlerini, okuma, ezberleme, anlama ve uygulamaya çalışmaları Peygamber'in (s.a.s.) rehberliğinde meydana gelmiştir. Peygamber (s.a.s.) ve Ashâb-ı Kirâm'ın hayatları birbirleriyle özdeşleştiklerinden, onların örnekliklerini Resûlullah'ın (s.a.s.) örnekliğinden ayırarak vermek neredeyse imkansızdır. Kur'ân'ı tilavet, kırâat, tefekkür, tedebbür, tezekkür, teakkul, tefakuh, yaşamak, öğrenmek ve öğretmek kavramları da Onların hayatında birbirinden ayrılması mümkün olmayan olgular olmuştur.⁴ Adeta Onların okuması; anlam, yaşam ve öğretim boyutlarıyla bir bütün oluşturmuştur. Bu sebepten Ashâb'ın Kur'ân ve sünnet ile münasebetlerini örnek/rol model olarak incelemek gerekirse bunun dört temel bölümde incelenmesi uygun olacaktır:

A-Kur'ân'ı Okuma Ve Ezberlemedeki Örneklikleri

* Öğretim Görevlisi, KSÜ İsmail Kurtul İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, (caferkyk@hotmail.com)

¹ el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, "Keşfu'l-Hafa", Tahk: Abdu'l-Hamid b. Ahmed b. Yusuf Hindavî, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000., I/381

² "Epistemoloji: Bilginin doğası, kaynağı, sınırları, doğruluğu, güvenilirliği, geçerliliği ile elde edilme ve aktarılma biçimlerini inceleme, araştırma ve sorgulamayı konu edinen disiplin."

³ el-Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, "Sahihu'l-Buharî", Dâru ibni'l-Kesir, Dımeşk, 1423., Kitâbu Fedâilu'l-Kur'ân, s.1283-1284, Hadis No:5027. Ayrıca bkz., et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, "Câmiu't-Tirmizî", thk. Muhammed b. Sâlihu'r-Râcihî, Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, Riyad, 1420., Fedâilu'l-Kur'ân, s.464, No:2907,

⁴ Ünal, Mehmet, "Kur'ân'ı İçselleştirme Biçimi Olarak Sahabe Tilaveti Biçimleri", "Kur'ân ve Sahabe Sempozyumu", Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2015., s.103-118

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

- B-Kur'ân'ın Manasını Anlamadaki Örneklikleri**
C-Kur'ân'ı Hayatlarında Uygulamadaki Örneklikleri
D-Kur'ân Öğretiminde Örneklikleri

"*Örnek ve model*" kelimesi sözlükte, birçok manada kullanılmakla birlikte; "durumu, davranışı ya da niteliği benimsenmeye değer kimse ya da şey. Bir kimseye huy ve davranış yönünden uymak, onu örnek olarak benimsemek." anlamlarına gelmektedir.⁵ Öğretim kelimesi ise, sözlükte; 1. Belli bir amaca göre gereken bilgileri verme işi, tedris, tedrisat, talim, 2. Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gereçleri sağlama ve kılavuzluk etme işi⁶ olarak tanımlanmıştır. Bu anlama göre, sunulacak tebliğde öğretim kavramı; Ashâb'ın, Kur'ân ve diğer ilimleri öğrenmesini ifade ederken, model kavramı ise; Onların davranış, durum, huy, hal ile örneklikleri ve ilmi tebliğ faaliyetleri manasını kapsamaktadır.

A-KUR'ÂN'I OKUMAK VE EZBERLEMEDEKİ ÖRNEKLİKLERİ

Hız. Peygamber (s.a.s.)'e vahyedilen sure ve ayetler sayıları kırka veya altmış beşe⁷ kadar çıkan vahiy katipleri tarafından anında yazılıyor ve ezberleniyordu.⁸ Vahye şahit olan sahabiler tarafından, gelen ilahi mesajlar ezberleniyor ve yazılıyor, duymayanlara aktararak diğerlerinin de öğrenmeleri sağlanıyordu. Bu eğitim ve öğretim/tedarüs, Mekke'de Dâru'l-Erkam, Medine'de ise Mescid-i Nebî'nin arkasındaki suffe kısmında icra ediliyordu. Sahabilerden bazıları, bizzat Resûlullah (s.a.s.) tarafından yetiştiriliyor,⁹ Sahabelerden bir kısmı, nazil olan surelerin hepsini veya bazı sureleri ezberlerken, Ashâb'tan bazıları da sureleri kısmî olarak öğreniyor, biri diğerinin ezberlemediğini hıfz ediyor ve ezberliyordu. Kur'ân'dan ezberi olmayan sahabe nerdeyse yok gibiydi.¹⁰ Kur'ân okumak, ezberlemek onlar için o dönemde eğitim ve öğretimlerinin en vazgeçilmez ilmi bir hadisesi olmuştur.

Ashâb'ın Kur'ân okumasını; "kırâat, anlama, yaşama ve öğretme" boyutlarıyla birlikte birbirinden ayırmadan düşünmek gerekir. Bunun aksini söylemek mümkün gözükmemektedir.¹¹

"*Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik.*"¹² (وَقَرَأْنَا فَرَقَانَهُ لِنُقَرِّأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مِثْلِ وَتَرْتِيبًا) Ayeti Kerime'den de anlaşılacağı üzere, Kur'ân'ın parça parça indirilmesi, onun hızının kolaylaşmasını ve ahkâmının anlaşılmasını kolaylaştırmıştır. Her insan gibi Ashâb-ı Kirâm'ın da birbirlerinden farklı yaratılış özelliklerine ve değişik kabiliyetlere sahip olmaları doğal bir hadisedir. Kur'ân öğretiminde de bazı sahabilerin ön plana çıkması bu mümtaz şahsiyetlerin, birtakım üstün özelliklerinden ve kabiliyetlerinden dolayıdır. Mesela; Resûlullah (s.a.s.): "Kur'ân'ı şu dört kimseden almız: Abdullah b. Mes'ûd'dan, Sâlim'den, Muâz ibn Cebel'den ve Ubeyy ibn Ka'b'dan"¹³ buyurmuştur. Yine Kur'ân'ı cem edecek kadar derin bir bilgiye sahip olan Ashâb hakkında Katâde, Enes ibn Mâlik'e: "Peygamber (s.a.s.)'in zamanında Kur'ân'ı cem' edenler kimlerdir?" diye sormuş, Enes de: "Dört kişidir; hepsi de Ensâr'dandır: Ubeyy ibn Ka'b, Muâz ibn Cebel, Zeyd ibn Sabit ve Ebû Zeyd," demiştir.¹⁴

Rivayetlerden anlaşıldığına göre, Kur'ân'ı bazı sahabilerin çok iyi bildiği, bu özellikleri ve kabiliyetleri ile temayüz ettiklerini, diğerlerinden ayırdıklarını söylemek mümkündür. Kur'ân öğretiminde sadece bu sahabiler değil, bunlarla birlikte başka sahabiler de aktif rol almışlardır.¹⁵

⁵ TDK, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998., "Örnek" c.II s.1737 ve "Model" maddeleri s.1573-1574

⁶ TDK, c.II, s.1719-1720

⁷ el-A'zami Muhammed Mustafa, "Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi", Terc.; Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011., s.106

⁸ Hamîdullah, Muhammed, "Kur'ân-ı Kerîm Tarihi", Çevr. Salih Tuğ, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000., s.45

⁹ Demircan, Adnan, "Asr-ı Saadet Dünyası Eğitimi ve Tebliği Hz. Peygamber", (Söylemez, M. Mahfuz, "İslam'ın Erken Döneminde Kur'ân Eğitimi") Siyer Yayınları, İstanbul, 2017., s.88. Ayrıca bkz., el-Kevserî, Muhammed Zâhid, "Makâlâtü'l-Kevserî", Kevserî Külliyyatı I, Çevr: Ebûbekir Sifil, Ravza Yayıncılık, İstanbul, 2014. s.140-141

¹⁰ Hamîdullah, "Kur'ân-ı Kerîm Tarihi", s.45. Ayrıca bkz., Hamîdullah, Muhammed, "İslam Müesseselerine Giriş", Çevr., İhsan Süreyya Sırma, Beyan Yayınları, İstanbul, 2003, "Caminin gelişim ve Fonksiyonu", Ayrıca bkz., el-Kevserî, s.143

¹¹ Ünal, Mehmet, A.g.e., s.103

¹² İsrâ: 17/106

¹³ Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, "Kitâbü Fedâilü'l-Kur'ân". Thk. Mervan el-Atiyye- Muhsin Harabe- Vefâ Tekiyyiddîn, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, Trhs., s.372, el-Buhari, Kitâbu Fedâilü'l-Kur'ân, s.1278-1280, Hadis No:4999, 5002

¹⁴ Ebû Ubeyd, A.g.e., s.373. Ayrıca bkz., el-Buhari, Kitâbu Fedâilü'l-Kur'ân, s.1278-1279, Hadis No:5003

¹⁵ el-A'zami, A.g.e., s.97-100

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Resûlullah, (s.a.s.) Ashâb-ı Kirâm'ı Kur'ân okumaktan dolayı sayılamayacak derecede lütuflara ve sevaplara erişeceklerini kendilerine müjdelemiştir. O, Kur'ân okumaya Ashâb'ını teşvik için şöyle demiştir: **“Kim, Allah'ın kitabından tek bir harf okuyacak olursa bir haseneden on katına kadar karşılığı vardır. Ben “Elif Lam Mim” bir harftir demiyorum. Elif bir harftir, lam bir harftir ve mim bir harftir diyorum.**”¹⁶ Resûlullah'ın (s.a.s.) bu ve buna benzer okumaya, teşvik edici sözlerinden dolayı birçok sahabe, Kur'ân okumayı kendilerine adet edinmiş, kendilerine özel okuma şekilleri ve metotları belirlemiştir.¹⁷ Peygamber (s.a.s.) ise, Kur'ân'ın hakkıyla okunamayacağı ve mesajın hakkıyla anlaşılamayacağı ihtimalinden dolayı, Kur'ân'ın üç günden az bir sürede hatmedilmesini uygun görmemiş, en az bir hafta, en fazla bir ay gibi bir sürede bitirilmesini tavsiye etmiştir.¹⁸ Sahabeden bazıları sabah namazında yedi uzun sûreyi okuyarak kıldırılmayı adet edinmiş,¹⁹ Osman (r.a.) ve Temim ed-Dârî (r.a.) gibi Ashâb'tan bazılarının ise Kur'ân'ı tek rekâta veya iki rekatta hatim ettikleri rivayet edilmiştir.²⁰

Burada şu hususa da dikkat etmek yerinde olacaktır. Kur'ân'ın lafzî kırâati/tilaveti ile manası arasında, fonetik sesler ve işaretler yönüyle sıkı ilişki olduğu bilinen bir durumdur. Sesler ve harfler anlama vasıtasını oluşturan birtakım sembollerdir. Ses ve işaret olmadan normal bir insanın, mahiyeti ancak Allah ve Resulü tarafından bilinen vahyi anlaması mümkün değildir. Vahyin anlaşılabilir olması için mesajın ses ve harf kimliğine girerek beşerî bir kimliğe bürünmesi gerekmektedir. Bundan dolayı yüce Allah Kur'ân da: (**إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ**) **“Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.**”²¹ buyurmaktadır. Mahiyeti bilinmeyen ilahi mesaj beşerin konuşup, okuduğu, yazdığı ve anladığı bir formata sokulmuş olmaktadır. Kendileri Arap olan Ashâb-ı Kirâm, Arapça ses ve harf sembolleriyle vahyedilen Kur'ân'ı, Mekke döneminden itibaren kırâat, yazı, hıfz ve anlama yoluyla hayatlarında uygulamış, sonraki nesillere ise bu faaliyet ve davranışları **“rol model”** olmuştur.

Kur'ân'ın lafzi ve literal olarak okunması, kırâat ilminin ortaya çıkmasına zemin sağlamış, Peygamber'in (s.a.s.) arkadaşları ve Tâbiîn nesli ilahi kelamın tilavet ve kırâat yönüne de büyük önem vermişlerdir. Peygamber (s.a.s.) Kur'ân okuyuşunda da Ashâb'a örnek olmuştur. Enes b. Mâlik'ten rivayet edildiğine göre: “Peygamber (s.a.s.), uzatılması gereken harfleri uzatırdı.” Yine Enes b. Malik'e Peygamber'in okuyuşu sorulduğunda: “Peygamber'in okuyuşu, uzatılacak harfleri uzun okurdu” dedi. Sonra Enes örnek olarak; “Bismi'l-lâhi'r-rahmâni'r-rahîm” i okudu da “Peygamber; Bismi'l-lâh'ı uzatır, er-Rahmân'ı uzatır ve er-Rahîm'i uzatırdı” dedi. Yine Ümmü Seleme'ye Resûlullah (s.a.s.)'ın kıldığı namazlardaki okuyuşu sorulduğunda onu tarif etti ve dedi ki: **“Açıkça ve harf harf okurdu.**”²²

Resûlullah'ın (s.a.s.) Kur'ân okuması, edası ve tilavet kuralları Ashâb tarafından muhafaza edilerek ezberlenmiş ve kayıt altına alınmıştır. Peygamber'in (s.a.s.) okuyuşta med, tertîl, vakıf, ibtida, idgâm, nakil ve imale gibi birtakım uygulamalarını arkadaşları öğrenmiş, kendilerinden sonrakilere naklederek “usûl-ü kırâat”ın tedvinine zemin hazırlamışlardır. Daha sonraki nesiller kendilerine rivayet edilen bu usul-ü korumuşlar, bu ilmi daha sonra tedvin etmişlerdir. Ashâb ve onların talebesi Tâbiîn nesli, Kur'ân'ın muhafazasında ümmete, kitabet, ezber ve mukabele uygulamalarıyla rol model olmuşlardır. Ashâb-ı Kirâm'ın ve daha sonraki nesillerin Kur'ân'ın lafzi ve literal okuyuşuna ehemmiyet vermeleri metnin sağlam ve güvenilir bir şekilde korunmasını sağlamıştır. Bu okuma çabaları ise, kırâat ilminde usul ve kaidelerin belirlenmesine yardımcı olmuştur. Kur'ân'ın bu şekilde okunması ve nakledilmesi diğer ilahi kitapların başına gelen tahribatlardan kelimullah'ı korumuştur.²³ Mevcut Kur'ân metninin bu kadar sağlam ve güvenilir bir şekilde gelmesi, kırâat ilmi, kurrâ sahabe ve

¹⁶ **et-Tirmizî**, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, **“Câmiu't-Tirmizî”**, thk. Muhammed b. Sâlihu'r-Râcihî, Beytül-Efkârî'd-Düveliyye, Riyad, 1420., Fedâilu'l-Kur'ân, s.465, No:2910

¹⁷ el-Kevserî, A.g.e., s.142

¹⁸ el-Buhari, Kitâbu Fedâilu'l-Kur'ân, s.1288-1289. Ayrıca bkz., et-Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, s.470-471

¹⁹ **“es-Seb'u't-Tivâl: Bakara, Ali İmran, Nisa, Maide, En'am, A'raf, Enfal ve Tevbe sureleridir.”**

²⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., **İmam Gazali, “İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn”**, Terc. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 2016., s.843-845., Ayrıca bkz., el-Kevserî, s.142

²¹ Yusuf :12/ 2

²² et-Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'ân, s.466, Hadis No: 2923, Ayrıca bkz., Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, “Sünen-i Ebî Dâvûd”, thk. Muhammed b. Sâlihu'r-Râcihî, Beytül-Efkârî'd-Düveliyye, Riyad, 1420., Salat:17

“Kütüb-i Sitte'de vb. birçok hadis rivayeti mevcuttur. Geniş bilgi için bakılabilir.”

²³ **Çetin**, Abdurrahman, **“Kur'ân Okuma Esasları”**, Emin Yayınları, Bursa, 2009., bkz., s.127

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

alimler sayesinde meydana gelmiştir. Kırâat ilmi; Lügat, Sarf, Nahiv, Tefsir, Fıkıh gibi ilimlerin temel dayanağı olmuş ve birçok ilim dalı, hüccet ve delillerini orada aramıştır.

Ashâb-ı Kirâm, Kur'ân'ın öğretilmesi, nakledilmesi ve okunmasında eşi görülmemiş bir fedakârlık, aşk ve gayret göstermişlerdir. Vahiy gelmeye başladığı andan itibaren, Kur'ân'ın ilk öğretmenleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Mekke'de, Abdullah b. Mesud, Habbab b. Eret gibi sahabiler Kur'ân öğretiminde öne çıkarken, Medine'ye öğretmen olarak görevlendirilen Mus'ab b. Umeyr, Yemen'e kadı ve öğretmen olarak gönderilen Ebû Musa el-Eş'ari ve Şam'da ise Ebû'd-Derdâ, dikkat çeken isimlerdir.²⁴ Bu sahabiler sadece Kur'ân öğretmiyorlar, bunun dışında Resûlullah'dan (s.a.s.) öğrendikleri bilgi ve birikimlerini diğer arkadaşlarına ve uzak yerlere ulaştırıyorlardı. Yukarıdaki isimlerin dışında Suffe'de 400 veya 900'a yakın talebe yetiştirilmiş, bunlar öğretmen olarak birçok yerlere görevlendirilmişlerdir. Burada hafız olarak yetişen sahabilerden bazıları şunlardır: Muaz b. Cebel, Ubade b. Sabit, Ubeyy b. Ka'b, Ebû'd-Derdâ, Ebû Eyyub el-Ensârî, Zeyd b. Sabit, Ebû Zeyd (Kays b. Seken), Hz. Osman, Temim ed-Dâr, Mücemi b. Cariye, Talha b. Ubeydullah, Sad b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Mesud, Huzeyfe b. el-Yeman, Mevla Salim, Ebû Hureyre, Abdullah b. Saib, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Zübeyr, Hz. Aişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme, Fudeyla b. Ubeyd, Mesleme b. Muhalled, Ukbe b. Amir, Ebû Musa el-Eş'ari, Sad b. Ubeyd, Ummu Varaka.²⁵ Suffe denilen bu sade, basit ve mütevazı mekanda baş öğretmen olarak Nebî, (a.s.) vahyi hayatıyla pratize ve sözleriyle de rehberlik ederek, sahabeye Kur'ân öğretmiş, onlara örnek ve rol model olmuştur.

B-KUR'ÂN'IN MANASINI ANLAMAK

Kur'ân'ın tilaveti ve kırâati, ilahî kelâmın lafzî olarak okunmasını ifade eden kavramlardır. Tilavet ve kırâat arasında ince anlam farklılığı olmakla birlikte bu iki kavram okuma anlamında birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Tilavet; “**t-l-v**” (ت ل و = تلاوة) kökünden, uymak, tabî olmak izlemek, peşi sıra gelmek, yapmak birbirini takip etmek; anlamına geldiği gibi Allah'ın kitabına has olmak üzere okuma/kırâat anlamında da kullanılmıştır.²⁶ Kırâat kelimesi, (قَرَأَ) Sülasî Mücerred fiilinden türemiştir. Bir diğer mastarı da “**Kur'ân**” (قرآن) dır. Sureleri içerisine toplayandır/kitaptır. Kur'ân'ın manası, cem etmek manasınadır. “**İnne aleynâ cem'ahû ve kur'ânehû**”²⁷ ayeti kerimesinde ise “**kur'ânehû**” (قرآنه) kelimesi “**kırâetehû**” (قراءته) şeklinde açıklanmıştır.²⁸ Kur'ân sözcüğü, cem etmek ve kırâat etmek anlamlarına gelmektedir.

Ashâb-ı Kirâm'ın, “*Kur'ân'ı kırâati veya tilaveti*” şeklindeki bir ifade sözlük olarak, her ne kadar manayı anlamakla ilgili bir yönü bulunmasa da lafzî okuyuşla birlikte manayı anlamayı da içerisinde barındırmaktadır. Çünkü vahyin indirilmesine sebep olan/esbâb-ı nüzul çoğu kez Arap olan Ashâb'ın kendileri olmakta, Arapça olarak gelen ilahî mesajı tilavet ettiklerinde ise, Kur'ân'ı anlamamaları mümkün gözükmemektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok ayet Müslümanları Tefekkür²⁹, Tezekkür,³⁰ Tedebbür³¹ ve Teakkul³² gibi kavramlarla düşünmeye ve anlamaya teşvik etmektedir. Mesela, aşağıdaki ayetlerde geçen düşünmeyle ilgili benzer ifadeler, Kur'ân'da birçok yerde geçmektedir.

“...*Hâlâ buna aklınız ermeyecek mi?*”³³

“...*Ancak alimlerden başkası bunlara akıl erdirmez.*”³⁴

“...*De ki: "Hamd Allah'ındır." Hayır, onların çoğu akıl etmiyorlar.*”³⁵

²⁴ el-A'zamî, A.g.e., s.97-100, Ayrıca bkz., TDVA, “Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi”, İstanbul, 1999., “Habbab b. Eret, c.14 s.554, Abdullah b. Mesûd, c.1 s.114, Musab b. Umeyr, c.31, s.226 maddeleri”

²⁵ el-A'zamî, A.g.e., s.98, 101-102, Ayrıca bkz., Söylemez, M. Mahfuz, “İslam'ın Erken Döneminde Kur'ân Eğitimi”, s.88-89

²⁶ İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, “*Lisânü'l-Arap*”, Darü'l-Meârif, Kahire, h.1414., c.I, s.443-445.

²⁷ Kıyame :75/17

²⁸ Lisânü'l-Arap, c.V, s.3563

²⁹ Ali İmran:3/191, Bakara:2/192

³⁰ Müminûn:23/85

³¹ Muhammed: 47/24

³² Ali İmran:3/,190

³³ Kasas: 28/60

³⁴ Ankebut: 29/43

³⁵ Ankebut: 29/63

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

“...Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz.”³⁶

Ayetlerde vurgulanan tefekkür, teakkül, tezekkür gibi kavramların, aralarında ince mana ayrılıkları olmasıyla birlikte, düşünmeyi ve akıl etmeyi müminlere hatırlatmaktadır.³⁷ Kendileri Arap olan şiir ve edebiyatın tüm inceliklerini bilen bir toplumun, Arapça olarak indirilen³⁸ ilahi kelamın manasını bilmemesi ve onun mesajını anlamaması gibi bir ihtimal, uzak gözükmemektedir.

Ashâb-ı Kirâm'a göre Kur'ân'ı okumada asıl olan, sadece okumak ve anlamak da değil emir buyurulan ilahi fermana göre yaşamaktır.³⁹ Onların bu şekildeki okuma, anlama ve yaşama çabaları öncelikle Resûlullah (s.a.s.)'i örnek almaları ve O'nun yolundan giderek O'na benzeme çabaları olarak ifade edilebilir. Bu çaba ve gayretlerin tabii bir sonucu olarak, kendileri de örnek insan haline gelmiş, kendilerinden sonraki kuşaklara örnek/model insan olmuşlardır. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ı öğretmede bazı sahabilerin ismini özellikle zikretmesi, onların bu işteki uzmanlık, yetenek ve kabiliyetlerini ortaya koymakla beraber, Kur'ân'ı iyi anlayıp yaşamalarıyla da ilişkilidir.⁴⁰ Aşağıdaki Kur'ân ayetlerini, okuyarak anlayan ve kavrayan Ashâb'ın, Resûlullah'ı (s.a.s.) kendilerine örnek almasından, Kur'ân hakkında asla şüpheye düşmeden ve sarsılmaz bir iman ile inanmalarından başka bir şey düşünülmesi mümkün değildir.

“Andolsun ki, Resûlullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'tı çok zikredener için güzel bir örnektir.”⁴¹ “O kitap (Kur'an); onda asla şüphe yoktur. O, müttakiler (sakınanlar ve arınmak isteyenler) için bir yol göstericidir.”⁴² “Ey iman edenler! Allah'a, Peygamberine, Peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği kitaba iman (da sebat) ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapmıştır.”⁴³

Ashâb-ı Kirâm Kur'ân okurken, kırâatlerinde birtakım özellikleriyle ön plana çıkıyorlardı. Onlar Kur'ân okurken, Allah ve Resûlünün tavsiyelerine uyarak;

- Kur'ân-ı tertîl ile okuyor ve manalarını kavrayarak içselleştiriyorlardı.
- Onlar Kur'ân-ı okurken ağlıyor ve hüznü okuyorlardı.
- Bazı ayet ve sureleri tekrar tekrar okuyorlardı.
- Kur'ân'ı hayatlarına tatbik etmeye çalışıyorlardı.
- Kur'ân'ı açıktan ve güzel sesle okuyorlardı.
- Kur'ân okuduklarında Melekler onları dinlemeye geliyordu.
- Kur'ân'dan öğrendiklerini hayatlarına tatbik etmeden diğer ayetleri öğrenmiyorlardı.⁴⁴

Ashâb'ın bu okuma ve anlama gayretleri ilk kırâat ve tefsir hareketlerinin temelini oluştururken, kendilerinden sonra gelecek olan kuşaklara da model oluyorlardı. Abdullah b. Mesud, Ubey b. K'ab, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Abbas, Ebû Musa el-Eş'ari ve diğer birçok sahabe Tâbiîn neslinin hocalıklarını yapmış, onlara ve onlardan sonra gelenlere de öğretmen ve örnek olmuşlardır.⁴⁵ Mekke, Medine, Basra, Kûfe, Şam, gibi ilim merkezleri ve ekollerinin oluşmasını sağlamışlardır. Onların Kur'ân lafzının okunmasında yapmış oldukları çabalar kırâat ilminin, anlama faaliyetindeki gayretleri tefsir ilminin temelini oluşturmuştur. Bu iki ilimle beraber hadis ilmi ise alet ilmi olan Arapça gramer kaidelerinin, dil ve lügat çalışmalarının kaynağını oluşturmuştur. Bu alanda da Basra ve Kûfe gibi ilim ekollerinin doğmasına sebep olmuşlardır. Ashâb'ın çaba ve gayretleriyle yapmış oldukları bu üstün hizmetler, sahih şekilde dinin bizlere ulaşmasını sağlamış, kendilerini ise kıyamete kadar anılan, örnek şahsiyetler haline getirmiştir. İnsanlık, onların bu üstün örnek davranışları sayesinde, İslam medeniyetinin eşsiz aydınlığıyla tanışma şansına erişmiştir.

³⁶ Bakara: 2/219

³⁷ Ünal, Kur'ân ve Sahabe, s.106

³⁸ Yusuf: 12/2

³⁹ Ünal, Kur'ân ve Sahabe, s.108-110

⁴⁰ el-Buhari, Kitâbu Fedâilu'l-Kur'ân, s.1278-1280, Hadis No:4999, 5003

⁴¹ Ahzab:21

⁴² Bakara :2

⁴³ Nisa :136

⁴⁴ Buhari, Fedâilu'l-Kur'ân, Bab:15. Ayrıca bkz., İhya, Terc. Ali Arslan, s.843-855. Ayrıca bkz., Ünal, s.103-118

⁴⁵ Cerrahoğlu, İsmail, “Tefsir Tarihi”, Fecri Yayınları, Ankara, 2014., s.57-73

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

C-KUR'ÂN'I HAYATLARINDA UYGULAMAK

Ashâb-ı Kirâm'ın İslam'ı uygulamada örnek ve rehber aldığı iki temel kaynak Kur'ân ve Sünnettir. Yüce Allah Kur'ân'da iman ile salih ameli her zaman birlikte zikretmiş⁴⁶, inancın bir aksiyonu olarak ameli imandan sonra emretmiştir⁴⁷. Resûlullah, cihad, namaz, haya ve zekât⁴⁸ gibi ibadetlerin imandan olduğunu bu ibadetlerin imanın bir tezahürü olduğunu bildirmiştir. Ayet ve hadislerdeki uyarı ve tavsiyeler, amelin imandan bir parça olduğu fikri ve inancını ortaya çıkarmış, bu konu İslam alimleri arasında uzun tartışmalara ve fikir ayrılıklarına neden olmuştur.⁴⁹ Allah'ın emirleri ve Resûlullah'ın (s.a.s.) uygulamalardaki örnekliliğini görerek öğrenen ve yaşayan Ashâb, Kur'ân ve sünneti hayatlarına uygulayarak, asrı saadet denilen çok mümtaz bir dönemi meydana getirmiş, insanlığa nasıl yaşanması hususunda model olmuşlardır.

Ashâb-ı Kirâm'ı okuma, anlama ve yaşamada diğer insanlardan farklı kılan şey, vahye şahit olmaları ve bunun uygulama örneğini bizzat Resûlullah'ın (s.a.s.) hayatında görmeleri ve tatbik etmeleridir. Ashâb-ı Kirâm, Kur'ân ve vahiy olgusunda "Allah-Cebrail-Muhammed-Ashâb" zincirinin dördüncü halkasıdır. Şayet bu güzide nesil olmasa ve yetişmese, Peygamber (a.s.)'in eğitiminden geçmeseydi, yaşanılmış ve yaşanılacak bir Kur'ân geleneği, insan modeli ve İslam Medeniyeti diye bir medeniyet meydana gelmeyecek, insanlık iflas edecekti.⁵⁰

Onlar çoğu zaman Hz. Peygamber ile ilgili şeyleri sorarak araştırıyor,⁵¹ onu takip ediyor, izliyor ve öğrendiklerini anında pratize ediyorlardı. Sahabe hayatlarını Kur'ân ve Resûlullah (s.a.s.)'in pratiğinde şekillendirirken onlar bu özellikleriyle de yine birbirlerinden ayrılıyorlardı. Bazısı Resûlullah'ın (s.a.s.) yaptığını sorgulamadan aynen taklit ederken,⁵² bazısı da bunu niçin yaptığını sorgulayarak sebebini araştırıyor,⁵³ daha sonra tatbik ediyordu. Diğer bir kısmı da ayetleri yaşamadan diğerine geçmiyordu. Bu özellikleri ile temayüz etmiş Ashâb arasında önemli şahsiyetler vardı. İmam Malik'in Muvatta adlı eserinde belirttiğine göre Abdullah b. Ömer Bakara sûresini sekiz yılda öğrendi.⁵⁴ Abdullah b. Mes'ûd: "Bize Kur'ân'ın lafzını ezberlemek zor, onunla amel etmek ise kolay gelirdi; bizden sonrakilere ise Kur'ân'ı ezberlemek kolay, onunla amel etmek zor gelmektedir."⁵⁵ Hz. Aişe'ye (r.a.) O'nun ahlakından sorduklarında, "Siz hiç Kur'ân okumadınız mı? O'nun ahlakı Kur'ân'dı." demiştir.⁵⁶ Burada şu tespiti de yapmak lazım; onların ayetleri bu şekilde okuma, öğrenme, içselleştirme ve pratize etmelerini, ayetlerin tencimen gelmesi de kolaylaştırmıştır. **"Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (âyet âyet, sûre sûre) ayırdık ve onu peyderpey indirdik."**⁵⁷ ayeti bu durumu izah etmektedir.

İbn Mesûd (r.a) Kur'ân'ın ahkamı ile amel etmeyenleri tenkit ederek şöyle demiştir: "Kur'ân insanlara onunla amel etmeleri için nâzil oldu. İlk insanlar ise, Kur'an'ı amel etmek için okudular. Sizin herhangi biriniz ise, Kur'an'ı başından sonuna kadar okur, tek bir harfini dahi bırakmaz. Oysa onunla amel etmeyi tamamen terketmiştir".⁵⁸ İmam Gazali "İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn" de, Kur'ân okumanın nasıl olması gerektiği ile ilgili ayet, hadis ve sahabe örnekleri vererek konuyu genişçe izah etmiştir. O lafzi okumaya takılarak mahreçler/telaffuz ile fazla meşgul olmayı hoş karşılamamaktadır. Anlamak ve yaşamamanın gerekliliği üzerinde durmakta, anlamını bilmeden fazla okumanın Kur'ân'ın maksudından uzaklaşmak olduğunu ifade etmektedir.⁵⁹ Mesela İbn Abbas'tan (r.a.): "Mânâsını düşünerek Zilzâl ve Karia sûrelerini okumak Bakara ve Ali İmrân sûrelerini hızlı bir şekilde

⁴⁶ Nisa: 4/124, Şura: 42/22-23, Casiye: 45/21, 30

⁴⁷ Bakara: 2/25, 82, 277, Nisa: 4/57, 172, 175, Mümin: 40/58

⁴⁸ Buhari, Kitabu'l-İman, Bab:15, Bab:26, Bab:30, Bab:34

⁴⁹ Neseî, Ömer, "İslam İnancının Temelleri Akaid", Bayrak Yayınları, İstanbul, 1995., s.70-72

⁵⁰ Kılıç, Sadık, "Kur'ân'da Sahabe'nin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları", "Kur'ân ve Sahabe Sempozyumu", Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, Sivas, 2015., s.28

⁵¹ el-A'zamî, Kur'ân Tarihi, s.98

⁵² Erul, Bünyamin, "Sahabenin Sünnet Anlayışı", Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004., s.151-170

⁵³ Erul, A.g.e., s.254-256

⁵⁴ İmam Malik, "Muvatta", Çevr. Ahmet Büyükpınar, Beyan Yayınları, 1994. "Kitabu'l-Kur'ân bölümü"

⁵⁵ Şahin, Hatice, "İslam Kültür Tarihinde 'Kur'ân Hıfzı' Geleneği Ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011., s.30

⁵⁶ Kandehlevi, Muhammed Yusuf, Hayatu's-Sahabe, Akçağ Yayınları, İstanbul, 1997. "Peygamber'in Ahlakı"

⁵⁷ İsrâ: 17/106

⁵⁸ Gazalî, Terc. Ali Arslan, c.I. s.840

⁵⁹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Gazalî, Terc. Ali Arslan, c.I, Kur'ân Okumanın Adabı, s.832-856

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

okumaktan bence daha sevimlidir”⁶⁰ şeklindeki rivayet, bu durumu izah açısından gerçekten dikkat çekicidir.

Ashâb-ı Kirâm'ın, Kur'ân ve bizatihi Resûlullah'ın (s.a.s.) uygulamalarını yaşamaya çalışmaları ve gayretleri, zühd hayatını ortaya çıkarmış, daha sonraki dönemlerde ise bu hayat tarzı tasavvuf ilminin şekillenmesine sebep olmuştur.

Ashâb-ı Kirâm hakkında yüce Allah'ın (c.c.); “*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...*”⁶¹ buyurması Ashâb'ın Allah katında derecesinin ne kadar yüksek olduğunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Burada Allah bu mümtaz topluluğun hayırlı ve örnek bir topluluk olduğunu vurgularken, bu topluluğun en önemli vasfının iyiliği emir ve kötülükten nehiy olduğunu da bildirmektedir. Kur'ân'ın tilavetini/okumasını, anlam ve yaşam boyutlarıyla, Onların Kur'ân'ı anlama ve uygulamalarını ise Resûlullah'ın (s.a.s.)'ın hayatı ve örnekliliği ile birlikte değerlendirmek gerekir.⁶² Çünkü onları şekillendiren ve kâmil insan modeline sokan Allah ve O'nun Resûlü olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde Ashâb'ın önemli özellikleri vurgulanarak, övülmüştür. Allah'ın övdüğü bir topluluğun davranışları kendilerinden sonra gelen kuşaklar için model olurken, beşer olmaları hasebiyle de zaman zaman hata ve yanlışla düşmüşler bundan dolayı da yerilmişlerdir.⁶³ Onların olumlu ve olumsuz davranışları her haliyle kendilerinden sonraki kuşaklara neyi yapmaları ve yapmamaları açısından örnek teşkil etmiş ve olmaya da devam edecektir.

D-KUR'ÂN ÖĞRETİMİNDE ÖRNEKLİKLERİ

Mekke'de İlk vahiy gelmeye başladığı andan itibaren oradaki eğitim ve öğretim faaliyetlerinin Kur'ân'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi temeli üzerinden yapıldığı söylenebilir. Resûlullah (s.a.s.) ve Ashâb-ı Kirâm'ın Kur'ân öğretimlerini, Mekke ve Medine dönemi olarak iki bölüme ayırmak yerinde olacaktır. Resûlullah (s.a.s.) ve Ashâb, her iki dönem de öğretim konusunda kendine has öğrenme ve öğretme metotlarını geliştirmiş, sahabe her hâlükârda bu faaliyetlerden geri durmamışlardır.⁶⁴

İlk vahye muhatap olan Arap toplumunda, bir şeyi öğrenme ve öğretme söz konusu olduğunda, ezberleme ve az da olsa yazma geleneğinden bahsedilir. Genelde ise ezberleme yöntemi ile öğrenme, kitabet ile öğrenmenin önüne geçen bir durumdur. Bu durum Kur'ân öğretimi için de aynen geçerliydi. İlk Vahiy geldiğinde, Resûlullah, (s.a.s.) Ebûbekir'e (r.a.) Kur'ân okuyarak onu İslama davet etmiştir.⁶⁵ Müslüman olan Ebûbekir, Osman b. Affan, Abdurrahman b. Avf, Zübeyr b. Avvam ve Sa'd b. Ebî Vakkas'ı Resûlullah'a (s.a.s.) getirmiş, onlar da dinledikleri ayetlerden sonra Müslüman olmuşlardır.⁶⁶ Mekke'de ilk inen ayetlerden sonra Ashâb arasında öğretim faaliyeti, genellikle şifahi olarak okuma ve ezberleme şeklindeydi. Bu dönemlerde gelen vahyin ilk kitabedinin ne zaman yapıldığı ile ilgili elde ciddi bir argüman bulunmamakla birlikte, Habbab b. Eret'in, Hz. Ömer'in kız kardeşine ve eşi Said b. Zeyd'e yazılı metinden Kur'ân öğretmesi olayı, konuya ışık tutması bakımından önemli bir rivayettir.⁶⁷

Daha Mekke'de iken öğretim faaliyetlerinde ilk öğretmen Abdullah b. Mesud, Medine'de ise Musab b. Umeyr olmuştur.⁶⁸ Sahabeye, Mekke'de yapılan bütün baskı, zulüm ve işkenceye rağmen öğretim faaliyetleri gizlice Dar-ı Erkam gibi, bazı müminlerin evlerinde ve تنها yerlerde devam etti. Burada şu hususu da belirtmek gerekir ki; İslam öncesi dönemden itibaren Araplar da ezberleme geleneği çok güçlü bir öğrenim metoduydu.

Ashâb Kur'ân'ı okuyor ve öğreniyor, bunu yaparken de Kur'ân'ı belirli hiziplere ayırarak yapıyorlardı.⁶⁹ Hz. Osman cuma gecesi Bakara suresinden-Maide suresinin sonuna kadar okuyor, cumartesi gecesi En'am-Hud sureleri arasını okuyor, pazar gecesi Yusuf-Meryem surelerini, pazartesi

⁶⁰ Gazalî, Terc. Ali Arslan, c.I. s.847

⁶¹ Ali İmran:3/110

⁶² Ahzâb: 33/21

⁶³ Kılıç, Sadık, A.g.e., s.54-58

⁶⁴ el-A'zamî, A.g.e., s.95

⁶⁵ el-A'zamî, A.g.e., s.95

⁶⁶ el-A'zamî, A.g.e., s.95

⁶⁷ Hamidullah, “Kur'ân'ı Kerim Tarihi”, s.41-42

⁶⁸ el-A'zamî, A.g.e., s.97

⁶⁹ Gazalî, Ali Arslan, c.I, s.845

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gecesi Taha-Kasas arasını, çarşamba gecesi Zümer-Rahman surelerini okuyordu. İbn Mesud ise Osman (r.a.)'ın tertibinden başka bir şekilde Kur'ân'ı bölümlere ayırarak her gece bir kısmını okuyarak hatmediyordu.⁷⁰ Mekke'de Kur'ân öğretimi, Medine'ye hicret edinceye kadar gelen vahyin okunması, ezberlenmesi ve yazılması şeklinde devam etmiştir.

Medine'ye hicret edildiğinde Zeyd b. Sabit Resûlullah'a (s.a.s.) takdim edilmiş, Zeyd de o sıralarda on altı sure ezberlemiş 11 yaşında bir çocuktur. Nebi (a.s.) Medine'ye vardığında yerleri olmayan Müslümanlara yiyecekleri, barınacakları ve okuma-yazma öğretebileceği Suffe'yi Mescidinin bir bölümünde kurarak faaliyete geçirdi.⁷¹ Buradaki öğretim faaliyetleri ile ilgili bazı rivayetleri vermek, Suffe'nin fonksiyonunu bilmek açısından konuya açıklık getirecektir. "Peygamber (s.a.s.) Kur'ân'ı tebliğ ederken, Abdullah b. Said b. As, Ubade b. Samit ve Ubeyy b. Ka'b gibi diğerleri okuma ve yazmanın esaslarını öğretiyordu." Çok Sayıda sahabenin naklettiğine göre; "Peygamber şöyle şöyle sureleri, aralarında Ubeyy b. Ka'b, Abdullah b. Selam, Hişam b. Hakîm, Ömer b. Hattab ve İbn Mesud gibi tanınmış şahısların da bulunduğu sahabelere şahsen okumuştur." Yine Nebi (a.s.): "Resûlullah (s.a.s.) Suffe'de öğretim alanların derecesini keşfetmek için onları sorgulardı." Resûlullah'a (s.a.s.) vahiy geldiğinde: "Peygamber (a.s.) vahiy alır almaz son ayetleri ashabından tüm erkeklere okumayı ve onlara okuduktan sonra da ayrı bir toplantıda kadınlara okumayı adet edinmişti." Osman b. Ebî'l-As gibi bazı sahabe Peygamber'i (a.s.) bulamadığında bilenleri araştırırdı. "Osman b. Ebî'l-As düzenli olarak Peygamber'den Kur'ân öğrenmeye çalışırdı ve O'nu bulamazsa Ebûbekir'e müracaat ederdi."⁷²

Rivayetler, Medine'de de eğitimin Kur'ân merkezli olduğunu bize göstermektedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) onları sorgulaması öğretimde hem bir örneklik oluşturuyor hem de onların öğretimine katkı sağlıyordu. Mekke'de iken tek lehçe olarak kureyş lehçesi varken, Medine'de ise farklı lehçeler ortaya çıkmıştır. Farklı kabile üyelerine Kur'ân öğretimi, özellikle de yaşlı olanlara zor olacağından dolayı Peygamber, kolaylık getirmek için Kur'ân'ı kendi lehçelerine göre öğretti.⁷³ Ayrıca Zeyd b. Sabit örneğindeki gibi bazı sahabeler ise yabancı dil eğitimi ile de meşgul olmuşlardır. Zeyd'in 17-18 günde bir dil öğrendiği rivayet edilmektedir.⁷⁴

Ashâb'tan Ebû'd-Derda'nın şu rivayeti ise daha sonraki dönemlerde Kur'ân öğretiminin geldiği aşama ve nasıl yapıldığına örnek olması bakımından dikkat çekicidir : "Kur'ân'ı Hz. Peygamber (s.a.v.) hayatta iken ezberleyen sahabilerden Ebû'd-Derda' (33/ 654), Şam'da mescitlerde ve Ümeyye camiinde Kur'ân eğitimi vermekle meşgul olmuştur. Ebû'd-Derda'nın mescitte Kur'ân eğitimi verirken eğitim verilecek öğrencileri onar kişilik gruplara ayırdığı ve her gurubun başına bir okutman/arif koyduğu belirtilmektedir. Bu sırada kendisi de mihrapta durmakta ve onları takip etmekteydi. Gruplardan birisi yanıldığında onu öncelikle grup başkanı düzeltir o da yanıldığında Ebû'd-Derda' nihai düzeltmeyi yapardı. Başka bir rivayette Müslim bin Mişkem şöyle der: "Ebû'd-Derda' bana dedi ki: "Yanımda Kur'ân okuyanları say." Ben de saydım, 1600 küsur kişi vardı ve her on kişilik grupların başında bir uzman vardı. Ebû'd-Derda' ayakta durarak onların çevresinde dolaşırdı. Onlardan biri hıfzını sağlamlaştırdırca Ebû'd-Derda'ya yönelirdi."⁷⁵

⁷⁰ Gazali, Ali Arslan, c.I, s.845

⁷¹ el-A'zamî, A.g.e., s.98

⁷² el-A'zamî, A.g.e., s.98

⁷³ el-A'zamî, A.g.e., s.99

⁷⁴ Sünen-i Ebî Dâvûd, "Kitabu'l-İlim" s.403

⁷⁵ Şahin, Hatice, "İslam Kültür Tarihinde 'Kur'ân Hıfzı' Geleneği Ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011., s.36

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'den itibaren günümüze kadar kuşaktan kuşağa aktarılarak nakledilmiş, bu kuşağın en önemli halkası ise Muhammed'den (a.s.) sonra gelen Ashâb-ı Kirâm olmuş ve Kur'ân'ı öğrenmek ve öğretmek onların en öncelikli meselesi olmuştur. Kur'ân'ın lafzi/literal okuyuşunda Ashâb, bir takım okuma biçimleri ve metotları uygulamışlardır. Ashâb-ı Kirâm Kur'ân'ı okurken;

- Tertîl ile okuyor, ağılıyor ve manalarını kavramaya çalışıyorlardı
- Kur'ân'dan öğrendikleri ayetleri uygulamadan, diğer ayetleri öğrenmeye geçmiyorlardı.
- Değişik zaman periyotlarında hatim yapıyorlardı.
- Kur'ân'ın tamamını veya belirli bölümlerini ezberliyorlardı.
- Kur'ân'ı öğreniyor ve öğretiyorlardı.

Yapmış oldukları bu faaliyetler öğretmenlik ve modellik oluşturmuş, kendilerinden sonra gelen Tâbî'n neslini yetiştirerek, değişik ilimlerin ortaya çıkmasının zeminini hazırlamışlardır. Kur'ân'ın manasını kavramada bir kısım sahabiler fıkıh/fakihlik özellikleri ile ön plana çıkarken, bazı sahabiler ise hem kırâat hem de anlama yönüyle diğerlerinin önüne geçiyorlardı.

Kur'ân'ın kırâati veya tilaveti literal anlamda her ne kadar okumayı ifade etse de bu kavramlar Ashâb için anlama ve yaşamayı da içermektedir. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân'ın bazı sahabilerden özellikle alınmasını emir buyurması, onların bu konudaki bilgi, maharet, muhabbet ve gayretli olmalarından kaynaklanmaktadır. Onlar ayetleri ve hadisleri öğrenirken ve öğretirken öğrendiklerini hayatlarına tatbik etmeden diğerlerine geçmiyorlardı.

Kur'ân'ın okuma ve öğretiminde, lafzi okuyuş asıl maksat olmayıp, temel amaç ilahi kelâmı anlama ve hayata pratize etmektir. Bununla beraber, bir manayı ifade edebilmek için kullanılan sembol ve işaretlerin (harfler ve seslerin) doğru olarak okunabilmesi, hedef kitlenin zihninde mananın doğru şekillenmesini sağlamak için verilmesi zorunlu bir eğitim faaliyeti olduğu da bilinen durumdur.

Kur'ân'ın okunması/kırâat, anlaşılması/tefsir ve uygulanması/tasavvuf birbirlerinden ayrılması mümkün olmayan ilim dallarıdır. Ashâb-ı Kirâm bu üç temel unsuru birlikte öğrenmek ve öğretmekten geri durmayarak, tüm hayatlarını bu kavramlar üzerine bina etmişlerdir. Yaşantılarıyla asırları aşarak günümüze ışık tutmuş, örnek olmuşlar ve insanlığın kaybolduğu bu çağda toplumlara rehber olmuş ve olmaya da devam etmektedirler. İnsanlık krizinin yaşandığı yirmi birinci asırda, ahlakî özelliklerden uzaklaşarak milyonlarca insanın öldürülmesine ve zulmedilmesine, çağdaş kabul edilen devlet ve milletler sebep olmakta, insanlık bir kez daha cehalet döneminin karanlığını yaşamaktadır. Dünya, bu insanlık krizini ve medeniyet buhranını çözecek ip uçlarını, insanî ve melekî değerleri ancak; Kur'ân, Resûlullah (s.a.s.) ve sahabe denilen, mümtaz şahsiyetlerin örnekliğinde bulacaktır. Âmir-memur, işveren-işçi, öğretmen-öğrenci, karı-koca, genç-ihtiyar, büyük-küçük, kâfir-mümin hülâsa tüm insanlık, bu kutlu insanların Kur'ân aşkını ve Resûlullah (s.a.s.)'a olan muhabbet ve bağlılıklarını örnek alarak, içinde yaşadığı çağın sorunlarına ve yaşadığı zamanın yanlışlıklarına çözüm üretebilecektir. Kur'ân'ı, anlamadan yoksun bir okumanın, yaşamadan da yoksun bir anlamının topluma ve insanlığa vereceği hiçbir şey yoktur.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- el-Aclûnî**, İsmail b. Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, "**Kesfu'l-Hafa**", Tahk: Abdu'l-Hamîd b. Ahmed b. Yusuf Hindavî, el-Mektebetü'l-Asriyye, 2000.
- el-A'zami**, Muhammed Mustafa, "**Vahyedilişinden Derlenişine Kur'ân Tarihi**", Terc; Ömer Türker, Fatih Serenli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- el-Buhari**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, "**Sahihu'l-Buhari**", Dâru ibni'l Kesîr, Dimeşk, 1423.
- Cerrahoğlu**, İsmail, "**Tefsir Tarihi**", Fecr Yayınları, Ankara, 2014.
- Çetin**, Abdurrahman, "**Kur'ân Okuma Esasları**", Emin Yayınları, Bursa, 2009.
- Demircan**, Adnan, "**Asr-ı Saadet Dünyası Eğitimi ve Tebliği Hz. Peygamber**", (Söylemez, M. Mahfuz, "İslam'ın Erken Döneminde Kur'ân Eğitimi") Siyer Yay., İstanbul, 2017.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, "**Sünen-i Ebî Dâvûd**", thk. Muhammed b. Sâlihu'r-Râcihî, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyeye, Riyad, 1420.
- Ebû Ubeyd**, el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî, "**Kitâbü Fedâili'l-Kur'ân**". Thk. Mervan el-Atiyye- Muhsin Harabe- Vefâ Tekiyyiddîn, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, Trhs.
- Erul**, Bünyamin, "**Sahabenin Sünnet Anlayışı**", Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 2004.
- Hamidullah**, Muhammed, "**İslam Müesseslerine Giriş**", Çevr., İ. S. Sırma, Beyan Yay., İstanbul, 2003.
- Hamîdullah**, Muhammed, "**Kur'ân-ı Kerîm Tarihi**", Çevr. Salih Tuğ, M. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- İbn Kesîr**, "**el-Bidaye ve'n-Nihaye**", Çevr., Mehmet KESKİN, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2004.
- İmam Gazali**, "**İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**", Terc. Ali Arslan, Merve Yayınları, İstanbul, 2016.
- İmam Malik**, "**Muvatta**", Çevr. Ahmet Büyükpınar, Beyan Yayınları, 1994.
- İbn Manzûr**, "**Lisânü'l-Arap**", Darü'l-Meârif, Kahire, h.1414.
- Kandehlevi**, Muhammed Yusuf, "**Hayatu's-Sahabe**", Akçağ Yayınları, İstanbul, 1997.
- el-Kevserî**, Muhammed Zâhid, "**Makâlâtü'l-Kevserî**", Kevserî Külliyyatı I, Çevr: Ebûbekir Sifil, Ravza Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- Kılıç**, Sadık, "**Kur'ân'da Sahabe'nin Sunuluşu ve Günümüze Yansımaları**", "Kur'ân ve Sahabe Sempozyumu", C. Ü. Yayınları, Sivas, 2015.
- Nesefti**, Ömer, "**İslam İnancının Temelleri Akaid**", Bayrak Yayınları, İstanbul, 1995.
- TDK**, "**Büyük Türkçe Sözlüğü**", Türk Tarih Kurumu Basım Evi- Ankara, 1998.
- TDVA**, "**Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi**", İstanbul, 1999.
- TDVF**, "**Kur'ân'ı Kerim ve Açıklamalı Meali**", Komisyon, T. D. Vakfı Yayınları, Ankara, 2016.
- et-Tirmizî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, "**Câmiu't-Tirmizî**", thk. Muhammed b. Sâlihu'r-Râcihî, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyeye, Riyad, 1420.
- Şahin**, Hatice, "**İslam Kültür Tarihinde 'Kur'ân Hıfzı' Geleneği Ve Günümüzdeki Uygulama Biçimleri**", A. Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2011.
- Ünal**, Mehmet, "**Kur'ân'ı İçselleştirme Biçimi Olarak Sahabe Tilaveti Biçimleri**", "Kur'ân ve Sahabe Sempozyumu", C. Ü. Yayınları, Sivas, 2015.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**CUMHURİYET DÖNEMİ KUR'AN EĞİTİMİNDE MODEL İNSAN
(MEHMET RÜŞTÜ AŞIKKUTLU ÖZELİNDE)**

Cemal ERGÜN*

ÖZET

Kur'an öğretimi onun inzaliyle başlamış olup, Allah'ın elçisi de Kur'an öğretimine çok önem vermiş ve "sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir" buyurarak ümmetini bu işe teşvik etmiştir. Kur'an'ın nüzulünden günümüze kadar da Müslümanlar Kur'an tedrisiyle meşgul olmuşlar, Peygamber'in iltifatına mazhar olmak için adeta yarışmışlardır. Bu konuda sahabeden itibaren günümüze kadar pek çok örnek ve model eğitimci ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de cumhuriyetin başlangıcından seksenli yılların başına kadar Kur'an öğretimi faaliyetini sürdüren ve son devir kıraat alimlerinden olan Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu'dur. Aşıkkutlu hoca gerek Kur'an eğitiminde uyguladığı yöntemler gerek öğrencilerine karşı yaklaşımı gerekse ilmi ve ahlaki meziyetleriyle günümüz eğitimcileri için model bir şahsiyettir. Bu tebliğde onun hayatı ilmi ve ahlaki kişiliği Kur'an eğitimi açısından eğitimci kişiliği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Tilavet, Rol model, Kur'an öğretimi.

ABSTRACT

The teaching of the Qur'an has begun with its descent, and the Messenger of Allah has given much importance to the teaching of the Qur'an and has encouraged his ummah by saying "your best is the one who has learned and taught the Quran". Muslims have been busy with the Qur'anic teaching from the descent of the Qur'an until today, and they almost have been competing for the pleasure of the Prophet. In this issue, many example educators and models have been come out from the Sahâbe time until today. One of them is Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu, the last period scholars who continued the activity of teaching the Qur'an from the beginning of the Republic to the beginning of the eighties. Aşıkkutlu teacher is a model personality for today's educators with the methods they practice in the education of the Quran, their approach to their students, and their scientific and moral virtues. In this paper, it will be studied his life, scientific and moral personality in terms of Qur'anic education.

Keywords: Qur'an, Kıraat, Tilavet, Role model, Qur'an teaching.

GİRİŞ

Kur'an, Allah (cc) tarafından insanlığın dünya ve ahiret mutluluğunu temin için son peygamber Hz Muhammet (sav) efendimize yirmi üç yıl gibi bir sürede melek Cebrail aracılığı ile gönderilen Rabbin son mesajıdır. Kur'an biz müminler için hayat kaynağıdır. Okunacak bir kitaptır. Yaşanılacak bir kelimedir. Yol gösterici bir hitaptır. Mümin onu okuduğunda rahat eder. Her türlü sıkıntılardan onunla kurtulur. Sekinete erer, mutlu olur, yüreği sevgi ile dolar. Onunla şifa bulur mümin. Eşyayı, yaratılmış tüm varlığı ve evreni onunla kucaklar, anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Kur'an müminin oksijen çadırıdır. Kur'an'sız mümin ruhen yaşayamaz. Okunacak bir kitaptır Kur'an zira onun ilk emri "Oku" dur. Kur'an nasıl okunacak? Sorusunun cevabını yine Kur'an'ın kendisi bize bildirmektedir. Onun bildirdiğine göre Kur'an tertil¹, tefekkür², tedebbür³, teakkul⁴ ve tefakkuh⁵ ile okunmalıdır. Kur'an'ı okumak için önce onu okumayı öğrenmek gerekir.

Kur'an Mekke'de nazil olmaya başladığı andan itibaren onun öğretimi de başlamış oldu. Allah'ın elçisi kendisine indirilen vahyi çevresine tebliğ ve tebyin ederken aynı zamanda onu tedarik ediyordu. Bu nedenle Kur'an'ın ilk muallimi hazreti Peygamberdi. Peygamber dini olan her hususta olduğu gibi Kur'an öğretimi konusunda da bizler için bir örnek ve eşsiz bir modeldir. O "arz" ve "sema" yöntemini kullanarak Kur'an'ı öğretiyordu. Allah'ın elçisi Kur'an'ı insanlara öğretme hususuna çok önem vermiş ve bu konuda ashabını teşvik etmiştir. Konunun önemine binaen ise

---

* Öğretim Görevlisi, KSÜ İsmail Kurtul İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı, (cemalergun@hotmail.com)

¹ Furkan: 25/32.

² Ali İmran:3/191, Bakara:21/192.

³ Muhammed: 47/24.

⁴ Ali İmran:3/190.

⁵ En'am: 6/ 65,98.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ümmetine “*sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğreteninizdir*”⁶ buyurmuştur. Bu müjdeyi duyan müminler ilk dönemden itibaren günümüze kadar Hz Peygamber’in bu iltifatına mazhar olabilmek için her türlü sıkıntı ve eziyetlere katlanarak, yaşantı ve konforlarından fedakârlık yaparak Kur’an öğrenme ve öğretmeye gayret etmişlerdir. Kur’an öğrenmek ve öğretmek ilk dönemden itibaren müminlerin en önemli meşgalelerinden biri haline gelmiştir. Kıyamete kadar da müminlerin bu konudaki gayretleri sürecektir.

Peygamber’in “*sizin en hayırlınız Kur’an’ı öğrenen ve öğreteninizdir*” müjde ve iltifatına mazhar olmaya çalışanlardan biri de Mehmet Rüştü Aşıkutlu hocamızdır. Aşıkutlu hoca bu iltifata mazhar olabilmek için her türlü olumsuzluklara rağmen son derece fedakârlık yaparak en olumsuz ortam, mekân ve şartlar da bile Kur’an öğretmeye çalışan, sabırla ve bitmek tükenmek bilmeyen azimle hafızlar yetiştiren ömrünü bu işe vakfeden örnek şahsiyetlerden biridir. O Kur’an öğretimi konusunda uyguladığı farklı yöntemler ve öğrencilere karşı tutum, davranış ve yaklaşımıyla özelde günümüz Kur’an muallimlerine, genel de de eğitimciler için örnek ve model olan bir kişiliktir. “**Örnek ve model**” kelimesi sözlükte, birçok manada kullanılmakla birlikte; “durumu, davranışı ya da niteliği benimsenmeye değer kimse ya da şey. Bir kimseye huy ve davranış yönünden uymak, onu örnek olarak benimsemek.” anlamlarına gelmektedir.⁷ Öğretim kelimesi ise, sözlükte; 1. Belli bir amaca göre gereken bilgileri verme işi, tedris, tedrisat, talim, 2. Öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gereçleri sağlama ve kılavuzluk etme işi⁸ olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda öğretim kavramı sunulacak tebliğde Kur’an öğretiminde uygulanan yöntemleri ifade etmektedir. Model kavramı ise hocamızın öğretim esnasındaki tutum ve davranışları ile onun ahlaki meziyetlerini ifade etmektedir. Tebliğimizde Mehmet Rüştü Aşıkutlu hocayı birkaç yönden tebliğ sınırları içinde tanıtmaya çalışacağız.

1-Hayati

Mehmet Rüştü Aşıkutlu altı çocuklu bir ailenin ikinci çocuğu olarak 1901 yılında Trabzon ili Of ilçesinin Uğurlu beldesinde dünyaya geldi. Babası kendi ifadesine göre “maâriife 40 yıl hizmet eden”⁹ Ahmet Cemalettin Efendi (1876-1948), annesi ise Hanife hanımdır (1876-1968). İlköğrenimini doğduğu kasabada “diplomalı öğretmen ve icazetli bir hoca” olan babasından yapmıştır.¹⁰ Hafızlığını ise aynı kasabada muhtelif hocalardan tamamlamıştır.¹¹ Bölgenin tanınmış âlimlerinden Çalıkzâde Tahir Efendi, İstanbul Dersîamlarından Çalekli Dursun Feyzi Efendi ve Kâsımzâde Hasan Efendi’den uzun süre Arapça dersleri tedris etmiş, Bakkalzâde Paçanlı İsmail Hakkı Efendiden de ferâiz dersleri okumuştur. Daru’l-Hilafe Medreseleri programı kapsamına alınan Çifaruksa medresesinin sınavlarına katılarak bu medresenin dördüncü sınıfına kaydolmuştur. İki yıl burada okuduktan sonra altıncı sınıfın başında medreselerin kapatılması (1924) nedeniyle mezun olamamıştır. Ancak O, hocası Çalekli Dursun Feyzi Efendi’den tahsiline devam etmiştir. Hocasından Tefsir, Hadis, Usul-i Fıkıh, Kelam/Akaid ve Meânî gibi dersleri okuyup Ulum-i âliye icazetnamesi almıştır.¹²

Daha sonra İstanbul’a giderek Hâfiz Ahmet Şükrü ve yeğeni Hâfiz İsmail Hakkı Bayrı’dan aşere ve takrîb, Varnalı zâde Hâfiz Ahmet Hamdi’den de İbnu’l-Cezerî’nin Tayyibetü’n-Neşr’ini okumuştur.¹³

⁶ el-Buhari, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, “Sahihu’l-Buharî”, Dâru ibni’l-Kesîr, Dimeşk, 1423., Kitâbu Fedâilu’l-Kur’ân, s.1283-1284, Hadis No:5027. Ayrıca bkz., et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, “Câmiu’t-Tirmizî”, thk. Muhammed b. Sâlihu’r-Râcihî, Beytü’l-Efkâri’d-Düveliyye, Riyad, 1420., Fedâilu’l-Kur’ân, s.464, No:2907,

⁷ TDK, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998., “Örnek” c.II s.1737 ve “Model” maddeleri s.1573-1574

⁸ TDK, c.II, s.1719-1720

⁹ Mehmet Günaydın, Oflu Aşıkutlu Hoca, Heyamola yayınları, İstanbul,2016, s.34,35.

¹⁰ Emin Aşıkutlu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Efendi, I. Uluslararası Geçmişten Günümüze Trabzon’da Dini Hayat Sempozyumu, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2016, c. I, s. 183.

¹¹ Günaydın, age, s.34.

¹² Emin Aşıkutlu, “Aşıkutlu Mehmet Rüştü, 1901-1980, Son Devir Kırâat Âlimi”, DİA, İstanbul,1991, c. IV, s. 6.; Aşıkutlu, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkutlu Efendi, c.I, s. 184.

¹³ Mehmet Ali Sarı, Beyoğlu’nda Bir Hafız, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 363.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mehmet Rüştü Aşıkutlu hoca görev hayatına çok erken yaşlarda 1932 yılında Uğurlu kasabası Merkez Camii'nde fahrî imam-hatip olarak başladı. 1936 Yılında ise Uğurlu kasabasında resmi Kur'an kursu açmaya muvaffak olmuş, Kur'an kursu öğreticiliğini de yine fahrî olarak devam ettirmiştir. 1941 Yılında ise resmi olarak of vaizliğine atanmıştır. 1974 Yılına kadar İmamlık, Kur'an kursu öğreticiliği ve vaizlik yapmıştır. Resmî olarak 1976 yılında emekli olmuştur.¹⁴ Rahatsızlığı nedeniyle tedavi olmak için Trabzon'dan İstanbul'a gitmek üzere bindiği uçakta 28.08.1980 tarihinde vefat etmiş ve 31.08.1980 Pazar günü Türkiye'nin çeşitli yerlerinden gelen binlerce sevenlerinin katılımıyla yapılan merasimle Uğurlu kasabası Merkez Camii haziresine defnedilmiştir.¹⁵

2-İlmî Kişiliği

Mehmet Rüştü Aşıkutlu, okumayı, araştırmayı ve çalışmayı çok sever. Bu özellikleriyle de hocaları tarafından pek sevilen bir kişiliktir,¹⁶ O dersleri can kulağı ile dinler, notlar tutar, akşamları mutlaka o notları kaydeder ve ezberlerdi. Titiz ve çok çalışkan bir yapıda olduğu arkadaşları tarafından ifade edilmektedir.¹⁷

Aşıkutlu'nun en büyük özelliği ve hayatını adadığı en önemli meşgalesi öğrenci yetiştirmesidir. Hocamız kendi ifadesine göre "altı yaşından beri okurum okuturum"¹⁸ diyerek ömrünü nasıl geçirdiğini bir bakıma özetlemiştir. Okumayı araştırmayı, elde ettiği bilgileri çevresiyle paylaşmayı ve öğretmeyi çok sevdiği anlaşılmaktadır.

Aşıkutlu hocamız hayatı boyunca sadece öğretme ve öğrenme ile yetinmemiş alanında sürekli araştırmalar yaparak kendini yenilemiş, geliştirmiş ve "müellif bir âlim" hüviyeti ortaya koymuştur. Kendisine sorulan şifahi veya yazılı soruları kesin bildiğinde peşinen cevapları. Soruları cevaplarırken mutlaka kaynaklarını belirtir, kaynak belirtmeksizin kafadan atarak, tahmini cevaplamazdı. Cevabını bilmediği veya tereddüt ettiği hususlarda ise küçük kâğıtlara soruları not edip ertesi güne kadar kitaplardan araştırma yaparak onların cevaplarını bulur ve soru sahibine kaynak veya kaynakların adları ciltleri ve sayfa numaraları ile cevap verirdi. Bu konuda da asla büyüklenmez kibre kapılmaz son derece mütevazı olurdu. Bazen de sorulan veya kafasına takılan meselelerde günlerce araştırma yaptığı olurdu.¹⁹

3-Eserleri

Aşıkutlu hocanın ilmi hayatını insan yetiştirmek ve eser telif etmek üzere iki bölüme ayırabiliriz.

3.1 İnsan Yetiştirmek

Onun hayatının büyük bir kısmı tedris ile geçmiştir. O başta Kur'an eğitimi, hafızlık ve ihtisas (aşere ve takrip) eğitimi olmak üzere dini alanda pek çok öğrenci yetiştirmiştir. 1974 yılına kadar hafızlık, hafızlık talimi yaptırarak ve aşere-takrip okuttuğu öğrenci sayısının 1000 olduğunu ifade etmiştir. Hocamız kıraat alanında haklı bir şöhrete sahip olmasının yanında diğer İslami ilimlerde de özellikle ferâiz ilminde de derinliği olan bir âlimdir.²⁰ Kıraat alanının dışında da dini ilimleri okutup yetiştirdiği çok sayıda öğrencisinin olduğunu belirtmektedir.²¹ 1974 yılından ömrünün son anına (28.08.1980) kadar da öğrenci okutmuş, kurrâ hafızlar yetiştirmeye devam etmiştir.

3.2 Eser Te'lif Etmek

¹⁴ Günaydın, age., s.35; Emin Aşıkutlu, agmd, c. IV, s. 6.

¹⁵ Günaydın, age., s.336.

¹⁶ Aşıkutlu, ag tebliğ, s.188.; Günaydın, age, s.51.

¹⁷ Günaydın, age, s.50.

¹⁸ Günaydın, age, s.55.

¹⁹ Aşıkutlu, ag tebliğ, s.211.; Günaydın, age., s.56.

²⁰ Günaydın, age, s.179.

²¹ Aşıkutlu, ag tebliğ, s.211.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aşıkkutlu'nun ilmi hayatında telifin de zaman bakımından önemli bir yer tuttuğu ortadadır. Özellikle kıraat alanına dair eserleri son derece önemlidir. Hoca hayli uzun zaman alan, ciddi inceleme, araştırma ve emek neticesinde eserlerini telif etmiştir.²² Biz hocanın telif etmiş olduğu eserlerin isimlerini burada vermeyeceğiz, içerik ve tanıtımlarına değinmeyeceğiz.

3.2.1 Kırâatle İlgili Eserleri

Aşere Kaideleri, Takrib Kaideleri, Cezeri Mukaddimesi'nin Tercüme ve Şerhi, Hâşiyeli Tayyibe, Tayyibe Şerhi ve Hâşiyesi, Tayyibe'nin Elfaz Manası ve Vakf-ı Hamza ve Hişam Risalesi hocamızın kıraate dair olan eserleridir.

Yukarıda belirtilen eserlerin dışında fıkıhla ilgili *Ferâz Risalesi* ve *Hac Risalesi*, vaazla ilgili ise *İlim, Amel, Cehil Risalesi, Vaaz ve Dini Konferans Özetleri* kendisine sorulan *Muhtelif Konularla İlgili Sorulara Verdigi Cevapları* eserleri arasında zikrede biliriz.²³

4-Eğitimci Kişiliği

Aşıkkutlu hocanın eğitimci kişiliğini yaygın eğitimde ve örgün eğitimde olmak üzere iki kısımda incelemek mümkündür

4.1Yaygın Eğitimde Eğitimci Kişiliği

Aşıkkutlu hocanın resmi görevi vaizliktir. Hoca vaazlarında daima sakin yumuşak kapsayıcı ve kucaklayıcı bir dil kullanır. Sohbetlerinde suçlayıcı, kırıcı, dışlayıcı ve ötekileştiren bir dilden daima sakınır. O, vaazlarında kişileri hedef almaz. Asla siyasi ve ideolojik konulara girmez. Hoca vaazlarında daima güzel ahlak, kul hakkı, özellikle de komşu hakları gibi hususlara vurgu yapardı. O, sohbetlerinde muhatabına sürekli ümit aşılardı.²⁴

4.2 Örgün Eğitimde Eğitimci Kişiliği

Aşıkkutlu Kur'an kursu, ihtisas kursları ve Yüksek İhtisas Kursu gibi örgün eğitim kurumlarında Kur'an öğretimi ve hafızlık eğitimi dışındaki derslerinde yalnız kuru bilgi aktarımıyla yetinmez, derslerini öğrencileriyle karşılıklı mütalaa ve müzakere meclisi haline getirerek konuları aktif bir biçimde işlerdi. O bu yöntemiyle tüm öğrencilerini derse katarak ders esnasında öğrencinin motivasyonunu en üst düzeyde sürekli ve canlı tutmayı başarırdı.²⁵ Hocamız ders dışında olduğu gibi ders esnasında da öğrencilerine son derece değer verir, fikirlerinden dolayı öğrencilerini küçük görmez, aşağılamaz, değerli olduklarını öğrencilerine tutum ve davranışıyla sürekli hissettirirdi.

Aşıkkutlu hocamız öğrenci kabul etmede hassas davranırdı. Kendisinden ders okumak üzere gelen öğrencinin daha önce ders okuduğu bir hocası varsa öğrenciyi hemen kabul etmez önceki hocasından izin almasını ister, hocasının müsaadesi olursa ancak o zaman o kişiyi talebeliğe kabul ederdi.²⁶ Bu gerçekleştikten sonra öğrenciyi karşısına alır ve onunla sohbet eder, okumaya hevesli olup olmadığını belirlerdi. Zekâsını ölçmek için ise birkaç satır okutup bir köşede belli bir sürede okuduğunu saat tutmak suretiyle ezberletirdi. Öğrencinin kapasitesini bu ve benzer yöntemlerle belirlerdi.

Mehmet Rüştü Aşıkkutlu hafızlık öncesi Kur'an öğretimine istiâze-besmele aşamasında harflerin mahreçlerini göstererek harf talimi ile başlardı. Daha sonra namaz dualarını mahreç ve tecvit kurallarına uygun bir biçimde öğretir ve öğrenciyi telaffuz bakımından belli bir seviyeye getirirdi. Hoca harflerin mahreç, sıfat ve bazı tecvit konularının uygulamalarında ise biraz abartırdı. Nedenini soranlara ise normal okuyuşta bunun zamanla kıvama geleceğini söylerdi. Aşıkkutlu Kur'an eğitim ve öğretimi esnasında ağız-kulak-göz üçlüsüne aynı anda dikkat ederdi.²⁷ Kur'an öğretiminde bu kural

²² Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.213,214.

²³ Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.213-215.; Günaydın, age, s.70-73.

²⁴ Mehmet Günaydın, Oflu Aşıkkutlu Hoca, Heyamola yayınları, İstanbul,2016, s.176.

²⁵ Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.211.

²⁶ Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.208.

²⁷ Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.208.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

son derece mühimdir. Arz ve sem'a yöntemi ile yapılan bu eğitimde öğrenci tarafından hocanın yüzünün görülmesi, öğrencinin hocanın ne dediğini anlaması ve anlatılanı daha kısa sürede ve kolay öğrenmesi açısından çok önemlidir.

Aşıkkutlu hoca öğrencilerine kapasitelerinin üstünde bir ders yüklemeydi. Hafızlık eğitiminde “kesir” veya “boş geçme” olarak ifade edilen özürsüz ders ver(e)meme hususunda aşırı olmamak kaydıyla müsamaha gösterirdi. O, tembellik eden, aşırı yaramazlık yapan öğrenciye daha önce de belirttiğimiz üzere öğrencinin üzerinde hayatı boyu olumsuz iz bırakacak her türlü kaba söz ve fiillerden kaçınırdı. Öğrenciyi kazanmak için daima ona yumuşak ve müşfik bir eda ile nasihat ederdi. Nasihatleri dikkate almayan bazı öğrencilerine ise “*senin gibileri falan hocaya göndermek gerek o seni bak nasıl okutur*” diyerek dayakçı hocalara göndermekle ikaz eder veya öğrenciye durumun böyle devam etmesi halinde memleketine geri göndereceğini ifade ederdi. Bunlardan da sonuç alamayacağını anladığında ise öğrencinin durumunu velisine bildiren bir mektupla onu geldiği yere geri gönderirdi.²⁸ M. Günaydın, Aşıkkutlu hocanın hayatına dair çalışmasında hocanın kardeşinden naklederek; “çok ilginçtir geri gönderdiği öğrencilerden daha sonra okuyup hoca olan hiçbir kimseye rastlanmamıştır” tespitinde bulunmaktadır.²⁹

Yatılı kurslarda haliyle birtakım öğrenciler arasında vuku bulan bazı tartışmalar neticesinde dargınlık, kırgınlık, küslük gibi benzer bazı problemler de olabilmektedir. Hocamız aralarında problem olan bu sebeple birbirlerine küs olan öğrencileri çağırır tek tek dinler sonra onlara: “Siz Kur'an okuyorsunuz. Size yakışır mı? Ayıp değil mi? Hadi sarılın birbirinize” diyerek meseleyi sevgi saygı çerçevesinde çözerdi ve onları barıştırdı. Bazen de birbirine sarılan öğrencilere kendisi de sarılarak üçlü bir sevgi halkası oluştururdu. Çok kızdığı öğrencisine en fazla “*kerata*” veya “*mendebur*” derdi. Bunun dışında olumsuz bir söz söylemezdi. Eğitim hayatı boyunca hiçbir öğrencisine dayak atmamıştır. Bu konuda eleştirenlere ise “*Ben dayakçı hoca değilim, Allah benim sinir damarlarımı almış*” derdi.³⁰ Kur'an hocalığı yapan eski bir öğrencisi kendisine “hocam biz bu işi dayaksız başaramıyoruz. Siz ise hiç kimseye dayak atmıyorsunuz. Siz bu eğitimi dayaksız nasıl başarıyorsunuz” dediğinde çok ilginç aynı zamanda günümüz öğrenci profilini özetleyen bir cevap veriyor. “Evladım sizin öğrencileriniz babalarının zoruyla size geliyorlar, siz ise kendi isteğinizle bana geliyordunuz” diyerek bu işin bir bakıma formülünü açıklıyordu.

Aşıkkutlu öğrencilerine daima değer verir, baba şefkati ile onlara yaklaşır, asla sözleriyle onları üzmez, incitmez ve hakaret etmezdi. Günümüzde dahi Kur'an kurslarında zaman zaman karşılaştığımız veya duyduğumuz olumsuz hoca-öğrenci münasebetleri, hoş olmayan davranışlar, pedagojik olmayan terbiye yöntemlerine asla tevessül ve teşebbüs etmediği öğrencilerinin anlatımlarından anlaşılmaktadır.³¹ Hocada insanları kendisine çeken ve hayran bırakan bir halin olduğu tespiti onu tanıyanlar tarafından dile getirilmektedir. Komşuları, vaaz-u nasihat ettiği cemaati ve onu tanıyanlar kendisine derin saygı duyup hayran oldukları gibi öğrencileri de aynı şekilde kendisine hayrandı. Öğrencileri hocalarına karşı sevgi ve hayranlıklarını hep dile getirmişlerdir. Onlardan birini bize göre Kur'an kursu-hoca-öğrenci ilişkisi bakımından ilginç bulduğumuz için burada anlatmayı uygun buluyoruz.

Öğrencisi Yakup İskender³² Aşıkkutlu Hoca ile ilgili duygu ve düşüncelerini şöyle ifade ediyor: “Uğurlu/Çifaruksa'da okurken bazen izinli olarak köyümüze gelirdik. Dönüşümüzde ana-babamızdan ayrılırken, hocamızdan ayrıldığımızda hissettiğimiz teessür ve üzüntüyü o kadar duymazdık ve yine hocamıza kavuştuğumuzda duyduğumuz sevinci, ana ve babamıza kavuştuğumuz zaman o kadar hissetmezdik.”³³

Yatılı okuyanlar bilir özellikle Kur'an Kursu'nda yatılı okuyup hafız olanlar çok daha iyi bilirler ki öğrenciler ailelerine kavuşmalarını sağlayan izin gününü son derece heyecanla beklerler,

²⁸ Aşıkkutlu, ag tebliğ, s.208,209.

²⁹ Mehmet Günaydın, Oflu Aşıkkutlu Hoca, s.98.

³⁰ Günaydın, age. s.99.

³¹ Bkz. Günaydın, age, s.98-120.

³² Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan müfettiş olarak emekli olmuştur.

³³ Günaydın, age. s.340.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

iple çekerler. Bunu en son final sınavına valiziyle gelen ve yaşı belli düzeye gelmiş fakültemiz öğrencilerinden de gözlemleyebiliyoruz. Fakülte öğrencilerine göre daha küçük yaşta ve daha duygusal olan Kur'an kursu öğrencileri, izin günü gelip kurstan ayrılacakları zaman ailelerine kavuşacakları için son derece sevinçli ve heyecanlı olurlar. İzinleri bitip kursa dönecekleri zaman öyle olumsuz bir ruh haline bürünürler ki o hal bir kâbus gibi onların üzerine çöker ve adeta matem havası içinde kursa dönerler. Bunun neden(ler)inin çok iyi incelenip irdelenmesi gerekir.

Bir tarafta Aşıkutlu hocanın öğrencileri; tatil bitip kursa ve hocalarına kavuşacakları zamanı adeta iple çeken öğrenci tipi. Öbür tarafta mezun olduktan sonra bile iki veya üç yıl kaldığı kursa hiç uğramak istemeyen ve hafızlık yaptığı hocasını arayıp sormayan öğrenci portresi. Bu olgu üzerinde eğitimciler özellikle de hafız yetiştiren yatılı Kur'an kursu hocaları iyi düşünmelidirler. Ben de İstanbul'da yatılı bir Kur'an kursunda hafızlığımı bitirdim (1978). Orta öğrenimimi İstanbul'da yapmama rağmen yedi yıl İstanbul'da mezun olduğum Kur'an kursuna hiç uğramadım, içimden gitmek de gelmedi. Çünkü o kurumda yaşadığım olumsuzluklar pedagojik olmayan söz ve davranışlar beni olumsuz etkiledi. Eğitimci kişiliğine de değindiğimiz Aşıkutlu hocanın eğitim ve öğretim metodu, hoca-öğrenci ilişkileri, günümüz Kur'an öğreticileri için önemli bir model teşkil etmektedir.

5-Ahlaki Kişiliği

Aşıkutlu hocanın ahlaki meziyetlerini ve kişiliğini bir tebliğ sınırları içinde anlatmak zordur. Bu kısıtlı zaman içerisinde günümüz Kur'an öğreticilerine rol model olması açısından kısa örnekler vermekle yetineceğiz.

Hocamız en temel ahlaki erdemleri şahsında bulduran örnek ve model bir kişiliktir. O kendisi ve çevresi ile barışık olan, daima yapıcı, mülayim, mütevazı, müşfik, merhametli, cömert, misafirperver, kolaylaştırıcı, cesur, vakur, kararlı sabırlı, çalışkan, azimli, düzen ve tertipli bir şahsiyettir. Karşılaştığı problemleri sabırla, suhulet ve sükûnetle çözen bir model insandı.³⁴

Vakur duruşu ile toplumun her kesimi ona saygı duyardı. Konuştuğunda sözü dinlenen ve muhababını ikna eden sakin bir yapısı vardı. Yanına gelenler daima onda huzur bulurlardı. Problemleri çözmeye adaletine güvenilen hakemliğine sürekli başvurulmuştu kimse idi.³⁵ Çok çalışkan çok sabırlı ve üstlendiği görevleri azim ve kararlılıkla yerine getirirdi.

Çok cesurdu. Medeni cesareti ve özgüveni çok yüksek seviyede idi. 1930lu yıllarda Din eğitimi ve öğretiminin devleti yönetenler tarafından kısıtlanıp bu eğitimi verenlerin her türlü eziyet ve takibe alındığı bir dönemde Ankara'ya giderek Atatürk'le görüşüp Onu ikna etmiş ve Ondan aldığı şifahi emirle dönemin Diyanet işleri başkanı Rıfat Börekçi'nin kendisine verdiği müsaadeyle 1932 yılında köyünde Kur'an kursu açmayı başarmış bir şahsiyettir.³⁶

Aşıkutlu hocamız gerek kişisel gerek aile hayatında sade ve düzenli bir hayat tarzını benimsemiş israf ve aşırılıktan sakınmıştır. Kendi işlerini daima kendi yapmış başkalarına hiçbir zaman yük olmamıştır.

Onun iyi bir aile babası olduğunu evlatlarıyla yakından ilgilendiğini bir öğrenci velisine evlat-baba ilişkisine dair yazdığı eleştirel bir mektubundan anlıyoruz. Özetle babasının yanına izine gönderdiği öğrencisi izinden döndüğünde hocamız öğrencisine babasının kendisiyle konuşup konuşmadığını, hâl hatır sorup sormadığını, hangi dersleri okuduğuna dair imtihan edip etmediğini sormuş. Öğrencisi de babasının böyle adetleri olmadığını, köylülerle çok güzel muhabbet ettiği halde kendisiyle "vakarı muhafaza" düşüncesiyle konuşmadığını söylediğinde hocamız çok üzülmüştür. Aşıkutlu, arkadaşı ve aynı zamanda hoca olan o öğrenci velisine uyarıcı bir mektup yazmıştır. Mektubunda "vakarı muhafaza" düşüncesiyle çocuğuyla konuşmamak, onunla ilgilenmemek ve ona değer vermemenin son derece yanlış bir davranış olduğunu belirtmiştir. Aşıkutlu o öğrenci ile yaşıtı gibi konuşup şakalaştığını ama öğrencinin hiçbir şekilde bunu istismar etmediğini gördüğünü ifade etmiştir. Hoca, arkadaşının çocuğuna karşı bu hatalı davranışından dolayı derhal "tevbe-i nasuh" ta bulunması gerektiğini ifade ederek yazdığı mektubunda onu uyarmıştır.

Cömert bir kişiliğe sahip olan Aşıkutlu Hoca, çevresine ve öğrencilerine hep yardım etmiş, ikramlarda bulunmuştur. Altı odalı evinin üç odasını öğrencilerine tahsis etmiştir. Hiç kimseden bir

³⁴ Aşıkutlu, ag tebliğ, s.204; Mehmet Günaydın, Oflu Aşıkutlu Hoca, s.46.

³⁵ Aşıkutlu, ag tebliğ, s.198.

³⁶ Mehmet Günaydın, Oflu Aşıkutlu Hoca, s.78.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

beklentisi olmamış, maddi olarak kendisi için teklif edilen hiçbir yardımı kabul etmemiştir. Ankara’da yüksek ihtisas kursunda iken kendisine diyanet tarafından tahsis edilen arabayı kabul etmemiş, kursa kendi imkânlarıyla gidip gelmiştir.³⁷ Dönemin Diyanet İşleri Başkan yardımcısı Tayyar Altıkulaç’ın ücret karşılığında bir fetva ekibinde görevli olarak hacca gitmesi teklifini de geri çevirmiştir. Kendisi bedel olarak hacca gideceğini masraflarını da kendisini gönderenlerin karşıladığını ve başkanlığın kendisine teklif ettiği parayı alamayacağını bildirmiştir.³⁸

Aşıkutlu ömrünü Kur’an’a ve bu uğurda insan yetiştirmeye adanmıştır. Bu görevi yaparken karşılığını sadece Allah’tan beklemiştir. Hizmetleri karşılığında hiç kimseden dünyalık talebi olmamıştır. Kur’an’ın ve mesleğinin izzet ve onurunu daima muhafaza etmiştir.

Kendisini hayatımda 1977 yılında bir defa gördüm. O zaman İstanbul’da hafızlık yapıyordum. Aşıkutlu hocanın öğrencilerinden merhum Abdullah Hatipoğlu hocam kursta talim hocamdı. Hocam Abdullah Hatipoğlu da tam anlamıyla hocasının ahlakıyla ahlaklanmış bir muallimdi. Çocuk öğrenci psikolojisi ile kendisini de çok sevdiğimden dolayı benim hocam Abdullah Hatipoğlu hocadan daha büyük bir hoca olamazdı. O zamanlar öyle inanıyordum.

1977 Temmuz ayının bir Pazar gününde bizden iki dönem önde olan mezun olacak hafızlar için icazet merasimi yapıyordu. Merhum Abdurrahman Gürses hoca cumartesi günü kursa gelerek hafızları dinledi. Pazar günü o dönem İstanbul’un meşhur hoca ve hafızları merasim için kursumuzun yanında bulunan camiye geliyorlar ve hocalarımız da misafirleri karşılıyorlardı. Caminin önüne bir araç yaklaştı ve aniden bir hareketlilik oldu. Benim gözümde büyük olan merhum Abdullah hocam hemen aracın kapısını açtı araçtan orta boylu, temiz yüzlü, lacivert temiz giyimli, başında bere olan yaşlı bir hoca efendi indi. Hocam hemen elini öpmek için eğildi fakat o çabucak elini geri çekerek öptürmedi. Camiye girerken hocam mihmendarlık ediyor, ayakkabısını tutuyor, muhafaza ediyordu. Ben ise bütün bu olanları dikkatle gözlemliyordum. Orada çocuk aklımla şu sonuca vardım: Bu Hoca benim hocamdan da büyük hoca. Ancak hocanın kim olduğunu hiç kimseye program bitinceye kadar sormadım. Daha sonra öğrendim ki o hoca benim merhum hocam Abdullah Hatipoğlu hocanın hocası Mehmet Rüştü Aşıkutlu imiş. Hocamıza Allah rahmet eylesin.

SONUÇ

Kur’an öğretimi onun Peygamber’e vahiy edilmesiyle başlamış, günümüze kadar da kuşaktan kuşağa, nesilden nesile kesintiye uğramadan devam etmiştir. Kur’an öğretiminde en önemli örnek ve model onun ilk muallimi Hz. peygamberdir. Hz. Peygamber’den günümüze kadar örnek alacağımız pek çok model Kur’an öğreticileri var olagelmıştır. Çünkü Müslümanlar Kur’an öğrenme ve öğretme işine her dönemde son derece önem vermişlerdir. Bu konuda resulün iltifatına mazhar olabilmek için adeta yarışmışlardır. Mehmet rüştü Aşıkutlu Hoca da bu şerefli hizmeti ömrünün sonuna kadar sürdüren örnek eğitimcilerden biridir.

Aşıkutlu kendisine talebe olmak üzere gelen öğrenci ile kısa bir mülakat yaparak onun bu işe istekli olup olmadığını belirlerdi. Başka bir hocadan kendisine gelen öğrenciyi hocasının muvafakati olmadan asla kabul etmezdi.

Mehmet Rüştü Aşıkutlu hafızlık öncesi Kur’an öğretimine istiâze-besmele aşamasında harflerin mahreçlerini göstererek harf talimi ile başladığı. Daha sonra namaz dualarını mahreç ve tecvit kurallarına uygun bir biçimde öğretir ve öğrenciyi telaffuz bakımından belli bir seviyeye getirirdi. Harflerin mahreç, sıfat ve bazı tecvit konularının uygulamalarında ise biraz abartırdı. Nedenini soranlara ise normal okuyuşta bunun zamanla kıvama geleceğini söylerdi. Bu eğitim esnasında ağız-kulak-göz üçlüsüne aynı anda dikkat ederdi.

Hoca Kur’an öğretimini “kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; sevdiniz, nefret ettirmeyiniz”³⁹ prensibini sürekli uygulayarak gerçekleştirmiştir. O öğrencilerine kapasitelerinin üstünde ders yüklememiştir. Hafızlık eğitiminde aşırı olmamak koşulu ile ders boş geçmeyi hoşgörü ile karşılamıştır. Tembellik eden öğrencilerini daima uyarılmış, onları sabırla kazanmaya çalışmıştır. Tembellikte ısrar edenleri ise durumlarını anlatan bir mektupla velilerine göndermiştir.

³⁷ Günaydın, age., s.206.

³⁸ Tayyar Altıkulaç, Zorlukları Aşarken, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011, c.I, s.214,215.

³⁹ Buhârî, İlim, 11; Müslim, Cihâd, 3; Ebû Dâvûd, Edeb, 20

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aşıkkutlu eğitim öğretim hayatı boyunca hiçbir öğrencisine hakaret etmemiş, çirkin söz söylememiş, fiziksel ve ruhsal hiçbir şiddet uygulamamıştır. Bunu nasıl başarabildiğini soranlara ise “Allah(cc) benim sinir damarlarımı aldı” diye cevap vermiştir. Günümüz Kur’an kurslarında görev yapan Kur’an kursu öğretmenlerinin önemli bir kesiminin bu durumu iyi incelemeleri ve dikkate almaları gerektiği kanaatindeyiz.

Aşıkkutlu hocamız hafızlık eğitimi dışındaki derslerinde konuları öğrencileriyle müzakere ederek işlemiş, öğrencilerini derste sürekli aktif tutmuştur. Derslerinde öğrencilerinin konular hakkında yanlış veya hatalı değerlendirmelerinden dolayı asla onları küçümsememiş, onları itibarsızlaştırmamıştır. Aksine onlara ders dışında olduğu gibi ders esnasında da son derece değer vermiş ve değerli olduklarını onlara hep hissettirmiştir.

Hoca ahlaki yapısı, karakteri ve uyguladığı eğitim ve öğretim yöntemleriyle çevresinde bulunan insanlar ve öğrencileri üzerinde övgüyle ifade edilecek derin izler bırakmıştır. Öyle ki bu bağlamda yatılı öğrenciler evlerine izine giderlerken hocalarından ayrılacakları için üzülerken ayrılır, evden kursa gelirken ise hocalarına kavuşacakları için çok sevinirlermiş. Kendisi ile öğrencileri arasında karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı müthiş bir bağ oluşmuştur. Mezun olan öğrencileri hocaları ile irtibatlarını asla kesmemiştir. Aşıkkutlu da bir hoca olarak öğrencilerini zaman zaman bizzat ziyaret etmek veya öğrencilerine mektup yazmak suretiyle hal hatır sorarak öğrencileriyle ömrünün sonuna kadar iletişimi devam ettirmiştir.

Aşıkkutlu okumayı, araştırmayı ve kendisini sürekli yenilemeyi çok severdi. Öğrendiği bilgileri çevresiyle paylaşırdı. Kendisine şifahi veya yazılı sorulan sorulara araştırarak delilleriyle ve kaynak göstererek cevap verirdi.

Aşıkkutlu hocamız güzel ahlaki değerleri üzerinde taşıyan bir kişiliğe sahipti. Çalışkanlığı, dürüstlüğü ve yardım severliği ile temayüz etmiş, temiz yüzlü, giyimine özen gösteren, medeni cesareti ve özgüveni yüksek bir insandı. Sözü dinlenir, kendisine akıl danışılır, anlaşmazlık durumunda hakemliğine başvurulmuş ender şahsiyetlerdendi.

Sonuç olarak Mehmet Rüştü Aşıkkutlu güzel ahlakı, öz güveni ve medeni cesareti, öğrencilerine ve çevresinde bulunan insanlara yaklaşımı, Kur’an eğitim ve öğretiminde uyguladığı yöntemler, vaazlarındaki üslubu ve dini temsil etmesindeki hoca kimliği ile günümüz eğitimcilerine özellikle Kur’an muallimlerine örnek ve model olmuştur. Mekânı cennet olsun.

KAYNAKÇA

- Altıkulaç**, Tayyar, *“Zorlukları Aşarken”*, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011, 3 Cilt.
- Aşıkkutlu**, Emin, *“Aşıkkutlu Mehmet Rüştü, 1901-1980, Son Devir Kırâât Âlimi”*, DİA, İstanbul, 1991, c. IV.
- Aşıkkutlu**, *“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Dini Hayatın İntikalinde Ârif Bir Âlim Oflu Mehmet Rüştü Aşıkkutlu Efendi”*, c.I, s. 184-220.
- el-Buhari**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *“Sahihu’l-Buhari”*, Dâru ibni’l Kesîr, Dımeşk, 1423.
- el-Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl, *“el-Câmiu’u’s-Sahîh”*, (I-IX), thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Dâru tavkı’n-necât, byyi, 1422.
- Ebû Dâvûd**, Süleyman b. el-Eş’as, es-Sicistanî, *“Sünen”*, (I-VII), thk., Şuayb el-Arnaûd-Muhammed Kâmil Karabelli, Dâru’r-risâleti’l-âlemiyye, byy, 2009.
- Günaydın**, Mehmet. *“Ofllu Aşıkkutlu Hoca”*, Heyamola yayınları, İstanbul, 2016.
- el-Herevî** Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm, *“Kitâbü Fedâili’l-Kur’ân”*. Thk. Mervan el-Atiyye-Muhsin Harabe- Vefâ Tekıyyiddîn, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, Trhs.
- Müslim**, Ebu’l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *“el-Câmiu’s-sahîh”*, (I-V), thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-arabî, Beyrût, 1974.
- Sarı**, Mehmet Ali, *“Beyoğlu’nda Bir Hafız”*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s.s. 496.
- TDK**, *“Türkçe Sözlük”*, Türk Tarih Kurumu Basım Evi, Ankara, 1998, 2Cilt.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İMAM NEVEVÎ'NİN *et-TİBYÂN FÎ ÂDÂBİ HAMELETİ'L-KUR'ÂN* ADLI ESERİNDE MODEL KUR'AN ÖĞRETİCİSİ

Abdussamed SÖYLER *

ÖZET

Eğitim ve öğretimin önemli unsurlarından birisi de öğretmendir. Dolayısıyla onun birtakım vasıflara sahip olması gerekmektedir. Geçmişten günümüze öğretmenin sahip olması gereken vasıflarını anlatan eserler kaleme alınmış, bu eserlerde nitelikli öğretmenin vasıfları üzerinde durulmuştur. Bu alanda eser telif edenlerden biri de İmâm Nevevî'dir. O, Kur'an okuyan ve okutanları irşâd etmek amacıyla yazdığı "et-Tıbyan Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an" adlı eserinde rol model olacak bir Kur'an öğretmenin özelliklerini anlatmaktadır. Bu çalışmada, onun eserinden hareketle model Kur'an öğreticisinin nasıl olması gerektiği hususu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kur'an-ı Kerim, Öğretmen, Rol Model, Nevevî.*

GİRİŞ

İnsan zayıf olarak¹ ve doğuştan hiçbir şey bilmediği halde yaratılmıştır.² Bununla birlikte yaratan insana birçok özelliği potansiyel olarak vermiştir. Kimi insan kendi özünde bulunan potansiyelin farkına vararak geliştirmekte, kimisi de bu potansiyelin farkına varmadan hayatını sürdürmektedir.

İnsanın kendi başına, bir eğitici olmadan yeteneklerini geliştirebilmesi zordur. Bunun için eğitime ve eğitimi verecek bir eğitimciye ihtiyaç vardır. Bunun için olsa gerek Allah yarattığı ilk insana eşyanın bütün isimlerini öğretmiş,³ sonrasında ise insana bir rol model olması ve hayatında ona rehberlik etmesi için peygamberler göndermiştir. Dolayısıyla ilk muallim Allah Teâlâ,⁴ beşer ölçeğinde ise ilk muallimler Peygamberlerdir. Allah'ın gönderdiği bu özel kullar, öncelikli olarak O'ndan aldıkları vahyi insanlara tebliğ etmişler ve öğretmişlerdir.⁵ Bunların da ötesinde evvela kendileri anlattıkları şeyleri yaşayarak diğer insanlara örnek olmuşlardır.⁶ Bu manada tarih boyunca en önemli model şahsiyetler olarak peygamberler karşımıza çıkmaktadır.

İnsan çocukluk döneminden itibaren evde anne-babayı okulda öğretmeni, çevrede gördüğü kişileri (arkadaş, sanatçı, sporcu vs.) örnek alarak, taklit ederek büyür.⁷ Çocuklar çevrelerinde onun gibi olacakları, model alacakları, onunla özdeşleşecekleri kişiler ararlar. Zamanla model aldıkları kişilerle özdeşleşip, o kişinin değerlerini benimserler.⁸

İnsanı okul çağında en çok etkileyen, en çok örnek aldığı kişiler öğretmenleridir. Bunun için tarihten günümüze öğretmenlik kurumu milletlerin tarihinde önemli roller üstlenmiştir. Milletlerin ilerlemesinde veya gerilemesinde öğretmenlerin önemli katkıları olmuştur.⁹ Her ne kadar iletişim vasıtaları ve teknoloji gelişmiş olsa da günümüzde eğitimin temel unsuru ve öznesi öğretmendir.¹⁰ Toplumların kaderini geleceğini adeta öğretmen şekillendirmektedir. Bugün toplumun neredeyse tamamı öğretmenin eğitim ve öğretiminden geçmektedir. Bu durum da öğretmenlik kurumunu oldukça önemli hale getirmektedir.

Nurettin Topçu öğretmenin toplumdaki rolünü şu sözleriyle gayet açık bir şekilde ifade etmektedir: "Her şeyden evvel muallim, hayatımızın sahibi olmaktan ziyade sanatkârdır. Kullanıcısı değil yapıcısıdır. Seyircisi değil aktörüdür. O, en doğru, en güzel hayat örneğini yapar, hazırlar, bize sunar; biz yaşarız."¹¹

*Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Öğretim Görevlisi

¹ Nisa, 4/28.

² Nahl, 16/78.

³ Bakara, 2/31.

⁴ Alak, 96/4.

⁵ Bakara, 2/101-129; Âl-i İmran, 3/164; Cuma, 62/2.

⁶ Mümteherine, 60/4-6; Ahzâb, 33/21.

⁷ Öcal, Mustafa, (*Temel Eğitim ve Orta Öğretimde) Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yay., Ankara 1990, s. 231.

⁸ Sancaklı, Saffet, *Asrı Saadet Dünyası, Eğitimci ve Tebliğci Hz. Peygamber, (Hz. Peygamber'in (sas) Çocuklarla Olan İlişkisinde Eğitim-Öğretim Açısından Ön Plana Çıkan Hususlar)* Der.: Adnan Demircan, Sıyer Yay., I. Baskı, İstanbul 2017, s. 124.

⁹ Büyükkaragöz, S. Savaş vd; *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Mikro Yay., Konya 1998, s. 1.

¹⁰ Cüceloğlu, Doğan; Erdoğan, İrfan, *Öğretmen Olmak (Bir Can'a Dokunmak)*, Final Yay., 20. Baskı, İstanbul 2017, s. 19.

¹¹ Topçu, Nurettin, *Türkiye'nin Maârif Davası*, haz.: Ezel Erverdi, İsmail Kara, DergahYay., İstanbul, s. 72.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Muallim, hepimizin her an muhtaç olduğu ruh doktorudur. İman ve anlayış vasıtaları ile bizi tedavi eder. Ruhlarımıza sunar ve hakikat âleminden haberler verir. Muallim, insan olan varlığımızı alır ona sonsuzluk dünyası olan ruhi hayat istasyonlarında yol alacak kudretin ve değerlerin aşısını yapar. Hayat var olanı olduğu gibi tanıtmaya kabiliyetlidir. Muallim var olması gerekeni öğretir. Realitenin ustası bizzat kendisidir, idealin ustası ise muallimdir.¹²

Öğretmen nesilleri inşa ve terbiye ederken birçok yöntem kullanır. Bu yöntemlerin her birinin kendi içinde meziyetleri veya kusurları olabilir.¹³ Bu yöntemler içinde bizce en etkili olanı öğretmenin bizzat yaşayarak, örnek olarak öğretmesidir. Buna hal dili ya da beden dili diyoruz. Burada söz yoktur, ruhların birbiriyle iletişimi vardır. Günümüz iletişim bilimi esas iletişime geçen unsurların bedenler olduğunu, sözlerin sadece bunun bir yansıması olduğunu söylemektedirler. Yine iletişimciler beden (hal) dilinin söz dilinden daha etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.¹⁴ Bu sebeple öğretmenin etkili bir hal diline sahip olması gerekmektedir. Buna da öğretmen ancak yaşayarak sahip olabilir.

Kur'an'da anlatılan peygamberlerin söylemden çok eylemle (hâl) insanları etkilediğini görüyoruz. Bütün peygamberlerin,¹⁵ özelde Hz. Peygamberin model olarak sunulması¹⁶ ve O'nun ahlâkının Kur'an olduğunun belirtilmesi¹⁷ bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in "Ben nasıl namaz kılıyorsam siz de öyle kılın,"¹⁸ "Hac menâsikini benden alınız."¹⁹ ifadeleri, görerek ve model alarak öğrenmeye dikkat çekmektedir. Mutasavvıfların "nasihat etme, nasihat ol" sözü de hal dilinin önemini ortaya koymaktadır. Yine Mevlâna şu sözleriyle hal diline, eylemle örnek olmaya çarpıcı bir şekilde dikkat çekmektedir:

"Sus; eğer birisi sana harfsiz, sessiz söz olamaz derse, de ki: "Yalan!

Sus, çünkü sözle, sesle, harfle örülmemiş dilsiz bir sözün de var...

Onun sözlerini kulaksız duy, ona dilsiz, ağızsız söz söyle; çünkü dille söylenen sözün bazı-bazı yalan olmamasına, bazı-bazı insanı incitmemesine imkan yok!"²⁰

Din salt bilgidir ibaret olan bir olgu değildir, bir yaşama biçimidir. Dolayısıyla dini bilgilerde esas olan onun hayata aktarılması ve davranışa dönüştürülmesidir. İnsan da dini bilgileri, en ideal anlamda, muşahhas bir örnek görerek, birini model alarak, davranışa dönüştürebilir. Dini bilgileri aktaran kişinin sadece anlatan biri olmayıp, aynı zamanda anlattıklarını yaşayan birisi olması gerekmektedir.

Kur'an eğitim ve öğretiminin dini ilimler arasında önemli bir konumu vardır. Günümüzde imam-hatip liselerinde, diğer liselerde ve ilahiyat fakültelerinde Kur'an eğitim ve öğretimi verilmektedir. Öğrencilere Kur'an'ı sevdirmek ve onlara Kur'an'ı güzel bir şekilde öğretebilmek için takip etmemiz gereken bir usûl var ve bu usûlü takip edecek bir öğretmen vardır. Bu öğretmenin de birtakım vasıflara sahip olması gerekmektedir. İslâm eğitim geleneğinde dini anlatan bir öğretmenin sahip olması gereken vasıfları anlatan birçok kitap yazılmıştır.²¹ İmam Nevevî de aynı geleneği takip ederek, Kur'an öğreten kişilerin nasıl olması gerektiğiyle alakalı eser kaleme almıştır.

¹² Aynı eser, s. 74

¹³ Öcal, Mustafa, (Temel Eğitim ve Orta Öğretimde) Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar, s. 227-277.

¹⁴ Canlı, Mustafa, Asrı Saadet Dünyası, Eğitimi ve Tebliği Hz. Peygamber, (Hz. Peygamber Örneğinde Sözlü Ve Sözsüz İletişim), Der.: Adnan Demircan, Siyer Yay., I. Baskı, İstanbul 2017, s. 374.

¹⁵ Mümtetine, 60/4-6.

¹⁶ Ahzâb, 33/21.

¹⁷ Müslim, Salâtu'l Musâfirin, 139.

¹⁸ Buhârî, Ezan 18; Edeb, 37.

¹⁹ Tirmizi, Hac 38.

²⁰ Muhammed b. Muhammed Hüseyin Mevlâna Cemâleddin-i Rûmî, Divân-ı Kebîr, Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1992, C. II, s. 3929.

²¹ Bunlardan bazıları şöylece sıralayabiliriz: İbn Sahnûn'un (ö. 256/869) "Âdabu'l-Muallimin"i, Kabîsî'nin (ö. 403/1014) "er-Risâletü'l-Mufassale li Ahvâli'l-Müteallimîn ve Ahkâmî'l-Muallimîn ve'l-Müteallimîn"i, Zernûcî'nin (ö. 593/1196) "Ta'limü'l-Müteallim"i, "Gazzâlî'nin (ö. 555/1111) "İhyâ-u Ulûmi'd-Din"i, Taşkoprüzâde'nin (ö. 959/1552) "Mevzûatu'l-Ulûm"u, Ali b. Hüseyin Amasî'nin (ö. 875/1470) "Tarîku'l-Edeb"i'dir. (M. Faruk, Bayraktar, İbn Cemâa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler, İFAV Yay., İstanbul 1997, s. 11). Yine bu alanda yazılmış en önemli, derli toplu ve kapsamlı çalışmalardan birisi de İbn Cemmâa'nın (ö. 733/1333) "Tezkiyatü's-Sâmi' ve'l-Müteallimîn fî Edebi'l-Âlim ve'l-Müteallim"dir. (Bedruddîn İbn Cemmâa el-Kinânî, İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı, çev. Muhammed Şevki Aydın, TDV Yay., Ankara 2012, s. 39.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Çalışmada İslâm ilim tarihinin çok yönlü şahsiyetlerinden biri olan İmam Nevevî'nin Kur'an okuyan, öğrenen ve öğretenleri irşad etmek amacıyla telif ettiği ve model Kur'an öğretmenin ve öğrencisinin prototipini ortaya koyduğu, "*et-Tibyân fî âdâbi hameleti'l-Kurân*" adlı eseri incelenmeye çalışılacaktır. Onun bu eserinden hareketle bir Kur'an öğreticisinin sahip olması gereken vasıflar ortaya konulacaktır. Çalışmanın esas kısımlarına geçmeden önce kitabın müellifi, yaşadığı dönem ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

İMAM NEVEVÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.Hayati

Adı Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn-i Şeref İbn-i Mürî en-Nevevî'dir. 631 yılı Muharrem ayının ortalarında (Ekim 1233) Suriye'nin güneyindeki Havran bölgesinde bulunan Nevâ köyünde doğdu. Köyüne nisbetle en-Nevevî veya en-Nevâvî, o bölgeye nisbetle Havrânî, dedelerinden Hizâm'a nisbetle de el-Hizâmî diye anıldı. Adı Yahya olanlar baba oğul iki Peygamberin hâtırasına hürmeten Ebû Zekeriyâ diye künyelendikleri için, o da geleneğe uyarak, hiç evlenmediği halde, bu künyeyi aldı. İslâm dinine hizmetlerinden dolayı kendisine Muhyiddin lakabı verilmiştir. Fakat o bu lakabla anılmaktan hoşlanmazdı. Kendisine muhyiddin diyenlere hakkını helâl etmeyeceğini söylerdi. Babası Şeref İbn-i Mürî, mütevâzi dükkânında çalışan, çevresinde dürüstlüğü ile tanınan zâhid ve muttaki bir kimseydi.²² Nevevî on yaşına basınca, babasının dükkânında çalışmaya başladı. Fakat o ticareti sevmediği gibi arkadaşlarıyla oynamayı da arzu etmezdi. Ergenlik dönemine girerken ezberlediği Kur'an'ı Kerim'i her fırsatta okumaktan zevk duyardı. 18 yaşına kadar memleketinde kaldı. Bu süre zarfında fırsat buldukça çevresindeki alimlerden İslâmî ilimleri okudu. 649 yılında babası onu Dımaşk'a getirerek Revâhiyye medresesine yerleştirdi ve burada dönemin meşhur âlimlerinden çeşitli dersler aldı. İki yıl sonra babasıyla birlikte hacca gitti. Bir buçuk ay Medine'de kalarak, oradaki âlimlerin derslerine katıldı.²³

İlme karşı büyük bir iştiağı olan Nevevî, her gün on iki hocadan luğat, sarf, nahiv, fıkıh, hadis, kelâm gibi sahalarda on iki çeşit ders alıyordu. Döneminin büyük âlimlerinden ders aldığı gibi, kendisi de birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler de İslâm ilim tarihinin parlak simalarından olmuşlardır.²⁴

Ömrünü ilme adayan Nevevî hiç evlenmedi. Rahat yaşamayı sevmez, günde bir defa geceleyin sadece bir çeşit yemek yerd. Sofrasında iki çeşit yemek nadiren bulunurdu. Eti, köyüne gideceği zaman yerd. Sadece seher vakti su içerdi. Karla soğutulmuş suyu içmez, rutubeti uyku getirir diye salatalık bile yemezdi. Kebap ve tatlıya zalimlerin yiyeceği diye iltifat etmezdi. Ömrü boyunca hep az uyudu.²⁵

Hayatını yazanların ittifakla belirttiğine göre, Dımaşk'ta pek çok vakıf arazisinin olması ve bunların titizlikle idare edilmemesi sebebiyle, orada yetişen meyveleri yemezdi. O sadece babasının getirdiği yiyeceklerle beslenir onun getirdiği incirleri yerd. İlme düşkünlüğü ile beraber Kur'an okumaya ve ibadete geniş zaman ayırırdı.²⁶ Nevevî kimseden bir kuruş almaz, görev yaptığı medreseden kendisine verilen aylıkla kitap alır, sonra da bunları medreseye vakfederdi.²⁷

Nevevî emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker görevini yerine getirmede de son derece hassasiyet göstermiş, doğru bildiğini söylemekten asla çekinmemiştir. Dönemin halifesine ve Memlûk Sultan'ı I. Baybars'a mektuplar yazarak onların birtakım haksız uygulamalarına karşı çıkmıştır.²⁸

Nevevî, sefer izni çıktığını söyleyerek, hocalarının kabirlerini, şehirdeki tanıdıklarını ziyaret etti ve kitaplarını medreseye vakfetti. Sonra Kudüs'ü ziyaret edip oradan memleketi Nevâ'ya döndü. Birkaç gün sonra babasının evinde hastalanarak 676 yılının 24 Recep (22 Aralık 1277) Çarşamba günü vefat etmiştir.²⁹

²² Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn-i Şeref İbn-i Mürî en-Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)* Çev: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., İstanbul 2001, s. 44.

²³ Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" DİA, İstanbul 2007, C.XXXIII, s. 47; Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 44-45.

²⁴ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 45-46; Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" C.XXXIII s. 47

²⁵ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 49.

²⁶ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 45-46.

²⁷ Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" C.XXXIII, s. 47.

²⁸ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 50-52; Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" C.XXXIII s. 47.

²⁹ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri)*, s. 52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2.Eserleri

45 yıllık kısa ömrüne birçok eser sığdıran Nevevî, Hadis ve fıkıh başta olmak üzere farklı alanlarda birçok eser yazmıştır. Eserlerinden bir kısmını tamamlamaya ömrü vefa etmemiş bir kısmını da daha hayattayken sildirerek imhâ etmiştir.³⁰ Burada meşhur olanlarına değinilecektir.

-Hadisle İlgili Eserleri: Riyâzüs'-sâlihîn, el-Minhâc fî şerh-i Sahîh-i Müslim İbn-i Haccâc, el-Ezkâr, et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-Beşîri'n-Nezîr, el-Erbeûne'n-Neveviyye.

-Şafii Fıkıhıyla İlgili Eserleri: Ravzatü't-tâlibîn ve Umdetü'l-müttekin, Minhâcüt-tâlibîn, el-Mecmû şerhu'l-Mühezzeb, Tashîhu't-tenbîh, el-Usûl ve'z-zavâbit, el-Îzâh fî'l-menâsik.

-Dille İlgili Eserleri: Tehzîbü'l-esmâ ve'l-lügât, el-İşârât ilâ beyâni'l-esmâi'l-mübhemât, Tahrîru elfâzi't-tenbîh.³¹

-et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an Adlı Eseri

Nevevî bu eserini Kur'an okumaya ve okutmaya aşırı ilgisi olan Dımaşk halkını bu konularda irşad etmek için yazdığını söylemektedir. Ona göre bu konularda daha önce kitaplar yazılmış ancak uzunlukları sebebiyle istifade zorlaşmıştır. Kendisi de ezberlenmesi ve faydalanılması için eserini muhtasar olarak kaleme almış ve bunun için de hadislerin senetlerini hazfettiğini belirtmiş, hadis âlimlerinin zayıf hadisle amel etmeyi caiz görmesinden hareketle kitabında bazen zayıf hadislere de yer verdiğini zikretmiştir.³²

Eser, Kur'an okuma ve ezberlemenin fazileti, kıraatın ve Kur'an okuyanın başka şeylere tercihi, Kur'an öğretene ve öğrenende bulunması gereken edep, ehl-i Kur'an'a saygı ve onlara sıkıntı vermeme, hafızların Kur'an'a karşı görevleri, insanların Kur'an'a karşı görevleri, Kur'an yazımı ve mushafa saygı gibi vb. on babtan meydana gelmektedir.³³ Müellifin Muhtârü't-Tibyân (Muhtârü'l-Beyân) adıyla ihtisar ettiği eser manzum hale getirilmiş, başka dillere çevrilmiş ve birçok baskısı yapılmıştır.³⁴ Ahmet İnce tarafından yapılan Türkçe Tercümesi "Kur'an Ehline Rehber" adıyla yayımlanmıştır.³⁵

II. MODEL KUR'AN ÖĞRETİCİSİNİN ÖZELLİKLERİ A. DİNÎ- AHLÂKÎ ÖZELLİKLERİ

İhlâşlı ve Samimi Olması

Nevevî'ye göre Kur'an Öğreticisi (Mukrî) evvelâ yaptığı işte samimi olmalı ve Allah'ın rızasını gözetmelidir.³⁶ Zira Allah Teâlâ "Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur."³⁷ buyurmuştur.

Hz. Peygamber de "Ameller ancak niyetlerine göre değerlendirilecektir. Her kişiye (karşılık olarak) amaçladığı verilir."³⁸ buyurmuştur. Bu hadis ihlas ve samimiyet hususunda önem arzeder. Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvud, Tirmizî, Dârekutnî gibi büyük âlimler bu hadisle İslâm'ın üçte birinin anlaşılabilirliğini söylemişler. İmam Buhârî eser yazanların eserlerine bu hadisle başlamalarını tavsiye etmiştir.³⁹ Bu sebeple Nevevî de konuya bu hadisle başlamıştır.

İmam Nevevî konuyla ilgili ayet ve hadisleri zikrettikten sonra ihlas ve samimiyet hususuna açıklık getirmek için farklı âlimlerin ihlas tanımlarına başvurmuştur. Bunlardan birkaç tanesini burada zikretmek yerinde olacaktır.

³⁰ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri), s. 54.

³¹ Nevevî'nin hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz.: Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri), s. 40-82; Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî" C.XXXIII, s. 47-49; Koçyiğit, Yakup, *Muhyiddin en-Nevevî'nin Hayatı, Eserleri, Sahih-i Müslim Şerh'indeki Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1989.

³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn-i Şeref İbn-i Mürî en-Nevevî, *et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an*, Neşr.: Abdulaziz İzzeddin Seyrevân, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1992, s. 14-15.

³³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 15-16.

³⁴ Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî," C.XXXIII, s. 47-49.

³⁵ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri), s. 62.

³⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 15-16.

³⁷ Beyyine, 98/5.

³⁸ Buhârî, *Bedü'l-Vahy* 1, *İman* 41, *Nikah* 5, *Menâkibu'l-Ensâr* 45, *İtk* 6, *Eyman* 23, *Hiyel* 1; Müslim, *İmâret* 155.

³⁹ Nevevî, *Riyazü's-Sâlihîn*, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri), s. 93.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ebu'l Kasım el-Kuşeyrî (r.h) ihlası “kişinin itaatte sadece Allah’a yönelmesi ve itaatinde ona yaklaşmayı hedeflemesi, insanlara gösteriş yapmak, onların övgü ve sevgisini kazanmak gibi amaçların olmaması ve yapılan işte insanların değerlendirmelerini dikkate almaması” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁰

Zü'n-nûn Mısrî'den (r.h) ihlasla alakalı “Şu üç şey, ihlasın alametlerindedir. İnsanların övgü ve yergisinin kişi indinde eşit olması, işlenen eylemlerde kişinin amellerini görmeyi unutmaması ve amellerin ahirette sevap gerektirdiğinin de unutulmasıdır.” sözü aktarılmıştır.⁴¹

Sehl-i Tüsteri (r.h) bu konuda şöyle demiştir: “Akıllı insanlar ihlas kelimesinin açıklamak için çok düşündüler fakat onlar şundan başka bir şey bulamadılar: Kişinin gizli ve açıkta yaptığı veya terk ettiği her şeyi Allah için yapması ve ona nefsin, hevanın ve dünyanın karışmamasıdır.”⁴²

Nevevî ayet, hadis ve ulemeden nakledilen bu sözlerle ihlasın önemine vurgu yaptıktan sonra Kur'an öğreticisinin bu vasıfla muttasıf olması gerektiğini, onun dışında kalbinde dünyevî bir amaç varsa bunları araştırıp bunları tasfiye etmesi gerektiğini öğütüyor. Nitekim kişinin gönlünde mal, mevki, şöhret olma, akran arasında öne çıkma, insanların övgüsünü veya teveccühünü kazanma gibi vs. amaçlar olabilir. Bütün bunları bir Kur'an mualliminin gönlünden söküp atması gerektiğini ifade ediyor. O, bir Kur'an muallimi, öğrencilerinden saygı görmek, hizmet almak, hediye yoluyla bile olsa ücret almak (okutmadığında öğrenci ona hediye vermeyecekse) gibi vs. amaçları da terk etmeli diyerek⁴³ Allah'ın ve O'nun Peygamber'inin bu konudaki şu sözlerine dikkat çekiyor:

*“Kim ahiret kazancını istiyorsa, onun kazancını arttırırız. Kim de dünya kârını istiyorsa ona da dünyadan bir şeyler veririz. Fakat onun ahirette bir nasibi olmaz.”*⁴⁴

*“Her kim ki kendisiyle yüce Allah'ın rızası istenilen bir ilmi dünyevi amaçlardan bir amaca ulaşmak için talep ederse o kişi kıyamet günü cennet kokusunu alamaz.”*⁴⁵

*“İlmi sıradan insanlarla tartışmak veya onda olan çokluğuyla ulemaya caka satmak için yahut onunla insanları kendine yöneltmek için isteyen kişi cehennemdeki yerine hazırlansın!”*⁴⁶

İhlas ve samimiyet her işin başında çok önem arzettiği için klâsik dönemde bu konuda eser yazan bütün alimler öncelikle bu konuyu ele almışlardır.⁴⁷ İhlas, amellerde önemli bir husustur. Eğer kişi ahirete inanıyor, yaptığı bir amelin karşılığını ahirette görmek istiyorsa, yaptığı ameli ihlaslı bir şekilde yapmalıdır. Allah rızası dışında yapılan bir amelin ahirette karşılığı olmaz.

İlmiyle Amil Olması

Dini ilimlerde esas amaç, onunla amel edilmesidir. Kişinin sözleriyle eylemleri birbirine uygun olmalıdır. Eski alimler “el-ilmü li'l-amel”, yani “ilim amel içindir” demişlerdir. Kur'an-ı Kerim'de, ilim elde edip de bununla amel etmeyen Yahudi alimleri, taşıdığı kitaplardan istifade edemeyen eşeklere benzetilmiştir.⁴⁸ Allah Kur'an'da kişinin yapmadığı şeyleri söylemesinin uygun olmadığını, böyle yapmanın kendisi katında çok kızılacak bir davranış olduğunu beyan etmiştir.⁴⁹ Ayrıca başka bir ayette iyiliği emredip sonra da bunu yapmayanlar kınanmıştır.⁵⁰ Hz. Peygamber'in sözlerinde de ilimle amel etme hususuna çokça dikkat çekildiğini müşahede etmekteyiz. Bizzat kendisi öğrettiği şeyleri yaşayarak örnek olmuştur.

Bir Kur'an muallimi de öğrencilerine, bildikleriyle amel ederek iyi bir örnek olmaya çalışmalıdır. Hocanın ilmiyle âmil bir kişi olması onun rol model olması açısından çok önem arz etmektedir. Hoca ilmiyle amel ederse, öğrencileri onun bir şey söylemesine gerek kalmadan, onun haliyle hallenirler, davranışlarından etkilenirler. Onun gibi olmaya çalışırlar. Hocanın bir şeyi yaşayarak örnek olması,

⁴⁰ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 28.

⁴¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 28.

⁴² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 29.

⁴³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 28-29.

⁴⁴ Şûra, 42/20.

⁴⁵ Sünen-i Ebi Davud, 3664.

⁴⁶ İbn Mace, 252.

⁴⁷ İbn Cemâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, s. 71-73; Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ğazzâlî, *Yâ Eyyühe'l-Veled*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut s. 45; *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, Dâru'l-Minhâc, I. Baskı, Beyrut 2011, s. 208-209.

⁴⁸ Cuma, 62/5.

⁴⁹ Saff, 61/2-3.

⁵⁰ Bakara, 2/44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

söylemesinden çok daha tesirlidir. Eğer hoca söylediğinin aksine bir şey yapıyorsa, öğrencilerinin üzerindeki etkisini ve mehabetini kaybeder. Bunun için bir Kur'an mualliminin ilmiyle amel olmaya çok dikkat etmesi gerekir.

Eski alimler, ilimle amel etme hususu üzerinde çokça durmuşlardır.⁵¹ Nevevî de Hz. Ali'nin "Ey Kur'an Hafızları! Ey ilmi taşıyanlar! İlminizle amel ediniz! Gerçek alim bildiğiyle amel eden, ilmi ameline muvafık olmandır. İlerde ilim sahibi olup da, ilmi boğazından aşağıya inmeyen topluluklar olacak. Onların amelleri ilimlerinden, içleri dışlarından farklı olacak..." sözüyle hocanın ilmiyle amel bir kişi olması gerektiğini vurgulamıştır.⁵²

Nevevîye göre Kur'an muallimi tesbih, zikir dua vs. hususlarda vârid olan hadislerle amel etmeli, açık, gizli her durumda sürekli kendisinin Allah'ın murakabesi altında olduğunu unutmamalı ve buna göre hayatını yaşmalıdır.⁵³

Güzel Ahlâk Sahibi Olması

İslâmın en temel hedeflerinden biri de kişiyi ahlâk sahibi bir insan haline getirmektir. Kur'an'da imandan sonra üzerinde durulan konu ahlâktır. İbadetlerin amacı da kişiyi daha ahlâklı bir insan yapmaktır. Hz. Peygamber'in Kur'an'da "yüce bir ahlâk üzere olduğu"⁵⁴ beyan edilmiş, kendisi de "yüce ahlâkı tamamlamak için gönderildiğini"⁵⁵ ifade etmiştir. Kur'an'ın getirdiği ahlâki sistemi de en ideal manada kendisi yaşayarak bize model olmuştur. Onun yolundan giden bir Kur'an mualliminin O'nun ahlâkıyla ahlâklanması, öğrencilerine güzel ahlâk konusunda örnek bir şahsiyet olması gerekir. Bu sebeple eğitim-öğretim âdâbıyla ilgili yazılan klâsik eserlerde bu konu üzerinde durulmuştur.⁵⁶

Nevevî Kur'an mualliminin dinin emrettiği güzel hasletlerle, ahlâk-ı hamideyle ahlâklanması gerektiğini bunun da yolunun şu sayılan şeylere uymakla mümkün olacağını ifade etmektedir.⁵⁷

-Dünyaya ve ehline karşı zahid davranmak, dünyaya ve ehline aldırış etmemek:⁵⁸ İlim adamı ilmini artırabilmesi ve öğrencileriyle iyi bir şekilde ilgilenebilmesi için Nevevî'nin söylediği bu husus gayet önem arz etmektedir. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi Nevevî'nin bizzat kendisi de hayatında bunu uygulamış, dünyadan en asgari düzeyde faydalanmıştır.

-Sabırlı olmalı:⁵⁹ Eğitim öğretim işiyle uğraşan insanın çok sabırlı olması gerekir. Bu hususta en güzel örnekler ümmetlerine sabreden peygamberlerdir. Sabretmenin mükafatının ne kadar büyük olduğu Kur'an'da anlatılmaktadır.⁶⁰

-Vakûr ve sükûnet sahibi olmalı: Bu öğretmende mehabet oluşturan bir vasıftır. Gülmek, çok mizah, öğretmenin vakarına zarar verir. Nevevî'ye göre bundan dolayı öğretmenin bunlardan da kaçınması gerekir. Bunun aksine öğretmen mütebessim olmalıdır.⁶¹

Nevevî'ye göre bunlara ilaveten bir Kur'an öğreticisi, cömert, mütevazî, hilim (yumuşak huylu), vera' ve huşu sahibi olmalıdır.⁶²

Kur'an mualliminin kaçınması gereken, onun örnek şahsiyetine zarar veren ahlâk-ı zemîme diyebileceğimiz davranışlar da bulunmaktadır. Nevevî, bunları hased, riya, ucb, kibir başkasını hakir görmek olarak sıralamaktadır. Ona göre, muallim bunlardan da şiddetle kaçınmalıdır.⁶³

⁵¹ İbn Cemmâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, s. 79; Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el- Ğazzâlî, *Yâ Eyyühe'l-Veled*, s. 47-59; *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, s. 215-216.

⁵² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31.

⁵³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁵⁴ Kalem, 68/4.

⁵⁵ Muvatta, *Husnu'l-Huluk*, 1.

⁵⁶ İbn Cemmâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, s. 83.

⁵⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31.

⁵⁸ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31.

⁵⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁶⁰ Bakara, 2/153; Âl-i İmran, 3/146-186; Zümer, 39/10.

⁶¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁶² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31-32.

⁶³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31-32.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

B. MESLEKİ ÖZELLİKLERİ ve DIŞ GÖRÜNÜŞÜ

1. Alan Bilgisi

Bilindiği gibi her meslekte başarılı olmak için uzmanlık ve maharet gerekir. Öğretmenin başarısı buna bağlıdır. Özellikle din alanında eğitim-öğretim veren kişilerin daha uzman olması gerekir.⁶⁴ Öğretmenin alanında mahir olmaması insanları dinden soğutabilir. Halk arasında söylenen “yarım hoca dinden, yarım doktor candan eder” sözü bu konuda manidardır.

Nevevî eserinde bu hususla alakalı bir şey söylememekle beraber, onun öğrencilere yaptığı bir tavsiyeden öğretmenin uzman olması gerekliliğine dikkat çektiğini görmekteyiz. O, öğrencilere “ilim, sadece ehliyeti tam, bilgi (marifet) donanımı yeterli, dini yaşantısı düzgün olan kişilerden öğrenilir” tavsiyesinde bulunmaktadır. Yine Nevevî, Muhammed b. Sîrîn ve Malik b. Enes’ten naklettiği “Bu ilim dindir. Dini kimden aldığınıza bakınız/dikkat ediniz!”⁶⁵ sözüyle de öğretmenin her açıdan ders verecek yeterliliğe sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır.

2. Dış Görünüşü

Elbise, insanı soğuktan sıcaktan koruması⁶⁶ ve avret yerlerini örtmesi için Allah’ın âdemoğluna ikram ettiği bir nimettir.⁶⁷ Allah Teâlâ “mescidlere geldiğiniz zaman güzel elbiselerinizi giyerek gelin”⁶⁸ buyuruyor. Öyleyse insan imkanları dahilinde güzel elbise giymelidir.

Elbise, zamana ve mekana göre rengi şekli değişiklik arz edebilir. Ancak İslâm, bu konuda her zaman ve mekânda geçerli olan kaideler koymuştur. Eski olsa bile temiz olması, örtülmesi gereken yerleri rahatça örtmesi, kibir ve riya içermemesi, lüks ve israfa kaçılmaması elbisede aranan şartlardır.⁶⁹

Hız. Peygamber’in sade ve temiz bir giyim tarzı vardı. Hocanın da elbisesi sade, temiz birbiriyle uyumlu, göz zevkini bozmayacak bir şekilde olmalıdır. Hız. Peygamber “*Ey ashabım, sizler mü’min kardeşlerinizin yanına varacaksınız, öyleyse binek hayvanlarınızın bakımını yapınız, kıyafet ve elbisenizi düzeltiniz. Böylece insanlar arasında parmakla gösterilen birisi olunuz*”⁷⁰ buyurarak en güzel şekilde bu hususu vurgulamıştır.

Nevevî’ye göre de hoca elbisesine dikkat etmeli, din ve toplum tarafından hoş görülmecek elbiseler giymemeli, üzerinde hoş olmayan kokuları izale etmelidir.⁷¹ Elbisesi temiz ve rengi beyaz olmalıdır.⁷² Bunun dışında hoca kişisel temizlik ve bakıma dikkat etmeli. Bunun için bıyıklarını kısaltmalı, sakalını taramalı ve tırnaklarını kesmelidir. Kısaca hocanın dış görünüşünde insanın göz estetiğini bozacak bir şey olmamalıdır.⁷³

Nevevî, Kur’an hocasının dikkat etmesi gereken hususlar arasında, hocanın toplum tarafından değersiz sayılan meslekler icra etmemesini de saymıştır.⁷⁴ Bunlar da o zamanın örfüne göre, değersiz, bayağı sayılan kan alıcılık, tabaklık, sarraflık vs. gibi meslek gruplarıdır. Bu tavsiye de hocanın toplumdaki itibarını korumayı hedefliyor olsa gerektir.⁷⁵

C. MODEL KUR’AN ÖĞRETİCİSİNİN DERSE VE ÖĞRENCİYE KARŞI TUTUM VE DAVRANIŞLARI

1. Derse Karşı Tutum ve Davranışları

-Kur’an öğretmenin farz-ı kifâye olduğunu bilmeli: Nevevî, Kur’an mualliminin Kur’an öğretmesinin farz-ı kifâye olduğunu belirlemektedir. Eğer ondan başka kimse yoksa, o kişinin Kur’an öğretmesi farz-ı ayn olur. Eğer bir yerde Kur’an öğretecek bir topluluk varsa ve onlar bu işi yapmaktan kaçınırlarsa, hepsi günahkâr olurlar. Bazıları bunu yaparsa, sorumluluk diğerlerinin

⁶⁴ Bayraktar, M. Faruk, *İbn Cemaa’dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, s. 36.

⁶⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 37.

⁶⁶ Nahl, 16/81.

⁶⁷ A’raf, 7/26.

⁶⁸ A’raf, 7/31.

⁶⁹ Bayraktar, M. Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniv. İfav Yay., s. 123.

⁷⁰ Ebû Dâvûd, *Libâs* 28.

⁷¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁷² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

⁷³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁷⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

⁷⁵ İbn Cemaa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, s. 77.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

üzerinden düşer. Ancak bir özrü yoksa talebi geri çevirmemelidir.⁷⁶ Çünkü ilmi gizlemeyi Hz. Peygamber yasaklamıştır. Duha Sûresi 10. ayetin bir tefsirine göre de ilim isteyen kişi azarlanmamalı, onun bu talebine cevap verilmelidir.⁷⁷

-Öğrenci ders talep ettiğinde ders vermekten imtina' etmemeli:⁷⁸ Nevevî, alimlerin “İlim öğrenme hususunda niyeti sahih olmayan bir kişiye hocanın ilim öğretmekten imtina' etmemelidir.” sözünü aktararak ilim talebinde bulunan kişiye, ilim öğretilmesi gerektiği hususuna dikkat çekmiştir. Yine o bu hususta, Süfyânı Sevri ve diğerlerinden şu sözü de zikretmiştir: “Biz ilmi Allah'tan gayrısı için talep etmiştik, ilim ise sadece Allah için olmakta direndi.”⁷⁹ O bu sözü nakletmekle bize düşenin ilim öğretmek olduğunu vurgulamıştır. Biz her halükarda ilim talep edeni farklı niyeti var diye geri çeviremeyiz ve onun niyetini sorgulayamayız.

-İlmin izzetini korumalıdır:⁸⁰ Nevevî, burada çok önemli bir ilkeye dikkat çekmektedir. O da ilmin izzetini korunmasıdır. Eski âlimlerin ilmin izzetini koruduğuna dair çok meşhur hikayelerin bulunduğunu söyleyen Nevevî, halife ya da ondan daha düşük bir mertebede olsun, hocanın ilim öğretmek için bunların ayağına gitmeyerek ilmin izzetini koruması gerektiğini vurguluyor.⁸¹ Günümüzde ise sırf para kazanmak için bazı öğretmenler, öğrencinin ayağına gitmektedir. Bu durum ilmin ve öğretmenin izzetine, saygınlığına gölge düşürmektedir. Meşhur bir söze göre “ilim ayağa giden değil, kendi ayağına gelinendir.”

-Muallim öğretmeye karşı hırslı olmalı:⁸² Bir insanın bir meslekte başarılı olması, her şeyden önce onu sevmesine bağlıdır. Aksi takdirde o işten güzel bir netice çıkmayabilir. Öğretmenlik bir gönül işidir. Kişinin öğretmenlik vazifesini aşk derecesinde sevmesi gerekir. Mesleğini sevmeyen bir öğretmenin öğrencilerine faydalı olması zordur. Böyle bir öğretmen güzel nesiller yetiştirme hususunda başarılı olamayabilir. Bir müddet sonra mesleğinden usanır. Çünkü sevmediği bir işi yapmak kalbe bıkkınlık verir. Görevini seven öğretmenlerin eğitim ve öğretimde başarılı olduğu müşahade edilmektedir.

Öğretmenlik bir Peygamber mesleğidir. Allah'ın beşeriyete gönderdiği Peygamberler, onların bir nevi öğretmenleridir. Allah'ın vazifeli kıldığı bu öğretmenler görevlerini en güzel şekilde yerine getirmişler. Bu uğurda kendilerini helak edercesine çalışmışlardır. Öğretmenler mesleğinin bir Peygamber mesleği olduğunun bilincinde olmalı, ona göre hareket etmelidir. Kur'an öğretmeni de Hz. Peygamber'in ifadesiyle dünyanın en güzel işini yapmaktadır.⁸³ Onun mesleğini çok sevmesi gerekmektedir.

-İmkan bulduğu her durumda derse devam etmeli, kalbini meşgul edecek başka işleri bırakmalı:⁸⁴ Nevevî'ye göre bir Kur'an muallimi zarurî olan dünya işlerinin haricinde kalan vaktinin tamamını ders vermeye ayırmalı, mesai mefhumu gözetmemeli ve zihnini meşgul edecek işleri bir tarafa bırakmalıdır.⁸⁵ Nevevî'nin bu tavsiyesi de günümüz açısından önem arz etmektedir. Bugün bir kısım öğretmenin ek iş yaptığını hepimiz gözlemlemekteyiz. Böyle bir öğretmenin her şeyiyle vazifesine kendini verebilmesi çok zordur. Çünkü “bir koltukta iki karpuz taşınmaz.” Nevevî'nin dediği gibi öğretmenin en önemli işi eğitim-öğretim olmalı, o bütün mesaisini ona teksîf etmelidir. Öğretmen başka işler yaparak zihnini dağıtmamalıdır.

⁷⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 34.

⁷⁷ Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Neseî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Tah.Yusuf Ali Bedvî, Dâr-u İbn-i Kesîr Beyrut 2008, C.3, s. 655.

⁷⁸ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

⁷⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

⁸⁰ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

⁸¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36; İbn Cemmâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlakı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, s. 73.

⁸² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

⁸³ Buhârî, *Fedâilü'l-Kur'an*, 21;Ebû Davûd, *Vitr*, 14.

⁸⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

⁸⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

-Açlık, susuzluk, hüznü, endişeli, uykulu vs. gibi etkin ders veremeyeceği hallerde ders vermemelidir:⁸⁶ Bu tarz durumlarda dersin verimi azalır, hoca etkili ders işleyemez. Hatta yanlış malumat verebilir. Bu durumlarda öğretmen derse ara vermelidir.

-Öğrencilere öğretimde ve davranış kazandırmada tadrîciliğe riayet etmeli:⁸⁷ Malum olduğu üzere insanın bedensel ve zihinsel gelişimi bir anda olmamaktadır. Öğreticinin bunu göz önünde bulundurması gerekir. Öğretmen bilgi verirken ve davranış kazandırırken bu hususa dikkat etmelidir. Nasıl ki süt emen bir bebeğe katı yiyecek verilmezse, uygun yaşı gelmeden bir kişiye de herhangi bir bilgi rastgele verilmemelidir. Bilgi kolaydan zora, soyuttan somuta, basitten mürekkebe doğru verilmelidir.⁸⁸

Nevevî bu tavsiyesi ile eğitim ve öğretimde önemli bir ilkeye dikkat çekmektedir. Bu ilke tadrîcılık ilkesidir. Ona göre öğretmen sözü ve fiiliyle öğrencisini sürekli güzel hasletleri kazanmaya teşvik etmeli ve bunu zamana yaymalıdır.⁸⁹ Allah da Kur'an'da Faiz, içki vb. hususlarda hüküm koyarken tadrîcılık ilkesine riayet etmiştir.

-Meclisi geniş olmalıdır:⁹⁰ Nevevî'nin eğitim-öğretim yapılan mekânın münasip bir yer olması gerekliliğine vurgu yapması, eğitimin verimliliği açısından önem arz etmektedir. Aynı zamanda meclis genişliği derse daha fazla kişinin katılımını sağlar.

-Derse başlamadan önce iki rekat namaz kılmalı:⁹¹ Nevevî'nin yaşadığı dönemde hem mescitte hem de medreselerde ders yapılıyordu. Bu durumu biz onun tavsiyesinden anlamaktayız. O da şudur: "Hoca ders vereceği meclise ulaştığında, burası ister mescid olsun ister başka bir mekan olsun, oturmadan iki rekat namaz kılar. Eğer bu yer mescit olan bir yere kılması daha iyidir. İki rekat namaz kılmadan meclise oturması mekruhtur."⁹² Nevevî'nin burada vurguladığı namaz "tahiyyetü'l mescit" namazıdır. Bu namaz mescide giren bir kişinin kıldığı sünnet bir namazdır.⁹³

-Sabahın erken saatlerinde öğrencilerine ders vermeli:⁹⁴ Nevevî hem hocanın hem de öğrencinin sabahın erken saatlerinden faydalanması gerektiğini söylemektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in erken saatlerle ilgili şu duası bulunmaktadır: "Allahım! Ümmetimin erken vakitlerini mübarek kıl!"⁹⁵ Hafızanın en diri olduğu bu vakitler ilim elde etmek için güzel vakitlerdir. Nevevî de bu tavsiyesiyle eğitim-öğretimde zamanın önemine vurgu yapmaktadır.

-Kur'an okuma âdâbına riayet etmeli: Nevevî'ye göre bir Kur'an öğreticisinin ve onu okuyan herkesin Kur'an âdâbına riayet etmesi gerekmektedir. Kendisi de zaten eserini bu maksatla kaleme almıştır. Bu hususta dikkat çektiği konular başlıca şunlardır: Kur'an okumaya devam etmek, geceleri Kur'an okumak, ezberleri tekrar etmek, Kur'an'dan ezberlenen yerleri unutmamak, abdestli olmak, misvak kullanmak, uygun yerlerde Kur'an okumak, istiaze getirmek, kıraat esnasında ayetleri tedebbür etmek ve ağlamak, Kur'an'a saygı göstermek vs.⁹⁶

-Kur'an okuma karşılığında ücret almamalı:⁹⁷ İbadette esas olan hiçbir maddi menfaat beklemeden yapılması, Allah rızasının gözetilmesidir. Gösteriş veya herhangi bir dünyevî menfaat karşılığında yapılan ibadet dinimizce makbul değildir. Kur'an okumak da bir ibadet olduğu için,

⁸⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 39.

⁸⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 34.

⁸⁸ Bayraktar, M. Faruk, *İslâmî Eğitimde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 214-219.

⁸⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 34.

⁹⁰ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

⁹¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

⁹² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36; İbn Cemâa el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, s. 93.

⁹³ Gözübenli, Beşir vd., *İslâm İbadet Esasları*, (El Kitabı), edit.: Talip Türcan, Grafiker Yay., Ankara 2014, s. 149.

⁹⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 40.

⁹⁵ Ebû Davûd, 2606.

⁹⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 43-127.

⁹⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 44.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

okuyan kişilerin bundan dolayı ücret almaması gerekir.⁹⁸ Kur'an okuyan kişinin hasbî olması gerekir. Onun, tilâvet karşısında ücret talep etmesi, dini temsil vasfına zarar vermekte, insanlar gözündeki değerini düşürmektedir. Kur'an'da Hz. Peygamber'in ve diğer peygamberlerin yaptığı peygamberlik görevi karşısında ücret talep etmediklerini görmekteyiz.⁹⁹ Kur'an okuyan kimse de peygamber misyonuna sahip bir insan olduğu için bu hususta ücret talep etmemeli, hatta teşekkür bile beklememelidir.

Nevevî, eserinde bu konunun üzerinde önemle durmakta ve bu konuda Hz. Peygamber'in, Kur'an okuma karşısında ücret almayı hoş görmediği ve bunu yasakladığını zikretmektedir.¹⁰⁰ Sonra o, "Kur'an öğretimi" karşısında ücret alma konusunu ele almakta ve fakihlerin bu konudaki görüşlerini beyan etmektedir. Ona göre ulema Kur'an öğretimi karşısında ücret talep etme hususunda ihtilaf etmiştir. Ebu Süleyman Hitabi, içlerinde Zühri'nin ve Ebu Hanife'nin de olduğu alimlerden bir gruptan, ücret almanın yasaklandığı hakkında bir görüş aktarmıştır. Hasan Basrî, Şa'bî ve İbn Sîrîn'den de okutmadan evvel şart koşmadıysa, Kur'an okutmadan dolayı ücret almanın caiz olduğu görüşü aktarılmıştır. Ata, Malik, Şafii ve başkalarıysa (okutanın) anlaşması ve sahih bir icar akdiyle akıt yapması durumunda ücret almanın caiz olacağı kanaatine varmışlardır. Sahih hadisler de ücretin caiz olduğunu göstermektedir.¹⁰¹

Ücret almayı doğru bulmayanlar şu meşhur hadisi ve seleften nakledilen birçok haberi delil getirmektedirler. Delil getirdikleri meşhur hadis şudur: "Ubade bin Samit, Ehl-i Suffe'den bir adama Kur'an öğretir. Öğrenen de ona bir yay hediye eder. Peygamber (a.s) de ona der ki: "Ateşten bir halkayı hediye olarak almak seni sevindirecekse, onu kabul et!" Ücret almayı caiz sayanlar bu hadise iki şekilde cevap vermişlerdir: Birincisi, bu hadisin isnadına dair çeşitli söylentiler vardır. İkincisi, Ubade, (r.a) ona Kur'an öğretirken öğretimini karşılıksız yapmıştır. Dolayısıyla bedel olarak bir şey almaya hakkı yoktur. O yüzden bir şey alması caiz değildir. Ta'limden evvel kiralama akdi yaparsa ücret alabilir.¹⁰²

Günümüz açısından düşündüğümüzde de bazı Kur'an okuyucularının Kur'an okuma karşısında ücret talep ettiğini üzülenek müşahade etmekteyiz. Kanaatimizce Kur'an okuyan kimseler böyle küçük dünyevî menfaatlara tama' etmemelidir. Devletin tayin ettiği maaşla yetinmeli, mesleğin izzetini ayaklar altına almamalıdır. Hesabî değil hasbî olmalıdır.

Nevevî, burada saydıklarımıza ek olarak Kur'an Muallimine şu hususları da tavsiye etmektedir: Muallim, ders esnasında ellerini gereksiz hareket ettirmekten korumalı, dikkati dağılmaması için ihtiyaç olmaksızın sağa sola bakmamalı,¹⁰³ abdestli bir şekilde kibleye dönerek vakur bir şekilde oturmalıdır.¹⁰⁴

2. Öğrenciye Karşı Tutum ve Davranışları

-Öğrenciye karşı şefkatli ve hoşgörülü olması:¹⁰⁵ Bu konuda en güzel örnek Hz. Peygamberdir.¹⁰⁶ O arkadaşlarına karşı çok şefkatli ve merhametli olmuş, onları eğitirken en ideal düzeyde hoşgörü anlayışı içerisinde olmuştur.¹⁰⁷

-Öğrenciyi kendi evladı gibi görmeli:¹⁰⁸ Nevevî "öğretmen öğrencisine şefkatle yaklaşmalı, evladının maslahatına ihtimam gösterdiği gibi, öğrencisinin maslahatına da ihtimam göstermeli, evladına gösterdiği şefkatin aynısını öğrencisine de göstermelidir." diyerek öğretmene önemli bir tavsiyede bulunmaktadır. Yine o, "öğretmenin kendisi için istediği şeyleri, öğrencisi için istemesi

⁹⁸ Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin Yay., 16. Baskı, Bursa 2013, s. 412.

⁹⁹ Şuarâ, 26/109-127-145-164-180; Şûra, 42/23; Sebe', 34/47.

¹⁰⁰ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 44.

¹⁰¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 45.

¹⁰² Aynı yer; Geniş bilgi için bkz. Çetin, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, s. 411-429.

¹⁰³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

¹⁰⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 36.

¹⁰⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32.

¹⁰⁶ Âl-i İmran, 3/159; Tevbe, 9/128.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Yılmaz, Hüseyin, *Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü*, Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2004, C. VIII, sayı:1, s. 109-132.

¹⁰⁸ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gerektiğini” söylemekte, bu noktada öğrenciye yaklaşımla ilgili İbn Abbas’a dayandırılan şu rivayeti aktarmaktadır: “Benim yanımda insanların en değerlileri meclisimde bulunmak için insanlar arasından geçip bana gelen kişilerdir. Öylelerinin yüzüne sinek kondurmamaya imkân olsaydı bunu yapmaktan geri durmazdım!”¹⁰⁹

Eğer bir öğretmen öğrencisini bu konumda görürse, o ne yaparsa yapsın evladından vazgeçemediği gibi ondan da vazgeçemez. Öğrencisine faydalı olma konusunda her türlü gayreti gösterir. Çünkü babalar evlatlarının her zaman her konuda en iyi olmalarını ve sıkıntıya düşmemelerini isterler. Bu tavsiye, aklımıza, Tevbe Sûresi 128. âyetinde Hz. Peygamber’e nisbet edilen “raûf” “rahîm” ve “harîs” sıfatlarını getirmektedir.

-Öğrencinin anlaması için gayret etmeli:¹¹⁰ Öğretimde amaç öğrencinin bir şey öğrenmesidir. Nevevî’ye göre öğretmen bu konuda son derece hırslı olmalıdır.

-Öğrencilere karşı güler yüzlü olmalı:¹¹¹ Gülyüz Hz. Peygamber’in tavsiye ettiği bir husustur ve sadakadır. Öğretmenin asık suratlı olması öğrenciyi kendisinden uzaklaştırır. Öğretmen mütebessim çehresiyle etrafa pozitif enerjisini yaydığında bu öğrenciye de yansır ve öğretmeni öğrenciye sevdirebilir. Öğretmenini sevmeyen bir öğrenci çoğu zaman onun verdiği dersi de sevmez.

-Öğrencilerinin halini sormalı:¹¹² Yukarıda da söylendiği gibi öğretmen bir baba misyonuyla öğrencisinin halini sormalı, varsa bir problemi onu çözmeye çalışmalıdır. Bu yaklaşım öğrenciyi öğretmene ve derse bağlayan bir husustur. Öğrenci bu vesileyle değer gördüğünü düşünür. Bir insanın en önemli ihtiyaçlarından birisi de değer görmektir.

-Öğrencilerinden derse gelmeyenleri takip etmeli:¹¹³ Bu tavsiyeden de öğretmenin öğrencisini takip etmesi gerektiğini anlamaktayız. Öğrenci çeşitli sebeplerle dersini aksatabilir. Öğretmen hemen buna müdahale etmeli, onun derse devamını sağlamalıdır. Öğretmenin öğrenciyi sorması ona değer verdiğini gösterir. Bu da öğrencinin derse olan iştiağını artırır.

-Öğrenciyi ilme karşı motive etmeli:¹¹⁴ Öğrencinin derse olan ilgisi önemlidir. Buna eğitimde “hazır bulunuşluk” veya “motivasyon” denmektedir. Bu eğitim açısından çok önemlidir ve öğrencinin öğrenmesine etki edecektir. Motivasyonunu kaybetmiş bir öğrenciye bir şeyler öğretmek çok zordur.¹¹⁵ Nevevî’ye göre öğretmen, öğrencisinin derse olan rağbetini artırmak için, ona ilmin ve Kur’an’la iştigal etmenin faziletini anlatmalı ve ona dünyadan uzak durmasını, ona aldanmamasını tavsiye etmelidir. Böylece onun derse karşı rağbetini artırmalıdır.¹¹⁶

-Öğrencinin saygısızlık kabalık gibi vs. edebe mugayir davranışlarına sabretmeli ve onu mazur görmeli:¹¹⁷ Nevevî, insanın kusurlarını olabileceğini kabul etmektedir. Ona göre öğrencinin de kusurları olabilir. Hele bir de yaşı küçükse, daha fazla kusurları olabilir. Bu durumda öğretmen öğrencisinin edebe uygun olmayan davranışlarını mazur görmeli ve sabretmelidir.¹¹⁸ Çünkü öğrenci yaşı ilerledikçe, bilgisi arttıkça bu davranışlarından vazgeçecektir.

-Kusurlu olan öğrencisini uygun şekilde doğru olanı yapmaya zorlamalı:¹¹⁹ Ödül ve Ceza eğitim ve öğretimde verimliliği artırmak, öğrenciyi istenmeyen davranışlardan vazgeçirmek için önemli bir

¹⁰⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

¹¹⁰ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹¹¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 32-35.

¹¹² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹¹³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹¹⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

¹¹⁵ Bayraktar, Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 211-212.

¹¹⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

¹¹⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

¹¹⁸ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33.

¹¹⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

vasıtaadır.¹²⁰ Yaşının küçük olması, bilgi eksikliği vs. sebeplerden dolayı öğrencinin gerek dersle ilgili gerekse davranışla ilgili kusurları olabilir. Bu tarz durumlarda öğretmenin tutumu çok önem arz etmektedir. Öğretmen en uygun bir yolla, daha büyük problemlere yol açmadan, olumsuz davranışları düzeltmelidir. Kur'an'da kötülüğe karşı güzel yollarla mücadele tavsiye edilmiştir.¹²¹ Hz. Peygamber'in yanlış davranışı düzeltme noktasındaki yaklaşımları malumdur.

Nevevî, öğretmene yaptığı bu tavsiye ile öğrencinin kusurları olabileceğini kabul etmektedir. Ancak burada önemli olan bu kusuru ortadan kaldırmak için başvurulacak yöntemdir. Nevevî'ye göre öğretmen kusuru düzeltirken nefret ettirmemek şartıyla, öğrencisini, kibar (latîf) bir şekilde zorlayabilir.¹²² Nevevî'nin, sert davranmak, dayak atmak gibi metotları zikretmemiş olması, terbiye ve eğitimde şiddete ve dayağa karşı olduğunu ortaya koymaktadır.

Klasik eğitimcilerimizden dayağın caydırıcı bir müeyyide olarak uygulanmasına karşı çıkanlar var olduğu gibi belli şartlarla bu müeyyideye başvurulabileceğini söyleyenler olmuştur. Meselâ Mâverdî, İbn-i Haldun, Taşköprüzâde, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi âlimler, dayağa karşı olmuştur. İbn-i Miskeveyh, İbn-i Sîna, İbn-i Sahnûn, Kâbisî, Gazalî gibi âlimler ise, nasihat, azarlama vs. yollar tüketildikten sonra, son çare olarak dayağa başvurulabileceğini söylemişlerdir. Yine bu âlimler, dövmenin hangi şartlarda, ne kadar ve nasıl olması gerektiğiyle alakalı kıstaslar koymuşlar.¹²³ Bu sebeple keyfi uygulamaların önüne geçilmiştir.

Dayağın faydasından çok zararları bulunduğu dikkat çeken günümüz eğitimcileri ise dayağa karşı olup, sevgi temelli bir eğitim anlayışı benimsemektedirler.¹²⁴

Kur'an eğitiminde sevdirmek, nefret ettirmemek çok önemlidir. Hz. Peygamber de bunu tavsiye etmiştir. O'nun hayatı boyunca kimseye tokat atmadığı bilinmektedir. Öyleyse Kur'an, dayak atmaya bir vasıta olmamalıdır. Üzülerek belirtmek gerekir ki; istisnalar hariç, çocukluğunda Kur'an eğitimi alan herkesin geçmişinde bir dayak hatırasının olduğunu görmekteyiz. Bu da Kur'an öğretimi açısından olumsuz bir durumdur. Günümüzde hâlâ Kur'an kurslarında ceza olarak dayağa başvurulmaktadır. Bu da hafızlık yapan öğrencilerin gönüllerinde kapanması güç tahribatlar yapmaktadır. Öğrenci aldığı bu zorlu eğitimden sonra, hayatının geri kalan dönemlerinde Kur'an'la olan irtibatında sıkıntılar yaşamaktadır. Bundan dolayı bu mevzunun yeniden sorgulanması gerektiğini düşünüyoruz.

-Öğrencisine karşı kibirlenmemeli ve ona karşı mütevazî olmalı:¹²⁵ Nevevî, "Din sıradan insanlara bile böyle yaklaşılmasını emrederken, nerde kaldı ki evlat mesabesinde olan, üstelik Kur'an'la iştigal eden kişilere bunu emretmesin." Diyerek öğretmenin mütevazî olması gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁶

-Öğrencisinin Allah'ın verdiği özel yeteneklerini kıskanmamalı:¹²⁷ Allah, her insanı farklı özelliklerde yaratmıştır. Başka insanları kıskanmanın haram olduğunu söyleyen Nevevî, öğretmenin kendisine dünya ve ahirette fayda sağlayan ve adeta bir evlat mesabesinde olan öğrencisini güzel bir meziyetinden dolayı kıskanmasının evleviyetle haram olduğuna dikkat çekmiştir.¹²⁸

-Öğrencilerinin zeka seviyesini gözetmeli:¹²⁹ Bu tavsiye eğitimde bireysellik ilkesini aklımıza getirmektedir. Dünyada her yönden birbirinin benzeri iki insan yoktur. Hz. Peygamber, insanlara

¹²⁰ Ay, M. Emin, *İslâm Eğitimcilerine Göre Disiplin*, İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler) I, Edit: İbrahim Canan, İsav, s. 234-235.

¹²¹ Fussilet, 41/34; Hûd, 11/114; Nahl, 16/125; Mü'minûn, 23/92.

¹²² Nevevî, *Tibyân*, s. 35.

¹²³ Geniş bilgi için bkz. Ay, M. Emin, *İslâm Eğitimcilerine Göre Disiplin*, İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu (Tebliğ ve Müzakereler), s. 235-242; İbn Sahnûn, *Eğitim Öğretim Esasları, Âdâbu'l-Muallimîn*, çev. M. Faruk Bayraktar, İFAV Yay., İstanbul 1996, s. 45-48.

¹²⁴ Bayraktar, M. Faruk, *Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi sa. 1, 1994, s. 97-106.

¹²⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33-34.

¹²⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 33-34.

¹²⁷ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹²⁸ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹²⁹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

seviyeleri ölçüsünde konuşmayı öğütleyerek bu hususa dikkat çekmiştir. Her insan hangi iş için yaratıldıysa o iş ona kolay kılınmıştır.¹³⁰ Dolayısıyla öğretmen, tedrisinde her bir öğrenciyi kendi zeka seviyesine göre eğitmelidir.

-Ezberlerini tekraren dinlemeli:¹³¹ Kur'an ezberinde tekrar çok önemlidir. Ne kadar çok tekrar yapılırsa, ezber o kadar sağlam olur. Nevevî'de ezberlerin tekar tekrar dinlenilerek muhafaza edilmesi gerektiğini söylemektedir.

-Tedriste öğrencilerinin sırasını gözetmeli:¹³² Burada da Nevevî öğrenciler arasında adaletli olmaya dikkat çekmektedir. Herhangi makul ve meşru bir sebep olmadıkça öğretmen, öğrenciler arasında sıraya dikkat etmelidir.

-Başarı gösteren öğrencisini övmeli:¹³³ Nevevî'ye göre öğretmen, öğrencinin kendini beğenmesi veya başkalarının onu kıskanması gibi bir fitne ortaya çıkmayacaksa, öğrencisinin başarısını övmeli ve onu onura etmelidir.¹³⁴ Nevevî'nin bu tavsiyesi de öğrencinin derse karşı motivasyonunu artıran önemli bir ödül vasıtasıdır.

Nevevî'ye göre bunlara ek olarak bir Kur'an muallimi, öğrencisinin başka hocalardan ders almasından rahatsızlık duymamalı,¹³⁵ öğrencilerine nasihat ederek ısrarla doğruluğa ve güzel ahlâka sevk etmelidir.¹³⁶

SONUÇ

Ülkemizde kadın olsun erkek olsun her yaş grubundan insan Kur'an eğitimi almaktadır. Bu eğitimin sağlıklı bir zeminde yürütülebilmesi önemlidir. Bunu sağlayan hususların başında öğretmen gelmektedir. Böyle önemli bir vazifeyi deruhte eden öğretmenin sahip olması gereken birtakım vasıflar bulunmaktadır. Öğretmenin sahip olması gereken vasıflar, tarihten günümüze kadar çeşitli eserlerde anlatılmıştır. Nevevî'nin söz konusu çalışması da bunlardan birisidir.

Çalışmamızda görüldüğü üzere Nevevî, geçerliliğini günümüzde de koruyan önemli konular üzerinde durmuş ve öğretmenin sahip olması gereken vasıfları anlatmıştır. Nevevî, öğretmenin samimi ve güzel ahlaklı olması gerektiğini vurgulamış, öğretmenin öğrenciye ve derse karşı takınması gereken tutumu ortaya koymuştur. Onun, öğretmenin derse karşı tutumuyla alakalı zikrettiği "öğretmenin mesleğine hırs derecesinde bağlı olması, eğitim ve öğretim dışında başka bir işle meşgul olmaması" gibi hususlar, günümüz öğretmenlerini de çok yakından ilgilendirmektedir. Yine onun öğrenciye yaklaşımla alakalı zikrettiği "hocanın öğrenciyi kendi evladı gibi görmesi, ona karşı hoşgörülü olması" gibi vs. hususlar da eğitim anlayışı açısından önem arz etmektedir.

Nevevî, kendinden önce eğitim ve öğretimde dayağa belli şartlarda izin veren eğitimciler olmasına rağmen eserinde dayaktan hiç bahsetmemektedir. Onun eserine dayaktan bahsetmemesinden hareketle, dayağa karşı bir tutum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Öğrencide psikolojik, sosyolojik, ahlakî vs. birçok probleme yol açtığı için bize göre de Kur'an eğitim ve öğretiminde bir disiplin vasıtası olarak dayağa başvurulmamalıdır. Eğitim açısından uygun başka disiplin araçları devreye sokulmalıdır.

Kur'an muallimi Nevevî'nin belirttiği bu vasıflara sahip olmalı, Allah'ın kelamını insanlara en güzel şekilde rol model olarak öğretmelidir. Ancak bu şekilde bizler, özgüven sahibi, kendisiyle ve çevresiyle barışık ve her şeyden öte güzel ahlak sahibi bireyler yetiştirebiliriz.

Alanında yazılmış muhtasar ve müfid bir çalışma olan Nevevî'nin bu eseri, Kur'an okuyan ve okutan herkesi ilgilendiren ve onlara fayda sağlayacak bilgiler içermektedir. Bundan dolayı bu işle meşgul olan kişilerin eseri okumaları faydadan hali olmayacaktır.

Netice-i kelâm; iyi bir Kur'an muallimi ve bu işle iştigal eden herkes "Kur'an'ın lafzını hâmil, manasıyla âmil ve ahlâkıyla kâmil bir insan" olmalıdır.

¹³⁰ Bayraktar, Faruk, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, s. 213.

¹³¹ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹³² Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹³³ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹³⁴ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

¹³⁵ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 31.

¹³⁶ Nevevî, *et-Tibyân*, s. 35.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

Kur'an'ı Kerim.

AY, M. Emin, *İslâm Eğitimcilerine Göre Disiplin, İslâm'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu* (Tebliğ ve Müzakereler) I, Edit: İbrahim Canan, İsav.

BAYRAKTAR, M. Faruk, *İbn Cemaa'dan Öğretmen ve Öğrencilere Öğütler*, İFAV Yay., İstanbul 1997.

_____, *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münasebetleri*, Marmara Üniv. İfav Yay.

_____, *Eğitimde Disiplin, Cezâ ve Dayak Üzerine*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi sa. 1, 1994.

BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâîl, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dârü's-selâm, Riyâd, 1999.

BÜYÜKKARAGÖZ, S. Savaş vd; *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Mikro Yay., Konya 1998.

CANLI, Mustafa, *Asrı Saadet Dünyası, Eğitimci ve Tebliğci Hz. Peygamber*, (Hz. Peygamber Örnekliğinde Sözlü Ve Sözsüz İletişim), Der: Adnan Demircan, Siyer Yay., I. Baskı. İstanbul 2017.

CÜCELOĞLU, Doğan; Erdoğan, İrfan, *Öğretmen Olmak (Bir Can'a Dokunmak)*, Final Yay., 20. Baskı, İstanbul 2017.

ÇETİN, Abdurrahman, *Kur'an Okuma Esasları*, Emin Yay., 16. Baskı, Bursa 2013.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, Dârü's-selâm, Riyâd 1999.

GAZZÂLÎ, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Yâ Eyyühe'l-Veled*, Dârü'l-Minhâc, Beyrut.

_____, *İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn*, Dârü'l-Minhâc, I. Baskı, Beyrut 2011.

GÖZÜBENLİ, Beşir vd., *İslâm İbadet Esasları*, (El Kitabı), edit.: Talip Türcan, Grafiker Yay., Ankara 2014.

İBN CEMÂA, Bedruddîn el-Kinânî, *İslâmî Gelenekte Eğitim Ahlâkı*, çev. Muhammet Şevki Aydın, TDV Yay., Ankara 2012.

İBN MÂCE, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *Sünenü İbn Mâce*, Dârü'sselâm, Riyâd 1999.

İBN MÂLİK, Enes, *Muvatta*, tah. Muhammed Fuad Abdulkaki, dâr-u ihya-i't-türâsi'l-arabî.

İBN SAHNÛN, *Eğitim Öğretim Esasları, Âdâbu'l-Muallimîn*, çev. Faruk Bayraktar, İFAV Yay., İstanbul 1996.

KANDEMİR, M. Yaşar, "Nevevî" DİA, C.XXXIII İstanbul 2007.

KOÇYİĞİT, Yakup, *Muhyiddin en-Nevevî'nin Hayatı, Eserleri, Sahîh-i Müslim Şerh'indeki Metodu*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1989.

MEVLÂNA, Muhammed b. Muhammed Hüseyin Cemâleddin-i Rûmî, *Divân-ı Kebîr*, Haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara 1992.

MÜSLİM, Müslim b. Haccâc el-Kuseyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, Dârü Kurtuba, Beyrut 2009.

NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, Tah.Yusuf Ali Bedîvî, Dâr-u İbn-i Kesîr, Beyrut 2008.

NEVEVÎ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ İbn-i Şeref İbn-i Mürî, *Riyazü's-Sâlihîn*, (Peygamberimiz'den Hayat Ölçüleri) Çev: M. Yaşar Kandemir, İsmail Lütfi Çakan, Raşit Küçük, Erkam Yay., İstanbul 2001.

_____, *et-Tibyân Fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an*, Neşr. Abdulaziz İzzeddin Seyrevân, Dârü'n-Nefâis, Beyrut 1992.

ÖCAL, Mustafa, *(Temel Eğitim ve Orta Öğretimde) Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yay., Ankara 1990.

SANCAKLI, Saffet, *Asrı Saadet Dünyası, Eğitimci ve Tebliğci Hz. Peygamber*, (Hz. Peygamber'in (sas) Çocuklarla Olan İlişkisinde Eğitim-Öğretim Açısından Ön Plana Çıkan Hususlar) Der: Adnan Demircan, Siyer Yay., I. Baskı, İstanbul 2017.

TİRMİZÎ, Muhammed b. İsa, *Câmi'u't-Tirmizî*, Dârü's-selâm, Riyâd 1999.

TOPÇU, Nurettin, *Türkiye'nin Maârif Davası*, haz. Ezel Erverdi, İsmail Kara, DergahYay., İstanbul.

YILMAZ, Hüseyin, *Hz. Peygamber'in Eğitiminde Bir İlke Olarak Hoşgörü*, Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, 2004, C. VIII, sayı:1.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

AHMET YESEVÎ'NİN DİVAN-I HİKMET'İNDE MODEL İNSAN

Recep TEK*

Özet

Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevî'nin hikmet adı verilen dini-tasavvufî manzumelerini ihtiva eden eserdir. Ahmet Yesevî, hikmetleriyle İslam dininin kurallarını, şeriat hükümlerini, ehl-i sünnet akidesini, tasavvuf düşüncesini, tarikatın âdâp ve erkânını İslamiyet'e yeni girmiş ya da İslamiyet'i henüz kabul etmemiş olan Türk topluluklarına öğretmeyi ve müritlerine telkin etmeyi amaçlamış, bunu yaparken de Türk dilini, şiiri ve milli nazım şekillerini kullanmıştır.

İlahî aşk, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti, onun sıfatları ve affediciliği, Hz. Peygamber sevgisi, dört halifeye övgü, İslam ahlâkı, ibadet, züht ve takva, zikir, riyazet, nefis mücadelesi ve sabır, zamandan şikâyet, boşa geçen ömür, dünyanın faniliği ve ölüm, sırat ve kıyamet, ahiret hayatı, cennet ve cehennem tasvirleri, Kur'an-ı Kerim'in sure ve ayetlerine, peygamber hadislerine iktibaslar, peygamberlerin kıssalarına ve tasavvuf ulularının hayatlarına telmihler, tasavvufta dört kapı olarak ifade edilen şeriat, tarikat, hakikat ve marifet Divan-ı Hikmet'te yer alan, hikmet dörtlüklerinde işlenen hususlar olarak ifade edilebilir.

Divan-ı Hikmet'te yer alan bu hususların yanı sıra A. Yesevî'nin hikmetlerinde sıkça üzerinde durduğu konulardan biri de insanlığa örnek olacak, onlara yol gösterecek model insan tipi/typleridir. A. Yesevî, "inci", "cevher", "Allah sözü" olarak belirttiği hikmetlerinde insanları, sosyal statülerine, iman derecelerine, ahlaki ve kişilik özelliklerine, eğitim düzeylerine göre çeşitli sınıflara ayırmış ve kendi gözlem ve düşüncelerinden hareketle bir tip kataloğu çıkarmaya çalışmıştır. Onun bu tip kataloğu içerisinde yer alan gerçek şeyhler, gerçek sûfiler, gerçek dervişler, gerçek âşıklar, gerçek âlimler ve dervişler model insan tipleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in sünnetleri ışığında şekillenen bu tipler, zararlı söz ve davranışları ile tehlike arz eden tiplere karşı insanları uyarmaya, korumaya ve onları doğru yola sevk etmeye çalışmaktadırlar. Bildiride, Divan-ı Hikmet'te geçen ve çeşitli isimler altında sınıflandırılan bu model insan tipleri sıralanacak ve hikmetlerden hareketle onların özellikleri sıralanacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet, Divan-ı Hikmet'te model insan.

IDEAL HUMAN IN AHMET YESEVÎ'S DİVAN-I HİKMET

ABSTRACT

Divan-ı Hikmet is a work of Ahmet Yesevi that includes his poems of divinity and Islamic philosophy called aphorisms. By this aphorisms, Ahmet Yesevi aimed to teach the Islamic rules, Islamic resolutions, doctrines of Mohammad the Prophet, Islamic philosophy as well as morals and conventions to the Turkish peoples that newly adopted Islam or had not adopted yet and educate the followers.

Among the respects that are issued in the aphorisms are divine love, unique god, unification and might of the god, god's attributives and forgiveness, love for Mohammad the Prophet, tributes to four caliphates, Islamic morals, worships, piety, devotion to god, invocation, asceticism, resistance to desires and patience, complaint, wasting lifespan, ephemeral world and death, passage to the Heaven and Armageddon, afterlife, descriptions of the Heaven and the Hell, quotations of Quran verses and Mohammad's sayings, references to Mohammad's anecdotes and lives of religious scholars as well as Islamic rules, sects, truth and ingenuity that are told to be the pillars of Islamic philosophy.

In addition to these subjects issued in Divan-ı Hikmet, one of the most commonly handled issues is the ideal human type/types to model and lead people to the good. In his aphorisms that he called 'pearl', 'ore' and 'the God's word', A. Yesevi endeavoured to lay out a human catalogue based on his own observations and opinions, categorizing them in accordance with their social status, the extent of faith, moral and personal peculiarities and educational backgrounds. Accordingly, genuine scholars, sufis, dervishes, God lovers, intellectuals emerge as the ideal human figure in the work. Being qualifies in the light of Quran and Mohammad's practices, these ideal human figures strive to warn and protect people against the ones posing threat with their evil words and traits, leading them to

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, tekrecep78@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

the right course. In this paper, these model figures categorised under various names uttered in Divan-ı Hikmet and their qualifications based on the Islamic philosophy are to be ordered.

Key Words: Ideal human figure in Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet

Giriş

Türk-İslam tarihinin en önemli sembol şahsiyetlerinden birisi şüphesiz ki Ahmet Yesevî'dir. Pir-i Türkistan, Hazret-i Türkistan, Hâce-i Türkistan, Hazret-i Sultan, Sultanü'l evliya, Evliyalar serveri, Serhalka-i sînerişan¹ (Ersalan 1995: 799; Özköse 2006: 293-294; Bice 2015: 9-11) gibi unvanlarla anılan ve tarihî şahsiyetinden ziyade menkıbevî hayatıyla tanınan Ahmet Yesevî, XI. yüzyılın ikinci yarısında bugünkü Kazakistan'ın Çimkent şehrinin doğusundaki Sayram kasabasında dünyaya gelmiştir (Köprülü 1976: 61-62; Tatçı 2016: 14).

Yesevî'nin babası Sayram civarında tanınmış bir sufi olan ve Hz. Ali soyundan geldiğine inanılan Şeyh İbrahim; annesi ise babasının halifelerinden Musa Şeyh'in kızı Ayşe Hatun'dur (Eraslan 1998: 80; Özköse 2006: 294; Bice 2015: 10). Dolayısıyla Yesevî, ailesi ve çevresi itibariyle asil, saygın bir muhitte ve dinî yönden zengin bir ortamda doğmuş ve yetişmiştir (Çakan 2005: 202).

Hayat hikâyesi, fikirleri, öğretileri, üslubu, tekniği, şiirleri ve yetiştirdiği şahsiyetlerle Türklerin dinî, sosyal ve edebî hayatında önemli izler bırakan Ahmet Yesevî, nüfuzu geniş bir coğrafyaya yayılmış ve günümüze kadar ulaşmış önemli bir mutasavvıftır. Türklerin İslamiyet'e muhabbetle yaklaşmalarında, İslamiyet'i kabul etmelerinde ve Türkler arasında tasavvuf düşüncesinin yeşerip gelişmesinde öncü olan pek çok sufi olmasına rağmen hiçbiri Ahmet Yesevî kadar ilgi uyandırmamış, geniş toplulukları arkasından sürükleyememiş ve tesirini bu denli devam ettirememiştir (Özköse 2006: 302).

Divan-ı Hikmet, Ahmet Yesevî'nin hikmet adı verilen dini-tasavvufî manzumelerini ihtiva eden eserdir. Ahmet Yesevî, hikmetleriyle İslam dininin kurallarını, şeriat hükümlerini, ehl-i sünnet akidesini, tasavvuf düşüncesini, tarikatın âdâp ve erkânını İslamiyet'e yeni girmiş ya da İslamiyet'i henüz kabul etmemiş olan Türk topluluklarına öğretmeyi ve müritlerine telkin etmeyi amaçlamış (Köprülü, 1976: 146; Eraslan, 1995: 815; Yazıcı, 1998: 74; Çakan, 2005: 204; Özköse, 2006: 301), bunu yaparken de Türk dilini, şiiri ve milli nazım şekillerini kullanmıştır.

Divan-ı Hikmet, mürettep bir divan değildir. A. Yesevî'nin ölümünden sonra geleneğin takipçileri tarafından hikmetlerin bir araya getirilip istinsah edilmesiyle vücuda getirilmiş bir eserdir (Eraslan, 2000: 34; Hasan, 2015: 1345).

Eserin pek çok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır. Bu nüshalardaki hikmet sayıları da farklılık göstermektedir (Köprülü, 1976: 120; Eraslan, 2000: 39-40; Özköse, 2006: 303). Divan-ı Hikmet'te, A. Yesevî, bir yerde cennet bahçesinde yürümeyi arzu ettiği için doksan dokuz bin hikmet söyleyip bir destan teşekkül ettiğini söylerken² başka bir yerde de Hak'tan kendisine gelen ferman üzerine dört bin dört yüz hikmet söylediğini belirtir.³ Ancak Kemal Eraslan, Divan-ı Hikmet nüshalarındaki hikmet sayısının iki yüz elliye geçmediğini ifade eder (Eraslan, 1995: 814).

A. Yesevî, hikmetlerini inci ve cevherlere benzetir ve "Bu sözleri Hak'tan işittim." diyerek⁴ hikmetlerin aslında "Allah sözü" olduğunu vurgular. O, hikmet söylemeyi de "inci ve cevher saçmak" olarak niteleyerek bu sözlerin talep edenler, halden anlayanlar ve âşıklar için kıymetli bir hazine olduğunun altını çizer.⁵

İlahî aşk, Allah'ın varlığı, birliği ve kudreti, onun sıfatları, affediciliği, Hz. Peygamber sevgisi, dört halifeye övgü, İslam ahlâkı, ibadet, züht ve takva, zikir, riyazet, nefis mücadelesi ve sabır, zamandan şikâyet, boşa geçen ömür, dünyanın faniliği ve ölüm, sırat ve kıyamet, ahiret hayatı, cennet ve cehennem tasvirleri, Kur'an-ı Kerim'in sure ve ayetlerine, peygamber hadislerine iktibaslar, peygamberlerin kıssalarına ve tasavvuf ulularının hayatlarına telmihler, tasavvufta dört kapı olarak ifade edilen şeriat, tarikat, hakikat ve marifet (Köprülü, 1976: 146; Eraslan, 1995: 815; Eraslan, 1998:

¹ Altmış üç yaşında girdiği yeraltı hücrelerinde zikir yaparken dizlerinin göğsüne sürünmesinden dolayı göğsünün her iki yanında izler oluştuğu için bu isim verilmiştir (Bice 2015: 16).

² bkz. Tatçı, 2016: 130.

³ bkz. Tatçı, 2016: 141.

⁴ bkz. Tatçı, 2016: 73.

⁵ bkz. Tatçı, 2016: 44, 72, 73.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

149; Özköse, 2006: 307; Tatçı, 2016: 15) Divan-ı Hikmet'te yer alan, hikmet dörtlüklerinde işlenen hususlar olarak ifade edilebilir.

Divan-ı Hikmet'te Model İnsan Tipleri⁶

1. Şeyhler

Gerçek şeyh olsa dünya malını sevmez, bilin,
Vücudu girse cehennem içre yanmaz, bilin,
“Allah” deyip geceleri uyumaz, bilin,
Yüzünü görsen, dolunay gibi olur imiş.

Elini tutsan dünya değeri gönülden gider,
Halkasında ben-benlik cümle gider,
Nazar eylese, iki âlem işin biter,
Öyle mürşit la-mekânda yürür imiş. (Tatçı, 2016: 290)

İnci kaynağını benden sorsan Sadık Şeyh,
Öyle kulun ahlâkı-huyu Hakk'a layık,
Gönlü vasi, canı Mesih, özü âşık,
Öyle mürşit Hak'tan mahrum kaldığı yok. (Tatçı, 2016: 316)

“Tarikat kurucusu, bir tarikatta en yüksek dereceye ulaşmış olan kimse, tarikat büyüğü ve tarikat kollarından birinin başında bulunan kimse” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 1862) olarak tarif edilen şeyh kelimesini Ahmet Yesevî, Divan-ı Hikmet'te gerçek şeyhler ve sahte şeyler diye ikiye ayırmış ve hikmetlerinde bunların vasıflarını sıralamıştır.

Ahmet Yesevî, gerçek şeyhleri, tatlı dilli, güzel huylu, gece-gündüz riyazet içerisinde olan dünya malına meyletmeyen kimseler olarak tarif eder. Ona göre geceleri uyku nedir bilmeyen, dilleri daima Allah zikriyle meşgul bu kimseler, cehennem ateşine girseler de vücutları yanmaz.

Ahmet Yesevî, onları bir inci kaynağı olarak görür ve onların ahlâk ve huy bakımından yüce yaratıcının layığı olan has kullar olduklarını söyler. Onlar, gönlü vasi, canı Mesih ve özü âşık olan kullardır.

Pir-i kâmil, mükemmil (tamamlayan, tamamlayıcı) olan gerçek şeyhlerin, yüzleri dolunay gibidir. Onlar, bir kimsenin elini tuttuklarında o kişi kendinden geçip dünyayı unuttur, meclislerinde insanlar benliklerinden sıyrılır, nazar ettikleri insan, iki âlemde de bahtiyar olup işini yoluna koyar. A. Yesevî'nin ifadesiyle “mekânsız bir âlemde yürüyen” bu şeyhler, insanı da batın âlemlerinde dolaştırıp sırlara vakıf ederler.

2. Âşıklar

Hakikatli âşıkların nefsi ölü,
Üç yüz altmış dört, yüz kırk dört bütün sülûk,
Sözü tatlı, huyu ve şuuru yüz bin türlü,
Bu dünyayı değersiz paraya satar dostlar. (Tatçı, 2016: 186)

Âşıkların yaş yerine kanı akar,
Melekler her taraftan nurlar yakar,
Gafil olsa, “Hazır ol” deyip kendi bakar;
Gerçek âşıklar bu dünyanın süsü olur. (Tatçı, 2016: 217)

Ateşe koysa, ateşten yanmaz âşık kişi;
Yer ve göğü bostan kılar akan yaşı;
Allah dese, şüphesiz parlar içi-dışı;
Yakılmak-yanmak Âşıklara âdet olur. (Tatçı, 2016: 218)

⁶ İncelemede, editörlüğünü Mustafa Tatçı'nın yaptığı ve “Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi” olarak 2016 yılında Ankara'da yayınlanan *Divan-ı Hikmet* adlı eserden yararlanılmıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

A. Yesevî hikmetlerinde âşıkları, gerçek âşıklar ve sahte âşıklar olarak ikiye ayırır. A. Yesevî, “divaneler”, “müminler”, “akıllılar”, “dertli insanlar” olarak da ifade ettiği gerçek âşıkları, zahirde gülüp batında ağlayan, cânı zikredip gönü şükreden, fikri sevgi ile meşgul, sözü tatlı, huyu ve şuuru bin bir türlü, daim ölümü kovalayan, melametten kaçmayan, gül renkleri zaferan gibi solgun kimseler olarak tarif eder.

Âşıklığı “ulu bir iş” olarak niteleyen A. Yesevî, âşıklığın Allah tarafından verildiğini söylemekle beraber gerçek âşık olabilmek için ayrıca kişinin canından geçip tarikata girmesi gerektiğini belirtir. Ona göre melametsiz, mihnetsiz âşık olunmaz. Allah, devamlı onları sıkıntılarla sınamakla beraber onlar, dertten, sıkıntıdan zevk alırlar ve ağlayıp inleyerek girdikleri bu yolda başlarına gelen her sıkıntıyı Allah’tan bilirler. Binlerce bela ve afet ile yüz yüze gelseler dahi ondan korkmayıp bellerine bağlarlar. Bu nedenle de âşıkların makamının büyük bir makam olduğunu söyleyen A. Yesevî, onların gönül yurdunda elem çektiklerinde bütün bir evrenin gül bahçesine döneceğini ifade eder.

Gerçek âşıklar fakirdir. Yalan söylemezler, hile hurda nedir bilmezler, gönülleri saftır, kin tutmazlar.

Benliklerinden sıyrılıp, nefislerini toprak eden, dünyanın eğlencesine, cilvesine yüz çeviren gerçek âşıklar, dünya malına tamah etmezler. Hatta cennetin hurileri, gülmanları, köşkleri dahi onların gözlerinde yoktur. Gece-gündüz mest ve hayran dolaşan, Mansur gibi canından geçen bu kimseler, dünyayı değersiz bir pula satacak kadar masivadan yüz çevirmişlerdir.

Daima Allah’ı arayıp zahirde değil; batında dolaşan gerçek âşıklar, çok ağlayıp gözlerinden kanlı yaşlar dökerler. Buna sebep olarak da Allah’ın, “Rahmetimden aşkı yarattım. Bu nedenle de âşıkları çok ağlattım.” demesi gösterilir.

Gerçek âşıkları “dünyanın süsü” olarak niteleyen A. Yesevî, onların Hak Teala’nın sevgilisi olduklarını söyler ve bu nedenle de gerçek âşıkların Allah karşısında naz etme haklarının olduğunu belirtir. A. Yesevî, işleri, âdetleri yanmak-yakılmak olan gerçek âşıkları bir pervaneye; Allah’ı da bir muma benzetir ve onlar yanıp pür nur oldukça maşuklarına olan nazlarının biraz daha arttığını ifade eder.

Her tüylerinde bir erdem olan gerçek âşıklar, bu dünyada fazla kalmazlar. Allah onlara rahmet eder. Kabirlerini pür nur edip şefkat kılar, onları lütfundan ve kereminden mahrum bırakmaz. Mahşer günü binitleri Burak olan gerçek âşıklara cennetteki dört pınardan şerbet vardır.

3. Sufiler

Hakk’ı bulan gerçek sufiler kanlar yuttu. (Tatçı, 2016: 63)

Sufilik şartıdır geceleri kalkıp kan ağlamak,
Her cefaya sabrederek belini sağlam bağlamak,
Allah isteklisi olup her iyi sözü söylemek,
Sufi-nakş oldun veli, asla Müslüman olmadım. (Tatçı, 2016: 241)

“Gönlü saf kişi, eren, ermiş, nefisinden fani, Hak ile bakî, zahirde Halk ile batında Hak ile olan; nefsinde ölen, Hak ile diri kalan” (Karagöz, 2010: 598) anlamlarına gelen sufiliğin şartı A. Yesevî’ye göre geceleri kalkıp kan ağlamaktır. O, hikmetlerinde, sufileri de gerçek sufiler ve sahte sufiler olarak ikiye ayırır. A. Yesevî, gerçek sufileri Hakk’ı bulup kanlar yutanlar olarak tanımlar.

4. Erenler

Erenler dipsiz derya içre pinhan,
Değme dalgıç ondan gevher aldığı yok,
Âşıkları o denize dalıp oynar,
Candan geçmeden, o gevheri aldığı yok. (Tatçı, 2016: 314)

O sohbetinde erenler halka (içre) oturur,
Kime nazar kılsalar, dilinin kilidi açılır,
Her şekilde onlar ölüdür, zahir gözüne görünmez,
Gaibdirler velakin batın göze görünür. (Tatçı, 2016: 397)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Eren sözcüğü sözlükte, “Ermış.”, “Benliğinden sıyrılmış, öz varlığından geçmiş, kendini Tanrı’ya adanmış, evliya, veli”, “Olağanüstü sezgileriyle bir takım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse.” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 642-643) şeklinde tanımlanmaktadır.

A. Yesevî, erenleri, benliklerinden sıyrılmış, dünyada bir an olsun rahat yüzü görmeyen, çoluğundan çocuğundan, evinden barkından geçen kimseler olarak tarif eder. Ona göre onlar, dipsiz bir derya içinde gizlidirler. O, erenleri deniz içindeki bir gevhere, etraflarında dolaşıp onlardan nasiplenmeyenleri ise dalgıçlara benzeterek bu dalgıçların canlarından geçmedikçe o cevheri bulup ondan nasiplenemeyeceklerini söyler.

“Cefa çekip bu dünyanın zehrini içenler” olarak nitelenen erenler, sözleri kıymetli, hizmete layık, ulu kimselerdir. Onların bulunduğu meclislere nur yağar. Erenler meclisinde bulunup onların sohbetinden nasiplenmek insan için çok kıymetli bir şeydir. A. Yesevî, bu meclislerde, onların nazar ettiği kimsenin dilinin kilidinin açılacağını ve onun bambaşka bir kişiliğe dönüşeceğini söyler.

5. Dervişler:

Sıradan kişi gelse, seçkin olur; yıldız gelse, ay olur;
Bakır gelse altın olur dervişler sohbetinde.

Resul’e vahiy geldi, başından tacını aldı,
Kalktı hizmetçilik yaptı dervişler sohbetinde. (Tatçı, 2016: 397)

Gerçek dervişler taş üstünde taat kıldı,
Katı yeri döşek eyleyip, adet kıldı,
Yüz bin bela başa düşse, takat kıldı,
Takat kılmadan Hak vasfına yettiği yok. (Tatçı, 2016: 397)

“Bir tarikata girmiş, onun yasa ve törelerine bağlı kimse, alperen.” “Yoksulluğu, çilekeşliği benimsemiş kimse.”, “Alçak gönüllü ve her şeyi hoş gören kimse.” (TDK Türkçe Sözlük, 2005: 509) olarak tanımlanan derviş kavramı, A. Yesevî’nin hikmetlerinde sahte dervişler ve gerçek dervişler şeklinde iki tip olarak karşımıza çıkar.

A. Yesevî’ye göre gerçek dervişlik, bîdar olmak, Allah’tan cevri ü cefa, dert, mihnet ve gam istemek, başına türlü bela gelse de inlememektir.

Gerçek dervişler, asaları ellerinde, himmet kuşağı bellerinde, dilleri sürekli Allah lafzıyla meşgul, tenleri sarı, hırkaları solgun, gözleri yaştan kurumayan, gönüllerinde yüz binlerce gerçek olan, iki dünya da gözlerinde olmayan kimseler olarak tarif edilir.

A. Yesevî, “Allah’ın nazar ettiği kimseler” olarak gördüğü bu dervişlerin dünyaya gönül vermeyip harama el uzatmadıklarını ve ibadetlerini sahte dervişler gibi halk içinde değil; gizli yaptıklarını söyler.

Gerçek dervişlerin mekânı dağ ve ovalardır. Onlar, taş üstünde ibadet ederler, katı yer onların döşegidir. Hakk’ı arayıp canlarından geçen gerçek dervişler, sürekli riyazet ederler, hikmetler düzerler. Sabır onların en önemli özelliklerindedir. Başlarına yüz binlerce bela gelse de şükredip sabrederler.

Her bir sözleri bir derde derman olan gerçek dervişler, aynı zamanda güvenilir insanlardır ve Allah onlara güvenmeyenlerden haz etmez. Bu vasıflarından dolayı A. Yesevî onların ayağının tozu olmak ister.

A. Yesevî, erenlerin sohbet meclisleri gibi dervişlerin sohbet meclislerinin de çok kıymetli olduğunu söyler. İnsanların muratlarına nail oldukları, her dileğin kabul olduğu bu sohbetlerde bütün sırlar ayan olur. Sohnete katılanlar da her sırda vakıf olup kalp gözleri açılır. Sıradan insanların seçkin kimselere dönüştüğü bu sohbet meclislerinde A. Yesevî’ye göre yıldız katılsa ay olup çıkar; bakır gelse altın olup gider. Hatta kibirliler ve hasetlerin bile bu sohbetlerde, içleri sırla dolup kalp gözleri açılır ve Hakk’ı görürler. A. Yesevî, derviş meclislerinin bu güzelliklerinden dolayı Hz. Peygamber’in bile derviş sohbetlerinde hizmetçilik yaptığını vurgular.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

6. Âlimler

Âlim odur namaz kılıp ibadet etse,
Hak'tan korkup Ahiretin tasasını çekse,
Kur'an okuyup Hak'tan korkup ağlayıp inlese,
Can ve gönülde Hayy zikrini deyin dostlar.

“Fe'l-ya'lemune'l-alimun”u okur âlim,
Manasını bilmeyen onun olur zâlim,
Manasını anlayanların giysisi aba,
Öyle âlim, gerçek âlim olur dostlarıma. (Tatçı, 2016: 184)

Avam tendir âlimdir tende can gibi,
Şah Huseyn olsa âlim gerek hem gibi,
İns ve cinde âlim melek, cahil iblis gibi,
Tutmayın karışık, zinhar inkâr, dostlar. (Tatçı, 2016: 334)

A. Yesevî, Divan-ı Hikmet'te, ilmi ikiye ayırır. Bunlardan birincisi “beden ilmi”, ikincisi ise “can ilmi”dir. O, bunların âlimlerini de “beden âlimi” ve “can âlimi” olarak adlandırır. Beden âlimini yani sahte âlimi, “Zalimlere benzeyen ve zakkum zehri içip cehennem içinde hiç durmadan yananlar.”; can âlimini yani gerçek âlimi ise “Allah'a yakın olup muhabbet şarabından içenler.” olarak tarif eder.

Gerçek âlim, namaz kılıp ibadet eder, Kur'an okuyup Allah korkusuyla ağlayıp inler, can u gönülden Allah zikrini eder, ahiretin tasasını çeker. Seherlerde kalkan, Hak yolunda tutuşup kül olan gerçek âlimlerin gözünden yaş eksik olmaz. Kimi zaman bir kadı kimi zaman bir müftü kimi zaman da bir molla olan gerçek âlim, şeriat yolundadır ve amel eden âlim, dinin çerağıdır.

Gerçek âlim, sürekli “(Böyle bir kimse mi Allah katında makbuldür,) yoksa gece vakitlerinde secde hâlinde ve ayakta, ahiretten korkarak ve Rabbinin rahmetini umarak itaat ve kulluk eden mi? De ki ‘Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?’ Ancak akıl sahipleri öğüt alırlar.” (Kur'an-ı Kerim Meali, 2012: 458) anlamına gelen Zümer suresi 9. ayeti okur. Yine o, “Artık kazandıklarının karşılığı olarak az gülsünler çok ağlasınlar.” (Kur'an-ı Kerim Meali, 2012: 199) anlamına gelen Tevbe suresi 82. ayeti tefsir eder ve A. Yesevî, bu ayetin manasını hakkıyla anlayıp tefsir eden gerçek âlimin devamlı ağlayacağını belirtir. Kur'an da halkı aydınlatan, onlara doğruyu yanlış öğretren gerçek âlimleri över.

Bütün müşkülleri çözen gerçek âlimin yeri tarikat pazarıdır ve o, şeriatta sefer eyleyip muhabbet deryasından inci çıkarır.

A. Yesevî, din ve dünyanın âlim ile hâsıl olduğunu ve her âlimin yüz bin avama denk olduğunu söyler. Ona göre âlim olmadan avam bir işe yaramaz. O, avamı tene; âlimi ise tendeki cana benzetererek ona ruh verip onu anlamlı kılanın ancak ve ancak âlimler olduğunu ifade eder.

Yastığı taş olan gerçek âlim ins ve cinde melek gibidir. Onlar her zaman gerçeği ve doğruyu söyler. Bir şeyin manası ne ise ondan ne anladı ise onu çarpıtmadan, kendisinin ya da başkalarının çıkarları için değiştirmeden doğruyu insana aktarır.

Sonuç

A. Yesevî, “inci”, “cevher”, “Allah sözü” olarak belirttiği hikmetlerinde insanları, sosyal statülerini, iman derecelerine, ahlaki ve kişilik özelliklerine, eğitim düzeylerine göre çeşitli sınıflara ayırmış ve kendi gözlem ve düşüncelerinden hareketle bir tip kataloğu çıkarmaya çalışmıştır.

Divanı Hikmet'te görülen bu tip kataloğu içerisinde olumsuz tipler yanında insanlığa yol gösterecek, örnek olacak şeyhler/pirler, âşıklar, sufiler, erenler, dervişler ve âlimler gibi model insan tipleri de yer almıştır. O, bu tip kataloğunda içerisinde yer alan ve model insan tipi olarak gösterilen şeyhleri/pirleri, âşıkları, sufileri, dervişleri ve âlimleri de sahte ve gerçek diye ikiye ayırmıştır.

Gerçek şeyhler/pirler, “divaneler”, “müminler”, “akıllılar”, “dertli insanlar” olarak da nitelenen gerçek âşıklar, gerçek sufiler, erenler, dervişler ve âlimler olarak ifade edilen bu model insan tipleri, genel olarak itimat edilecek, güvenilecek, insanları doğru yola sevk edecek ve onların kurtuluşuna vesile olacak tatlı dilli, güzel huylu, riyazet ehli, dünya malına meyletmeyen, gözünden yaş eksik olmayan, sözü dinlenir, yolunda yürünür, hizmete layık kimseler olarak tarif edilmiştir. A. Yesevî, hikmetlerinde onları, “inci kaynağı”, “dünyanın süsü”, “gevher”, “tendeki can”, “melek” ve “dinin çerağı” gibi güzel vasıflarla nitelemiştir. Onlar, Divan-ı Hikmet'te olumsuz tipler olarak

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

gösterilen ve insanları yanlış bataklığa sürükleyen, onları azdırıp yoldan çıkararak, kendilerine verilen makam ve yetkiyi kendilerinin ve başkalarının çıkarları için kullanıp insanlara zulmeden, dinin emir ve yasaklarına uymadığı gibi halkı da yanlış bilgilendiren, ayet ve hadisleri bilerek çarpıtıp yanlış yorumlayan, ilimden yoksun, manadan anlamaz sahte şeyhlere/pirlere, sahte/yalancı âşıklara, muhabbetsiz ve gafil olarak da nitelenen aşksızlara, sahte sufilere, sahte dervişlere, zalimlere, habersiz ve kulaksız olarak da nitelenen cahillere, münafıklara, fasık ve facirlere karşı insanlığı koruyan, hakkın, adaletin, ahlâkın, dinin ve vicdanın sigortası örnek şahsiyetlerdir.

A. Yesevî, hikmetlerinde model insan tipi ve bu tipin sahip olması gereken özellikleri sıralayarak hem bu yolda yürümek isteyenlere bir kılavuzluk etmekte, onlara bir yol haritası çizmekte hem de hali hazırda bu pozisyonda bulunan insanlara bu hususları bir kez daha hatırlatarak onların dikkatini çekmekte ve kendilerini bir daha gözden geçirmelerini sağlamaktadır.

Kaynaklar

- BİCE, Hayati (2015), *Hoca Ahmed Yesevî Divan-ı Hikmet*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- ÇAKAN, Varis (2005), “Hoca Ahmed Yesevi ve Divân-ı Hikmet”, *Milli Folklor*, 17/68, 201-207.
- DEVELİOĞLU, Ferit (1996) *Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 13. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dîvân-ı Hikmet* (2016), ed. Mustafa Tatçı, Ankara: Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme-Araştırma Dizisi; Yayın No: 29.
- ERASLAN, Kemal (1995), “Ahmed-i Yesevî”, *Erdem*, 7/21, 799-821.
- ERASLAN, Kemal (1998), “Ahmed-i Yesevî”, *Yesevilik Bilgisi*, Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yay., s. 78-97.
- ERASLAN, Kemal (2000), *Divan-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- HASAN, Nadirhan (2015) “Ahmed Yesevî Hikmetlerinin Dil Özellikleri Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *Turkish Studies*, 10/8, s. 1345-1354.
- KANAR, Mehmet (2009) *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Say yayınları.
- KARAGÖZ, İsmail (Yay. Haz.) (2010) *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1976), *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*, 3. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kur'an-ı Kerim Meali (2012) (Yay. Haz. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin), 22. Baskı, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- ÖZKÖSE, Kadir (2006), “Ahmed Yesevî ve Dîvân-ı Hikmet”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmala Dergisi*, 7/16, 293-312.
- TDK TÜRKÇE SÖZLÜK (2005) 10. Baskı, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu
- YAZICI, Nesimi (1998), “Hoca Ahmed Yesevî Döneminde Türk-İslam Kültürünün Oluşum ve Gelişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *Yesevilik Bilgisi*, Ankara: Ahmet Yesevî Vakfı Yay., s. 65-78.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

SÜNBUİL-ZÂDE VEHBÎ'NİN LUTFİYYE'SİNE GÖRE MODEL İNSAN

Ekrem BEKTAŞ*
Gökhan Alp**

ÖZET

İnsanoğlu, yaratılan varlıklar içerisinde ayrı ve müstesna özelliklere sahiptir. Onu ayrı ve müstesna kılan özelliklerinin başında ise akıl sahibi oluşu gelmektedir. Kendisine bahşedilen akıl sayesinde insan, İlahî hitaba mazhar olmuş ve tüm varlıkların üstünde bir mevki kazanabilecek meziyetlerle donatılmıştır.

Yüce sıfatlarla teçhiz edilmiş olarak yaratılan insanoğlunun dünya ve ahiret saadetini temin etmek üzere insanlar arasında peygamberler görevlendirilmiştir. Eşref-i mahlûkatın bi'l kuvve sahip oldukları üstün vasıfları bi'l-fiil ortaya koyan nebiler, kendilerine gönderilen yüce emirleri insanlığa bildirmekle şereflenmişlerdir. Böylece her bir peygamber, yaratıcının rızası doğrultusunda yaşamını sürdürmüş ve insanlık için bir model olmuştur.

Allah'ın Hz. Muhammed vasıtasıyla insanlığa gönderdiği son ilahî din olan İslâm'ın ön gördüğü model insanın özellikleri, başta semavî kitaplar olmak üzere İslâm'ın ana kaynağı olan *Kur'ân-ı Kerim*'de zikredilmiştir. Hz. Muhammed, *Kur'ân-ı Kerim*'deki ilahî emir ve yasakların hayat pratiğini sünnet-i seniyyesi ile ortaya koymuş, böylece model insanlar arasında ilk sırada yer almıştır.

Beslendiği kaynakları arasında *Kur'ân* ve sünnetin önemli bir yer teşkil ettiği eski Türk edebiyatı altı asır boyunca varlığını geniş bir coğrafyada devam ettirmiş ve hayatın hemen her alanına taalluk eden edebî türlerle zenginleşmiştir. Bu edebî türlerden biri de hiç şüphesiz nasihat-nâmelerdir.

Maraşlı Sünbül-zâde Vehbî (ö. 1809)'nin Urfalı Nâbî (ö. 1712)'nin *Hayriyye*'sini örnek alarak yazdığı *Lutfiyye* adlı eseri de klâsik Türk edebiyatında yazılmış önemli nasihat-nâmelerden biridir. Tamamı 1181 beyitten oluşan eserde 91 başlık bulunmaktadır.

Bu bildiriye, İslâm'ın öngördüğü model insanın bazı özellikleri ortaya konulduktan sonra Sünbül-zâde Vehbî'nin oğlu Lutfullah üzerinden topluma vermek istediği öğütler İslâm ve insan perspektifinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

**THE MODEL HUMAN ACCORDING TO THE “LUTFİYYE”
OF SÜNBUİL-ZÂDE VEHBÎ**

ABSTRACT

Mankind has distinct and exceptional characteristics among all created beings. The thing that differentiates him and makes him have separate and exceptional characteristics is “*havingmind*”. Thanks to the mind given to him, man has been equipped with virtues and has been attained a position above all beings; and has also been addressed by the Divine Message.

Prophets have been assigned among people to provide happiness both in this world and in the hereafter for human beings who are created with supreme attributes. The prophets who put forth the superior qualities they possess by the *Eşref-i Mahlûkatın Bi'l Kuvve*; and were honored to inform humanity of the supreme orders sent to them. Thus, each prophet continued his life in the direction of the creator's consent and became a model for humanity.

The characteristics of the model man foreseen in Islam, which is the last divine religion sent to humanity through Muhammad, have been mentioned in the Qur'an, the main source of Islam, and in other divine books. Hz. Muhammad revealed the practice of divine orders and prohibitions in the Holy Qur'an with *Sunnah-i Seniye* i.e. the habits of the Prophet thus being the first among model people.

Old Turkish Literature, which has had an important place for the Qur'an and Sunnah, and which had fed it, has continued its existence throughout six centuries in a wide geographical area and

* Prof. Dr. Harran Üniv. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ekrembek13@yahoo.com

**Arş. Gör. Harran Üniv. Fen-Edb. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, alpgokhann@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

has been enriched with literary works that dealt with almost every area of life. One of these literary works is undoubtedly advice books.

Lutfiyye, a poem written by the poet *Sünbül-zâde Vehbî* (death 1809) on the basis of *Hayriyye of Urfalı Nâbî* (death 1712), is one of the important advice books written in Classical Turkish Literature. There are 91 titles in the work, which consists of 1181 couplets.

In this manuscript, after features of the model man foreseen by Islam are defined, the advice that *Sünbül-zâde Vehbî* gave to his son, *Lutfullah*, will be discussed from Islamic and human perspectives.

Keywords: *Sünbül-zâde Vehbî*, *Lutfiyye*, Model human.

GİRİŞ

XVIII. yüzyıl Osmanlı siyasî, iktisadî ve sosyal yaşamında görülen gerileme, kültür ve edebiyat sahasında aynı oranda tesir uyandırmamıştır. Geleneğin belirlediği kriterlere bağlı kalarak teknik ve estetik bakımından yenilenen bu dönem edebiyatı, kemiyet bakımından dikkat çekmiştir. Asrın başında Nedîm (ö. 1730) sonunda ise Şeyh Gâlib (ö. 1799) devrin edebî hayatının en önemli simaları olarak klâsik Türk edebiyatında büyük tesir uyandırmışlardır.

XVIII. yüzyıl, şiir ve şair asrı olarak kabul edilmektedir. Bu dönem şair kadrosu bakımından klâsik edebiyatın en zengin dönemidir. Ancak bu zenginlik nicelik olarak kendisini ortaya koymuş, bu dönem sanatkarlarının çoğu taklitten öteye geçememişlerdir. Farklı bir ses ve tarz oluşturmak arayışı yerine, çoğu zaman sirkat seviyesinde taklidî bir edebî ortam tezahür etmiştir. XVII. yüzyılın güçlü siması Nâbî (ö. 1712)'nin devrin siyasî ve sosyal huzursuzluğu karşısında fikri ve manayı ön plana alan hikemî tarzı ile Nedîm'in zevk ve eğlenceyi ön plana çıkaran mahallî tarzı, şairler arasında yaygınlık kazanmış; ayrıca sanatlı ve külfetli bir üslup olan sebk-i Hindî de devrin sanatkarlarını etkisine almıştır.

Bu yüzyılda Nedîm ve Şeyh Gâlib gibi Osmanlı şiirinin müstesna iki şairi yanında Sünbül-zâde Vehbî (ö. 1809) de yüzyılın dikkati çeken simalarından biri olmuştur. Devrinde “Sultanu’ş-şu’arâ/Şairlerin sultanı” olarak görülen Vehbî'nin eserleri sanat çevrelerinde gereken ilgiyi görmüştür.

SÜNBÜL-ZÂDE VEHBÎ EFENDİ

Hayatı

Sünbül-zâde Vehbî, Maraş'ta Sünbül-zâdeler lakabıyla tanınan bir aileye mensuptur. Dedesi devrin Maraş müftülerinden Mehmet Efendi¹ olup babası Reşid Efendi,² Maraş'ta bilgin ve şair olarak bilinmektedir.³ Maraş doğumlu⁴ olan şairin doğum tarihi hakkında kesin bilgiler mevcut değildir. Ancak 1203/1789 yılında Şeyhülislâm Mehmet Kâmil Efendi için yazdığı kasidesinde:

*Yetmiş yetmiş bu sinn ü sâl ile bu hâl ile
Üstüne etfâl çıkmak lâyık u ahrâ mıdır* (K. 59/22)

beytiyle yaşının yetmişe eriştiğini söylediğine göre, 1333/1718 yılında doğduğu tahmin edilmektedir.⁵ Maraş'ta ne kadar kaldığı bilinmeyen Vehbî belirli bir eğitim aldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir.⁶ İstanbul'daki eğitim ve kadılık hayatına ne zaman başladığına dair net bilgiler olmamakla birlikte, zamanın ileri gelenlerine kasideler sunarak kurduğu ilişkiler vasıtasıyla Rumeli ve Anadolu'nun birçok yerinde kadılık görevinde bulunma imkânına kavuştuğu ifade edilmektedir.⁷

Kadılık haricinde çeşitli görevlerde bulunan şairin İran'a elçi olarak görevlendirilmesi ve bu görevi sırasında yaşanan anlaşmazlık yüzünden gizlice İstanbul'a döndüğü, sıkıntılı bir süreçten sonra yeniden affedilerek çeşitli görevlerde bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Vehbî, Rodos kadısı iken Kırım Hanı Şahin Giray (ö. 1712)'in Rodos'ta yargılanıp idam edilmesinde rol oynaması sonucu da sıkıntılı günler yaşamıştır.⁸ Bu olay sonrası azledilen şairin III. Selim (ö. 1808)'e sunduğu “Dîvân”

¹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen), C. II, İstanbul 1972, s.356.

² Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâili*, (Haz. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatçı), C. II, Ankara 2001, s.1181 Mad. 4668.

³ *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, Ötügen- Söğüt Yayınları, C. V, İstanbul 1988, s. 109.

⁴ Gibb (E.J. Wilkinson), *Osmanlı Şiir Tarihi* (Tercüme: Ali Çavuşoğlu), C.III-V, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 430-444.

⁵ Sünbülzâde Vehbî, *Lutfiyye*, (Haz. Prof. Dr. Süreyya A. Beyzadeoğlu), MEB Yayınları, İstanbul 2000, s.13.

⁶ Ömer Farûk Akün, “Sünbülzade Vehbî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, MEB Yayınları, İstanbul 1970, s. 238.

⁷ Beyzadeoğlu, age, s.14

⁸ Beyzadeoğlu, age, s. 15-17.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ile yeniden değer gördüğü ve birçok devlet görevinde bulunduğu ifade edilmektedir.⁹ İhtiyar yaşına rağmen zevk ve eğlenceye düşkün olduğu ifade edilen Vehbî'nin seksen yaşını aşınca nikris (mafsal romatizması) hastalığına yakalandığı, gözleri görmediği ve şuurunu kaybettiği ifade edilmektedir. Vehbî, hastalıktan sonra 5 yıl daha yaşamış ve 14 Rebûlevvel 1224/29 Nisan 1809 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁰

Edebî Kişiliği

Sünbül-zâde Vehbî, devrinde “Sultanu’ş-şu’arâ” ünvanı verilmesine rağmen Muallim Nacî (ö. 1893) ve Ziyâ Paşa(ö. 1880) gibi yenileşme dönemi Türk edebiyatçılarının olumsuz eleştirilerine maruz kalmış bir şairdir. Ancak oryantalist Gibb (ö. 1903), Muallim Nacî ve Ziya Paşa'nın haksız eleştirilerine cevap verircesine şairi şöyle değerlendirir: “*Vehbî'nin, şiir sanatının teknik yönleriyle ilgili oldukça bilgi sahibi olduğu görülmektedir; şiiri meydana getiren geleneksel kaideleri fazla ihlal etmediği, hatta kendisinden çok daha büyük şairlerin sanatında düşdüğü yanlışlara bile düşmediği görülür. Şiir için fazla ümit verici olmayan bir malzemeyle güzel olmasa da en azından bunları şiir çerçevesi içerisine sokmaktaki ustalığı ve becerikliliği dolayısıyla bu şairi takdir etmemek mümkün değildir. Bilgelik ve üslup güzelliği gibi kendisine seçme ve ayıklanma iktidarı verecek olan bir tenkit melekesine sahip olmuş olsaydı üretkenliği ve kabiliyeti dolayısıyla herhalde çok daha değerli bir miras bırakacaktı.*”¹¹ Bu ifadelerle Gibb adeta Vehbî'nin tüm sanatsal kabiliyetini gözler önüne serer.

Kaleme aldığı eserlerden de anlaşıldığı üzere Sünbül-zâde Vehbî velut, çok yönlü bir şair aynı zamanda alim bir şahsiyettir. *Şevk-engîz* adlı eserinde mantık bilgisini, *Lutfiyye*'sinde zamane ilimlerinin çoğuna olan vukufunu, *Tuhfe* ve *Nuhbe*'de ise klasik iki doğu dilinde küçümsenmeyecek derecede üstat olduğunu göstermiştir.¹²

Eserleri

Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye* adında didaktik bir eseri, *Şevk-engîz* adında mizahî bir mesnevisi, *Nuhbe* (Arapça-Türkçe) ile *Tuhfe* (Farsça-Türkçe) isimli iki lügatı, Münşeât'ı ve şiirlerini ihtiva eden *Dîvân*'ı vardır.

Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye* isimli mesnevisi, Nâbî'nin *Hayriyye*'si örnek alınarak kaleme alınmıştır. Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinde toplam doksan bir başlık bulunmaktadır. Bu başlıklarda sosyal hayatın hemen hemen her konusuna temas edilmiştir. Eser, besmeleyle başlamış, Allah'a hamd, Hz. Muhammed'e ve diğer peygamberlere salattan sonra asıl konuya geçilmiştir. Vehbî, oğlunun toplum içerisinde nasıl davranması gerektiğini ahlak prensipleri çerçevesinde izah etmiş, meslek seçiminde bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Ayrıca ilmin değeri, hocanın öğrenci üzerindeki hakkı gibi mevzular üzerinde durarak tefsir, hadis, fıkıh ve tıp ilimlerini öğrenmesini istemiştir.

Bitiş bölümünde ise Vehbî; eserini bir haftada ve hasta vaziyette yazdığını, bir karalamadan öte gitmeyen bu esere güzel bir nizam veremediğini ifade ederek hatalarının hoş görülmesini istemiş, telif tarihi olarak 1205 yılını vermiştir.¹³

MODEL İNSAN VE ÖZELLİKLERİ

Hz. Muhammed'in tüm insanlığa usve-i hasene olarak gönderildiği ayet ile sabittir. Allah, geçmiş bütün peygamberler gibi Hz. Muhammed'i de örnek bir şahsiyet olarak görevlendirdiğine göre onun bütün hayatı, başta Müslümanlar olmak üzere insanlık için bir numunedir. Hz. Peygamber'in sünnet-i seniyye olarak isimlendirilen hal ve etvarının büyük bir kısmı edepten/terbiyeden ibarettir. Edebin en mükemmelini de Hz. Peygamber hayatında göstermiştir. Hz. Peygamber'in “Ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim” hadisi de bunu açıkça ortaya koymaktadır.

Gerek Nâbî'nin *Hayriyye*'si ve gerekse ona nazire olarak yazılan Sünbül-zâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'si bir ahlak/nasihat kitabı olduğuna göre, bu eserlerde dile getirilen hususların pek çoğunun kaynağı semavî kitabımız *Kur'ân-ı Kerim* ve onun hayat pratiği olan Hz. Muhammed'in hayatından

⁹ Gibb, age, s. 431.

¹⁰ Arif Hikmet, *Tezkire-i Şu'arâ*, İnceleme-Çeviriyazı-İndeksli Tıpkıbasım, (Haz. Sadık Erdem), Ankara 2014, s. 132.

¹¹ Gibb, age, s. 431.

¹² Gibb, age, s. 440.

¹³ Akün, age, s. 241

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

süzülmüş hakikatlerdir. Şimdi model insanın vasıfları olarak *Lutfiyye*’de tespit ettiğimiz bazı hususları açıklamaya çalışalım:

İnsan: Akıl sayesinde ulaştığı tevhit mertebesiyle yaratılanlar arasında en değerli varlık insandır. Bu yüce varlık: “Andolsun biz insanı kuru bir çamurdan, şekillenmiş (biçimlendirilmiş) kara balçıktan yarattık.” [Hicr-26] ayetinin muhatabıdır. Vehbî de bu hususu: “İhsan buyurarak bir avuç toprağı insan şekline sokan Allah’a hamd edilmelidir. Zira O akıl ve ilimle insanı yücelterek yaratılmışların en şerefliyi yapmıştır. Öğrenme ve yazma yeteneğı vererek insanı olgunlaştırıp dirayet sahibi kılmıştır.” sözleriyle ifade etmektedir.

*Hamd O Hallâka kıldı ihsân
Bir avuç toprağa şekl-i insân (1. b)¹⁴*

*Hem idüp lâıyk-ı hüsn-i takvîm
‘Akl ile ‘ilm ile itdi tekrîm (2. b)*

*Kâbil-i ‘ilm ü kitâbet itdi
Sâhib-i rüşd ü dirâyet itdi (4. b)*

İnsanı eşref-i mahluk olarak yaratan Allah, onu başıboş bırakmamış ve peygamberler vasıtasıyla emir ve yasaklarını bildirmiştir. *Kur’ân-ı Kerim*’de: “İnsan, başıboş bırakılacağı mı sanıyor.” [Kıyamet-36] ayeti Vehbî tarafından: “Lutfunu, keremini tamamlamak için gönderilen nebilere emir ve nehiy olunanlar bildirilerek insanların dalalet ve sapkınlığa düşülmemesi için doğru yol açıklanmıştır.” sözleriyle izah olunur.

*Eyleyüp lutf u ‘atâsın ikmâl
Enbiyâ itdi pey-â-pey irsâl (6. b)*

*Kıldı hem anlara tenzîl-i kitâb
Emr ü nehy ile idüp nice hitâb (7. b)*

*Eyledi râh-ı savâbı irşâd
Kalmaya tâ ki dalâletde ‘ibâd (8. b)*

Emir ve yasaklarını nebiler yoluyla insanlara bildiren Yaraticı’nın insandan istediğı şey Kendisi’nin hoşnutluğudur. Yani Allah’ın rızasını kazanmak her şeyin üstünde bir ameldir. “Rabbine, hoşnut edici ve hoşnut edilmiş olarak dön.” [Fecr-28] ayeti bu hakikatin beyanıdır.

*Çün sana celb-i rızâdur mechûd
Olsun Allâh dahi senden hoşnûd (26. b)*

Kur’ân ve sünnet: “Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, Allah’a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız, onu Allah’a ve Resulüne götürün.” [Nisâ-59] ayetiyle de işaret bulunduğu üzere doğru yol Kur’ân ve sünnet yoludur. Kur’ân ve sünnet yolu varken başka yol aranmamalıdır.

*Var iken râh-ı kitâb ü sünnet
Eyleme gayri tarîke bî’at (242. b)*

Her iş şeriata uygun yapılmalı, şeriatın emir ve yasakları hafife alınmamalıdır. Bütün işler şeriat dairesinde olmalı, onunla işe yön verilmeli, rastgele hüküm verenlere uyulmamalıdır.

*Ahz u i ‘tâde be-vech-i tedkîk
Eyle her kârını şer’e tatbîk (685. b)*

¹⁴ Beyitler, Süreyya A. Beyzadeoğlu tarafından hazırlanan *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye*, (MEB Yayınları, İstanbul 2004), adlı eserden alınmıştır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*İtme tahfif rüsûm-ı şer'i
Kıl umurunda hemîşe mer'i (686. b)*

*Vir anunla işine istihkâm
Olma mahkûm-ı gürûh-ı hükkâm (687. b)*

İsyân: *Kur'ân-ı Kerim*'de: "De ki, Allah'a ve Peygambere itaat edin! Eğer aksine giderlerse, şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez. [Âli İmrân-32] buyrulmaktadır. Şair tarafından da isyan etmenin felaket doğuracak bir hal olduğu vurgulanmakta; Allah kafirleri sevmez ihtarına işaret edilmektedir. Ayrıca Vehbî: "Günah ehlinin hali müşkil, asiliği terk edip tövbecar olması ise zordur." diyerek isyana düşülmemesinin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

*Fısk u 'isyân sebep-i nekbetdür
İctinâb eyleyecek hâletdür (370. b)*

*Hâl-i erbâb-ı ma'âsî müşkil
Tevbekâr olması 'âsî müşkil (371.b)*

Nefse uyma: İnsanı kötülüğe sevk eden hasselerin başında nefis gelmektedir. Nefis, terbiye edilip ıslah edilmezse insanı helake götürebilir. *Kur'ân-ı Kerim*'de: "Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene andolsun ki, nefisini arındıran kurtuluşa ermiştir." [Şems 7-8-9] müjdesi bulunmaktadır. Şairimiz de: "Allah katında makbul olmak için nefsin arzularına mağlup olunmamalı, Allahın emirlerine uyulmalı, yasaklarından kaçınılmalı ve isyana yönelilmemeli" diyerek rol model insanın vasıflarını dile getirmektedir.

*Olma kim nefis u hevâya mağlûb
Olasın nezd-i Hudâ'da mahbûb (368. b)*

*Uğrama sâhasına 'isyânun
Emr ü nehyin tutagör Mevlâ'nun (368. b)*

Zulüm: Hz. Muhammed: "Zulümden sakınıp kaçınınız. Çünkü zulüm, kıyamet gününde zalime zifiri karanlık olacaktır. [Müslim, Birr 56] ihtarını şair tarafından: "Madem ki Allah kullarına karşı zalim değildir; inatçı bir kulun zulüm etmesi de ne oluyor?" sualiyle dile getirilmekte, rol model olma adına sakınılması gereken davranışlar ihtar olunmaktadır.

*Çün Hudâ olmadı zallâm-ı 'abîd
Ne dimek zulm ide bir 'abd-i 'anîd (762. b)*

Şekilcilik: Hz. Muhammed'in: "Kimin dünyada iki yüzü varsa kıyamet günü, ateşte iki dili olacaktır." [Ebu Davud, Edeb 39] ihtarını divan edebiyatı terminolojisi içerisinde hırka ve taç ile sembolize edilmiş, mürşid-i kâmil ile şekli manaya bürüyen bir telakki ortaya konmaya çalışılmıştır.

*Hırka vü tâc giyenler çokdur
Lîk bir mürşid-i kâmil yokdur (241. b)*

Taassub ve ikiyüzlük: Taassup ve ikiyüzlülük dinen red edilen çirkin davranışlardandır. *Kur'ân-ı Kerim*'de: "(Sözde) Allah'ı ve iman edenleri aldatırlar. Oysa onlar, yalnızca kendilerini aldatıyorlar ve şuurunda değiller." [Bakara-9] ayeti aldananların başkalarını aldatmaya çalışanlar olduğu ifade edilmektedir.

Dinin men ettiği bir davranış modeli örnek alınamaz. Vehbî *Lutfiyye*'sinde divan edebiyatı terminolojisi içerisinde bu mevzu hakkında şunları zikreder: "Hilekar bir zahit olup kabus gibi halkın üstüne çökme, hasır üzerinde yatsan bile dindarlık taslayıp riyakarlık etme. Taassuba düşerek asik suratlı olma; zira güler yüzlü olmana hiç bir engel yoktur."

Lîk bir zâhid-i sâlûs olma

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Halka sıklet ile kâbûs olma (375. b)

*Dîn-fürûş olma sakın satma riyâ
Bûriyâ üzre kalırsan farza (376. b)*

*Çehreni kılma ta'assubla 'abûs
Dimesünler bu ne şahs-ı menhûs (377.b)*

Faiz: *Kur'ân-ı Kerim*'de: “Rabbinin rahmetini onlar mı taksim edip paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında Biz taksim ettik; birbirlerine iş gördürmeleri için kimini kimine derecelerle üstün kıldık; Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri şeylerden daha iyidir.” [Zuhruf -32] ayeti ile doğru yol ortaya konmakta, verilen ve taksim edilenin dışına çıkılmayarak rızka kanaat edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu mesajı Vehbî: “Malının haddi hesabı olmasa da faiz ile ufalanır, eksilir. Faizde hiç huzur ve bereket olmaz, öyle pis işe lanet olsun. “Herşeyi biz taksim ettik” ayetinin sırrını anlayarak bu konuda Allah’ın hikmetinin sırrını düşün, taksim edilmiş olan rızka kanaat getir. Para kaygısıyla müzdarip olma.” diyerek ifade eder.

*Yok ribâda hele hayr u bereket
Öyle murdâr işe olsun la'net (737.b)*

*Mâlun olsa ne kadar bî-pâyân
Bulur erbâh ile kesr ü noksân (738.b)*

*Fehm idüp 'nahnü kasemnâ' sırrın
Düşünüp hikmet-i Mevlâ sırrın (750. b)*

*Rızk-ı maksûma kanâ'atdür ehemm
Hemm-i dirhem ile olma der-hem (751.b)*

Rızık: Allah, yarattığı tüm mahlukata bir süre vermiş ve bu süre içerisinde rızıkları tayin olunmuştur. *Kur'ân-ı Kerim*'de: “Yeryüzünde hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah’a ait olmasın. O her birinin (dünyada) duracakları yeri de, (öldükten sonra) emaneten konulacakları yeri de bilir.” [Hûd-6] buyrulmaktadır. Unutulmamalıdır ki, Allah tüm canlıların rızkına kefil olmuştur. Bu beyanı idrak etmeyip insanlara el açmak kişinin zilletidir. Bu durum Vehbî tarafından: “Allah’ın lutfu var iken başka yere bakma. Zira bütün yaratılanlar ister padişah olsun ister köle hepsi O’na muhtaçtır. Görünüşte sana takdim edilenler, sebepler perdesinde başkasının eliyle gerçekleşse de bunların hepsi Allah’ın lütuf ve ihsanındandır.” şeklinde dile getirilmektedir. Zira her şey sebepler perdesinde tecelli ettiği gibi rızkın temininde de mahlukat birbirine sebep kılınmıştır.”

*Rızk için eyleme devr-i ebvâb
Der-i ihsan-ı Hudâ ni'me'l-bâb (579. b)*

*Gayre bakma var iken lutf-i Hudâ
Ana muhtaç bütün şâh u gedâ (582. b)*

*Gerçi esbâba teşebbüs lâzım
İ'tikâdun ola ammâ câzim (585. b)*

Şükür: “Andolsun! Eğer şükrederseniz elbette size nimetimi arttırırım.[İbrahim-8], “Eğer siz Allah’ın nimetlerine şükredip iman ederseniz Allah size niye azap etsin? [Nisâ-147] ayetlerindeki hakikatler şair tarafından adeta özetlenmiştir: “İhsanın kadrini anlayarak Allah’ın şükrünü yerine getir. Şükür nimeti arttırır. Nimeti inkâr eden lanetlenir.”

*Şükürin ifâ idegör Mevlâ'nun
Kadrini anlayarak ihsânun (588. b)*

Şükr ider ni'meti gâyet efzûn

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kâfir-i ni'met olur pek mel'ûn (589. b)

İçki ve uyuşturucu: *Kur'ân-ı Kerim*'de her ne yasaklandı ise bir hikmete ve bir faydaya dayanmaktadır. İlmî ve ahlakî sebepler dairesinde her bir yasağın bir izahı bulunmaktadır. Alkol kullanımı aklî melekeleri yok etmekte, ibadetteki aklî denge şartını izale etmektedir. “İçki bütün kötülüklerin anasıdır.” hadisinin işaret ettiği mana şair tarafından aynı minvalde izah edilmektedir: “Ey oğul içki kötülüklerin anasıdır, yavaş yavaş isyana sürükler. Afyon ve afyon şurubu ne kötü bir şeydir, insana tembellik ve delilik hali verir.”

*Ey oğul ümm-i habâ'isdür mey
Fıskı tevlîde sebab pey-der-pey (1094. b)*

*Ne belâdur hele berş ü efyûn
Ki ider âdemi süst ü mecnûn (1108. b)*

İsraf: Örnek olma yolunda israf ve sefahet sakınılması gereken hallerdir. *Kur'ân-ı Kerim*'de: “Yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz! Çünkü Allah israf edenleri sevmez.” ihtarını durulması gereken çizgiyi belirtmektedir. Bu ayeti iktibas eden şair: “Allah israfı yasaklamadı mı, neden malını telef ediyorsun?” diyerek hitap etmekte; ayrıca malı saçıp savurmanın makbul olmadığı gibi cimrilikten de uzak kalınması gerektiğini dile getirmektedir.

*Bast-ı küllî ise de nâ-makbûl
Elini boynuna itme mağlul (639. b)*

*Çünkü nehy itdi Hudâ isrâfi
Ne revâ eylesesin itlâfi (641. b)*

Cimrilik: Peygamber: “İki haslet vardır ki müminde asla beraber bulunmazlar. Cimrilik ve kötü ahlâk.” buyurmuşlardır. [Tirmizî, Bir 41] Şair de: “Cimrilik bir alçaklıktır. Cimrilikten uzaklaşarak kendini bu alçaklıktan kurtar. Zira cimri insan bütün dünyayı yese doymaz, bütün deryayı içse de susuz kalır.” diyerek nasihatte bulunur.

*İhtirâz eylegör hissetden
Kendüni kurtar o süfliyetden (616. b)*

*Doyamaz yerse bütün dünyâyı
Teşnedür içse dahi deryâyı (633. b)*

Haset: Hz. Muhammed: “Hasedden kaçının! Çünkü o, ateşin odunu tükettiği gibi bütün hayırları yer, tüketir. [Ebu Dâvud, Edeb 52] buyurmakta; yine bir hadiste, hasedin nerde caiz olduğu bildirilmektedir: “İki kişiye hased caizdir: Birincisi o kimsedir ki, Allah kendisine *Kur'ân-ı Kerim*'i nasip etmiştir, o da onu, gece ve gündüz boyu ikame eder. İkincisi de o kimsedir ki, Allah Teâla ona mal vermiştir de o da gece gündüz (hak yolda) infak eder.” [Buhâri, *Fezâilu'l-Kur'ân* 20]

Vehbî de: “Allah'ın seni nimetlendirmesini istiyorsan kimsenin rızıkına, ekmeğine haset etme.” diyerek birinci hadisteki hasetten kaçınılması ihtarını farklı bir yönüyle ortaya koymaktadır. Aynı zamanda: “Her ne kadar özenmek/gıpta etmek için ruhsat verilse de bu ilim ve takva sahibinde az bulunmalıdır.” diyerek ikinci hadiste yer alan duruma işaret etmektedir.

*Kimsenün ni'metine itme hased
Ki seni mün'am ide Rabb-ı samed (518. b)*

*Gıbtaya var ise de nev'-i cevâz
'İlm ü takvâda velikîn ola az (520. b)*

Makam ve mevki: “Bu dünya hayatı, yalnızca bir oyun ve (eğlence türünden) tutkulu bir oyalanmadır. Gerçekten ahiret yurdu ise, asıl hayat odur. Bir bilselerdi.” [Ankebut-64] ayetiyle dünya hayatının faniliği; makam ve mevkinin oyundan bir kesit olduğu ifade olunmaktadır. Bu oyuna aşırı sevgi, insanın mala, makam ve mevkiye kayması demektir. Bu konuda şair Vehbî: “Makam sahibi

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

oldum diye etrafı yakma, insafı hiçbir zaman elden bırakma. Unutma ki adaletten ayrılanlar cennete kadı olurlar, fesat ehliyse cehenneme doğru gider.” ihtarında bulunur.

*Yakma mansıbdâ varup etrâfi
Koma elden ne ise insâfi (771. b)*

*Kâzî-i cennet olur sâhib-i dâd
Dûzaha toğrı gider ehl-i fesâd (772. b)*

Makam sahibine devlet malı değil iffet lazımdır. Zira makamdan maksat izzet olmalıdır. Mal toplamak ise töhmet doğurur. Makam sahipleri için Allah nezdinde makbul olan lütuf ile gönülleri cezbetmektir. Makam ve mevkinin zirvesi, oturup dinlenecek yer değildir.

*Hıfz iden ‘ırz ü vakâr u şânın
Kârınun görmedi hiç hüsrânın (848. b)*

*Câh erbâbına ‘ıffet lâzım
Sanma kim mâye-i devlet lâzım (851. b)*

*Câhdan maksad olan ‘izzetdür
Cem’-i mâl itmek ise töhmetdür (852. b)*

*Lutf ile eylemeyen cezb-i kulûb
Nezd-i Hakk’da dahi olmaz mahbûb (855. b)*

*Zirve-i câh degül cây-ı karâr
Yücedür rütbe-i ‘ilm fark-ı menâr (860. b)*

İlim: *Kur’ân*’da: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” [Zümer-9] ayeti ilmin izzetine bir vesikadır. Şair Vehbî, ilim hususunda şunları zikreder: “Asil evladın babası ilimdir. Asillik ilim ve irfan ile mümkündür. Zira Hz. Âdem’in karşısında bütün melekleri suskun kılan onun ilmi değil midir? Hz. Ali’nin: “Bana bir harf öğretenin kölesi olurum” sözü ilmin ne derece yüksek bir mertebede bulunduğunu resmetmez mi?”

*İrs olur mı eb ü ceddün hüneri
‘İlmidür necl-i asilün pederi (43. b)*

*‘İlm ü irfân sebep-i rif’atdür
‘Âlim olmak ne büyük devletdür (44. b)*

*‘İlmin izhar idince Âdem
Oldı bi’l-cümle melâ’ik mülzem (45. b)*

*Harf-i pür-nükte-i “men ‘allemenî”
Anladur kıldığımı bende seni (67. b)*

“De ki Rabbim! İlmimi arttır.” [Tâhâ-114] Cenâb-ı Hak ilmin arttırılması için dua edilmesini emretmiştir. Madem ilim bitip tükenmeyen bir hazinedir; mala rağbet edilmemeli, mal ile ilim bir seviyede tutulmamalıdır.

*Mâl ile ‘ilmi müsâvî sanma
Mâla ragbetle varup aldanma (47. b)*

*‘İlm ile sîneni eyle mâlî
Saklasun mahzene herkes mâlî (50. b)*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İstişare ve tevekkül: *Kur'ân-ı Kerim*'de: "Onların işleri kendi aralarında istişare iledir." [Şura-38] ayeti istişarenin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Adetullah üzere her şey bir sebep perdesi altına gizlenmiştir. Bir iş için sebebine yapışmak ve sonra Allah'ın takdirine bırakmak müstakim yol üzere olmaktadır. Vehbî de aşağıdaki beyitlerde tatbik olunması gereken yolu Kur'ân ve sünnet metodu ile dile getirmiştir. Vehbî'ye göre: "İnsan işleri istişare ile yapmalı, karar verdikten sonra mütevekkil olmalıdır. Allah'ın emrettiği yol üzere, hareket etmelidir. Allah'ın takdirinin nasıl olacağı bilinemez. İnsana düşen tedbirde asla kusura düşmemesidir. Böylece Allah'ın yardımına mazhar olur ve Allah hayırda başarılı kılar."

*İşlerinde mütevekkil olagör
Râh-ı Hakk'a mütevessil olagör (956.b)*

*Lîk ma'lûm degüldür takdîr
İtme tedbirde aslâ taksîr (957.b)*

*Olasın mazhar-ı tevfiğ-i Hudâ
Eyleye hayre muvaffak Mevlâ (958. b)*

Sabır: *Kur'ân*'da: "Ey iman edenler! Sabredin, sabır yarışında (düşmanlarınızı) geçin. [Âl-i İmran-200] hükmü, model olma prensibini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda Hz. Muhammed'in: "Bir kimse için kendisine verilen en iyi ve hayırlı şey sabırdır. [Buhârî, Müslim,] hadisi olay ve hadisata karşı bir duruş şeklidir. Bu duruş *Lutfiyye*'de "Der-Sabr u 'Afv-ı Cemîl/Affin ve Sabrın Güzelliği Konusu" başlıklı bölümde kısaca şöyle anlatılır: "Madem Allah'ın isimlerinden biri Sabûr/çok sabredici diğeri ise Gayûr/çok gayret edicidir. O zaman birçok derdin ilacı olan sabır anahtarını iyi kullanmamız gerekir."

*Vardur "Esmâ-i İlâhî"de sabûr
Oldı bir ismi de ammâ ki gayûr (505. b)*

*Sabri a'lâ bilürüz telh ammâ
Yine olmaz mı nice derde devâ (506. b)*

Tevazu: Ne zillettir ne de kibirdir; ölçü ve denge içerisinde olmaktadır. Zira insan kendisine verilen ödünç bir elbise ile böbürlenebilir mi? *Kur'ân*'da: "Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez." [Lokman-18] buyurulmaktadır. Vehbî de insanın her zaman tevazu göstermesi gerektiğini, yüce Allah'ın alçakgönüllü kimselerin derecesini yücelttiğini; alçalan gönüllerin aslında yüceltiğini şöyle dile getirir:

*Dâ'imâ halka tevâzu' göster
Rûy-ı dil tavrını herkes ister (474. b)*

*Mütevâzı olanun Rabb-i refî'
Rûtbe vü kadrini eyler terfî' (475.b)*

Tevazu ve müsamaha güzel iki haslettir. Tevazuun zıddı kibir, müsamahanın zıddı ise yobazlık ve bağnazlıktır. Maraşlı Sünbül-zâde nasihatlerini sürdürürken kibir hususunda şunları söyler: "Kibirli ve unvan peşinde koşup mütevazı görünenler iblis gibi ayıplanmaya layıktır. Güzel olan temkinli vakarlı olmaktadır. Böylece tüm kötülüklerden uzak kalır."

*Kibr ü 'ünvân iden ehl-i telbîs
Lâyık-ı 'ibret olur çün iblis (476. b)*

*Hûbdur vaz'-ı vekâr ü temkin
Olasın cümle rezâletden emîn (482.b)*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yumuşak huyluluk ve insaf: İnsafın önemini Hz. Muhammed'in: "İnsaf dinin yarısıdır." hadisiyle tezahür bulmuş ve bu durum şair tarafından aynı hadisin iktibasıyla ifade edilmiştir. "Madem insaf dinin yarısı o zaman hayra yakın olmak için insaf ve yumuşak huylu ol."

*Çünkü insâf imiş nısfü 'd-dîn
Munsif ü mu'tedil ol hayra karîn (501. b)*

Ayıpları örtmek: *Lutfiyye*'deki başlıklardan biri de "Der-men'-i Keşf-i 'Uyûb'tur. Ayıpları açığa çıkarmanın yasaklanması/engellenmesi manasına gelen bu bölümde Vehbî, başkalarının ayıbını ortaya çıkararak kimselerin aynı şeye maruz kalacaklarını anlatır. Şair, gaybı bilen Allah ayıpları örterken senin ayıpları ortaya koymayı ne anlama gelmektedir sorusunu yöneltir. Hadis'te: "Bir kul, bu dünyada başka bir kulun ayıbını örterse, kıyamet gününde Allah da onun ayıbını örter." [Müslim, Birr 72] müjdesi insanlığa rol modellik vasfını ortaya koyar.

*Setr-i 'ayb itmede 'Allâm-ı guyûb
Ni demek sen idesin keşf-i 'uyûb (500. b)*

*El-hazer kimseyi itme ta'yîb
Gelmesün başına ol 'ayb-i 'acîb (496. b)*

Sır saklama: Bir kimsenin sırrını öğrenen veya kendisine bir sır emanet edilen kimse, bu yükümlülüğü hayatı boyunca her yerde ve her zaman korumalıdır. Bu konuda şair: "Derdine bir çare bulmak için bir sır sana ifşa edilse bu sırı başkasına açıklamak iyi bir şey midir? Haşa, bu namusa, insafa yakışmaz. Bu hıyanet sahiplerinin işidir, güvenilir kişilerin değil." diyerek tatbik olunması gereken incelikleri dile getirmektedir.

*Derdine bulmağ için bir dermân
Râz-ı pinhânın ide sana 'iyân (933. b)*

*Hiç mürüvvet midür itme ifşâ
'Irz u insâfa yakışmaz hâşâ (934. b)*

*Budur erbâb-ı hıyânet kârı
Sanma ashâb-ı emânet kârı (935. b)*

Utanma: Hz. Muhammed: "Her bir dinin kendine has bir ahlâkı vardır. İslâm'ın ahlâkı hayadır." [İbnu Mâce, Zühd 17] buyurmuşlardır. Şair Vehbî de İslâm'ın haya timsallerinden biri olan Hz. Osman'ı zikrederek edep ve haya çizgisini somut olarak resmetmiştir.

*Tab'a elbette olur mâye-i zeyn
Sıfat-ı mâdiha-i Zinnûreyn (726. b)*

*Rızka mâni diseler de farazâ
Mü'minün hasletidür şerm ü hayâ (727. b)*

Komşu hakkı: İslam dinine göre komşu hakkı, anne baba hakkından sonra sıralanır. Vehbî: "Evinin kapısına set çekme, komşuna yardımın dokunsun. Komşuna, cömertliğin en iyisini göstererek iyi niyetini ortaya koy. Her türlü hasetten uzaklaşarak (onlara) güzel davranışlar içinde bulun, fukarayı nimetle doyur, zengine saygılı davran." prensibiyle İslâm dairesinde model olma yolunu çizmektedir.

*Sedd ü bend eyleme bâb-ı dârı
Tâ ola câruna lutfun cârî (1024. b)*

*Eyle câr-ı cenbe 'arz-ı hulûs
Neşr idüp âb-ı mürüvvet mahsûs (1025. b)*

*Her ne ise hasedün def' idegör
Hüsn-i ülfet revîşinde gidegör (1030. b)*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Fukarâsın doyurup ni'met ile
Ağniyâsıyla görüş 'izzet ile (1031. b)*

Söz söyleme adabı: İslâm, yerinde ve güzel konuşmayı tavsiye eder, lüzumsuz ve çirkin konuşmaları da hoş karşılamaz. Hz. Muhammed bu hususta: "Allah'a ve ahiret gününe iman eden kişi ya hayır söylesin veya sussun!" [Müslim, İman 77] buyurmuşlardır. İnsanların birbirine güzel sözler söylemeleri, güzel hitapta bulunmaları güzel ahlakın gereğidir. Şairin bu başlıkta söyledikleri de aynı minval üzeredir: "Söz usulüne uygun olarak söylenmeli, boşboğazlık edilmemelidir. Konuşurken tatlı dilli olunmalı, acı dilden uzak durulmalıdır."

*Lik âdâb ile söyle süheni
Boşboğazlık ile açma deheni (384. b)*

*Bed-zebân olma nikû-güftâr ol
Kavl-i leyyin ile bî-âzâr ol (385. b)*

*Ba'zı meclisde ser-â-pâ gûŝ ol
Ya'ni çok söylemeyip hâmûŝ ol (388. b)*

*Eyle evvel sözünü endîŝe
Sonradan düşmeyesin teşvîŝe (389. b)*

Az konuşma: Az ve yerinde konuşmak veya malayani/boş şeyler söylememek önemli bir ahlak kuralıdır. Hz. Muhammed'in: "Kişinin boş işleri ve boş sözleri terketmesi İslâm'ın güzelliğinden ve kemalindedir." [İbn Mâce, Fiten 21] hadisi insanın süs ve ziynetini ortaya koymaktadır. Bu durum Vehbî tarafından, insan ne zaman konuşacağını bildiği zaman ağız cevherinden irfan meclisine inciler saçarak sözleriyle dile getirilmektedir.

*Ne zaman dürc-i dehânun açasın
Bezmi-i 'irfâna güherler saçasın (286. b)*

Yalan: Dilini yalandan sakınan kimse, "Yazıklar olsun o kimseye ki, insanları güldürmek için konuşur ve yalan söylerler! Yazık ona, yazık ona!" [Ebu Davud, Edeb 88, Tirmizi, Zühd 10] hadisinde belirtilen kötü akıbetten kendini muhafaza eder. Zira yalan, doğruluk üzerine kurulan dinin tüm prensipleriyle çatışır. Yalan konuşmaya da bir başlık ayıran şairimiz bu konuda şunları söyler: "Başkalarını eleştirmemek yalan dolan konuşmamak gerekmektedir. Adeta yalancının ağızından zehir saçılır. Zira yalan ile yılanın imlasında bir fark var mıdır?"

*Harf-gîr olma zarâfet satma
Sözüne kizb ü dürüğü katma (390. b)*

*Dehen-i kâzib olur zehr-feŝân
Birdür imlâda yalan ile yılan (392. b)*

Alay-dedikodu: İnsan sınırını bilmeli, Allah'ın kullarına küçümseme ve tahkir nazarıyla bakmamalıdır. Hz. Ali'nin ifadesiyle: "Övünmek Âdemoğlunun neyine ki! Evveli nutfe, sonu ise cîfedir! Kendi rızkını dahi yaratamadığı gibi, kendini helakten de kurtaramaz." Bu sözün idrakinde olan kişi acziyetini bilmeli, adeta ıslak bir kağıda dönmelidir. Zira büyük bir kudret ve sanat eseri olan mahlukatı alaya almaya, kibirlenmeye insanın mecali kalabilir mi?

Kur'ân-ı Kerim'de buyrulduğu üzere: "Her kim izzet ve şeref istiyorsa, bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allâh'ındır." [Fâtır, 10] ayeti gereği kul, tevazu ile acziyetinin idrakine varmalıdır. Şair bu hususta: "İnsanları birbirinden farklı olarak görme, kınama, kötöleme; gybet ehli ile dost olma. Nifak ehli, kötü ahlaklı, arabozucular semtinden uzak dur." diyerek nasihatte bulunur.

*Kimseyi itme sakın istihzâ
Görme Hakkun kulını hezle sezâ (411. b)*

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Kimseyi fasl ü mezemmet itme
Ehl-i gıybet ile ülfet etme (417. b)*

*Gelmesün semtine erbâb-ı nifâk
Şahs-ı nemmâm ü rezilü'l-ahlâk (416. b)*

Zarafet: “Din kardeşini güler yüzle karşılamak gibi (tabiî) bir iyiliği bile sakın küçük görme!” [Müslim, Birr 144] hadisi güzel ahlak sahibi insanların davranış prensiplerinden birini ortaya koymaktadır. Bu konuda Vehbî: “Yaratılışın gibi huyun da güzel olmalıdır. Hoş edalı, güzel sözlü, güler yüzlü olmalısın; yeri geldiğinde uygun bir şekilde konuşmalısın.” diyerek hadis çizgisinde bir mesaj ortaya koymaktadır.

*Ne safâdur olasin merd-i zarîf
Ola halkun gibi hulkun da latîf (382. b)*

*Hoş-edâ hoş-dil ü hoş-rûy olagör
Yeri geldükçe mahall-gûy olagör (383. b)*

Saygı: Şair: “Soyu temiz olan vakar ve edep sahibi kimselere saygı gösterilmeli; mayası bozuk, pespaye, işe yaramaz kimselerle birlikte olunmamalıdır.” diyerek saygı noktasında nerde durmamız gerektiğimizi ifade eder. Bu konuda Hz. Muhammed’in: “Küçüklere merhamet etmeyen, büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir.” sözü rol model olma yolunda sınırı çizmektedir.

*İhtirâm eyle şerîfü'n-nesebe
Sâhib-i 'ırz u vekâr ü edebe (462. b)*

*İhtilat itme fûrû-mâye ile
Mübtezel zümresi pes-pâye ile (463. b)*

Söz verme: *Kur'ân-ı Kerim*'de: “Ey iman edenler! Akidlerin gereğini yerine getiriniz.” [Mâide-1] ayetiyle bizlerin Allah ve insanlarla yaptığımız akitleşme hatırlatılmakta; verilen söze uygun hareket edilmesi gereği ihtar olunmaktadır. Vehbî de: “Çok az söz ver, verdiğin sözü mutlaka tut.” pendiyle bu ihtar insanlara hatırlatmaktadır.

*Va'd lutf eyler isen az eyle
Lîk mev'ûdı incâz eyle (570. b)*

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerim'e göre yaratılanların en şerefli, kainatdaki en değerli varlık olan insan, Yaratıcı'nın emirlerine karşı sorumlu kılınmış; yüklendiği emanet ile rol model olmaya namzet olmuştur. *Kur'ân*'ın muhatabı olan insan sadece bir sureye sıkıştırılmamış, muhtelif sure ve ayetlerde insan merkez kılınmıştır. İnsan, beden-ruh zemininde iyi ve kötüyü ayırt edebilecek heva ve hevesinden, nefsanî arzularından, muhayyel korkulardan azade olabilecek bir idrak ile donatılmıştır. Bu idrakın en mükemmel mümessili olarak da Hz. Muhammed, *Kur'ân*'a ait düsturların en güzel takipçisi ve en sadık mümessili olarak gönderilmiştir. O'nun sünnet-i seniyye olarak isimlendirilen hal ve etvarının büyük bir kısmı edepten/terbiyeden hasıl olmuş, rol model olmanın prensipleri hayatının tüm çizgilerine yansımıştır. Hz. Muhammed'den sonraki örnekler O'na imtisal ve O'nu taklit olarak çağımıza uzanmıştır.

XVIII. yüzyılda Sünbül-zâde Vehbî tarafından kaleme alınan *Lutfiyye* adlı eserde dile getirilen hususların çoğu *Kur'ân*'da ifade olunan emir ve yasaklar ve sünnet-i seniyyenin rol model olma yolunda bir nasihat-name olarak kaleme alınmasıyla ortaya konmuştur. Şair *Kur'ân* ve sünnet perspektifinden çeşitli başlıklar halinde rol model insanın vasıflarını dile getirirken kendi hayat tecrübeleri ve ferdî mülâhazalarını da eserine yansıtmış ve oğlu Lutfullah'ın şahsında gençlere/insanlara seslenmiştir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

KAYNAKÇA

- AKÜN Ömer Farûk, “Sünbülzade Vehbî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. XI, MEB Yayınları, İstanbul 1970.
- Ârif Hikmet, *Tezkire-i Şu'arâ İnceleme- Çeviriyazı-İndeksli Tıpkıbasım*, (Haz: Sadık Erdem), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2014.
- BANARLI Nihat Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Târîhi*, MEB Yayınları, İstanbul 1998
- BEYZADEOĞLU Süreyya Ali, *SünbülzâdeVehbî Lutfiyye*, İstanbul 2004.
- BURSALI Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. : A. Fikri Yavuz, İsmail Özen) Meral Yayınları, İstanbul 1972.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmet, *Necati Bey Divanı'nın Tahlili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2001.
- GIBB E. J. Wilkinson, Osmanlı Şiir Tarihi1-2, (Çev: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, Tarihsiz.
- KOLEKTİF, *Başlangıçtan Günümüze Kadar Büyük Türk Klasikleri*, C.VII, Ötüken-Söğüt Yayınları, İstanbul 1985.
- KURU Selim Sırrı, “SünbülzâdeVehbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.38, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s.140-141.
- Muallim Nâci, *Osmanlı Şâirleri*, (Haz.: Cemal Kurnaz), Akçağ Yayınları, Ankara 2000
- ONAY A. Talat, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (Haz: Cemal Kurnaz), Kurgan Edebiyat, Ankara 2014,
- PALA İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995
- SEFERCİOĞLU M. Nejat, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2001.
- TARLAN Ali Nihat, *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2004.
- TARLAN Ali Nihat, *Şeyhî Divanı'nı Tetkik*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2004.
- TOLASA Harun, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Akçağ Yayınevi, Ankara 2001.
- TUMAN, MehmedNâil, *Tuhfe-i Nâilî*, (Haz.: Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara 2001.
- YÖNTEM Ali Cânib, “Sünbülzâde Vehbî”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C.1, S.2 (1990), s.81-104

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**TASAVVUFİ DÜŞÜNCEYE GÖRE MODEL İNSAN FORMU: İNSÂN-I KÂMİL
ANLAYIŞI**

İsa ÇELİK*
Birol YILDIRIM**

ÖNSÖZ

İçinde bulunduğumuz yüzyıl insanlığın nerede ise bütün ahlâkî ve moral değerlerini kaybettiği bu yüzden de büyük bir buhrana düştüğü talihsiz bir zaman dilimi olarak temayüz etmiştir. Bu inkıraz hâlinde müslümanlar da nasibini almış, dîn-i mübîn-i İslâm ve insanlığın yüce değerlerine aykırı bir hayata mahkum olmuşlardır. Bu olumsuz süreçte müslümanlar olumlu değerler sunamadıkları gibi İslâm'ın yüce ismini kullanarak katliamlar yapan terör örgütleri ile anılır hale gelmişlerdir.

İnsan'a insan olma bilinç ve şuuru kazandıran bir reçete mesâbesinde olan İslâm'ın geçmişte olduğu gibi günümüz toplumuna da söyleyecek çok sözünün olduğu muhakkaktır. Bu noktada yapılacak ilk iş, tarihimizde birçok güzel örneği olan "İnsân-ı Kâmil" modelinin günümüz şartlarında yeniden nasıl yetiştirileceğinin ele alınması, geçmiş tecrübeler gözden geçirilerek günün şartlarına göre bu koşulların güncellenmesidir. Böylesi bir arayışa girdiğimizde hiç şüphesiz akla ilk gelen tasavvuf ve tarikat müessesesi olacaktır. Zira geçmişten günümüze kâmil insanlar genellikle bu ocaklarda yetişmiş, asırlarca insanlığa ışık olmuşlardır. Bunun için öncelikle tasavvufî düşüncede İnsân-ı Kâmil olgusunun kavramsal olarak geçmişten günümüze müşahhas örneklerle de atıfta bulunarak ele alınması zaruridir.

Bu bilgi şölenini bir vesile bilen bizler, ile konuyu bu perspektiften ele alacağız. Kâmil insan olmanın şartları ve gereklerini irdelemeye çalışacağız. Bu sempozyumun Nuri Pakdil, Sezai Karakoç, Erdem Beyazıt, Cahit Zarifoğlu, Rasim Özdenören, Akif İnan ve Alaaddin Özdenören gibi "Yedi güzel adam" olarak tanınmış aydınlara beşiklik etmiş ve bunların yetişmesinde ve düşünce dünyamızda çok önemli bir yeri olan Necip Fâzıl Kısakürek'in atalarına yurt olmuş Kahramanmaraş gibi önemli bir ilim ve irfan şehrinde yapılmış olmasının bu çalışmaya farklı bir anlam katacağını belirtmeden geçemeyeceğiz.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Model İnsan, İnsân-ı Kâmil, Mürşid-i Kâmil.

**MODEL HUMAN FORM BY ACCORDING TO TASAVVUFİ THINKING: THE CONCEPT
OF İNSÂN-I KÂMİL**

ABSTRACT

It is an unfortunate time period when a century ago human beings lost all their moral and moral values because of this. In the case of this denial, Muslims have also received condolences and have been sentenced to a life that is contrary to the supreme values of Islam and humanity. In this negative process, Muslims have become prominent with the terrorist organizations that make massacres using the supreme name of Islam as they can not offer positive values.

It is certain that Islam, which is a recipe for human being becoming a human being, consciousness and consciousness, has much to say in today's society as it is in the past. The first thing to do at this point is to consider how to re-raise the "man-in-karma" model, which is a beautiful example of ours in our day, in the present conditions, to update these conditions according to the conditions of the past by passing on past experiences. When we enter into such a search, it will

---

* Prof. Dr. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı Başkanı/
isacelik@hotmail.com/05369310665.

** Yrd. Doç. Dr. Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Bölümü Ana Bilim Dalı/biroyildirim97@hotmail.com/
05383085800.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

undoubtedly become the first mystic and religious institution. Because the people of the day are often grown up in these quarters, they have been light for centuries. First of all, it is imperative that the mystical idea in the mystical thought be discussed conceptually in terms of past, present and future examples.

We will take this perspective from the perspective of us, who know this feast of knowledge with an instrument. We will try to examine the conditions and requirements of being a full person. Nuri Pakdil, Sezai Karakoç, Erdem Beyazıt, Cahit Zarifoğlu, Rasim Özdenören, Akif İnan and Alaaddin Özdenören, who had cradled the intellectuals who were known as "seven beautiful men" and had a very important place in their development and in our thought world, Necip Fazıl Kısakürek we will not be able to go on without mentioning that this work will have a different meaning if it is made in an important city of knowledge and lore such as Kahramanmaraş.

Keywords: Sufism, Tariqat, Model Human, Human-i Kamil, Mursid-i Kamil.

Giriş

İslâm medeniyetinin kurulmasında önemli bir yeri olan tasavvuf ekolünün ortaya çıkışı bir nüve ve öz olarak asr-ı saadete kadar gider. Bilindiği üzere Cibril hadîs-i şerifinde Peygamber Efendimiz üç önemli kavrama işaret etmiştir. Bunlar İslâm, iman ve ihsan kavramlarıdır. Asr-ı saadetten sonra iman kavramını izah etmek için itikâdî mezhepler, ibâdet ve muâmelata dair hükümler vaz etmek üzere fikhî mezhepler, Peygamber Efendimiz'in "*Sen Allah'ı göremesen de Allah'ın seni gördüğü şuuruyla hareket etmelidir*"¹ şeklinde tarif ettiği ihsân kavramını izah etmek için de daha sonraki dönemlerde tarikatler şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf ekolleri ortaya çıkmıştır. Bin yıldır kültürümüzü mayalaya gelen bu irfânî geleneğin ana gayesi "İnanç, ibâdet, güzel ahlak" katmanlarını müminlerde gerçekleştirerek kâmil insan yetiştirmektir. Bu üç boyutlu anlayışın etkinliği İslâm'ın klasik çağında doğal bir şekilde hayata yansımış, İslam alimleri küllî bir bakış açısı ile İslâmın külliyesinde yetişe gelmiştir. Bu üç boyutun bugün kayıp halkası olan tasavvuf ve irfan İslâmî geleneğin bütün birikimi üzerine Horasan erenleri tarafından temelleri atılan Osmanlı toplumunda zirveye çıkmıştır.

Fakat tasavvufî yaşayışı denetlemek maksadıyla Osmanlı Devleti tarafından kurulmuş olan "*meşihat makâmı*"nın Cumhuriyet döneminde ortadan kaldırılması bu alanı istismara açık bırakmakla birlikte bu dönemde de çağa damgasını vurmuş önemli şahsiyetler yetişmiştir. Abdülhakim Arvasî Bugün râbita tefekkür, nazar, tevessül, şefaât, keşf ve ilham gibi tasavvufî değerleri şirk, küfür olarak tanımlayan ilkel haricî, vahhabî ve işidçi anlayış Osmanlı coğrafyasının her köşesine petro-dolarlar akıtılarak bünyemize yabancı bir anlayışı aşılarken, bu metafizik değerlerin batıda parapsikiyatrik değerleri incelenmektedir. Batı düşüncesi kuantum fiziğinin etkisi ile gerçekleşen post-modern dönemi yaşarken bugün sosyal bilimlerin alanında bile hala pozitivist bir anlayış hakimiyetini sürdürmektedir. Uluslararası bir üne sahip önemli bir ilim adamımız olan Türk *Einstein'i olarak isimlendirilen ve dünyanın en genç profesörü olma ünvanına sahip olan* rahmetli Oktay Sinanoğlu "*Bilim + Gönül*" formülünü önermiştir. Oktay Sinanoğlu çifti bu isim altında bir de yayınevi kurmuşlardır.²

"*Men arefe nefsehu, fegad arefe Rabbêhû*" "*Nefsini bilen Rabbini bilir*" sırrından behredâr olarak insanın iç aydınlanmasını sağlamayı amaç edinen mistik düşüncenin kitabî/teorik boyutu tasavvuf, topluma yansımış pratik boyutu ise tarikat olarak isimlendirilmiştir. Sözlerimize iki şairimizin dizeleriyle devam ettirelim. Yunus Emre:

Şeriat tarikat yoldur varana

Hakikat mârifet andan içeru (290/8)³

şeklinde bir yol haritası çizerken; Azerbeycan'ın milli şairi Bahtiyar Vahapzade (d.16 Ağustos 1925, Şeki/Azerbaycan-v.13 Şubat 2009, Bakü/Azerbaycan) ise Büyük Mevlana Celaleddin Rûmî Hazretleri'nin hatırasına armağan ettiği "*Tasavvuf*" başlıklı şiirinde Yunus'u tekrar ve teyid eder:

¹ Bkz., Müslim 8, Tirmizi 2738, Ebu Davud 4695, Buhari, Tefsir 6/144, İbni Mace 63, Nesâî 4957, Buhârî 1/202; Bekir Tatlı, *Hadîs Tekniği Açısından Cibril Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, Ankara 2005.

² Bkz., <https://www.youtube.com/watch?v=bbwwldvce58>; <https://www.youtube.com/watch?v=uszaryedf4w> Erişim Tarihi: 17.06.2017.

³ Ahmet Ögke, "Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de "Dört Kapı-Kırk Makam" Anlayışının İzleri", <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/viewFile/417/409>, ss. 1-11, s. 3.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

*Herkesin yüreğinden
Allah'a bir yol gider
O yola biganeler
Özüne biganedir
Hakk'a ulaşmak için
Kendini aşmak için
Gerek önce aşasan
Nefs adlı dağları
Şeriat bir ağaçsa
Tarikat budakları
Mârifet yarpakları
Hakikat meyvesidir*

Tasavvuf Hak sesidir (Temmuz 1999)⁴

Öyleyse bu tarihsel kodların eşliğinde zihinsel bütünlüğümüzü yeniden sağlayarak İslâmî ilimler arasında disiplinler arasında birlik sağlanmalı üç boyutlu fıkıh kavramı yeniden gündeme getirilmeli, mümkünse temel İslâmî bilimler kadim “fıkı” üst başlığı altında yeniden yapılandırılmalı, medeniyetimiz bu anlayış üzerine yeniden inşâ edilmelidir. Bir manifesto niteliğindeki bu girişten sonra asıl konumuza geçelim.

1-İnsân ve İnsân-ı Kâmil Kavramı

İnsanın ontolojik yapısına ilişkin sorunun (m.ö 585)'lerden beri insanlığın fikir dünyasını meşgul ettiği bilinen bir gerçektir. Bu meşguliyetin odak noktasını insanın nasıl mutlu olacağı düşüncesi oluşturmuştur. Fakat bütün bu arayış ve düşüncüler sadra şifa bir çözüm ortaya koyamamıştır. En bütüncül ve net çözümü ise insân-ı kâmil nazariyesini ortaya koyan sûfiler geliştirmiştir.⁵

Cürcânî tarafından hayvân-ı nâtık/konuşan canlı⁶ anlamına gelen insan kelimesi, Arapça “*ins*” kökünden türetilmiştir. Sözlükte, beşer, insan topluluğu anlamına gelen *ins*, daha ziyade insan topluluğunu ifade etmekte olup, bu türün her ferdi kapsar. Kadın erkek hepsine birden *insî/enesî* yahut *insan* denilmektedir.

İnsân kelimesinin anlamı ile ilgili olarak iki iddia gündeme gelmiştir. Birinci iddia kelimenin aslı “*unutmak*” anlamına gelen *nesy*, *nisyan* olduğu şeklindedir. Bu fikirde olanlar İbn Abbas'a nisbet edilen “*İnsan ahdini unutmaması sebebiyle bu ismi almıştır*” şeklindeki rivayete dayanırlar. İkinci iddia ise insan kelimesi “*üns*” masdarı ile irtibatlandırılmıştır. Alışmak, uyum sağlamak anlamına gelen *üns*, Türkçede *ünsiyet* olarak kullanılmaktadır. Bu anlamda “*teennüs*” insan olmak anlamına gelirken, “*isti'nâs*” kelimesi ise “*Cana yakın olma, vahşî hayvanların evcilleşmesi*” demektir. Çünkü “*enes*” vahşetin zıddıdır. Ayrıca “*İnsânü'l-ayn*” tabirinin “*göz bebeği*” anlamına gelmesi bir başka dikkate değer husustur.⁷ Üns kelimesindeki bir başka çağrışım ise, insanın sosyal bir varlık olması ile ilgilidir.⁸ Bütün bu izahlardan anlaşıldığı üzere kökeni hakkında ihtilaf olan⁹ insan kavramı, Kur'an-ı Kerim'de değişik versiyonları ile toplam üç yüz otuz yedi defa geçmiştir.¹⁰

Tasavvufî düşünceye göre teşkil edilmiş insan tipleri üzerinde kafa yoran Kuddusî, Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in; “*Dünya âhiret ehline, âhiret dünya ehline, hem dünya hem âhiret ise Allah ehline haramdır*”¹¹ hadîs-i şerifinden mülhem “Allah ehli, âhiret ehli, dünya ehli” olmak üzere

⁴ “Bahtiyar Vahabzade'den Mektup Var” *Altınoluk Dergisi*, 2002 - Ağustos, Sayı: 198, s. 10.

⁵ İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yayınları İstanbul 2010, 21-23.

⁶ Cürcanî, es-Seyyid Eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Târifât*, ts, s. 30.

⁷ İsmail b. Hammad Cevherî, *es-Sihah*, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attar), Daru'l-Kütübü'l-Arabî, Mısır, ts., III, 904-906; Hüseyin b. Muhammed Rağîb, el-İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986, 34; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Marie, Beyrut ts., III, 167; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 11.

⁸ İsfehânî, *el-Müfredât*, 34; İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut 1970, II, 148; VI, 10-17; İlhan Kutluer, “İnsan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 320; Çelik, 11.

⁹ Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 12.

¹⁰ Muhammed Fuad, Abdülbakî, *el-Mu'cemü'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984, 115-116, 818vd; Çelik, 15.

¹¹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzillü'l-İlbâs Ammâ İšteherâ Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

üç insan tipi çizmektedir.¹² Kuddûsî'nin felsefesinde, dünya ve âhiret bir yönüyle birbirinin paradoksudur. Hangi tarafa sevgi ve meyil fazla olursa diğer taraf eksik kalır. İlâhî aşkı tadan sûfî, bu paradoks içinde bocalamamalıdır. Zira Allah ehli olan sûfî, hem dünyayı, hem de âhireti kendine haram görür. Onlar cehalet ve gaflet kaynağı olan karanlık perdelerden oluşan geçici hayatı terketmişlerdir. Zira dünya hayatı, onlar için sadece dünyalık bir metadır. Âhiret yaşamını da Allah'a olan sevgilerinden dolayı, O'ndan başka şey düşünmelerine fırsat verecek zamanları da yoktur. Onlar nur ve şeffaflık kaynağı olan ve nûrânî perdelerden meydana gelen âhireti, Allah sevgisinden dolayı terk etmişlerdir. Zira âhiret, cennet ve içindeki nimetlerden dolayı, Allah'a ibâdet ve itaat etmek, bu aşık dostlara yasaktır. Çünkü, onlar karşılıksız severler. Onların Allah'a ibâdeti, ne cehennem azabı, korku ve kaçınmadan, ne de cennet ve berzahtaki nimetler için yapılır. Aşık sûfîlerin ibâdeti yalnızca Kerîm olan Hakk'ın Zâtı içindir. Onlar, Rabia'nın "İlâhî izzetin ve celâline yemin ederim ki, senin cehenneminden korkarak ve cennetini isteyerek sonra ibâdet etmedim. Sadece senin kerim olan Zatına ibâdet ettim" sözü ile hareket ederler.¹³

Dünya ehli ise, kendini sadece dünya hayatının cazibesine kaptıran, maddeye gönlünü açıp, yaşamının tümünü geçici dünya lezzetiyle sınırlayıp, Hakk'ın yer yüzüne yerleştirdiği bütün işaret ve âyetlerden gafil olanlar, Allah'ın nimetlerinden ve sevgisinden mahrum kalan kişilerdir.

Âhireti, yâni dünyadaki ameline karşılık herhangi bir menfaat (cennet ve nimetlerini) bekleyen ise, bu geçici hayata ve dünya zevklerine yönelerek, eğilim ve sevgilerini gönüllerden çıkarıp, ebedî hayatın ve sonsuz mutluluğun kazanılması için Allah'a ibâdet ve itaat eden kimselerdir. Fakat âşık âriflerin gözünde bu insan tipi, "Allah ehli" insan tipine uymayan zâhid insanların niteliklerini taşır.

Harâmdır âhiret ehli olanlara bu dünyâ
Ve dünyâ ehline pes âhiret bil oldu harâm
Hudâ ehli olan merdâna bu bu iki harâmdır
Yüri var ehl-i Hakk olmağa sa'y it turma ey cân
Cennete dil bağlayan ahmak olur; Hak'tan cüda
Ehl-i Hak ancak odur ki ışk anı kaçmış ola
Her neye baksa görür onda Hudânın vechini
*Ol kişi kim çeşmini bir ehl-i ışk açmış ola. "*¹⁴

Asıl ele aldığımız konu olan insân-ı kâmilî niteleyen kemâl kavramı ise, sözlükte bir şeyin bütün parçalarının tam, yeterli ve yerli yerinde olması anlamına gelmektedir. İstilahî olarak ise bu sıfata sahip olan bir kişinin zât, vücûd ve sıfat bakımından yetkin olma halini ifade etmektedir.¹⁵ Şeyhî'ye göre kâmil, kendinde kemâlî bilmeyen kişidir, kemâl ise kâmilde zâtın zuhûr etmesidir.¹⁶

İlk dönem sûfîlerinin kullanmadığı söz konusu kavram,¹⁷ başlangıçta daha çok kâmil mü'min anlamında kendine yer bulmuştur.¹⁸ Hallâc-ı Mansûr (v. 309/922)'un "*Allah Âdem'i kendi sûretinde yarattı*"¹⁹ hadîs-i şerîfine dayanarak, Allah'ın kendi nefsinde, kendisi için tecellî ettiğini söylemesi ile söz konusu kavram, tasavvuf ıstılahına girmiştir. Hallâc'a göre bu tecellî ile Allah (c.c.), kendi esmâ ve sıfatlarının tümünü ihâta eden sûreti vücûda getirmiştir.

Hallâc'ın bu anlayışından etkilenen İbnü'l-Arabî (v. 638/1240)'nin insân-ı kâmilî düşüncesine göre âlem, Âdem yaratılmadan önce ruhsuz olup, cilasız bir aynaya benzemektedir. Âdem yaratılması

1405, I, 493.

¹² Ahmed Kuddûsî, *Nasâih-i Kuddûsî*, KMM ktp, nr. 2444. (Külliyat'ın içinde), vr. 201a.

¹³ İsmail Ankaravî, *Hadisler ile Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı*, Haz. Semih Ceylan, Dâru'l-Hadis Yay., İstanbul, 2001, s.126-127.

¹⁴ Bkz., Ali Tenik, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı Ankara 2007, s. 268-269.

¹⁵ Mütercim, Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, I-IV, İstanbul 1305, IV,75; Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 18.

¹⁶ Köstendilli Süleyman Şeyhî Efendi, *Sübhâtü'l-Levâiyih*, (Yazma) İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bl., Nu: 461.vr. 54a.

¹⁷ Ahmet Atlı, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, Ankara-2011.)

52.

¹⁸ Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 27.

¹⁹ Buharî, İsti'zan, 1; Müslim, Birr, 115.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ile birlikte bu cilasız aynanın cilası ve ruhu olmuştur. Ona göre ilâhî isim ve sıfatların, bütün kemallerini aksettiren insanın cismi, büyük âlemin cisiminden küçük olsa bile, o büyük âlemin tüm hakikatlerini kendinde toplamıştır. Allah'ın bütün isimlerini bilen, maddî ve mânevî tüm kemal mertebelerini ihâta eden tek varlık, insân-ı kâmilidir. Bu kâmil insanın aslı Hazreti Muhammed (s.a.v.)'dir. Ancak bu ilâhî öz, Peygamber Efendimiz'in tarihî şahsiyeti değil, henüz Âdem balçık halinde iken peygamber olan Hazreti Muhammed (s.a.v.)'dir. Daha özlü ve kavramsal bir ifade ile “*Hakikat-ı Muhammediyye*”dir. İnsân-ı kâmil, varlığın ve yaratılışın gayesidir. Zira ilâhî irade ancak onun vasıtası ile tahakkuk edebilir. Buna binaen sûfilere göre, insân-ı kâmil olmasaydı Allah Teâlâ hakkıyla bilinemezdi.²⁰

Bâyezid-i Bestâmî (v. 234/848), Hallâc-ı Mansûr (v. 309/922), İbnu'l-Arabî ve Abdülkerîm Cîlî (v. 805/1402) gibi tasavvufun önde gelen sûfilerinin, Kur'ân âyetlerinden ve hadîs-i şerîflerden ilham alarak geliştirdikleri insân-ı kâmil düşüncesi, tasavvuf tarihinin en önemli konularından biridir.²¹ Bu âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerden bir kısmı şöyle verilmiştir. “*Andolsun, biz insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık*”,²² “*Hani, Rabbin meleklerle, 'Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım' demişti...*”,²³ “*Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti...*”,²⁴ “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık*”,²⁵ “*O, göklerde ve yerde bulunan her şeyi kendinden bir lütf olarak sizin hizmetinize vermiştir...*”²⁶ Konu ile ilgili bazı hadîs-i şerîfler ise şöyledir: “*Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim*” veya “*Âdem ruh ile ceset arasında iken ben peygamberdim*”,²⁷ “*Allah, Âdem'i kendi sûretinde yarattı*”,²⁸ “*Sen olmasaydın bu kâinâtı yaratmazdım*”,²⁹ “*Ben yaratılıştta peygamberlerin ilki, peygamber olarak gönderilme bakımından sonuncuyum*”.³⁰

Lügatte, yetkin insan, kâmil insan ma'nalarına gelen “insân-ı kâmil”, kavramının istilahtaki anlamı, Allâh'ın zât, sıfat, isim ve fiilleriyle en mükemmel şekilde kendisinden tecellî ettiği insan demektir.³¹ İnsân-ı kâmil, ilâhî, kevnî, küllî ve cüz'î bütün âlemleri ilâhî ve kevnî kitapları kendinde kendinde cem' etmiştir. Rûhu ve aklı yönünden ümmü'l-kitâb, kalbi yönünden levh-i mahfûz, nefsi yönünden ise mahv ve ispat kitabıdır. Bu değerli, şerefli ve tertemiz sayfalara ancak zulmânî perdelerden arınmış olanlar dokunabilir ve o sırları idrâk edebilirler.³²

İnsân-ı kâmil, rehber, delil, kılavuz ve yol gösteren anlamına geldiği gibi, şeyh, mürşid-i kâmil, pîr, eren, velî kelimeleri ile de eş anlamlıdır.³³ İnsân-ı kâmil, “Beşerî iradeyi yaratıcının iradesinde eritmek” anlamına gelen fenâfillâh mertebesine eren insana denir.³⁴

İslâm'da ekmel örneği ve prototipi Cenâb-ı Peygamber olan insân-ı kâmil,³⁵ birleştirici bir mertebeye sahip olup, İsm-i Âzam makamındadır. Nasıl ki İsm-i Âzam diğer isimleri kendi bünyesinde topluyor ise insân-ı kâmil de onun gibi, mülk, melekût, ceberût ve lâhût âlemlerini kendi bünyesinde toplar.³⁶ Kâmil kullar buldukları âlem ve beldelerde Hakk'ın halifeleri, Hazreti

²⁰ İbnü'l Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufta Dair Bölümler*, (Çev. Mahmut Sadettin Bilginer), Senâ Matbaası, İstanbul 1983, 42; H. Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, 309-310; Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 30-31; Atlı, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, 52-53.

²¹ Atlı, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, 53.

²² (İsrâ: 17. İsrâ: 70).

²³ (2. Bakara: 30).

²⁴ (2. Bakara: 31).

²⁵ (95. Tin: 4).

²⁶ (45. Câsiye: 13); Bkz., Mehmet Aydın, “İnsân-ı Kâmil”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, ss. 330-331.

²⁷ Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 129; Sehâvî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene fî Beyâni Kesîrin mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehirâ ale'l-Elsine*, Dâru'l Küttübi'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979, 327.

²⁸ *Buhârî*, İsti'zan, 1; Müslim, *Birr*, 115.

²⁹ Aclunî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, Beyrut 1352, 164.

³⁰ Aclunî, *a.g.e.*, II, 129; Sehâvî, 327; Atlı, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, 53; İsa Çelik, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, 9.

³¹ Selâmi Şimşek, *Edirneli Kâbilî Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri Kenzü'l-Esrâr ve Divanı*, Buhara Yayınları, İstanbul 2005, 158; Cürcanî, *Tarifat*, 30; İbrâhim Hakkı Erzurumî, *İnsân-ı Kâmil*, (Çev. Turgut Ulusoy), Hisar Yayınları İstanbul ts, 13.

³² Cürcanî, *Tarifat*, s. 30.

³³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 338.

³⁴ Yaşar Nûri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf: İslâm'da Rûhî Hayat*, İfav Yayınları, İstanbul 1989, 120; İsa Çelik, *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Vefa Yay., İstanbul 2007, 227.

³⁵ Necmettin Şahiner, *Kâmil Mürşidin Portresi, Ahmet Yüksel Özemre ile Sohbetler*, Furkan Yayınları, İstanbul 1998, 88.

³⁶ Bkz., Muhyiddin İbnü'l Arabî, *Özü, Lübb'l-Lüb*, (Çev. İsmail Hakkı Bursavî, (Sad. Abdulkâdir Akçipek), Bahar

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Muhammed'in kardeşleri,³⁷ onun ilminin, hallerinin ve makâmının vârisleri, kalbinin oğulları, lüb/özünün nazar mahallidirler.³⁸ Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in "Asaleten", diğer kâmillere ise "Vekâleten" insân-ı kâmil oldukarı iyi bilinmelidir.

"İnsân-ı Kâmil" isimli meşhur eserin yazarı olan Abdülkerîm el-Cîlî (v. 805/1402), insân-ı kâmilin mânevîyatı ve gönül âlemi ile arş, kürsî, sidre-i münteha ve levh-i mahfuz gibi mânevî değerlere karşılık geldiğini; maddî yapısı, aklı, nefsi, idrâki gibi hassaları ile de yıldızlar, gök katları, ay gibi kâinatın değişik katmanlarına mukabil olduğunu uzunca izzah etmiştir. Ona göre insân-ı kâmil öyle bir kutuptur ki, vücûd sema'ları devresini onun üzerinde tamamlar. O daima birincilik makamının sahibidir. Bu durum hiçbir zaman değişmez. İnsan-ı kâmilin değişik libaslara bürünebilme kabiliyeti vardır. Cîlî bu görüşlerini şöyle dile getirir: "İnsân-ı kâmilin aslî ismi, Muhammed; künyesi, Ebu'l-Kâsım; vasfı, Abdullah; lakabı, Şemsüddîn'dir. Başka elbiseleri itibarıyla da isimleri vardır. Her zamanda, o zamanın elbisesine göre isim alır. Hazreti Muhammed (s.a.v.)'i insân-ı kâmil olarak temsil eden zât ile birlikte bulundum, şeyhim Şerafüddîn İsmâil el-Cebertî'nin sûretinde idi Ben biliyordum ki o, Hazreti Peygamber (s.a.v.) idi Ama şeyhimin sûretinde idi. Bu benim (hicrî) 796 yılında Yemen'in Zebîd şehrinde vukû bulan müşahedemdir. Bu işin sırrı şudur ki, Hazreti Muhammed (s.a.v.) her sûrette tasavvura kâdirdir."³⁹ Hangi libasa bürünmüşse o şekline itibar edilir. Asıl insân-ı kâmil, Hazreti Muhammed Mustafa (s.a.v.)'dir. Bütün insân-ı kâmillere onun terbiyesinden geçerek insân-ı kâmil olmuşlardır. İnsan-ı kâmil, içinde bulunduğu duruma göre isim alır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) onların makamlarını yüceltmek, yoldan kaymalarını önlemek için devrin en kâmil insanında tecellî eder. Zira insân-ı kâmillere zâhirde Peygamber Efendimizin halîfeleri, bâtında ise Peygamber Efendimiz onların hakikatidir.⁴⁰

İnsân-ı kâmil, kâinatın özü ve ruhu mesabesinde olup, varlığın kendisi ile ayakta durmasına vesiledir. O, varlık âleminin etrafında döndüğü mihver/kutuptur. Kesrette vahdet, vahdette kesret sırrına ulaşmış olup, zâhirde halk, bâtında ise Hak ile beraberdir. Hak'ın haber vermesi ile gaybın sırlarına vâkıf olduğu gibi, varlıklar üzerinde tasarruf sahibidir. Ancak bu tasarruf yetkisini Hak'ın izni ölçüsünde kullanır. Öneme binaen sık sık vurguladığımız gibi, insan-ı kâmil sıfatını, insanlık tarihinde en zirve noktada temsil eden şahsiyet ise, Hazreti Muhammed (s.a.v.)'dir. O, Hak'ın kâmil mânada tecellî ettiği bir âyine/ ayna konumundadır.⁴¹

Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Köstendilli Süleyman Şeyhî'ye göre insanın hakikati "ayn"da, sâir eşyanın hakikati "ilim"de kalmıştır. Her ne kadar da bütün mümkinâtın özü ilâhî hakikat üzere olsa da insanın ruhu "Ben ona rûhumdan üfledim"⁴² âyet-i kerîmesi ile müşerref olarak nefha-i sırr-ı ilâhî ile fiile gelmiş iken, bu ilâhî hakikat sâir eşyada ancak bi'l-kuvve düzeyinde tezâhür etmiştir. Ayrıca terakkî ve tenezzül sadece insana mahsûs olup, melâike bile yaratılışları gereği bir makamda sâbit kalmışlardır. Çünkü terakkî ve tenezzül ancak fiile gelen hakikatin üzerine ârız olan sûrette görülebilir.

İnsan, Allah'ın celâl ve cemâl sıfatlarının tam anlamı ile yansıdığı bir aynadır. Aynada görülen sûret aslına uygun olarak tezâhür eder. Bu anlamda aynanın hiçbir dahli yoktur. Ayna kendisine güzeli güzel, çirkini çirkin gösterir. İşte bu durumda insan ve eşya celâle mazhar olmuş ise celâl, cemâle mazhar olmuş ise cemâl tezahürü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda saîd, mazhar-ı cemâl, şakî de mazhar-ı celâl'dir. Ve her ikisi de emr-i rabbânî ve evsâf-ı sübhânî olup, gerçekte tek bir mertebede

Yayımları, İstanbul 2000, 54-56.

³⁷ Sadreddîn Konevî, *İlâhî Nefhalar, en-Nefahâtü'l-İlâhiyye*, (Terc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İst., 2004, 262.

³⁸ Konevî, a.g.e., s. 271.

³⁹ Bkz., Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rîfeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, (Thk. Ebû Abdîrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997, 210; Athl, *Tasavvufîta Ricâlu'l-Gayb*, 57-58.

⁴⁰ Bkz., el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, s. 210-212.

⁴¹ Osman Türer, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Ocak 2001, 14; Kâmil insanda bulunması gereken özellikler için bkz., Birol Yıldırım, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2000, 32-34; Mahmud Sâmi Ramazanoğlu, *Mükerrrem İnsân*, (Neşre Haz. Ömer Kirazlı), Erkâm Yayınları İstanbul ts., 60-79. İnsan-ı kâmil olmanın şartları için bkz., Birol Yıldırım, *Tasavvufî Düşüncede İnsan-ı Kâmil*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak., Erzurum 2000, 34; Sâmi, *Mükerrrem İnsân*, s. 26, 34, 35, 39, 81.

⁴² (15. Hicr: 29)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

buluşurlar. Onların her biri takdir edilen isti'dâd ve kabiliyetleri doğrultusunda hareket ederler.⁴³

Nüsha-i câmia ve mecmûa-i kâmile-i şâmile olan ademoğlu, zannedildiği gibi zâhirî su ile topraktan oluşmuş et ve kemikten bir taayyün, bâtını da ahlât ve tebâyi' ile mürekkebe bir mikdâr havas ile müretteb basit bir mânaya sahip olarak doğmuş, büyümüş, kocamış, kurumuş, düşmüş ölmüş bir varlık değildir.⁴⁴ Cenâb-ı Hak, bütün vasıfları ile insanda zuhûr etmiş ve bu ilâhî zuhûr nedeniyle insân-ı kâmil "*Ve lekad kerremnâ benî Âdem*"⁴⁵ ile taçlanmış, merâtib-i mahlukât insân-ı kâmile hitâma ermiştir.⁴⁶

İnsan, "*Halkiyyet*" boyutu ile fâni olmakla birlikte "*Hakkiyyet*" boyutu ile ezeli, ebedî, dâim ve bâkîdir. Süreten mir'ât-ı Hakk'a ayna, ma'nen de Zât-ı mutlak'ın cemâlinin aksidir. Fakat ne yazık ki Cenâb-ı Hak'ın dâima nâzır olduğu bu kudsî ayna, insanların çoğunda mâsivâ tozuyla kaplanarak Hakk'a mazhar olma özelliğini kaybetmiştir. Sadece gönül aynaları gayr ve sivâdan sâfi ve pâk, gubâr-ı hubb-i dünyâdan hâli ve tab-nâk olan ehlullah Hakk'ın muhib ve âşıkları olmuşlardır. Hak Sübhânühû ve Teâlâ Hazretleri de onların gönüllerinde bütün boyutları ile ve sürekli olarak tecellî etmiştir. Müellifimize göre aynaya sıkça bakan bir kişi, aynayı görmek için değil de kendi güzelliğini görmek için bakar. İşte Cenâb-ı Hak'ın da özellikle en mükemmel, en arınmış gönle sahip insân-ı kâmil mir'âtına nazar etmesi, kendi zâtınâ olan teveccühünden kaynaklanır.⁴⁷

Enbiyâ-yı izâm dönemi, hâtemü'l-enbiyâ ile hatm olarak enbiyâ katındaki "emr-i hilâfet-i Rabbânî" son bulmuş akabinde de hiçbir kesintiye uğramadan bu ümmet-i merhûmeye vücûd-i evliyâ bir inâyet olarak ihsân edilmiştir. İnsân-ı kâmilin vücûdu bu âlemde, "illet-i gâiye-i mârifetullâh"/elde edilmeye çalışılan mârifetullâhın bir neticesidir. Onun varlığı insân-ı nâkıs ve avamlar için "*Înâyet-i bi-gâyet-i zâtullâh*"/Allah'ın sonsuz zâtının yardımudur. İnsân-ı kâmiller "*Vâris-i enbiyâ-yı izâm*"/enbiyâullâhın vârisleri ve "*Delîl-i râh-ı hidâyet-i âvâm*"/avama hidâyet yolunu gösteren bir delil olarak sırrından feyizlendikleri enbiyâ ve vaktin kutbundan aldıkları feyiz ve muhabbeti halka saçan kimselerdir.⁴⁸

"*Bismillah*" kelimesini "*Ey li'l-insân-ı kâmil*"/"*Allah'ın adıyla*"⁴⁹ şeklinde tefsir eden Şeyhî'ye göre insân-ı kâmilin kalbi, ism-i âzâm;⁵⁰ vücûdu, kimyâ-yı saâdet, iksîr-i âzam ve kibrit-i ahmerdir. Her nâ-puhte/ham insan, insân-ı kâmile yaklaşmak sûretiyle olgunlaşarak, kalbi nûr-i mârifet ile pürnûr, beden ülkesi ahlâk-ı ilâhiyye ile ahlâklanarak ma'mûr olur ve hamlıktan kurtularak olgunlaşır.⁵¹

İnsân-ı kâmil, "*Suları acı ve tatlı olan) iki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Ama aralarında birbirlerine karışmalarını önleyen bir engel vardır (Bir tarafın tuzlu suyu diğer tarafın tatlı suyuna karışmamaktadır)*"⁵² nazm-ı kerîmine uygun olarak bahr-i vücûb ile bahr-i imkan arasında bir berzahdır. Çünkü insân-ı kâmil, Hazreti ahadiyyet ile hazreti vâhidîyyeti cem' etmek sûretiyle, Hakk'ın bütün esmâ ve sıfatına mazhar olarak mir'ât-ı câmia olmuştur. Mir'âtü'l-hazreteyn, mir'ât-ı ilâhî ve mir'ât-ı hazretiyye kavramları ile ifade edilen mânevî sırta ermiştir.⁵³ Hazreti Peygamber (s.a.v.) sûretü'l-Hak,⁵⁴ olup, ahadiyyet ile vâhidîyyetin onun mânevî şahsında birleşmesi ile gerçekleşmiştir. Efendimiz Hazretleri'ne bundan dolayı "Sâd" ismi verilmiştir. İbn-i Abbâs (r.a.) "Sâd" isminin mânası hakkında "*Sâd Mekke'de bir dağdır. Arşu'r-rahmân onun üzerindedir*" buyurmuşlardır.⁵⁵ İnsân-ı kâmil ise vâhidîyyet makâmında tenezülât-ı ilâhiyye ile tahakkuk etmek anlamına gelen zillullâhtır.⁵⁶

⁴³ Köstendilli Süleyman Şeyhî, *Te'vilât-ı Hadis-i Erbâin*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Bl., Nu: 2710/1, vr. 46a-47b.

⁴⁴ Şeyhî, *Nikâtü'l-Hikem*, İstanbul Sül. Ktp. Serez Bl., Nu: 1510, vr. 60a-60b.

⁴⁵ (17. İsrâ: 70)

⁴⁶ Şeyhî, *Mecmau'l-Maârif*, (Yazma) İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Nu: 297, vr. 32b-33a.

⁴⁷ Şeyhî, *Nikât*, vr. 60a-60b.

⁴⁸ Şeyhî, vr. 2b.

⁴⁹ Şeyhî, *Bahrü'l-Velâye: 1001 Süfî*, (Haz. Sezâi Küçük-Semih Ceyhan), Mavi Yay. İstanbul 2007, s. 732.

⁵⁰ Şeyhî, *Sübha*, vr. 72b-73a.

⁵¹ Şeyhî, *Nikât*, vr. 5a.

⁵² (55. Rahman: 19, 20)

⁵³ "*Mir'âtü'l-hazreteyn şoldur ki cem'î esmâ ve sıfât-ı Hakk'a mazhar olan insân-ı kâmidir. Hazret-i ahadiyyet ile hazret-i vâhidîyyeti cem'îyle mir'ât-ı câmia olmuştur. Zira imkân ile vücûbu câmi' mir'ât-ı Hak mea cemî-i esmâ ve sıfat insân-ı kâmil mir'ât-ı hazreteyndir.*" (Şeyhî, *Sübha*, vr. 93a-93b.)

⁵⁴ Abdürrezzak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004, 332.

⁵⁵ Şeyhî, *Sübha*, vr. 94b.

⁵⁶ Şeyhî, vr. 92a.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İnsân-ı kâmil bütün esmâ ve ilâhî sıfatların kendisinde hakâyıkı ile tahakkuk ettiği anlamında sûretullâhtır.⁵⁷ İnsân-ı kâmil, lisânü'l-Hak olup, mütekekkim ismi şerîfine mütehakkık olmağa mazhar düşmüş insandır. Tekellüm sıfatı bu zât vasıtası ile hükmünü icrâ ve hak kelâm ile hakkını edâ eder.⁵⁸ İnsân-ı kâmil, zü'l-akl ve zü'l-ayn sahibidir.⁵⁹

İnsan ve insân-ı kâmil mefhumu üzerinde kafa yoran önemli düşünürlerden biri de Muhammed İkbâl'dir. İkbâl, dinamik bir insan kavramı tasarlar. Onun “merd-i hür” insanı, ölümden bile hayatın eğilimlerini hisseden bir şahsiyet taşır. İkbâl'in “merd-i mümin” ideali, insanın mahiyetinin anlaşılmasında merkezî bir rol oynar. Canlılar ve bitkiler kendi kaderleriyle sınırlandırılmışken, “merd-i mümin” ilahî hükümleri icra etmektedir. İkbâl'in insanı serbest irade ve determinizm arasında yer alır. O kötülük ve iyilik mücadelesinde faaliyet sahibidir. İkbâl'in “merd-i mümin”i devamlı değişim halindedir. Onun ameli ve düşüncesi, ilahî hakikatin sözcülüğünü yapmaktır. İkbâl, din felsefesi ile ilgili en kıymetli eseri *İslâm'da Dinî Düşüncenin Yeniden Teşekkülü*'nde Allah, insan ve kâinat arasındaki ilişkiyi tanımlar.

Her konuda olduğu gibi insan kavramı konusunda da Doğu ve Batı tefekkürü arasında önemli farklar vardır. Her iki düşünceyi iyi tanıyan İkbâl iki medeniyet arasındaki farkı veciz bir şekilde ortaya koyar. İkbâl'e göre Batının insanı mantığa itimat ederken, Doğunun insanı sezgiye güvenir. Batının insanı enerjik iken, doğunun insanı faal değildir. Batıda sosyal normlar ve ahlak ilmi önemli iken, Doğuda mistisizm hayata nüfûz etmiştir. Doğuda insan içine kapanık iken, Batıda dışa dönük bir karakter sergiler. Doğu ve Batı insanının arasındaki fark, maddeci ve ruhanî terimleri arasındaki farklılığa uygunluk arz eder.⁶⁰

İkbâl'in İslâmî idraki, onun insan kavramının mihrak noktası olmuştur. Böylece insân-ı kâmil kavramı, kültürel bakış açısından kısmî tatbikinin gerçekleştirilmesini araştıran terimlerden farklı olarak dar kapsamlı değil, diğer kavramlarla bir müştereklik arz etmektedir.⁶¹ Büyük düşünürde insan kavramı, onu etkileyen münevverlerin ürettiği bir terim ise de, onun için her zaman Hz. Muhammed (s.a.v.)'in modelini açıkça gösteren bir işaret feneri olmuştur. Bu yüzden din, insan için her şeyin başlangıcı ve sonudur.⁶² İnsan yeryüzünde Allah'ın halifesi olma sorumluluğunu üstlenecek bir konumdadır. Bu ona, yaratma melekelerini kullanması sayesinde, kâinattaki hadiseleri idare etmesinde oynadığı rolü hatırlatır. İkbâl'e göre, insan da bir yaratıcıdır. Allah Teâlâ kendisinin yaratanların en iyisi olduğunu⁶³ sıradan bir yaratıcı olmadığını ifade eder.⁶⁴ İnsan pasif bir seyirci veya statik şartlara bağlı bir köle de değildir.⁶⁵ İnsanın yaratıcılık kabiliyetini, mantıkî olarak Allah Teâlâ'dan aldığı mesuliyet sayesinde sahip olduğu emanet (sorumluluğu yüklenme) özelliği, yani serbestçe seçim yapabilme kabiliyeti izler.⁶⁶

İkbâl, insanın konumunu daha da yüceltir. Yaratıcılıkta Allah ile müşterekliği noktasında kâinatın tamamlanması yönünde ona yardımcı olur. Bu hususu ispatlamak için şöyle der:

“Sen geceyi yarattım ben lambayı icat ettim
Sen toprağı yarattın, ben kadehi icat ettim.”⁶⁷

İnsan, yaratma hususiyeti sebebiyle ilah düzeyine yükseltir. Rûmî gibi o da şahsî ilişkiyi ifade etmek için yaratan-yaratılan, seven-sevilen olarak gördüğü Allah-insan arasındaki şahsiyet ilişkisinin mistisizmine inanır.⁶⁸

⁵⁷ Şeyhî, vr. 94b.

⁵⁸ Şeyhî, *Sübha*, vr. 94b.

⁵⁹ Zü'l-akl ve zü'l-ayn kavramları için bkz., Şeyhî, *Sübha*, vr. 95b; Bkz., Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 253.

⁶⁰ M. Yusuf Azmi, “Concept of Man in Iqbal”, *Iqbal Review*, vol., 33, no: 1, April, 1992, ss.11-18.

⁶¹ Azmi, “Concept of Man in Iqbal”, s.11-18.

⁶² M. Ashraf Chaudhri, “Iqbal's Concept of Man”, *Journal of the Reaserch Society of Pakistan*, vol., 15, no: 1, 1994, ss.77-93.

⁶³ İlgili âyet-i kerîme için bakınız. (Müminun, 23/14)

⁶⁴ Halife Abdülhakim, “Concept of Love in Rumi and Iqbal”, *Islamic Culture*, Johnson Reprint Corporation, Haydarabad, 1940, s.36.

⁶⁵ K. G. Siyidain, *Iqbal's Educational Philosophy*, Şeyh Muhammed Eşref, Lahor, 1977, s.17.

⁶⁶ Halife, *Islamic Culture*, s.37.

⁶⁷ Muhammed İkbâl, *Peyâm-ı Meşrik* (Fârisî), s.114. Beyit İngilizce'ye yazar tarafından çevrilmiştir.

⁶⁸ Syed Abdulvahid, *Studies in Iqbal*, Şeyh Muhammed Eşref, Lahor, 1957, s.103-104.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İkbal, insanı ruhuyla birlikte beden de kendine yeten ve şahsiyetinin gelişmeye ihtiyaç duyduğu bir organizma olarak düşünür. İkbâl'in insan felsefesinin temel dayanağı, insanın kendisini geliştirmesi ve halifelik statüsünü kazanmasıdır. İnsanın yaratma gücü, anlayış kabiliyeti, içinde bulunduğu şartları idare ediciliği onun temel hususiyetleridir. Bunlar bu maksat için geliştirilmelidir. Şurası açıktır ki, kainat sadece, bilimsel bilginin kazanılması ve tatbik edilmesiyle değiştirilebilir. İnsan çevresini anlamaya ihtiyaç duyar. Bu durum da, insanın çevresine objektif bir şekilde yaklaşarak görevini yerine getirmesini gerekli kılar. Sonuçta, insanın çevresini idare etmesi, özümsemesi, ancak onun tabiatı araştırarak çeşitli teknikleri iyice öğrenmesi ve bunları insanlığın yararına kullanması ile mümkün olabilir. İnsan şahsiyetinin gelişmesi ve evreleri ile alakalı bütün bu hususlar hakkında İkbâl şöyle der: “Şahsiyetin derecesi, onun Allah'tan uzaklığı ile doğru orantılıdır. Allah'tan daha çok uzaklık onun şahsiyetinin mükemmelliğinin daha az olduğunun belirtisidir. Bu sebeple insan Allah'a çok daha yakın olmaya gayret ettiğinde, onun şahsiyeti en mükemmel şahsiyettir.”⁶⁹ İnsan bu gayreti sebebiyle çevresi üzerindeki gücünün daha da büyümesini isteyecektir. İnsan çevresine hakim olmak için yaratılmıştır.⁷⁰

Meşâ-yih-i izâm ve mazîne-i kirâm olan insân-ı kâmiller, enbiyâ-yı izâmın bâtınına denk gelen⁷¹ mârifetullah, ve ulûm-ı rabbânîyeye “*Yine ona katımızdan bir ilim öğretmiştik*”⁷² nazm-ı kerîmine mazhar olarak Kurân-ı Kerîm ve hadîs-i şerîflerin bâtınî mânâsına tasfiye-i kalb, tezkiye-i nefis ile her kaziyenin bâtınına âlim ve ârif olarak vukûf saâdeti ile müşerref olmuştur. Diğer veliler de isti'dâd ve kabiliyeti oranında “*Batn-ı evvel, batn-ı sâni, batn-ı sâlis ilâ mâşâallah...*” ve Allah'ın takdiri oranında bu ilimden kısmetini almışlardır.⁷³

Hâdî ismine mazhar ve hayât-ı ilmiyye-i ma'neviyye-i ihsan edilmiş insân-ı kâmiller,⁷⁴ insanların ihtiyaç duyduğu bu kılavuzluk görevini yerine getirmek için ulaştıkları yüce mertebeyi terk ederek “*Dönüş, başlangıçtır*” fehvâsınca, seyr-i ani'llâh ve seyr-i billâh ile şeriat ile hakikati, i'yân ile imanı, kesrette vahdet ve vahdette kesret müşâhedesini kemâl-i istikamet ile cem' etmiş olarak “*Mü'minler ölmezler, bilâkis, fenâdan bakâyâ göç ederler*”,⁷⁵ “*Başlangıç ve dönüş, O'ndan Ona'dır*”, “*Muhakkak ki Allah'dan geldik, dönüş yine O'nadır*”⁷⁶ sırrına binaen bidâyetten nihâyete dönüş sürecine girerler. Bu süreçte kâmil mü'minin seyri, ibtidâsından intihâsına kadar “*minallah*”, “*meallah*”, “*ilallah*” şeklinde gerçekleşir.⁷⁷

Hak'tan halka dönüş sürecini tamamlayan kemâl-i istikâmet sahibi bu zâtların bundan sonraki görevleri vâris-i enbiyâ-i izâm olarak halkı Hak'a da'vet, terbiye ve avamı irşâddır. Onlar yeryüzünde gerçek bir halife olarak din kuvveti ile ve ibâdetle bütün mahlûkata serverlik, rehberlik, mürşidlik, imâmlik ve muktedâlik yapma yetkisine sahiptirler.⁷⁸ Bu irşad görevini yapan istikâmet sahibi zâtların makamları “*Makâm-ı itlak*”⁷⁹ olmasına rağmen kendilerini “*ehl-i rûsûm*”⁸⁰ olan avamdan kesinlikle ayırmazlar.⁸¹

Onlar bu kutsî vazifelerinde “*Öyleyse yetimi sakın ezme*”⁸² nass-ı kerîminde mübtedî, ümmî ve mârifet-i nefis ve mârifetullahtan gâfil ve kabiliyet yetimlerine gaflet ve cehaletlerinden dolayı unf ü kahr/sertlik ile muâmele etmemişlerdir. “*El açıp isteyen de sakın azarlama*”⁸³ sırrına binaen tâlib-i sâili tenhîr etmeyerek “*Allah'ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et*”⁸⁴ emr-i şerîflerinin gerektirdiği âdâbla irşad görevlerini yerine getirmişlerdir.⁸⁵

⁶⁹ Rifat Hassan, *The Sword and the Sceptre*, Iqbal Academy Pakistan, Lahor, 1977, s.265.

⁷⁰ M. Ashraf Chaudhri, “Iqbal's Concept of Man”, p.77-93.

⁷¹ Şeyhî, *Kütü'l-Uşşâk*, vr. 2b.

⁷² (18. Kehf: 65)

⁷³ Şeyhî, *Kütü'l-Uşşâk*, (Yazma) İstanbul Sül. Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu: 2462, vr. 3a-3b.

⁷⁴ Şeyhî, vr. 49a.

⁷⁵ Kaynağı bulunamadı

⁷⁶ (2. Bakara: 156)

⁷⁷ Şeyhî, *Hadîs-i Erbaîn*, vr. 51b-52a.

⁷⁸ Şeyhî, *Nikât*, vr. 12a.

⁷⁹ Kayıtsızlık makâmı

⁸⁰ Şekilci

⁸¹ Şeyhî, *Nikât*, vr. 10a-10b.

⁸² (93. Duha: 9)

⁸³ (93. Duha: 10)

⁸⁴ (28. el-Kasas: 77)

⁸⁵ Şeyhî, *Kütü'l-Uşşâk*, vr. 3a-3b.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Onlar, bu zorlu irşad görevini üstlenmeleri hasebiyle “*Âlimin uykusu ibâdetdir*”⁸⁶ hadîs-i şerîfi gereği uykuda mâna âlem ile meşgul olurken, yakaza⁸⁷ hallerinde ise me’mûriyetleri gereği halkın terbiye ve irşadı ile meşgul olmuşlardır.⁸⁸

Yakın dönemde yaşamış Tarikât-ı Âliyye-i Kâdiriyye’nin Hâlisiyye Şubesi’nin yakın dönemde yaşamış önemli temsilcilerinden olan Hacı Hâfız Mustafa Özgür Hazretleri (d. 1 Ocak 1938- v. 26 Eki 2014) mürşide duyulan ihtiyacı Abdülkâdir Geylânî Hazretleri’nden şu aktarımları yapar: Geylânî Hazretleri’ne göre, mürid gerçek bir mürşide bağlandığı zaman göreceği faydalar şunlardır: mürşidi kendisine ünsiyet eden gerçek bir arkadaş olur. Mürid yorulduğu, yolda kaldığı anlarda ona sığınıp rahat bulur. Şehvet duygularının kabardığı, her yanını zulmet sardığı, nefsinin şerri baş gösterdiği sapık arzular kendisini bastığı zaman o zâta sığınır. Nefsi dikleşip bu yolda yürümekten kaldığı zaman mürşidine sığınarak ondan yardım görür.⁸⁹

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki insandaki ilâhî öz, sayısız mertebelerden geçerek insana gelmiş, insandan da çeşitli mücahedeler sonucu mazhar-ı âzam, mir’ât-ı etem/Allah’ın tecellî ettiği en mükemmel sûret, zât, olan insân-ı kâmil mertebesine ermiştir.⁹⁰ Tasavvuf düşüncesinde çok önemli ve geniş bir yeri olan, insan-ı kâmil, maddî ve mânevî tüm kemâl mertebelerini içine alan, Allah’ın isim ve sıfatlarını kemâl derecesinde temsil eden, âlemin varlığının sebebi ve koruyucusu olan mânevî bir şahsiyettir. Bu anlamda insân-ı kâmil, Hazreti Muhammed (s.a.v.)’in mânevî hüviyeti, ruhu ve nûru olan “*Hakikat-ı Muhammediyye*” veya varlık âleminin onun etrafında döndüğü “*Kutbu’l-aktâb*”dır. Bu mânevî şahsiyet, tarihin her döneminde zamana göre değişen isim ve sûretlerde peygamber ve velî olarak zuhûr eder. Nitekim tarihi bir şahsiyet olarak da Hazreti Peygamber, insân-ı kâmil anlayışının zirvesinde bulunur ve o, gerçek insân-ı kâmidir. Diğer peygamberler ve veliler ise Hazreti Peygamber’e vekâletenkemâlatını izhâr ederek görevlerini icrâ etmişlerdir.⁹¹

2-Mürşid-i Kâmil’e İntisab

Seyr ü sefer sürecinin başlangıç noktası, dimâği ve sînesi, “*Nûr*”, “*Cebel-i tûr*”, zâtı ise devâmlı olarak şühûd ve huzûrda olan insân-ı kâmilin “*Beytullâh*”, “*Hazinetullâh*”, “*Kâbetullâh*”, “*Beytü’l-ma’mûr*” ve “*Kitâb-ı mestûr*” olan kalbine⁹² girerek bu mübarek kalbte seyr ü sefer etmek maksadına binâen mürşide irâde ve inâbe getirmekle başlar.⁹³ Cennetin ve bekâbillahın yolu, evliyâullahın hazînetullâh ve beytullâh olan gönlünden geçer. Şeyhî bu konuyu izah etmek için “*Fedhulî fi ibâdi vedhulî cenneti*” âyet-i kerîmesini kendine has bir uslûpla tefsir eder. Ona göre “*Fedhulî fi ibâdi*” “*Kullarımın arasına gir*”den kasıt nefsin kulu olmayıp, fenâfillâh olarak Hakk’ın gerçek kulları arasına gir demektir. “*Ve’dhulî cenneti*” “*Cennetime gir*” den maksat ise “*Cennete dâhil olarak, bekâbillâh makamına er*” demektir. Fakat cennete girmek için “*Ve’dhulî fi ibâdi, bel fi kulûbi evliyâ-i*” “*Kullarım arasına gir yani velîlerimin kalbine gir*” sırrının gerçekleşmesi gerekir. Bunu gerçekleştiren bir sâlik ise, Hakk’ın cennetine dahil olmuş olarak, gerçek saâdete ermiş demektir.

Evliyânın kalbine girmek iki türlü olup birincisi bidâyet⁹⁴ hâlidir. Sâlik bir velînin eteğine yapışıp, ona intisap edip, ibâdet, hizmet ve muhabbet ile çalışır. Şeyh Efendi de onda kabiliyet ve isti’dâd müşâhede ederek gayret ve sadâkati oranında ona muhabbet eder. İkincisi, nihâyet⁹⁵ hâli olup, sâlik bu mertebede mürşidinin sırrına vâsıl olur. Ahlâkını değiştirip, kalbini tasfiye ve nefsini tezkiye ile şeyhin kalbine girer. Yani şeyhin sırrına ve makâmına dâhil olur. Bu durumda “*Fedhulû fi i’bâdi - ey fi kulûbi ibâdi /Kullarım arasına gir-yani kullarımın kalbine*” sırrı bu mertebede gerçekleşir. Âdem’in sûreti, Hakk’ın sıfatlarının mazharı olmuş olur. Bu durumda insan “*Halakallahü âdeme alâ*

⁸⁶ Aclunî, *Keşfü’l-Hafâ*, II, 329, 2865.

⁸⁷ Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 596.

⁸⁸ Şeyhî, *Hadîs-i Erbaîn*, vr. 42b-43a.

⁸⁹ Hâfız Mustafa Özgür (Özgür), *Kâdirî Yolu Gerçekte Yaşayan ve Yaşatanlar* (Yayına Hazırlayan: İsa Çelik), Bursa, 2015, 177; Abdülkadir Geylânî, *el-Gunye li Tâlibî Tariki’l-Hak: Hakki Arayanların Kitabı*, (Çev. Abdülkadir Akçiçek), Sağlam Yay., İst. 2009, 975.

⁹⁰ Şeyhî, *Mecmau’l-Maârif*, vr. 32b-33a.

⁹¹ Atlı, *Tasavvufî Ricâlu’l-Gayb*, 58.

⁹² Şeyhî, *Nikât*, vr. 30a.

⁹³ Şeyhî, *Hadîs-i Erbaîn*, vr. 51b-52a.

⁹⁴ Kaşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 105-106.

⁹⁵ Kaşânî, *a.g.e.*, 561-562.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

sûretihî-ey alâ sûreti esmâ ve sıfâtihî”/“*Âdemi kendi sûretinde yarattı*”⁹⁶ yani “*Esmâ ve sıfatının sûretinde*) yarattı” hadîs-i şerîfinin sırrına ermiştir. Bunun anlamı bu mertebeye ermiş kişinin “*Mazhar-ı sırr-ı zât-ı mutlak*” olması demektir. “*Ve nefahtü fihî min rûhî-ey min emri Rabbî (Ona kendi ruhumdan üfledim -yani Rabbin emrinden*”⁹⁷ âyet-i kerîmesi de bu sırra işaret eder.⁹⁸

Allah dostlarının insanlar üzerindeki derin te’sirini en güzel şekilde Erzurumlu Emrah (d.?-v. 1860/Niksar) dile getirmiştir:

*İksir-i azamdır nutk-i ehlullah
Yek nazarda haki kimya ederler
Hakkın esrarından onlardır agah
Velakin suretâ ihva ederler*

*Bakma hakaretle dervişanlara
Köhne aba giyen arif anlara
Varisi Enbiya denmiş onlara
Mürde gönülleri ihya ederler*

*Emrah’ım ceht eyle kâli hâl eyle
Kâl ehli olandan infisal eyle
Erenleri bulda imtisal eyle
Seni de vasil-ı Mevla ederler*⁹⁹

Erzurumlu Emrah’ın asırlar öncesinden dile getirdiği mürşid-i kâmildeki manevî nazar, modern dönemde Necip Fazıl Kısakürek de tezahür eder. “Benim kurtarıcım, müjdecim, mürşidim, şeyhim, nurum, ruhum, canım, topyekûn hayatım...”¹⁰⁰ diye nitelendirdiği Abdülhakim Arvâsî ile tanıştığı 1934 yılı Necip Fazıl için tam bir dönüm noktası olur. Bu anı “Mürşid” adlı şiirinde şu ifadelerle dile getirir:

*“Bana yakan gözlerle bir kerecik baktınız;
Ruhuma, büyük temel çivisini çaktınız!” (1940)¹⁰¹
“Anladım işi, sanat Allah’ı aramakmış;
Marifet bu gerisi yalnız çelik çomakmış...” (1939)¹⁰²*

*“Allah dostunu gördüm, bundan altı yıl evvel;
Bir akşamdı ki, zaman donacak kadar güzel.” (1940)¹⁰³*

“Büyük Kapı”ya girdikten sonra ruhî sıkıntılardan kurtulan, aradığı huzuru bulan Necip Fazıl, bizzat yaşayarak tecrübe ettiği durumunu “Tam Otuz Üç Yıl” adlı şiiriyle şöyle ifade eder:

*“Tam otuz üç yıl saatim işlemiş, ben durmuşum;
Gökyüzünden habersiz uçurtma uçurmuşum...”(1934)¹⁰⁴*

*“Sonsuzluk kervanı, peşinizde ben,
Üçayakla seken topal köpeğim!
Bastığınız yeri taş taş öpeyim.
Bir kırıntı yeter kereminizden!*

⁹⁶ Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, İsti’zan, 1; Ebu’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Müslim, Birr, 115.

⁹⁷ (15. Hicr: 29)

⁹⁸ Şeyhî, *Bahr*, 733.

⁹⁹ Erzurumlu Emrah, “İksiri Azamdır Nutku Ehlullah”, <http://www.ilahidefteri.com/sizden-gelenler/item/276-iksiri-azamdır-nutku-ehlullah-ilahi-sozu-ahmet-ozhan-dinle.html>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

¹⁰⁰ Necip Fazıl Kısakürek, *Başbuğ Velîlerden 33 Altun Silsile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1998, s. 349.

¹⁰¹ Bkz., Kısakürek, *Çile*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 2011, s. 77.

¹⁰² Kısakürek, *Çile*, s. 39.

¹⁰³ Kısakürek, *Çile*, s. 76.

¹⁰⁴ Kısakürek, *Çile*, s. 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonsuzluk kervanı, peşinizde ben... ” (1952)¹⁰⁵

*“Benim Efendim!
Ben sana bendim!
Bir üfledin de
Yıkıldı bend'im.
Ben ki, denizdim
Dağ başı bendim.
Şimdi sen oldun,
Âleme pendim.
Benim Efendim ” (1978)¹⁰⁶*

İşin aslına bakılırsa Necip Fâzıl'ın yaşadığı bu manevî tecrübe ilk değildir. İmam Gazzâlî'den Hz. Mevlânâ'ya, Hacı Bayram Velî'den Aziz Mahmud Hüdâyî'ye Hz. Pîr Şeyh Şa'bân-ı Velî'ye kadar birçok âlimde görülmüştür. Geçmiş dönem örneklerinden en barizi İmam Gazzâlî Hazretleri'dir. Zira büyük İmam yaşadığı entellektüel krizi otobiyografik bir eserde anlatmıştır. Gazzâlî hakikati kelim, felsefe ve bâtniyyede aramış en sonunda “yolların en güzeli” olarak ifade ettiği tasavvufta karar kılmıştır.¹⁰⁷ Medreseden tekkeye geniş bir ufuk turu yapan bu zâtlar ilim ve irfânlarıyla medeniyetimizin evrensel değerleri olarak kalıcı etkiler bırakmışlardır. Benzer serüvenler yakın tarihimizde de yaşanmıştır. Felsefeden tekkeye bir hidayet öyküsüne sahip olan Nurettin Topçu da benzer tecrübeleri yaşamış, aradığı huzur ve mutluluğu Abdülaziz Bekkine Hazretlerinde bulmuştur.¹⁰⁸ Hz. Mevlana'nın Mesnevî-i Şerîf'inden okuduğu birkaç beyt ile hidayete eren Rum asıllı Diyamandı /Yaman Dede (d. 1887-v. 1962)¹⁰⁹, “Beni kör kuyulardan tasavvuf çıkardı” diyen Ayşe Şasa,¹¹⁰ Dr. Aidin Salih¹¹¹ bizdeki güncel örneklerdendir.

Batı'da da tasavvuf vasıtasıyla yaşanan önemli hidayet öyküleri vardır. Muhyiddin Şekur¹¹², Ian Dallas/Abdülkâdir es-Sûfî,¹¹³ René Guénon/Abdülvâhid Yahyâ,¹¹⁴ Frithjof Schuon, Toshihiko Izutsu'yu örnek verebiliriz. “Dervişler Arasında İki Hafta” adlı meşhur eserin sahibi Carl Vett,¹¹⁵ gibi doğudan batıdan farklı kültürlerden örnekler tasavvufi düşüncenin kurumsal yapısının neredeyse ortadan kalkmasına rağmen, irade ve istidat sahipleri için irşad kapılarının açık olduğunu göstermektedir.

Topçu'ya göre “Velilerle peygamberler büyük mistiklerdir. Mistikler vicdan âleminin inkılâpçılarıdır. Onlar, ahlâk hayatının insanüstü varlıklarıdır. İnce bir tahlilden geçirildiği takdirde, Kur'an'ın birçok âyetleri, derin bir mistik vahyin sırlarını bize vermektedir. Hz. Muhammedin kendisi de samimi ve sürekli bir çile ile yaşayan, yüce Allah'a tutkun bir âşık idi. Hallac-ı Mansur'un bize

¹⁰⁵ Kısakürek, *Çile*, s. 65.

¹⁰⁶ Kısakürek, *Çile*, s. 380-381; Necip Fazıl'ın yaşadığı manevî dönüşüm için bkz., “*O ve Ben*”, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1997; *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1997; *Kafa Kâğıdı*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1995; Nuran Çetin “Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'yi Tanıması ve Tasavvufi Düşünceleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11Fall 2014*, ss.171-192.

¹⁰⁷ Bkz., Ebu Hamid-el Gazali, *el-Munkizu Mine'd Dalal*, (Çev. Salih Uçan), Kayihan Yay., İstanbul 1990; İsa Çelik ve Diğerleri, “Medrese Müderrisliğinden Sûfilîğe: İmam Gazzâlî Örneği”, *AL-FARABI 1. International Congress on Social Sciences May 11-14, 2017 Gaziantep / TURKEY*, ss., 101-129, s.103-104.

¹⁰⁸ Bkz., Mustafa Kara, “Nurettin Topçu'nun Tasavvuf Düşüncesi”, <https://ismailhakkialtuntas.com/2011/07/20/nurettin-topcunun-tasavvuf-dusuncesi-mustafa-kara/>, Erişim Tarihi: 02.06.2017; Selami Şimşek, “Nurettin Topçu'ya Göre Sûflik ve İslâm Sûfîleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 41 ss. 1369-1385*; İsmail Kara, “Ahlâk Davasına ve Muallimliğe Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/220028>, ss. 1-23; Nurettin Topçu ile geniş bilgi için bkz., İsmail Kara, *Nurettin Topçu-Hayati ve Bibliyografyası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

¹⁰⁹ Bkz., Mustafa Özdamar, *Yaman Dede, Kırk Kandil*, 2015.

¹¹⁰ Bkz., <http://www.dogrulus.com/yazi/4717/AYSE-SASA-VEFAT-ETTI.html>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

¹¹¹ Aidin Salih, *Gerçek Tıp & Yitik Şifanın İzinde*, Sade Hayat, 2017.

¹¹² Bkz., Muhyiddin Şekur, *Su Üstüne Yazı Yazmak, Sufi Kitap Yayınları*, 2017.

¹¹³ Bkz., Ian Dallas/Abdülkâdir es-Sûfî, *Ian Dallas, Gariplerin Kitabı*, (Çev. İsmet Özel), Yeryüzü Yay., 2007.

¹¹⁴ Bkz., Rene Guénon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev. Mahmut Kanık, Verka Yayınları, İstanbul, 1999, 176 s.

¹¹⁵ Bkz., Ethem Cebecioğlu “Kelami Dergâhı Hizmetkârı Kastamonu'lu Ahmed Hasib Yılanlıoğlu (k.s.)-2 Carl Vett Müslüman Oldu mu?”, *Altınoluk İnternet Arşivi*, 2010 - Ağustos, Sayı: 294, s. 52; Carl Vett, *Dervişler Arasında İki Hafta, Kâknüs Yayınları*, 2004.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tanıttığı mistik çalışmalarla ruh bir kere beden zevklerinden sıyrıldı mı, insan Allah'a yaklaşır. Artık Allah'ın emri ile yapılandan başka bir şey istemez. O andan itibaren onun her hareketi, Allah'ın hareketidir ve onun her emri Allah'ın emridir. Mistikliğin gayesi olan bu hikmete, Allah ile ruhun birbirlerini tanıdıkları müşterek bir aşk hamlesi içerisinde ulaşılır. "İslâm'ın gerçek ruhunu yaşatan mutasavvıfların karşısına her devirde, cennet ticaretiyle geçinen kaideci ruhsuzlar dikilmiş, bundan dolayı İslâm'ın bin yıllık tarihi tarikat-şeriat mücadelesiyle geçmiştir."¹¹⁶

"İslâm'ın ideali, insan idealidir, insan, ideali ise kalp tekniğine muhtaçtır" "Tasavvuf ehlinin tuttuğu riyazet yolu gerçek bir atletizmdir" diyen Topçu'ya göre "Asıl ahlâk kahramanı, olanlar peygamberler ve velilerdir. Bir de bunları takip etmesini bilen ahlâk âşıkları, ahlâklılığın iradesine sahiptirler. Onlar, ölmesini bilen insanlardır. Bu büyük fertlerin ahlâk iradesi, cemiyette her zaman halkın, ahlâkı istemeyen, hem de çok kere ahlâk kıyafetine bürünerek ahlâkı çiğneyen istek ve iradesiyle çarpışır. Büyük ruhlar ve veliler, halkın ruhunu karanlıklarda boğan gafletle çarpışarak halkın iradesi olmak istemişlerdir. Fakat halk kitleleri, güneşi görmeyen gözlerin körlüğüyle onlara karşı koymuştur. Bu sebeple sahnenin iç tarafında, daima ahlâk kahramanlarıyla halkın boğuşması vardır. Musa ve İsa Peygamberlerden sonra Peygamberimiz de, arasında yaşadığı halk kütlesiyle mücadele etmişler Hattab'ın oğlu Ömer halk hançeriyle katledilmiş. Hallac'ı, kendisine dua ettiği halk işkencelerle şehit etmiştir. Gandhi'nin ve Kennedy'nin kaatilleri de halkın içinden çıkmışlardır."¹¹⁷

"Şefimiz aşkımdır, onu kalbimizle alkışlayalım"¹¹⁸ diyen Topçu'ya göre gerçek fetihler de aşkın fetihleridir. "Aşkın kendi kuvvetiyle yaptığı fetihler Allah'a yükselmek için vasıtaya muhtaç olmayan kalbin mistik fetihleridir. Bunu da insanlığın sırrına ermiş insanlar yapar. Mevlânalar. Yunuslar. Akifler yapar. Sinanlar, Gandiler, Avniler yapar."¹¹⁹

"Allah'a doğru götüren büyük ruhlar"¹²⁰ olarak nitelediği müridlerin yetişmesi hakkında şöyle düşünüyor: "Dâhiler daima bir büyük örnekle başlayarak kendi şahsiyetlerini bulabilmişlerdir. Hâlbuki topluluğu taklid eden yine topluluğun içinde bitiriyor. Toplumda fertçiliğe geçemiyor. Mevlânayı bir Şems-i Tebrizi yetiştirdi. Bütün Konya'dan ve bütün mescidlerle minarelerden bir Mevlânayı çıkarmak mümkün değildir"¹²¹ "Gerçek dini önder, hem hakikatin telkinini yapar hem de bu işte belli bir noktaya kadar götürdükten sonra, gayeye ulaşma gücünü telkin yaptığı kişinin kendi içsel denemesine terkeder."¹²² Gerçek din adamının "bağru başlu gözü yaşlı" ahlâk kahramanı olduğunu söyleyen Topçu¹²³ "Gençler bu neşvelerin sahibi olan müridlerin arkasında kabileler halinde koşarlarken gençliklerine gerçekten doyarlar"¹²⁴ demektedir. "İslâm'ın ideali insan idealidir, insan, ideali ise kalp tekniğine muhtaçtır" tezini savunur.

Ona göre durmadan Allah diyen değil iradesini Allah ile birleştirmiş. O'nunkini kendininki yapmış olan sufüdür.¹²⁵ İnsanı birçok şey doğruya sevkedebilir, fakat bunların en sıhhatlisi insanın irşadidir. Mürid en ileri rahmet kapısıdır.¹²⁶ "Şu da bilinmelidir ki ferd olan büyük ruh, ahlâkî feyzini toptan cemiyete vermiyor, yine onu almasını bilen ferdlere veriyor. Ancak ferdlerin sabırlı çalışmalarıyla ahlâk bahçesinin çiçekleri birer birer açılıyor ve güzelleşiyor. Hiç bir devirde, bir cemiyetin toptan temizlendiği görülmemiştir. Gayesi kalbi, kibir, kin, haset, yalan, riya, dedikodu ve çeşitli bayağı hırslardan temizleyerek, ona hayır, Hakk'a ve Hakk'ın kullarına hizmet ihtirası, menfaatlerden arınma merhamet ve adalet sevgisi derece derece aşk halinde varlıklara hürmet duyguları doldurmak olan bu terbiyenin eserleriyle Peygamber ve Ashab devrinin ve Müslüman Anadolu tarihinin sayısız olaylar halinde abideleri dopdoludur"¹²⁷

¹¹⁶ Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan*, İst., 1969, s. 32.

¹¹⁷ Topçu, *İslâm ve İnsan*, s. 53.

¹¹⁸ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, İst., 1970, s. 27.

¹¹⁹ Topçu, *Büyük Fetih*, İst., 1962, s. 5.

¹²⁰ Topçu, *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İst., 1978, s. 249.

¹²¹ Topçu, *a.g.e.*, s.254.

¹²² Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, 122-123.

¹²³ Topçu, *İslâm ve İnsan*, İst., 1969, s. 38, 52.

¹²⁴ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, İst., 1970, s. 59.

¹²⁵ Topçu, *Kültür ve Medeniyet*, s. 87.

¹²⁶ Topçu, *Hareket*, Ağustos, 1972, Sy: 80.

¹²⁷ Topçu, *Türkiye'nin Maarif Davası*, s. 117.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

İnsan-ı kâmil kolay edilebilecek bir merteye değildir. Her şeyden önce kişide özel bir kabiliyet, irade ve istek olmalıdır. İşin vehbîlik boyutu da vardır. Eskiler, “*Kâbiliyet dâd-ı haktır her kula olmaz nasib/Sad hezâr terbiyye etsen bî-edeb olmaz edîb*” (La Edri) demişlerdir. Sâlik birçok farklı mertebeyi aşmak, nice zulmânî ve nurânî perdeyi aradan kaldırmak zorundadır. Şerîat, tarîkat, mârifet, hakikat, mertbeleri; nefis mertebeleri, rûh mertebeleri, kurb-i ferâiz, kurb-i nevâfil mertebeleri, fenâ mertebelerini, ilme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn olmak üzere üç ilim mertebesi, fark, cem', cemu'l-cem' mertebeleri onun aşması gereken aşamalardır. Sâlik kendisine çizilen yol haritasını istikamet üzere takip etmek durumundadır.

İnsan-ı kâmil mefhumu tasavvufta gayet mühim bir rol oynamaktadır. Her gelen mutasavvıf bu konu üzerinde durmuştur. Onun hususiyetleri vahdet-i vücûd nazariyesinin mümessilleri durumundaki İbnü'l-Arabî ve Abdülkerim Cîlî tarafından izah edilmiş, insan-ı kâmil orada dünyayı ve Allah'ı birleştiren, kâinatın merkezi ve her iki tarafın aynası sayılan bir kuvvet olarak gösterilmiştir. İkbâl, kendi mümin tipini ifade ederken bu insan-ı kâmil tasavvurlarından derin tesirler almıştır. İkbâl'in insan-ı kâmilinin sırrı “abduhu” Allah'ın kulu olmasında kendisini göstermektedir. Çünkü onun büyüklüğü Allah Teâlâ'ya yakınlığı nisbetinde artmaktadır. O, galip, yaratıcı, becerikli ve müessirdir. Ümitleri az, gayeleri muazzamdır. Allah Teâlâ'nın ahlâkıyla ahlâklanmıştır. İkbâl'e göre insanın nihaî özündeki gerçeklik ruhtur. Allah Teâlâ dünyayı ve insanı kendi mükemmel saf varlığından yaratmış ve ilâhî mükemmellikleri kazanmak için onu bütün yeteneklerle donatmıştır. Bu insanoğluna ilahi bir lütuftan başka bir şey değildir. Birçok hadîs-i şerîfe göre kıyamete kadar yeryüzü insân-ı kâmillerden nasipsiz kalmayacaktır. Zira Allah Teâlâ'nın el-Âlim, en-Nûr ism-i şerîflerinin tecellileri eksiksiz ve noksansız evrende câridir.

KAYNAKÇA

- Abdûlbakî, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul 1984.
- Abdülkerîm b. İbrahim el-Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil fî Ma'rifeti'l-Evâhir ve'l-Evâil*, (Thk. Ebû Abdîrrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîda), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1418/1997.
- Abdulvahid, Syed, *Studies in Iqbal*, Şeyh Muhammed Eşref, Lahor, 1957.
- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed, *Keşfü'l-Hafâ ve Muzillü'l-İlbâs Ammâ İşteherâ Mine'l-Ehâdis alâ Elsineti'n-Nâs*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1405.
- Ahmed Kuddusî, *Nasâih-i Kuddûsî*, KMM ktp, nr. 2444. (Külliyat'ın içinde).
- Ankaravî, İsmail, *Hadisler ile Tasavvuf ve Mevlevî Erkânı*, Haz. Semih Ceylan, Dâru'l-Hadis Yay., İstanbul, 2001.
- Atlı, Ahmet, *Tasavvufta Ricâlu'l-Gayb*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Tasavvuf Anabilim Dalı, Ankara-2011.)
- Azmi, M. Yusuf, “Concept of Man in Iqbal”, *Iqbal Review*, vol., 33, no: 1, April, 1992, ss.11-18.
- “Bahtiyar Vahabzade'den Mektup Var” Altınoluk Dergisi, 2002 - Ağustos, Sayı: 198, s. 10.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahîhu'l-Buhârî*, Dâru İbn-i Kesîr, Dımaşk-Beyrut 1423/2002.
- Cebecioglu, Ethem, “Kelami Dergâhı Hizmetkârı Kastamonu'lu Ahmed Hasib Yılanlıoğlu (k.s.)-2 Carl Vett Müslüman Oldu mu?”, Altınoluk İnternet Arşivi, 2010 - Ağustos, Sayı: 294.
- Cürcanî, es-Seyyid Eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitabü't-Târifât*, ts.
- İbnü'l Arabî, *Ahadiyyet Risâlesi ve Fütûhât-ı Mekkiyye'den Seçilmiş Tasavvufta Dair Bölümler*, (Çev. Mahmut Sadettin Bilginer), Senâ Matbaası, İstanbul 1983.
- , Muhyiddîn, *Özün Özü, Lübb'l-Lüb*, (Çev. İsmail Hakkı Bursevî, (Sad. Abdulkâdir Akççek), Bahar Yayınları, İstanbul 2000.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Çelik İsa ve Diğerleri, “Medrese Müderrisliğinden Sûfliğe: İmam Gazzâlî Örneği”, *AL-FARABI 1. International Congress on Social Sciences May 11-14, 2017 Gaziantep / TURKEY*, ss., 101-129.

Çelik, İsa, *Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, Vefa Yay., İstanbul 2007.

-----, *Tasavvufî Düşünce de İnsân-ı Kâmil*, Kaknüs Yayınları İstanbul 2010.

Çetin, Nuran, “Necip Fazıl'ın Abdülhakim Arvâsî'yi Tanıması ve Tasavvufî Düşünceleri”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/11Fall 2014*, ss.171-192.

Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah*, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attar), Daru'l-Kütübü'l-Arabî, Mısır, ts., III. el-İsfehanî, Hüseyin b. Muhammed Rağîb, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Dâru Kahraman, İstanbul 1986.

Chaudhri M. Ashraf, “Iqbal's Concept of Man”, *Journal of the Reaserch Society of Pakistan*, vol., 15, no: 1, 1994, ss.77-93.

el-Kuşeyrî, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh-i Müslim*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1412/1991.

es-Sûfî, Ian Dallas/Abdülkâdir, *Gariplerin Kitabı*, (Çev. İsmet Özel), Yeryüzü Yay., 2007.

Gazali, Ebu Hamid, *el-Munkizu Mine'd Dalal*, (Çev. Salih Uçan), Kayıhan Yay., İstanbul 1990.

Geylânî, Abdülkadir, *el-Gunye li Tâlibî Tariki'l-Hak: Hakkı Arayanların Kitabı*, (Çev. Abdülkâdir Akçiçek), Sağlam Yay., İst. 2009.

Guenon, Rene, *Modern Dünyanın Bunalımı*, Çev. Mahmut Kanık, Verka Yayınları, İstanbul, 1999.

Halife Abdülhakim, “Concept of Love in Rumi and Iqbal”, *Islamic Culture*, Johnson Reprint Corporation, Haydarabad, 1940.

Halife, *Islamic Culture*, s.37.

Hassan, Rifat, *The Sword and the Sceptre*, Iqbal Academi Pakistan, Lahor, 1977.

<http://www.dogrulus.com/yazi/4717/AYSE-SASA-VEFAT-ETTI.html>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîrü'l Kur'âni'l-Azîm*, Daru'l-Marie, Beyrut ts., III.

İbrâhim Hakkı Erzurûmî, *İnsân-ı Kâmil*, (Çev. Turgut Ulusoy), Hisar Yayınları İstanbul ts.

İkbal, Muhammed, *Peyâm-ı Meşrik* (Farisî).

“İksiri Azamdır Nutku Ehlullah”, <http://www.ilahidefteri.com/sizden-gelenler/item/276-iksiri-azamdır-nutku-ehlullah-ilahi-sozu-ahmet-ozhan-dinle.html>, Erişim tarihi: 08.04.2018.

Kara, İsmail, “Ahlâk Davasına ve Muallimliğe Adanmış Bir Ömür: Nurettin Topçu”, <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/220028>, ss. 1-23.

Kara, İsmail, *Nurettin Topçu- Hayatı ve Bibliyografyası*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2013.

Kara, Mustafa, “Nurettin Topçu'nun Tasavvuf Düşüncesi”, <https://ismailhakkialtuntas.com/2011/07/20/nurettin-topcunun-tasavvuf-dusuncesi-mustafa-kara/>, Erişim Tarihi: 02.06.2017).

el-Kâşânî, Abdürrezzâk, (v. 730/1330), *Istilâhati's-Sûfiyye*, Kahire, 1992.

-----, *Tasavvuf Sözlüğü*, (Çev. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İstanbul 2004.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Kafa Kâğıdı*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1995.

-----, “O ve Ben”, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1997.

Çile, s. 380-381

-----, *Tanrı Kulundan Dinlediklerim*, Büyük Doğu Yay., İstanbul 1997.

Kutluer, İlhan, “İnsan”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, ss. 320-323.

M. Ashraf Chaudhri, “Iqbal's Concept of Man”, p.77-93.

Mütercim, Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, el-Matbaatü'l-Osmâniyye, I-IV, İstanbul 1305.

İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdir, Beyrut 1970.

Ögke, Ahmet, “Türk Tasavvuf Düşüncesinde Şeriat, Tarikat, Hakikat, Mârifet Kavramları ve Marmaravî'de “Dört Kapı-Kırk Makam” Anlayışının İzleri”, <http://www.hbvdergisi.gazi.edu.tr/index.php/TKHBVD/article/viewFile/417/409>, ss. 1-11.

Özdamar, Mustafa, *Yaman Dede, Kırk Kandil*, 2015.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Öztürk, Yaşar Nûri, *Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf: İslâm'da Rûhî Hayat*, İfav Yayınları, İstanbul 1989.
- Ramazanoğlu, Mahmud Sâmi, *Mükerrem İnsân*, (Neşre Haz. Ömer Kirazlı), Erkâm Yayınları İstanbul ts.
- Sadreddîn Konevî, *İlâhî Nefhalar, en-Nefahâtü'l-İlâhiyye*, (Terc. Ekrem Demirli), İz Yayıncılık, İst., 2004.
- Salih, Aidin, *Gerçek Tıp & Yitik Şifanın İzinde*, Sade Hayat, 2017.
- Şahiner, Necmettin, *Kâmil Mürşidin Portresi, Ahmet Yüksel Özemre ile Sohbetler*, Furkan Yayınları, İstanbul 1998.
- Şekur, Muhyiddin, Su Üstüne Yazı Yazmak, Sufi kitap Yayınları, 2017.
- Şeyhî Efendi, Köstendilli Süleyman, *Bahrü'l-Velâye*, (Yazma), Almanya-Berlin Devlet Ktp., Nu: 1683.
- , *Bahrü'l-Velâye: 1001 Sûfi*, (Haz. Sezâi Küçük-Semih Ceyhan), Mavi Yay. İstanbul 2007.
- , *Kûtü'l-Uşşâk*, (Yazma) İstanbul Sül. Ktp. Hacı Mahmud Efendi Bl. Nu: 2462.
- , *Mecmau'l-Maârif*, (Yazma) İ.B.B. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, Nu: 297.7.
- , *Nikâtü'l-Hikem*, İstanbul Sül. Ktp. Serez Bl., Nu: 1510.
- , *Sübhatü'l-Levâiyih*, (Yazma) İBB Atatürk Ktp., Osman Ergin Türkçe Yazmaları Bl., Nu: 461.
- , *Te'vilât-ı Hadîs-i Erbaîn*, (Yazma) İstanbul Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi, Bl., Nu: 2710/1.
- Şimşek Selâmi, *Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri Kenzü'l-Esrâr ve Divanı*, Buhara Yayınları, İstanbul 2005.
- , "Nurettin Topçu'ya Göre Sûfilik ve İslâm Sûfilileri", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Cilt: 8 Sayı: 41 ss. 1369-1385.
- Siyidain, K. G., *Iqbal's Educational Philosophy*, Şeyh Muhammed Eşref, Lahor, 1977.
- Tatlı, Bekir, *Hadîs Tekniği Açısından Cibrîl Hadîsi ve İslâm Düşüncesine Yansımaları*, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, Ankara 2005.
- Tenik, Ali, *Ahmed Kuddûsî ve Tasavvuf Düşüncesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE Temel İslâm Bilimleri (Tasavvuf) Anabilim Dalı Ankara 2007.
- Topçu, Nurettin, *Hareket*, Ağustos, 1972, Sy: 80.
- , *İslâm ve İnsan*, İst., 1969, s. 32.
- , *İslâm ve İnsan*, İst., 1969, s. 53.
- , *İslâm ve İnsan*, İst., 1969, s. s.38, 52.
- , *Kültür ve Medeniyet*, İst., 1970, s. 87.
- , *Milliyetçiliğimizin Esasları*, İst., 1978, s.254.
- , *Büyük Fetih*, İst., 1962, s. 5.
- , *Türkiye'nin Maarif Davası*, İst., 1970, s. 117.
- Türer, Osman, "Tasavvufî Düşüncede İnsan", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 5, Ocak 2001.
- Uzgun (Özgür), Hâfız Mustafa, *Kâdirî Yolu Gerçekte Yaşayan ve Yaşatanlar* (Yayına Hazırlayan: İsa Çelik), Bursa, 2015.
- Vett Carl, *Dervişler Arasında İki Hafta, Kaknüs Yayınları*, 2004.
- Yıldırım, Birol, *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum 2000.
- , *Tasavvufî Düşüncede İnsân-ı Kâmil*, (Yayımlanmamış Bitirme Tezi), Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak., Erzurum 2000.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**TASAVVUF DÜŞÜNCESİNDE ROL MODEL YÖNTEMİNİN KARAKTER
İNŞASINA ETKİSİ**

Hamdi KIZILER¹

ÖZET

İnsanoğlu yaratılışı gereği hayatı boyunca etkileşim halinde olan bir varlıktır. Bu sebeple insan hayatı boyunca başkasını örnek alma (özdeşleşme) meyli içinde olmuştur. İnsan doğuştan itibaren başta anne ve babası olmak üzere kendisini etkileyen kişileri rol model olarak kabul eder. Birey, rol modellerinin davranış biçimlerini çok yakından takip ettiği için karakter ve kişilik özellikleri ile tutum ve davranışlarını onlara uydurur. Sûfiler, insandaki bu hakikatten hareketle onun doğru bir yöntemle terbiye edilmesi gerektiğini düşünmüşlerdir. Tasavvuf düşüncesinde karakter eğitimi sürecinde modellenen veya özdeşleştirilen mürid, örnek alınan ve şahsiyeti transfer edilen canlı bir model kabul edilmiştir. Böylece manevî eğitim sürecinde mürid, nefsini tezkiye ve ruhunu tasfiye etmek ve nihayette tüm hal ve davranışlarını kemale erdirmek için müridini rol model alarak bir hayat sürdürür. Zaman içinde onun rehberliğinde kötülüklerden uzak durmayı ve iyiliklere yönelmeyi bir meleke haline getirir ki bu, tasavvuf düşüncesinin insanda meydana getirmek istediği bir karakter inşasıdır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Sûfi, Rol Model, Karakter, Eğitim.

**ROLE MODEL MANAGEMENT IN SUFISM THOUGHT'S EFFECT ON
CHARACTER BUILDING**

ABSTRACT

Humans by nature are interactive creatures. Thus, they always had tendency to imitate others (identification) throughout their life. Humans see people who affect them as their role models, starting with their parents. Since the individual follows the behaviors of their role models closely, that individual harmonizes his/her character attributes and attitudes with them. Sufis think that this natural act should be disciplined with accurate methods. In Sufism thought, The Mentor who have been identified or modelled in character education process, is accepted as a living model of example and a personality transferor. Thereby, The Follower in spiritual education process, lives through by suppressing the desires and refining the soul of self and eventually imitating his role model Mentor. In time, staying off of misdoing and carrying goodwill under The Mentor's guidance becomes an ability for The Follower. This, then leads to the utmost character build in humans, according to Sufism.

Keywords: Sufism, Sufi, Role Model, Character, Education.

GİRİŞ

Yüce Allah, insanı diğer varlıklara göre üstün ve nitelikli yaratmıştır. Bu sebeple varlıklar arasında insan, kendisine ait nitelik ve karakterleri bakımından diğer hiçbir varlığa benzemez. Her insanın sadece kendisine ait belirgin ve onu diğer varlıklardan ayıran pek çok özelliği vardır. İnsanın kendisine ait ve onu diğerlerinden ayıran belirgin farklarına "karakter" denilmektedir.

Allah'ın ilk peygamber Hz. Âdem'den itibaren gönderdiği bütün dinler, iman (inanç/ön kabuller), ibadet (amel/davranış/eylem) ve ahlak (kalp/özümseme/içselleştirme/güzelleştirme) gibi üç temel unsurdan oluşur. Dinin bu üç temelinin hedefi, insanın iç dünyası yani kalptir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki din eğitimi, bir anlamda gönül eğitimidir. Sadece bilgi aktarımı, din eğitiminin öğretim boyutunu karşılayabilirken bu bilginin iyilik, doğruluk, güzellik, aşk, tevazu vs. ile yoğrularak, şevk ve muhabbetle kişiye verilmesi ve pratiğe dönüştürülmesi, din eğitiminin aynı zamanda kalp eğitimi, manevî eğitim, karakter eğitimi olduğunu da gösterir.

Günümüzün filozof ve pedagoglarından bir kısmı, eğitimin temel amacının kişilik/karakter eğitimi olduğunu ısrarla savunmaktadır. Onlara göre insan, kişilik yoluyla manevî bir karakter kazanır. Zira manevî karakter kazanmak ise karakter eğitiminin başlıca konusudur. Buna göre eğitimin amacı, manevî karakterin geliştirilmesidir.²

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı, hamdikiziler@gmail.com, hamdikiziler@karabuk.edu.tr

² Halil Fikret Kanad, *Pedagoji Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948, c. II, s. 349; aktaran, Mahmut Çamdibi, "Din Eğitiminde Yetişkinler ve Şahsiyet Terbiyesi", *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006, s. 292.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Karakter eğitimi konusunda günümüz uzmanlarının bu tavsiyesi, dini açıdan bakıldığında "...Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının. Allah'tan korkun..."³ ayetiyle Hz. Peygamber'in her konuda olduğu gibi ahlak, eğitim, değerler eğitimi, karakter eğitimi gibi konularda da rol model alınarak "şahsiyet transferi" yapılmasının gereğini ortaya koymaktadır. Ayrıca ahlak, değer, karakter gibi insanı kemale erdiren ve kötülük ve çirkinliklerden uzak tutan her türlü tutum ve davranışları ilahî güvence altına alınmış o mümtaz Peygamber'in bizatihi kendisi de "Şüphesiz ben güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildim."⁴ buyurarak örnek bir karakter eğitimi ve eğitimcisine vurgu yaptığını söylemek gerekir.

Allah, insanın ahlaklı ve iyi bir karaktere sahip olması için gerekli olan insanî değerleri Kur'an-ı Kerim'in geneline yayarak bildirmiştir. Ayrıca bu değerleri hayatında uygulayan sevgili Peygamberimizi de rol model alınması için insanlığa rehber olarak gönderdiğini; "Şüphesiz sen yüce bir ahlak üzeresin"⁵, "Andolsun ki, Rasûlullah sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir."⁶ ayetleriyle teyit etmiştir. Buna göre İslam, karakter eğitimi, temel insanî değerler ile onların mükemmel bir şekilde hayatın her aşamasında nasıl uygulanacağını Kur'an ve sünnetle belirlerken karakterli insanın yetişmesinin önemini ve gereğini de uygulamalı biçimde anlatmıştır.

TASAVVUF DÜŞÜNÇESİNDE ROL MODEL YÖNTEMİNİN KARAKTER İNŞASINA ETKİSİ

Tasavvuf eğitiminin temel hedefi; iç ve dış gözlemleri gelişmiş, kâinatı, varlıkları ibret gözüyle gözlemleyen, iç âleminin derinliklerini de derin bir iç müşahede ve basiretle görüp kendi kusurlarını itiraf eden, tutum ve davranışlarını ıslah eden, kötü vasıf ve huylarını görerek değiştirebilen karaktere sahip insan yetiştirmektir. Karakterlerindeki söz konusu ıslah ve düzenlemeleri yapmadan yaşayan insanlar, hâkim yönlerin etkisine kapılarak yanlışlarını görüp düzeltmek yerine zamanla onların etkisine ve hatta daha da sonra yanlışlıklara ve kötülöklere kapılabilirler.⁷

Eğitimle insanların istenildiği gibi yetiştirilebilirliği veya eğitimin gücü konusu tarih boyunca tartışılmış ve çeşitli fikirler ortaya atılmıştır. Bu fikirlerden yola çıkarak denilebilir ki, eğitimle yapılabilecek olan iş, zekâyı, hafızayı, dikkat ve alışkanlıkları işleterek, zamanında uyandırıp geliştirerek, ulaşabileceği en yüksek noktaya kadar ulaşması için yol göstermektir. Dolayısıyla eğitimin vazifesi, insanda doğuştan gelen ruhî ve bedenî kabiliyetini geliştirmek, sağlıklı ve uyumlu bir şekilde temayüller ve kabiliyetler arasında denge kurmaktır. İnsanda iyi, doğru ve güzel olan yönelişleri bularak ortaya çıkarmak, bu alanda ulaşabileceği en son noktaya kadar çıkmasına yardımcı olmak, kötü, yanlış ve çirkin olan temayülleri de zamanında yönlendirmektir. Zararlı eğilimleri faaliyetten men etmeyi öğreterek kendine ve topluma zararlı bir şekle gelmesine engel olacak dayanma gücü kazandırmaktır. Eğitimin belki de en zor ve önemli görevi burada saklıdır.⁸ İşte bu faaliyet ve sürecin sonucunda kişinin karakter gelişmesi sağlanmış olur.

İnsanın karakteri/şahsiyeti, soyaçekimle getirdikleri birtakım gizil güçler halindedir. Bu güçlerin gelişimi aile, okul, çevre gibi etkenlere bağlıdır. Kişide istenilen ahlakî davranışların karakter vasfı haline gelmesi için şahsiyet vasıfları ve istidatları dikkate alınmalıdır. Bu açıdan tasavvuf eğitimi, insanın gerçek ve iç dünyasının gelişmesi açısından önemlidir. Başka bir deyişle, insanın kendi tercihleriyle içten ve benlik bütünlüğüyle kazanılan derinden kavranılmış bir karakter eğitimidir.⁹

Şüphesiz tasavvufun kabul ettiği ve adını seyr ü sülûk olarak belirleyip uyguladığı eğitim, en başta dinin üç temel esasından olan iman ile başlar. Zira iman, kişinin Yüce Allah ve O'nun yarattığı

³ Haşr, 7.

⁴ Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Beyrut 1997, Hüsnü'l-Hulk, 8; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut 1991, c. II, s. 381.

⁵ Kalem, 4.

⁶ Ahzâb, 21.

⁷ Çamdibi, "Gazalî'nin Şahsiyet Terbiyesi, Eğitim ve Din Eğitimi", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3-4, 2000, s. 445.

⁸ İhsan Kara, "Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Tasavvuf", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 42, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2006, s. 109.

⁹ Çamdibi, "Gazalî'nin Şahsiyet Terbiyesi, Eğitim ve Din Eğitimi", s. 446.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

varlıklar hakkında iç dünyasındaki temel kabulleridir. Soyut ve içsel, derunî bir eylemdir. Ancak bu soyut eylemin somuta dönüşmesi, inanan kişinin söz, eylem ve tutumlarıyla mümkün olabilir. Bu da kişinin inandığı yüce varlığın buyrukları doğrultusunda ve onun rızasını kazanmak amacıyla yaptığı eylemlerdir ki dini anlamda buna kısaca ibadet denmektedir. İnancın her türlü kötü ve çirkinliklerden arındırılmış, saf ve berrak olması ile ibadetlerin içten, samimi, gösteriş ve kötülüklerden uzak olması için de kişinin hem iç dünyasında hem de toplumsal hayatında söz konusu inancı ve o inancın gereği olan ibadetleri, özümsemesi gerekir. Yani niyet, düşünce, söz ve davranışlarında iyi, güzel, samimi, doğru, dürüst vs. olması gerekir. Buna da kısaca ahlak denmektedir. Esasen bütün dinler hem bireye hem de topluma bu üç temel unsuru öğretmek için Allah tarafından gönderilmiştir.

Hız. Peygamber, öncelikle kendisi Yüce Allah'a ve O'nun buyruklarına inanmış, sonra da yakınlarından başlamak üzere insanlara iman esaslarını öğretmiştir. Daha sonra o imanın gereği olan pratikleri yani ibadetleri bizzat yaşayarak ortaya koymuştur. Bunu yaparken müminlerin Allah'a yakın olmaları, kulluk görevlerini hakıyla yerine getirebilmeleri ve günlük hayatlarında uymaları gereken genel hal ve davranışları için onlara rol modellik ve rehberlik etmiştir. Ayrıca Müslümanların her türlü söz ve davranışlarında ahlaklı ve erdemli olmalarını öğütlemiş, Allah'ın yarattığı tüm varlıklarla iyi ve güzel ilişkiler kurmalarını öğretmiştir. Bunu hayatının her aşamasında da yaşayarak örnek olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi İslam'ın ve dolayısıyla İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in asıl amaçlarından bir tanesi, bütün insanlığa örnek teşkil edecek insanlar yetiştirmek olmuştur. Bunun için Hz. Peygamber, yeni bir zihin ve gönül inşasıyla yola çıkarak yeni bir nesil yetiştirmek istemiştir. Müslümanların kuvvetli bir imana, devamlı ve bilinçli bir amele ve güzel bir ahlaka sahip olmalarını istemiştir. Özellikle bunları özümseyerek bir huy, tabiat, kişilik ve karakter halini alması için ciddi çaba sarf etmiştir.

Tasavvuf düşüncesinin ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren pek suffi gayesinin güzel ahlaklı insan yetiştirmek olduğunu belirtmiştir. Ahlak, sadece soyut ve kuru öğretilerden veya prensiplerden ibaret değildir. Aynı zamanda bir yaşam biçimidir. Yani yaşanarak ortaya çıkar. Bu sebeple diğer ilmi disiplinlerden farklı olarak onu mükemmel bir şekilde yaşayan örnek ve rehber bir insana ihtiyaç vardır.

Yüce Allah, peygamber olarak seçtiği kuluna eşsiz bir karakter, tabiat, mizaç bahşetmiş, onu bütün insanlar için örnek ve rehber seçtiğini Kur'an-ı Kerim'de beyan etmiştir.¹⁰ Hz. Peygamber de gerek ortaya koyduğu evrensel değerlerle gerekse bu değerleri bizzat özümsemiş olarak sergilediği yaşam biçimi ile Müslümanlar hatta bütün insanlar için en güzel örnek olmuştur. Esasen Hz. Peygamber sadece bu değerleri ortaya koymakla kalmamış, sergilediği tutum ve davranışlarla ashabına karakter eğitimi de gerçekleştirmiştir.

Son asrın eğitim çalışmaları hakkında söz sahibi olan araştırmacılara göre, karakter eğitimi, esasen kişiye güzel ahlak kazandırmaya yönelik bir eylemdir. Hatta bir kısım eğitimciler karakter eğitimi, eğitimin temel gayesi olarak kabul etmiştir. Bunlardan biri ünlü filozof İmmanuel Kant'tır. Ona göre ahlak eğitiminin en temel hedefi, karakteri meydana getirmektir. Karakterin oluşması ise ahlak eğitimi aracılığıyla gerçekleşebilir.¹¹

Nitekim 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'da yaşayan ve eğitim kuramcısı olan Johann Friedrich Herbart'a göre de terbiyenin gayesi, ahlakî karakterdir ve terbiye ile öğretim tamamen ahlakî karakterin hizmetinde olmalıdır.¹² Hatta Sokrat'ın "Eğitimin amacı, karakterin kuvvetlenmesi olmalıdır." dediği günümüzün pedagoji kaynaklarında aktarılmaktadır.¹³ Yine 20. yüzyılın meşhur bilim insanı Alexis Carrel (ö. 1944) da "Asıl eğitim, karakter eğitimidir." demiştir.¹⁴

Günümüzde yapılan araştırmaların vardığı sonuca göre, modern eğitim sistemleri için örnekleme yöntemi, etkili ve faydalı kabul edilmektedir. Öğrenci, öğrenme odaklı ortamda, öğretmenlerle etkileşime girmekte ve onların her yaptığını ve söylediğini dikkatli biçimde

¹⁰ Ahzâb, 21.

¹¹ Ahmet Yayla, "Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 2005, s. 79.

¹² Georg Kerschensteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev: H. Fikret Kanad, Ankara 1977, s.110.

¹³ Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014, s. 39.

¹⁴ Alexis Carrel, *İnsanlar Uyanın*, çev: Leyla Yazıcıoğlu, İstanbul 1959, s. 77, aktaran, Çamdibi, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, s. 52.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

izlemektedir. Öğretme-öğrenme ortamında yani öğrenme çevresinde öğrenci, dikkatini öğretmene yönlendirmektedir. Bu nedenle öğretmen, davranışlarına çok özen göstermelidir.¹⁵ Özellikle manevî ve ahlakî eğitimin istenilen seviyede gerçekleşmesi için örnekleme veya özdeşleşme yönteminin ilkelerinden faydalanmak oldukça etkili kabul edilmektedir.¹⁶

Tasavvuf düşüncesinde örnekleme veya başkalarını gözlemleyerek onlarla özdeşleşme yönteminde kişiye sadece tutum ve davranış kazandırma değil, aynı zamanda karşılaştığı bir olay karşısında değişik tutum ve davranışların ne gibi sonuçlar doğuracağını da öğretir. Bu şekilde öğrenme insan zihnine yerleşirken davranışlara ve içinde bulunan durum ile bunların doğurabileceği muhtemel sonuçlara göre anlam vermeye başlar.¹⁷

Eğitim ve öğretimde öteden beri kullanılan örnekleme veya özdeşleşme yönteminin belirgin niteliklerinden biri, eğer bir kişi belirli bir vasfı dolayısıyla başkası tarafından özdeşleşiyorsa, onun ikinci bir vasfı da özdeşleştirilen kişi tarafından belki de farkında olmadan taklit edilir olmasıdır. Başka bir ifadeyle bir kişi, kendisini bir vasf bakımından birine benzetiyorsa, onda bulunan başka bir vasfın da kendisinde bulunduğunu zanneder veya öyleymiş gibi davranır. Burada herhangi bir motivasyonel durum söz konusu değildir. Sadece model şahıstaki vasfı, model alan şahsın benlik kavramına yani kendi nefsi hakkındaki düşüncesine uygun olması yeterlidir.¹⁸

Bu yöntemde örneklemede veya özdeşim kurmada kişi; başkası gibi hissetme, düşünme ve davranma yoluyla onun ulaşmak istediği amaçlara ulaştığını veya ulaşacağını sanır. Esasen insan, birisiyle özdeşim kurduğunda yalnız onun gibi hissetmeye değil, onun gibi davranmaya da eğilim gösterir. Aynı şekilde giyinir, konuşur hatta düşünmeye çalışır. Böylece beğenilen kişiyle duygusal bağ kurma, bunu daha da kolaylaştırmaktadır. Zira kişi, model şahsiyetin davranışını taklit etmenin faydalı olduğuna inandığında, model kişiye daha dikkatli yönelir, duygusal olarak daha fazla bağlanır ve tutum ve davranışlarını tekrarlar.¹⁹

Örnekleme veya özdeşleşme yöntemi, bütünün yerine parçalı ve seçicidir. Ortada bir model vardır ve model ile taklit eden şahsın davranışları arasındaki benzerliğin doğuşunda modelin davranışı belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu benzerliğin temelindeki psikolojik olay, esas olarak bir 'görme yoluyla öğrenme'den başka bir şey değildir. Rol modele ait tutum ve davranışlar müşahede edilirken bu davranışları birer uyarıcı olarak taklit eden şahısta idraki tepkiler uyandırır. Bu uyarıcı ve tepkiler merkezi sinir sisteminde birleştirilir ve bütünleştirilir. Daha sonra çevrede uygun durumlar ortaya çıktığı zaman, genelde aynı tip uyarıcılarla karşılaşıldığında, taklitçinin ilk müşahede sırasında zihninde kodladığı eski müşahede unsurları, eski imajı harekete geçirir. Zihinde yeniden canlanan bu imaj, taklit edilecek tepkilerin yapılması için bir rehber rolü oynamaya başlar.²⁰

Eğitim ve öğretimde uygulanan örnekleme veya özdeşleşme yöntemi, özellikle ergenlik döneminde çok daha önem arz etmektedir. Tasavvuf geleneğinde seyr ü sülûk denilen manevî ve ahlakî eğitimin ergenlere yönelik olması, bu yöntemin tasavvufta karakter eğitimindeki önemini artırdığı söylenebilir.

Tasavvuf düşüncesinde karakter eğitimi sürecinde örnek alınan veya özdeşleştirilen mürid; örnek alınan, rol model kabul edilen, şahsiyeti transfer edilen canlı bir modeldir. Tasavvuf düşüncesinde kullanılan "fena fi'ş-şeyh" tabiri, esasen eğitimdeki özdeşleşmeyi en iyi ifade eden bir tabirdir. Tasavvuf düşüncesinde mürid, pek çok hususta kemal seviyesine ulaşmış müridinin söz, tutum ve davranışlarını örnek alır ve onun gibi yaşayarak manevî ve ahlakî hayatını güzelleştirmeye çalışır. Yani müridini model alarak onun şahsiyetinde fena bularak benlik, şahsiyet ve karakterini olgunlaştırmaya gayret eder. Aynı şekilde mürid, fenayı müridinde yaşadıktan sonra bu defa Hz. Peygamber'in şahsında onun ahlakını özümser ve aşk seviyesinde bağlanır. Buna da "fena fi'r-rasûl"

¹⁵ Kıymet Selvi, "Öğretme-Öğrenme Süreci ile İlgili Temel Kavramlar", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Kıymet Selvi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012, s. 10.

¹⁶ Mustafa Ergün – Ali Özdağ, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul 1997, s. 16.

¹⁷ Nurettin Fidan, *Okulda Öğrenme ve Öğretme (Kavramlar, İlkeler, Yöntemler)*, Alkım Yayınları, İstanbul 1985, s. 60.

¹⁸ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993, s. 47; Şakir Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016, s. 138.

¹⁹ Gözütok, *Süfi Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012, s. 146; Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, s. 138.

²⁰ Güngör, *Değerler Psikolojisi*, s. 44; Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, s. 139.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

denir. Bundan sonra salik, kendi sıfat ve vasıflarını terk ederek Cenab-ı Allah'ın sıfatlarıyla bezenmeye çalışır ki buna da “fena fillah” denir.²¹ Böylece salik, öncelikle şeyhinin sonra da Hz. Peygamber'in söz, tutum ve davranışlarını model alarak onlarla özdeşleşir ve karakterini iyi, güzel ve olumlu bir şekilde oluşturmaya çalışır. Bunları yaparken de nihâî hedefi olan Allah Teâlâ'ya muhabbet, aşk, rıza ile vuslata gayret eder.²²

Tasavvufta karakter eğitimi için kullanılan örnekleme veya özdeşleşme yöntemini ifade eden bir başka terim de rabıttır. Tasavvuf geleneğinde mürid, mürşidi ile ayrı kaldığı durumlarda onun suretini göz önünde bulundurarak özdeşleşmeye çalışır. Böylece mürid, rol model kabul ettiği şahısla duygusal ve zihinsel beraberliğini sürdürerek onun tutum ve davranışlarını sürekli bir şekilde kendisiyle özdeşleştirerek iyi ve güzel halini korumaya çalışır. Kişinin sevdiği veya söz, tutum ve davranışlarını beğendiği biriyle zihinsel ve duygusal bir beraberlik, insanın iyi ve güzel karakter özelliklerini koruyup sürdürmesi açısından önemli ve etkili bir yöntemdir. Tasavvufta karakter eğitimi sürecinde bütün bunların yapılması sırasında kişi, kendisiyle aynileşmek istediği model vasıtasıyla iyi, güzel ve olumlu bir karakter kazanır.²³

Eğitim tarihi araştırmalarında toplumları değiştirme ve iyiye yönlendirme konusunda ortaya çıkan problemlerden birinin rol model veya ideal örnek bulma meselesi olduğu anlaşılmaktadır.²⁴ İslam dünyasında bütün Müslümanlar için yegâne örnek ve model şahsiyet, Hz. Peygamber'dir. Sûfilere göre mürşid, Hz. Peygamber'in bir prototipidir. Onlara göre şeyhin ibadeti, konuşması ve diğer tutum ve davranışlarının hepsi Hz. Peygamber'e benzemek istemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şeyhe yapılan bağlılık, aslında Hz. Peygamber'e yapılmış sayılır.²⁵

Tasavvuf tarihinin ünlü sûfilerinden Kuşeyrî, sağlam bir benlik, kişilik ve karakter sahibi bireyde bulunması gereken temel özelliklerin ilk rol model şahsiyetlerde bulunduğu dikkat çekmiştir. Ona göre mürşid-i kâmil, güzel hasletlerle iç ve dış dünyasını güzelleştiren kişidir. Mürid, bu tür hasletleri model alarak kendini yetiştirir.²⁶ Yine aziz Neseffî'ye göre, kâmil insanda bulunması gereken söz, amel (davranış), ahlak ve bilgi,²⁷ gibi önemli dört temel haslet hem kendi karakterini hem de manevî eğitimini üstlendiği müridin karakter inşası için esas unsurları oluşturur.²⁸

Bu yaklaşım, kişinin karakterinin oluşmaya başladığı hayatının ilk yıllarından itibaren rol model alacağı şahısların kimler ve ne tür niteliklerle donatılmış olmasının önemine dikkat çektiği gibi, o niteliklerin her birinin de karakter eğitimine etkisine de vurgu yapmaktadır. Karakter eğitimi sürecinde güzel ahlakî hasletleri benimseyip özümseyen birey, maddi âlemin aslında hakikat âlemi yanında bir yokluk olduğunu ve gereğinden fazla değer verilmemesi gerektiğini anlar ve hayatını öylece planlayıp yaşar. Bu yaşam tarzı, bahsedildiği gibi davranan kimse ve çevresindekiler için mutluluk ve huzur ortamı sağlamaya yardımcı olur.

Tasavvuf düşüncesine göre, manevî eğitim almak isteyen bir kişinin ehil bir mürşide bağlanması gerekmektedir. Tasavvuf geleneğinde herhangi bir mürşidin rehberliğine bağlanmadan tek başına seyr ü sülûk eğitimini tamamlamak uygun karşılanmamış, hatta bunun mümkün olamayacağı görüşü kabul edilmiştir. Mürşid, tasavvuf yoluna giren kişinin, bu yolda emin şekilde ilerleyebilmesi için kılavuz ve rehber durumundadır. Manevî alanda rehber olan ihtiyaç, aslında neredeyse tüm dinlerde kabul edilmiş bir gerçektir. Zira bütün dinler, her insanda var olan iç âlemin ve ahlakî değerlerin iyi ve doğru bir şekilde eğitilip yönlendirilmesi gerektiğini kabul etmiştir. Nitekim

²¹ Fena kavramı için bkz. Ebu Bekir Muhammed b. İshak el-Kelabazî, *et-Taarruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, Beyrut 1993, s. 182; Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fi İlmi't-Tasavvuf*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1990, s. 160; Ali b. Osman Cüllabî el-Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996, s. 365.

²² Hasan Kamil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 217; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004, s. 210.

²³ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 327; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 507;

²⁴ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1995, s. 212.

²⁵ Ebu Hafis Şihâbüddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdi, *Avârifu'l-Maârif*, Beyrut 1966, s. 528; Mustafa Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017, s. 55 vd.

²⁶ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 359.

²⁷ Azizüddin Neseffî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil*, çev: Mehmet Kanar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990, s. 14.

²⁸ Halil İbrahim Şimşek, “Tasavvufî Düşüncede Kâmil İnsan Karakteri ve İnşası”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu Kitabı*, Ordu 2016, c. II, s. 437.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Yahudilik ve Hristiyanlıkta, mürşide benzer bir mistik liderin olduğu bilinmektedir.²⁹ Bundan dolayı genel olarak şeyhsiz bir tasavvufi hayat düşünülemez. İnsana özgü diğer birçok tecrübe alanlarından daha özel, aşkın, anlaşılması güç bir tecrübe alanı olan ruhsal tecrübede bir kılavuza başvurulması, bu alanda başarıya ulaşılması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Günümüzün modern pedagojisi de bireyin yetişmesinde rehberlere duyulan gereksinimi, yukarıda sūfilerin ifade ettiği gerekçelere benzer şekilde dile getirmektedir. Onlara göre sisteminin en temel unsurlarından biri mürşid konumunda olan öğretmendir. Öğretmenin kişisel nitelikleri, bilgisi, mesleki yeterlikleri, eğitim seviyesi, yetiştiği sosyal çevre, deneyimleri, fikri yapısı, karakteri, kişiliği vs. doğrudan veya dolaylı olarak eğitim öğretim ortamına yansımaktadır. Dolayısıyla öğretmenin karakter ve kişilik yapısı, öğrenciler üzerinde olumlu veya olumsuz anlamda etkileyici bir potansiyele sahiptir. Öğrencilerin derse yönelik tutumu, sınıf içi davranışları, kendilerine ve arkadaşlarına yaklaşımları, ruhsal ve manevî gelişimleri öğretmenden olumlu yönde etkilenecek şekilde gelişme kaydedebileceği gibi olumsuz yönde etkilenecek şekilde zarar da görebilecektir. Öğretmenin olumlu yönleriyle etkilediği bireyler kişisel ahlakını geliştirerek ve akademik başarısını arttırarak geleceğin huzur dolu toplumunun inşasındaki yerini güvenle alırken, öğretmenin olumsuz bir etkisinin izleri kolay silinmeyeceğinden uzun vadede gerek birey gerek toplum açısından sıkıntılı süreçlerin yaşanmasına neden olacaktır. Dolayısıyla öğretmenin karakteri, sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp eğitime de yansımakta, bireyden topluma uzanan bir köprüyü iyi veya kötü bir şekilde inşa etmektedir.³⁰

İslam eğitim anlayışında öğretmenlik bir peygamber mesleği olarak kabul edilmiştir. Hz. Peygamber de Müslümanların ilk öğretmenidir. Onun mescit ve Suffa'da başlattığı eğitim öğretim faaliyetlerinin yanı sıra ahlakî özellikleri ve üslûbu, kendisinden sonraki nesillere örnek oluşturmuştur. Başka bir deyişle Hz. Peygamber, sadece teorik bir eğitim öğretim icra etmemiş, söz, tutum ve davranışları ile içinde bulunduğu toplumda rol model olmuştur. Onun şahsındaki kâmil insan örneği, Müslümanlar için takip edilecek bir yolun metodunu da oluşturmuştur.³¹

İslam Peygamberinin rol modeli, özellikle ahlakî örneği ve tedrisatta izlediği yol, tarih boyunca farklı eğitim kurumlarıyla farklı Müslüman toplumlarda yaşayagelmiştir ki bu eğitim öğretim kurumları cami, medrese ve tekke şeklinde varlığını sürdürmüştür.³² Tekkede ders veren de mürşiddir.

Tasavvuf düşüncesinde karakter eğitiminin bir plan ve program dâhilinde sağlıklı ve faydalı bir şekilde yürütülebilmesi için kâmil bir mürşide ihtiyaç vardır. Mürşid, manevî eğitimin yani karakter eğitiminin yürütüldüğü dergâhta, İslam kültür geleneğinde kurumsallaşmış medreselerdeki müderris konumundadır. Tasavvuf geleneğinde, insanın ihtiyaç duyduğu her türlü eğitim ve öğretim için bir öğreticiye ihtiyaç hissedildiği gibi, manevî ve ahlakî ilimler için de bir rehberlere ihtiyaç duyulmuştur ki bu, mürşiddir.³³ Ancak fonksiyonları itibarıyla mürşid ile müderris arasında bazı farklılıklar vardır. Çünkü müderris genel olarak daha çok ders takrir eder, mürşid ise kendisine intisap eden saliklere istidat ve kabiliyetlerine göre manevî olgunluğa erdirmeye ve sağlam bir karakter kazandırmaya üzere rehberlik ve önderlik eder. Saliklerin yararına olan tutum ve davranışları, karakter özelliği haline getirmeye yardımcı olur. Zararlı olan maddi ve manevî her türlü olumsuzluklardan uzak tutmaya çalışır. En önemlisi, saliklerin kalplerine Allah aşkı yerleştirerek tüm varlıklara sevgi, güven ve içtenlikle yaklaşmalarına yardımcı olur. Müderrisin eğitimi daha çok nazari ve kavli, mürşidinki ise

²⁹ Bkz. Cavit Sunar, *Mistisizm Nedir?*, Kılıç Kitabevi, İstanbul 1979, s. 29; Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, sad: Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992.

³⁰ Feride Ersoy, "İslam Eğitim Klasiklerinde Öğretmen", *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, Isparta 2016, s. 251.

³¹ Abdulfettah Ebu Guddu, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, Yasin Yayınları, İstanbul 2009, s. 207; Hıfzırahman Raşid Öymen, "İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1963, Cilt: XI, s. 61; Ersoy, "İslam Eğitim Klasiklerinde Öğretmen", s. 252.

³² Mustafa Kara, "Tasavvuf İlminin Tekke Dışında Eğitim ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Cilt: 5, Bursa 1993, s. 3.

³³ İsmail Rusuhî Ankaravî, *Minhacü'l-Fukarâ*, İstanbul 1286, s. 32; Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, s. 91; Mahir İz, *Tasavvuf*, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000, s. 162; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 116.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ameli ve tatbiki'dir.³⁴ Dolayısıyla tasavvufta uygulanan eğitimin daha çok rol model yöntemi üzerine bina edildiği söylenebilir.

Sühreverdî, manevî eğitim sırasında kendisine bağlanan talebelerine faydalı olabilmesi için bir müşidde bulunması gereken vasıfları genel olarak şöyle ifade etmiştir: “Kitap ve sünnetin emirlerine vakıf olacak kadar temel dini bilgileri bilmeli, müntesiplerinin meselelerini çözebilecek bir kalp derinliğine sahip olmalı, kemal sıfatlarıyla donanmış, dünya ve makam sevgisinden geçmiş, riyâzet ve mücâhede ile nefsinin arındırılmış, nafîle ibadet ve zikirle ruhunu yüceltmış, Peygamberimizin ahlakına sahip ve silsile yolu ile icazetli biri olmalıdır.”³⁵ Böyle bir müşidin verdiği eğitim, aynı zamanda rol model yöntemi olduğu aşikârdır.

Dikkat edilirse müşide ait bu vasıflar, manevî eğitim olarak kabul edilen karakter eğitimi icra edecek olgun ve yetkin bir rehberde bulunması gereken niteliklerdir. Uygulamaya yönelik bir eğitim yürütecek birinin karşısındaki insanlara rol model olduğunu ve iyi ve güzel karakter nitelikleri için bunların örnek alınacağını dikkate alması gerekir. Zira sağlıklı bir karakter eğitimi için öğretimden ziyade eğitimin önemli olduğu bir gerçektir. Eğitilen birey, üstün ve güzel vasıflı rol modellerden etkilenir, onların karakter ve kişilik özelliklerini örnek alarak kendi tutum ve davranışlarını ona göre yönlendirir. Bu da karakter eğitiminin uygulamak istediği bir metottur.

Tasavvuf düşüncesinde karakter eğitiminin önemli unsurlarından biri olan müşidin rol model yöntemiyle talebelerine etkisi, ilk dönem sufileri tarafından önemle vurgulanmıştır. Onlara göre salık, müşidin güçlü iradesinin etkisine girdiğinde onun edebinden etkilenir ve huylarını ona göre iyileştirmeye çalışır. Bir mumdan yakılan başka bir mum gibi, müşidin karakterinden salikin karakterine hal sirayet eder. Müşidin güzel ve etkili tutum ve davranışları salike yansır. Müşidin sözleri müridin gönlüne telkin eder. Tesirli sözler onun iç dünyasında manevî bir aşî etkisi yapar. Müşidin hikmetli sözleri ve güzel halleri, salikte bir duygu alış-veriş haline dönüşür. Böylece müşidin kişilik ve karakter özellikleri salike geçer. Bunun olabilmesi için salikin müşidinin huzurunda ve sohbetine devam etmesiyle daha fazla ve daha kolay olur.³⁶

Yukarıda ifade edildiği gibi karakter eğitimi için her insanın mutlaka bir rehber veya rol modele ihtiyacı vardır. Tasavvuf düşüncesinde de bu durum ittifakla kabul görmüştür. Manevî hayatını güzelleştirmek veya tutum ve davranışlarını güzel ahlakla süslemek isteyen bir salık, öncelikle kendisine uygun bir müşid-i kâmil bulmalıdır. Zira benliğini, kişiliğini ve karakterini doğru ve güzel bir şekilde inşa etmek isteyen birinin bu yolda rehbersiz yürümesi, tasavvuf erbabı tarafından doğru görülmemiştir.³⁷

Günümüz psikolog ve sosyologları da kişinin sağlam bir karakter için edindiği rol modelden daha fazla yarar sağlamak amacıyla bağlılık ve itaatinin varoluş açısından önemli bir gösterge olduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim varoluş felsefesi üzerine çalışmaları bulunan Gabriel Marcel (ö. 1973), bağlılık ve itaat konusunda, “İnsanın fiilleri içerisinde öyle bir tanesi vardır ki, ‘varoluş’ onda kendi hürriyet ve aşkınlığını hisseder. Bu da söz vererek bağlanma ve akdine sadakat şeklinde tezahür eder.”³⁸ demektedir. Bu da bireyin hem eğitim hem de öğretim sürecinde kendisinden pek çok konuda yararlanabileceği şahsiyeti ve karakteri sağlam birine ihtiyaç duyduğunu, onu rol model almasının önemini göstermektedir.

Tasavvuf tarihinin önemli şahsiyetlerinden Sülemî, Kuşeyrî, Hucvirî, Mevlâna gibi sûfler, müşid-i kâmil, mürid için hekime benzetmişlerdir. Onlara göre müridin yakalandığı manevî veya ahlakî hastalıktan kendi başına kurtulması mümkün değildir. Mutlak surette ehil bir hekime başvurması gerekir. Zira hem hastalığın teşhisini hem de tedavisini hekim olmadan bilmek

³⁴ Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz: Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980, s. 87; Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 184; İrfan Gündüz, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984, 237; Halim Gül, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Müşid Anlayışı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013, s. 227.

³⁵ Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn (Mürîtlîğîn Temel Öğretileri)*, çev: Mehmet Emin Fidan, Hâcegân Yayınları, İstanbul 2000, s. 57.

³⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, s. 123.

³⁷ Kuşeyrî, *Risâle*, s. 380; Sühreverdî, *Avârif*, s. 123; Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukârâ*, s. 32.

³⁸ Kenan Gürsoy, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 51.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

imkânsızdır.³⁹ Bu nedenle genel olarak sûfler, müridleri gönül doktorları olarak kabul etmişlerdir. Müridin doktorunun tavsiyelerini dikkate almasını ve onu model olarak tutum ve davranışlarını onun yönlendirmelerine göre düzenlemesini önermişlerdir.

Tasavvuf büyüklerinden Sühreverdî, müridin karakter eğitimi sayılan seyr ü sülûk sürecinde basit tutum ve davranışlarının müridin rol model alınması suretiyle etkilenip nasıl şekil aldığını şöyle değerlendirmektedir: “Mürid, öncelikle iç âlemini manevî açıdan eğitebilecek, ruhunu ve kalbini tasfiye, nefsinin tezkiye edebileceği bir mürid-i kâmil bulmalı ve onun eğitim sistemine içtenlikle teslim olmalıdır. Yani onu model almalıdır. Ondan sonra müridin rehberliğinde kendisine gösterilen yolda dikkatlice devam etmelidir. Eğitim sırasında müridin nefsi yavaş yavaş kötülüklerden temizlenme yoluna girince müridin söz, tutum ve davranışları olumlu yönde değişir ve nihayet kalbine sirayet ederek ayna gibi parlamaya başlar. Orada Yüce Allah’ın ilahî azametinin nurları akseder ve ilahî güzellikler görünür hale gelir, basireti açılır. Bunları yaşayan mürid, etrafında gördüğü her şeyde Allah’ın bir güzelliğinin tecelli ettiğini anlar. Böylece mürid, her şeyde gördüğü ve hissettiği Rabbini daha çok sever ve O’na yönelir. Her tutum ve davranışının Cenab-ı Hakk tarafından gözetilip bilindiğinin bilincine varır. Bu bilinç hali öyle bir noktaya gelir ki, tüm varlıklara karşı iyi ve güzel davranmaya gayret eder. Nihayet müridin bu hali, Allah’ı tanıma ve O’nun marifetine ulaşarak neticelenir.”⁴⁰

Hakîm et-Tirmizî (ö. 285/898), rol model alınana kâmil bir müridin manevî halinin mürid üzerindeki etkisine dikkat çekerek, “Mürid-i kâmilin üzerinde ilahî bir heybet ve bakana Allah Teâlâ’yı hatırlatacak zahiri bir görüntü olduğunu, bu durumun onların nur ve azamet-i ilahî ile dolu kalplerinden kaynaklandığını, onlara bakanın bu nur ve heybetten etkilenip Allah’a yöneldiğini” belirtmektedir.⁴¹ Buna göre rol model yöntemi sayesinde mürid, müridin hem manevî hayatının güzelleşmesinde hem de karakter özelliklerinin olumlu yönde değişmesinde etkili olan bir unsurdur.

SONUÇ

Tasavvufun temel hedefi, insanın fitratında var olan ruhî ve bedenî yetenekleri Yüce Allah’ın murad ettiği üzere geliştirmek ve dengeli bir şekilde tutum ve davranışlar haline getirmeyi sağlamaktır. Bunun için tasavvuf, belli bir plan ve program dâhilinde uygulamalı manevî bir eğitimi öngörmüştür. Adını seyr ü sülûk olarak belirlediği bu eğitimi gerçekleştirmek için de bir rehber/mürşide ihtiyaç olduğunu kabul etmiştir.

Tasavvuf ehline göre Yüce Allah, insanların dış dünyaları gibi iç dünyalarını da güzelleştirmek üzere onlara rol model alabilecekleri peygamberler göndermiştir. Son peygamber Hz. Muhammed efendimiz bu konuda zirve bir şahsiyet olmuştur. Ortaya koyduğu yüksek ahlakî vasıflarla bütün insanlara evrensel anlamda örneklik teşkil etmiştir. Onlara göre bizler de Hz. Peygamberimizin modelliğinde doğuştan taşıdığımız nefsimizin kötü istek ve arzularını dizginleyebilir, kalbimizi ve ruhumuzu kötülüklerden arındırarak saflaştırabiliriz. Ancak bunun için daha önce bu konuları tecrübe etmiş, tutum ve davranışlarında kemale ermiş müridlerden yararlanmak gerekir. Zira sufilere göre mürid, Hz. Peygamber’in bir prototipidir. Onlara göre şeyhin ibadeti, ahlakı, konuşması ve diğer tutum ve davranışlarının hepsi Hz. Peygamber’e benzemek istemesinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla şeyhe yapılan bağlılık, aslında Hz. Peygamber’e yapılmış sayılır. Buna göre mürid-i kâmil olmuş kişileri rol model almak, kişiye güzel ahlak kazandırdığı gibi onu kötülüklerden korunmanın da yollarını ve eğitimini öğretir.

Günümüzün modern eğitim sistemlerinin yaptığı çalışmalarda rol model veya örnekleme yönteminin bireyi yetiştirmede oldukça etkili ve faydalı olduğu kabul edilmiştir. Özellikle manevî ve ahlakî eğitimin istenilen seviyede gerçekleşebilmesi için örnekleme veya özdeşleşme yönteminin ilkelerinden faydalanmanın kaçınılmaz bir gerçek olduğu vurgulanmıştır.

³⁹ Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî, *Tis’atü’l-Kütüb li Ebî Abdirrahmân es-Sülemî (Kitabu Sülûki’l-Ârifin)*, neşr: (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî’nin Risâleleri) Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981, s. 7; Kuşeyrî, *Risâle*, s. 380; Hucvirî, *Keşfu’l-Mahcûb*, s. 136; Mevlâna Celaleddin Rumî, *Mesnevî*, trc: Veled İzbudak, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1968, c. I, s. 258.

⁴⁰ Sühreverdî, *Avârifü’l-Maârif*, s. 103. Ayrıca Mevlâna’nın peygamberleri ruh doktoruna benzetme yorumları için bkz. Halim Gül, *Mesnevî’de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014, 287.

⁴¹ Ebu Abdillah Muhammed Hakîm et-Tirmizî, *Nevâdirü’l-Usûl fî Ma’rifeti Ehâdîsi’r-Rasûl*, Beyrut 1992, c. I, s. 303.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Tasavvuf düşüncesinde örnekleme veya başkalarını gözlemleyerek onlarla özdeşleşip rol model alma yönteminde kişi pek çok kazanım elde eder. Mesela bu yöntem kişiye karşısındaki kâmil insanın iyi, güzel, olumlu, doğru vs gibi huy ve davranışlarının yansımaları sağlar. İç âlemindeki kötü duygu ve düşünceleri kontrol etmeyi ve onlardan nasıl kurtulacağını sağlayan önemli ve etkili yöntemler kazandırır. Bununla beraber karşılaştığı bir olay veya olgu karşısında değişik tutum ve davranışların ne gibi sonuçlar doğuracağını da öğretir. Bu şekilde rol model yöntemiyle etkileşim sonucu yapılan eğitim ve öğretim sayesinde kişinin zihnine iyi ve güzel temel ilkeler yerleşir. Bu ilkelerden hareket ederek kendi tutum ve davranışlarını olumlu yönde düzenler ve bunları karakter özelliği olarak kendine mal eder. İşte bu durum, tasavvufun kişiye kazandırmak istediği karakterin inşası demektir.

Kişinin sevdiği veya söz, tutum ve davranışlarını beğendiği biriyle zihinsel ve duygusal bir beraberlik yaşaması, insanın iyi ve güzel karakter özelliklerini inşa etmesi, onları koruyup sürdürmesi açısından önemli ve etkili bir yöntemdir. Tasavvufta karakter eğitimi sürecinde bütün bunların yapılması sırasında kişi, kendisiyle aynileşmek istediği model vasıtasıyla iyi, güzel ve olumlu bir karakter kazanır. Başka bir ifadeyle karakterini iyi ve güzel özelliklerle inşa eder.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Beyrut 1991.
- Altunkaya, Mustafa, *Sûfî Hareketi Tarihi*, Çıra Akademi Yayınları, İstanbul 2017.
- Ankaravî, İsmail Rusuhî, *Minhacu'l-Fukarâ*, İstanbul 1286.
- Aynî, Mehmed Ali, *Tasavvuf Tarihi*, sad: Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1992.
- Azizüddin Neseî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil*, çev: Mehmet Ka-nar, Dergâh Yayınları, İstanbul 1990.
- Carrel, Alexis, *İnsanlar Uyanın*, çev: Leyla Yazıcıoğlu, İstanbul 1959.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yayınları, İstanbul 2004.
- Çamdibi, Mahmut, “Din Eğitiminde Yetişkinler ve Şahsiyet Terbiyesi”, *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2006.
- Çamdibi, Mahmut, “Gazalî'nin Şahsiyet Terbiyesi, Eğitim ve Din Eğitimi”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 3-4, 2000.
- Çamdibi, Mahmut, *Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.
- Ebu Gudde, Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, Yasin Yayınları, İstanbul 2009.
- Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.
- Ergün, Mustafa – Özdaş, Ali, *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, İstanbul 1997.
- Ersoy, Feride, “İslam Eğitim Klasiklerinde Öğretmen”, *V. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi - Bildiriler Kitabı II*, Isparta 2016.
- Fidan, Nurettin, *Okulda Öğrenme ve Öğretme (Kavramlar, İlkeler, Yöntemler)*, Alkım Yayınları, İstanbul 1985.
- Gözütok, Şakir, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, Ensar Yayınları, İstanbul 2016.
- Gözütok, Şakir, *Sûfî Pedagojisi Tasavvufta Şahsiyet Eğitimi*, Nesil Yayınları, İstanbul 2012.
- Gül, Halim, “Nakşî-Halidî Şeyhi Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî'nin Şeyh/Mürşid Anlayışı”, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüşhanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Gümüşhane 2013.
- Gül, Halim, *Mesnevî'de Tasavvufî Tefsir*, İnsan Yayınları, İstanbul 2014.
- Gündüz, İrfan, *Gümüşhanevî Ahmed Ziyaüddin Hayatı Eserleri Tarikat Anlayışı ve Halidiyye Tarikatı*, Seha Neşriyat, İstanbul 1984.
- Güngör, Erol, *Değerler Psikolojisi*, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam 1993.
- Gürsoy, Kenan, *Ekzistans ve Felsefe Üzerine Görüşler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Hakîm et-Tirmizî, Ebu Abdillâh Muhammed, *Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdisi'r-Rasûl*, Beyrut 1992.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllabî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, çev: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1996.
- İz, Mahir, *Tasavvuf*, haz: M. Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2000.
- Kanad, Halil Fikret, *Pedagoji Tarihi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1948.
- Kara, İhsan, "Din Eğitimi, Din Hizmetleri ve Tasavvuf", *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 42, Sayı: 2, Nisan-Mayıs-Haziran 2006.
- Kara, Mustafa, "Tasavvuf İlminin Tekke Dışında Eğitim ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Cilt: 5, Bursa 1993.
- Kelabazî, Ebu Bekir Muhammed b. İshak, *et-Taarruf li Mezheb-i Ehli't-Tasavvuf*, Beyrut 1993.
- Kerschensteiner, Georg, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev: H. Fikret Kanad, Ankara 1977.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kasım Abdülkerim b. Hevâzin, *er-Risaletü'l-Kuşeyriyye fî İlmi't-Tasavvuf*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut 1990.
- Malik b. Enes, *el-Muvatta*, Beyrut 1997.
- Mevlâna Celaleddin Rumî, *Mesnevî*, trc: Veled İzbudak, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1968.
- Necmüddin Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, haz: Mustafa Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul 1980.
- Öymen, Hıfzırrahman Raşid, "İslâmiyette Öğretim ve Eğitim Hareketleri I", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1963.
- Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimi Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yayınları, Konya 1995.
- Selvi, Kıymet, "Öğretme-Öğrenme Süreci ile İlgili Temel Kavramlar", *Öğretim İlke ve Yöntemleri*, Editör: Kıymet Selvi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2012.
- Sunar, Cavit, *Mistisizm Nedir?*, Kılıç Kitabevi, İstanbul 1979.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer b. Muhammed, *Avârifü'l-Maârif*, Beyrut 1966.
- Sühreverdî, Ebu Hafs Şihâbuddin Ömer b. Muhammed, *İrşâdü'l-Müridîn (Müritliğin Temel Öğretileri)*, çev: Mehmet Emin Fidan, Hacegân Yayınları, İstanbul 2000.
- Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tis'atü'l-Kütüb li Ebî Abdurrahmân es-Sülemî (Kitabu Sülûki'l-Ârifîn)*, neşr: (Tasavvufun Ana İlkeleri Sülemî'nin Risâleleri) Süleyman Ateş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1981.
- Şimşek, Halil İbrahim, "Tasavvufî Düşüncede Kâmil İnsan Karakteri ve İnşası", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu Kitabı*, Ordu 2016.
- Yayla, Ahmet, "Kant'ın Ahlak Eğitimi Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 38 (1), 2005.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**PAKİSTANDAKİ DİYÛBEND MEDRESESİNİN MODELLİĞİ VE GÜNÜMÜZE
YANSIMALARI**

İsmail Akçay*

Özet:

Diyûbend medreseleri, Hint Alt kıtasında yaşayan Müslümanların tarihinde çok önemli bir eğitim kurumudur. Diyûbend, İngiliz sömürgesine ve eğitim sistemine Müslümanca bir cevap arama çabası sonucunda ortaya çıkmıştır. Bölgedeki Müslümanların yaşama ümitlerini kestikleri bir zaman diliminde kurulup ve onlara yaşama sevinci aşılamasıyla model olmuştur.

Bu eğitim kurumu, eğitim faaliyetleri süresince, hem Arapçayı yaygınlaştırmaya çalışmış, hem din eğitimi yapmış, hem de yerel kültürü korumayı hedeflemiştir. Tasavvufu, eğitim müfredatına mezcedip onu eğitim üzerinden vermesi, onun model yanlarından biridir.

Son yıllarda, batı basınının etkisiyle bölgedeki medreselerin terörle anılması, bu kurumların hak etmediği bir suçlamadır ve gerçeği yansıtmamaktadır. Bu konu yazmak isteyen yazarların ve yorumcuların, batı medyasının söylediklerini tekrarlamak yerine, yerel kaynaklardan bilgi almaları, doğru bir davranıştır.

Summary

Diybend medreses are very important educational institutions in the history of The Muslims in The Indian subcontinent. Diybend emerged as the result of a search for a Muslim response to British colonialism and the education system. Muslims in the region have been set up in a time when they have lost their hopes for life and have been modeled on the love of life to them.

This educational institution, both during training activities, tried to spread the Arabic, both religious education and also aimed to protect the local culture. Mysticism is one of its model sides that is given to education curriculum through education.

In recent years, the influence of the western press has caused terrorists to refer to the masses in the region, an accusation these institutions do not deserve and does not reflect the truth. Instead of repeating what the western media says, authors and commentators who want to write about it should get information from local sources and act correctly.

GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca, dinlerini, dillerini ve her türlü kültürel değerlerini, öğrenmek öğretmek ve kıymet verdikleri değerleri gelecek nesillere aktarmak için, eğitim kurumları oluşturmuşlardır. Bu kurumlardan birisi de, bugün ki Hindistan'ın başkenti Delhiye bağlı Diyûbend kasabasında 1866 da kurulan, Daru'l'ulûm Diyûbend medresesidir. Biz de bu medresenin modelliğinden ve günümüze yansımaların söz etmek istiyoruz.

Onun, batı eğitimine cevap vermek ve bunun bir modelini oluşturmak maksadıyla kurulması, çok eski bir eğitim kurumu olması, geniş bir coğrafyaya hizmet vermesi ve bu coğrafyanın kaderinde payının olması dolayısıyla bu kurumu tercih ettik.

Tercihimizin başka bir sebebi de, Pakistan'daki bu medreseler hakkında, doğru olmayan bazı şüphe uyandırıcı haberlerin çıkmasıdır. Bu hususlara değinilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

Bu tebliğimizde, ilk önce Dâru'l'ulûm Diyûbend öncesi sosyal şartlardan ve kurucularının yetiştiği gelenekten bahsedeceğiz. Daha sonra kuruluş hedef ve gayelerine değineceğiz. Daha sonra model nitelik taşıdığını düşündüğümüz bazı yönlerine işaret edeceğiz. Dâru'l'ulûmun hizmet verdiği ve etkilediği coğrafyayı zikredeceğiz. Dâru'l'ulûmla aynı tarihte kurulan, Aligarla mukayesesini yapacağız. Günümüzdeki yansımalarından söz edeceğiz. Medreselerin sıkıntılarına ve çözüm yollarına işaret edeceğiz.

Bölgedeki medrese geleneği çok eskilere dayanmaktadır. Bölgede Daru'l'ulûm adıyla kurulmuş olan medreselerin ilki, 1693 de Leknev'de kurulan Dâru'l'ulûm-i Firengi Mahaldır. Kurucusu Molla Nizâmuddîn (ö.1748) tarafından hazırlanan müfredat program, *ders-i nizâmi* adıyla meşhur olmuş¹ ve günümüzde de aynı ifade kullanılmaya devam etmektedir.

---

*Öğr. Gör. KSÜ İlahiyat Fakültesi Arap Dili Ve Belagati Anabilim Dalı, iakcay@ksu.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Kuruluş Öncesi Şartlar Ve Kurucularının Yetiştirdiği Gelenek

Dâru'l-ülûm Diyûbend, 1703-1762 yılları arasında yaşamış olan Şah Veliyyullâh Eddehlevî'nin düşünce okulunda yetişmiş öğrencileri tarafından, 30 Mayıs 1866 yılında, Delhiye 147 km uzaklıktaki Diyûbend kasabasının Çatta camisinde kurulmuştur.

Şah Veyiyyullâh Eddehlevî (1703-1762), Moğolların yıkılışını görmüş, halkın ahlaki çöküşüne ve idarecilerin iktisadi yollarla halkı nasıl sömürdüğüne şahit olmuştur. Bu sıkıntıların çözümü için, kıymete haiz çareler düşünen Şah Veliyyullâh Ed-dihlevî (1703-1762), bunun, sağlam bir inancın kaynağı olan Kur'ana başvurularak çözüleceğine inanıyordu. Bu sebeple, Kur'anın, ikna edici, entelektüel tarzda tefsire ihtiyaç olduğunu söylüyordu.² O, toplumu bidatlardan ve fesatlardan kurtarmayı gaye edinmişti.

Onun, dini düşüncelerinin yanında, siyasi ve ekonomik düşünceleri de devrimsel nitelikteydi. O, toplumun zengin idareciler ve fakir tebedan oluştuğunu gözlemledi. Ona göre, idareci sınıfın zenginliği ve tebedanın fakirliği bir dengesizlik yaratmıştır. Bu da toplumun ahlaki yapısını bozmuş ve insanlık dışı bir hayat sürmeye mecbur etmiştir. Ona göre, ekonomik adaletin tesis edilmesi için ahlaki çöküntüden kurtulmak gerekiyordu.³

Şah Veyiyyullâh (1703-1762)' a göre toplumdaki çöküntünün iki sebebi vardır. Biri, âlimler ve şairler gibi ileri gelen tabakanın devlete bağımlı olması. Ona göre bu tür insanlar, taşıdıkları ağır sorumluluklarını rahatça yerine getire bilmeleri için, iktisaden özgür olmaları gerekir. Diğeri ise, köylü, esnaf ve tüccara ağır vergilerin yüklenmesi ve hizmetlilerin gerektiğinden fazla çalıştırılması buhranlara sebep olmuştur.⁴

O, bu düşüncelerini yaymak için, bir medrese kurar. Eğitim gören insanları entelektüel ortama çekmek için bir takım kitaplar yazar. Kur'an'ın Arapça dışında bir dilde okumanın bid'at sayıldığı bir toplumda, o günkü şartlarda tehlikeli görülebilecek bir adım atarak, Kur'anı Kerimi Farsçaya tercüme eder.

Şah Veyiyyullâh (1703-1762) ölünce oğlu Şah Abdulaziz (1746-1824) medresenin başına geçer. O da Kur'anı merkeze alarak, babasının eğitim ve düşünce geleneğini sürdürür. O da, Kur'an ve sünnete yapılandırılmak istenen bit'atlara karşı çok hassastır. O, sadece din eğitimiyle ilgilenmez, Şah Veyiyyullâh'ın politik-ekonomik disiplinlerini de öğretir.

1803 yılına geldiğinde, Hindistan'ın daru'l-harb olduğunu ilan eden bir fetva yayınlar. Bu fetva, Müslümanlara, ya dost bir ülkeye göç etmelerini, ya da, İngilizlerin baskıcı egemenliğine karşı ordu yetiştirmelerini söylüyordu.⁵

1824 de Şah Abdulaziz ölünce, medresenin idaresini, Şah Veyiyyullâh'ın kız torunu Mevlana Muhammed İshak (1778-1846) ele alır. O da dedesi gibi devrimci ruh taşıyordu. 1831 de Balakût şehrinde Sihlere karşı yapılan ayaklanmada, medresenin hocalarından Seyit Ahmed Şehit (ö.1831) ve Şah İsmail Şehit (1781-1831) hayatlarını kaybedince, Mevlana Muhammed İshak (1778-1846) hareketi iki prensip etrafında yeniden düzenler:

Birincisi Hanefi mezhebini sıkıca takip etmek, ikincisi ise, İstanbul'daki Osmanlı Sultanıyla ittifak halinde olmaktı. Bu iki hususun gerekliliğini anlatmak için bir komisyon kurar. Komisyonun başkanı, Diyûbend medresesinin kurucuları olan Mevlana Kâsım Nanawatavi (1832-1880) ve Reşid Ahmed Gangohi (1825-1905) in hocaları Mevlana Memluk Ali (1789-1851) idi. Mevlana Muhammed İshak (1778-1846) in bu iki prensip etrafında yürüttüğü programı, Veyiyyullâh ed-Dihlevi (1703-1762) nin düşünceleriyle çok uyumluydu.

Böylece, Şah Veyiyyullâh'ın geleneğini ayakta tutan ve onun dini ve siyasi görüşlerinin ruhunu özümsemiş gerçek kişiler, halkla direk ilişki kurarlar.

¹ Azmi Özcan, "Dâru'l-ülûm", *DİA*, XIX, İstanbul, 2003, s. 553-555

² Seyid Abid Huseyin, *Hindistân Muselmânî Âyne-i Âyyân Mîyen*, Maktebe Câmîya, Delhi, 1964, s. 63 nak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education (A Study of Four Pioneer Institutions)*, Commenwealt Publishers, New Delhi, 1989, s. 36

³ Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 36

⁴ Seyid Abid Huseyin, *Hindistân Muselmânî Âyne-i Âyyân Mîyen*, s. 49 nak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 36

⁵ Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 37

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Medresenin Kuruluş İlke Ve Gayeleri

1857 ye gelince, Sipahi ayaklanması kanlı bir şekilde bastırılmış ve bitme noktasına gelmiş bir ülkede, bir tarafta, çok dinli ve kültürlü Hint toplumu, diğer tarafta ise ülkeyi sömürmek için gelen baskın İngiliz eğitim ve kültürü vardır. Bu manzarayı gören Şah Veliyyullahın öğrencileri, Müslümanların dinlerini ve yerel kültürlerini, İngiliz kültürüne karşı korumak ve bu değerlerin devamını sağlamak için, bu kanlı olaydan çıkardıkları derslerden hareketle, bir alternatif model olarak, 1866 da, Çatta camisinde, aşağıdaki gaye ve hedeflerle, Dâru'l'ulûm Diyûbendi kurarlar. Çatta camisinde yapılan törende halka ilan edilen gaye ve hedefler şunlardır:

1. Müslümanlara, Kur'anı, tefsirini, hadisi, kelamı ve bunlarla ilgili beceri ve bilgileri öğretmek, Müslümanlara, İslami bilgiyi elde etme fırsatı sunmak, İslâm'ın yayılmasına hizmet etmek ve Müslümanların sırat-i müstakim üzere yürümelerine rehberlik etmek.

2. Öğrencilerin hayatında İslami disiplini geliştirmek, onlarda, İslami ruh ve canlılığını oluşturmaktır.

3. İslami düşüncüyü, matbuata aktarmak ve farklı konularının tartışılıp yaygınlaştırılmasına hizmet etmek.

4. Hükümetin etkisi altında kalmadan, düşünce ve bilgi özgürlüğünü sağlamaktır.

5. Din eğitimini yaymak için, yurdun çeşitli yerlerinde, Arapça eğitim yapan medreseler açmak ve Dâru'l'ulûmun bunlarla irtibatını sağlamak.

Böylece, Diyûbend medresesi, Şah Veliyyullah ed-Dihlevi'nin Kur'an ve sünneti merkeze alan, bidatlara çok duyarlı bir *ehli sünnet ve'lcemaat* anlayışını ve ona bağlılığı devam ettirme gayesiyle, öğrencileri tarafından kurulmuş olur. *Ehli sünnet ve'lcemaat* kavramı, onlara göre, İslamın aslını korumak, dışarıdan gelen tehlikelere karşı, korunaklı bir sığınak ve onların hareket alanını belirleyen bir sınırdır. Öğrencileri, onun dini, siyasi ve ekonomik düşüncelerini bu kavram çerçevesinde takip ederler.

Dâru'l'ulûmun Model Nitelik Taşıyan Bazı Hedef Ve Uygulamaları

Dâru'l'ulûmun ilk akla gelen özelliği, tek başına, batı biliminin meydan okumalarına karşı bir cevap ve alternatif bir model oluşturma çabasıdır. Bölge Müslümanları, on dokuzuncu yüzyılda, batı kültürüne maruz kalmaları sonucunda, ortaya çıkan tüm zorluklara karşı, eğitimle baş edebileceklerine inandıklarını görüyoruz.

Dâru'l'ulûmun eğitimde hedeflediği temel gayelerden birisi de, insanlara moral vermek, yaşama sevinci aşılacak, dine karşı adanmışlık duygusu kazandırmaktır. Medresedeki eğitim, bu duyguları veriyor ve bunları çoğaltmaya ayakta tutmaya ve onları bu duygularla rehabilite etmeye çalışıyordu. Onların dini görüşleri, dini şuurları ve verdikleri din eğitimi, Müslümanlara, İngiliz işgalinde, aşınmış olan yöresel değerleri kazandırmayı da hedefler. Arzuladıkları bir dünyayı yeniden kurmalarında yardımcı oluyordu. Eğer dinlerini kaybederlerse, yeniden kuracakları dünyayı da kaybedeceklerini düşünüyorlardı.⁶ Bu sebeple Dâru'l'ulûm, umudu bitmiş bir toplumun, umudunu yeniden yeşertmenin modelini ortaya koyar.

Medresenin ilk öğrencisi, daha sonraları Şeyhu'l Hind lakabını alan, Mevlana Mahmud Hasan (1851-1921), medresenin sadece bir şeyler öğrenmek veya öğretmek için kurulmadığını, öğrencilerin kişiliğini de inşa ettiğini söyler. Buradan hareketle, medresenin 1867 deki sipahi ayaklanmasından sonra kurulmasının merkezinde, insanlara bu ayaklanmada kaybettiklerini yeniden kazandırmak olduğunu anladığını söyler.⁷

Mevlana Mahmud Hasan (1851-1921)'in ifadeleri, 1867 ayaklanmasına özel atıf yapması sebebiyle, tepkili görünebilir. Ancak özünde, medresenin canlandırmaya çalıştığı, yerel kültürü, insani ve dini değerleri yok eden, batı kültürünün verdiği zararın boyutlarını açıklar.

⁶ Seyit Mahbûb Rizvi, *Târîhu Dâri'l-'ulûm Diyûbend*, İdâre-i -İhtimâm-i Dâri'l-'ulûm, I, Diyûbend, 1977, s. 39
nak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 38

⁷ Seyit Mahbûb Rizvi, *Târîhu Dâri'l-'ulûm Diyûben*, s. 44 nak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 38

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Dâru'l-ulûm Diyûbend'in kurucuları, 1857 de İngilizlere karşı yapılan ayaklanmaya katılarak, isyanın standardını yükselttiler.⁸ Medresenin ilk kurucu müdürü, Mevlana Kâsım Nanawatavi (1832-1880) nin ve onun vefatından sonra, medresenin başına geçen Reşid Ahmed Gangohi (1825-1905) nin tutuklanmaları buna işaret eder.

Dâru'l-ulûm Diyûbend'in dine ve dinin anlaşılmasına yaklaşımı, Veyiyullâh ed-Dihlevi (1703-1762)'nin düşüncelerinin özüyüdü. Dinle ilgili bütün yorumlar, Kur'an ve sünnet ışığında söylenmişti. Diyûbend ekolünün merkezi düşüncesi ve temel dini yaklaşımı, *ehl-i sünnet ve'l-cemât* kavramının, kapsamlı, makul ve çok yönlü yaklaşımıdır.⁹ Diyûbend ekolü, İngiliz kültürü ve çok çeşitli kültürlerin olduğu Hindistan'da, bu kavramın çerçevesi içerisinde, tüm hurafelere ve yabancı unsurlara karşı durmuş ve dini saf haliyle korumaya çalışmıştır.

Dâru'l-ulûm Diyûbend'in, eğitimdeki hedeflerini gerçekleştirmek için, tasavvufu pratikleştirerek programına mezcetmesi de, onun model niteliklerindedir. Müfredata sindirilmiş olan Tasavvufu, ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış baskın sonrası, ümidini kaybetmiş nesli rehabilite etmede kullandığı bir gerçektir. Medresede iki tasavvuf ekolü vardı. Birisi *Çiştîye Silsilesi*, diğeri *Nakşibendi Silsilesiydi*. *Çiştîye* kolu Şah Abdurrahim Vilayeti'ye (ö. 1717), *Nakşibendi* kolu ise Seyyit Ahmed Birelvi' (1786-1831)'ye bağlıydı.

Hint-Alt kıtasındaki Müslümanlar, Batı Hıristiyan kültürüyle doğrudan muhatap olmuş ve Dâru'l-ulûm vasıtasıyla, on dokuzuncu yüzyıldaki diğer Müslümanlardan önce, ortaya çıkan tüm zorluklarla baş etmeye çalışmışlardır. İslam karşıtı batı kültürüne, duyarlı reaksiyon göstermenin örnekliliğini ve modelliğini ortaya koymuşlardır. Müsteşriklerle ilgili Urduca'da yapılan çalışmaların, Türkçedeki çalışmalardan fazla olması, kanaatimizce bunu gösterir.

Dâru'l-ulûm Diyûbend, bir eğitim kurumu olmasının yanında, bir düşünce ve fikir hareketidir. Onların, her zaman, ülkelerinin ekonomisine ve siyasetine dair görüşleri olmuştur. Bu özelliklerini, takipçisi oldukları Şah Veliyyullâhtan alırlar. Bu hareketin siyasi görüşlerinin özü, İngiliz karşıtlığıdır. Bu öz, İngilizlere karşı verilen bağımsızlık mücadelesinde, zaman zaman gündeme gelmiş ve tarih te onları haklı çıkarmıştır. Mesela 1946 da Pakistan'ın, Hindistan'dan ayrılmasına, Diyûbend hareketi, *Hindistan'daki Müslümanların sayısı azalır ve Hinduların hedefi olurlar* gerekçesiyle, karşı çıkar. 1960 lı ve hatta 70 lı yıllardaki, Müslüman ve Hindular arasındaki çatışmalarda, yıllarca akan kan, bu görüşü haklı çıkarmıştır.

Dâru'l-ulûm Diyûbend kurulduğu günden beri, Orta Asya ve Güney Asya gibi geniş bir coğrafyaya din eğitimi hizmeti vermiş ve bir çekim merkezi haline gelmiştir. Buralardan gelen öğrencilerin yeme, içme ve barınma gibi ihtiyaçları Medrese tarafından karşılanıyordu. Dâru'l-ulûm Diyûbend model alınarak buralarda da, aynı adla medreseler kurulmuştur. Mesela Güney Afrika da bile, Dâru'l-ulûm Diyûbend örnek alınarak, 1971-1987 yılları arasında, Newcastle, Azadville, Johannesburg, Chatswork, Pietersburg ve Cape Town şehirlerinde birer darululum açılmıştır.¹⁰

Dâru'l'Ulûm Diyûbend'in Aligarh'la Karşılaştırılması

Dâru'l-ulûm Diyûbendle aynı tarihlerde, 1857 ayaklanmasından sonra kurulan bir eğitim kurumu da, Sör Seyyid Ahmed Han (ö. 1898)' in öncülüğünü yaptığı, *Muhammedan Angola-Oriental College*, *Aligarh*dır. Her iki kurum da, 1857 deki isyandan sonra kurulmuştur.

1857 deki isyanın bir sebebi de fakirlik olduğu için, isyandan sonra, Diyûbend hareketi halkın yoksullaşmasının sebebi olarak, ahlaki çöküntüyü, idarecilerin haksız yollarla halkı sömürmesini ve ağır vergileri görür. Çareyi, tıpkı hocaları Şah Veliyullah gibi, Kur'an ve sünneti merkeze alan bir eğitim sisteminin uygulanmasında ve ekonomik adaletsizliğin gerçekleşmesinde görür.

Aligarh'ın kurucusu, Sir Seyyit Ahmed Han' a göre ise, Müslümanların fakir düşmesinin sebebi, Moğolların son dönemindeki, ahlaki bozukluk ve memleketin değişen siyasi şartlarıdır. Tüm

⁸ Bazı Türkçe kaynaklar, Müslümanların bu ayaklanmaya katılmadığını belirtse de, Hindistan ve Pakistan'da yapılan bazı çalışmalar, Şah Veliyullahın geleneğinde yetişmiş olan Müslümanların bu ayaklanmaya sıradan bir ayaklanmacı gibi katıldığına inanmanın bile zor olduğunu söylerler. Bak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 39

⁹ Seyit Mahbûb Rizvi, *Târîhu Dâri'l-'ulûm Diyûbend*, s. 25 nak: Seyid Mesrûr Ali Ahtar Haşimi, *Muslim Response To Western Education*, s. 40; Azmi Özcan, "Dârululûm", *DİA*, XIX, İstanbul, 2003, s. 553-555

¹⁰ Azmi Özcan, "Dârululûm", *DİA*, XIX, İstanbul, 2003, s. 553-555

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hastalıkların çaresi ona göre, batı ilminin kazanılmasında ve batı kültürünün gerçek değerinin alınmasında yatar.

Ona göre, İngilizler ve Müslümanlar karşılıklı güvensizlik ve şüphe ortamı oluşturmuşlardır. Bu ortam, birinin diğeri hakkındaki iyi niyetini anlamaya ve takdir etmeye bile engel olmaktadır. Ona göre İngiliz eğitim sistemi uygulanır ve Müslümanlar devlet idaresinden uzaklaşırsa, güven ortamı oluşur ve sıkıntı kalmaz.

Diyûbend başından beri, şarkıyatçı İslamcı bir karaktere sahipti. Eğitimde Arapçaya ve Farsçaya aynı ayrıcalığı verdi. Kurucuları İngiliz karşıtlığı politikanın öncülüğünü yaptılar.

Aligarh'ın eğitim ve memleketin siyasi hayatıyla ilgili görüşleri farklıydı. Aligarh, İngilizcenin imtiyazlı olduğu laik bir eğitim kurumu olarak görülüyordu. Ama her iki eğitim kurumu arasında iki ortak noktanın olduğu söylenebilir:

1- Her iki kurum da, batı eğitimine alternatif model oluşturma iddiasıyla ortaya çıkmıştır.

2- Her iki kurum da, gençleri bilgili ve kültürlü olarak yetiştirmek gibi, bir eğitim anlayışına sahipti. Ama her iki kurumun eğitim ve kültür kavramından anladıkları farklıydı.

Aligarh'ın Diyûbend'den farklı bir yanı vardı. İngiliz eğitim ve kültürünü Müslümanlara empoze etmeye çalıştı. Kendisi, İngilizlerle Müslümanlar arasında bir köprü kabul edip, iki topluluğun arasını kaynaştırmayı ilke edindi. Başından beri, İngilizlerin desteğini sağlayıcı politika takip etti. İngiliz lehtarlığı ve hayranlığı o kadar yayıldı ki, Müslümanların, Balkan savaşlarında Osmanlıya destek vermemelerine ve Hilafet hareketinin¹¹ başarısına engel oldu.

Günümüzdeki Yansımaları

Günümüzde, özellikle de batı basınında, Medreselere dair şüphe uyandırıcı haberler çıkmakta ve makaleler yayınlanmaktadır. Bunların temel özelliği, batılı devletlerin kasıtlı haber ve yorumlarına dayanmasıdır. Bölgede birden fazla masada satranç oynanmaktadır. Hem küresel güçler devrededir. Hem de bölgesel güçler, kendi hedefleri doğrultusunda oyun¹² kurmaya çalışmaktadırlar.

Medreselerin, aşırılığın, öfkenin ve terörün kaynağı olduğuna dair iddia, medyada çok yer alan bir iddiadır. Diyûbend geleneğine bağlı bazı medreselerin olaylara karıştığı doğrudur. Ancak, iki veya üç bin kadar öğrenci bahane edilerek, milyonlarca öğrencinin ortadan kaldırılmak istenmesi, yapılmak istenenin maksatlı olduğunu göstermektedir.

Bu medreselere mensup binlerce insan devletin çeşitli kademelerinde çalışmaktadır. Buralardan mezun olanlardan, imtihanlarda başarılı olanlar, Uluslararası İslam Üniversitesi olmak üzere ülkedeki çeşitli üniversitelerde, lisans ve lisansüstü eğitimlerine devam etmektedirler. Bunların varlığı, bu kurumlarda da, bir güvenlik sorununa sebep olmamıştır.

Diyûbend'in kurucularının yetiştiği gelenekten söz ederken, bu geleneğin 1762 vefat eden Şah Veliyullah' a dayandığı belirtilmişti. İki asırdan daha fazla süren bu geleneğe terörün olmaması, bu medreselerin bünyesinin, böylesi bir hastalığı üretmediğine işaret eder. Bu da kanaatimizce, bu hastalığın bünyeye dışarıdan sokulduğunu açıkça ispat eder. Terörün ve aşırılığın sebebi, batı ülkelerinin bölge ülkelerinde yürüttüğü hegemonya savaşları ve zalim politikalarıdır.

Sık sık gündeme gelen Talibân'ın çıkışından bahsetmek, bu mütevâzi sunumumuzun sınırını aşmaktadır. Ancak kanaatimizce bir hususa dikkat çekmek yerinde olacaktır. Afganistan'ın komşularıyla, bölgeye yerleşmeye çalışan süper güçlerin yıllarca birlikte yürüttüğü hegemonya savaşı Tâlibânı doğurmuştur.¹³ Eğer, Tâlibân'ın çıkışı öncesinde bölgede cereyan eden olayların perde arkasına dikkatle bakılırsa, bu örgütü kimin çıkardığına dair bir fikir sahibi olunabilir.

¹¹ Hindistan'daki Müslümanlar tarafından 1870 ve 1924 yılları arasında oluşturulan ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve Osmanlı Halifesinin kurtarılmasını hedefleyen harektir. Bak: M. Naım Kureşi, *Hindistan Hilafet Hareketi*, D.İ.A, XVIII, s. 109-111

¹² Bu oyun ve oyuncular için bak: Abdulhamit Birışık, "Pakistan'da Medrese ve Terör: Düzmece Sistemler Büyük Problemler", Ocak, 2012 <http://abdulhamitbirtefsirci.blogspot.com.tr>

¹³Turan Kışlakçı, <https://www.timeturk.com/tr/makale>, *Pakistan, Medreseler ve Terörizm*, 05.03.2008

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Medreselerdeki Sıkıntılar Ve Çözümü

Son yıllarda, Medreseler etrafında cereyan eden olaylarda, dış güçlerin müdahalesinin olduğu bir gerçektir. Ancak bunun olması, elbette ki medreselerde bir problemin olmadığı anlamına gelmez. İlk akla gelen eksiklik, kanaatimizce medreselerin, dinini, bugünle birlikte tanıyan, bugünkü olayları dini üzerinden okuyamayan ve bugüne hitap eden insanlar yetiştirememesidir. Bunun sebebi de, kanaatimizce İngilizlerin Hint Alt-Kıtasını işgali sırasındaki baskıları, medreseleri içine kapalı, korunmacı bir reflekse soktu. İngiliz baskısı ve sömürüsü altındaki Müslümanlar, İslama ait eğitim sitemini korumaya odaklandılar. Pozitif ilimler alanı biraz boş bırakıldı. Buna, sömürge baskısı eklenince eğitim kötüleşti.

Çözüm için elbette bir takım çabalar sürdürülmektedir.¹⁴ Ancak biz de yapılmasını değerli bulduğumuz bir iki hususa değinmek isteriz.

Bugün, Pakistandaki medreselerde, kayıtlı olmayanlar hariç, 2 milyona yakın insan eğitim görmektedir. Bunun, Pakistan hükümetine bir maliyeti yoktur. Bu durum hükümet açısından da olumlu bir durumdur. Bu sebeple hükümet, medrese olgusuna karşı, sabırla ve dikkatle hareket etmelidir. Medreselere karşı cephe almamalı, onlara karşı, onları, sahiplenme duygusuyla hareket etmelidir. Onları zayıflatacak veya yok edecek şekilde sorunlarını çözmeye çalışmak gerçekçi değildir.

Pakistan hükümeti, diğer eğitim kurumlarına yaptığı mali destek oranında, Medreselere de bir kaynak ayırmalı. Medreselerin geleneğindeki, “*Medreseler, devletten parasal yardım almamalı*” görüşü, 1762 de vefat eden Şah Veliyullah’a dayanır. İngiliz sömürgesi altındaki hükümetten mali yardım almaması, o dönem için doğru olabilir. Ama bugün, din eğitimi anayasal dayanak altına alan bir devlet vardır. Devletin bu kurumlara yardım yapması anayasal bir görevidir. Bu, medreselerin dışardan parasal yardım aldıkları şeklindeki tartışmaların da önünü kesecektir.

Anayasada, din eğitimiyle ilgili birçok madde vardır. Birisini örnek olarak zikretmek isteriz.

Anayasanın ikinci bölümünde, Temel hakların korunmasına dair 31. Maddenin 1. Fıkrasında “*Pakistan devleti, Müslüman Pakistan halkının, ferdi veya toplumsal olarak, İslâmın temel prensipleri ve nasları çerçevesinde yaşamalarını kolaylaştırıcı eylemler yapar. Bunun sonucunda, Kuran ve sünnetin anlamını, hayatlarının her safhasına tatbik edilmesine yardımcı olmak, devletin asli görevlerindedir.*”

Yapılması gereken diğer bir şeyde, İslamabad’daki Uluslararası İslam Üniversitesi ve ülkedeki medrese dünyasına yakın duran bağımsız ilmi şahsiyetlerin bulunacağı, *Vifakul Medaris-Medreseler Birliği* oluşturulmalıdır. Bu kuruluş, hükümetten bağımsız olmalı, medreselerin programını geliştirmeli ve denetimini yapmalıdır.

Bu kurumun geliştireceği program, mezunlarının ülke içinde ve dışındaki bütün üniversitelerin ilgili bölümlerinde, eğitimlerini devam ettirecek yetkinlikte olmalıdır.

Medreseler ise, istenilen programları uygulamalı ve anayasada zikredilen haklarını hükümetlerden talep etmelidir.

Dâru’l’Ulûm Diyûbend Medresesinde İlk Müfredatında Okutulan Dersler Ve Kaynakları

Dâru’l’ulûm, Arapça ağırlıklı eğitim yapan bir kurum olarak başladı. Bunun yanında Farsçaya da yer verilmekteydi. İlerleyen zamanlarda İngilizceye de yer vermeye başlandı. Medresenin ilk başlangıçtaki yapısı hakkında bilgi vermesi açısından, ilk müfredata konulan dersleri ve okutulan kaynak kitaplarını zikretmeyi uygun bulduk.

1. SARF VE NAHİV: *Munşâ’ib*: Molla Hamza Bedeyûnî, dili Arapçadır. *Sarf-ı Mir*: Mir Seyyid Şerif Curcânî (ö. 816/1413) dili Arapçadır. *Fusûl-i Ekberî*: ‘Ali Ekber Allahabâdî (ö. 1090/1678) dili Farsçadır. *Nahv-ı Mir*: ‘Ali b. Muhammed, dili Arapçadır ve Pakistan medreselerinde hala okutulmaktadır. *Şerh-i Mi’ât Âmil*: Bu kitap, Abdulkâhîr el-Cürcânî’nin meşhur *Mi’ât Âmil* kitabının Farsça şerhidir. Bazıları bu şerhi Mir Seyyid Şerif Curcânî (ö. 816/1413)’ye ait olduğunu söylerler.¹⁵ *Hidâyetun-Nahvi*: Sirâcuddîn Osman Avazi (ö.758/1357) tarafından yazılmıştır. Dili

¹⁴ Sürdürülen çabalar için bak: <http://abdulhamitbirtefsirci.blogspot.com.tr>

“Pakistan’da Medrese ve Terör: Düzmece Sistemler Büyük Problemler”, Ocak, 2012

¹⁵ Tariq Rahman, “The Teaching of Arabic to The Muslims of Sout Asia” *Islamic Studies*, III, sa. 39, 2000, s.399-

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Arapçadır. *Kâfiye*: Ebu ‘Amr Osman b. El-Hâcib (ö. 646/1249) *El-Kâfiyefi’n-Nahvi*, dili Arapçadır. *Şerh-i Câmî*: Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492)’nin meşhur şerhidir. Dili Arapçadır. *İlmu’s-Sığa*: 1859 da İnâyet Ahmed Kâkaurvî (Ö. 1279/1863) tarafından yazılmıştır. Dili Farsçadır.¹⁶ *Şerh-i İbn ‘Akîl*: ‘Abdullah b. Ahmed b. ‘Akîl (ö.769/1368) Dili Arapça. *Mufîdüt’tâlibîn*: Muhammed Hasan Sıddîkî tarafından hazırlanmış 40 sayfalık bir risaledir. İki bölümden oluşur. Birinci bölümde, atasözleri ve nasihat içerikli hikmetli sözler, ikinci bölümde birtakım hikâyeler bulunmaktadır. *Panç Panç Ganc*, sarfla ilgili bir çalışmadır. Sirâcuddîn Osman Avazi (ö. 758/1357) tarafından hazırlanmıştır. Bazıları, bu eserin, Safiuddîn Caunpûrî (ö. 819/1416)’ ye ait olduğunu söylerler. *Mizânu’s-sarfî*: Meşhur eski bir sarf kitabıdır. Yazarı bilinmemektedir. Bazı çalışmalar bu kitabın medresedeki bir komisyon tarafından hazırlandığını, bazıları da, Sirâcuddîn Osman Avazi (ö. 758/1357) tarafından hazırlandığını söyler.¹⁷

2. BELÂĞÂT: *Muhtasaru’l Me‘ânî*: 1355 yılında Sa’dettîn et-Taftazânî tarafından yazıldı. Aynı yazara ait *et-Telhîs* adlı eserin yorumudur. *Mutavval*: 1347 yılında Sa’dettîn et-Taftazânî tarafından yazıldı. Bu da *et-Telhîs* adlı eserin yorumu sayılır. *Telhîsu’l-Miftâh*: Muhammed b. ‘Abdurrahman el-Kazvîni (ö. 790/1338)

3. ARAP EDEBİYATI: *Makâmât’l-Harîrî*: Muhammed el-Harîrî (ö.516/1112)’nin meşhur eseridir. *Dîvânu’l-Mutenebbî*: Ebu’t-Tayyib Ahmed Huseyin el-Mutenebbî (354/965)’nin şiir divanıdır. *Dîvânu’l-Hamâseh*, Ebu Temmâm Habîb (232/846)’in şiirlerini topladığı divanıdır. *Mu‘allakâtu’s-Seb‘ah*, İslam öncesi dönemdeki, yedi ya da on şaire ait seçkin kaside.

4. MANTIK: *Süllemu’l-‘ulûm*: *Süllemu’l-‘ulûm fi’l Mantık*, Muhibullah b. ‘Abduşşekûr el-Bahârî (öl. 1119/1707) ye aittir, Arapçadır. Risale-i Mîr Zâhid: Mevlevî ‘Azim Ali Mîr Zâhid tarafından yazıya geçirilmiştir. Yazarı bilinmemektedir. Molla Celal: *Haşiyetu Mollâ Celâl ‘alâ Şerhi’t-tehzîbi’l- Kubra*, Celâluddîn ed-Devvânî (öl. 907/1502) tarafından yazılmıştır. Dili Arapçadır. İsa Goci: *Metn ‘İsâgocî fi ‘İlmi’l-Mantık*, Esuru’d-dîn ‘Omer el-Ebherî (öl. 700/1301) tarafından Arapça olarak yazılmıştır. Mîrçât: *el- Mîrçât fi ‘ilmi’l-Mantık*, İbn Muhammed Erşat el-‘Omerî el-Hayr Âbâdî (öl. 1243/1828) Mulla Hasan’a ait *Sullemu’l-‘ulûn Şerhi*. Kâdî Mubârek: *Şerhu Sullemi’l-‘ulûmi*, el-Kadî Mubârek (öl. 1162/1749)

5-AKAİD: Neseffî’nin şerhi: *Şerhu’l-‘akâidi’n-neseffiyyeh*, Sa’dud-dîn et-Taftazânî (öl.792/1390) *Celâlî Akaidinin şerhi*: Devvânî Muhammed b. Esad (öl. 907/1502) tarafından yazılan bir eserdir. Musamereh: Öğrencilerin kendi aralarında düzenledikleri tartışma programı.

6- TEFSİR: *Tefsîru’l-Celâleyin*, Celâluddîn el-Mahallî (öl.846/1443)- Celâluddîn es-Suyûtî (öl. 911/1506) *Envâru’t-tenzîl ve Esrâru’t-te’vîl*, Nâsiruddîn el-Beydâvî (öl. 691/1292) *Tefsîru’l-Kur’âni’l-‘Azîm*, İsmail b. ‘Omer b. Kesîr (öl. 774/1373)

7- FIKİH: *Şerhi Vikâyeh*: Kitabın aslı *vikâyetu’r-rivâyeh* dir. Yazarı ‘Ubeydullah el-Mahbûbî (öl. 1274)dir. Kitap, bir Müslümanın günlük uygulamalarını Hanefî mezhebine göre anlatır. Sonra torunu ‘Ubeydullah b. Mes‘ud (öl. 1346), *muhtasaru’l-vikâyeh fi mesâ‘ili’l-hidâdeh* adlı kastedilen şerhi yazar. ‘Ubeydullah el-Mahbûbî (öl. 1274), Birinci Sadru’ş-şeri’ah, ‘Ubeydullah b. Mes‘ud (öl. 1346), İkinci Sadru’ş-şeri’ah olarak bilinir. *El- Kudûrî*: Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından yazılan, Hanefî fikhıyla ilgili *el-Muhtasardır*. Nûru’l-îdâh, Hasan b. ‘Ammâr eş-Şerenbelâlî (ö. 994/1069) tarafından yazılan, *Nûru’l-îdâh ve necâtu’l-ervâh* adlı eserdir. *Kenzu’l-dekâik*, Ebu’l-Berekât en-Neseffî (ö. 710/1310)’nin Hanefî fikhına dair eseridir. Aynı yazara ait *el-Vâfînin* özetidir.

8-HADİS: Mişkâtü’l-mesâbih: Muhammed b. ‘Abdullah el-Hatîb (ö. 742/1342) ait eserdir. Kutubi Sitte’den seçilen ilgili bölümler.

9-TEFSİR USULÜ: Şah Veliyyullah ed-Dehlevî (ö. 1176/1762)’nin tefsir usulüne ait *el-Fevzu’l-kebîr* adlı Farsça eseri.

10- ARAP EDEBİYATI: El-Kâsım b. Ali el-Harîrî (ö. 516/112)’nin *el-Makâmâtı*. Ebu’t-Tayyib Ahmed b. Huseyn el-Mutenebbî (ö. 354/965)’ nin *Dîvânu’l-Hamâseh*’si. İslam öncesi dönemdeki şairlere ait Mu‘allakât. Mevlana Muhammed İ‘zâz ‘Ali’ye ait *Nefhatu’l-‘Arab* adlı Arapça eser.

¹⁶ Tariq Rahman, “The Teaching of Arabic to The Muslims of Sout Asia”, s.399-443

¹⁷ Muhammed Hanîf Gangohî, *Zafer’l-muhassilîn bi Ahvâli’l-musannifîn*, Mir Muhammed Kutub Hânah, Karaçi, 1969, s.324 nak: Tariq Rahman, “The Teaching of Arabic to The Muslims of Sout Asia”, s. 422

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

11-HADİS USÛLÜ: Ahmed b. Hacer el-‘Askalânî (ö. 852/1448)’nin *Huzhetu’ en-Nazar* adlı eseri. Aynı yazara ait *Nuhbetu’l-Fiker fî Mustalahi ehli’l-Eser* adlı eser.

12-SİRET: Risâle-i Sîreh adlı bir eser.

13-FERAİD: Sirâcuddîn b. Tayfûr (ö. 600/1204)’ait *Ferâidu’s-Sirâciyye* adlı eseri.

14- TARİH: İsmail b. Ali b. Yâkûb Ebu’l-Fidâ (ö. 732/1332)’in *el-Muhtasar fî Ahbâri’l Beşer* adlı eseri.

15- MUNÂZARAH

1. ‘Abdurreşîd el-Cûnfûrî (ö. 1083/1672)’nin *er-Reşîdiyye fî ‘Ilmi’l-Munâzarah* adlı eseri.

16- TIP: Burhânu’d-dîn Nefîs b. ‘Avad el-Kirmânî (ö.842/1438) nin *Şerhu’l Esbâbi ve’l-‘Alâmâtî fi’l-emrâd ve Mu’âlecetuhâ* adlı eseri. Bu eser, Necîbuddîn es-Semerkindî (ö. 619/1222) nin *el-Esbâbu ve’l-‘Alâmâtü fi’t-Tıbbı* adlı eserinin şerhidir. Şerefu’d-dîn Muhammed b. ‘Omer el-Cağmînî (ö. 745/1344)’nin *Kânûnca* adlı eseri. ‘Alâuddîn ‘Ali b. Ebu’l-Hazm el-Kureşî (ö. 687/1288)’nin *Kitâbu’l-Mûcezi mine’l-Kânûni* adlı eseri. İbni Sînâ (ö. 428/1037)’nin *el- Kânûn fi’t-Tıb* adlı eserin, sıtmayla ilgili bölümlerinin, *Hummiyât-i Kânûn* başlığı altında verilmesi.

KAYNAKÇA

Özcan, Azmi, “*Dârululûm*”, *DİA*, XIX, İstanbul, 2003, s. 553-555

Huseyin, Seyid Abid, *Hindistân Muselmânî Âyneyi Âyyân Miyen*, Maktebe Câmiya, Delhi, 1964

Haşimi, Seyid Mesrûr Ali Ahtar, *Muslim Response To Western Education (A Study of Four Pioneer Institutions)*, Commenwealt Publishers, New Delhi, 1989

Rizvi, Seyit Mahbûb, *Târihu Dâri’l-‘ulûm Diyûben*, İdâre-i –İhtimâm-i Dâri’l-‘ulûm, I, Diyûben, 1977

Kureşî, M. Naîm, *Hindistan Hilafet Hareketi*, *D.İ.A*, XVIII, s. 109-111

Birişik, Abdulhamit, “Pakistan’da Medrese ve Terör: Düzmece Sistemler Büyük Problemler”, Ocak, 2012 <http://abdulhamitbirtefsirci.blogspot.com.tr>

Kışlakçı, Turan, *Pakistan, Medreseler ve Terörizm*, 05.03.2008 <https://www.timeturk.com/tr/makale>,

Rahman, Tariq “*The Teaching of Arabic to The Muslims of Sout Asia*” *İslamic Studies* , III, sa. 39, İslamabad, 2000, s.399-443

Gangohî, Muhammed Hanîf *Zafer’l-muhassilîn bi Ahvâli’l-musannifîn*, Mir Muhammed Kutub Hânah, Karaçi, 1969

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**‘İYİ SAMİRİYELİ’ ÖRNEĞİ BAĞLAMINDA
AVRUPA’NIN MÜSLÜMAN MÜLTECİLER SORUNUYLA İMTİHANI**

Ali Osman Kurt*

ÖZET

Tebliğimizde çağımızın en önemli sorunlarından birisi olan göç ve mülteci sorununa, Avrupa özelinde Hıristiyan dünyanın yaklaşımı *İyi Samiriyeli* örneği bağlamında ele alınacaktır. İyi Samiriyeli, Luka İncili’nde İsa’nın anlattığı trajik bir hikâyede geçer. İsa, bir soru üzerine yaralı ve yardıma muhtaç bir adamı görmezden gelerek yolunu değiştiren Yahudi bir kohen ve bir Levili ile bu kişinin hayatını kurtaran Samiriyeli bir adamı mukayese eder. Samiriyeli adamı, kim olduğuna bakmaksızın zor durumda olan bir adama yardımcı olmasından dolayı *iyi* olarak nitelendirir ve kendisine soru sonran kişiye “Git, sen de öyle yap” diyerek rol model gösterir.

Burada cevabını arayacağımız belli başlı sorular şunlardır: İncil’deki bu hikâye Hıristiyanlar tarafından ilk dönemden itibaren nasıl anlaşılmiş ve yorumlanmıştır? Metni literal mi yoksa alegorik mi anlamak gerekir? Hikâyenin dört İncil’den yalnızca Luka’da geçmesi ne anlama gelir? Hıristiyanların mülteciler meselesine bakışında *İyi Samiriyeli* örneğinin bir değeri veya etkisi var mıdır? Yoksa Hıristiyanlar mülteciler konusunda, Matta İncili’nde İsa’nın yabancı olduğu için yardım etmekten imtina ettiği *Kenanlı Kadın* olayını mı esas almaktadırlar?

Avrupa Birliği ülkelerinin yüzdelik olarak (% 5) çok az sayıda mülteci kabul ettiği bilinmektedir. Özellikle Avrupa’ya geçmek isteyen mülteciler, resmi olarak kabul edilmedikleri için kaçak yollarla ve hayatlarını tehlikeye atarak göç etmeye çalışmaktadırlar. Genellikle deniz yoluyla ve kötü şartlarda gidilmeye çalışıldığı için de çocuk ve kadınlardan oluşan çoğu mülteci suda boğularak can vermektedir.

İki milyar nüfusa sahip Hıristiyan dünyasının mülteciler konusunda bu denli duyarsız kalmasının sebebi merak konusudur. Bunun sebebi bazı devlet yetkililerinin iddia ettiği gibi mültecilerin gelişyle ülkelerinde terör saldırılarının artabileceği ve ciddi güvenlik sorunu doğuracağı ya da ağır maliyeti olacağı korkusu mu, yoksa mültecilerin Hıristiyan olmamaları mı?

Bunlardan başka tebliğde şu soruların da cevabı aranacaktır: Papa’nın göstermelik de olsa Müslüman üç aileyi seçip Roma’ya götürmesinin arkasında dinî bir sâik var mıdır? Papa’nın bu davranışı, Suriye’de yaşanan insanlık dışı sivil katliamlara sessiz kalan, savaştan kaçanlara da kapılarını sıkıca kapayarak onları açlığa, susuzluğa ve ölüme terk eden Avrupa’ya içten ve dıştan yöneltilen eleştiri ve suçlamalara cevap niteliği mi taşımaktadır? Papa’nın bu tutumu mültecilerin Müslüman oldukları için kabul edilmediği iddiasına bir cevap niteliği mi taşımaktadır?

**“İYİ SAMİRİYELİ” ÖRNEĞİ BAĞLAMINDA
AVRUPA’NIN MÜSLÜMAN MÜLTECİLER SORUNUYLA İMTİHANI**

1. İyi Samiriyeli Hikâyesi

İyi Samiriyeli, Luka İncili’nde (Luka, 10:25-37) İsa’nın bir kutsal yasa uzmanının kendisini sınamak için yönelttiği bir soru üzerine anlattığı hikâyede geçer. Hikâye şöyledir:

Bir Kutsal Yasa uzmanı İsa’yı sınamak amacıyla gelip şöyle dedi: “Öğretmenim, sonsuz yaşamı miras almak için ne yapmalıyım?” İsa ona, “Kutsal Yasa’da ne yazılmıştır?” diye sordu. “Orada ne okursun?” Adam şöyle karşılık verdi: “Tanrının olan Rabbi bütün yüreğinle, bütün canınla, bütün gücünle ve bütün aklınla sev.¹ *Komşunu da kendin gibi sev.*” İsa ona, “Doğru cevap verdin” dedi. “Bunu yap ve yaşayacaksın.” Oysa adam kendini haklı çıkarmak isteyerek İsa’ya, “Peki, *komşum kim?*” dedi.

İsa şöyle cevap verdi: “Adamın biri Kudüs’ten Eriha’ya inerken haydutların eline düşmüş. Onu soyup dövmüşler ve yarı ölü halde bırakıp gitmişler. Bir rastlantı olarak o yoldan bir kâhin (*kohen*) geçiyormuş. Adamı görünce yolun

* Ali Osman Kurt. Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi. e-posta: aliosman.kurt@asbu.edu.tr

¹ Bkz. Tesniye, 6:5.

² Bkz. Levililer, 19:18.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

öbür tarafından geçip gitmiş. Bir *Levili* de o yere varıp adamı görünce aynı şekilde geçip gitmiş. O yoldan geçen bir *Samiriyeli* ise adamın bulunduğu yere gelip onu görünce, yüreği sızlamış. Adamın yanına gitmiş, yaralarının üzerine yağla şarap dökerek onları sarmış. Sonra adamı kendi hayvanına bindirip bir hana götürmüş ve onunla ilgilenmiş. Ertesi gün iki dinar çıkararak hancıya vermiş. ‘Ona iyi bak’ demiş, ‘bundan fazla ne harcarsan, dönüşümde sana öderim.’ “*Sence bu üç kişiden hangisi haydutlar arasına düşen adama komşu gibi davranmış?*” Yasa uzmanı, “*Ona acıyıp yardım eden*” dedi. İsa ona, “*Git, sen de öyle yap*” dedi.

Hıristiyan kutsal kitap yorumcuları İncil’in bu hikâyesini nasıl anlamıştır. İlk dönem Hıristiyan yazarlar İncil’i Yunan felsefesi ve Helenistik kültürün etkisinde ve mecazî olarak yorumladıkları bilinmektedir. Böylece metne literal anlamı dışında sembolik anlamlar da yüklemiştirler. Bu hikâyeyi mecazi yorumlayanlardan birisi Origen’dir. *İyi Samiriyeli* anlatısında geçen her unsura alegorik bir anlam veren Origen, Kudüs’ten Eriha’ya giden adamın *Âdem* olduğunu söylemiştir. Ona göre Kudüs cennet, Eriha ise dünyadır. Yaralar, insanın itaatsizliğidir. Adama saldıran ve onu yaralayan haydutlar dünyadaki düşman güçlerdir. Kohen, Levili ve Samiriyeli bile mecazdır. İlk ikisi *şeriat* ve *peygamberleri*, Samiriyeli ise yaralı adama yardım için gelen İsa’yı temsil etmektedir. Yaralı adamın götürüldüğü han, girmek isteyen herkesi kabul eden *Kilise*’yi ifade eder. Hancıya verilen iki dinar, teslisin ilk iki unsuru *Baba* ve *Oğul*’u temsil eder. İyi Samiriyeli’nin tekrar gelip tüm masrafları ödeme sözü ise Tanrı’nın ahir zamanda gelme sözü olarak yorumlanır.³

Kilise Babası Aziz Augustine ise hikâyeyi hem literal hem de mecaz anlamlarda yorumlar. Mesela literal anlamda, Hıristiyanların Samiriyeli gibi davranması gerektiğini ve ihtiyacı olan herkese yardım etmesini ister. Mecazi olarak ise Kudüs’ten gelen adam *Âdem*’dir ve tüm insan soyunu ifade eder. Kudüs *Âdem*’in düştüğü cenneti, Eriha’da onun ölümlülüğünü temsil eder. Adama saldıran haydutlar şeytandır. Yaralar, bağışlanmayı bekleyen kişinin günahlarıdır. Kohen ve Levili kurtuluş getirmeyen Eski Ahid, Samiriyeli ise Tanrı’dır. Ancak Augustine hikâyenin sonunda literal anlama döner ve hancının Aziz Pavlus olduğunu söyler.⁴

Süryani Aziz Efraim, *İyi Samiriyeli* hikâyesinde yaralı adamın Yahudi olduğunu iddia eder. Efraim’e göre eğer adam Yahudi değilse, hikâye anlamını tamamen yitirir. Çünkü yaralı adam eğer bir Yahudi değilse, kohen ve Levili ona yardım etmedikleri için mazurdurlar.⁵

Modern dönemde ise söz konusu hikâye literal anlaşılmalı ve yorumlanmıştır. Hikâyede eksik anlatımın olduğu, mesela yaralı adamın iyileşip iyileşmedi, Samiriyeli adamın söz verdiği üzere tekrar gelip gelmediği belirsizdir. Bütün bunlara rağmen hikâyeden çıkarılması gereken ders, fedakârlık ve karşılıksız sevgidir.⁶

Bir yardım kuruluşu İyi Samiriyeli üzerinden mültecilere yardım çağrısında bulunur. *Worldhelp* adlı site dünyadaki mültecilere yardım çağrısında bulunurken *İyi Samiriyeli* örneğini kullanır. Sitede Luka İncili’ndeki hikâye verildikten sonra şunlar söylenir: “Biz, komşumuzun yan dairede oturan olduğunu düşünürüz. Hâlbuki İsa’nın İyi Samiriyeli hikâyesine göre komşumuz, bize yakın oturan değildir. Onlar, bizimle aynı ortamdan ya da aynı kültürden olmayabilir. Milyonlarda mülteci komşumuzun bir evi olmayabilir. İsa’nın hikâyesindeki adam gibi dünyada -Suriye, Irak, Kenya ve Güney Sudan gibi- tehdit altında, istismar edilmiş, şaşkın ve kaderine terkedilip unutulmuş sayısız mülteci bulunmaktadır. Birilerinin buna dur demeye ve onlara yardım etmeye ihtiyacı vardır... Dinî ya da etnik farklılıklar İyi Samiriyelinin yol üzerindeki adamı kurtarmasına engel olmamıştır. O, dövülmüş ve soyulmuş bir adamı gördü. Sonra durdu ve kendisine kaç mal olacağını düşünmeden adama yardım etti.”⁷

³ Piotr Blajer, The Parable of the Good Samaritan (Luke 10:25-37): Its Function and Purpose within the Lukean Journey Section, The Catholic University of America, (Basılmamış doktora tezi), Washington, 2012, s. 5

⁴ Blajer, 6.

⁵ Blajer, 7-8.

⁶ Blajer, 17-18.

⁷ <https://worldhelp.net/good-samaritan-global-refugee-crisis/> (10.04.2018).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2. Hikâyedeki Ana Karakterler

İsa'nın anlattığı hikâyede soruyu soran kişi Yahudi bir din bilginidir. Haydutların soyduğu ve yarı ölü vaziyette bıraktığı yaralı kişinin kim olduğu bilinmemektedir. Yaralı kişiye yardım edebilecek durumda olan kişiler ise sırasıyla kohen, Levili ve Samiriyelidir. Kohen ve Levili yollarını değiştirip giderken, Samiriyeli ona yardım etmiştir.

İnciller'de İsa'nın Yahudi din bilginleri ve Ferîsiler ile yaşadığı dinî tartışmalar⁸ ve onlara yönelttiği ağır eleştiriler⁹ göz önüne alındığında, hikâyede kohen ve Levili'nin özellikle seçildiği görülecektir. "İyi" nitelenmesinin yapıldığı kişinin Samiriyeli olması ise "Düşmanımın düşmanı dostumdur." anlayışına uygun bir seçimdir. Çünkü Babil sürgünü dönüşü Yahudi oldukları halde Samiriler dışlanmış, Yahudi erkeklerin onların kızlarıyla evlenmesi yasaklanmış, evli olanların ise boşanması yönünde ferman çıkartılmıştır. Ayrıca Mabet'in yeniden inşasında Samirilerin yardım teklifi kabul edilmemiş, Samiri nüshadan ayrı, farklı bir yazı karakteriyle yeni bir Tevrat nüshası kaleme alınmıştır.

Kohen: Levi oğlu Hârun soyundan gelen, kurban kültürünü icra etmenin yanı sıra dinî ve hukukî konularda eğitimlik, hâkimlik ve yöneticilik görevlerinde bulunmuş kişilerdir.¹⁰ Kutsal kitap yorumcuları, *kohenin* yarı ölü vaziyette ve yardıma muhtaç birisine yardım etmemesini birkaç sebebi olabileceğini düşünmektedirler. Sebepler arasında, Tevrat'ın kohenler için koyduğu "Hiçbir ölüye yaklaşmayacak. Ölen anası, babası bile olsa kendini kirletmeyecek."¹¹ şeklinde geçen ölüye dokunma yasağı¹² yer almaktadır. Kohen ölmüş olabileceğini düşündüğü bu kişiden dolayı dinsel kirlenmeye maruz kalmamak için yardım etmemiş olabilir. Ayrıca kohen Kudüs'ten gelmektedir, Kudüs'e gitmemektedir. Eğer Kudüs'ten geliyorsa, Mabet'teki görevini tamamlamış demektir. Bu yüzden terkedilmiş bir cesede dokunması kohen olarak dinî vazifesine engel olmayacaktır. Hikâyeden kohenin adamın yaşayıp yaşamadığını kontrol etmek için dahi durmadığı anlaşılmaktadır. Eğer adam yaşıyorsa zaten ona dokunmak dinî açıdan kirlenmeye sebep olmayacaktır.¹³

Kohenin geçip gitmesiyle ilgili sayılan diğer sebepler arasında; kohenin acelesi ya da yorgun olması; yaralı kişinin kendisinden daha ağır olması ya da haydutların tekrar gelme ihtimali sayılmaktadır. Bir başka ihtimal olarak, kohenin yaralıya yardım ettiğinde ortaya çıkacak yasal sorumluluklardan korkması gösterilmektedir. Yaralı adamın tedavi masrafları, elbise ve yol masrafları kendisine kalacaktır. Bu yüzden durmamıştır denilmektedir. Dahası adamın Yahudi mi, Samiri mi, Yunanlı mı yoksa Romalı mı olduğunu bilememiştir. Bu yüzden Yahudi olup olmadığını bilmediği bir kimse için durup yardım etmek istememiştir. Tanımadığı bir yabancı için sorumluluk almak istememiştir.¹⁴

Bütün bu sayılanlar ihtimal dâhilindedir. Ancak metne göre kohen yaralı kişinin ölüp ölmediğini bilmemektedir.¹⁵ Netice itibarıyla hangi sebeple olursa olsun kohen, acı içinde ve yardıma muhtaç bir adama yardım etmeyip bilerek ve isteyerek kendi kaderine terk edip yolun karşısına geçmiştir.

Levili: Yakub'un üçüncü oğlu Levi'nin soyundan gelen ve Mabet işleriyle meşgul olan gruptur. Levililerin bir alt sınıfı kohenlerdir. Levililerin Mabet'teki görevleri kohenlere yardımcı olmaktır. Yoldan geçen bir Levili de aynı şekilde kohenin yaptığı gibi davranıp yolunu değiştirip yaralıya yardım etmemiştir. O da dindar bir kişidir ve ihtiyaç içindeki bir adama yardım etmesi beklenir. Levili de ilgilenmemenin daha iyi olacağını düşünerek geçip gitmiştir.¹⁶ Anlatıda Levilinin de niçin yardım etmediği belirtilmez.

Samiriyeli: Başkenti Samiriye olan Kuzey İsrail Krallığı'nda yaşayan Samiriler, Tanah'ın ilk beş kitabı dışında kalan kitapları ve sözlü geleneği kabul etmezler. Talmud onları Yahudi kökenli

⁸ Bkz. Matta, 22:15-46.

⁹ Bkz. Matta, 23:1-36.

¹⁰ Salime Leyla Gürkan, "Ruhban", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (Ankara: TDV Yay., 2008), s. 204.

¹¹ Levililer, 21:11.

¹² Sayılar Kitabı'nda bütün Yahudiler için bağlayıcı olan ölüye dokunma yasağı vardır. Bkz. Sayılar, 19:11-22.

¹³ Blajer, 170-171.

¹⁴ Blajer, 172.

¹⁵ Leon Morris, *The Gospel According to Luke: An Introduction and Commentary*, William B. Eerdmans Publishing Company, Michigan, 1998, s. 207.

¹⁶ Morris, 207.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olmayan kabilelerden olup Yahudiliğe sonradan geçmiş olan kişiler kabul eder ve *Kutim* (Kütalılar) olarak isimlendirir. Yahudilerin Babil sürgünü dönüşü Samiriler ile Yahudilerin arası açılmıştır. Yahudi önderler Samirileri Yahudi kabul etmemiş ve dışlamışlardır. İsa zamanında Yahudilerin Samirilerle hiçbir ilişkileri yoktu. Onları dinen kirli kabul ediyorlardı.

Hikâyede yaralı kişiye yardım eden kişi Samiriyeli birisidir. Kendisi de bir Yahudi olan İsa, yaralı adama yardım ettiği için örnek alınmasını tavsiye ettiği merhametli ve iyi kişinin bir Yahudi olmaması, hatta Yahudilerin düşmanı Samiriyeli birisi olması oldukça dikkat çekicidir. Yahudi-Samiri arasındaki geleneksel düşmanlığa bakılırsa yardım beklenebilecek en son kişi bir Samiriyelidir. Ancak hikâyede yaralı adama yardım eden tek kişi Samiriyelidir. İsa, kim olduğuna bakmaksızın yardıma muhtaç kişiye acıyıp merhamet gösteren ve iyilik yapan kişiyi *İyi Samiriyeli* olarak model insan olarak takdim eder. İsa, soruyu soran kutsal yasa uzmanı Yahudi'ye Samiriyeliyi örnek göstererek "Git, sen de öyle yap" diyerek gönderir. Modern dönemde *İyi Samiriyeli* hikâyesi etik bir anlamda okunmaktadır. Hâlbuki antik Hıristiyanlıkta bu anlam bulunmakla birlikte, Samiriyeli kişi genellikle alegorik biçimde ve şeytan tarafından soyulan günahkârların kurtarıcısı İsa olarak yorumlanmaktaydı.¹⁷ Ancak genel kabul Luka'nın metninde alegorik yorumlanacak hiçbir ifadenin olmadığı söylenmektedir.¹⁸

Yaralı Adam: Haydutlar tarafından soyulup dövülerek yol kenarına atılmış bir kişidir. Metinden yaralı adamın dini, etnik kimliği, zengin ya da fakir olup olmadığı hakkında hiç bilgi verilmez. Vurgu yalnızca yardıma muhtaç herhangi bir kişi olduğudur. Hikâyede sözü edilen kişi bir Yahudi, Samiriyeli, Grek veya herhangi bir kişi de olabilir. Yahudi ise Ferisi, Sadûki veya Essenî mezheplerinden birisine mensup olabilir. Giyim kuşamından kim olduğu tanınabilir, ancak anlatıda kıyafetlerinin de soyulduğu izlenimi veriliyor.¹⁹

3. Kenanlı Kadının İmanı Hikâyesi

Kenanlı Kadının İmanı, Matta İncili'nde (Matta, 15:21-28) İsa'nın kendisinden hasta kızına yardım etmesini isteyen Kenanlı bir kadına karşı takındığı olumsuz tavrının anlatıldığı bir hikâyedir. İyi Samiriyeli hikâyesinin aksine bu anlatı çok açık şekilde yabancı düşmanlığı görüntüsü verir.

İsa oradan ayrılıp Sur ve Sayda bölgesine geçti. O yöreden Kenanlı bir kadın İsa'ya gelip, "Ya Rab, ey Davut Oğlu, halime acı! Kızım cine tutsak, çok kötü durumda" diye feryat etti. İsa kadına hiçbir karşılık vermedi. Öğrencileri yaklaşmış, "Sal şunu, gitsin!" diye rica ettiler. "Arkamızdan bağırıp duruyor." İsa, "Ben yalnız İsrail halkının kaybolmuş koyunlarına gönderildim" diye cevap verdi. Kadın ise yaklaşmış, "Ya Rab, bana yardım et!" diyerek O'nun önünde yere kapandı. İsa ona, "Çocukların ekmeğini alıp köpeklere atmak doğru değildir" dedi. Kadın, "Haklısın, Rab" dedi. "Ama köpekler de efendilerinin sofrasından düşen kırıntıları yer." O zaman İsa ona şu karşılığı verdi: "Ey kadın, imanın büyük! Dilediğin gibi olsun." Ve kadının kızı o saatte iyileşti.

4. Luka ve Matta İncilleri Mukayesesi

Matta ve Luka İncilleri aynı kaynaktan (Markos İncili) beslenmesine rağmen, aralarında önemli bir yaklaşım farkı vardır. Mesela Matta İncili, muhteva olarak Eski Ahit'i andırmakta, İsa'yı Davut soyundan gelen bir Mesih, hatta yeni bir Musa olarak tanıtmaktadır. Luka İncili ise İsa'nın soyunu ilk insan Âdem'e kadar geri götürmektedir. Matta'da İsa, Musa şeriatının tamamlayıcısı ve yalnızca İsrail evinin kaybolmuş koyunlarına gönderilmiş²⁰ bir Yahudi peygamberi gibi anlatılırken, Luka'nın genelinde İsa'nın tüm insanlığa gönderilmiş bir kurtarıcı olduğu mesajı verilmektedir.

İyi Samiriyeli hikâyesinin de içinde bulunduğu Luka İncili, Hıristiyanlığın Yahudilikten kopuşunun ve ayrı bir din olma sürecine girişinin erken dönem bir kayıdır. Hikâye dört İncil'den yalnızca Luka'da yer almaktadır. Grekçe yazılan Luka İncili, diğer Sinoptik İncillerden farklı olarak *gentile* (Yahudi olmayan) bir topluluk için(de) derlendiği bilinmektedir.²¹ Diğer İnciller'de yer almayan birçok hikâye ve olay nakledilmektedir. Luka İncili, Yahudilere has bir din olarak kabul

¹⁷ Riemer Roukema, "The Good Samaritan in Ancient Christianity", *Vigiliae Christianae* 58, Leiden 2004, s. 56.

¹⁸ David Oliver Ellsworth, *Confronting Christian Responsibility: Exegesis and Application of Luke 10:29-37, The Good Samaritan Example Story*, The Faculty of the School of Theology at Claremont, (Basılmamış Doktora Tezi), 1976, s., 8.

¹⁹ Blajer, 160-164.

²⁰ Matta, 15:24.

²¹ Ellsworth, 1-2.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

edilen Yahudiliğin aksine İsa'nın mesajını tüm insanlara açan kitaptır. Bu İncil'in yazarı, aynı zamanda "milletler havarisi" kabul edilen Pavlus'un yardımcısıdır. Luka'nın amacı, kitapları (Luka ve Elçilerin İşleri) aracılığıyla İsa'nın yaşamını ve getirdiği mesajı *gentile* kökenli inananlara tanıtmaktır.

Luka İncili'nde temel vurgu, Yahudiliğin aksine Hıristiyanlığın hiçbir ırk sınırlaması kabul etmeyen bir dünya dini olduğudur. Bu yüzden *İyi Samiriyeli* hikâyesi, kendilerini seçilmiş millet gören ve kendinden olmayan yabancılara (goyim) karşı dışlayıcı bir yaklaşım sergileyen Yahudiliğe karşı, misyonerlik faaliyetlerinin bir parçası olarak İsa'nın mesajını her millettten insana ulaştırmanın bir parçası olarak kullanılır. Matta'da İsa havarilerine "Diğer uluslara ait yerlere gitmeyin. Samiriyelilere ait kentlerin de hiçbirine uğramayın"²² talimatı verirken, Luka'da Yahudilerin ezeli düşmanı Samiriyeli birisi "İyi Samiriyeli" şeklinde ideal insan modeli olarak sunulmaktadır.

Markos İncili'nde İsa'nın seçkin ve ırkçı bir Yahudi gibi anlatıldığı *Fenikeli kadının imanı*²³ olayı, Matta'da *Kenanlı kadının imanı* şeklinde bahsedilirken, Luka'da -yazılış amacına uymadığı için- bundan hiç söz edilmez. Matta, Yahudilere hitap ettiği için *Kenanlı kadının imanı*, onların seçilmişlik düşüncesine uygundur.

Sonuç olarak Matta'nın Yahudi bakış açısını yansıtan dar ve yerel yaklaşımının aksine, Luka'da evrenselci bir bakış açısı hâkimdir. Luka İncili, Hıristiyan olmuş Roma vatandaşları için inanç öğretilerini içermektedir. Burada İsa'nın Tanrı'nın oğlu ve evrensel bir kurtarıcı olduğu, insanların değerinin ırkı ve dinine göre değil, gösterdiği sevgi ve merhametle ölçülmesi gerektiği üzerinde durulmaktadır. Luka İncili'nin ana teması budur.

5. Mülteciler Sorunu ve İyi Samiriyeli Hikâyesi

Konuya ilişkin üç temel kavram vardır: Göç, göçmen ve mülteci. *Göç*, yasal kanallar aracılığı ile gerçekleşen "düzenli göç" ve göç alan ülkelerin normlarının dışında uluslararası bir sınırı geçerek gerçekleşen "düzensiz göç" olmak üzere iki ayrı şekilde gerçekleşmektedir. Düzensiz göç kategorisinde *göçmen* ve *mülteci* olmak üzere iki alt grup bulunmaktadır. "Göçmen" kişisel rahatlık amacıyla ve dışarıdan herhangi bir zorlama unsuru olmaksızın ilgili kişinin hür iradesiyle ülke içinde ya da dışında başka bir bölgeye göç eden kişiler için kullanılmaktadır. *Mülteci* "İrki, dini, tabiiyeti, belirli bir sosyal gruba mensubiyeti ve siyasi görüşleri yüzünden haklı bir zulüm korkusu nedeniyle vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve söz konusu korku yüzünden ilgili ülkenin korumasından yararlanmak istemeyen kişidir." Göçmenden farklı olarak mülteci yaşadığı yerden ayrılmak zorunda kalan kişidir.²⁴ Bu kişilerin ülkelerinden ayrılmalarının sebebi, daha konforlu ve iyi bir hayat umudu yerine kendilerini daha güvende hissetmektir.

20. Yüzyılda meydana gelen büyük göçler genellikle iki ülke arasındaki savaş, iç savaş, sosyal ve siyasi istikrarsızlıklardan kaynaklanmaktadır. İçişleri Bakanlığı Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, 29 Mart 2018 tarihi itibarıyla Türkiye'deki biyometrik verileriyle kayıt altına alınan Suriyeli mülteci sayısının toplam 3.567.130 kişi olduğunu açıkladı.²⁵ Kayıt altına alınmayanlarla birlikte ülkemizdeki mülteci sayısının dört milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Türkiye, 2011 tarihinden itibaren Suriye'deki iç savaştan kaçan mültecilere "Açık Kapı Politikası" uygulamış, hiç kimseyi geri çevirmemiş kendilerine "geçici koruma statüsü" vermiştir. Türkiye'den sonra Suriyeli mültecilere kapılarını açan ülkeler, sığınmacı sayısına göre Lübnan, Ürdün, Irak, Mısır ve Libya olmuştur.

Düzensiz göçün yol açacağı güvenlik ve ağır maliyet endişesi, AB'ye yönelik göçlerde daha fazla endişeye yol açmakta ve kamu politikası tartışmalarında sıkça yer almaktadır. Düzensiz göçün büyük oranının iltica hareketlerinin teşkil ettiği göz önüne alındığında Avrupa'nın uluslararası hukuk korumasında sığındıkları ülke tarafından korunmak zorunda olan mültecileri sınırlarından içeri almamak için büyük savaş verdiği söylenebilir.²⁶ Bunun bir sonucu olarak AB ülkeleri Suriyeli mültecilerin ancak % 5'ini ülkelerine kabul etmişlerdir. Özellikle Avrupa'ya geçmek isteyen mülteciler, resmi olarak kabul edilmedikleri için kaçak yollarla ve hayatlarını tehlikeye atarak göç

²² Matta, 10:5.

²³ Bkz. Markos, 7:24-30;

²⁴ Sümeyra Yıldız Yücel, "Avrupa'nın Mültecilerle İmtihanı", *Analiz*, Seta Yay., Kasım 2017, Sa: 221, s. 8; *Göç Terimleri Sözlüğü*, Ed. Bülent Çiçekli, Uluslararası Göç Örgütü, 2009, 43.

²⁵ <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria?id=122%2520->

Lebanon%2520%25E2%2580%2593%252029%2520Feb.%25202016 (10.04.2018)

²⁶ Yücel, 11.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

etmeye çalışmaktadırlar. Genellikle Akdeniz’den ve kötü şartlarda gidilmeye çalışıldığı için de çocuk ve kadınlardan oluşan çoğu mülteci ne yazık ki suda boğularak can vermektedir.

1950 ve 1960’larda Avrupa devletlerine sığınan mülteciler komünist Avrupa’dan ve eski Sovyetler Birliği bölgesinden gelmekteydi. Gelenleri Avrupa kökenli olmasının uyum sorunu endişesine engel olması sebebiyle 1970’lerin sonuna kadar Avrupa bu mültecilere cömert kabul politikaları uygulamasına yol açmıştır. 1980’lerde siyasi ve ekonomik şartların değişmesiyle göç alan Avrupa ülkeleri mültecilere kota uygulamaya başladı. 1990’lara gelindiğinde ise Avrupa’da yükselen yabancı düşmanlığı, İslamofobi, ekonomik kriz ve yüksek işsizlik oranları Avrupalı devletleri mülteci hareketlerini engellemeye sevk etti. 1992-1993 yıllarında 500 bin Bosnalı Müslüman mültecinin Avrupa’ya geçişi bu şartlar altında gerçekleşmiştir. Avrupa devletleri Bosnalıların iltica akınına engellemeye çalışmışlardır.²⁷

Suriye’deki insani kriz karşısında yoğun bir mülteci akınıyla karşılaşan Avrupa ne yapacağını ve nasıl davranacağını bilemez halde çaresiz kalmıştır. Kabul merkezleri ve kamplarda asgari yaşam şartları sağlanamayan mülteciler insan hakları ihlallerine maruz bırakılmıştır. Siyasilerin ve medyanın ırkçı nefret söylemlerini körüklemesiyle yabancı düşmanlığı ve İslamofobi yükselişe geçmiş ve mültecilerin saldırı ve ayrımcılığa maruz kalmasına yol açmıştır. AB, “Avrupa Ortak İltica Sistemi” geliştirmiştir. 1951 Cenevre Mülteci Sözleşmesi’nde zulüm veya tehlike dolayısıyla kendi ülkelerinden kaçan ve korunmaya muhtaç insanlara verilen ilticanın temel bir hak ve uluslararası bir yükümlülük olduğu belirtilmiştir. AB ülkeleri geliştirdikleri yeni iltica sistemiyle, uluslararası hukuktan kaynaklanan bu yükümlülüğün arkasından dolaşarak, iltica hakkının korunması yerine mültecileri AB sınırlarından uzak tutma, sınırı geçmeyi başaranları en kısa zamanda geri gönderme, geri gönderilemeyenlerin ise yükünü AB ülkeleri arasında paylaşırma kaygısına düşmüştür.²⁸ Dolayısıyla bugün AB göçmen sorununu çözmekten çok kendi ülkelerini göçmen dalgalarından korumaya yönelik çalışmalar üzerinde duruyor. Dünyanın mültecilerle ilgili mevzuatı 1951 Birleşmiş Milletler Cenevre sözleşmesi ve daha sonra çıkartılan protokollerle idare edilmeye çalışılıyor. Ancak bunların tamamı İkinci Dünya Savaşı sonrası yerinden, yurdundan edilmiş mültecilere yönelik bir mevzuat. Günümüz sorunlarını çözmekten uzak.

AB ülkelerinin yaklaşık altı milyonu bulan Suriyeli mültecilerden çok azını kabul ettiği bilinmektedir. İki milyar nüfusa sahip Hıristiyan dünyanın mülteciler konusunda bu denli duyarsız kalmasının sebebi merak konusudur. Bunun sebebi bazı devlet yetkililerinin iddia ettiği gibi mültecilerin gelişyle ülkede terör saldırılarının artabileceği, bunun sonucunda ciddi güvenlik sorunu doğacağı ya da ekonomik olarak ağır yük getireceği korkusu mu, yoksa mültecilerin Müslüman olmaları mı?

Avrupa’nın mülteciler sorununa yaklaşımındaki olumsuz tutumu bertaraf etme adına Katoliklerin liderin Papa Francesco, 16 Nisan 2016 tarihinde Yunanistan ziyaretinde Midilli adasındaki mülteci kampından 12 Suriyeli mülteciyi beraberinde Roma’ya götürdü. Papa bu davranışı sebebiyle *kurtarıcı* ve *İyi Samiriyeli* olarak nitelendirildi. Haberlerde Papa’nın seçtiği üç ailenin de Müslüman olduğu özellikle öne çıkartıldı. Dahası uçakta gazetecilerin “Neden üç Müslüman aileyi seçtiniz?” sorusuna Papa’nın “Hristiyanlarla Müslümanlar arasında bir tercih yapmadım. Hepsisi de Tanrı’nın çocukları.” cevabını verdiği aktarıldı.²⁹

Papa’nın bu jesti Hıristiyan Avrupa’nın mülteciler konusundaki tavrını değiştirmemiştir. Katolik Fransa ile İtalya’yı sadece göz önüne aldığımızda bunun bir etkisinin olmadığı gayet açıktır. Fransa’nın 2012 yılından beri kabul ettiği mülteci sayısı üç bin civarındadır. Hakeza İtalya, özel destekli bir proje ile bin kişiyi kabul etti. Her iki ülke de Katolik olduğu halde Papa’nın çağrısının çok da ülke politikalarında etkili olmadığı anlaşılmaktadır. Dahası AB ülkelerinin çok az sayıda kabul ettiği mültecileri yerleştiği kamplar, her açıdan yetersiz ve kötüdür. Kamplar, temel ihtiyaçların dahi karşılanmadığı mekânlardır. Birleşmiş Milletler’in zaman zaman Fransa’ya, ülkede bulunan mültecilerin hayat şartlarını iyileştirmesi ve onlara su verilmesi yönündeki mahkeme kararına uyması çağrısını yaptığına şahit oluyoruz.³⁰

²⁷ Yücel, 12.

²⁸ Yücel, 16-17.

²⁹ <http://theday.co.uk/international/the-pope-the-good-samaritan-and-the-refugees>. (10.04.2018)

³⁰ <http://www.trthaber.com/haber/dunya/bmden-fransaya-siginmacilar-cagrisi-338213.html> (10.04.2018)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

AB ülkeleri, Müslüman mülteciler meselesinde Luka İncili'nde İsa'nın model göstererek “*Git, sen de öyle yap*” dediği, çaresiz ve zor durumda olan bir adama dinine ve ırkına bakmaksızın yardımcı olan fedakâr ve yardımsever *İyi Samiriyeli* gibi olamamıştır. Dahası AB, mültecilerin statüsüne ilişkin 1951 Cenevre Sözleşmesi'ne ve daha sonra alınan kararlara da riayet etmemektedir. Öyle anlaşılıyor ki Hıristiyanlık düşünce ve zihniyet olarak tekrar ilk ortaya çıktığı, başladığı noktaya dönmüştür. İsrailoğulları'ndan olmadığı için Kenanlı kadına köpek muamelesi yapan ve tedavi etmekten imtina eden Matta İncili'ndeki Nâsıralı İsa'yı rol model almıştır. Başka bir ifadeyle Hıristiyan dünya, 2000 yıl önce büyük mücadeleler vererek ayrıldığı/koptuğu Yahudiliğe dönmüştür. Hıristiyan Avrupa, mülteciler konusunda kötü bir sınav vermiş ve *İyi Samiriyeli* olmak yerine, çaresiz ve yardıma muhtaç kimselere sırtını dönen ve onları görmezden gelen *kohen* ve *Levili* gibi davranmayı tercih etmiştir.

Kaynakça

- Blajer, Piotr, *The Parable of the Good Samaritan (Luke 10:25-37): Its Function and Purpose within the Lukean Journey Section*, (Basılmamış doktora tezi), Washington: The Catholic University of America, 2012.
- Ellsworth, David Oliver, *Confronting Christian Responsibility: Exegesis and Application of Luke 10:29-37, The Good Samaritan Example Story*, The Faculty of the School of Theology at Claremont, (Basılmamış Doktora Tezi), 1976.
- Göç Terimleri Sözlüğü*, ed. Bülent Çiçekli, Uluslararası Göç Örgütü, 2009.
- Gürkan, Salime Leyla, “Ruhban”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 35 (Ankara: TDV Yay., 2008).
- <http://theday.co.uk/international/the-pope-the-good-samaritan-and-the-refugees>. (10.04.2018)
- <http://www.trthaber.com/haber/dunya/bmden-fransaya-siginmacilar-cagrisi-338213.html> (10.04.2018)
- <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria?id=122%2520-Lebanon%2520%25E2%2580%2593%252029%2520Feb.%25202016> (10.04.2018)
- <https://worldhelp.net/good-samaritan-global-refugee-crisis/> (10.04.2018).
- Morris, Leon, *The Gospel According to Luke: An Introduction and Commentary*, Michigan: William B. Eerdmans Publishing Company, 1998.
- Roukema, Riemer, “The Good Samaritan in Ancient Christianity”, *Vigiliae Christianae* 58, Leiden 2004.
- Yücel, Sümeyra Yıldız, “Avrupa'nın Mültecilerle İmtihani”, *Analiz*, Seta Yay., Kasım 2017, Sa: 221.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ANLAM VE KAVRAMSAL BAĞLAMDA MODEL İNSANIN TUTUMU

Şerefettin ADSOY*

ÖZET

Her terimde olduğu gibi “*Model İnsan*” teriminin de kendine ait özel anlamı olmakla beraber bulunduğu düzlemde kendisiyle doğrudan veya dolaylı olarak bağlantılı olan durum ya da şeylere bağlı olarak kavramsal bir yönü de bulunmaktadır. Bu anlamda “*Model İnsan*” bir diğer ifade ile “*Kâmil İnsan*”, kısaca, Yüce Allah tarafından İslâm dini aracılığıyla sunulmuş olan değerleri, içinde bulunduğu zaman ve mekânın ruhuna uygun bir tarzda, kendi şahsında mücessem hale getirmekle beraber yaşamında eyleme dönüştüren kişi anlamı verilebilir. Meseleye anlamsal yönüyle bakıldığında terimin sadece kendisi dikkate alınıp değerlendirilmesi söz konusu iken kavramsal boyutta ise, meselenin daha geniş çaplı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Buna bağlı olarak kavramsal yön, içinde bulunulan zaman ve mekânın da dikkate alınmasıyla beraber, kendisiyle aynı düzlemde yer alanlarla olan ilişki ve irtibatının bir bütün olarak ifade etme durumu olarak ifade edilebilir. İslâm’ın cihanşümul olma özelliği ve günümüz koşulları bağlamında insan yaşamı dikkate alındığında “*Model İnsan*”, ifade ettiği anlamından ziyade kavramsal boyutuna yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Bir diğer açıdan değerlendirmek gerekirse, anlamsal yön kişiden tamamen bağımsız bir halde de bulunma imkânına sahipken, kavramsal yön ise tam tersine, tamamen kişinin bilinçli ve istekli yönelmesi sonucunda, kavrayış ve algılamasına bağlı olarak zihinde gerçekleşen bir durumdur. İslâm perspektifiyle “*Model İnsan*” denen figürün sahip olduğu veya kendisini ortaya çıkaran ilkeler, küreselleşen günümüz dünyasının gerçekleri göz önüne alındığında, yerel olarak ele almak yerine evrensel bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesini gerektirmektedir. Biz de bu çalışmamızda, bu ve benzer noktaları dikkate alarak, soru ve sorunlar karşısında “*Model İnsan*”ın takınması gereken tutumunu konu edineceğiz. Kısaca, içinde yaşadığı zaman ve mekânın toplumsal gelişme ve sorunlarına ilgi ve alaka göstermesi, meselelere bütüncül yaklaşım, temellendirme, tutarlılık, eleştirel-sorgulayıcı ve hoşgörü olarak sıralayabileceğimiz bu tutumları detaylandırarak ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Anlam, Kavram, İnsan, Kâmil

MODEL HUMAN ATTITUDE IN MEANING AND CONCEPTUAL CONTEXT

ABSTRACT

As in all terms, the term "model person" also has a conceptual aspect depending on the state or things that are directly or indirectly related to it as well as its specific meaning. In this sense, "Model Man" in other words, "Kamil Man", in short, is a person who transforms the values into action, presented by Allah Almighty by means of Islam in his own personal life, in a way that conforms to the spirit of space and time. When looking at the semantic aspect of the matter, it is necessary to consider and evaluate the term itself only, whereas at the conceptual level, it is necessary to address the issue in a broader way. Accordingly, the conceptual direction can be expressed to state the relation and the connection with the those who are in the same plane with the time and space in which they have taken place as a whole. When human life is taken into consideration in the context of universality of Islam and present conditions, The "Model Man" requires concentration on the conceptual dimension rather than the meaning it expresses. From another point of view, the semantic aspect has the possibility of being completely independent from the person, on the contrary, the conceptual direction is a situation that occurs in the mind, depending on the comprehension and perception of the person as a result of conscious and willing orientation. To the Islamic perspective, the principles the figure 'model human' has and those which have formed himself or herself, when considering the realities of the globalizing world today, it needs to be addressed and evaluated universally instead of locally. In this work, we will discuss the attitude and reaction that the "Model Man" should take for the questions and problems, taking these and similar points into consideration. In short, we will elaborate these attitudes that we can summarize as s/he is interested in the social development and

* Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, sadvan885@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

problems of the time and space in which s/he has lived, holistic approach, fundamentalism, consistency, critical-questioning and tolerance.

Keywords: Islam, Meaning, Concept, Human, Kamil

Giriş

Başlıkta kullanılan “*Model*” kelimesi sözlükte: Resim, heykel vb. yapılırken baka baka benzetilmeye çalışılan nesne veya kimse, örnek; bir özelliği olan nesne veya kişi; biçim; otomobil vb.nde tip; benzer; örnek olmaya değer kimse veya şey, örnek, paradigma ve tasarlanan ürünün tanıtım veya deneme amacıyla üretilen ilk örneği, prototip¹ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Kullanılan ikinci kelime ise “*İnsan*” sözcüğü olup her ne kadar sözlükte: Toplum hâlinde bir kültür çevresinde yaşayan, düşünme ve konuşma yeteneği olan, evreni bütün olarak kavrayabilen, bulguları sonucunda değiştirebilen ve biçimlendirebilen canlı ve huy ve ahlak yönünden üstün nitelikli (*kimse*) anlamlarında kullanılsa da “*İnsan*” kelimesinin tanımlanması, aşağıda detaylı değineceğimiz üzere, daha çok kavramsal boyutu bağlamında tanımlanmaktadır.

“*İnsan*” kelimesinin Arapça “*nisyân*” veya “*ünsiyet*” kelimeleriyle aynı kökten olduğu kabul edilmektedir. “*Nisyân*”, “unutmak”; “*ünsiyet*” ise “yakınlık kurmak” anlamlarına gelmektedir. Bu iki terim bağlamında “*İnsan*” kelimesinin nasıl anlaşılması gerektiği noktasında bazı ipuçları vermekle beraber iki farklı tarzda anlam verme imkânını da sunmaktadır. Şöyle ki: Eğer “*İnsan*” “*nisyân*” anlamı ile ilişkilendirilirse, kendisi dışında kalan her varlığı göz ardı edip dikkate almayan canlı olarak tanımlanmış olur. Şayet “*İnsan*” için “*ünsiyet*” anlamı dikkate alınırsa bu durumda da kendi dışındaki –canlı/cansız fark etmeksizin- her varlıkla yakınlık kuran, onlarla bir araya gelen veya bir arada buluşan, ortak bir değer oluşturan ve bir köke bağlanan canlı şeklinde tanımlanmış olur.²

Bu anlamda “*Model İnsan*”³ bir diğer ifade ile “*Kâmil İnsan*”, kısaca, Yüce Allah tarafından İslâm dini aracılığıyla sunulmuş olan değerleri, içinde bulunduğu zaman ve mekânın ruhuna uygun bir tarzda, kendi şahsında mücessem hale getirmekle beraber yaşamında eyleme dönüştüren kişi anlamı verilebilir. Biz de bu çalışmamızda “*İnsan*” kelimesini “*ünsiyet*” bağlamını dikkate alarak ele alacağız.

Meseleye anlamsal yönüyle bakıldığında, terimin sadece kendisi dikkate alınıp değerlendirilmesi söz konusu iken kavramsal boyutta ise, meselenin daha geniş çaplı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü söz konusu olan konu İslam bağlamında ele alınca mevzunun dar bir çerçevede ya da bireysel bir düzlemde ele alınmasını imkânsız kılmaktadır. Bu yüzden mevzunun kavramsal boyutta irdelenmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Kavramsal yön ise, içinde bulunulan zaman ve mekânın da dikkate alınmasıyla beraber, kendisiyle aynı düzlemde yer alanlarla olan ilişki ve irtibatının bir bütün halinde değerlendirme durumu olarak ifade edilebilir. Söz konusu ilişki ve irtibatın kurulması İslam dini çerçevesinde ele alınıyor olmasından dolayı çerçeveyi daha da belirginleştirmektedir. İslâm’ın cihansümul olma özelliği ve günümüz koşulları bağlamında insan yaşamı dikkate alındığında “*Model İnsan*”, ifade ettiği anlamından ziyade kavramsal boyutuna yoğunlaşmayı gerekli kılmaktadır. Bir diğer açıdan değerlendirmek gerekirse, anlamsal yön kişiden tamamen bağımsız bir halde de bulunma imkânına sahipken, kavramsal yön ise tam tersine, tamamen kişinin bilinçli ve istekli yönelmesi sonucunda, kavrayış ve algılamasına bağlı olarak zihinde gerçekleşen bir durumdur. İslâm perspektifiyle “*Model İnsan*” denen figürün sahip olduğu veya kendisini ortaya çıkaran ilkeler, küreselleşen günümüz dünyasının gerçekleri göz önüne alındığında, yerel olarak ele almak yerine evrensel bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Yukarıda yapılan bu kısa açıklama bağlamında biz de bu çalışmamızda, vurgulanan noktaları dikkate alarak, soru ve sorunlar karşısında “*Model İnsan*”ın takınması gereken tutumunu, kısaca, içinde yaşadığı zaman ve mekânın toplumsal gelişme ve sorunlarına ilgi ve alaka göstermesi, bütüncül

¹ Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, 9. Baskı, c. 2, s. 1573-1574

² Barkçin, Savaş Ş. *Medeniyet Akli*, Mostar Yayınları, İstanbul 2017, s. 48

³ “*Model İnsan*” ifadesi her ne kadar ilk telaffuzda kulağı tırmalayıcı bir his uyandırmasa da imgelediği muhteviyatı dikkate alındığında ciddi anlamda tutarsız ve en az o kadar da rahatsız edici bir durumun ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Çünkü yukarıda verilen sözlük anlamları dikkate alındığında, “*model*” ifadesi daha çok somut olan durum ve nesnelere için kullanıldığı açıkça anlaşılmaktadır. Bu sözcüğün “İslam” bağlamında “İnsan” kelimesiyle yan yana kullanılmasıyla, içeriği yani manayı dikkate alan “İslam” muhteviyatıyla, içerikten çok dış görünüşü ön planda tutma ya da yansıtma özelliğine sahip olan “*model*” kelimesinin bu şekilde kullanımının yerinde olmadığı aşikârdır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yaklaşım, temellendirme, tutarlılık, eleştirel-sorgulayıcı ve hoşgörü çerçevesinde detaylandırarak ele alacağız.

Model İnsan'ın Tutumu

Aristoteles, kavramı, “*objenin tanımının bir kelime ile ifade edilmesidir*”⁴ şeklinde tanımlamaktadır. Bu ifade çerçevesinde değerlendirildiğinde kavramın kapsamlı ve aynı zamanda birçok bileşenden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden kavramın tanımı, ancak bileşenleri dikkate alınmak suretiyle tanımlanabilecektir. Kavram, her ne kadar birbirinden ayrı bileşenlerden oluşmuşsa da, aynı zamanda onları kendi bünyesinde toplaması yönüyle bir bütündür.⁵ Yani değişik konumda bulunan birbirinde farklı şeyleri içermesine rağmen bunu bir bütün olarak sunmaktadır. Bu bağlamda kavramlar bağlamsal olup varlıklarını, tarihsel, toplumsal, ekonomik, siyasal vb. süreçlerle kayıtlanan bağlamlara borçludurlar. Bu yüzden, düşüncenin üretim ve üretilen düşüncenin iletim sürecinin en temel bileşeni olan kavramlar, içerisinden çıktıkları bağlam çerçevesinde kimlik kazandıkları gibi değer de ifade ederler.⁶

Yine Aristoteles Metafizik adlı eserinde yer verdiği: “*Bütün insanlar doğal olarak bilmek ister*”⁷ gerçeği, kişide evvela bir şaşkınlık ve hayretle başlamakta olup merakla gelişme göstererek süreç ilerlemektedir. Bilgi edinme ve bu edindiği bilgiyi değişik şekillerde kullanma özelliğine sahip olan tek varlık insandır. İnsan, bu bilgileri kendi kişisel tecrübe ve idraki anlamında doğrudan doğruya edinebildiği gibi çevre, iletişim araçları, okul vb. kanallardan oluşan dolaylı yollardan da edinme imkânına sahiptir. Bu türden yollarla edinilen bilgi, konusu, yöntemi, kullanılma amacı vb. özelliklerinden dolayı geçerlilik bakımından değer olarak farklılık arz etmektedir. Söz konusu bilgiyi kullanacak olan model konumunda bulunan birey olunca, herhangi bir insanın bilgiye yönelik sergilemiş olduğu tutumu sergileyemeyeceği gibi her bilgiyi de aynı değerde değerlendiremeyecektir. Çünkü bu bilgilerin tamamı insan yaşamını değişen oranlarda etkilediği gibi bunların her biri ayrı bir işleve de sahiptir.

İşte bu çerçevede durduğu ve üstlendiği konum itibariyle, *Model İnsan* kendisinde beklenen ya da sergilemesi gereken tutumu gerçekleştirmek durumundadır.

Öyle ise *Model İnsan* 'ın sergilemesi gereken tutum nedir?

Tutum, kavramsal bağlantıları dikkate alındığında, bir tür zihniyet durumunu ifade etmektedir. Zihniyet, zihnin akıl yürütürken ya da zihni bir eylemde bulunurken içinde bulunduğu ortama uygun davranmasıdır. Dolayısıyla zihin, akıl yürütürken kullanmış olduğu kavramlara anlam vermede ya da yüklemde bu ortamı dikkate almak durumunda olduğu gibi bu kavramlara anlamı, söz konusu ortam anlam kazandırmaktadır.

İnsanoğlu olgusal (*pozitif*) ve büyüsel (*magique*) olarak isimlendirilen iki farklı zihniyete sahip olmuş olarak dünyaya gelmektedir. İnsanda tabii olarak bulunan bu iki zihniyetin bireyler üzerindeki etkisi, toplumların sahip olduğu uygarlık derecesi ve bireylerin ruhsal durumlarına göre değişiklik arz etmektedir. Doğuştan sahip olunan bu temel zihniyetlerin haricinde sonradan kazanılan zihniyetler de vardır. Bunlar gerek eğitim ve öğretimle gerekse yaşam tecrübesiyle kazanılan zihniyetler olup sayısı birden çoktur.⁸ Dolayısıyla insanın, genel olarak, sahip olduğu zihniyetler doğuştan ve sonradan edindiği olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Sonradan edinilen zihniyetleri öncekilerden ayırmak adına tutum olarak isimlendirmek mümkündür.

İçinde bulunduğu zaman ve koşullar dikkate alındığında *Model İnsan* 'ın tutumu, kuşatıcı ve kapsayıcı olmakla beraber aklın hâkim olduğu bir tutumdur. Aklı dikkate alarak tutum sergileyen başka fertler de olabilir. Ancak *Model İnsan* 'ın tutumunun farklılığı içinde yaşam sürdüğü toplumla beraber diğer toplumların ve bireylerin farklılık ve renkliliklerini bir arada toplamasından dolayı kuşatıcı ve kapsayıcı bir özelliğe sahiptir. Oysa bunun dışındaki tutumlar akli kullanmalarına rağmen kuşatıcı ve kapsayıcı olmaktan uzaktırlar. *Model İnsan* kendine özgü bir tutumla olay, sorun ve sorulara yaklaşım sergileyerek ele alır. Söz konusu meseleyi ele almadaki belirleyici nokta insan ve

⁴ Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986, 5. Baskı, s. 16

⁵ Deleuze, G., Guattari, F., *Felsefe Nedir*, Çeviren Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, s. 25

⁶ Altun, Fahrettin, *Modernleşme Kuramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017, s. 15

⁷ Aristoteles, *Metafizik*, I. Kitap (A), (Çeviren: Ahmet Arslan) Divan Kitap, İstanbul 2017, s. 107

⁸ Öner, Necati, *Felsefi Tutum, Akademi Felsefe, Hikmet ve Din*, (Editör: Bayram Ali Çetinkaya) Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2014, s. 5

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

insanî zaviyeden yaklaşım göstermesidir. *Model İnsan* bu tarz bir yaklaşım sergilemekle, bir yönüyle, bütün tutumların üstüne çıkarak, insan paydası bütünlüğü çerçevesinde mesele/meselelerin değerlendirmesini gerçekleştirir. Böylece, meseleye dahil olanlar başta olmak üzere, insanlara konuya ne şekilde yaklaşılması ve aynı zaman ne şekilde çözücü bir tutum gösterilmesi gerektiği hususunda yol gösterir.

Model İnsan'ın tutumunu kısaca beş madde halinde sıralamak mümkündür: içinde yaşadığı zaman ve mekânın toplumsal gelişme ve sorunlarına ilgi ve alaka göstermesi, meselelere bütüncül bir görüşle bakma, çözüme dair yaklaşımını temellendirme, ortaya konulanların kendi içerisinde tutarlı ve bir bütünlük arz etmesi, eleştirel ve sorgulayıcı bir zihne sahip olma ve zaman ve mekâna bağlı olarak sahip olunan bilginin değişikliğinden dolayı serd edilecek yaklaşımların farklılık arz edebileceği düşüncesiyle hoşgörülü olmaktır.

Şimdi *Model İnsan*'a ait olan bu altı özelliği kısaca açıklamaya geçebiliriz.

a- *İçinde Yaşadığı Zaman ve Mekânın Toplumsal Gelişme ve Sorunlarına İlgi ve Alaka Göstermesi*

İçinde bulunulan zaman ve mekânda ortaya çıkan gelişme ve değişmelere yönelik herhangi bir değerlendirmede bulunabilmek için söz konusu gelişme ve değişmelerin sebepleriyle beraber öncesi ve sonrasına dair yeterli bir veriye vakıf olmayı zorunlu kıldığı gibi muhtemel gelişmelere yönelik bir öngörüye de sahip olmayı gerektirmektedir. Toplumun büyüklüğü ve sorunların giriftliği meseleye yoğunlaşmayı, ilk planda, zor kılıyor görünse de kısaca ana dinamikler olarak ifade edilebilecek olan eğitim, kültür, ekonomi, sosyal vb. yönlerde konuya yaklaşılmasıyla kapsamın daha belirgin olduğu görülecektir. Ana dinamikler üzerinde toplum ve sorunlarla bağlantı kuran *Model İnsan*, toplumun geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümü, dönemin ruhuna uygun şekilde, okuma fırsatını elde etmektedir. Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni hâlin bir sonraki aşamaya nasıl bir değişim geçirecek evirileceğine dair bir öngöründe bulunma imkânını da bulmaktadır. Değişim ve dönüşümü sözü edilen ana dinamikler bağlamında bütüncül bir tutum sergilemesiyle sağlıklı ve kalıcı çözümler ortaya koymaktadır.

b- *Meselelere Bütüncül Bir Görüşle Bakma*

Varlık âlemini bir bütün olarak kabul ettiğinden hayatın da aynı şekilde bir bütünlük içerisinde gerçekleştiği görüşündedir. Bu düşünce bağlamında bireysel olarak gerçekleştiği iddia edilen eylemlerin sağlıklı bir şekilde anlamlandırılmasının ancak bağlantıları dikkate alınmak suretiyle ortaya konulabileceği görüşündedir. Bu yüzden *Model İnsan*, var olana bütüncül bir görüşle bakma tutumuna sahiptir. Bir diğer ifade ile *Model İnsan*, bir mesele veya konuyu ele alırken, söz konusu mevzunun içinde bulunduğu bütünlüğü göz önünde tutarak, kendisi ile bağlantılı olan noktalarını ilişki içerisinde bulunduğu koşul ve şartları dikkate alır. Bu şekilde davranmakla sonuçta varacağı yargıda hata miktarını minimize etmiş olmaktadır.

İnsan denen varlık maddi ve manevi olmak üzere iki farklı dünyaya sahip olması bakımından diğer varlıklardan ayrılır. Her ne kadar birbirinden farklı iki âlem olarak değerlendirilirse de aslında ikisi de bir bütünü teşkil etmektedir. Bu yüzden iki âlemden birini ihmal ederek insan sorunlarını çözmeye girişmek telafisi zor bir kısım sıkıntıların ortaya çıkmasına yol açabilir. Dolayısıyla ne manevi yönü için maddi yönü, ne de maddi yönü için manevi yönü feda edilmeksizin ikisini bir madalyonun iki yüzü gibi kabul edip bir bütünlük içerisinde değerlendirilmelidir. Manevi yönü ihmal edilmiş bir şekilde yaşam sürdüren günümüz insanının yaşamakta olduğu ahval dikkate alındığında meselenin bütüncül olarak değerlendirilmesinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

c- *Çözüme Dair Yaklaşımını Temellendirme*

Temellendirme, bilen öznenin bilgisini geçerli, kabul gören bir bilgi haline getirme işlemini ifade eder. Bir diğer ifade ile temellendirme, belli bir bilgiyi ifade eden yargı ya da önermelerin gerekçelendirilmesi ve doğrulanmasıdır. Bu çerçevede *Model İnsan*, çözüme dair sorunları ele alırken, bir önceki tutumu olan bütüncül yaklaşımı dikkate alarak yaklaşım çerçevesi ve niteliğini belirginleştirmektedir. Olaylar meydana gelirken bir tek unsur çıplak bir şekilde sebep olmadığı gibi, sonucunun da tek etkenli olamayacağı gerçeğinin farkındadır. Bu yüzden o, tamamen çözüme odaklanıp herhangi bir menfaat veya birilerini memnun etme kaygısı taşımadığından, sorunu bütün bileşenlerini dikkate almak suretiyle çözüme dair açıklamalarını akıl ve mantık çerçevesinde temellendirerek ortaya koyar. Göz ardı edilecek en küçük bir nokta veya bilinçli bir şekilde yanlış

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

olarak temellendirilecek bir hususun telafisinin bir bedeli/bedelleri olacağı hassasiyetiyle çözüme yönelik yaklaşım sergiler.

d- *Ortaya Konulanların Kendi İçerisinde Tutarlı ve Bir Bütünlük Arz Etmesi*

Söz konusu edilen mevzu ya da sorun bağlantıları dikkate alınarak bir bütünlük çerçevesinde ele alındığından, herhangi bir noktaya yönelik ifade edilecek hükümde de bu bütünlük korunur. Bu yüzden meseleye dair serd edilen ya da edilecek açıklama ve görüşlerin sağlıklı bir sonuç ortaya çıkarabilmesi açısından kendi içerisinde tutarlı olmasını gerektirmektedir. Bu türden bir zorunluluk da sorunların kendi doğal yapılarından kaynaklanmaktadır. Çünkü yüzleşilen her bir sorunun birden çok nedeni bulunmaktadır. Bu yüzden Model İnsan soruna dair açıklamada bulunurken sorunun birçok nedeni olduğu gerçeğini göz ardı etmemekle beraber yapmış olduğu açıklamalarda da tutarlı olur.

e- *Eleştirisel ve Sorgulayıcı Bir Zihne Sahip Olma*

Eleştiri ve sorgulamadan kasıt, dikkate alınan şeyin inkâr, red, aşığılama, dışlama vb. anlamlarında olmayıp tamamen söz konusu hususun değerlendirilmesi demektir. Bir başka açıdan mevzunun sağlıklı bir şekilde çerçevesinin belirginleştirilip anlaşılabilmesi ortaya konulan bir çabadan ibarettir. Bu çerçevede sergilenen yaklaşım sağlıklı bir niyet ve geçerli bilgiye dayalı olduğu sürece, yöneltilen eleştiri ve gerçekleştirilen sorgulamaların bilgisinin daha sıhhatli olmasını sağladığı gibi eylemlerin de daha nitelikli olmasını sağlar. Bu bağlamda eleştiri ve sorgulama sağlıklı, dengeli ve tutarlı bir gelişme ve sürekliliğin gerçekleşmesine yönelik hız veren itici bir güç niteliğini kazanmaktadır.

Yetkin bir özelliğe sahip olmayan insan için eleştirinin gerekliliği kendi yapısından kaynaklanmaktadır. Yine aynı şekilde insan iyiyi ve doğruyu elde etmeye yatkın bir yapıda yaratılmıştır. Bu özelliği ile beraber insanın birçok eksikliği de söz konusudur. İnsan akıl yetisiyle bu eksikliklerden bir nebze kurtulma imkânına da sahiptir. Kısaca, eleştiri ve sorgulama eksiklik ve yanlışlıklardan kurtulup daha geçerli ve daha sağlıklı olanı elde etmede ciddi anlamda değer ve önem arz etmektedir.

f- *Hoşgörülü Olmak*

Hoşgörü sözcüğü sözlükte “Her şeyi anlayışla karşılama durumu, müsamaha”⁹ anlamında kullanılmaktadır. Tanımda da geçtiği gibi “Hoşgörü” Arapça “müsamaha”, Fransızca “tolerans”e (tolérer) karşılık olarak kullanılmaktadır. Bileşik bir kelime olan hoşgörü sözcüğünün “hoş” kısmı Farsça olup beğenilen, duyguları okşayan, zevk veren anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁰ Hoşgörü kelimesinin anlamı dikkate alındığında duygu dünyasına hitap ettiği anlaşılmaktadır. Bu anlamda hoşgörü tolerans ve müsamahadan ayrılmaktadır. Çünkü tolerans ve müsamaha beğeninini gerçekleştirmediği durumlar karşısında takınılacak bir tavrı ifade etmektedir. Bir diğer ifade ile beğenilmeyen bir şey olduğunda hoş görülmez ancak tolere edilebilir. Bu bilgiler çerçevesinde değerlendirildiğinde hoşgörü duygu dünyasına hitap ederken tolerans ise akıl dünyasına hitap etmektedir. İnsanoğlu, yapısı gereği, iradesiyle duygularına yön verebilecek bir güçte olmadığı gibi duygularına hâkim olabilecek bir nitelikte de değildir. Dolayısıyla kişi, muhataplarından söz konusu mevzuyu beğenmelerini talep edemez. Ancak katlanma, tahammül etme, görmezlikten gelme gibi irade ile gerçekleştirilme imkânına sahip olan durumlar için talepte bulunulabilir. Her ne kadar, anlam bakımından, tam ve sağlıklı bir şekilde karşılamıyorsa da hoşgörü ifadesi tolerans anlamında kullanılacaktır.¹¹

İçinde yaşanan zaman ve bu zaman dilimi çerçevesinde değerlendirildiğinde toplumlar artık homojenlikten uzak bir halde yaşam sürdürmektedirler. Bir diğer ifade ile birbirinden farklı hatta karşıt düşünce, anlayış, inançlar bir arada yaşam sürdürmek durumundadır. İşte böyle heterojen bir manzara arz eden durumlar karşısında hoşgörü, beğenilmeyen hatta red edilen düşünce, inanç ve anlayışları ayrıştırıcı birer unsur görmek yerine muhataplarını olduğu gibi kabul edip bu farklılıkları da birer zenginlik unsuru olarak görmek tarzında tezahür etmektedir. Aksi bir tavır bağnazlığı doğurur. Bağnazlık da benzerini ortaya çıkardığından tarafların birbirine tahammülsüzlüğü yani birbirini ortadan kaldırmaya yönelik eylemlere yönelttiğinden fizikî şiddete kadar vardırarak sonuçların ortaya

⁹ Parlatur, İsmail, *Osmanlı Türkçe Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, 3. Baskı, s. 643

¹⁰ Kanar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010, 2. Baskı, s. 665

¹¹ Öner, Necati, a.g.b, s.6

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

çıkmasına yol açabilir. Bir hastalık halinin belirtisi olarak ifade edilebilecek olan bağımlılık, insanı yapıya uymadığından kabul edilebilir bir durum değildir. Gerçekleşmesi muhtemel böylesi sonuçlar öncesi yapılması gereken, bütün farklılık ve renklilikleri bir zenginlik olarak kabul edip hoşgörülü davranmaktır. Bu yüzden *Model İnsan*'a yakışan ya da onun en ayırt edici özelliği hoşgörülü olmaktır.

Sonuç

Zaman itibariyle, insanoğlu kendi tarihi boyunca benzeri görülmemiş bir maddi zenginliği yaşamaktadır. İhtiyacından fazlasını üretebildiği gibi gereğinden fazlasını da tüketebilmektedir. Ancak bu fazlalığa rağmen yanı başında kendi cinsinden olanların açlıktan öldüğüne de şahit olmaktadır. Günümüz insanının sahip olduğu imkânlardan çerçevesinde bakıldığında koca dünya adeta bir köy haline dönüşmüş durumdadır. Mesafeler kısalmış, bir zamanlar aylarca süren yolculuklar bir saat gibi kısa sürede kat edilebilmektedir. Ancak bu imkâna rağmen, gün geçtikçe mesafeler uzadığı gibi aralar da açılmaktadır. Kısaca günümüz insanının sahip olduğu bunca zenginliğe rağmen yedikçe açlığı; içtikçe susuzluğu; konuştuğunda sessizliği; kalabalıklara karışıkça yalnızlığı; mesafeler kıaldıkça uzaklığı; hem cinsiyle ortak noktaları artıkça ayrıklığı; muhabbete dair belirtiler arttıkça düşmanlığı; özgürleştikçe esareti; sevildikçe nefreti; bilgisi arttıkça cehaleti de artmaktadır.

Bunca zenginliğe rağmen insanın yoksunluk içerisinde yaşam sürdürmesi ve daha da önemlisi kendisine yabancılaşmış hem cinsine karşı da duyarsız hatta düşman haline dönüşmesine dur denilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede farklılıkta birlik bilinci ve deneyimi düşüncesini çağın düşünce, akıl, sosyal ilişki, kültür gibi dinamiklerine hitap edebilecek evrensel ideal bir düşünceyi yaşamıyla ortaya koyacak *Model İnsan*'a ihtiyaç vardır. Hem farklılıkları kabul edip hem de birlik imkânını kurması, evrensel bir hoşgörü, sevgi ve merhameti temsil etmesi, yaratıcılığı ontolojik bir esasta temellendirmesi, çoğulculuğun gerçek anlamda sözcüsü olması bakımından *Model İnsan*, özellikle modern asrın kronikleşmiş sorunlarına çözüm olacak nitelikte potansiyellere sahiptir.

Kaynakça

- Altun, Fahrettin, *Modernleşme Kuramı*, İnsan Yayınları, İstanbul 2017
Aristoteles, *Metafizik*, I. Kitap (A), (Çeviren: Ahmet Arslan) Divan Kitap, İstanbul 2017
Barkçin, Savaş Ş. *Medeniyet Akli*, Mostar Yayınları, İstanbul 2017
Deleuze, G., Guattari, F., *Felsefe Nedir*, Çeviren Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017
Kantar, Mehmet, *Farsça Türkçe Sözlük*, Say Yayınları, İstanbul 2010, 2. Baskı
Öner, Necati, Felsefi Tutum, *Akademide Felsefe, Hikmet ve Din*, (Editör: Bayram Ali Çetinkaya) Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları, Zonguldak 2014
Öner, Necati, *Klasik Mantık*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1986
Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçe Sözlüğü*, Yargı Yayınevi, Ankara 2011, 3. Baskı
Türk Dil Kurumu. *Türkçe Sözlük*, Ankara 1998, 9. Baskı

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**VERİLİ ANLAM DÜNYASINDAN BÜTÜNCÜL BİR HAYATA: MODEL İNSAN
DÜŞÜNCESİNİN SOSYOLOJİK TEMELLERİ**

Harun GEÇER*
Hızır HACIKELEŞOĞLU*

ÖZET

Birey bir toplum içerisinde doğar ve içinde doğduğu toplumu oluşturan temel özelliklerle kişiliğini inşa eder. Kişinin önce anne-babası olmak üzere yakın çevresiyle kurmuş olduğu sosyal ilişkiler çerçevesinde kabul edilen veya reddedilen davranış örüntüleri, bireyin 'ben' duygusunu derinden etkiler. Bundan dolayı toplum içerisindeki rol modeller kişinin akıp gideceği hayat çizgisini belirlemede önemli bir etken konumundadır. Ancak bu 'modeli' oluşturan toplumsal dinamikler hiç değişmeden varlığını ve kişi üzerindeki otoritesini devam ettiremezler. Modernleşme ve sonrasında geleneksel hayat biçimleri bir nostaljiye dönüşmüş ve geleneksel otoritenin yerini farklı uzmanlık alanlarının oluşturduğu birçok otorite biçimleri almıştır. Bu dönemde, 'verili' bir hayatın parçalanmış öğretilerinden neşet eden insan modeli, 'üst düzeyde etkileme ve tek kullanımlık' ilişki biçimleriyle sosyal hayatın akışkanlığı içinde göz açıp kapayıncaya kadar farklılaşmaktadır. Mekanik aksamın çalışmasına benzer bir hayata evrilen birey, gerçek ile sanal âlem arasındaki uçurumda, kendi boşluğuna doğru hızla yol almaktadır. 'Verili' anlam dünyasının parçalı hayat anlayışı, hiç şüphesiz 'hurafelerden' arındırılmış 'rasyonel' ve düzen vaat eden modern hayat anlayışından farklılık göstermektedir. Bu dönem, tüm hayatı olabildiğince kuşatma iddiasında olan dinin ve onu tecrübe eden mütebedeyin insanın da günlük hayata karşı reflekslerini zayıflatarak kişiyi afallatmış görünmektedir. Ancak dinin tamamen insanların hayatını terk etmediği ve hâlâ dinle birebir irtibat içinde olan yeter sayıda insanın mevcut olduğu söylenebilir. Din bu anlamda sosyal gruplar için sınırlar tayin eden, toplumsal hayata belli standartlar koyan ve toplum içinde bir meşruiyet kaynağı olan önemli bir otoritedir. Dinin modern ve postmodern dönem içinde uğradığı anlam değişikliklerinin sosyolojik olarak iyi tespit edilmesi, dindar insanın hayatında ortaya çıkan sorunların etkili bir şekilde çözülmesine yardımcı olacaktır. Aksi halde bütünlüklü ve istenilen ahlaki değerlerle mücehhez sorumlu birey için harcanan tüm enerji boşa gidebilir. Bu açıdan çalışma, postmodern hayat içerisinde yaşayan bireyin karşı karşıya kaldığı kaotik durumu çözümleyerek dinin bütünlüklü bir 'model insan' oluşturmadaki işlevsel yönünü açıklamayı amaçlamaktadır. Dinin bu dönemde kişinin hayatını renklendiren egzotik parçalardan biri olarak mı kalacağı yoksa kişiyi ve toplumu kuşatan, onlara bütünlüklü bir anlam dünyası sunan işlevini devam mı ettireceği sorunsalı, bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Model İnsan, Rol Model, İşlevselcilik, Din.

**FROM GIVEN SEMANTIC WORLD TO INTEGRATED LIFE: THE
SOCIOLOGICAL BASICS OF MODEL PERSON' THOUGHT**

ABSTRACT

The individual is born in a society and builds up his personality with the basic features that make up the society in which he is born. The patterns of behavior that are accepted or rejected within the framework of the social relations in which the person first established with their immediate surroundings, including their parents, deeply influence individual's 'self' emotion. Therefore, role models in society are an important factor in determining the life line in which the person will follow. However, the social dynamics that constitute this 'model' can not sustain its existence and its authority over the person at all. After modernization, the traditional forms of life have become a nostalgia, and the traditional authority has been replaced by many forms of authority, which are formed by different areas of expertise. In this period, the human model, which emanates from the fragmented teachings of a 'given' life, differs from the fluidity of social life to the blink of an eye, with 'top-level affective and disposable' relationships. This period seems to have stunned the person by weakening the reflexes of

* Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi., harun.gecer@gumushane.edu.tr.

* Arş. Gör., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi., hizirhacikelesoglu@gumushane.edu.tr.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

the religion and experience of those who are in the belief that the whole life is as much as possible, as well as the reflexes of daily life. It can be said, however, that there are enough people in the world that religion does not completely abandon the lives of the people and there is still one-on-one contact with religion. Religion is an important authority in this sense which sets boundaries for social groups, sets social standards, and is a source of legitimacy in society. The sociologically well-defined changes in meaning that religion makes in the modern and postmodern period will help resolve the problems that arise in the life of a religious person effectively. Otherwise, all the energy spent for the individual responsible for the integrity and the moral values desired may go to waste. From this point of view, the study aims to explain the functional direction of forming a holistic 'model human being' by analyzing the chaotic situation faced by the individual living in postmodern life. Whether religion will remain as one of the exotic pieces that color the person's life in this period is the main problem of this study, which surrounds the person and the society and makes them continue the function of presenting a unified sense of meaning to them.

Key Words: Model Person, Role Model, Functionalism, Religion.

GİRİŞ

İnsanlar bu gün bir yandan geçmişleriyle kopardıkları bağların yerine yeni bağlar tahsis etmeye çalışırken diğer yandan da mevcut durumun ortaya çıkardığı gerilimlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Geleneğe dayalı toplumsal kurumların bir nostalji olarak anıldığı modern ve postmodern dünyamızda en çok tartışılan konuların başında din ve mütedeyyin insan gelmektedir. Geleneksel kültürü inşa eden ve onu sürekli olarak besleyen dinin bu çağda işlev kaybına uğrayıp uğramadığı konusu bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü genelde din, özelde ise İslam dini, kişinin bütün hayatını kuşatıp çevreleme iddiasındadır. Bundan dolayı dinin, insan yaşamının bütün alanları ve boyutlarıyla birebir ilişkili olduğu söylenebilir. “Bu alanlar hem bilgi, hem ahlâk, hem de estetik ile alakalıdır. Din, insana bilgi verdiği gibi, ona neyi yapıp yapmayacağını ve nasıl yapması gerektiğini de söylediği için, bilginin, ahlâkın ve estetiğin ilkesini ve yönünü tayin etmiştir” (Görgün, 2015: 188). Dinin bu bütünselliği ile postmodern hayatın parçalı hayat stratejisi günümüzde birbiri ile çelişir görünmektedir. Bu anlamda, ‘verili’ anlam dünyası, bireyselleşmiş benliğin kendi hayat unsurlarını belli seçimler çerçevesinde ‘yapma’ imkânı tanıyan postmodern yaşam biçimini imlemektedir. Geleneksel hayat biçiminden kopuşu modern hayat biçiminin ortaya çıkmasıyla başlatabiliriz. Modern hayat biçiminde insanlar, her şeyi nedensellik ilkesine göre yorumlama eğilimindedirler. Bu rasyonel bir varsayımdır ve hemen herkes bu durumu kabullenmiş görünmektedir. Modern insanın en kutsal dogmalarından birini neden-sonuç ilişkisini anlatan nedensellik oluşturur. Bu dünya, görünmeyen, gizemli, doğaüstü şeyleri bünyesinde barındırmaz. “Şimdi rasyonel kurallara itaat eden bir dünyayla çevrili durumdayız” (Jung, 1999: 17). Modern dünyanın katı düzen anlayışı günümüz postmodern dönem içerisinde akışkan bir duruma bürünmüştür. Modernliğin ortaya çıktığından beri hayatından uzaklaştırmaya çalıştığı kaos ve olumsuzluklar günümüzde yeniden gösterime girmekle kalmamış aynı zamanda kendisine tüm çıplaklığıyla geniş bir alan açmış görünüyor. Belli bir yapıya bağlı olmamak –temelsizlik- günümüzde toplumun tüm gücüyle telafi etmeye uğraştığı, varoluşun gizemli ve utanç verici bir durumuna denk gelmemektedir. Tam aksine bu durum, varoluşun güzelliği ve mutluluğu, sahici özgür olmanın tek kaynağı olarak yüceltilmiştir. Postmodernlik, modern dönemde vazifelendirilmiş bireysel ve kolektif mükemmelliği tesis edecek tüm kurum ve yapıları giderek eritip serbest bırakmaktadır. “Postmodern ütopyalar bizim bu azledilmenin tadını çıkarmamızı, (talep kâr, esneyen ve can sıkıcı) ideallerin teslim oluşunu özgürleşmenin nihai edimi olarak kutlamamızı istiyor” (Bauman, 2014: 43). Bu dönem içerisinde en çok vurgu ise seçim özgürlüğü üzerine yapılmaktadır. Her şeyin bir pazar içinden, kişinin herhangi bir otoriteye –özellikle de bütüncül anlatılara sahip dinlere- bağımlı olmadan, seçilerek ‘yapma’ ve sürekli değişebilir hayat biçimleri oluşturma anlayışı, postmodern dönemin karakteri haline geldiği görülüyor. Gerçeklik ‘yapma’ olan karşısında irtifa kaybediyor. Gerçekliğin oluşturulmasında bedensel, ruhsal ve entelektüel-zihinsel temel saiklerin ortaya koyduğu önem ve anlam, ‘yapma’ imkânlar yüzünden yalnızca erimekle yüz yüze kalmıyor aynı zamanda da kendini, üretken bir ekonominin damgasını vurduğu, verili ve kemale ermiş temel güçleri ve becerileri kaynak olarak kullanmayan, bunların işlevsel hale getirilmesini özgürlüğün önünde bir engel olarak gören “ben-odaklı yeni, farklı, özerk bir ben ve gerçeklik yaşantısı üzerine kurmaktadır. Bu anlamda insanın yalnızca kendi becerilerini kullanarak yapabileceği şeyler hem sıkıcı hem de gerçekliğin üretilmesinde yetersizdir. “Burada

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

önemli olan nokta, insani becerinin yerine “yapma” beceriyi koyma, öz güçleri devreye sokmak yerine programları ve onların ürettiği performansları, yanılısma ve simülasyonları kullanma gibi bir hedef konmuş olmasıdır.” (Funk, 2007: 110). Üretkenlik ve ürün iç içe geçmiş örüntüler dizisine dönüşebilir. İnsanın kas becerisini aşan makinalar ve insan zekâsını alt edeceği iddia edilen yapay zekâ projeleri, modern söylem olarak ortaya çıkan insanın ‘mükemmelliği’ ve ‘biricikliğini’ ters yüz ederek, insan ile makineyi eşitler görünmektedir. İnsanın kendi inşa ettiği şeye yabancılaşması tam da Marx’ın iddiasını akla getirmektedir. İnsanoğlunun alet kullanmaya başlaması kendi varlığı ile ortaya çıkmış yeni olmayan bir süreçtir. Ancak bu gün insanın alet ile olan krizi, onun alet kullanmasından daha çok, aletin insan üzerinden değil de insanın alet üzerinden tanımlanması ve insan, varlığını aletle kıyaslayarak kendine bir anlam dünyası oluşturmasından kaynaklandığı söylenebilir. Yeni teknolojiler ve sosyal medya, gerçekliği yeniden inşa etmek için olağanüstü mümbit bir zemin oluşturmakta ve bu zemin içerisinde üretilen gerçekliğin insan yapısının ortaya koyabileceğinden çok daha güçlü ve cezbedici olduğu şeklindeki kanı giderek güçlenip kök salmaktadır. İnsan zihninde buharlı makinaların icadıyla, insan yapımı teknik ve teknolojilerin insanın yapabileceğinden daha çok şey yapabildiği kanısı zaten oluşmaya başlamıştı. Makinanın uhdesinde barındırdığı fiziki üstünlükten yola çıkarak, insanın bizzat kendi bedeninin önemsiz hale gelmesinin yine insan tarafından müşahhas bir şekilde nasıl tecrübe edildiği ve bu mesele ile nasıl başa çıkabildiği veya çıkabileceği sorulabilir. Bu şartlar içinde insanların kendilerini güçsüz hissetmelerinden daha fazlasını tecrübe ettiği bir gerçek. Bu gerçeklik “entelektüel akılcılığın, duygusallığın ve maneviyatın aşırı vurgulanmasıyla makinaların gücü geri planda tutulmaya, başka bir deyişle insanın bedensel olmayan becerilerinin öne çıkarılmasıyla bedensel zayıflık telafi edilmeye çalışılmıştır” (Funk, 2007: 104-105). İnsanların hayatını kolaylaştıran ve bir araç olarak üretilen makinalar, insana süreç içerisinde yabancılaşarak insanı araçsallaştırmaktadır. Artık insanların kalbi saat gibi işlemekte, işe insanlar jet hızıyla yetişmekte, insanların kalbi teklemekte ve yakıtı bitmektedir. Makinalaşan insan, vücudunun herhangi bir yerine kolaylıkla tıbbi müdahale yapabilmekte, çocuğun doğum sürecini izleyerek aksaklıkları en alt seviyeye çekmeye çabalamaktadır. Burada iki kavram karşımıza çıkmaktadır, birincisi risk unsurları ikincisi bu risklerin üstesinden gelmemize yardımcı olacağı vaadiyle ortaya çıkan uzmanlık sistemleridir. Uzmanlık sistemleri parçalı hayat stratejilerinin olmazsa olmaz ögesidir. Kişinin özgürleşip kendi hayatını inşa ettiğini düşündüğü her an, bir uzmanlık alanının, nerden geleceği veya nasıl ortaya çıkacağı tam olarak bilinemeyecek otoritesiyle yüzleşmesi muhtemeldir. Kültürel yapıların tahakkümünden kurtulduğunu düşünen bireyselleşmiş kişi, müphemliğin, riskleri yönetebilmenin ve bu risklere açık olmanın getirdiği varoluşsal krizlerle yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Veriler, insan hayatında sürekli güncellenebilecek hatta güncellenmek zorunda olan, moda olanın hep bir adım gerisinden gelen unsurlar olarak insana tatmin veren değil tatmini aratan, bütünlüklü değil parçalı, anlamlı değil içeriksiz ama renkli bir hayatın tecrübesini vaat etmektedir. Belirsizlik sürekli olarak uzmanların görüşünü önemli hale getirerek uzmanlara olan talebi artırmaktadır. Uzmanlar, risklerden ve risklerin belirsizliklerinden kaçmak için ebedi ve güvenli yolu insanlara sunma vaadinde bulunmaktadır. Ancak bireylere sunabildikleri belirsizliklerden başka belirsizliklerin seçimine yardımcı olmak şeklinde tecelli ettiği söylenebilir. “Bunlara her şeyden önemlisi otorite olarak, herkes güvendiği için bizim de güvenebileceğimiz birileri olarak ihtiyacımız var; bunların önerilerine uymakla, kendi başımıza hareket ettiğimiz zamaninkine göre, kuşkulardan ya da suçluluk duygularından daha az azap çekebiliriz” (Bauman, 2014: 114-115). “Postmodern ben-odaklı karakter özgür, spontane, bağımsız bir biçimde, kendini kural ve ölçülerle sınırlamadan, bütün gücüyle kendi yaşamını kendisi belirlemeye çalışmaktadır” (Funk, 2007: 55). Postmodern bireyin hayat anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz: “Her şey isteğe bağlıdır. Herkesle ve her şeyle adeta oyun oynar gibi ilişki kurulabilir ve kurulmalıdır. Olmayacak hiçbir şey yoktur ve bu nedenle her şey uyar. Ve uyan her şey ‘okey’dir. Hiçbir şey yoktur ki, akıp gitmesin. Hiç kimsenin, neyin iyi ya da kötü, doğru ya da yanlış, sağlıklı ya da hasta, hakiki ya da yapay, gerçek ya da yanılısma olduğunu söyleme hakkı yoktur. Önemli olan tek şey, benim ben olduğum gerçeğinin ben odaklı biçimde üretmesidir” (Funk, 2007: 55-56). Görüldüğü gibi postmodern parçalı hayat, bir yandan insan özgürlüğünü olabildiğince genişletip serbestlik içinde insanın sınırsız bir kendini gerçekleştirme imkânı vaat ediyorken, diğer yandan bu açıklık beraberinde birçok risk unsurunu ve müphemliği de uhdesinde barındırıyor.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Psikoloji literatürü içerisinde bir bütün olarak gelişim, genellikle hayat boyu devam eden bir süreç içerisinde irdelenmektedir. Fakat bu durum modern dönem içerisinde parçalı, telafisi her zaman mümkün ve hızla değişebilen niteliklere sahip parçalı hayat stratejilerini kapsayan bir gelişim sürecini vaat etmektedir. Bu çelişkiler içerisinde ârafta kalan modern birey, bir yandan değişime ayak uydurmaya çalışmakta diğer yandan da doğumdan itibaren gelişim basamaklarını eksiksiz çıkmaya çalışmaktadır. Gelişimi yaşamın belirli bir döneminde başlayıp biten bir şablonda ele alan kişilik kuramları yanında ömür boyu devam eden ve epigenetik bir ilişki içerisinde irdelenen bir takım kuramlar söz konusudur. Erikson psiko-sosyal gelişim teorisinde sekiz aşamalı bir kişilik gelişim süreci teklif etmektedir. Buna göre her evrede çözüm bekleyen bir çatışmayı kapsayan sekiz aşamalı bir gelişim tablosu söz konusudur ki bireylerden beklenen bu çatışmadan başarıyla çıkmaktır. Birey, krizin başarılı bir şekilde çözümlenmemesi durumunda, o evrenin karakteristik özelliklerine bağlı bir kişilik söz konusu olmaktadır (Karaca, 2007: 105). Bu teoriye göre ilk çatışma temel güvensizliğe karşı temel güven basamağında kendini göstermektedir. Daha sonra kuşku ve utanç duygusuna karşı özerklik, suçluluk duygusuna karşı girişkenlik, aşağılık duygusuna karşı başarı, rol kargaşasına karşı kimlik duygusu, yakınlığa karşı yalıtılmışlık, durgunluğa karşı üretkenlik ve umutsuzluğa karşı benlik bütünlüğü olmak üzere sekiz aşamalı bir gelişim süreci göze çarpmaktadır. Erikson'a göre kişisel gelişimin hemen hemen tüm aşamaları dinî bir nitelik taşımaktadır. Bu çerçevede örneğin gelişimin ilk basamağı olan temel güvensizliğe karşı güven dönemi aynı zamanda dini inancın da temelini oluşturmaktadır (Karaca, 2007: 114). Ömür boyu gelişim teorilerinden bir diğeri de Fowler'ın inanç gelişim teorisidir. Fowler, Piaget ve Kohlberg'in gelişim teorilerini kendi teorisine birleştirerek bir bütün meydana getirmiştir. Erikson'un teorisine benzer bir şekilde Fowler'ın inanç gelişimi teorisinde de birbirini takip eden bir hiyerarşi söz konusudur. İnanç gelişim sürecinde bir evre atlama söz konusu değildir. Fowler inancın dini kapsamakla birlikte onun sınırlı olmayan dinamik ve kapsamlı bir insan deneyimi olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca inanç göreceli bir değerler merkezi olarak ifade edilmesi yanında yaşamsal öneme sahip olan bir değer olarak vurgulanmaktadır (Hood, Spilka, Hunsberger, Gorsuch, 1966: 216). İnanıcı insan aksiyonlarının ve kişisel yapının merkezi bir formu olarak gören ve onu dünyadaki tüm nesnelere ilişkilerinin bütünsel ve dinamik bir örüntüsü olarak tanımlayan Fowler, kişilik gelişimi ile inanç gelişiminin iç içe geçmiş bir süreç içerisinde hareket ettiğini vurgulamaktadır (Dini Gelişim Teorileri Kitabı syf: 190). Bu çerçevede Fowler ve öğrencileri yüzlerce insanla görüşmeler yaparak imandaki değişim ve gelişim süreçlerine ilişkin yedi temel evre bulunduğu sonucuna varmıştır. Bunlar farklılaşmamış-temel inanç, sezgisel-projektif inanç, efsânevi-literal inanç, sentetik-geleneksel inanç, bireysel-düşünsel inanç, bütünleşmiş inanç ve universal-genelleştirilmiş inanç olmak üzere sınıflandırılmıştır (Hood, Spilka, Hunsberger, Gorsuch, 1966: 217; Karaca, 2007: 190-195). Fowler son basamağa ulaşan insanların oldukça sınırlı sayıda olduklarını belirterek bu aşamaya ulaşan kişilere örnekler sunmaktadır. Mahatma Gandhi, Martin Luther King gibi bu evreye ulaşan bireylerin dünyanın ciddi problemlerini çözmeye dönük dirençleriyle ölüm tehlikesi içinde olduklarını belirtmektedir (Hood, Spilka, Hunsberger, Gorsuch, 1966: 218). Bu kurumlar modern hayat içinde toplumsal hayatı birçok yönden derinden etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Bütüncül Bir Hayata Geri Dönüş İmkânı: Model İnsan Nasıl Olur?

İslam dininin en temel ilkesi hiç şüphesiz tevhit inancıdır. İslam bir din olarak insanların hayatlarını topyekûn kuşatma iddiasındadır. Ancak bu kuşatma alanları bugün geleneksel hayat biçimlerinden farklılık göstermektedir. Müslüman toplumlarda geleneksel hayatın temel dinamikleri köklü bir şekilde dışardan dayatılan bir otorite biçiminde değişime tabi tutulmuştur. Kendi dinamikleri üzerinde doğal bir dönüşüm olmadığı için toplum, bir yandan karşı karşıya olduğu 'yeni' durumu anlamaya çalışırken diğer yandan da bu durumun ürettiği 'alışık' olunmayan meselelere çözüm getirmeye çalışmaktadır. Bugün Müslümanların genel olarak yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara getirecekleri çözüm şekilleri onların geleceğini de önemli ölçüde etkileyecek devasa boyutta bir mesele gibi görünmektedir. Bu sorunların bir kısmı Müslümanların kendi öz dinamiklerinden kaynaklanırken çoğunluğu ise onlara yabancı görünen kaynaklardan neşet ettiği görülebilir. Batı dünyası modernleşme sürecini kendi dinamikleri üzerine inşa ederken Müslüman dünya modernleşmeyi çoğunlukla sömürge süreci şeklinde tecrübe etmiştir. Ancak burada ıskalanmaması gereken husus, Batı'nın günümüzde Müslümanların asla yok sayamayacakları bir şekilde yaşam

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

şekillerinin bir parçası olduğudur. Bu durum da Batı'yı yok sayarak içinde bulunduğumuz problem alanlarını kâmil bir şekilde tespit edemeyeceğimiz gibi, ortaya çıkan problemlere hakiki bir çözüm teklif etmek de neredeyse imkânsız hale gelecektir. “Ancak yine burada dikkat edilmesi gereken bir şey vardır: gerçeklik ve doğruluk bir ve aynı şey değildir. Doğru her zaman geçerli, geçerli de her zaman doğru olmayabilir” (Görgün, 2003: 19). Önceleri sömürge, şimdilerde küreselleşme olarak isimlendirilen hayat şekli Müslüman dünya için arızı bir geçiş dönemini ifade etmektedir. Bir yaşam biçiminin ya da anlayışın çoğu kimselere sirayet etmesi onun hakikatinin delili olamayacağı vurgulanabilir. Küreselleşme, tüm dünya sathında olduğu gibi Müslüman dünyada da birtakım sorunlara yol açmış görünmektedir. Ancak küreselleşmeyle birlikte ‘İslâm’ın, Müslümanların hayatındaki merkezi konumundan kenara itildiği’ düşüncesi tamamen bir hakikate tekabül etmemektedir. “Bu dünyada hâlâ kendisini Müslüman olarak tanımlayan yeterince insan mevcuttur ve bu insanlar, kendileri ile İslâm arasında varoluşsal bir irtibat kuruyorlar; İslâm’ı kendilerinin tanımladığı bir “nesne” olarak değil, kendilerini, İslâm ile varlık kazanan insanlar; İslâm’ı kendi varoluşlarını önceleyen ve taşıyan, bu anlamda kendi özgünlüklerini ve özgürlüklerini kazanmalarının ön şartı bir zemin olarak biliyor ve buna göre, İslâm’a uyararak Müslüman olduklarının farkına varıyorlar” (Görgün, 2015: 177, Görgün, 2015: 186-187). Müslümanların İslam’la olan irtibatlarının devam etmesi onların bir Müslüman toplum içinde dinlerini tekrar tekrar tecrübe ederek yeniden üretmelerine de olanak sağlamaktadır. Müslümanların bizzat bu tecrübeleri İslam kültürünü de ortaya çıkarmaktadır. Din Müslümanların hayatının dışında asılı duran idealler zinciri şeklinde neşet etmiyor. Peygambere edilen hitap ve Peygamberle birlikte çevresindekilerin bu hitaba ittibasını dini sırf bilgi boyutunda algılanmasını engellemiş ve reel hayatla hakiki anlamda irtibatını kurmuştur. Bu anlamda “İslam kültürü de Müslümanların benimseyerek mukimi oldukları ve ittiba ederek yeniden ürettikleri bu dünyanın diğer bir adı olmaktadır. Buradan açık bir şekilde, Müslümanların kültür birliğinin, aslında onların mukimi oldukları dünyanın müşterek taraflarını ifade ettiğini söylemek mümkün olacaktır” (Görgün, 2001, 39, Görgün, 2003: 40). Model insan bu anlamda hayalî, sanal, sonradan üretilmiş insan tiplemesi değildir. Toplumu yeniden kuran ‘karizmatik’ bir lider, insanüstü güçlerle donatılmış bir ordu komutanı da model insan tanımlaması içinde kendine yer bulamaz. Model insan tek başına, bireysel karakterli, bir kahraman olmaktan daha çok model toplumun en küçük kurumu olarak kabul edilen aileden başlayarak tüm alanları tekâmül seviyesinde kuşatılmış insanlardır. Çünkü insanlar bir yönüyle içinde yaşadıkları toplumu etkilerken daha çok bu toplumun tüm yönleriyle kuşatması altındadır. İbn Haldun toplum nazariyesindeki bedevi ve hadarî ayrımı tam olarak buna işaret eder. Bedevi toplumlar birçok etkenden dolayı hadarî toplumlara nazaran ahlak ve diyanet bakımından daha iyi durumdadır. Hayra, fazilete ve insani özelliklere bedeviler daha yakın ve samimi, dürüst, namuslu, mert, daha misafirperver ve daha yiğittirler. “Buna karşı hadarîler, nispeten ikiyüzlü, riyakâr, döneke, bencil, yalancı, menfaatperest, şekilci, hilekâr ve kurnaz olurlar. Bedevilerle hadarîler arasında ahlaki sahada görülen bu farkın kaynağı da sadece iktisadi ve maddi şartlardır.” Ekonomik şartların düzensiz, ticari yaşamın ölçsüz, ‘istihsalin dengesiz, istihlakin gelişigüzel’, gelir dağılımının adaletten uzak olduğu, karlı ve kazançlı kaynakların eşit ya da ona yakın bir şekilde paylaşılmadığı toplumlarda sağlam bir ahlaki hayatın ortaya çıkması imkânsızdır. Bundan dolayı iktisadi alandaki adaletsizlik, ahlaki bozulmaya mutlaka tesir edecektir. Yine aynı şekilde ekonomik faaliyetlerdeki adalette toplumsal ahlakın doğru bir zemine oturmasını sağlayacaktır (Haldun, 2007: 117). Bedeviler ya da hadarîler için sayılan özellikler görüldüğü gibi kesin, değişmez ve önceden belirlenmiş bir kader değildir. Daha çok farklı unsurlarla ilişki içinde bağımlı değişkenlerdir. “Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez”(Ra’d/11) ayet-i celilesi de bu durumu tebeyyün etmektedir. Bu anlamda toplumsal değerlerin işlevsel yönü ve toplumsal olguların dengeli işleyişi önem arz etmektedir. Durkheim, geleneksel toplum yapısından modern toplumsal yapıya geçişte oluşan dengesizlikleri iş bölümü ve olguların işlevselliği üzerinden ele almıştır. Toplum içinde bozulan dengeyi toplumsal yapılar nasıl tekrardan kurmuştur sorusunu temel kavram olarak paylaşılan değerleri ya da istenilenlerle ilgili, çoğunlukla benimsenen standartları kullanma eğilimindedirler. “Değerlerle ilgili görüş birliği, bireylerin bulunduğu topluma ahlaksal olarak bağlı olma anlamındadır” (Wallace & Wolf, 2015: 44). Durkheim, toplumsal işbölümünün bütünüyle modern bir olgu olmadığını farkındadır; ancak geleneksel toplumlarda var olan işbölümü daha basittir ve çoğunlukla cinsiyetler arasındaki işbölümü şeklinde vuku bulmaktadır. Üst düzey işbölümü farklılaşması özellikle modern sanayi üretim şeklinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu tür uzmanlaşmış işbölümü

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

toplumsal kurumların tamamını ihtiva etmektedir (Giddens, 2016, 130-131). Uzmanlaşma her ne kadar ‘organik’ bir bağ üzerinden tüm toplumu birbirine bağlıyor gibi görünse de insani ilişki biçimlerini ‘rasyonel’ bir zemine taşıyarak Weber’in ünlü ifadesiyle sonunda ‘demir bir kafese’ mahkûm edebilir. İşbölümündeki aşırı uzmanlaşma toplumun kolektif şuurunu zayıflattığı söylenebilir. Bireyciliğin gelişmesi işbölümündeki genişlemenin kaçınılmaz bir parçasıdır: bireycilik sadece ortak inançlar ve duyguların gücünün zayıflaması pahasına gelişebilir” (Giddens, 2016, 138-139). Toplumsal değerlerin etkisinin zayıfladığı, insani ilişkilerin rasyonel bir zemin üzerinden kurulmaya çalışıldığı bir işbölümü anlayışı içinde ‘model’ insan kavramı daha çok bireyciliği ön plana çıkarıyormuş algısı oluşturabilir. Ancak model insan, anlam itibarıyla tek, bireysel insandan müteşekkil insan anlayışını imlemediği söylenebilir. Bireysellik hatta model insanın oluşmasının önünde bir engel olarak görülebilir. Postmodern dünya bireyselliği bir seçim olarak değil de daha çok olması gereken insan tipi olarak sunmaktadır. “Bireyselleşme bir seçenek değil bir kaddedir; bireysel seçme özgürlüğü alanında, bireyselleşmekten kaçma ve bireyselleşme oyununa katılmayı reddetme seçeneği kesinlikle gündemde değildir” (Bauman, 2015: 67-68) diyerek Bauman bireyselliği modern üretim biçiminin zorunlu sonucu olarak görmüştür. Bu anlamda Durkheim da toplumsal olguların kişiler üzerinde tahakküm edici bir güçleri olduğunu düşünür. O’na göre toplumsal olgular kişilerin iradesinden bağımsızdırlar ve bireylerin davranışlarını sınırlandırır. Çoğu zaman toplumsal olguların zorlayıcılığından kendimizi kurtarmamız neredeyse imkânsızdır. Çoğu durumda toplumsal olguların zorlayıcı yönünü fark etmeyiz, onun farkına örneğin bir ahlak ve hukuk kuralını çiğnediğimizde varırız” (Benton, 2016: 123-124). Toplumsal sistemler bu durumda bir değişimle karşılaştıklarında sistemin diğer taraflarında da bir miktar dengesizlikler meydana gelir. Aynı zamanda bu değişim yeni dengelerin kurulmasında rol oynar. İşlevselcilik, biyolojik verileri kullanarak anoloji yoluyla bu dengesizliklere açıklama getirir (Marshall, 1999: 363 & George A. Theodorson and Achilles S. Theodorson, 1969: 167). ‘Organik’ bir bütünlük arz eden, her biri kendi içinde biricik olan insan metabolizması ‘organik’ toplum modeli ile karşılaştırılabilir. Bu toplumsal yapı içinde bireylerden beklenen kendi uzmanlık alanlarındaki işlerini hiç aksatmadan en iyi şekilde yapmalarıdır. Ancak, teoride ideal gibi görünen bu sistem uygulamada aynı bütünlüğü hem insan için hem de toplum için tam olarak tesis edebilmiş değildir. Sistemin etkilerini en aza indirebilmek için daha da yükselen özgürleşme talepleri postmodern parçalanmışlığın risklere açık hayat biçimini ortaya çıkarmıştır.

İslam dini toplumsal bütünlüğün yanı sıra kişinin anlamlı bir hayat inşa edebilmesini ondaki kalp, akıl ve davranış birliğine bağlamıştır. “Kur’an’ın insanı, inanç, düşünce, duygu ve davranışlarıyla bir bütün olarak ele aldığı görülmektedir. Akıl, kalp ve davranış üçgeninde insanın özelliklerinin şekillendiğini anlatmaktadır” (Peker, 2012: 48). Bu üç köşe taşı arasındaki denge ne kadar iyi olursa o kadar sağlıklı bir şahsiyet vücuda gelecektir. İslam dairesinin sınırlarına girme ve bu sınırları muhafaza etme bu üç köşe taşıyla mümkündür. İman etmede kalp ile tasdikini yanı sıra, iman edilen hususları akılla doğrulama, kabul etme, bu esaslara razı olma ve iman edilen yaratıcıya karşı sevgi ve korku hissetme, inanılan şeylerin bir gereği olarak, hitabın davranışa yansiyarak müşahhas hale gelmesi de önemli rol oynamaktadır. Bu anlamda insan pasif bir etkilenen değil Allah’ın değer vererek eşrefi mahlûkat kıldığı, akıl ve irade ile donattığı aktif bir varlıktır. İnsan Allah tarafından yeryüzüne halife kılınmış ve kimsenin yüklenmek istemediği ‘emaneti’ yüklenmiştir. İnsanın teklife muhatap oluşu, onun hayatını idame ettirmek için gerekli aletlerle mücehhez hale getirilişi, kendisini geliştirebilme kabiliyeti ve iradesine sahip olduğunu göstermektedir. İnsan akıllı kullanmaya başladıkça eylemlerinin nedenini ve gerekçelerini öğrenme ve idrak etme çabası içine girecektir. Taklitten tahkike giden yol bu şekilde gerçekleşecektir (Ögük, 2014: 170). “Kur’an bilgi kaynağı olarak kabul ettiği akıl, kalp ve duyuların birlikte çalışmaları halinde elde edebilecekleri bilginin, insanı yanıltmayan doğru ve kesin bir bilgi olduğunu ifade eder” (Teber, 2013: 80). Bu gerçek imanın da anahtarı olarak görülmüştür. Sahih bir inanış, insanları iman ettikten sonra bu imanlarının gereği olan salih ameli işlemeye yöneltmelidir. Salih bir inanış için, Allah karşısında insanın duyacağı pişmanlık ve huşu, Allah’ın iradesine bağlılık, ilahi nimetlere karşı şükür gibi birçok unsur inanan bireyin daima tüm hayatını kuşatacak şekilde bulunmalıdır (İzutsu, 1997: 246). İnanan insanın bu bütünlüğü aynı zamanda inanan toplumun bütünlüğünden neşet edecektir. Ancak bu kişinin kendi hayatını şekillendirmede hiçbir katkısının olmadığı anlamına gelmemelidir. İnsanlar belli bir gelenek ve dil içinde doğarlar. Biz daha düşünmeden önce olaylar hakkında ne ve nasıl düşüneceğimizi, daha biz bakmadan önce orada zaten ne olduğunu, konuşmaya başlamadan önce ne diyeceğimize, toplumsal

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

değerlerin ne olduğuna ve öncelik sonralık sırasına bu gelenek ve dil karar veriyor. Bundan dolayı bizim içinde hayatımızı sürdürdüğümüz toplumun işleyiş tarzını iyi anlamamız ve kendimizi iyi tanımamız gerekiyor (Bauman, 2014: 371). Çözemediğimiz bir yapının düzensizliklerini veya düzenini iyi tahlil edebilmemiz pek mümkün değildir. Bu anlamda insan gelişimi bir ömür boyu devam eden bir süreç olarak ele alınabilir. Model toplumun model insanı hiçbir zaman dur durak bilmeyerek bir yolcunun serencamı içerisinde hakikati perdeleyen örtüleri bir bir kaldırma mücadelesi verecektir.

SONUÇ

Bugün Müslümanlar kurallarını kendi belirlemedikleri bir hayatı yaşamak ve bu hayatın getirdiği, belki de çoğu zaman tam olarak künhüne vakıf olamadıkları, sorunların yüküyle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Müslüman toplumların çoğu modern dönemde sömürgeyi tecrübe etmiş ve kendilerinin kurucu bir faili olarak yer almadıkları ‘yeni’ bir durumla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kendilerine yabancı bir hayat biçimi dikte edilen Müslüman toplumların söz konusu hayat biçimini hem kabul etmeyip hem de tecrübe etmek zorunda kalmaları ve karşı çıktıkları yaşam şekillerine köklü çözüm önerileri getirememeleri, onları şizofrenik bir duruma sokmuştur. Bu durum genel olarak Müslüman toplumların özelde ise dindar bireylerin gerçeklik ile bağını zayıflatarak çözümden bir adım daha uzaklaşmasına sebep olmaktadır. Dindar insan, içinde yaşadığı hayatı tam olarak içselleştiremese de hayatın dışında da kendine bir sığınak inşa etme takatini bulamamaktadır. Bundan dolayı günümüz insanı ikilemlerle dolu, hep eksik kalan, bin parçaya ayrılmış bir zihinle yaşamını sürdürmeye çalışmaktadır. Uzmanların bu konuları derinlemesine inceleyip mevcut problemleri resmetmeleri, sürekli olarak hayatın yüküyle mücadele eden insanların problemlerini çözmek bir yana problemleri daha anlamadan başka problemlerle yüzleşmesine sebep olmaktadır. Mevcut olan problemlerin tespiti, problemleri çözüme adına umut vaat etmediği gibi var olanı olması gereken olarak hayatımızda meşrulaştırdığı söylenebilir. Bu anlamda, insanın Allah’la içinde yaşadığı tabiatla ve diğer insanlarla kuracağı bütünlüklü bir ilişki biçimi Müslümanların tekrar model insan ve toplum üretebilmelerinin önünü açabilir. Bu anlayış, inanan kişilerin münferit olarak belli modern aletleri kullanmaması şeklinde ortaya çıkan pasif direnişle aynı şey değildir. Çünkü Müslümanların alet kullanmakla ilgili hiçbir sıkıntısı tarihten bu yana olmamıştır. “Kem âlât ile kemâlât olmaz” denebilir. Ancak aletin insanın önüne geçmesi ve insanın alet karşısında araçsallaşması ya da alet aracılığıyla insanın hem kendisini hem de çevresindekileri araçsallaştırması İslam ve Müslümanlar açısından en büyük sorunu ifşa etmektedir. Bu farkındalık bundan dolayı münferit pasif direnişin ötesinde daha çok toplumun topyekûn olarak oluşturduğu sinerjinin hedeflendiği ifade edilebilir.

Postmodern parçalı hayat anlayışı yerine İslam, insanın sağlıklı bağlılıkları üzerinden yaşamını şekillendirdiği bütüncül bir hayatı öngörmektedir. İnsanoğlu anne karnında maddi olarak ana rahmine doğduktan sonra manevi olarak ailesine ve giderek çevresine ve nihayetinde en üstte ubudiyet gereği yaratıcısına bağlanarak sağlıklı bir hayat inşa etmektedir. Bugün bağlılıkları ve en üst bağlılığı yani hakikate götüren yolu birçok unsur perdeleyerek insanı önce kendine daha sonra diğer varlıklara karşı yabancılaştırmaktadır. Dünyayı ve kendisini inşa ve imar etmesi beklenen Müslüman insan, çağımızdaki bu kalın perdeleri yırtarak hakikate bir nebze de olsa ulaşma çabası içinde olacaktır. Hakikat peşinde olan toplum, model insanı inşa edecek ve bu insan ise toplumun çoğunluğunu oluşturacak yapıyı kuracaktır. Böylece şu ifade edilebilir ki model insanı toplum, bu toplumu da model insan kuracaktır.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Bauman, Zygmunt (2014), Parçalanmış Hayat Postmodern Ahlak Denemeleri (çev. İsmail Türkmen), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Zygmunt (2015), Bireyselleşmiş Toplum (çev. Yavuz Alagon), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Benton, Ted (2016), Sosyolojinin Felsefi Kökenleri (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: Küre Yayınları.
- Funk, Rainer (2009), Ben ve Biz: Postmodern İnsanın Psikanalizi (çev. Tanyeri, Çağlar), İstanbul: Yapı Kredi Bankası Yayınları.
- George A. Theodorson and Achilles S. Theodorson (1969), A Modern Dictionary of Sociology (New York: Thomas Y. Crowell Co).
- Giddens, Anthony (2014), Modernite ve Bireysel-Kimlik-Genç Modern Çağda Benlik ve Toplum- (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Giddens, Anthony (2016), Kapitalizm ve modern sosyal teori (çev. Ümit Tatlıcan), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Görgün, Tahsin (2003), “İslam’ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri” (Kutlu Doğum Sempozyumu), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Görgün, Tahsin (2003), Anlam ve Yorum, İstanbul: Gelenek Yayınları.
- Görgün, Tahsin (2006), “İbn Haldûn’un Toplum Metafiziğinin Güncelliği ve Günümüzde Toplum Araştırmaları Açısından Önemi”, İslam Araştırmaları Dergisi, Sayı: 16, 169-203.
- Görgün, Tahsin (2017), “Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu” (Din Dili Sempozyumu), İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Haldun, İbn (2007), Mukaddime (çev. Süleyman Uludağ), 1, 2. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Hood, Ralph W., Spilka, Jr Bernard., Hunsberger, Bruce., Gorsuch, Richard.(1966) (çev: M. Doğan Karacoşkun), Din Bilimleri Araştırma Dergisi. 4 (4), 205-221.
- İzutsu, Toshihiko (1997), Kur’an’da Dini ve Ahlaki kavramlar (çev. Selahattin AYZ), İstanbul: Pinar Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (1999), Keşfedilmemiş Benlik (çev. Barış İlhan & Canan Ener Sılay), İstanbul: İlhan Yayınevi.
- Karaca, Faruk. (2007), Dini Gelişim Teorileri, İstanbul, Dem Yayınları.
- Marshall, Gordon (1999), Sosyoloji Sözlüğü (çev: Osman Akınhay-Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Öğük, Emine (2014), “İmanda Etkin Olan Temel Unsurlar: Akıl, Kalp Ve Beden”, Kelam Araştırmaları Dergisi, 12:1, ss. 169-184.
- Peker, Hüseyin (2012), “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 12 (2), 41-49.
- Teber, Hatice (2013), “Hakikatin anlaşılmasında akıl-kalp korelasyonu epistemolojik bir yaklaşım” Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 4,4, S. 2013/4, ss.79-89.
- Wallace, R. A., & Wolf, A. (2015), Çağdaş sosyoloji kuramları, Klasik geleneğin geliştirilmesi (çev. L. Elburuz ve MR Ayaz), Ankara: Doğubatu Yayınları.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ERDEMLİ TOPLUMUN ERDEMSİZLERİ (NEVABİT) (MODEL İNSANA FÂRÂBÎ ZAVİYESİNDEN TERSİNDEN BAKIŞ)

Mehmet Murat Karakaya¹

Fârâbî, sudur nazariyesi ekseninde erdemli şehrin özelliklerine vurgu yaparken tıpkı İlk Mevcut'tan son varlığa, varlıklar arasındaki ontolojik katmansal mertebelerde olduğu gibi, erdemli şehri başkandan toplumun son katmanında bulunan insana kadar yakından uzağa belirli bir silsile içerisinde ele almıştır. Bu yaklaşım, siyasete ait sosyolojik yapının metafiziğe ait ontolojik yapı üzerinden temellendiğini gösterdiği kadar siyaset ve varlık felsefesi gibi birbirinden farklı iki disiplinin bir arada değerlendirmeye tabi tutulması açısından da önemlidir. Bu bildiriye, Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâdila* ve *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* eserleri çerçevesinde, erdemli şehri inşa eden unsurlar ve erdemli insanın niteliklerinin yanı sıra bu şehirde yaşama imkânı bulan erdemsiz insan tipolojileri ve bu tipolojilerin erdemli şehirle diyalektik ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fârâbî, İlk Varlık, Faal Akıl, Başkan, Erdemli Şehir, Erdemsiz İnsanlar.

When Fârâbî stresses in the characteristics of the virtuous city in line with the theory of emanation just as the ontological hierarchical levels among beings from the First Being to the last, he addresses the virtuous city from the supreme ruler of the virtuous city to the man who belongs to the last stratum of the society, from near to the far with a certain sequence. This approach is also important in terms of assessing two disparate disciplines together such as philosophy of politics and ontological philosophy as much as it demonstrates that the political sociological structure is based on the metaphysical ontological structure. In this paper, the virtuous city-building elements and the characteristics of the virtuous people, as well as the virtuous human typologies that have the opportunity to live in this city, and the dialectical associations of these typologies with the virtuous city will be discussed in detail within the framework of the *The Virtuous City* and *The Political Regime* of Fârâbî.

Keyword: al-Fârâbî, First Being, Active Intellect, Supreme Ruler, The Virtuous City, Unvirtuous People.

Giriş

Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâdila* ve *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de sudur nazariyesi ekseninde erdemli şehrin özelliklerine vurgu yaparken tıpkı İlk Mevcut'tan son varlığa, varlıklar arasındaki ontolojik katmansal mertebelerde olduğu gibi, erdemli şehri ilk başkandan toplumun son katmanında bulunan insana kadar yakından uzağa belirli bir silsile içerisinde ele almıştır. Bu yaklaşım, siyasete ait sosyolojik yapının metafiziğe ait ontolojik yapı üzerinden temellendiğini gösterdiği kadar siyaset ve varlık felsefesi gibi birbirinden farklı iki disiplinin bir arada değerlendirmeye tabi tutulması açısından da önemlidir.

Fârâbî'ye göre, erdemli şehir ahalsinin ilim ve marifeti elde etmiş ve Faal Akılla ittisal halinde olan başkanın riyaseti altında, varlıkların yüksek ilkelerini ve mertebelerini bilen ve aynı zamanda mutluluğa odaklanan insanlardan oluşması gerekir. Dolayısıyla erdemli şehir ahalsinin doğal olarak erdemli insanlardan müteşekkil olması gerekir ki o şehir diğer cahil veya fasık şehirlerden farklı olarak erdemli şehir olabilsin. Ancak ahalinin bütün olarak erdemli insanlardan müteşekkil olmasının erdemli bir şehir için gerekli olup olmadığı hususu yukarıdaki eserler zaviyesinden bakıldığında bazı müphemlikler taşımaktadır. Zira erdemli şehirde, erdemli insanların yanı sıra “erdemsizler” olarak niteleyebileceğimiz bazı tipolojiler de vardır. Fârâbî, bunları *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de “nevabit/türedi” genel başlığı altında farklı kategorilerde ele almıştır. Bunlardan en dikkat çekenler, mutlulukla ilgili fiillere tutundukları halde mutluluğu amaç edinmeyen “mütakannisûn/fırsatçılar”, şehrin yasalarını tevil yoluyla kendi hevasına göre yorumlayan “el-muharrife/yanlış yorumlayan(lar)”, zihinlerinin kötü ve tasavvurlarının noksan olması sebebiyle şehrin yasalarını maksadının dışında değerlendirmeye tabi tutan “el-marika/yasaları hükümsüzleştiren(ler)”dir. Bunların dışında Fârâbî her iki eserinde erdemli şehirde bulunan birçok olumsuz tipolojiden bahsetmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, mehmetmurat.karakaya@asbu.edu.tr

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu bildiriye, Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-Fâdila* ve *es-Siyâsetü'l-Medeniyye* eserleri çerçevesinde, “nevabit” kavramı, erdemli şehri inşa eden unsurlar ve erdemli insanın niteliklerinin yanı sıra bu şehirde yaşama imkânı bulan erdemsiz insan tiyolojileri ve bu tiyolojilerin erdemli şehirle diyalektik ilişkileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

Nâbit(e)/Nevabit: Kavramsal Çerçeve

“Nevabit” kelimesinin *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de kullanımına geçmeden önce bu kelime üzerinde kavramsal bir çerçeve çizmenin gerekliliğini mülâhaza ediyoruz. “Bitki” anlamına gelen “nebat” ismi ile bitkinin yetişmesini ifade eden “enbete” fiili Kur'an'ı Kerim'de litereal anlamı çerçevesinde yirmiyi aşkın ayette kullanılmıştır.² Ancak bu isim ve fiil, Kur'an'ı Kerim'de iki yerde insanla birlikte kullanılmıştır. Allah'ın insanı yerden yeşerip büyüttüğünü ifade eden “Allah sizi yerden bir bitki gibi bitirdi.”³ ayeti ile İmran'ın karısının (Hanne) karnında yüklü Hz. Meryem'i Rabbine adamasıyla ilgili olarak Allah Teala'nın, “Rabbi onu (Meryem'i) güzel bir kabulle karşıladı ve onu güzel bir bitki gibi yetiştirdi (ve enbeteha nebâten hasenen)...”⁴ şeklinde İmran'ın karısının duasına bitki ve bitkinin yetişmesi benzetmesi üzerinden karşılık vermesi, söz konusu kelimenin isim ve fiil hallerinin insan için kullanıldığına dair örneklerdir. Ayetlerde hem lafzi hem de insanla birlikte kullanıldığı anlamıyla ne “nebat” kelimesinin ne de “enbete” fiilinin olumsuz anlam içerikleri vardır.

İslam düşünce tarihinde, hilafet meselesinden ve hicri II. ve III. asırlarda ortaya çıkan siyasi ve itikadi tartışmaların alevlenmesinden sonra birçok görüş, fırka ve mezhep ortaya çıkmış, bunlar, Harici, Şia, Mutezile, ehli Sünnet, ehli Hadis, ehli Rey vb. farklı isimlerle isimlendirilmiştir. Etimolojik olarak “bitki” anlamına gelen “nebat” kelimesinden türetilen “nâbit(e) (çoğulu nevabit)” kelimesi, kavramsal boyutu ve negatif anlam içeriği ile böyle bir zaman diliminde ortaya çıkmış, mecazi manada “acemi”, “genç”, “taze”, “yeni”, “nevzuhur” ve “yenilikçi” gibi anlamlara gelen⁵ kelime, bundan böyle “Rafızı” nitelemesi gibi belirli bir fırkanın ismi olarak kullanmaya başlanmıştır. Nâbit(e)/Nevabit kelimesinin Araplar tarafından aşağılama ifadesi olarak Arabistan'ın kuzey ve Suriye bölgelerinde ziraat ve sanat erbabı olarak yaşayan, Suriye ve Mezopotamya halklarından olan Nabatiler'den⁶ mülhem kullanıldığı da ayrıca belirtilmiştir.⁷

Aşağıda açıklanacağı üzere “nâbit(e)” kelimesinin kimler için kullanıldığına dair birçok görüş ortaya konmuş olsa da bu kelimeyi bir fırkaya nispetle kavramsal boyutuyla ilk kullanan âlim, Mutezili kelamcı Cahız'dır (Ö. 868). Cahız bir adı *fi'n-Nâbite* diğer adı *Benî Ümeyye*⁸ olan bir risale kaleme almış; risaleyi genel hatları itibariyle Emevileri zemmetme üzerine kurgulamıştır.⁹ Cahız'ı böyle bir risale yazmaya sevk eden en önemli faktör, MS üçüncü asırda Nâbite diye isimlendirilen Emevi sempatizanlığı ve savunuculuğu yapan bir kesimin ortaya çıkmış olmasıdır.¹⁰ Cahız, risaleyi yazarken Mutezili düşünceye sahip devlet ricali tarafından desteklenmiş, risaleyi de

² Örnek olarak bk. 2. Bakara, 61; 16. Nahl, 11; 27. Neml, 60; 80. Abese, 27.

³ 71. Nuh, 17.

⁴ 3. Âl-i İmran, 37.

⁵ İlai Alon, “Fârâbî's Funny Flora Al-Nawâbit as Opposition”, *Arabica*, T. 37, Fase, 1, (Mar., 1990), s. 74; İlyas Üzüm, “Nâbite” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yayınları, 2006, s. 263. Ayrıca belirtmek gerekir ki “nevabit”le ilgili en ayrıntılı makale yazarlardan birisi Alon'dur ve yazdığı makale bizim için yol gösterici olmuştur.

⁶ Nabatilerle (te harfi ile değil, ti harfi ile okunması gerekir) ilgili birbirinden farklı görüşler vardır. Buna göre, 1. Nabatiler aslında Araptır; fakat yabancılarla (acem) birlikte oturmaları sebebiyle nesepleri karışmış ve dilleri bozulmuştur. 2. Sevâd Nabatileri kökleri İrem'e dayanan Ârâmîlerdir. 3. Dahhâk Irak'ta bir şehir kurmuş ve Nabatiler buraya yerleşmiştir. (Ahmet Ağrakça, “Nabatiler”, *İslam Ansiklopedisi*, c. 32, Ankara: TDV Yayınları, 2006, s. 257.

⁷ Yüksel Macit, “Emevi İdaresi Üstüne”, *Hikmet Yurdu Yıl:1, sy. 2, (Temmuz-Aralık-2008)*, s. 233. 41. dipnot, ss. 225-244.

⁸ Farklı başlıklar altında neşredilen risalenin benzer risale olduğuna dair (bk. Macit, *a.g.m.*, s. 213, 2. dipnot).

⁹ Cahız bu Risale'yi H.III./M.IX. asırda belirgin olarak ortaya çıkan, Abbasî siyasetine ve Mutezile görüşlerine karşı olan yeni bir mevali grup Nâbite hakkında, Abbasi sultanları Memun ve Mu'tasım döneminin meşhur Mutezili Kadısı Ahmed b. Ebî Duad'ın (ö.240/854) oğlu, babasının yerine Mütevekkil tarafından bir süre kadı tayin edilen Ebu'l-Velid Muhammed'e (ö.239/853) bilgi sunmak için yazmıştır (s. 225; İrfan Aycan, “Cahız ve Emevi Tarihine Mutezili Bir Yaklaşım”, *AÜİFD*, c. 35, XXXV, 1996, s. 286).

¹⁰ Aycan, *a.g.m.*, s. 295.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yine kendisini destekleyen devlet adamlarına sunmuştur.¹¹ Risalede, Nâbiteyi, Emevî halifelerinin yaptığı haksızlıkları tasvip eden ve onların kötülenmesini bidat sayan, uluhiyet konusunda teşbihe düşen, kulun irade ve kudretini kabul etmeyerek her şeyi ilahî kadere bağlayan, dolayısıyla Allah'a bir çeşit zulüm isnat eden ve Kur'an'ın mahluk olmadığını ileri süren kişiler olarak tarif etmiştir.¹² *Beni Ümeyye Risalesi*'nde "Nâbite" örnek olarak şöyle geçmektedir:

*"Tekfir konusunda gerçekleşen husus kitap ve sünneti inkâr etmektir. Zira sünnet de kitap gibidir. Onun destekleyicisi ve açıklayıcısıdır. Ancak onlardan birisi yani kitap daha büyük ve inkârı halinde de kıyamet gününde azabı çok daha şiddetlidir. İşte bu, ümmetin içine düştüğü ilk küfürdür. Üstelik bu ancak imamet ve hilafet iddiasında olanlarda olmuştur. Bununla birlikte bu asrın ehlinde olan birçok kimse onun (Muaviye'nin) ikfarını terk etmekle küfre düşmüşlerdir. Bu konuda zamanımızda ortaya çıkan Nâbite isimli bir grup da onlara destek verdiler ve 'Muaviye'ye sövmeyin, çünkü o Peygamber (s.a.v)'le arkadaşlık yapmıştır. Ona sövmek bidattir, kim ona buğz ederse sünnete aykırı iş yapmış olur'. Ben de iddia ediyorum ki asıl sünnet olan, sünneti inkâr edenin 'beri' olduğunu söylemeyi terk etmektir."*¹³

Siyasi yönelim olarak Nâbiteyi Emevîlerin yanında yer alan grup/topluluk olarak tarif eden Cahız, onları düşünsel konularda da şu şekilde tavsif etmektedir.

*"Nâbite'nin, Allah'a isnat ettikleri zulüm ve onu mahlûkatına benzetmeleri bundan daha büyük ve daha kesin bir küfürdür. Ayrıca onlar kasten veya şüphyle bir mümini öldürenin mel'un olduğu hususunda ittifak etmişlerdi. Ancak onlar katil; zalim sultan veya asi emir ise, ona sövmeyi, onu görevden azletmeyi, sürgün etmeyi ya da salihleri korkutup, fakihleri öldürmeyi, fakirleri aç bırakmayı, çaresiz kimselere zulmetmeyi, ahkâmı askıya alıp sınırları kendi hallerinde bırakmayı, içki içip açıkça ahlaksızlık yapsa bile ayıplarını ortaya koymayı caiz görmemişlerdir."*¹⁴

Yine devamla Cahız, Allah'ın görülmesi meselesinde,

*"İnsanlardan bir grup 'Allah görülür.' der, buna bir şey eklemeyiz, onunla teşbih zannedilir diye korkarsa, tecsim ve tasvirde sakınmak için şöyle der: 'Keyfiyetsiz görülür.' Ancak Nâbite ortaya çıktı. Allah'ın cismi ve sureti olduğunu söyledi. Bunu Rafiziler de söyledi: 'O'nun (Allah'ın) cismi vardır.' diyerek ona suret ve sınır (tarif) getiriyorlardı. Kim Allah tasvirsiz ve tecsimsiz görülür derse onu tekfir ediyorlardı."*¹⁵

Bu pasajlardan anlaşılmaktadır ki Cahız, Nâbiteyi sultanların zulmüne göz yummakla eleştirmiş; cebr ve tecsimî savunular yüzünden küfrün yaygınlaştığını belirtmek suretiyle Nâbiteyi Rafizilerle eş değer tutmuş, onların Allah'a tasvir ve cisim izafe ettiklerini söylemiştir.¹⁶ Ayrıca Cahız Nâbiteyi mevalilerle ilişkilendirmiştir.¹⁷ Ancak aynı Cahız, *Kitabu Halkı'l-Kur'an* adlı eserinde, kelimenin kavramsal boyutunu genişletmiş, Allah'ın bir şeye benzemediğini ve Kur'an'ın mahluk olduğunu *hakikat* üzerinden değil, *mecaz* olarak iddia eden Mutezileden Ebu Kelede, Sümame ve Ebu Hamid gibi kişileri de "Nâbite" veya "Haşeviyye"¹⁸ benzer görüşler

¹¹ Aycan, *a.g.m.*, s. 287.

¹² Üzüm, *a.g.m.*, s. 264.

¹³ Cahız, *Beni Ümeyye Risalesi*, Çev. İrfan Aycan, "Cahız ve Emevî Tarihine Mutezili Bir Yaklaşım" içinde, s. 301, 302.

¹⁴ Cahız, *Beni Ümeyye Risalesi*, s. 304. Üzüm, *a.g.m.*, s. 264.

¹⁵ Cahız, *Beni Ümeyye Risalesi*, s. 305; Cahız, *Emevî İdaresi Üstüne*, s. 225, 226; Allah keyfiyetsiz görülür diyen Ehl-i sünnet, cisim olarak görülür diyen Nâbite ve Rafizilerdir (Yüksel Macit, *a.g.m.*, s. 239, 59. Dipnot).

¹⁶ Cahız, *Beni Ümeyye Risalesi*, s. 307.

¹⁷ Cahız, *Beni Ümeyye Risalesi*, s. 307.

¹⁸ Haşeviyye/Haşeviyye daha çok "dini konularda akıl yürütmeyi reddedip sadece nakle itibar eden ve özellikle uluhiyet meselelerinde naslar arasında bağlantı kuramayarak teşbih ve tecsime kadar varan telakkileri benimseyen kimseler" şeklinde tarif edilmiştir. (Metin Yurdagür, "Haşeviyye" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 16, s.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

serdettiklerinden dolayı bu fırkalarla birlikte değerlendirmeye tabi tutmuştur.¹⁹ Aydınlı'ya göre, Câhız, mihne hadisesi nedeniyle karşı karşıya kaldığı grubu kendi görüşlerine sahip olsa da nâbite olarak isimlendirmekte ve bidatçi olarak nitelemektedir.²⁰ Mutezili Ebu Hüseyin el-Hayyat da (Ö. 913) Nâbiteyi Cahız'a benzer ifadelerle açıklamış, kelimeyi Mutezile ve Şia dışındaki âlimleri ifade etmek için en geniş anlamıyla kullanmıştır.²¹

Bu açıklamalardan, Nâbitenin Mutezile nezdinde, **i. Siyasi ii. Düşünsel/Mezhepsel iii. Belli** bir mezhep içerisinde fırkaları temsilen *olumsuz* anlamıyla *karşıt görüş* ve *düşünceleri* nitelemeye kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Nâbitenin, Miladi 9/Hicri 3. asırda zuhur eden, Abbasilere ve onların siyaset biçimine, ayrıca Mutezile mezhebine, Şia ve görüşlerine muhalif görüşleri içeren yeni bir grubu ifade ettiği görülmektedir. Bu hareket, evvela Şam'da²² daha sonra Irak ve İran'da yayılmıştır. Buradan hareketle Nâbitenin Mutezile ve Şia'nın karşısında yer alan Sünni bir fırka olduğunu söylemek de mümkündür. Ki Aycan'a göre, Nâbite, düşünsel yönüyle Sünni mezhep ve fırkalarından biri olup, kelim ve mantık'a dayanan ve Mutezilenin fikrî tesirlerini azaltmaya çalışan bir gruptur. Bu manada Nâbite, halktan da büyük bir kesimin desteğini de kazanmıştır. Buraya kadar olan kısımda, Nâbitenin, Mutezile ve Şia karşıtlarını ifade ettiği anlaşılmaktadır.²³

Nâbite kelimesi bu şekilde kavramlaştıktan sonra farklı evrelerden geçmiş, ehl-i Hadisi de içine alan bir kavrama dönüşmüştür. Artık kavram, lafızcı, aklın kullanılmasına karşı çıkan Mutezile karşıtı itikadi ve siyasi bir zihniyeti ifade etmesinin yanında peygamberimize atfedilen bütün rivayetleri hadis olarak kabul eden ve bu rivayetlerin zahirinden hareketle dinî bir anlayış benimseyen bir kısım ehl-i Hadis ile de anılır olmuştur. İbn Nedim *el-Fihrist*'te, aralarında İbn Küllâb (Ö. 854?)²⁴, Kerâbisî (Ö. 862)²⁵ ve Ebü'l-Hasan el-Eş'arî (İbn Ebî Bişr Ö. 936) gibi âlimlerin de bulunduğu kelamcılar, "*Mücbire ve Nâbite-i Haşviyye*" başlığı altında zikretmiştir.²⁶ İbn Kuteybe de (Ö. 889) *Te'vilü Muhtelifi'l Hadis (Hadis Müâfaası)* adlı eserinde hadisçilere; Mutezile tarafından Haşviyye, Nâbite, Mücbire, bazen de Cebriyye lakapları takıldığı belirtilmiştir.²⁷ Bu bağlamda, özellikle Mutezile âlimleri tarafından kelimeye yüklenen olumsuz anlamdan rahatsız olan ve ehl-i Re'yin ehl-i Hadisi Nâbite ismiyle aşağılanmasına tepki gösteren Hanbeli âlimi İbn Ebû Ya'la²⁸ tam tersi bir tutumla asıl Nâbitenin Hz. Peygamber'in sünnetini bırakıp re'ye başvuran ehl-i Re'y olduğunu ifade etmiştir.²⁹

426; Hatice K. Arpaguş, "Haşvî Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği", *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), s. 68.

¹⁹ Cahız, "Halku'l-Kur'an", *Resailü'l-Cahız*, Tah. ve Şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut: Daru'l-Cil, 1991, içinde. s. 287-289, 296, 300.

²⁰ Osman Aydın, "Mutezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tasavvuru", *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Bahar 2006, s. 51.

²¹ Üzüm, *a.g.m.*, s. 264; Bu bağlamda Alon, Pellan'dan aktarımla, Nâbitenin Mutezile ile Şia dışındaki üçüncü bir grup olduğunu söylemektedir. (Alon, *a.g.m.*, s. 74.)

²² Bu grubun Şam valisi olmasından dolayı Muaviye'ye karşı özel bir sempatileri olduğuna dair yorumlar yapılmıştır (bk. Macit, *a.g.m.*, s. 221).

²³ Aycan, *a.g.m.*, s. 302, 1. Dipnot.

²⁴ İbn Nedim *el-Fihrist*'te İbn Küllâb'ın Haşviyyenin Nâbite koluna mensup olduğunu belirtir. İbn Küllâb, halku'l-Kur'an tartışmalarının yapıldığı dönemde yaşamış ve Mutezile âlimlerine karşı Kur'an'ın kadim olduğunu ilk defa o söylemiştir. (Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Küllâb" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, c. 20, s. 126.)

²⁵ Şafii Fakihî, hadis ve kelim âlimi.

²⁶ İbn Nedim, *Kitabü'l Fihrist*, (Nşr. Gustav Flügel), Leipzig: Verlag Von F.C.W. Vogel, 1872, s. 180, 181; Bazı Sünni âlimlerden söz ederken "Haşviyyeden"dir ifadesini kullanması, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi Cebriyyeden sayması hoca ve dostları arasında İsmaili ve Mutezililerin bulunması gibi hususlar sebep gösterilerek İbn Nedim'in Şii-Mutezili olduğu kabul edilmektedir. Ancak onun "Haşviyyeden"dir şeklindeki iddiaları İbn Küllâb gibi nadir kişilerle ilgili olup bütün Sünni ulemayı aynı kategoride değerlendirdiği anlamına gelmemektedir. (bk. Nasuhi Ünal Karaarslan, "İbn Nedim" Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 21, s. 173).

²⁷ İbn Kuteybe, *Te'vilü Muhtelifi'l-Hadis*, (*Hadis Müdâfaası*), Çev. Hayri Kırbaoğlu, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1989, s. 165.

²⁸ İbn Ya'la ölümü 1131'dir. Cahız (Ö. 868) dönemiyle İbn Ya'la'nın ölümü arasındaki yaklaşık üç asırlık zaman dilimi açısından bakıldığında, kelime yine gündemdedir ve kelimeye yüklenen "aşağılayıcı", "olumsuz" ve "karşıtlık" anlam içerikleri hâlâ devam etmektedir.

²⁹ Üzüm, *a.g.m.*, s. 264.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Görüldüğü üzere, Fârâbî'nin *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de hem literal hem ıstılahi anlamıyla kullandığı “nabit” kelimesinin çoğulu “nevabit”, gelişigüzel kullanılmış sadece “ayrık otları” manasına gelen bir kelime değildir. Bu kelime, yukarıda belirtildiği gibi, o dönemlerde *olumsuz* ve *tahkir edici* anlam içeriği ile *karşıt görüşleri* aşağılayıcı bir üslupla kavramsal olarak kullanılmaktaydı. Ayrıca, kelimeyi kavramsal boyutuyla ilk defa kullanan Cahız (Ö. 868) ve Hayyat (Ö. 913?) gibi Mutezili âlimler, Fârâbî'den (Ö. 950) çok uzak bir zamanda ve mekânda yaşamış insanlar da değildi. Her üç âlimin Bağdat ve çevresinde yaşadıkları göz önünde bulundurulduğunda Fârâbî'nin bu kavrama uzak biri olmadığı, tekil yapısıyla olmasa da çoğul yapısıyla bilinçli olarak bu kelimeyi kullandığı anlaşılmaktadır.

Fârâbî'den sonra yaşamış Endülüslü filozof İbn Bacce'ye (Ö.1138) gelince, kelimenin kavramsal anlamı bütünüyle değişmiş, o, “nevabit” kelimesini kendi dönemine kadar kullanılan negatif/olumsuz anlamda değil, pozitif/olumlu anlamda kullanmıştır.³⁰ İbn Bacce, kötü bir toplumda yaşamak zorunda kalan “erdemli yabancılar”ı, “yalnız insan (el-insanü'l-mutevahhid)” terimiyle ifade etmiştir. Bu manada “yalnız insan” içinde bulunduğu toplumca benimsenmemiş, kendi gerçek düşüncesi ile garip kalmış bir insanın yalnızlığını ifade etmekte³¹ ve bu insan aynı zamanda “nâbit” olarak isimlendirilmektedir.³²

Fârâbî Felsefesinde Nevabit (Erdemsizler)

Fârâbî'ye göre, başta vurgulanması gereken en önemli husus, erdemsiz insanlara yönelik yapılan tanım ve açıklamaların, bağlamları dikkate alındığında varsayımsal düşünmeye değil, realiteye dayalı olmasıdır. Ancak realiteye dayalı bu hususlarda Fârâbî tanımsal misallerin dışında sınıfların hangi toplum ve hangi şehre ait olduğu yönünde isimler üzerinden örnekler vermemiş,³³ sadece onların nitelikleri ve karakterleri üzerinden açıklamalar yapmıştır. Bu çerçevede, *el-Medînetü'l-Fâdila* ve *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de erdemsizlere yönelik bahsi geçen insan tipolojileri bizzat toplum içinde gözlemlenen ve bu gözlem sonucu tasnife tabi tutulan insan tipleridir. Dolayısıyla Fârâbî ilk etapta bunlara yönelik “mütakannisûn/fırsatçılar”, “el-muharrife/yanlış yorumlayan(lar)”, ve “el-marika/yasaları hükümsüzleştiren(ler)” şeklinde bir sınıflandırma yapmış olsa da yukarıda bahsedildiği gibi bu sınıfların dışında farklı insan tipolojilerinden de bahsetmiştir. Erdemli şehrin karşılaşılabileceği hastalıklar olarak değerlendirilen ve ön almayı gerektiren³⁴ bu tipolojilerin, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de “nevabit” başlığı altında ayrıntılı ve pratik çerçevede toplamda on ile on dört sınıf arasında, *el-Medînetü'l-Fâdila* ise “nabit” veya “nevabit” kelimeleri kullanılmadan daha dar ve teorik çerçevede dört sınıfta ele alındığını

³⁰ İbn Bacce, *Tedbirü'l-Mütevahhid*, Tercüme ve Telif Mevlüt Uyanık, Aygün Akyol, Ankara: Elis Yayınları, 2017, s. 30.

³¹ Bu durumdaki insanlar sayıca birden fazla olsalar da aynı görüşlere sahip olarak yalnızlığa itildikleri ve dışlandıkları için yine de tek kişi sayılırlar. Bu bakımdan yalnız insanın eğitimi İbn Bacce'yi çok meşgul etmiştir. Maksat, onun en üstün duruma ulaşmasını sağlamaktır (Süleyman Hayri Bolay, “Endülü's'te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri”, *Endülü's'ten İspanya'ya*, Ankara: TDV. Yayınları, 1996, içinde s. 52).

³² Bolay, *a.g.m.*, s. 51; Bolay'a göre, “İbn Bacce'nin “Mütevahhid”i ve “Nâbit” insanı, maddeci bir toplumda maddileşmeye sırt çeviren, maneviliği yaşayarak hayatını yönlendiren kimsedir” (Bolay, *a.g.m.*, s. 52). Ayrıca Alon'a göre, İbn Bacce, nâbiti Fârâbî'den esinlenerek kullanmış olsa da kelimenin daha öncesinde kullanılan aşağılayıcı niteliğinden haberdar değildir (Alon, *a.g.m.*, s. 85).

³³ Korkut'a göre, Fârâbî, erdemsiz şehirlerin görüşlerini ön plana çıkarırken, tamamen İslam tarihindeki bazı iç çatışmalar, çeşitli ekol ve fırka ve mezheplerden ve onların dini yorumlama biçimlerinden yola çıkmıştır. Ona göre, Fârâbî dönemine kadar İslam tarihini çok iyi bilen ve bu konuda zihni canlı olan bir okuyucu, onun, erdemli şehrin karşıtları olan şehrin görüşlerini okurken çeşitli ekol, çeşitli devlet yöneticilerini, yönetim şekillerini ve bu alanla ilgili görüşleri doğrudan hatırlayabilecektir. Ancak Fârâbî yaptığı felsefenin evrenselliğine uygun olarak bunlarla ilgili bir isim zikretmemiştir. Yine Korkut'a göre, eğer Fârâbî cahil şehirlerle ilgili olarak aynı atadan gelmenin bir üstünlük olarak görüldüğü yerde tarihsel olarak bazı örnekler vermek isteseydi, bunları çok kolay bulabilirdi. Şayet Aristokratik devlet şekline bir örnek vermek isteseydi kendi dönemine kadar devam eden çeviri hareketlerini finanse eden ve bilim adamlarını destekleyen Tahiroğulları gibi aileleri örnek olarak verebilirdi. Aynı şekilde, geçmiş Abbasi yöneticilerini ilim ve fikir hayatına verdiği canlılıktan dolayı övebilirdi. Öte yandan, Fârâbî Seyfüddevenin himayesinde kalmasına rağmen ve son eserlerini bu hükümdarın yanında yazmasına rağmen bu idarenin kendi siyaset felsefesinde hangi devlet türüne örnek olabileceği konusunda da bir şey söylememiştir. Fârâbî, siyaset felsefesi bile olsa külli kanunlar şeklinde gelişen felsefi düşüncüyü, cüzi olaylara ve tarihi olgulara indirgememiştir (Şenol Korkut, *Fârâbî'nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, Ankara: AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2005, s. 171).

³⁴ Fârâbî, Fârâbî, *Kitâbü'l Mille*, Çev. Fatih Toktaş, “Fârâbî'nin Kitâbü'l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi” içinde, *Divan Dergisi*, 2002/1, s. 267.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

söylemek mümkündür.³⁵ Kısaca bunlar: **i.** el-Mütakannisûn. **ii.** el-Muharrife. **iii.** “el-Marika. **iv.** el-Müstersidûn. **v.** Hayal ettikleri şeyin yanlış olduğunu söyleyenler. **vi.** Varlıkların ilkelerini hayal etmekle beraber onları zihnen tasavvur edemeyenler ve hayal ettikleri şeyi yanlış sayanlar. **vii.** Kendileri hakikati anlamaya güç yetiremedikleri için hakikati anlayanları şeref ve egemenlik ardından koşmakla ve bile bile yalan söylemekle suçlayanlar. **viii.** Hakikatin herkes tarafından nasıl görünüyor veya nasıl düşünülüyorsa ondan ibaret olduğunu sananlar. **ix.** Belli bir hakikat olsa bile henüz bunun kavranmadığını, kavranılmış denilen şeylerin de gerçekte kavranmadığını söyleyenler. **x.** Rüya ve bir şeyin uzaktan görünmesi gibi bir hakikatin bulunduğunu hayal edenler. **xi.** Hakikati bilmemekten dolayı bilgisizlik ve şaşkınlıklarının sıkıntısından kurtulmaya çalışıp, kendilerinin seçtiği ve arzu ettiği şeylerin gerçek amaçlar olduğunu ve mutluluğun bunlardan ibaret olduğunu sananlardır.³⁶

Burada bizim bildirimiz çerçevesinde ele alınması gereken husus, bu tipolojilerin Fârâbî'nin cahil şehirler diye tanımladığı şehirler içerisinde değil, tam aksine erdemli şehir içerisinde yer almasıdır. Buna göre, erdemli şehir bütünüyle erdemlilerden oluşmamakta, bu şehrin içerisinde erdemsiz diye nitelenebilecek insanlar da bulunmaktadır. Bu bir gerçeklik olduğuna göre, erdemli şehir ile cahil şehri ayıran hususiyetlerin neler olduğu ehemmiyet kazanmaktadır. Her iki şehirde de erdemsiz insanlar varsa erdemli şehre erdemlilik niteliğini kazandıran özellikler nedir ve erdemli şehir kimlerden oluşmaktadır? Fârâbî'nin eserlerine bakıldığı zaman, erdem veya erdemsizlikle ilgili en önemli unsurun popülasyon/sayısal yoğunluk olduğu rahatlıkla görülecektir. Erdemsizlere yönelik popülasyonun/sayısal yoğunluğun yüksek olduğu toplumlar cahil şehirleri; erdemsiz popülasyonun/sayısal yoğunluğun düşük olduğu toplumlar da erdemli şehirleri ifade etmektedir. Fârâbî'nin nevbite yüklediği anlam itibarıyla turedilerin buğday tarlasındaki yararsız bitkilere (delice otu, ayrık otu, diken vb.) benzetilmesi,³⁷ özünde tarlanın buğday başaklarıyla dolu olduğunu, ancak aralarında yararsız otların da bulunduğunu ifade etmektedir. Bu metafordan hareketle, buğdayın tarlada yoğun olması, ayrık otlarının orayı sarmasına müsaade etmediği gibi nevabit de erdemlilerden oluşan topluma bütünsel anlamda zarar vermemektedir. Özetle erdemli şehir, popülasyon itibarıyla bütünüyle erdemli, yetkin ve bilge insanlardan teşekkül etmemekte, bu toplum içerisinde erdemsiz olarak nitelenen insanlar da bulunmaktadır. Bu önemlidir. Sebebi ise, Fârâbî'ye göre insanların farklı yatkinlik içerisinde yaratılmalarıdır.

Fârâbî'nin *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de ele aldığı biçimiyle, insanların çoğunun gerek yaratılıştan gerekse alışkanlıklarından dolayı varlıkların ilkelerini, derecelerini, Faal Akl ve birinci derecede yönetimi anlama ve tasavvur etme güçleri yoktur.³⁸ Yine Fârâbî'ye göre, -Giriş bölümünde belirtildiği gibi- erdemli şehir halkının *her birinin* varlıkların yüksek ilkelerini, mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimini ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir.³⁹ Her iki cümle açısından bakıldığında burada bir çelişkinin olduğu veya erdemli şehrin, tasavvur etme gücünden yoksun insanların çoğundan değil, varlıkların ilkelerini bilen azından teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Ancak bilgelik yönünden azınlıkta olan insanlardan faziletin egemen olduğu erdemli bir şehir oluşturmak mümkün olmadığına göre sorun nasıl aşılacaktır? Fârâbî'nin ortaya koyduğu yaklaşımlar analiz edildiğinde anlaşılmaktadır ki; insanların “tasavvur edemeyen” çoğunluğu ile insanların “bilen” bilge azınlığı aynı toplum içerisinde yer

³⁵ Korkut, *a.g.t.*, s. 183; sayıyı on ile on dört arasında diye ifade etmemiz, bazı sınıfların kendi içinde birkaç gruba ayrılmasıdır. Şayet bu sınıfları da ayrı bir sınıf olarak kabul ettiğimizde sayı artmaktadır. Alon, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'deki sınıflandırmanın pratik hayata dönük olduğunu söylemiştir (Alon, *a.g.m.*, s. 69).

³⁶ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, veya *Mebâdi'ül Mevcûdât*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012, s. 113-118; Fârâbî, aynı eserin bir başka pasajında erdemli şehirlerdeki “nevabit”e vurgu yaptıktan sonra hayvan hatta yırtıcı hayvan düzeyinde olan behimi insan gruplarından da bahsetmiştir. Ona göre, bunlar ne medeni varlıklardır ne de onların siyasi bir toplulukları vardır (bk. Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 94). Bu sınıf, erdemsizliğin de ötesinde medeni olmayan bir sınıf olduğu için makalemizin kapsamı dışında tutulmuştur.

³⁷ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 94.

³⁸ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 92.

³⁹ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 91.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

almaktadır. Bu durumda, örneğin, “varlıkların ilkelerini⁴⁰ tasavvur etme gücü olmayan çoğunluk” ile “varlıkların ilkelerini bilen azınlık” erdemli şehri oluşturmaktadır. Buna göre, erdemli şehir, sadece varlıkların ilkelerini bilen bilge insanlardan oluşmamaktadır. Hatta varlıkların ilkelerini tasavvur etmeye güç yetiremeyenlerin popülasyonu/sayısal yoğunluğu erdemli şehirde daha fazladır ve bu durum erdemli şehrin erdemliliğine bir hanel getirmemektedir. O halde erdemli şehir için varlıkların ilkelerini tasavvur etmeye güç yetirememek, erdemsizlik olarak nitelenmediği gibi bir eksiklik de değildir. Dolayısıyla erdemli şehir, genel olarak varlıkların ilkelerini tasavvur etmeye güç yetiremeyen çoğunluk insanlar ile varlıkların ilkelerini bilen azınlık insanlardan oluşmaktadır. Ancak çelişki devam etmektedir. Zira Fârâbî, ikinci pasajda “*erdemli şehrin halkının her birinin*” ifadesiyle bütün ahalinin varlıkların ilkelerini bildiğini ve bilmesi gerektiğini söylerken diğer taraftan çoğunluğun bu ilkeleri tasavvur edemediğini söylemektedir. Sorun nasıl aşılacaktır. Vurgulamak gerekir ki burada temel sorun, “tasavvur etmeye güç yetirememek” değil, “bilmemek”tir. Pasajlardan anlaşıldığına göre tasavvur etmeye güç yetiremeyen insanlar, varlıkların ilkelerini hakikat üzerinden kavrama konusunda eksik kalmış olsalar da bu ilkeleri dolaylı yollardan -imajinasyon/imgelem/hayal/taklit yoluyla- bilmektedirler.⁴¹ O halde odaklanılması gereken husus, “tasavvur etmek” değil, “bilmek”tir. Zira pasajlar itibarıyla ifade edersek, “bilmek” fiili burada en geniş anlamıyla kullanılmış; “tasavvur etmeye güç yetirememek” de “bilmek” fiili içerisinde değerlendirilmiştir. Buna göre, insanların çoğunluğu “tasavvur etmeye güç yetiremez” ama “bilir”. Nasıl bilir? Fârâbî’ye göre iki şeyle bilir⁴²: Ya tasavvur/fehm ederek ya da hayal ederek (imajinasyon/imgelem).⁴³ Varlıkların ilkelerinin tasavvur edilmesi, özlerinin, gerçekte nasıl var iseler öylece insan nefsinde canlandırılmasıdır. Hayal edilmesi ise, imajlarının, örneklerinin ve taklitlerinin insan nefsinde canlandırılmasıdır.⁴⁴ Dolayısıyla burada bizatihi bilme, tasavvur etme olsa da hayal etme de -tam anlamıyla bilme olmamasına rağmen- bilmeden hali değildir. Her ikisi de sonuç itibarıyla “bilme”ye götürmektedir. Dolayısıyla erdemli şehrin insanları, varlıkların ilkelerini “tasavvur eden ve hakikati üzerinden bilen azınlık insanlar”la, varlıkların ilkelerini “hayal eden ve imajları üzerinden bilen çoğunluk insanlar”dan oluşmaktadır. Fârâbî’ye göre her iki grup açısından olması gereken ortak yön, hakiki mutluluğun talep edilmesidir. Yani tasavvur eden ve hakikat üzerinden bilen azınlık insanlarla, varlıkların ilkelerini hayal eden ve imajlar üzerinden bilen çoğunluk insanlar müştereken aynı hedef doğrultusunda hakiki mutluluğu talep ediyorlarsa bu şehrin insanları erdemli şehrin fertleri olmayı hak etmektedir.⁴⁵ O halde üçüncü grup olan “nevabit”, varlıkların ilkelerini tasavvur eden ve hakikati üzerinden bilen azınlık insanlarla, varlıkların ilkelerini hayal eden ve imajları üzerinden bilen çoğunluk insanların haricinde, bedensel olarak erdemli şehrin içinde düşünsel olarak erdemli şehrin dışında yer alan gruplardır. Bunlar müstersedîn⁴⁶ taifesinden olsa dahi böyledir. Dolayısıyla bunlar, erdemli şehri oluşturan insan grupları dışında yer aldıkları için erdemliliği hak etmemektedir.

Fârâbî *el-Medînetü’l-Fâdıla*’da ise erdemli şehir insanlarını *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*’ye göre daha farklı bir şekilde taksim etmiş, “bilme” durumlarına göre bunları dört grupta ele almıştır. Buna göre, **i.** Erdemli şehrin hükemâsı bilinmesi gerekenleri burhan ve basiretle hakikat üzerinden bilir. **ii.** Hükemânın ardından gelenler, hükemâyaya tabi olmak ve inanıp güvenmekle bu şeyleri hükemânın basiretlerinde oldukları gibi kabul eder. **iii.** Bakûn (geriye kalanlar/bunların dışındakiler) ise ne zihinlerinin ne de alışkanlıklarının bu şeyleri oldukları gibi anlamalarına imkân vermemesinden dolayı belirtici misalleriyle bilir. Fârâbî’ye göre bu müşterek şeyler, burhanlarıyla

⁴⁰ Burada “varlıkların dereceleri”, “Faal Akıl” ve “birinci derecede yönetim” gibi bilinmesi gereken bütün hususların yazılmaması, bu hususların makale içerisinde uzun yer işgal etmemesi içindir. Bu sebeple temsili olarak sadece “varlıkların ilkeleri”ne vurgu yapılmıştır.

⁴¹ Bu tür insanların söz konusu hususları kavramsal düzeyde tasavvur etmeleri mümkün olmadığına göre, izlenmesi gereken metot, en iyi bilinen (e’raf) misal ve taklitler üzerinden anlatılmaktadır (Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 92).

⁴² Fârâbî “bilme”ye vurguda “a-r-f” fiilini kullanmıştır (bk. Fârâbî, *Kitab’ü Ara’i Ehli’l-Medîneti’l-Fâdıla*, Tah. A. Nasri Nadir, Beyrut: Daru’l-Maşriq, 2002, s. 147).

⁴³ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*, Çev. Nafiz Danışman, İstanbul: MEB Yayınları, 1990, s. 101.

⁴⁴ Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 91.

⁴⁵ Gerçek sultan, idare etme sanatındaki amacı ve maksadı bizzat kendisine ve diğer şehir halkına gerçek mutluluğu vermek olan sultandır. Bu ise sultanlık maharetinin yegâne hedef ve amacıdır (Fârâbî, *Fusulü’l-Medenî*, Çev. Hanifi Özcan, *Fârâbî’nin İki Eseri* içinde, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005, s. 66, 27. Bölüm).

⁴⁶ Bu kavrama ileride vurgu yapılacaktır.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

bilindikten sonra ister mugalata ister anlayışsızlık yüzünden ısrar ve tartışma/tenkit konusu olamazlar. Dolayısıyla “bakûn”⁴⁷ sınıfı içerisinde yani hakikati belirtici misalleriyle bilenler içerisinde burhanla bilinmiş hususlarda tartışma/tenkit noktalarını ön plana çıkaran gruplar/sınıflar ortaya çıkar⁴⁸ ve topluma zarar verir. İşte bu dördüncü sınıf, Fârâbî’nin *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*’de yaklaşık on-on dört arasında ele aldığı sınıfların oluşturduğu nevabit sınıfıdır. Bu sınıfa mensup insanlar erdemli şehir içerisinde yaşasalar da bu toplumun parçası değildirler.⁴⁹ Dolayısıyla *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*’de üç sınıfta ele alınan toplum fertleri, *el-Medînetü’l-Fâdıla*’da dört sınıfta ele alınmıştır.

Fârâbî’ye göre hakikat, farklı toplumlarda aynı misaller üzerinden ifade edilmeyebilir. Bu bağlamda, her milletin kabul ettiği misallerin anlamları da diğer toplumlar nezdinde aynı anlamı ifade edilmeyebilir. Dolayısıyla tek bir mutluluğu ve aynı maksadı amaç edindikten sonra erdemli şehirlerin müesses nizamları (mille)⁵⁰ birbirinden farklı olabilir.⁵¹ Sonuçta muhtelif toplumlar arasında söz konusu hususların ifadesinde ve anlam olarak karşılık bulmasında ihtilaflar çıkabilir. Fârâbî bu kapıyı açık bırakmakta, tek bir hakikat ve farklı misaller üzerinden aynı anda birçok farklı erdemli toplumun bulunacağına imkân tanımaktadır. Çünkü Fârâbî’ye göre hakikat farklı misaller üzerinden anlatılabilir. Burada şunu demek istiyoruz: *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*’ye göre “nevabit”in *el-Medînetü’l-Fâdıla*’ya göre ise “bakûn”dan bazılarının hakikate dair ortaya koydukları hususlar, hakikati farklı bir zaviyeden değerlendirmek ve yeni bir erdemli şehir inşa etmek midir; yoksa bu insanların yaptıkları, burhanla belirlenmiş hakikatin üzerini örtmek midir? Bu ayrımının yapılması gerekir. Nitekim erdemli şehirde “nevabit” sınıfının sözde hakikati arama gayesiyle ortaya koyduğu gayretler, hakikatin farklı veçhelerden okunması anlamında bir gayret gibi görünse de Fârâbî nezdinde bir değere haiz değildir. Zira ilk başkan ve hükemâ tarafından Faal Akıl ile ittisal ile burhan ve basirete dayalı ortaya konan hakikatlerden sonra, zihinleri hakikatleri olduğu gibi anlama imkânı olmayan ve bu hususları ancak belirtici misaller üzerinden bilen insanların yaptıkları faaliyetler, hakikati anlamaya değil, tabir caizse sulandırmaya yönelik faaliyetlerdir. Dolayısıyla Fârâbî’nin burada nevabite veya bakûndan bazılarının yüklendiği taraf, aynı maksat ve tek bir mutluluğa odaklanmış toplumda, hakikatin burhan ve misallerle belirlenmesi ve tesis edilmesinden sonra, bu sınıfın sözde hakikat ve misaller üzerinden spekülâtif tartışmalar çıkarması ve erdemli şehri inşa eden unsurları tahkir etmeye yönelik tutum takınmasıdır. Yoksa farklı erdemli şehirlerde tek olan hakikatin farklı misaller üzerinden anlatılması, tasavvur edilmesi, bilinmesi ve bu yönde gayret sarf edilmesi her zaman mümkündür.

Nevabit, Eğitim-Öğretim, Kılavuzluk

Fârâbî’ye göre insanlar farklı tipolojilere yatkın yaratıldıklarına göre, yapılması gereken, onlara kılavuzluk ve rehberlik etmektir. Ayrıca öğretim ve eğitim başka bir metot olarak yer almaktadır. Öğretim, toplumda ve şehirlerde nazari/kuramsal erdemleri tesis etmek, varlığa getirmektir. Eğitmek ise ahlaki erdemleri ve ameli sanatları toplumlarda varlığa getirme yöntemidir. Öğretme sadece sözle olur. Eğitmek ise toplumu ameli melekeler sonucu gerçekleşen fiilleri azim ve gayretle yapmaya alıştırmakla olur.⁵² Bu bağlamda nasıl ki bir aile reisi, ev halkının eğitim ve öğretimini yapan kişi; çocuk ve gençlerin bakıcısı da onların eğitim ve öğretimi ile meşgul olan kişi ise, ilk başkan da toplumların eğitici ve öğreticisidir. Bu eğitim ve öğretimde akılsal erdemlere ve sanatlara sahip eğitimciler de ilk başkanın uhdesinde görevlerini yerine getiren yardımcılarıdır.⁵³ Fârâbî bu çerçevede ilk başkana büyük bir sorumluluk yüklemekte, eğitim,

⁴⁷ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*’da “nevabit”i kullanmamakta, “bakûn” kelimesini kullanmaktadır.

⁴⁸ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*, s. 101-104.

⁴⁹ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*, s. 103.

⁵⁰ Her iki eserin Arapçasında benzer bağlamlarda geçen “mille” kelimesini Danışman, “mezhep” (bk. Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*, s. 102). Aydın, Şener ve Ayas ise, “din” olarak çevirmişlerdir (bk. Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 92).

⁵¹ Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla*, s. 102; Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 92.

⁵² Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü’s-Sa’âda)*, Çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1999, s. 79; Nazari ilimler ise Fârâbî’ye göre ya imamlara veya hükümdarlara veya nazari ilimleri muhafaza etmekle görevli kişilere öğretilmelidir (bk. Aynı yer). Ayrıca burada avam ve havassa vurgu vardır. Yönetici, havassu’l-havass yani seçkinlerin en seçkinidir (Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması*, s. 81, 82).

⁵³ Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması*, s. 81, 82.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

öğretim ve kılavuzluk faaliyetlerinden ilk başkanı yükümlü tutmaktadır. Fârâbî, yöneticinin bu görevlerini *Fusulü'l-Medenî*'de ise nefis üzerinden vermektedir. Buna göre, yönetici (el-melik) bir bütün olarak nefsi, nefsin kısımlarını, nefste ve onu kısımlarının her birinde meydana gelen noksanlık ve aşağılıkları, bunların nereden meydana geldiğini, insanın, kendisiyle iyi işler yaptığı nefsin durumlarının neler olduğunu; şehir halkından aşağılıkların nasıl uzaklaştırılması gerektiğini, şehir halkının nefsinde erdemleri yerleştirecek ustalığı ve onların şehir halkı arasında yok olmayacak şekilde korunmasını sağlayacak muamele metot ve yöntemlerini bilmesi gerekir.⁵⁴ Dolayısıyla bu vazife, erdemli toplumda ilk başkanın uhdesindedir. İlk başkan, şehrin insanlarının erdemli şehre uygun yetiştirme imkânlarını hazırlamalı, buna yönelik ortamları sağlamalıdır. Yoksa erdemli şehrin oluşması mümkün değildir.⁵⁵ Ancak bütün bu uğraşlara rağmen yine de toplum içerisinde erdemsizliğe yönelik tutum ve davranışların olduğu, kılavuzluğun, rehberliğin, eğitim ve öğretimin yeterli olmadığı veya bu faaliyetlerin bazı insanlara olumlu yönde sirayet etmediği durumlar söz konusu olabilir. Dolayısıyla böylesi durumlarda Fârâbî'nin önerisi, onları ya ceza vermek suretiyle toplumdaki uzaklaştırmak ya da toplum içinde bir şekilde hazmedilmelerini sağlamaktır. İlk başkanın görevi ise, bu tür edimler sınıfını izlemek, meşgul etmek ve onlardan her birini tedavi edecek yöntemleri bulup uygulamaktır. Bunlar da **i.** Şehirde kovmak **ii.** Cezalandırmak **iii.** Hapsetmek veya **iv.** Zor işlerde çalıştırmak gibi cezai müeyyidelerdir. Görüldüğü üzere, erdemsizlerin erdemsizliklerinin etkinliğini önleme ve engellemeye yönelik tek tip bir uygulama yoktur; tutum ve davranışların değişkenliğine göre farklı uygulamalar vardır, olmalıdır. Zira Fârâbî'ye göre eski âlimlerin "taakkul" diye tabir ettiği kuvve ile şehirlerde, topluluklarda, gruplarda ve bireylerde ortaya çıkan durumlara göre istinbat gerektiren durumlar her zaman söz konusu olabilir. Buna göre, sadece küllî bilgilerle yetinmemeli, tecrübeye dayalı hareket edilmesi gereken durumlarda kişilere özel uygulamalar gerçekleştirilmelidir.⁵⁶

Ayrıca, bu önleme, engelleme ve cezalandırma yöntemlerinin hangi durumlarda hangi erdemsiz tiplere uygulanacağı konusunda bir açıklama olmasa da eserlerin bütününe bakıldığında bunun kararının ilk başkan ve başkanın yardımcılarını tarafından belirlenip gerekli cezaların verileceği söylenebilir.⁵⁷ Nitekim *Kitâbü'l-Mille*'de ilk başkan, yapılması gereken eylemlerin çoğunu belirlese de eylemlerin bazı kısımlarında bütün şartları yerine getirecek imkânları bulamayabilir. Çünkü ilk başkan, şehrin birliğini sağlamada, işlerini düzene koymada etkin, en yararlı ve en elverişli eylemleri yasalaştırır ve belirler; bunların dışındaki hususlarda ise yasa koymaz. Yani ilk başkan hayati öneme sahip hususlarda görüş beyan eder, tali hususlarda ise susar. Çünkü siyaset ilminin; eylemleri, davranışları, ahlâkı, huyları ve iradi melekelerin hepsini en son noktasına kadar araştırma vazifesi vardır ve bütün bu alanlarda bir insanın vazife üstlenmesi mümkün olmayabilir. Böylesi durumlarda diğer yardımcı kişiler devreye girer.⁵⁸ Buradan hareketle şöyle bir sonuca varmak mümkündür: Erdemli şehirdeki erdemsizler birçok sınıfa ayrıldıklarından dolayı, onlara yönelik nasıl tavır bir takınılacağı ve nasıl bir uygulama yapılacağı sadece ilk başkan tarafından değil, başkanın altında yer alan yardımcıları tarafından belirlenir. Zira nevbite yönelik sınıfların ve davranış biçimlerinin farklı olması bütün konuların ilk başkan tarafından ele alınmasını ve belirlenmesini gerektirmeyebilir. Ayrıca vurgulamak gerekir ki nevbite tek bir eğitim yöntemiyle düzeltmek mümkün olmadığı gibi,⁵⁹ onlara tek bir cezalandırma biçimi uygulamak da söz konusu değildir.

Korkut'a göre, Fârâbî nezdinde erdemli şehirde kopmak, aynı zamanda kâinattaki doğal ilahî düzenden ayrılmayı temsil eder.⁶⁰ Zira yukarıda belirtildiği gibi, Fârâbî, şehri veya toplumu

⁵⁴ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 49. 4. Bölüm.

⁵⁵ Fârâbî, şehirde veya ümmette en yüksek mutluluğa ulaştıran melekeleri ve gelenekleri yerleştiren ve onları koruyan yönetimin erdemli yönetim olduğunu açıklar. Bu yönetimi oluşturan sultanlık mesleği işte bu erdemli sultanlık mesleğidir. Bu meslekten meydana gelen siyaset ise erdemli siyasettir. Bu siyasete boyun eğen şehir veya ümmet, erdemli şehir veya ümmettir. Bu şehrin veya ümmetin üyesi olan insan ise erdemli insandır (Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille*, s. 266).

⁵⁶ Fârâbî, *Kitâbü'l Mille*, s. 268, 269.

⁵⁷ Fârâbî, *Kitâbü'l Mille*, s. 262.

⁵⁸ Fârâbî, *Kitâbü'l Mille*, s. 265.

⁵⁹ Nurfadiye Kara, *Fârâbî'de İdeal İnsan*, Ankara: AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016, s. 75.

⁶⁰ Korkut, *a.g.t.*, s. 137.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kâinattaki düzen ve kozmos üzerinden yani ontolojik yapı üzerinden inşa etmeye çalışmıştır. Bu minvalde kozmostaki herhangi bir uyumsuzluk nasıl ki bütün bir kozmosu olumsuz yönde etkilerse toplumdaki bir uyumsuzluk da bütün bir şehri etkileyecektir. Dolayısıyla erdemsizlik, sadece kişinin kendisiyle ilgili kişisel bir tercih ve bir sorun değildir; toplumun bütününe ilgilendiren ve bu bütünü etkileyen bir sorundur. Bu çerçevede erdemsizlik özgürlük kapsamı içerisinde değerlendirilemez.

Fârâbî'ye göre kötülükler ve erdemsiz davranışlar, şehirlerde⁶¹ ya insanların nefislerine yerleştirilen faziletler ya da insanların kendi kendilerini zapt etmesiyle ortadan kalkar.⁶² Bu durumda, erdemler ya insanların nefislerine yerleştirilecek -ki esas olan budur- ya da insanlar oto-kontrol mekanizmasıyla kendilerini zapt edeceklerdir.⁶³ Bir başka önemli husus ise, Fârâbî'ye göre insanlar bir erdem veya eksikliğe sahip olarak yaratılmamışlardır. İnsanların erdem ve aşağılık durumlarından birine doğal olarak mütemayil olması her zaman mümkündür.⁶⁴ Fârâbî'ye göre fazilet ve reziletler, insan nefsinde ancak belirli bir mizaçtan (hulk) doğan fiillerin belirli bir zamanda defalarca tekrar edilmesi ve insanın ona alışık hale gelmesiyle meydana gelir ve yerleşir. Eğer bu fiiller iyi ise nefste meydana gelen şey bir erdem/fazilet, kötü ise bir aşağılık/rezilet olur.⁶⁵ Burada önemli olan şudur: Fârâbî'ye göre, nasıl ki bütün sanatlara mütemayil olan bir kimsenin bulunması zor ve uzak bir ihtimal ise doğal olarak ahlaki ve akli bütün erdemlere hazır bir kimsenin mevcut olması da zor ve uzak bir ihtimaldir. Bunun gibi, doğuştan kötü fiillerin bütününe mütemayil olan bir kişinin bulunması da zor ve uzak bir ihtimaldir. Her iki durum da imkânsız olmadığına göre,⁶⁶ yani insanların her iki duruma da eğilimleri olduğuna göre, yapılması gereken, şehrin insanlarını fazilete eğilimli şekilde yetiştirmektir.⁶⁷ Zira Fârâbî'ye göre, bir erdeme veya erdemsizliğe meyleden durumlardan ve tabii istidatlardan bazıları nefste, onların yerine onlara zıt olan durumlar konulmak suretiyle ve alışkanlık haline getirmekle tamamen yok edilebilir ve değiştirilebilir.⁶⁸ Şayet eğitim, öğretim ve kılavuzluk faaliyetlerinden sonra bu faaliyetler sonuç vermiyorsa nefsinin erdemle yahut zapt etmeyle kontrol altına alamayan kişi şehrin dışına çıkarılır.⁶⁹

Nevabit Arasındaki Farklar

Son olarak türediler sınıfını belirlemeye yönelik *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'de ilgili pasajlarda sınıflar arasında ayrımı kolaylaştıracak temyiz edici kriterler ortaya konmuş olsa da söz konusu grupları tasnif etmede, kimin hangi sınıfta olacağını ve sınıflara göre kişilere nasıl bir ceza uygulanacağını belirlemede “somut ortak göstergeler”in açık olmadığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda, “somut ortak göstergeler”i belirlemek ve bu göstergeler vasıtasıyla “nevabit”i tasnif etmek de her zaman kolay olmayabilir. Şehrin yasalarını tevil yoluyla kendi hevâsına göre yorumlayan “el-muharrife” ile zihinlerinin kötü ve tasavvurlarının noksan olması sebebiyle şehrin yasalarını maksadının dışında değerlendirmeye tabi tutan “el-marika” arasını ayırmak ve insanları bu sınıflar içinde değerlendirmeye tabi tutmak buna örnek olarak verilebilir. Devam edersek, sürekli kuşku içinde olan, sözü edilen bilgileri tasarlayabilmelerine karşın bunlara inanmayan, dolayısıyla bir takım sözlerle bu bilgileri çürütmeye çalışan “müsterşidûn” sınıfının maksadı, erdemli şehre karşı çıkmak, ona muhalif tavırlar ortaya koymak değildir. Bunların maksadı,

⁶¹ Fârâbî burada erdemli şehir ifadesi kullanmasa da onun erdemli şehri kastettiği açıktır.

⁶² Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 58.

⁶³ Fârâbî'ye göre, kendini zapt eden kişi ile erdemli kişi arasında fark vardır. Zapt eden kimse, zorlayarak nefsinin kontrol altına alır. Erdemli ise isteyerek ve zevk alarak bu işi yapar (Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 57, 13. Bölüm).

⁶⁴ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 54, 9. Bölüm.

⁶⁵ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 54, 8. Bölüm.

⁶⁶ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 55, 10. Bölüm.

⁶⁷ Fârâbî'ye göre erdemlin zirvesinde olan insan ilahî insandır. Eskiler böyle isimlendirmişlerdir. Kötülüğün zirvesinde olanlara ise eskiler bir isim vermemişlerdir. Ancak onlar bazen vahşi hayvan (es-sebu') olarak adlandırılmıştır (Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 55, 56, 11. bölüm).

⁶⁸ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 56, 12. Bölüm.

⁶⁹ Fârâbî, *Fusulü'l-Medenî*, s. 58, 14. Bölüm.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

erdemli şehrin kurallarına karşı çıkmayıp, doğru yolu aramak ve hakikati talep etmektir.⁷⁰ Bugünden bakıldığında bu insanları nevabit sınıfında değerlendirmek mümkün olmayabilir, hatta toplum nezdinde bu insanlar büyük itibar bile görebilir. Ancak ne var ki Fârâbî kendi dönemi itibarıyla bu insanları erdemli şehrin hastalıklı insanları olarak değerlendirmiş ve onlara yönelik şu yaklaşım metodlarını önermiştir: Arayış içinde bulunan müsterşidün sınıfına mensup insanların hayal/imgelem düzeyleri öne sürdükleri kanıtlarla yanlışlanmayacak derecede yükseltilmeli; kanıtlarla tatmin olunan seviyeye ulaşıncaya orada bırakılmalı, mutmain bir seviyeye ulaşılmamış ise bu tutum kişi itminan bulana kadar devam etmelidir.⁷¹ Şimdi bu açıklamalar muvacehesinde değerlendirildiğinde, bu sınıf için iki açıdan zorluk vardır. Birincisi, bu sınıfa giren insanların tespiti, ikincisi, hakikati arama yolunda olan bu insanların erdemlilik düzeylerinin tespiti. Birincisinde, bu insanların müsterşidün sınıfına dâhil olduklarını tespit edip itminan olunan hakikat düzeyine çıkarana kadar bu insanlara felsefi katkıda bulunmak hangi ve ne tür kıstaslar altında yapılacaktır. İkincisinde ise türediler sınıfında değerlendirilseler dahi bu insanların arayış içinde olmaları bakımından diğer “nevabit”ten farkı/farkları ne olacaktır? Diğer “nevabit”ten farklı ve olumlu niteliklere sahip bu insanların Yıldız’a göre filozof olma eğilimleri bile vardır. Zira filozofu ortaya çıkaran özelliklerin başında kuşku ve sorgulama gelir. Fârâbî de bu sınıfa giren insanları adlandırırken doğru yolda olmak, olgunlaşmak, yetişkin olmak gibi anlamlara gelen “r-ş-d” kökünden bir sözcük kullanmış⁷² ve “tâlibîne lil-hakkı” ifadesiyle hakkı, hakikati talep ettiklerini ifade etmiştir.⁷³ Bu örneklerden hareketle söylenebilir ki; Fârâbî’nin eserlerinde, “nevabit”i tasnif etmede temyiz edici hususiyetler bulunsada -ele alınan konuların soyut konular olması sebebiyle- insanları şu veya bu sınıfta değerlendirecek açık ve belirgin somut ortak göstergeler yoktur. Bu durum, söz konusu kişilere yönelik değerlendirmelerin nesnel ve objektif olmayacağı anlamına gelebileceği gibi haksızlıkların yaşanmasına da sebep olabilir. Dolayısıyla söz konusu tasnifte somut veri ve ölçütlerin açık hale getirilmesi ve bu veri ve ölçütler üzerinden değerlendirmelerin yapılması, yeni bir erdemsizliğe kapı aralamamak için gereklidir. Zira yukarıda bahsi geçen örnekler, her bir “nevabit”e farklı bir tutum ve uygulama ile yaklaşılması gerektiğini teyit etmektedir.

Sonuç

Bu makalede, Fârâbî’nin ideal devlet anlayışındaki erdemli şehirde yer alan ve bu toplumda yaşayan ve negatif anlamıyla “nevabit” diye tabir edilen erdemsizler üzerinde durulmuş, erdemsizler grubunun tekdüze bir sınıf olmadığı, kendi içerisinde birçok gruba ayrıldığı görülmüştür. Bu grubu makalemiz için anlamlı kılan husus, “nevabit” sınıfına giren insanların cahil veya fasık şehirlerde değil, erdemli toplum içerisinde yaşamasıdır.

Fârâbî, açıkça vurgulamasa da kendi dönemine kadarki zaman süreci içerisinde özellikle Mutezile âlimlerinin karşıtlarını aşağılamak için kullandığı “nâbit(e)”nin çoğulu “nevabit” kelimesini yine aşağılayıcı ve yerici bir üslupta erdemli şehrin erdemsizlerini ifade etmede kullanmıştır. Fârâbî, kelimelerin içerisinde aşağılayıcı ve yerici bir üslupta kullanılan bu kelimeyi felsefe sahasına çekmiş ve erdemsizleri belirli bir başlık altında tanımlamaya yönelik *-el-Medînetü’l-Fâdila*’da kullanmasada *-es-Siyâsetü’l Medeniyye*’de üç defa zikretmiştir. Artık “nevabit” kavramı kelimelerin içerisinde Mutezile karşıtlarını ifade ederken felsefe disiplini de erdemli şehirdeki erdemli olanın karşıtı, yani erdemsizleri ifade eder olmuştur. Bu çerçevede, kavrama yüklenen olumsuz anlam Fârâbî’de de devam etmiştir. Burada, Fârâbî’nin “nevabit” kelimesi ile kastettiği kesimin Mutezile âlimlerinin kastettiği kesimler olup olmadığı belirli olmasada örneğin, o dönemde Fârâbî’nin *-es-Siyâsetü’l-Medeniyye* adlı eserini okuyan biri açısından “nevabit”in Mutezilenin karşısında yer alan insanlardan müteşekkil bir sınıf olduğunun anlaşılma ihtimali oldukça yüksektir. Zira Fârâbî, kavramı erdemsizlere yönelik kullanmış olsa da eserde kelimenin felsefi kavramsal kullanımıyla ilgili bir açıklama yapmamıştır. Konu bu şekilde

⁷⁰ Fârâbî, *-es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 113, 114.

⁷¹ Fârâbî, *-es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, s. 114.

⁷² Mustafa Yıldız, *Fârâbî’nin Toplum ve Devlet Görüşü*, Kayseri: EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2009, s. 182.

⁷³ Fârâbî, *Kitab’ü es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, Tah. Fevzi Mitri Neccar, Beyrut: Daru’l-Maşrik, 1993, s. 105.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

anlaşılmaya müsait olduğu gibi, Fârâbî'nin aşağılayıcı bir anlama sahip olan “nevabit” kavramını, kelimenin kelami sahada kazandığı “Mutezile karşıtlığı” anlamından soyutlayarak nötr/yansız ancak negatif anlamıyla kendi felsefi teorisi ekseninde kullandığı da söylenebilir. Bu çerçevede düşünüldüğünde, Fârâbî, erdemli toplum içerisinde yer alan ve eğreti pozisyonları ile erdemli toplumun hastalıklı insanları olarak tabir edilen “erdemsizler” sınıfını dönemin en çarpıcı ve dikkat çeken ifadelerinden olan “nevabit” kelimesiyle nitelenmek suretiyle söylemek istediği hususları daha vurgulu bir şekilde iletmek istemiş olabilir. Dolayısıyla kavram, Fârâbî felsefesinde kelami sahada olduğu gibi “kavramsal”, “olumsuz”, “aşağılayıcı” ve “karşıt” anlam alanlarına hâlâ sahiptir ve -kanaatimizce- Fârâbî tarafından bilinçli olarak kullanılmıştır.

Es-Siyâsetü'l-Medeniyye'de erdemli şehre yönelik üç sınıf insan vardır: **i.** Varlıkların ilkelerini hakikatleri üzerinden bilenler **ii.** Varlıkların ilkelerini imajinasyon üzerinden bilenler ve **iii.** Bunların dışındaki insanlar (nevabit).⁷⁴ İlk iki sırada yer alan grup, hakiki mutluluğa ulaşmanın müşterekliği içerisinde erdemli şehrin amacına uygun, bu şehrin özelliklerini taşıyan faziletli insan grubudur. Özellikle ikinci grupta yer alanlar, rol model ve örnek insan diyebileceğimiz varlıkların ilkelerini, mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimini ve bu yönetimin mertebelerini bilen ilk başkan ve hükemâyı takip ederek ve onların izinden giderek erdemli şehrin mümin fertleri⁷⁵ olarak bu toplum içerisinde yaşamaktadırlar. Esasında erdemli şehir de bu iki grup insandan meydana gelmektedir. Ancak üçüncü grupta yer alanlar, erdemli şehirde yaşamış olsalar dahi bu şehirde ilk başkan tarafından tesis edilen müesses nizama karşı duruş sergilemelerinden dolayı “erdemsiz/nevabit” diye nitelenmişlerdir. Dikkat edilirse Fârâbî'nin “erdemsiz” olarak nitelendiği insanlar, İslam'da günah-ı kebâir diye ifade edilen alkollü içki içmek, hırsızlık yapmak, adama öldürmek gibi büyük günah işleyenler değildir. Bunların “erdemsiz” olması izahtan varestedir. Fârâbî, konuyu felsefi düzeyde ele almakta, “erdemsizlik” ile nitelenenler, -genel hatlarıyla- erdemli şehir içerisinde kendi istidat, kabiliyet ve konumlarını bilmeden düşünsel alanlarda tartışma konularını ön plana çıkararak hakikat üzerine tesis edilmiş müesses nizama zarar verdikleri için “erdemsiz” olarak nitelenmektedirler. Zira ilk başkanın tesis ettiği devlet nizamında hakikatler konusunda belirli ilke kural, tutum ve davranışlar belirlendikten sonra, teorik zemini olmayan, hakikatten uzak, kişisel-kurgusal spekülâtif düşünme biçimleriyle varlıkların ilke ve mertebeleri ve sözde hakiki mutluluk hakkında görüşler ortaya koymak veya ilk başkan ve hükemâ tarafından hakikat ekseninde ortaya konan görüşleri yanlışlamak, tezyif etmek, bu uğurda gayret sarf eden bilge insanları şeref ve ün peşinden koşmakla ve yalancılıkla itham etmek, erdemli şehre katkı sağlamak değil, tam aksine bu şehri şehir yapan unsurları ortadan kaldırmaya teşebbüs etmektir ve nihayetinde erdemsizliktir. Dolayısıyla toplumda bu tür düşünceye sahip insanlara fırsat verilmemeli, bunların toplumun zihnini karıştırmasına müsaade edilmemelidir.⁷⁶

⁷⁴ Bunların *el-Medînetü'l-Fâdila*'da dört sınıf olduğu daha önce belirtilmişti. Daha açıklayıcı olması açısından *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*'deki izahı esas aldık.

⁷⁵ Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, s. 93.

⁷⁶ Bu makalenin konusu olmasa da Endülüslü İbn Bacce'nin “nevabit”i “mütevahhid insan” için olumlu/pozitif içeriği ile kullanması kayda değerdir. Bununla ilgili olarak İbn Bacce'nin kelimenin olumsuz/negatif anlam içeriğinden haberdar olmadığı söylenebilir de (Alon, *a.g.m.*, s. 84) onun Emevilerin kurduğu Endülüs'te yaşamasından dolayı kelimeye olumlu anlam yüklediği söylenebilir. Bu husus ayrıca araştırmaya değerdir.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Kaynakça

- Alon, İlai, “Fârâbî’s Funny Flora Al-Nawâbit as Opposition”, *Arabica*, T. 37, Fase, 1, (Mar., 1990). ss. 56-90.
- Aycan, İrfan, “Cahız ve Emevi Tarihine Mutezili Bir Yaklaşım”, *AÜİFD*. c. 35, XXXV, 1996, ss. 285-308.
- Aydınlı, Osman, “Mutezile Geleneğinin Kur’an-ı Kerim Tasavvuru”, *İslami İlimler Dergisi*, Yıl 1, Sayı 1, Bahar 2006, s. 51. ss. 39-57.
- Bolay, Süleyman Hayri “Endülüs’te Gelişen Düşünce Hayatı ve Batıya Tesirleri”, *Endülüs’ten İspanya’ya*, Ankara: TDV Yayınları, 1996, içinde.
- Cahız, “Halku’l-Kur’an”, *Resailü’l-Cahız* içinde, Tah. ve Şerh: Abdüsselam Muhammed Harun, Beyrut: Daru’l-Cîl, 1991.
- Cahız, *Cahız’ın Benî Ümeyye Risalesi*, Çev. İrfan Aycan, “Cahız ve Emevi Tarihine Mutezili Bir Yaklaşım” içinde, *AÜİFD*. c. 35, XXXV, 1996. ss. 299-308.
- Fârâbî, *el-Medinetü’l Fâzıla*, Çev. Nafiz Danışman, İstanbul: MEB Yayınları, 1990.
- Fârâbî, *Fusûlü’l-Medeni*, Çev. Hanifi Özcan, *Fârâbî’nin İki Eseri* içinde, İstanbul: İFAV Yayınları, 2005.
- Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye veya Mebâdi’ül Mevcûdât*, Çev. Mehmet S. Aydın, Abdülkadir Şener, M. Rami Ayas, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları, 2012.
- Fârâbî, *Mutluluğun Kazanılması (Tahsilü’s-Sa’âda)*, Çev. Ahmet Arslan, Ankara: Vadi Yayınları, 1999.
- Fârâbî, *Kitâbü’l Mille*, Çev. Fatih Toktaş, “Fârâbî’nin Kitâbü’l-Mille Adlı Eserinin Takdim ve Çevirisi” içinde, *Divan Dergisi*, 2002/1, s. 247-273.
- İbn Kuteybe, *Te’vilü Muhtelifi’l-Hadîs*, (*Hadîs Müdâfaası*), Çev. Hayri Kırbaçoğlu, İstanbul, Kayıhan Yayınları, 1989.
- İbn Nedim, *Kitâbü’l Fihrist*, (Nşr. Gustav Flügel), Leipzig: Verlag Von F.C.W. Vogel, 1872.
- K. Arpaguş, Hatice, “Haşvî Temayülün İzdüşümü: Mukatil b. Süleyman Örneği”, *MÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43 (2012/2), ss. 65-106.
- Kara, Nurfadiye, *Fârâbî’de İdeal İnsan*, Ankara: AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “İbn Nedim” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 21, ss. 171-173.
- Korkut, Şenol, *Fârâbî’nin Siyaset Felsefesinin Temel Problemleri ve Kökenleri*, Ankara: AÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, 2005.
- Üzüm, İlyas, “Nâbite” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 32, ss. 263-264.
- Yavuz, Yusuf Şevki, “İbn Küllab” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 20, ss. 156-157.
- Yıldız, Mustafa, *Fârâbî’nin Toplum ve Devlet Görüşü*, Kayseri: EÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2009.
- Yurdagür, Metin, “Haşviyye” Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV Yayınları, c. 16, s. 426-427.
- Yüksel Macit, “Emevi İdaresi Üstüne”, *Hikmet Yurdu*, Yıl:1, S.2, (Temmuz-Aralık-2008), ss. 225-244.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

OKUL ÖNCESİ EĞİTİMDE ROL MODELLİĞİN ÇOCUĞUN EĞİTİMİNE ETKİSİ

Prof. Dr. Niyazi CAN*

Öğr. Gör. Emine CAN MERCAN**

Okt. Esra ASLANCAN***

ÖZET

İnsan, bedeni ile biyolojik bir varlıktır. Her insan, belli kapasitede, zihnî, hissî ve fizikî yeteneklerle donatılmıştır. Bu yetenekler, insanın hem genetik kodlarında, hem de rûhunda mevcuttur. Bu açıdan her insan ruh ve bedeninin birbirini etkilemesiyle ortaya çıkan bir mîzaç ve kişiliğe sâhiptir. Anne baba, öğretmenler ve yetişkinleri örnek alma, yaşama kurallarının ve davranışların şekil almasında öğretimden daha etkilidir. Örnek alma yoluyla çocuk, aile üyelerinin ideallerini, tutum ve davranışlarını kabullenirken onların inanç ve düşüncelerini de benimseler. Böylece taklit, büyük ölçüde onun nasıl inanacağını, uygulanacağını ve davranacağını belirler. Çocuklar en çok kendisine benzemek istediği, örnek aldığı kişilerden etkilenirler.

Çocuğun gelişme ve kendini bulma yolculuğunda ilk rol model ebeveynleridir. Yaş ilerledikçe çocuk, çekirdek aile veya geniş aile içinde kendine yakın gördüğü kişiler içinden yeni rol modeller seçebilir.

Araştırmanın problem cümlesi; "Okul öncesi eğitim yıllarında rol modelliğin çocuğun eğitimine ve gelişimine etkisiyle ilgili veli ve öğretmenlerin görüşleri nelerdir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu problemi çözmek üzere yerli ve yabancı literatür tarandıktan sonra nitel yöntemle bir araştırma yapılmıştır. Bu amaçla belirlenen yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları kullanılarak iki okul öncesi eğitim kurumundan 10 veli ve 10 öğretmenle yüzyüze görüşmeler yapılarak ayrıca rastgele seçilen 30 okul öncesi dönem öğrencileriyle sohbetler ortamında görüşmeler yapılarak araştırma problemi çözülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi eğitim, rol model, veli görüşleri, öğretmen görüşleri.

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi
E-Posta: niyazican@ksu.edu.tr; niyazican46@gmail.com Tel: 05337494336

** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Göksun Meslek Yüksekokulu Çocuk Bakımı ve Gençlik Hizmetleri Böl. E-Posta: ecanmercan@ksu.edu.tr Tel: 05062046942

***Hasan Kalyoncu Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu İngilizce Okutmanı E-Posta: esra.aslancan@hku.edu.tr Tel: 05306308587

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

GİRİŞ

Okul öncesi eğitim yılları 0-6 yaş arası kapsar. Çocuklar bedeni, zihini, hissi ve sosyal/ahlaki gelişimlerini büyük ölçüde bu yıllarda tamamlarlar. Psikolojik olarak taklit döneminin en yoğun olduğu yıllar okul öncesi eğitim yıllarıdır. Çocuğun önünde ilkönce anne ve babası bulunur. "Er dayıya kız halaya çeker" sözü yabana atılacak söz değildir. Dolayısıyla bu yıllarda önce anne ve babalara büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu yıllarda çocuk okul öncesi eğitim kurumuna devam ediyorsa bu kez rol modeller artmakta ebeveynler öğretmenler eklenmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Nitel yanı ağır basan bu çalışma betimsel bir çalışmadır. Betimsel araştırma, var olan bir olayı nicel (sayıları kullanarak) ya da nitel (bir birey ya da grubun özelliklerini ortaya koyarak) yönden betimleyen bir araştırma türüdür. Betimsel araştırmanın amacı evrenin ya da ondan çekilen yansız bir örneklemin doğru tanımına ulaşmaktır (Balcı 1989).

"Okul öncesi eğitim yıllarında rol modelliğin çocuğun eğitime ve gelişimine etkisiyle ilgili veli ve öğretmenlerin görüşleri nelerdir?" sorusu bu araştırmanın problemi oluşturmaktadır. Bu problemi çözmek üzere yerli ve yabancı literatür tarandıktan sonra nitel yöntemle bir araştırma yapılması planlanmıştır. Bu amaçla yarı yapılandırılmış görüşme formu soruları hazırlanmış, hazırlanan soruların uzmanlarla görüşülerek güvenilirliği test edilmiştir. Kahramanmaraş Onikişubat ilçesinden belirlenen biri özel biri devlet olmak üzere iki okul öncesi eğitim kurumundan 10 veli ve 10 öğretmenle yüzyüze görüşmeler yapılarak ayrıca 30 okul öncesi eğitim dönemi öğrencileriyle sohbet havasında görüşmeler yapılarak araştırma problemi çözülmeye çalışılmıştır.

BULGULAR

Başkalarının davranışlarını gözlemleyerek kendi davranışlarını şekillendirmeyi temel bir öğrenme süreci olarak tanımlayan görüş Aristo ve Platon'a dek uzanmaktadır. Görevi itibarıyla eğitim dünyasının temel taşlarından olan öğretmenlerin, öğrencilere olumlu ya da olumsuz örnek olabilecekleri de tartışılmaz bir gerçektir. Toplumda örnek ve rol model olma aile, öğretmen, çevre, medya vb. değişik unsurların sorumluluklarındandır (Köse ve Demir, 2014).

İslamı konu alan literatürde rol modeller vardır bunların öğütleri kutsal kitaplara da yansımıştır. Kuran'da geçen rol modellerden biri Hz. Lokman'dır. Kur'an-ı Kerim'de kendilerine değer verilen ve örnek bir insan olarak söz edilen ender şahsiyetlerden birisidir Hz. Lokman. Onun adı, Kur'an-ı Kerim'in 31. süresine isim olarak verilmiş ve bu surenin 12. ayetinden 19.uncu ayetinin sonuna kadar kendisinin, oğluna vermiş olduğu öğütler nakledilmiştir. Böylece Allah, onun adını ve öğütlerini Kur'an'la ölümsüzleştirmiş ve onu herkese örnek bir insan olarak göstermiştir (Aydın, 2009). Aşağıda Kuran'dan Hz. Lokman a.s.'ın ve Gazzali'nin Eyyühel Veled isimli kitabından derlenen öğütler yer almaktadır.

Hz. Lokman'ın Kuran-ı Kerimde geçen öğütleri:

-Yavrucuğum! Allah'tan başkasına ilâhî sıfatlar yakıştıрма! Bil ki, böyle (düzmece) ortaklık yakıştırmalar, gerçekten büyük bir zulümdür.

-Yavrucuğum! Ortada yalnız hardal tanesi kadar bir şey de olsa, (yaptıklarınız bir kayanın içinde (saklı) da bulunsa, yahut göklerin tepesinde ve yerin derinliklerinde de olsa Allah onu aydınlığa çıkarır. Çünkü Allah, kuşkusuz, akılı-sır ermez bir hikmet sahibidir ve her şeyden haberdardır.

-Yavrucuğum! Namazında kararlılık göster, doğru ve yararlı olanı emret, kötü ve egriden vazgeçir, başına gelebilecek her (belaya) sabırla katlan. Bu, azim ve kararlılık gösterilmeye değer bir şeydir.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

-(Yersiz) bir gurura kapılarak insanlara üstünlük taslama ve yeryüzünde küstahça gezip durma. Unutma ki Allah, böbürlenerek küstahlık yapanları sevmez.

Davranışlarında ölçülü ve dengeli ol, sesini yükseltme. Çünkü unutma ki seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır (Lokman Suresi Ayet 13-19)

Diğer bir rol model İmam-ı Gazali'dir. Onun Eyyühel Veled (1996) adlı eserinden özet alıntılar aşağıya çıkarılmıştır:

Sevgili öğrencim! Allah'tan nasıl korkulması gerekiyorsa öyle kork. Ona kulluk görevini gereği gibi yap. Haram kıldığı şeylerden mümkün olduğu ölçüde kaçın. Babana itaat et ve boş sözden uzak dur. Lüzumsuz lâftan, çok gülmekten, alaya almaktan ve tartışmaktan sakın. Böyle yapmak saygıdeğerliği götürür. Ağırbaşlı, terbiyeli, saygılı ve nezaketli olmaya çok dikkat et ve itina göster. Halka tepeden bakma.

Herkese hoşnut davran. Bütün işlerinde orta yolu tut. Çünkü işlerin en hayırlısı orta yoldur. Az konuş. Karşılaştığın her Müslüman'a selam ver.

Sevgili öğrencim! Fikrî tartışmada kendini haklı çıkarmak için inat gösterme. Edep ve terbiyesini yitirmiş patavatsız kimselerle tartışma. Bir hüküm verirken “şahsî görüşümdür” de. Bir şeyi veya bir adamı överken aşırıya gitme. Halkın seni hafife alacağı söz ve davranıştan sakın. Güzel sözlerle kulak ver.

Sevgili öğrencim! Fayda sağlayacak fırsatları kaçırma. Muhtaç olduğun şeylere iyice sahip çık. Görülmesini acele ettiğin işlerinde dikkatini başka taraflara dağıtma. İçinde bulunduğun toplumun âdet ve geleneklerine saygılı ol. Bir şeyin neticesini iyice düşünüp hesaba katmadan yapmaktan acele etme. Dostunu iyi seç ve insanları iyi tanı.

Zarif görünümlü insanlar fazla ilgini çekmesin, dış görünüşe pek aldanma. Çünkü insan, kalbiyle, düşüncesiyle ve diliyle adamdır, kıyafetiyle değil. Zayıf kimseleri hor görme. Çünkü insan iki küçük et parçasıyla ölçülür. Biri kalbi diğeri ise dilidir.

Sevgili öğrencim!

Seninle beraber oturana karşı cömert davran. Yanına oturmak isteyeneye nazik hareket et. Kendinden fazla söz etme. Birisiyle tartışırken ağırbaşlılığını elden bırakma ve bilgisizliğini ortaya koyma. Tartıştığın kimseyle aranda hakem olarak yumuşak huyunu gör.

Sevgili öğrencim! Söz verdiğinde onu mümkün olduğu ölçüde yerine getir. Konuştuğunda ancak doğruyu söyle. Sağırlara seslenir gibi konuşma.

Dilsizlere hitap eder gibi sesini kısma. Makbul söz söyle, güzel konuşmaya çalış. Seni dinleyenin olduğu takdirde konuş. İlgi duyulmayan yerde konuşma.

Sevgili öğrencim!

Dostuna saygılı, düşmanına insafı ol. Allah'ın verdiği nimetlere her zaman şükret. Fakirlere yardımında bulun. Bir günah işlediğinde ceza gelmeden hemen tövbe et.

Sevgili öğrencim! Bilginlerin ve iyi insanların sohbet ve meclisinde bulunmayı elden bırakma. Dargınları barıştır. Merhametli ol. Anne babanın rızasını al. Yakın akrabalarına iyilikte bulun. Hocana hürmet et. Kardeşinin ayıbını gizle. Hayırlı işlerde devamlı ol. Anne ve babana karşı gelme, gönüllerini kırma. Kimseyi incitme. Mümin kardeşini sevindir ve onun ihtiyacını gider. Misafire ikram et.

Sevgili öğrencim! Yemekten önce ellerini yıka. Ağzında lokma varken konuşma. Vücudunun rahatını istersen az ye ve az iç. Topluluk içinde sümürüp tükürme. Terli iken su içme. Çarşı pazarda yürürken

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kimseye omuz vurma, incitme. Elle çekişip kavga etme. Kimseyi aldatma. İnsanlarla tatlı konuş. Arkadaşlık hakkını gözet. Hasta ziyaretine git.

Öğrenmede temel kavramların taklit, gözlem ve model alma olduğu bireyin her şeyi doğrudan öğrenmesine gerek olmadığı, başkalarının deneyimlerini gözleyerek de pek çok şeyin öğrenebileceği belirtilmektedir (Bandura, 1986). Ancak taklit, gözlem ve model alma ile gerçekleşen öğrenmelerin hepsini kontrol edebilmek mümkün olmamakta ve bu da öğrenmenin doğasında bulunmaktadır. Ebeveynler çocukları için model olmaya çalışsalar da bu durum çocukların farklı ortam ve koşullarda öğrenmelerine engel oluşturmamaktadır. Çocuğun eğitiminde öğretmenin rolü çok önemlidir. Eğitim sisteminin amacına uygun öğrenciler yetiştirebilmek iyi yetişmiş ve mesleğinde söz sahibi öğretmenlere bağlıdır (Özden 2011). Öğretmenlerin meslek bilgilerinden çok kişilik özellikleri pedagojik açıdan davranışları öğrencileri etkilemekte ve daha çok bu tür özellikleri olan öğretmenlerin rol modeli söz konusu olmaktadır. Öğretmenin kişilik nitelikleri çocukların zihinsel, duygusal ve sosyal gelişimi üzerinde oldukça etkili bir rol oynamaktadır (Sünbül, 1996). Çocukların tek öğrenme ve gelişim yolu aileler ve öğretmenler değil başka etkenler de çocuğun eğitimini ve gelişimini etkilemektedir (Köse ve Demir, 2014).

Çocuğun gelişiminde ve eğitiminde medya araçlarının olumsuz etkileri bütün dünyada tartışılmaya devam etmektedir. Televizyonun öneminin artışı ve buna bağlı olarak seyircisinin artması, onun özellikle çocukların bilişsel, sosyal, ahlaki ve dini gelişimlerini olumlu yönde geliştirdiği anlamına gelmemelidir (Oruç, Tecim ve Özyürek, 2011).

Çocuğun şiddet içerikli filmlerde gördüğü bir figürü model alması durumunda trajik sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bazı kriminal şiddet olaylarıyla TV programlarında sunulan kurgusal olaylar arasında dikkat çekici benzerlikler görülebilmekte, hatta bunların açıkça model alındığı saldırılara, tecavüzlere rastlanmaktadır (Ayranıcı, Köşgeroğlu, ve Günay, 2004). Bu tür olaylar çeşitli görsel ve işitsel efektlerle süslenerek çocukları ekrana mübtela kılmaktadır.

Amerika'daki çocukların televizyon izleme oranlarına bakıldığında 2-5 yaş aralığındaki çocukların haftada yaklaşık 27 saat televizyon izledikleri, bunlar içerisinde çizgi filmlerden yetişkinler için hazırlanan programlara kadar birçok programın yer aldığı saptanmıştır. Okul öncesi dönem dediğimiz yaklaşık 2-6 yaş aralığı çocuklarının büyük oranda çizgi filmlerle büyüdüğü bir gerçektir.

Türkiye'de yapılan bir araştırma ise (Cesur & Paker, 2007: 108) yaklaşık on yaşlarına kadar çocuklarda çizgi filmlere yönelik büyük bir ilginin olduğunu, bu yaştan sonra ise bu ilgide düşüşün yaşandığını tespit etmiştir. Henüz hayal ile gerçeği ayırt edemeyen büyük oranda gördüklerinin etkisiyle bir dünya kuran bu yaş çocuğunun, hem benlik oluşumu hem kişilik gelişimi hem de kültürleme gibi bireysel gelişim süreçlerinde çizgi filmler önemli bir yer teşkil etmektedir. Günde yaklaşık dört saat televizyon karşısında kalan çocuğun kültürel etkileşim konusunda çizgi filmlerdeki davranış kalıplarını, düşünce tarzlarını, model olabilecek kişilerin genel özelliklerini benimsemesi kaçınılmazdır (Oruç, Tecim ve Özyürek, 2011).

Öğretmenlerini rol model olarak gören ve görmeyen öğrenciler birlikte düşünüldüğünde öğretmenlerin tutum ve davranışlarının öğrencinin kişiliği üzerinde kalıcı etkiler oluşturduğu ayrıca sevgi, saygı, hoşgörü ve adalet gibi değerler konusunda da yine öğretmenlerin tutum ve davranışlarının oldukça önemli olduğu belirlenmiştir. Bundan dolayı öğretmenlerin öğrenciye karşı tutum ve davranışlarında bilinçli hareket etmesi gerekmektedir. Öğretmenlik mesleğine aday olan bireylerin eğitim aldıkları ortamlarda bu konu ile ilgili bilinçlendirilmesi öğretmenlik eğitiminin kaçınılmaz bir parçası olmalıdır (Köse ve Demir, 2014).

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

GÖRÜŞMEYLE SAĞLANAN BULGULAR

Öğretmen görüşleri	FREKANS
Okul Öncesi dönem çocukları öğretmenin ve diğer büyüklerin yaptıklarını aynen yapmaya çalışıyorlar (seçilen sözcükler, selamlama biçimleri, yeme içme adabı, temizlik alışkanlıkları gibi)	9
Öğretmenden çok etkileniyorlar jest ve mimiklerimizi taklit ediyorlar.	8
Söz verip yerine getirme, doğru söz söyleme, yalan söylememe davranışı bekliyorlar.	7
Okul eşyalarını ve oyuncakları sıralı ve tertipli kullanma örneklerini aynen yapıyorlar.	7
Kutsala saygıyı önemsiyorlar ve öğretmenin yaptıklarını yapmaya çalışıyorlar (Ezan okununca susma, kuran yazılarını yükseğe koyma gibi)	7
Yemekten önce el yıkama, besmele çekme, yemekten sonra Allah'ımıza hamdolsun deme gibi yemek adabını kolaylıkla öğreniyorlar.	10
İzinsiz başkasının eşyasını alma, başkasının yerine oturma, hırsızlık gibi konularda büyükleri önemsiyorlar.	6
İlgi, dikkat, derse odaklanma, öğretmeni dinleme, planlılık, tekrar ve öğrenme gibi konularda; tekrarlama ve öğrenme gibi zihinsel gelişimlerinde farklılıklar yaşıyor.	8
Veli görüşleri	
Çocuğumuzun önünde şaka yollu da olsa yalan söylediğimizde, söz verip unuttuğumuzda "anne, bana yalan söyle diyorsun sen söylüyorsun, baba, markete beraber gideceğiz dedin yalan söyledin" gibi anında uyarılar alıyoruz.	8
Biz unutuyoruz ama çocuğumuz daha önceki sözlerimizi, vaatlerimizi, "yapın" ya da "yapmayın" dediklerimizi unutmuyorlar.	8
Öğretmenden duyduklarını ve öğrendiklerini evde yapmaya çalışıyorlar.	7
"Onun anlamı şu, o hareketi yapma, şöyle selam ver, vb. denildiğinde "öğretmenim öyle demiyor" diye okulda öğrendiklerini eve taşıyorlar.	7
Ders çalışma, defteri ve kitapları kullanma, ayakkabıyı ve giysilerini giyme, sofrada vb. konularda okulda öğrenilenler ve gözlenenler tercih ediliyor.	6
"Kimi bildiklerimizi yapmadığımızda çocuğumuzdan uyarı alabiliyoruz. ("Anne kötü filmlere bakmayın diyorsun, sen bakıyorsun, baba sofrayı bekletme diyorsun, sen televizyonu bırakmıyorsun, abim her gün temiz çoraplarımızı giyelim diyor kendisi aceleyle kirli çorabını giyip gidiyor" gibi.)	8

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Seçtiğimiz kelimeleri, kurdumuz cümleleri günlük davranışlarımıza yansıtmadığımızda çocuğumuzun eğitiminde başarılı olamıyoruz.	5
Biz büyükler söylediklerimizi yaptığımız zaman çocuğumuzda da benzer davranışları aynen görüyoruz.	7
Çocuğumuzdan sözümüzle özümüzün, düşüncelerimizle eylemlerimizin birolmasını öğrendik.	4
Planlı, düzenli, edepli, ahlaklı, sevgi ve saygılı çocuklar yetiştirmek kendimiz bunları yaptığımızda ancak mümkün olmaktadır.	5

Ne tür öğretmeni seviyor ve model alıyorsunuz? sorusuna çocukların cevapları

Sabırlı, iyimser ve hoşgörülü olan öğretmeni seviyorum ve ona benzemek isterim.	18
Öğrencilere karşı sevgi göstermesini, ilgilenmesini örnek alıyorum.	18
Benzemek istediğim öğretmen adaletli ve saygılı biri	19
Ders anlatımı ve eğlenceli ders işleme bakımından benzemek isterim.	12
Öğrenciye bağırmayan, ayırım yapmayan, azarlamayan, arkadaşlarımın yanında bana ceza vermeyen öğretmenleri seviyorum.	17
Bayan öğretmenleri daha anlayışlı ve daha olumlu buluyorum.	16
Güzel giyinen öğretmenleri seviyorum.	15
Evde ödev vermeyen öğretmeni seviyorum.	10
Bana ödül veren seviyorum (afetin diyen, resimli kitap veren, odasına çağırın)	22

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

SONUÇLAR

Öğretmenin Modelliği

1. Okul Öncesi dönem çocukları öğretmenin ve diğer büyüklerin yaptıklarını taklit ediyorlar (seçilen sözcükler, selamlama biçimleri, yeme içme adabı, temizlik alışkanlıkları gibi)
2. Öğretmenlerden çok etkileniyorlar öğretmenlerin jest ve mimiklerini taklit ediyorlar.
3. Öğretmenlerden söz verip yerine getirme, doğru söz söyleme, yalan söylememe davranışı bekliyorlar.
4. Kutsala saygı örneklerini aynen yapmaya çalışıyorlar (Namaz kılanı taklit etme, ezan okununca susma gibi)
5. Yemek adabını kolaylıkla öğreniyorlar (el yıkama besmele çekme, önünden yeme gibi).
6. Ahlak ve adabla ilgili öğretmen davranışlarından etkileniyorlar (Büyüğe saygı, onları dinleme, izinsiz başkasının eşyasını almama, başkasının yerine oturmama gibi)

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

VELİLERİN MODELLİĞİ

1. Biz unutuyoruz ama çocuğumuz daha önceki sözlerimizi, vaatlerimizi, "yapın" ya da "yapmayın" dediklerimizi unutmuyorlar.
2. Öğretmenlerden duyduklarını ve öğrendiklerini evde yapmaya çalışıyorlar.
3. Biz ana babadan çok öğretmenin dediklerini ve yaptıklarını evde yapıyorlar.
4. Okulda öğrenilenler ve gözlenenler evde tercih ediliyor (Ders çalışma alışkanlığı, defteri ve kitapları kullanma gibi)
5. Bildiklerimizi yapmadığımızda çocuğumuz bize hatırlatıyor.
6. Söylediklerimizi yaptığımızda bizim çocuk üzerindeki eğitimsel etkimiz artıyor (Seçtiğimiz kelimeleri, kurdumuz cümleleri davranışlarımızda göstermediğimizde çocuğumuzun eğitiminde başarılı olamıyoruz).

ÇOCUKLARIN BEKLEDİĞİ ÖĞRETMEN MODELİ

1. Öğrencilere karşı sevgi gösteren onlarla ilgilenen öğretmen seviliyor ve isteniyor.
2. Öğrencilerin benzemek istediği öğretmenin adaletli ve saygılı olması gerekiyor.
3. Öğrenciler arasında ayırım yapmayan, azarlamayan, arkadaşlarının yanında ceza vermeyen öğretmenler seviliyor.
5. Bayan öğretmenleri daha anlayışlı ve daha olumlu buluyorlar.
6. Güzel giyinen öğretmenleri seviyorlar.
7. Kendilerine ödül veren; doğum gününü kutlayan, ailesine selam gönderen, aferin diyen, resimli kitap veren öğretmeni çok seviyorlar.

ÖNERİLER

1. **Çocuğun gelişiminde ve eğitiminde önde olan kişilerin (öğretmen, veli) söz ve eylemlerinin çocuk üzerindeki etkisini dikkate alarak davranışlar sergilemesi gerekir.**
2. **Çocuklara öğüt vermektense çok görünür eylemlerin doğru ve isabetli olmasına gayret gösterilmelidir.**
3. **Anne ve babaların öğretmenlerle sürekli iletişim içerisinde bulunarak çocuğun eğitimine ve gelişimine yönelik bilgi paylaşımı içerisinde bulunmaları önem taşımaktadır.**
4. **Çocukların dünyasında öğretmen ve anne baba modeli belirlenerek çocuğun olumlu değer ve davranışlar kazanmasını destekleyecek davranışların ortaya konulmasına çalışılmalıdır.**
5. **Okul öncesi dönemin beden, zihin ve duyu özellikleri bilimsel yöntemlerle belirlenerek bu yaşların gelişimini destekleyecek söz ve eylemlerin ortaya konulmasının çabaları sergilenmelidir.**

KAYNAKLAR

Aydın, A. R. (2009). "Öğretmen – öğrenci ilişkilerinde empati ve öğretmenlerin rol modelleri üzerine". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), sayı, 4.

Ayrancı, Ü., Köşgeroğlu, N. ve Günay, Y. (2004). "Televizyonda Çocukların En Çok Seyrettikleri Saatlerde Gösterilen Filmlerdeki Şiddet Düzeyi". *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, Vol. 5/s.133–135.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Balcı, A. (1989). Eğitimsel Araştırmanın Eğitimsel Sorunların Çözümüne Uygulanması. **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, 22 (1), 411-420.

Bandura, A. (1986). **Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory**. *Prentice-Hall*, Englewood Cliffs, NJ.

El-Gazzâlî, Ebû Hâmid (1996). **Eyyühe'l-Veled**, (Bölüm)Mecmûatü Resâil , Beyrut, 1996.

Köse,M. ve Demir, E. (2014). "Öğretmenlerin Rol modelliği Hakkında Öğrenici Görüşleri". **International Journal of Social and Economic Sciences 4 (1): 08-18, 2014** .

Özden, Y. (2011). **Öğrenme ve Öğretme**. *Pegem Yayınları*, 11. Baskı, Ankara.

Sünbül, A. M. (1996). Öğretmen Niteliği ve Öğretimdeki Roller. **Eğitim Yönetimi Dergisi**, 2 (1), 597-607.

Oruç, C., Tecim, E. ve Özyürek H. (2011). Okul öncesi dönem çocuğunun kişilik gelişiminde rol modellik ve çizgi filmler. **Ekev Akademisi Dergisi** Yıl: 15 Sayı: 48, (Yaz 2011).

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

İSLAM AHLAK FELSEFESİNDE MODEL İNSAN OLARAK ‘AİLE REİSİ’

İrfan GÖRKAŞ*

Özet

İslam ahlak felsefesi merkezli bildirimiz iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam ahlak felsefesinde yer alan ‘model insan tasavvurları’ ortaya konulacak, ikinci bölümde bu tasavvurlardan birisi olan ‘aile reisi’ tasavvuru üzerinde durularak, nihayet bir sonuçla bildiri sonlandırılacaktır. Model insan kavramı sözlükte, örnek, özellikli ve biçimli olmak, ilk örneği, prototipi olmak gibi anlamlara gelmektedir. Yine model insan ‘yetkin insan (insan-ı kâmil, insan-ı tâm) demektir. Bu insan-ı kâmil kavramıyla biz, tasavvufun ‘insan-ı kâmil’ini kastetmiyoruz. İslam ahlak felsefesi tarihinde kendisinden söz edilen model insanı genel olarak ikiye ayırabiliriz. Birincisi birey olarak model insan, ikincisi yönetici (reis) olarak model insandır. Birey olarak model insan, ya adalet sahibidir (âdil), ya bir kurtarıcıdır (münci). Klasik erdem ahlakının ideal insanı, iffet, şecaat ve hikmet erdemlerine sahip âdil bir kimsedir ve müstefad akla sahiptir. Kurtarıcı olarak ideal insan, modern dönem vazife ahlakının ortaya koyduğu ideal insandır. Bu insan, bir yabancı dil, özellikle bir Batı dili, bilmektedir ve o bir meslek sahibidir. Vatanına, milletine, devletine karşı vazifesini müdriktir, müteşebbis ruhludur. O vicdanının yüklediği vazifelerini düşünmeksizin yerine getiren bir kimsedir. İslam ahlak felsefesi tarihinde yönetici (reis) olarak ideal/model insan tasavvuru yine ikiye ayırabiliriz. Birincisi ‘aile reisi’, ikincisi ‘devlet reisi’ olarak model insan tasavvurudur. Her iki yönetici tasavvuru, bir toplumun hem üyesi, hem yöneticisidir, hem de İslam ahlak felsefesinin yetkin insanıdır. Ayrıca birincisi ikincisinin yapı taşıdır. Aile reisi olarak (müdebbirü'l-menziel, reisü'l-menziel) iki şeyin yöneticisidir. Birincisi ailenin unsurları olan bireylerin, ikincisi ailenin sürekliliğini sağlayan servetin/malın/paranın. O nedenle bu tür bir model insan sempozyumunda, bu yapıtaşı olan ideal insanın öncelikle ele alınması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ahlak, felsefe, model insan, aile reisi.

‘HEAD OF FAMILY’ AS THE MODEL MAN IN ISLAMIC MORAL PHILOSOPHY

Abstract

This paper based on Islamic moral philosophy consists of two parts. In the first part, ‘model human’ as a person will be introduced in Islamic moral philosophy. In the second part, one of these concepts, the idea of ‘head of the family’ will be focused, and finally the paper will be finalized with a result. The concept of model human in the dictionary has the meaning of model, being featured and shaped, the first model, prototype. Again, the model human means ‘competent human’ (insan-ı kâmil, insan-ı tâm). With this concept of insan-ı kâmil, we do not mean the ‘insan-ı kâmil’ of Sufism. In the history of Islamic moral philosophy, we can divide the model man into two in general. The first one is the model human as an individual; the second one is the model human as a manager. As an individual, the model human is, either a fair (just) person, or a savior (münci). The ideal man of classical morality is a just man who has wisdom, bravery and temperance virtue and has an exceptional intellect. In the modern era, the ideal man as a savior is set forth by the morality of duty. This person knows a foreign language, especially a western language, and he has a profession. He is responsible for his duty to his country, to his nation, to his state, and to his entrepreneurial spirit. He performs his duties from inner conscious without any doubt. In the history of Islamic moral philosophy, the ideal/model human concept can again be divided into two. The first one is the concept of human being as the head of the family and the second one is the head of the state. Both manager concepts are both members and managers of a society, and they are competent people of Islamic moral philosophy. In addition, the first is the building block of the second. As head of the family (müdebbirü'l-menziel, reisü'l-menziel), he is the manager of two things. The first is the manager of the individuals who are the elements of the family; the second is the wealth/property/money that ensures the continuity of the family. For this

* Doç. Dr. Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, gorkas08@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

reason, in this type of the model human symposium, the ideal man, who is the building block, needs to be dealt with first.

Keywords: Moral, philosophy, model human, head of the family.

Giriş

Bildirimize, başlığımızda yer alan ‘model’ kavramını, İbn Rüşd’ün metafiziğinde açıkladığı ‘tâm’ kavramı karşılığında kullandığımızı belirterek başlamak istiyorum. İslam ahlak felsefesi merkezli bu bildirimiz iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci bölümde İslam ahlak felsefesinde yer alan ‘model insan tasavvurları’ ortaya konulacak, ikinci bölümde bu tasavvurlardan birisi olan ‘aile reisi’ tasavvuru üzerinde durularak, nihayet bir sonuçla bildiri sonlandırılacaktır.

İslam Ahlak Felsefesinde Model İnsan Tasavvurları

Model insan teriminde yer alan model kavramı Türkçe sözlükte, örnek, özellikli ve biçimli olmak, ilk örneği, prototipi gibi anlamlara gelmektedir. Bu anlamlarla tamlanan insan, tamlık, biçimlilik, örneklik’i veya ilk örnek olan insanı ifade etmektedir. İbn Rüşd ise ‘tâm’ kavramı, bir fazileti olan şeyi, mükemmellik türünden söylenen ve cinsinde daha üstü olmayan şeyi ifade etmektedir. Yani türüne özgü faziletlerinden hiç biri eksik olmayandır tam.¹ Tam tabip, tam hırsız gibi. Klasik terimle model/tâm insan ‘yetkin insan (insan-ı kâmil, insan-ı tam) demektir. Anlaşılmaktadır ki yetkin/kâmil kavramıyla biz, tasavvufun teknik terimi olan ‘insan-ı kâmil’i kastetmiyoruz.

İslam ahlak felsefesi tarihinde kendisinden söz edilen model/tâm insanı genel olarak ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi birey olarak model/tâm insan, ikincisi yönetici (reis) olarak model/tâm insan. Birey olarak model insan, İbn Rüşd’ün ifadelerinden anlaşılacağı gibi fâzıl-birey insandır. Bu anlamda o bir ideadır ve olması gerektir. O nedenle bu insan gaye, yani ideal insandır. İslam ahlak felsefesinin ideal insanı ise ya adalet sahibidir (âdil), ya kurtarıcıdır (münci). Adalet sahibi olan ideal insan, klasik dönemin erdem ahlakının ortaya koyduğu ideal insandır. Bu özellik cins-tür ilişkisine dayalı erdemlere sahip olmayı ifade etmektedir. Yani fâzıl kişi âdil kişidir. Âdil kimse, iffet, şecaat ve hikmet erdemlerine sahip olan kimsedir. Bu erdem, fâzıl-birey için temel özelliktir. İkinci temel özellik, onun ‘Faal Akıl’la ‘ittisal’ yetkinliğine ulaşmasıdır.

Ahlak felsefesindeki bireyle alakalı ideal insan tasavvurunun ikincisi, modern (Tanzimat sonrası) dönem vazife ahlakının ortaya koyduğu ideal insandır. Bu insan en az bir yabancı (Batı) dil bilmelidir ve o bir meslek sahibi olmalıdır. İlaveten Batı medeniyetinin hücumları karşısında vatanına, milletine, devletine karşı olan vazifesini müdriktir. Yani o, hür vicdanının yüklediği vazifeyi bu mücadelede hiç düşünmeksizin yerine getirme bilincine ve teşebbüsüne sahip bir kimsedir. Bu dönemin ideal insanında klasik dönemin ‘erdemleri’ yerini artık ‘vazifelere’ bırakmıştır. Bu vazifeler, kişinin kendisinden başlayarak derece derece aile bireylerine, öğretmenlerine, devletine, vatanına, milletine ve insanlığa karşı yapması gereken vazifelere yükselen bir yetkinliği ifade etmektedir.

Ahlak felsefesi tarihinde yönetici (reis) olarak ideal/model insanı, iki kategoride ele almak mümkündür. Birincisi ‘aile reisi (müdebbir)’ olarak model insan tasavvuru, ikincisi ‘devlet reisi (reis)’ olarak model insan tasavvurudur. Her iki yönetici, İslam toplumunun hem üyesi, hem yöneticisi, hem de İslam ahlak felsefesinin yetkin insanıdır. Ancak yöneticilerden birincisi ikincisinin yapı taşıdır. O nedenle böylesi bir İslam ve model insan sempozyumunda, bu yapıtaşı olan model/ideal insanın öncelikle ele alınması gerekmektedir.

Aile Kavramı

Aile kavramı, âle fiilinin türevi olan bir kavramdır. Akmak, bakımını üstlenmek, geçimini sağlamak, muhtaç olmak, ihtiyaç sahibi olmak anlamına gelmekte, fi harfi ceriyle haksızlık yapmak, zulmetmek, adaletten sapmak anlamlarında kullanılmaktadır. İsmi fail vezninden ‘âil’, bakan, geçimini sağlayan, geçindiren demektir.² Farabi felsefesinde aile (beyt, menzil), medine’nin en küçük yapı taşını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle İslam ahlak felsefesinde aile karşılığı iki kavram kullanılmaktadır. Onlardan birincisi ‘ev (beyt)’ kavramı, ikincisi ‘köşk (menzil)’ kavramıdır. Her iki kavram sözlükte sadece insanı ve insan topluluğunu ifade etmemekte,³ ilaveten onlar insan

¹ İbn Rüşd, *Metafizik Büyük Şerhi*, çev. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, c.1, s.968, 969.

² Bk.Kadir Güneş, *el-Mucem Arabî-Türki*, Mektep Yayınları, İstanbul 2013, s.830, 831.

³ Farabi, *Fusulü'l-medeni*, çev.Hanefi Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987, s.36/20.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

topluluğunun birlikte yaşadığı bir mekânı içermektedirler. Mekân anlamıyla aile, Kınalızade'nin *Ahlak*'ında 'korunmuş yer (mekân-ı mahfuz)' anlamına gelmektedir. Özetle aile ahlakını ifade etmek için kullanılan 'beyt' ve 'menzil' kavramları, tek başına kullanıldıklarında sırf mekânın aksini ifade ederler. Yani her iki kavram, aile ahlakı için kullanıldıklarında bir binayı ifade etmek için değil, aksine 'bir bina/mekân/da yaşayan insanları' ifade etmek üzere kullanılmışlardır. Sözelimi Farabi'nin kullandığı 'ev (beyt), çoğulu evler (büyüt)' kullanımı böyledir. Yine İbn Sina'nın *Metafizik'inde (el-İlahiyat)* kullandığı 'ev (beyt)' kavramı böyledir. 'Köşk (menzil)' kavramı ise tercüme sırasında Aristoteles'e ait bir kavramı ifade etmek üzere seçilip kullanılmış teknik bir kavramdır.⁴ O nedenle bu teknik kavram yani menzil, bu alanda yazılan eserlerin konusunu ve ismini ifade etmek üzere kullanılan daimî bir kavram olmuştur. Bu menzil anlamıyla aile, bir araştırma ve inceleme alanıdır. 'Ev halkı'nı ifade etmek üzere kullanılan 'ehl-i menzil, ehl-i beyt', klasik dönem İslam ahlakında aile kavramına ait kullanılan iki kavramdan birincisidir. İkincisi ise Kur'ânî bir kavram olan Âl-i İmran, Âl-i Muhammed örneklerinde olduğu gibi aile anlamında kullanılan 'âl' kavramıdır. Türk-İslam ahlakında 'Âl-i Muhammed'le aynı anlamda kullanılan diğer iki kavram ise 'Hânedân-ı Muhammed' ile 'Ehl-i âbâ' kavramlarıdır. Bunlara, modern dönemde Osmanlı ahlakçılarınca kullanılan iki kavramı daha ilave etmemiz gerekmektedir. Bunlardan birincisi 'Hane' kavramı, ikincisi modern dönemin 'Ekonomi Politik' veya 'İktisat' kavramlarıdır. 'Ekonomi' kavramı 'hane' anlamına ilaveten 'kanun' anlamına da gelmekte, her iki kavram birlikte Arapça'da 'tedbir-i menzil'i ifade etmektedir.⁵

Ailenin Tanımı ve Unsurları

Klasik dönem ahlak felsefecileri aileyi, eşlerle (koca ile karısı) fiile çıkarmakta, onlara çocukları ve hizmetlileri ilave ederek üç grup (nev') insanın oluşturduğu toplulukla (içtima) tanımlamaktadırlar. Türk aile yapısında ise üç unsurlu bu topluluğa dede ve nineyi ilave etmemiz gerekmektedir. Böylece ülkemizdeki aileyi, ya iki neslin birlikte yaşadığı çekirdek aileyle, ya üç neslin birlikte yaşadığı geniş aileyle tanımlayabiliriz. Çekirdek aile, anne, baba ve çocuklardan oluşan; geniş aile, atalardan, anne-babadan ve çocuklardan oluşan bir sosyo-politik topluluktur. Bu topluluk, Farabi'ye göre daha büyük bir topluluğu ifade eden sokağın, sokak, köyün, köy şehrin, şehir milletinin ve devletin bir cüzünü oluşturmaktadır. Kazerunî'ye göre bu topluluk bir 'özel sevgi/dost (teellüf mahsus)' topluluğudur. Kazerunî bu kavramı Grek düşünürü Bryson'dan almakta,⁶ fakat adına yer vermemektedir. Bu sevgi topluluğu eşlerden, yani ebeveynlerden, çocuklardan, hizmetçilerden oluşmaktadır. Söz konusu birliktelik, inşa edilmiş evlerde, korunaklı saraylarda, çadırlarda, dağ kovuklarında, ağaç gölgeliklerinde, mağarada vb. yerlerde olabilmektedir.⁷

İkinci olarak aile, genel olarak 'Ev İdaresi/Yönetimi' anlamına gelen Arapça 'tedbir-i menzil' karşılığında kullanılan Türkçe bir isimdir. Klasik dönemde sözelimi Fârâbî *Risâle fîmâ yenbağî ...* adlı eserinde, Aristoteles'in eserlerini sınıflarken felsefî ahlakla ilgili *Islahu'l-ahlak, Tedbirü'l-menziel* ve *Tedbirü'l-müdüin* olmak üzere ilgili üç esere ve ahlakın üç alanına yer verir.⁸ İbn Sînâ *Uyünü'l-hikme*'de pratik/amelî felsefeyi *hulkî, menzîlî ve medenî* olmak üzere üçe ayırmış, tedbirü'l-menziel yerine 'aile felsefesi (el-hikmetü'l-menzielîyye)' terkiğini kullanmış ve bu disiplinin karı ile koca, ebeveyn ile çocuklar ve efendi ile köle arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacak biçimde ev işlerinin ve aile birliğinin düzenlenmesiyle ilgili bilgilerden oluştuğunu belirtmiştir.⁹ Bu şekliyle aile, bir yönetim işidir (sanat). Bir yönetim olması bakımından ise İslam felsefesinin pratik kısmına ait bir araştırma, inceleme ve bir ilim alanı/dalı'nın adıdır. Temelinde ise Bryson'un eseri yer almaktadır. Bu alanı bugün 'aile felsefesi' kavramıyla ifade etmek mümkündür.

⁴ Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika*, çev.Burak Takmer, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016; "Kitabu Tedbirü'l-menziel", *Mecmua erbau resail li-kudemai felasifeti'l-Yunan ve li-ibni'l-İbri*, neşr. Luvîs Şeyho, Beyrut 1920-1923.

⁵ Bk.Ahmed Midhat, *Ekonomi Politik*, Kırkanbar Matbası, İstanbul 1292, s.5.

⁶ Kavram için bk. "Kitabu Tedbirü'l-menziel", *Mecmua erbau resail li-kudemai felasifeti'l-Yunan ve li-ibni'l-İbri*, neşr. Luvîs Şeyho, Beyrut 1920-1923, s.14.

⁷ Alaaddin el-Kazerunî, *Şerhu'l-ahlakî'l-adudîyye*, çev.Mehmet Demir-Güvenç Şensoy, Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014, s.132.

⁸ Farabi, "Risâle fîmâ yenbağî..", *Mebadiu'l-felsefeti'l-kadime*, Matbaatu'l-müeyyed, Kahire 1910, s.8.

⁹ Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika*, çev.Burak Takmer, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016; Mustafa Çağrıncı, "Tedbirü'l-menziel", *DİA*,

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Aile Reisi ve Yönetimi

İslam ahlak felsefesinde, aile reisinin cinsiyetin daha çok, onun yetkinliğinden ve liyakatinden söz edilmektedir. Yani aile reisi bir birey olarak öncelikle fâzıl bir kimse olmalıdır. İbn Rüşd'ün tâm kavramının müradifi olan fâzıl kimse, 'adalet' erdemine sahip olan kimsedir. Adalet ise üç alt erdeme sahip olmayı ifade etmektedir. Bu erdemler İffet, Cesaret ve Hikmet erdemleridir.

Aile özel bir birlikteliktir (ülfet mahsus). Bu birliktelik sınaî bir yönetimle oluşturulan bir birlikteliktir. Dolayısıyla birliktelik, onu diğer canlılardan ayıran bir özelliğidir. Yani diğer canlıların yiyecek, vb. ihtiyaç temini doğaldır. Yine aile, diğer güçlü insanların ulaşamayacağı korunmuş bir mekândır. O nedenle insan, hem zorunlu ihtiyaçların temininde, hem emniyetinin sağlanmasında yardıma ve yardımcıya ihtiyaç duyar. İnsanın bir diğer ihtiyacı kendi türünün devamlılığını sağlamaktır. İlahî hikmet, insan için üremeyi ve ev işlerini evlilikle (tenaküh) düzenlenmesini gerekli kılmaktadır. Netice itibarıyla söz konusu ihtiyaçlara bağlı olarak teşkil edilen birliktelik için sınaî bir yönetimin teşkili gerekmektedir. Baba, bu yönetime ailenin diğer bütün şahıslarından daha layıktır. Bu nedenle evin ve bireylerinin yönetimi babaya tevdi edilir.¹⁰

Ahlak felsefesinde evin yönetimi, yani evin düzene konulması, aile reisine aittir. Aile reisi, yönetimi altındaki her bireyin layık olduğu yetkinliğe ulaşması için teşvik, korkutma, lütuf ve engelleme gibi tedbirleri gerçekleştirmekle; zarardan emin kılmak, evin bütün bireylerini yerli yerine koymak, bir bozukluk olduğunda düzeltmek, bir hata yaptığında tedip etmek ve her birini bütünüün çıkarlarıyla ilişkili olacak şekilde ele almakla, işleri sıraya koymakla yükümlüdür. Aile reisi bu yükümlülüklerini 'adalet' ve 'mürüvvet' ilkelerine bağlı kalarak yerine getirir.

Adalet, yönetim işlerini zorbalık, düzenbazlık, hilekârlık vb.şeyleri terkederek gerçekleştirmekle; 'maruf âdet'e göre hareket etmek anlamına gelen mürüvvet ise mesleklerde/zanaatlarda devamlılık göstermekle ve değersiz meslekleri/zanaatları terketmekle olur. Zanaat bir maddeye, işleme ve kullanma yoluyla, belli bir biçim verme demektir.¹¹ O nedenle mürüvvet, sözelimi karaborsacılık, çocuk, kadın ticareti vb.ni yapmamaktır. Başka bir ifadeyle mürüvvet, mal kazanmada seçilecek meslekle alakalı bir erdemdir.

Üç tür meslekten/sanattan söz edilmektedir. Meslek türlerinin birincisi hürlerin mesleği/sanatıdır. Üst bürokraside danışmanlık ve yöneticilik gibi meslekleri seçip yapmak mürüvvettendir. İkincisi seçkinlerin sanatıdır. İlimlerle meşguliyet gibi. Üçüncüsü şecaatla alakalı olan askerlik, binicilik gibi sanatlardır. Bu ikisi arasında ticaret, ziraat, dokumacılık vb. meslekler yer alır.¹² Bu sanatlarla meşgul olmak mürüvvettendir. O halde aile reisi, adalet erdemine ilaveten hem kendi mesleği, hem yönetimindeki kişilerin meslek seçiminde mürüvvet erdemine uygun davranan, uygunluk için tedbir alan kimsedir. Onun mürüvvetiyle ilgili ikinci yönü mal ve servet yönetimiyle ilgilidir. Bu iki erdem aile reisini, kendi türü içerisinde 'tâm/model/ideal insan' yapan erdemleridir.

Aile Reisi ve Eşi

Adalet ve mürüvvet erdemine sahip aile reisi, tekraren ifade edelim ki eşlerden birisidir, özellikle erkektir. Eşler iki amaçla evlenip eşlenirler. Birincisi temel ihtiyaçlarını karşılamak için düzenli bir ev hayatına sahip olmak, ikincisi türünün/neslinin devamını sağlamak. Eş, sadece şehvet dürtüsü için evlenmeyi istemez. Çünkü bu istek, bayağı, yüce olmayan bir istektir.

İdeal aile reisi evleneceği kadında akıl, iffet ve hayâ erdemlerinin olmasına bakmalıdır. İlaveten asalete, güzelliğe ve zenginliğe bakabilir. Evliliği, sadece güzellik, sadece zenginlik için yapmamalıdır.

Aile reisi, faziletli davranışlar ortaya koymalı, aile üyelerinin ayıplarını açmamalı, aksine örtmeli, onlar arasında heybet duygusu uyandırmalı, aile üyelerine biraz serbestlik vermelidir. Ayıplara muttali olması üyeler arasında aile reisini küçültür. Arsızlığa, itaatte gevşekliğe yol açar.

İdeal aile reisi, eşini namahremden gizlemeli, eşiyile konuşurken kibar olmalı, eşine kalacak yer temin etmeli, giyim ihtiyacını gidermeli, ona saygı göstermelidir. Ev idaresinde onu yardımcı

¹⁰ Kazerunî, age, s.133.

¹¹ Kazerunî, age, s.134.

¹² Bk. Yozgadî Keşfi Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, Hz. İrfan Görkaş, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016, s.99.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

kabul etmeli, ev işlerinde onunla istişare etmeli, yönetimini ona bırakmalı, eşinin yakınlarına saygılı olmalıdır. Eşinin kıskançlığa düşmesine sebebiyet vermemelidir. Buna mukabil eşine karşı aşırı sevgi beslemekten kaçınmalı veya ızhar etmemelidir. Aile reisi, eşini eğlenceden, karşı cinsin hikâyelerini dinlemekten, özellikle töhmet altında bırakan yaşlı kadınlarla oturup kalkmaktan uzak tutmalıdır.

Aile Reisi ve Çocuklar

Ahlakı müstakil bir disiplin/alan haline getiren İbn Miskeveyh, Bryson'a istinaden aile reisi-çocuk ilişkisini 'Te'dibü'l-Ahdâs ve's-Sıbyan' başlığı altında dört kategoride ele alır. Birincisi çocuğun doğası, ikincisi beslenmesi, üçüncüsü giyinmesi ve dördüncüsü çocuğun eğitimi, yani çocuğun edinmesi gereken sosyal ve meslekî ahlak, yani davranışlardır.¹³ İdeal bir aile reisi çocuklarla ilgili bu dört konuda ilgili tedbirleri alan kimsedir. Başka bir ifadeyle İslam aile ahlakında aile reisinin çocukla ilgili alacağı tedbirin üç unsuru vardır. Bunlar baba-çocuk, çocuk-baba, çocuk-öğretmen unsurudur.¹⁴ Ahlak eserlerinde baba-çocuk unsuru ele alınırken, aile reisinin çocukla ilgili yönetimi söz konusu edilmekte, aile reisinin iyi fiilden ve çocuğa sağlayacağı imkânlardan söz edilmektedir.

Bilindiği gibi çocuğun doğası, biyolojik varlığına ve gelişimine bağlı olarak ortaya çıkan güç/yetenek/leri ifade eder. Yani çocukta ortaya çıkan ilk güç, beslenmeye karşı duyduğu istek gücüdür. Bu güç çocuğun yaşamasını ve beslenmesini sağlar. Bu güç onu süt istemeye sevk eder. Daha sonra sırasıyla hareket etme gücü, hayal etme gücü, öfke gücü ortaya çıkar. En son ortaya çıkan güç ise fiillerini ayırt etme gücüdür. Bu güçte olgunluğa ermekle akıllı bir kimse olur.

İdeal/model bir insan olarak aile reisi, çocukla ilgili tedbirinde, öncelikle çocuğuna güzel bir isim vermek, mutedil mizaçlı ve güzel ahlaklı bir bakıcı tutmakla yükümlüdür. İkinci olarak çocuğun edindiği güzel ahlakın muhafazası ve devamı için, eğer kötü ahlak edinmişse tedavisi için, tedbirler almalıdır. Yani çocuk âkıl-bâliğ, diğer adıyla 'temyiz' yaşına geldiğinde, baba, çocuğun aldığı ve sahip olduğu güzel ahlakın muhafazası için gerekli tedbirleri almalıdır. Eğer çocuk yerilen kötü bir ahlaka sahipse, bu durum çocuk ve ailesi için bir etik hastalık durumudur. Aile reisi, çocuğun ahlakının tedavisi için tedbir almalıdır. Buna göre ilk olarak çocuğun, arzu ve haz gücü olan şehvet gücü arındırılır ve iffet melekesi/huyu kazandırılır. Müteakiben öfke gücü arındırılır, cesaretlilik melekesi/huyu kazandırılır. Üçüncü olarak temyiz melekesi olarak akıl gücü aşırılıklardan arındırılır ve hikmet erdemi kazandırılır. Bu tedavi eğitiminde çocuğun bir arada olduğu kimseler ve akranları, güzel ahlaklı kişilerden oluşturulmalıdır. Çünkü çocuklar, boş bir levha gibidirler, ahlâkî nakışları ve formları kolaylıkla kabul ederler. Babanın alması gereken çocuğun terbiyesine dair tedbirinden birisi de çocuğun hayatında lazım olacak miras/feraiz, sünnet ve âdâb gibi bazı dinî meselelere dair bilgileri edinmesini sağlamasıdır. Üçüncü olarak babası, çocuğun istidatlı olduğu bir sanat ve meslek edinmesini sağlamalıdır. Çünkü istidada uygun sanat, az bir çabayla elde edilir ve daha kolay başarılır. Aksi halde istidadı olmadığı işle meşgul olması çocuğun ömrünü zayi eder ve onun başarısız olmasına sebep olur. Aile reisi, nihayet çocuğun edindiği o mesleği ikmal etmesini sağlayarak çocuğunun hayatını bu meslekle idame ettirmesinin tedbirlerini alır.

İdeal aile reisinin çocukların eğitimiyle ilgili alması gereken bir diğer tedbir, çocuğun öğretmenine karşı edinmesi gereken ahlakıdır. Bu ahlak çocuğun babasına karşı göstermesi gereken ahlakın bir benzeridir. Çünkü İslam ahlakında öğretmen 'nefsanî baba'dır. Çocuğu o yetkinleştirir, verdiği ilim ve eğitimle çocuğa insanlık sureti feyz eder. Neticede öğretmen çocuğa ebedî hayatı bahşeder. Çocuk edinmekle aile reisi (anne veya baba) Gazzali'ye göre dört şeyi elde etmiş olur. Birincisi çocuğa sahip olmakla aile, ilahî muhabbeti elde eder. İkincisi resul muhabbetini elde eder. Üçüncüsü kendi vefatından sonra dua edecek bir çocuğu olur. Dördüncüsü çocuğunun kendisinden önce vefat etmesi durumunda onun şefaatinde elde eder.

Aile Reisi ve Hizmetliler

Bir organizmaya benzeyen evin/ailenin bir cüzü olarak çalışanlarla ilgili üç ilkedden söz edebiliriz. Birincisi onlar, bedende bedeni oluşturan organlara benzerler. İkincisi çalışanlar, çalışmaya ihtiyaç duyan, maddi ihtiyaç sahibi kimselerden seçilmelidir. Üçüncüsü onların çalışma düzeni

¹³ Bk. İbn Miskeveyh, *Tehzibü'l-ahlak Ahlakı Olgunlaştırma*, çev.A.Şener-İ.Kayaoglu-C.Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983, s.39.

¹⁴ bk. Kazeruni, *Age.*, s154-162.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

belirlenmeli, çalışmaları izlenilmeli, iyi davranılmalı, onların yönetiminde zaafa düşülmemelidir. Buna göre çalışanlar/hizmetliler evde, bedeninin el ve ayakları olan çalışma organları gibidirler. Eğer onlar olmasaydı evin reisi (müdebbir), bizzat evin iç ve dış işleriyle kendisi meşgul olacak ve çalışacaktı.

İdeal aile reisi, çalışanları/hizmetlileri çalışmaya ihtiyacı olanlardan seçmelidir. Çünkü evde çalışma işinde, ihtiyaç sahibi olan kişi ihtiyaç sahibi olmayan kişiden daha iyidir. Bu kişinin aile reisine ve yönetimine boyun eğmesi, reisin âdâbıyla edepdenmesi daha fazla olur. İşini bırakması korkusu daha az olur. Bu sebeple aile reisi, hizmetlileri ihtiyaç sahiplerinden seçmelidir.

Ahlak eserlerinde hizmet edenler üç kısma ayrılmaktadır. Birincisi doğası itibarıyla hizmete yatkın olanlar. İkincisi doğası itibarıyla hizmete yatkın olmayanlar. Üçüncüsü istekle hizmetlilik yapanlar. Birinci grup çocuklara benzerler, dolayısıyla onlar çalışmalarında çocuklar gibi yetiştirilmelidirler. İkincisi hayvanlara benzerler. Onlar muhtelifler. Üçüncüsü maslahatlara göre istihdam edilmelidirler. Yönetici çalışana güzel isim vermeli, onu terbiye etmeli, zorunlu dinî bilgileri ona öğretmelidir.

İdeal bir aile reisinin çalışanlarla ilgili üçüncü tedbiri, çalışanların durumlarını incelemesi, onların intizamlı olması için bir düzenleme yapmasıdır. Reis, onların sıkılık, gevşeklik, dindarlık, günahkârlık, çalışkanlık, tembellik gibi durumlarını bilmeli; onların çalışma saat ve işlerini düzenlemeli, yorgun ve zayıf düşmeleri durumuna karşılık dinlenme saatlerini belirlemeli, tedbir almalıdır. Yine onlar tamamen aile içinde kalmaya muhtaçlar ise onların yiyecek, giyecek ve mesken ihtiyaçlarını temin etmelidir.

Aile reisi, onların yönetimi sırasında zaafa düşmemelidir, yani onlara itidal üzere davranmalı, zaman zaman lütufta bulunmalıdır. Ancak lütufta aşırıya kaçmamalıdır. Çünkü lütfun fazlası onların yavaşlamasına ve yöneticiye karşı cüretlenmelerine yol açar. Onlara zulme varmayan sertlikle davranmalıdır. Yani onlar lütfu ümit etmeliler, aile reisinin kahrından korkmalıdır. Reis gerektiğinde onları cezalandırmalıdır, ama cezada aşırıya gitmemelidir. Tevbe etmelerine, pişmanlıklarını ifade etmelerine izin vermeli, her hatayı yüzlerine vurup cezalandırmamalıdır. Buna karşılık ıslahı kabul etmeyi işten hemen uzaklaştırmalıdır. Tabiatlarına ve istidadına uygun görevler vermeli. Yani maharetli, parlak ve güvenilir olanı hizmetine almalı, iffetli ve namuslu olanı ev halkının hizmetine vermeli, güçlü ve çevik olanı tarla ve ziraat hizmetiyle görevlendirmelidir. Bu hususta da aşırıya gitmemelidir, değilse bıkkınlık, bitkinlik ve nefretin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiş olur.

Aile Reisi ve Mal/Servet Yönetimi

Yukarıda, mal ve servet yönetiminin, aile yönetiminin bir cüzü olduğundan söz edildi. Yani aile ‘insanî ortaklık’a ilaveten aynı zamanda bir ‘mal ortaklığı’dır (mal müşterek). Mal ortaklığı, ailede vaz edilen bir düzendir, bu düzen ‘malî düzen’dir. Bu düzen, öncelikle malın nerelerden ve kimlerden elde edileceğini, yani malın kazanılması ve gelirin elde edilmesini belirlemektir. Özetle ister klasik dönemde olsun, ister modern dönemde olsun aile hayatının ve insan neslinin devamı için bir araya gelerek kurulan aile yönetim düzeninde kendisine ihtiyaç duyulan diğer bir ilke, ‘para/mal/servet’ olmaktadır. Ailenin bir mal ortaklığı olması, aile açısından aile unsurlarına ilaveten ‘mal’ın da bir yönetim meselesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Para yahut mal, bir yönetim (tedbir) meselesi olarak klasik dönem aile felsefesinin ikinci kısmını oluşturmaktadır. Çünkü aile, öncelikle, ticari ilişkilerinde paraya ihtiyaç duymaktadır. İkinci olarak para, aile ilişkilerinde adaleti temin edici ve koruyucu ilke olmaktadır. O nedenle paraya ahlak kitaplarımızda ‘sarı kanun’ denilmiştir. O, bir sosyal ve malî bir değerdir ve değerlidir, değerinden dolayı az bir para pek çok mal cinsine karşılık gelmektedir.¹⁵ Ahmet Mithat, konuyla ilgili eserinde ‘iktisad’ anlamına gelen ‘ekonomi politik’ kavramına yer verirken tedbir-i menzil yahut diğer adıyla iktisatta ‘servet’ten klasik tabirle ‘mal’dan bahsetmektedir. Servet ise zenginlik anlamına gelmektedir.¹⁶

Aile için mal, hayatın devam ettirilmesi için kendisine ihtiyaç duyulan şeydir. İnsan gıdaları biriktirmeye ihtiyaç duyduğundan tedbirli olması ve bir kısmı yok olduğunda diğer bir kısmının kalması için farklı cinsleri biriktirmesi gerekmiştir. Ticari ilişkilerin zaruretinden dolayı da ailede paraya ihtiyaç duyulur. Değerinden dolayı az bir para, pek çok mal cinsine karşılık gelir ve bu mal

¹⁵ el-Kazerunî, *Age.*, s.134.

¹⁶ Ahmet Midhat, *Age.*, s.8.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

cinslerinin uzak mekânlarından taşınmasına gerek kalmaz. Aile için büyük bir kolaylık ifade eder. O nedenle mal/servet, aile felsefesinin ikinci bölümünde üç yönden incelenmektedir. Mal/servet/in kazanılması, korunması ve harcanması.

Malın Kazanılması

Ailede mal temelde iki yolla kazanılır. Birincisi insanın yönetim ve ihtiyarına bağlı kazanma, ikincisi insanın yönetim ve ihtiyarı olmaksızın kazanma. İkinci tür kazanç, miras ve bağışlar yoluyla kazanılan maldır, dolayısıyla doğrudan ahlakı ilgilendirmemektedir. Birinci tür kazanç, ticaret ve zanaatla elde edilen kazançtır. Ticaret, alım-satım ve kâra bağlı elde edilen kazançtır. Zanaat/sanat ise yukarıda geçtiği gibi, işleme ve kullanma yoluyla, özel bir maddeye belli bir biçim vermekle elde edilen kazançtır. Zanaat bir nitelik ilmidir, aynı zamanda. O nedenle bir işin nasıl yapılacağını içerir ve bir iş sürekli yapılmadıkça zanaata dönüşmesi söz konusu olmaz. O nedenle aile unsurlarının meslek edinmeleri ve onu sürdürmeleri önemlidir. Aile reisi de yöneticisi olarak ailenin malî düzeninden, bu düzenin yönetiminden ve onun devamlılığından sorumludur.

Malın Muhafazası

Aile reisi aile yönetiminde malın muhafazasını iki şekilde gerçekleştirir. Birincisi giderin gelirden az olmasını sağlayarak aile servetini muhafaza eder. Reisin aile giderini azaltması, cimrilik yapması anlamına gelmemekte, aksine yapılan harcamaların azaltılması anlamına gelmektedir. Yani azaltma yaparken aile reisi üyelerinin maişetini ihmal etmemelidir.

Malın/servetin muhafazasıyla ilgili ikinci tedbir, reisin malı işletmesidir (el-istismar). Mal zamanla yok olmasın diye aile reisi, bir tedbir olarak bir tüccarın/ticarî bir şirketin malları/sermayesi arasına katarak onu işletip kar etmelidir. Yine tedbir amacıyla malını basılı olan ya da olmayan altın, gümüş gibi nakdi değerlere, menkul cinslerine, arazi ve konut gibi gayri menkul emlake bölmeli, malını/servetini bir tek cinsten tutmamalıdır.

Malın Harcanması

İdeal bir aile reisi malı/serveti dört yere harcayabilir. Birincisi Allah için Allah yoluna harcar. İkincisi mürüvvet kapsamında harcama yapar. Üçüncüsü zaruretten dolayı harcama yapar. Dördüncüsü ihtiyaçtan dolayı harcama yapar.

Birincisi, yani Allah yolunda harcama, ilahî hükümden dolayı yapılan zekat, sadaka, adak gibi harcamalardır. Bu tür harcamalar gönül hoşnutluğuyla yapılan harcamalardır. Bu tür harcamada aile reisi eziyetten, riyadan kaçınmalıdır. Yardımı bilhassa fakirliğini gizleyene yapmalıdır.

Mürüvvet kapsamında yapılan harcamalar, 'makbul âdet'le yapılan harcamalardır. Bu tür, mürüvvet erdemine bağlı harcamalar, üçe ayrılır. Birincisi aklın makbul saydığı yönetimle ilgili yapılan harcamalardır. İkincisi 'edeben' ve 'faziletin' makbul sayılan harcamalardır. Üçüncüsü şecaata ve düşmana karşı savunmaya bağlı harcamalardır. Yine mürüvvette beş şey zorunludur. İyilikte acele etmek zorunludur. Yardım gizli olmalı, gizli yapılmalıdır. Verdiğini değersiz ve önemsiz bulmalıdır. Sürekli vermelidir. Vereceği kişiyi iyi seçmelidir.

Zorunlu harcamalar, ailenin güvenliği ve bekası için yapmak zorunda kalınan ödemeler ve harcamalardır. Sefihten namusunu korumak için, zalimden kurtulmak için yapılan harcamalar, verilen hediyeler gibi. Ancak onlarda israfa gitmemeli, zaruri miktarla yetinmelidir. Yine aile reisi, kendisi ve ev halkının ihtiyaçları için yapacağı harcamalarda orta yolu tutmalıdır. Kısmak mümkün değilse cimriliğe gitmemek için harcama yapılabilir. Çünkü cimriliğin vereceği zarar, orta yollu hatta biraz fazlasıyla yapılacak harcamanın vereceği israftan kat kat fazla olacaktır.

Aile Felsefesinin Mahiyeti

Aile Felsefesi Bir Sözleşme (Akd) ve Ortaklıktır (Müşareke)

Felsefenin bir konusu olarak aile, sosyo-politik bir topluluktur, dedik. Bu topluluğu İbn Sina *Mantiku'l-meşrikiyyin*'de bir ortaklık (müşareke),¹⁷ *el-Şifa'da (İlahiyat)* sözleşme (akd) ve ortaklık (müşareke) olarak belirtmektedir. Bu ortaklık ve sözleşme insanî ortaklıktır (el-müşareke el-insaniyye), aile insanî ortaklıkta tikel/cüzî bir ortaklıktır, devlet ise genel/küllî bir ortaklıktır. Bu

¹⁷ Bk. İbn Sina, *Fi zikri'l-ulum*, *Mantiku'l-meşrikiyyin*, *Matbaatu'l-velaye*, Kum-İran 1405, s.7.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

hususunu Farabi *es-Siyasetü'l-medeniyye*'de, ictima kavramı üzerinde bir bütün-parça (kül-cüz) ilişkisi olarak ifade etmektedir. Cüz olan topluluklar noksan, bütün olan topluluklar yetkin topluluklardır. Menzil ve Medine gibi. Hem yetkin, hem noksan topluluklar sınıflardan oluşmakta ve onlar birer canlı organizmaya benzemekte, özünü/içlemini ortaklık ve sözleşme oluşturmaktadır.

Söz konusu ortaklık ve sözleşmeden birincisi evde, ikincisi medinede yapılmakta, bu ortaklık fâzıl bir nizam üzere gerçekleşmektedir. İbn Sina'ya göre aile sözleşmesi (akdü'l-men zil) 'nikah'la, şehir sözleşmesi (akdü'l-medine), küllî yasalarla (es-sünen el-küllîyye) yapılan bir sözleşmedir. Şehir sözleşmesinde yasa koyucunun yasa koymaktaki ilk amacı toplumu (medine) düzenlemektir (tertib). Bu düzen, anlaşılacağı gibi 'yasal bir düzen'dir. Bu yasal düzen öncelikle mantıksal olarak toplumu cinslerine, ictimaî olarak sınıflara (eczâ) ayırmayı içerir. Özetle aile felsefesini İbn Sina, bir cins-tür (cüz) ilişkisi üzerine kurar. Cins ve türler her ikisi birlikte ailedir. İbn Sina bu ilişkide şehrin üç cüz'üne yer verir. Bu üç cüz, yöneticiler (müdebbirun), zanaatkarlar (sunnâ') ve askerlerdir (hafaza).¹⁸ Aynı cüzler aile için de söz konusudur.

Kanuna ilaveten sosyal sözleşmede ortaklıkla ilgili bir diğer unsur 'mal'dır, yani aile aynı zamanda bir 'mal ortaklığıdır (mal müsterek)'. Mal ortaklığı ailede vaz edilen bir düzendir. Topluluğun devamını sağlayan bu 'malî düzen'dir. Bu düzen öncelikle malın nerelerden ve kimlerden elde edileceğini, yani malın kazanılmasını, gelirin elde edilmesini belirler. Şehrin temelini oluşturan aile ortaklığı, nikâh sözleşmesiyle gerçekleşir. O nedenle ailenin temel unsurunu eşler oluşturur. Eşler nikahla kurulan aile düzeninin başlangıç tarafıdır. Ailenin diğer unsurları ise eşlere bağlı olarak varlık kazanırlar. O nedenle insanları evliliğe çağırmak ve onu teşvik etmek, aile ve toplum düzeninin ikinci tarafı olan beka ilkesiyle alakalıdır. Mantığın terimiyle toplum, türlerden (el-envâ') meydana geldiğine göre türlerin bekası Allah'ın varlığının delilidir ve bu delilin varlığı evlenmeye (tezevvüc) bağlıdır. Netice itibarıyla aile felsefesi, mahiyeti itibarıyla kül-cüz, cins-tür ilişkisi temelinde kurulan iki uçlu/terafîlî bilfiil bir sözleşme ve ortaklıktır.

Aile Felsefesi Bir İlahî-Sosyal Düzen (Nizam) ve Yönetim (Tedbir) Sanatıdır

İslam ahlak felsefesinde ailenin ve şehrin, türlerden (el-envâ') meydana geldiğini, türlerin bekasının Allah'ın varlığının bir delili olduğunu yukarıda söyledik. Özetle bu delilin varlıkta zuhuru, evlenmeye (tenaküh) ve eşlenmeye (tezevvüc) bağlıdır. Eşlenmek, sosyal bir hayat kurmaktır. Çünkü insan doğası itibarıyla muhtaç bir varlıktır ve onun muhtaçlığı hem din işleri hem dünya işleri için söz konusudur. O nedenle el-İsfahanî, insanî hayatı birbiriyle yardımlaşmak ve dayanışmak olarak ifade etmekte, ifadesini 'insan sosyal (medenî) bir varlıktır' ilkesiyle temellendirmekte, insanları beden organizmasına benzer bir bütün kabul etmektedir.¹⁹

'İnsan sosyal (medenî) bir varlıktır' ilkesine ilaveten İsfahanî aile felsefesini 'meslek' kavramı üzerinden temellendirmektedir. Ona göre insan doğal ihtiyaç durumuna bağlı olarak sosyal hayatta ilgileneceği bir mesleğe uygun yaratılmıştır. İnsan, yaratılışına uygun bir meslek, bir zanaat seçer, onu icra eder, onu yapmaktan haz duyar ve yaparken yorgunluk hissetmez. Tabiatlarının ısınmadığı sanatlarda insanlar huzursuz, sıkıntılı ve mutsuz olurlar. İsfahanî'ye göre meslek seçiminde bir hürriyet, bir özgür seçim var görünse de seçilen mesleğin icra edilmesinde özgürlük değil zorunluluk söz konusudur. O nedenle insanlardan kimi mesleğini yapmaktan memnun ve mutludur, kimi isteksiz ve mutsuzdur. Ama her ikisi de o halleriyle mesleklerini icra etmeyi sürdürürler. Sosyal hayatta mesleklerde görülen farklılık ve değişiklik, toplumda kaynaşmanın ve dayanışmanın gelişmesini sağlar. Yani meslek farklılıkları sosyal kuruluş ilkesini olumlu etkiler. Bu durum, Yüce Yaratıcı'nın varlıktaki tedbirinin delilini oluşturmaktadır.

İsfahanî'ye göre insanın farklı meslek edinmesi ve onları icra etmesi, mesleğiyle ilgili çalışma zorluklarına katlanması, katlanma yolunda hırslı olması, olmaya devam etmesi fakirleşme ve aç kalma korkusundan kaynaklanır. Bu korkuyla insanların bir kısmı isteyerek, bir kısmı zorunlulukla istemeden çalışırlar. Bunun özündeki sebep, insanların kendilerine yeterli olmamalarıdır. Eğer yeterli olsalardı hiçbir kimse bir meslek edinmezdi, hiç kimse çalışmazdı. Bir kişi her şeyi yapamayacağından sosyal hayatta işler alt üst olur, âlemin düzeni bozulurdu. O nedenle yoksulluk ve yoksulluk korkusu sosyal

¹⁸ İbn Sina, "İlahiyyat", *Kitabu'ş-şifa*, c.II, s.656.

¹⁹ Ragıp el-İsfahanî, *ez-Zeria ila mekarimi'ş-şeria*, th.Ebu'l-Yezid el-Acemi, çev.Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2009, s.281.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

düzenin devamının ilkesidir.²⁰ İsfahanî bu fikrini “Onların dünya hayatındaki geçimlerini biz taksim ettik” (Zuhruf 32) ayetiyle delillendirir. Bir diğer delili “Allah rızkı kullarına bolca verseydi yeryüzünde azıtlardı” (Şura 27) ayetidir. Yani Yaratıcı cömert olduğu halde kullarından bir kısmına verip bir kısmını menetmesinin hikmetleri vardır. Daha doğrusu O, her hak sahibine belli bir yarar ve düzeni içerisinde vermekte, bir bütün olarak hepsini gözetmektedir.

Özetle söz konusu aile hayatı bir düzendir, bu düzenin sürdürülmesi bir meslek sahibi olmaya ve çalışmaya bağlıdır. Allah insanları bu sosyal düzeni sürdürmeye uygun yapıda yaratmış, onları bu sanatları icra edebilmek için gerekli fikrî ve bedenî araçlarla donatmış, her meslek dalına uygun bir üst ve bir alt düzeyde insan yaratmıştır. Üsttekiler, beceri, maharet arayışlarına sahip çıkar, elinden geldiği kadarıyla Rabb’in rızası için çalışırlar. Kendisine verilen emaneti yapabildiği ölçüde edaya gayret ederler. İsfahanî’ye göre bu özellik meleklerin özelliğidir. Netice olarak çalışmayan, işini gücünü terk edenler, sosyal düzende fiyatların artmasına yol açarlar ve hayat düzenini bozarlar. Söz konusu düzenle iki temel/zorunlu ihtiyaç temin edilir. Birincisi beslenme ve giyinme, ikincisi neslinin varlığını/devamlılığını sürdürme. Birincisi eğitim alıp meslek edinme ve çalışıp kazanmakla, ikincisi evlilikle karşılanabilir. Yani üreme ve ev işleri, evlilikle bir düzene konulmasını gerekmektedir. Bu düzen aynı zamanda bir yönetim (tedbir) işini/mesleğini ifade etmektedir. Onun yöneticisi de aile reisidir. Kazerunî aile yönetimini ‘ev başkanlığı (riyasetü’l-men zil)’ ve ‘aile felsefesi (siyasetü ehlihi)’ tabirleriyle ifade etmekte, evin yönetim sistemi ve düzeni için ‘nizam ve intizam’ kavramlarını kullanmaktadır.²¹ Özetle aile, bir riyaset, siyaset, nizam ve intizam meselesi olmaktadır.

Sonuç

Sonuç olarak aile reisi, İslam felsefesinin ideal/model insan tipolojisinden birisidir. O, model/ideal birey olarak âdildir ve yöneticidir (müdebbir). Adalet sahibi olarak üç klasik erdeme sahiptir. Yani o, âdil-yöneticidir, modern dönemde ise o âdil-kurtarıcıdır. Ailenin bir üyesi olarak aile reisi, bir sözleşme (akd) ve ortaklıktan (müşareke) ibaret olan ailenin kurucu unsurudur. Aile, nikâh ve eşlenme ile kurulmakta, çocuklarla ve hizmetlilerle genişlemektedir. O nedenle aile reisi, aile için bir âkit ve bir müşarıktır. Bir yönetici olarak o, ailenin işlerini ve ahlakını belli bir amaca göre düzenleyen kimsedir (müdebbir). O kendi doğasına uygun bir meslek sahibidir ve onunla meşgul olmakta, aile bireyleri ile ailenin bir diğer ortaklığı olan aile malı/serveti/ni aile ortaklığı adına yönetmektedir. Eşi, bu yönetim işinde onun yardımcısı ve danışmanıdır. Eşinin, çocukların ve hizmetlilerin yönetimini deruhte etmektedir. Böylece o, türlerin (eczâ) yönetimi ve servetin yönetimi olmak üzere iki yönetim işini gerçekleştirmektedir.

Aile reisi her iki yönetim işini adalet ve mürüvvet erdemlerine göre gerçekleştirmektedir. Onun yönettiği aile özünde, ya bir yönetimi, ya bir ilahî düzeni ifade etmektedir. Bu idare ve düzenin temelinde yardımlaşma ve ihtiyaçların temini vardır. İhtiyaçların temini ise doğasına uygun bir meslek sahibi olmakla ve çalışmakla mümkündür. Bu bakımdan aile bir organizmaya benzemekte ve Yaratıcının delilini oluşturmaktadır.

Son olarak şunu ilave etmemiz gerekmektedir. Aile reisinin üstlendiği ikinci yönetim, teknik terimle Tedbir-i Menzil, pratik felsefenin üç disiplininin birisidir ve bu disiplin özünde bir araştırma ve inceleme alanını ifade etmektedir. Modern dönemde bağımsızlaşmasına bağlı olarak bu disipline Ekonomi Politik veya İktisat adı verilmektedir. İslam felsefesinin bir cüzü felsefe olarak ise o Grek düşünür Bryson’un *Tedbir-i Menzil*’iyle (Oikonomika) başlamakta, İslam düşüncesinin iki yerli kaynağıyla zenginleşip geliştirmekte, İslam ahlak felsefesi araştırmaları içerisinde yerini almaktadır.

²⁰ Ragıp el-İsfahanî, *Age.*, s.283.

²¹ Kâzerûnî, *Age.*, s.133.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Kaynaklar

- Çağrı, Mustafa, “Tedbirü’l-menzil”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, c. 40, s.260-261.
- Farabi, “Risâle fîmâ yenbağı..”, *Mebadiu’l-felsefeti’l-kadime*, Matbaatu’l-müeyyed, Kahire 1910.
- Farabi, *Fusulü’l-medenî*, çev.Hanefî Özcan, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir 1987.
- Güneş, Kadir, *el-Mucem Arabî-Türkî*, Mektep Yayınları, İstanbul 2013.
- İbn Miskeveyh, *Tehzibü’l-ahlak Ahlakı Olgunlaştırma*, çev.A.Şener-İ.Kayaoğlu-C.Tunç, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara 1983.
- İbn Rüşd, *Metafizik*, çev. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2017, c.1.
- İbn Sina, “İlahiyyat”, *Kitabu’ş-şifa*, çev.E.Demirli-Ö.Türker, Litera, İstanbul 2004, c.II.
- İbn Sina, *Fi zikri’l-ulum, Mantıku’l-meşrikiyyin*, Matbaatu’l-velaye, Kum-İran 1405.
- İsfahanî, Ragıp, *ez-Zeria ila mekarimi’ş-şeria*, th.Ebu’l-Yezid el-Acemi, çev.Muharrem Tan, İz Yayıncılık, İstanbul 2009.
- Kazerunî, Alaaddin, *Şerhu’l-ahlakî’l-adudiyye*, çev.Mehmet Demir-Güvenç Şensoy, Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014, s.132.
- “Kitabu Tedbiri’l-Menzil”, *Mecmua erbau resail li-kudemai felasifeti’l-Yunan ve li-ibni’l-İbri*, neşr. Luvîs Şeyho, Beyrut 1920-1923.
- Midhat, Ahmed, *Ekonomi Politik*, Kırkanbar Matbası, İstanbul 1292.
- Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika*, çev.Burak Takmer, Kabalıcı Yayınları, İstanbul 2016.
- Yozgadî Keşfi Mustafa Efendi, *Keşifler Risalesi Risale-i Keşfiyye*, Hz.İrfan Görkaş, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul 2016.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

EĞİTİM FELSEFESİ AKIMLARI AÇISINDAN ÖĞRETMEN MODELLİĞİ

Teceli KARASU*

ÖZET

İnsan, yaratılmışlar arasında en mükemmel varlık olup geliştirilebilen bir potansiyele sahip olarak dünyaya gelir. Kalıtımsal olarak sahip olduklarının yanı sıra içerisinde yer aldığı çevre, kültür ve yaşantıların zenginliği insanın gelişimini etkiler. İnsanın potansiyeline bağlı olarak gelişiminin tam olması ancak aldığı eğitim ile mümkündür. Bireyi yetkinleştirme faaliyeti olarak tarif edilebilen eğitimde ise en önemli saçı ayağı öğretmendir. Öğretmen, gerek formel gerek informel olarak insanın gelişimine katkı sağlama hususunda tarihten günümüze önemini kaybetmeyen en önemli unsurdur. Öğretmen ve öğretmenliğin yeterlilik alanları ile ilgili en sistematik bilgileri eğitim felsefi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte belirli dönemlere damgasını vurmuş ve günümüzde dahi varlığını sürdüren eğitim felsefi yaklaşımlarının öğretmen ve onun modelliği ile ilgili ileri sürdükleri tezler birbirinden farklılık göstermektedir. Eğitim felsefi akımlarının öğretmene ve onun modelliği hususuna yaklaşımını bilmek; günümüz eğitimini, düşünce yapısını ve medeniyet anlayışını bilmeye katkı sağlamaktadır. Ancak şuna değin böyle bir çalışma yapılmamıştır. Bu açıdan hazırlanacak olan bu araştırmanın önemli olduğu söylenebilir. Eğitim felsefi yaklaşımlarının öğretmenin rol modelliğine bakışını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışma, belirli zamanlarda revaç bulmuş ve hala etkisini devam ettiren eğitim felsefeleri bağlamında öğretmeni ve rol modelliğini ele almaktadır. Çalışma, eğitim felsefelerinin en önemlileri kabul edilen idealist, realist, pragmatist ve varoluşçu yaklaşımları ve bu yaklaşımlara dayalı gelişen daimicilik, esasicilik, yeniden kurmacılık ve ilerlemecilik akımlarının öğretmenin modelliğine bakışını öz olarak ortaya koyacaktır. Alan yazına dayalı hazırlanacak bu çalışmanın sonucunda elde edilen verilere bağlı olarak öneriler geliştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim Felsefi Akımları, Öğretmen Yetiştirme, Öğretmen Modelliği.

TEACHER MODEL FOR EDUCATIONAL PHILOSOPHY ACTIVITIES

ABSTRACT

Man is the perfect being among the created and comes to the world with a potential to be developed. Hereditary, the wealth of the environment, culture, and experiences that they have, as well as what they have, affects human development. The development of the human being depends on the potency, but it is only possible through training. Teaching is the most important element in education, which can be described as individual improvement activity. Historically, the teacher is the most important factor in contributing to the development of human beings both formally and informally. The most systematic information about teachers and professional competence fields reveals educational philosophy. Nevertheless, the theses of the philosophy of education, which imposed its mark on certain periods and persisted even in its present existence, are different from each other in terms of the teacher and its model. To know the approach of educational philosophical trends, teacher, and its model; it contributes to knowing today's education, thought structure and understanding of civilization. However, such a study has not been done yet. From this point of view, it can be said that this research to be prepared is important. This research aims to bring to light the view of the philosophy of education and the role model of the teacher: it deals with the teaching and role model in the context of educational philosophy which has been popular at specific times and still continues its impact. The research will summarize the idealist, realist, pragmatist, and existentialist approaches that are considered to be the forerunners of the educational philosophy and the perpetuity of continuity, fundamentalism, restructuring, and progression based on these approaches. Based on the results obtained in this study, which will be prepared based on the literature, the proposals will be developed.

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, Din Eğitimi, ecellikarasu@hotmail.com.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Keywords: Educational Philosophical Trends, Teacher Training, Teacher Modeling.

Giriş

Günümüz insan eğitiminde “niçin” ve “nasıl” sorularına en kapsamlı cevapları eğitim felsefesi vermektedir. Eğitim ile ilgili uygulamaların geri planında varlık, bilgi ve değer ile ilgilenen eğitim felsefesi, bireyin kendisini ve çevresini anlamasına katkı sağlamaktadır. Zira eğitim felsefesi, eğitimin problemleri, amacı, doğası ile ilgili olgularla felsefi olarak ilgilenip uygulamaya perspektif sunmaktadır (<http://www.oxfordhandbooks.com/>). Bununla birlikte eğitim felsefesinin neliği ile ilgili ortak bir kanı yoktur. Kimi düşünürler eğitim felsefesini, ahlaki ve sosyal felsefenin bir parçası olarak ele alırken bazıları felsefenin bir alt dalı olarak görmektedirler. Bazıları da eğitimin sorunlarının ortaya çıkardığı, bir eğitimin dalı olarak değerlendirmektedirler (Duman ve Ulubey, 2008: 97). Ayrıca, eğitim alanında üretilen felsefi akımlar da pek çok boyutta farklılık arz etmektedir. Yeni yetişen neslin nasıl yetiştirilmesi gerektiği, hangi değerler ile donatılması gerektiği ve en iyi yaşama nasıl ulaşılabileceği ile ilgili eğitim felsefesi akımları arasında ortak bir kanı yoktur (<https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP1.html>). Benzer şekilde eğitimin temel problemi olan “öğrenme” nin nasıl gerçekleştiği ile ilgili bir uzlaşma söz konusu değildir (http://highered.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html). Ancak eğitim felsefesinin tüm akımları “öğrenme” olgusu ile ilgili olarak öğretmene önemli rol biçme hususunda hemfikir oldukları söylenebilir.

Okulla ilgili tüm öğe ve süreçlere yönelik düşüncelerin ve anlamlandırma çabalarının eğitim felsefesini oluşturduğu söylenebilir. Bu felsefe eğitenlerin eğitimsel inançlarına yön vererek, eğitimcilerle okulları ve sınıfları düzenlemek için temel bir çerçeve sunar. Bu okulların ne işe yaradığını, hangi konuların önemli olduğunu, hangi araç ve yöntemlerin kullanılması gerektiğini ve en önemlisi eğitimcide bulunması gereken yeterlilik alanlarının neler olması gerektiğinin ortaya konmasına yardımcı olur (Kumral, 2015: 61).

Konu ile ilgili günümüzde yapılan tartışmaların merkezi, nitelikli öğretmenlerde bulunması gereken özelliklerdir (Tozlu: 2003, 157). Bu özelliklerin en başında zaman ve mekân fark etmeksizin öğrenme olgusundan hiç ayrılmayan öğretmenin modelliği gelmektedir. Eğitimin amacı, süreci, doğası ve ideal eğitim gibi eğitim felsefesinin ele aldığı tüm konular bir yönüyle öğretmenin modelliği ile ilişki içerisindedir. İlk dönem Yunan felsefesinden başlayarak felsefecilerin büyük çoğunluğu eğitim ve eğiten modelliği ile ilgili fikir beyan etmiştir. Aristo ve Farabi bunların en önde gelenleridir. İdeal toplumu yaratma adına her iki düşünür eğitimi ve eğitimde öğretmen modelliğini gerekli görmüşlerdir (Cevizci, 2016: 25-61). Daha sonra ortaya çıkan eğitim felsefesi akımları da modellğe önemli bir yer vermişlerdir. Kimisi zihinsel becerileri kullanmayı kimisi eylemleri ile öğretmen modelliğinin eğitimdeki önemini ortaya koymaya çalışmışlardır. İleride bu akımların fikirleri etraflıca ele alınacaktır.

Günümüzde eğitim felsefesi ve onun başlıca akımlarını ortaya koyan önemli yapıtlar vardır (Sönmez, 2012, Cevizci 2016, Ergün, 2009, Aslanoğlu, 2012). Ancak bu yapıtlar ve benzeri çalışmalarda öğrenmenin gerçekleşmesinde öğretmen modelliğine yoğunlaşan çalışmalar sınırlıdır. Bu durum hazırlanan bu araştırmanın gerekçesini oluşturmaktadır.

Alan yazına dayalı hazırlanan bu çalışma eğitim felsefesi akımlarını kısaca değerlendirip, model olmanın önemine yoğunlaşacaktır. Çalışmada; “Başlıca eğitim felsefesi akımları öğrenme kavramına nasıl yaklaşmaktadırlar?” ve “Eğitim felsefesi akımlarına göre modelliğin öğrenme olgusuna etkisi nedir?” sorularına cevap aranmıştır.

Eğitim Felsefesi ve Başlıca Yaklaşımlar

Eğitim felsefesi, “hikmet sevgisi” (love of wisdom.) (Cohen, 1999) anlamına gelen felsefenin eğitim ile ilgilenen alanı ya da uygulamalı felsefe olarak tanımlanabilir (Cevizci, 2016:11). Eğitim Felsefesi, eğitim olgusunu ele alırken anlamı, amacı, doğası ve yöntemi üzerine düşünür. Böylece eğitimde eğitelere, meselenin ana noktalarını belirleme ve öğrenme noktalarında yardımcı olur (Doğanay, 2011:235).

Eğitim felsefesi her ne kadar sanayi devrimi sonrası müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkan felsefi bir alan (Cevizci, 2016:11) olsa da ilk insan ile birlikte eğitim ve anlamı üzerine düşünmenin olduğunu, eğitim tarihinin insan tarihinden ayrılmayacağını söylemek mümkündür.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Cevizci (2016) son dönemde eğitim felsefesindeki temel yönelimleri üç ana başlık altında toplamaktadır. Analitik yönelim, eleştirel yönelim ve preskriptif yönelim. Analitik yönelim, birey ya da topluma eğitim ile ilgili tercihlerinin “ne” veya “nasıl” olması gerektiği ile ilgili telkinde bulunmanın doğru ve etik olmadığını savunur. Bu yönelim daha çok karar alma sürecinde dayanılan argüman ve geliştirilen akıl yürütmeyi aydınlatmaya çalışır. Eleştirel yönelim, daha iyi ve adil bir toplum yaratma amacı doğrultusunda yanlış kavrayış ve hatalı izlenimleri açığa çıkarmaya, ideolojilerin meydana getirdiği yanılsamaları ortadan kaldırmaya yoğunlaşır. Preskriptif ya da normatif yönelim ise felsefenin en eski ve etkili yönelimidir. Bu yönelim, eğitimin ne olduğu ve öğretim faaliyetlerinin nasıl düzenlenmesi gerektiği ile ilgili eğitim anlayışı ve kuramı öne sürer. Bir bakıma insanların eğitimden beklentilerini ortaya koyar.

Çalışmada üzerinde durulacak olan ise “izm” veya sistemler olarak somutlaşan bu son yaklaşımlardır. Bu bağlamda felsefi yaklaşımların önemlileri kabul edilen İdealizm, Realizm, Pragmatizm ve Varoluşçuluk işlenecektir (Ergün, 2009: 49-52).

İdealist Yaklaşım

Aşkınlık zemininde ahlaki amaç ve ilkelere vurgu yapan yaklaşımdır. Maneviyat ve akıl insanın temel vasfıdır. Hakikatin bütünde olduğunu öne süren bu yaklaşımda, nesnel olan bilgi ve değer aynı zamanda mutlaktır. Eğitimde en yüksek hedef, insanın bu değerle ile kendini gerçekleştirmesidir. Bunun için, geçici şeyler ve zevklerden uzaklaşıp değişmez hakikat ve evrensel güzellik hedeflenmelidir. Bu yaklaşıma göre birey hem ruhen hem bedenen evrensel güzellikler ile yetiştirilmelidir (Bayraklı, 2009: 73-100, Sönmez, 2012: 73-77, Cevizci, 2016: 24-44, Şişman, 2016:166). İdealist yaklaşıma göre insan olduğu gibi değil, olması gerektiği gibi eğitilir (Çoban, 2004: 2). Eğitim, kâinatın gerçek mana ve gayesini anlaması için insanda var olan hakiki bilgiyi açığa çıkarmaya çalışır (Bayraklı, 2009: 86). Bunu yaparken aklın kullanımını önceler (Ergün, 2009: 49-50).

Realist Yaklaşım

Realizm, düşüncede ve davranışta gerçeklik demektir. Realist yaklaşıma göre evrende insan düşüncesine bağlı olmayan bir gerçeklik vardır (Aslanoğlu, 2012:65, Ergün, 2009: 50). Madde ve form gerçekliğin iki temel bileşenidir. Bu gerçeklik deney ve gözlem ile anlaşılabilir. Duyular ve akıl gerçekliği anlamının yegâne yoludur (Doğanay, 2012: 235). Bu yaklaşıma göre eğitimin dayandırılması gereken bilgi ve değer neseldir ve insan zihninden bağımsız olarak kendi kendilerine vardır (Duman ve Ulubey, 2008: 97).Diğer bir ifade ile nesnelere gerçekliği özneye bağlı değildir. İnsanın evrensel olan bu bilgi ve değere uygun yetiştirilmesi eğitimin en yüksek hedefi olmalıdır. Bunun için insan zihni ve iradesini güçlendirmeye önem verilmelidir. Ancak bu şekilde evrendeki değişmez yasalar ve aralarındaki ilişki öğrenilebilir (Aslan, 2014: 4, Bayraklı, 2009: 58, Sönmez, 2012: 87-90, Cevizci, 2016: 24-44, Şişman, 2016:167-168, Çoban, 2004: 2).

Varoluşçu Yaklaşım

Bireyin savunuculuğunu yapan bu yaklaşım daha çok II. dünya savaşı sonrası toplumsal adaletsizliğin neden olduğu mutsuzluk ve geleceğe ilişkin kaygıların ürünü olarak bunalım döneminin felsefesi olarak kabul edilir (Ergün, 2009: 52). Bu yaklaşım insan özgürlüğüne ve biricikliğine vurgu yapmaktadır (Aslanoğlu, 2012:96). Her bireyin kendi değerlerini oluşturması gerektiğini benimseyen bu yaklaşıma göre insana yol gösterecek herhangi bir ahlaki otorite ve ilke söz konusu değildir (Şişman, 2016:168). Zira insanın varoluşu özünden önce gelir (Çoban, 2004:2). Okulun temel işlevi bireysel otonomiye geliştirmektir. Bu yaklaşımda kişiliğinin en önemli unsuru ahlaktır. Ancak standart ahlak ve homejenleştirme de savunulmaz. Çünkü dünyada nesnellik ve düzen yoktur. Olay ve olgulara anlamı yükleyen insanın kendisidir. Dolayısıyla asıl bilinmesi gereken öznel hakikatlerdir. Varoluşçu yaklaşımda “bireyin bu dünyadaki yeri ve anlamı nedir?” (Duman, 2008: 2004) sorusu merkezdedir. Bu anlayışa göre eğitimde temel amaç, kişinin kendisini tanımasına yardımcı olarak kişiyi kaderinin belirleyicisi yapmaktır (Çoban, 2004:2, Cevizci 106).

Pragmatist Yaklaşım

Bireyi her şeyin belirleyicisi kabul eden deneyci geleneğin bir uzantısı olan yaklaşımdır (Bayraklı, 2009: 64). Bu yaklaşımda insan doğası biyolojik organizma ile sosyal çevresi arasındaki

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

karşılıklı etkileşimin ürünü olarak kabul edilir. Dolayısıyla bilgi yaşantı yoluyla ve bireysel özelliklere göre yapılandırılır. Gerçeklik tecrübe edilmiş olandır. Bu yaklaşıma göre değerler, dini inanç ya da otoriteye göre değil, pratik sonuçları ile değerlendirilmelidir. Başka bir ifade ile yararlı olmasıyla ölçülür (Ergün, 2009: 50). Okul ve okul dışı yaşam birbirinden bağımsız değildir. Eğitim yaşama odaklanır. Bu yaklaşımda zekâ ise, süreç içerisinde karşılaşılan sorunlar ile başa çıkma amacıyla geliştirilen güç olarak kabul edilir. Öğrenme için problem çözme ve araştırma yöntemlerine başvurulur. Eğitimin hem bireysel hem sosyal boyutlarına vurgu yapan bu yaklaşımda, kişinin istek ve arzularına yapı kazandırma yüksek hedef olarak kabul edilir (<https://www.iep.utm.edu/pragmati/>, Duman, 2008: 205, Cevizci, 2016: 122-130, Şişman, 2016: 168-169 Çoban, 2004: 2-3).

Yukarıda yer alan yaklaşımlar dışında eğitim ile ilgili bazı felsefi akımlar vardır. Spiritüalist, natüralist ve kültürel yaklaşım gibi. Spiritualist yaklaşıma göre gerçekte var olan ilahi ve bireysel ruhtur. İnsan hayatını bu gerçekliğe uygun dizayn etmelidir. Değer ve anlamı belirleyen tanrıdır. Eğitim bireyi, tanrının istediği şekilde yetiştirilmesidir. Natüralist yaklaşıma göre gerçeklik doğal ve maddi boyutta vardır. Bireyi doğanın bir parçası kabul eden bu yaklaşıma göre nedenselliğe bağlı olarak doğada bir düzen vardır ve bu düzene uygun eğitim esas olmalıdır. Dolayısıyla eğitim çocuk merkezli olmalıdır. Öğrenci aktif olarak eğitimin içerisinde yer almalıdır (Aslanoğlu, 2012:76-82). Birey kişiliğinin kültür içerisinde oluştuğuna inanan bu akım, okulların kültürün aktarıldığı mekânlar olması gerektiğini ifade eder. Bu akıma göre, birey kültür aracılığı ile kendisini tam olarak gerçekleştirir. Eğitimde akıl, duygu ve his birlikte ahenk içerisinde geliştirilmelidir (Cevizci, 2016: 24-117).

Eğitim Akımlarına Göre Okul, Öğretmen ve Modellik

Yukarıda sözü edilen felsefi akımlar ışığında merkezi batı olmak üzere eğitim ile ilgili bazı akımlar gelişmiştir. Bu akımları varlık, değer ve bilgiye yaklaşım noktasından birbirinden ayırmak zor olduğu gibi bu akımlara mensup düşünürlerin de tümüyle aynı düşüncede olduğunu söylemek zordur (Duman, 2008: 204). Bu bölümde eğitim felsefesi akımlarının başlıcaları olan daimicilik, esasicilik, ilerlemecilik, yeniden kurmacılık ele alınacaktır. Ayrıca bu akımların okul, öğretmen ve modellik ile ilgili görüşleri işlenecektir.

Daimicilik (Prennialism)

Daha çok idealist ve realist felsefi düşüncelerine bağlı olarak gelişen bir akımdır. (Duman ve Ulubey, 2008: 97). Bu akım hakikatlerin zamana ve kişiye göre değişmediğini ve dolayısıyla tüm insanlara öğretilmesi gereken evrensel doğruların olduğu savını ileri sürer (Ergün, 2009: 53). Zira bu evrensel doğrular her dönemde yaşanan problemleri çözme kabiliyetine sahiptir. Dolayısıyla eğitim, bu değişmez evrensel doğrular üzerine inşa edilmelidir (<https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP3.html>). Bu yaklaşıma göre eğitim programı her zaman ve her yerde geçerli bilgi ve değerleri ihtiva etmelidir. Formel eğitimin yapıldığı okullar ise gerçek hayatın kopyası değil yapay olarak oluşturulan entelektüel ortamlar olmalıdır. (http://highered.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html). Eğitim ortamı (okul) öğrencilere olması gereken düzenin ve yaşanması gereken hakikatlerin aktarıldığı mekânlar olmalıdır (Ergün, 2009: 54). İnsan doğasının en belirleyici unsuru akıl olduğundan ve hakikatler akıl ile anlaşıldığından insanın zihninin geliştirilmesi eğitimde en öncelikli hedef olmalıdır (Cohen, L.,200, (Duman ve Ulubey, 2008: 97). Ayrıca, maddi ve manevi evrensel hakikatler zamanla kültürün içine nüfuz etmiştir. Dolayısıyla eğitim bu kültürü yeni kuşaklara aktarmayı önceliklemlidir. Bu da klasikleşmiş fikir ve eserlere dayalı eğitimi gerekli kılmaktadır (Doğanay, 2011: 335). Eğitimi yapacak öğretmenin evrensel doğruları anlatması ve zihinlilerini meşgul eden maddi öğelerden öğrencileri uzak tutması için çok iyi yetişmiş olması gerekir. Zira entelektüelliğe ve zihin eğitimine vurgu yapan bu yaklaşıma göre beraber olduğun, içerisinde yaşadığın çevre ve dolayısıyla öğretmen çok önemlidir. Bu anlayışa göre öğretmen, insanlığın en güzel özelliklerini kendinde toplayan kişi olarak iyi bir modeldir (Bayraklı, 2009:87).

Yukarıda yer alan açıklamalara bağlı olarak daimicilik eğitim yaklaşımında öğretmenin öğrenciye modellikte örnek olduğu alanın hem zihin becerilerini kullanma, hem de gündelik hal ve davranışları olduğu söylenebilir. Eğitimde eleştirel, yansıtıcı, yaratıcı düşünme gibi beceriler öğretmenin iyi bir zihin modellemesi ile elde edilebilir. Bununla birlikte Sokrates'e özgü diyalektik

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sorgulama, daimicilik yaklaşımının öncelediği bir yöntemdir (Aslanoğlu, 2012:64, Cevizci, 2016:30). Bu yöntem insan zihninin kullanılma biçimi noktasında iyi bir model oluşturabilir. Zira öğrenci bir şeyi nasıl öğrenmişse benzer şekilde başkalarına aktarmaya çalışır. Başka bir deyişle, bilgiyi aldığı yöntem ile başkasına aktarmaya çalışır. Örneğin daimiciliğin önemseydiği diyaloga dayalı eğitim alan bir öğrenci diyalog yöntemini hakikati arama noktasında öznesi olduğu her yerde işe koşabilir. Benzer şekilde öğretmen hal ve davranışları ile öğrencisinde sağlam kişilik geliştirmeye de çalışmalıdır (Aslanoğlu, 2012:65). Çünkü öğrenci bazen bilinçli bazen bilinç dışı öğretmenin hal ve davranışlarını model alarak öğrenir.

Esasicilik (Essentialism)

Kimi kaynaklar esasicilik akımını realizmin eğitime uygulanma biçimi olarak ifade etse de (Cevizci, 2016: 48) bu akımın realist felsefeye ek olarak idealist felsefenin izlerini taşıdığını söylemek mümkündür (Şişman, 2016: 171-172, Duman ve Ulubey, 2008: 97). Bu akım, insanı doğuştan hiçbir bilgiye sahip olmayan sosyal ve kültürel bir varlık olarak tanımlamaktadır. Eğitimin özünün temel bilgi ve beceri kazandırmak suretiyle insanı mutlu etmek olduğunu iddia etmektedir (Aslanoğlu, 2012: 73) Bu temel bilgi ve beceri ise tarih süzgecinden geçmiş insanlığın deneyimlediği kültürel mirastır. Okulun görevi bu kültürel mirası bireye vererek onun dünyayı tanımaya ve topluma uyum sağlamasına katkı sağlamaktır ((Duman ve Ulubey, 2008: 97, Ergün, 2009: 54). Sağlam kültürel mirası alan birey de bilgi ve karakter noktasında zayıflık yaşamaz (Şişman, 171-172).

Bu yaklaşıma göre olgu ve değerler değişmez (Aslanoğlu, 2012:73). Öğrencinin topluma uyum sağlaması noktasında öğrenciye rehberlik yapan öğretmen, değişmeyen bu olgu ve değerleri öğrencilere aktarma görevini üstlenendir. Bu görev için öğrenmenin entelektüel olarak yetkin, evrensel kültürü bilen, konu ile ilgili sağlam ve sistematik bilgiye sahip ve karakterli olması gerekir. Bu yaklaşıma göre, eğitimde konuların farklı olmasından dolayı farklı yöntemlerin kullanılması gerekir. Yani öğretmen hem konuyu anlatacağı kitleyi hem de konunun bu kitlelere öğretilme biçimini iyi bilmelidir. Bir bakıma değerlerin taşıyıcısı olarak öğretmen, hem teorisyen hem de pratisyen olmalıdır (Aslanoğlu, 2012: 65-73, Cevizci, 2016: 50).

Bu akıma göre başat kültürel değerleri aktaran öğretmen yaşamı ile de öğretendir. Öğretmen öğrenci ile iyi bir ilişki yakalayarak tutum ve davranışlarıyla öğrencide öğrenme isteği uyandırmalıdır. Bunun için doğru bilgiler ile donanmış öğretmenin her yerde dürüst davranması, yani evrensel doğrulara göre hareket etmesi gerekir (Sönmez 74-75). Öğretmenin hem bilgisinden hem de davranışlarından öğrenen öğrenci, zihinsel ve ahlaki olarak iyi yetişir, yanlış fikirlerin tesirine çabucak kapılmaz ve alacağı kararlarda isabet derecesi yüksek olur.

Zihinsel becerilerin, geleneğin ve ahlakın pratik olarak öğretildiği mekânlar olarak okulda öğretmen baş aktördür (<https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP3.html>). Öğretmenin toplumdaki konumu, öğrenci tarafından sevilmesi, öğrenci ile birlikte olma sıklığı gibi faktörler öğrencinin öğretmenden etkilenme derecesinde farklılıklara neden olur. Bununla birlikte öğretmenin ses tonu, jest ve mimikleri, hatta en ince detaylarını fark eden her öğrenci az ya da çok öğretmen yaşamından ve davranışlarından yani modellüğünden etkilenir. Bu yaklaşıma göre programı belirleme, öğrenme aktivitelerini düzenleme ve sınıf içi etkinlikleri yapılandırma noktasında yetkili olan öğretmen öğrencinin doğru olmayan akıl yürütme ve ahlaki davranışını düzeltme noktasında ona yardımcı olmalıdır (http://highered.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html). Dolayısıyla esasicilik yaklaşımına göre öğretmen, hem zihinsel becerilerini kullanması hem de yaşamıyla öğrencilere modellik sağladığından önemlidir.

İlerlemecilik (Progressivism)

Bu yaklaşım, pragmatik felsefenin eğitime yansması olup, öğrenciyi sınıfta yapılan etkinliklerinin merkezinde gören yaklaşımdır (Ergün, 2009: 55). Bu yaklaşıma göre eğitim, içerik ve öğretmenden ziyade öğrenciye yoğunlaşmalıdır. Yaklaşım, öğrenmenin öğrencinin deneyimleri esnasında yaşadığı problemler neticesinde gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Bu süreçte öğrenci aktif olarak çevresi ile etkileşiminden kendi gerçeğini oluşturur. Zira öğrencinin tecrübe edemediği gerçek olamaz (Bayraklı, 2009: 65). Başka bir ifade ile öğrenci fiziksel ve kültürel bağlamda kendi deneyimine anlam verir. Öğretmen öğrencinin kendi başına öğrenebileceği deneyimler hazırlar. Öğrencinin bağımsız düşünüp hayatına yön vermesi için eğitim öğretim etkinliklerini onun ilgi, ihtiyaç

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ve soruları etrafında şekillendirir. Çünkü öğrenci öğrenmeye ihtiyacı olduğu ve istediği için öğrenir (Bayraklı, 2009: 67). Bu süreçte öğretmen, öğrencinin kendi amacına ulaşması için rehberlik yapma görevini üstlenir. Öğrenciyi, aktif davranışları sonucuna göre değerlendirir.

Fiziksel dünyayı hakikat olarak gören ilerlemecilik yaklaşımına göre birinci elden ve sistematik olarak bilgiye ulaşmak için bilimsel yöntemi kullanmaya, problem çözmeye ve proje geliştirmeye yer vermek gerekir (Doğanay, 2012: 236). Değişim esas olduğundan pratik değeri olan ve başarıyı sağlayan düşünceler doğrudur (Sönmez, 2012:95). İyi bir yaşam için okul, özgür ve demokratik deneyimlerin yaşandığı yer olmalıdır (<https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP3.html>). Bu ortamı sağlamada en önemli sorumluluk öğretmene aittir. Zira öğretmen öğrencinin şimdiki ve gelecekteki ihtiyacına göre öğrenme etkinliklerini hazırlayan baş aktördür (Şişman, 2016, 172-173, Aslanoğlu, 2012:85-92).

Öğrenciyi merkeze alan bu yaklaşımda öğretmen modelliği önemlidir. Bu yaklaşım her ne kadar öğrenci merkezli bir yaklaşım (Sönmez, 2012: 100) olarak nitelendirilse de, öğretmenin etkinlikleri her öğrenciye özel olarak hazırlaması, demokratik olarak hak ve adalet ölçüsünde sınıf disiplinini uygulaması ileride öğrencilerin de yöntemsel olarak çok şey öğrenebilecekleri model örnekleri olarak değerlendirilebilir.

Yeniden Kurmacılık (Reconstructionism)

Sosyal problemlere vurgu yaparak daha iyi toplumun oluşması ve adalet temelinde demokratikleşmenin yaygınlaşmasına vurgu yapan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre eğitimin amacı sosyal reformlar ile daha adil ve demokratik toplum yaratmaktır. Yaklaşımın ortaya çıkmasında en önemli husus özellikle II. dünya savaşından sonra ortaya çıkan reel durumdur. Yaklaşımın ilkeleri bu reel duruma itiraz şeklinde anlaşılabilir (Aslanoğlu, 2012: 95-96, Cohen, L., 2005). Yeniden kurmacılık yaklaşımına göre eğitim sosyal olaylar ile ilişkilendirilerek yapılmalıdır. Çünkü bu yaklaşıma göre sosyal problemler eğitimin konusu olunca öğrenci bunları daha rahat ve üstesinden gelebilecek şekilde öğrenir. Toplumun düzelmesi yani adalet temelinde demokratik olarak dönüşmesi ancak bu yol ile, okulun üzerine düşeni yapması ile mümkündür (Ergün, 2009: 54, http://highered.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html). Bu yaklaşıma göre eğitim etkinlikleri sosyal problemlerden seçilerek, öğrenciler aktif olarak sosyal problemler ile yüzleştirilmelidir. Şiddet, sağlık, açlık, enflasyon, terörizm, trafik kazaları gibi gerçek problemler öğrencinin deneyimlediği sosyal problemler programın merkezinde olmalıdır. Başka bir ifade ile reel dünyadaki problemler sınıf ortamına taşınmalı, eğitim etkinlikleri bu problemler üzerine bina edilmelidir. (<https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP3.html>). Araştırma, sorgulama, diyalog ve farklı perspektiften olayların değerlendirilmesi bu yaklaşımın işe koştugu yöntemlerdir (Cohen, L., 2005). Eğitim sürecinde sevgi, barış, hoşgörü, kardeşlik gibi hususlara vurgu yapılmalıdır.

Sosyal değişimin merkezinde okul olmalıdır. Öğrencileri sosyal reformların gereğine inandırması gereken öğretmen eğitim sürecinde aktif bir rol üstlenmelidir (Şişman, 2016:173). Öğrenci öğretmen ilişkisi kubaşık öğrenmeyi merkeze almalıdır (Sönmez, 2012: 97). Yani bireyin bilişsel gelişimi yanında sosyal ve duyuşsal açıdan gelişmesine önem verilerek birlikte öğrenme etkinliklerinin yapılmasıdır.

Yeniden kurmacılık yaklaşımında öğretmenin modelliği göz ardı edilemez. Çünkü sevgi, adalet ve hoşgörü eğitiminin “birlikte öğrenme” temelinde yapılması için öğretmenin söz ve davranışları çok önemlidir. Benzer şekilde demokratik ilkelerin hâkim olduğu bir dünyayı hedefleyen bu yaklaşımda öğretmenin sınıf ortamını bu ilkelere göre yönetmesi ve bu şekilde öğrencilerine yarınki yaşamlarında model olması bir zorunluluktur. Bilimsel yöntem ve eleştirel düşünmeyi uygulamalı olarak öğrenciye kazandırma noktasında da öğretmen modelliğinden söz etmek mümkündür. Daha da önemlisi müfredatın öğrenciye nasıl verildiğine yoğunlaşan (Cevzici, 2016: 132) bu yaklaşımda öğretmenin eğitim sürecindeki formasyon ve kişilik özellikleri yani, modelliği önemli bir unsurdur.

Sonuç

Öğrenme olgusu öğretmen modelliğinden ayrı tasavvur edilemez. Eğitime odaklanan eğitim felsefesi akımları da bu durumu ortaya koymuşlardır. İlerlemecilik ve yeniden kurmacılık modelleri hususunda öğretmenin zihinsel becerilerini kullanmasına ve tutumlarına vurgu yaparken, daimicilik ve

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

esasicilik buna ek olarak öğretmen jest ve mimikleri dâhil tüm davranışları ile model olduğunu söylerler. Özetle tarihten günümüze tüm eğitim felsefesi akımları öğrenmenin gerçekleşmesinde öğretmen modelliğine vurgu yapmaktadır. Dahası eğitimde öğretmen modelliğin zamanla önemini koruyacağını söylemek mümkündür. Bu sonuca dayalı olarak;

1. Lisansa alınacak öğretmen adaylarının düşünme stili ve davranışları ile model olabilecek kişilerin seçilmesine dikkat edilebilir.

2. Yükseköğretimde öğrencinin yetiştirilmesi hususunda modelliğe uygun şartlar ve ortamın hazırlanmasına önem verilebilir.

3. Lisans eğitiminde görevli akademik personellerin model olma bilinciyle hareket etmeleri sağlanmaya çalışılabilir.

4. Yükseköğretimde etkili iletişim olması için öğretmen başına düşen öğrenci sayısı makul bir düzeyde tutulabilir.

Kaynakça

- Aslan, Özge Metin. (2014). “Eğitim Felsefesi Dersinin Okul Öncesi Öğretmen Adaylarının Felsefi Tercihlerine ve Eleştirel Pedagojiye Yönelik Görüşlerine Olan Etkisi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* www.esosder.org ISSN:1304-0278, Cilt:13 Sayı:48 (001-014).
- Aslanoğlu, İbrahim. (2012). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Nobel yayınları.
- Bayraklı, Bayraktar. (2009). *İslam'da Eğitim* İstanbul: Bayraklı Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (2010). *Eğitim Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Cevizci, Ahmet. (2016). *Eğitim Felsefesi*, Ankara: Say yayınları.
- Cohen, L. (2005). Philosophical Perspectives in Education. <https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP2.html>. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.
- Çoban, Ahmet. (2004). “Sınıf Öğretmenlerinin Eğitim Sürecine İlişkin Felsefi Tercihlerini Değerlendirme”. *XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, V 6-9 Temmuz 2004*. İnönü Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Malatya.
- Doğanay, Ahmet. (2011). “Hizmet Öncesi Öğretmen Eğitiminin Öğretmen Adaylarının Felsefi Bakış Açlarına Etkisi”, *Eğitim ve Bilim*, Cilt 36, Sayı 161. 332-348.
- Duman, Bilal ve Ulubey, Özgür. (2008). “Öğretmen Adaylarının Benimsedikleri Eğitim Felsefelerinin Öğretim Teknolojilerini Ve İnterneti Kullanma Düzeylerine Etkisi İle İlgili Görüşleri”. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*. Sayı 20. 95-114.
- Duman, Bilal (2008). “Öğrencilerin Benimsedikleri Eğitim Felsefeleriyle Kullanıldıkları Öğrenme Strateji Ve Öğrenme Stillerinin Karşılaştırılması”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. Cilt 17, Sayı 1, 2008, s.203-224.
- Ergün, Mustafa. (2009). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Kumral, Orhan. (2015) “Öğretmen Adaylarının Eğitim Felsefeleri: Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Örneği” *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: 12-2, Sayı: 24, 2015-2, s.59-68.
- Pragmatism, <https://www.iep.utm.edu/pragmati/>. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.
- Philosophy of Education, http://higher.ed.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.
- Philosophical Perspectives in Education , <https://oregonstate.edu/instruct/ed416/PP1.html>. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.
- Tan, Charlene .(2006). Philosophical Perspectives on Education. In Tan, C., Wong, B., Chua, J.S.M. and Kang, T. (Eds.), *Critical Perspectives on Education: An Introduction* (pp. 21-40). Singapore: Prentice Hall.
- Sadker, Myra Pollack. and Sadker, David Miller. (2009). *Teacher, School, and Society*, http://higher.ed.mheducation.com/sites/0072877723/student_view0/chapter9/index.html. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.
- Siegel, Harvey. (2010). Introduction: Philosophy of Education and Philosophy Harvey Siegel, (Eds). *The Oxford Handbook of Philosophy of Education*, New York: Oxford University Press. <http://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780195312881.001.0001/oxfordhb-9780195312881>. Erişim tarihi: 16.Nisan 2018.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sönmez, Veysel. (2012). *Eğitim Felsefesi*. Ankara: Anı Yayınları.

Şişman, Mehmet. (2012). *Eğitim Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Ekler

İlk insandan günümüze “öğrenme” olgusunda ciddi bir değişiklik olmamıştır. Model yoluyla zihinsel becerileri kullanarak öğrenmenin ilk örneği Müslümanlarca kutsal sayılan Kur’an’da yer alan Kabil örneğinde görülebilir.¹ İnsanlara doğruyu ve yanlışı göstermek üzere görevlendirilen peygamberlerin yaptıkları iş olan tebliğin ana merkezi öğretmenliktir. Hz. Âdem ile başlayan ve Hz. Muhammed ile son bulan peygamberlik halkasındaki her bir peygamberin bu görevi yaparken kullandığı en önemli yöntemin de “model olarak öğretme” olduğu söylenebilir. Peygamber dönemi sonrası, din adamları bu görevi üstlenmişlerdir (Yıldırım ve Vural: 2014, 74). Böylece formal bir eğitim sistemi olmamakla birlikte din adamlarının yanında usta çırak ilişkisi içerisinde eğitim yapılmıştır. Bu süreçte de yaparak yaşarak eğitim bir bakıma modellik ön plandadır. Öğretmenliğin bir meslek olarak ortaya çıkması ise 17. yüzyıla denk gelmektedir (Yıldırım ve Vural: 2014, 74). Ülkemize ise batılılaşma ile beraber gündeme gelmiş ve eğitim sisteminde kendisine yer bulmuştur.

“Nihayet Allah, ona kardeşinin ölmüş cesedini nasıl örtüp gizleyeceğini göstermek için yeri eşleyen bir karga gönderdi. *"Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini örtmekten âciz miyim ben?"* dedi. Artık pişmanlık duyanlardan olmuştu.” (Maide, 5/31).

“Ey iman edenler, yapmayacağınız şeyi niçin söylüyorsunuz? Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir gazap nedenidir.” (Saf, 61/2-3). Ayeti bu minvalde değerlendirilebilir.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**OSMANLI DÜŞÜNÜRÜ KEMALPAŞAZADE'YE GÖRE 'İNSANLIK DURUMU' VE
İNSANDA VAR OLAN POTANSİYEL GÜÇLER**

Şamil OÇAL*

ÖZET

Kemal Paşazade (ö. 1534) nakli ve akli ilimlerin her alanına ait büyük küçük birçok eser vermiş bir Osmanlı bürokrati ve filozofudur. Kelam ve felsefeye dair ellinin üzerinde eseri vardır. Ayrıca tefsir, fıkıh ve Arap ve Fars diline dair çok sayıda eseri vardır. Kemalpaşazade *Risâle fi beyâni'l-'anâsır, fi Şahsı'l-insânî, Hakikatu'n-nefs, Enne'l-akle mâ hüve?, Nesâih* gibi eserlerinde özellikle İslam'ın insan anlayışına taalluk eden çeşitli görüşlerini ortaya koymuştur.

Kemalpaşazâde *fi Beyâni'l-'anâsır* adlı risâlesinde Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış evrelerini ele alarak bunların felsefe dilindeki karşılıklarını değinir. Ona göre Kur'an-ı Kerim'in ayetleri göz önünde bulundurulduğunda insanın yaratılışının yedi aşamada tamamlandığı söylenebilir. Bu aşamalarla ilgili Kur'an-ın kullandığı kavramlar felsefenin terminolojilerine çevrilebilir. Mesela Kur'an'da insanın kendisinden yaratıldığı ilk madde olarak bahsettiği (Hacc 22: 25) toprak (türab), felsefi terminolojiyle ifade edersek ilk unsur (mebde-i ûlâ)dır.

Kemalpaşazâde evrendeki şeylerin kendi fenomenel toplamına indirgenemeyeceğini söylerken Plato'nun idealar âlemini çağrıştıran ifadeler kullanarak, "mülk âlemi"ndeki her şeyin melekût âleminde bir örneği olduğunu savunur. İnsanın eylemlerinden her birisinin melekût âleminde ideası vardır. Şehadet âlemi denilen bu âlemdeki varlıkların başka bir düzlemde konuşulmak üzere kodlanmış olan dilleri vardır. Bir bakıma eşya çift-dillidir. Duyu organlarımızın yardımıyla eşyanın dillerinden birisini çözebiliriz. Ancak İbn Kemal'in "gayb âlemine ait" saydığı diğer dilin şifresini çözmek, bu dili kulakla işitmek, hatta böyle bir dilin var olduğunu görebilmek zordur.

Bu yazıda Osmanlı alimi filozofu ve bürokrati Kemalpaşazade'nin, İnsanın yaratılışı, insanlık kavramının anlamı ve insanda gizli olan ve ancak belli durumlarda ortaya çıkan potansiyel güçlerin neler olduğu ele alınacaktır.

Giriş

Genel olarak ifade edecek olursak İslam düşüncesinde insan, ruh ve bedenden teşekkül eden akıl sahibi bir varlık olarak görülür. Müslüman düşünürler, insanı "mebde' ve mead" (yaratılış ve Allah'a dönüş) çerçevesinde değerlendirilir. Kur'an-ı Kerim Hz. Adem'in yaratılışını anlatırken insanın bir çok özelliğine vurgu yapar. İnsan diğer varlıklardan farklı olarak kendisine emanetin yüklendiği bir varlık olarak nitelendirilir. Başka bir deyişle insan kendi yaşadığı hayattan sorumludur ve öldükten sonra sorgulanacak ve bunun sonuçlarını görecektir. İnsandaki bu sorumluluğa sebep olan şey, Kur'anın ifadesiyle emanetin kendisine tevdi edilmesine sebep olan şey nedir? Nefs akıl ve ruh Müslüman düşünürlere göre insani mahiyeti oluşturan şeydir. Nefs veya ruh insanın benini, akıl bilme gücünü oluşturur. Dolayısıyla bu üçü insanın sorumluluk yüklenmesine sebep olan şeylerdir.

Kelamcılar, filozoflar ve mutasavvıflar ruhu insanın kimliğinin özünü oluşturan ve bedenden önce gelen ve ondan daha üstün bir unsur olarak görmüşlerdir. Öldükten sonraki hayatın niteliği ile ilgili olarak kelamcılar ve filozoflar arasında önemli ayrılıklar vardır. Filozoflara göre insanı öbür alemde sadece ruhu temsil edecektir. Kelamcılar ise ahirette insanın hem bedenen hem de ruhen temsil edileceğini söylerler. Başka bir söyleyişle insanın öbür dünya hayatı hem ruhani, hem de cismanidir. Filozlar ve mutasavvıflar insanı beden ve ruh arasında yer alan ve bir yönüyle bedene diğer yönüyle de ruha bağlı olan nefis kavramı çerçevesinde değerlendirmişlerdir.

Aklı insan doğasının aynası olarak gören Farabi, akli ruhun bir ürünü olarak düşünür. Nefsin tam olarak temizlenmesi ve arınması için, duyuların hazzı yeterli değildir; mutlaka manevi ve ruhani haz gereklidir. İşte nefis, ancak akıl sayesinde dünyevi şeylerden kurtulur ve ruhani hazzı ulaşır.¹ İbn Sina da insan nefsi ile ilgili çeşitli psikolojik tahliller yapar. İbn Sina'ya göre insani nefis, varlığı bedene dayalı olmayan suret anlamında bir yetkinliktir.²

* Prof. Dr. Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Dini İlimler Fakültesi. samil.ocal@asbu.edu.tr

¹ Hilmi Ziya Ülken, *İslam Felsefesi*, Kaynakları ve Tesirleri, Ankara: 1967, s. 60.

² Ali Durusoy, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul: Marmara Ün. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, s. 35.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Mutezile ve Eş'ari kelamcılar insan nefsinin maddi bir cevher olduğu kanaatindedirler. Kelamcılar genelde ruh ile nefsi birbirinden ayırt etmezler. Ancak Eş'ari'nin ifadesine göre Mutezile Kelamcısı Allaf, nefs ruh ve hayatın birbirinden farklı şeyler olduğunu düşünüyordu. Allaf'ı böyle düşünmeye sevkeden şey insanın uykusunda iken nefs ve ruhun işlevsiz hale gelmesine rağmen yaşamaya devam etmiş olmasıdır (Zümer, 42).³

Mutasavvıflar insanı Allah'ın hem celal sıfatlarını hem de cemal sıfatlarının kendisinde ortaya çıktığı mükemmel bir varlık olarak görür. Bu yüzden irfani gelenek sürekli olarak insanın bağlamını, halifeliliğin gerektirdiği teşbihi boyutu vurgulayarak açıklar. Bunu yapmak için insani niteliklerin nasıl ilahi niteliklere tekabül ettiğini ve evrendeki şeyler arasındaki niteliksel ilişkilerin, asaletine uygun olarak kendisine yüklenen ağır sorumluluk yüküyle birlikte insanı nasıl yaratılmış varlığın zirvesine yerleştirdiğini açıklama gereği duyar.⁴

Kemalpaşazade (ö. 1534) nakli ve akli ilimlerin her alanına ait büyük küçük birçok eser vermiş bir Osmanlı bürokrati ve filozofudur. Ayrıca tefsir, tarih, fıkıh ve Arap ve Fars diline, dair çok sayıda eseri vardır.⁵ Kemalpaşazade *Risâle fi Beyâni'l-'anasır, fi Şahsı'l-insânî, Hakikatu'n-nefs, Enne'l-akle mâ hüve?, Nesâih* gibi eserlerinde insan hakkındaki görüşlerini ortaya koymuştur.

İnsanın Yaratılış Evreleri

Kemalpaşazâde *fi Beyâni'l-'anâsır* adlı risâlesinde Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış evrelerini ele alarak bunların felsefe dilindeki karşılıklarını değinir. Buna göre, Allah, Kur'an'da insanı yedi aşamada yarattığını haber vermekte ve hikmetinin gerektirdiği biçimde buna çeşitli yerlerde işaret etmektedir.⁶ Kur'an-ı Kerim bir yerde, insanın yaratıldığı ilk unsura (*mebde-i evvel*) dikkat çekerek, onun toprak(*türab*)tan yaratıldığından bahsetmektedir.⁷ Bir başka yerde de, su ve toprak unsuruna işaret ederek, insanın "*tîn*" (çamur, balçık)den yarattığını söyler.⁸ Bir başka ayette insanı oluşturan temel unsurlardan birisi olan, formu kabullenmeye müsait durgun (*müstekarr*) çamura işaret ederek insanın "*hamein mesnun*" (balçık)dan yaratıldığını zikreder.⁹ Gene bir ayette, "*min salsâlin ke'l-fahhâr*" ifadesini kullanır. Kemal Paşazâde'ye göre son olarak zikredilen ayette geçen bu tür çamurun özelliği, toprak seramik ve çömlek (*hazf*) gibi şeylerin durumunda olduğu gibi, ateşin etkisini kabullenmektir. Bu ateş gücü, insanda şeytânî bir etki yaratmaktadır. Ayrıca Kur'an'da yeralan şu ayet de bu anlama işaret etmektedir: "*İnsanı ateşte pişmiş gibi kuru bir çamurdan(min salsâlin ke'l-fahhâr) yarattı. Cann (cinni) de yalın dumansız bir ateşten yarattı.*"¹⁰ Burada Allah, özü istikrarsız su olan insanda, şeytanlık yapma gücü bulunduğuna dikkat çekmiş olmaktadır.¹¹

Bundan sonraki aşamada insan kendisine ruh üflenmesiyle birlikte kendi olgunluğuna erişmiş bulunmaktadır. İbn Kemal'in sözünü ettiği olgunluk hali, insana ruhun üflenmesiyle birlikte meleklerin ona secdeye çağrılmasında ortaya çıkan bir durumdur. İnsan kendi şahsiyetini olgunluğunu bu aşamada (ruhun üflenmesiyle) kazanmış olmalıdır ki Allah melekleri ona secde etmeye çağırmaktadır. İnsan olmaklık ruh ile tamam olan bir durumdur. Kur'an-ı Kerim bir ayetinde bu durumu şöyle açıklar:

"*Hani Rabbin meleklere gerçekten ben çamurdan (tîn) bir beşer yaratacağım. Onu bir biçime sokup, ona ruhumdan üflediğim zaman da siz hemen onun için secdeye kapanın.*"¹²

Konumuzun başında da ifade ettiğimiz üzere, İbn Kemal'e göre insanın yaratılışı yedi aşamada tamamlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in Mü'minûn suresinde bu yedi yaratılış aşamasından söz edilmektedir:

"*Andolsun biz insanı süzme bir çamurdan(min sülâletin min tînin) yarattık. Sonra onu bir su damlası olarak, savunması sağlam bir karar yerine yerleştirdik. Sonra o, su damlasını bir (alak)*

³ Eş'ari, *Makalati'l-İslamiyyîn*, thk. H. Ritter, Wiesbaden: 1963, s. 338.

⁴ Sachiko Murata, *The Tao Of Islam*, s. 15, New York: Suny Press, 1992.,s. 13.

⁵ Kemalpaşazade'nin eserleri ve görüşleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Şamil Öçal, *Kışladan Medrese'ye*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

⁶ *R. fi Beyâni'l-'anâsır*, S.K., Kılıç Ali Paşa, 1028, 280b.

⁷ K. Kerim, Hacc 22:5.

⁸ K. Kerim, Enam 6:2.

⁹ K. Kerim, Hicr 15: 26, 28, 33.

¹⁰ K. Kerim Rahman 55:14,15.

¹¹ Kemal Paşazâde, *a. g. r.*, 280b.

¹² K. Kerim, Sad 38:71,72.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

embriyo olarak yarattık, ardından o alak'ı bir çiğnem et parçası olarak yarattık; daha sonra o çiğnem et parçasını kemik olarak yarattık, böylece de kemiklere de et giydirdik; sonra bir başka yaratılışla onu inşa ettik. Yaratıcıların en güzeli olan Allah ne yücedir."¹³

Kemalpaşazade'ye göre, ayette geçen "*sonra bir başka yaratılışla onu inşa ettik*" ifadesi, Allah'ın insan için akıl, fikir ve "nutketme gücü" var etmesi anlamına gelir. Ana rahmine düşen sperma kemikleşerek varoluş seyrini tamamlar. Bundan sonra Allah spermadan meydana gelmeyen başka bir et var eder ve onu insanı yeniden yarattığı bir kisveye büründürür. Artık bu et parçası bedenın aslı bir unsuru haline gelir. Bu yüzden hayvandan bir parça et kestiğimizde o et parçası tekrar yerini doldurur. Beden bu şekilde kendi kendisini yeniden üretebilecek bir özelliğe kavuşmuş olur. Ancak diğer yönden canlı organizmanın kendisini yenilemesi, Allah'ın ana rahmindeyken kendisinde yarattığı bir özellikten kaynaklanır.¹⁴

Kemalpaşazade'nin yukarıda sözünü ettiği insanın yaratıldığı temel unsurlar Hazreti Âdem'le dolayısıyla da ilk insanın yaratılmasıyla ilgilidir. Bu durum da şöyle bir soru akla gelebilir: Allah, tüm insanların süzme bir çamurdan yaratılmasına hükmederken, evlâtlarını değil de sadece Âdem (as)ı böyle bir çamurdan yaratması nasıl açıklanabilir? Kemalpaşazade'ye göre bu iki şekilde olmaktadır. Birincisi, Allah'ın Âdem'i süzme çamurdan yarattığı kabul edildiğinde, onun evlâdının da bu çamurdan yaratıldığı kabul edilmiş olur. İkincisi, İnsan aybaşı hali kanyla (*demi't-tamas*) beslenen spermadan var olmuştur. Her ikisi de insanın aldığı gıdalardan meydana gelmektedir. Gıdalar ise genellikle hayvanlardan ve bitkilerden bünyemize giren şeylerdir. Hayvanların, bitkilerle beslenerek hayatlarını idame ettirdikleri malumdur. Son olarak bitkiler, gelişmelerini süzme çamurla beslenmiş olmalarına borçludurlar. Şu halde insan, dolaylı bir şekilde de olsa süzme çamurdan yaratılmıştır.¹⁵ Allah şu iki ayetinde bu olguya işaret etmektedir:

*"Hiç şüphe yok ki biz suyu akıttıkça akıttık; sonra yeri de yardıkça yarıdık; böylece onda taneler, üzümler, yoncalar; zeytinler, hurmalar bitirdik."*¹⁶ *"O'dur ki sizi topraktan, sonra bir damla sudan yarattı."*¹⁷

Kemalpaşazade görüldüğü üzere, insanın topraktan yaratılmasının sadece ilk insana ait bir olgu olmadığını, insanın toprakla olan bağlantısının hiçbir zaman sona ermeyeceğini söylemektedir. Allah bu şekilde, insanı, hem ilk insanın şahsında doğrudan; hem de daha sonra gelen insan neslini dolaylı olarak topraktan yaratmış olmaktadır.

“İnsan”lık Durumu

Kemalpaşazade evrendeki şeylerin kendi fenomenel toplamına indirgenemeyeceğini söylerken Platon'un idealer âlemini çağrıştıran ifadeler kullanarak, “mülk âlemi”ndeki her şeyin melekût âleminde bir örneği olduğunu savunur. Diğer yandan mülk âlemindeki her şeyin melekûti bir yönü de bulunmaktadır. İnsanın eylemlerinden her birisinin melekût âleminde ideası vardır. Ahirette amellerin görüleceğine dair haberde verilen bilgi bu gerçekle ilişkilidir. İnsanlar öbür alemde yaptıklarının karşılığını göreceklerdir. Bu dünyadaki eylemlerin feana bulması bakımından bütünüyle yok oldukları anlamına gelmemektedir.¹⁸

Diğer yandan şehadet âlemi denilen bu âlemdeki varlıkların başka bir düzlemde konuşulmak üzere kodlanmış olan dilleri vardır. Bir bakıma eşya çift-dillidir. Duyu organlarımızın yardımıyla eşyanın dillerinden birisini çözebiliriz. Ancak İbn Kemal'in “gayb âlemine ait” saydığı diğer dilin şifresini çözmek, bu dili kulakla işitmek, hatta böyle bir dilin var olduğunu görebilmek zordur. Peygamberler bu özel dili deşifre edebilirler. Peygamberimizin elindeki çakıl taşları bu dili konuşmuş, peygamberimiz de onların dilinden anlamıştı. Aynı şekilde yeryüzünün ve göklerin Kur'an'ın tabiriyle “itaat ederek geldik” demeleri, kıyamet günü organlarımızın dile gelerek bizim aleyhimize şahitlik etmeleri bu özel dilin varlığına işaret eder.¹⁹

¹³ K. Kerim, Mü'minin 23:12-14.

¹⁴ Kemal Paşazade, *Anâsır*, 280b.

¹⁵ Kemal Paşazade, *Anâsır*, 281a

¹⁶ K. Kerim, Abese 80:25-29.

¹⁷ K. Kerim, Mü'min 40:67.

¹⁸ Ömer Mahir Alper, *Varlık ve İnsan*, İstanbul : Klasik Yayınları , 2010, s. 94.

¹⁹ Kemal Paşazade, *Ferâid*, Resail, ACN, ss. 275- 276.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Daha önce de değindiğimiz üzere Kemal Paşazâde, İnsanın fizikî görünümünden, duyu organlarıyla algıladığımız bir “*heykel-i mahsûsa*”dan ibaret olamayacağına dikkat çeker. İnsan, İbn Kemal’in kendi deyişiyle, “görünen heykelinin gerisinde başka bir şey”dir. İnsan kavramının manevî içeriğini oluşturan ruh, ya da nefis dediğimiz hakikatla ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Bunu daha sonra ruh konusunda ele alacağız. Kişinin “ben” diyerek işaret ettiği şey, görünen, duyumsanan fizikî bedeninin ötesinde insan yaşamının her safhasında varolan bir olgudur. İnsanın bedeni oluşa ve bozuluşa (*kevn-ü fesad*) tâbîdir: Gelişmesi-gerilemesi, güçlenmesi-zayıflaması, olgunlaşması-alçalması söz konusudur.²⁰ Şu halde insan olması bakımından insanın bu tür değişimler içinde tanımlanması mümkün değildir. İnsan olgusu anlamını, insanın fizikî-biyolojik yapısının ötesinde bulur.

İnsan kesif ve zahir yönüyle zulmânî bir cesed olup; bir yandan büyüyüp gelişirken ve olgunluğa doğru koşarken, diğer yandan da hiç durmadan yok oluşa, ölüme doğru gitmesi onun adına eksikliklerdir. İnsanın kesif ve zahir yönüne mukâbil bir de latif ve bâtinî yönü vardır. İşte bu yönüyle insan dediğimiz şey “nûrânî bir cisim” olup, suyun güle sirâyet ettiği gibi müşâhede ettiğimiz bedenimize sirayet eder. Şu halde insanlık dediğimiz şey her ne ise, oralarda gizlidir ve bedeninin fena bulmasıyla yok olmayacaktır.

İbn Kemal sözünün bir yerinde bizzat okuyucuya dönerek şöyle seslenir:

“*Ey okuyucu! Kesif olan cesedinle sen bir hayvansın; âlem-i mülk denilen his ile mütehasıs olarak, hareket âleminin zâhirine mazharsın. Cism-i latîfin sebebiyle sen bir meleksin; bu şekilde melekût âlemi denilen hayal sende bulunduğu için, hareket âleminin bâtinine da mazharsın. Kevn-ü fesâd âleminin pisliklerinden arınmış olarak kendi cevherin ile sen bir insansın. Sende bulunan âlem-i ceberrut denilen akılla sükûn âlemine mazhar olmuşundur.*”²¹

İnsan hayatının en önemli iki olgusu olan doğum ve ölümden insanın herhangi bir müdahalesi yoktur. Buna rağmen Kemal Paşazâde, daha çok tasavvufçularca benimsenen farklı bir yorumla hem ölümün hem de doğumun iki türlü olduğunu savunur. Şüphesiz doğumun ve ölümün bu ikinci anlamları mecâzîdir. Tıpkı “ölmeden önce ölmek” gibi, “doğduktan sonra doğmak”da kesbî ve ihtiyarîdir. Doğumu ve ölümü bilinç halinde yaşamak bu iki olguyu düşünce dünyasından uzak tutmamaktır. Kemal Paşazâde, ikinci doğuma ilişkin Hazreti İsa’nın “iki kez doğmayan göklerin melekûtuna giremez” sözünü misal olarak verir.²²

İnsan, yeryüzünde Allah’ın yarattığı varlık türlerinin en güzeldir. Bu yönüyle insanın Allah’ın varlığına delalet eden en muhkem ayetlerden birisidir. Çünkü Allah insanı kendi suretinde yaratmış, yeryüzündeki hilafetini ona tevdi etmiştir; o, tüm âlemlerde varolan kabiliyetlerin hepsiyle de donatılmıştır. Kendi özünde insanı iyi tanıyan bir kimse, Hakkı da kendi gerçekliği içinde tanımış olur. İnsanın Allah’ın varlığına olan delâleti, kâinâtın delaletinden daha güçlüdür. Peygamberimiz, bu yüzden “kâinatı bilen O’nun bir mücidi olduğunu da bilir” dememiş, “Kendini bilen Rabbini bilir” buyurmuştur.²³ İnsan-ı kâmil marifeti sebebiyle, âlemin en büyük varlığıdır. O, içinde yaşamış olduğu âlem karşısında adeta bir küçük âlem (*mikrokosmos*)dir. Zira kendisinde mülk ve melekût âlemlerini, en ulvîsinden en süflisine kadar tüm dünyaları kendi içinde gizlemektedir. İnsan her şeyi kendisinde gösteren kâmil bir ayna gibidir. Hakk’ın bu aynaya zuhur etmesi her insanın sahip olduğu isti’dâda göre farklı farklıdır. Bir kâmil nefsin Hakk’ı görmesi ile diğer kâmil nefsin görmesi birbirinin aynısı değildir. Çünkü Allah’ın tüm sıfatları, her yerde, her nefiste zuhûr etmez; etse bile her yerde farklı farklı zuhûr eder.²⁴ Öyle anlaşılmaktadır ki Kemal Paşazâde, Allah’ın varlığının bilinmesinde akli delillerin önemini inkar etmemekle birlikte, bunu daha çok bir iç tecrübe, sezgisel bir kavrayış olarak görmektedir. Bu açıklamada öne çıkan bir başka husus da, insanların iç dünyalarında Allah telakkîlerinin farklı farklı olabilmesidir. Farklı Allah telakkîlerinin ortaya çıkmasında temel etken, insanın, Hakk’ın kendisinde zuhûr edebileceği bir nefis hazırlama çabasıdır.

²⁰ Kemal Paşazâde, *fi Şahs-ı insânî*, Resail ACN, s. 97.

²¹ Kemal Paşazâde, *a. g. r.*, s. 99.

²² Kemal Paşazâde, *a. g. r.*, s. 101.

²³ Kemal Paşazâde, *fi Ulûmi’l-hakâik ve hikmeti’l-dakâik*, İÜMKAY, 3726, 22b.

²⁴ Kemal Paşazâde, *a. g. r.*, 23a-b.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sonuç

İslami düşüncenin belli bir olgunluk düzeyine eriştiği ve kelim, felsefe ve tasavvufun ortak bir üst dil oluşturduğu dönemde yaşayan Kemalpaşazade eserlerinde çeşitli boyutlarıyla insan konusunu ele alır v Kemalpaşazade, insanın mahiyetini onun melekûti aleme ait olmasından kaynaklandığını düşünür. İnsan, Kemalpaşazade'nin düşüncesinde bir yandan Allah karşısında fakr durumunda iken diğer yandan da kendisine bahşedilen yeteneklerle kamil insan olma potansiyeline sahip olan bir varlıktır. Çünkü Allah insanı kendi suretinde yaratmış ve hilafeti ona tevdi etmiştir. İnsan makrozmozdaki imkanların hepsine sahip olduğu için mikrokosmoz olarak olarak adlandırılır. Büyük evrende görülen sıfatların tümü ondaki isti'dada bağlı olarak insanda da görülebilir. İnsan bu bakımdan bir ayna gibidir.

Kaynakça

- Alper, Ömer Mahir, *Varlık ve İnsan*, İstanbul, Klasik Yayınları, 2010.
Durusoy Ali, *İbn Sina Felsefesinde İnsan ve Alemdeki Yeri*, İstanbul: Marmara Ün. İlh.Fak. Vakfi Eş'ari, Makalati'l-İslamiyyîn, thk. H. Ritter, Wiesbaden: 1963
Kemalpaşazade, *fi Beyâni'l-anâsır*, Süleymaniye Ktb., Kılıç Ali Paşa 1028.
Kemal Paşazâde, *Ferâid*, (Resail İçinde) İstanbul: 1316.
Kemal Paşazâde, *fi Şahs-ı insânî* (Resail içinde), İstanbul: 1316.
Kemal Paşazâde, *fi Ulûmi'l-hakâik ve hikmeti'd-dakâik*, İst. Ün.Mrkz.Ktb.AY , 3726.
Murata Sachiko, *The Tao of İslam*, New York : Suny Press , 1992.
Öçal, Şamil , *Kışladan Medreseye*, İstanbul : İz Yayıncılık, 2013.
Ülken, Hilmi Ziya, *İslam Felsefesi, Kaynakları ve Tesirleri*, Ankara: 1967,

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

XVI. YÜZYIL ADAB KİTAPLARINA GÖRE İDEAL İNSAN TİPOLOJİSİ

Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK*

Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN**

Giriş

İnsan doğası gereği davranışlarına belli amaçlar atfedip onları iyi ya da kötü olarak ayırma eğilimindedir. Bu yüzden de ahlâk kavramı, tarih boyunca Doğudan Batıya, tüm düşünce sistemlerinin başlıca ilgi alanlarından biri oluşturmuştur. Bu ilgi sonucunda hangi davranışların ahlâkî olarak mükâfata lâyık olduğu, hangilerinin ise cezaya muhatap olacağı tartışılmış ve çok çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. İnsanın nasıl davranması gerektiği ve diğer insanlarla nasıl ilişkiler kurması gerektiği böylelikle kapsamlı düşünce eserlerini ortaya çıkarmış ve bu eserler vasıtasıyla nesilden nesle aktarılan bir ahlaki düşünce mirası oluşmuştur.

Ahlak düşüncesine önemli yer ayıran geleneklerden biri de İslam medeniyetidir. İslam düşüncesinde, ahlak kavramı geniş bir yer tutmaktadır. Kur'an'da "Muhakkak ki sen yüce bir ahlâk üzerinesin" ayeti¹ ve Peygamberin "Ben güzel ahlâkı tamamlamak üzere gönderilmiş bir elçiyim" hâdisi², İslâm'da ahlâkın önemini ortaya koymaktadır. Peygamberin hayatı, itidali ve ahlâkî, her Müslüman için bir örnek teşkil etmektedir. Kur'an, hadisler ve sünnet, İslamiyet'te ahlak düşüncesinin öne çıkan kaynaklarını oluşturmuştur. İslam'a göre insan, varlıkların en şerefli olarak yaratılmıştır, bu yüzden dinin amacı insanın kendisine yakışır şekilde erdemli bir hayat yaşamasını sağlamak olmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ının ideali, tüm aşırılıklardan kaçınan, orta yolu izleyen sağlıklı bir toplumdur. Allah'a iman, ahlâkî bir yaşantının ön şartıdır; ama iman sadece sözlü bir tasdikten ibaret olmamalı, Allah'ın iradesine tam bir teslimiyetin yönlendirdiği iyi amellerle desteklenmelidir. Dolayısıyla insanlar tüm davranışlarında adalet ilkesini benimsemeli ve birbirlerine karşı âdil olmalıdırlar.³

İslâm ahlâk kültüründe ahlâk kavramını tamamlayan ve onunla birlikte en çok kullanılan kavramlardan biri edep kavramıdır. Edep, bir toplumda örf, âdet ve kural hâlini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgiler şeklinde tarif edilebilir. Kökeni kesin olarak belli olmayan edep kelimesi, İslam öncesi dönemlerde Arapçada kullanılmıyordu. Bazı dilbilimcilere göre bu kelime Arapçaya, Yunancadan bazılarına göreyse Farsçadan geçmişti. Arapça metinlerde edep kavramı ilk olarak yoğun çeviri faaliyetlerinin yapıldığı XVIII. Yüzyıl'da görülmeye başlamıştı. Fakat o dönemlerde bu kelime ve onun çoğulu olan edebiyat günümüzde olduğu literatür anlamına gelmiyordu. O dönemlerde bu kelime daha çok ruhu arındırma, nefsi eğitime, davranışları düzeltme, insanlarla iyi ilişkiler kurma gibi kavramları içeren ahlak ve eğitim süreci için kullanılıyordu.

Abbasi döneminde devletin mutlak efendisi ve ilahi bir zat olarak görülen halifenin huzurunda, katılımcıların nasıl davranacaklarını kesin kurallara ve kaidelere bağlıydı. Halife ve bürokratların buluşmaları adeta törensel bir havada gerçekleşiyordu.⁴ Oturmuş devlet geleneği içerisinde, yönetici zümre mensuplarının nasıl hareket etmeleri ve hangi teamüllere uymaları gerektiği konusundaki teşrifat kuralları ve kaideleri "adab" bilgisinin bir parçası sayılıyordu. Adaba uygun hareket etmek, iyi yönetici olmanın ön koşulu sayılıyordu. Yönetici sınıf mensupları ve hükümdarlar, adab hakkında yazılan eserleri ilgiyle takip ediyor ve okuyordu.

Adap kelimesi, nispeten maddî ve zahirî durumları ifade eden ilk sözlük anlamından zaman içinde çıkararak daha çok dinî, ahlâkî ve nihayet edebî unsurları içine alan bir sentezle bütünleşmişti. Bu bütünleşme kapsamında ortaya çıkan yaklaşıma göre kişi tamamen Kur'an ve Sünnet ahlâkına uygun olan bir edep içinde yaşamalıydı. Bu edep iki aşamadan oluşmaktaydı: dilin edebi ve nefsin edebi. Kişi öncelikle nefsini edep içinde yönetmeli ve ahlâkını güzelleştirmeliydi. Bunun için iffet, hilm, sabır,

* Prof. Dr. , Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, i.ozcelik6@gmail.com

** Arş. Gör., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, historianturk@gmail.com

¹ Kalem, 68/4.

² Malik Bin Enes, *Muvatta*, (Çev.: Komisyon), İstanbul, 1994, 8.

³ "Muhakkak Allah, adalet ve ihsanla emreder." Nahl Suresi, 16/90

⁴ Patricia Crone, *Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce*, , Kapı Yayınları, İstanbul, 2007, s.243

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

gerçeğe saygı, vakar, merhamet gibi erdemleri kazanmalıydı. Daha sonra ise dilini edep içinde kullanmalı yani edebiyat ve dil bilimlerinde kendini geliştirmeliydi.

VIII. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan edep kitaplarında bu terimin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takımları gereken hareketleri tarif etmek içinde kullanıldığı görülüyordu. Bu hareketler bütünü daha sonra “âdâb-ı muâşeret” denilecek olan medenî ve ahlâkî davranış tarzlarını içeriyordu. Bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler hakkında giderek artan sayıda kitaplar yazılmakta ve edep bilgisi genişlemekteydi. Bu şekilde edep, genellikle “ilim” ana başlığı altında anılan şer’î ilimlerden ve bu ilimlerin konusu olan ibadet yahut muamelat gibi uygulamalardan farklı olarak geniş ölçüde ahlâkî ve sosyal içerikli bir kavram haline gelmiştir. Nitekim ilimle edep arasındaki bu kapsam farkına sonraki bazı müellifler de işaret etmişler; “*Edep örfî, ilim şer’îdir; birincisi dünyevî, ikincisi dinîdir*” diyerek kavramlar arasındaki farklılığı ve bağlantıyı göstermişlerdir. Terimin böyle bir muhteva kazanmasında VIII. yüzyıldan itibaren Grek, Hint ve bilhassa İran gibi farklı kültürlerden aktarılan bilgilerin ve İran asıllı yazarlara ait eserlerdeki edep ve hikmet unsurlarının önemli ölçüde tesiri olmuştur. Bu eserler başkalarıyla sağlıklı ilişkiler kurabilmek için faydalı öğütler veren ve umumiyetle iyi bir ahlak eğitimini amaçlayan bilgiler ihtiva etmiştir.

Osmanlı ahlakı, İslam geleneğinden beslenerek temelde büyüklere saygıya ve her türlü davranışta haddi bilme ilkesine dayanmaktaydı. Bu iki ilkede kaynağını İslam düşüncesi içinde harmanlanmış ahlak kaidelerinden almaktaydı. Bu ahlak kaideleri Osmanlı Türkçesi içerisinde ilk defa XVI. Yüzyıl’da Kınalızade Âli Efendi tarafından kaleme alınan *Ahlak-ı Alai* adlı isimli eserde bütüncül bir şekilde işlenmiştir. XVI. yüzyılın bir diğer önemli ahlak kitabını Gelibolulu Mustafa Âli *Mevaidü’n nefais fi Kavaidi’l Mecalis* isimli eserini yazarak meydana getirmişti. Mustafa Âli, saray çevresine yakın olan ve o zamanki yüksek sınıfın adabımuâşeret kurallarını iyi bilen bir bürokrat olarak mevcut davranış kurallarını bu kitapta kapsamlı bir şekilde incelemişti. Bu çalışmada XVI. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatının iki temel ahlak kitabı olan Kınalızade Âli’nin *Ahlak-ı Alai* ve Gelibolulu Mustafa Âli’nin *Mevaidü’n nefais fi Kavaidi’l Mecalis* isimli eserlerinden hareketle İslam dini ve medeniyetinde ortaya çıkan ideal insan tipolojisinin XVI. yüzyıl Osmanlı düşünce hayatına nasıl yansındığını ele alacağız.

Kınalızade Ali ve Ahlak-ı Alai

Yukarıda bahsedilen ahlak kaidelerini Osmanlı Türkçesi içerisinde ilk defa XVI. Yüzyıl’da Kınalızade Âli Efendi tarafından kaleme alınan *Ahlak-ı Alai* adlı isimli eserde bütüncül bir şekilde işlenmiştir. Kınalızade, Sadrazam Semiz Ali Paşa’ya ithafen *Ahlak-ı Alai* ismini verdiği eserinde, Türk-İslam düşüncesi içerisinde oluşmuş geleneği t0,akip etmekteydi. Bu gelenek kendisinden önceki metinleri sarmalayarak teşekkül eden ve gelişen v 0063bir yapıya sahipti. Düşünce mirası silsile halinde ilerleyerek her eserde ilavelerle tekmil edilmekteydi. Nitekim Kınalızade de eserinde kaynak olarak Nasırüddin-i Tusi’nin *Ahlak-ı Nasiri*, Celaleddin-i Devani’nin *Ahlak-ı Celali*, Hüseyin Vaiz Kaşifi’nin *Ahlak-ı Muhsini* ve İmam Gazali’nin *İhya-u Ulumid-din* adlı eserlerini göstermişti. Kınalızade Türk-İslam düşüncesinde kabul görmüş dengeye ve itidale dayalı ahlak kavramını esas almaktaydı. Ona göre insan haddini bilmeli her konuda ölçülü olmalıydı. Cesaret, cömertlik, akıl gibi yetenekler ölçülü kullanılmadığı takdirde kişiyi sapkınlığa sürüklemekteydiler. Bu noktadan hareketle Kınalızade, ahlak prensiplerini tanımlayarak Osmanlı ahlak kaideleri açıkça ortaya koymuştu.

Kınalızade için faziletli bir insanın sahip olması gereken vasıfların başında hikmet sahibi olmak gelmekteydi. Hikmet bir taraftan dünyevi ve işlevsel olmakla birlikte ahlaki ve dini faziletleri de içinde barındırmaktadır. Kınalızade hikmeti överken ahlaki kaideleri ve dini unsurların da gerekliliği vurgulamaktadır. Ona göre Hikmet kavramı zekâya ve muhakemeye dayalı bir öğrenme sürecine dayanmaktaydı.

Hikmeti düşünce kuvveti [kuvvet-i nazarî] olarak tanımlayan Kınalızade’ye göre, hikmet sahibi insanlar yedi vasfı [nev] beraberlerinde taşımaktaydılar. Bu vasıflar sırasıyla *zekâ, sûrat-i fehim, safâ-yı zihin, sühulet-i taallüm, hüsn-i taakkul, , tahaffuz ve tezekkürdü*. Kınalızade’ye göre kişi *zekâsı* ile derin tetkikler [*istinbât-ı metâlib*] yapıp çıkarımlarda [*istihrâc-ı netâyic*] bulunabilir. Gerekli durumlarda ise *sûrat-i fehim* ile bu çıkarımlarını ve tetkiklerini ortaya koyabilir ve *safâ-yı zihin* sayesinde kişinin çıkarımları [*istihrâc-ı metâlib*] zihinlerde ıstıraba ve karışıklığa [*teşviş*] sebep olmadan, sonuçlar üretebilirdi. *Sühulet-i taallüm* ile kişi ulaştığı sonuçları kalıcı olarak öğrenip

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tahsilini yapabilir. *Hüsn-i taakkul* ile öğrendiklerini güzel keşiflere dönüştürür ve tahaffuz ile bu keşiflerini zihninde koruyabilirdi. Ve nihayet, *tezekkür* ile de bu zihni üretimini güzel bir şekilde ifade ederek çevresindekileri ikna edebilirdi.⁵

Bu süreç nazari ve ameli olmak üzere iki boyuttan oluşmaktaydı. Kınalızade'ye göre insan önce nazari hikmeti edinmeli varlıklar hakkındaki soyut bilgileri, hakikatleri ve bunların içeriklerini öğrenmeliydi. İnsan nefsi, nazari hikmet sayesinde doğru itikat ve kendisine gereken ilimleri elde edip, batıl inanç ve cahillikten kurtulduktan sonra ameli hikmeti elde edebilirdi. Nazari hikmet ile cahilliği yenen insanlar sahip oldukları bilgileri yaşamlarına uyarlayarak ameli hikmeti ortaya çıkarabilirlerdi.⁶

Kınalızade, insanın kudret ve iradesiyle, müdahalesiyle meydana gelen şeyler olarak tarif ettiği ameli hikmeti üç kısma ayırmaktaydı. Ev halkı ile alakalı fiiller ve amellerden bahseden hikmete, "ilm-i tedbir-i menzil", bütün ülke halkının bir arada yaşamasından meydana gelen davranışlardan ve fiillerden bahseden hikmete "ilm-i tedbir-i medine" ve nihaye kişinin kendisine ait olan fiillerden ve amellerden bahseden hikmete "ilm-i ahlak" demektedir.

Kınalızade ilm-i ahlakı ele alırken, kişinin topluluk içinde veya tek başına olmasının önemli olmadığına dikkat çekmekte ve yalnızken de yumuşak huylu, cömert, iffetli olup, hiddetli, cimri ve hafif olunmaması gerektiğini ifade etmekteydi.

Kınalızade'ye göre ahlak ilminin konusu esasında insan nefsiydi. Çünkü insan nefsi hem güzel fiilleri hem de kötü fiilleri seçimleri ile meydana getirmekteydi.⁷ Bu bağlamda ahlaki davranışların kazanılabilmesi için nefsi ve onun kuvvetlerinin iyi bilinmesi gerekmektedir. Ancak bu sayede insanın nefsinin ve kuvvetlerini tanıyıp kontrol edebilmesi ve varsa hastalıklarını tedavi ederek istenilen ahlaki davranışları kazanması ve en yüksek mutluluğa ulaşması sağlanabilirdi.

Kınalızade'ye göre insan nefsi bilme gücü, öfke gücü ve arzu gücünden oluşuyordu. Öfke gücü ve arzu gücü insan nefsinin hayvan nefsiyle paylaştığı kuvvetlerdi. Buna karşılık bilme gücü, insanlar ve meleklerde bulunan bir kuvvetti. İnsanı bu noktada melekten üstün tutan şey iradesi ve seçme hakkıydı. İnsanlar seçimleriyle hayvanların katına da inebilir meleklerin üstüne de çıkabilirdi. Eğer insanın hareketlerinde sadece öfke ve arzu gücü oluşuyorsa insan hayvan seviyesinde kalır mutluluğa erişemezdi.

Kınalızade tanımlanmasında dile getirdiği güzel davranışlar erdemler, kötü davranışlar ise reziletler olarak açıklamaktaydı. Kınalızade'nin ahlak ilminde şuarsuz ve iradesiz olarak ortaya çıkaran güçlerle, tabiatın gereği veya zorunlu olarak ortaya çıkan fiillere sebep olan güçlere ahlak ilminin içinde yer vermemektedir. Çünkü burada amaç insanı olgunlaştıracak ve iyiye yöneltecek yöntemleri öne çıkarmaktır.⁸

Kınalızade ahlak ilminde iyi ve kötü davranışların ortaya çıkmasına sebep olan nefisler ve bunların güçlerini, eserleri ihtiyar, irade, fikir ve düşünce ile meydana gelen güçler olarak ifade eder. Kınalızade'ye göre, eğer insan güzel akıl ve fikri ile iyi tarafı tercih edip doğru yola girer ve güzel ahlak kazanırsa insanlık derecelerinde sözü edilen basamakları birer birer yükselerek Hak Teâlâ'ya yakın olan yüksek zümre arasına katılır.⁹

Kınalızade ahlaki reziletleri bir hastalık olarak şöyle tanımlar: "Emraz-ı nefsanîye ki ecnas-ı rezaildir ve ezdadı olan ahlak-ı ruhaniye ki ecnas-ı feda'ildir." Kınalızade helak edici hastalıklara, şaşkınlık(hayret),cahillik(cehl), çok öfke(galebe-i gazab), kızgınlık(hışm),kin(hıkd),kıskançlık(hased), aşk, ümit (emel), tembellik (belalet ve kesl) gibi ahlaki hastalıkları örnek verir.

Gelibolulu Mustafa Ali Ve Mevaid'ü'n-Nefais Fi Kavaidi'l-Mecalis

XVI. yüzyılın bir diğer önemli ahlak kitabını Gelibolulu Mustafa Âli *Mevaidü'n nefais fi Kavaidi'l Mecalis* isimli eserini yazarak meydana getirmişti. Mustafa Âli, saray çevresine yakın olan ve o zamanki yüksek sınıfın adabımuâşeret kurallarını iyi bilen bir bürokrat olarak mevcut davranış kurallarını bu kitapta kapsamlı bir şekilde incelemişti. Âli eserinin girişinde Sultan III. Murat'ın eskiden olduğu gibi şimdi de *gezek* sohbetleri oluyor mu diye sorması üzerine Rumeli Beylerbeyi

⁵ Kınalızade Ali Çelebi, **Ahlak-ı Ala'i**, Hazırlayan: Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007, s. 99-100.

⁶ Ayşe Sıdika Oktay, **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Ala'i**, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İz Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul, 2015, s.107-108

⁷ Ayşe Sıdika Oktay, **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Ala'i**, s.139, 140

⁸ Ayşe Sıdika Oktay, **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Ala'i**, , s. 169-172

⁹ Ayşe Sıdika Oktay, **Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Ala'i**, , s. 161-166

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Doğancı Mehmet Paşa'nın kendisinden “*Ahval-i mecalis-i nas*” hakkında bir risale yazmasını istediğini ve bunun üzerine kendisinin 1587’de *Kavaid’i’l- mecalis* isimli bir risale yazdığını dile getirmektedir. Fakat bu eser beğenilmekle beraber padişahın hocası ve dönemin şeyhülislamı Hoca Saadettin tarafından kısa bulunmuş ve daha geniş bir eserin gerekliliği dile getirilmişti. Bunun üzerine Gelibolulu Mustafa Âli eserini genişleterek *Mevaidü’n nefais fi Kavaidi’l Mecalis* isimli eserini ortaya çıkarmıştı. Bu eser doğrudan ahlak kaidelerine yoğunlaşmaktan ziyade, Osmanlı ahlak ve adap kaidelerinin günlük yaşama yansımaları üzerine durmuştur. Eseri boyunca Gelibolu Mustafa Âli, ahlaklı bir insanın aile yaşantısının nasıl olması gerektiği, nasıl konuşup, sofrada nasıl davranması ve hatta nasıl ticaret yapması gerektiğini kapsamlı bir şekilde ele almıştır.

Gelibolulu Mustafa Ali yaşadığı dönemdeki padişahların sofrada adabından bahseder ve eleştirir. Ali'nin anlatımına göre, padişahın özel odasına sabah ve akşam altın sahan ve siniler içinde güzel yemeklerle sofraya otururdu¹⁰. Önceki padişahlar çocukları ve yakınları (ashab) ile sofraya otururlardı. Hatta vezirleri ve musahipleri ile yemek yerlerdi. Asla kendilerine imtiyaz tanıyıp “Biz padişahız, bizimle gayrun hem-sofra olması caiz değildir.” demezlerdi. Bu adet Sultan II. Bayezid’in vefatına kadar kaldı. Fakat Sultan I. Selim’den Sultan III. Mehmet’e kadar artık padişahların gerek ailesi gerek musahipleri ve gerek diğer ulularla aynı sofraya oturup yemek yemeleri kuralı kalktı. Ali bu âdetin bozulmasını, Sultan I. Selim’in kendisinden büyük dört kardeşinin kendisini öldüreceğini sandığı için görüşmekten-konuşmaktan sakınmasına bağlar. Sultan Selim’den sonra da padişahlar bu yeni âdeti sünnet diyerek devam ettirmişlerdi. Ali’ye göre padişahlar Peygamber’in sünnetine göre hareket etmeyip barbarlık (vahşet) yolunu tutmuşlardı¹¹. Ali padişahların ailesiyle musahipleri ve diğer ulularla aynı sofraya oturup yemek yememesini eleştirip, medeni olmadığını vurgulamaktadır. Ali, padişahların kendisinin adına hutbe okutup para bastırın (sahib-i sikke ve hutbe) hükümdarları bile iyi karşılayıp misafir etmediklerini söylemektedir. Sultan III. Murad’ın Kırım hanlarından Ahmet Gilan’ı iyi karşılamadığını ve bunu çok acayip ve kendini beğenmiş, yapılmaması gereken soğuk bir davranış olarak eleştirir. Aynı dönemde yaşayan Acem şahlarında, Buhara ve Hint padişahlarında bu tarz bir davranış yoktur der ve Şah Tahmasp’ın düşmandan kaçıp Acem Ülkesine sığınan Şah bin Babür Mirza’yı başkent Kazvin’de günlerce dostça ağırlamasını örnek verir¹².

Ali, genel olarak sofrada adabını şöyle açıklar: Büyüklerin sofrasında ve diğer sofralarda (ekabir sımatında ve gayrilerde) ev sahibi yemeğe başlamadan yemeğe el uzatılmaz. Özellikle sofrada önünde olmayan kendine uzak olan yemeklere el uzatılmaz. Meclisin ileri gelenleri için hazırlanan nefis yemeklere emeği geçen hizmetliler (huddam) beklerler, fakat bazı muhterem küstah kişiler “ Biz mütenaim ve mütelezziz olalım, muntazır olanlar bulduğun yisün” diyerek bütün yemeği yerler. Bu edepsizlikler hazmedilmez, akıllı ve edepli olanlara yakışmaz. Fakat bu içecek (şerbet) için geçerli değildir, şerbet kasesi sunulduğunda hepsini içebilirler, bu görgülü bir davranıştır, çünkü içecekten kalan artık hizmetlilere verilmez¹³. Burada ayrıca o zaman sofrada kâsenin şerbet gibi sıvı içecekler ve çorba için kullanıldığı su içmek için bardak kullanıldığı ve yemeklerin kaşıkla yenildiği tespit edilmiş olunuyor¹⁴.

Ali’ye göre efendilere hizmet edenlerin üstü başı temiz ve düzgün olmalı ve başını eğerek yemeğini çabuk yemeli, herkesten önce ağzını silip sofradan kalkmalıdır¹⁵. Ayrıca açığı ve kileri hizmetkârlar ellerindeki malzemeleri temiz tutup korumalıdır. Malzemelerin üzerini kapaksız bırakmayıp içinden bir şey aldıktan sonra hemen üzerini kapatmalıdırlar. Bilhassa kepçeleri ve kaşıkları yıkamadan kullanmamalıdırlar¹⁶.

Gelibolulu Mustafa Ali’ye göre misafir yemek konusunda haddini bilmelidir: Aynı mevkide ve yaşta olanlar ve birbirleriyle dost olanlar birbirlerinin evine gittiklerinde “gönlümüz fûlan taamı arzu etmiştir, pişirsinler yiyelim.” ve “nefsimiz şu makule eşribe ve hoş-ab özlemiştir, getirsinler

¹⁰ Mehmet Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais fi Kavaidi’l-mecalis*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997, s. 31.

¹¹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 136-137.

¹² Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 138-139.

¹³ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 244.

¹⁴ Rana Von Mende-Altaylı, “Gelibolulu Mustafa Ali’nin Mevaidün’n-Nefais Fi Kavaidi’l-Mecalis Adlı Eserinde “Adabımuşeret””, *Uluslararası Gelibolulu Mustafa Ali Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yayınları Ankara, 2014 s. 95.

¹⁵ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 247.

¹⁶ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 119.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

içelim.” derlerse bu Ali’ye göre teklifsiz bir istemedir. Bu istek, bazı cilveli genç oğlanlardan (cüvanlardan) saz çalan (saz nüvaz) ve sesi güzel olan (hoş-avaz) zariflerden ve alimlerden ulemadan ve şairlerden ve irfan sahiplerinden gelebilir bunun dışındaki kişilerden gelirse hemen toplantıdan kovulmalıdırlar¹⁷.

Ali’nin üzerinde durduğu bir diğer husus herkesin yerine göre sofraya hazırlaması gereğidir. Aşağı (edani) birini davet edip çok yemek ikram etmek, şöhret göstermek Ali’ye göre akıllıca bir iş değildir. Nitekim büyüklerden birine ziyafet verip parça parça yemek çıkarmak basitlik ve delilik demektir ve hiçbir ayine yakışmayan ayıp bir şeydir. Ali kimlere ne içecek ikram edileceğini manzum satırlarla açıklar: “Keyfedenlere kahve ver, bedevi araplara süt (şır) ver, şerefli kişileri şerbetle (merdüm-i zi-şan) doyur. Tatar takımına kımız sun, uğursuz Rus’a şarap ver. Kadı’ya şeriat’ın hoş gördüğü şarabı (müselles) ver, ikiyüzlü kalendere (rinde) rakı ver, aşalığa taze şarap (saba-yı ter) ve aşırı sıfulara (zünhad) gönüle hoş gelen suyu (ab-ı dil-pezir) ver¹⁸.

Ali’ye göre yemeklerden en lezzetlisi türlü türlü nesnelere karıştırılarak yapılan yemeklerdir. Mukle, aşure ve salata bu tür yemeklerdendir, fakat soğan ve sarımsak yemeyi pis koktuğu için pek uygun bulmaz¹⁹.

Ali tatlı konusunda: Aşağı sınıfın pekmez veya ağda orta sınıfın süzme bal (asel-i musaffa), yüksek sınıfın şekerli şerbet veya bazı tatlıları ve çeşitli tatlı içecekleri tercih ettiklerini söyler²⁰.

Ali sohbet adabı konusunda ara sıra büyüklerin meclisine giden yazarların ve ümeranın meclisine giden ulema ve şeyhlerin ve şairlerin sohbetlerin dinlenmesi gerektiğini söylemektedir, çünkü bunların anlatacakları geçmişe ait güzel ve faydalı hikâyeler vardır. Dahası bunları dinleyen meclis başkanının Ali’ye göre, “zaman zaman aramızda bulunmanızdan şeref duyar, nadir nasihatlarımızdan faydalanmak isteriz” demesi gerekmektedir²¹.

Fakat büyük ve değerli şairlerden biri, kendi eserinden rubai, gazel, mesnevi veya kaside gibi parçalar okurken “aferin” demek veya “hoşça demişsiniz” diye güzel bulmak Ali’ye göre edepsizliktir. Çünkü aşağı bir kimsenin yüce bir kimseye aferin demesi akıllara göre “iğrenç” bir davranıştır. Fakat ulu bir kişinin basit bir kişiyi övmesi yerinde bir övgüdür²².

Ali, bir mecliste halkın ileri gelenlerinden biri konuşurken, diğerleri onu dinlerken aşağı kişiden birinin söze karışarak konu dışı bir şey söylemesi meclisten kovulmasını gerektirir demektir. Eğer bu kişi, şerefli ve üstün bir kimse ise hikâyeyi anlatan devlet adamı (devletlu) hemen susmalı ve mecliste bulunanlar o küstahı azarlamalıdır. Zira keyf ehli olan devlet adamlarında bu tür uygunsuz sözler çok olur²³.

Bir mecliste ev sahibi yer göstermeden en üst köşeye oturup küstahlık etmek Ali için garip, şaşılacak bir davranıştır. Bir kişi, bir devlet adamının meclisine gidip “Ben pir-i rüzgar-dideyin. Beyne’n-nas maharet ü marifet ile ber-güzideyin.” diyerek teklifsizce başköşeye oturup, hatta küstahlık edip yastığa dayanması yine oldukça edepsiz bir davranıştır²⁴.

Ali cinsi bozuk biriyle görüşmenin ve sohbet etmenin ruha işkence olduğunu söyler, zira akıllı kişiye en büyük işkence sözünü anlamayan bir kimseyle sohbet etmektir. Zaten şairlerin ve hükemaların sohbetine layık olanların ilki derviş zümresinden olgun kişilerdir, ikincisi bilgili danışmentlerin, üçüncüsü şehirli oğlanlarının en akıllılarından²⁵.

Erdemli ve irfanlı insanların sohbetlerinde dostları kınamak ve çekiştirmek dedikodudur, hele o kınadıkları kişi, babaları, anneleri ve sadık dostlarıysa ister şah olsun ister dilenci olsun kırbaça cezalandırılmalıdır²⁶.

İki büyük vezir veya emir birbirini sevmese de bir araya geldiklerinde ululuklarının ve ünvanlarının gerektirdiği edeb ve saygı ile birbirlerini ağırılarak aralarında düşmanlığı bırakırlar ve

¹⁷ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 167-168.

¹⁸ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 136.

¹⁹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 164-165.

²⁰ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 79.

²¹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 130.

²² Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 179.

²³ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 47-48.

²⁴ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 243-244.

²⁵ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 224-225.

²⁶ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid’ü’n-nefais*, s. 226.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

birbirleriyle oturup saygıyla sohbet ederler. Orta tabakadan kimseler ve genel kaideye uymayan kaba halk gibi söverek ve ayıplayarak birbirlerine dokunmazlar.

Ali'ye göre göz kaş oynatmak, birinin yüzüne gülüp arkasından alay etmektir. Göz kaş oynatıp, insanla alay etmek devlet adamının işi değildir. Yani meclisinde bir kimse zarif geçinip birisine sözle “hakir cenabınızı severim” diye söylerken göz ucu ile nedimlerinden birine işaret edip “bıyık altından gülerken iyi etmedim mi” diye onunla alay eder. Ve o gittikten sonra arkasından onu kötüler. Bu kötü bir davranıştır²⁷.

Baş sallamak kızmaya işarettir. Bir devlet adamının özel bardağını hizmetkârdan alıp suyunu içmek ve kütüphanesindeki kitaplara el atıp izinsiz karıştırmak görgü kurallarından habersiz olmak demektir²⁸.

Yüz buruşturmak, anlaşıldı fazla konuşma anlamına gelir. Anlayışı kıt ve aceleci bazı kişiler vardır, konuşmacının sözü bitinceye kadar sabretmezler, diğer dinleyicileri rahatsız ettiklerinin farkına varmazlar. Ya konuşana konuştuğu konuyla ilgisi olmayan bir şey sorarlar veya “malum oldu” diye yüzlerini buruştururlar²⁹.

Bir kimsenin dostunu gönül almak için ziyarete giderken yanında salkım saçak hizmetkâr veya miskin bir takım insan götürmesi caiz değildir. Çünkü bunların mevkileri düşük hizmetkârlar derecesindedir ve konuşurken kendilerini adam yerine koyup, sofraya kurulduğunda herkesten önce yemeğe otururlar ve bulduklarına takılırlar, nerede bir ziyafet olduğunu duysalar bir yolunu bulup ziyafeti kaçırmazlar. Bunun gibileri yanına alıp ziyafete gitmek çok çirkin bir harekettir³⁰.

Ziyaret etmenin bir de zamanı vardır. Bir devlet adamını öğleden önce, öğleyn veya ikinci zamanı mı ziyaret etmeli bunu onun durumuna göre yoklamalıdır, yani ne zaman neşeli ne zaman sıkıntılı ve üzgün olduğunu yoklamak gerekir. En uygunu öğleden öncedir çünkü keyif sahibi ise öğleyn yorgun ve tembel olabilir, değilse yemekten sonra ağırlık çökebilir³¹.

Ali'ye göre seyahatte yolcuların (ebna-i sebil) bilmesi gereken kurallar vardır. Osmanlı kanununa göre bir eskir takım yola çıktığında yedeklerin önündekiler ve sancağın arkasındakiler takımdan ayrılıp istediği yere gidemez. Çadır kurarken veya bir yerde konaklarken yol gözetlenmelidir. Yolculuk yaparken gruptan ayrılmamak diğer gruplar için de geçerlidir, bu yolcular diğerlerinden daha iyidir deyip kendi yol arkadaşını bırakıp onlarla gitmek yol arkadaşlığını kötüye kullanmak demektir.

Devlet adamlarının kendisine yol arkadaşlığı yapan fukarayı yolda bırakıp gitmesi ve yıkılmış yüke rastladıklarında yardım etmeden çekip gitmeleri insani bir davranış değildir. Yolcular, atını ve katırını kaçmaması için bağlamalıdır. Bütün gece yol yürüyüp yorgun konağa gelen yolcuları gereksiz yere gün ortasında kaldırmak ve yola devam ettirmek yani devesi ve katırı dinlenen kişilerin sözüne uymak tedbirsizliktir.

Akıllı kişiler ve edipler için öküz arabasıyla yolculuk etmek bir azaptır, tekerleklerin korkunç sesi bir işkencedir. Aynı şekilde at arabasıyla da yolculuk etmek ruha eziyet etmektir. Ali'ye göre yolculuk için en doğru tercih doğrudan at üzerinde gitmektir³².

²⁷ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 140-141.

²⁸ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 244.

²⁹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 48.

³⁰ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 242-243.

³¹ Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 244-245.

³² Şeker, *Gelibolulu Mustafa Ali ve Meva'id'ü'n-nefais*, s. 156-157.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU

Kaynakça

- Crone, Patricia, Ortaçağ İslam Dünyasında Siyasi Düşünce, Kapı Yayınları, İstanbul, 2007.
- Kınalızade Ali Çelebi, Ahlak-ı Ala'i, Hazırlayan: Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul, 2007.
- Oktay Ayşe Sıdika, Kınalızade Ali Efendi ve Ahlak-ı Ala'i, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İz Yayıncılık, III. Baskı, İstanbul, 2015,
- Şeker Mehmet, Gelibolulu Mustafa Ali ve Mevaid'ü'n-nefais fi Kavaidi'l-mecalis, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- Von Mende-Altaylı Rana, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Mevaidün'n-Nefais Fi Kavaidi'l-Mecalis Adlı Eserinde "Adabımuşeret"", Uluslararası Gelibolulu Mustafa Ali Çalıştayı Bildirileri, TDK Yayınları Ankara, 2014.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

ÇOK YÖNLÜ MODEL ÂLİM: FATİH'İN HOCASI AHMET GÜRÂNÎ

Ayhan AK*

Özet: İslam'a göre esas model insan Hz. Peygamber (sas) olmakla birlikte; insanların yaşadıkları dönemlerde doğrudan görebildikleri, ahlakını Kur'an'dan ve Rasûlullah'tan (sas) alan örnek kişilere ihtiyaçları vardır ki; bunlar da peygamberlerin varisleri olan alimlerdir. Fatih'in hocası olan, fethin öncesinde, fetih sırasında ve sonrasında sürekli Sultan Fatih'in yanında bulunan Molla Gürânî de bu nitelikteki örnek şahsiyetlerden biridir. Çünkü o, hayatı ile ihtiyaç sahibi bir ailenin çocuğu olarak küçük yaşta çıktığı ilim yolculuğunda, zorluklar, eza, cefa karşısında ilim yolundan dönmemenin örneği; Fatih'e verdiği dersler sırasında öğrencisine ruh veren, öğrencisini yönlendiren, motive eden hoca örneğidir. Sonrasında II. Murat ve Fatih'le katıldığı bütün seferlerde doğrudan savaş meydanında fiilî mücadele eden, cihat eden Müslüman örneğidir.

İstanbul müftülüğü ve şeyhülislamlığı dönemlerinde hakkın yanındaki kararlılık ve asil duruşun örneğidir. Nitekim Gürânî, gerek müftülüğü gerekse dinî nitelikli vazifelerin zirvesini temsil eden şeyhülislamlığı döneminde, hak bildiğinden asla vazgeçmemiş, her durumda hakkı söylemiş, hakkı uygulamıştır. Fatih dönemindeki vazifesi sırasında, Sultan'ın kendisine gönderdiği bir fermanı, İslam'a aykırı olduğu gerekçesiyle yırtıp atmış, hakkı sultan fermanına ezdirmemiştir.

Gürânî, ilmin izzetini temsil etme bakımından da örnek şahsiyet, model insandır. Çünkü o, ilmin şerefine itibarla, devlet ricaline boyun eğmemiş, her zaman kararlı ve onurlu bir duruş sergilemiştir.

Gürânî, bulunduğu makamın hakkını vermek bakımından da model insandır. Nitekim hem II Murat hem Fatih hem de Bayezit dönemlerinde önemli vazifeler icra etmiş olan Gürânî, geçiş dönemlerinde, bulunduğu makamın imkan ve müsaadesi ölçüsünde toplum maslahatı için gerekli müdahaleleri yapmaktan geri durmamıştır. Bunun en güzel örneği, Fatih'in vefatından sonra Bayezit ve Cem arasında çıkan taht mücadelelerindeki tavrıdır. Öyle ki; iki şehzade arasındaki taht mücadeleleri ve savaşta, şeyhülislam olan Gürânî, bizzat kendisi Cem'e giderek, mücadelesinden vazgeçmezse kendisinin ve beraberindekilerin canlarının masumiyetinin ortadan kalkacağı ve sebep olunan ölümlerde kısasa hükmedilmeyeceği yönündeki fetvasını ifade etmiş, otuz yıldır devletin zirvesinde vazife icra eden, devletin işleyişini bilen bir kişi olan Gürânî'nin bu fetvası üzerinde Cem, geri çekilmiş, böylece bulunduğu makamı doldurmak ve gerekeni yapmak bakımından da model insan olan Gürânî'nin büyük tesiriyle ikinci fetret devrinin önüne geçilmiş, Osmanlı, cihan imparatorluğu olma yolundaki yürüyüşüne kararlılıkla devam etmiştir.

Gürânî'nin, kurduğu vakıflar ve medreselerle, hayrî faaliyetler bakımından da model insan olduğu görülmektedir.

Bütün bu yönleriyle Gürânî öğrenciliği, hocalığı, cihadı, müftülüğü, şeyhülislamlığı, hayrî faaliyetlerdeki öncülüğü, ilmin izzetine yakışır tavrı ve idareciliği ile model insan olarak tarihimizdeki müstesna yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Model Alim, Molla Gürani, Çok Yönlülük

**SOPHISTICATED MODEL SCHOLAR: AHMAD GURANI THE MASTER OF
FATIH**

Abstract: In Islam the role model of human being is the Prophet Muhammad (pbuh). Hence, people needs to see exemplary personalities in their life directly. Depending on this fact in Islam we need model human who takes basic principles from Quran and sunnah. Mulla Qurani who is the teacher of Fatih - before, during and after the conquest - is one of the model humans. He is a patience example on the path of knowledge that he started at a young age. He is a model preceptor who is a motivator of his student Fatih. He is model muslim who actually jihadist in all wars that joined with Murad II and Mehmed II.

He is a stability model during his period of mufti's İstanbul and sheikh al-Islam. Because he said the right thing and applied it during this period. For example Qurani has torn sultans decree depending on it was not appropriate to Sharia and he is not sacrificed the truth.

---

* Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı, akayhan1@gmail.com

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Ahmad Qurani is model human in point of protection the reputation of science. Because he has not bowed to the satatesman for various reasons. He is model human in point of making the necessary provision of the office. He has made sensitive interventions in the critical transition periods of the state. Qurani is model human in point of running in goodness. Because he have established many schools and foundations (vaqf).

Mulla Qurani is one of the model humans with all these qualities in the history of Islam.

Keywords: Model Scholar, Molla Qurani, Sophisticated

GİRİŞ

Molla Gürânî'yi anlamak, hayatının farklı merhalelerinde yaşadığı Akkoyunlu, Memlûk ve Osmanlı Devletlerini ve aynı dönemde hüküm süren diğer devletleri anlamayı, o dönemde bu devletlerin içerisinde buldukları şartları, sosyal, siyasal ve kültürel durumu tespit etmeyi gerektirmektedir.

Molla Gürânî'nin yaşadığı dönem her ne kadar Moğol İstilasından iki asır sonraya denk geliyorsa da Müslümanlar halen toparlanamamışlar, o büyük sarsıntıyla ortaya çıkan dağınıklık ve karmaşaya son verilememiş, Müslümanlar arasında güçlü bir birliktelik tesis edilememiş, siyasi mücadeleler almış başını gitmiştir.

Gürânî'nin yaşadığı dönem içerisinde Osmanlı Devleti, Memlûkler, Akkoyunlular, Karakoyunlular, Timurlular, Karamanoğulları, Candaroğulları ve Kadı Burhaneddin Devleti, Çağatay Devleti, Eretna Beyliği gibi diğer devletler İslam toprakları üzerinde hâkimiyet mücadelesi vermektedirler. Her bir devlet hem birbiriyle mücadelece etmekte hem de kendi içinde taht mücadeleleri ile vakit geçirmekte, Müslümanlar enerjilerini, birbirleriyle mücadele ederek büyük oranda bitirmekte, heba etmektedirler. Venedik ve Trabzon Rum İmparatorluğu da İslam devletleri içerisindeki ayrılıkçı unsurları desteklemekten geri durmamaktadırlar.

Devletlerin yöneticileri arasında akrabalık ilişkileri kurulmuş olsa da durum değişmemiş, her devlet, kendi hakimiyet alanını genişletmeyi, topraklarına toprak katmayı, İslam ülkesinin tek söz sahibi olmayı hedeflemiştir. Bu durum, amansız bir mücadele ortamını beraberinde getirmiştir.

Her bir devlet, ya daha da büyümek ve genişlemek ya da daralmak ve yok olmak ikilemi içerisinde siyasetini tanzim etmiş, bu düşünceyle hareket etmiş, yerinde sayarak bulunduğu coğrafyada varlığını sürdürmeyeceğinin idraki içerisinde olmuştur. Fakat bunu hakıyla idrak edemeyen devletler zamanla tarih sahnesinden çekilmek zorunda kalmışlardır.

Bu mücadele ortamı içerisinde Osmanlı Devleti ve ele aldığımız dönem itibariyle Sultan Fatih, gözünü Hıristiyan dünyasına çevirmekle birleştirici bir unsur olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte güçlenen birleştiricilik rolü, dünya tarihi açısından çok kısa denebilecek bir süre içerisinde çevredeki bütün devletlerin Osmanlı Devleti şemsiyesi altında ümmet olarak bir araya gelmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu birliktelikle, ümmet iki yüz yıl boyunca ardı arkası kesilmeyen zaferler yaşamış, sınırlarını her geçen gün maddî ve manevî olarak genişletmiştir.

Böylesine sert ve kritik bir dönemde yaşamış olan Molla Gürânî'nin karakteri de yaşadığı çağın yansıması olarak sert ve kararlı bir yapıya sahiptir. Gürânî, böylesine çetin mücadele süreçlerinin devam ettiği bir zaman diliminde ilmî olarak kendisini yetiştirmiş, farklı alanlarda eserler vermiş, İslamî ilimlere önemli katkılar sağlamış, yıldız şahsiyetlerden biri olmuştur.

Durum böyle olmakla birlikte, Molla Gürânî'nin şahsiyetini ve ilmî birikimini yalnızca yaşadığı ortamın siyasi gerçekleri ile anlamak ve izah etmek mümkün değildir. Çünkü o dönemde siyasi ortam ne kadar canlı, rekabet ne kadar sert ise ilmî ve kültürel ortam da o kadar canlı, hareketli idi. Batıda ilmî anlamda Machiavelli (1527) ve Copernicus (1543) gibi birkaç isimden başkası yokken, yani batıda kahtı rical yaşanırken; İslam dünyasında Molla Fenari (1431), İbn Hacer el-Askalanî (1448), Aynî (1451), İbnü'l-Hümmam (1456), Ali Kuşçu (1474), İbn Müflih (1479), Molla Hüsrev (1480), Sehavî (1490) ve Süyûtî (1505) gibi sayısız İslam alimi, bütün bilim alanlarında derinlemesine çalışmalar ortaya koymaktaydılar. İslam dünyası siyasî anlamda zirveye yürürken, ilmî ve kültürel anlamda da zirve yürüyüşünü başlatmıştı.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN HAYATI

Gürânî'nin tam ismi Şehâbeddin Şemseddin¹ Ahmed b. İsmail b. Osman'dır. Nesebi konusunda kaynaklarda farklı bilgiler bulunmakta olup, bu bilgilerden birini diğerine tercih imkanı veren bir delil de bulunmamaktadır.

Osmanlı Devleti'nin büyük alimlerinden ve şeyhülislamlarından olan Molla Gürânî'nin Irak'ın kuzeyinde bulunan Şehrezûr'a² ya da İran'da bulunan İsferyân'e bağlı Gürân kasabasında 809/1406 veya 813/1410 tarihinde doğduğu ifade edilmiş olup 813 tarihinde doğduğu yönündeki veriler daha güçlü bulunmuştur.³ Ancak son dönemde yapılan bazı araştırmalarla, Molla Gürânî'nin Irak veya İran'da doğduğu yönündeki değerlendirmelerin hatalı olduğu, çağdaşı olan Bikâî'nin kesin beyanlarına dayalı olarak o sıralar Akkoyunlu devletinin hakimiyeti altında bulunan Diyarbakır sınırları içerisindeki Hilar köyünde doğduğu söylenmektedir.⁴

Molla Gürânî'nin çocukluk ve gençliğinin ilk dönemlerine dair yeterince bilgi bulunmamaktadır. Çocukluk dönemine dair yeterince bilgi bulunmadığı için Gürânî'nin öğrenim süreci, hocalığı, Anadolu'daki görevleri, kadılığı ve şeyhülislamlığı kronoloji dikkate alınarak analiz edilecektir.

Öğrenim Süreci

Gürânî'nin öğrenim sürecinin birinci basamağını, doğup büyüdüğü, çocukluk dönemini geçirdiği Diyarbakır oluşturmaktadır. Oradaki ilköğrenim döneminden sonra ilim tahsili için Bağdat'a gitmiştir. Gürânî'nin ilim yolculuğunun Bağdat'tan sonraki basamaklarında Şam, Kudüs ve Kahire bulunmakta olup; öğrenim süreci bakımından son durak olan Kahire, onun ilim yolculuğundaki zirveyi ifade etmektedir. Orada öğrenim sürecini tamamlayınca Berkûkiye medresesinde hoca olarak göreve başlamıştır. Şimdi Gürânî'nin öğrenim hayatındaki merhaleleri sırayla ele alalım.

Diyarbakır

Fakir bir ailenin çocuğu olan Molla Gürânî, ilim tahsiline memleketi Diyarbakır'da başlamış, burada Arapça ve kıraat dersleri almıştır. Bu durum, geniş çaplı olmasa da o dönemde doğduğu bölgede ilmî faaliyetlerin var olduğunun delili olarak değerlendirilmiştir.⁵ Gürânî, hem bu bölgede yüksek tahsil verebilecek eğitim kurumlarının bulunmaması hem de Akkoyunlu devletinin sürekli savaş ve çalkantı içinde olması ve bölgede ilmî faaliyetler için sükûnet ortamının oluşmaması sebebiyle ileri düzeyde tahsil için Bağdat, Şam, Kudüs ve Kahire'ye ilim yolculukları yapmıştır.

Bağdat

Gürânî'nin ilim yolculuğunun ikinci merhalesi Bağdat'tır. Doğduğu, çocukluğunu geçirdiği Diyarbakır'ı geride bırakarak çok genç yaşta Bağdat yollarına düşen Gürânî zorlu bir yolculuğa yelken açmıştır. Hayatının bundan sonraki dönemi hiç kolay olmayacaktır. Gürânî, imkansızlıklar içerisinde engelleri aşarak ilim yolculuğunda zirveye doğru yükselecektir.

Bağdat'ta Gürânî'nin elinden tutan kişi, hocası Zeynüddin Abdurrahman b. Ömer el-Kazvîni'dir (836/1432). Bağdat'ta Kazvîni'den kelim, tefsir, nahiv, fıkıh ve kıraat-i seb'a dersleri almıştır. Bu dersler yüzeysel okumalar niteliğinde değil, alanın temel eserlerinin derinlemesine tahlili şeklinde olmuştur. Nitekim Gürânî, Kazvîni'den, kıraat ilminin temel eserlerinden olan Şâtıbiyye'yi, Şafîi'nin er-Risâle'sini ve Teftezânî'nin Keşşâf haşiyesini okumuştur.

Bağdat merhalesi sonunda Gürânî'nin ilmî birikimine bakıldığında, Diyarbakır'daki Arap Dili ve kıraat derslerinin üzerine, orada nahiv, kıraat-i seb'a, fıkıh, tefsir ve kelim alanlarında kayda değer bir mesafe kat ettiği tespit edilmektedir.

¹ Şemsülmille ve Şerefeddin olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluşun Fatih Devri Sonuna Kadar*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001, s. 234; Kamil Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 248; M. Salih Kumaş, *İlimden Fethe Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, Bursa: Emin Yayınları, 2017, s. 29.

² Şehrizor olarak da ifade edilmektedir.

³ Diyarbakır il sınırları içerisinde bulunan Küran köyü olarak ifade edilmektedir. Bkz. Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 234; Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 249.

⁴ Sakıp Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul: Gündoğdu Matbaası, ty, s. 22.

⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 25.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Şam

Gürânî'nin ilim yolculuğunun Bağdat'tan sonra Şam ile devam ettiği, 830 yılında on yedi yaşında Şam'a gittiği görülmektedir. Nitekim Gürânî orada Alaeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî (841/1437) gibi alimlerden ders alarak, Şam'daki ilmî birikimden istifade etmiştir.⁶

Kudüs

Şam'dan Kudüs'e geçen Molla Gürânî, orada Celalleddin el-Hulvânî'den aldığı Arap Dili ve Belati derslerinin yanı sıra, tefsir alanındaki birikiminde önemli bir yere sahip olan Keşşâf'ı okumuştur. Gürânî, Şam ve Kudüs'te devam eden yaklaşık beş yıllık tahsil sürecinden sonra, Kahire'ye gitmiştir.

Kahire

Gürânî, yıl 835 (1431) olduğunda 21 yaşlarında bir delikanlıdır ve memleketindeki öğrenim sürecinin ardından, Şam ve Bağdat'taki ilmi birikimi tahsil etmiş, Memlûk sultanı Barsbay'ın idaresinde olan Mısır yoluna çıkmıştır. Ailesinden ve başka bir kurumdan destek görmeyen Molla Gürânî fakr-u zaruret içerisinde ilmin sarp yollarında ilerlemeye çalışmaktadır.

Molla Gürânî, Kahire'deki alimlerin ders halkalarına katılmış, onların derslerinden istifade etmiş, İbn Hacer el-Askalânî, Zerkeşî, Makrizî, İbnü'l-Bârizî ve Ali b. Ahmed el-Kalkaşendî (856/1452) gibi büyük alimlerden dersler almıştır.⁷ Mısır'da, yaşadığı dönemin büyük âlimlerinden biri olan İbn Hacer el-Askalânî'den (852/1448) Buhârî'nin *Sahih*'ini ve Irâkî'nin hadis usulünde meşhur eseri *Şerhu'l-elfiye*'yi okuyarak fıkıh ve hadis alanlarına yoğunlaşan Molla Gürânî, Zeynüddin Zerkeşî'den (846/1442) Müslim'in *Sahih*'ini; Şirvânî'den (875/1470) tekrar olmak üzere Müslim'in *Sahih*'ini ve *Şatibiyye*'yi; Kalkaşendî'den Mâverdi'nin *el-Havi'l-kebir* isimli eserini okumasının yanı sıra daha birçok alimden mantık, tefsir, usûl, beyan, meânî, nahiv ve kıraat dersleri alarak, ilmî birikimini artırmıştır. Aldığı derslerle ilim yolunda büyük mesafe kat eden Gürânî, İbn Hacer'den Buhârî'nin *Sahih*'ini okutma konusunda icazet almıştır.

Gürânî, Kahire'deki canlı ve güçlü ilmî ortamda, girdiği münazaralardaki tahlilleri ve derinlikli değerlendirmeleri ile kısa sürede kendini kabul ettirmiş, böyle ulemâ ve ümeranın dikkatini çekmiştir. Düşüncelerini açık ve net bir şekilde ifade becerisi, hitabetteki ustalığı onun Kahire'de dikkat çekmesinin ve bölgede önde gelen kişiler arasında yer almasının sebeplerindedir.

Molla Gürânî'nin ilmî birikiminde özellikle Şam ve dört mezhebin tedrisinin yapıldığı Kahire'nin belirgin rolünün bulunduğu ifade edilmelidir. Çünkü burada geçirdiği on yılın çoğunluğunda, tahsil faaliyetlerinde bulunmuş, son senelerinde öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

Molla Gürânî'nin Hocalık Dönemi: Berkûkiye Medresesi

Bağdat, Şam, Kudüs ve Kahire'deki tahsili neticesinde, İslamî ilimlerin her alanında eser verecek düzeye ulaşan Gürânî, bu aşamadan sonra öğretim faaliyetlerine başlamış ve gerek akli ve gerekse nakli ilimlerde elde ettiği malumâtı öğrencilerine aktarmaya başlamıştır.

Uzun boylu, iri yapılı, gür sesli ve gür sakallı bir kişi olan Molla Gürânî'nin müderrislik dönemi, hayatının önemli bir merhalesini teşkil etmektedir. Nitekim yoğun bir öğrenim süreci ve önemli merkezlere yaptığı ilim yolculuklarından sonra 841/1437 senesinde yirmi sekiz yaşında, Mısır Kahire'de bulunan ve on yedi yıl Memlûk sultanlığı yapmış olan Berkûk tarafından kurulan Berkûkiye medresesinde öğretim faaliyetlerine başlamıştır.

İbn Bârizî'nin teşvikleriyle meşhur Şâfiî fakihî Ahmed b. Yahya Şihab Salihî'den boşalan fıkıh kürsüsüne müderris olarak atanan Molla Gürânî, buradaki derslerinde, elde ettiği birikimi öğrencilerine aktarma imkanı bulmuş ve onun ders halkası önemli bir çekim merkezi haline gelmiştir. Ancak Molla Gürânî'nin medreselerin en büyüğü olarak nitelendirdiği Berkûkiye medresesindeki hocalığı sırasında okuttuğu dersler, eserler ve yetiştirdiği öğrenciler hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Buradaki eğitim öğretim faaliyetleri ile o dönemde Barsbay'dan sonra Memlûk tahtına geçmiş olan Sultan Zahir Çakmak'ın ilgi ve saygısını kazanan Molla Gürânî, maddi anlamda belli düzeyde

⁶ Kumaş, *İlimden Fethiye Molla Gürânî*, s. 30.

⁷ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 249.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

rahata ermesinin yanı sıra, sultanın mevcudiyetinde huzur dersleri yapmış, dönemin İbn Hacer gibi büyük alimlerinin de iştirak ettiği meclislerde hazır bulunmuş, ilmî tartışmalara girmiş ve II. Bayezid'e yazdığı mektupta belirttiği üzere, ortaya attığı meselelerle canlı bir ilim ortamının tesisine vesile olmuştur.

Gürânî bu dönemde ilmî münazaralardan da geri durmamış, birçok meselede kendi görüşlerini ilmî kriterler çerçevesinde delillendirerek ortaya koymuş, muhalifleri ise onun ikna edici delilleri karşısında yeterli cevap verememişlerdir.

Hapis Dönemi

Kaynaklarda belirtildiğine göre, 844 (1440) yılında gerçekleşen bir ilmî münazarada keskin bir dil kullanan Molla Gürânî, Ebû Hanife'nin soyundan geldiği ifade edilen Dımaşk Hanefî kadısı Hamîdüddin Nu'mânî ile münazarası sırasında Ebû Hanife'ye yönelik söylediği sözler, kullandığı dil ve üslup sebebiyle yargılanmıştır. Yargılama neticesinde tartışmada kullandığı dil ve üslup sebebiyle cezaya çarptırılmış, bulunduğu bölgede seksen celde cezası uygulandıktan sonra hapsedilmiş, ardından Şam'a sürgün edilmiştir.

Bazı araştırmacılar, bu cezanın, Molla Gürânî'nin Ebu Hanife'ye hakareti ve bu konuda kullandığı dilden değil, genç yaşta ilmî olarak yüksek derecelere çıkması karşısında hasımlarında oluşan kıskançlıktan kaynaklandığını ifade etmektedirler.⁸

Şevkânî de Molla Gürânî'ye hapis ve sopa cezasının verilmesini büyük bir zulüm ve haksızlık olarak nitelendirmekte, bütün bunların bir iftira sonucunda ortaya çıktığını dolaylı olarak ifade etmektedir.

Bölgenin en büyük medreselerinden birinde hoca iken bir anda hapse düşen Gürânî için zor günler başlamıştır. Görevinden azledilen Gürânî hapis cezasından sonra Kahire'den sürgün edilmiştir.

Gürânî'nin görevden alınmasının ardından, yerine, Celaleyn tefsirinin ilk yazarı olan Celaleddin el-Mahallî (864/1460) getirilmiştir. Bundan dolayı olmalıdır ki; sonraki dönemlerde Mahallî ile Gürânî arasındaki ilmî rakabet sürüp gitmiş; Gürânî, haksız yere cezalandırılıp sürgün edilmesi karşısında ses çıkarmayan, hatta onun kürsüsüne oturan Mahallî'ye tepkisini her fırsatta dile getirmiştir.

Molla Gürânî Anadolu'da: Edirne ve Bursa

844 (1440) yılı sonunda Halep'e giden⁹ Molla Gürânî, orada Sultan Murad'ın, farklı ilim merkezlerinde öne çıkan alimleri Anadolu'ya getirme vazifesi verdiği Molla Yegân ile tanışmıştır. Halep'te bir süre kaldıktan sonra Molla Yegan'ın aracılığı ile Anadolu'ya geçen Gürânî, onunla birlikte önce Bursa'ya geçmiş,¹⁰ ardından başkent Edirne'ye Sultan'ın yanına gitmiştir.

Hac dönüşü Edirne'de sultanla sohbeti sırasında padişah, "gezdiğin yerlerden bize ne hediye getirdin?" diye sorunca Molla Yegân, "Size tefsir, hadis ve fıkıh ilminde iyi yetişmiş çok kıymetli bir alim getirdim." demiştir. Bu diyalog sırasında dışarda beklemekte olan Gürânî hemen içeriye davet edilmiştir. Sultan II. Murat, Gürânî'nin bu sohbet sırasındaki konuşmalarından ve davranışlarından fazlasıyla hoşnut olmuştur.¹¹

Molla Gürânî, sultanın sarayına gidip II. Murat'la tanışarak onun iltifatına mazhar olduktan sonra, yine sultanın emriyle ilmî faaliyetlerine Anadolu'da devam etmiş, 845 (1441) yılında, Bursa'nın önemli medreselerinden olan Yıldırım ve Kaplıca medreselerinde¹² öğretim faaliyetlerine başlamış,¹³ yaklaşık bir yıllık öğretim faaliyetlerinden sonra şehzade II. Mehmet'in hocası olarak Manisa'ya geçmiştir. Gürânî'nin bu medreselerin her birinde ayrı ayrı ne kadar süre görev yaptığı kaynaklardan tespit edilememekte ise de toplam bir yıl görev yapmış olduğu bilinmektedir.

⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 35; Kumaş, *İlimden Fethiye Molla Gürânî*, s. 32.

⁹ Hapisten kaçarak gittiği de ifade edilmektedir. Ayrıca, Halep'den değil Mısır'dan Molla yegan'la birlikte Anadolu'ya geçtiğine dair değerlendirmeler de bulunmaktadır. Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 249.

¹⁰ Topkapı Sarayı Arşivi, Vesika No: E 10797.

¹¹ Kumaş, *İlimden Fethiye Molla Gürânî*, s. 33.

¹² Hüdavendigar medresesi olarak da ifade edilmektedir. Bkz. Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017, s. 280.

¹³ Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 235.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Molla Gürânî'nin Anadolu'ya gelmesi, siyasal anlamda güçlenerek otorite haline gelen Osmanlı'nın ilmî anlamda da bir merkez haline gelme yolunda ilerlediğinin bir göstergesi niteliğinde değerlendirilebilir.

Orhan Bey, İznik'i fethettikten sonra orada medrese kurmuş ve ilmî faaliyetlerin derhal başlaması için gereken hazırlıkları yaptırmıştır. Ancak sonrasında Bursa'da kurulan Kaplıca ve Yıldırım Medreseleri İznik medresesini gölgede bırakmış, Osmanlı'da ilmin merkezinde hissedilir bir kayma yaşanmıştır. Edirne'nin başkent yapılmasından sonra orada kurulan medreseler de Bursa medreselerini gölgede bırakmış, Osmanlı'da ilmî anlamda yeniden bir merkez kayması olmuştur. Molla Gürânî'nin müderris olarak atanmasıyla Bursa medreselerindeki ilmî canlılık korunmaya çalışılmışsa da kısa süre sonra Gürânî'nin Fatih'in hocası olarak Manisa'ya gönderilmesiyle bu maksat hasıl olmamıştır.

Çağ Açan Sultanın Hocası

Hayatının bu aşamasında II. Murad Molla Gürânî'ye yeni ve önemli bir vazife verecektir. Bağdat, Şam, Kahire ve Kudüs gibi önemli ilim merkezlerinde uzun yıllar öğrenim ve öğretim faaliyetlerine devam ettikten sonra Anadolu'ya gelen ve Bursa medreselerinde öğretim faaliyetlerini sürdüren Molla Gürânî, 847 (1443) yılı itibariyle artık, Manisa'da, yıllar sonrasında çağ açıp çağ kapatacak olan büyük Sultan'ın hocasıdır. Bu sırada Molla Gürânî otuz üç, Şehzade Mehmet on bir yaşındadır ve Manisa sancak beyi olarak görev yapmaktadır. Manisa'da şehzade olarak görevlendirilmesi, sonrasında Fatih'in sultan olacağını işaretidir. Bundan dolayı da şehzade biraz başına buyruktur, elli yaşlarında olan hocası Ak Şemseddin'i de çok fazla dinlememektedir.¹⁴

Oldukça sert mizaçlı, heybetli, tok sesli, açık sözlü olan Molla Gürânî, kendisine gönderilen hocalardan ders almayı kabul etmeyen Şehzade Mehmet'in hocalığını yapacak, hem derin ilmi hem de sert ve etkili üslubu ile Fatih'in eğitim, öğretim sürecinde önemli bir rol üstlenecektir.

Nitekim öyle de olmuş, kıraat derslerinin yanı sıra, diğer temel ilimlere dair dersler ve hayat dersleri ile ele avuca sığmayan çocuk Fatih, hududunu öğrenmiş, Gürânî'den aldığı düşünce, feraset ve basiretle İstanbul'un fethine giden yolun taşlarını tek tek döşemiştir.

Molla Gürânî Fatih'in cesaretini, kararlılığını, ilim aşkını, dürüstlüğü, ahlakını, hoşgörüsünü, tevazuunu ve diğer bütün güzel hasletlerini adeta ilmek ilmek işlemiştir. Sultan II. Murat, şehzadeyi eğitmek konusundaki çabalarını ve elde edilen sonuçları görünce Gürânî'yi çeşitli hediyelerle taltif etmiştir.

Molla Gürânî'den aldığı yaklaşık bir yıllık dersten sonra 848 (1444) yılında tahta çıkarılan Fatih, kısa süre sonra tahtan inmiş ve babası II. Murat tekrar devletin başına geçmiştir. Şehzade tahttan inince 849 (1445) yılında tekrar Manisa'ya gönderilmiştir. Molla Gürânî'nin 848 (1444)'ten 855 (1451)'e kadarki yedi yıllık süreç içerisinde ne yaptığıyla ilgili malumât bulunmamakla birlikte, Fatih'in hocalığına devam ettiği tahmin edilmektedir.¹⁵ Bu tahmin üzerinden hareket edildiğinde, çağ açık çağ kapatan sultanın tahta oturmadan önceki 21 yıllık hayatının sekiz yılında Gürânî'nin silinmez mührünün var olduğu söylenebilir.

Rumeli Kazaskerliği Dönemi

II. Murat'tan sonra Osmanlı tahtına geçen genç sultan II. Mehmet, hocası Gürânî'ye vezirlik makamını teklif etmiştir. Ancak Gürânî, buteklifi, sultana hizmet edenlerin vezirlik beklentisi içerisinde girmelerine sebep olacağı gerekçesiyle kabul etmemiştir.

Sonrasında şartların değişmesi ve görevlerin mahiyetlerinin farklı olması sebebiyle Rumeli kazaskerliği ve Bursa kadılığı görevlerini kabul etmiştir. Nihayetinde 855 (1451) yılında kazasker olarak görevlendirilen Gürânî, Osmanlı Devletinde adli olarak en yüksek dereceyi ifade eden bu makamda hakimlerin atanmasından, ganimetlerin taksimine ve ihtilafli meselelerde dinî anlamda son sözün söylenmesinde kadar birçok vazifeyi yerine getirmiş, dört yıllık kazaskerliği sırasında devletin menfaatleri doğrultusunda adaletin tesisi için yoğun bir şekilde çalışmıştır.

¹⁴ Kumaş, *İlimden Fethe Molla Gürânî*, s. 37.

¹⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 55.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hıristiyan Dünyanın Kalbine Giriliyor: Fetih Zamanı

Sekiz yıl hoca, ardından yargıç olarak toplandı on yıldır Fatih'in yanı başında bulunan Molla Gürânî, Hıristiyan dünyasının kalbine girileceği sırada Rumeli kazaskeri olarak görev yapmaktadır. Fetih hazırlıkları sırasında, adından sürekli söz edilen şahıslardan biridir O. Çünkü Fatih'in fetih düşüncesinin başından sonuna kadar her aşamasında Gürânî'nin belirleyici ve yönlendirici bir rolü vardır.

Gürânî, sultanın yakın istişare kurulu içerisinde yer almış, kazasker olması itibariyle zaferin her aşamasında bizzat bulunmuş, fethede giden yolun en zor günlerinde padişahı teşvik etmiştir.

Bir taraftan Ak Şemseddin diğer taraftan Gürânî, Sultan Fatih'in fetih konusundaki en güçlü manevi destekçileri olmuşlardır.

Fetih için bütün hazırlıklar tamamlanmış, çevredeki devletlerle olan sorunlar çözülmüş, anlaşmalar yenilenmiş, Şahi topları geliştirilmiş, tekerlekli kuleler ve aşırma gülleri üretilmiş, Anadolu Hisarı'nın karşısına Rumeli Hisarı inşa edilmiş, dört yüz parçadan teşekkül eden bir donanma oluşturulmuş, İstanbul'a yardım gelmesini engellemek için bir Osmanlı donanması Mora'ya gönderilmiştir.

Bizanslılar da karşı hazırlık olarak surları sağlamlaştırmışlar, yiyecek depolamışlar, gelecek tehditleri engellemek için Haliç'e zincir çekirtmişler, haçlı dünyasından yardım istemişlerdir. Papa yardım karşılığında Katolik ve Ortodoks kiliselerinin birleştirilmesini istemiş, Ortodokslar, İstanbul'da Kardinal külahındansa Türk sarığı görmeyi tercih edeceklerini ifade etmiş¹⁶ ve papanın isteğini reddetmişlerdir.

Bu şartlar altında, Molla Gürânî, İstanbul'un fethi için hazırlanan orduya Edirne'de katılmış ve fetih ordusunda daha ilk günden itibaren yerini almıştır.

Molla Gürânî fetih sırasında Sultan Fatih'in kritik karar aşamalarında daima yanında olması ve kararlarında belirleyici olması yönüyle ve savaş sırasında fiilî olarak cihada katılması sebebiyle hem İstanbul'u fetheden "güzel komutanlar" sınıfına hem de fethede katılan "güzel askerler" sınıfına dahil olmuş, iki yönüyle Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuştur.

Bursa Kadılığı

İstanbul'un fethi gibi büyük bir olayın etkilerinin de büyük olacağı açıktır. Nitekim öyle de olmuş ve Osmanlı'da bütün taşlar yerinden oynamıştır. Yerinden oynayan taşlardan biri de Molla Gürânî'dir.

Bu durum göz ardı edilerek, Gürânî'nin kazaskerliği sırasındaki rahatlığı ve atamalar konusundaki serbest hareketleri sebebiyle bu görevden alınarak Bursa kadılığı görevine getirildiği iddia edilmiştir. Ancak bunun gerçeği yansıtmadığı, fetihden sonraki süreçte bürokrasideki değişimler neticesinde oluşan yeni kadronun Molla Gürânî'ye mesafeli durdukları ve Sultan'ın hocasını merkezden uzaklaştırmak için böyle bahaneler ileri sürdükleri ifade edilmektedir ki bunun vaktiye en uygun yaklaşım olduğu söylenebilir.

Neticede dört yıllık kazaskerlik görevinden sonra vakıfların işleyişindeki aksaklıkları gidermek gibi temel vazifeleri icra etmek üzere Bursa kadısı olarak görevlendirilen Gürânî, 859 (1455) yılında, Bursa'daki görevine başladıktan bir süre sonra, sultanın kendisine gönderdiği fermanı şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle yırtıp atmış, bu tavrı sebebiyle Sultan Fatih tarafından Bursa kadılığı görevinden azledilmiştir.

Hac Yolculuğu

Görevden el çektilmesi üzerine hac vazifesini edâ için yola çıkan Molla Gürânî, önce Halep'e, ardından, yirmili yaşlarında ilim tahsili için bulunduğu Şam'a gitmiş, oradan Kudüs'e geçmiş, sonrasında Hicaz'a vararak 861 (1457) yılında hac farızasını yerine getirmiştir.

Hac yolculuğu sırasında Şam ve Kudüs'te bir süre kalan Molla Gürânî'nin özellikle bu yolculuk esnasında 860 (1456) yılında Kudüs'te kaldığı sırada *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî* isimli tefsirini yazmaya başladığı bilinmektedir. Hayatının bu döneminde, ilmî anlamda Kudüs Molla Gürânî için oldukça verimli bir merkez olmuş, 861 yılında Mescid-i Aksa'da Sübkî'nin

¹⁶ Kumaş, *İlimden Fethede Molla Gürânî*, s. 38.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Cem'u'l-cevâmi isimli eseri üzerine yazdığı *ed-Dürü'l-levâmi' şerhu cemi'l-cevâmi'* adlı eserini tamamlamıştır.¹⁷

Yöneldiği telif çalışmalarından hareketle Gürânî'nin, yargı görevlerinden azlinden sonra hac kararı alırken, aynı zamanda telif çalışmalarına yönelme kararı aldığı da söylenebilir.

Bazı kaynaklarda Gürânî'nin hayatının bu aşamasıyla ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır. Buna göre Gürânî hac yolculuğu sırasında Mısır'a gitmiş ve orada Sultan Kayıtbay'ın ilgi ve saygısına mazhar olmuştur. Yine bu anlatıma göre, Bursa kadılığında el çektirilen Molla Gürânî Fatih Sultan Mehmet'in ricası ve ve davetiyle Anadolu'ya gelmiştir.

Ancak son dönem araştırmacıları Gürânî'nin hac yolunda Mısır'a gittiğine dair anlatımları tarihi verilere uygun bulmamaktadırlar. Çünkü Gürânî'nin hac yolculuğuna çıktığı yıllarda Kayıtbay Memlük sultanı değildir.

Yeniden Bursa Kadılığı

Hac vazifesini yerine getiren Gürânî, bu sırada Sultan Fatih'e yazdığı kaside ile yumuşayan iklimle birlikte, 862 (1458) yılında Anadolu'ya dönmüş, sultanın emriyle tekrar Bursa kadılığına getirilmiştir. Böylece iki yıl süren sıkıntılı dönem, yerini hayatının sonuna kadar devam edecek olan düzenli ve istikrarlı bir döneme bırakmıştır.

İki yıl önce yaklaşık sekiz ay kadılık görevi yaptığı, öncesinde medreselerinde müderrislik yaptığı Bursa, Molla Gürânî'nin bildiği, alıştığı bir şehirdir.

Bu ortamda, ilmî faaliyetlerine devam eden Molla Gürânî, yıl 867 (1463) olduğunda, yedi yıl önce Kurdüs'te başladığı *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî* isimli tefsirini tamamlamış ve Sultan Fatih'e arz etmiştir.

İstanbul Müftülüğü

Gürânî, 867 (1463) yılında yaklaşık beş yıllık Bursa kadılığından sonra Sultan Fatih'in emriyle İstanbul müftüsü olarak görevlendirilmiştir. Bu görev o dönemde, dini ve hukukî olarak en üst makamı ifade etmekteydi.

Gürânî'nin İstanbul müftüsü olarak göreve başlamasının ardından şeyhülislamlığına kadar geçen yaklaşık 17 yıl hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamakta, belirtilen süre içerisinde müftülük görevine devam ettiği yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır.¹⁸

Genel olarak bu dönem, yirmili yaşlarındaki gibi yoğun olarak ilmî faaliyetlere ve eser telifine yöneldiği bir zaman dilimini ifade etmektedir. Çünkü bu süre içerisinde kıraat-i seb'a ile ilgili bir talik çalışması olan *el-Abkarî* isimli eserini bitirmesinin yanı sıra, 868 (1463) yılında, yine kıraatle ilgili bir şerh olan *Ref'u'l-hitâm* isimli çalışmasını tamamlamıştır.

İlmî çalışma yapabilmenin ön şartı niteliğindeki maddi ve manevî rahatlığın, bu dönemde Molla Gürânî'de tam olarak görüldüğü söylenebilir. Nitekim eserlerindeki bir kısım değerlendirmeleri, Gürânî'nin, Sultan'ın ihtiram ve ikramı ile müreffeh bir hayat yaşadığını göstermektedir.

Şeyhülislamlık Dönemi

Gürânî 885 (1480) yılında ilmiye sınıfı bakımından en yüksek mevki ifade eden şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Bunun arka planında, her geçen gün Osmanlı bürokrasisinde kendisine yönelik artan itibar ve kazandığı ilmî konum bulunmaktadır.

Nitekim bu makam, özel yetkili vezirlerin dışında bütün vezirlerin makamlarından yüksek olup, Sultan'ın ihtiramını haizdir. Kaynaklar Osmanlı devlet yapılanmasında devletin reisi olarak veziriazamı, dinin reisi olarak şeyhülislamı ve ikisinin de reisi olarak Sultan'ı zikretmektedirler. Bu nitelikle şeyhülislamın devlet içindeki konumunu ortaya koymak bakımından oldukça önemlidir.

Daha önce kimseye verilmemiş bir maaşla şeyhülislamlık görevine tayin edilen Molla Gürânî, bu göreve vefat edene kadar sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Maaşının böylesine yüksek olmasının iki yönü vardır: Birincisi öğrencisi Sultan Fatih'in ihsan ve ikramı, ikincisi Gürânî'nin hem dinî konularda hem de devlet idaresinde doldurulamaz bir yere sahip olmasıdır.

¹⁷ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 65.

¹⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 68.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Gürânî aldığı yüksek maaşları hayır faaliyetleri için harcamış, aldığı gayri menkulleri vefatından dört yıl önce, cami, medrese ve diğer hizmet kurumlarının yapılması ve işletilmesi için vakfetmiştir.

Hocasını en yüksek ilmî makama getiren Fatih, bu görevlendirmenin üzerinden daha bir yıl geçmeden beklenmedik bir şekilde vefat etmiş ve Gürânî şeyhülislamlık vazifesinin yaklaşık yedi yılını II. Bayezid'in saltanatı döneminde yerine getirmiştir.

Molla Gürânî devlet içerisindeki ağırlığını, Sultan Fatih'in ani vefatı ile ortaya çıkan karmaşa ve geçiş döneminde de güçlü bir şekilde hissettirmiştir. Çünkü her ne kadar Fatih'in vefatından sonra Amasya'dan İstanbul'a gelen II. Bâyezid padişahlığını ilan etmişse de Karaman'da bulunan Şehzade Cem, saltanatın kendi hakkı olduğuna inanıyor ve yönetimi ele geçirmek için her türlü yola başvuruyordu.

Böylesine çetin bir saltanat mücadelesi içerisinde Molla Gürânî gibi dinin ruhuna ve devletin işleyişine hakim bir alimin varlığı ayrı bir önem arz etmiştir.

Şehzadeler arasındaki taht mücadelesinde aktif rol alan Molla Gürânî, bizzat kendisi Şehzade Cem'e giderek saltanat iddiasından vazgeçmesini söylemiş, fitneyi sona erdirmek için Cem'i saltanat merkezinden uzaklaşma konusunda ikna etmiş, böylece merkezî yönetimin otoritesini tahkim etmiştir.

Bu süreçte Molla Gürânî gibi devlet işlerinde tecrübeli bir alim değil de başka bir şahıs şeyhülislam olsaydı, süreç çok farklı gelişebilir, daha otuz yıl öncesinde İstanbul'un fethi gibi büyük bir zafer kazanan Osmanlı devleti, dağılma sürecine girebilir, günümüzde Osmanlı'nın en parlak devirleri olarak nitelendirilen asırlar, en karanlık devirler olabilirdi. Ancak Gürânî, tecrübe ve derin kavrayışı ile ortaya koyduğu usûl neticesinde bu fitneyi def etmiş, devlet otoritesinin tesisi için uygun ortama zemin hazırlamıştır.

Vefatı

Seksen yaşındaki büyük çınar Şeyhülislam Gürânî, artık zayıflamış, bedeni ruhunu taşıyamaz olmuştu. Bir süre İstanbul dışında sakin bir yerde istirahat çekilmiş, ilkbahardan sonbahara kadar orada kalarak kendini toparlamaya çalışmıştı. Devlet ricali belli aralıklarla bu istirahat mekanına onu ziyarete gelmiş, sohbetlerine iştirak etmişti.

Gürânî, tekrar İstanbul'a döndüğünde hastalığı iyice ağırlaşmıştı. Bir sabah namazından sonra bulunduğu yerde, sağ yanı üzere kıbleye dönerek yattı, imâ ile işrak namazını kıldı. Kıraat alanında icazet verdiği öğrencilerini çağırarak ikinci vaktine kadar yanında Kur'an okumalarını istedi. Durumu haber alan vezirler yanına geldiler. Ziyarete gelenlerden biri Davut Paşa'ydı. Gürânî'yi o halde görünce ağlamaya başladı.

Gürânî paşaya "Ey Davut! Benim halime ağlama, kendi haline ağla!" dedi, Sultan Bayezid'e selam gönderdi, adalet üzere olmasını, milleti himaye, ülkeyi vikaye (muhafaza) etmesini, cenaze namazına bizzat iştirak etmesini ve defninden önce borçlarını beytülmalen ödemesini istedi.

Öğle namazını da ima ile kılan Gürânî, ikinci ezanının hoş nağmelerini dinlerken ruhunu teslim etti, Hak'ka yürüdü. Haberin duyulmasıyla şehri hüznün bulutları kapladı.

Gürânî, ilmî çalışmalarının yanı sıra hayır faaliyetlerini de hiçbir zaman ihmal etmeyip kurduğu vakıflarla büyük hizmetler yerine getirmiştir. Ancak bu tür faaliyetlerinden olmalıdır ki; borçlu olarak vefat etmiş ve Sultan II. Bayezid, vasiyetine istinaden Gürânî'nin borçlarını ödemiş,¹⁹ büyük bir kalabalığın katılımıyla namazını kıldırılmış, ardından defin işlemlerini yaptırmıştır.

893 (1488) yılında İstanbul'da vefat eden Molla Gürânî, Fatih Taşkasap'ta kendi adına yaptırdığı caminin haziresine defnedilmiştir.²⁰

MOLLA GÜRÂNÎ'NİN ESERLERİ VE DÜŞÜNCE DÜNYASI

Gürânî'nin Eserleri

Gençliğinde eğitim öğretim faaliyetleri ve kadılık görevleri sırasında eser kaleme alma imkanı bulamayan Gürânî, ellili yaşlara doğru ilerlerken yoğun bir yazma sürecine girmiş, telif, şerh ve haşiye türünde çok kıymetli eserler vermiştir. Molla Gürânî'nin farklı türlerde yazılmış on bir eseri bulunmaktadır. Bunlardan dördü telif, diğerleri şerh, haşiye ve taliktir.

¹⁹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 71.

²⁰ Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 112.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ed-Düreru'l-levâmi' şerhu cem'i'l-cevâmi' li's-Sübki

Molla Gürânî'nin ilk çalışması olan *ed-Düreru'l-levâmi' şerhu cem'i'l-cevâmi' li's-Sübki*, 861 (1457) tarihinde kırk sekiz yaşında iken, Şâfiî alimi Tacüddin Abdulvehhâb b. Ali es-Sübki'nin *Cem'u'l-cevâmi' fi usûli'l-fikh* isimli fıkıh usulü eseri üzerine yazmış olduğu şerhtir.

Gâyetü'l-emânî fi tefsîri's-seb'i'l-mesânî

Tefsir alanında telif edilen eser, *Gâyetü'l-emânî fi tefsîri'l-keîâmî'r-rabbânî* olarak da ifade edilmektedir. *Gürânî* temel kaynak olarak Beyzâvî'nin *Envâru't-tenzîl* ve Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* isimli eserlerine müracaat ettiği bu tefsirini Allah'ın ayetlerini örten perdeyi kaldırmak, ayetlerin hakiki manalarını sunmak, tefsirlerdeki gereksiz tekrarları izale etmek için yazdığını, temel gayesinin Allah rızası olduğunu ifade etmiştir.²¹

Risâletü'l-irs bi'l-velâ

Risâle fi'l-velâ olarak da isimlendirilen eser, Molla Hüsrev'in velâ konusunda yazmış olduğu Risale'sindeki görüşlerini tenkit için 873 (1468) yılında yazılmıştır.²²

el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi Sahîhi'l-Buhârî

Molla Gürânî, 874 (1469) yılında tamamladığı Buhârî şerhine *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi Sahîhi'l-Buhârî* adını vermiş, eserinde hocası İbn Hacer ve Kirmânî şerhlerinden yararlanmış ve yeri geldikçe tenkit etmiş, onlara yönelik eleştiriler yapmıştır.

Diğer Eserleri:

Levâmiu'l-gurer fi şerhi fevâidi'd-dürer.²³

el-Müreşşah ale'l-müveşşah²⁴

Keşfü'l-esrâr an kırâeti'l-eimmeti'l-ahyâr²⁵

Fetihnâme

Ref'u'l-hitâm an vakfi Hamza ve Hişam

el-Abkarî fi havâşi'l-Ca'berî.²⁶

eş-Şâfiye fi'l-arûz ve'l-kâfiye.²⁷

Gürânî'nin Düşünce Dünyası

Molla Gürânî'nin düşünce dünyasını oluşturan kişilerin başında hocası İbn Hacer el-Askalânî gelmektedir. Nitekim Gürânî, İbn Hacer'den İslam'ın temel kaynakları olan Buhârî ve Müslim'i okumuş ve okutma konusunda icazet almıştır.

İbn Hacer gibi, Molla Gürânî'nin düşünce dünyasının oluşmasındaki bir diğer önemli şahsiyet, Bağdat yıllarında Arap Dili, fıkıh, tefsir, kelim ve kıraat-i seba dersleri aldığı hocası Kazvîni'dir.

Zeynüddin Zerkeşi, Şirvânî ve Kalkaşendî de Gürânî'nin düşünce dünyasının oluşumunda önemli yeri bulunan alimlerdir.

Bununla birlikte, Molla Gürânî'nin Kahire'deki öğrencilik ve müderrislik yıllarında, orada Hanefî kadısı olarak bulunan Aynî ile doğrudan veya dolaylı iletişim içerisinde olduğu değerlendirilmelidir. Çünkü Gürânî'nin öğrenim hayatının önemli bir kısmı Kahire'de geçmiştir.

Molla Gürânî ile Mısır'da yolları kesişen bir diğer alim Celâleddin el-Mahallî'dir. İkisi Kahire'de Berkûkiyye medresesinde halef – selef konumdadırlar. Görevden alınmasının hemen ardından, Mahallî'nin onun yerine gelmesi, Gürânî'yi rahatsız etmiş ve sonraki dönemde bu ve benzeri sebeplerle aralarındaki tenkit süreci devam edip gitmiştir. Özellikle *Cem'u'l-cevâmi'* şerhinde Molla Gürânî'nin ilmî olarak Mahallî'yi sert bir şekilde tenkit ettiğini görmekteyiz.

Bunların dışında Molla Gürânî'nin düşünce dünyasına etki eden alimler bakımından Fatih'in takdirini kazanan Musanifek ve yakın dönemlerde Kahire'de ilim tahsil ettikleri Kâfiyeci gibi karşılıklı etkileşim olmasa da iletişim kurduğu diğer alimlerden de söz edilebilir.

²¹ Kumaş, *İlimden Fethe Molla Gürânî*, s. 54.

²² Cici, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, s. 242.

²³ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 115.

²⁴ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 113.

²⁵ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 250.

²⁶ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 114.

²⁷ Yaşaroğlu, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, s. 250.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Dinin Emirleri Konusunda Tavizsiz Duruşu

Molla Gürânî, kararlı duruşu ile özellikle dinin emirleri konusunda tavizsiz bir tavır takınmış,²⁸ duruma ve şartlara göre ayetlerin ve hadislerin müsaade etmediği ölçüde yorumlara yönelerek birilerini memnun etmeye çalışmamıştır. Dinî hükümlere bağlılık ve bunları tatbik konusundaki tavizsiz tavrı sebebiyle yönetimle arasının bozulduğu, şeriata aykırı olduğu gerekçesiyle sultanın fermanını yırtıp attığı, kaynakların bize verdiği bilgiler arasındadır.

Akla Etkin Rol Vermesi

Molla Gürânî eserlerinde sırf nakilci bir tavırdan ziyade akli ön plana çıkararak, akla etkin rol veren bir tavır takınmış,²⁹ kendisinden önce telif edilen eserlerdeki bir kısım nakilleri mantık ilkeleri çerçevesinde rahatlıkla tenkit etmiştir. Gürânî'nin, yaşadığı dönemde medreselerde en muteber şahsiyetlerden biri olan Beyzâvî'yi eleştirmesi, onun bazı değerlendirmelerini tenkit etmesi ve görüşlerini akli argümanlarla ortaya koyması bunun açık göstergesidir.³⁰

İlmin İzzetine Uygun Yaşamaları

Molla Gürânî, ilmî çalışmalara yoğunlaşmış olması sebebiyle, şehzadeligi döneminde öğrencisi olan Fatih'in sultanlığı döneminde, kendisine vezirlik teklif etmesi üzerine, bunu kabul etmemiştir.

Alçak gönüllü ve vakarlı bir alim olan Molla Gürânî, hiçbir makam ve mevki karşısında eğilmemiş, her daim tavizsiz bir üslup ve sertlikle hakikatin yanında durmuş, ilmi her şeyin üstünde görmüş, ilmin izzetine muvafık olmadığı düşüncesiyle emir, vezir ve sultanlara tazim cümleleriyle değil, doğrudan isimleriyle hitap etmiş, devlet ricalinin elini öpmemiştir. Kendisine Sultan'dan gelen emirnameyi, şeriata aykırı olması sebebiyle yırtıp atması da bu üslup ve sertliğin, tavizsiz tutumun yansımasıdır.

Kur'an'a Hizmeti Gaye Edinmesi

Molla Gürânî, Yüce Kitab'ımız Kur'an-ı Kerim'e hizmeti öncelikli hedeflerinden biri olarak kabul etmiş ve hayatını bu gaye doğrultusunda şekillendirmiştir. Açtığı medreseler ve dârukkuralarda Kur'an kıraatine ayrı bir önem vermiş, kıraat alanında şerh ve talik türünde eserler telif etmiştir. Gürânî, şahsî yaşantısında da Kur'an'a büyük oranda yer vermiş, çok kısa periyotlarla olmak üzere sürekli hatimler yapmış, vaktini ibadetle ve Kur'an okumakla geçirmiştir.³¹ Kaynaklarda belirtildiğine göre, Gürânî geceleri sabahlara kadar Kur'an okur, ibadet ederdi.

Hayatının önemli bir kısmını Kur'an kıraatine hasreden Gürânî, çevresindekilere de Kur'an okumalarını tavsiye etmiştir. Öyle ki; sultan Fatih'e yazdığı bir mektupta çokça Kur'an okumanın anlamını ve önemini ifade etmiştir.³²

Hayırlı Hizmetlerde Israrlı Olması

Molla Gürânî, ilmin izzeti gereği özellikle şahsî menfaatleri için devlet ricali ve sultan dahil kimseye boyun eğmemiştir. Ancak mesele hayır faaliyeti olunca, belli bir iletişim düzeyinin altına düşmemek üzere yönetimle ilişkiyi devam ettirmiş, ilim ve hizmet için devlet kademelerinden bir kısım taleplerde bulunmuş,³³ medreselerin giderlerini temin noktasında sultandan destek talep etmiştir.

Mezhep Realitesini Dikkate Alması

Molla Gürânî, ilmî hayatının ilk dönemlerinde Şâfiî mezhebine mensuptur. Ancak Anadolu'ya geldiğinde Bursa'da müderris olarak göreve başlamadan önce, Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmiştir. Hayatının bundan sonraki dönemlerinde diğer mezhepleri de göz önünde bulundurmakla birlikte, Hanefî mezhebi ekseninde değerlendirmeler yapmış, hayatını bu şekilde yönlendirmiştir.³⁴

²⁸ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 82.

²⁹ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 90.

³⁰ Mahmut Ay, "Molla Gürânî'nin Gayetü'l-Emânî'si", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, s. 313.

³¹ Kumaş, *İlimden Fethe Molla Gürânî*, s. 47.

³² Bkz. Topkapı Saray Arşivi, Vesika No: 11414.

³³ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 77.

³⁴ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 83.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Bu değişiklikte Sultan'ın önerisinin yanı sıra farklı unsurların etkili olduğu yönünde farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Genel olarak Gürânî'nin bu tavrının temelinde, ilmî ve yargısal faaliyetlerini devam ettireceği bölge insanın mezhep yapısının belirleyici olduğu düşünülebilir.

Sert Tabiatlı ve Kararlı Olması

Molla Gürânî hayatının ilk dönemlerinden itibaren karşılaştığı sorunlarla bizzat kendisi mücadele etmiş, meselelerinin çözümünde her an yanı başında duran güçlü bir destekçisi olmamış, adeta hayatla kendisi baş etmeye çalışmıştır. Sürekli mücadeleyle geçen bir ömür, gençliğinden itibaren karakterini etkilemiş, kararlı, ciddi, sert tabiatlı, cesur, başkaları karşısında baş eğmeyen, hitabet kabiliyeti yüksek, ikna becerisine sahip, özgüveni yüksek bir kişilik ortaya çıkarmıştır.

Ayet ve hadislerin ortaya koyduğu ana çerçeveden çıkmadan, akılcı yaklaşımlarla meseleleri ele alan, özgüveni yüksek bir şahsiyet olması, Gürânî'nin tefsir, hadis ve fıkıh eserlerinde sergilediği eleştirel tutumda da açıklıkla müşahede edilmektedir.³⁵

Makam, Mevki Peşinde Koşmaması

Molla Gürânî herhangi bir makama ulaşma çabası içerisinde olmamış, her an doğru bildiğini söylemiş ve yapmış, bu konuda da tavizsiz bir tavır takınmıştır.

Bu tavrına karşılık, öğrenim süreci ve Berkûkiye medresesindeki hocalığından sonra, kısa bir süre istisna edilirse, hayatının uzun bir döneminde kendi talebi olmadığı halde Sultan'ın görevlendirmesiyle üst düzey devlet kademelerinde vazife icra etmiş, dönemin ilmî anlamda en yüksek mevkii olan şeyhülislamlık görevini yerine getirmiştir.

Yaptığı İşin Hakkını Vermesi

Molla Gürânî, yaşadığı dönemde ilmî birikimi ve cedel usulü ile yaygın bir şöhrete kavuşmuş, ileri düzeyde rağbet gören bir alim olmuştur. Bu ilgiyi müşahede eden dönemin yöneticileri de Molla Gürânî'nin birikimi karşısında duyarsız kalmamışlar, kendisine ayrı bir önem vermişler, saygıyı eksik etmemişlerdir. Nitekim dönemin idarecilerinden Sultan Çakmak, Molla Gürânî'ye yönelik ihtiramının yanı sıra ikramını da eksik etmemiş, kendisinden istifade etmek için huzur dersleri tertip etmiştir.

Ancak Molla Gürânî üstlendiği her işi hakkıyla yapmaya çalışmış,³⁶ hiçbir zaman birilerinden övgü almak, değer görmek, iltifata mazhar olmak için çabalamamıştır. Gerek hocalığında, gerek Bursa kadılığında, gerek kazaskerliğinde, gerek İstanbul müftülüğünde ve gerekse şeyhülislamlığında işini hakkıyla yapmak için gayret sarf etmiştir.

Sözüne İtibar Edilen Bir Alim Olması

Molla Gürânî, dini konuların yanı sıra devletin idarî ve siyasî işleyişinde de sözüne müracaat edilen, sözü dinlenen bir alimdi. Nitekim Sultan Fatih hocasını, danışmanı olarak her daim yanında buldurmuş, birçok meselede onunla istişare ederek karar vermiştir. Bunun en güzel örneklerinden biri, düşman gemilerinin destek için İstanbul'a geldiği sırada, devlet ricalinin ve vezirlerin çoğunun kuşatmanın kaldırılması ve ordunun fetihten vazgeçerek geri dönmesi fikrinde olmalarına karşılık, Molla Gürânî'nin fethedene kadar kuşatmanın devam ettirilmesi yönündeki ısrarı ve Fatih'in de Gürânî'nin görüşü doğrultusunda karar vererek kuşatmayı devam ettirmesi ve nihayetinde büyük zaferin nasip olmasıdır.

II. Bayezid ve Cem arasındaki taht mücadelelerinde de tecrübe ve birikimiyle süreci yöneten Molla Gürânî, iki şehzadenin de sözüne itimat ettiği bir alimdi ki; taht kavgalarıyla devletin parçalanmasını önleme konusundaki rolü büyük olmuş, sonrasında Bayezid tahta geçince durumdan büyük memnuniyet duymuş, kendisine yazdığı mektupta, o günü bayram günü olarak nitelendirmiştir.³⁷

³⁵ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 82.

³⁶ Yıldız, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî*, s. 82.

³⁷ Topkapı Sarayı Arşivi, Vesika No: E 6452.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Hayırlı İşlerde Öncü Olması

Molla Gürânî hayır faaliyetlerinde öncü olmuş, hayır faaliyetlerinin zeminini tesis etmeye, yolunu açmaya çalışmıştır. Kendisi böyle bir hayatı benimsediği gibi çevresindekilere ve ulaşabildiği devlet ricaline de böylesini tavsiye etmiştir. Nitekim Sultan Fatih'e yazdığı bir mektupta, devlet başkanının hayırda öncülük etmesi gerektiğini belirtmiş, bu tavsiyesini ayet ve hadislerle delillendirmiştir.

Fatih'e yazdığı mektupta hayırda öncü olmak konusunda Molla Gürânî'nin ifade ettiği ayet şöyledir: "Onlar, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar. İyiliği emrederler. Kötülükten men ederler, hayır işlerinde birbirleriyle yarışırlar. İşte onlar salihlerdendir."³⁸

Aksiyoner Kişiliğe Sahip Olması

Molla Gürânî hayatının her döneminde nitelikli ilmi çalışmalarının yanı sıra hayatın akışı içerisinde cereyan eden olayların merkezinde yer almasıyla da tarihteki yerini almıştır. Kendisi için çizilen sanal sınırlar içerisinde kalmamış, gereken her zaman ve mekanda karşılaştığı olaylara müdahale etmiştir.

Müdürlüğü, hâkimliği ve şeyhülislamlığının yanı sıra, kurduğu vakıflarla sosyal hayata dokunan Gürânî, cihat meydanlarından da geri durmamış, bilfiil savaflara iştirak etmiş, düşmana karşı savaşmıştır. Nitekim II. Bayezid'e yazdığı mektupta, II. Murat'la üç sefere çıktığını, ondan sonra padişah olan Sultan Fatih'in bütün seferlerine katıldığını, bütün seferlerinde onunla birlikte olduğunu yazmıştır.³⁹

Alçak Gönüllü Olması

Molla Gürânî mütevazî, alçak gönüllü bir kişi idi.⁴⁰ Temsil ettiği makamın gereğini yerine getirmeye çalışır, ilmin üstünlüğüne uygun davranır, ancak şahsiyetini ön plana çıkarmazdı.

Devrinde yaşayan diğer alimlere karşı da son derece alçak gönüllü olmuş, yaptığı ilmi münazaralarda saygı ve hürmeti elden bırakmamıştır.

Açık Sözlülüğü

Molla Gürânî kim olursa olsun, doğru bildiğini açık bir şekilde ifade etmiş, hakkı söylemekten hiçbir zaman geri durmamıştır. Her durumda hakikati açıkça ifade etmiş, hakikati nezakete kurban etmemiştir. Onun açık sözlülüğüne ve hakkı söylemekten geri durmayışına dair birçok örnek zikredilmektedir.

SONUÇ

Osmanlı'nın cihan devleti olma yolundaki yürüyüşünün ilk yarısında en hassas zamanlarda varlığını hissettiren ve siyasi rotaya yön veren bir alim olan Molla Gürânî hakkında yaptığımız çalışma ile ulaşılan temel sonuç, Müslümanların her çağda Gürânî ruhlu alimlere muhtaç oluşudur.

Ümmet, her dönemde, hakikatin yanında yalçın dağlar gibi duran kararlı, haktan taviz vermez, zalime boyun eğmez alimlere hem muhtaç hem de mecburdur.

Müslümanlar her asır için büyük zaferler tasavvur etmeli ve zafer için çıkılan seferde bir an olsun tereddüt etmemeli, gevşeklik göstermemeli, vazgeçmeyi aklının ucundan dahi geçirmemelidirler. Gürânî'nin İstanbul'un fethi sırasındaki kararlı tavrı çağlara bu gerçeği haykırmaktadır.

Sultan Fatih'i, Gürânî'si ve tüm mevcudiyeti ile hicretin dokuzuncu asrını büyük zaferlerle tezyin eden ümmet, hal diliyle çağın Müslümanlarından hicretin on beşinci asrının da büyük zaferlerle tezyin edilmesini istemekte ve beklemektedir.

³⁸ Ali İmran 3/114.

³⁹ Bkz. Topkapı Saray Arşivi, Vesika No: E 6452.

⁴⁰ Kumaş, *İlimden Fethe Molla Gürânî*, s. 46.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

KAYNAKÇA

- Aka, İsmail, "Timurlular", *DİA*, 2012, c. XLI, ss. 177 - 180.
- Ay, Mahmut, "Molla Gürânî'nin Gayetü'l-Emânî'si", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 9, Sayı 18, ss. 303 - 336.
- Cici, Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları Kuruluştan Fatih Devri Sonuna Kadar*, Bursa: Arasta Yayınları, 2001.
- Emecen, Feridun, "Osmanlılar", *DİA*, 2007, c. XXXIII, ss. 487 - 496.
- Karaman, Hayreddin, *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2017.
- Kumaş, M. Salih, İlimden Fethe Fatih'in Hocası Molla Gürânî, Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- el-Gürânî, Ahmed b. İsmail b. Osman b. Muhammed, *ed-Düreru'l-levâmi' fi şerhi cem'i'l-cevâmi'*, Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2008.
- , *el-Kevseru'l-cârî ilâ riyâzi ehâdîsi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2008.
- , *Levâmiu'l-gurer şerhu ferâizu'd-dürer*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2009.
- , El Yazması Vesikalar, Topkapı Saray Arşivi, Vesika No: E 9655.
- , El Yazması Vesikalar, Topkapı Saray Arşivi, Vesika No: E 10797.
- , El Yazması Vesikalar, Topkapı Saray Arşivi, Vesika No: 11414.
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hayât, ty.
- Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *DİA*, 1989, c. II, ss. 270 - 274.
- , "Karakoyunlular", *DİA*, 2001, c. XXIV, ss. 434 - 438.
- , "Karamanoğulları", *DİA*, c. XXIV, ss. 454 - 460.
- Ünal, Halit, "Molla Hüsrev'in Molla Gürani ile Tartışması", *Molla Hüsrev Mehmed Efendi Kongresi*, Kayseri, 1985, ss. 69 - 73.
- Yaşaroğlu, Kamil, "Molla Gürânî", *DİA*, c. XXX, ss. 248-250.
- Yıldız, Sakıp, *Fatih'in Hocası Molla Gürânî ve Tefsiri*, İstanbul: Gündoğdu Matbaası, ty.
- Yiğit, İsmail, "Memlükler", *DİA*, 2004, c. XXIX, ss. 90 - 97.
- Yücel, Yaşar, "Candaroğulları", *DİA*, 1993, c. VII, ss. 145 - 146

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

**BİLGE İNSAN EBU'L-HASAN EL-HARAKÂNÎ VE GAZNELİ MAHMUD İLE
MÜNASEBETİ**

Doç. Dr. Bilal GÖK*

ÖZET

Bu çalışmada manevi şahsiyetiyle asırlar ötesini etkileyen bilge insan Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Sultan Mahmud ile münasebeti ele alınmıştır. Ebu'l-Hasan el-Harakânî (d.963/ö.1033), hemşehrisi olan Bayezid Bistâmî'nin manevi vârisidir. Aynı zamanda Gazneli Sultan Mahmud'un da çağdaşıdır. Harakânî, Kur'an'a ve sünnete son derece bağlıdır. Onun bu bağlılığı sözde değil fiyledir. Çünkü Şeyh, sözden çok aksiyon insanıdır. O, maişetini kendi el emeği ile temin edip dünyalık peşinde koşmamış, bu meyanda kendisine yönelen yardım isteklerini derhal geri çevirmiştir. Zikrin, geliş güzel yapılması yerine, hayatın her safhasını kapsaması gerektiğini savunmuştur. Namazın cemaatle birlikte eda edilmesinin gerekliliği yanında, bu esnada dünyalık meşguliyetlerden uzak durmanın önemli bir mesele olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kendisinin bu hususta dikkatli davrandığını dile getirmiştir. Ömrünü nefsinin terbiye ve tezkiyeye adanmış ve bu sebeple çevresinde “nefsinden arınmış” bir şahsiyet olarak tanınmıştır. Ancak onun düşünce dünyasında dervişlik çok ciddi ve güç bir meseledir. Hatta şahsi değerlendirmesine göre kendisi bile derviş değildir. O, Allah'ın rızasını anne-babaya olan muhabbet ve hizmete bağlamış, bu hizmetin nafile ibadetten bile efdal olduğunu belirtmiştir. Ayrıca aile ortamında her daim geçimli bir insandır. Çünkü O, sadece kendisiyle kavgalıdır. İlme ve âlime büyük hürmet göstermekle birlikte, bildiğini yaşamaya daha çok kıymet vermiştir. İslam davetini yapan şahsın, yaptığı daveti şahsına değil, Hakk'a dönük yapmasını tavsiye etmiştir. Muhatabıyla anlayacağı dilden ve seviyesine göre irtibat kurmuş ve bu doğrultuda uyarılarda bulunmuştur. Yaşadığı dönemde, İslam coğrafyasında olup biten olaylara bigâne kalmamış, bütün İslam ümmetinin dertleriyle dertlenen seçkin bir kişilik sergilemiştir. İşte buraya kadar zikrettiğimiz bütün bu hususlar, Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin gerçekten örnek alınması gereken bir “*model insan*” olduğunu göstermektedir. Mevzumuzun diğer cephesini oluşturan Sultan Gazneli Mahmud'a gelince; İslam adına Afganlar ve Gurlular ile mücadele ederek onları İslam'a kazandırmaya gayret etmiştir. Ayrıca Kuzey Hindistan'a müteaddit defalar yaptığı seferlerle burada İslam dinini yaymıştır. Karmatiler gibi aşırı dini akımlara karşı mücadeleden geri kalmayan Sultan, Ehl-i Sünnet'in ve dolayısıyla din âlimlerinin de hamisi konumundadır. Âlimlere hürmette kusur etmeyen Sultan, şöhretini işittiği Harakânî'nin de ziyaretine gelmiştir. Attâr'ın Tezkiresi'nde yer alan bu ziyaret hadisesi, iki şahıs arasında cereyan eden bazı ifadeler sebebiyle abartılı ve gerçek dışı gibi görünse de, Sultan'ın kişilik yapısına ve oynadığı hami rolüne uygun bir harekettir.

Anahtar Kelimeler: Model insan, Ebu'l-Hasan el-Harakânî, Sultan Gazneli Mahmud, Gazneliler, Tasavvuf

**A MAN OF WISDOM, EBU'L HASAN EL-HARAKANI AND HIS RELATIONSHIP WITH
MAHMUD OF GHAZNI**

ABSTRACT

This study aims to investigate the relationship of Ebu'l Hasan el-Harakani, a man of wisdom who can influence over the centuries with his spiritual personality, with Mahmud of Ghazni. Ebu'l Hasan el-Harakani (b.963/d.1033) was the spiritual successor of Bayezid-i Bistami, his countryman and also coetaneous with Ghaznavid Sultan Mahmud. Harakani was firmly bound up with Quran and Sunnah not just in words but indeed, for the Sheikh was an action man rather than a talker. He just earned his sustenance with his handwork and never chased for worldly goods, and inter alia turned down any donation offers at once. According to him, invocation (dhikr) must not be performed anyhow and instead encompass every phase in life. He indicated that one should take part in congregation for prayer (salaah) and a more critical issue is keeping one's heart away from worldly temptations during that time and added that he was attentive to this as well. He dedicated his life to spiritual reformation and development (tazkiya) and accordingly, was a notable personage as 'self-purified'. However, sufism in his world of thought is extremely serious and arduous and even he described himself as not a

* İslam Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, MALATYA/TÜRKİYE (e-posta: bilal.gok@inonu.edu.tr). ORCID: 0000-0002-5346-252X

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

sufi. He attributed Allah's sake to love and service to parents and specified that this is superior even than supererogatory prayer, and he was also easygoing in his family environment and fighting simply against his self (nafs). He would deeply esteem to scholarship and scholars and nonetheless, more valued the fact that one puts into practice whatever he or she really knows. He advised that whoever invites people to Islam must make this invitation for Allah's sake, definitely not for private interest. He spoke people's language at the same level with the addressee and likewise made indoctrinations. In the era when he lived, he did not remain indifferent against goings-on in Islamic geography and in character, shared grief of all Islam ummah. All the facts mentioned above indicates that Ebu'l Hasan el Harakani is a "prototype humanbeing" who should be really modelled on. On the other end of our thesis, Sultan Mahmud of Ghazni made efforts to fight against Afghans and Ghuriyan and brought them to Islam, and in fact proselytized Islam through a great deal of military expeditions. The Sultan would not be backwards in coming forward to tackling ultra-religious movements like Qarmatians and also held patronage over the followers of Sunnah and thus religious scholars as well. The Sultan who held in high esteem and never made a wrongdoing towards scholars, took a visit to Harakani after he had heard his reputation. Taking place in Attar's collection of biographies, this event though could seem to be exaggerated and unrealistic due to some words used between both, otherwise such behavior is in his character and fits to the patronizing role that he played.

Keywords: Prototype humanbeing, Ebu'l Hasan al-Harakani, Sultan Mahmud of Ghazni, Ghaznevids, Sufism.

GİRİŞ

Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin doğup büyüdüğü tarihî Horasan bölgesi, aynı zamanda ilk Türk-İslam devletlerinden Gazneliler'in hâkimiyet kurduğu coğrafyalardan birisidir. Harakânî, H.352/M.963 tarihinde Bistam'a bağlı Harakân köyünde dünyaya gelirken, aynı tarihte Samânî emirlerinden Türk asıllı Alptegin de Gazne şehrinde Gazneliler Devleti'nin temellerini atmıştır. Harakânî, Bayezid Bistâmî'nin manevi şahsiyetinden Üveysilik tarihiyle seyri sülûkunu tamamlarken, Gazneliler Devleti de Sebüktegin döneminde yavaş yavaş genişlemeye başlamıştır.

Sebüktegin'in 998'de vefatı üzerine idareyi ele alan Sultan Mahmud, Türk-İslam tarihinin müstesna devlet adamlarından birisi olmuştur. O, Hindistan'a düzenlediği seferlerle bu coğrafyada İslam'ın yayılmasına öncülük ederken; âlim, şair ve sanatkârları himaye ederek yaşadığı dönemde zengin bir kültür ve medeniyet ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Kaynakların verdiği haberlere göre Gazneli Mahmud, huzuruna gelen âlimleri ayakta karşılar, bazen onların yönetimle ilgili sert uyarılarına karşı engin müsamaha gösterirdi. Şeyh Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin de şöhretini duyan Sultan, onu ziyaret etmek maksadıyla ta zaviyesine kadar geldi. Bu sebeple çalışmamızın mevzuunu; Harakânî'nin bilge kişiliği kadar, O'nun Sultan ile münasebeti oluşturmaktadır. Şüphesiz bu konunun açıklığa kavuşturulması; çoğu Ehlişünnet tarikatın kolbaşı konumundaki Şeyh'in hayatının, din ve dünya görüşüyle birlikte ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Ebu'l-Hasan el-Harakânî

Ebu'l-Hasan el-Harakânî, tarihî Horasan bölgesindeki Bistam şehrine bağlı Harakân köyünde dünyaya gelmiştir (H.352/M.963). Aynı muhitte doğup büyüyen Harakânî, tarih kaynaklarında *Şeyh Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harakani* künyesiyle anılmaktadır.¹

Harakânî'nin hayatının her evresiyle ilgili yeterli bilgi yoktur. Sem'ânî *Ensâb*'ında; onun çiftçilik yapan köylü bir aileye mensup olduğunu, hayvanla yük taşıyarak veya kiraya vererek geçimini temin ettiğini, verilmek istenilen yardımları ise kabul etmediğini haber vermektedir.²

¹ İsmail Paşa el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin*, (İstanbul: Maarif Vekâleti, 1951), 1: 687; Süleyman Uludağ, "Harakânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 93-94; Hasan Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan-i Harakânî Hayatı ve Eserleri*, (Ankara: Şehit Ebu'l-Hasan Harakânî Derneği Yay., 2004), 29, 32.

² Sem'ânî, İbn Mansur, *el-Ensâb*, (Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988), 2: 347. Yusuf Hemedânî, çizme imalatı ve çiftçilik yapardı. Bk. Hâce Yusuf-i Hemedânî, *Rutbetü'l-Hayat, Hayat Nedir*, trc. Necdet Tosun, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2000), 41. Yunus Emre ile ilgili olarak bk. Mehmed Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, (Ankara: DİB Yayınları, 1976), 261. Hacı Bayram Velî örneği için bk. Ethem Cebecioğlu, *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Felsefesi*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1989), 162.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Şeyh'in dini ilimleri tahsil ettiği yönünde bazı rivayetler bulunmakla birlikte³ O, kendisinin ümmî olduğunu söylemiştir.⁴ Tahsil hayatından mahrum olmasına rağmen, şahsına atfedilen beş eserden söz edilmesi, şayanı dikkattir.⁵ Onun hayatından bahseden menkıbevi kaynaklar, kendisinden bir asır önce yaşamış olan Bayezid-i Bistamî'den feyz aldığı haber vermektedir.⁶ Ayrıca çağdaşı Şeyh Ebu'l-Abbas Ahmed el-Kassâb-ı Âmulî'den de tasavvuf terbiyesi aldığı bildirilmektedir.⁷

Bayezid'in tasavvuf üslubunu benimseyen Harakânî, Hakk'a ermek için zor riyazetlere, çetin mücadele ve çilelere katlanmıştır.⁸ Şeyh'in tekkesini Ebû Saîd ve Hâce Abdullah-ı Ensârî el-Herevî gibi dönemin tanınmış sufileri yanında, Gazneli Mahmud gibi sultanlar da ziyaret etmiştir.⁹ Şeyh ile ölümünden çok kısa süre önce karşılaşan el-Herevî, "tasavvuf yolunda mürşidim" dediği Harakânî'den derinden etkilenmiş,¹⁰ bu tesiri sohbetlerine ve kaleme aldığı kıymetli eserlerine yansıtmıştır.¹¹

Arap tarihçiler, onun H. 425/M.1033 senesinin Aşure gününde 73 yaşında Harakân'da vefat ettiğini belirtirler.¹² Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Âlî (1541-1600)¹³ ve Evliya Çelebi'ye (1611-1685?) göre, Harakânî'nin Kars'taki kabri Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) yapılan Kafkas seferi sırasında keşfedilir (1578-1579). Ordusuyla şehre gelen Lala Mustafa Paşa harap haldeki kaleyi tamir etmeye karar verir. Kalenin onarımı devam ederken, askerlerden biri rüyasında, kendisinin Ebu'l-Hasan Harakânî olduğunu söyleyen yaşlı bir şahıs görür. Bu şahıs, kabrinin yerini tarif eder. İşaret edilen yer kazıldığında ise üzerinde Harakânî'nin ismi yazılı bir kabir ortaya çıkar. Bu olaydan sonra, Lala Mustafa Paşa kabrin üzerine kubbeli bir türbe, ayrıca adına tekke ve cami yaptırır.¹⁴

Kars ve çevresinde yaygın bir halk inancı bu haberi doğrular mahiyettedir. Buna göre Harakânî, Çağrı Bey'in Doğu Anadolu seferi sırasında şehre gelmiş, Yahniler Dağı'nın eteklerinde gerçekleşen bir Selçuklu-Bizans savaşına katılmış, burada yaralanmış ve şehit düşmüştür.¹⁵ Tasavvuf tarihçisi H. Kamil Yılmaz kendine has üslubuyla bu hadiseyi şöyle izah eder: "Kars insanı bu olayı gönül gözüyle görmüş ve yüzyılları aşan bir zamandan beri ona sahip çıkmış ve bütün samimiyetiyle onu bağrına basmıştır."¹⁶ Bu sebeple durumun aksini ispat etmeye çalışmak beyhude bir gayretten ibarettir.¹⁷

³ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 37.

⁴ Feridü'd-din Attâr, *Tezkiretü'l-Evliyâ*, çevr. S. Uludağ, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007), 595.

⁵ Ahmet Emin Seyhan, "Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (Ocak 2014): 135-168.

⁶ Attâr, *Tezkire*, 592. Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, trc. Ergun Kocabıyık, (İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012), 122. Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986), 146. Tasavvufta bu usule Üveysîlik denilmektedir. Bu terim, bir kimsenin zâhiren görmediği kişi ya da kişilerden manevi eğitim alması ve bu yolla meydana gelen tarikat anlamında tasavvuf terimidir. Vefat etmiş velilerin ruhaniyetinden Üveysî metotla feyiz alan sülûflerden birçoğunun ayrıca yaşayan bir mürşide intisap ettiği görülmektedir. Bk. Necdet Tosun, "Üveysîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yay., 2012), 42: 400-401.

⁷ Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1871), 128; Uludağ, "Harakânî", 16: 93.

⁸ Seyyid Şerif Cürçânî, *Ta'rifât, Tasavvuf İstılahları*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 95. Uludağ, "Harakânî", 16: 93.

⁹ Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*, trc. S. Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982), 268; Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Mecmûatün min'el-Muhakkikîn bi İşrâf eş-Şeyh Şuayb el-Arnâûd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 17: 421-422. Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 32-35; Sadık Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 89, 125.

¹⁰ Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler-Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği*, (Bursa: Emin Yayınları, 2008), 17.

¹¹ Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 24, 27, 31. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 107.

¹² Hamevî, Yâkût b. Abdillâh, *Mu'cemu'l-Buldân*, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1977), 2: 360; Sem'ânî, *Ensâb*, 2: 347.

¹³ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü'l-Ahbâr'ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*, nşr. Faris Çerçi, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000), 2: 335. Kayseri. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi, Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu'na Değın*, (İstanbul: Işıl Matbaası, 1958), 1: 526-527. Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 63.

¹⁴ Evliyâ Çelebi, Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314), 2: 330.

¹⁵ Yalsızuçanlar, *Cam ve Elmas*, 185; Yavuz Selim Uzgur, *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*, (İstanbul: Sufi Kitap, 2012), 13; Seyfullah Korkmaz, "Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Veli", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2001): 327.

¹⁶ Hasan Kamil Yılmaz, "Ebu'l-Hasan Harakânî ve Tasavvuf", <http://www.hasankamiliymaz.com>, Erişim: 18 Kasım 2017. Ayrıca bkz. Emine Öztürk, Alparslan Kartal ve Halil Celep, "Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration Of Kars)", *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 8, Issue: 30 (2017): 1383-1395.

¹⁷ Bu konudaki mütalaalarımız için bk. Bilal Gök, "Ebu'l-Hasan Harakânî'nin Menkıbevi ve Tarihi Şahsiyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (Bahar 2014): 103-121.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Harakani'nin Tasavvufi Görüşleri

1) Zühd ve Zâhidlik

İslam tasavvufunda, ruhu mana âlemine hazırlamak için eşyaya ve dünyaya karşı isteksiz olmak esastır. Bu faaliyetlere genel anlamda "zühd" adı verilmektedir.¹⁸ Arapça "z-h-d" fiilinden türeyen "zühd" kelimesi lügatte bir şeye meyletmemek, rağbet etmemek, yüz çevirmek, ilgisiz davranmak ve terk etmek manalarına gelir.¹⁹ Terim olarak çok farklı tanımlar yapılmıştır. Bunlardan birisi Hz. Peygamber'den (s.a.s.) rivayet edilen: "Dünyada zâhidlik, ne helâli haram etmek, ne de malı mülkü zayi etmektir. Dünyada zâhidlik, ancak Allah'ın elinde olana, kendi elindekinden daha fazla güvenmen; başına bir musibet geldiği zaman, onun ecir ve mükâfatından son derece ümitli olmandır"²⁰ şeklindeki tariftir. Zaten Allah Resulünün hayatı zühdle iç içedir. O, hayatının hiç bir safhasında maddeperest olmamış, parayı, altını, gümüşü gaye değer olarak görmemiştir.²¹ Bu sebeple yapılması en doğru olan şey, insanın dünyasını ahireti için değerlendirmesidir.²²

Mutasavvıflar dünyayı sevmemeyi, ona bağlanmamayı vurgularken, dünyadan el etek çekip, bir köşede uzlet hayatı yaşamayı tavsiye etmemekte; "halvet der encümen" anlayışı ile dünyaya gönül vermeyerek, onun geçiciliğine aldanmayarak yaşamaktaydılar.²³ Cüneyd; "Zühd, elde malın, kalpte mal sahibi olma arzusunun bulunmamasıdır," derken,²⁴ Yusuf Hemedânî: "Dünyaya tutkun olmayın ve dünya süsüne meyletmeyin" der.²⁵ Lakin ilk devirlerden itibaren tasavvuf mensupları arasında, ticaret ve zanaatla uğraşanlara, ziraat işlerinde çalışanlara, Ahiler gibi meslek teşkilatı kuranlara, vatan savunması ve fetih hareketlerine katılanlara, eğitim hizmetlerinde vazife alanlara, hemen her bölgede rastlanmaktadır.²⁶ Çünkü sufiler; ziraat, ticaret ve sanat gibi şeriatın mübah kıldığı yollardan mal kazanmanın helal olduğu konusunda görüş birliğindedirler.²⁷

Kaynakların verdiği haberler, Harakânî'nin de zirai faaliyetlerde bulunan sufiler zümresinden olduğunu gösterir. Rivayete göre: "Onun bir bağı vardı. Burasını bir kere belledi, gümüş çıktı, bir kere daha belledi, altın çıktı, bir defa daha belleyince de inci çıktı. Bunun üzerine dedi ki: -Ya Rab! Beni bununla avutma, ben dünya ile senin gibi Rab'dan yüz çevirmem"²⁸ diye seslendi. Aynı minvalde başka bir sözünde ise "dünya peşinde koştuğun sürece dünya senin padişahındır. Ondan yüz çevirince sen ona sultan olursun"²⁹ diyerek dünyaya asla değer vermeyen zâhid kişiliğini bizlere göstermiştir.³⁰

¹⁸ Reynold A. Nicholson, *İslam Süfileri*, trc. Mehmet Dağ, Kemal Işık, Abdülkadir Şener, Rami Ayas, İsmet Kayaoğlu, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978), 4-5. Ahmet Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 373. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1992), 9. Mehmet Demirci, *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*, (İstanbul: Vefa Yayınları, 2009), 155-156.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab*, (Beyrut: Daru'l-Mearif, ty), "zhd" md., 3: 1876.

²⁰ Ahmet Yıldırım, "Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2008): 121.

²¹ Erhan Yetik, "Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvası", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993): 129.

²² Komisyon, *Kur'an Yolu Tefsiri*, (Ankara: DİB Yay., 2008), 4: 245-246. İsmail Lütfi Çakan, "İslam'da Dünya-Ahret Dengesi", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/5 (1974): 275-288.

²³ Kadir Özköse, "Zühd ve Süfilerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002): 191. Mustafa Altunkaya, *Bir Başka Açıdan Tasavvuf (Suf Hareketi) Tarihi*, (İstanbul: Çıra Akademi Yay., 2016), 100-101. Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, (İstanbul: Ataç Yayınları, 2011), 85.

²⁴ Kelâbâzî, *Ta'arruf, Doğu Devrinde Tasavvuf*, trc. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2014), 144.

²⁵ Hemedânî, *Rutbetü'l-Hayat*, 45.

²⁶ Mehmet Demirci, "Zâhidlik Nedir, Dünya-Ahret Dengesi Nasıl Kurulur?", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987): 105-128.

²⁷ Kelâbâzî, *Ta'arruf*, 126.

²⁸ Attâr, *Tezkire*, 593. Fudayl b. İyaz'ın benzer bir sözü için bk. Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî, Tasavvuf'un İlkeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1978), 1: 50.

²⁹ Attâr, *Tezkire*, 622.

³⁰ Ahmet Emin Seyhan, "Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu", *Turkish Studies* 9/2 (Winter 2014): 1335-1359.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

2) Zikir

Zikir; anmak, şan, şeref, övmek, namaz ve dua manalarına gelir. Tasavvufta zikre büyük önem verilmiş ve yerine getirilmesi belli usullere bağlanmıştır.³¹ Allah'ı zikretmek kalp, dil ve eylemle olur. İnsanın gündelik hayatında fikren ve fiilen zikir halinde olması çok kıymetlidir.³²

Zikir hususunda pek çok ayet ve hadis vardır: “Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin”.³³ Bu ve benzeri Ayet-i Kerime’ler zikrin Allah’ı anmanın en büyük ibadetlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Allah’ı zikretmekte, zaman ve adet sınırı yoktur. Sürekli yapılmalıdır ki insan hayatı Allah’la ve O’na ibadetle devamlı bir bağ içinde olsun. Sadece muayyen vakitlerde ve belli sayıda yapılan ibadetler, verimsiz bir arazide bahçıvanın çabasıyla hayatta kalan bir bitkinin yetişmesine benzer.³⁴ Bu sebeple Harakâni, “Âdet yerini bulsun diye Allah’ı zikrederseniz bunun faydası olmaz”³⁵ diyerek, hayatın her anında ve her safhasında Allah’ı anıp zikretmenin gerekli olduğunu vurgulamıştır.

3) Nefis tezkiyesi

Arapça’da nefis kişinin bizzat kendisi anlamında kullanılmakla birlikte, bazı âlimler ve sufiler tarafından ruhtan ayrı ve kötü sıfatların kaynağı olarak tanıtılmıştır. Kur’an-ı Kerim’de de yer alan nefis tezkiyesi;³⁶ inkâr, isyan ve gaflet gibi manevi kirlerden nefsi temizlemek amacıyla yapılması tavsiye edilmiştir.³⁷ Nefsini ıslah etme azmindeki insan, bu maksatla emredilen salih amelleri ifa ederken, günlük yaşantısında otokontrolü de elden bırakmamalıdır.³⁸

Harakâni, “Her gece akşam namazında Allah’ın huzurunda nefis muhasebesi yapmazsam gece rahat edemem”³⁹ diyerek her günün sonunda mutlaka nefisini hesaba çektiğini haber veriyor. Bayezid Bistâmî; “Biz tasavvufa lâf olsun diye değil, aç durmak, dünyayı terk etmek, alışılan ve hoş giden şeyleri kesip atmak için sarıldık”⁴⁰ derken nefisini tezkiye etmek için tasavvuf yoluna girdiğini izhar ediyor. Onun manevi varisi olan Harakâni: “Allah erlerinin çilesi kırk yıldır. Dilin düzelmesi için on yıl çile çekmek lazım. On yıldan az süreyle dil düzelmez. Tenimizde biten bu haram etten sıyrılmak için on yıl daha çile çekmek gerekir. Kalbin düzelerken dil ile aynı olması için bir on yıl daha çile çekmek gerekir. Her kim bu şekilde kırk yıl mesafe alırsa, onun boğazından içinde nefsanîyetin bulunmadığı bir sesin çıkması ümit edilir”⁴¹ bu işin kolay olmadığını, insanda oluşması umulan maddi ve manevi düzelmelerin yıllarca süren bir mücadeleyi gerektirdiğini ifade ediyor. Onu tanıma fırsatını yakalayan Şeyh Ebu Said’in “Burada nefisinden arınan birisi varsa o da Ebu’l-Hasan el-Harakâni’dir”⁴² demesine bakılırsa O, nefsi tezkiye yolunda döneminin en önde gelen şahsiyetleri arasındadır.

³¹ Süleyman Ateş, “Zikir”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (1966): 235.

³² Komisyon, *Kur’an Yolu Tefsiri*, 1: 237-238.

³³ Bakara, 2/152.

³⁴ Musa Bilgiz, “Kur’an’da Zikir Kavramının Anlam Alanı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006): 220.

³⁵ Attâr, *Tezkire*, 594. Kelâbâzi. *Ta’arruf*, 158-159.

³⁶ “Yine de ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis, rabbimin acıyıp koruması dışında, daima kötülüğü emreder; şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” Yusuf, 12/53. “Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.” Şems, 91/9. “Her nefis, yaptıklarına karşılık tutulan bir rehindir.” Müddessir, 74/38. “Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.” Sâd, 38/26.

³⁷ Abdulbari en-Nedvî, *Kur’an ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş, (İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996), 6-25. Dilaver Selvi, “Beyzavi Tefsirinde Nefis Tezkiyesi ve Takva”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26 (2010): 125-161.

³⁸ Faruk Karaca, “Dini Pratikler, Nefis Muhasebesi ve Allah Şuruu”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/4 (1999): 113.

³⁹ Attâr, *Tezkire*, 603.

⁴⁰ Kuşeyri, *Risâle*, 1: 81-82.

⁴¹ Çiftçi, *Şeyh Ebu’l-Hasan*, 254.

⁴² Attâr, *Tezkire*, 597.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

4) Ailesiyle iyi geçinmek

Bir milletin huzuru ve her açıdan yücelip yükselmesi, ailenin huzuruna bağlıdır. Ailenin çatısını erkek ve kadın birlikte oluşturur. “Onlarla iyi geçinin”⁴³ anlamındaki Ayet-i Kerime, eşlerle iyi geçinilmesini ifade eder. Hatta aile reisi, evliliğin devamı ve huzuru için eşine karşı şefkatli ve merhametli davranmalı kaba ve kırıcı olmamalıdır.⁴⁴ İhsanın, kişinin önce kendi nefsi için, sonra ailesi ve çocukları için harcamada bulunması anlamına da geldiği ifade edilmiştir.⁴⁵ Yani onlara iyi davranmak ve ihtiyaçlarını karşılamak Yüce Allah’ın tavsiye ettiği davranışlar arasındadır.

Hayatında Allah’ın mahlûkatıyla hiç kavgalı olmadığını ve hep barış içerisinde olduğunu, asıl savaşı ve kavgayı kendi nefsiyle gerçekleştirdiğini⁴⁶ söyleyen Harakânî; eşine karşı şefkatli ve merhametli davranmayı kendisine şiar edinmiş bir şahsiyettir. Hatta aile fertlerinden gelen meşakkate göğüs geren bir kişilik yapısına sahiptir. “Naklediler ki İbn Sina, Şeyh’in şöhretini duyunca Harakân’a gelir. Şeyh’in evine vardığında kendisi oduna gitmiş olur. “Şeyh nerededir?” diye sorduğunda Hanımı: “O yalancı zındığı ne yapacaksın?” diye karşılık verir. Onu üzecek daha pek çok söz söyleyen karısı Şeyh’i inkâr eden yaman bir kadındır. İbn Sina, Şeyh’i görmek için sahraya gider. Burada, Şeyh’in geldiğini, yükünü de aslanın ağzında getirdiğini görür. İbn Sina: “Ey Şeyh, bu ne haldir?” diye sorar. (Şeyh): “Evet, biz böylesi bir kurdun yükünü çekmedikçe, böyle bir aslan da bizim yükümüzü çekmez” diye cevap verir.⁴⁷ *Muntahab-ı Nûru’l-‘ulûm* adlı eserde ise Şeyh, son söz olarak: “Size selâm olsun, Ebu’l-Hasan halkın yükünü çekmedikçe, aslan da onun yükünü çekmez” demiştir.”⁴⁸

5) Davet metodu

Ona göre davetin metodu halkı nefsinde değil, Hakk’a davet etmek şeklinde olmalıdır. Şeyh’in yanına gelen birisi, “destur ver de halkı Hakk’a davet edeyim” dedi. Şeyh, “Halkı kendine davet etme halin son bulmadıkça asla!” bunu yapma, dedi.⁴⁹ Diğer taraftan hatibin, karşısındaki muhatabının anlayacağı seviyeden konuşması gerekir. O bu konuyla ilgili olarak: “Erler buldukları makamdan konuşmazlar, dinleyici anlasın diye daha aşağıya inerek konuşurlar”,⁵⁰ demiştir.

Her zaman konuşmak değil bazen de susmak gerekir. Şeyh, Hz. Peygamber’in bu husustaki sözüne benzer: “Afiyet aradım, yalnızlıkta buldum, selameti de susmada”⁵¹ buldum, demiştir. Diğer bir kelimada ise: “Allah’ın duymadığından emin olmadıkça konuşma ve onu Allah’ın kulağına ulaştırarak hiç kimsenin bulunmadığına emin olmadıkça konuşulanı duyma (dinleme)”⁵² diyerek, Allah’ın Semî sıfatına ve Kirâmen Kâtibîn’e atıfta bulunmaktadır. Ona göre Allah her şeyi duymakta, söylenen sözler ve yapılan fiiller kayıt altına alınmaktadır. Bunu idrak ederek konuş ve işitmemen gereken şeyleri de işitme demektir.

6) Dervişlik

Dervişlik, tarikata mensubiyet manasını ifade eder. İslâm'a bağlanmakla olur. İslâm’ın ihlâs, sıdk, takva ve vera üzere yaşanmasına dervişlik denir.⁵³ Dervişlikte fakirlik şartı koşan mutasavvıflar olduğu gibi, Hoca Ubeydullah Ahrâr Taşkendî, Abdülkâdir-i Geylânî, Sadreddin-i Konevi gibi zenginliğiyle tanınmış sufiler de vardı. Zühd, bunlara, göre malın cepte bulunması, fakat kalpte bulunmamasıdır. Mevlânâ Celâleddin de buna yakın bir izah getirir: Dünya, Allah’tan gafil olmaya derler. Yoksa gümüş, kumaş, oğul ve hanım sahibi olmak değildir.

Kelâbâzî’de yer alan sufi kelimesiyle ilgili izahlarda ise nefsi dünyevi hazlardan mahrum etmek, amelde ihlas sahibi olmak, fazilet yarışında önde gitmek gibi manalar yüklenmiştir. Diğer taraftan

⁴³ Nisa, 4/19.

⁴⁴ İbrahim Akgün, “Aile İçi Eğitim Perspektifinden Hilm (Yumuşaklık), *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*, (Iğdır: 2016), 179- 194.

⁴⁵ Kelâbâzî. *Ta’arruf*, 29.

⁴⁶ Attâr, *Tezkire*, 612.

⁴⁷ Attâr, *Tezkire*, 597. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 447.

⁴⁸ Çiftçi, *Şeyh Ebu’l-Hasan*, 284.

⁴⁹ Attâr, *Tezkire*, 598.

⁵⁰ Attâr, *Tezkire*, 621.

⁵¹ Attâr, *Tezkire*, 611.

⁵² Çiftçi, *Şeyh Ebu’l-Hasan*, 638.

⁵³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), “Dervişlik” md., 62.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

tasavvuftan anlamayanların sufilik iddiasında buldukları, ancak kabul ettiklerini söylediklerini davranışlarıyla inkâr ettikleri dile getirilmiştir.⁵⁴ Harakânî'ye göre "gerçek sufi yok olan kimsedir."⁵⁵ Belki de Harakânî sırf bu yüzden, kendisinde sufilikten söz etme cesaretini göremediğini belirtmiştir. Ona göre dervişlik, zor zanaat ve büyük bir er meydanıdır.⁵⁶ İşte bütün bu sebeplerden dolayı dervişlikte iddia sahibi değildir. Rivayete göre bir gün birisi bir yük un, bir de koyun getirdi. "Bunları sufilere getirdim" dedi. Şeyh bunu duyunca "içinizden kim tasavvufa olan nispetini sıhhatli hale getirmişse bunu alsın. Ben sufilikten söz etme cesaretini kendimde göremiyorum"⁵⁷ demiştir. Harakânî'ye göre; dervişliğe erebilmek için nefsin mertebeleri sayısınca merhaleyi kat etmek gerekir. Onun tasavvuf anlayışına göre mürid, her daim iyilik istemeli, Allah'ın rızasına talip olmalı, kusur ve ayıpları örtmeli, sabrı elden bırakmamalı, Allah'a karşı şükreden ve elindekilere kanaat eden bir kul olmalıdır.⁵⁸ Doğru sözlü mürit kimdir? Sorusuna: "Sözü yürekten söyleyen, dili kalbiyle aynı olandır", diye cevap veriyor.⁵⁹ Kalbin dille aynı olduğunu nasıl biliriz? Diye sorduklarında: "Bil ki onun dili de kalbiyle aynı olmalıdır. Her kim dili (sözü) dağınık olursa, onun kalbinin dağınıklığına kanıttır. Gönül tenceredir ve dil de kepeç; tencerede ne varsa kepeçle o çıkar. Gönül denizdir dil sahil, deniz dalgalanınca içinde ne varsa onu sahile atar"⁶⁰, diyerek kalp temizliği ile söz güzelliğinin birbiriyle ilişkili olduğunu çok veciz bir tarzda dile getirmiştir.

7) Anne-baba sevgisi

Sevgiyi ilk önce annemizden öğrenir, onun sıcak bağrından, yumuşak göğsünden tadarız. Anne-baba sevgisi Allah katında çok makbuldür. Allah'ın tavsiye ve teşvik ettiği, razı olduğu bir sevgidir. Harakânî öğretisinde anne-baba sevgisinin hizmetle ilişkilendirildiği görülür. Çünkü O, laf değil fiil adamıdır. Ona göre: "Anne-babaya hizmet etmek nafiye ibadet etmekten daha efdaldir".⁶¹ Kuytu köşelerinde veya huzur evlerinde kaderine terkedilen anne-babaların çok olduğu günümüzde bu altın öğütlerin önemi büyüktür.

8) Namaz

Allah Teâlâ kurtuluşa erecek Müminlerin özelliklerini sıralarken onların "namazlarını huşu içinde ve devamlı kıldıklarını"⁶² belirtmektedir. Hz. Peygamber, namazda bulunduğu vakitleri hayatının en huzurlu zaman dilimleri olarak tanımlamış ve belki de bu yüzden yaşadığı büyük manevi zevkten kopmak istemediği için kendi başına namaz kıldığı durumlarda ayakları şişinceye kadar kıyamda durmuştur.⁶³ Cüneyd; "Namazda iken düşüncen sadece namazı eda etmek olmasın, kendisine ulaşmak için namazdan başka vesile bulunmayan varlığa vâsıl olma sevincini ve neşesini sakın ihmal etme"⁶⁴ diyerek kendisine has üslupla aynı mevzua parmak basmıştır. Harakânî ise namazlarında "Hak dışında aklından bir tek düşüncenin geçmediğini" söylemektedir.⁶⁵ Onun bu samimiyeti aynı zamanda Allah'a olan bağlılığının da bir göstergesidir ve sufilere ait; "İman, seni Allah'tan çeviren şeyleri kalbinden atarak, bütün mevcudiyetinle O'nun davetine icabet etmendir"⁶⁶ şeklindeki tarifi hatırlatmaktadır. Bunların dışında Harakânî, dini yaşantıda teoriden çok pratiği ön plana çıkaran bir anlayışa sahiptir: "Bir mümini incitmeden sabahtan akşama varan kimse, o gün akşama kadar peygamber (s.a.s.) ile

⁵⁴ Kelâbâzî. *Ta'arruf*, 59. Benzer tespitler için bk. Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 27.

⁵⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 35.

⁵⁶ Kadir Özköse, "Ebü'l-Hasan Harakânî'nin Nakşebendiyye Silsilesindeki Yeri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/Ek Sayı 1 (2017): 8-30.

⁵⁷ Attâr, *Tezkire*, 600. Sufi kelimesinin kökeni ve anlamlarıyla ilgili olarak bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Tasavvuf*, 2. Baskı, (İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985), 7.

⁵⁸ Ebu'l-Hasan Harakânî, *Şecere (Seyr ü Sülûk) Risalesi*, haz. Sadık Yalsızuçanlar, (İstanbul: Sufi Kitap, 2012), 47-48.

⁵⁹ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 225.

⁶⁰ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 234.

⁶¹ Attâr, *Tezkire*, 600.

⁶² Mü'minûn, 23/2, 9. Meâric, 70/23, 34.

⁶³ Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdillâh, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Zühreir b. Nâsır, Tab'atu'l-Ulâ (Dimeşk: Dâru Tavk en-Necât, 1422), 2: 50/1130.

⁶⁴ Kelâbâzî. *Ta'arruf*, 205.

⁶⁵ Attâr, *Tezkire*, 600.

⁶⁶ Kelâbâzî. *Ta'arruf*, 124.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yaşamış olur. Eğer mümini incitirse Allah onun o günkü ibadetini kabul etmez” der.⁶⁷ Diğer bir sözünde ise: “Gerçi namaz ve oruç önemlidir. Ama gönülden kibri, hasedi ve hırsı çıkarmak daha önemlidir”⁶⁸ diyerek, namaz kılan Müminin gönül dünyasında olmaması gereken kibir, haset ve hırs gibi kötü duyguları temizlemesi gerektiğini vurgulamıştır. O böylece “Vay haline o namaz kılanların ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar. Onlar halka gösteriş yaparlar”⁶⁹ mealindeki Ayet-i Kerime’yi de hatırlatır mahiyettedir.

9) Diğerkâmlık

İslam toplumunu oluşturan fertler, Hz. Peygamber’in tavsifiyle; bir tarağın dişleri, bir binanın taşları, bir vücudun azaları gibidir. Nasıl ki vücudun uzuvlarından birisi hastalandığında bütün organlar aynı elem ve ıstırapı çekerse, bir Müslümana isabet eden sıkıntı bütün Müslümanların derdidir.

Hz. Peygamber (s.a.s) bir Hadis-i Şeriflerinde “Müslümanların derdiyle ilgilenmeyen onlardan değildir”⁷⁰ buyuruyor. Hz. Peygamberin lisanıyla: “Sizden biriniz kendisi için arzu edip istediği şeyi, din kardeşi için istemedikçe gerçek anlamda iman etmiş olmaz.”⁷¹ Çünkü Müslüman, sadece kendi çıkarlarını düşünen menfaatperest bir insan değildir. Hatta kendi ihtiyacı olsa da mümin kardeşini nefesine tercih etmelidir.⁷² Kur’an’da geçen ve adına îsâr/diğerkâmlık denilen bu güzel haslet, tasavvufun da önemli esaslarından birisidir.⁷³

Sufilerin önde gelen şahsiyetlerinden birisi olan Serî es-Sakatî’nin, Bağdat’ta çıkan bir yangında kendi dükkânının yangından kurtulduğuna şükrettiği ve diğer Müslümanları düşünmediği için 30 yıl boyunca bir anlık gafletinden dolayı istiğfarda bulunduğu rivayet olunur.⁷⁴ Harakânî ise: “*Ta Türkistan’dan Şam’ın kapısına kadar olan alandaki kimselerden birinin parmağına batan diken benim parmağıma batmıştır. Türkistan’dan Suriye’ye kadar olan yerlerde birisinin ayağı taşa çarpsa onun acısını ben duyarım. Bir kalpte üzüntü olsa o kalp benim kalbidir*” diyor.⁷⁵ O, böylece başkalarının yardımına koşmayı, ihtiyaçlarını karşılamayı kendisine dert edinen erdemli bir şahsiyet olduğunu ortaya koyuyor. Hatta bunu bir hayat düsturu haline getirdiğini ispat eder nitelikte: “Sabahleyin kalkan âlim ilminin artmasını, zahit zühdünün fazlalaşmasını ister, Ebu’l-Hasan ise bir kardeşinin kalbini neşelendirmenin derdindedir.”⁷⁶ Der. Diğer taraftan: “Ey Allah’ım benim tekkemde gariplere ölümü tattırma. Çünkü Ebu’l-Hasan’ın garibin ölümüne tahammül gücü yoktur. Bir garip Ebu’l-Hasan’ın tekkesinde ölmüştür diye ilan edilmesine de tahammülüm yoktur.”⁷⁷ Sözleriyle hayatta gariplerin hamisi olduğunu dile getirmiştir.

Harakânî diğerkâmlığı ölüm ötesi hayata da taşıyan bir yaklaşımdır. O: “Keşke bütün halkın yerine ben ölsem de halk ölüm yüzü görmese! Keşke bütün halkın hesabı benden sorulsa da kıyamet günü onların hesap vermeleri gerekmeseydi! Keşke tüm halkın azabını bana çektirse de onların cehennem yüzünü görmeleri gerekmeseydi!”⁷⁸ diyecek kadar gönlü insan sevgisiyle dolu alicenap bir şahsiyettir.

10) Misafirperverlik

Misafir ve misafirlik geleneğinin İslam kültüründe yeri ve önemi büyüktür. Sevginin, güvenin, paylaşmanın ve fedakârlığın sembolü olan misafir ağırlama ise ev sahibinin cömertliğini, asaletini,

⁶⁷ Attâr, *Tezkire*, 628.

⁶⁸ Attâr, *Tezkire*, 629.

⁶⁹ Maun, 17/4-6. Demirci, *Hadislerde Tasavvuf*, 160.

⁷⁰ Hâkim en-Nisâbü’rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö.405/1014), *el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, (Beyrut: 1990), 4: 352, 7889.

⁷¹ Buhârî, *Sahih*, 1: 12/13.

⁷² Haşr, 59/9.

⁷³ Kelâbâzî. *Ta’arruf*, 136.

⁷⁴ Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 54-55.

⁷⁵ Attâr, *Tezkire*, 604.

⁷⁶ Attâr, *Tezkire*, 611.

⁷⁷ Çiftçi, *Şeyh Ebu’l-Hasan*, 315.

⁷⁸ Attâr, *Tezkire*, 606.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

ahlaki ve sosyal yönünü ortaya koyar.⁷⁹ Harakânî bir kelamında: “Kırk yıl var ki misafir için olanı dışında ne yemek pişirmişizdir ne de herhangi bir şey yapmışızdır. Misafir için pişen yemekten asalak olarak faydalanırdık. Eğer bütün âlemi lokma yapıp bir misafirin ağzına koysalar yine de onun hakkını yerine getirmiş olmazlar”⁸⁰ der. Harakânî misafirlerini ağırlamada sergilediği bu cömert ve saygılı tavrı, kendisini ziyarete gelen gönül erbabına da gösterir. Attâr’ın anlattıklarına göre, kendisini ziyarete gelen Şeyh Ebu Said geri dönüp giderken, eşikteki bir taşta sakalını sürer. Şeyh Ebu’l-Hasan ona hürmetten bu taşın eşikten sökülüp mihraba yerleştirilmesini emreder.⁸¹

11) Kur’an’a ve Sünnete bağlılık

Harakânî’nin tasavvuftaki rehberi Bayezid Bistâmî: “Kendisine havada bağdaş kurup oturma kerameti verilen bir adamı gördüğümüzde; emir, nehiy, haddini muhafaza ve şeriatı nasıl yerine getirdiğini görünceye kadar ona aldanmayınız”⁸² demiştir. Başka bir sözünde ise; “Kim, Kur’an’ı ezberlemezse, hadisi yazmazsa, bu işte (Yani tasavvufta) ona uyulmaz, zira bizim ilmimiz kitap ve sünnete bağlıdır”⁸³ diyerek Kur’an ve sünnete bağlılığını veciz bir üslupla ifade etmiştir.

Harakânî: “Yetmiş üç yıl Hakla yaşadım, bu süre boyunca şeriate muhalif bir şekilde secde etmedim. Bir kere bile nefsin arzusu istikametinde nefes almadım.”⁸⁴ Diyerek yaşadığı sürece Allah ve Resulünün izinden bir an bile ayrılmadığını açıkça ifade ediyor. Şüphesiz onun bu hassasiyeti, Allah ve Resulüne olan inanç ve muhabbet hislerinin bir göstergesidir. Benzer ifadelere Hacı Bektaş-ı Velî’de de rastlamaktayız.⁸⁵

“İlahi! Her hâlükârda senin ve Resulün bendesi, halkının hizmetçisiyim”⁸⁶ diyen Harakânî’nin bu veciz kelamını: “Ben, yaşadıkça Kur’an’ın kölesiyim Ben, Hz. Muhammed Mustafa’nın yolunun tozuyum. Biri benden bundan başkasını nakledeyse, ondan da şikâyetçiyim, o sözden de şikâyetçiyim”⁸⁷ sözleriyle Mevlânâ Celâleddin Rûmî, ondan iki asır sonra Anadolu’da yeniden dile getirmiştir.

12) Ölüm, cennet-cehennem

Tasavvuf kavramı olarak “ölüm, ruh-u latifenin mukaddes mertebeye yönelmesiyle bedensel lezzetlerle ilgilenmekten kesilmesidir. Her kim nefsinin arzu ve isteklerini yok ederse, ebedi hayatla diri olur. Nefsin arzuları kesildiğinde hevâ ateşi söner ve ölür.”⁸⁸

Sufiler; “Sevenler ölmezler, sadece bir yerden başka bir yere taşınırlar”⁸⁹ demişlerdir. Onlara göre ölüm bir mahrumiyet ve son ifade etmediği gibi ruhun aslına bir dönüştür. Ruhun manevi tekâmülüyle orantılı olarak âşıklar için ölüm, bir vuslat aracı ve sevgiliye kavuşma anıdır.⁹⁰ Harakânî; ihtiyarlayıp dünyadan göçme vakti gelince ölümü “yolcunun yol aleti” gibi gördüğünü ifade etmiştir. “İhtiyarladım. Göçüp gitme zamanı geldi. Kulun yapması gereken işleri Allah’ın yardımıyla yerine getirdim. Lütuf olarak kullara verilen her şeyi şükürler olsun ki bana vermiştir. Bu sözü bazen muameleye bazen de lütfâ dayanarak söylüyorum. Ölüm yolcunun aletidir. Mümin ölümü hoş kılsın

⁷⁹ Ebru Şenocak, “Elazığ Yöresi Sofra Adabından Misafir Ağırlamaya Türk Halk Gelenekleri ve İnanışları”, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 3 (2014): 262.

⁸⁰ Attâr, *Tezkire*, 637.

⁸¹ Attâr, *Tezkire*, 596.

⁸² Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 67.

⁸³ Kuşeyrî, *Risâle*, 1: 82.

⁸⁴ Attâr, *Tezkire*, 608.

⁸⁵ Hacı Bektaş Velî, *Menâkıbnâme-i Hacı Bektaş Velî, Vilayetnâme*, haz. A. Gölpınarlı, (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958), 4, 25, 27, 28.

⁸⁶ Attâr, *Tezkire*, 616.

⁸⁷ Semih Ceyhan, “İsmail Rüşûhî Ankaravî’nin Mesnevî Tahkiki: Mesnevî’deki Mânâya Metodolojik Bir Yaklaşım”, *Tasavvuf Dergisi* 20 (2007): 120.

⁸⁸ Muharrem Çakmak, “Mevlânâ’nın Ölüm Düşüncesinde Hürriyet Teşbihi”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri*, (Şanlıurfa, 26-28 Ekim 2007): 1, 231-240.

⁸⁹ Kelâbâzî. *Ta’arruf*, 222.

⁹⁰ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*, (Konya: Rumi Yayınları, 2006), 156.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

diye Ebu'l-Hasan, 50 yıldır ölümü yol aleti olarak kullanmaktadır".⁹¹ Bu yaklaşım, ölümü sevgiliye kavuşma gecesi yani "şeb-i arûz" olarak isimlendiren Mevlânâ'yı hatırlatmaktadır.⁹²

Yüce Allah: "İman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanlara gelince, onları da nimetlerle dolu, içinde ebedî kalacakları cennetler bekliyor"⁹³ buyurur. Allah Teâlâ burada, inananlara vadettiği cennet sözünün tahakkukunu, iman edip yararlı işler yapmaya bağlamıştır. Harakânî: yukarıdaki ayet-i kerimeyi destekler mahiyette "Halk cenneti istiyor amma iman nimetinin şükürünü yerine getirmiş değiller"⁹⁴ diyerek, dinî vazifelerini yapmadan, iyi ve yararlı bir insan olmadan cennet nimetinin arzu edilmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Diğer taraftan "iyilik yapmaya çalışan bir kimse Allah'tan öyle bir makama kavuşmalıdır ki kıyamet günü cehennem kenarında durup Allah'ın buraya gönderdiği kimselerin elinden tutarak cennete götürebilsin"⁹⁵ diyerek bir taraftan inananları iyi ve hayırlı işler yapmaya teşvik ederken, diğer taraftan böyle insanların ahirette günahkârlara şefaate edeceği ümidini taşımaktadır. Harakânî, cenneti kazanacak hayırlı işler yapmadan onu ümit eden insanları eleştirirken, tıpkı Râbiatü'l-Adeviyye⁹⁶ gibi cennet ümidi ya da cehennem korkusuyla Allah'a kulluk edenleri de tenkit etmektedir. O, bu hususta: "İlahî! Ne olurdu, cennet ve cehennem mevcut olmasaydı da kimin yalnızca Allah için Allah'a taptığı belli olsaydı"⁹⁷ demektedir.

13) İlim ve âlim

İlim, insanın asla vazgeçemeyeceği bir unsurdur. İlk sufilerden Muhâsibî ilmi: "Kitab, sünnet ve ümmetin bilginlerinin sözlerinden anlaşılan ve ezberlenen şeydir" diye tarif eder.⁹⁸ İbnü'l-Arâbî, Allah'tan ilham alan sufilerin Peygamber'in halifeleri olduğunu belirtir.⁹⁹ Harakânî ise Hz. Peygamber'in halifesi olmanın çok ağır şartlara bağlı olduğunu şu ifadelerle dile getirmiştir: "Allah Resulü gibi fakrı seçmek, cömert ve güzel ahlak sahibi olmak, hainlik bilmemek, basiret sahibi olmak, halka rehberlik etmek, kanaat sahibi olmak ve halkın elindekilere karşı tamahkâr olmamak, hayrı ve şerri Allah'tan görmek gerekir."¹⁰⁰

Bazı sufilerin; "ilme rağbet ve itibar yoktur. İlme rağbet etmeyen halka teveccüh etmek onlardan daha çok itibarsız olmayı gerektirir" diyerek halka vaaz ve nasihat etmekten sakındıkları haber verilmiştir. Harakânî ise gerçek ilim ve âlimin nitelikleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. "İlimden en fazla nasip alan onunla amel edendir. En erdemli amel ise üzerine farz olandır."¹⁰¹ Diğer taraftan hakiki âlimin ilmiyle amel eden değil, kendisini bilen kişi olduğunu belirtmiştir.¹⁰² Harakânî'nin sözünde geçen "kendisini bilen kişi" ifadesi mutasavvıflar tarafından çok kullanılmıştır. Bu sözün hadis olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, Mâverdü'nin naklettiği bir habere göre Hz. Aişe (rah), Hz. Peygamber'e "İnsan Rabbini ne zaman tanır?" diye sorduğunda Hz. Peygamber'in cevabı, "Kendini bildiği zaman" şeklinde olmuştur.¹⁰³ Anlaşılan Harakânî, bu kelama gönderme yapmıştır.

⁹¹ Attâr, *Tezkire*, 608.

⁹² Şeb-i Arus, Türkçe: Dügün Gecesi, (Farsça şeb: gece, Arapça arus: düğün), Mevlevilikte Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin öldüğü gecedir. Bk. <http://www.mevlana.com/seb-i-arus/>, Erişim: 05.02.2018.

⁹³ Lokman, 31/8-9.

⁹⁴ Attâr, *Tezkire*, 611

⁹⁵ Attâr, *Tezkire*, 618.

⁹⁶ "Yine bir gün gönül sahibi velilerden bir cemaat, Rabia'nın bir elinde ateş, bir elinde de bir testi bulunduğu halde acele ile koştuğunu gördüler. Veliler: "Ey ahiretin hanımı, nereye ve ne için koşuyorsun?" diye sordular. Rabia: "Cenneti yakmak, Cehennemi de su döküp söndürmeğe gidiyorum ki bu yolu kapayan iki hicap da ortadan kalksın, maksat gözüksün ve Tanrı'nın kulları ümitsiz (reca) ve korkusuz (havf) Tanrı'ya hizmet etsinler. Çünkü eğer cennet ümidi ve cehennem korkusu olmasaydı, kimse Tanrı'ya tapmaz ve itaat etmezdi," dedi. Bk. Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı, (İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973), 1: 381.

⁹⁷ Attâr, *Tezkire*, 610.

⁹⁸ Hüseyin Aydın, *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Pars Matbaacılık, 1976), 126. İzzeddîn Kâşânî, *Misbâhu'l-Hidâye ve Mißtâhu'l-Kifâye, Tasavvuf'un Ana Esasları*, trc. Hakkı Uygur, (İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010), 53-57.

⁹⁹ A. E. Afifi, *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 94.

¹⁰⁰ Attâr, *Tezkire*, 622.

¹⁰¹ Attâr, *Tezkire*, 624. Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, 237.

¹⁰² Attâr, *Tezkire*, 634.

¹⁰³ Mâverdü, Ebu'l-Hasan Ali B. Muhammed Habib (ö.450/1058), *Edebü'd-Dünya ve 'd-Dîn*, (b.y: Dâru Mektebeti'l-Hayat, 1986), 75.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

14) Kibir, haset ve riya gibi kötü huylar

Kur'an'da kibir, Yüce Allah'a ve kullara ait olmak üzere iki boyutta ele alınır. Yüce Allah, bu sıfatla övülür. Bu sıfata layık tek varlığın O olduğu bildirilir. Kulların kibirlenmesi ise Allah'ın en çok yasakladığı huylardandır. Çünkü kibirlenmek, Allah'ın kullar için belirlediği sınırları aşmak ve O'na ait bir sıfata ortak olma iddiasıdır.¹⁰⁴ Bu sebeptendir ki, Harakânî'ye göre; kibir, haset ve riya, bir Müminin gönlünde yer etmemesi gereken kötü hasletlerdir. Hatta bu kötü duyguları, müminin dinini imanını yakan ateşe benzetir. Konuyla ilgili olarak: “Eğer senin tandırından senin elbisene bir ateş sıçrasa onu hemen söndürmeye çalışırsın. Senin dinini yakacak bir ateşin yani senin kalbinde yer alan kibir, haset ve riya ateşini nasıl uygun bulursun!” der.¹⁰⁵ Ayrıca, dünyada en iyi şeyin, içinde hiç kötülük taşımayan bir kalp olduğunu bildirir.¹⁰⁶

GAZNELİ MAHMUD VE HAKANİ İLE MÜNASEBETİ

1. Gazneliler

Gazneliler, XI. yüzyılın ilk yarısında hüküm sürmüş bir Türk-İslam devletidir. Gazneliler, isimlerini başkentleri Gazne şehrinden almışlardır. Bu devlete Sebüktekiniler denildiği gibi “Yeminîler” ve “Sebükteginîler” de denilmiştir. Gazne devletini kuran Alptegin, Sâmânîler (819-1005) hükümdarı Ahmed b. İsmail'e (907-914) köle olarak satılmış bir Türk'tür. Sahip olduğu üstün vasıflar sebebiyle hassa ordusuna dâhil olan Alptegin, Nuh b. Nasır (943-945) zamanında Hâcibü'l-Huccâblık makamına kadar yükselmiştir. Emir Abdülmelik (954-961) ise onu Horasan ordu komutanlığı görevine getirmiştir. Mansur b. Nuh'un 961'de başa geçişinden sonra önce Belh'i bilahare Gazne şehrini ele geçirerek Gazneliler Devleti'nin temelini atmış, (12 Ocak 963) bu olaydan sekiz ay sonra da vefat etmiştir.¹⁰⁷

Alptegin'e halef olan oğlu Ebu İshak İbrahim zamanında (963-966) Gazne pek parlak bir dönem geçirmemiştir. Onun erkek evladı olmadığından Türk komutanlardan Bilge Tegin tahta getirildi. Bilge Tegin'in Gerdiz Kalesi'ni kuşatırken ölmesinden (975) sonra, yerine Alptegin'in diğer bir kölesi Börîtegin geçtiyse de halkı memnun edecek bir idare sergileyemedi. Bu sebeple görevden uzaklaştırılarak yerine Gazneli Mahmud'un babası Sebüktegin idareye getirildi. (20 Nisan 977). Onun Karluk Türklerinin Barshan boyuna mensup olduğu sanılmaktadır. Sebüktegin ile birlikte Gazneliler devleti idaresi babadan oğula geçen bir hanedan idaresi altına girmiş oldu.¹⁰⁸

Sebüktegin, iktidara gelişinden sonra sürekli olarak genişleme siyaseti takip ederek Büst şehrini ve Kusdar bölgesini ele geçirdi. Toharistan ve Zemindâver'in fethinden sonra gözlerini Hindistan'a çevirdi. Kâbul Nehri boyunca Peşaver'e kadar ilerledi ve orada İslam'ı yaymaya muvaffak oldu. Sebüktegin, Gazneli Devleti'nin temellerini sağlam bir şekilde attıktan sonra Ağustos 997'de öldü. Ancak ölmeden önce küçük oğlu İsmail'i veliyaht gösterdiğinden, Mahmud'un tahta geçebilmesi için kardeşiyle mücadele etmesi gerekecektir.¹⁰⁹

2. Sultan Gazneli Mahmud

Sebüktegin öldükten sonra Gazne tahtına varis gösterilen İsmail, Belh'e giderek hükümdarlığını ilan etti. Bu sıralar Horasan orduları kumandanı sıfatıyla Nişabur'da bulunan Mahmud onun hükümdarlığını tanımadı. İsmail'e elçi göndererek kendisinin yaşça büyük olduğunu ve hukukunun tanınmasını, Gazne şehrinin de şahsına teslim edilmesini istedi. Ona ise Belh ve Horasan eyaletini teklif etti. İsmail bu öneriyi kabul etmeyince Mahmud; amcası Buğracuk ve kardeşi Nasr'ı da kendi

¹⁰⁴ Kadir Polater, “Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013): 63-88.

¹⁰⁵ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 239.

¹⁰⁶ Attâr, *Tezkire*, 635.

¹⁰⁷ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, (Ankara: TTK Yay., 1989), 1-5. Erdoğan Merçil, “Gazneliler”, *Genel Türk Tarihi*, Ed. Hasan Celâl Güzel, Ali Birinci (Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002), 3: 9-10. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017), 44. Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, (Ankara: TDV Yayınevi, 2008), 177.

¹⁰⁸ Merçil, “Gazneliler”, 3: 11. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 45.

¹⁰⁹ Merçil, *Gazneliler*, 8-12. Merçil, “Gazneliler”, 3: 12. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri*, 46. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 178.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yanına çektikten sonra Gazne üzerine yürüdü. İsmail ise Belh'ten harekete geçti. İki kardeş Mart 998'de karşılaştı. Mahmud bu savaşta galip gelerek tahta geçti. Bu mücadelelerden istifade ederek Horasan'ı işgal eden Samanilerin hükümdarı Abdülmelik b. Nuh'u 16 Mayıs 999'da mağlup etti. Bilahare aldığı galibiyeti, Abbasi halifesi Kâdir Billah'a Bağdat'a gönderdiği bir elçiyle bildirdi. Halife; 389/999 senesi Zilkade/Ekim-Kasım aylarında ona; hilat, taç, bayrak ve sahip olduğu toprakların fermanını gönderdi. Ayrıca "Yemînü'd-devle ve emînü'l-mille" "Velî Emîr el-Mü'minîn" gibi lakapları da verdi.¹¹⁰

Sebüktegin'in oğlu olan Mahmud, 2 Kasım 971'de doğdu. Küçük yaştan itibaren Müslüman bir şehzadenin öğrenmesi gerekli dini tahsili yaptı. Mahmud, daha gençlik yıllarında devlet idaresinde görev almaya başladı. Babasının yanında katıldığı savaşlarda cesaret ve zekâsıyla kendini gösterdi. Bir Türk-İslam hükümdarı olan Mahmud'un yönetim anlayışını Yüce İslam Dini şekillendiriyordu.¹¹¹

Horasan'ı ele geçiren ve Sistan bölgesini kendisine tabi kılan Mahmud, Karahanlılar ile de bir anlaşma yaparak ülkesinin kuzeyini emniyete aldı. Artık tahta çıkarken yaptığı yemine sadık kalarak Hind seferlerine başlamanın zamanı gelmişti. Bu seferlerin en önemli sebebi, Hind topraklarında İslam dinini yaymaktı. Sultan Mahmud, takriben Eylül 1000 tarihinde birinci Hint seferine çıktı.¹¹² Söz konusu seferden sonra, 1027 senesinde çıktığı son seferine kadar Hind topraklarına on yedi sefer düzenledi. Ancak Sultan Mahmud'un Hindistan'ın batı sahilindeki Kathiavar yarımadasındaki Sumnat üzerine yaptığı 16. Hind seferi konumuz açısından ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Attâr'ın *Tezkire*'sinde ve Harakânî'ye atfedilen *Muntahab-ı Nûru'l-Ulûm*'da geçen bir menkıbede; bu sefer ve elde edilen zaferle Harakânî arasında bağlantı kurulmaktadır.

Sumnat seferi adıyla kaynaklara yer alan bu sefer, H.416/1025-1026 senesinde gerçekleşmiş olup Sultan Mahmud'un en önemli ve meşhur seferlerinden birisidir. Savaşta ele geçirilen "Sumnat" adlı put Hindistan'daki putların en büyüğüdür. Rivayete göre Hindular ay tutulması olduğu gece onu ziyaret eder ve yüz binden fazla insan orada toplanırdı. Ruhların bedenden ayrıldıktan sonra tenasüh yoluyla bu puta geçtiğine ve dilediği şahısta yeniden doğduğuna inanılırdı. Hatta med ve cezir olayını bile denizin kendi gücü nisbetinde ona ibadet etmesi olarak kabul ederlerdi. Orayı ziyarete gelen insanlar en kıymetli mücevherlerini bu meşhur puta sunarlardı.¹¹³ Hindular, Sultan Mahmud tarafından fethedilen ve buralarda ele geçirilerek kırılan putlar için şöyle derlerdi: "Bu putlar Sumnat'ın gazabına uğradı; eğer Sumnat onlardan hoşnut olsaydı, hiç şüphesiz kötü niyetle ona yaklaşanı helâk ederdi." Sultan Mahmud bunu işittiği zaman, bu sapık inançla beraber o putu da yıkmaya karar verdi. Bu sayede Hintliler arasında İslam dininin yayılması hareketi de çabuklaşmış olacaktı. Sultan Mahmud, 30 bin atlı ve yüzlerce gönüllüden oluşan ordusuyla 18 Ekim 1025'te Gazne'den hareket etti.¹¹⁴

9 Kasım'da Multan'a ulaştı. Hindistan'a giden yolun ıssız çöllerden geçmesi, su ve yiyecek bulunmaması gibi durumlar seferi zora soksa da Sultan hazırlıkları buna göre yapmıştı. Böylece Thar (Tar) çölünü geçti. Yolda Lodovra kalesini ele geçirdi. Şehir halkı muhtemel muhasaraya karşı bütün hazırlıklarını yapmıştı ve kalenin içerisi insanlarla doluydu. Ancak kaledekiler, Sultanın oraya yaklaşması üzerine korkuya kapılarak teslim oldular. Burada ordusunun yiyecek ve su ikmalini yaptı. Aralık ayı sonunda Anhalvâra şehrine ulaştı. "Behim" adındaki şehrin yöneticisinin kaçtığını ve sığınmak üzere bir kaleye gittiğini gördü. Sultan, bu şehri ele geçirdikten sonra güneye doğru yürüdü. Hindliler onu durdurmak için Mundher'de saldırıya geçtiyse de mağlup olmaktan kurtulamadılar. Una

¹¹⁰ Utbî, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar (ö.427/1036), *el-Yemîni fî Şerhi Abâri's-Sultân Yemîni'd-Devle ve Emîni'l-Mille Mahmûd el-Gaznevî*, thk. İhsan Zenûn Abdüllatif es-Sâmîrî, (Beirut: Dâru't-Tuleya, 2004), 153-178. Gerdîzî, Ebu Said Abdu'l-hay b. El-Dahhâk b. Mahmud (ö.443/1051), *Zeynü'l-Ahbâr*, (Kahire: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Sekâfe, 2006), 149, 251. Merçil, *Gazneliler*, 12-13. Merçil, "Gazneliler", 3: 12. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 179.

¹¹¹ Necib Âsım (Yazıksız), *Türk Tarihi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1316), 226-227. Merçil, *Gazneliler*, 13-14. Merçil, "Gazneliler", 3: 13. Erdoğan Merçil, "Mahmûd-i Gaznevî", *DİA* (Ankara: TDV Yay., 2003), 27: 362-365.

¹¹² Merçil, *Gazneliler*, 16-17. Merçil, "Gazneliler", 3: 15. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 181.

¹¹³ İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1232), *el-Kâmil fi't-Târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beirut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1997), 7: 684.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7: 685.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

yakınındaki Delvâ da direniş göstermeden itaat etti. Nihayet 6 Ocak 1026'da Sumnat'a¹¹⁵ ulaştı ve şehri kuşattı. Burası Hint okyanusu sahilinde yer alan ve Hindularca kutsal kabul edilen büyük bir şehirdi. Burada deniz sahilinde kurulu müstahkem bir kale mevcuttu. Sultan Hindularla savaşa girdi. Müslümanların daha evvel benzerini görmedikleri bir tarzda savaştıklarına şahit olan Hindular, surlardan ayrıldı. Müslümanlar, surlara merdivenler dayayıp üzerine çıktılar, "Lâ ilahe illallah Muhammedü'r-Rasûlullah" nidalarıyla etrafı inlettiler. Böylece savaş daha da şiddetli ve tehlikeli bir hal aldı. Hindular, Sumnat'a koşuşarak ona yüz sürüp yardım dileyip hırslanarak tekrar savaşa döndüler. Nihayet karanlığın bastırması üzerine iki taraf birbirinden ayrıldı. Ertesi gün Müslümanlar, sabah erkenden saldırıya geçtiler ve Hindulardan pek çok kişiyi öldürdüler. Halkı şehirden çıkarıp Sumnat'ın bulunduğu mabede sürdüler. Mabedin kapısında çok şiddetli çatışmalar oldu. Hindular gruplar halinde Sumnat'ın huzuruna giriyor, ona sarılıp ağlıyor ve yalvarıyorlar, sonra da ölüncüye kadar çarpışıyorlardı. Bu çarpışmadan çok az sayıda Hindu sağ kaldı. Kalanlar kurtulmak gayesiyle kendilerine ait iki gemiye bindiler ve denize açıldılar. Bir kısmı da denizde öldürüldü. Ölülerin sayısı elli binden fazlaydı. 8 Ocak 1026'da Gazne ordusu kaleyi ele geçirdi. Sultan tapınağa girdi ve tapınağın üzerinde ezan okunmasını emretti. Putların hepsini tahrip etti. Mabetteki eşyaların değeri yirmi milyon dinarı geçiyordu. Sultan bunların hepsini ganimet olarak aldı.¹¹⁶

Dönüş yolunda İndus nehri boyunca Multan'a doğru yürüyüşüne devam etti. Bu bölgenin yerli halkı olan Çatlar sürekli saldırılar düzenleyerek Gazneli ordusuna ağır kayıplar verirdi. Sultan Mahmud uzun ve yorucu yürüyüşten sonra 2 Nisan 1026'da Gazne'ye ulaştı. Sultan bu seferinden sonra Abbasi halifesi Kâdir Billâh tarafından tebrik edildi ve taltif için çeşitli lakaplar verildi.¹¹⁷

Ömrünün büyük bir kısmını savaş meydanlarında geçiren Mahmud, özellikle Hindistan'a yaptığı seferlerde çok yorulmuş ve hastalanmıştır. Tarihçiler onun verem hastalığından öldüğünü kabul ederler. Ölüm hastalığına tutulduğunda dinlenmesi yönünde hekimlerin tavsiyelerini dinlememiş, bu sebeple hastalığı gün be gün ilerlemiştir. Mahmud 1029-1030 kışını Belh'de geçirmişti. Şehrin havası ona iyi gelmemiş, Gazne'ye dönmüş ise de hastalığı daha da kötüleşmiş ve 30 Nisan 1030'da 59 yaşında ölmüştür. Mahmud, Türk-İslam dünyasının müstesna devlet adamlarından birisidir. O, Hindistan'a yaptığı gazalar sebebiyle "gâzi" lakabıyla ve "putperest Hinduların çekici" olarak şöhret kazanmıştır.¹¹⁸

3. Gazneli Mahmud'un Ebu'l-Hasan el-Harakânî'yi Ziyarete Gelişi

Rivayete göre Mahmud Sebüktingin, Harakân köyü yakınına vardı. Vezirler ve devletin ileri gelen adamları, İslam sultanının gelmekte olduğunu Şeyh'e haber vermek için önceden koşular. Şeyh hiç aldırış etmedi. Sultan adamlarıyla beraber tekkenin bahçe kapısına kadar geldi. Sultanın devlet ricalinden Hasan-i Meymendi Şeyh'in yanına gelip tazim ettikten sonra: "Allah rızası, arkadaşlarının menfaati ve sultanın hatırı için kapıya kadar zahmet et de, saltanatın namus ve şerefi haleldar olmasın," dedi. Sultan, Şeyh'in kapısına kadar geldiği vakit, vezir ileri koşup Şeyh'e: "Ey din ulusu! Sen Kur'an'da Allah'a, Peygambere ve sizden olan emir sahiplerine de itaat ediniz" ayetini okumadın mı? Çünkü emir sahiplerine hürmet göstermek onları ağırlamak vacip olan vazifeler zümresindedir. Haliyle böyle evliya karakterli bir padişaha haydi haydi itaat lazımdır" dedi. Şeyh (elçiyeye): – Mahmud'a de ki: Ebu'l-Hasan Allah'a itaat edin fermanıya öyle meşguldür ki, seninle ilgilecek hali yoktur, dedi.

Bu söz Mahmud'u etkiledi, kalktı kapıya kadar geldi. Kapıyı açmadılar. Mahmud emretti, cariyelerin elbiselerini kölelere giydirdiler. Sultanlık elbisesini de kölesi Ayas'a giydirdi. Ayas'ın yerine kendisi silah kuşandı. Sultan böyle yaparak Şeyh'i denemek istiyordu. Tekkeye girip selam verince, Şeyh selamına cevap verdi, fakat yerinden kalkmadı. Şeyh'in huzuruna vardıklarında Mahmud ile ilgilendi. Ayas'a hiç bakmadı. Mahmud:

¹¹⁵ Bîrûnî, Sanskritçe "Sum" kelimesinin Arapça "kamer/ay", "nat" kelimesinin ise "sahip" anlamına geldiğini böylece Sumnat'ın "Ayın sahibi" demek olduğunu haber veriyor. Bk. Bîrûnî, Ebu'r-Reyhan Muhammed b. Ahmed (ö.440/1048), *Kitâbu'l-Bîrûnî Fî Tahkîk Mâ li'l-Hind, Min Makûletin Makbûletin Fi'l-Akl ev Merzûle*, (Haydarabad: Vezâretü'l-Meârif li'l-Hükûmeti'l-Âliyye el-Hindiyye, 1958), 429.

¹¹⁶ Gerdîzî, *Zeynü'l-Ahbâr*, 268-271. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 7: 686.

¹¹⁷ Merçil, *Gazneliler*, 26-27. Merçil, "Gazneliler", 3: 19. Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *DİA* (Ankara: TDV Yay., 1996), 13: 482. Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri*, 183.

¹¹⁸ Merçil, *Gazneliler*, 48-49. Merçil, "Gazneliler", 3: 31.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

Sultan için ayağa kalkmadın bütün bunlar tuzak mı oluyor? dedi. Şeyh: Tuzaktır ama kuşu sen değilsin, dedi. Sonra Mahmud'un elini tutup:

– Allah seni önde tutmuş, neden geride duruyorsun? dedi.

Mahmud:

– Bana bir öğüt ver, dedi.

– Kadınların erkeklere benzemesi, kulluğa uymaz, Allah'a sığınırım, şu namahremleri dışarı gönder, dedi. Mahmud işaret etti. Namahremlerin hepsi dışarı çıktı. Mahmud:

– Bana bir vasiyette bulun, dedi. Şeyh:

– Ey Mahmud, şu dört şeye dikkat et: Birincisi haramlardan sakın,¹¹⁹ cemaatle namaz kıl, cömert ol, Allah'ın halkına şefkat et, diye öğütte bulundu. O vakit Mahmud:

– Bana dua et, dedi. Şeyh:

– Kendim beş vakit namazda sana dua ediyorum, dedi.

– Nasıl dua ediyorsun? Diye sordu.

– Derim ki: Allah'ım, mümin erkekleri ve mümin kadınları başışla! Diye cevap verdi. Mahmud:

– Özel dua istiyorum, dedi. Şeyh:

– Ey Mahmud akıbetin “mahmud” olsun! dedi.

Mahmud bir kese altını Şeyh'in önüne koydu. Şeyh ise arpa unundan yapılmış ekmeğe ve bir kâse abkame getirilmesini emretti. Ondan bir lokma Mahmud'a verdi. Mahmud ekmeği çiğniyor ancak boğazından geçmiyordu. Bunun üzerine Şeyh:

– Ey Mahmud, sen bir arpa ekmeği abkame ile yemedin ve yiyemezsin. Ben de bu mallar gibisini yememişim, yiyemem. Bugün arpa ekmeği senin boğazında kaldığı gibi kıyamette de senin altınların benim boğazımda kalır. Al, çünkü ben onları dönüşü imkânsız talakla boşadım. Geri dönüş yapamam, dedi. Mahmud:

– Ya bizden bir şey kabul et yahut bize kendinden bir hatıra ver, dedi.

Şeyh gömleğini Mahmud'a verdi. Mahmud, Sumnat savaşına gitti. Onları tam hazırlıklı görünce adak adadı: “Eğer zafer benim olursa ganimet olarak ne elime geçerse sadaka veririm” dedi. Kazara İslam ordusu bozguna uğradı. Düşmanlar, ordunun kalbine kadar hamle yaptılar, Sultan Mahmud hemen yüzünü yere koyarak “Senin aziz ettiğin o zatın hırkasının hürmeti için, İslam ordusunu zaferle üstün kıl!” dedi.

Düşman ordusu üzerinde bir şimşek bir yıldırım ve bir karanlık ortaya çıktı. O kâfirler birbirlerine kılıç çektiler. Birbirlerini öldürdüler. Tamamen dağıldılar ve İslam ordusu zafer elde etti. Mahmud bütün şehirler ve kaleleri aldı, çok ganimet elde edildi. O gece Mahmud, Şeyh'i rüyasında gördü o şöyle diyordu:

– Ey Mahmud, hırkamızı aracı yapınca neden bütün Hint ile Rum'u istemedin?¹²⁰

Menkıbenin Tahlili

Bugüne kadar Harakânî hakkında en tafsilatlı araştırmayı yapan H. Çiftçi; bu ziyaretin, Sultan Mahmud'un Rey ve Isfahan şehirlerini ele geçirdiği 420/1029 yılında, Kumis'te birkaç günlük ikameti sırasında gerçekleştiği düşüncesindedir. Çünkü Ebu'l-Hasan'ın ikamet yeri olan Harakân, Kumis bölgesinde yer alıyor. Bu sebeple hem zaman hem de mekân açısından bu görüşmeye herhangi bir engel görünmüyor. Ancak Mahmud'un Sumnat seferinin (1025-1206) yılları arasında gerçekleştiği için menkıbenin son kısmı şüpheli görünüyor.¹²¹

Menkıbenin, Sumnat ile ilgili kısmı şüpheli görünse de Harakânî'nin, Sultan Mahmud'a gömleğini/hırkasını vermesi normal karşılanabilecek bir durumdur. Çünkü tarihte şeyhlerin bazı müritlerine eşyalarını teberrük olarak verdikleri görülmüştür.¹²² Diğer taraftan Harakânî'nin, Gazneli Mahmud'a cemaatle namaza devam etmesini tavsiye etmesi, halkına merhamet göstermesini istemesi

¹¹⁹ Sufiler; “Takvanın aslı, yasak olan şeylerden uzaklaşmak ve nefis ile zıtlaşmaktır. Kul, nefsin hazlarından uzaklaştığı ölçüde yakini idrak eder” demiştir. Bk. Kelâbâzî. *Ta'arruf*, 151.

¹²⁰ Attâr. *Tezkire*, 598-599. Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (ö.562), *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya, (Haydarabad: Meclisü Daireti'l-Mearif el-Osmaniyye, 1382/1962), 5: 93-94. Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, 1: 278-279. Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 298-303.

¹²¹ Çiftçi, *Şeyh Ebu'l-Hasan*, 149.

¹²² Eşref Ali Tânevî, *Hadislerle Tasavvuf*, haz. H. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım, (İstanbul: Umran Yayınları, 1995), 102.

ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN SEMPOZYUMU

dikkat çekicidir. Çünkü yöneticilerin halkına karşı merhametle muamele etmesi, onlarla birlikte ibadete devam etmesi, birlik ve beraberliğe hizmet etmiştir.¹²³

Sonuç

Ebu'l-Hasan Harakânî (963-1033) tarihi Horasan'ın Bistâm'a bağlı Harakân köyünde dünyaya gelmiştir. Hayatını kendi el emeğiyle çiftçilik yaparak kazanan Şeyh, kendisinden bir asır önce yaşamış sufilerden Bayezid Bistâmî'nin manevi nüfuzu altında yetişen Harakânî, Kur'an'a ve sünnete bağlı, söze değil fiiliyata önem veren garipler dostu bir gönül eridir. İbadetlerin cemaatle ifasına önem vermekle birlikte; kibir, riya ve haset gibi kötü duyguları kalpte barındırmamaya büyük özen göstermiştir. O, Allah'ın rızasını başta anne-baba olmak üzere insanlara hizmette aramıştır. Diğer taraftan O, ferdi sorunları içerisinde boğulup kalmış bir şahsiyet değildir. Bütün İslam topraklarında olup biten hadiselerle yakından ilgilenmiş, ümmetin dertleriyle hemhal olmuştur. Zikredilen bütün hususlar onun örnek alınması gereken bir insan olduğunu göstermektedir. Belki de bu yüzden, köyündeki tekkesini başta sufiler olmak üzere Gazneli Sultan Mahmud gibi dönemin büyük hükümdarı da ziyaret etmiştir.

Harakânî ile Sultan Gazneli Mahmud'un görüşmesi hadisesinin birbirinden farklı varyantları olmakla birlikte, bu rivayet, genel anlamda Şeyh'in yöneticilere bakışını ve bir sufi kimliğiyle onlarla ilişkisini yansıtmaktadır. Sultan, Şeyh'i ziyaretinde onu sınamak üzere kendi yerine bir kölesini öne sürmüştür. Ancak Harakânî, sultan kılığına bürünen köleyle değil doğrudan sultanla muhatap olmuştur. Sultanı karşısına alarak vaaz ve nasihatte bulunmuş, onun kendisine takdim ettiği bir kese altını ise ihtiyacı olmadığını belirterek geri çevirme olgunluğunu göstermiştir. Harakânî, bu davranışıyla gerçek ilim insanının devlet adamlarına karşı nasıl davranması gerektiği hususunda örneklik teşkil etmiştir.

KAYNAKÇA

- Afifi, A. E. *Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin Tasavvuf Felsefesi*, trc. Mehmet Dağ, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Akgün, İbrahim. "Aile İçi Eğitim Perspektifinden Hilm (Yumuşaklık). *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Aile İçi Eğitim Çalıştayı*. 179-194. Iğdır: Iğdır Üniversitesi, 2016.
- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- Altunkaya, Mustafa. *Bir Başka Açıdan Tasavvuf (Suf Hareketi) Tarihi*. İstanbul: Çıra Akademi Yay., 2016.
- Ateş, Süleyman. "Zikir". Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 14 (1966): 235-244.
- Aydın, Hüseyin. *Muhasibî'nin Tasavvuf Felsefesi*. Ankara: Pars Matbaacılık, 1976.
- Bağdâdî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1951.
- Bilgiz, Musa. "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2006): 205-232.
- Bîrûnî, Ebu'r- Reyhan Muhammed b. Ahmed (ö.440/1048). *Kitâbu'l-Bîrûnî Fî Tahkîk Mâ li'l-Hind, Min Makûletin Makbûletin Fi'l-Akl ev Merzûle*. Haydarabad: Vezâretü'l-Meârif li'l-Hükûmeti'l-Âliyye el-Hindiyeye, 1958.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebû Abdullah. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır. Tab'atu'l-Ulâ. Dimeşk: Dâru Tavk en-Necât, 1422.
- Cebecioğlu, Ethem. *Hacı Bayram Velî ve Tasavvuf Felsefesi*. Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi, 1989.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997. "Dervişlik" md.
- Certel, Hüseyin. "Dinî Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi". *Dinî Araştırmalar* 2/4 (1999): 209-222.
- Ceyhan, Semih. "İsmail Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Tahkîki: Mesnevî'deki Mânâyâ Metodolojik Bir Yaklaşım". *Tasavvuf Dergisi* 20 (2007): 117-142.
- Cürçânî, Seyyid Şerîf. *Ta'rîfât, Tasavvuf İstılahları*, trc. Abdülaziz Mecdi Tolun, haz. Abdurrahman Acer. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.

¹²³ Hüseyin Certel, "Dinî Hayatta İbadetin Yeri ve Önemi", *Dinî Araştırmalar*, 2/4 (1999): 209-222.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Çakan, İsmail Lütfi. “İslam’da Dünya-Ahiret Dengesi”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* 13/5 (1974): 275-288.
- Çakmak, Muharrem. “Mevlânâ’nın Ölüm Düşüncesinde Hürriyet Teşbihi”. *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildiriler*. 231-240. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ty.
- Çiftçi, Hasan. *Şeyh Ebu’l-Hasan-i Harakânî Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Şehit Ebü’l-Hasan Harakânî Derneği Yay., 2004.
- Demirci, Mehmet. “Zâhidlik Nedir, Dünya-Ahiret Dengesi Nasıl Kurulur?”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1987): 105-128.
- Demirci, Mehmet. *Hadislerle Tasavvuf Kültürü*. İstanbul: Vefa Yayınları, 2009.
- Ebu’l-Hasan Harakânî. *Şecere (Sevr ü Sülûk) Risalesi*. haz. Sadık Yalsızuçanlar. İstanbul: Sufi Kitap, 2012.
- Eflâkî, Ahmet. *Âriflerin Menkıbeleri*, trc. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Hürriyet Yayınları, 1973.
- Evlîyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş. *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314.
- Feridü’l-din Attâr. *Tezkiretü’l-Evlîyâ*. trc. S. Uludağ. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2007.
- Gelibolulu Mustafa Âlî. *Künhü’l-Ahbâr, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Künhü’l-Ahbâr’ında II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet Devirleri*. nşr. Faris Çerçi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- Gerdîzî, Ebu Said Abdu’l-hay b. El-Dahhâk b. Mahmud (ö.443/1051). *Zeynü’l-Ahbâr*. Kahire: el-Meclisü’l-A’lâ li’s-Sekâfe, 2006.
- Gök, Bilal. “Ebu’l-Hasan Harakânî’nin Menkıbevî ve Tarihi Şahsiyeti”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13 (Bahar 2014): 103-121.
- Gölpınarlı, Abdülbâki. *100 Soruda Tasavvuf*, 2. Baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1985.
- Hacı Bektaş Veli. *Menâkıbnâme-i Hacı Bektaş Veli, Vilayetnâme*. haz. A. Gölpınarlı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1958.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö.405/1014). *el-Müstedrek Ale’s-Sahihayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. Beyrut: 1990.
- Hamevî, Yâkût b. Abdillâh. *Mu’cemu’l-Buldân*. Beyrut: Dâru Sâdır, 1977.
- Hemedânî, Hâce Yusuf-i. *Rutbetü’l-Hayat, Hayat Nedir*. trc. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- <http://www.mevlana.com/seb-i-arus/>, Erişim: 05.02.2018.
- Hucvirî, Ali b. Osman Cüllâbî. *Keşfu’l-Mahcûb: Hakikat Bilgisi*. trc. S. Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.
- İbn Manzûr. *Lisanu’l-Arab*. Beyrut: Daru’l-Mearif, ty.
- İbnü’l-Esîr, Ebû Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim (630/1232). *el-Kâmil fi’t-Târih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî, 1997.
- Kara, Mustafa. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1992.
- Karaca, Faruk. “Dini Pratikler, Nefs Muhasebesi ve Allah Şuuru”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/4 (1999): 113-121.
- Kâşânî, İzzeddîn. *Misbâhu’l-Hidâye ve Miftâhu’l-Kifâye, Tasavvuf’un Ana Esasları*. trc. Hakkı Uygur. İstanbul: Kurtuba Kitap, 2010.
- Kelâbâzî. *Ta’arruf, Doğuş Devrinde Tasavvuf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınevi, 2014.
- Kırzioğlu, M. Fahrettin. *Kars Tarihi, Taş Çağlarından Osmanlı İmparatorluğu’na Değın*. İstanbul: Işıl Matbaası, 1958.
- Komisyon. *Kur’an Yolu Tefsiri*. Ankara: DİB Yay., 2008.
- Korkmaz, Seyfullah. “Ahmed Yesevî ve Hacı Bektaş-ı Velî”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11 (2001): 325-355.
- Köprülü, Mehmed Fuad. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: DİB Yayınları, 1976.
- Küçük. Osman Nuri. *Mevlânâ’nın Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Rumi Yayınları, 2006.
- Mâverdü, Ebu’l-Hasan Ali B. Muhammed Habib (ö.450/1058). *Edebü’l-Dünya ve’l-Dîn*. b.y: Dâru Mektebeti’l-Hayat, 1986.
- Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *Genel Türk Tarihi*. Ed. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci, 3: 9-60. Ankara: Yeni Türkiye Yay., 2002.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

- Merçil, Erdoğan. “Gazneliler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 13: 480-484. Ankara: TDV Yayınları, 1996.
- Merçil, Erdoğan. “Mahmûd-i Gaznevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 27: 362-365. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Merçil, Erdoğan. *Gazneliler Devleti Tarihi*. Ankara: TTK Yayınları, 1989.
- Merçil, Erdoğan. *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay., 2017.
- Necib Âsım (Yazıksız). *Türk Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1316.
- Nedvî, Abdulbari. *Kur'an ve Sünnet Işığında Tasavvuf ve Hayat*, trc. Mustafa Ateş. İstanbul: İrfan Yayıncılık, 1996.
- Nicholson, Reynold A. *İslam Sûfileri*. trc. Mehmet Dağ, Kemal Işık, Abdülkadir Şener, Rami Ayas, İsmet Kayaoğlu. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.
- Özköse, Kadir. “Ebü'l-Hasan Harakânî'nin Nakşbendiyye Silsilesindeki Yeri”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/ Ek sayı 1 (2017): 8-30.
- Özköse, Kadir. “Zühd ve Sûfilerin Zühde Yükledikleri Anlam (Tasavvufta Dünyevileşmeye Tepkisel Yaklaşım)”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002): 175-194.
- Öztürk, E., Kartal, A. ve Celep, H. “Sufis Identified With Their Cities: Kars- Abu'l-Hasan Kharakanî (Contributions Of Kharakani Stories To Social Document And Social Integration Of Kars)”. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, Vol: 8, Issue: 30 (2017): 1383-1395.
- Polater, Kadir. “Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/1 (2013): 63-88.
- Sarı Abdullah Efendi. *Semerâtü'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Ma'âd*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1871.
- Schimmel, Annemarie. *İslamın Mistik Boyutları*. trc. Ergun Kocabıyık. İstanbul: Kabcacı Yayınevi, 2012.
- Selvi, Dilaver. “Beyzavi Tefsirinde Nefs Tezkiyesi ve Takva”. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 26 (2010): 125-161.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî (ö.562). *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahya. Haydarabad: Meclisü Daireti'l-Mearif el-Osmaniyye, 1962/1382.
- Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temîmî. *el-Ensâb*. Beyrut: Dâru'l-Cinân, 1988.
- Seyhan, A. Emin. “Ebu'l-Hasan El-Harakânî'nin Nefsi Tezkiye Metodu”. *Turkish Studies* 9/2 (Winter 2014): 1335-1359.
- Seyhan, A. Emin. “Ebu'l-Hasan el-Harakânî'nin Tasavvuf ve Şehitlik Anlayışı”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014): 135-168.
- Şenocak, Ebru. “Elazığ Yöresi Sofra Adabından Misafir Ağırlamaya Türk Halk Gelenekleri ve İnanışları”. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi* 3 (Mayıs 2014): 261-267.
- Tânevî, Eşref Ali. *Hadislerle Tasavvuf*. haz. H. Zaferullah Dâvûdî, Ahmed Yıldırım. İstanbul: Umran Yayınları, 1995.
- Tek, Abdurrezzak. *Tasavvufî Mertebeler-Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî Örneği*. Bursa: Emin Yayınları, 2008.
- Tosun, Necdet. “Üveysilik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 42: 400-401. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Türer, Osman. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*. İstanbul: Ataç Yayınları, 2011.
- Uludağ, Süleyman. “Harakânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16: 93-94. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- Utbî, Ebu Nasr Muhammed b. Abdülcebbar (ö.427/1036). *el-Yemîni fi Şerhi Abâri's-Sultân Yemîni'd-Devle ve Emîni'l-Mille Mahmûd el-Gaznevî*. thk. İhsan Zenûn Abdüllatif es-Sâmîrî. Beyrut: Dâru't-Tuleya, 2004.
- Uzgun, Yavuz Selim. *Anadolu'nun Kalbi Harakânî*. İstanbul: Sufi Kitap, 2012.
- Yalsızuçanlar, Sadık. *Cam ve Elmas*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Yazıcı, Nesimi. *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2008.
- Yetik, Erhan. “Hz. Muhammed (s.a.v.)'in Zühd ve Takvası”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (1993): 127-135.
- Yıldırım, Ahmet. “Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühde İlgili Rivayetlerin İncelenmesi”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2008): 119-138.

**ULUSLARARASI İSLAM VE MODEL İNSAN
SEMPOZYUMU**

Yılmaz, Hasan Kamil. “Ebu’l-Hasan Harakâni ve Tasavvuf”. <http://www.hasankamilyilmaz.com>. Erişim: 18 Kasım 2017.
Zehebî, Şemseddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz. *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, thk. Mecmûatün min’el-Muhakkikîn bi İşrâf eş-Şeyh Şuayb el-Arnâûd. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1405/1985.